

يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ

په پښتو ژبه کښې آسان، عام فهم او تحقیقی انداز کښې
علمي او الهامي نکاتو باندې مشتمل، لاجوابه علمي تحفه

رُشْدُ الْقُلُوبِ

فِي تَفْسِيرِ آيَاتِ الْقُرْآنِ

أَوَّلُ جُلْد

له ابتداونه قرآنچود سورة آل عمران پورې

تأليف

مفتي القرآن والحديث حضرت مولانا أسيد الله صاحب المدینة

جائزہ مکتبہ رشیدیہ

مطبعہ محمدیہ رشیدیہ
091-2580074

حنفی شافعی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

کفایت دینی کتب خانہ

کفایت اللہ ابن صدیق

واٹس ایپ گروپ ٹیلی گرام چینل
اس گروپ میں کتابیں اہل السنۃ والجماعت، حنفی، شافعی، مالکی،
حنبل، دیوبند، علماء حق کے عقائد کے مطابق ہوں گی مختلف
زبانوں میں اسلامی کتابیں پشتو عربی اردو فارسی جیسے تفسیریں،
فتاویٰ درسی کتب خارجی کتب وغیرہ۔

کفایت اللہ ابن صدیق
حنبل
+923052488551
+923247442395

easypaisa
بذریعہ آسان

مالکی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَاعْتَابُوا وَلَنُفْشِرَنَّ بَرِيئًا أَعْدَا

په پښتو ژبه کښې آسان، عام فهم او تحقیقی
انداز کښې، علمی او الهامی نکاتو باندې مشتمل، لاجوابه علمی تحفه

رشد القرآن

فی تفسیر آیات القرآن

اول جلد

له ابتداء نه تر د سورة النساء پوري

تالیف
شیخ القرآن والحديث
حضرت مولانا أسید الله صاحب رحمۃ

جانی مکتب رشیدی
ملا محمد رفیع خان پشاور 091-2580074

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د کتاب ٻول حقوق محفوظ دي

د کتاب نوم : رشد القرآن في تفسير آيات القرآن

تاليف : شيخ القرآن والحديث حضرت مولانا أسيد الله صاحب رحمته

تصحیح و نظر ثاني : مولانا تقی الله صاحب

جلد : اول

صفحات : ۶۰۲

تاریخ : ۲۰۱۶ء

جانیف پکټر شیدائی

محکم دکنی پکټر شیدائی پشاور 091-2580074

د کتاب تر لاسه کولو ځایونه

پشاور	•	کنډوز	•	بغلان
اکوړه خټک	•	غزني	•	لوگر
کوټه	•	جلال آباد	•	خوست
پروان	•	قندهار	•	

تقرىظونه

(١) تقرىظ

جامع المعقول والمنقول شيخ القرآن والحديث فضيلة الشيخ حضرت مولانا سمیع الحق

صاحب دامت برکاته وفیوضاته

الحمد لحضرة الجلالة والصلوة والسلام على خاتم الرسالة . اما بعد

قرآن کریم د الله تعالى جل جلاله د طرف نه نازل شوې آخرى کتاب دې. په دې وجه باندې دا کتاب د تمامو سابقه آسمانى کتابونو او صحیفو دپاره ناسخ دې او د نزول قرآن د زمانې نه را واخلې تر دې وخته چې د دې کتاب په هره حواله خومره خدمت شوې دې. دومره خدمت ديو کتاب په حصه کښ هم نه دې راغلې. او دا اعزاز او افتخار به ولې دې ته نه وى حاصل ځکه چه دا په کوم ذات باندې نازل شوې دې. هغه فخر موجودات. سرور کائنات. سيد الاولين والاخرين. ختم المرسلين. شفيع المذنبين. خاتم الانبياء. حضرت محمد مصطفى صلى الله عليه وسلم دې. چه هغه آخرى پيغمبر دې. نو په هغه باندې نازل شوې کتاب آخرى کتاب دې

د حضور صلى الله عليه وسلم نه پس تر قيامته پورې بل پيغمبر نشى راتلې. په دې وجه په دې کتاب مجيد کښ تر قيامته پورې د راتلونکو تمامو مسائلو حل موجود دې يا د عبارة النص او د اشاره النص په شکل او يا د دلالة النص او د اقتضاء النص په رنگ کښ. او مجتهدينو کرامو د خپل اجتهاد او د استنباط په قوت د دې نه د کروړونو مسائلو استنباط او تخریج کړې دې

د دې کتاب عظيم د تفسير په حواله دا خبره به مبالغه نه وى چه د کروړونو په تعداد کښ د دې تفسيرونه مطبوعه او غير مطبوعه موجود دى. چه د هغې د صفحاتو حساب او شمار تقريباً نا ممکن دې. په هر دور کښ علماء محققينو او مفسرينو د دې تراجمو او د تفسير اقدام کړې دې. په دغه خوش بخته افرادو کښ زمونږ د جامعه دارالعلوم حقانيه اکوړه خټک سابق استاد شيخ القرآن والحديث حضرت مولانا أسيد الله صاحب قدس سره هم دې. چه هغوى د دارالعلوم حقانيه شيخ الحديث دجامع المعقول والمنقول مولانا مغفور الله صاحب

مدظلہ برادر گرامی دې، هغوی د درس او تدریس سره د دعوت او د تبلیغ په کار کښ با قاعده حصه په پابندئ سره اخستله او دغه شان په مدرسه کښ به یې قبل از وقت ترجمه او تفسیر درس کولو، دا دهغوی معمول وؤ، او بیا په تعطیلات رمضان کښ به ئی هم دوره تفسیر کوله.

هغوی د خپل د مسلمو شیوخو د قرآن نه چه هغه العارف بالله شیخ التفسیر والحدیث حضرت مولانا عبدالهادی شاه منصوری وو او شیخ القرآن مولانا غلام الله خان وؤ، د دوی سره دوه، دوه ځله دوره تفسیر کړې وؤ.

هغوی د ډیر وخت نه د خپلو دواړو شیخینو افادات جمعه کول او ورسره ورسره ئی د نورو متعددو تفاسیرو نه هم استفاده کوله، او په پښتو ژبه کښ ئی د یو بهترین تفسیر ابتداء کړی ده، او هم په تفسیر لیکلو کښ مشغول وؤ چه دې مقام ته را ورسیدلو ﴿ذَلِكَ لِنُنْزِلَكَ مَقَایِ وَحَافٍ رَعِیدٍ﴾ نو د بیماری دوره ورباندې راغله او دهم دغه بیماری په حالت کښ روح ترینه د قفص عنصری نه پرواز وکړو.

دا د ډیرې خوش قسمتی خبره ده چه دهغوی تمام صاحبزادگان بحمد الله علماء او فضلاء دی، هغوی د خپل والد محترم تفسیر ته توجه ورکړه او دهغوی د کیستونو هغه تفسیر په مخه باندې بیائی، ما دهغوی د تفسیر څه حصه ځای په ځای او کتله، ما شاء الله ډیر زیات علمی او تحقیقی او په نایابو نکاتو باندې مشتمل تفسیر دې، او په ډیر محنت او عرقریزی سره ئی مرتب کړې دې.

الله تعالی دې دا تفسیر زرتزره سرته اورسوی او د چاپ اسباب دې ورله پیدا کړی چه عام مسلمانان د دې ملغلرونه فائده واخلي. (آمین، ثم آمین).

زه دمولانا مرحوم صاحبزادگانو ته مبارکباد ورکوم او هغوی دخپل عظیم والد مسند خالی پرې ښودو، او دهغوی په نقش قدم باندې روان دی، اودا ددرس او تدریس او د تبلیغ او دعوت سلسله ئی جاری ساتلې ده، زما دعا ده چه الله تعالی دې دوی ته مزید توفیق ورکړی چه د خپل والد صاحب رحمه الله علوم او معارف علمی دنیا او تشنگانو دعلم ته مخکښ کړی.

سمیع الحق

خادم دارالعلوم حقانیه

۲۸ رجب المرجب، سنه ۱۴۳۱ هـ

(۲) تقریظ

جامع المعقول والمنقول شیخ القرآن والحديث فصیح اللسان استاذ الكل فی الكل فضيلة الشيخ
الدكتور شيرعلی شاه المدنی صاحب دامت برکاته العالیه

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله وكفى وسلامٌ على عباده الذين اصطفى :

امابعد : د محترم فخرالامثال شیخ الحديث والتفسير مولانا أسید الله «نورالله مرقده» زرين تفسیر «رشد القرآن» د جلد اول د ابتدائي صفحاتو په ليدو م سترې روښانه او زړه م بيحده خوشحاله شو. د مئت نمونه خورار پيش نظر دا وئيلې شم چه په پښتو ژبه كښ رشد القرآن يو روح پرور، ايمان افروز تفسیر دې. بايد - چه عوام او خواص د دې خونده ور، بيش بها تفسیر په رڼا كښ د قرآن پاك د ايماني ملغلرو نه خپلې سينې منوره كړي، د ښاغلي مفسر رحمة الله عليه د قرآن پاك سره والهانه عقيدت او محبت وؤ. چه هغه د شيخ القرآن حضرت مولانا غلام الله خان رحمة الله عليه نه دوه ځله دوره تفسیر كښ شركت كړې دې او يوځل ئي د شيخ المفسرين، شيخ القرآن حضرت مولانا عبدالهادي رحمة الله عليه نه دوره تفسیر كړې وه- او بيا ئي مسلسل څو څو ځله طالبانوته په شعبان او رمضان كښ د قرآن پاك تفسیر او ترجمې كړي دي او په خپلو لاسو ئي د رشد القرآن مسوده ليكلې وه چه پښتو روڼو او خوښو ته د تفسیر دا ښكلې وقيعه تحفه په خپل ژوند كښ وړاندې كړي. مگر. ((كَمْ كَتَبْتُ فِي صُدُورِ الْمُتَّقِي))

الحمد لله د حضرت مولانا أسید الله رحمة الله عليه خلف الرشيد مولانا تقی الله صاحب «حفظه الله تعالى ورعاه» د خپل والد بزرگوار دا عظيم الشانه صدقه جاريه په ډير ښكلي طباعت سره د تفسیر شائقينو ته وړاندې كړي.

محترم مفسر رحمة الله عليه د دې تفسیر په مقدمه كښ د علم تفسیر اكثر اصول او ضوابط په جامع، مانع انداز كښ بيان كړي دي او د عقايدو مسئلې ئي هم د سلفو صالحينو په ډول ذكر كړيدي - رب العالمين جل جلاله دې دا عظيمه صدقه جاريه د محترم مفسر رحمة الله عليه د رفع درجات باعثه او گرزوي اومحترم مولانا تقی الله صاحب او نورو ټولو همكارانو ته دې ددې جليل القدر شاهكار اجرone، ثوابونه نصيبه كړي. والله من وراء القصد وهو يجرئ عباده المحسنين

كتبه : شيرعلی شاه كان الله له

خادم اهل العلم، بجامة دارالعلوم الحفانيه الكوره ختك. ۱۴۳۲ / ۷ / ۱۵ هـ

(۳) کلمات مبارکه

د شیخ الحدیث حضرت علامه مولانا مغفور الله مد ظله دارالعلوم حقانیہ اکوړه خټک ،
برادر کبیر د مؤلف رحمه الله .

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيد المرسلين - اما بعد :
په مشاغلو کښ بهرین مشغله د قرآن او د احادیثو مشغله ده، او په ټولو خدمتونو کښ
نافع ترین خدمت د قرآن او د حدیث دې، متقدمینو او متأخرین علما، کرامو د قرآن کریم په
مختلف انداز کښ مختلف خدمتونه کړي دي، معترfum برادر صغیر حضرت علامه شیخ التفسیر
والحدیث مولانا أسید الله رحمه الله رحمة واسعة، وجعل الجنة مناه، د طالب العلمی د دور نه د
قرآن او حدیث سره بی انتها شوق لرلو، د دې وجه نه مولانا رحمه الله د خپل وخت په مشهورو
مشهورو دوره تفسیرونو کښ شرکت کړې وؤ، د فراغت نه وروستو د دغې شوق په بنا باندې
مولانا رحمه الله چه په کومه مدرسه کښ به ئی درس کولو، با قاعده به ئی په پوره کال کښ یو
ختم د تفسیر قرآن هم مکمل کوؤ، مثلاً د تدریس په اوکئی کلونو کښ په ماری تونگ
«سوات» کلی کښ ئی تفسیر قرآن لوستلې وؤ، بیا په دارالعلوم حقانیه اکوړه خټک کښ هم
شائقین د قرآن پاک د مولانا رحمه الله نه پوره پوره استفاده کړې وه، دغه رنگه په دارالعلوم
وانا وزیرستان او تعلیم القرآن کوهاټ او په تعلیم القرآن راولپنډی کښ بار بار د الله تعالی د
آخری کتاب د خدمت موقعه حاصله کړې وه. تقریباً پنځه دیرش کاله دقرآن خدمت الله تعالی
د مولانا رحمه الله نه اخستی وؤ «ذلک فضل الله یؤتیه من یشاء» .

د هڅانځو علمی نکات او ملغلرې او د خپلې تجربې او مهارت دقائق او د نورو معتبرو
تفاسیرو علمی او تفسیری نکتې مولانا رحمه الله په خپل تفسیر کښ ډیر په محنت سره جمع
کړی دي، د مولانا رحمه الله دا تمنا وه چه دا تفسیری ملغلرې او پوهه د قرآن دې په
مسلمانانو کښ عامه کړې شی، د دې دپاره هغه په خپله پښتو ژبه کښ د قرآن تفسیر لیکل
شروع کړل، کله چه مولانا رحمه الله د سورة ابراهیم دغې آیت ﴿ذَٰلِكَ لِمَنْ حَٰقَّ مَقَاتُهَا﴾
تفسیر لیکلو ته اړسیدو، نو د مولانا بییماری سخته او زیاته شوه او څو گهنټو کښ
ئی د الله تعالی په دربار کښ د قیام عملی مظاهر و فرمائیل، الله تعالی دې د هغه قبر دجنت د

باغیچو نه یوه باغیچه اوگرځوی او د هغه تقصیرات دې معاف کړی. لیکن دا ډیره د خوشحالی خبره ده چه مولانا رحمه الله وروستو صالح او قابل اولاد پریښودو چه دهغوئ دا علمی خدمت ئی د توقف په ځای برابر جاری اوساتلو. دهغوئ په ځامنو کښ **مولوی فناء الله** بقیه تفسیر د خپل والد محترم رحمه الله په انداز کښ د مختلفو تفاسیرو او دهغوئ د ترجمې د کیستونه صفحه د قرطاس ته راړول شروع کړل. **مولوی فناء الله** ته الله تعالی څه علمی استعداد ورکړې دې، د ده سره دده کشر ورور **مولوی تقی الله** هم په دې عظیم الشان خدمت کښ حصه واخسته، د الله په فضل او کرم او د دوی په محنت سره شائقینو ته د دې قیمتی تفسیر اوله برخه ترلاسه شوه.

الله تعالی نه دعا گویم چه دا بقیه کار د هم په بهترین طریقې سره ترسره کړی، او الله تعالی دې دا تفسیر ځما د محترم ورور رحمه الله دپاره ذریعه د مغفرت او سبب د رفع درجاتو او صدقه جاریه اوگرځوی اودهغوئ اولاد او نورو معاونینو ته دې د تکمیل توفیق نصب کړی ((آمین. ثم آمین)).

وصلی الله تعالی تعالی علی خیر خلقه محمد وعلی اله واصحابه وسلم اجمعین

مولانا مغفور الله کان الله له

شیخ الحدیث جامع دارالعلوم حقانیه اکوړه خټک

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ

كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ

إِنَّكَ لَمُنْكَأٌ بِمَنْكَأٍ

اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ

كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ

إِنَّكَ لَمُنْكَأٌ بِمَنْكَأٍ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْنَا وَرَحْمَتُهُ إِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ خَفِيٍّ

پیش گفتار

د مؤلف رحمه الله تعارف او مختصر حالات

«از فرزند ارجمند مؤلف رحمه الله»

نوم او نسب : والد محترم «شیخ القرآن والحديث حضرت مولانا أسيد الله رحمه الله» بن الحاج مختار الله «مرحوم» ضلع کالا ډهاکه «تورغر» بلکوت کلی کښې ئ ولادت شوې وؤ. زمونږ جد اعلی د «نصرت بابا» په نوم باندې مشهور وؤ چه دې د يوسف زئ قبيلې يو معروف او مشهور فرد وؤ، د ده اولاد ته نصرت خيل وئيلې کيږي چه دا هم په يو څو قبيلو باندې مشتمل دی چه په هغې کښې زمونږ قوم ته بيئ خيل وئيلې کيږي

پيدائش : چونکه په دغه زمانه کښې زمونږ په علاقې کښې د تاريخ پيدائش اهتمام نه وؤ نو د دې وجې نه د والد محترم تاريخ پيدائش اگرچه يقيني طور باندې معلوم ندې، البته د والد محترم رحمه الله د قول مطابق د دوي تاريخ پيدائش تقريباً نومبر سنه (۱۹۲۵ع) دې.

ابتدائی تعليم : حضرت والد مرحوم رحمه الله ابتدائی تعليم د خپلې علاقې مشهور عالم او بزرگ مولانا عمر ولي رحمه الله نه چه معروف وو په «بلکوت باباجی» سره، حاصل کړې وؤ، چه موصوف مذکور د علوم نقلیه او عقليه يو لوی بحر وؤ او په دغه زمانه کښې به د افغانستان، بلوچستان، کوهدستان وغيره علاقونه طلباء راتلل او د دوي نه به ئ علوم حاصلول.

د بلکوت باباجی رحمه الله د وفات کيدونه بعد په سنه (۱۹۵۱ع) کښې د خپل مشر ورور شيخ الحديث حضرت مولانا مغفور الله صاحب «دامت برکاتهم العاليه» شيخ الحديث «دارالعلوم حقانيه» سره د علم د حاصلولو دپاره سوات منگوري ته سفر وکړو، حالانکه چه په دغه زمانه کښې صرف د علم حاصلولو دپاره سفر کول يو نا آشنا او عجيبه کار وؤ، په مينگوره کښې د مارتونگ بابا رحمه الله او د هغوي فرزند مولانا رشيد احمد مارتونگی رحمه الله په نگراني کښې د برادر محترم نه د فارسي کتابونه، لکه: گلستان، بوستان، زليخا وغيره وئيل، اودغه شان د علم نحو کتابونه لکه کافيه وغيره ئ هم د دوي نه اووئيل.

والد مرحوم رحمه الله به فرمائيل چه په دغه څلورو كالو عرصه كښې د مذكوره استاذانو په تربيت او د برادر محترم په محنت او شفقت سره راته ډير ثمرات او فوائد حاصل شو، «**فجزاهم الله خيراً و جعل الله آخرتهم خيراً من الدنيا**».

دې نه بعد بيا چه كله مارتونگ باباجى رحمه الله او مولانا رشيد احمد صاحب رحمه الله مارتونگ ته تشریف راوړو نو والد محترم ورسره تقريباً د اته (۸) كالو په عرصه كښې د منطق كتابونه د مولانا رشيد احمد رحمه الله نه، او د فلسفې كتابونه د حضرت مولانا امان الله صاحب نه، او د علم نحو، علم بيان، علم ميراث او د علم اصول كتابونه د حضرت مولانا لطف الله صاحب نه اوونيل.

اعلى تعليم او فراغت : والد محترم په سنه (۱۹۶۷ع) كښې په رياست سوات مدرسه «دارالعلوم سيدو» كښې موقوف عليه او بعضې نور متفرق كتابونه اوونيل او په سنه (۱۹۶۹ع) كښې د حضرت مولانا خان بهادر چه په «مارتونگ بابا» سره معروف دې دوره حدیث مكمل كړه.

اجازت حدیث او بیعت : والد محترم ته په سنه (۱۹۶۹ع) كښې با قاعده د احاديثو اجازت د حضرت مارتونگ بابا نه ملاؤ شو، او حضرت مارتونگ بابا رحمه الله په احاديثو كښې د عبدالرحمن الامروهي رحمه الله شاگرد وؤ، د هغه نه ورته د احاديثو اجازت ملاؤ شوې وؤ، او هغه ته د حضرت مولانا رشيد احمد گنگوهي رحمه الله نه او هغه ته د شاه عبدالعزيز رحمه الله نه د احاديثو اجازت ملاؤ شوې وؤ. او په سنه (۱۹۷۱ع) كښې ئې د موصوف محترم رحمه الله نه د سلسله «قادره او چشتيه» تصوف سلوك او منازل طې كړل.

درس او تدريس : والد مرحوم نورالله قبره د طالب علمي په زمانه كښې د بعضو كتابونو درس كړې وؤ. مثلاً: كافي، شرح تهذيب، قطبي، سلم العلوم وغيره، ليكن د فراغت نه بعد ئې با قاعده د مارتونگ باباجي په اصرار او حكم سره د هغوي په مصاحبت كښې په مارتونگ كښې درس شروع كړو، او تقريباً اته (۸) كالو پورې په مارتونگ كښې ئې د منطق، حكمت او د علم اصول خدمت او كړو، په سنه (۱۹۷۸ع) كښې د حضرت مارتونگ باباجي د وفات نه بعد د خپل مشفق ورور په خواهش د شوال په مياشت، سنه (۱۳۹۸ هـ) كښې په دارالعلوم حقانيه اكوړه خټك كښې ئې تفری وشوه، او تر دولس (۱۲) كاله پورې ئې د شيخ الحديث حضرت مولانا عبدالحق رحمه الله په لاس جوړه شوې د علم باغيچه سیرايه كوله.

د والد محترم رحمہ اللہ سرہ حضرت شیخ رحمہ اللہ پیر لوی محبت او عسدت وو، حتی چہ حضرت شیخ رحمہ اللہ د ژوند پہ آخری کالونو کښې د ضعف پیرئ او د علالت ه وجہ د خپل مسجد د جمعی و عظم او تقریرئ والد محترم ته حوالہ کړې وو، په دارالعلوم حقانیہ اکوړه خټک کښې ئ دوران درس د مختلفو فنونو کتابونه لکه : شرح جامی، کافیہ، شرح عقائد، حمد اللہ، قاضی، سلم العلوم، میبذی، صدرا، ہدایہ رابع، نور الانوار، او په احادیثو کښې موطائین، درس کړل، او د مازدیگر د مونځ نه بعد به ئ هر کال طالبانو ته د قرآن تفسیر کولو چہ د درس حلقي ته به په پیر لوی تعداد سرہ طالبان او د علوم قرآن شائقین حاضریدل، اود سنہ (۱۲۰۹ھ) پورې ئ دلته کښې د علم دین خدمات اوکړل «لجزاهم اللہ احسن الجزاء».

حضرت والد محترم نور اللہ قبرہ سرہ د محبوب مدنی صلی اللہ علیہ وسلم د احادیثو درس او د انواراتو د حدیث حاصلولو دیرہ تمنا او خواہش وو او چونکہ په دارالعلوم حقانیہ کښې د اکابرو علماؤ د موجودگي په وجہ دې مقام ته رسیدل په زمانہ قریبہ کښې مشکل وو، نو په دې غرض او تمنا د حضرت شیخ رحمہ اللہ د وفات نه بعد په سنہ (۱۹۸۶ع) کښې دارالعلوم اسلامیہ زرگری ضلع هنگو ته ئ تشریف یووړو او هلته ئ د علوم عقلیہ سرہ سرہ د احادیثو د درس خواہش هم پوره کړو، اوبیا د مکمل صحاح ستہ و درس دپارہ ئ دارالعلوم وزیرستان وانا ته تشریف یووړو، او بیا د مختلفو جوهاتو په بناء باندې د هغې خائ نه ئ تشریف راوړو، او په دارالعلوم تعلیم القرآن ولیسہ اتک او انجمن تعلیم القرآن کوهات او تعلیم القرآن راجہ بازار پندئ کښې ئ د حضور صلی اللہ علیہ وسلم د احادیثو خدمت وکړو، نو د محبوب حقیقی جل جلالہ سرہ تر وصالہ پورې ئ د **قال اللہ او قال الرسول خدمت وکړو** «ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء».

تفسیر د حضرت والد مرحوم «برد اللہ مضجعہ» سرہ د طالب علمی په دوران کښې د قرآن مجید د تلاوت، ذکر، اذکار او د قرآنی معلوماتو حاصلولو دیر شوق وو، د دې دپارہ دوئ د مختلفو علماؤ نه افادات حاصل کړل، د درس نظامی مشهور کتاب «تفسیر بیضاوی» ئ د مارتونگ بابا رحمہ اللہ نه و نیلې وو چہ د هغه نه ئ د قرآنی علومو دیرہ ذخیرہ جمع کړه او د بعضي مشکلو مقاماتو حل ئ ورته زده کړو، څه حصہ د قرآن مجید د تفسیر ئ د مولانا رشید احمد رحمہ اللہ مارتونگی نه و نیلې وه، او څه حصہ ئ د مولانا زرداد صاحب کوهستانی رحمہ اللہ نه و نیلې وه. بیا د قرآن مجید باقاعدہ تفسیر ئ د ملک دوه (۲)، مشهورو علماؤ نه اوکړو (۱)، مولانا

عبدالهادی المعروف به شاه منصور بابا رحمه الله ، چه د دوی نه ئی دوه ځله دوره تفسیر کړې وه ، او بل مشهور مفسر شیخ القرآن حضرت مولانا غلام الله خان صاحب وؤ ، د دوي سره ئی هم دوه ځله دوره تفسیر کړې وه او د دوی په صحبت کښ ئی ډیر فوائد حاصل کړل .
والد مرحوم رحمه الله په یو خود نوشته تحریر کښ ئی لیکلی دی چه : مونږ د مولانا غلام الله خان صاحب رحمه الله نه جرأت او کلمه حق وئیل اзде کړیدی او د شاه منصور بابا رحمه الله نه مونږ تواضع او عاجزی اзде کړې ده «الحمد لله على ذلك» .

اخلاق حسنه او صفات عالیه

د حضرت والد مرحوم «اعلی الله درجاته» ښه اخلاق او لوی صفات بیانول مصداق دې د «لیس الخیر کالمعاینه» ، الله جل جلاله دوی ته د زهد او تقوی او په علم باندې د عمل کولو نه ډیره لویه حصه ورکړې وه ، د صفات باطنیو مرضیو عند الله مخزن وؤ ، بنده ته باوجود د نا اهلی او عدم تفتیش نه د دوی بعضې صفات په مختلفو اوقاتو کښې معلوم شول ، مثلاً : صفت د تواضع او توکل ، استغنا عن الخلق ، خشية الهی وغیره صفات په حضرت والد محترم کښې په ډیر اعلی معیار کښې موجود وؤ ، شکل او صورت ئی مصداق وؤ د دې قول د حضور صلی الله علیه وسلم : «نظر الله امرأته مقالتي الحديث» .

چال چلن او رفتار ئی مصداق وؤ د ﴿وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَتَّقُونَ عَلَى الْآرْضِ هَوْنًا - اَلَايَه﴾ او عقل او فراست ئی مصداق وؤ د ﴿انْقُتُوا فَرَاسَةً الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ - الحديث﴾ ، عمل او کردار ئی مصداق وؤ د ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ - اَلَايَه﴾ د تکلف ، تصنع او د ریا ، نمود ، اود شهرت د خواهش نه مبرا وؤ ، «التجلى عن دار الغرور» او «التقى إلى دار الخلود» ، فکر آخرت همیشه ورسره ملگري وؤ ، د قرآن مجید سره تعلق او قلبی محبت د دوی د ژوند حصه وه ، د دې اندازه د دې نه لگیدلې شی چه والد مرحوم به هر کال د مازدیگر مونځ نه بعد بالالتزام د قرآن مجید تفسیر کولو ، د شوال په میاشتې کښې به ئی شروع کړو او رجب کښې به ئی ختمولو ، د دې تعلق او د محبت په وجه باندې ورته الله جل جلاله د ژوند آخری عمل هم د قرآن تفسیر کول او په قرآن کښې مشغولیدل ورکړی وؤ چه د دې ذکر ورستور اخی .

تصنيف او تالیف او دینی خدمات

والد مرحوم «غفر له الله» د حضرت مارتونگ بابا رحمه الله په قابل قدر او معتمد شاگردانو کښې وؤ، د دوی په افاداتو باندې مشتمله شرح، «رُشد العلوم - تصورات - (عربی) - شرح سلم العلوم»، او «رُشد العلوم، تصدیقات» (عربی) او «هدیه الملکوت شرح مسلم الثبوت» (پښتو) او دا تفسیر «رشد القرآن» تر (۱۳) پارې پورې د والد محترم په تصنیفاتو کښې شامل دی.

د درس او تدریس مشغلي او تصنیف سره سره د والد محترم د دعوت او تبلیغ سره هم تعلق وؤ، چه هر کال به یې د رجب په چهتیاوو کښې د چلی اهتمام کولو، د عوامو تعلق د الله سره جوړول، دین او دینی علومو طرف ته راغب کول، د الله جل جلاله یقین زړونو ته راتلل او د دنیا یقین له زړه نه لرې کیدل، د والد مرحوم د دینی خدماتو یوه لویه حصه وه، د طلباؤ د تربیت او د اصلاح په سلسله کښې په هفته کښې د اجتماعی بیان اهتمام وؤ.

چونکه حضرت والد رحمه الله په سلاسلو اریعه و کښې ماډون وؤ نو ورسره ورسره یې د طلباؤ او عوامو د اصلاح باطن تربیت او تزکیه نفس اهتمام هم کولو، او طلباؤ او خپلو شاگردانو او علماء کرامو ته به یې په کثرت سره د ذکر الله هدایت کولو.

هغه په خپل یوه نوشته تحریر کښې لیکلی: زه خپلو دوستانو او ملگرو ته عرض کوم چه اصل موجب د تقرب الی الله هغه صفات باطنیه او کیفیات دی چه مرضیه عند الله دی، او صرف په معلوماتو حاصلیدو سره وصول الی الله او تقرب الی الله نه راځی، نو لهذا د علوم ظاهریو د حصول سره د صفات باطنیو د حصول اهتمام ضروری دی، او ذریعه یې کثرت د ذکر الله او د صلاح و صحبت اختیارول دی او خروج دې لپاره د دعوت او تبلیغ.

او په یو بل ځای کښې فرمائی: «وينبغي للمشتغل فيه ايضاً كثرة ذكر الله والغروج في الدعوة الى الله والمشاركة في مجالس الملاعة والاعتناء كي لا يحدث فيه العجب والكبر، اعاذنا الله بفضله وكرمه».

اللقاء الى الرفيق الاعلى

والد مرحوم په ، (۲۷)، ربيع الاول سنه (۱۴۳۰هـ) مطابق (۲۴) مارچ (۲۰۰۹ع) کښې د

مازديگر مونځ نه مخکښې د قرآن مجيد د تفسير په خدمت کښې مشغول وؤ او د سورة ابراهيم آيت (۱۴) ﴿وَلَسْتَ كَنُكُمُ الْأَرْضُ مِنْ بَعْدِهِمْ ذَلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ﴾ تفسير ئ کولو او دهغې يوه توجيه ئ دا وليکله چه : «يا د مقام نه مراد قيام دي په حضور د الله تعالی کښې» او ددې ليکلو نه بعد ئ د عملی تفسير نمونه پيش کولو دپاره ډير تاخير ونکړو او د الله جل جلاله په حضور کښې ئې قيام وکړو

((إِنَّا لِلَّهِ وَأَنَا لِيَوْمِ الْحِسَابِ)) ((إِنَّ لِلَّهِ مَا آخَذَ وَلَهُ مَا أَعْطَى وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِأَجَلٍ مُسْتَقَرٍّ))

((فلنصبر ولنحتسب ، اللهم لا تخرمنا اجره ولا تفتنا بعده، اللهم ارزقنا رفاقة النبيين والشهداء والصالحين وحسن أولئك رفيقا)).

د والد مرحوم «نورالله قبره» سره دخلقو عقيدت او د محبت اندازه د جنازې په موقع باندې وشوه چه د پوره صوبې د جنوبی، وسطی او شمالی اضلاعو نه بلا مبالغه په زرگونو علماء، محدثین، مفسرین، مبلغین، مشائخو او عوامو او خواصو شرکت وکړو.

د دې تفسير (رُشْدُ الْقُرْآن) د تاليف سبب او تعارف

حضرت والد مرحوم «بردالله مضجعه» ته د وفات نه يو څو کاله وړاندې بعضې علماؤ او متعلقينو په پښتو ژبه کښې د يو معتمد او محققانه طرز باندې د تفسير ليکلو مشوره ورکړې وه، ځکه چه په پښتو ژبه کښې داسې يو تفسير چه طرز ئ هم محققانه وى او د هغې مطالب عام فهم هم وى، نه وؤ موجود. اگر چه په نژدې زمانه کښې يو محقق عالم په پښتو ژبه کښې يو تفسير ليکلې دې ليکن يو څو دهغه انداز محققانه ندې، او بل د موصوف معهود په ډيرو ځايونو کښې قدومه حوښيدلى دى ځکه دده تفسير د صفاتو او متشابهاتو په باره کښې، او ځينې فروعى مسائلو کښې د جمهورو او د سلفو صالحينو نه مخالف دې، نو ددې وجې نه په اهل حق علماؤ باندې دا يو قرض پاتې وؤ چه داسې يو تفسير وليکلې شى چه په هغې کښې دعقايدو په باره کښې د صحيح عقايدو وضاحت عوامو ته وشى او د صفات الهيې و او متشابهاتو په باره کښې چه د سلفو صالحينو کوم صحيح مسلك دې د هغې بيان خلقو ته واضح شى

او بل په هغې کښې د قرآن کریم لفظی ترجمه «چه دا د تفسير اهمه حصه وى» د ترکیبى ترجمې ... د لفظى وشى. مثلا والد محرم رحمه الله د ((أَعُوذُ بِأَنْفُسِهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ)) ترجمه داسې

کوی - پناه نیسم په الله سره د شیطان رتلی شوی نه ، او فرمائی چه داسې ترجمه غلطه ده چه : «پناه غواړم د خدای نه» .

او دغه شان د ((غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ)) ترجمه داسې کوی چه : «په هغوی نه ستا غضب شوې دې او نه هغوی گمراه دی ، او داسې ترجمه کول چه : «نه لار د هغې خلکو چه غضب پرې کړې شوې دې - الخ» د ترکیب په اعتبار سره غلطه ده ، دغه شان نور هم ډیر مثالونه شته چنانچه والد مرحوم «غفرله الله» د صحاح سته و د تدریس د مصروفیت با وجود دا «بار گران» په سر اوچت کړو او تقریباً په سنه (۲۰۰۱ ع) کښې ئ د دې ابتداء وکړه ، او د سلفو صالحینو د تفاسیرو خلاصه او د خپل (۴۰) کلونو درس قرآن نچوړ ئ په دې کښې پیش کړو «چونکه والد محترم رحمه الله د قرآن ابتدائی علوم او اهم او مشکل مقامات د مارتونگ استاذانونه حاصل کړی وو (کما مر) نو په دې وجه ئ د خپل تفسیر په نوم کښې هغوی ته د نسبت کولو لحاظ وکړو . لیکن «یا اسقی» چه د حضرت والد محترم رحمه الله د قلم نه دا تفسیر مکمل نه شو ، اگر چه د دوی د مقصد اصلی اکثره حصه حاصله شوه او د قرآن مجید نیمه حصه تقریباً د دوی د قلم نه اولیکلې شوه .

زمونږ خوش قسمتی داده چه د والد محترم «غفرله الله» درس قرآن چه کوم به دوی هر کال بعد العصر طلباؤ ته کولو د کیستو په شکل کښې او د بعضې معتمد علماؤ سره کتابه محفوظ وو نو د هغې په ملاویدو سره د تفسیر باقی حصې باندې «وروسته د سورة ابراهیم د دې آیت نه ﴿وَلَنَسْخَنَّكُمُ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ﴾ ﴿۱۱﴾ د هغه د فرزند ارجمند محترم مولانا ثناء الله صاحب په لاس او د برادر محترم شیخ الحدیث حضرت مولانا مغفور الله صاحب د نظرات دې کار شروع دې او ډیر زریه دا کار ان شاء الله تعالی پایه تکمیل ته ورسیري

ددې تفسیر یو څو خصوصیات

د دې تفسیر مکمل خویباني خو به په دوران د مطالعې کښې منکشف شی ، البته دلته یو څو اهمو امورو طرفته اشاره کوؤ :

(۱) مخکښې تحریر کښې د دې خبرې وضاحت وشو چه حضرت والد محترم د تفسیر علم با قاعده طور باندې د مولانا غلام الله خان رحمه الله او د مولانا عبدالهادی شاه منصور بابا رحمه الله

نه حاصل کړې دي او دا دواړه حضرات د حضرت مولانا حسين علي رحمه الله شاگردان دي ، لهذا په تفسير کښې د مولانا حسين علي رحمه الله انداز ښکاره په نظر راځي .

(۲) د هر سورة په ابتداء کښې د مخکښې سورة سره په دوو طريقو سره «رېط اسمي . رېط معنوي» په جامع انداز کښې بيانېږي

(۳) د هر سورة په ابتداء کښې د سورة خلاصه اجمالاً او تفصيلاً او د هر سورة د مضامينو ذکر وضاحت

(۴) د هر آيت د بل آيت سره رېط يا صراحتاً يا اشاره ذکر شوې دي

(۵) فقهي مسائلو کښې د احنافو مسلک او په نورو اختلافي مسائلو کښې د علماء ديوبند معتدل طرز اختيار شوې دي .

(۶) د معاشري د خوييانو ذکر او ځاي په ځاي په هغې باندې ناصحانه کلام .

(۷) د تفسير بالماثور سره سره د څلويښتو (۴۰) کالو درس او تدريس نچوړ .

(۸) علمي او الهامي نکاتو باندې مشتمل لا جواب او علمي عبارتونه .

(۹) د سلفو صالحينو تفاسيرو لکه روح المعاني . تفسير قرطبي . تفسير الخطيب . حاشيه شيخ الهند . جواهر القرآن . بيان القرآن وغيره . خلاصه په يو مؤثر انداز کښې .

(۱۰) متداول پښتو تفسيرونو کښې د بعضو غلطيانو او کوتاهيانو نشاندهي ، او د خپل مسلک د حقانيت بيان او په دلائلوسره دهغې تائيد او د توحيد او سنت طرف ته دعوت او د شرک او بدعاتو رد په «وَجَّاهِلُهُمْ بِالْحَقِّ هِيَ احْسَنُ» طريقې سره . «تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ» .

په آخر کښې د تمامو معززو لوستونکو په خدمت کښې درخواست کوو چه حضرت والد محترم شيخ القرآن والحديث مولانا اُسيد الله صاحب اودهغه ذريه او خاندان په خپلو دعا گانو او ايصال ثواب کښې هير نکړي ، او الله جل جلاله دې په خپل دربار عاليه کښې د دوي دا سعي قبوله او مشکوره وگرځوي او د دوي دپاره دې صدقه جاريه وگرځوي ، او مونږ ته دې الله جل جلاله دخپلې مرضي توفيق او د والد محترم په نقش قدم باندې د تلو توفيق نصيب کړي .
(«آمين ، ثم آمين ، يا رب العالمين» .)

وصلی الله تعالی علی خیر خلقه محمد وعلی آله وصحبه وسلم اجمعین برحمتک یا ارحم الراحمین

«ستاسو دعاگو : خادم الطماء والطباء والمشاغخ مولانا قی الله ، حفظه الله»

مقدمه

((أصول القرآن))

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ ۝ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ۝ مٰلِكِ يَوْمِ الدِّيْنِ ۝ اِيَّاكَ تَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِيْنُ ۝ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيْمَ ۝ صِرَاطَ الَّذِيْنَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ۝ غَيْرِ الْمَغْضُوْبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّيْنَ ۝

اللهم صل على محمد و على آل محمد كما صليت على ابراهيم و على آل ابراهيم انك حميد مجيد. اللهم بارك على محمد و على آل محمد كما باركت على ابراهيم و على آل ابراهيم انك حميد مجيد. اللهم صل على سيدنا محمد و آله صلوة دائمة مقبولة تؤدي بما عنا حقه العظيم. جزى الله عنا نبينا محمداً ما هو اهل له. اللهم اجز عنا نبينا محمداً صلى الله عليه وسلم افضل ما جازيت به نبياً عن قومه و رسولاً عن امته و اجز عنا اهل بيت نبينا افضل ما جازيت به احداً من اهل بيوت المرسلين و اجز عنا اصحاب نبينا محمد صلى الله عليه وسلم افضل ما جازيت به احداً من اصحاب المرء ابن.

ربنا اغفر لنا ولاخواننا الذين سبقونا بالايمان ولا تجعل في قلوبنا غلا للذين آمنوا ربنا انك رؤوف رحيم.

اللهم اجز عنا مشائخنا و من خدم القرآن كتابك الكريم ، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : ((انما الاعمال بالنيات وانما لامرئ ما نوى))، و قال عليه الصلوة والسلام : ((خيركم من تعلم القرآن وعلمه)) .

اللهم اتفعا بما علمتنا و علمنا ما ينفعنا وزدنا علماً- وصلى الله على النبي الكريم.
اما بعد : پس وائی بنده عاجز دا یو خو مباحث دی لپاره د فهم د مطالبو د قرآن چه مائی استفاده کړیده د اساتذه کرامو او د بعض کتب د مشائخ عظام نه- والله المسؤل ان یجعله نافعا بفضلہ و کرمه

مبحث اول

به بیان دَ علم تفسیر کنبی دَ تفسیر لغوی او اصطلاحی تعریف

لغوی تعریف :

تفسیر دَ فسر، یُفسر، باب تفعیل مصدر دې، مشتق دې د «فسر» نه، چه دهغې معنی «کشف» ده، او بعضو حضراتو ئی معنی «التعریه» کړیده، یعنی دَ اسیې ملا بر بندول، لکه وئیلې کیرې. (لسرئ الفرس ای عربته لينطلق)، لیکن مرجع ددې دواړو یوه ده چه کشف دې. بعضې علماؤ وئیلې دی چه تفسیر مأخوذ دې د «التفسیر» نه، یعنی د مرضونو د معلومولو آلی ته وائی نو چونکه په علم تفسیر سره هم انسان ته د قرآنی آیاتونو مراد معلومیرې نو د دې وجې نه ورته تفسیر وئیلې کیرې. بعضې علماء وائی چه تفسیر مقلوب دې د «سفر» نه او سفر وضاحت او روښانه کیدو ته وائی، لکه «اسفر الصبح».

البته په «فسر» او «سفر» کنبی لږ شان فرق دې چه «فسر» د معقولاتو د کشف او اظهار باندې دلالت کوی او «سفر» د اعیانو او ذواتو په وضاحت باندې دلالت کوی.

د علم تفسیر اصطلاحی تعریف :

د علم تفسیر متعدد تعریفونه شوی دی، دلته کنبی صرف دیو په ذکر کولو باندې اکتفاء کوو «علم یُبحث فیہ عن کیفیة النطق بالفاظ القرآن ومدلولاتها واحكامها الافرادیة والتركیبة ومعانیها السق تخمل علیها حالة التركيب وتامة لذلك».

د تعریف د الفاظو مختصره تشریح : لفظ د «علم» په درجه د جنس کنبی دې، تمامو علومو ته شامل دې، او په «کیفیة النطق بالفاظ القرآن» کنبی علم قرائت طرفته اشاره ده، یعنی چه په هغې کنبی د الفاظ قرآنیه و تلفظ او د آداء کولو متعلق بحث وی، او په «ومدلولاتها» کنبی علم لغت طرف ته اشاره ده. او په «احكامها الافرادیة والتركیبة» کنبی علم صرف، نحو، علم بیان او علم بدیع طرف ته اشاره ده، «ومعانیها التي» یعنی د لفظ ظاهری او غیر ظاهری دواړو معنو نه پکنبی بحث کیرې او دا متعین کړې شی چه دلته ظاهر معنی مراد ده یا غیر ظاهری معنی. نو پدې سره حقیقت او مجاز طرفته اشاره ده، «تعلق» د دې نه مراد علم ناسخ، منسوخ، اسباب نزول وغیره دی

موضوع د علم تفسیر د علم تفسیر موضوع قرآن حکیم دی، علامه الوسی رحمہ اللہ وائی موضوعه کلام الله.

غرض د علم تفسیر والغرض من معرفة معاني النظم، یعنی غرضی معرفه معانی او مطالبو د قرآن دی

په تفسیر او تاویل کښي فرق

تاویل د اَوَّلُ یُؤَوَّلُ باب تفعیل مصدر دی، مشتق دي د (اَوَّل) نه په معنی د رجوع او گرځولو سره او تاویل ته هم تاویل ځکه وئیلې کیږي چه په دي کښي آیت متعددو احتمالی معنو طرف ته گرځولې کیږي، او د علامه زمخشری رحمہ الله قول دي چه تاویل د «ایالة» نه مشتق دي په معنی د سیاست سره.

د تاویل او تفسیر په مینځ کښي د فرق په باره کښي ډیر اقوال دی: (۱) بعض وائی چه دا مترادف دی، علامه سیوطی رحمہ الله په الاتقان، ص: (۳۴۶)، ج (۲) کښي لیکي «لو سُئلوا عن الفرق بين التفسير والتاويل ما اختلفوا اليه».

(۲) امام ترمذی رحمہ الله فرمائی چه په دواړو کښي فرق شته دي او هغه دا چه تفسیر قطعی وی او تاویل قطعی نه وی بلکه محتمل وی.

(۳) د امام راغب رحمہ الله په نزد تفسیر عام دي، کتب سماويه او غیر سماويه دواړو دپاره استعمالیږي او تاویل خاص دي صرف کتب سماويه د مراد او د وضاحت لپاره استعمالیږي (۴) تفسیر د مفرد الفاظو د تشریح لپاره وی او تاویل د پوره آیت او د جملې د وضاحت لپاره وی (۵) تفسیر د کلام وضاحت او بیان ته وائی او د دینه چه کوم مراد حاصل شي هغې ته تاویل وائی (۶) تفسیر د کلام ظاهري معنی لپاره راځي او تاویل د باطني مراد او معنی لپاره راځي

د علم تفسیر تاریخ او تدوین

په علم تفسیر باندې درې دورونه تیر شوي دي:

اول دور: تفسیر فی عهد النبی صلی الله علیه وسلم والصحابة: حضرت جبرئیل علیه السلام به چه کله وحی راوړله نو حضور صلی الله علیه وسلم به د ځان سره په جلدی جلدی تکراره وله چه هیره نشی، نو الله جل جلاله د قرآن د حفظ ذمه واری هم واخسته: ﴿إِنْ عَلَيْنَا جُمُوعُهُمْ وَقَدْ آنَسُوا الْقِيَامَةَ﴾ (سورة القیامة، آیه: ۱۷)، او د دي سره ئی د قرآن د فهم ذمه واری هم واخسته: ﴿ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ﴾ (سورة القیامة، آیه: ۱۹).

او هر چه وؤ صحابه كرام رضى الله تعالى عنهم اجمعين نو هغوى د مخاطبينو اولينو په وجه د معاشرې د حالاتو نه او د اسباب د نزول د قرآن نه واقف وؤ، نو پدې وجه هغوى به د قرآن په ظاهرى احكامو او مطالبو باندې په اسانى سره پوهيدل، ليكن چونكه بعضې دقائقو او مشكلو آياتونو باندې پوهيدل هر چا ته آسان نه وؤ نو ددې وجې نه به هغوى ته د تفسير ضرورت راتلو چنانچه د صحابؤ لپاره يو څو مصادر وؤ:

(۱) قرآن يعنې د قرآن په ذريعه به ئ د قرآن تشرېح كوله

(۲) ذات د نبى كريم صلى الله عليه وسلم يعنې د حضور صلى الله عليه وسلم نه به ئ د آيت تفسير او تشرېح معلوموله چه د دې مثالونه په كثره سره موجود دى.

(۳) قوت اجتهاد او استنباط يعنې چه كله به د قرآن او حديث نه دوى ته معلومات ونشو نو بيا به ئ د اجتهاد او استنباط نه كار اخستلو

(۴) اهل كتاب يهود او نصارى يعنې كله به ئ د بعضو واقعاتو تفصيلى معلوماتو لپاره د اهل كتابو علماؤ لكه عبد الله بن سلام، كعب احبار وغيره طرف ته رجوع كوله.

دويم دور: تفسير فى عهد التابعين: تابعينو د قرآن پاك د فهم او تشرېح لپاره دې ذكره څلورو مصادر و ته هم رجوع كوله او (۵) اقوال صحابه رضى الله تعالى عنهم دهغوى لپاره د قرآن د تشرېح ذريعه وه

حضرات تابعينو د قرآن ډير خدمت وكړو او د خلقو د تعليم او تربيت سلسله ئ جارى وساتله. تاريخ د تابعينو تقريباً درې طبقات بيان كړى دى:

(۱) اوله طبقه اهل مكه: چه د دوى استاذ عبد الله بن عباس رضى الله تعالى عنه دې، چه ده په تابعينو كښې د مفسرينو لوى جماعت تيار كړو او د دوى متعلق ابن تيميه رحمه الله فرمائى: «اعلم الناس بالتفسير اهل مكة لانهم اصحاب عبد الله بن عباس رضى الله تعالى عنه».

(۲) اهل مدينه: په دې كښې مختلفو صحابه و رضى الله عنهم د قرآن پاك د تعليم او تفسير خدمت وكړو، مثلاً أبى بن كعب، زيد بن اسلم، ابو العالىه رضى الله عنهم وغيره.

(۳) اهل عراق: د دوى استاد حضرت ابن مسعود رضى الله تعالى عنه وؤ. ده په شاگردانو كښې مشهور حضرات: علقمه، مسروق، حسن بصرى، قتاده رحمهم الله وغيره وؤ.

په دې دواړو دورونو كښې د «تناقل روايت» طريقه وه، يعنى صحابه كرامو به د حضور صلى الله عليه وسلم نه روايت كولو او تابعينو به د صحابه كرامو نه روايت كولو.

دویم دور التفسیر فی عصور التدوین یعنی د تفسیر با قاعده یو مستقل شکل اختیارول.

د تفسیر ابتداء د خلافت د عباسیو په ابتدائی زمانه کښې شویده. په دې دور کښې د تفسیر بالماثور او تفسیر عقلی طریقه رائج شوه لیکن بیا چه کله نور علوم مدون شو او د علم دائره فراخه شوه نو بیا به هر مفسر د خپل فن مطابق تفسیر کولو، منطقی به د قواعدو د منطق مطابق، فقیه به د فقهې مطابق او نحوی به د نحوی مطابق تفسیر کولو، او دې ته د تفسیر مناهج ویلې کیږی. نو بعضې مفسرین «تفسیر علی منهج الاحادیث» کوی چه د یته تفسیر بالماثور هم وئیلې کیږی چه په هغې کښې دوی احادیث او اقوال د صحابه کرامو جمع کوی، لکه طبری، در منثور وغیره شو. او بعضې منهج د متکلمینو اختیاره وی چه په هغې کښې توجه هغه آیتونو طرف ته وی چه په کومو کښې صفات خداوندی او اسماء الهیه دی، نو دوی د هغې توجه کوی او د خپل مسلک تائید کوی لکه د امام رازی رحمه الله تفسیر «مفاتیح الغیب» وغیره شو.

او بعضې مفسرین د فقهاؤ منهج اختیاروی. دې ته منهج الفقهاء وای چه پدې کښې زیاده تر توجه هغه آیتونو ته وی چه د هغې نه احکام مستنبط کیږی، لکه احکام القرآن، الجامع لاحکام القرآن وغیره شو، او بعضو په خپل تفسیر کښې د نحو، لغت وغیره نه بحثونه کړی وی لکه البحر المحیط، اعراب القرآن، معانی القرآن للزجاج وغیره، او بعضو پکښې دا نهج اختیار کړې وی چه هغوی په خپل تفسیر کښې دا مذکوره تمام امور ذکر کړی وی لکه د شهاب الدین سید محمود آلوسی رحمه الله تفسیر «روح المعانی»

دویم مبحث**حقیقت د وحی او د دې ضرورت**

الله جل جلاله انسان ته د علم د حاصلولو لپاره درې ذرائع ورکړي دي: (۱) حواس ټولو نه اول انسان د دې په ذریعې سره د علم حاصلولو کوشش کوی که چرته هغه علوم د محسوساتو.

مبصراتو. مسموعاتو د قبیلې نه وی، لیکن چه د دې سره ئی تعلق نه وی نو بیا

(۲) عقل دې لیکن عقل لره هم یوه انتهاء وی چه د هغې نه بعد بیا عقل کار نه کوی نو بیا د عقل نه کار اخستل لویه خطره وی نو بیا (۳) وحی ده، او د وحی ابتداء د هغه ځای نه کیږی چه په کوم ځای کښې د عقل انتهاء وی نو د عقل په ځای بیا د وحی اتباع کول ضروری وی چه د انسان صحیح لارې ته رهنمائی وکړی. مکمل تفصیل ملاحظه کړئ په «علوم القرآن»، د مولانا شمس الحق افغانی

رحمه الله کنبی

د وحی لغوی او شرعی تحقیق

وحی لغوی: «و، ح، ی» پدې ماده کنبې د پتوالی او د سرعت معنی موجوده ده نو چه کوم

خائ کنبې دا ماده راشی نو هلته به دغه معنی ملحوظه وی ﴿فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ أَن سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا﴾

«سورة مريم، آیه: ۱۱»، دلته وحی په معنی د اشارې سره ده. ﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَيْكَ آيَاتِ مِائَةِ﴾

«القصص، آیه: ۷» نو دلته د غوره قول مطابق وحی په معنی د «زړه کنبې خبره اچول» سره ده.

خکه چه وحی اصطلاحی ښخې طرفته نده شوې، ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا - الْاِیَه﴾ او بعضې

خایونو کنبې د وحی اطلاق په فطری هدایت او په علم باندې شوې دې لکه: ﴿وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَىٰ

أَنفَلٍ﴾ «سورة النحل، آیه: ۶۸» او شیطانی وسوسې ته هم وحی ویلې شوی دی لکه: ﴿وَلَقَدْ

أَنفَلْتُكَ لِيُؤْمِنَ بِالْحَقِّ﴾ «سورة انعام، آیه: ۱۲۱».

د وحی نسبت چه کله دى روح خیزونو ته اوشی نو په صله کښ ئ «إِلَى» راخی، کما رأیت فی

الأمثلة المذكورة، او کله چه ئ نسبت غیر دى روح خیزونو ته وشی نو په صله کښ ئ «فَى» راخی

لکه: ﴿وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرًا — الْاِیَه﴾، او کله ئ په صله کښ «لَام» راخی لکه: ﴿بِأَنَّ رَبَّكَ

أَوْحَىٰ لَهَا﴾، «سورة زلزال، آیه: ۵».

د وحی شرعی تعریف: علماء کرامو د وحی شرعی تعریف داسې بیان کړې دي: «اعلام الله

تعالی لنی من انبیائه بحکم شرعی ونحوه»، یعنې الله تعالی خپل نبی لره د څه حکم شرعی وغیره

احکاماتو ته آگاه کولو ته وحی ویلې کیږی.

په وحی او الهام کنبې فرق

د دواړو په مینځ کنبې فرق دادې چه د وحی مصدر معلوم او متیقن وی چه دا د الله د طرف نه

ده، لیکن الهام کنبې دا یقینی نه وی بلکه د الله د طرفه هم کیدې شی او د شیطان د طرفه وسوسه

هم کیدې شی

د وحی اقسام

د وحی د اقسامو لپاره بنیاد دا آیت کریمه دی: ﴿وَمَا كَانَ لِشَيْءٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ مَا يُرِيدُ مَا يَشَاءُ﴾. (سورة شوری، آیه: ۵۱)
تفصیل نی دادې چه وحی په دوه قسمه ده:

(۱) وحی بلا واسطه: دا هغه وحی ده چه په هغې کښې د فرشتې واسطه نه وی، بلکه براه راست الله تعالی نبی ته پیغام ورسوی. د دې دوه صورتونه دی: **اول: مدرک بالحواس** لکه ﴿وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا﴾ او دې ته اشاره ده په آیت کښې چه «او من وراء حجاب» دی. لیکن دا آواز د مخلوقاتو د آواز نه جدا او په عجیبه کیفیت سره وی. او چه دا ثابت شې چه د معراج په موقع د حضور صلی الله علیه وسلم د الله پاک سره کلام بالمشافهه شوې دي نو دا به د مدرک بالحواس بلا واسطه، دویم قسم وی، اول قسم هغه چه «من وراء حجاب» وی او دویم دا چه بغیر حجاب وی. او **دویم: غیر مدرک بالحواس** وی. دې ته «وحی قلبی» وئیلې کیږی، دا که چرته په حالت د بیدارۍ کښې وی نو دیته «الهام» وئیلې کیږی او که چرته په خوب کښې وی نو دیته «رؤیا صادق» وئیلې کیږی. کما فی الحدیث: «**أَوَّلُ مَا يَدْرِي بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْوَحْيِ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ فِي النَّوْمِ**»، (بخاری). او دې قسم ته په «الآ وحیا» کښې اشاره ده.

(۲) وحی بالواسطه: لکه: ﴿نَزَّلَهُ بِالرُّوحِ الْأَمِينِ﴾، (شعراء، آیه: ۱۹۳) او دې ته، وحی ملکی وئیلې کیږی. او دې قسم ته اشاره په: ﴿أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ مَا يُرِيدُ مَا يَشَاءُ﴾ کښې شویده، او دا هم په دوه قسمه ده: (۱) یو مدرک بالحواس چه د دې یو څو صورتونه دی (الف: **وحی تلمیصی**: چه دې آواز د جرس «گهنټی» په شان وی لکه حدیث کښې دی «**أَحْيَانًا يَأْتِينِي مِثْلَ صَلَوةِ الْجَرَسِ**»، (بخاری)

(ب: **وحی تمثلی**: چه په هغې کښې فرشته د یو انسان په شکل کښې راشی لکه حدیث کښې دی «**وَأَحْيَانًا يَمْتَلِئُ لِي الْمَلِكُ رَجُلًا**»، (بخاری) او یا لکه په حدیث د عمر رضی الله تعالی عنه کښې چه نقل کړیدی امام مسلم رحمه الله تعالی.

(ج: کله فرشته په خپل اصلی شکل کښې راشی او دا څلور ځلې شوی دی **اول ځل** په غار حرا کښې، **دویم ځل** بعد الفترة. لکه په روایت د بخاری کښې دی «ان جابر بن عبدالله الانصاری

قال : وهو يحدث عن فترة الوحي فقال في حديثه : وبينما انا امشي اذ سمعتُ صوتاً من السماء فرفلعتُ بصرى فاذا الملك الذى جاء الحديث» . **دريم خل** : دَ حضور صلى الله عليه وسلم په فرمائش «وروى انه عليه الصلاة والسلام سأل جبرئيل ان يُرأى في صورته فقال الحديث» ، **خلورم خل** : د معراج په موقع باندې .
(۲) **غير مدرک بالحواس** : ديتته وحى روعى ونيلى کيږي لکه حديث کسبى دى : «ان رُوح القدس نفث فى روعى» .

د قرآن تعلق د وحى ملکى سره دې . ﴿وَلَقَدْ لَنَزَّلَ رَبِّيَ الْعَالَمِينَ ﴿٣١﴾ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ ﴿٣٢﴾﴾
(«سورة شعراء») ﴿فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَ قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ («سورة البقرة») .

دريم مبحث

تنزيلات قرآن

علامه زرقانى رحمه الله په مناهل العرفان ، ص : (۳) کسبى د قرآن مجيد نزول په درې طريقو سره ذکر کړيدې :

(۱) لوح محفوظ ته نزول : ﴿بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ ﴿١﴾ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ ﴿٢﴾﴾ («سورة البروج») . د دې د نزول کيفيت او د وخت علم هيڅ چا ته نشته دې ، البته دا نزول نجماً نجماً نه وو شوې ، بلکه جمله واحدة شوې وو .

(۲) آسمان د دنيا طرفته نزول : او دا نزول هم جمله واحدة وو په مياشت د رمضان المبارک او په ليلة القدر کسبى : ﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ﴾ («سورة البقرة») ، ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ ﴿١﴾﴾ («سورة القدر») ، او دبيت العزة تذکره هم په احاديثو کسبى راخى . حاکم د حضرت ابن عباس رضی الله تعالى عنه حديث ذکر کړې دې «..... فوضع في بيت العزة من السماء الدنيا ————— الحديث» .

(۳) دنيا طرف ته نزول : دا نزول په واسطې د جبرئيل عليه السلاه سره په (۲۳) کاله کسبى ونيو نجماً ، نجماً . حسب ضرورت او مصلحت ، ابتداء د ﴿أَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ﴿١﴾﴾ نه وشوه او انتها ئى په ﴿وَأَتَقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ﴾ باندې وشوه .
بعضې علماؤ دا درې تنزيلات په بلې طريقې سره کړيدى (۱) ، اول خل نزول په ليلة مبارکه .

کُنْی «دشعبان پنخلم شب»، ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَرَّكَةٍ﴾ - الایه ﴿﴾ دې ته نزول تقدیری وائی (۲)، آسمان د دنیا ته (۳)، دنیا طرف ته نزول.

بیا زده کړه دا خبره چه دلته یو څو امور قابل د بحث دی

(۱) د حضرت جبرئیل علیه السلام د وحی اخذ کولو کیفیت څنگه وو ؟

نو د دې متعلق د علماء کرامو یو څو اقوال دی. (۱) بعضې حضرات وائی چه حضرت جبرئیل علیه السلام ته به الهام کیدو او د الهام په ذریعې سره حاصلولونه بعد به ئ حضور صلی الله علیه وسلم ته وحی راوړله. (۲) بعضې وائی چه ایحاء د نقوشو به او کړې شوه په لوح محفوظ کښې او جبرئیل علیه السلام به د هغې نه قرآن اخذ کولو او د یادولو نه بعد به ئ وحی راوړله.

(۳) بعضې فرمائی چه د جبرئیل علیه السلام په ژبه باندې به الفاظ د قرآن غیر اختیاری جاری کیدل (۴) صحیح او غوره قول د شیخ اشعری رحمه الله دې چه حضرت جبرئیل علیه السلام به د الله آواز اوریدلو په سماع غیر صوتی سره چه ندې متکیف په کیفیاتو د اصواتو سره. بیا به جبرئیل علیه السلام حضور صلی الله علیه وسلم ته وحی راوړله او د دې تائید په حدیث کښې هم راځی، په روایت د طبرانی کښې دی: «اذا تكلم الله بالوحي اخذت السماء رجفة شديدة من خوف الله، فإذا سمع اهل السماء صغقوا وخرّوا سجداً، فيكون اولهم يرفع رأسه جبرئيل، فيكلمه الله بوجه بما اراد.....»

(۲) آیا د قرآن الفاظ او معنی دواړه منزل من الله دی او که صرف معنی ؟

د دې متعلق یو څو اقوال دی: (۱) صرف معنی منزل من الله ده او الفاظ د جانبې د جبرئیل علیه السلام نه دی. (۲) معنی منزل من الله ده او الفاظ د جانبې د حضور صلی الله علیه وسلم نه دی. (۳)

لیکن صحیح قول دادې چه الفاظ او معنی دواړه د الله جل جلاله د طرفه دی ځکه چه ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ

قُرْآنًا عَرَبِيًّا﴾. ﴿لَا تُحَرِّه بَعْضُهُ لِبَعْضٍ لَّيْسَ لَكَ لِمَتَجَلَّ بِهِ﴾ په دې باندې واضح دلائل دی

(۳) په قرآن، حدیث قدسی او حدیث نبوی کښې فرق:

قرآن، حدیث قدسی او حدیث نبوی په دې درې واړو کښې قدر مشترک دادې چه دا درې واړه وحی من جانب الله دی، لیکن فرق په مینځ د دوی کښې دادې چه: (۱) د قرآن الفاظ او معانی دواړه په حالت د بیداری کښې په مخصوص طریقې سره نازل شوی دی او دا الفاظ متواتر، متعبد بتلاوة او معجز دی، او په حدیث قدسی کښې د یو معین مضمون القاء بالذات من جانب الله یا په واسطه د فرشتې سره وی چه نسبت ئ حضور صلی الله علیه وسلم الله پاک ته کړې وی. الفاظ ئی

متواتر نه وی اونه متعبد بتلاوة وی او نه معجز وی، او که نسبتی الله پاک ته ونشی نو بیا ورته حدیث نبوی صلی الله علیه وسلم ونبلی کبری «التعلیق الفسیح».

او بعضو پدې درې وارو کښې فرق داسې بیان کړې دې چه: قرآن او د حدیث قدسی الفاظ من جانب الله دی او حدیث نبوی کښې صرف معنی من جانب الله ده او بیا په قرآن او حدیث قدسی کښې فرق دادي چه: (۱) د الفاظ د قرآن تحدی «چیلنج» شوې ده ﴿فَأَتُوا سُورَةَ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا﴾ او د حدیث قدسی د الفاظو تحدی نه ده شوې.

(۲) الفاظ د قرآن متعبد بتلاوة (یعنی تلاوتی عبادت دې) دی، او حدیث قدسی متعبد بتلاوة ندې.

(۳) قرآن پوره پوره متواتر دې او د احادیثو قدسیه واکثر حصه غیر متواتر ده «ماهل العرفان، ص: ۳۴»

څلورم بحث

د قرآن کریم تفسیر

د قرآن پاک د صحیح فهم لپاره او د قرآن پاک د نور زړونو ته راتللو لپاره دوه امره ډیر ضروری دی: اول امر: د هغه علومو تحصیل چه په هغې باندې فهم د قرآن موقوف دې چه هغه څوارلس علوم کسبیه دی: علم لغت، علم نحو، علم صرف، علم اشتقاق او درې فنون د بلاغت چه معانی، بیان او بدیع دی، علم قرآن، علم کلام یعنی عقاید، اصول فقه، اسباب نزول، علم فقه، ناسخ او منسوخ، او د هغه احادیثو علم چه د قرآن پاک د مجمل آیتونو په تفسیر کې راغلیدی.

دې ټولو فنونو ته ضرورت نه وو په زمان مبارکه د نبی علیه السلام او صحابو کښې په برکت د صحبت د نبی علیه السلام او د قرب د زمانې دده سره اوروسته چه څومره بعد راتلو د زمانې د نبی علیه السلام نه نو د فهم د قرآن لپاره حاجت راتلو فنونو ته، نو الله جل جلاله حسب وعده چه ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَكُونُونَ﴾ او ﴿ثُمَّ إِنَّا عَلَيْنَا بِآيَاتِهِ﴾ الهام وکړو ائمو د فنونو ته دهر فن د قواعدو او ضوابطو او د هغې د اصطلاحاتو حسب ضرورت، او منبع د کل علومو قرآن دې

تقاصر عنه الهام الرجال

جمع العلم فی القرآن لکن

قنیه لیکن ددی مطلب دا ندی چه چاته دا علوم حاصل نه وی نو هغه د قرآن سره هیخ تعلق نه لری. بلکه دا علوم ضروری دی لپاره د کمال تفقه په قرآن کښې او د قرآن نه هر څوک نفع اخستی شی. ﴿وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ﴾ (۱۳)، «مالایدرک کله لایترک کله» مثل مشهور دې او ددې څوارلسو علومو نه بعد علم وهبی دې چه د الله جل جلاله خاصه عطیه ده چه په خپل فضل سره ئی ورکوی. هغه چاته حه عمل کوی په علم باندې چه دینه اشاره ده په دې حدیث کښې. «من عمل بما علم ورثه الله علم ما لم يعلم»، او د علی رضی الله عنه نه چه کله سوال وکړې شو چه آیا تاسو خاص کړی یی رسول الله صلی الله علیه وسلم په یو شی سره چه بل چاته نوی ملاؤ شوی؟ «وفی روایة هل عندکم کتاب» نو هغوی او فرمائیل: «لا الا کتاب الله او فهم اعطیه رجل مسلم — الخدیث» ددې فهم نه مراد علم وهبی دې چه حاصلیری په سبب د عمل کولو سره په علم باندې علامه سیوطی رحمه الله فرمائی چه شاید ستا به دا خیال وی چه د علم وهبی حاصلول د بنده د وس نه بهر دې خو حقیقت داسې ندې بلکه ددې د حاصلولو طریقه د هغې اسبابو حاصلول دی په کومو چه الله جل جلاله دا موقوف کړیدی، مثلاً په علم باندې عمل کول او د دنیا نه بی رغبتی وغیره، وغیره، علم کسبی او وهبی ته اشاره د قرآن پاک په اول نازل شوی سورت کښې ده: ﴿أَفَرَأَى بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ۝۱ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ۝۲ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ۝۳ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ۝۴﴾ دا علم کسبی شو — او چونکه پدې باندې د عمل کولو نه بعد علم وهبی حاصلیری نو ځکه ئی وهبی وروسته ذکر کړو، او وې فرمائیل ﴿عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ﴾ (۵) . . .

او دویم امر اجتناب دې د کبانرو نه او د تقوی اتمام دې، د بعضی مفسرینو قول دې چه مراد د فوق او تحت نه پدې آیت کښ:

﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ نَبِيٍّ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِّنْهُمْ أُمَّةٌ مُّقْتَصِدَةٌ وَكَثِيرٌ مِّنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ﴾ (۶)
علوم وهبییه او کسبییه دی چه حاصلیری په تقوی سره چه ذکر ئی په آیت سابق کښ شویدي پ ۲ مانده آیت ۲۲.

امام غزالی «رح» په کیمیائی سعادت کښ لیکلی دی چه د قرآن کریم تفسیر په درې قسمه کسانو نه ظاهریری، اول په هغه چا چه څوک د علم عربیت نه واقف نوی. دویم په هغه چا چه کبیره

گناه بیابیا کوی یعنی بدعتی وی چه د گناه او د بدعت په وجه د هغه زړه تور شی او د قرآن د معرفت نه محروم شی. دریم هغه کس چه په څه اعتقادی مسئله کښ د ظاهر قائل وی او د قرآن شریف کوم عبارت چه د هغې خلاف وی هغه ئی طبیعت نه منی نو دې کس ته هم د قرآن د پوهې نه حصه نه ملاوېږی، اعاذنا الله (ماخوذ از فضائل قرآن بتغییر حدیث ۸)

پنځم مبحث

د قرآن نومونه

علامه سیوطی رحمه الله په الاتقان فی علوم القرآن کښې د بعضې علماؤ نه نقل کړیدی چه اسماء د قرآن چه مذکور دی په قرآن کښ هغه پنځه پنځوس دی، قرآن عَلم او اسم محضه دې او باقی اسماء صفتیه دی.

د قرآن لغوی او اصطلاحی تعریف

په لفظ د قرآن کښې دوه قوله دی یو دا چه دا مهموز دې لکه دا صحیح او مشهور دې، او بل غیر مهموز او پدې تقدیر باندې نو ن اصلی دې، زائد ندې.

قال الزجاج : ((هذا سهو والصحيح ان ترك الهمزة من باب التخفيف و نقل حركة الهمزة الى الساكن قبلها)). بنا په دواړو تقدیرونو سره یعنی که مهموز شی یا غیر مهموز. راجع قول دادې چه قرآن عَلم دې او مشتق ندې ((و به قال الشافعي (رح) وابن كثير (رح) و كثير عن الائمة) - او بعضې وائی چه مشتق دې نو چه غیر مهموز شی نو بعض (۱) وائی چه مشتق دې د ((قرنت الشئ بالشئ)) نه (اذا ضمته اليه لانضمام السور والايات والحروف بعضها الى بعض و هذا عند الاشعري (رح) وغيره). (۲) او فراء وائی چه ماخوذ دې د قرائن نه : (لان الايات منه يصدق بعضها بعضها يشابه بعضه بعضا وهي القرائن - القرائن و القران - الثوران اذا جمعتما في نرواحد والبعران اذا جمعتما في جبل - المنجد) او چه مهموز شی نو بنا په قول راجع علم غیر مشتق دې او چه وصف شی نو عند البعض دا مصدر دې د قراءت لپاره كالرجحان والغفران، (سمى به الكتاب المقروء من باب تسمية المفعول بالمصدر) - او په نزد د بعضو باندې وصف دې په وزن د فعْلان، مشتق دې د قرء نه په معنى د جمع سره. (و منه قرات الماء في الخوض اى جمعه سمي به القرآن لانه جمع السور بعضها الى بعض). (۲) وقال الراغب لانه جمع ثمرات الكتب

السابقة المتولة (۳)، وقيل لانه جمع انواع العلوم كلها :

جميع العلم في القرآن لكن تقاصر عنه افهام الرجال

د قرآن كريم اصطلاحی تعريف : القرآن كلام الله المتول على رسوله، المكتوب في دفات المصاحف، المنقول اليها على الأحرف السبعة المشهورة نقلاً متواتراً.

نور اسماء د قرآن پدي جدول کښي دی .

نمبر شماره	اسماء القرآن و كم مرة ذكر في القرآن	الايات التي فيها اسم القرآن	السورة و رقم الاية
۲-۱	کتاب ۲۳ - مین ۱۸	حم والكتاب المبین	زخرف ۱
۴-۳	قران ۷۰ - کریم ۱	انه لقران کریم	واقعه ۷۷

وجه التسمية بالقرآن قد ذكرناه واما وجه التسمية بالكتاب فلان الكتاب لغةً أجمع والقرآن جمع انواع العلوم والقصص والاخبار على ابلغ وجه - و وجه التسمية بالمبین لانه ابان اى اظهر الحق من الباطل - وجه التسمية بالکريم لکرمه وکثرة نفعه و يسمى الشئ الكثير النفع بالکريم .

۵	کلام ۴ لانه يؤثر في ذهن السامع : مشتق من الکلم بمعنى التأثير	حتى يسمع كلام الله	توبه ۶
۶	النور ۱۲	وانزلنا اليکم نورامینا	نساء ۱۷۵
۸-۷	هدى ۳۲ - و رحمة ۲۱	هدى و رحمة للمؤمنين	يونس ۵۷

وجه التسمية انه هاد فهو من باب المجاز وهو سبب الرحمة

۹	فرقان ۳	تبارک الذى نزل الفرقان على عبده	فرقان ۱
---	---------	---------------------------------	---------

لکونه فارقابين الحق والباطل

۱۰	شفاء ۳	ونزل من القرآن ماهو شفاء	بنی اسرائیل ۸۲
----	--------	--------------------------	----------------

لانه سبب الشفاء الظاهري والباطني.

١١	موعظة ^٦	لقد جاءكم موعظة من ربكم	يونس ٥٧
١٢	شفاء لآل الصدور ^١ وجه التسمية ظاهرة	وشفاء لآل الصدور	يونس ٥٧
١٣	ذكر ^{٤٩} - مبارك ^{١٧}	وهذا ذكر مبارك أنزلناه	انبيا ٥٠
١٤ - ١٥	على ^١ لانه عال على جميع الكتب ^١	وانه في ام الكتاب لدينا لعلى حكيم	زخرف ٤
١٦	حكمة ^{١٥}	حكمة بالغة	قمر ٥
١٧	حكيم ^٤	تلك آيات الكتاب الحكيم	يونس ١
١٨	مهيمن ^١	ومهيمن عليه	مائده ٤٨
١٩	الحبل ^١	واعصموا بحبل الله جميعا	ال عمران ١٥٣
٢٠	صراط مستقيم ^{١٩}	وان هذا صراطي مستقيما	انعام ١٥٣
٢١	قيم ^١	قيما ينذر	كهف ٢
٢٢ - ٢٣	قول ^٩ - فصل ^١	انه لقول فصل	طارق ١١
٢٤	نبا عظيم ^٢	عم يتساءلون عن النباء العظيم	نباء ٢٠١
٢٥ - ٢٦	احسن ^١ الحديث - مثاني ^٢	الله نزل احسن الحديث	زمر ٢٣
٢٧	متشابه ^١	كتابا متشابها مثاني	زمر ٢٣
٢٨	ترويل ^{١٤}	وانه لترويل رب العلمين	شعراء ١٩٢
٢٩	روح ^٥	وكذلك اوحينا اليك روحا من امرنا	حم الشورى ٥٢
٣٠	الوحي ^٢	انما انزلكم بالوحي	انبيا ٤٥
٣١	العرى ^{١١}	قرآنا عربيا لعلكم تعقلون	يوسف ٢
٣٢	البصائر	هذا بصائر من ربكم	انعام ٢٠٣
٣٣	اليان ^١	هذا بيان للناس	ال عمران ١٣٨
٣٤	العلم ^{١٤}	من بعد ما جاءك من العلم	بقره ١٤٥
٣٥	الحق ^{٦٣}	ان هذا هو القصص الحق	ال عمران ٦٢
٣٦	المادى	ان هذا القرآن يهدي	بنى اسرائيل ٩
٣٧	العجب ^١	قرآنا عجبا	جن ١
٣٨	تذكرة ^٧	وانه لتذكرة للمعتقين	الحاقة ٤٨
٣٩	العروة الوثقى ^٧	لقد استمسك بالعروة الوثقى	بقره ٢٥٦
٤٠	الصدق ^٣	والذى جاء بالصدق	زمر ٣٣
٤١	العدل ^٤	وتحت كلمة ربك صدقا وعدلا	انعام ١١٥
٤٢	النادى ^١	ميمنا مناديا ينادى للايمان	ال عمران ١٩٣

فائدہ اذا كان المراد من المنادى القرآن فالمراد من الايمان هو التوحيد وان كان المراد من المنادى هو النبي صلى الله عليه وسلم فالمراد من الايمان اما التوحيد او القرآن.

۴۳	الامر ۴	ذلك امر الله انزله اليكم	طلاق ۵
۴۴	البشرى ۵	هدى و بشرى	بقرء ۹۷
۴۵	المجيد ۲	بل هو قرآن مجيد	بروج ۲۲
۴۶	الزبور ۱	ولقد كتبنا في الزبور من بعد الذكر	انباء ۱۰۵
۴۷-۴۸	بشير ۱ - نذير ۱	قرآنا عربيا لقوم يعملون بشرا و نفرا	حم السجدة ۴

۴۹	العزیز ۱	وانه لكتاب عزيز	حم السجدة ۴۱
۵۰	البلاغ ۲	هذا بلاغ للناس	ابراهيم ۵۲
۵۱	القصص ۳	احسن القصص بما اوحينا اليك	يوسف ۳
۵۲-۵۳	صحف ۲ - مكرم ۲	في صحف مكرمة	عبس ۱۳
۵۴-۵۵	مرفوع ۱ - مطهر ۱	مرفوعة مطهرة	عبس ۱۴

هذا ما ذكره العلامة السيوطي (رح) في الاتقان و زاد بعض العلماء عليه.

۵۶	ذكرى ۱۳	ان هو الاذكري للعلمين	انعام ۹۰
۵۷	ايمان ۱	سمعا مناديا ينادى للايمان	ال عمران ۱۹۳
۵۸	آيات بينات ۷	بل هو آيات بينات في صدور الذين اوتوا العلم	عنكبوت ۴۹
۵۹	حكم ۳	وكذلك انزلناه حكما عربيا	رعد ۳۷
۶۰	سبيل الله ۴	لفرق بكم عن سبيله	انعام ۱۵۲
۶۱	كلمة ۲	وتعت كلمة ربك	انعام ۱۱۵
۶۲	كلمات الله ۶	لا تبدل لكلماته	انعام ۱۱۵
۶۳	حديث ۷	ان لم يؤمنوا بهذا الحديث	كهف ۶
۶۴	فضل الله ۱۳	قل بفضل الله و برحمته فبذلك فليفرحوا	يونس ۵۷

۶۵	برهان ^۱	قد جاءكم برهان من ربكم	نساء ۱۷۴
۶۶	بينة	لقد جاءكم بينة من ربكم	انعام ۱۵۷
۶۷	مفصل ^۱	انزل اليكم الكتاب مفصلاً	انعام ۱۱۴
۶۸	نعمت الله ^۶	فاصبحم بنعمته اخوانا	ال عمران ۱۰۳
۶۹	الكوثر ^۱	انا اعطيناك الكوثر	الكوثر ۱
۷۰	الميزان ^۱	الله الذي انزل الكتاب بالحق والميزان	شورى ۱۷
۷۱	الحجة البالغة ^۱	قل لله الحجة البالغة	انعام ۱۴۹
۷۲	تبيان ^۱	وانزلنا اليك الكتاب تبياناً لكل شيء	النحل ۸۹
۷۳	النجوم ^۱	فلا اقسم بمواقع النجوم	واقعه ۵۷
۷۴	النجم ^۱	والنجم اذا هوى	النجم ^۱
۷۵	مصدق ^{۱۰}	مصدقاً مما كنتم	بقره ۴۲
۷۶	عظيم ^۳	ولقد اتيناك سبعاً من المثاني والقران العظيم	حجر ۱۷
۷۷	مزل ^۱	يعلمون انه مزل من ربك بالحق	انعام ۱۱۴

۸ - و قد سماه شاهداً - كقوله تعالى: ((افمن كان على بينة من ربه و يتلوه شاهد منه)) ((هود ۱۸))

والشاهد من الله تعالى هو القرآن .

شپۆرم (۴) مبحث

د قرآن جمع کول

زده کړه دا خبره چه قرآن په ۲۳ کلونو کښ ماکمل شويدي ليکن په زمانه د حيات مبارکه د نبی عليه السلام کښې قرآن پاک نه وو جمع شوي په يو مستقل مصحف کښې ځکه چه په حیا مبارکه د نبی عليه السلام کښې احتمال د نسخ د بعضې احکامو او د تلاوت هم وو، او بعد د حيات مبارک نه دا احتمال منقطع شو، او بل دا چه نبی صلی الله عليه وسلم په خپل حيات کښ مشغول وو په ډيرو امورو عظامو کښې او فارغ نه وو جمع د قرآن ته، او پس د حيات د نبی صلی الله عليه وسلم نه الله راج الهام وکړو خلفاء راشدينو ته نو هغوی جمع کړو قرآن لره - او جمع د قرآن دوه کرته شوي ده : اول په زمانه د خلافت د ابوبکر صديق کښ شويده په مشوره د حضرت عمر رض سره او

دیتہ جمع اولیٰ وثیلہ شی، او دویم وار پہ خلافت د عثمان رضی اللہ عنہ کنبیٰ پہ مشورہ د حذیفہ رضی اللہ عنہ سرہ او دیتہ جمع ثانی وثیلہ شی - او پہ بعضی روایاتو کنبیٰ (کمارواه الحاکم) چہ راغلیدی چہ جمع د قرآن درې کرته شویده اول په زمانه د نبی علیہ السلام کنبیٰ او دویم په زمانه د ابوبکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کنبیٰ او دریم په زمانه د عثمان رضی اللہ عنہ کنبیٰ نو مراد د جمع اولیٰ نه پدغه روایت کنبیٰ صرف کتابت دې نه جمع په یو مصحف کنبس ځکه جمع په مصحف واحد کنبیٰ په زمانه د حیات د نبی صلی اللہ علیہ وسلم کنبیٰ نه وه، کما هو مصرح فی حدیث البخاری وغیره، نو صحیح خبره داده چہ جمع د قرآن دوه واري شویده، او باعث د جمع اولیٰ او باعث د جمع ثانی او فرق په مابین د جمع اولیٰ او د جمع ثانی کنبیٰ معلومېږي د هغه روایتو نه چہ روایت ئی کړیدی، امام بخاری رحمه الله :

اول روایت: زید بن ثابت رضی اللہ تعالیٰ عنہ (کاتب د وحی) فرمائی چہ ماته ابوبکر رضی اللہ عنہ قاصد راو لیرہ او زه ئی طلب کړم په زمانه د قتل د اهل یمامه کنبیٰ (چہ دا قتل وو د بنی حنیفه سره چہ پدې کنبیٰ مسیلمة الکذاب لعین قتل شوې وو، او وه سوه «۷۰۰») پکنبیٰ قراء د قرآن شهیدان شول او په ناموس رسالت ئی خپل ځان قریان کړې وو، (فجزاهم الله عنا احسن الجزاء) او په روایت د بخاری کنبیٰ د اویا (۷۰) کسانو ذکر دې - نو چہ زه حاضر شوم نو حضرت عمر هم هلته حاضر وو، نو ابوبکر رضی اللہ عنہ و فرمائیل چہ عمر رضی اللہ عنہ ماته راغې او وې وثیل چہ (یا ابا بکر) بيشکه قتل شدید شويدي په ورځ د یمامه کنبیٰ په قراء د قرآن - او ما ته خطر ده کچري جنگ زیات سخت شی په قراؤ په نوروو واقعو د جنگ کنبیٰ (نو قراء به شهیدان شی) نو ضائع به شی دیر قرآن او زما رایه داده چہ ته امر وکړې په جمع د قرآن - نو حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ فرمائی چہ ما او ویل عمر رضی اللہ عنہ ته چہ ته به څنگه هغه کار وکړې چہ نوی کړې رسول الله صلی الله عليه وسلم نو عمر رضی الله عنه وویل: والله چہ دا خیر دې نو همیشه وو عمر رضی الله عنه چہ ماته ئی مراجعه کوله حتی چہ الله جل جلاله ځما شرح صدر وکړه ددغه کار لپاره او ځما هغه رایه شوه چہ کومه رایه د عمر رضی الله عنه ده - زید رضی الله عنه وائی چہ ابوبکر رضی الله عنه او فرمائیل چہ ته یو ځوان سرې ئی (په قواوو کنبیٰ دې ضعف ندې راغلي) او عاقل ئی او متهم نه ئی په کذب اونسیان سره او ته په زمانه د نبی صلی الله عليه وسلم کنبیٰ کاتب د وحی وې لپاره د رسول الله صلی الله عليه وسلم نو ته د قرآن تتبع او تفتیش وکړه او جمع ئی کړه!

نو زید بن ثابت رضی الله عنهما فرمائی چہ په خدای قسم کچري دوی زه مکلف کړې وې په نقل

کولو د یو غریل ته نو دا به په ما زیاته ثقیله نوې لدې امر نه چه جمع د قرآن ده - او ما دوی ته وویل چه څرنگ به تاسو وکړئ یو کار چه نوی کړې رسول الله صلی الله علیه وسلم (یعنی د قرآن جمع) نو ابوبکر رضی الله عنه وفرمایل چه والله چه دا خیر دې، نو همیشه وؤ ابوبکر رضی الله عنه چه ماته ئی مراجعه کوله حتی چه الله جل جلاله څما شرح صدر وکړه لپاره د هغې خبرې چه د هغې لپاره الله جل جلاله شرح صدر د ابوبکر او عمر رضی الله عنهما کړې وه نو ما تتبع وکړه د قرآن او جمع کولو مې قرآن د عُسب نه یعنی پتو د کجورونه او د لخاف یعنی د سپین کانړی نه (چه پدې کښ قرآن په متفرق طور سره مکتوب وو) او د صدور رجال نه حتی چه ما وموند آخر د سورة توبه د ابوخریمه الانصاری سره چه د بل چاسره م نه وو موندلې مکتوب یعنی دا آیت «لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ اَنْفُسِكُمْ — اٰی اٰخِر السَّوْرَةِ» - نو کله چه قرآن مکتوب شو نو دغه مکتوب د ابوبکر رضی الله عنه سره وو او بیا پس د وفات دده نه د حضرت عمر رضی الله عنه سره وو او د هغه د وفات نه بعد د حفصه رضی الله عنها سره وو - انتهى .

دویم روایت : د حذیفه بن یمان رضی الله عنهما ته روایت دې چه دې راغې عثمان رضی الله عنه ته . او عثمان رضی الله عنه د فتح ارمینیه او اذربيجان لپاره اهل شام سره د اهل عراق نه د جنگ لپاره تیارول (او حذیفه ولیدو اختلاف د قراء ، چه بغض قراعت د ابی ابن کعب رضی الله عنه وتیلو او بعضو د ابن مسعود رضی الله عنه او بعضو د ابو موسی رضی الله عنه او بعضو د بعضو تردید کولو او تغلیط او تکفیر ئی کولو ، نو حذیفه رضی الله عنه پدې باندې گبرآؤ شو او عثمان رضی الله عنه ته ئی وویل : «ادرك هذه الامة قبل ان يختلفوا في الكتاب اختلاف اليهود والنصارى» یعنی د دې امت د اصلاح غور وکړه پخوا لدې نه چه په دوی کښې د یهود او نصاری پشان اختلاف راشي . نو عثمان رضی الله عنه حفصه رضی الله عنها ته قاصد ولیږه چه مونږ ته هغه مصحف راکړه چه لیکلي شوې وو په زمانه د ابوبکر رضی الله عنه کښ چه مونږ د هغې نه لیکل وکړو نو بیا به ستا مصحف تاته واپس کړو ، نو حفصه رضی الله عنها دغه مصحف ولیږلو نو عثمان رضی الله عنه (کمیتی جوړه کړه) امر ئی وکړو زید بن ثابت او عبد الله بن زبیر او سعید بن العاص او عبد الرحمن بن حارث بن هشام رضی الله عنهم ته او وئې لیکه په مصاحفو کښ او عثمان رضی الله عنه وفرمایل دې درې قریشینو ته (عبد الله بن زبیر ، سعید بن العاص ، عبد الرحمن بن حارث) چه کچرې ستاسو اختلاف راشي د زید بن ثابت رضی الله عنه سره نو (لاکوه بلغة قریش) ځکه چه اول نزول د قرآن په لغت د دوی شویدې نو هغوی پدې ترتیب قرآن جمع کړ او وې ئې لیکه او اطرافو ته ئی

ولیرل او ددی نه ماسوی نورو مصاحفو متعلق ئی امر وکړو نو هغه ئی وسیزول - بخاری ج ۲ / ۷۴۵-۷۴۶

ددې دواړو حدیثینو نه معلومه شوه چه باعث د جمع اولی خطره د ضائع کیدلو د قرآن وه په سبب د شهید کیدلو د قراؤ سره - او باعث د جمع ثانی دفع د اختلاف وه چه مفضی کیدې شوه دیرو مفسدو ته

او فرق په مابین د جمع اولی او ثانی کنبې دادې چه په جمع اولی کنبش لغت د قریش او د غیر قریش ټول موجود وو او دارنگه منسوخ التلاوة او په جمع ثانی کنبش اقتصار وشو فقط په لغت د قریش باندې او همدارنگه په جمع اولی کنبش ترتیب نزول مرعی وو - او په جمع ثانی کنبې ترتیب د لوح محفوظ مرعی دې - هکذا افادنا العلامة الموسوم باسمه الشریف خان بهادر عرف مارتونگ مولنا صاحب رحمه الله.

اووم (۷) مبحث

د قرآن د مضامینو په بیان کنبې

زده کړه دا خبره: چه اهم مضامین د قرآن اته (۸) دی:

- ۱- توحید . ۲- رسالت . ۳- قیامت دیته اصول ثلاثه وئیلی شی ، ۴- تخويف . ۵- بشارت . ۶- احکام ، ۷- جهاد ، ۸- انفاق.

ددې مضامینو باهمی ربط او مناسبت دادې چه توحید اصل الاصول دې (۲) او رسالت مبین د توحید دې، او قیامت لپاره د جزاء او سزاء دې او تخويف لپاره د نه منونکو دې او بشارت لپاره د منونکو دې او احکام لپاره د انتظام د امورو د مسلمانانو دې. او جهاد لپاره د اعلاء د توحید دې او انفاق ته په جهاد کنبې ضرورت راځی.

تفصیل د مسئله توحید

د توحید معنی په شرح المقاصد، ج: ۲، ص: ۲۴ کنبې دا کړې ده: «اعتقاد عدم الشریک فی الالهية وخواصها»: توحید صیغه د مصدر ده د باب تفعیل نه او باب تفعیل کله راځی لپاره د ایجاد د ماخذ الاشتقاق لکه کسرت، قطعه یعنی ایجاد د کسر او قطع م وکړو پدغه شی کنبې او کله راځی لپاره د انتساب د ماخذ الاشتقاق لکه فسقه یعنی نسبت د فسق م وکړو فلانی ته. دلته

باب تفعلیل لپاره د انتساب دې یعنی نسبت د یو والی، او انتساب نه مراد عقلی انتساب دې چه اعتقاد دې یعنی اعتقاد په یو والی او متفرد والی د الله تعالی په خدائی توب، او په خواصو د اولو هیة کښ چه هغی ته صفات الوهیة و نیلې شی (د خدائی توب صفتونه) لکه خالقیه رازقیة وغیره شو.

زده کړه دا خبره ۱ چه ۱۵ آیات د توحید لپاره په قرآن مجید کښ درې قسمه دلائل بیانېږی: ۱ - عقلی، ۲ - نقلی، ۳ - وحی - وجه د حصر داده چه منکر د توحید به خالی نه وی یا به وجه د انکار دا وائی چه توحید خما عقل نه منی لکه فرمائی الله، حکایه عن قولهم: ﴿لَجَّأَ الْإِلَهَ إِلَى الْوَحْدَانِ هَذَا لَقَدْ جَاءَ ۝﴾ (ص ۵)، نو ددې درد لپاره دلیل عقلی ذکر کولې شی، او یا به وجه د انکار دا وائی چه پدې مسئله کښې ته متفردې بل چا دا مسئله نده کړې بلکه دا نوې (جدیده) مسئله ده لکه دا قول د دوئ شو: ﴿مَا تَوَحَّدَ بَيْنَنَا فِي الْإِلَهِ الْآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلَّا كُنْهَاتُ ۝﴾ (ص ۷)، نو ددې درد لپاره دلیل نقلی پیش کیږی، او یا به دا وه وائی چه توحید زموږ د مزاح رواج سره موافق ندې بلکه دا مسئله فتنه انگیزه ده لهذا نور مسائل بیا نوه او توحید پریده کما قال تعالی: ﴿وَمِنَ الْأَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُمْ ۝﴾ (رعد: ۳۲) و کما قال تعالی: ﴿وَإِذَا تَنَازَلْنَا عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا يَنْسَوْنَ قَالِ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا آتَتْ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدَّلَهُ ۝ قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَائِ نَفْسِي إِنْ أَتَيْتُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ ۝﴾ (یونس: ۱۵).

نو ددې په رد کښې دلیل وحی راخی کما قال تعالی: ﴿قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ ۝﴾ پس دلیل عقلی په دوه قسمه دې:

(۱) یو عقلی محض دې: او دا هغه دلیل دې چه پدې کښې د خصم نه اقرار نه وی اخستی شوی
(۲) - او بل عقلی علی سبیل الاعتراف من الخصم دې - دا هغه دلیل دې چه د خصم نه پکښې اقرار اخستلې شوې وی (دج والفضل ما شهدت به الاعداء -

مثال ددې قسم لکه - ﴿قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَرَ

وَمَنْ يُخْرِجِ الْحَيَّ مِنَ الْمَمِيتِ وَيُخْرِجِ الْمَمِيتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدِيرِ الْأُمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿يونس - ۳۱﴾

او عقلی محض بیا په دوه قسمه دې یو افاقی دې دا هغه دې چه امور خارجی د ذات د انسان نه دلیل وگرځولې شي په توحید د باری تعالی باندې (۲)، او بل انفسی دې او دا هغه دلیل دې چه خود ذات د انسان او هغه امور چه داخل دی په ذات کښ دا دلیل وگرځولې شي په توحید - کما قال تعالی: ﴿سُبْحَانَ عَالَمِينَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ (هم سجده ۵۳)، او آفاقی بیا په درې قسمه دې (۱) علوی- یا سماوی ، (۲) جوی ، (۳) سفلی، یا ارضی مثالونه ننی دادی:

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا﴾ (مدعی) ﴿رَبِّكُمْ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ دلیل عقلی محض انفسی ﴿تَعْلَمُكُمْ تَتَّقُونَ﴾ - الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فَرُشًا - دلیل عقلی محض آفاقی سفلی دې ﴿وَالسَّمَاءَ بَنَاءً﴾ دلیل علوی ﴿وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ﴾ دلیل جوی ﴿فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ (نتیجه)

او دلیل نقلی په دوه قسمه دې یو اجمالی دې دا هغه دلیل دې چه پدې کښې د یو خاص ننی یا د یو خاص کتاب نوم نوی ذکر شوې، مثال لکه: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ﴾ (انبیاء: ۲۵)،

او بل نقلی دې: او دا په شپږ قسمه دې: (۱) نقلی د انبیاءو نه لکه: ﴿وَأَذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ لَأَبِيهِ يَتَّبِعْ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا﴾ (مریم ۴۱-۴۲)

فانده: دا قسم دلیل نقلی په درې طورونو سره ذکر کيږي کله د انبیاءو هغه بیان نقل کړې شی چه

خپل قوم ته نې کرې وی لکه دا مذکور آیت - او کله د هغوی طرز او طریقه نقل کیږی په وقت د نزول د تکالیفو او مصائبو کښې لکه: ﴿وَلَقَدْ نَادَيْنَا نُوْحًا فَلْيَعْمَلْ لِمَعْجِيْبُوْنَ ۝﴾ صافات ۷۵

یعنی انبیاؤ په وقت د مصیبت کښې صرف د الله جل جلاله بلنه کوله، او کله د هغې ابتلاء ذکر کولې شي چه په انبیاؤ راغلی وی لکه: «وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ — الایه» (ص ۳۴) لکه ﴿وَوَطَّنْ دَاوُدَ اٰمَنًا فَتَنَّهُ فَاٰسْتَغْفِرَ رَبَّهُ ۝﴾ (ص ۲۴)

(۲) دلیل نقلی د مؤمنین سابقینو لکه: ﴿اَلَّذِيْنَ ءَاتَيْنَهُمُ الْكِتٰبَ يَتْلُوْنَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ اُوْلٰئِكَ يُوْمِنُوْنَ بِهٖ ۝﴾ (بقره ۱۲۱)

(۳) د جناتونه لکه: ﴿قُلْ اُوْحٰى اِلٰى اَنَّهُ اَسْمَعَ نَفَرَيْنِ لَمِثْلٍ فَقَالُوْا اِنَّا سَمِعْنَا قُرْاٰنًا عَجَبًا ۝۱۰۱﴾ همدی الی الزند قَاتَمًا بِهٖ وَلَنْ تُشْرَكَ بِرَبِّنَا اَحَدًا ۝۱۰۲﴾

(جن ۱ - ۲)

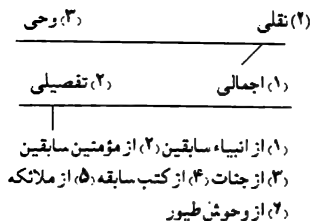
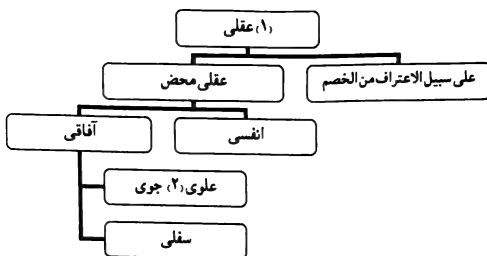
(۴) د کتب سابقینونه لکه: ﴿وَاٰتَيْنَا مُوسٰى الْكِتٰبَ وَجَعَلْنٰهُ هُدًى لِّبَنِيْۤ اِسْرٰٓءِیْلَ اَلَا تَتَّخِذُوْا مِنْ دُوْنِیْ وَکِیْلًا ۝﴾ (بنی اسرائیل: ۲)

(۵) د ملانکو نه لکه: ﴿اُوْلٰئِكَ الَّذِيْنَ يَدْعُوْنَ يَبْتَغُوْنَ اِلٰى رَبِّهٖمُ الْوَسِيْلَةَ اَلَيْهِمْ اَقْرَبُ وَيَرْجُوْنَ رَحْمَتَهٗ وَيَخَافُوْنَ عَذَابَهٗ ۝۱۰۲ اِنْ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُوْرًا ۝﴾ (بنی اسرائیل ۵۷)

(۶) دلیل نقلی د وحوش طیورونه لکه د نمل نه او هد هد نه، لکه: ﴿قَالَتْ نَمْلَةٌ يَتَّبِعُهَا النَّملُ اَدْخُلُوْا مَسٰكِنَکُمْ لَا يَحْطِمَنَّکُمْ سُلَيْمٰنُ وَجُنُوْدُهٗ وَهَمَّ لَا یَشْعُرُوْنَ ۝۱۰۳﴾ (نمل ۱۸)

او هد هد وونیل: ﴿وَجَدَتْهَا وَقَوْمَهَا یَسْجُدُوْنَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُوْنِ اِلٰهِ وَرَبَّنَّ لَهُمُ الشَّیْطٰنُ اَعْمَلَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيْلِ فَهُمْ لَا یَهْتَدُوْنَ ۝۱۰۴ اَلَا یَسْجُدُوْا لِلّٰهِ الَّذِیْ خَرَجَ الْخَبَءَ فِی السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَیَعْلَمُ مَا تُخْفُوْنَ وَمَا تُعْلِنُوْنَ ۝۱۰۵﴾ (نمل ۲۴ - ۲۵)

او دا اخیر قسم دلیل د توحید په قرآن پاک کښې قلیل او نادر دی:

نو مجموعه اقسام د دلیل عقلی پنخه شو.

(۱) عقلی علی سبیل الاعتراف من الخصم ، (۲) عقلی محض (۳) آفاقی علوی (۴) جوی (۵) سفلی - او مجموعه اقسام د دلیل نقلی اوه ۷ شو - یو نقلی اجمالی او شپړ تفصیلی - یو دلیل وحي نو دا ټول دلائل ۱۳ شو.

پس زده کړه دا خبره چه په قرآن کښې لکه څنگه چه اثبات د توحید کپړې په دلائلو سره نو

دارنگه رد د شرک کبیری خکه چه دا ضد د توحید دې نو په قرآن کښې د یوولسو قسمونو د شرک رفع کبیری (۱) شرک اعتقادی (۲) شرک فی العبادة (۳) شرک فی الدعاء (۴) شرک فی العلم (۵) شرک فی البركة (۶) شرک فی الخوف (۷) شرک فی الرجاء (۸) شرک فی المحبة (۹) شرک فی التسمية (۱۰) شرک فی الشفاعة (۱۱) شرک فعلی - او ددې په ضمن کښې څلور مسائل دی.

(۱) اول نفی او رد د شرک فی التصرف، او دپته شرک اعتقادی هم وښلې شی او دا عبارت دې لدینه چه په غیر د الله تعالی باندې دا اعتقاد راشی چه مالک دې د نفع او د ضرر او متصرف دې په جمیعو امورو کښې فوق الاسباب یعنی په غیر د اسبابو نه، او چونکه دا قسم شرک مبدا ده لپاره د شرک فعلی نو ددې قسم شرک رد او نفی دیره کیدې شی په کلام الله کښې.

او دلته دوه عنوانه ذکر کبیری: **اول اثبات د تصرف** الله جل جلاله لره، دا کله په ذکر د لام التخصیص سره کبیری لکه: «الله مای السموات والارض» او کله په لفظ د ملک او ملکوت سره کبیری لکه: «له ملک السموات والارض»، «بیده ملکوت کل شی». او کله په لفظ د حکم سره کبیری لکه: «ان الحكم الا لله».

او دویم عنوان: نفی د تصرف د غیر الله نه، یا په طریقه د خصوص سره د نبی صلی الله علیه وسلم نه لکه: «قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ» (اعراف: ۱۸۸)

یا لکه: «وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنْ اللَّهِ شَيْئًا» (مائده: ۴۱)

یا په طریقه د خصوص سره د معبودانو باطلونه لکه: «قُلْ أَفَأَتَّخِذُكُمْ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ لَا

يَمْلِكُونَ أَنْ يَنْفُسَهُمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا» (رعد: ۱۶)

یا لکه: «وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ فِطْمِيرٍ» (۱۲)

یا لکه: «إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا» (عنکبوت: ۱۷)

او یا په طریقه د عموم سره لکه: «يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ»

(۲) دویم نفی او رد د شرک فی الدعاء: شرک فی الدعاء دپته وائی چه طلب دا مداد وکړې شی او

سوال وکړې شي د غیر الله نه پدې عقیده سره چه دغه غیر مالک د نفع او ضرر دې بغير د اسبابو نه

مثال د نفی د شرک فی الدعاء ﴿ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ

دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ﴾ (فاطر: ۱۳)

دلته هم اثبات د دعاء او سوال او استعانت من الله کيږي، دا يو عنوان دې، لکه: «ادعوا ربکم فضرما وخفية»، او نفی د غير الله نه کيږي دا بل عنوان دې لکه: ﴿وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ فَإِنْ فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذَا مِنْ الظَّالِمِينَ﴾ (يونس: ۱۰۲)

(۳) دريم نفی د شرک فی العبادۃ په طريقه د اثبات سره ده لپاره د الله تعالى او نفی د غير الله نه لکه: ﴿قُلْ يَتَّيِبُهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلَا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ دا د لا اله معنی ده - ﴿وَلَكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَفَّنَا وَأَمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ (يونس: ۱۰۴) داد الله معنی ده.

او عبادت په لغت کبس غایت خشوع يا نهايت تذلل يا نهايت تعظيم ته وائی - او بهترين تعريف ئی علامه ابن قيم رحمه الله په مدارج السالکين کبس ۴۰ دا کړی دې: «العبادة عبارة عن الاعتقاد والشعور بان للمعبود سلطة غيبية» (ای فی العلم والتصرف) مافوق الاسباب یقدرها علی النفع والضرر فکل دعاء وثناء و تعظیم ينشأ من هذا الاعتقاد فهي عبادة» - نو معلومه شوه ددې عبارت نه چه چالره علم او تصرف ما تحت الاسباب ثابتول شرک ندې او دارنگه هغه تعظیم يا نداء غير الله ته چه ناشی نه وی د اعتقاد مذکور نه هغه شرک ندې لکه چه شاه عبدالعزیز رحمه الله په فتاوی عزیزیه کبسې لیکلی دی چه فرق په مابین د سجده تعظیمیه او سجده عبادتیه کبسې صرف د نیت او د عقیدې دې ، نو که د چا عقیده په غير الله باندې دا وه چه دې کار ساز ، حاجت روا ، مشکل کشادې نو هغه ته سجده کول شرک دې او که ددې عقیدې نه په غير ئی چاته سجده وکړه نو دا سجده تعظیمی ده، شرک ندې اگر چه حرام قطعی ده - (ماخوذ از مقدمه جواهر القرآن ۳۹)

(۴) خلورم نفی د شرک فی العلم یعنی غير الله لره په کل غیب باندې عالم گنډل او جميع ماکان و مایکون باندې عالم گنډل، او د غیب نه مراد دلته غیب حقیقی دې چه عبارت دې د «مالایدرک بالحوس ولا بالعقل ولا بالوحی»، نه، او دیته علم غیب حقیقی او علم بغير سبب وئیلې شی.

او نفی د شرک فی العلم چه کیبری نو دا په طریقه د نفی د علم غیب سره کیبری د غیر الله نه او اثبات سره لپاره د الله تعالی، او نفی د غیر الله نه به یاعموما وی لکه: «لَقُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ»، (نمل ۲۵)، او یا به خصوصاً وی د ملائکو نه لکه: «سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا»، یا د انبیاء نه لکه: «يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ لِقَوْلٍ مَاذَا أَجْتُمَعْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا»، (مائده: ۱۰۹).

یا لکه: «وَلَوْ كُنْتَ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَعْتَزْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ الشُّوْءُ» (اعراف ۱۸۸)، یا د جناتو نه لکه: «وَأَنَا لَا نَذَرِي أَنتُمْ أُرِيدَ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَمْرًا أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشْدًا» (جن ۱۰).

پس زده کړه دا خبره چه مغیبات په دوه قسمه دی: بعضی د جنس احکامونه دی او ددې کلی علم الله جل جلاله نبی صلی الله علیه وسلم ته ورکړیدی، لکه: «اليوم اكملت لكم دينكم»، (مائده ۳) او ددې جزئیاتو تفصیل او تبویب اذکیاؤ د اُمت کړیدی.

(۲) او بعضی د جنس دا کوانتونه دی، او دا دوه قسمه دی یو زمانی بل مکانی: زمانی دوه قسمه دی: یو دنیوی بل اخروی او دنیوی بیا درې قسمه دی: ماضی، حالی، استقبالی، او دا پنځه واړه علوم کلیه خاصه د الله تعالی ده، قال تعالی: «ان الله عنده علم الساعة» (زمانی اخروی) «و یول الفیث» زمانی ماضی، دا مضارع په خائ د ماضی استمراری راغلیده یعنی باران چه راځی خو معلومیږی لیکن دا چاته نده معلومه چه د مخکینې نه څه څه اسباب ور له فراهم کړي شوی و: «و یعلم ما فی الارحام» زمانی حالی، «و ما تدري نفس ماذا تكسب غدا» زمانی استقبالی، «و ماتلری نفس بای ارض موت» مکانی. «ان الله علیم خبیر»، (لقمان ۳۴).

او دې پنځو ته په احادیثو کښ مفاتیح الغیب وئیلې شویدی او ددې کلی علم خاصه خداوندی ده. البته ددې د بعضی جزئیاتو اطلاع د یرو خلقو ته حسب استعداد ورکړي شوې ده او نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته لدینه یو واړه حصه ورکړي شوې ده، البته د قیامت دپاره چونکه جزئیات نشته دي نو ددې اطلاع هم بل چاته نده ورکړي شوې. (فوائد عثمانی).

(۵) پنځم قسم نفی د شرک فی البرکة کیبری یعنی غیر الله لره برکت د هنده گنرل: لکه «تبارک الذی نزل القرآن علی عبده لیکون للعلمین نذیرا»، (برکت ازوست - شاه ولی الله): «هو الذی جاء بكل خیر و برکة» ابن عباس رضی الله عنهما، «البرکة ثبوت الخیر الالهی فی الشیء» - امام راغب.

(۶) شپږم نفی د شرک فی الخوف یعنی د غیر الله نه غائبانه بیره کول لکه: «(وایای فارهبون)» (بقره ۴۰)

(۷) اووم قسم نفی د شرک فی الرجاء یعنی د غیر الله نه غائبانه امید کول لکه:

﴿وَلَا تَفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ

الْمُحْسِنِينَ﴾ (اعراف ۵۶)

پس زده کړه دا خبره چه رجاء د غیر الله نه ماتحت الاسباب جائز ده خو ذلت دې او مافوق الاسباب شرک دې او د الله تعالی نه عین ایمان دې او هم دغه تحقیق دې په خوف کښې.

(۸) اتم قسم نفی د شرک فی المحبة یعنی د غیر الله سره داسې محبت کول چه هغه مناسب وی د الله تعالی د ذات سره یعنې هغه خالق، مالک، کارساز، مشکل کشا، منل لکه: «(وَمِنَ النَّاسِ مَن يُتَّخِذُ مِن دُونِ اللَّهِ آلِهَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ)» (بقره ۱۶۵)

(۹) نهم قسم نفی د شرک فی التسمیه کیږی یعنی داسی نوم ایخودل چه په کښې ایهام د شرک وی او دا حقیقی شرک ندې ځکه چه حقیقی شرک راځی په فساد د عقیدې سره، لکه: «(فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَفَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ)» (اعراف ۱۸۹).

(۱۰) لسم قسم نفی د شرک فی الشفاعة کیږی لکه: ﴿وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْصُرُهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ يَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شَفَعَتُونَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَنتِجُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَنَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾ (يونس ۱۸)

پس زده کړه دا خبره چه مشرکین قائل دی د شفاعت قهری یعنی شفاعت بلا اذن او معتزله منکر دی د شفاعت نه راساً لقلوله تعالی: «(ليس لهم من دونه ولي ولا شفيع)»، (قلنا معناه ليس لهم من دون ذاته ولي ولا من دون اذنه شفيع)، ولقلوله تعالی: «(وَالْقَوَا يُومِنُونَ لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ)»، (قلنا معناه فی حق الکفار)، او په نزد د اهل سنت والجماعة باندې شفاعت مشروط دې په شروط ثلاثه و سره: اول: کون د شفيع مؤمن لقلوله تعالی: ﴿وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ﴾ ای يدعونهم من دونه (بيان الذين)، ﴿مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَن شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ زخرف (۸۶)، «(لكن يشفع من اقر بكلمة الايمان مع العلم والصدق)».

دویم شرط: کون د مشفوع له مومن لقوله تعالى ﴿وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ آذَنَ اللَّهُ لَهُمْ مِنْ حَشِيَّتِهِمْ مُشْفِقُونَ﴾ (انبیاء: ۲۸)

دریم شرط: بعد د اذن الهی نه به وی لقوله تعالى: «من ذا الذي يشفع عنده الا باذنه» بقره (۲۵۵) (۱) یوولسم قسم د شرک فعلی نفی او رد کیږي: او ددې په ضمن کښې د څلورو امورو ذکر کیږي: اول: نفی تحریمات غیر الله، یعنی د غیر الله دوجی نه یو شی ته حرام ویل او حرام گنل یعنی یو شی ته بغیر د حکم د الله تعالی نه حرام مه وائی او اعتقاد د حرمة یی مه لرئ او که تاسو تحریمات کړی وی یعنی یو شی مو د ځان نه بغیر د امر د الله تعالی نه حرام کړې وی نو دغه تحریمات ختم کړئ مثال ددې لکه: ﴿يَأْتِيهَا النَّاسُ كُلُّوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَلًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ﴾ (بقره ۱۶۸)

یا لکه: «احلت لكم هجمة الانعام» (مانده ۱) یا لکه: ﴿مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ هِمَجٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامِرٍ﴾ (مانده ۱۰۳)

دویم نفی او رد د نذر لغیر الله یعنی نذر لغیر الله حرام دي بلکه اشد حرام دي دا مه کوي لکه: «ما اهل به لغیر الله» (بقره:)

دریم تحریمات الله یعنی هغه شي چه الله تعالی حرام کړې وی د هغې د حرمت عقیده لرل او هغې ته حلال مه وائی! لکه: «غیر محلی الصيد و التمر حرم» (مانده ۱).

څلورم نذر الله یعنی نذر لله صحیح دي او دا قائم ولرئ لکه: ﴿جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْيَتَّى الْحَرَامَ قَيْمًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلَائِدَ﴾ (مانده ۹۷)

حاصل دا چه تحریمات غیر الله یا تحریمات العباد، یا تحریمات الشیاطین باطل دی دا ختم کړئ او تحریمات الله صحیح دی ددې حرمت باقی وساتئ او نذر لغیر الله، باطل دي هغه مه کوي! او نذر لله صحیح دي ایفاء ئی کوي! (دا تفصیل ددې مسئلې دي).

مَسْئَلَةُ دَالِه

داله معنی او ددی مسئلتی تعبیّرات

د قرآن کریم ډیره اهمه موضوع او مرکزی مضمون دادي چه نشته دي بل څوک اله غیر د الله نه او ددي لپاره ډیر عنوانات او تعبیّرات ذکر کيږي: (۱) «لا اله الا الله». لکه دا په سورة محمد آیت ۱۹ او صافات ۳۵ کښې دي (۲) «لا اله الا انا» - سورة نحل ۲ طه ۱۴ انبياء ۲۵ ، (۳) ، «لا اله الا انت» سورة الانبياء ۸۷ ، (۴) ، «لا اله الا هو» ، آية الكرسي ، آل عمران ۵ ، (۵) ، «لا اله الا الذي» يونس ۹۰ ، (۶) ، «ما من اله الا الله» ، آل عمران ۲۳ ، (۷) ، «و ما من اله الا الله واحد» . مائده ۷۲ ، (۸) ، «ما لکم من اله غيره» - اعراف ۵۹ ، (۹) ، «والله مع الله» ، نمل ۲۰ ، (۱۰) ، «من اله غير الله» . انعام ۴۲ (۱۱) ، «والهکم اله واحد» بقره ۱۲ ، «اها هو اله واحد» - انعام ۱۰۹ - (۱۳) ، «اها الهکم الله الذي» ، طه .

د «اله» لغوی معنی ده مطلق معبود - د (آلَه يَأْتِي) نه ماخوږ دي په معنی د «عبد يعبد» سره نو اله په معنی د معبود سره دي، او په عرف د شرع کښې مستعمل دي په دوه معاینو کښې (۱) یو معبود بر حق لکه پدي تیر شوی آیتونو کښې (۲) او بل اطلاق ئی په موصوف د هغه صفاتو کيږي چه هغه صفات د خواصو او د لوازمو د الوهية نه وی، لکه څرنگه چه په شرح المقاصد کښې د توحید معنی داسې کړیده: «اعتقاد علم الشریک فی الالهية و خواصها» مثال ددي لکه په سورة نمل کښې دي: ﴿أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَّا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا﴾

﴿كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا﴾

پدي آیت کښې استفسار دي چه پیدا کوونکي د آسمانونو، زمکو، او د آسمان نه د باران ورونکي او د تازه باغونو پیدا کوونکي څوک دي؟ نو بیا فرمائی: ﴿أَوَلَمْ يَكُنْ لَهُ الْيَوْمَ إِلَهُاتٌ كَمَا كُنْتَ رَبًّا لِلْعَالَمِينَ﴾ نو معلومه شوه چه د اله نه آسمانونه زمکي پیدا کوونکي او بارنونه ورونکي مراد دي چه دا د لوازمو د الوهية نه دی . دغه شان بیا ذکر دي: ﴿أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا سَوَابِغًا وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا﴾ نو پدي پسی بیا فرمائی: ﴿أَوَلَمْ يَكُنْ لَهُ الْيَوْمَ إِلَهُاتٌ كَمَا كُنْتَ رَبًّا لِلْعَالَمِينَ﴾ نو معلومه شوه چه د اله نه مراد دادي چه بل څوک زمکي لره قرار گرزونکي او پدي کښې نهرونه جاری کوونکي او پدي کښې

غرو نه پیدا کوونکې او د دریابونو په مینځ کښ پرده جوړونکې نشته دي.

دغه شان بیا فرمائی: ﴿أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ الشُّوْبَ وَيَجْمَعُكُمْ خُلُقَاءَ الْأَرْضِ﴾

پدې پسی فرمائی ﴿أَوَلَمْ نَكُنْ مَعَ اللَّهِ﴾ نو معلومه شوه چه د اله نه مراد هغه ذات دې چه دعاگانې قبلوی او مشکلات لرې کوی، دغسې روستو دوه آیاتونو کښې د دغه استفسار نه بعد فرمائی چه

﴿أَوَلَمْ نَكُنْ مَعَ اللَّهِ﴾ نو د اله معنی دلته دا شوه چه رهنمائی کوونکې په ظلمات البر والبحر کښې او هواگانې رالېږونکې مخکښې د باران نه او اول پیدا کوونکې د مخلوق او دوباره پیدا کوونکې د

مخلوق، او رزق ورکونکې د آسمان او زمکې نه، او ددې نه بعد بطور تعلیل ذکر دې چه ﴿قُلْ لَا

يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ﴾ نو معلومه شوه چه اله به هغه ذات وی چه عالم الغیب وی.

او د لوازمو د الوهیه نه دغه صفات مذکوره دی.

ددې وجه نه حضرة الشيخ الاستاذ المحترم د «لا اله» ترجمه داسې کوی چه نشته کار ساز.

حاجت روا، مشکل کشا، متصرف فی الامور، خالق، مالک، عالم الغیب، «لا اله» مگر صرف الله دي.

وجه داده چه مشرکینو چه خپل معبودان د الله جل جلاله سره شریک گرزول نو په ذات کښې ئی

شریک نه گرزول بلکه په صفاتو د الوهیه کښې ئی شریک گرزول او په ټولو صفاتو کښ ئی هم

شریک نه گرزول.

مُشْرِكِينَ د څه قائل وو

(۱) مشرکین د الله د وجود قائل وو - (۲) - په مندرجه ذیل صفاتو کښې ئی د الله جل شانته سره

څوک شریک نه منل: (۱) د آسمانونو او د زمکې مالک. (۲) نمر او سپوږمئ لره چلونکې. (۳) په

هرشی غالب (۴) لوئی علم والا (۵) د آسمانونو نه د خپلی مرضی موافق باران وروول (۶) د اوبو نه

مړه زمکه تازه کول (۷) هرشي لره پناه ورکول - دا امور معلومېږي د قرآن نه لکه په سورة عنکبوت

ع ۲ ص ۲۱ او حم زخرف ع ۱ او سورة یونس ۳۱ وغیره کښې

اختلاف د مشرکینو د نبی پاک صلی الله علیه و آله وسلم سره په دې کښې وؤ چه دوی خپلو

معبودانو ته آلهه وئیل او هغه ئی هم حاجت روا، مشکل کشا گنرل او د هغوی په نامه به ئی نذر و نه

کول هغوی ته به ئی سجدي کولې او د هغوی نه به ئی مدد غوختلو.

او هم لدی وجه نه نئی نبی کریم صلی الله علیه وآله وسلم ته قسما قسما تکلیفونه رسول او د ساحر، مجنون، کذاب الزامونه نئی پرې لگول، اودارنگه خلاف نئی د نبی صلی الله علیه وآله وسلم سره په حشر جسمانی کښې وو، او په اعمال صالحو کښې نئی ورسره خلاف نه وو لکه

﴿أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ (توبه ۱۹)

وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْكَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً﴾ (انفال ۳۵)

عمر رضی الله عنه په جاهلیت کښې د اعتکاف په مسجد حرام کښې نذر کړې وو. بخاری ۹۹۱
عثمان رضی الله عنه اوفرمائل: «ما زیت فی الجاهلیة»، شامه رضی الله عنه په جاهلیت کښې
د عمرې نیت کړې وو، مشرکینو به حج، عمره کول، عرفات له به تلل

خوک خوک معبودان گرزولي شويدي

(۱) ملائک: ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ﴾ - (الایه) «بنی اسرائیل ۵۷».

(۲) انبیاء کرام: ﴿وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يُوحَيِّسُ ابْنِ مَرْيَمَ﴾ - (الایه) «مائدة ۱۱۲».

(۳) موليان. (۴) اوپیران: ﴿اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ﴾ - (الایه) «توبه ۳۱».

(۵) نمر: ﴿وَجَدْتُهُمَا وَقَوْمَهُمَا يَسْجُدُونَ لِلشَّيْطَانِ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ - (الایه) «نمل ۲۴».

(۶) ستوری: ﴿فَلَمَّا جَاءَ عَلِيُّو أَلَيْلَ رَأَوْا كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي﴾ - (الایه) «انعام ۷۷».

(۷) جنات: ﴿وَأَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْإِنسِ مُوَدُّونَ رِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ﴾ - (الایه) «جن ۲».

(۸) شیطان: ﴿بَلْ كَانُوا يَعْبُدُونَ آلِهَةً﴾ - (الایه) «سبا ۴۱».

(۹) د انبیاء قبرونه او د کومې ونې لاندې چه دوی ناست وو.

وفی الحدیث: «لن الله اليهود والنصارى اتخذوا قبور انبيائهم مساجد، اذامات فيهم رجل صالح بنوا على قبره قبة»

و قال عليه الصلوة والسلام: «اللهم لا تجعل قبري وثنا يُعبد»، او عمر فاروق رضی الله عنه
شجرة الرضوان خكه پريکړه چه عبادت نئی شروع نشی، د بخاری شریف په روايت کښ ۷۳۲ دی -
چه «وَدَّ» وغيره اسماء د رجال صالحينو دی د قوم د نوح عليه الصلوة والسلام

قانون د لفظ د اله

چرته چه په قرآن کښې نفی د (اله غیر الله) و شی نو هلته به نفی د الوهیه د هر غیر الله وی خوا ولى وی او که نبی وی او که فرشتې وی او که بل څوک وی، او دارنگه مراد به نفی د الوهیه او معبودیت او د لوازمو د الوهیه وی چه هغه کار سازیت، مشکل کشا، حاجت روا او غیر ذالک دی الوهیه او صفات د الوهیه لازم ملزوم دی نو چه یو نفی کیرې نو بل به هم نفی کیرې.

رسالت

زده کړه دا خبره چه اثبات د رسالت د جناب محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم په قرآن کښې به مختلفو وجوهو سره کیرې: اول ایحاء: یعنې وحی کول د الله جل جلاله لکه: ﴿إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ

كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ﴾ (نساء: ۱۲۳)

یا لکه: «نحن نقص عليك احسن القصص بما اوحينا اليك هذا القرآن»، (یوسف: ۲)

دویم انباء او اخبار صادق عن الامور الماضية لکه: ﴿ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا

كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَقُولُ أَفْلَمَ تَعْلَمُونَ أَفَلَمْ يَكُنْ لَهُ مَرْيَمُ إِذْ يَخْتَصِمُونَ﴾

(آل عمران ۴۴) «ذلك من انباء الغيب نوحيه اليك وماكنت لديهم اذا اجمعوا امرهم وهم يمكرون».

(یوسف: ۱۰۲)

دریم انباء عن الامور الآتية وهي في الاحاديث كثيرة لا تحصى ومثاله في القرآن: «فان لم تفعلوا

ولن تفعلوا فاقفوا النار التي وقودها الناس — الآية»، (بقره ۲۴)

څلورم: وصف دي په امی سره یعنې نبی علیه السلام با وجود ددې چه امی دي، نه ئی خط لیکلې دي او نه ئی لوستلې دي او نه ئی انشاء د شعر کړې ده خو ټول فصحا او بلغاء ئی لاجواب کړیدی کما قال تعالى: ﴿وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ يَتَسَبَّحُ وَلَا تَخْطُبُهُ بِحَمْدِكَ إِذَا لَأَزْتَابُ

الْمُبْتَطِلُونَ﴾ (عنکبوت ۴۸)، قال تعالى: «وما علمناه الشعر وما ينبغي له ان هو الا ذكر و قرآن

مبین» (یس: ۲۹)

وقال تعالى ﴿ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الَّذِي يَخْدُونَهُ مَكْنُوتًا عِنْدَهُمْ فِي السَّوَارِيهِ وَالْأَخْيَالِ ﴾ (الاعراف: ۱۵۷)

پہ رسالت باندی شہادت او دھنی جوابونہ

منکرین د رسالت د جناب محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم معاندانہ سوالات او شہادت ذکر کوی او دا کثیر دی، بعضی د شہادتو د دوی نه چه دوی به بار بار په کثرت سره ذکر کوله هغه دا وه چه ستا رسالت څکه نه منو چه ته بشری او بشر رسول نوی، شاه ولی الله رحمه الله فرمائی چه د دوی په زعم کښې دا خبره راسخه وه چه رسول به د مرسل (لیکونکی) سره مجانس او مشابه وی نه د مرسل الیهم سره او الله جل جلاله په جواب کښې فرمائی: چه تمام انبیاء چه تیر شویدی هغوی بشر وو او فرق ئی د نورو عامو انسانو او بشر سره صرف په وحی سره وو لکه چه فرمایي

﴿وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَتَلَوُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ (انبیاء: ۷)

او مرسل د مرسل الیهم سره مماثل او مشابه پکار دي نه د مرسل سره کما قال تعالى ﴿قُلْ لَوْ كَانَتْ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ يُمَشُّونَ مَطْمَئِينَ لَآتَيْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا﴾ (بنی اسرائیل: ۹۵)

او بعضی ددغه شہادتو نه مطالبه وه د اخبار د هغه امورو غیبی نه چه علم د هغوی خاص دي په الله تعالی پورې لکه علم د قیامت ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجِيبُهَا لِوَفَّاءُ إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمُ إِلَّا بَغْثَةٌ يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنْ أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (اعراف: ۱۸۷)، «يستلک الناس عن الساعة قل انما علمها عند الله»، (احزاب: ۲۲)

او بعضی ددغه شہادتو نه مطالبه وه د معجزاتو مقترحو یعنی فرمایشی معجزی کما قال تعالی

﴿وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُنْزِلَ آيَةً وَلَئِنْ أَكْثَرْتَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (انعام: ۳۷)

وقال تعالى: ﴿وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أُنَابَ﴾ (رعد: ۲۷)

او بعضی ددغه شبهاتو نه دا وه چه د دوی زعم فاسد وو چه ستا نه نور غوره خلق هم شته نو هغوی ته نبوت ولی نه ملاویدو؟ ﴿أَمْ نَزَّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْ ذِكْرِي بَلْ لَمَّا يَذُوقُوا عَذَابٍ﴾ (ص: ۸)

وقال تعالى: ﴿وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَوْمِ عَظِيمٍ﴾ ، وقال تعالى: ﴿وَأَمَّا يُقْسِمُونَ رَحِمَتَ رَبِّكَ﴾ ، (حم زخرف: ۳۱-۳۲) ، وقال تعالى: ﴿أَمْ لَمْ يَلِكُ الذِّكْرُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَابٌ أَوَّيْرٌ﴾ ، وقال تعالى: ﴿سَيَعْلَمُونَ عَذَابَ الْكَذَّابِ الْأَوَّيْرِ﴾ (قمر: ۳۲)

او بعضی ددغه شبهاتو نه دا وه چه کچرې ته پیغمبر وې نو ستا به ازواج نه وې .
فال تعالى: ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً﴾ (رعد: ۳۸)
بعضی ددغه شبهاتو نه دا وه چه کچرې ته نبی یی نو زموږ لپاره دا کارونه وکړه!

﴿وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِكَ حَتَّى تُفْعَرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَدْبُوعًا أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجَّرَ الْأَنْهَارُ خِلَالَهَا فَتُفَجِّرَ أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا رَعِمَتْ عَلَيْنَا كِسْفًا أَوْ تَأْتِي بَالَهُ الْأَمْثِلُ كِفَةً قَبِيلًا أَوْ يُكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُرْخَرٍ أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ بِرُبِّكَ حَتَّى تَنْزِلَ عَلَيْنَا مَكِّبًا نَقْرُؤُهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا﴾ (بنی اسرائیل: ۹۰-۹۴) ، ددې نه علاوه متعدد شهادت دی چه مذکور دی په مواضعو متعددو کښې سره د جوابونو نه

مسئله د قیامت

دا اصل ثالث دې د اصول ثلاثو نه او د ضروریاتو د دین نه دې او ایمان په قیامت مدار د نجات دې او سبب دې لپاره د احسن صفاتو او اعمالو او انکار د قیامت سبب دې لپاره د هلاکت او مصائبو او اساس دې لپاره د قبائحو، تعبیر د قیامت نه په قرآن کښې په ۳۵ اسماء سره شوې دې

یوم الدين - الاخرة - اليوم الآخر - يوم القيمة - ساعة - يوم کبير - يوم عظیم - يوم مشهود - يوم الحسرة - يوم البعث - يوم الفتح - يوم الفصل - يوم الحساب - يوم التلاق - الازفة - يوم التناد - يوم الجمع - يوم الیم - يوم الوعيد - يوم الخلود - يوم الخروج - يوم التغابن - الواقعة - الحاقة - القارعة - يوم عسیر - يوم عبوس - يوم ثقیل - اليوم الحق - الطامة الكبرى - الصاخة - الغاشية - الخافضة - الرافعة - لقاء الله .

پس زده کړه دا خبره چه باری تعالی په قرآن کښې اثبات د قیامت کوی په مختلفو وجوهاتو سره اول په اثبات د علم او قدرت سره لپاره د خپل ذات کقوله تعالی :

﴿قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ وَعِندَنَا كِتَابٌ حَفِیْظٌ...﴾ ﴿أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ﴾ (ق ۴-۶)

(۲) دویم ژوند په اول ژوند قیاس کول «افعینا بالخلق الاول» (ق ۱۵) ، «قل یحییها الذی انشأها اول مرة و هو بکل خلق علیم» (یس ۷۹)

(۳) د بعث بعد الموت قیاس کول په زمکه باندې د شنې گیاه پیدا کیدلو باندې .

﴿وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبْرَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ ﴿۱۱﴾ وَالنَّخْلَ بَاسِقَةً هَا طُلُعَ نَضِیدُ ﴿۱۲﴾ رِزْقًا لِّلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلَدَةً مِّثْلَ كَذَلِكَ الْخُرُوجُ ﴿۱۳﴾﴾ (ق ۹-۱۰-۱۱)

(۴) قیاس کول د بعث بعد الموت په خوب او بیدار کیدلو د خوب نه: ﴿وَهُوَ الَّذِی یَتَوَفَّنَکُمْ بِاللَّیْلِ وَیَعْلَمُ مَا جَرَّحْتُم بِاللَّیْلِ ثُمَّ یُنَعِّثُکُمْ فِیهِ لِقَاضِی أَجَلٍ مُّسَمًّى﴾ (انعام ۶۰)

﴿اللَّهُ یَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِینَ مَوْتِهَا وَالَّتِی لَمْ تَمُتْ فِی مَنَامِهَا فِیمِیسَلُّ إِلَی قَضَی عَلَیْهَا الْمَوْتُ وَیُرْسِلُ الْآخَرِیَ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى إِنَّ فِی ذَٰلِكَ لَآیَاتٍ لِّقَوْمٍ یَتَفَكَّرُونَ﴾ (زمر ۴۲)

(٥) قیاس کول د بعث بعد الموت د دنیا په بعضې نا آشنا واقعاتو چه په هغې کې پس د مره کولو نه د بیا ژوندی کولو ذکر دې لکه واقعه د عزیر علیه السلام (بقره : ٢٥٩) یا پس د طویل خوب نه د بیدارولو ذکر دې لکه واقعه د اصحاب کهف .

(٦) اثبات د بعث : په قسم سره په خپل ذات : «قل ای وری الله الحق وما انتم بمعجزین» (یونس ٥٣) ، «قل بلی و ری لیعنن ثم لیعنن بما عملتم و ذلك علی الله یسیر» ، (تغابن ٧)

(٤) تخویف :

دوه قسمه دې یو تخویف دنیوی چه د هغې نه شاه ولی الله رحمه الله تعبیر کوی په (تذکیر بایام الله) سره او بل تخویف اخروی دې چه د هغې نه شاه ولی الله رحمه الله تعبیر کوی په تذکیر بما بعد الموت سره .

مثال د تخویف دنیوی لکه : ﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ نُحِْسُ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا ﴾ (مریم : ٩٨) مثال د خویف اخروی لکه : «ونسوق الجرمین الی جهنم وردا» ، (مریم : ٨٢) **(٥) بشارت :**

دا هم دوه قسمه دې یو دنیوی دې لکه : «ولینصرن الله من ینصره» ، یا لکه : «انا لننصر رسلنا والذین آمنوا فی الحیوة الدنیا» .

او بل اخروی دی لکه : «ان الذین آمنوا و عملوا الصالحات کانت لهم جنات الفردوس نزولا» ، شاه ولی الله صاحب رحمه الله د بشارت نه تعبیر کوی په تذکیر بآلاء الله سره .

(٦) احکام :

دا درې قسمه دی ، یو سیاست المدینة یعنې هغه احکام چه تعلق لری د سلاطینو د حکمرانی سره لکه قصاص ، دية- حدود و غیرها شو ، بل تدبیر المنزل لکه احکام متعلقه د حقوقو د زوجیه سره ، لکه : مهر ، نفقه ، سکنی ، طلاق ، عدت و غیرها شو ، دې دواړو قسمونو ته امور انتظامیه وئیلې شی . دریم قسم : تهذیب الاخلاق دی لکه : صوم ، صلوة ، زکوة ، حج شو او دیته امور مصلحه وئیلې شی .

(٧) جهاد : یعنې د اعلاء کلمة الله لپاره خپل ځان قربانول ، جهاد په دوه قسمه دې ، یو دفاعی او بل اقدامی ، دواړه قسمونه د قرآن نه ثابت دی .

(۸) **انفاق** : فی سبیل الله یعنی د اعلاء کلمه الله لپاره خپل مال قربانول ، انفاق هم دوه قسمه دې ، یو واجبی دې لکه زکوٰۃ ، مهر او نفقه د زوجی وغیرها . بل غیر واجبی دې

بقیه مباحث

(۱) **شکوی** : یعنی منکرین داعی د حق لره عاجز کول او ذلیل کول غواړی چه خلق دده اتباع پریریدی . پدې باندې شکایت ذکر کیږی ، د شکوی په اول کبې لفظ د **قال** او **قالوا** وی ، او جواب د شکوی کله مذکور وی او کله نوی .

(۲) **زجو** : یعنی د منکرینو په ناجائز قول یا عمل باندې زور نه وړکول ، کله داعی حق ته د خلاف اولی فعل په ارتکاب باندې هم زور نه ذکر کیږی لکه : ﴿عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنَتْ لَكَ هَذَا خَلَفَ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْكَ وَكَانَ لَكَ الْآيَاتُ كَذُوبًا﴾ ، (توبه) .

(۳) **تسلی** : داعی د حق ته چه د منکرینو د طرفه تکلیفونه رسیږی په هغې باندې تسلی ورکول چه غم زائل شی او تکلیفونه آسان شی لکه : «قد نعلم انه لیحزنک الذی یقولون فانهم لایکذبونک ولكن الظالمین بآیات الله یجحدون» ، (انعام ۳۳) .

(۴) **مثال** : کله باری تعالی د وضاحت د مسئلې لپاره مثال ذکر کوی لکه : ﴿مَثَلُ الَّذِينَ أَخَذُوا مِنَ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَصَكُوتِ أَخَذَتْ يَتِيمًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَيَبِئَ الْعَصَكُوتِ﴾ .

(۵) **تزهد من الدنيا** : یعنی د دنیا سره بی رغبتی بیانول ، چونکه محبت د دنیا سره سبب دې لپاره د هر معصیت نو ددې وجه نه کله باری تعالی تزهد من الدنيا ذکر کوی لکه : ﴿بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى﴾ ، یا لکه : ﴿الَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَقَابِرُ﴾ ① ، ﴿لَا سَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾ ② ، ﴿ثُمَّ لَا سَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾ ③ ، ﴿لَا تَوْعَلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ﴾ ④ . - الایه .

(۶) **امور دفعیه د عذاب** : کله باری تعالی د عذاب ذکر وکړی نو د عذاب د دفعیه لپاره امور ثلاثه ذکر کوی (پیماری او علاج د بیماری) دوه امور سلبیه یو دا چه شرک مه کوئ ، بل دا چه ظلم مه کوئ ، یو امر ایجابی چه احسان دې . لکه : «ان الله یامر بالعدل والاحسان وایتاء ذی القربی وینهی عن الفحشاء والمنکر والبغی یعظکم لعلکم تذكرون» ، نحل ۹۰ -

(۷) **طریقه برای اصلاح منکرین** : کله باری تعالی د اصلاح د منکرینو لپاره درې طریقې ذکر کوی (۱) تقلیل دنیا ، (۲) عذاب دنیا ، (۳) عذاب عقبی .

سورة الفاتحة

سورة الفاتحة مكية وهى سبع آيات : نزلت بعد المدثر رقمها (۱) تسلسلها حسب الزول (۵)

<p>أَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطٰنِ الرَّجِيْمِ</p> <p>پناه نيسم په الله سره د شيطان رتلى شوى نه</p>		
آياتها	بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ^(۱)	ركوعها
۷	خاص په نوم د الله سره چې بېخه مهربان او د هر رحم كوونكې دې شروع كوم ^(۲)	۱
اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ ۝	الرَّحْمٰنِ	
ټول صفونو ته ^(۳) (د اولويت د خدائي توب) خاص الله لره دي ^(۴) چې پالونكې د ټولو مخلوقاتو دې ^(۵) چې بېخه مهربان		
الرَّحِيْمِ ۝	مَلِكِ يَوْمِ الدِّيْنِ ۝	نَعْبُدُ
او د هر زيات رحم كوونكې دې ^(۶) مالك او او اكدار د هر څه، دې په ورځ د قيامت كېنې ^(۷) خاص تالره عبادت كوؤ مونږ		
وَإِيَّاكَ نَسْتَعِيْنُ ۝	إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيْمَ ۝	الصِّرَاطَ
او خاص ستانه مدد غواړو مونږ ^(۸) روان كړه مونږ په سمه لاره ^(۹) لار د هغه ^(۱۰) خلقو چې انعام او سود، كړېدې تا		

۱- «بسم الله اى قولوا بسم الله» الله حصه اول اشاره ده د لفظ د الله نه. وصف مشهور مراد دې يعنى خالق.

۲- «الرحمن الرحيم» دريمې حصې ته اشاره ده صراحت او دويمې ته ضمنا.

۳- «الحمد لله»، اى قولوا الحمد لله، صفات د خدائي توب مراد دى.

۴- «الله» حصه اول ته اشاره ده.

۵- «رب العالمين» حصه ثانی ته اشاره ده.

۶- «الرحمن الرحيم» دريمې حصې ته اشاره ده.

۷- «مالك يوم الدين» څلورمې حصې ته اشاره ده.

۸- «اياك نعبد»، د سورة زمر دعوي ته اشاره ده.

۹- «اياك نستعين» د حواميم خلاصى ته اشاره ده.

۱۰- «الصراط المستقيم» ياپوره شريعت مراد دې يا خاص توحيد.

عَلَيْهِمْ لَا غَيْرَ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ٥

په هغوی باندې ^(۱) چې په هغوی نه ستا غضب شوې دې ^(۲) اونه هغوی گمراه دې ^(۳)

تشریح :

لفظ د سورة يا مهموز دې ماخوذ دې د سُورَهِ «و هو ما بقى من الشراب لى الإناء» او سورة هم يوه قطعه د قرآن ده - يا غير مهموز دې ماخوذ دې د سور البلد نه او سورت محيط وى په آياتونو لکه چه سور البلد محيط وى په ببيتو -

يا د سورة لغوى معنى ده «المنزلة الرفعية» او سورت چونکه جزء د كلام الله دې نو مرتفع دې سان او منزله دده.

او سورة په اصطلاح كښې : «قرآن يشتمل على آي ذى فائحة و خاتمة و اقلها ثلاث آيات» يعنى يوه حصه د قرآن مجيد ده چه مشتمل وى په آياتونو - چه اول اخرى معلوم وى (يعنى توقيفا) او كم از كم درې آيتونو وى -

«و قيل السورة الطائفة المترجمة توقفا» اى المسماة باسم خاص بتوقيف من النبى صلى الله عليه وسلم (اتقان) يعنى سورة يوه حصه د قرآن ده چه مسمى وى په اسم خاص سره په توقيف سره د نبى عليه الصلوة والسلام نه - د سورتونو تقسيم او ترتيب پخپله رسول الله صلى الله عليه وسلم كړيدې او د هغه د حكم مطابق د سورة ابتداء او اختتام دى، او كل سورتونه (۱۱۴) دى، چه ۸۷ مكى دى او ۲۸ مدنى دى.

آيت په لغت كښې علامې ته وائى او په اصطلاح كښې «قرآن مركب من حمل ولوقديراً، ذو مبدا ومقطع مندرج لى سورة» - وقيل فى حده : «طائفة من كلام الله علم اوله و آخره توقفا»، ((و قيل طائفة من القرآن منقطعة عما قبلها و ما بعدها)) وجه تسميه داده چه آيت علامه ده په صدق د نبى صلى الله عليه وسلم.

يا دا علامه ده په عجز «د متحدى بها» باندې، يا دا علامه ده په انقطاع د ما قبل د مابعد نه .

۱ - «الذين انعمت عليهم» ددې نه مراد يا څلور درجې دي يا څلور جماعتونه.

۲ - «المغضوب عليهم» دې نه مراد هغه دي چې د مهر جباريت تحت راغلي دي.

۳ - «ضالين» ددې نه مراد هغه دي چې د مهر جباريت تحت نه دي راغلي او صرف يهود اونصارى نه دي مراد.

علامه سیوطی رحمه الله په الاتقان کښې د ابن عباس رضی الله عنهما روایت نقل کړېدې چې که کل آیتونه د قرآن مجید شپږ زره شپږ سوه شپاړس (۲۲۱۲) دي.

دالانی رحمه الله وئیلی دی چې اجماع ده پدې چې کل آیتونه خو شپږ زره دي: بیا اختلاف دې بعضې وائی چې زیات ندی په شپږ زرو، او بعضې وائی چې زائد په شپږ زرو باندی دوه سوه څلور دي یعنی کل آیتونه ۲۲۰۴ دي او بعض وائی چې ۲۲۱۴ دي بعض وائی چې ۲۲۱۹ بعض وائی چې ۲۲۲۵ او بعض وائی چې ۲۲۳۲ دي دا اخری عدد موافق دې د مصاحفو زمونږ سره - لیکن کوم چې مشهور عند الناس دی یعنی ۲۲۲۲ ددې صحت مونږ ته ندې معلوم او سبب د اختلاف په زیاتوالی او کموالی کښ اختلاف دې د قرأو چې د یو حد نه تر بل حد پورې په نزد د بعضو یو آیت وې مثلاً او په نزد د بعضو آخرو دوه آیتونه دی مثلاً په فاتحه کښ د (صراط الذین انعمت علیهم) نه تر آخره پورې په نزد د بعضو یو آیت دې او په نزد د بعضو دوه آیتونه دي.

علامه سیوطی رحمه الله وائی چې په بعضې سورتونو کښې اختلاف ندې شوې اصلاً او د هغوی عدد ۴۰ دې او په بعضو کښې اختلاف شوې دې تفصیلاً نه اجمالاً یعنی په مجموعی تعداد کښې اتفاق دې اوددې تعداد څلور دې، او په بعضې سورتونو کښې اختلاف شوې دې هم اجمالاً او هم تفصیلاً او ددې تعداد ۷۰ دې، مزید تفصیل په اتقان کښې ملاحظه کړئ!

مکی او مدنی اصطلاحات

مکيه: منسوب دې مکه ته **مک الشی ای اهله** او بکه هم ورته وائی: **بک الشی ای خرقه و قبل البک اللقی:** یعنی دا بلد خپل مخالف هلاکوی، د مکی او مدنی سورت په تعریف کښې درې اقوال دي: **اول تعريف** چې اصح او اشهر دې دادې چې مکی سورت هغه دې چې نازل وی قبل الهجرة، او مدنی هغه دې چې نازل وی بعد الهجرة خواه که په مدینه کښ نازل وی یا مکه کښې په کال د فتح مکه نازل وی او که په حجة الوداع کښې نازل وی او که په سفر کښې نازل وی.

او تعريف ثاني: دادې چې مکی سورة هغه دې چې په مکه کښې نازل وی اگر چه بعد د هجرت نه وی او مدنی هغه دې چې په مدینه کښې نازل وی بناء پدې تعريف واسطه راغله په مابین د مکی سورة او مدنی سورة کښې ځکه سفری آیتونه مکی هم نشو او مدنی هم نشو.

دريم تعريف دادې چې مکی هغه سورة دې چې پکښې خطاب اهل مکه ته وی اگر که نازل وی په مدینه کښې او مدنی هغه سورة دې چې پکښې خطاب اهل مدینه ته وی، مکی سورتونه ۸۲ دي او

مدنی سورتونه اته ویشت (۲۸) دی.

د مکی او مدنی سورتونو فرق

په لسو وجوهو سره فرق بیان شوې دي لیکن دا وجوه د فرق اکثری دی نه کلی، (۱) کلاً لفظ په مکی سورتونو کېنې په پنځلس سورتونو کېنې په نصف اخیر کېنې شته دي او په مدنی سورتونو کېنې کلاً نشته (۲) آیات سجده په مکی سورتونو کېنې شته او مدنی سورتونو کېنې نشته مگر صرف په سورة حج کېنې ده (۳) د آدم علی نبینا وعلیه الصلوة والسلام او د ابلیس علیه اللعنة قصه په مکی سورتونو کېنې ده په مدنی سورتونو کېنې نشته **الافی سورة البقرة** (۴) په مکی سورتونو کېنې د جهاد حکم نشته او مدنی سورتونو کېنې شته (۵) په مکی سورتونو کېنې د منافقینو ذکر نشته او په سورة عنکبوت کېنې چه ذکر د منافقینو دي نودغه څو آیتونه مدنی دی او په مدنی سورتونو کېنې ذکر د منافقینو شته.

(۶) په مکی سورتونو کېنې اکثر خطاب په «یا ایها الناس» سره دي او په مدنی سورتونو کېنې خطاب په «یا ایها الذین آمنوا» سره دي، (۷) په مکی سورتونو کېنې صرف مضامین د توحید، رسالت، قیامت، صبر، تسلی دی، او په مدنی کېنې امور انتظامیه هم وی نه په مکی کېنې - (۸) مکی سورتونه اکثر مختصر دي او مدنی طویل دي (۹) په مکی سورتونو کېنې مقابله د مشرکینو سره او په مدنی کېنې مقابله د منافقینو او اهل کتابو سره ده - (۱۰) په مکی سورتونو کېنې استعارات، تمثیلات، تشبیهات دي، او د مدنی سورتونو انداز بیان ساده دي.

د مکی او مدنی سورتونو تعداد

اقرّب الی الصّحّة قول دادي چه د مدنی سورتونو تعداد (۲۰) دي او د مکی سورتونو تعداد (۸۲) دي او د مختلف فیه سورتونو تعداد (۱۲) دي.

مکی زندگي او د هغی ادوار

د نبی صلی الله علیه وسلم کل عمر ۲۳ کلونه دي څلویښت کاله قبل د نبوت نه او ۲۳ کاله د نبوت عمر دي پدې کېنې ۱۳ کاله د مکی او ۱۰ کاله د مدینې عمر دي د مکی عمر په څلورو ادوارو تقسیم دي: دور اول: درې کاله خفیه دعوت، دور ثانی دوه کاله علانیه دعوت بغیر د ایذاء د کفارونه ځکه چه غلبه د دعوت نه وه، دور ثالث: پنځه کاله دعوت سره د ایذاء د کفارونه

لیکن سره د مانع د ایذاء نه چه حیات د ابوطالب او خدیجه رضی الله عنها وو، څلورم دور: دعور سره د ایذاء نه مع عدم المانع چه دا دیر آزمایشی دور وو، او د مدینې زندگی شاهي دور وو، دویم او دریم دور ته دور متوسط هم وائی په دریم او څلورم دور کښې الله جل جلاله بنی کریم صلی الله علیه وسلم او اصحابو رضی الله عنهم ته تسلی او تلقین د صبر ورکوی

د سورت فاتحه اسماء ((نومونه))

علامه سیوطی رحمه الله په اتقان کښې د سورة فاتحه (۲۵) اسماء نقل کوی. منجمله د هغون نه دادی: (۱) سورة الشفاء: قال علیه الصلوة والسلام: «فاتحة الكتاب شفاء من كل داء» (دارمی: ۲). سورة الكنز قال الله تعالى: «الفاتحة كثر من كثر عرشي» (مدارک: ۳-۴) فاتحة الكتاب و فاتحة القرآن لافتاح القرآن بها - (۵) سورة الصلوة (لتوقف الصلوة عليها) و قيل لحديث: «قسمت الصلوة بيني وبين عبدی». (الحديث: ۷) السبع المثاني: «لأنها سبع آيات واما المثاني فاما من الشاء ای سب آیات مشتملة على الشاء و اما من التنية لأنها تنى في الصلوة و اما من الثبالات الله استنناها لهذه الآية. (۷) سورة الرقية (۸) الكافية: «لأنها تكفي في الصلوة عن غيرها ولايكفي غيرها عنها» (۹) الوافية (۱۰) الشافية - لمامر (۱۱) ام القرآن (۱۲) اساس القرآن (۱۳) القرآن العظيم (۱۴) تعليم المسئلة - وجهه ظاهر (۱۵) سورة الدعاء (۱۶) سورة المناجات.

وجه د تسميه په ام القرآن او اساس القرآن او په القرآن العظيم سره داده چه كل هغه مضامين چه په ټول قرآن كښې بالتفصيل مذكور دی هغه په سورة فاتحه كښې اجمالا موجود دی، او دا سورت په هغه ټولو مضامينو مشتمل دي.

او ددې لپاره دوه تقريره دي: اول تقرير: حضرت مولانا شبیر احمد عثمانی صاحب فرمائی چه په قرآن مجید كښې كل شپږ مضامين دي (۱) توحيد (۲) رسالت (۳) احكام (۴) قيامت (۵) دنونكو احوال (بشارت) (۶) د نه منونكو احوال (تخويات) او په سورت فاتحه كښې دا تمام مضامين بالاجمال موجود دي. (الحمد لله) نه د الرحمن الرحيم پورې توحيد (مالك يوم الدين) كښې د قيامت ذكر او په (اياك نعبد) او (اهدنا الصراط المستقيم) كښې د احكامو بيان دي او په (صراط الذين انعمت عليهم) كښې د رسالت بيان هم دي ځكه چه منعم عليهم څلور قسمه خلق دي چه يو قسم پكښې انبياء هم دي او د منونكو د احوالو بيان هم دي چه په دوی هر قسم انعام د الله (ج) د طرفه شوي دي

او په «غير المغضوب عليهم ولا الضالين» کښې د نه منونکو د احوالو بيان دې.

دويم تقرير: څمونږ د شيوخو، شيخ مولانا حسين علي «رحمة الله عليه» فرمائي چې امام رباني مجدد الف ثاني رحمه الله د حضرت علي رضي الله عنه نه نقل کوي چې د ټولو آسماني علومو او د قرآن مجيد خلاصه په سورت فاتحه کښې ده.

ځکه چې د مضامينو په اعتبار سره قرآن پاک څلور حصې دې او هره حصه په «الحمد لله» سره شروع ده. او له حصه د سورة فاتحه نه تر سورة انعام پورې ده، پدې کښې زياته تر مضمون دخالقيه بيانيری يعنې د هرې هرې ذرې د کائناتو خالق صرف الله جل جلاله دې.

دويمه حصه: د سورة انعام نه تر سورة کهف پورې ده، پدې حصه کښې زياته تر مضمون د ربوبية بيانيری يعنې د هرې هرې ذرې د کائناتو پرورش کونکې او جل کمال ته رسوونکې صرف الله جل جلاله دې. دريمه حصه: د سورت کهف نه تر سورة سبا پورې ده، پدې حصه کښې مضمون تصرف و برکت بيانيری يعنې په هر شئ کښ تصرف کونکې او برکات ورکونکې صرف الله جل جلاله دې. او **څلورمه حصه:** د سورة سبا نه تر آخر پورې ده او پدې حصه کښې مضمون قيامت او نفی د شفاعت بلا اذن بيانيری يعنې قيامت حق دې او مشرکين چې پدې اميد کښې دی چې د دوی دا فرضی خدايان به د دوی سفارش کوي او نجات به ورته ورکوي، نو دانسته نو پس دا کل څلور واړه مضامين په سورة فاتحه کښې بيان شويدي، اولی حصې ته اشاره ده په «الحمد لله» سره ځکه چې د الله نه وصف مشهور مراد دې چې خالق دې او دويمه حصې ته اشاره ده په «رب العلمين» سره او دريمې حصې ته اشاره ده په «الرحمن الرحيم» سره.

او څلورمې حصې ته اشاره ده په «مالک يوم الدين» سره، او په «اياک نعبدواياک نستعين» کښې بيان دې د خلاصې د قرآن يعنې پدې کښې بيانيری مضمون د سورة زمر او حوا ميم او هغه دادی «فاعبدوا الله مخلصا له الدين» - زمر، «فادعوا الله مخلصين له الدين» (حم مؤمن ع ۲)، د سورة زمر خلاصه په «اياک نعبد» کښې ده.

او د حوا ميم خلاصه په «اياک نستعين» کښې ده او حوا ميم د کل قرآن لب لباب دی ابن کثير وائی «الفاتحة سر القرآن وسرها هذه الكلمة» «اياک نعبدواياک نستعين» او په «اهدنا الصراط المستقيم - الايه» کښې سوال دې د استقامت په قرآن مجيد، او لکه څرنگه چې کل مضامين د قرآن په فاتحه کښې دی نو دغه شان مضامين د فاتحه په تسميه کښې دی

خُکَ چه په «بسم الله» کښې مضمون خالقي دې صراحتاً کما مرآناً. او مضمون تربیة پکښې ضمناً دې او په «الرحمن الرحیم» کښې مضمون ثالث یعنی مضمون برکت او تصرف صراحة دې. او مضمون رابع یعنی مضمون قیامت پکښې ضمناً دې.

او دا مضامین بیا د بسم الله په اول حرف یعنی (ب) کښې مندرج دی او موجود دی گویا د کل قرآن اصل مقصد د حرف (ب) نه معلومیږي، ځکه بآ په «بسم الله» کښې لپاره د استعانت ده. مقصود دادې چه په هر کار کښې استعانت صرف د الله جل جلاله نه حاصلوم حضرت الاستاذ رحمه الله د خپل شیخ حضرت مولانا حسین علی رحمه الله کلام داسې ذکر کوی: «اعلم یا اخی! ان جميع القرآن منقسم الى اربعة اثاث كل بحث يتدا بالحمد لله الاول من فاتحة الكتاب الى آخر سورة النساء والثاني من الانعام الى آخر سورة بني اسرائيل والثالث من الكهف الى آخر الاحزاب والرابع من السباء الى آخر القرآن».

فاجعت المضامين الاربعة في الفاتحة والفاخرة في بسم الله الرحمن الرحيم. ويلفظ اخر تمام القرآن في الفاتحة فان لياب القرآن في حواميم و خلاصة الحواميم في حم المؤمن اى ادعوا الله مخلصين له الدين كما نينه في تفسر الحواميم و ذكر في السور السابقة انه تعالى هو الخالق لا غيره فاعبدوا الله مخلصين له الدين وهذا المذكور ثابت في الفاتحة والفاخرة في بسم الله و بسم الله في الباء كَانْ لفظ الله جمعت فيه الالهية والربوبية.

والمقصود من الحصر في الحمد له هو حصر العبادة التي اعظم شعاعها الاستعانة فاذا قرأ القارى بسم الله استعين بتقديم الجار فهم حصر الاستعانة اى بسم الله - استعين لاجما اشرك به المشركون فالفاتحة جامعة و ام للقران و هي في البسمة والبسمة في الباء - نقل عن علي رضي الله عنه ان الباء في بسم الله جامعة كذا في المكتوبات للامام الرباني قدس سره والله اعلم بالصواب. فشروع القرآن بمحصر الاستعانة والختم على قل هو الله احد و قل اعوذ برب الناس.

فالشروع بالاستعانة منه والختم عليها كذا سنة رب العلمين في الاشجار الا ترى الى حبة تبت فليبدأ و تنتهى ثم الشجرة التي هي الحبة وهذا يشعر ان المبدأ منه واليه المرجع والمصير -

تمت بالخير

أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

تعوذ:

تعوذ یعنی «اعوذ بالله — الایه» وئیل د آدابو د قراعت نه ده، لوجه ددې قول د الله تعالی نه: «واذا قرأت القرآن فاستعذ بالله من الشیطان الرجیم»، دا امر د بعضې علماؤ په نیزد وجوب لپاره دې او د جمهور علماؤ په نیزد وجوب لپاره نه دې.

د امام ابوحنیفه رحمه الله او د امام شافعی رحمه الله په نیزد تعوذ لپاره دا الفاظ متعین دی چه: اعوذ بالله من الشیطان الرجیم — لقوله تعالى: ((فاستعذ بالله من الشیطان الرجیم)) و قد جاء فی بعض الاحادیث ایضاً، او امام احمد رحمه الله فرمائی: چه بهتر داسې وئیل دی: «اعوذ بالله من الشیطان الرجیم ان الله هو السميع العليم»، او بعضې اهل علم وائی چه داسې الفاظ بهتر دی: «اعوذ بالله السميع العليم من الشیطان الرجیم»، چنانچه په بعضې احادیثو کښې دغه شان مروی دی.

د تعوذ ترجمه:

شاه ولی الله صاحب رحمه الله د اعوذ بالله ترجمه داسې کوی: «پناه می گیرم بخدا» یعنی پناه نیسم په خدای سره د شیطن رتلی شوی نه، او داسې ترجمه غلطه ده چه: «پناه غواړم د خدای نه»

اعوذ: د عوذ نه مشتق دې او د عوذ دوه معانی یوه معنی «التجاء او پناه نیول» دویمه معنی ملاو ول ده — یعنی ملاوول د خپل نفس د الله د رحمت او فضل سره، او د امن د شیطان نه — او شیطان مشتق دې د شطن نه معنی ئی بعد او لرې والی دې یعنی ډیر بعید د رحمت او د محل د خیر نه — او بعض وائی چه شیطان مشتق دې د شیطن نه او د شیطن معنی هلاک او باطل والی، او رجیم په معنی د مرجوم یعنی لعنت کړې شوې او رتلې شوې د رحمت د الله نه.

نکات:

علماء مفسرینو د قرات نه قبل د تعوذ ډیر حکمتونه او نکات ذکر کړیدی. (۱) منجمله د هغې نه داده چه انسان په هر امر کښې خواه که دینی وی او که دنیوی وی بالکل محتاج او عاجز دې یعنی نه نیکی په غیر د اعانت د الله تعالی نه کولې شی او نه د گناه نه بچ کیدیشی نو پکار شوه چه په الله

سره پناه او نیسی ځکه دا قانون دې چه څوک په عظیم ذات پناه او نیسی نو د شر د دشمن نه په امن کښ وی، د انسان محتاج والې او عجز لدینه ظاهریږی چه هر انسان دا غواړی چه زما اعتقاد صحیح او حق وی او د جهل کفر او ناحق نه لری وی نو که دا امور د بنده په اختیار کښ وی نو ټول به په عقائدو حقو باندی وی لیکن فی الواقع داسی نه ده بلکه حق عقائدو والا دومره کم دی لکه: تور غوايه په خرمن سپین ويخته کما فی الحديث.

او دارنگه انسان دا غواړی چه زما عملونه نیک او صالح وی نو که بنده په نیک اعمالو کولو کښ محتاج نه وی نو پکار وه چه دده ټول عملونه صالح وی لیکن فی الواقع داسی نه ده بلکه اکثر د غوگونو او سترگو او باقی حواس خمسو ظاهریه و او دارنگه د حواس باطنیو او قوه شهوانیه او د قوه غضبی استعمال په صحیح نهج باندی ندی.

نو په اعوذ بالله کښې د خپل عجز اقرار دې او د الله جل جلاله د قدرت اقرار دې او په حدیث شریف کښ دی: من عرف نفسه فقد عرف ربه - یعنی چا چه اوپیژندو خپل نفس په عجز او قصور سره چه زه عاجز او قاصر یم نو ده اوپیژندو رب خپل په قدرت او کمال سره - او چا چه اوپیژندو نفس خپل په جهل سره نو ده اوپیژندو رب خپل په علم او عدل او فضل سره.

(۲) منجمله د هغې نه داده چه په اعوذ بالله کښې رجوع ده د مخلوق نه خالق ته او د ممکن نه واجب ته او د الله جل جلاله د معرفت لپاره اول دا طریقه مقرر ده چه د مخلوق احتیاج او گوری نو دا دلیل او گرزوی په وجود د داسی ذات چه غنی او قادر دې. کما قال الله تعالی: ((فقرؤ الى الله)).

(۳) منجمله د هغې نه داده چه چونکه شیطان سخت دشمن دې د انسان او الله (ج) مولی او حافظ او سمونکې د کارونو دې نو چه انسان یو عبادت لکه تلاوت وغیره، شروع کوی نو د دشمن خوف په زړه باندی غالب وی نو ددې وجه نه دا انسان کوشش کوی د راضی کولو د الله (ج) لپاره ددې چه بیج شی د شر د دشمن نه او کله چه بیج شی نو بیا به ورسی پاک بارگاه د رب العزت ته او په قسمونو کرامتونه عزتونه ورته ملاؤ شی نو پس مقام د تیختی د دشمن نه په اعوذ بالله کښ راغې او مقام د وصول د درگاه د رب العزت او د حاصلیدلو د انواعو د کرامتونو او عزتونو راغې په بسم الله الرحمن الرحیم کښې

(۴) منجمله د هغې نه داده چه الله تعالی فرمائی: «لا یسه الا المطهرون» نه به مسه کوی قرآن لره مگر پاکان او د انسان په زړه کښ چه کله د غیر تصور وی، یا په ژبه د غیر تذکره وی نو دا یو قسم آلودگی (خجن والې) دې نو ددې وجه نه چه کله ئی اعوذ بالله او وثیل نو ژبه او زړه پاک شو نو د

تلاوت او د ذکر الله چه دا صلوة حقیقی دې لائق شو نو ځکه ئی ورپسی بسم الله او وئیله او هم دا وجه ده چه کله د تلاوت په درمیان کښ څوک خبری وکړی نو بیا ورله پکار دي چه اعوذ بالله او وائی او تلاوت شروع کړی.

(۵) منجمله د هغی نه داده چه د مؤمن زړه د ټولو ځایونو نه افضل او اشرف دې ځکه چه قلب د مؤمن محل او باغ دې د ایمان او د الله (ج) د نوم او د الله جل جلاله د محبت او معرفت د حدیث قدسی مفهوم دې چه الله تعالی وائی ای بنده! ستا زړه څما باغ دې او څما جنت ستا باغ دې پس که چرې ته بخل او کړی لدی خبری نه چه په خپل زړه کښ ماته ځای را کړې نو زه به ضرور بالضرور بخل وکړم لدی نه چه خپل ځای تاته درکړم.

بل روایت کښې دی د مؤمن زړه عرش الرحمان دې ، بل روایت کښې دی نه ځایه وی مالره آسمان څما او نه زمکه څما او ځایه وی مالره قلب د بنده څما چه مؤمن وی. گویا که الله تعالی فرمائی چه ای بنده! ما مقرر کړیدې خپل جنت ستا لپاره او تا مقرر کړې دې جنت خپل یعنی قلب څما لپاره پس ستا د راتلو نه مخکښې څو ما د خپل جنت نه ستا دشمن وباسلې دې کما قال تعالی «اخرج منها مذموما مدحورا» نو ای بنده! ته هم د خپل باغ یعنی قلب نه څما دشمنی اوباسه نو زه به درته درشم ، نو گویا که بنده جواب ورکوی چه یا الهی صرف ته قادر ئی دده په وباسلو باندې او زه خو عاجز او ضعیف یم، څما قدرت نشته دده د وباسلو ، نو الله جل شانته فرمائی چه عاجز چه کله په حمایت د قادر مطلق بادشاه کښ شی نو قوی شی نو ای بنده! ته څما په حمایت کښ داخل شه چه قوی شی او دشمن اوباسی او اوایه: اعوذ بالله من الشيطان الرجيم - او که څوک دا سوال وکړی چه کله د بنده زړه د الله باغ دې نو بنده ته ولې امر کوی د اوباسلو د دشمن پخپله دې براه راست بلا واسطه اوباسی - جواب: گویا که الله (ج) فرمائی: ای بنده! تابادشاه په خپل کور کښ میلمه کړې دې او په حجره د قلب د ورله ځای مقرر کړې دې او دا قانون دې چه د مهمان (میلمه) لپاره میزبان (کوربه) ځای جارو کوی صفائی کوی نو ددې وجې نه بنده ته امر وشو.

د تعوذ فضائل:

د اعوذ بالله وئیلو امر تمامو بندگانو ته دې، او د انبیاءو طریقه ده، انبیاءو استعاذه کړې ده نوح علیه السلام استعاذه او کړه: (ای اعوذیک ان اسالک مالیس لی به علم) - نو دوه انعام ورته ملاؤ شو یو سلام او بل برکات، قال تعالی: (یا نوح اهبط بسلام منا و برکات علیک - الایه، یوسف علیه السلام استعاذه او کړه: (قال معاذ الله انه ربی احسن مفرأی) - نو دوی ته هم دوه انعامه ملاؤ شو چه

بیچ کول دی د سوء نه او بل د فحشاء نه ، کما قال تعالی : «لنصرف عنه سوء والفحشاء» ، موسی علیه السلام استعاذه وکړه : «اعوذ بالله ان اکون من الجاهلین» نو دوه انعامه ورته ملاؤ شو - (۱) تهمت لري کول (۲) ، او د مقتول زنده کیدل - «فقلنا اضربوه ببعضها کذا لک یحیی الله الموتی» .

او د مریم مور استعاذه اوکړه - انی اعیذها بک و ذریتها من الشیطن الرجیم - نو دوه انعامه ملاؤ شو (۱) ، قبول حسن (۲) ، بهترین نشو و نما د مریم کما قال تعالی : «فقبلها ربها بقبول حسن و انتہا نباتا حسنا» - او مریم چه جبرئیل علیه السلام په شکل انسانی کښ اولیدو نو استعاذه ئی اوکړه - «انی اعوذ بالرحمن منک ان کنت تقیا» - نو دوی ته هم دوه نعمتونه ملاؤ شو ، یو په غیر د خاوند نه بچي (عیسی علیه السلام) ، او بل د تهمت نه بیچ کیدل په واسطه د بچی (عیسی) سره او رسول اکرم صلی الله علیه وسلم ته هم په کرات سره امر د استعاذه شوې دې په قرآن کښ - «و قل رب اعوذیک من همزات الشیاطین و اعوذیک رب ان یحضرون — الایه» ، «قل اعوذ برب الفلق — الخ» ، «قل اعوذ برب الناس — الخ» او احادیث هم پدې باب کښې ډیر دی د معاذ بن جبل رضی الله عنه نه روایت دې چه دوه کسانو د رسول الله صلی الله علیه وسلم په مخکښ خصوصت (جگړه) ، اوکړه او کثرت ئی وکړو په خصوصت کښ پس او فرمائیل ئی کریم صلی الله علیه وسلم چه تحقیق سره ماته معلومه ده یوه کلمه کچرې دا دواړه کسان ئی اووائی نو خامخا به لري شی د دوی نه خصوصت (جگړه) او هغه کلمه ده «اعوذ بالله من الشیطن الرجیم» - بل حدیث دې چه څوک اووائی درې کرته «اعوذ بالله السميع العليم من الشیطن الرجیم» او بیا اولولی درې آخری آیتونه د سورة الحشر : «هو الله الذی لا اله الا هو عالم الغیب والشهادة هو الرحمن الرحیم — الی آخر السورة» ، نومر کړی الله تعالی پده باندې او یا زره فرشتی چه عاء کوی دده لپاره د مابنام پوری او که چرې دا شخص په دغه ورځ کښ مې شو ، نو شهید مې شو او څوک چه دغه دعاء مذکوره مابنام کښ اووائی نو هم دغسی ثواب دي .

او بل روایت دې چه څوک استعاذه اوکړی په الله سره په ورځ کښ لس واری نو مقرر کړی الله تعالی په دغه کس یو فرشته چه لري کوی لده نه شیطان او روایت دې د ابن عباس رضی الله عنه نه چه نبی صلی الله علیه وسلم به تعوذ د امام حسن رضی الله عنه او امام حسین رضی الله عنه لپاره وفرمائیل : «اعذک بکلمات الله التامة من کل شیطان وهامة و من کل عین لامة» - او فرمائیل به رسول پاک صلی الله علیه وسلم چه ستاسو نیکه ابراهیم علیه السلام به پدې سره تعوذ کولو د اسماعیل او د اسحاق (ع) .

لفظ د اعوذ په اعتبار د ظاهر سره صیغه د فعل مضارع ده مگر ددې معنی دعاء ده ، گویا په

منزله ددې عبارت دې چه اللهم اعن:

بسم الله الرحمن الرحيم

(۱) اختلاف کړيدې علماؤ پدې کښ چه آيا «بسم الله الرحمن الرحيم» د خصوصياتو ددې امت نه ده او که نه؟ اکثر علما په اول دى او بعض علما په ثانى - او راجع داده چه «بسم الله — الايه» د مفهوم په اعتبار سره نه دې خصوصيت ددې امت، او په اعتبار د مخصوص الفاظ عربيو سره خصوصيت ددې امت دې.

(۲) اختلاف کړې شويدي چه «بسم الله الرحمن الرحيم» علاوه د سورة نمل نه «خکه هغه بالاتفاق آيت من القرآن دې».

آيت د قرآن نه دې او که نه؟ او مستقل آيت دې او که جزء د آيت؟ او جزء د سورة فاتحه نه دې او که نه؟ او جزء د هر سورة نه دې او که نه؟ د امام شافعى «رح» يو قول دادې چه دا صرف د سورت فاتحه نه جزء دې، او بل قول ئى دادې چه دا د هر سورة نه جزء دې، او د احنافو په نيز بسم الله الرحمن الرحيم جزء د قرآن دې خو جزء د فاتحه نه يا د بل سورت نه ندې بلکه دا نازل شويدي لپاره د فصل په مابين د سورتين کښې.

باء په «بسم الله الرحمن الرحيم» کښ لپاره د استعانت ده يا لپاره د مصاحبت او الصاق ده يا لپاره د تبرک ده، ليکن راجع داده چه باء لپاره د استعانت شى خکه چه بسم الله نازل شويدي لپاره د رد د مشرکانو چه هغوى به د خپل کار ابتداء داسى کوله باسم اللات والعزى نو الله رح او فرمايل قولوا بسم الله الرحمن الرحيم، بل لدې وجه نه چه د سورت فاتحه يو اسم تعليم المسئله دې يعنى الله تعالى خپلو بندگانو ته د سوال کولو تعليم ورکوى چه تاسو استعانت د يو الله نه طلب کړئ نه د غير نه، او جار مجر ور متعلق دى په ابتدا پورې چه مفهوم ئى عام دې هر فعل ته شامل دې. يا متعلق دې په فعل خاص چه د هر مقام مناسب به مقدر وي لکه دلته کښې په اقرأ پورې متعلق دې او په وقت د ذهاب (تللو) کښ په اذهب پورې او په وقت د خوراک کښ په اكل پورې و على هذا القياس او په متعلق کښ راجع داده چه مؤخر شى خکه قانون دادې چه جار مجرور معمول وي. او متعلق ورله عامل وى د معمول حق تاخير دې نو چه مقدم شى نو تقديم دما حقه التاخير راغې نو فائده کوى حصر و اختصاص لره نو معنى به داشى چه خاص په استعانة او امداد د اسم د الله رح سره لولم، يا خوراک کوم يا سکل کوم وغير ذلک-

قَبِيْهَ : پکار ده چه د هر نیک کار په اول کښې چه بسم الله وائی نو دا استحضر د کوی چه زه صرف د الله جل جلاله په امداد او اعانت سره دا کار کوم، (فلیجرب).

اسم په معنی د ذات سره هم راتلې شی لکه : «سبح اسم ربک» ای ذات ربک، یا لکه «ما تعبدون الا اسماء سمیتو ها — الایه» ای ذواتاً او په معنی د علم سره هم رازی او صفت سره هم رازی او کله په معنی عام شامل د اورو ته یعنی ذات صفت، دلته عموم مراد دې نو شامل دې د الله (ج) اسم ذات او صفاتو ته ځکه چه استعانت په ذات او صفات دواړو سره کیدې شی، قال تعالی : «والله الاسماء الحسنی فادعوه بها» — یا «قل ادعوا الله او ادعوا الرحمن ایا ما تدعوا فله الاسماء الحسنی» .

او په لفظ د الله کښې اقوال متعدده دی . (۱) بعض وائی چه دا اسم مشتق دې — (۲) بعض وائی چه دا علم دې — (۳) بعض وائی چه صفت مشتق دې (۴) او بعض وائی چه دا لفظ سریانی دې، او چه مشتق شی نو بیا پدې کښ سب (۷) اقوال دی :

(۱) ماخوځ دې د آله من باب فتح الهة نه په معنی د عبادت نو اله په معنی د مالوه معبود سره دې (۲) ماخوځ دې د اله نه من باب سمع په معنی د تحیر سره اله په معنی د مالوه یعنی هغه ذات چه متحیر دی خلق د هغه په باره کښ .

(۳) ماخوځ دې د «الهُتُ اِلی فلان» نه بمعنی السکون والاطمینان یعنی هغه ذات چه زړه ته سکون او اطمینان دهغه په ذکر حاصلیږی، «الا یذکر الله تطمئن القلوب — الایه»

(۴) ماخوځ دی د «آله» نه په معنی د فرع (گبراهت) یره د مصیبت او په دې معنی سره د «آله» نه بعد آلهه استعمالیږی په معنی د ازاله د خوف، نو د اله معنی ده ملجا یعنی زاتی د پناه.

(۵) مشتق دې د «آ لة الفصیل» نه یعنی پیوست شو بچې د اوخ په خپل مور پورې، اله معنی داده چه خلق په خپلو حوائجو کښې په ده پورې پیوست شی او دده په ذکر ولگی (معنی الله گفت آن سیویه یوهون فی حوائجهم لویه — (۶) مشتق دې د وکله نه په معنی د تحیر، خلق متحیر دی په معرفت د ذات دده کښ نو اله پدې مذهب په اصل کښ وله وو و او په الف بدل شو لکه اشاح په اصل کښ وشاح وو .

(۷) مشتق دې د لاه یلیه لیها په معنی د احتجاب او ارتفاع سره لانه تعالی محتجب عن الابصار و مرتفع عن النقائص .

خصوصیات د لفظ د الله

(۱) دخول د (یا) په الله باندې (سره ددې نه چه معرف باللام دې) (۲) نه حذف کیدل د همزه په حالت د وصل کښې (۳) تفخیم په لفظ د الله کښې چه ما قبل ضمه یا فتحه وی (۴) اعرف د معارفو دې او سره ددې نه چه علم دې او مرتبه د علم په تعریف کښې روستو ده .

حکایت : سیبویه چا په خوب کښ ولیدو پس د مرگ نه نو تپوس ئی ترینه وکړو چه څه معامله در سره وشوه نو هغه او وئیل چه الله (ج) څما مغفرت پدې وجه او کړو چه زما مذهب داؤو چه لفظ د الله اعرف المعارف دې (قهستانی) یعنی په ده کښ تعریف د ضمیر متکلم نه زیات دې - (۵) په عوض د یاء ندائیه کښې میم مشدد په آخر کښ راوړل لکه اللهم په اصل کښې یا الله دې

﴿اَرْتَمَنِي الرَّحْمٰنُ﴾ دا دواړه صیغې د صفت مشبه دی مفید دی لپاره د مبالغې ځکه چه صفت مشبه په دوام او ثبوت دلالت کوی یا لدی وجه نه چه دا معدول دې د رحم نه او علامه زمخشری قول دې چه کل ماهو معدول عن اصله فهو ابلغ عن اصله ، او دا مشتق دې د رحم نه او رحم په لغت کښ رقت د قلب دې چه پیدا شی ترې نه تفضل او احسان چونکه دا د کیفیات انفعالیونه دې او الله د انفعالاتونه منز دې نو ددې وجه نه قاضی بیضاوی وائی چه دا صفات د باری تعالی په اعتبار د غایاتو سره دی اگرچه د بعضو صفاتو اطلاق په اعتبار د مبادیو او غایات دواړو سره دې لکه صفة العلم، خو د بعضې صفاتو اطلاق باعتبار د غایاتو سره هغه افعال دی، یعنی تفضل او احسان. نه انفعالات.

لیکن تحقیقی خبره داده چه د صفاتو د خالق او مخلوق په مابین کښ صرف اشتراک په لفظ کښې دې، ځکه د لفظ د علم اطلاق په علم د خالق هم کیگی او په علم د مخلوق هم کیږی. لیکن د دواړو حقیقت او ماهیت بالکل جدا دې، دغه شان رحم صفت د مخلوق هم دې او تعریف ئی دغه مذکور دی چه رقة القلب، او رحم صفت د خالق هم دې خو هغه مجهول الحقیقت والکنه دې کما یلیق بشانه دې) - دارنگه هر صفت د الله (ج) معلوم دې اطلاق د هغه او اثبات د هغه لپاره د الله تعالی لیکن مجهول دې کیفیت او حقیقت د هغه - «لیس کمثله شی»، «ولم یکن له کفوا احد»

او لدې وجه نه امام مالک (رح) د استواء علی العرش په باره کښ فرمایلی دی .

الاستواء معلوم، ای معلوم اطلاقه علی الله تعالی و الباته له - والکیفة مجهول - یعنی استواء لیس کاستواء ناحق نعلم حقیقته و کیفیته ، والایمان به واجب، والسوال عنه بدعة الخ
او په رحمن کښ مبالغه زیاته ده په نسبت د رحیم ځکه چه زیادت د حروفو دلالت کوی په زب دت

د معنی باندې او لدی وجه نه شیخ الهند (رح) ترجمه د رحمن کوی . ییحد مهربان او د رحیم ترجمه کوی . زیات رحم والا سره - د یو لفظ په ترجمه کښ ییحد ذکر کول اشاره ده زیادت د مبالغی ته او د بل لفظ په ترجمه کښ نهایت مهربانی ذکر کولو کښ اشاره ده نفس مبالغی ته (فله دره)،

علماء مفسرینو د رحمن او رحیم په مابین کښ فرق په ډیرو وجوهو سره ذکر کړې دي (۱)، د رحمن تعلق د ټولو خلقو سره دې ځکه چه دا ذکر شویدي د استواء علی العرش سره - (الرحمن علی العرش استواء) او د استواء علی العرش تعلق د کل مخلوقاتو سره دې او د رحیم تعلق خاص د مؤمنانو سره دې لقوله تعالی: (و کان بالمؤمنین رحیما) - (۲)، د رحمن تعلق د نعمتونو ورکولو سره دې او د رحیم تعلق د مصیبتونو لرې کولو سره دې (۳)، د رحمن تعلق د دنیا سره دې او د رحیم تعلق د آخرت سره دې، ویرد علیه ماوردی فی الحلیث: یارحمن الدنيا والاخرة ورحیمهما - ددې نه نور ډیر وجوهات مفسرینو ذکر کړيدي (۴)، حضرت الاستاذ شیخ القرآن د خپل شیخ نه فرق داسی نقل کوی چه د رحمن معنی داده چه رحم نى عام دې هر هر ذرې ته بالفعل شامل دې، او رحیم صفت مشبه معنی داده چه رحم نى خپل ذاتی صفت دی.

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾: الف لام په الحمد کښې یا لپاره (۱)، دعهد دې لکه د رای د میر زاهد هروی (رح) ده معهود پدي سره حمد کامله دې چه هغه حمد د الله تعالی دې خپل ذات لره او په حدیث کښ ورته اشاره شویده: اللهم لك الحمد كما ينبغي لجلالک و عظیم سلطانتک لا احصى ثناء عليك انت كما اثنيت على نفسك - او حمد د مخلوق مخلوق لره ناقص دې په اعتبار د حامد سره او حمد د خالق مخلوق لره ناقص دې په اعتبار د محمود سره . او حمد د الله (ج) خپل خان لره کامل دې په اعتبار ده حامد او محمود دواړو سره . (۲)، او یا الف لام لپاره د جنس دې کماهورای صاحب الکشاف - او بعض علماؤ وئیلی دی چه اختیار د کشاف لام الجنس لره بناء دې په مذهب اعتزال ځکه معتزله قائل دي پدې خبره چه خالق دا فعال العباد عباد دی.

لیکن علامه تفتازانی دا خبره رد کړې ده په مطول کښ او وئیلی نى دی چه ترجمه د لام الجنس بناء ده په نکتده د بلاغت ، نه ده بناء، په اعتزال لکه مشهوره ده د «ما فهم القرآن الا الاعرجان جار الله والجرحان» والتفصیل فی المطول و بعض حواشیه . بلکه مآل د لام الجنس اولام الاستغراق یو دې ځکه الف لام چه د جنس لپاره شی نو لام په الله کښ لپاره د اختصاص دې او اختصاص د جنس مستلزم دې اختصاص د کل افرادو لره او دغه معنی د لام الاستغراق هم ده.

۳، یا الف لام په الحمد کښ لپاره د استغراق دې - نو په لام الجنس او لام الاستغراق دا سوال

ورادېږي چه په دواړو صورتونو کښن مطلب دا کيږي چه تمام صفتونه خاص دي په الله تعالى پوري او سره لدينه چه د مخلوق هم صفت کيږي نو ټول صفتونه خاص نشو په الله تعالى پوري عام مفسرين وغيره جواب دا کوي چه د مخلوق د صفاتو خالق الله تعالى دې نو دا حمد در حقيقت حمد د الله تعالى لپاره دې ځکه هغه خالق او ورکونکې د کمالاتو دې.

حمد و اياتو نسبتې هست درست بود هر که رود، بود است

(۲) حضرت الشیخ فرمائي چه مراد د حمد نه هغه صفات دي چه هغه الله تعالى په قرآن پاک کښې خپل ځان لره بار بار ثابت کړيدي چه هغه خالقيت، رازقيت تصرف وغيره دي کما قال تعالى «امن خلق السموات» الی آخر الايات (نمل) او ددې صفاتو نه تعبير کيږي په صفات فاعليه يا صفات مافوق الاسباب، يا صفات الوهيت سره يعنی د خدای توب صفتونه، نو که لام الجنس شی يا لام الاستغراق نو څه اشکال نه راځي ځکه مطلب ئي دادي چه تمام صفات فاعليه يا تمام صفات الوهية (د خدای توب) خاص دي په الله (ج) پورې، او مخلوق لره دا ندی ثابت، او دا خبره په قرآن کښن بار بار ذکر کيږي - يو ځای کښن فرمائي: «فقطع دابر القوم الذين ظلموا» نو بعد کښن فرمائي: «والحمد لله رب العلمين» يعنی چه کله ظالمان مشرکان هلاک او تباه کړي شو، نو معلومه شوه چه صفات الوهية تصرف وغيره صرف الله (ج) لره دي ځکه که غير لره وي نو مشرکان به بچ شوی وي. او په سورة نمل کښن د صالح عليه السلام او د هغه د قوم ذکر دي، د کفارو په باره کښن دي:

﴿اَنَّا دَمَرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ﴾ او د مؤمنين په باره کښې دي: «و انجينا الذين آمنوا و كانوا يفتنون» - او دغسې د لوط عليه السلام د قوم د کفارو او د مؤمنينو انجام ذکر دي: «فانجيناه واهله الا امراته» - او بعد کښې ئي او فرمايل: «فامطرنا عليهم مطرا» - ددې نه بعد پدې باندې بطور تفريح ذکر دي - «قل الحمد لله وسلام على عباده الذين اصطفى — الايه» (نمل) - يعنی کفارو ته هلاکت ورکونکې او مؤمنانو ته سلامتی ورکونکې صرف الله (ج) دې نو دلته هم د الحمد لله معنی صفات کارساز دي يعنی کارساز صرف الله (ج) دې کچرې بل څوک وي نو هغه معبودان باطلو به خپل عبادت کوونکي بچ کړي وي.

﴿الله﴾ لفظ د الله علم شخص دې د ذات واجب الوجود مستجمع لجميع الصفات الكمالية لپاره خو دلته ترې نه مراد معنی وصفی ده يعنی الحمد للخالق نو پدې کښن اشاره حصه اولی ته او په (رب العلمين) کښن اشاره ده حصه ثانيه د قرآن ته يعنی د هر هر ذرې د کائناتو مربی او حد کمال ته

رسونکې صرف الله (ج) دې او رب یا مصدر دې د تربیت نه - معنی ئی داده : تبلیغ الشئ الی کماله بحسب استعدادده الازلی شیئاً فشیئاً یعنی رسونکې کمال مناسب دده ته دده د استعداد سره په دمه دمه نو په مفهوم د تربیت کښ دوه څیزونه دی (۱) یو دپالنې څیزونه پیدا کول لکه د خوراک سکاکی اشیاء پیدا کول او د هغې آلات پیدا کول لکه انسانانو لره خوله، شونډې، ژبه ، غاښونه معده وغیره (۲) او دویم په دغه اشیاءو کښ اثر پیدا کول یعنی د خوراک ، سکاکی په څیزونو مړیدل او د هغې نه وینه جوړیدل او بدن ته طاقت رسول.

یا «رب» صیغه د صفت مشبه ده یا مبالغه ده په اسم فاعل کښ یا صیغه د اسم فاعل ده په اصل کښ «رأب» وو نو الف حذف شویډې تخفیفاً لکه «باز» او بر شو ، او اطلاق د رب په لغت عربی کښ په ډیرو معاینو کیږی . (۱) پالنه کونکې ، دا معنی مشهوره ده . (۲) خالق (۳) سید ، کما فی سورة یوسف : «الله ویمی» ، ۴۲ . (۴) مالک ، کما فی النمل : «انما امرت ان اعبد رب هذه البلدة - الخ» نمل ۹۱ (۵) منعم (۶) مصلح ، (۷) معبود ، (۸) صاحب - او اطلاق د رب په غیر د الله تعالی جائز ندې مگر جائز دې په هغه وقت کښ چه مقید شی په اضافت وغیره سره لکه رب الدار - رب الثیاب ، او بعض مکروه وئیلی دی اطلاق د رب په وقت د اضافت کښ عاقل ته لکه رب العبد - روی الشیخان عن ابی هريرة رضى الله عنه : «لا یقل احدکم اطعم ربک وضی ربک ولا یقل احد یرى ولیقل سیدی و مولای - و قول یوسف علیه السلام مخصوص بزمانه» .

او «عالمین» جمع د عالم ده او عالم وزن د فاعل دې ، ما یُفعل به لپاره وضع دې لکه خاتم و مایختم به او قالب د مایقلب به لپاره ، نو د عالم معنی لغوی: ما یُعَلَم به ده او په عرف عام کښ عالم کل ماسوی الله تعالی ته وئیلی شی، جن ، انس ، ملک، علویات، سفلیات، مشاهدات، مغیبات، دا ټول عالم دې او صفات د الله تعالی د عالم نه ندی.

که څوک دا سوال وکړی چه کله عالم چه مفرد دې کل ماسوی الله ته وئیلی کیږی نو بیا د جمع صیغه راورل څه فائده لری - نو جواب دادې چه د عالم اطلاق کله په یو یو جنس هم کیگی لکه عالم النبات عالم الحیوان. عالم سفلی، عالم مشاهد، نو که جمع نه وې ذکر شوې نو توهم به کیده چه یو جنس به مراد وی او مراد به دا وی چه الله تعالی صرف د عالم سفلی یا صرف د عالم علوی وغیره رب دې نو لدې وجه نه ذکر شوه صیغه د جمع چه دا توهم پاتی نشی.

په «الرحمن الرحیم» کښې اشاره ده حصه ثالثه ته او تفصیل د رحمان او رحیم تیر شو آنفاً. «مالک يوم الدين» کښې اشاره ده حصه رابعه د مضامین د قرآن ته یعنی قیامت حق دې او واکدار د هر څ

په ورځ د قیامت صرف الله (ج) دې او مشرکان چه پدې طمع دی چه د دوی مفروضه الهه به د دوی شفاعت وکړی نو دا خیال غلط او فاسد دې او ددې مقصد خکاره کولو لپاره تخصیص وشو د یوم الدین اگر چه الله (ج) مالک دې په دنیا کښ هم ، او بل لدې وجه نه تخصیص په یوم الدین پوری وشو چه په دنیا کښ ظاهری طور باندې ملکیت د انسانانو هم شته او په قیامت کښ سوا د الله تعالی نه د بل هیچا ملکیت نشته نه حقیقه نه مجازاً کما قال تعالی : «لن الملك اليوم ، لله الواحد القهار» - او لفظ ددین په ډیرو معانیو کښ مستعملیږي (۱) پوره شریعت (۲) خالص توحید (۳) طاعت (۴) عبادت (۵) دعا (۶) جزا او سزا ، دلته آخری معنی مراده ده - او اضافت د مالک، یوم الدین ته اضافت معنوی دې ځکه اسم فاعل هله عمل کوی چه په معنی د حال یا استقبال شی او دلته ندې په معنی د حال یا استقبال سره نو دا اضافت د صفت خپل معمول ته نشو نو دا اضافت معنوی شو نو دا معرفه شو نو صفت د معرفه لپاره چه الله دې واقع کیدې شی.

﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَبِالْإِسْلَامِ آمَنَ﴾ : په فاتحه کښ دا آیت مرکزی حیثیت لری، ایاک نعبد د سورة زمر خلاصه ده ځکه چه د سورة زمر مدعی او د مضمون خلاصه داده : (فاعبد الله مخلصا له الدين) ۱ - او (ایاک ننعبد) د حوامیم خلاصه ده ځکه چه د حوامیم خلاصه دا مدعی ده : «وقال ربکم ادعونی استجب لکم» - او حوامیم د قرآن لب لباب دی لکه چه روایت دې د ابن عباس رضی الله عنه نه : «لکل شی لباب و لباب القرآن حوامیم» - لدې وجه نه ابن کثیر د بعض اکابرو قول نقل کړې دې چه : «الفاتحة سیر القرآن و سرها هذه الكلمة : ایاک نعبدو ایاک ننعبد» - او عبادت په اصل کښر غایت تذلل او عجز ته وائي بلکه د (ع ب د) په ماده کښ دې تذلل او د کثرت استعمال لوجه نه سولیدل معنی ده ، لکه وئیلې شی طریق متعبد و ثوب متعبد ای متذلل - او د شرعی معنی د عبادت تعریف علامه ابن قیم په خپل کتاب مدارج السالکین ۴۰ کښ داسی کړیدې

«العبادة عبارة عن الاعتقاد والشعور بان للمعبود سلطة غيبية يقدر بها على النفع والضرر فكل شيء دعاء و تعظيم يصاحبه هذا الاعتقاد والشعور فهي عبادة نو معلوه شوه ددې عبارت نه چه د چا ثناء کول یا تعظیم او آدب کول مطلقاً عبادت نه دې بلکه هله عبادت گړزی چه ناشی وی د اعتقاد مذکور نه (چه هغه غیبی قدرت په نفع او ضرر د یو شخص (وگنړی) او تقدیم د ایاک په نعبد باندې لپاره د حصر و اختصاص دې او مقصود حصر د تمامو انواعو د عبادت دې په الله پورې خواه که عبادت بدنی وی لکه مونه سجده وغیره شو او که مالی وی لکه نذر وغیره شو او که قولی وی لکه

دعا او استعانت شو ځکه دعا او استعانت هم عبادت دې بلکه مخ العبادۃ دې : او هر کله چه ~~عبد~~ حامل وو استعانت لره نو ذکر د استعانت «نستعين» بعد د عبادت نه لپاره د تخصیص بعد التعمیم دې لپاره د اهتمام د شان ځکه چه مشرکانو اکثر شرک فی الاستعانة کړیدې او اوس هم اکثر جاهلان شرک فی الاستعانة کوی ډیر ډیر په وقت د مصیبت کښ وائی یا فلانی بابا راورسه . په نیکه را مدد شه ، او بعض جاهل شیخان ختم شریف کوی او داسې وائی یا شیخ عبدالقادر شیخاً لله ، څوک وائی : امداد کن امداد کن از بند غم آزاد کن ، دا ټول صریح شرک دې او دا زیات دې ، او هر چه دې شرک په عبادت بدنی کښ لکه سجده غیر الله ته نو دا په بعض او قاتو کښ وی او دارنگه شرک په عبادۃ مالی کښ هم په بعض اوقاتو کښ وی نو د اهتمام شان له وجه نه ذکر شو ایاک نستعين بعد د ایاک نعبد نه ، او دلته هم تقدیم د ما حقه التأخیر شویډې لپاره ددې چه فائده کړی حصر اختصاص او مقصود ددینه رد دې د شرک فی الاستعانت او د شرک فی الدعاء ، یعنی خاص لثانه مدد غواړو په خپل حاجتونو پوره کولو کښ .

او که څوک سوال وکړی چه هر انسان د بل نه مدد غواړی بلکه د دنیا کارو بار لدینه بغیر نشی چلیدې ، او ذوالقرنین اعینونی بقوة وثیلی دی او عیسی علیه السلام «هن انصاری الی الله» - وثیلی دی - او الله جل شانہ فرمائی : «وتعاونوا علی البر والتقوی» ، «وان استصروکم فی الدین فلیکم النصر» - نو په «ایاک نستعين» کښ څرنگه تخصیص وشو - او ددې نه اهل بدعت دا ثابتوی چه د اولیاء الله نه هم غائبانه مدد غوختل جائز دی .

جواب دادې چه اهل بدعت خو په عجیبه کشمکش کښ مبتلا دی ځکه چه مدعی ئی داده چه انبیاء او اولیاء کرام حاجت روا مشکل کشا دی ، لدوی نه حاجت غوختل او مدد غوختل جائز دې او دلیل ئی دا پیش کوی چه انبیاء او اولیاء کرامو د غیر نه مدد غوختلی دې ؟ دا جواب الزامی دی - او تحقیقی جواب دادې چه استعانت په دوه قسمه دې یو ما فوق الاسباب دې یعنی د چانه په داسی طریقه مدد غوختل چه هلته اسباب ظاهریه نوی او بل قسم دې ماتحت الاسباب یعنی د چانه په داسی طریقه سره مدد غوختل چه ظاهری اسباب موجود وی . او مختص په الله (ج) پورې قسم اول دې ځکه نصرت او مدد د الله تعالی بغیر د احتیاج د اسبابو نه دې او اسباب هم هغه پیدا کړی دی او قسم ثانی شرک نه دې بلکه دغه قسم استعانت د غیر الله نه په امور دنیویو کښ مباح دې او په امورو دینیو کښ مسنون سنة الانبیاء دې .

حاصل دا چه نصرت او عون د بندگانو د ظاهری اسبابو په استعمالولو سره وی او پدې کښ هم

الله ته محتاج وی او په هغی سره ثواب، عقاب ملاویری، او نصرت د الله تعالی بغیر د احتیاج نه دې اسبابو ته بلکه اسباب هم هغه پیدا کړیدی او هغه ته محتاج دی لهذا استعانت (طلب د مدد) د الله تعالی نه مافوق الاسباب دې او د بندگانو نه ماتحت الاسباب دې خو چرته چه اسباب نه وی او سره لدینه څوک ترینه مدد غواړی نو دلته قسم اول د استعانت دې چه هغه مختص دې په الله پورې او هغه ثابت شو غیر الله لره نو ځکه دا شرک شو او چه اسباب ظاهره موجود وی - او څوک تنه مدد غواړی نو دلته قسم ثانی د استعانت راغی نو دا شرک نه دې.

او شیخ الهند رحمه الله چه وئیلی دی چه د یو مقبول بنده نه استعانت غوختل جائز دی مراد نی دادې چه د زنده ولی نه دعا غوختل جائز دی، او دارنگه د چا په وسیله سره سوال کول شرک نه دې ځکه دلته بنده مستعان به شو، نه مستعان منه، لکه صبر صلوٰة په واستعینوا بالصبر والصلوة کنس مستعان به دې او مستعان منه الله (ج) دې.

فائدة: افعال درې قسمه دی (۱) طبعی لکه حرکت د نبض (۲) اضطراری لکه حرکت د مرتعش (فالج زده) (۳) فعل اختیاری لکه خبرې، ذهاب وغیره.

په فعل اختیاری کښ درې مذاهب دی (۱) اهل سنت والجماعت وائی چه الله (ج) خالق دې او بنده پکښی کاسب دې (۲) معتزله وائی چه بنده ئی خالق دې (۳) جبریه وائی چه د بنده هیڅ اختیار نشته دې بلکه مجبور محض دې نو په ایاک نعبد کښ رد دې په جبریه باندې، ځکه چه نسبت د فعل شوی دې انسان ته او په ایاک نستعین کښ رد دې په معتزله باندې ځکه که انسان خالق وی نو ولی به ئی امداد غوخته د الله (ج) نه.

﴿ اٰمِنًا اٰتٰرَکَ الْمُسْتَقِیْمَ ﴾ : دا سوال او دعاء ده لپاره د ثبات او استقامت په قرآن باندې، چونکه مخکښ لدینه مضامین د کل قرآن ذکر شو د (هالک يوم الدين) پورې او بیا لب لباب او خلاصه د قرآن ذکر شوه په (ایاک نعبدو ایاک نستعین) کښ نو اوس دعا ذکر کیرې لپاره د استقامت او ثبات په قرآن مجید باندې نو گویا که اصل عبارت داسې وو: ﴿قُولُوا بَعْدَ خَمِّ الْقُرْآنِ وَلِیَا بَهْ اَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِیْمَ﴾ او هر کله چه دلته تعلیم وشو د سوال هم او د طریقه د سوال هم - نو ددې وجه نه دې سورة ته تعلیم المسئلة وئیلی شی، تعلیم د سوال داسې وشو چه تاسو ځما نه د هدایت دعا وغواړئ، او تخصیص ئی ځکه اوشو چه د هدایت په حاصلیدلو سره تمام مقاصد حاصلیری، جنت، فلاح، امن د عذاب نه وغیره - او هم لدې وجه نه متعین شو لوستل د فاتحه په هر مونځ او

هر رکعت کنش په طریقه د فرضیت، یا د وجوب سره بنابر اختلاف مذاهب-

او تعلیم د طریقه د سوال داسی و شو چه د «الحمد لله رب العلمین» نه د «مالک يوم الدين» پورې توسل په صفات عظیمو د الله (ج) سره دې، رب، رحمن، رحیم، مالک يوم الدين، او په ایاکي نعبد کنش توسل په خپل تضرع عاجزی کولو سره دې او په ایاکي نستعین کنش توسل په خپل وفاداری سره دې نو معلومه شوه چه طریقه د سوال داده چه سائل به اول د الله (ج) عظیم صفات بیانوی او بیا د تضرع او عاجزی کوی، او اظهار د وفاداری دې کوی، او دارنگه سائل به اقرار د وحدانیت د الله (ج) کوی، او انکار به د هر قسم شرک «فی العبادة وفى الدعاء» نه کوی نو بیا به د زړه په استحضار سره دعا کوی، او د صراط مستقیم اطلاق کله (۱) په توحید د باری تعالی باندې کیري کما قال تعالی حکایه عن عیسی علیه السلام: «وان الله ربی و ربکم فاعبدوه هذا صراط المستقیم» - یا لکه پدې قول د الله (ج) کنې: «الم اعهد اليکم یا بنی آدم ان لا تعبدوا الشیطن انه لکم عدو مبین و ان اعبدونی هذا صراط المستقیم» - نو که دلته د صراط مستقیم نه دا معنی مراد شی نو لام به په «صراط المستقیم» کنش لپاره د عهد خارجی ذکر شی او معهود پدې سره به: «ایاک نعبد و ایاک نستعین» والا لار شی. (۲) او کله د صراط مستقیم اطلاق په کل شریعت باندې کیري چه شامل دې اعتقادات، عملیات، معاشیات، سیاسیات ټولو لره لکه په سورة انعام ع ۱۹ آیت ۱۵۲ کنش د شرک منع کول او د والدینو سره احسان ذکر کول او نور و ډیرو امورو ذکر کولو نه بعد فرمائی: «وان هذا صراطی مستقیم» نو که دلته دا معنی اراده کړې شی نو پدې تقدیر به لام په «الصراط المستقیم» کنش لام الجنس شی - او هدایت په دوه قسمه دې (۱) یو فطری هدایت دې او هغه عام دې ذوی العقول او غیر ذوی العقول او مسلم کافر ټولو ته شامل دې لقوله تعالی: «الذی خلق فسوی، و الذی قدر فهدی» - یعنی د هر چا لپاره ئی رزق مقرر کړیدې او د هغې د حصول او د خوړلو هدایت ئی ورته کړې دې، نو ماشوم بچی ته او حیواناتو او د هغوی بچو ته په فطری هدایت سره دا معلومه ده چه دا فلانې شی خما رزق، روزی ده، او دائی د خوړلو طریقه ده.

(۲) او بل هدایت کسبی دې چه حاصلیری د انبیاء او د آسمانی کتابونو په ذریعه سره، او دا په دوه معانیو کنش مستعملیری (۱) دلالت علی ما یوصل، آراة الطريق (لارخودنه)، (۲) دلالت موصله یعنی منزل مقصود ته رسول - هدایت متعدی کیري دوه مفعوله ته اول ته بالذات او دویم ته کله متعدی وی بالذات او کله متعدی وی په واسطه د لام یا د الی سره نو بنا په اول به معنی ثاني مراد وی دلته کنش مفعول اول (نا، دې) او مفعول ثاني «الصراط المستقیم» نو متعدی دې مفعول ثاني ته

بالذات نو معنی ثاني مراد ده - او دارنگه چه اسناد د هدایت و شی الله ته نو مراد د لالت موصله وی او دلته اسناد شویډي الله (ج) ته نو معلومه شوه چه مراد دلالت موصله دې نو ځکه علامه شاه عبد القادر ترجمه داسی کوی : «چلا هم کوراه سیده».

او هدایت لپاره (چه حاصلیری د انبیاء او د آسمانی کتابونو په ذریعه سره) څلور درجې دی .
(۱) **انابت** : یعنی د ضد ، عناد پریخودل او د حق تلاش کول او په چا کنبې چه دا جذبه وی نو هغه ته هدایت ملاویری ، «یهدی الیه من اناب» ، «رعد ع ۴» ، «و یهدی الیه من ینیب» ، (شوری ع ۱)
(۲) **هدایت** : یعنی د حق تلاش نه بعد حق ته رسیدل .

(۳) **استقامت** یعنی حق باندې مضبوط کیدل : «ان الذين قالوا ربنا الله ثم استقاموا» ، «حم سجده ع ۴» .

(۴) **ربط القلب** : یعنی د ایمان او یقین داسې رسوخ او پوخ والې چه نه زائله کیږي لکه د اصحاب کهف په باره کنب دی «انهم فیه آمنوا برهم و زدناهم هدی ، و ربطنا علی قلوبهم» په دې آیت کنبې د هدایت درې درجې ذکر دی : (۱) «آمنوا برهم» درجه ثانیه ده چه هدایت دې (۲) «زدناهم هدی» دریمه درجه ده استقامت (۳) «و ربطنا علی قلوبهم» څلورمه درجه ده یعنی ربط القلب ، نو په اهدنا کنبې د آخری دوو درجو طلب دې ځکه چه انابت او هدایت خو مخکې حاصل شویډي په اقرار د «الحمد لله — الایه» او «ایاک نعبد و ایاک نستعین» سره او د هدایت په مقابله کنبې د ضلالت هم څلور درجې دی چه عنقریب به ذکر شی ان شاء الله .

او قاضی بیضاوی رحمه الله فرمائی چه د هدایت دپاره انواع لالتحصی دی خو منحصر دی په څلورو اجناسو کنب (۱) **قوی مدرکه ورکول** - «لقد خلقنا الانسان فی احسن تقویم» - (۲) **نصب د دلالت فارقوبین الحق والباطل والصلاح والفساد «و هدیناه النجیدین»** ، (۳) **ارسال الرسل انزال الکتاب «و جعلناهم ائمة یهدون بامرنا»** «ان هذا القرآن یهدی للتی هی اقویم» (۴) **کشف د سرائرو په قلوبو باندې په وحی او الهام او منامات صالحه و سره «واللذین جاهدوا فینا لنهیدینهم سبنا»**

«مِرْکَ الْذِیْنِ اَنْصَتَ عَلَیْهِمْ» دا په ترکیب نحوی کنبې بدل الکل دې د «الصراط المستقیم» نه او فائده د بدل تفسیر او تعین کول دی د «الصراط المستقیم» ځکه چه صراط مستقیم معلومیری په ذریعه درجال الله سره چه هغه «انعمت علیهم» دی او دا څلور قسمه دی کما قال تعالی : «فاولئک مع الذین انعم الله علیهم من النبیین والصدیقین و الشهداء والصالحین و حسن اولئک رفیقاً» ، «صدق» هغه چاته

وئیلې شی چه کمالات نبوت پکښې بطور د ظلته سره موجود وی لکه ابوبکر ، علی ، ابوذر ، عائشه رضی الله عنهم ، وغیر هم شو او «شهید» هغه چاته وئیلې شی چه کله د حق او باطل مقابله راشی نو دې بی چینه او بی اختیاره وی ترڅو چه اجراء د حق نوی شوی لکه عمر فاروق رضی الله عنهما او «صالح» هغه ته وئیلې شی چه فطره یی د فواحش او معاصی نه نفرت وی او پدې آیت کښ طلب د چلیدو دې په لاره د نبیین ، او صدیقین ، او شهداء ، او نشته دې په دې کښې طلب د نبوت یا د درجه د نبوت ، نو په ختم نبوت باندې لدینه هیڅ داغ نه لگی.

﴿خَيْرَ الْمُتَضَوِّبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الْكَاثِرِينَ﴾ د بدل دې د «الذين انعمت عليهم» نه یائی صفت دې او «غیر» اگر چه متوغل دې په ابهام کښې او په اضافت سره معرفه نه گرځی نو هله چه د مضاف الیه لپاره ئی دیراضداد وی او که د مضاف الیه لپاره ئی ضد واحد وی نو بیا په اضافت سره معرفه گرځی نو صفت د معرفه لپاره واقع کیدې شی لکه علیک بالحركة غیر السكون او دلته ئی هم مضاف الیه لپاره ضد واحد دې نو معرفه شوه نو صفت د معرفه لپاره واقع کیدې شی اولاً په «والضالین» کښې زائد دې لپاره د تاکید د نفی او دا عطف دې په «مغضوب عليهم» باندې نو ترجمه دا شوه (چه نه غضب شوې دې په هغوی او نه هغوی گمراه دی) او داسی ترجمه چه نه لاره د هغوی چه غضب کړې شوی دې په هغوی - الخ د ترکیب نحوی موافق نده .

او د «مغضوب عليهم» او «ضالین» په تفسیر کښې اقوال دی : (۱) «مغضوب عليهم» هغه دی چه سره د علم نه انکار کوی او په غلطه روان وی او ضالین هغه دی چه هغوی ته حق معلوم نه وی (۲) «مغضوب عليهم» یهود او «ضالین» نصاری دی (۳) «مغضوب عليهم» هغه دی چه د غضب د مهر (مهر جباریت لاندې راغلی وی «درجه رابعه د ضلالت» او ضالین هغه دی چه د مهر جباریت لاندې نوی راغلی ، یعنی د ضلالت اولنی درې درجې دی - تفصیل ئی دادې چه ضلالت مقابل د هدایت دې نو لکه څرنګه چه د هدایت لپاره څلور درجې وی نو دغه شان د ضلالت څلور درجې دی .

(۱) شک او عدم انابت او ضد کول - دا د ضلالت پیش خیمه ده (۲) ضلالت یعنی د باطل لاره اختیارول - کله چه انسان ازاله د شک اونکړی او حق طلبی اونکړی او ضد شروع کړی نو د گمراهی په کنده کښې غورزیري (۳) جدال یا مجادله . یعنی د باطل دا ثبات لپاره دلائل او کوششونه (۴) مهر جباریت . یا ختم ، یا طبع ، د گمراهی نه بعد چه کله څوک د باطل لپاره جدال شروع کړی او وضوح د حق نه بعد هم حق نه منی او په ضد او عناد باندې کلک وی نو دده په زړه

مهر ولگی یعنی په زړه کښې نې صلاحیت او استعداد د قبولو د حق ختم شی او د دینه تعبیر کيږي کله په ختم سره او کله په طبع و غیره سره او دا څلور درجې کله په قرآن کښې جدا جدا ذکر کيږي او کله دوه یا درې یو ځای ذکر کيږي او په سورة حم مؤمن ع ۴ ، کښې څلور واړه درجې یو ځای ذکر دی : قال تعالی « ولقد جاءکم یوسف من قبل بالبینات فما زلتم فی شک مما جاءکم به » دا ذکر د درجه اولی دی ، « حتی اذا هلك قلتم لن یبعث الله من بعده رسولا ، کذا لک یضل الله من هو مسرف مرتاب » دا دویمه درجه ده « الذین یجادلون فی آیات الله بغير سلطان اتاهم » دا دریمه درجه ده ، « کبر مقتا عند الله و عند الذین آمنوا کذا لک یطیع الله علی کل قلب متکبر جبار » ، دا څلورمه درجه ده نو د « مغضوب علیهم » نه درجه رابعه مراد ده او د ضالین نه اولنی درې درجې مراد دی (آمین)

تم تفسیر سورة الفاتحة والحمد لله علی منه و کرمه .

وصلی الله تعالی علی خیر خلقه محمد و علی اله و اصحابه وسلم اجمعین برحمتک یا ارحم الراحمین

سورة البقرة مكية

آياتها	رکوعها
۲۸۶	۴۰
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ	
خاص په نوم د الله سره چې بېحده مهربان او د هر رحم کوونکې دې شروع کوم	
الَمْ ۝ ذٰلِكَ الْكِتٰبُ لَا رَيْبَ ۙ فِيْهِ ۝ هُدٰى	
الله ښه پوهېږي په مراد دخپل له دې نه دا کامل کتاب (۱) نشته هېڅ شک په دې کېږي، کامل هدايت کونکى دې	
لِّلْمُتَّقِيْنَ ۝ الَّذِيْنَ يُؤْمِنُوْنَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُوْنَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا	
دپاره دمتقيانو. دا هغه خلق دى (۲) چې يقين کوى په غيب باندې او پابندى کوي دمانحه او بعضې دهغې څيزونو نه	
رَزَقْنَهُمْ يُنْفِقُوْنَ ۝ وَالَّذِيْنَ	
چې مونږوى ته ورکړى دى خړچ کوى (په رضا دالله کېږي) او دا متقيان هغه دى چې ايمان لرى په هغه خ	
اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ ۚ وَالْآخِرَةُ ۚ هُمْ يُوقِنُوْنَ ۝	
چې نازل کړې شوېدې تاته او په هغه څه چې نازل کړې شوېدې پخواستانه، او په آخرت دوى يقين کوي په دنيا کېږي	
اُولٰٓئِكَ عَلَىٰ هُدٰى ۖ مِّنْ رَّبِّهِمْ ۚ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ	
اودغه صفتونو والا محکم دى په هدايت باندې دطرفه درب خپل (په دنيا کېږي)، اودغه صفتونو والا هم دوى	
الْمُفْسِدُوْنَ ۝ اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا سَوَآءٌ	
کامياب دى (په آخرت کېږي). بېشکه هغه خلق چې کفرې کړېدې (۳) (عنادا)، برابره ده دوى ته (داخبره)	
عَلَيْهِمْ ءَاثَرُ ذُنُوْبِهِمْ اَم لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُوْنَ ۝ حَكَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوْبِهِمْ	
که ته يروي دوى لره او که نه يروي دوى لره دوى ايمان نه راوړي. مهر دغضب لگولې دې الله په زړونو ددوى	
وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيْمٌ ۝	
او په غوږونو ددوى او د دوى په سترگو باندې پردې دى او دوى دپاره عذاب لوني دې	

۱- تمهيد د درې جماعتونو ذکر لکف نشر مرتب

۲- د اول جماعت ذکر يعنى منعم عليهم.

۳- د دويم جماعت مفضوب عليهم ذکر چې د مهر جباريت لاندې راغلي دي.

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ

اوبعضي (۱) دخلقو نه هغه دی چې وائی ایمان راوړې دې مونږ به الله باندې او په ورځ د آخرت او حالتکه دوي

بِمُؤْمِنِينَ ۝

بالکل مومنان نه دی.

سورة بقره مدنی دې ترتیب قرآنی سره دویم (۲)، دې

اوپه ترتیب نزولی سره اوه اتیایم (۸۷)، نمبر دې

آیات. (۲۸۶، رکوعات (۴۰)، کلمات (۶۱۴۱)، حروف (۲۵۵۰۰).

وجه تسمیه: پدې سورت کښې چونکه دبقرې ذکر دې نوځکه ورته سورة بقره وائی نو دا تسمیه دکل ده په اسم دجزء سره، اوحجاج بن یوسف باوجود ددې چه ډیر زیات ظالم وو، خود قرآنی معلوماتو شائق وو. اوپه قرآن کښې علامات د اعراب اومد او تعداد دحروفو او: ارنګه اوه ۷ منازل دقرآن وغیره دهغه کوشش دې نوده به اضافت ددې سورة دبقرې طرف ته سګروه ګنرلو چه داسوء ادب دې لیکن دامت اجماع ده چه دا اضافت مکروه ندې په احادیثو صحیحو کښې دا اطلاق راغلې دې.

فضیلت: ۱- ان لكل شی سناماً وان سنام القرآن سورة البقرة (الترمذی).

یعنی دهرشی لپاره اعلیٰ حصه وی اودقرآن مجیداعلیٰ حصه سورة بقره ده دیته نئی اعلیٰ حصه ځکه فرمایلي ده چه تمام هغه مضامین چه په ټول قرآن پاک کښې دی لکه اعتقادیات اعمال معاملات وغیره پدې مضامینوباندې داسورة مشتمل دې او پدې وجه په بعض روایاتوکښې د دې سورة نوم «فسطاط القرآن» راغلې دې لکه څرنګه چه فسطاط یعنی خیمه مشتمل اوحاوی وی په کیناستونکو باندې دغسې داسورة هم حاوی دې په مضامینو دقرآن.

۲- بل روایت دې «عن ابی امامه رضی الله عنه قال سمعت رسول الله ﷺ يقول اقرأوا القرآن فانه یا تی يوم القيامة شفیعاً لاصحابه اقرأوا الزهراوين البقرة وسورة ال عمران فانهما یأتیان يوم القيامة کأنهما غمامتان اقرأوا سورة البقرة فان اخذها برکة

وترکھا حسرة ولا يستطيعها البطلة» نومعلومه شوه چه ددې سورة نومونه دادی (۱) سورة البقرة (۲) فسطاس القرآن (۳) سنام القرآن (۴) زهراء، چمک دار.

وېط: زده کړه داخبره چه دبعض علماؤو قول دې چه په کلام الله کښې ربط اومناسبت بيانول ندی پکارڅکه چه لکه څرنگه چه په باغ کښې مخالف رنگونووالا گلونه زیات حسن لری نودغه سی په قرآن پاک کښې مختلف مضامین بی دبیان دربط اومناسبت نه هم حسن لری ، او اکثرعلما دربط دبیانولو اهتمام کوی څکه چه بی ربطه کلام عیب دې اودالله ﷻ کلام دعیب نه منزّه دې ، اودغه شان اکثر علما اکابرین دسورة مضامینو خلاصه بیانولو اهتمام کوی څکه پدې سره ټول سورت ذهن نشین شی. اودا دواړه امرین ذوقی دی، هر مفسر دخپل ذوق مطابق ربط اوخلاصه بیانوی اوپدې کښې حاجت نشته دې نقل ته دسلفونه. اومونږدحضرت شیخ الشیوخ حضرت مولاناחסین علی ﷺ دذوق مطابق ربط اوخلاصه بیانوو پس ددې سورة ربط دفاتحې سره په څوووجوړه سره دې.

(۱) **اول وېط:** اسمی دې او دا دحضرت شیخ دمخصوص افاداتونه دې اود دې تفصیل دادې چه یهودو به دبقرې عبادت کولوواوم داوجه وه چه کله سامری دعجل صورة جوړکړنو یهودوئی عبادت شروع کړو با وجود د حضرت هارون ﷺ او د موسی ﷺ دمووجودگي نه. او دیهودو نه علاوه مشرکین عرب هم پدې کښې مبتلا ؤ اوکله به چه باران نه کیدلونو دوئ به دغوا په لکټ پورې اوچ وابنه اوتړل او اُوربه ئی ورته ولگولو چه دا فریاد وکړی اوالله باران وکړی چنانکه دجاهلیه د زمانی یوسلیم الفطرة شاعر «الورل الطانی» دضعیف الاعتقاد مشرکانو ده ملامت کولو لپاره وائی: «شعر»

لا فَرْ دُرُوجال خاب سعيهم يستمعرون لدى الازمان بالفسر

یعنې دهغه خلقو عمل بی نتیجې، بې خیره دې چه دهغوئ کوشش ناکام دې چه هغوئ په خشک سالی کښې په عسر اوبشانو سره باران طلب کوی. بل فرمائی:

اجعل انت یقوراً مسلماً ذریعة لك بين الله والمطر

آیا ته دالله ﷻ اودباران په درمیان کښې هغه غوا ذریعه گرزوې چه هغې پورې سلع واخه تړلې شوی وی، اوعیسایانو، ال عمران لره یعنی حضرت عیسی او حضرت مریم علیهما السلام معبودان گرزول او مشرکین عربو دشرک نه علاوه حقوق العباد خصوصاً حقوق

وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ ۚ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ ۚ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ وَالْأَرْضَ وَالسَّمَوَاتِ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا ۚ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ ﴿٢٠﴾

درې واري ذکر کول د جدا جدا مقصودونو لپاره دی اول وار لپاره د نفې د شرک فی التصرف، دویم وار لپاره د نفې د شرک فعلی ده، اوددې وجه نه دغه ځای اول د توحید ذکر دې اوبیاني د دلیل ذکر دې اوبیا مسئله د تحريمات غیر الله او تحريمات الله او د نذر لغير الله ذکر ده - اودریم وار لپاره د نفې شرک فی الشفاعت دې لکه فرماتې «مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ» .

د سورت دمضامینو خلاصه

دمضامینو په اعتبار سره د سورت دوه حصی دې اویو تمهید دې تمهید داول نه د آیت (۲۰) «(إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)» پورې دې اوپدې کښې دوه خبرې بیانېږي اول داچه د کوم هدایت سوال چه تاسو کړې وپه فاتحه کښې هغه به تاسو ته د قرآن مجید نه ملاوېږي .

«ذَلِكَ الَّذِي كَتَبْتُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ - الْآيَةُ» اودویم داچه کومه دعوه بعد کښې ذکر کېږي «توحید رسالت» دهغې متعلق خلق درې فرقې دی یوه فرقه ظاهراً باطناً منونکې ده، بله فرقه ظاهراً باطناً انکار کونکې ده، بله فرقه ظاهراً منونکې ده اوباطناً انکار کونکې ده .

د تمهید نه بعد بیا د سورت دوه حصی دی : په اوله حصه کښې چه شروع د «يَا أَيُّهَا النَّاسُ

اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي - اء ۲۱ . نه او ختم ده په «وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿٢٠﴾» باندې

پدې کښې دوه مسئلې ذکر کېږي او د دواړو تعلق د اعتقاد سره دې اول توحید، دویم رسالت . او د سورت دویمه حصه شروع ده، د آیت ۱۷۸ - تر آخر پورې ددې مرکزی اوبنیادی مضمون هم دوه مسئلې دی چه دهغې تعلق د عمل سره دې او هغه جهاد فی سبیل الله اونفاق فی سبیل الله دی - د حصه اولې تفصیل دادې چه د «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا - اء ۲۱» نه د «فَأُولَئِكَ

هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿۱۷۷﴾ پورې بيان د توحيد ومايتعلق به دې او ددې نه بعد، د آيت ۱۷۷ - پورې مسئله د رسالت اود هغې متعلقات دی، د مسئله توحيد تفصيل دارنگې دې چه ﴿يَتَأْتِيَ النَّاسُ عَبْدُوا﴾ دعوی د توحيدده معنى ئی داده چه «وَحَدِّثُوا بِكُمْ» ﴿الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ دانی دليل عقلی نفسی دې ﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا﴾ دا يې دليل عقلی آفاقی سفلی دې ﴿وَالسَّمَاءَ بَنَاءً﴾ دايې دليل عقلی آفاقی علوی دې ﴿وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً..... الايه﴾ يې دليل عقلی آفاقی جوی دې ﴿فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا﴾ يې نتیجه ده ﴿وَأَنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا - الايه﴾ جواب داوولي شهبې دې په توحيدباندي، شهبه داوه چه داخبره تا دخپل طرف نه جوړه كړيده او دالله جل جلاله د طرفه نده، كماقال الله تعالى ﴿أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَيْنَاهُ﴾

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةٌ فَمَّا قَوْقَهَا﴾ ددويمې شهبې جواب دې. شهبه داوه چه دعوی توحيدكه چرى دالله ﷻ دطرفه وي نويديكېنې به دحقير اشياؤ ذكرنوي اودنيكانواولياؤ دبلنې اوطلب امداد تشبيه به دحقير اشياؤ سره نوې ورکړې شوې حالانکه په سورة عنكبوت کېنې داتشبيه موجوده ده ﴿مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ - الايه﴾

﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ﴾ ددفع شبهات نه بعددود دې اصل موضوع د توحيد ته.

﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ - الايه﴾ دامتعلق دې ددعوی توحيدسره ځکه چه پدې قصه کېنې د درې قسمه مخلوق ذکر دې. ۱- ناری ۲- نوری ۳- خاکی. ناری مخلوق چونکه ستاسو آبائی دشمن دې نوهغه خو ستاسو معبود نشی کيدې ځکه معبود دشمن نه وی كماقال الله تعالى ﴿اَلَتَّخِذُوْنَهُ وَذُرِّيَّتَهُ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ﴾ او نوری مخلوق دخپل عجز او لاعلمی اقرار په خپله کړې دې ﴿سُبْحَنَكَ لَا عِلْمَ لَنَا - الايه﴾. او عاجز لاعلم

معبودنشی کیدی، او خاکی مخلوق دشیطان په دھوکه کښې راغې.

﴿فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ﴾ او معبود خو دھوکه کیرې نه. نو معلومه شوه چه بل خوک معبود

نشته نو ثابت شو دا چه «یا ایها الناس اعبدوا» داعمومی دعوت توحیدو، او چونکه دمدنې په گردونواح کښې یهود آبادو او په دوئ کښې علما هم و او پیران هم و او دواړه طبقې دعامر خلقو لپاره مقتدا او مرجع وې نو که چرې دوئ ایمان راوړی نو دیرخلق به ایمان راوړی نو ددې وجه نه دعوومی دعوت نه بعد خصوصی دعوت بنی اسرائیلوته ورکولې شی :

﴿يَتَّبِعِي إِمْرَأَتَكَ إِذْ كَرِهْتَ الْآيَاتِ أَتَقَمْتُ عَلَيْكَ وَأَوْفُوا بِعَهْدِكُمْ وَآيَاتِ

فَأَرْهَبُونَ ﴿٥٠﴾ وَآمِنُوا بِمَا أُنزِلَتْ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أُولَٰ كَافِرٍ بِهِ﴾

یعنی که تاسو کفروکړئ او ایمان او توحید قبول نه کړئ نو ستاسوپه وجه به نور خلق هم کافر او د توحید نه انکار کوونکی شی نو دهغوئ دکفر وپال هم په تاسو دې، نو دا ستاسو دا جرم دوچند جرم او کفر دې، پدې کښې بنی اسرائیلوته اته ۸- او امر او خلور ۴- نواهی ذکر دې. ددې نه بعد بیا د آیات ۴۹- نه پنځه انواع دبنی اسرائیلو ذکر کیرې دیهودو د تذکیر او تنهیم لپاره او دا مشتمل دې په بیان دانعاماتو او نعمتونو او دارنگه د دوئ او ددوئ دآباز دخبائتونو ذکر دې د آیات ۹۰ پورې لپاره ددې چه نور خلق ددوئ اتباع ونکړی اوبیا ددوئ دیو باطلې مقولې چه ﴿تُؤْمِنُ بِمَا أُنزِلَ عَلَيْهَا﴾ تردید دې په پنځه وجوهوسره او دوئ ته

دمباهلې چیلنج دې ﴿فَقَتَمُوا أَلْمُوتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ بیا د آیت ۹۷ نه بعد دیهودو په

توحید باندې درې شبهات اوجوابونه دی، اوله شبه داوه چه دعوی توحید یعنی ﴿يَتَّبِعُوا الْإِنْسَانُ

أَعْبُدُوا﴾ راوړونکی فرشته جبرئیل ﷺ زمونږ دشمن دې نوځکه ئی مونږ نه منو، نو جواب

راغې ﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ - الْإِيه﴾ اودویمه ۲ شبه داوه چه زمونږ څه اوراد او طائف

چه دحضرت سلیمان ﷺ نه منقول دی اومونږ ته رسیدلی دی په هغې کښې دغیر الله نه

استعانت واستمداد موجود دې نولهذا مونږ ستا دعوی ﴿إِنَّكَ تَعْبُدُ إِلَهًا كَثِيرِينَ﴾،

﴿يَتَّخِذُ الْنَّاسُ أَغْبَدُوا - الْآيَةَ﴾ نه منو ، اودريمه ۳ شبه داوه چه هاروت اوماروت چه دوه فرشتې دى هغوى ته الله ﷻ دسحراو جادو تعليم ورکړې ؤ اوپه سحراو جادو کښې استعانت دغيرالله نه دې نو معلومه شوه چه استعانت دغيرالله نه جائز دې نوځکه مونږ ﴿يَتَّخِذُ الْنَّاسُ أَغْبَدُوا﴾ والا خبره نه تسليم کو نو جواب کښې الله ﷻ ؤ فرمايل ﴿وَاتَّبِعُوا مَا تَقُولُوا الشَّيْطَانُ عَلَىٰ مَلَكٍ سُلَيْمَنٌ ۖ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَنُ وَلَكِنَّ الشَّيْطَانِ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ - الْآيَةَ﴾ دشبها تو دجواباتونه بعد هرکله چه يهودوته دانکار دعوى شه وجه په نظر را نغله ، نودوئ دا سازش خفيه طور جوړ کړو چه په مسلمانانو کښې الفاظ موهم دشرک غير شعورى طور سره داخل کړى چه بيا په شرک کښې مبتلا شى .
نوالله ﷻ ددوئ ددې سازش نه مسلمانان آگاه کړل او وې فرمائيل : ﴿يَتَّخِذُ الَّذِينَ

ءَامَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا آنظُرْنَا وَاسْمَعُوا ۚ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿۱۵﴾

ددې نه بعد ديهودو اونصارى اومشرکين عرب د پنځه معاندانه خبرو شکوه او دهغې جواب . آيت نمبر (۱۵) - نه تر (۱۲۵) پورې ، بياپه دعوى توحيد باندې دليل نقلى پيش کړې شو . ﴿وَالَّذِينَ ءَاتَيْنَهُمُ الْكِتَابَ - الْآيَةَ﴾ اوبيا يهوديانو ته ياد دهانى ورکړې شوه چه ﴿يَنبَيِّئُ اِنْتَرِيزِىل اَذْكُرُوا - الْآيَةَ﴾ آيت نمبر (۱۲۲ - ۱۲۳) . په دې باندې ختمه شوه مسئله دتوحيد .

او دحصه اولى دويم مضمون : «مسئله رسالت ومايتعلق بهاد» آيت نمبر (۱۲۴) نه شروع شوه . اول تمهيد دې چه حضرت ابراهيم ﷺ چه مشرکين عرب اويهود اونصارى هغه لره خپل روحانى اوجسمانى پلارمنى او هغه ابراهيم ﷺ چه په هر ازمائش کښې کامياب شوې دې اوالله ﷻ ورته عهدۀ امامت ورکړې ده او هغه ابراهيم ﷺ چه خانه کعبه ئى جوړه کړې ده نو دوى دالله ﷻ نه دعا غوښتلې ده چه ﴿رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ - الْآيَةَ﴾ نورسول ﷺ ددغه دعا مصداق دې «کما قال عليه الصلاة والسلام انادعوة ابى ابراهيم» او بل دا چه ملت ددې رسول، ملت ابراهيمى دې . قال الله تبارک وتعالى ﴿وَمَنْ يَرْغَبْ عَن مِّلَّةِ اِبْرٰهِيْمَ اِلَّا مَن

سَفِهَ نَفْسَهُ - (الایه) دادوه وجهې د اثبات رسالت لپاره دی. اودې نه بعد د یهودو نصاراؤو درې غلطې پروپیګندې اود هغې جواب دې. اوله پروپیګنده داوه چه یعقوب ﷺ دوفات په وخت کښې وصیت کړیدې چه تاسو خما عبادت کوئ ، دهغې جواب په دې آیت کښې دې .
﴿أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ - (الایه)﴾

اودویمه پروپیګنده داوه چه یهودو وویل چه ابراهیم ﷺ اودغه رنگه نور انبیاء علیهم السلام یهودیان وو، اوعیاسیانو وویل چه عیسیان وو. لهذا چه خوک یاعیسانی شی یایهودی شی نو هدایت به مومی ددې جواب راغې آیت (نمبر ۱۲۵)، کښې. اودویمه پروپیګنده داوه چه یهودو وویل چه مونږ دانییاء علیهم السلام اولاد یو لهذا په مونږه به څه مواخذه نوی. دهغې جواب راغې. ﴿تِلْكَ أُمَمٌ قَدْ حَلَّتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ - (الایه)﴾.

ددې نه بعد بیا د مشرکینو د طرفه ددوه شبهاتو جوابونه : اوله شبهه د تحویل قبلې متعلق ده یعنی که چرې ته نبی وې نو تا دکل انبیاء علیهم السلام قبله چه بیت المقدس دې ولې پریخوده نو دهغې جواب دآیت ۱۲۴ نه ترآیت ۱۵۷ پورې ذکر کړې .
دویمه شبهه د مشرکینو د طرفه داسی کیدې شوه (بلکه دبعضې مؤمنانو په زړه کښې هم داسوال راغلې وو کمال الحدیث چه سعی دصفا اومروه په درمیان کښې دامورو دجاهلیه نه ده نو کچرې ته نبی وې نو تابه داسې امرنه کولو ، جواب راغې : ﴿إِنَّ الْأَصْفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ﴾. بیا زجراو تخویف ذکر کړې هغه اهل کتابوته چه کتمان ئی کولو د رسالت د حضور ﷺ او د امر د تحویل د قبلې، اوبیا په آیت ۱۲۳ کښې اعاده د توحیدده سره د دلائلونه اود ذکر د ابطال تحریمات غیرالله اونذر لغیرالله دې بیا د تحویل قبلې متعلق مزید تنویر بیانېږی ترآیت ۱۷۷ پورې دا خلاصه د حصه اولی شوه .

د دویمې حصې خلاصه

د دویمې حصې خلاصه داده چه دلته هم دوه اهم اوبنیادی مسئلې بیانېږی اول جهاد فی سبیل الله. اودویم اتفاق فی سبیل الله، د جهاد فی سبیل الله بیان شپږ وارې کیرې کله صراحتاً او کله اشاره ، اومستله اتفاق فی سبیل الله هم شپږ وارې بیانېږی او په جهاد کښې لکه څرنگه

چه اتفاق دمال ته ضرورت دې نودغسی اتفاق اومنظم کیدلوته هم ضرورت دې نوددې وجه نه امور انتظامیه هم ذکرکیرې درې وارې اواتفاق اوانتظام هله برابریږی چه اصلاح دباطن وشى نولهذا امور مصلحه هم درې وارې ذکرکیرې - صوم، حج، صلوة.

مسئله د جهاد

اول وار ذکرکیرې د آیت - ۱۹ نه تر ۱۹۴ بیا ترغیب الی الجهاد ذکرکیرې په اته ۸ وجوهو سره دآیت ۲۰۴ نه تر ۲۱۴ پورې بیا مسئله دجهاد دویم وار ذکرکیرې د آیت ۲۱۲ نه تر ۲۱۸ پورې او مسائل خمسہ زوجتین بیانیرې په مناسبت ددې حکم ﴿وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ﴾ باندې، دریم وار مسئله دجهاد ذکرکیرې د آیت ۲۴۳ نه تر ۲۴۴ او خلورم وار ذکرکیرې په آیت ۲۴۶ کښې . پنځم وار ذکرکیرې په آیت ۲۵۱ کښې اوشپږم وار ذکرکیرې په آیت ۲۵۲ کښې اشاره مقصود ئی دادې چه غرض دجهادنه اکراه فی الدین نه ده بلکه دفع دفساد ده .

مسئله د اتفاق

مسئله د اتفاق یو وار ذکر ده په آیت ۱۹۵ کښې دویم وار ذکرده په آیت ۲۱۵ کښې ، دریم وار ذکرده په آیت ۲۱۹ کښې، خلورم وار ذکرده په آیت ۲۴۵ کښې، پنځم وار ذکرده په آیت ۲۲۱ تا ۲۸۰ کښې تفصیلاً او ذکر دحرمة دریوی چه مقابل د اتفاق فی سبیل الله دې اوشپږم وار ذکرده په آیت ۲۸۰ کښې .

امور انتظامیه

یوهغه دي چه دهغې تعلق دسیاسة المدینه سره دې یعنی احکام سلطانیه لکه قصاص دیت ، حدود وغیره شو . بل هغه دی چه دهغې تعلق د تدبیر المنزل سره دې لکه نکاح ، طلاق ، رضاع وغیره شو ، نو اول وار د امور انتظامیو ذکرکیرې دآیت ۱۷۸ نه تر ۱۸۲ پورې، دا بیان دسیاسة المدینه دې . اودویم وار ذکرکیرې په آیت ۱۸۸ کښې . او دریم وار ذکرکیرې په آیت ۲۲۴ تر آیت ۲۳۷ پورې او دا بیان دهغه امور انتظامیه ودي چه تعلق لری د تدبیر منزل سره

امور مصلحه

امور مصلحه اول وار ذکر کیری ذ آیت ۱۸۳ نه تر ۱۸۷ دویم وار ذکر کیری ذ آیت ۱۹۲ نه تر آیت ۲۰۳ پورې دریم وار ذکر کیری په آیت ۲۳۸ کنې او بیا تر ۲۳۹ پورې او بیا په آیت ۲۵۵ کنې اعاده د توحید ده او د سورت په آخر کینې د بعضې امور انتظامیه و اعاده او دلیل توحید اعاده ده او بیان دې چه نظریه د توحید د نبی ﷺ او د کل مؤمنانو بنیادی عقیده ده

د سورة مختصر خلاصه

په حصه اولی کنې یو تمهید دې او بل توحید و مای تعلق به، او رسالت و مای تعلق بها. په حصه ثانیه کنې جهاد، انفاق دې. د سورت روح اولب لباب دادې چه د (لا اله الا الله) محمد رسول الله) لپاره منظم شئ او جان پری قربان کړي.

﴿المر﴾ دیته حروف مقطعات ویلې شی ځکه چه هریو دبل نه جدا جدا لوستلې شی او اطلاق دحروفو په دو باندې اصطلاح د متقدمینو ده چه هغوی په هره کلمه باندې اطلاق دحروفو کوی او په اصطلاح د متاخرینو کنې دا اسمأ دی ځکه چه «الف» اسم دخپل مسمی دې چه «ا» دي او «لام» اسم دخپل مسمی دې چه «ل» دې اودغه شان هیم اسم دخپل مسمی دې چه «م» دې نو دا در حقیقت اسماء مقطعات دی او دا په یوکم دیرش ۲۹ سورتونو کنې ذکر شوی دی، مجموعه ۷۲ حروف دی او چه تکرار ترینه لرې کړشی نو مجموعه خوارلس حروف دی او علماؤ ددې مجموعه دا را ویستلې ده «نص حکیم قاطع له سر».

بیا زده کړه داخبره چه دا د متشابهاتونه دې ځکه متشابهات دوه قسمه دی یوهغه دی چه دهغې معنی نوی معلومه لکه مقطعات شو او بل هغه دی چه دهغې لفظی معنی خومعلومه وی خو هغه مراد نوی او چه کم مراد وی نو هغه معلوم نوی لکه نسبت د «ید» مثلاً یا د وجه طرف د الله ته نودلته د «ید» معنی خو معلومه ده خومراد د الله ﷻ پدې سره موربته معلوم ندې دغه شان - ساق - عین - (استوی علی العرش) - دا ټول د متشابهاتونه دی او د اهل السنه والجماعت عقیده داده چه مراد ئی صرف الله ﷻ ته معلوم دې او امام مالک ﷺ چه ویلی دی چه «الاستواء معلوم - الخ» نودهغې معنی داده چه «معلوم اطلاقه علی الله» او دا مطلب ندې چه «معلوم مراده» ځکه چه که ددې نه مراد «عضو» شی نو بیا خومتشابه نشو بلکه

لازم شو تبعض اوتجزي په ذات دالله تعالى کښې او دا مخالف دې دنص قطعی نه « لیس کمله شی» نو دجمهورو علماً رای داده چه علم ددې خاص دې په الله تبارک وتعالی پورې ، لکه بعض حضراتو ویلی دی «هذاعلم مستوروسر محبوب استارالله تبارک وتعالی به» -امام شعبی فرمائی «سرا لله فلا تطلبوه» لدې وجه نه صاحب جلالین او نور ډیر مفسرین د «آلم» او نور مقطعاتو په تفسیر کښې لیکي چه «الله اعلم بمراده بذلك» نو دا مقطعات بهی معنی هم ندی او دفصاحت بلاغت خلاف هم ندی ځکه معترضین په هر دور کښې دااعتراض لپاره معمولی بهانه لتوی لیکن ددې با وجود هغوی پدې باندې څه اعتراض ندې کړې نومعلومه شوه چه دا بی معنی یاخلاف فصاحت او بلاغت ندی.

باقی داخبره چه هرکله ددې معنی مونږته معلومه نده نوڅه فائده ده دنزول ددې ؟ نوجواب دادې چه په نزول ددې کښې بهی شماره فوائد دی منجمله دهغې نه یوه داده چه لکه څرنگه چه اعمال شرعیه دوه قسمه دی یوهغه دی چه دهغې حکمت اومنفعت زمونږ په فهم کښې راځی لکه «صلوة» چه حکمت ئی معلوم اوظاهر دې چه تعظیم دخالق دې یا «صوم» چه حکمت ئی معلوم دې چه هغه شهوات نفسانیه کمزوری کول دی یا «زکوة» چه حکمت ئی معلوم دې چه هغه همدردی ده دفقراً او مساکینوسره.

اوبل قسم اعمال شرعیه هغه دی چه دهغې حکمت زمونږ په فهم کښې نه راځی لکه په حج کښې رمی دجمراتواوسعی دصفا او مروه وغیره ددې حکمتونه اگرکه زمونږ په فهم کښې نه راځی لیکن کمال اطاعت او انقیاد خو دپته ویلې شی چه د احکم الحاکمین ډر حکم تعمیل اوکړې شی خواه که دهغه ددغه حکم، حکمت په فهم عقل کښې رازی یانه راځی بلکه داطاعت کولو لپاره علت دریافت کول بهی ادبی ده نولکه څرنگه چه اعمال شرعیه دوه قسمه دی نودغه شان «اقوال» هم دوه قسمه دی یوهغه دی چه دهغې مفهوم زمونږ په فهم کښې راتلې شی او دهغې په معانیو کښې غور او فکر کول او دهغې مطابق عمل کولو حکم شویدي او بل هغه اقوال دی چه دهغې مفهوم زمونږ عقل اوفهم ته نشی راتلې خو بیاهم دهغې د ویلو او منلو او اعتقاد ساتلومونږته حکم شویدي، باقی داچه بعض مفسرینو چه ددې حروفو معانی بیان کړیدی لکه دبعضوقول دې چه ددې معنی ده : «اناالله اعلم» او بعضو ویلی دی «الف» دالله نه دې او «لام» د جبرئیل نه دې او «میم» دمحمدنه دې.

یاشاه ولی الله صاحب فرمایلی دی چه پدې حروفو کښې په قانون دعلم الحروف سره اشاره ده مضامینو دکل سورت ته، نوداتول صرف تمثیل اورموز بیانول دی، نه معنی حقیقی.

﴿ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ﴾ په دې آيت كښې د تركيب نحوى ډير صورتونه دي (۱)

«ذلك الكتاب» مبتدا او «لا ريب فيه» جمله ورله خبر

(۲) «ذلك» مبتدا او «الكتاب» ورله خبر اول، او «لا ريب فيه» خبر بعد خبر شو، او پدې صورت كښې په «الكتاب» كښې به لام، يا لام الحقيقت يا لام العهد شى مطلب به نى داشى چه كامل او په صحيح معنى كښې كتاب هم دا كتاب دې شعر:

قرآن بغوان بصورت ومعنى كه مثل او نديده هيچ ديده ونشينده هيچ گوش

يا دا هغه كتاب دې چه موعود دې په كتب سابقه كښې او پدې دواړو صورتونو كښې ﴿هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾ يا خبر بعد خبر دې د «ذلك الكتاب» لپاره يا عليحده جمله ده په حزن د مبتدا سره «اي هوهدي» او د «لا ريب فيه» معنى داده چه نشته هيڅ شك په كيدلو ددې كتاب كښې د الله د طرفه.

(۳) «ذلك الكتاب» مبتدا او «هدى للمتقين» نى خبر دې او «لا ريب فيه» جمله معترضه ده لپاره د تاكيد «اي لا ريب في كونه هدى للمتقين - الايه» او په اول دواړه تقريرونو سره معنى د «لا ريب فيه» داده چه «لا ريب في كونه من عند الله»، يا «لا ريب في انه كامل» ځكه ريب او شك تعلق لرى د نسبت سره اوضمير د فيه راجع دې كتاب ته او هغه مفرد دې.

او دا تركيب راجع دې په نزد د شيخ الشيوخ حضرت مولانا حسين على - و كان الاستاذ يقول عند هذه الاية : شعر :

در صرف صرف كودى عمر عزيزى را در نهوى، معوگشتى نشاختى خدا را

اود «ريب» معنى ده شك، او بعضي حضرات فرمائى چه ريب خاص دې د شك نه ځكه ريب هغه شك ته وائى چه سره د تهمت نه وي، اود ريب يوه معنى حادثه ده لكه «ريب المتون» اود لته كښې مراد د شك معنى ده.

سوال راځي چه په قرآن كښې شك كوونكى خود ډير دى نو څرنگه نفى دريب صحيح كيږي (۱) جواب په دې آيت كښې نفى دريب ده نفى د مرتابين نده معنى داده چه دا قرآن فى نفس الامر محل دريب ندې او دا معنى نده چه شك كوونكى په قرآن كښې نشته، او دا خويقيني خبره ده چه قرآن محل دريب ندې، او كه څوك پكښې شك كوى نو دغه دهغه خپله كج فهمى او

کم فهمی ده.

(۲) صاحب تلخیص اوسکاکی وائی چه دا دقبیلی دفرض کولودموجودنه په منزله دمعدوم دې ځکه چه مزیل دښک موجود دې.

(۳) امام رازی اوبعضې نورو ویلی دی چه نفی په معنی دنهی سره ده یعنی «لاترتابوفیه» یعنې ریب مکوی پدیکښې.

«هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» دا خبر بعد خبر دې د «ذالك الكتب» لپاره یا حال دې نومصوب دې یا خبردمبتداً مقدرې لپاره دې چه «هو» دې او راجع دې کتاب ته اوحمل د «هدى» په کتاب باندې یا مبالغه دې یا مصدر په معنی د اسم فاعل دې او یا په واسطه د «ذو» سره دې،

«متقين» دتقوى نه مأخوذ دې او تقوى په لغت کښې دپته ویلی کیږي چه په پوره احتیاط سره څوک ځان بچ کوی او په اصطلاح دشرع کښې دپته وائی چه ځان ساتل دمنهیاتو او راتله کول په ماموراتو.

او دتقوى مراتب ډیردی (۱) ځان ساتل دشرک نه لکه «وَالزَّمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى» (۲) ځان ساتل دمعصیت نه لکه «وَلَوْنِ أَهْلِ الْكِتَابِ أَمْنُواوَاتَّقُوا» (۳) ځان ساتل د متشابهاتونه لکه حدیث کښې دی «لایبلغ العبدحقیقة التقوى حتى يدع ما حاك في الصدر» (بخاری) (۴) زړه پاکول دشغل دغیرالله نه.

علامات تقوى : (۱) صبر په تکلیف کښې، (۲) رضا په قضا، (۳) شکر دنعمت، (۴) عمل په قرآن شریف باندې. «عبدالله بن زبیر»

سوال راځی چه قرآن خو د تمامو انسانانو اوجناتو هدایت لپاره نازل دې کماقال تعالی فی موضع اخر «هدى للناس» یعنې دا قرآن هدایت دې لپاره د ټولوخلقخواه که متقی وی اوکه غیرمتقی وی. نودلته تخصیص دمتقین ولی اوشو؟
جواب دادې چه بیشکه چه قرآن د تمامو مخلوقاتو د هدایت لپاره دې لیکن نفع او فائده ترینه صرف متقیان اخلی.

اوجونکه پدې آیاتونوکښې د درې قسمه خلقو بیان مقصودو مؤمنین، کافرین، منافقین، نو پدې آیت کښې اشاره ده دې خبرې ته چه کافرین، منافقین چه دقرآن نه هدایت اونفع نشی حاصلولې نو دا ځکه چه پدوئ کښې تقوى اوخوف الهی نشته دې اومؤمنان چه ترینه نفع اوهدایت حاصلوی نودا لدې وجه نه چه ددوئ په زړه کښې خوف الهی دې
بیاسوال راځی چه متقی ته خوهدایت حاصل شوې دې نومتقی ته هدایت ورکول تحصیل

د حاصل دي او دا خو باطل دي؟.

(۱) جواب دادي چه مراد دمتقی نه متقی بالفعل ندي مراد بلکه مراد تربيتنه انابت والا او خوف خدا والا دي يعنی دا قرآن دهغه چا لپاره هدايت دي چه په زړه کښې ئی انابت او خوف الهی وی اوضد او تعصب نه کوی نو په (للمتقين) سره يوه معنی مراد ده يعنی بالقوه متقی اوبعد کښې چه صفات دی «الذين يؤمنون الايه» هلته بالفعل متقی مراد دي په طريقه دصنعة الاستخدام سره.

(۲) يا اطلاق دمتقين باعتبار ماسيكون سره دي.

(۳) عبيدالله سندھی رحمته الله فرمائی چه مطلب دآيت دادي چه دا قرآن دالله تعالی کتاب دي ځکه چه دده دهدايت نه داسی جماعت تيارشويدي چه متقيان دي ﴿الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُعْمِلُونَ السُّلُوكَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ﴾ او دا مراد نه دي چه په دوران دتقوی کښې ورته هدايت کوی چه تحصیل دحاصل راشی لکه ويلې شی «فلان جوان شیر داده فلان زن است» يعنی ددغه زنانه په پيوکښې څه تاثیرؤ ، دانه چه په دوران جوانی کښې يې ورله پي ورکړی دی.

(۴) حضرت تهانوی رحمته الله فرمائی چه مراتب دتقوی لاتقف عندحد دي ، نوپه دوران دتقوی کښې هم ورته قرآن هدايت کوی او د هرې مرتبې دتقوی نه ئی فوقانی مرتبې ته رسوی

(۵) د «هدی للمتقين» نه تثبت اوبوخ والې مراد دي يعنی دقرآن په وجه پوخ والې به هدايت کښې راځی.

روی ابن ابی حاتم عن معاذ بن جبل رضي الله عنه يقول يحبس الناس يوم القيامة في بقيع واحد فينادى مناد اين المتقون فيقومون في كنف الرحمن لايجذب الله منهم ولايستر - قلت من المتقون قال قوم اتقواالشرك وعبادة الاوثان واخلصواالله العبادة فيمرون الى الجنة . وروی ابن ماجه عن ابی امامة رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ مااستغادالمرأ بعدتقوى الله خيراً من زوجة صالحة ان نظرالیهاسرته وان امرهاطاعته وان اقسماً علیهابرته وان غاب عنها نصحتی فی نفسهاوماله.

﴿يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ﴾ (هيب) مصدر بمعنی الفاعل دي اوبمعنی المفعول ندي ځکه دا فعل

لازم دي او با په بالغيب کښې يا صله ده لپاره د (يؤمنون) نو غيب «مؤمن به» شو

او غیب په دوه قسمه دې یو غیب حقیقی دې، دا هغه دې چه دهغه علم په اسبابو سره نه وی، نه حواس، نه عقل، نه وحی، او دا قسم غیب خاص دې په الله ﷻ پورې او مراد دې په دې قول دالله ﷻ کښې: «قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ». اوبل غیب اضافی دې او دا هغه دې چه نه معلومیری په حواسو او بداهة د عقل سره بلکه طریقه د معلومیة دهغې صرف وحی وی اودلته دغه معنی مراده ځکه چه مفسرینو دا معنی لیکلی ده: «(مالایقع تحت الشعور ولا تقضیه بداهة العقل)» (روح) نودلته دغیب نه هغه امور مراد دی چه ذکرشوی دی په حدیث جبرئیل کښې: «ان تؤمن بالله و ملائکته الحدیث» لیکن دلته مقصود تسمیه د الله ﷻ په غیب سره نده بلکه ضمناً اطلاق دغیب دې په الله ﷻ باندې نو دا سوال وارد نشو چه لازمیری ددینه اطلاق دغیب په الله ﷻ باندې.

او غیب او غائب یوه معنی ده، نو اطلاق دغائب و شوو په الله ﷻ باندې اوبعضې علماؤ ویلی دی چه فرق دې په مابین دغیب او دغائب کښې نوالله ﷻ غیب دې او غائب ندې ځکه چه غیب هغه دې چه (مالاتراه) یعنې چه ته ئی نه وینې او غائب هغه دې چه (مالایراک) یعنې چه تانه وینی.

او ایمان دصاحبوؤ ﷻ په نبی کریم ﷺ باندې درحقیقت ایمان وؤ په رسالت باندې اورسالت هم غیب دې دلائل پرې قائم شوی دی، یا دا دباب دتغلیب نه دې

• **بیازده گره داخبره:** چه ایمان په مغیباتو باندې دهغه کیفیاتو او تفصیلاتو مطابق راوړل فرض دی چه کوم تفصیلات، کیفیات مخبر صادق ﷺ بیان کړیدی او د خپل ظن تخمین مطابق امور غیب مثل ایمان بالغیب ندې او د عالم غیب امور یوقسم هغه دی چه په دلائل قطعیسره ثابت دی لکه حشر، نشر بالاجساد، عذاب قبر وغیره ددې نه انکار کفر دې، اوبل قسم هغه دی چه په دلائل ظنیوسره ثابت دی لکه ایصال ثواب یا صلوة اوسلام د امتیانو حضور ﷻ ته پیش کیدل، ددې نه انکار بدعت اعتقادی دې، اوبل قسم هغه دې چه په هغې کښې په ظاهر تعارض د دلائلو وی او اجتهاد لره په کښې دخل وی ددغه شان امورو مثل یا رد کول مغل ایمان ته ندی، البته پدې کښې ترجیح دیو جانب ته دصحیح دلیل ضرورت دې (۲) یا بالغیب په موضع دحال کښې دې او یا لپاره دمصاحبت ده، تقدیری عبارت دارنگه دې

«یؤمنون حال الغیبة منکم کما یؤمنون حال الحضور لا کالمؤمنین»، یا تقدیری عبارت دارنگه دې «یؤمنون حال کوفهم غائبین عن المؤمن به» نومؤمن به محذوف دې، او ددې تائید دیو حدیث

نه کیری (رواه البیهقی وابن مردویه) قال رسول الله ﷺ : ای الخلق اعجب الیکم ایمانا : قالوا الملائكة قال وما هم لایؤمنون وهم عندهم قال فالنبیون قال وما هم لایؤمنون والوحی یزل علیهم قالوا نحن قال وما لکم لایؤمنون وانابین اظهرکم قال فقال رسول الله ﷺ الا ان اعجب الخلق الی ایمان القوم ینکونون من بعدکم یجدون صحفایها کتاب یؤمنون بما فیها (۳) یا بالغیب نه مراد بالقلب دې او بآ لپاره د آلی ده «ای یؤمنون بقلوبهم لا کمن یقولون بافواههم مالس فی قلوبهم» .

﴿وَيُؤْمِنُونَ بِالْصَّلَاةِ﴾ دادمتقین دویم صفت دې د ایمانیاتو نه بعد دعبادات بیان او دا دعبادات بدنیه بیان دې او په عبادات بدنیه کښې زیات اهم مونځ دې نوځکه تخصیص بالذکر وشو او مونځ زیات اهم ځکه دې چه صلوۀ دایمان نه بعد اول فرض شویدې او په قیامت کښې به نئ اول حساب کیری لکه په حدیث شریف کښې چه وارد دی : «ان اول ما یحاسب به العبد من عمله صلوة فان صلحت صلحت سائر عمله وان فسدت ،فسدت سائر عمله — الحدیث» . نومعلومه شوه چه دمونځ په برابرولوسره دزندگي تمام شعبی خواه که تجارت دې او که نورې شعبی دی برابریری نوددې وجه نه مونځ دایمان نه بعدمتصلاً ذکرشو . او (یقیمون) دا قامه نه مشتق دې او اقامه په عرف کښې حق پوره کولوته وائی لکه پدې قول دالله ﷻ کښې : ﴿حَتَّى تُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَالْزَّكَاةَ﴾ ای توفوا حقوقهما بالعلم والعمل نو د (یقیمون) . معنی داده چه مونځ اداکوی دتولو حقوق سره .

او حقوق د (صلوة) ، (۱) یوظا هری دی لکه طهارة دمکان ، اوبدن ، او د ثیاب وغیره یالکه په حدیث کښې دی . «وَأَوْفُوا بِصَلَاتِكُمْ فَإِنَّ تَسْوِیةَ الصُّفُوفِ مِنْ إِقَامَةِ الصَّلَاةِ» . یعنی دمونځ په حقوق کښې داهم ده چه تسویه دصفوف ووشی . (۲) او بل باطنی حقوق دی هغه دادی چه مقصودنی دصلوة نه رضا الهی وی او د استحضار او خشوع او خضوع سره وی .

﴿وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ﴾ دادمتقین دریم صفت دې اودعبادات مالیه بیان دې «مما» په اصل کښې «من ما» دې «من» د تبعیض لپاره راځی نو پدیکښې اشاره ده چه په انفاق کښې هم اسراف ندې پکار او اسراف دادې چه مال په معصیت کښې خرچ شی یاپه خلاف سنت طریقی سره صدقه کړې شی او رزق «ما ینتفع به الحيوان» ته ویلې شی اومراد د «رزقناهم» نه

«اعطيانهم» دې ځکه چې دعلم کلام مسئله ده چې څوک د بل چا رزق نشي خوړلې. او مراد له دينه په نزد دبعضو علماؤ زکوة دې ځکه چې په نورو آياتونو کښې دصلوة نه بعدد زکوة ذکر دې او په نزد دنورو علماؤ ترينه مراد عام دې که نفلي صدقات وي او که فرضي وي او په نزد دمحققينو مفسرينو دينه مراد تمام نعمتونه ظاهري، باطني، مادي، بدني، مالي وغيره او غير مادي لکه علمي صلاحيتونه عقل، هنر، فراست، سوچ، فکر، عمر، وغيره داټول مراد دي.

فانده: په دنيا کښې درې نظامه دي (۱) اشتراکيت: هغوي دا وايي چې مال دچا نه دې، ددې رد وشو په (رزقناهم) کښې (۲) دويم سرمايه دارانه نظام دې: چې مال دمالک دې دبل چا په کښې حق نشته، ددوي ردوشو په ذکر (يففقون) سره، يعنی په مال کښې دمالک نه علاوه حقوق واجبه او غير واجبه شته دي. (۳) دريم شرعي نظام دې چې مال دمالک دې چې په شرعي سبب سره مالک شوي وي خو بيا هم په دې کښې حقوق واجبه اونفليه شته دي.

﴿وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ﴾ دا دمتقين څلورم صفت دې په دې آيت کښې د دوو امورو ذکر دې: (۱) يوهغه وحی چې حضور ﷺ ته نازل شویده خواه که په صورت دقرآن کښې ده او که په صورت دحديث کښې ده اوپدې باندې د ايمان مطلب دادې چې دحقوقالي تصديق وکړې شي اوپدې باندې عمل وکړي شي. (۲) اودويم هغه وحی او کتابونه چې پخوانو انبياؤ ته نازل شوي وو او په هغې باندې دايمان مطلب دادې چې په هغې دحق والی اعتقاد وکړي شي يعنی دا عقیده ولري چې دغه کتابونه او صحيفي من عندالله وو، البته عمل به دقرآن اوحديث دهداياتو مطابق کولي شي!

او دا دوه امره درحقيقت د﴿يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ﴾ يوه حصه ده ځکه ﴿يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ﴾ عام دې شامل دې دپته چې ﴿يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ﴾ نوداتخصيص بعدالتعميم دې لپاره دظاهر دفضيلت دهغه يهودو اونصاري چې ايمان ئې په حضور ﷺ راوړې دې لکه بيان ئې په حديث کښې هم راغلې دې چې دغه قسم اهل کتابو ته اجر مرتبين ورکيدې شي.

﴿وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ﴾ دا پنځم صفت دې دمتقيانو او «الآخرة» صفت دموصوف مقدر لپاره دې چې دار دي «ای بالدارالآخرة» اولفظ د دار مؤنث سماعی دې لکه «وان الدارالآخرة» نو مطابقت په مابين دموصوف اوصفت کښې راغې او دفع شوه مغالطه دقادايانی ملعون چې

واثنی چه موصوف د «الاخرة» لپاره «النبوة» دې ای «بالنبوة الاخرة» او مراد کوی لدینه خپل نبوة او خپلی رسالې کتابونه او وائی چه موصوف والاخرة لپاره دارنه دې ځکه چه هغه مذكر دې نومطابقت نه راځی په مابین دموصوف اوصفت کښې .

﴿أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ﴾ دا بیان دانعام دې لپاره ددې فرقې «ای هم المنعمون بنعمة الهداية في الدنيا والفلاح في الاخرة» او تعبیر په اسم اشاره (اولئك) سره وشو ځکه مقصود په اسم اشاره کښې مشارالیه وی په شرط دصفاتوسره نویدی کښې اشاره شوه دیته چه دغه صفتونه علت دی لپاره دحکم په «علی هدی» او «مفلحون» سره ، او په لفظ د علی کښې معنی د علو هم ده او دتمکن هم ده یعنی دوئ عالی اومتکن (كلک) دی په هدایت باندي اوددې په مقابله کښې ضلالت چه ذکرشی نوهلته «فی» ذکر کړی لکه (لعلی هدی اولی ضلل مین) . «سباء» لفظ دفی دلالت کوی په انخفاض ، انغماس (شکته والی ، تنوتل) باندي او «هدی» نکره ذکرشوه لپاره داشاره دعظمت دشان ته اویه (من رهم) کښې اشاره ده دیته چه توفیق دهدایت دالله دطرفه ملایری اودارنگه اشاره شوه دیته چه هدایت هغه دې چه دطرف درب نه منزل وی چه وحی ده یعنی قرآن اوحديث ، اوکه څوک دوحی خلاف روان وی او دعوی دهدایت کوی نو دا غلطه دعوی ده .

﴿وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ د فلاح تعلق دآخرت سره دې او د دنیا سره هم دې اوفلاح

ویلی کړی مطلوب حاصلیدل اومهربوب یعنی دمصیبت نه بچ کیدلوته (فازوا بماطلبوا ونجوا) ماهرېوا ، (اولئك) مبتدأ ده او (هم) ضمیر فصل دې د تاکیداو حصر فائده کولولپاره او (المفلحون) نئ خبردې معرف باللام دې نوحصر فائده کوی ، نومعلومه شوه چه فلاح په غیر دصفات مذکورو نه ، نه حاصلیری ، اومعتزله او خوارج پدې آیت سره استدلال کوی چه مرتکب دکبیره خواه که تارك صلوة یا انفاق وی یامرتکب دنورو منهیاتو وی دامخلد فی النار دې یعنی همیشه به په جهنم کښې وی ، جواب داستدلال ددوئ نه دادې چه دلته مقصود حصر دفلاح کامل دې او هغه دخول اولی دې جنت ته ، نوکه یوسرې ایمان والاوی اوبعض اعمال ترک کړی نو دهغه سره ددخول اولی جنت ته وعده نشته الا ان یشا الله . اودامطلب ندی چه نفس فلاح او دخول نئ جنت ته نشته .

«إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا» دا بیان ددویمې فرقې دې یعنی هغه چه ظاهراً باطناً انکارکونکی

دی : (یاایهاالناس اعبدوا— الخ) نه

کفر شرعی بضم الکاف دې او دا ماخوږ دې دکفر بفتح الکاف نه اوپه لغت کښې کفریه معنی دسترسره دې. مدارک ترجمه دکفروا داسې کوی چه «ستروالحق عناداً» او زمیندار چه دانه پتوی په زمکه کښې هغه ته هم کافراو کفارو ویلې شی «کمثل غيث اعجب الکفاریاته» او کفارې ته هم کفاره څکه ویلې شی چه پدې سره ستر دمعصیت راځی او کفر پتولو دنعمت نه هم ویلې شی چه هغه ناشکری ده : ((أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا)) او کفر مطلق انکارته ویلې شی خواه که انکار دحق نه وی یاد باطل نه لکه (ومن یکفر بالطاغوت) او په شرع کښې انکارته ویلې شی دضروبیاتو د دین نه. او کله دکفراطلاق په ترک دعمل هم

کیرې اودیته امام بخاری کفر دون کفرو ویلې دې
اویا کفر په څلور قسمه دې : (۱) کفرانکاری. چه ظاهراً باطناً یعنی لساناً قلباً دواړوسره

انکاروی یعنی نه اقرار لسانی وی اونه تصدیق اومعرفت قلبی وی.

(۲) کفر جودی. چه ظاهراً یعنی لساناً انکارکوی اوباطناً یې منی یعنی تصدیق

اومعرفت قلبی یې اختیاره ورته حاصل وی چه هغې ته استیقان ویلې شی. لکه (وجحدوا بها واستیقنتها انفسهم).

(۳) کفر عنادی. چه ظاهراً باطناً یې منی خو غاړه نه گدی یعنی انقیاد اوتسلیم نه کوی

اود (ویسلموا تسلیماً) نه مخالف وی لکه کفر د ابوطالب شوچه ویلی وو.

و لقد علمت بان دین محمد من خیر ادیان البریه دینا

فلولا الملامه او حذار مسبیه لو جدتنی سمحاً بذاک مینا

انا علی دین الاشیاخ عبدالمطلب وعبدمناف قبلت النار علی العار فمات کافراً.

(۴) کفر نفاقی چه صرف اقرار لسانی وی اوتصدیق قلبی نوی. اودلته هغه کفار مراد دی

چه قابل داصلاح نه وی.

«سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ» دا جمله خبر دې لپاره د «ان الذين

كفروا» اوهمز په «أأ نذرهم» کښې داستفهام لپاره نده بلکه لپاره دتسویه ده ډارنگه «ام»

لپاره دسویه دې ځکه دا قانون دې چه کومه همزه بعد د «سوا» نه راشی یابعد د «ما ادری» نه یابعد د «ما ابلی» نه یا بعد «لیت شعری» نه راشی نو هغه لپاره دتسویه وی او دا فعل په نویل د «انذارک» «وعدم انذارک» سره مبتدا ده او سوا په معنی د «مستور علیهم» سره نئی خبردی

۱. او دا جمله خبردې لپاره ده «ان» ۲. یاخبر د «ان» لپاره جمله د «لایؤمنون» ده او «سوا علیهم انذرهم ام لم تنذرهم» په درمیان کښې جمله معترضه ده. ۳. یا «سواء» خبر دمبتدا مقدردي «ای الامر ان سوا علیهم» او «انذرهم ام لم تنذرهم» بیان دې لپاره د «الامر ان» او جمله د «لایؤمنون» په توجیه اول او ثالث کښې بیان دې لپاره دسوا یعنی ددوئ په حق کښې انذار ستا او عدم انذار ستا یوشان دی، نو مطلب نئی دادې چه په دوئ انذار ستا او تبلیغ ستا اثر نه کوی اودوئ ایمان نه راوړی، او که څوک داسوال وکړی چه ډیرو کفار وایمان راوړې وو په وجه دانذار او تبلیغ سره بلکه دا سلسله دقیامت پورې جاری ده نویاڅه مطلب شود (لایؤمنون) جواب دادې چه اسم موصول «ان الذين كفروا» پشان دلام التعریف دی چه کله دعهد لپاره هم راځی، نو دلته موصول دعهد لپاره دې معهود مخصوص کافران دی. لکه ابولهب. ابوجهل وغیره، یا معهود هغه کافران دی چه دضد او عناد لوجه نه ایمان نه راوړی، لکه دلالت کوی پدې باندی جمله د (سوا علیهم) او دا قسم کافران کامل دی په کفر کښې او ددې آیت مطلب داهم ندې چه دغه قسم کافرانو ته دانذار او دتبلیغ ضرورت نسته ځکه چه انذار او تبلیغ دنبی کریم ﷺ فرض منصبی کاروو بلکه مطلب دادې چه ته ددوئ د ایمان راوړلو فکر مکوه اوددوئ دایمان نه راوړلو په وجه مغموم کیره مه، او که څوک سوال کوی چه هرکله دغه کافران ایمان نه راوړی نودوئ ته انذار او تبلیغ عبث شو نو بیا ولی نی کریم ﷺ او دده متبیین ما مور شو په تبلیغ باندې هغوی ته. جواب دادې چه انذار او تبلیغ به هله عبث وې چه یکښې هیڅ چاته فائده نه وې، نه مبلغ ته او نه مبلغ ته اودلته خومبلغ نه فائده شته دې. اگر که مبلغ ته نشته شعر
احمد نو عانقی بمشخت ترا چه کار دیوانه باشی سلسله شدد نه شد نه شد

اوددې وجه نه یې (سواء علیهم) ویلی دی (سواء علیک) ندی ویلی، او که څوک سوال وکړی چه هرکله الله ﷻ خبر ورکړو چه دوئ ایمان نه راوړی نو خلاف د خبر د الله تعالی ﷻ خو محال وی نودوئ ایمان راوړل محال شو اوپه محال سره څوک مکلف نوی نوپکار ده چه

دوئی مکلف نشی په ایمان سره اومعذورشی په کفر کښې، جواب دادې چه دالله ﷻ په خبر ورکولوسره ددوئی ایمان راوړل ندی محال شوی، لکه یو طبیب چه دیومریض دتشخیص نه بعد خبرورکړی چه دا مریض لاعلاج دې، نولکه څرنگه چه دا مریض دطیب خبرورکولودوجه نه لاعلاج شوې نه دې، بلکه لاعلاج دبل څه دوجه نه دې اوطیب خوصرف دهغه د لاعلاج والی خبرورکړې دې، دغه شان الله ﷻ له دوئی نه صرف خبرورکړې دې چه دوئی ایمان نه راوړی، اوايمان نه راوړل ددوئی دخپل اختیاری شرارت، عناد، مخالفت حق، لوجه نه دې.

﴿حَتَّمُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشْوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

دا جمله تعلیل دې لپاره دماقبل یعنی ایمان ځکه نه راوړی چه الله ﷻ په دوئی باندې دغضب مهزلگولې دې، دلته کښې یو څواوردی: (۱) دمهرنه څه شی مراد دې؟. ختم په لغت کښې آخرته رسولوته ویلې شی، لکه یو خط لیکل چه آخرته ورسی، بیاپه عرف کښې دهغې سره لازم مهزلگول دی لپاره ددې چه نور اشیا په هغې کښې داخل نه شی او ددینه خارج کول هم منع شی، دلته مراد په طور دتشبیه دمعقول دمحمسوس سره پیداکیدل دهغه کیفیت دې په قلوبو او حواسو کښې چه هغه مانع وی لپاره دنفوذ دحق. (استعیر لاحداث هیئة فی القلب والسمع مانعة من نفوذ الحق الخ)، (روح)

حاصل دادې چه دلته د ختم نه مراد سلب استعداد دې یعنی په قلوبو کښې چه دحق دقبلولو کوم صلاحیت او استعدادوؤ او په غوږونو کښې چه دحق آوریډلو (په سماع قبول سره)، کوم صلاحیت وؤ اوپه سترگو کښې چه دحق دلیدلوپه نظر عبرت سره، کوم صلاحیت وؤ دغه صلاحیتونه دکفارو دقلوبونه اوغوږونونه اوسترگو نه ختم شویډی.

(۲) داختم اومهرکله لگی؟ داهله کیږی چه په گناهونو کښې ډیر مشغول شی اودالله ﷻ دنافرمانی هیڅ خوف، هیڅ غم او فکر ورسره نوی، یا دحق خبرې معلومیدلو باوجود ضد اوتعصب کوی دحق سره، دضداوعنادنه بعد ختم رازی. (۳) دلته څلور قسمه تعبیرات کیږی

۱- یوتعبیر دادې چه دا حالت اوكيفيت یعنی سلب استعداد سبب وغیره ته منسوب نشی.

لکه (ولهم قلوب لا یفقهون بها ولهم اعین لا یبصرون بها ولهم آذان لا یسمعون بها اولئك کالانعام بل هم اضل) (اعراف ع ۲۲).

۲. دویم تعبیر دادې چه ددوئ دا حالت ددوئ اعمالوته منسوب شی لکه (کلا بل ران عنی قلوهم ما کانوا یکسون).

۳. دریم تعبیر دادې چه دا حالت خود مشرکانوته منسوب شی لکه (وقالوا قلوبنا فی اکتة ما تدعونا الیه و فی آذاننا وقر ومن بیننا و بینک حجاب فاعمل اننا عاملون)

۴. څلورم تعبیر دادې چه ددې حالت نسبت وشی الله تعالی ته لکه (ختم الله . طبع الله) په اول تعبیر کښې بیان د معنی دمهر او ختم دې یعنی ختم او مهر د قلب دادې چه «لا یفقهون ما» او دسترگو مهردادې چه «لا یصرون ما» یعنی په نظر د عبرت نه کتل اود غوړونو مهردادې چه «لا یسمعون ما» حق په سماع قبول سره نه اوریدل . او په دویم تعبیر کښې بیان د سبب د ختم او د مهر دې . او په دریم تعبیر کښې بیان د کسب دې او په څلورم تعبیر کښې بیان د خلق او ایجاد دې.

نو یو حقیقه دمهر او ختم دې او بل نسبت ددې، نو نسبت یو کسب دې او بل خلقاً دې . بل تنسیباً دې . نو چونکه خالق دهرشی صرف الله تعالی دې نو نسبت الله ﷻ ته خلقاً دې او کاسب چونکه بنده دې نو نسبت بنده ته کسباً دې اوسبب ورله اعمال قبیحه او عناد دې د حق سره نو نسبت شی اعمالوته تنسیباً شو

۴. **سوال گړی** چه هر کله الله ﷻ ددوئ نه استعداد سلب کړو نو ددوئ خو معذور شو او په کفر باندې مجبور شو . نوییا ورته ولي عذاب ورکوی . جواب دادې چه په ددوئ باندې مهر لگیدل او استعداد سلب کیدل بناء دی په قانون تکوینی درب العلمین باندې چه ترتب دې په اسبابو او عللو باندې یعنی د مهر لگیدلو او د استعداد سلب کیدلو سبب او علت د کفارو . بد عملونه . اود ددوئ ضد او عناد د حق سره ، ځکه چه الله ﷻ د حق معلومولو او قبلولو لپاره انسان ته عقل او آلات ورکړل . (والله اخرجکم من بطون امهاتکم لاتعلمون شیئاً وجعل لکم السمع والابصار والافئدة لعلکم تشکرون) . «نحل ع ۱۱»

بیانی پدې اکتفا ونکړه بلکه د حق او باطل معلومولو لپاره شی دلائل انفسیه او آفاقیه هم نصب کړل (ستریمه آیاتاً فی الافاق ولی انفسهم حتی یتبین لهم انه الحق) اوبیانی پدې هم اکتفا ونکړه بلکه انبیای شی را ولیږل (رسلاً مبشرین ومنذرین لئلا یكون للناس علی الله حجة

بعدالرسول) او انبياؤو په ډير وضاحت او همدردی سره دحق او باطل اظهاروکړو، دحق او باطل واضح کيدلو باوجود چه هرکله کفارو خپل ضد او عناد ترك نه کړو او د عقل او شعور نه ئی کاروانه خستلو، او غوږونه سترگی ئی په صحیح نهج استعمال نه کړي، اوباربارئى دا غلط حرکت کاوه. اوددينه نه منع کيدل نوالله ﷺ دخپل رحمت نه محروم کړل او استعداد ئی ورله سلب کړو، نو په دوی باندې مهر لگيدل او استعداد سلب کيدل، ددوی دضد او عناد او غلط حرکاتو نتيجه ده، داسې نه چه دمهر دوجه نه دوی په کفر مجبور کړي شو، بلکه که چرې دوی خپل ضد او عناد ترك کړی او انابت الی الله وکړی، نوالله ﷺ به ورته خپل نعمت بيا واپس کړی نو دا جبر نه دي، بلکه مهر جباريت دي لکه ویلی دی عارف رومی رحمه الله شعر:

این نه جبر و معنی جباری است معنی جباریت را زاری است

ددې مثال حضرت تهانوی رحمه الله داسې بیانوی چه یو بادشاه یو فقیر ته تنخواه مقرر کړې خو دغه فقیر نا اهل، ناشکر، چه کله تنخواه وصول کوی نو فوراً ئی دریاب ته یا کوهی ته غورزوی بادشاه دغه فقیر ددې نامعقول حرکت نه باربار منع کړی، خودې منع نشی نو بالاخر بادشاه پدغه ناشکره فقیر باندی تنخواه بند کړې. اوفقیر پدې باندې څه افسوس او غم هم ونکړی او بادشاه ته خپل معذرت هم پیش نه کړی. نوظاهره ده چه دلته تنخواه بند کيدل صرف دفقیر جرم دي، ورنه کچرې دي دخپل غلط حرکاتو نه واپس شی اوبادشاه ته خپل معذرت پیش کړی نو بادشاه به ورته بيا تنخواه جاری کړی.

اودلته لکه څرنگه چه داسې مختلف تعبیرونه کيدی شی چه کله ویلې شی دناشکره فقیر تنخواه بنده شوه او کله ویلی شی چه بادشاه دناشکره فقیر تنخواه بند کړه او کله ویلې شی چه ده دغلطو حرکاتو دده تنخواه بند کړه، نودغه شان دلته هم کله ویلې شی (ختم الله . طبع الله) او کله ویلې شی (کلا بل ران . علی قلوبهم ماکانوا یکسبون). کله ویلې شی. (لهم قلوب لا یفقهون بها)

(۵) سوال. په دې آیت کریمه کښې چه قلوب او ابصار جمع ده نو سمع ولې مفرد ذکر شو

۱- جواب: دلته تقدیر دمضاف دي: «ای مواضع سمعهم» ۲- جواب سمع. مصدر دي او (المصدر لایثنی ولا یجمع). ۳- جواب دقلب مدرکات (معلومات) مختلف اشیا دی جواهر اعراض او دارنگه دسترگو مبصرات ډیر قسمونه او مختلف الوان وغیره دی لیکن دغوږونو مدرکات صرف مسموعات دی، نو ددې وجه نه مفرد ذکر شو، په قرآن کښې سمع دهمیشه لپاره مفرد

ذکر کبری او (اذان) جمع ذکر کبری .

﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ ۱- «ای ثبت لهم عذاب عظیم» ۲- یا «لهم» خبر مقدم دې او «عذاب» نکره مخصوصه مبتدا مؤخره ده . یا «عذاب» فاعل دظرف دې او د عذاب، عقاب او نکال اصل معنی یوه ده، یعنی سزا دجرم لیکن فرق په مابین ددوئ کنبې دادې چه عقاب ورته په دې لحاظ سره ویلې شی چه عقیب دجرم نه وی، اونکال ورته پدې لحاظ سره ویلې شی چه خلق ترینه عبرت واخلی، او عذاب ورته پدې لحاظ سره ویلی شی چه په دې سره منع شی ځکه عذاب د عذب نه ماخوژ دې په معنی دحبس سره، او خوږوالی ته ځکه عذب ویلې شی چه منع کوی تندی لره اوسزا دجرم ته ځکه عذاب ویلې شی چه دې منع کوی هرڅیر او راحت دصاحب عذاب نه.

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَيَاذْكُرِ الْآخِرَةِ﴾ دادریمه فرقه بیانبری یعنی هغه خلق چه ظاهراً دعوی د توحید منی او باطناً انکارکوی، داقانون دې چه کله داعی دحق دعوت ورکوی نوخلق دوه فرقې شی یوتسلیم کونکی اوبل انکارکونکی، نو څه زمانه بعد چه کله حق ته ترقی حاصله شی نوبیا دریمه فرقه پیداشی چه هغه ظاهراً خوتسلیم کوی او درحقیقت پس پرده مخالف وی او انکارکوی، دا قسم خلق زیات نقصانی وی، نو ددې وجه نه ددې فرقې دلته زیات تفصیل ذکر کیری.

«من» په «من الناس» کنبې یاپه معنی دبعض سره اسم دې نو دا مبتدا ده او «من يقول» نئی خبردې او یا حرف جر دې اوسره دمجرور نه خبرمقدم دې او «من يقول» نئی مبتدا مؤخره ده او با په «وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ» کنبې زانده ده لپاره دتاکید دنفی، یعنی دوی بالکل او هرگز ایمان والا ندی . اوددې آیت نه دامعلومه شوه چه صرف اقرارلسانی په کلمه دتوحیدباندي په غیر دتصدیق قلبی نه ایمان نه دې .

يُحَدِّثُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ
دهوکه کوی دوی الله سره اودمومنانوسره، او دهوکه نه کوی دوی په حقیقت کنبې مگردخپل خان سره
وَمَا يَشْعُرُونَ ۖ فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ ۖ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا ۖ وَلَهُمْ
اودوی نه بوهیږی ددوی په زړونو کنبې لوڼې مرض دې، نونورهم زیات کړو الله ددوی مرض، او ددوی دپاره

عَذَابِ الْيَمِّ ۖ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ۝ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا

عذاب دردناک دې . پدې وجه چې دوى به دروغ ونييل . او کله چې دې منافقانوته اووښلې شى فساد وړانې مکوڼى

فِي الْأَرْضِ ۖ قَالُوا إِنَّمَا كُنْ مُمْسِكُونَ ۝ آلَا إِلَهُهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ

په ملک کېنې نودوى وائى چې مونږ خو صرف اصلاح (جوړځ) کوڼکى يو . خبردار بيشکه دوى هم دوى فساد کوونکى دى

وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ ۝ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ

خودوى نه پوهيږي . او کله چې اووښلې شي دوى ته ايمان راوړې تاسو پشان دهغې چې ايمان راوړې دې کاملو خلقو

قَالُوا أَنْتُمْ أَنْتُمُ الَّذِينَ آمَنَ السُّفَهَاءُ ۖ آلَا إِلَهُهُمْ هُمْ

نودوى وائى ، آيا مونږ ايمان راوړو پشان دهغه چې ايمان راوړې دې کم عقلو خلقو . خبردارا دوى خاص هم دوى

السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ ۝ وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا

کم عقل دي خو دوى نه پوهيږي . او کله چې ملاؤشى دوى دموښانو سره نودوى وائى

أَمَّا ۚ وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ

چې مونږ ايمان راوړې دې ، او کله چې يوازې شي دخپلو شيطانانو سره نوهغوئ ته وائى چې بيشکه مونږ ستاسو سره يو

إِنَّمَا كُنْ مُسَاهِرُونَ ۝

اوبيشکه مونږ خو توقي کوونکى يو په موښانو پورې .

﴿يَخَادِعُونَ اللَّهَ﴾ يخادعون مأخوذ دې دخداغ نه اوخدغ اوخداع په اصل لغت کېنې

پتولوته وائى اولدې وجه نه خزائى ته مخدغ وائى او اخدعين عريقين خفيفين (پټ دوه رگونه

په خائى دا احتجام کېنې) ته وائى او په عرف کېنې اراده دمکروه چاته چه هغه خبرنوى «ارادة

المكروه وهولا يعلم» دلته يخادعون باب مفاعله ده اومفاعله دطرفين نه وى ، نومطلب داشو چه

منافقان دهوکه ورکوى الله ﷻ ته اوالله ﷻ دهوکه ورکوى منافقينو ته ، حالانکه ۱- الله

ﷻ علام الغيوب دې هغه ته دهوکه نشى ورکيدې . ۲- اودارنگه الله ﷻ چاته دهوکه نه

ورکوى ځکه دهوکه قبيح فعل دې ، اوبل دا چه دهوکه هغه څوک ورکوى چه څرگند تکليف

رسولونه عاجز وى ، اوالله ﷻ منزّه دې دعبز نه .

جواب داول نه دادې . ۱- چه کفار په خپل گمان کېنې دهوکه ورکوى الله ﷻ ته ځکه

ددوی گمان داؤو چه الله ﷻ په بعض کارونو علم نه لری، کما قال تعالی (ولکن ظننتم ان الله لایعلم کثیرا مما تعملون) حم سجده آیت ۲۲ .

۲- مضاف مقدر دې «ای بخادعون رسول الله». ۳- منافقین چه اظهار دایمان کوی په لسان سره او په زړه کښې ئی ایمان نشته نو دا فعل خداع ده، اگر که دالله ﷻ سره خداع نشی کیدی خو دا فعل فی نفسه خداع ده، دلته مقصود تعبیر دې دهغوی د فعمل نه ۴- «والذین آمنوا» کښې واو د عطف تفسیر لپاره دې یعنی دوی خداع کوی د مؤمنانو سره او کله کله الله ﷻ فعل د مؤمنانو منسوب کوی خپل ځان ته. لکه په یو حدیث کښې راغلیدی چه مفهوم ئی دارنگه دې، چه د قیامت په ورځ به الله ﷻ یو بنده ته وفرمائی چه زه بیمار شوې ؤوم خوتا زما بیمار پرسی نوه کړې. نو بنده به ووائی «کیف اعودک وانت رب العلمین»، «قال» نوالله ﷻ به اوفرمائی «اما علمت ان عبدی فلا تمارض»، آیا تاته پته نشته چه څما فلانې بنده بیمار شوې ؤو او تائی بیمار پرسی نوه کړې.

آیاتاته پته نشته کچرې تا دهغه بیمار پرسی کړې وې «وجدتني عنده» نوزه به دې موندلې وې هلته، یعنی څمارضا به دې موندلې وه، دغه شان سوال د اطعام په باره کښې به وکړی، اودغه شان سوال به د طلب دابو په باره کښې وکړی (استسقیته فلم تسقی) الحدیث.

جواب د دویم سوال نه دادي (۱)، چه د منافقانو د طرفه دهوکه ده او دالله ﷻ د طرفه سزا دهوکهې مراد ده، او کله به سزا د فعل باندې اطلاق د فعل کيږی لکه (وجزا سیئة سیئة).

(۲) صورة فعل دالله تعالی منافقینو سره چه اجراء د احکامو مسلمانانو په دوی کوی، اوسره د دینه چه دوی عندالله ویرید ترین دی او په درک اسفل دنار کښې به وی، نو دافعل په شان د فعل دمخادع دې او دا دواړه توجیه دنساء په آیت ۱۴۲ (وهو خادعهم) کښې جاری کيږی

(۳) مفاعله په معنی د اصل فعل ده (ای بخادعون الله) (۴) باب مفاعله دمبالغې لپاره ده لکه عاقبت اللص نه لپاره دمبالغې یعنی دوی ویرې اولوی د هوکې کوی ځکه دهوکه په امورو د ایمان او د دین کښې سخت جرم دې: «تَحْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ» یعنی په ظاهر کښې خو دوی دالله ﷻ او مؤمنانو سره دهوکه کوی خو په حقیقت کښې صرف دخپل ځان سره دهوکه کوی ځکه ویاال ددهوکهې دوی ته واپس کيږی

﴿فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ﴾ دا بیان د حال د منافقین دې (مرض) د زړه یا د بل عضو، دهغه غیرطبیعی حالت نوم دې چه ددغې وجه نه دغه عضو خپل طبیعی افعال ترک کړی او فتور پکښې راشی نوکه مناسب علاج ئی وشی نوصحت راشی اوکه علاج ونشی نویا هلاکت او زوال دحیات ته رسی. نو دقلب طبیعی اوفطری افعال، عقایدحقه، ایمان، اخلاق حسنه لکه تواضع، جود، وغیره دی، اومرض ئی کفر، نفاق، حسد، جهل، جُبْن، بخل، وغیره یعنی ددوئ په زړنو کښې کفر دې اونفاق دې اوحسد دې دمؤمنانوسره نو ددې روحانی مرض علاج هم روحانی دې چه عمل دې په کتاب الله نوکه دا روحانی علاج ئی وُنه شی نودوئ به ورسی هلاکت ابدی ته چه جهنم دې.

﴿فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا﴾ (۱)، دا بد دعا ده منافقانونه په طریقې د تعلیم سره، دطرف دالله تعالی نه، («زاد») صیغه دماضی ده اومعنی ئی انشاء ده، یعنی الله دې ددوئ دا مرض، چه کفر دې، نورهم زیات کړی په سبب دنزول دقرآن سره لکه (فزادقم رجسالی رجسهم) اوحسد دې په سبب دترقی دمؤمنانوسره. (۲) یا دا اخبار دې دطرف ده الله ﷻ نه چه الله ﷻ به قرآن نورهم نازلوی او مؤمنانو ته به ترقی ورکوی او ددوئ دا کفر اوحسدبه نور زیاتیري. (والله متم نوره ولو کره الکافرون). اوپه اوله توجیه کښې دا جمله معترضه ده مابین دمعطوف اومعطوف علیه کښې اوپه جمله معترضه باندې فَا داخلیري لکه شعر

وَاعْلَمُ فَعَلِمَ الْمَرْءُ بِنَفْسِهِ أَنْ سَوْفَ يَأْتِيهِ كَلٌّ مَأْقَدًا

اوپه دویمه توجیه کښې فَا لپاره دتعقیب ده، ذکرشویده لپاره ددلالت په ترتب دمضمون ماقبل، یعنی زیادت دمرض، دکفراوحسد نتیجه ده ددوی کفر ده، یافا جزائیه ده او دا جزأ دشرط مقدرده تقدیری عبارت داسې دې «لَا يُلَاحِظُونَ إِلَّا أَنَّ سَوْفَ يَأْتِيهِمْ كَلٌّ مَأْقَدًا».

﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ «الیم» په وزن دفعیل بمعنی الفاعل دې یعنی مؤلم درد رسونکې.

﴿يَمَّا كَانُوا يَكْذِبُونَ﴾ «باء» سببیه ده یعنې دعذاب الیم لپاره سبب کذب ددوئ دې په ایمان اونورو معاملاتو کښې. نومعلومه شوه چه کذب کبیره گناه ده اوپه کوم روایت کښې چه نسبت دکذب ابراهیم ﷺ ته راغلیدی نوهلته مراد توریه ده، او(ها) مصدریه دې او دخول د(کان)، په مضارع باندې فائده کوی داستمرار. نومعنی داشوه چه «بسبب کذبهم دانما»

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ﴾ داجمله یاعطف ده په «کانونیکذبون» باندې او د بآ سببه ماتحت ده نو دا بیان دبل سبب دې لپاره د عذاب «ای هم عذاب الیم بسبب کذبهم و بسبب انهم اذا قیل لهم» یا داجمله عطف ده په «یقول» باندې او د «من» ماتحت ده «ای من الناس من اذا قیل لهم» اوفساد، شرارت او د حد اعتدال نه وتلوته وائی او اصلاح په حد اعتدال برابرتیا ته وائی، او دا بیان د نورو احوالو د منافقینو دې نو د منافق صفت داوی چه ده ته خپل عیب او شرارت کمال ښکاری او دبل اصلاح او کمال ورته عیب ښکاری.

دلته مواد فساد نه هر قسم شرارت او حد اعتدال نه وتل مراد دی یا مراد ترینه د مؤمنانو خبرې کافرانو ته رسول او د کافرانو خبرې مؤمنانو ته رسول مراد دی - اود «الارض» نه مراد یا جنس ارض دې یعنې دنیا یا مراد ترینه مدینه منوره ده، او ذکرئی ځکه و شو چه فساد پداسې مقدس سرزمین کښې زیات قبیح دې.

﴿لَمَّا تَخَنَّ مُضِلُّوهُمْ﴾ «انما» دحصر لپاره دې یعنې مونږ منحصر یو په اصلاح کښې او په مونږ کښې داصلاح نه سوا هیڅ فسادنشته، دوی دا دعوی په طریقه دحصر سره لدې وجه نه ذکر کوی چه په دوی کښې روحانی مرض دې نو چاته چه روحانی مرض ولگی نوهغه ته شر داسې ښکاری لکه خیر، او خیر ورته په شان د شر ښکاری، یاد دوی مراد دادې چه زمونږ ددواړو فریقین په مینځ کښې صلح پیدا کول غرض دې، دوی دا خپله دعوی مؤکده کړه په درې تاکیداتو سره: (۱) انما (۲) نحن، چه ضمیر فصل دې (۳) جمله اسمیه. نوالله عجله ددوی د دعوی رد مؤکد کوی په پنځه تاکیداتو سره: (۱) الا (۲) انّ (۳) هم، چه ضمیر فصل دې (۴) المفسدون. یعنې خبر معرف باللام دې. (۵) جمله اسمیه

﴿وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ﴾ لفظ دلکن راځی لپاره د استدراک، یعنې دفع دتوهم، نو دلته توهم داسې کیدې شو چه دوی خوعاقلان دی، نو ولې افساد کوی نو جواب و شو چه دوی شعور نه لری چه دا افساد دې، بلکه ددوی په گمان کښې دا اصلاح ده

سوال لَأَذَمَ عَلَى مَنْ أَفْسَدُوا لَمْ يَعْلَمْ وَإِنَّمَا لَمْ عَلَى مَنْ أَلْسَدَعْنَ عِلْمَ (الجواب) الْمُقْصَرَى العلم مع التمكن منه مفعوم بلارب بل ربما يقال انه اسوأ حالا من غيره -

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُوا﴾ حال ددې جملې په شان دجملې سابقې دې اودوی ته چه دعوت دایمان ورکولې شی نو د ایمان خالصه دعوت ورکولې شی، ځکه چه دنفس ایمان دعوی خو

دوئ پہ خپله کړې وه نو ددې وجه نه دا قید زائد (مدار کلام) ذکر شو ﴿کَمَا ءَامَنَ الْاَناسُ﴾ او مراد د ناس نه صحابه کرام ﷺ دی، مهاجرین او انصار، یا په اهل کتابو کښې مخلصین مؤمنین لکه عبدالله بن سلام وغیره شو، نولام دعهده لپاره دې نو ددینه معلومه شوه چه صحابه معیار حق دی او دصحابو ایمان او اعمال دنورو انسانانو دایمان او اعمالو دپاره معیار دې یعنی دصحابو پشان ایمان معتبر عندالله دې، او دصحابو پشان اعمال مقبول عندالله دې ﴿قَالُوا اَنْتُمْ كَمَا ءَامَنَ السُّفَهَاءُ﴾ داد منافقانو د طرفه ددعوت د ایمان رد دې په ناکاره لهجه کښې، همزه لپاره داستفهام انکاری ده او «سفهاء» جمع د سفیه ده، خفیف العقل (کم عقل) ته وائی اومراد د دوئ په دې سره صحابه کرام ﷺ دی، اوصحابه کراموته دوئ سفهاء ځکه وائی چه ددوئ په خیال کښې څو کمال داؤ چه خپل مال محفوظ وساتی او دیروگتی اوجان محفوظ وساتی اوصحابه کرام ﷺ خو دا دواړه په دین قربانوی نو ددوئ په خیال کښې صحابه سفهاء دی، امام رازی رحمه الله فرمائی چه منافقین صاحب اقتدار خلق وو. دولت او د اقتدار په نشه کښې مست وو او اسلام نې باطل گنړلو اوجا به چه اسلام قبول کړو نوهغه ته به نې سفیه او کم عقل ویلو، حضرت الشیخ رحمه الله لیکي:

چیسکه آج کل روشن خیالی کی مرض میں مبتلا اور نشہ اقتدار میں بدست طبقہ دین کا درد رکھنے والوں اور ان کی خدا اور رسول ﷺ کی احکام سے بغاوت پر حرف گیری کرنے والوں کو کم فہم، دقیاوس، اور موجودہ دور کی تقاضوں سے بی خبر، وغیرہ القاب سے سرفرازی فرماتے ہیں یہ بعینہ ان منافقین کی تقلید ہے۔

دا آیت پدې دلالت کوی چه طعن اواعتراض کول په صحابو دمنافقانوخصلت دې اویدې آیت کښې دصحابه کرامو ﷺ دیرلوی فضیلت ثابت شو ځکه دا آیاتونه ددوئ د مخلص مؤمن والی، واضح اولافانی ثبوت دې، او دا چه ددوئ ایمان دومره قدرکامل، اود شائبه دنفاق نه پاک، اودالله ﷻ په نزد دومره پسندیده اومقبول دې چه الله ﷻ منافقین ته بلکه تمام انسانانو ته بطورنمونہ پیش کړیدی.

او دارنگه دې مبارک جماعت ته سفیه ویونکی پخپله سفیه دی اوددې آیت نه داخبره هم معلومه شوه چه څوک په صحابه کرامو ﷺ باندې څه طعن کوی نو پدغه طعن سره پخپله مطعون کیږی دصحابه کرامو فضائل اومناقب دومره ډیردی چه احاطه نې دشواردہ اولله

ﷺ ته جماعت دصحابو دودومره محبوب دې چه ددوئ دطرفه پخپله جواب ورکوی اوفرمانی
 «أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السَّافَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ» دلته هم پنځه تاکیدات ذکرشو لکه په تیره شوی
 فقره کښې اودلته (لايعلمون) ذکرشو او دفسادسره (لايشعرون) ځکه چه ايمان عقلی
 غیر محسوس شی دې اوفساد محسوس شی دې اوشعور په محسوساتو کښې استعمالیږي
 او علم په عقلیاتو کښې استعمالیږي.

﴿وَإِذَا قَالُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا﴾ دا بیان دبل حال او خیانت دمنافقانو دې لقاء هغه
 ملاویدوته وائی چه بغیر د وعدې نه وی یعنی چه دموئنانوسره ناخاپه ملاویشی نو وائی
 «آمنّا» یعنی مونږ اخلاص سره ايمان قبول کړیدې ځکه چه زبانی ايمان ددوئ خومسلمانانوته
 مخکښې هم معلوم وو مگر دا لفظ ددوئ نفاق ظاهر وی، ځکه مؤمنانوته لفظ د«آمنّا» وائی
 او خپلو شیاطینوته (انامعکم) وائی چه په دې کښې تاکید دې او «آمنّا» کښې تاکید نشته

﴿وَإِذَا حَلَوْا إِلَىٰ شُجُعِطَيْهِمْ﴾ د «خلا» په صله کښې اکثراً راخی اوجه «الی» نی په صله
 کښې راشی نو دا متضمن وی معنی د ذهاب لره معنی داشوه (واذا خلوا اذاهین الی شیاطینهم)
 پدې تضمین کښې یوه فائده داده چه ددوئ ملاقات دموئنانوسره خونا خاپه دې او دخپلو
 شیاطینوسره په قصد او «ذهاب» سره دې ، اوبله فائده پدې تضمین کښې داده چه دمنافقینو
 منافقت بڼه ظاهری او دشیاطین نه احبار دیهودو اومشران دشرکینو اود منافقینو مرادی

﴿إِنَّا مَعَكُمْ﴾ مراد دمعیت (ملگریا) نه معیت اوشرکت دې په دین او اعتقاد کښې او
 کلام نی مؤکد کړو لپاره د ازالې دښک دشیاطین ځکه چه هغوی یې شک کوی چه تاسو خو
 دموئنانو مجلس ته ځئ نو دوی تاکید ذکر کړو چه قلباً اوحقیقه مونږ دتاسو سره یو ، نو
 سوال راته چه تاسو بیاولی دا قول کړې دې چه «آمنّا» نوجواب وکړو ددوئ «مُسْتَهْزِئُونَ» یعنی
 مؤمنانوته چه مونږ اقرار د «آمنّا» کوو او دهغوی په مجالسوکښې شرکت کوو نو دا صرف
 داستهزا لپاره په رسول الله ﷺ اوصحابه کرامو پورې دلته هم مؤکد کلام ذکرشو لپاره دازالې
 دښک او د استهزاء مطلب دادې چه دوی یعنی رسول الله ﷺ اومؤمنان په مونږ باندې دموئنانو
 گمان کوی نو زموږ جان اومال به محفوظ شی اوپه غنیمت کښې به مونږ ته حصه ملاویشی او
 درحقیقت مونږ ددوئ ملگری نه یو.

اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ۝

الله نوقې کوي په دوی پورې او ترفې ورکوي دوی لږ په سر کښې ددوی کښې په داسې حال کښې چې دوی به حیران وي

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلٰلَةَ بِالْهُدٰى فَمَا رَبَحَتْ

دغه صفتونو والاداسې خلق دي چې اخیستلي ئې ده گمراهی په بدله د هدایت کښې. پس گټه اونه کړه

تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ۝ مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا ۝

تجارت ددوی اونه دوي په سمه لار روان دي حال ددوی پشان د حال د هغه چا دې چې بل کړې ئې وي اور

فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ

پس هرکله چې روښانه کړي دا اور هغه ځانې چې گیر چاپیره وي ددغه کس نه نوزائله کړی الله تره ددوی

وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمٍ لَا يَبْصُرُونَ ۝ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٰ

او پرېږدی دوی لږ په داسې سختوتیرو کښې چې دوی هیڅ نه ویني. دوی کانډه دی. گونگیان دي. ناندې دي

فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ۝ أَوْ كَصَيْبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمٌ

نودوی نه واپس کیږي د گمراهۍ نه یا حال ددوی په شان د ډېر باران دې د آسمان نه چې په هغې کښې ډیرې تیرې وي

وَرَعْدٌ يَّبْرُقُ يَّجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِيٓ أَذَانِهِمْ مِّنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ ۝

گر گوروی او بریځناوی، اړدی دوی گوتې خپلې په غوږونو خپلو کښې دوجې د گمراهۍ نه دوجې دوبرې دمرگ نه

وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ۝ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ ۝ كُلَّمَا أَضَاءَ

والله احاطه کونکې دې په کافرانو. قریب دې د ابرینښا چې اوتختوی ددوی نظرونه. هغه وخت چه روښانه کړي

لَهُمْ مَّشَوْا فِيهِ ۝ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ

دوی ته لار نوروان شي په هغې کښې. اوکله چې تیاره کړي په دوی باندې نو اوودرېږي. اوکه الله اغواړی

لَذَهَبَ بِسَبْعِهِمْ وَأَبْصَارُهُمْ ۝ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝

نو څم به کړی ددوی غوږونه او ددوی سترگې. بیشکه الله په هر څیز قادر دي

﴿اللَّهُ يَنْتَهِزُ بِكُمْ﴾ **نسبة داستهزا الله تعالى** ته په نزد د اهل حديث اوبعض اهل تاويل

حقیقه دې اگر چه (مستهزی) ندې داسماؤ دالله ﷻ نه او دوئ ویلی دی چه «استهزا» دې تحقیر کول دی پداسی طریقه سره چه څوک پری خبرشی نو تعجب او خندا به ورپورې کوی او دا معنی محاله نده پشان دالله ﷻ کښې او د جمهور وروای داده چه نسبت داستهزا الله ﷻ نه مجازاً دې او حقیقه ندې ځکه استهزا اگر که په دغه معنی مذکور سره شی خوپدې کښې تقریرد (مستهزا به) (یعنی په چاپورې چه استهزا شویده) دې په جهل باندې او حالانکه مقتضی د حکمة او رحمة داده چه هغه ته حق و خودلې شی ، بل دا چه استهزا لعب (لویې) کول دی مناسب ندې د شان کیریائی دالله ﷻ سره (روح).

نو په آیت کښې تاویل دې چه (۱) مراد داستهزا نه جزاً او بدله داستهزا ده او کله په فعل باندی اطلاق د جزاً کیرې لکه : (وجزاً سیئة) ، (فیسخرون منهم سخرا لله منهم) یالکه (نساء الله فنیهم).

(۲) او یا مراد داستهزا نه صورت داستهزا دې او مراد دادې چه الله تعالی ددوئ سره معامله کوی پشان د معامله دمستهزئ په دنیا کښې او دارنگ په آخرت کښې، هر چه دې په دنیا کښې نوهغه اجرا د احکامو د اسلام ده پدوئ باندې او استدراجاً دوئ ته ترقی او مهلت ورکول دی لکه په دویمه جمله معطوفه کښې ددی بیان دې : «وعدهم فی طغیانهم» او هر چه دې په آخرت کښې نوهغه دې چه معلومیږی دسورت حدید آیت ۱۳ نه او دارنگه روایت دې چه منافقین چه جهنم ته داخل شی نو کلاؤ به شی دجنت دروازه یوکس ددوئ ته او ورته به وه ویلی شی «هَلَمْ ! هَلَمْ !» یعنې رازه ! رازه ! نوچه دې دروازې ته راشی نوهغه به بند شی او دغه شان به ډیر کرته وشي حتی چه یوکس ته چه بیا دروازه کلاؤشی او ورته ویلی شی «هلم ! هلم !» نودې به نه راځی (داروایت په سند مرسل جید الاسناد سره مروی دې) (روح).

﴿وَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ﴾ (بمد، د (مد) نه مشتق دې او مد په دوه معانیو سره مستعملیږی

(۱) په معنی د کثرت اوزیادت سره او مد او اَمَد په یو معنی سره دی، لکه «مد الجیش» ، «امد الجیش» اوبعضې وائی چه (مد) مستعملیږی په هغه زیاده کښې چه دهم جنس نه وی او (امد) هغه زیادت دې چه د غیر جنس نه وی لکه (امدکم بالعام) اوبعضې وائی چه (مد) په ا

زيادة الشر کښې مستعملېږي او (آمد) په زیاده الخیر کښې مستعملېږي په عکس د (وَعَدَ، أَوْعَدَ) سره (۲)، دویم په معنی د امهال یعنی مهلت ورکولو سره اودلته یا اول معنی مراد ده یعنی زیاده او ترقي . او دا راجحه ده یعنی الله ﷻ دوی ته ترقي ورکوي ددوی په سرکښي کښې استدراجاً او دا نسبت الله تعالی ته خلقاً دې، ځکه چې الله ﷻ دهرڅه خالق دې او په «طغیانم» کښې اضافت شويدي منافقینوته نو دا کسباً دې نو معلومه شوه چې الله ﷻ خالق دې او بنده کاسب دې او دا مذهب داهل سنت والجماعت دې .
او یا دویمه معنی مراد ده یعنی الله تعالی دوی ته مهلت ورکوي ددوی په سرکښي کښې نو. (فی طغیانم) دیدمهم سره متعلق دې .

او ﴿يَعْمَهُونَ﴾ مشتق دې دَعَمَهُ نه او عَمَهُ د عقل روندوالی ته وائی لکه عَمِيَ چې دسترگو روندوالی ته وائی اولازم دعهه سره تردد او تحیردې او پدې کښې اشاره ده چې په سرکښي کښې د زړه اطمینان او خوشحالی اوسکون نه وی بلکه تحیر او پریشانی وی .
﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهَدْيِ﴾ (شری) په عرف کښې ورکولو د قیمت ته وائی لپاره د وصول کولو د سلع (مال) او ددې نه بعد بآ داخلېږي په ثمن باندې، نو سوال راځي چې دوی سره څو هدایت نه و چې ضلالت پری واخلی ، نوجواب دادې چې (۱) دوی سره فطری هدایت موجود وو ځکه چې (کل مولود یولد علی الاسلام) (۲) یا دشراً نه مراد اختیار او ترجیح ده یعنی دوی ترجیح ورکړیده ضلالت لره په هدایت او اختیار کړې یې دې ضلالت په هدایت باندې

﴿فَمَا رَیْتُمْ تُجَرِّتُهُمْ﴾ هرکله چې معامله دمنافقانو (استبدال) مشابه کړې شوه د تجارت سره نودلته دمشبه به یعنی تجارت ملائعات چې ربح ده ذکرشوه نفیاً دا استعاره ترشیحيه شوه، او دا په کلام کښې حسن پیدا کوي نو دا اشاره شوه دپته چې تجارت خو د ربح یعنی د گټې لپاره وی خو ددوی چې کوم قسم تجارت و کړونو پدې کښې خو ربح درکنار بلکه د رأس المال نه بالکلیه محروم شو. ﴿وَمَا کَانُوا مُهْتَدِیْنَ﴾ یعنی د رأس المال نه هم محروم شو

﴿مَثَلُهُمْ کَمَثَلِ الَّذِی اَسْتَوْقَدَ نَارًا﴾ ددې نه بعد دوه مثالونه ذکر کيږي دجمهورو مفسرینو په رای دا دواړه مثالونه دمنافقینو لپاره دی ځکه چې دوی ډیر ضرر رسونکی دی

اسلام او مسلمانانوته «دلستونری ماران دی، اوفرق په مابین ددې دواړو مثالونه کښې دادي چه اول مثال ددوی دې مع حضورالنبي ﷺ . اودویم مثال ددوی دې مع نزول القرآن او کلمه د «او» په دې قول کښې چه «أَوْ كَصَيِّبٍ» لپاره دتخیر ده. او زموږ دشیخ الشیوخ په رای اول مثال ددویمې فرقې دې یعنی کافر مجاهر اودویم مثال د دریمې فرقې دې یعنی منافقین او کلمه د «او» په «او کصیب» کښې لپاره دتنويع ده یعنی د یوې نوعې مثال دغه اول دې او د بلې نوعې مثال دادویم دې

(۱) دجمهورو مفسرینو په رای تشریح داسې ده چه «الَّذِي» مفرد دې لفظاً اوجمع دې معنا نو په «أَسْتَوْقَدَ» کښې او «مَا حَوْلَهُ» کښې دلفظ لحاظ شويدي اوضمیر دمفرد ورته راجع شويدي اویه (بُئِرِهِمْ) او «وَتَرْكُهُمْ» ، «لَا يُبْصِرُونَ» کښې دمعنی لحاظ شويدي او ضمیر دجمع ورته راجع شويدي او «أَسْتَوْقَدَ نَارًا» په معنی د اوقد سره دې.

«ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ» بآ لپاره دتعدیت ده یعنی یوسی اوختم کړی الله تعالی نور ددوی او دلته کښې (بنارهم) ونه ویلې شو او سره ددینه چه دا موافق وو د استوقد ناراً سره ځکه چه په نارکښې دوه صفتونه (اشراق) رنرا کول او (احراق) سوزول دی او دکافرانو اومنافقانو فائده په نورکښې وه نوهغه ترینه الله تعالی سلب کړه اوهرچه دې احراق یعنی سوزول په عذاب سره یاسوزیدل دزړونوپه ترقی دمؤمنانوسره نو دا خوضر و نو هغه پاتې دې او دارنگه دلته داسې ذکرته شو چه (ذهب الله بضوئهم) اوسره ددینه چه دا موافق و داضأت سره. ځکه چه ضء زیادت دنور ته ویلې شی نوکه «بضوئهم» ویلې شوې وې نو توهم به کیدی شو چه زیاته رنرا به ختم شوی وی اولگه به پاتې وی. نو ددې وجه نه «بنورهم» وه ویلې شو. او تطبیق دمثال دممثل سره دارنگه دې چه منافقانو اظهار دایمان وکړو او دمؤمنانوسره نی په بعضې عباداتوکښې شرکت وکړو نو دوی ته امن حاصل شو او جان اوماال نی محفوظ شو او په مال غنیمت کښې ورته حصه ملاؤشوه نو دوی پشان دهغه چا دی چه په یو بیابان کښ نی شپه راشی او اور بل کړی ددفع دموذیاتولپاره او د رنرا حاصلولولپاره نومنافقانوته هم په ایمان ظاهرولوسره دنیوی فوائد حاصل شواوضرورته ترینه دفع شو.

ليكن چه كله دوى مړه شى نو دا حال ئى مشابه شو د (ذهب الله بنورهم) سره نو دمرگ نه وروستو به دوى په ظلمات دحشر او ظلمات دجهنم كېنې وى، نو دا حال ئى مشابه شو د (وتركهم فى ظلمات) سره او دجهنم نه د وتلوڅه لار نشته نوڅكه (لايبصرون) راغې.

(۲) او تشرېح دمثال په راي دحضرت الشيخ داسې ده چه (كمثل الذى) كېنې «الذى» مفرد دې لفظاً او معنى دواړه خو دلته د (استوقد ناراً) نه بعد دا عبارت مقدر دې (وهناك رجال قاعدون) اوديته «اندماج» ويلې شى او مراد په (الذى) سره نېى ﷺ دې او د (نار) نه مراد درُشد اوهدايت نور دې او د قرآن او د ايمان دعوت دې نو تطبيق دمثال دارنگه دې چه مثال دكافرانو اومشركانو دمكې دنېى ﷺ سره دارنگه دې چه نېى ﷺ د رُشد اوهدايت چراغ بَلْ كُرو (استوقدناراً) اوپه دغه مكان كېنې مشركين مكه موجودو «هناك رجال» او كله چه درُشد اوهدايت انوارات مدينې ته اونورو اطرافوته ورسيدل «فلما اضأت ماحوله» او مشركينو دضد او عناد دوجه نه دعوت دايمان قبول نكړو، نوالله ﷻ ددوى نور ختم كړو (ذهب الله بنورهم) نو دا ضمير راجع دې هغه رجال ته چه مقدر دې په عبارت كېنې او د ذهاب د نور نه مطلب ددوى استعداد سلب كول دى او دظلمات نه مراد دجهل اودكفرظلمات دى، اوروستو جمله چه ﴿صَمُّكُمْ غَمٌّ قَهْمٌ لَا يَرْجِعُونَ﴾ دې نو دا د «تركهم فى ظلمات» تفسير دې او ددې آيت دا مفهوم بعينه هغه دې چه مخكېنې ذكرشو يعنى «ختم الله على قلوبهم وعلى سمعهم وعلى ابصارهم غشاوة».

﴿صَمُّكُمْ غَمٌّ﴾ صَمُّ جمع د اصم ده او بُكْمُ جمع د ابكم ده او غَمٌّ جمع د اعمى ده او دا خبر د مبتدا محذوفې لپاره دې، «اى هم صم» نو سوال راځى چه دوى خو كانړه، رانده ،گونگيان نه دى، نوجواب دادې چه دلته حرف تشبيه حذف دې «اى هم كالصم واليكم» اوحذف شويدي حرف تشبيه نو دا تشبيه بليغه شوه لكه «زيد اسد» او تشبيه د «اصم» ابكم ،اعمى» سره پدې كېنې ده چه دوى دا قوتونه يعنى قوه سامعه او قوه نطقى او قوه باصره دحق لپاره بالكل استعمال نه كړل حالانكه دا پيداو او په حق كېنې داستعمال لپاره نودا داسې شوه چه دا قوتونه بالكل نشته .

(او كَصَيْبٍ) دلته (مثلهم) مبتدا مقدر ده او صَيْب په حذف دمضاف سره دې. «اى مثلهم

کاصحاب صیب» او ذوی صیب، «ای مظلوم مع نزول القرآن کصیب من السماء» صیب ډیر باران ته وائی او هیټ هغه باران دې چه پس دسوکړې نه اووریږی او مطر عام دې او اکثر اطلاق ئی په قرآن کښې په باران د عذاب کیږی، چونکه باران رحمت وی او سبب د احیاء زمکی وی او د طرف د آسمان نه راځی نو دغه شان قرآن هم رحمت دې اوسبب دې لپاره دامیا دقلوب او نزول ئی داسمان نه دې «فیه ظلمات» په باران کښې ډیرې تیرې وی یو تیاره دباران وی بله تیاره دوریځی، بله تیاره دشپې وی، او په قرآن کښې تکالیف شرعیه یعنی تکلیفونه دعوت، اوجهاد او د نور عباداتو چه ذکر دی په قرآن کښې اویان دقباحتونو ذکر او دنفاق دې.

«رعد» آواز دگډگډې چه د وریځې نه اوریډې شی او په قرآن کښې تخویفات دنیو په اړه اخروی او زجرونه په کفر او نفاق ذکر کیږی.

«وبرق» هغه برق دې چه د وریځې نه ښکاره کیږی او په کومه وریځ کښې چه رعد اوبرق وی نو دهغې نه باران ډیروریږی نو په قرآن کښې چه بشارتونه مؤمنانوته دی او دلائل دتوحید دی نو دا پشان دبرق دی.

﴿يَجْعَلُونَ أَصْنُفًا﴾ داجمله مستأنفه ده اویان دتمثیل دې لپاره د «رعد» یعنی رعد دومره سخت اوتیز وی چه دهغې د تیزوالي اودتندر د ویرې نه دغه خلق غوږونه بنده وی او دباران دخائ نه تختی نوحصه ددغه خلقو دباران نه صرف یوه او هییت وی او نورو فوائدوته فکر نه کوی نودغه شان دا منافقان دمجلس دقرآن نه تختی او غوږونه بندوی لپاره ددې چه دقرآن دتخویفات اوزجرونو نه اثر قبول نه کړی. «اصنافهم» ذکر ذکل دې مراد ترینه جزء دې یعنی «انامل» یعنی سرونه دگوتو ﴿مِنْ الصَّوْعِقِ﴾ «من» تعلیلیه دې دا علت دې د «يجعلون» او صواعق جمع دصاعقه ده هغه اورچه دسخت آواز د رعد نه پیداشی ﴿جَذَرُ الْقَوْمِ﴾ دا مفعول له دې د «يجعلون» لپاره او په صاعقه کښې دموت حقیقه خطره وی او په قرآن اوریډو کښې دا خلاص ایمان او دنفاق پریخودلو خطره وی او دا دوی ته دمرگ پشان ښکاری

﴿وَاللَّهُ حَاطٌّ بِالْمَقْطَرِ﴾ یعنی دوی نشی خلاصیدې دالله ﷻ نه لکه محاط چه نشی خلاصیدی دمحیط نه نو دا استعاره تبعیه ده او تشبیه دیوحال ده دبل حال سره. یا احاطه

د علم او قدرت مراد ده یعنې دوی دالله ﷻ د علم او قدرت ماتحت دی .

﴿يَهْدِيكَ اللَّهُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ دا تتمه د مثال ده یعنې دلانلو دقرآن ته عقلونه حیرانښیږي خو دا منافقان ئی دبدقسمتی دوجه نه، نه منی اوپه دې کښې اشاره ده چه بشارت مفیدنه دې منافقانونه (خطف) اخذ دې بسرعه یعنې نښتول ﴿كُلَّمَا أَهْبَأَ﴾ دا متعدی دې اومفعول ئی مقدر دې ای (مسلكاً) او (طريقاً) یا لازمی دې یعنې چه ښکاره شی دوی ته رنړا ﴿مُتَّوِّعًا﴾ د (فيه) ضمیر راجع دې مسلكاً مقدر ته اوکه (ضاً) لازمی شی نو بیا ضمیر راجع دې مکان د رنړا ته، یعنې لکه څرنگه چه په حال دباران اوتیارو کښې کله چه بریښناوښی نودغه خلق قدم واخلی اوکله چه تیاره شی نو بیا ولاړوی نودغه شان حال دمنافقانو دې چه کله په اسلام کښې دنیوی منافع و وینی لکه توقع ده ال غنیمت حاصلیدل وغیره نودوی بیا دمسلمانانو ملگرتیا کوی اوپه جهاد وغیره کښې شرکت کوی اوکله چه دنیوی منافع نه وی اوتکالیف او مصائب برداشت کول راشی نوییا دوی ملگرتیا نه کوی ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ﴾ یعنې که الله ﷻ وغواری نو ددوی دا ظاهری سمع اوبصر به هم ختم کړی لکه باطنی چه ختم دی نو پانده خړه به ترینه جوړشی .

﴿إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ دا تعلیل د ماقبل دې (شی) په لغت کښې «مايصح ان يُعلم ويُخبر عنه» ته وائی نو دا شامل دې موجود او معدوم او واجب اوممکن ټولوته اوپه عرف کښې ئی اطلاق په متعدد معانیو باندې کیږی اوتعین دماهوالمراذبه ترینه په قرینه سره کیږی (۱) کله ترینه مراد ټول افرادوی یعنې موجود اومعدوم او واجب اوممکن لکه (والله بكل شی علیم) ذکر دعلم قرینه ده چه مراد دشی نه موجودات اومعدومات اوممکنات اوزات دالله تعالی دا ټول مرادی، ځکه علم دباری تعالی دې ټولوته شامل دې .
(۲) کله ترینه مراد صرف ممکنات وی لکه پدې آیت کښې په قرینه دذکر قدرت سره ځکه قدرت نه متعلق کیږی په محالاتو پوری اودارنگه په واجب الوجود پوری .

(۳) کله ترینه مرادهغه ممکن وی چه موجودوی په ذهن کښې لکه (ولاتقولن لشی انی لافع ذلک غدا الا ان یشاء الله) . نو دلته مراد د(شی) نه هغه دې چه تصورئ شوې وی په ذهن کښې .

(۴) کله ترینه مراد هغه ممکن وی چه معدوم وی لکه (انما امرنا لشی اذا اردناه) . الايه

۵، کله ترینه مراد موجود خارجی وی لکه (وقد خلقتک من قبل ولم تک شیئا) ای موجوداً خارجياً.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ
ای خلقو! صرف دخیل رب عبادت کوئ هغه ^(۱) چه تاسو ئی پیدا کړي یئ او هغه خلق چه مخکیني ووستاسو نه
لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۝ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بَنَاءً
دپاره ددې چې تاسو یچ شی د عذاب نه . هغه ذات ^(۲) چې گرزولي ئې ده ستاسو دپاره زمکه فرش او آسمانونه چت
وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ ۖ فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ
اوراوری د آسمان دطرغه اوبه نور اباسی په هغې سره دمیوونه رزق ستاسو دپاره ،نومه گرزوئ ^(۳) دپاره دالله
أَنْدَادًا ۚ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۝
شریکان اوحال دادې چې تاسو پوهیئ (چې) داکارونه صرف الله کوي

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا﴾ ددینه مخکینې ذکر دتمهیدوو یعنی بیان ددرې فرقوؤ، اودلته داصل دعوی د سورت یعنی دعوی توحید ذکر دې، او دا دعوی درې وارې ذکر کیږي: یو وارې دلته ذکر شوه اودویم وار په آیت ۱۲۳ اودریم وار په آیت ۲۵۵ کښې، اول وار ذکر ئی لپاره دنفی شرک اعتقادی دې، او دویم وار ذکر ئی لپاره دنفی شرک فعلی دې، او دریم وار ذکر ئی لپاره دنفی شرک فی الشفاعة دې (یا، حروف ندا دې، د قریب اوبعید دواړو لپاره استعمالیږي «أَيُّ» اسم مبهم دې پدې سره توصل کولې شی لپاره دندا معرف باللام ته په هغه ځای کښې چه په دغه معرف باللام باندې (یا، نه داخلېږي، یعنی غیر دلفظ دالله نه او دالفظ د (أَيُّ) مبنی دې په ضمه، ځکه دا منادی ده او «ها» زائیده لپاره دتنبيه اوعوض دې د مافات چه اتصال د «یا» دې د اصل منادی سره.

۱- اصل دعوي

۲- دليل انفسی

۳- دليل افاقي مفلى _ والسماء علوى دليل انزل من السماء جوى دليل

۴- نسيجه دماقبل

او «الناس» صفت يابدل دې د «آي» نه او مرفوع دې اولفظ دناس اسم جمع ده، او **مواد** **فاس** نه په نزد دبعضي هغه دى چه موجودو په زمانه دنزول د وحى كښې نو دا خطاب موجودينو ته دې، اگرچه حكم دعبادت عام دې غيرموجودين لره په اجماع سره اوپه نزد دبعضي دا خطاب عام دې موجودين اومعدومين تولوته دې، اومعدوم ته اگرچه خطاب نشى كيدې ليكن اصالة نشى كيدې اودلته خطاب ياپه طريقه دتغليب سره دې ياپه فرض كولوډه معدوم پشان دموجود او بنا په هرتقدير سره هغه چه روايت دې دابن مسعود رضي الله عنه اوعلقمه وا بن عباس رضي الله عنه نه «ان لكل شئ نزل فيه يايها الناس مكى ويا ايها الذين آمنوا مدنى» نو دا روايت په تقدير دصحت سره مؤول دې يعنى مصداق اولين اومخاطب اولين په (ياايها الناس) سره اهل مكه دى اوپه (ياايها الذين آمنوا) سره اهل مدينه دى، دا مراد ندې چه (ياايها الناس) خطاب صرف اهل مكه ته دې، بلكه دا خطاب اوحكم عام دې ټولو موجودين اومعدومين ته . او **دحضور اكرم** ﷺ خطاب په (ياايها الناس) سره او دنورو انبياؤ عليهم الصلاة والسلام خطاب په «ياقوم» سره لپاره د اشارې دې عموم بعثت دحضور ﷺ ته ، او كه **خوك سوال وگړى** چه جنات خو دجنس دناس) نه ندى نوهغوئ خارج شود خطاب اوحكم نه نوجواب دادې چه د (ياايها الناس) نه بعدوالجن مقدردي نو خطاب اوحكم دوى ته هم شامل شو اوبعضي حضرات فرمائى چه «الناس» نه مراد ناسى دې يعنى هغه مخلوق چه وعده ازلى ترينه هيره شوى ده، ياجنات چونكه په احكاموكښې تابع دى د انسانانو نوذكرمستقلاً ته ئى حاجت نشته.

«اعبدوا ربكم» دلته دحصرمعنى مرادده، يعنى صرف ديو رب عبادت كوي اوعبادت عام دې كه مالى وى اوكه بدنى وى اوكه قولى وى.

اوحصر دعبادت په رب پورې معنى دتوحيدده نوددې وجه نه مفسرينود (اعبدوا).

تفسيرپه (وَخَدُوا رِبْكُمْ) سره كړيدې او دحصرمعنى ځكه مراد ده چه مشركين چه مخاطبين اولين دى پدې خطاب سره هغوئ دعبادت د رب نه منكرنه ؤ بلكه دحصر دعبادت نه په رب پورې منكرؤ لكه دوى به ويل: (هذا لله بزعهم وهذا شركائنا) نو كچرې دلته دحصرمعنى مراد نشى نو دا كلام به مفيد نشى اوپدې وجه تصريح كړيده بعض اهل علم لكه شيخ رضى شوچه

کله کله په کلام کښې دحصر معنی مراد وی او ادوات د حصر نوی موجود او بله داوجه ده چه
﴿فَلَا تَجْعَلُوا إِلَهَ أَنْدَادًا﴾ نتیجه د ماقبل ده اوپدې کښې حصر دې نومعلومه شوه چه په اول
کښې یعنی «اعبدوا» کښې هم حصر دې ځکه چه نتیجه اومدعی پوښی وی.

﴿الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ دا صفت موضحه دې درېکم لپاره او دا بیان ددلائل
عقلیو دې په دعوی توحید باندې. نو دا اول دلیل عقلی انفسی دې یعنی دا ستاسو انفس
دلیل د وحدانیت درب دې.

﴿لَكُمْ لَكُمْ تَقْوَنَ﴾ (لعل، په معنی دلام گۍ سره دې او (تقون) په اصل کښې (توتقیون)
و. او په تا بدل شو او ادغام وشو نوتقون شو.

﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ رِيشًا﴾ دا دلیل عقلی آفاقی سفلی دې او (جعل) کچرې په
معنی د «خلق» سره شی نو «فراش» حال دې او که په معنی دصیر سره شی نو بیا «فراشا»
مفعول ثانی دې او «فراشا» په معنی دمفروشه دې، یا د «کالفراش» یعنی پشان دبسترې
غوریدلی، یعنی دا زمکه نه ډیره نر مه ده چه خپې په کښې ننوزی او تلل پی نشی کیدې، او نه
ډیره سخته ده چه آرام پی نشی کیدې او دغه د (ذلولا) معنی ده چه سورة الملك کښې ذکر دی
﴿وَالسَّمَاءَ بَنَاءً﴾ دا دلیل عقلی آفاقی علوی دې، او «بناء» په معنی دمبنی جوړ کړې شوی سره
راخی خواه که کوته وی یا خیمه وی یا گنبد وی خودلته ترینه مراد سقف (جهت) دې.

﴿وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً﴾ دا دلیل عقلی جوی دې په توحید باندې، حاصل دا چه علویات
سفلیات، جویات ټول دالله ﷻ دتوحید شواهد اودلائل دی. نونتیجه داشوه چه (فلا تَجْعَلُوا
الْآلِهَةَ) او مراد (من السماء) نه جهة العلوه یا صاحب مراد دې.

﴿فَأَخْرَجَ مِنْ الْكُمُرَاتِ رِيشًا لَكُمْ﴾ «رزق» مفعول د اخرج دې او «من الثمرات» په اخرج
بورې متعلق دې یا په موضع دحال کښې دې «ای رزقا کاتنامن الثمرات».

﴿فَلَا تَجْعَلُوا إِلَهَ أَنْدَادًا﴾ د تَجْعَلُوا نه مراد دادي چه مه گرزوئ په خپل اعتقاد کښې الله ﷻ
لره شرکا یعنی اعتقاد مکوئ، یا گرزول په اعتبار دعمل سره مراد دی، «الاداد» جمع دند ده دا

هغه مقابل ته ويلې شی چې مساوی وی، اودلته مراد مطلق شرکا دی خواه که مساوی وی او که غیر مساوی وی اوچن وی او که انس وی، نو سوال رازی چې مشرکانو خو خپل معبودان مساوی نه گنړل دالله ﷻ سره بلکه ادنی ئی گنړل او وسیله ئی گرزول دتقرب الی الله لپاره، نو جواب دادې چې اطلاق د«فد» پدوئ باندې په طریقه داستعارې تهکمیة سره شویډې یعنی دمشرکینو په اعتقاد کښې خو اگرچه دوی مقابل مساوی نه ؤ، خو اطلاق دمقابل مساوی په دوی باندې تهکماً شویډې لکه (وبشرهم بعذاب) کښې چې استعاره تهکمیة ده، یا هرکله چې دوی خپل معبودان برابر کړه دالله ﷻ سره په استعانت او سجده اونذروغیره کښې نوپه دوی باندې اطلاق د«فد» بطریق الالزام وکړې شو.

او (اندادا) چې په صیغه دجمع سره ذکر شویډې نو مراد ترینه داندې چې ډیر انداد مه گرزوی او د یواجزیت دې بلکه دا سلب کلی دې، خو دجمع ذکر کول په اعتبار دواقع دحال سره دی، چې مشرکینو الله ﷻ لره ډیر بی شمارة معبودان گرزولی ؤ.

﴿وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ ، «ای وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ اِنْ شَيْئًا مَّا ذَكَرْنَا بِفَعْلِهِ غَيْرُهُ تَعَالَى» یعنی پدې خبره باندې تاسو(مشرکان) ښه پوهیږئ چې پیدا کول ستاسو او دارنگه آسمان، ځمکه، باران وغیره صرف الله تعالی کړیدی اودغه کارونه چې څوک کوی خو صرف هم هغه معبودوی نو پکار ده چې تاسو قول او اقرار وکړئ پدې چې معبود صرف الله تعالی دې حالانکه تاسو دا اقرار نه کوئ نو گویا چې تاسو دلیل او مقدمات ددلیل منی او نتیجه ددلیل نه منی، او دا نهایت بی وقوفی ده، او هرکله چې دعوی توحید ثابت شوه په دلائلو سره نو دمشرکینو دطرفه سوال راغې چې دا دعوی توحید څکه نه منو چې داسا دطرفه ده، یعنی الله تعالی داسی امر ندې کړې چې «اعبدوا ربکم» چې صرف د یورب عبادت کوئ لکه په سورت یونس «ع» کښې ذکر دی (ام یقولون افتراه) او مشرکین چې قرآن ته افترا وویله یا ئی انکار او ریب کولو نوفی الحقیقت دوی مسئله توحید ته افترا وویله اوددینه ئی اصالة انکار کولو اوریب ئی کولو لکه په سورت یونس آیت (۱۵)، کښې دی (انت بقران غیر هذا اوبدل) مشرکانو د تغیر اوتبدیل مطالبه وکړه نو معلومه شوه چې اصل اختلاف ئی دتوحید سره ؤ.

وَأَنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ ۚ

او که چری بین تاسو په شک کښې ^(۱) دهغه کلام نه چه نازل کړېدې مونږ په خپل بنده نور اوږې یو سورت مثل ددې

واذعوا شهداءکم مِّنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۚ فَإِنْ كُمْ تَفْعَلُوا وَلَكِنْ تَفْعَلُوا

اوراؤ غواړئ مددگاران خپل سوا دالله نه که بین تاسو ریښتني . بس که چری تاسو اونکړئ . دا کار او هرگزئ نشئ کولئ

فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ ۖ أَعَدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ۚ

نو خان بچ کړئ دهغه اور نه چه لرگي دهغې خلق دي او گټې دي، تیار کړې شوېدې دپاره د کافرانو

بهر حال هر کله چه د مشرکانو د طرفه په مسئله توحید سوال وشو نو جواب ئی راغې چه

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا﴾ حاصل د جواب دادې چه که دا مسئله د طرفه دالله ﷻ

نه، نه وی نو تاسو هم عرب فصحا بین نو داسې کتاب تاسو جوړ کړئ او پیش ئی کړئ، اوجہ داسی نشئ کولائ نو معلومه شوه چه دا کتاب او دا مسئله د طرفه دالله ﷻ نه ده، نو دا ژمن او ایمان راوړئ او خپل خان د جهنم نه بچ کړئ، سوال راځی چه ریب د کفارو خو یقینی و او کلمه د(ان) خو و شک لپاره مستعملیږی؟ جواب دادې: (۱) چه (ان) لپاره دتویخ اوزورنې دې په اړتیا باندی لکه یوسړې خپل بچی ته وائی. «ان کنت ابني فاطمی» یعنې کچرې ته خامخوې بی نو زما خبره منه، نودلته (ان) د شک لپاره ندې بلکه لپاره دتویخ دې په ترک د اطاعت (۲) یادلته تغلیب دې یعنې د بعضو ریب و قطعاً اود بعضو نه و نو تغلیب وشو دغیر مرتابین په مرتابین (۳) یا چونکه دمخالفین ریب اگر که یقینی و خوبې دلیل و نونازل کړې شو په منزله دغیر یقینی (۴) یا کلمه دان په معنی د(اذ) سره ده.

﴿عَلَىٰ عَبْدِنَا﴾ د قرآن قانون دې چه کوم خائ دنی ﷻ نه اظهار دمعجزې وشی نولهته

دنی کریم ﷺ ته تعبیری په عبد سره کیږی لپاره ددې چه څوک نیی کریم ﷺ ته د اظهار معجزې له وجه معبود و نه وائی

لکه پدې آیت کښې او په سورة انفال ۴۱ کښې (وما نزلنا علی عبدنا). یا لکه (سبحان الذی اسرى عبده) (بنی اسرائیل)، یا لکه (تبارک الذی نزل الفرقان علی عبده) فرقان

۱- د (عبدنا) لفظ نه معلومېږي چه اشاعت ددين دعبديت نه كيږي نه دسلطنت نه اوعبديت په مراتبو دقرب كښې لويه مرتبه ده اوله دې وجه نه نبی كريم ﷺ عبديت غوره كړو كله چه ورته اختيار وركړې شو دسلطنت او دعبديت اوددې وجه نه نبی كريم ﷺ فرمائی: «من تواضع لله رفعه الله ومن تكبر الله وضعه الله»، د مخلوق سره عبديت مناسب دې. حضرت شاه انورشاه صاحب فرمائی چه آدم عليه الصلاة والسلام ته چه خلافت ملاؤشويدي نو دا په عبوديت سره ملاؤشويدي نه په علم سره لكه دا مشهوره ده (فيض الباری ج ۴).

دكومبادشاهانو دلاسه چه نشر داسلام شويدي لكه صحابه رضي الله عنهم نه نودغه دعبديت دوجه نه شويدي نه دسلطنت دوجه نه، اوه ددې وجه نه د وروستو بادشاهانو دلاسه نشر داسلام نه كيده.

﴿قَاتُوا بَسُورًا مِّنْ مِّثْلِهِ﴾ دا امر دتعجيز لپاره دې او «من مثله» ياظرف مستقدي (۱)،

صفت دې د«بسورة» لپاره او«من» بيانيه دې ياتبعية دې اوضمير راجع دې «مانزلنا» ته نوچه «من» بيانيه شى نو معنى داده چه راوړئ يوسورة داسې سورة چه مثل وى دقرآن مانزلنا. يعنى دقرآن مماثل وى په فصاحت، بلاغت، اخبار عن المغيبات وغيره كښې، اوچه «من» تبعيضة شى، نو معنى داده چه راوړئ يوسورت چه بعض وى دممائل دقرآن نه. يعنى يو داسې كتاب چه مماثل وى دقرآن نو دهغې نه يوسورت راوړئ، او مراد په مثل سره پدې تقدير باندې مثل محقق ندې مراد بلكه مماثل فرضا مراد دې لكه و (ملك لا يخل).

(۲) او يا «من مثله» ظرف لغو دې متعلق په «قَاتُوا» پورې او ضمير پدې تقدير راجع دې «عبد» ته او«من» ابتدائيه دې يعنى راوړئ يوسورت دطرفه ديوشخص نه چه هغه مثل وى خما ددې عبد، او مراد مثليه په مطلق بشرية كښې دې ياپه اُمية كښې دې يعنى داسې شخص وگورئ چه هغه هم بشري او امى وى او داسې فصيح بليغ كلام راوړئ. نو دهغه شخص نه سورت راوړئ ليكن دا احتمال بعضي حضراتو ضعيف كړيدي په ديرووجوهو سره چه منجمله دهغې نه داده چه پدې كښې اثبات دعجزؤشو د اتیان مخصوص نه چه اتیان دې دداسى چانه چه هغه هم امى او بشري او مقصود اثبات دعجزدي دمطلق اتیان نه.

پس زده كړه داخبره چه پدې آيت كښې تحدی (چيلنج) شويدي چه مثل دقرآن راوړئ. عام مفسرين حضرات فرمائی چه مراتب دتحدی ظوردي (۱) تحدی په كل قرآن سره لكه (قل لنن

اجتمعت الانس والجن علی ان یا توامثل هذا القرآن لایا تون بمثله ولو کان بعضهم لبعض ظهیر
سورة بنی اسرائیل آیت (۸۸). (۲) تحدی پہ لسو سورتونو سره لکه (فاتوا بعشر سور مثله
مفتریت) سورة هود آیت ۱۳. (۳) پہ یو سورت سره لکه دلته (۴) تحدی پہ یو جملہ او کلام
سره لکه (فلیاتوا بحديث مثله ان كانوا صادقين) طور، آیت ۳۳. حضرت الاستاذ رحمۃ اللہ علیہ
فرمایاں چہ (۵) تحدی پہ حرف واحد سره دہ، حروف مقطعات ہفہ چہ مفرد واقع شویدی لکہ
(ص، ق، ن) پدی کنبی ہم دا چلینج دی چہ داسی حرف تاسونشی راؤری۔

﴿وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ﴾ دا توسیع میدان دمقابلہ دی یعنی کہ پخپلہ یوازې دقرآن مثل
نشی پیش کولې نوتا سوتہ تہ اجازت دی چہ خپل شہدا راؤبلی، او ہوا د شہداء نہ ہفہ دی
چہ دوی معبود جو کړی و، یا مراد ترینہ ددوی اکابرین او موافقین دی پہ انکار کنبی

﴿إِنْ لَمْ تَفْعَلُوا﴾ (فأ،) لپارہ د تعقیب دہ یعنی بعد د تحدی او چلینج ورکولونہ خومقابلہ
ضروری وی خصوصاً د دسی او معاند لپارہ خو ډیر ضروری وی نو کہ ستاسو خہ جرأت او
طاقت وی نومقابلہ وکړی. او کہ مقابلہ نشی کولې نو بیا ایمان راوړی نو (فان لم تفعلوا)
شرط دی او جزاء نی مقدرہ دہ چہ (فامنوا) دہ، او دا قول چہ ﴿فَاتَّقُوا﴾ د محذوف جزا قائم
مقام دی او ﴿وَلَنْ تَفْعَلُوا﴾ د شرط او جزاء پہ درمیان کنبی جملہ معترضہ دہ لپارہ د اظہار
د عجز د مخالفینو او دایوہ بنکارہ معجزہ د قرآن او د حضور ﷺ دہ چہ اخبار نی وکړو د غیب نہ،
یعنی لدې خبرې نہ چہ تاسو هرگز د قیامت پورې ہم ددې مثل نشی پیش کولې نوظاہرہ دہ چہ
پدی باندې بہ مخالفینو تہ ډیر جوش ورغلی وی او ډیرہ سعی بہ نی کړې وی خو یو حرف اویوہ
جملہ نی ہم بہ مثل د قرآن نہ دہ پیش کړې او عاجز شویدی نو دا پیشنگویي ټکی پہ ټکی
صحیح ثابتہ شوہ نو دا دلیل د اعجاز د قرآن او د رسالت دروسل الله ﷻ شو یعنی اخبار
دمغیباتو راتلونکونہ۔

﴿وَلَوْ دُها﴾ وقود بضم الواو مصدر دی اوبقته الواو اسم دی لپارہ د هفہ شی چہ هفہ سره
اور بلولې شی یعنی خشاک، لرگی، اودغہ شان نور اوزان د فعل اول د فاعول دی لکہ وُضو،
او وُضو، او طهور، طهور، وُزوع، وُزوع، لغوب، لغوب۔

﴿الْأَنفُسُ﴾ نه مراد كفار مشرکین دی ﴿وَالْحِجَارَةُ﴾ دابن عباس رضی اللہ عنہ او ابن مسعود رضی اللہ عنہ نه مروی ده چه مراد دینه حجارة الکبریت یعنی دگوگرو، کانری مراد دی او تخصیص نی خکه و شو چه پدی کنبی ۱- سخته گرمی ۲- لمبی ۳- اوور زر بلیدل ۴- او دبدن سره جوختیدل وی اوچه ناس ورسره بطور خشاک استعمال شی نو بیاور سره ۵- مزید بدبونی ، ۶- اوسخت لوگی شامل شی ﴿اللَّهُمَّ اعْذِنَا مِنْهَا﴾ او بعضی وائی چه مراد د «حجارة» نه بتان دی او تخصیص نی خکه و شو چه بتان دوی ذریعه دنجات گنرله او هغه ذریعه د عذاب شوه نو خلاف توقع کار و شو نو دا روحانی عذاب شو چه د جسم عذاب سره ضم شو.

﴿أَعَدْتُ لِلْكَافِرِينَ﴾ دا جمله په موضع دخال کنبی ده د «نار» نه، او «اعداد» تیارولو ته ویلې شی او دا دلیل دی پدی خبره چه جهنم او دارنگه جنت موجود دی فی الحال لکه دا مذهب د اهل سنت والجماعت دی، ددی آیت نه موجهه دا ثابتوی چه گناه، ایمان ته خه نقصان نه رسوی، خکه په گناه کولوسره خوک نه کافر کیږی او اور د جهنم خاص دکافرانو لپاره دی لکه ددی آیت نه واضحه شوه، او معقولله، خوارج ددی آیت نه دا ثابتوی چه مرتکب دگناه کبیره دایمان نه خارج دی خکه چه دگناه دوجه نه بنده جهنم ته خی او د جهنم او رخاص دکافرانو لپاره دی نو معلومه شوه چه مرتکب د کبیره کافر دی او خارج دی د ایمان نه، اهل السنه والجماعت وائی چه مراد دآیت نه دادی چه اصاله جهنم دکافرانو لپاره تیار دی او مؤمن عاصی به ورته تطفلاً یعنی تبعاً یا تظهراً یعنی دپاکولو لپاره ورته داخلیری، بله دا چه د أعدت معنی دانه ده چه صرف کافران به ورته داخلیری بلکه معنی نی داده چه تیار کړې شوی دی دکافرانو لپاره یا أعدت د اعداد نه مشتق دی او دلالت کوی په معنی د دوام باندې نو مطلب دادی چه په طریقه د دوام سره خاص دی دکافرانو لپاره.

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ

او زبیري ورکړه هغه خلقوته چې ایمان نی راوړي وي او نیک عملونه نی کړي وي چې بیشکه دوی لره جنتونه دي

تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا لَا قَالُوا

چې بهیري لاندې دونود هغې نه نهرونه، هرکله چې ورکړشی دوی ته په جنت کنبی دمیوونه رزق. نودوی به وای

هَذَا الَّذِي رَزَقْنَا مِنْ قَبْلَ وَأَنُتُوا بِهِ

چې داخو هغه دی چې مونږ ته راکړې شوې دي مخکې ددی نه، اورا وړې به شي دغه رزق دوي نه

مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

جې یوشان به وي دمخکني سره، اودوئ دپاره به په جنت کني بيبياني وي پاکيزه، اودوئ به په هغې کني مېشته دي

﴿وَيُفَوِّرُ الَّذِينَ﴾ دا معطوف دي په ماقبل باندې او په ماقبل کني اگر که صيغه د امر به

دني نشته دي چه هغه په لفظ کني معطوف عليه شي د «بشر» لپاره چه صيغه د امر د لیکر ديتنه عطف الفصه على الفصه وائي، يعنی چه مضمون ديوي جملې مناسب د معصوم دېلي جملې سره، نو عطف وشی اگر که موافق نه وي په (خبريت) انشائي کسي کمايقال ديتنه يعاقب بالقيد والازهاق، وبشروعوا بالظهور والاطلاق.

﴿أَنْ هُمْ جَنَّاتٍ﴾ په بشارت کني. ۱- يوميثروي سو هغه حضور ﷺ دي ۲- اويل مبشرلهم وي، هغه مؤمنان دي چه ذکردي په (آمنوا و عملوا الصالحات) کني او. ۳- بل مبشره وي، دا دهغې ذکردي اوباً مقدره ده «ای بان هم» او جنت اسم هي لپاره د دار ثواب او اطلاق ني کيوي کله په حال باندې يعنې ونې، چه زمکه ني پته کړي وي او قصور يعنې بنگلو. او کله ني اطلاق کيوي په محل د «ونو»، بنگلو باندې، نو که دلته حال مراد شي نو مضاف مقدر کولو ته ضرورت نشته او که محل مراد شي نو بيا مضاف مقدر دي «ای من تحت اشجارها و قصورها»، او «جنات» په صيغه جمع اونکره ذکرشوه ځکه جنت چه دار الثواب دي، مشتمل دي په ديرو جنتونو او په ديرو مراتبو مطابق د اعمالو د عاملينو او (الانهار) معرفه ذکرشوه ځکه په سورة محمد ﷺ آيت ۱۵ کني د انهار اربعض ذکر دي (فيها انهار من ماء غير آسن وافر من لبن لم يتغير طعمه وافر من حملا للشاربين - و انهار من عسل مصفى الايه).

﴿كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا﴾ پدي کني توسع دخوراک ته اشاره ده لکه په ماقبل کني توسع د سکا ته اشاره وه، «رُزِقُوا» په صيغه د مجهولي سره ذکرشوه نو اشاره ده چه ددوي به خدمت گاران وي (منها) ضمير راجع دي جنت ته، او من ابتدائي دي يا په معنى دى سره دي او «من ثمرة» کني من ابتدائي دي يازاند دي لپاره د افادي داستغراق او «رُزِقُوا» په معنى د مرزوفه سره مفعول ثاني دي د «رُزِقُوا» لپاره، او «كُلَّمَا» منصوب دي ظرف دي د «فالاول» لپاره

«هَذَا الَّذِي رَزَقْنَا مِنْ قَبْلُ» لفظ د هذا اشاره ده یا نوع د مرزوق ته اوبعض افراد د نوع چونکه محسوس دی نودغه کافی دی لپاره داشارې، یا په هذا کښې اشاره ده مشخص مرزوق ته، نو سوال راځی چه په مشخص حاضرطعام باندې اطلاق د رزقنا چه ماضی ده، نه صحیح کیږی ځکه حاضرطعام خوعین خوړلې شوې ندې.

جواب دادې چه حاضرطعام ته «رزقنا» ویل مبالغه دی یا دلته لفظ دمثل مقدر دې «ای هذا الحاضر مثل الذي رزقنا من قبل» اوپه «من قبل» کښې دوه توجهین دی (۱)، «من قبل هذه الساعة في الجنة». نو سوال راځی چه کله خو د استغراق لپاره وی یعنی هر وارې نو پدې کښې اول وارهم داخل دې او د اول وارته قبل خوڅه نشته نوڅرنگه به ویلې شی چه «هذا الذي رزقنا من قبل». جواب دادې چه اول ترینه مستثنی دې په قرینې عقلی سره، یا کله لپاره داستغراق حقیقی ندې بلکه داستغراق عرفی لپاره دې (۲)، «من قبل في الدنيا» مراد دې یعنی میوې دجنت به دمیوؤ ددنیا سره مشابه وی خو صرف په لون او اسم کښې ځکه مانوس شی ته دطبیعت میلان کیږی، نو پدې توجیه هم دا سوال رازی چه ډیر مسلمانان جنتیان داسی دی چه هغوی د دنیا میوې ندی خوړلې اونه ئی لیدلی دی، او دارنگه دجنت ډیری میوې داسی دی چه هغه جنتیانوندی لیدلی اونه ئی تصورکړیدې نوڅرنگه به صادق شی داچه «کله رزقوا — الایه»

(۱) جواب دلته استغراق حقیقی ندې مراد (۲)، «رزقنا» په معنی د(وَعِدْنَاهُمْ قَبْلُ فِي الدِّنْيَا) سره دې (۳)، تقدیری عبارت داسی دې (هذا جزأ العمل الذي وُقِنَنا من قبل في الدنيا).

«وَأَتَوْا بِهِمْ مُّشْتَبِهًا» دا علت دې دماقبل یعنی ددې قول لپاره چه (هذا الذي رزقنا من قبل) او دمتشابهاً نه مراد یوشان والې دې په رنگ اونوم کښې نه په خوند کښې (زَوَىٰ عَنْ الْحَسَنِ أَنْ أَحَدَهُمْ يُؤْتِي بِالصَّحْفَةِ فَيَأْكُلُ مِنْهَا ثُمَّ يُؤْتِي الْآخَرَ فَيَأْكُلُ مِثْلَ الْأَوَّلِ فَيَقُولُ ذَٰلِكَ؟ فَيَقُولُ الْمَلِكُ: كُلْ، فَاللون واحد والطعم مختلف).

«وَلَهُمْ فِيهَا أَنْزَاجٌ» دنیا والایبیانی هم مراد کیدې شی اوحورې هم مراد کیدې شی.

«مُطَهَّرَةٌ» یعنی دهرعیب ظاهری اوباطنی نه به پاکې وی، دانسان خوشحالی اولذت به

درې اشیا ودي ۱. مسكن چه فراخ او عمده وى ۲. او خوراك سكاك چه عمده او فراخ وى ۳. بى بى چه پاكه او خائسته وى. ددې درې وارو ذكر وشو خو په دنيا كښې هروقت خوف د زوال او دفنا وى نو ددې توهم د ازالې لپاره ورسره دا ذكر شو چه (وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ).

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيَى أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا ۚ فَأَمَّا الَّذِينَ

بیشكه الله شرم^(۱) حیانه کوي د دینه چې بیان کړي یو مثال دیو ماشی یا دهغې نه زیات. پس هر چې دی هغه کسان

أَمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ ۚ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا

چه ایمان نه راوړي دې توهغوي پوهیږي چې دامثال حق دې د طرفه درب ددوئ نه. او هر چې کافران دي

فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا ۚ يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا ۚ وَ يَهْدِي بِهِ

نودوئ وای چې څه اراه کړېده الله ددې مثال نه. گمراه کوي^(۲) الله پدې سره ډیر خلق. او هدایت کوي پدې سره

كَثِيرًا ۚ وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ ۚ الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ

ډیرونه. او نه گمراه کوي پدې سره مگر فاسقان. دا هغه خلق دي چې ماتوي وعده لوظ الله روستو دمضبوط کولو نه

وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ ۚ أَنْ يُوْصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ ۚ أُولَٰئِكَ

او پرېکوي هغه څیز چې حکم کړېدې الله دهغې دوصل (پیوست) کولو او فساد کوي په زمکه کښې. دغه کسان

هُمُ الْخٰسِرُونَ ۝

هم دوي تاوانیان دي

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيَى﴾ د اجواب ددویمې شېهي دې چه وار دیرې په توحید باندې، امام

سدى ﷺ او مجاهد ﷺ نه روايت دې چه هرکله بيان کړل الله تعالى مثالين مذکورين (کمثل الذى استوقداه) ، (او کصیب من السماء) نو کافرانو او منافقانو وويل چه دا کلام د الله ﷻ ندي څکه الله ﷻ منزه دې دداسې تمثيلات نه او دقتاده ﷺ او ابن عباس رضی الله عنهما نه روايت دې چه هرکله ذکر کړل الله ﷻ عنکبوت او ذباب لره نومشركينو وويل چه دا د الله ﷻ

1 - جواب شبة ثانیه

2 - مرتب بر ما قبل لف نشر غیر مرتب.

کلام نه دې څکه چه الله ﷻ دداسې حقیراشیاؤ ذکرنه کوی، نو گویاکه دا معارضه شوه، حاصل دجواب دادې چه مناسبت دمثال دمثّل سره ضروری دې او د مِثْل یعنی مثال بیانونکی سره ضروری ندې څکه چه مثال دوضاحت لپاره ذکرکېږی نوپکارده چه دچا لپاره چه مثال وی نو دهغه سره دې مناسب وی، داسې نده چه دبیاونونکی سره مناسب وی

(لَا يَسْتَحْي) بعضی مفسرین وائی چه حیا «انقباض النفس عن القبيح مخالفة الذم» ته وائی اودا دصفات دمخلوق نه دې نودلته ددغه صفت غایه مرادده (چه لا یتړک) یعنی الله ﷻ نه پریدی، اوبعض وائی چه حیا صفت دالله تعالی دې اثباتاً لکه په صحیح روایاتو کښې راغلی دی، او دلته دا صفت دالله ﷻ صفت سلبيه مقیده دې، نو ثبوت دصفت حیا د الله تعالی لپاره مخالف ندې، ددې آیت نه، نوحیاً صفت دالله تعالی دې او جاری دې په ظاهر باندې اودغه مخکښ ذکر شوې تعریف دهغه حیا دې چه صفت دمخلوق دې اوهغه حیا چه صفت دالله ﷻ دې نو دهغې تعریف مذکورنه دې بلکه هغه مجهولة الکنه دې، او اشتراک په مابین دصفاتو دالله تعالی او دصفاتو دمخلوقاتو کښې صرف اشتراک دلغظ دې حقیقه او ماهیت دهر یو جدا جدادې. نو بیا پدې (لا یستحی) په ظاهری معنی پاتې دې «أَنْ يَضْرَبَ مَثَلًا» داپه محل دجرکښې دې په «من» مقدره سره «ای من ان يضرب» یا منصوب بنزع الخافض دې چی من دې اومراد (يضرب) نه ییبن دې او تنوین په «مثلاً» کښې دتنکیر لپاره دې او (ما) یا زانده دې لپاره د زیاده دتنکیر ذکر شویدي، یا نکره دې صفت دې د مثلاً لپاره دمزید ابهام پیدا کولو ذکر شویدي او «بعوضه» بدل یا عطف بیان دې دمثلاً لپاره او «لوقها» کښې فوقیت یاد جسم مراد دې، یا فوقیت په حقارت کښې او ذباب دجسم لحاظ سره هم فوق دې او دحقارت په لحاظ سره هم فوق دې.

ابن جریر رحمته الله او نورو علماؤ ویلی دی چه بعوضه (ماشې) په مثال ددنیا کښې پیش کېږی څکه چه دماشې خاصیت دادې چه دې خالی البطن (وږی) وی نو ژوندی وې اوهرکله چه ئی خپته دچا دوینې څکلوسره ډکه شی نومړی شی، نو دارنگه انسان دې عموماً کله چه باطن ئی دمحبّت دمال نه خالی وی اومال ورسره کم وی نو دده په زړه کښې حیات روحانی وی اوکله چه ددنیا په مال سره مورشی نوزړه ئی مرشی اوغافل شی.

﴿فَأَمَّا الَّذِينَ ءَاتَوْا۟ بِدْيَكِبْنِي۟ بَيَانَ دَحْكَمَتِ دَمَثَالِ دِي۟، چه د مثال دوه حکمتونه دی

اول داچه په مثال سره تمیز دخلقو معلومېږي «فیعلمون انه الحق». دویم حکمت ترتب د آثارو مختلفو دې چه هدایت دې اوضالات دې.

وقال الشيخ رحمه الله في ضرب الامثال بالمحقرات ابتداءً للزمين والكفار - او يُضل كُني نسبت داضلال الله ﷻ ته خلقاً دې، اوحقیقه دې خلافاً للمعتزلة. ﴿يُضِلُّ بِمِثْلِهِ كَثِيرًا﴾ نه مراد ضديان اومعاندین دی. ﴿وَيَهْدِي بِمِثْلِهِ كَثِيرًا﴾ نه مراد انابت والا دی اومراد د «كثيراً» نه كثرة فی نفسه دې چه معنی دصیغې دبعالغې ده، نه كثرت اضافی چه هغه معنی دصیغې داسم تفضیل ده ځكه دهغې مقابله كُني كثرت نه راځي بلكه قلت راځي نو بیا داسې ویل پکاروؤ «یهدی قليلاً».

﴿وَمَا يُضِلُّ بِمِثْلِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ﴾ یعنی الله ﷻ انابت والا نه گمراه کوی بلكه فاسقین گمراه کوی. اوسبب دگمراهی ددوی دا صفات دی:

(۱) ﴿الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ﴾ عهد ازلی دایمان او دتوحید مراد دې، یاعهدی فطری چه «كل مولود یولد علی الفطرة»، یاعهد دبیعت ایمان بالمشافه یا بالغیب مراد دې.

(۲) ﴿وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ﴾ یعنی پریدی هغه چه الله ﷻ پرې امر دکولو کړې وی په «به» كُني، مبدل منه «أَنْ يُوصَلَ» په تاویل دمفردسره بدل اشتعال دې، نومعنی دا شوه چه «ما امر الله یوصله ای بفعله» او دا عام دې شامل دې هر هغه قطع اوترک لره چه الله ﷻ په هغې ناراض کیږي خواه که ترك دصله رحمی وی او که ترك دایمان او دتوحید وی یا دنورو فرائض وی. اگر که مشهوره داده چه مراد ترك دصله رحمی دې خوتحقیق دادي چه چه داعام دې. (۳) ﴿وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ﴾ فسادکول په شرك سره او دارنگه په نورو معاصیو سره.

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أََمْوَانًا فَاحْيَاكُمْ ثُمَّ تُمَيِّتُهُمْ
څرنگه تاسو كفر کوئ ^(۱) په الله باندې، اوحال دادي چې تاسو بې جان وئ نواله ژوندي کړئ، بیا به مړه کړي تاسو
ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ۝ هُوَ الَّذِي خَلَقَ
او بیا به ژوندي کوي تاسو، بیا به خاص هغه ته واپس بوتلې شئ الله هغه ذات دې چې پیدا کړي ئې دي

لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ

ستاسو دفاندي دپاره تول هرغه خیزونه چې په زمکه کښې دي، اویانی اراده اوکره آسمان ته نوبرابرني جوړ کړل

سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَهُوَ يَكْلِلُ كُلَّ شَيْءٍ عَلَيْهِمْ

دا اووه آسمانونه، او هغه په هرڅه باندې عالم دي

﴿كَفَّ نَكَفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ﴾ مخکې اثبات د توحید وښوېه دلته

عقلیوسره اویا دوه شېهو چه واردي وي په توحید باندې جواب و شو. نو اوس بیا عود دي

اصل مسئله توحید ته، لفظ د (کیف) داستبعاد لپاره دي، یعنی دا کفر ستاسو بعد د دلائلو

د توحید او بعد د جواب د شېهونه مستبعد دي عقلاً و (کنتم امواتاً) بی جان به روحه. څلور

عالمه دي. (۱) عالم مبادی، د حیا نه قبل چه انسان په صورت د غذا، اود دم، نطفه، علقه.

اومضغه کښې وو، دلته د امواتاً نه مراد دا عالم دي چه په دیکښې بی جان دي (۲) عالم

دنیا، یا عالم حیا یعنی په بدن کښې دروح اچولونه بعد د انتها د حیا دنیوی پورې اود دي

ذکرېه (فاحیام) کښې شويدي، مطلب دادې چه په عالم مبادی کښې ستاسو خالق صرف الله

ﷻ دي او بیا چه تاسو دغه مراحل طی کړل یعنی غذا نه دم اود دم نه نطفه اونطفه نه علقه او

د علقه نه مضغه نو بیا حیا هم صرف الله ﷻ درکړو. (۳) عالم برزخ پدیکښې انفصال او

جدائی دروح ده د بدن عنصری نه، او اعاده دروح بدن ته لاعلی سبیل الحلول ده، (وتفصیله

فی موضعه)، د بعضی مفسرینو خیال دي (کما رواه ابن کثیر عن السدی عن ابی صالح).

چه (ثم یحکم) کښې دا حیا مراد دي لیکن دا قول مرجوح دي او راجحه خبره داده چه

دلته د حیا برزخی ذکر ندي شوي اوقول د سدی عن ابی صالح ته مفسرینو ابعدا لاقوال ویلی

دي کما فی روح وغیره، اوصحیح قول دابن مسعود ﷺ و ابن عباس ﷺ دي چه مراد لدینه

حیا د عالم عقبی دي چه دغه څلورم (۴) عالم دي یعنی بعث بعد الموت چه هغی ته حیا

اخرویه حقیقیه ویلی شی، باقی دا قول د معتزلو چه دلته حیا برزخی ذکر نه شو نومعلومه شوه

چه حیا برزخیه نشته دي، نو دا باطل قول دي، ځکه دلته زیات نه زیات عدم ذکر دي اود دینه

نه لازمیږي چه حیا برزخیه نشته دي ځکه دهغې ثبوت په نورونصوصو قرآنیواو احادیث

صحیحوسره شويدي، نوکه دلته ندي ذکر شوي خو په نورونصوصوسره ئی اثبات راغليدي

کما بین فی محله، اولته دنه ذکر کولیوه نکته داده چه دا حیا حقیقیه ندي ځکه حقیقی

حیاء هغه دې چه په هغې کښې تعلق دروح د بدن سره په طریقه د ادخال او د حلول سره وی او په عالم برزخ کښې اگرکه تعلق دروح د بدن سره شته دې خونه دې په طریقه د حلول سره لکه تصریح کړیده پدې باندې ملا علی قاری رحمته الله علیه.

﴿ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ یعنی دحشر اوبعث نه بعد ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَالِي الْأَرْحَابِ﴾ دا دلیل عقلی دې په توحید اولام په «لکم» کښې دانتفاع لپاره دې اوپه هرشن کښې نفع ده د انسان لپاره اگرکه مونږته هغه کله معلومه وی او کله معلومه نوی حضرت تهانوی رحمته الله علیه فرمائی که بله نفع مونږته معلومه نوی نو دا نفع هرچاته معلومه ده چه دهرشن دکتلونه علم صحیح دتوحید باری تعالی حاصلیږی

قصة یو وارې چین والو مشوره وکړه چه ماشې صرف مضر دې اوڅه فائده پکښې نشته نو لهدا دا ختمول پکار دی چنانچه دوی داسې ادویه استعمال کړل چه په هغې سره ماشې خنم تول. خو یو داسې بیماری شروع شوه چه داکتران دهغې د علاج نه عاجز شو، دتحقیق نه بعد معلومه شوه چه په فضا کښې داسې جراثیم دی چه دهغې دفاع ماشې کولې شی اوفقط، نو بیانی دبل ملک نه ماشې راوړل اودهغې تربیت ئی شروع کړو.

فائده - ۱ په متصوفو کښې فرقه اباحیه وائی چه د دنیا تاول څیزونه حلال اومباح دی او اشتراکیه وائی چه هرڅه مشترک دی حتی چه زر، زن، زمین، هم مشترک دی او دا آیت په دلیل کښې پیش کوی، **جواب** دادې چه دآیت نه انتفاع معلومیږی او دانتفاع سره حل او اباحت ندې لازم لکه په زهريات کښې نفع شته خو استعمال ئی مضر دې دغه شان معرعات شرعیه دی چه استعمال ئی حرام دې خونفع پکښې شته دې، بله دا چه پدې کښې مقابله دجمع دجمع سره شویده اوقاعده داده چه مقابله دجمع دجمع سره فائده کوی تقسیم د احادو په احادو باندې اوتخصیص دیو منفعت په یو شخص پورې ددلیل شرعی نه معلومیږی داسې نه ده چه دهرشن نه انتفاع هرچاته جائزه ده.

فائده - ۲ دعلماء اختلاف دې چه اصل په اشیاءو کښې یعنی په هغه اشیاءو کښې چه په هغوی کښې حکم شرعی امر، نهی، حل، حرمت، نوی ښکاره، حل او اباحت دې یا اصل حرمت دې. یانوقف دې. پوره تفصیل په مسلم الثبوت اوتلویح وغیره کتابونو کښې دې خوپدی آیت سره استدلال شویدي دقول اول لپاره مخالفین ترینه جوابونه کوی (والتفصیل فی موضعه).

﴿ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّيْنَهَا سَبْعَ سَمَوَاتٍ﴾ **د استوا لپاره معانی کثیره دی (۱) کله په**

معنی د ارتفاع، علوا وچتوالی، سره رازی (۲) کله په معنی د قصد او توجه کول یوشی ته (۳)، او کله په معنی دخوانی دانسان راځی لکه «ولایع اشدّه واستوی» (۴) کله په معنی دغلبه کولو سره راځی (۵) کله په معنی داستقامت «برابروالی» سره. دلته یا اوله معنی مراد ده لیکن په غیر دتشبیه اوتمثیل نه ((ای علا الیها وارفع من غیرتکیفو ولا ثقیل ولا تخدید قاله الربیع)) «ووج» یادویمه معنی مراد ده سوال راځی چه آسمان خوموجودنه و نوهغه ته نی څنگه استواء وکړه؟ جواب دادې چه یا دلته دسما نه معنی لغوی مراد ده یعنی اوچت طرف. اوددې وجه نه نی مفرد ذکرکړو، یا مراد دلته ماده دسما ده او هغه موجوده وه مخکښې لکه په سورة حم السجدة کښې دی «ثم استوی الی السما وهی دخان» او ضمیر په «فسوحن» کښې یا ضمیر مبهم دې او «سبع سموات» نی تفسیر دې یا دا ضمیر راجع دې سما ته. او سما جمع ده او مفرد ورله سماوة دې واو په همزه سره بدل شو نوسماة شو. او «سبع سموات» منصوب دې بنا بر بدلۍه دضمیر نه.

فانده - ۱ د زمکې آسمان پیدایش ذکر په قرآن پاک کښې په ډیرو ځایونو کښې راغلیدې مگر دترتیب بیان چه پدیکښې کوم یواول دې او کوم یو بعد دې دا بظاهرمختلف معلومیږی. دبعض آیاتونه تقدیم دخلق دزمکې معلومیږی، لکه دا د ډیرو اهل علم رایه هم ده چه اول زمکه پیداشویده او بیا آسمان اومقتضی دعقل هم دغه ده ځکه چه اول فرش وی او بیا چت وی، سوال دسورة بقرې ددې آیت او دسورة خم سجده دآیت نه معلومیږی تقدیم دخلق دزمکې، او دسورة نازعات دآیت نه معلومیږی تقدیم دخلق دآسمان اوتاخیر دزمکې. کماقال الله تعالی ﴿اَنَّمْ اَشْدَخَلَقْ اَم السَّمَا بَنَاهَا رَفَع سَمَكَهَا فُسَوَّاهَا وَاعْطَش لَهَا وَاَخْرَج ضَحْطَهَا وَالْاَرْضَ بَعْدَ ذَالِكْ دَحَا اَخْرَج مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعَاهَا — الْآیَه﴾

ددې سوال بی تکلفه جواب (۱) یو دادې چه خلق دزمکې مقدم دې لکه معلومیږی ددې آیت د بقرې نه او «بعد» په دې آیت دنازعات کښې په معنی دمع سره دې اوندې لپاره دترتیب لکه په «عَلَّ بَعْدَ ذَالِكْ» کښې «ای مع ذالک» (۲) بعد د تراخی زمانی او ترتیب زمانی لپاره ندې بلکه دتراخی ذکرې لپاره دې، معنی داده چه بیا دا هم واوره چه زمکه الله ﷻ غورولې ده. او ترتیب اوتاریخ پیدایش ذکر کول دآیت مقصد ندې بلکه دا خو دبدنگانو عادت دې چه عمارت جوړکړی نوتاریخ نی ولیکی اوالله ﷻ په قرآن کښې تاریخ پیدایش نه

لیکي بلکه یا دخپل نعمتونو تذکره کوي دا ثبات دتوحید لپاره یا دخپلو قدرتونو تذکره کوي د اثبات قیامت لپاره عقلاً، نو کله چه الله تعالی د نعمتونو تذکره کوي نو هلته د زمکې ذکر مقدم کوي ځکه انسانانو ته نعمتونه د زمکې نه ملایږي او کله چه د قدرتونو تذکره مقصودی نو هلته د اسمانونو ذکر مقدم کیږي ځکه هغه عظیم مظاهر د قدرت الهی دی.

(۳) دبخاری شریف په کتاب التفسیر کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه ددې سوال جواب داسې منقول دي چه الله ﷻ پیدا کړیده زمکه (یعنی نفس زمکه) په دوه ورځو کښې اوبیاني پیدا کړيدي آسمان، اوبیاني قصد وکړو آسمان ته نو برابري کړل دا اوه آسمانونه په نورو دوه ورځو کښې اوبیا یې زمکه غوړولې ده، او غوړول ئی دادی چه اوبه ئی د دینه راویستلی او مرغی اوبیدانی کړل په دې باندې غرونه او اوبان (یعنی مخلوق) او غونډی او هغه خیزونه چه په مابین ددوی کښې دي، په نورو دوه ورځو کښې - الخ.

حاصل دا چه کل شپږ ورځې وې او ترتیب ئی دادې چه اول زمکه پیدا شوه بیا آسمان اوبیا دخوالارض وشو یعنی پدې کښې اشجار، جبال، غونډی او نور مخلوق، نو خلقت د نفس زمکې مقدم دي دخلقت د آسمان نه او دا په سورة حم سجده کښې ذکر دی او دخوالارض د تخلیق د آسمان نه بعد دي چه د هغې ذکر په سورت نازعات کښې دي حضرت تهانوی رحمته الله علیه فرماني چه په آیاتونو او روایاتو کښې غور سوچ کولونه داسې معلومیږي چه اول (۱) ماده د زمکې پیدا شوه او تراوسه پورې ئی دا موجوده هیئت نه و جوړ شوې چه بیا (۲) ماده د آسمان جوړه شوه چه هغه ماده د خاتیه سیاله ده، لدینه بعد بیا (۳) زمکه په موجوده هیئت باندې وغوړولې شوه (۴) بیا پرې غرونه وغیره پیدا کړې شو، (۵) او بیا اووه ۷ آسمانونه جوړشو امید دي چه ټول آیاتونه پدې تقریر منطبق شی (انتهی) ولکن فی قلبی من هذا تحقیق خدشة لقصور فهمی والله اعلم

﴿وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾ دا په منزله دنتیجه دما قبل دي یعنی پیدا کول د آسمانونو، زمکې

په عجیب نمط سره دلیل دي پدې خبره چه «وهو بکل شی علم» بکل شی جار مجرور متعلق دي د علم سره او مراد د «شی» نه دلته عام دي واجب لوجود او ممکناتو، معدوماتو، موجوداتو ټولو ته شامل دي او په «علیم» کښې مبالغه ده په نسبت سره «عالم» ته، او مبالغه په صفاتو دباری تعالی کښې نده راجعه نفس صفاتو ته، ځکه نفس صفات دباری تعالی نه قبلوی زیادت او کم والې، او مبالغه په هغه شی کښې رازی چه زیادت او نقصان قبلوی، بلکه مبالغه

دلته راجع ده متعلق دصفت ته چه علم دې ځکه علم چونکه متعلق دې په کلی ، جزئی موجود ، معدوم ، منهای غیر منهای ، ټولو پورې ، نو ددې وجه نه مبالغه ذکر شوه په علم کښې

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً ۖ قَالُوا

اوکله چې اووئیل رب ستا ملانکوته چې بېشکه څه پیدا کونکې به په زمکه کښې خلیفه ، نو اووئیل ملانکو

أَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ

آبانۀ پیدا کوی یدی زمکه کښې هغه څوک چې ورانې به کوی پدېکښې اوتویوي به وینې په ناحقه سره ، اومونې

نُسَبُ بِمَعْمَدٍ وَنُقَدِّسُ لَكَ ۖ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا

خوباکې وابوسره دستانې ستانه اوباکې اولوی بیانوتالره ، نو اووئیل الله چه څه پوهیږم په هغه اسرارونو

لَا تَعْلَمُونَ ۚ وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَكَةِ ۖ

جې ماسو به هغه نه پوهیږئ او اوخودلې آدم ته نومونه دټولو څیزونو اوبیانې پیش کړل دغه څیزونه په ملانکو

فَقَالَ أَلَيْسَ لِي بِأَسْمَاءٍ هَؤُلَاءِ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۚ قَالُوا سُبْحَنَكَ

پواوئیل الله خبر اکړئ ماته د نومونو ددې څیزونو که یې تاسو ریښتوني نو اووئیل ملانکو پاکې ده تالره دشریک دعلم نه

لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا ۖ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ

نسته ، هغ علم مونږ لره مگر هغه مقدار دعلم چې تامونږ ته راکړې ، بېشکه صرف ته په هر څه عالم

الْحَكِيمُ ۚ قَالَ يٰأَدَمُ ائِمِّنْهُم بِأَسْمَائِهِمْ ۖ فَلَمَّا

او حکمت والا یې اووئیل الله اې آدم ، خبر ورکړه دوی ته په نومونو اوفاندو ددې څیزونو ، پس هرکله چې

أَتَاهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ ۖ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَّكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ

خبرنې ورکړه هغوی ته په نومونو اوفاندو ددغه څیزونو نو اووئیل الله آیا ته ووئیلی ماتاسو ته چې بېشکه څه عالم یم

غَيْبِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ

په غیب د آسمانونو اود زمکو او څه عالم یم په هغه څه چې تاسو نې ښکاره کوئ او په هغه څه چې تاسو نې پټوي

1 - متعلق بدعوي توحید

2 - نود مخلوق معبودنشی کیدې ځکه چې دوی علم الغیب نه دي

﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّیْ جَاعِلٌ فِی الْاَرْضِ خَلِیْفَةً﴾ په دې آیاتونو کېنې قصه د آدم ﷺ

اود ملانګواو د ابلیس ذکر کېږي اودا متعلق دې دعوی توحید سره یعنی معبود صرف الله ﷻ دې. مخلوق معبود نشي کیدې ځکه مخلوق درې قسمه دی: ۱- خاکی ۲- نوری ۳- ناري

نوخاکی مخلوق په دې هوکه کېنې واقع شو او څوک چه د هوکه کیدشي نوهغه معبودنوی. اونوری مخلوق دخپل لاعلمی اقرار وکړ ونوهغه معبودنشي کیدې، اوناری مخلوق خوشناسو آباءنی دشمن اوملعون دې. نوهغه هم معبودنشي کیدي، نوثابت شو «یاایهاالناس اعبدوا ربکم»، کلمه ه «اذ» ظرف دې دماضي لپاره راځي لکه چه «اذ» دستقبل لپاره راځي. نو دې یومضاف الیه غواړي، بل عامل غواړي، نومضاف الیه ورله جمله ده نوځکه دې مبنی دې اوعامل دده په نزد دبعضوباندې «اذکر» مقدر دې «ای اذکرالقصه» اومراد په «اذکر» سره غور اوسوچ اوتدبر دې په قصه کېنې، لکه پدې باندې تصریح کړیده شیخ رضی په بحث دظروفو کېنې او دارنگه نورو مفسرینو هم تصریح کړیده او دامطلب ندې چه نبی کریم ﷺ دا قصه دمخکېنې نه معلومه وه او اوس ورته وائی چه ته ئی رایاده کړه، حتی چی پیغمبر ﷺ ته علم غیب ثابت شی پدې سره لکه دا رائی داهل بدع ده، بعض وائی چه «اذ» زائد دې اوبعض وائی په معنی د «قد» سره دې اوکشاف اونورو مفسرینو تصریح کړیده چه عامل ئی مؤخر «قالوا» دې ځکه چه په ظروفو کېنې توسع ده نوتقدیم ئی په عامل راتلې شی نوتقدیر دارنگه شو «قالوا وقت قول ربك للملائكة» انورشاه صاحب ﷺ فرمائی چه «اذ» دقبيلي دتعداد دمواضعو هائلونه دې نوتحقیق دادې چه تفتیش دعامل ته ئی ضرورت نشته دې.

«ملائك» دالله ﷻ نوری مخلوق دې، دا لفظ په اصل کېنې (۱) بعضي وائی چه مالک په وزن دمفعّل دې او مشتق دې د «الوكة» نه په معنی درساتل سره بیا همزه مؤخرشوه دلام نه نو «ملائكة» سو نو حرکت همزه لام ته ورکړې شو اوهمزه حذف شوه نوملک شو. نو بیا چه ترینه جمع جوړه سوه نوهمزه بیا واپس شوه «ملائكة» شو.

(۲) اوبعضي ویلی دی چه دا په اصل کېنې «ملائكة» وویعنی قلب په کېنې ندې شوې همزه حذف شوه نوملک شو اوجمع ئی ملائكة ده. (۳) اوبعضي وائی چه دامشتق دې د «مَلِك» نه په معنی دقوة سره لفظ د «آدم» د دیرواهل علم په نزد عربی دې اوغیرمنصرف دې له وجه د وزن فعل اوعلمیت نی، ځکه دا په اصل کېنې «أَءَمَّ» دی په وزن دافعل مشتق دې د «أَمَّة» نه

به معنی دسمره (گندم گون، یا بیاض سره یا مشتق دی د «أَذْمَةٌ» نه په معنی د أسوة، قدوة، مقصد، پیشوا، سره، یا مشتق دې د اديم الارض نه، روى الترمذی وغيره ((إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَلَقَ آدَمَ قَبْضَةً قَبْضُهَا مِنْ جَمِيعِ الْأَرْضِ)) — الحديث .

یا د «أَدَمَ ، أَذْمَةٌ» نه مشتق دې په معنی دموافقت سره او بعضې اهل علم ویلی دی چه دا لفظ عجمی عبرانی دې «ادمه» په عبرانی کښې خاورې ته ویلې شی نو غیر منصرف شو لوجه د عجمه او علمیت نه. نو آدم پشان د آزر «شالچ» دې، اولفظ د (ابلیس) د ابلاس نه ماخوذ دې معنی نئ ده ډیر مایوس درحمت نه اولفظ د (شیطان) یا دشطن نه ماخوذ دې په معنی د سرکش سره او یا د شیط نه ماخوذ دې په معنی د باطل او هلاک سره

«خليفة» (۱)، ددې مصدر خَلَفًا وخلافة راځی په معنی د ورستوالی سره خو خولفأ په فتح دلام سره صحیح نائب ته ویلی شی او خلفأ په سکون دلام سره نا اهل نائب ته ویلی شی. او خلیفه د فعيلة په وزن دې اوتأ ۱ دمبغی لپاره ده، یا ۲- د نقل لپاره ده دوصفیت نه اسمیه ته. یا ۳- د تانیث لپاره ده کچرې موصوف ورله سلسله شی، دخلیف او خلیفه یوه معنی ده خو دخلیف جمع خلفأ راځی او دخلیفه جمع خلانف راځی. او دا وزن دفعيلة بمعنی الفاعل اکثر راځی خلیفه بمعنی الفاعل، معنی ده دبل چانه وروستو راتلونکې او کله بمعنی المفعول راځی. نو خلیفه په معنی دمخلف (وروستو راوستلې شوې).

(۲)، مراد دخلیفه نه دلته ۱- یا آدم ﷺ دې لکه دا قول د ابن عباس رضی الله عنهما او ابن مسعود رضی الله عنهما دې او توصیف نئ په (من یفسد فیها) سره او په (ویسلفک الدما) سره په اعتبار د تسبب سره دې، یا مراد ترینه (مَنْ فِيهِ قُوَّةُ الْفَسَادِ وَسَفْكُ الدِّمَاءِ) دې. ۲- یا مراد دخلیفه نه آدم ﷺ او دده اولاد دې په قرینه دمابعد سره چه (من یفسد فیها — الآية) دې. او آدم ﷺ ته چه خلیفه ویلې شویدې نو ددې معنی ۱- یا داده چه دې خلیفه دالله تعالی دې په اجرا او تنفیذ د احکام شرعیه و کښې او دغه شان هرنبی خلیفه الله دې په زمکه کښې لیکن دا استخلاف پدې وجه ندې چه الله تعالی محتاج دې (العیاذ بالله)، بلکه دا د قصور د مستخلف علیهم د وجه نه دې کما صرح به المفسرون، او دا استخلاف په اجرا د احکام تشریعو کښې دې نه دتکوینی کښې، او ۲- یائی معنی داده چه دې خلیفه د من قبلهم دې یعنی وروستو راغلې دې دملاتکو او جناتو نه او اولاد د آدم ﷺ ته خلیفه پدې وجه ویلې شوی دی چه دوی خلیفه دمن قبلهم دي

یا دوی د یوبل خلیفه دی، ای سلسله مختلف بعضه بعضاً.

وجه دخلیفه جوړیدلو د آدم ﷺ او د اولاد دده داده چه اول په زمکه باندې دجناتو تصرف و نو دوی ډیر فساد او قتل او غارت شروع کړو، نواله تعالی پدوی پسی فرشتې راوړلېلې نوبعضې شریران ئی ترینه قتل کړل او باقی ئی وشرل غرونو، بیابانونو، اوجزیرونه او ابلیس پدوی کښې وړوکې بچې راهب مکارو دملانکو په سفارش سره آسمان ته وختلو. او ډیر زیات عبادت ئی کولو لپاره ددې چه خلافت راته میلاؤشی اوکله چه خلافت آدم ﷺ ته ملاؤ شو نو ده حسدشروع کړو او ملعون شو، دلته دملانکو نه مراد بنا په قول راجع باندې ټول ملانک دی، اوبعض وائی چه هغه ملانک مراد دی چه رالیږلی شوې وې د (مخاربة الجن) یعنی دجناتو دقتل اودشرلولپاره.

اوقول دالله ﷻ فرشتوته اوتیوس دهغوئ نه مشتمل دې په ډیرو حکمتونوچه په هغې کښې یوحکمت انسانانو ته تعلیم ورکول دمشورې دی، (قاله البیضاوی وغیره،) ځکه الله ﷻ باوجود ددینه چه محتاج ندې مشورې ته اوبیانی هم مشوره طلب کړه نو معلومه شوه چه مشوره اهم شی دې، ((قال رسول الله ﷺ ماخاب من استخار وماندم من استشار))، اوکماقال علیه الصلاة والسلام، اویل حکمت اظهار د عظمت اوشرافت دنوع انسانی دې چه ددوی دپیدایش نه قبل، الله ﷻ اخبار ورکوی ددوی دپیدا کولو سگان القدس ملانکوته، او دخلیفه لقب ئی ورته قبل دپیدایش نه ورکړو، او بل حکمت پدیکښې دادې چه پدیکښې اشاره ده دپته چه دخیرکثیر لپاره شرقلیل اختیارکول مقتضی دحکمت ده.

﴿قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ﴾ دا قول دملانکو بطور استفسار دې دحکمت نه لکه یومتعلم چه دخپل معلم نه دترجیح دیوقول د اقولو لپاره استفسارکوی او ندې دا قول اعتراض په الله تعالی باندې او دارنگه ندې دا قول لپاره دغیبت کولو دبنی آدم یاحسد ددوی سره، ځکه فرشتې معصوم دی دگناه نه او اعتراض په الله ﷻ یاغیبت اوحسد کول گناه ده، **باقی داخبره چه دوی ته څرنگه معلومه شوه** چه بنی آدم به فسادکوی اوخون ریزی به کوی نو ددوی لپاره ډیرصورتونه کیدی شی.

۱- یاالله ﷻ ورته اخبار ددې ورکړې وو. ۲- دلوح محفوظ نه ئی معلوم کړی دی. ۳- قیاس ئی کړې دې په جناتو. ۴- دلفظ دخلیفه نه ئی معلوم کړیدی ځکه خلیفه ته ضرورت هله رازی چه فساد اوخون ریزی وی.

«وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ» بعضی مفسرین وائی چه دادفع دتوهم ده چه دماقبل

نه پیداشو چه د «انجعل فيهما — الايه» نه به مقصود اعتراض كول وى په الله ﷻ نوفرستو وويل چه اعتراض اوعيب لگول په الله ﷻ ندي «ونحن نسبح — الايه». اوبعضی مفسرین وائی چه واؤ لپاره دحال دې او پديکښې دخپل اشکال مزید تقرير دې يعنی په داسی حال کښې چه مونږفساد، خون ريزی نه کوؤ نوهغه مخلوق چه فساد اوخون ريزی کوی په څه وجه خليفه جوړېږی اومقصود استفسار دې د ترجيح، نه اعتراض اوعيبت كول. او فرق په مابين دتسبيح او تقدیس کښې دادې چه تسبيح نسبت دپاکي دې الله تعالى ته په اعمالواو اقوالوسره او تقدیس نسبت دپاکي په اعتقادسره دې، اوبل فرق دادې چه تسبيح کښې صفات سلبیه دی يعنی پاکي بيانول دالله ﷻ دهرعيب نه او«بحمدك» کښې بيان دصفات ثبوتیه دې اوپه «نقدس» کښې هم بيان دصفات ثبوتیه دې خوصفات ثبوتیه چونکه دوه قسمه و: کماقال الله تعالى ((ذی الجلال والاکرام)) نو «بحمدك» کښې صفات اکرام ذکرشواو په «نقدس» کښې صفات الجلال ذکرشو. اوحضرت شيخ رحمته الله فرمائی چه دتسبيح نه تسبيح فی الحال مراد ده او د تقدیس نه نسبة دپاکي په استقبال کښې مراددې

«قَالَ إِنِّي أَكَلْتُ مِمَّا لَا تَعْلَمُونَ» دا اجمالی جواب دې د استفسار دملائکوعنی بیشکه چه دوی به فسادونه اوقتلونه کوی خو پدوی کښې هغه خیردې چه دهغې علم تاسوته نشته ماته دهغې علم دې چه هغه پیداكول د انبیاء، اولیاء، صلحاء، علماؤ دی، اومقتضى حکمت داده چه دخیر کثیرلپاره دشرقلیل برداشت کړې شی، اوپديکښې اشاره شوه دپته چه دالله تعالى په هرکار کښې ضرورحکمت وی که چاته معلوم وی اوکه نه وی معلوم او دحکمتونو معلومول هم ضروری ندی لپاره داعتماد یا دعمل بلکه اعتقاد دحقوالی به کیدیشی اوعمل به کیدیشی اگرکه علم نوی راغلې په حکمتونوباندې اگرچه علم دحکمتونوخالی نوی دفاندې نه، او«أعلم» یاصیغه دفعل مضارع ده لکه دا ظاهره ده، یاصیغه داسم تفضیل ده خواسم تفضیل په معنی داسم فاعل سره دې، او دا دلیل واضح دې پدې خبره چه دملائک لپاره علم غیب کلی او علم محیط نشته دې.

«وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا» پدې آیت کښې بیان دهغه سبب فضیلت دې چه هغه سبب دې لپاره دخلافت، مشهور قول دادې چه مناط دخلافت علم دې چه دهغی بیان شویدی به دی آیت

کنبی او حضرت شاه انور شاه صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی کہ مناط خلافت خمایہ نزدیک عبودیتہ دے۔ نہ علم حکمہ کہ مخلوق ہر کلمہ منقسم شو درے قسموتہ نو ابلیس خو مناظرہ و کرہ درہ سرہ او اعتراض نی و کرو نوملعون شو، افرشتو اگرچہ اعتراض و نکرو خو استفسار نی و کرو او دا ہم دشان عبودیتہ سرہ ویر مناسبت نہ لری۔

او ہرچہ آدم علیہ السلام دے نو ہر کلمہ کہ اللہ جل جلالہ دہ تہ عتاب و رکرو نودہ خپل رب تہ ہیخ جواب ورنکرو بلکہ جہ او طلب مغفرت نی شروع کرو، نو دا کمال عبودیتہ شو، لیکن دا خو امرخنی و حجت علی الخصم نہ جو ریدہ او علم اظہر الاشیا و د اثبات د فضیلت لپارہ نو اللہ تعالیٰ ورتہ فضیلتہ العلم ہم و رکرو کہ ددہ مرتبہ ینکارہ شی نو اصلی مناط د خلافت لپارہ عبودیتہ شو او علم د اظہار د مرتبہ لپارہ دے نہ دے اصل مدار خلافت۔ واللہ اعلم۔

او دا علم کہ اللہ جل جلالہ آدم علیہ السلام تہ ورکری دے نو دا یا پہ طریقہ دوحی یا الہام سرہ دے یا پہ طریقہ دیدا کولو د علم ضروری سرہ دے پہ نفس د آدم علیہ السلام کنبی، اوندے پہ طریقہ معتادہ سرہ پہ مابین د عباد و کنبی، نو ددے و جہ نہ دا تقاضانہ کوی د علم پہ لغت مشترک باندے پہ مابین د معلم او متعلم کنبی حتی کہ ددے علم نہ مخکنبی بل علم وی پہ لغت مشترک کنبی او دغہ شان دہغے نہ مخکنبی بل علم وی او تسلسل لازم شی۔ او مراد د اسماء نہ یا مسمیات دی حکمہ کہ اطلاق د اسم پہ مسمی باندے ہم کیبری یا اسماء المسمیات دے، او مراد اسماء نہ دلته اسماء د جزئیاتو ندی مراد۔ بلکہ اسماء د اجناسو او انواعو مراد دی لکہ انسان، خر، اویں، آس، غر، دریاب او ملاتک۔ او دارنگہ تول لغات او آلات لکہ کاسہ، سمس، وغیرہ او دہر یو منافع او فائدے او طریقہ د استعمال نی ہم ورتہ او بنودلہ۔ او صرف نومونہ یادول پہ مختلفو لغاتو سرہ مراد ندی حکمہ دا کہ کمال ندی او د «کلہا» تہ استغراق عرفی مراد دے لکہ دا پہ قرآن کنبی پہ ویر کثرت سرہ راخی۔

وَأَمَّا عَرَضُهُمْ داضمیر مسمیاتو تہ راجع دے پہ طریقہ د استخدام سرہ حکمہ ماقبل پہ اسم ظاہر سرہ د اسماء نہ مراد خود اسماء دی او پہ ضمیر سرہ ترینہ مراد مسمیات دی، او کہ پہ ماقبل کنبی د اسماء نہ مراد مسمیات شی نوییا استخدام تہ ضرورت نشته دے، یا مسمیات د (الاسماء التزماء معلوم شویدی، او طریقہ د عرض داوہ کہ یو خیزبہ نی ورتہ پیش کړو او ورتہ بہ نی و فرمایل کہ ددے شی خہ نوم دے؟ او خہ نی فائدے دی؟، او صرف نومونہ نہ دی مراد۔

«أَتَفُونِي» دا امر د تعجیز لپارہ دے یعنی مقصود ترینہ اظہار د عجز د ملانکو دے او د

ايجاب لپاره ندې چه تكليف بما لا يطاق جائز شي نو استدلال دبعض په دې آيت سره لپاره د جواز د تكليف بما لا يطاق باطل دې .

﴿إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ په قرآن كښې په كثر ت سپره راځي چه شرط ذكروي او جزائي په مابعد كښې نوي ذكر ، نو بعضې اهل علم لكه سيبويه او جمهور بصرين وائي چه جزأ محذوفه ده او ماقبل د شرط دال دې په جزأ محذوفه باندې ځكه تقديم دجزأ په شرط باندې خلاف دې د فصاحت نه ، نودلته تقدير دعبارة دارنگه دې ((ان كنتم صاقين فانينوي)) اونورا هل علم لكه مبرد او كوفيان وغيره دوي وائي چه دا ماقبل ورته جزأ ده او تقديم دجزأ په شرط باندې ددوي په نيز خلاف د فصاحت نه ، نه دې ، نو پدې مذهب تقدير ته حاجت نشته .

سوال راځي چه صدق او كذب په كلام خبري كښې راتلې شي او ماقبل كلام كښې يواستخبار دې يعنې «اتجعل فيها من يفسد فيها» او دا محتمل دصدق او كذب نه دې اويل دا كلام دې چه «و نحن نسبح بحمدك — الاية» او دا صادق كلام دې او د «ان كنتم صادقين» نه خو معلوميري عدم صدق .

جواب دادې چه صدق راجع دې كلام غير منطوق ته لكه روايت دې دابن عباس ؓ نه چه ملائكو ويلي ؤ «لن يخلق الله تعالى خلقا اكرم عليه منا ولا اعلم» يعنې كه تاسو صادق ئي پدې قول كښې نوماته خبر راكړئ د اسماء ددې اشياؤ او د منافعو ددوي .

سوال راځي چه انتفا دجزأ دليل وي په انتفا دشرط نوهركله چه دوي «انبا» ورنكړه نو معلومه شوه چه دوي صادقين ندي او چه صادقين نه شي نو كاذبين به وي او كذب خو گناه دې اوملائك معصوم دي دگناه نه . جواب دادې چه صدق لكه څرنگه چه مقابل دكذب راځي نوغه شان كله په معنى د اصابت الى الحق (حق ته رسيدل) سره هم راځي نومعنى دصاقين داده «ان كنتم مصيبين الى الحق في زعمكم» او قرطبي اونورو مفسرينو ليكلي دي چه معنى د «ان كنتم صاقين» داده چه «ان كنتم عالين» .

﴿قَالُوا سُبْحَنَكَ﴾ پديكښې اشاره ده چه مقصود زمونږ اعتراض ندې په الله تعالى باندې اونو د آدم غيبت او توهين مقصود دې اودا كلمه استعماليري لپاره د اعتراف په قصور باندې ﴿إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ﴾ پديكښې حصر د علم غيب دې په الله ﷻ پورې او ددې تعلق د «لا

علم لنا، سره دي.

﴿أَحْكِمُ﴾ دې تعلق د «الا ما علمتا» سره دي «غيب السموات» په معنى د «ما غاب لى السموات» سره دي او مراد د دينه ما غاب عن الخلق دې خكه د الله تعالى نه هيڅ پټ نشته. ﴿وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ﴾ د دينه مراد دا كلام دې چه «اتجعل فيهما يفسد فيها — الايه»). ﴿وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ﴾ د دينه مراد هغه كلام د ملائكو دې چه ويلى و «لن يخلق الله تعالى خلقا اكرم عليه منا ولا اعلم».

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ ط أَلَى
او كله چي او وئيل مونږ ملائكو ته سجده او كړئ آدم ته نو سجده او كړه ټولو مگر ابليس^(۱) او نكړه. انكارني او كړه.
وَأَسْتَكْبَرَهُ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ۝ وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ
او تكبرني او كړه. او شو د كافرانو نه. او او وئيل مونږ اي آدم! او سپړه ته او بي بي ستا په جنت كښي
وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا ۝ وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ
او خوراك كوئ دواړه د دينه خوراك فراخه هر څانگي چي خوښ شي ستاسو. او مه نژدې كېږئ دې ونې ته
فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ۝ فَازْلَمَهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا
گني شئ به دواړه تاسو خپل نقصان كونكي. نو او خويول^(۲) دواړه شيطان دهغه ونې په وجه او او ويستل ئې دواړه ولرله
مِمَّا كَانَا فِيهِ ۝ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ۝
دهغه څانگي نه چي وودواړه په هغې كښي، او او وئيل مونږ كوزشئ بعضي به ستاسو د بعضو د پاره د ښمنان وي
وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ ۝
او ستاسو د پاره به زمكه كښي څانگي د او سيدو دې اونفع ده تريو وخت پوري

﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا﴾ ملائكو ته د سجدې حكم، لپاره د اظهار د عجز د دوى او د آدم ﷺ د برترى او عظمت د اظهار لپاره دي، سجده په لغت كښي په معنى د خضوع او انقياد سره او اطاعت سره او انحناء وغيره سره رازى او په عرف كښي په معنى د «وضع الجبهة على

- ۱- نارى مخلوق معبود ندې بلكه دوي ستاسو د ښمنان دي او معلون دي
- ۲- ځاكي مخلوق معبود ندې خكه چي دوي غيب دان نه لري او دوي دهوكه شو.

الارض» ته وائی یعنی تندئ په زمکه ایخودل ، خواه که تعظیماً وی اوکه په طور دتحیه اوسلام سره وی اوکه په طور دعبادت سره وی او په شوع کښې «وضع الجبهة على الارض بقصد العبادة ته»، وائی دالله دسجده په نزد دبعضو مفسرینو، معنی لغوی انحنأ مراد ده (مدارك عن ابن عباس رضی الله عنه)، یا تذلل او انقیاد مراد دې (روح - قرطبی)، اوپه نزد دبعضو مفسرینو سجده عرفی مراد ده خو دا په طور دتحیه دسلام سره ده نه په طور دعبادت سره او دا قسم سجده غیرالله ته په مخکنیو شریعتونو کښې جائزه اوزمونږ په شریعت کښې حرامه اومنسوخه ده لکه نکاح دخور سره د آدم عليه السلام دصلبی اولاد لپاره جائز وه، لیکن زمونږ په شریعت کښې منسوخ دی قطعاً، او دلیل دنسخ لپاره هغه حدیث د ابوهریره رضی الله عنه دې چه روایت کړې دې ترمذی وغیره ((عن النبی صلی الله علیه و آله لو کنت امرأ احداً ان یسجد لاحد لامرت المرأة ان تسجد لزوجها)) اومنتهی د اسانیدو ددې حدیث شل ۲۰ صحابه رضی الله عنهم دی، اوحدیث چه مروی شی دلسو ۱۰ صحابونه رضی الله عنهم نوهغه متواتروی بڼاپه قول مختار (تدریب الراوی)، نوچه شلو ۲۰ صحابو نه روایت وی نوهغه په طریق اولی سره متواتروی اوکه بالفرض دا حدیث متواترنشی نومشهور ضرور دې، او مشهورهم کافی وی لپاره دنسخ ، بل دا چه پدې اجماع دسلف ده چه سجده غیرالله ته جائز نه ده، نو حاصل دادې چه قول دهغه چا باطل محض دې چه وائی سجده ادباً غیرالله ته جائزه .

او دبعضې مفسرین رأی داده چه لام په ((لآذم)) کښې په معنی د الی دې نو آدم قبله ده اومسجود الیه اوسجده دالله لپاره ده ((ای الی آدم فکان آدم قبله والسجود لله تعالی (معالم) ای اسجدوا لی مستقبلین وجه آدم)) (قرطبی).

فانده : چاته انحنأ کول په وخت دتحیه اوسلام کښې مکروه دی او سجده کول د ادب او احترام لپاره حرام دی اوسجده کول دعبادت په طور شرک او کفر دې.

﴿إِلَّا إِبْلِيسَ﴾ د استثناً متصل ده یا منقطع ده ځکه په باره د ابلیس کښې د علماؤ اختلاف دې بعض ویلی دی چه دې دجنس د ملائکونه دې اوبعض ویلی دی چه دجنس ده ملائکونه، نه دې «والتفصيل فی القرطبی» بنا په اول استثناً متصل ده اوبنا په ثانی استثناً منقطع ده .

سوال راځی چه کله ابلیس د ملائکونه، نه و نو امر خوملائکوته شوې و نو دې څرنگه

ملعون شو په مخالفت دامرسره ، جواب دادې چه ده ته هم امرشوي و لكه په سورة اعراف كښې ذكر دى ((اذمرتك كان واحد جنيا مغموراً بين الصف الملائكة لطلوى ذكره)) كذا فى بعض النفاير -

﴿اٰنٰى﴾ اېا دېته وائى چه په يو كار كولو قدرت لرى خو منع ترينه وكرى لدې وجه نه چه دغه كار كولو كښې ده ته عار محسوسېږي.

﴿وَأَشْتَكِبِر﴾ استعمال په معنى د تفعل سره دې «اى تكبر» كبر او تكبر دېته وائى چه څوك خپل ځان لوى وگمري دېل چانه نو دهغه حكم نه منى په طريقه د احتقار او تسفيه «نسبت دې وقوف» سره نويه ترك د سجدې كښې آدم ﷺ ته نسبت د سفاقة دې امر د الله تعالى ته او اعتراض دې په الله تعالى باندې او دامعنى د تكبر بيان شويده په حديث دمسلم وغيره كښې چه نبى كريم ﷺ فرمايلى دى «لا يدخل الجنة من كان فى قلبه مثقال حبة من خردل من كبر» فقال رجل: ان الرجل يحب ان يكون ثوبه حسنا ونعله حسنة، قال: ان الله جميل يحب الجمال ،الكبر بطر اخى و غمط الناس، ولى رواية غمض الناس» د «(بطر الحق)» معنى ده ابطال او تسفيه د حق او د «(غمط الناس يا غمض الناس)» معنى ده احتقار، سپكوالې او شيطان لعين پدې معنى تصريح وكړه كله چه ده وويل «(اناخرمته خلقتى من نار و خلقت من طين)»، «(ألسجد لمن خلقت طينا)» امام مالك رحمه الله ويلي دى چه اول معصيت ، حسد ، او تكبر دې چه ابليس كړيدې ، او قتادة ويلي دى حسد وكړو ابليس د آدم ﷺ سره په دې باندې چه الله تعالى آدم ﷺ ته عزت او كرامت وركړو ، او ابتدا د گناهونو تكبر و او بيا حرص و و حتى چه آدم ﷺ د شجره ممنوعه نه خوړل وكړه ، بيا حسد و ، چه د آدم ﷺ ځوى دخپل ورور سره حسد وكړو

«اٰى» جمله مستأنفه ده علت دې د ماقبل او دفع د توهم ده ، توهم كيدي شو چه ابليس به پدغه وقت كښې سجده خورتك كړى وى ، خو بيا به ئى په بل وقت كښې كړى وى ، جواب وشو چه اېا ، ئى كړيده

«واستكبر» جمله عطف د علت په معلول دې يعنى «واستكبر» علت دې د «اٰى» لپاره او پدى كښې هم دفع دوهم ده ، توهم كيدي شو چه دا انكار به ئى د اجتهادى غلطى د وجه نه كړې وى يابه دده اعتقاد دا وى چه سجده كول غير الله ته جائزنده ، نو جواب وشو چه انكار ئى د تكبر د وجه نه كړې دى

«وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ» دلته دوه قوله دي. يو دا چه كان په معنى دصار سره دي. بل

قول دادې چه كان پخپله معنى سره دي يعنى ((كان فى علمه تعالى الاذى من الكافرين - قرطبي وائى اى كان فى علم الله تعالى انه سيكفر - لان الكافر حقيقة والمؤمن حقيقة هو الذى قد علم الله منه الموالاة)) موافات ديتته وائى چه آخره خاتمه دچاپه كفرياپه ايمان شى نودغه حقيقة كافريامؤمن دي، په كفر او ايمان كښې اعتبار خاتمي لره دي.

«وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ» الله ﷻ حضرت آدم ﷺ د زمكې دخلافت لپاره

پيدا كړې وو. خواول ئى جنت ته داخل كړو پديكښې **يشماره حكمتونه** كيدې شى منجمله (۱) دهغې نه اعزاز او اكرام دآدم ﷺ دي، ځكه چه دې خليفه دي (۲) بله وجه اشاره ده دېته چه جنت د بنى آدمو آبائى وطن دي نود شيطان په اتباع سره ددينه محروم كيدل انتهائى بى غيړتى ده، (۳) بل داچه په اطاعت سره جلب دنعمتونو راځى اومعصيت اكركه بلا اراده وى اودخليفه نه صادرشى خود اسالب دنعمتونو دي، (۴) دجنت خصوصيت دادې چه پديكښې نعمتونه انسان ته خود به خود راځى خوچه معصيت صادرشو نونعمتونه حتى چه دبدن جامى هم دبدن نه لرې شوې نوپدي كښې انسانانوته دا سبق وخودلې شو چه خيراونعمتونه لاويدل صرف په اطاعت سره كيږي اوپه معصيت سره دخيراونعمتونونه محروم والي راځى «اسكن» دسكنى نه مشتق دي او دسكون نه ندي مشتق، «انت» تاكيد دي دضمير مستتر په اسكن كښې او تاكيدځكه وشو چه صحيح شى عطف دزوجك په ضمير. ځكه عطف په ضمير مرفوع متصل هله صحيح كيږي چه تاكيدئى اولآپه منفصل سره وشى

سوال راځى چه عطف دزوجك په ضمير مستتر د «اسكن» د معنى په لحاظ سره صحيح

نه دي ځكه ضمير مستتر فاعل د اسكن لپاره دي نوچه زوجك په هغه عطف شى نوپكارده چه دا هم فاعل شى د اسكن لپاره حالانكه دهغه فاعل ضمير دمخاطب وى نه اسم ظاهر. جواب دادې چه پديكښې اشاره ده اتحادته يعنى اشاره ده دي خبرې ته چه سكونت دزوجى بعينه سكونت دزوج دي. يا دلته تغليب دي د مخاطب په غائب. اودارنگه پديكښې اشاره ده تبعية نه يعنى زوجه تابع دزوج ده په مسكن وغيره كښې، دلته د «زوجك» نه مراد حضرت «حواء» ده او دا د آدم ﷺ د چپي پښتى نه په جنت كښې پيدا شوې ده.

روايت دي دابن عباس ؓ اوابن مسعود ؓ نه هرکله چه آدم ﷺ ته دجنت سكونت

ورکړې شو نو دې یوازې متوحش «حیران» و هم جنس ملګرې ئی نه و «دوځی جنان ننداره یی دوست زندګانی».

نوحه اوده شو نو دځپې پښتی نه ئی حوا پیدا شوه، اوده ته څه درد محسوس نشو او یوه هم نشو، کله چه راویځ شونو حوا ئی ولیده ورته ئی وویل: «من انت؟» نو حوا وویل «امراة خلقت من ضلعک لتسکن الی» (قرطبی وغیره).

د علماؤ اختلاف دې پدیکښې چه دا جنت چه آدم ﷺ ورته داخل کړې شوې و او یی ترینه خارج کړې شو آیا دا هغه جنت دې چه دارالشواب دې او مؤمنان ورته داخلېږی او که باغ؟ په زمکه کښې، راجع قول اول دې اومزید تفصیل سره ددلائل دفریقین نه علامه ابن نب جوزیه په کتاب «**حادی الارواح الی بلاد الافراح**» په درې فصلونو کښې کړیدې من شا فلیراجه. البته ددې مقام نه دا معلومه شوه چه جنت پدغه وقت کښې دارالجزا او دارالخلد نه وبلکه پدغه وقت کښې پکښې تکالیف شرعیه احکامات او امر، نواهی وټوټا پدې باندې دغه ځان کښې شیطانی وساوس رسیدل یا دچا ددغه ځای نه وتل پدیکښې څه اشکال نشته دې.

﴿وَكَلَامَتَهَا رَعْدًا﴾ «کلا» تشبیه دکل ده چه امر دې او «منها» په معنی د فیها سره دې او «رعداً» مفعول مطلق د «کلا» دې په اعتبار د موصوف مقدر سره «ای کلا کلا رعداً»، او د «رعداً» معنی داده چه ډیر او وافر او مزیدار په غیر دمانع نه.

﴿حَمِئٌ شَقِيقًا﴾ حیث یا د مکان لپاره دې نو پدیکښې اشاره ده وسعت د مکان او د انواعو د خوراک ته، یا په معنی دکیف سره دې یا په معنی دمتی سره دې نو پدیکښې وسعت دطریقی او دزمان ته اشاره شوه، یعنی په هر مکان کښې د هرې نوع نه په هره طریقه او په هره زمانه کښې چه تاسو خورئ نواجازات دې لیکن ﴿وَلَا تَقْرَبُوا هَذِهِ الشَّجَرَةَ﴾ مقصود منع ده، داکل د شجره نه، خونفی دقرب لپاره د مبالغی ده ځکه قریب کیدل سبب دې د اکل لپاره او په منع سره دسبب نه مبالغه وی، او په تعین د شجره کښې متعدد اقوال دی غنم، انگور، انجیر، ترنج، نخله، شجرالکافور، حنظل وغیره، محققین وائی چه نشته هیڅ فائده په تعین ددې شجره کښې ځکه تعین ددې نډې ذکر شوې په قرآن کښې نه په حدیث صحیحه مرفوعه کښې.

﴿فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ﴾ «فتکونا» منصوب دې ځکه دا جواب دنهی دې ځکه تقدیر ئی

دارنگه دې ((ان تقرباتكونا)) او حذف دنون علامه دنصب ده يا دا مجزوم دې او دا معطوف دې په (تقرباً) باندې او حذف دنون علامه دجزم ده ((الظالمين)) دظلم نه مأخوذ دې او **وظلم به اصل** لغت کښې نقصان ته ويلې شى لکه پدې قول دالله تعالى کښې ((كلنا الجنة انا اكلها ولم نظلم منه شيئاً)) اى لم تنقص، وکمافى قوله تعالى ((وما ظلمونا)) او په اصطلاح دشرع کښې مخالف دامر دالله ﷻ ته ويلې کيږي خواه که سهواً وى يا قصداً وى او يا خطأ وى او يا عمداً وى نو بنا پدې باندې دظلم اطلاق په خطا اجتهداى هم کيږي او په خلاف اولى هم کيږي او په گناه صغيره او په گناه کبيره او په کفر او شرک باندې هم کيږي نو گویا مفهوم دظلم يوکلى مشکک دې او په هر مقام کښې به دهغه مقام مناسب معنى اراده کوليشى، دلته کښې د «فتکونانم الظالمين» مطلب دادې کچرى تاسو عمداً او قصداً ددې ونې خوراک وکړو نو گنهگاريه شى ليکن آدم عليه الصلاة والسلام او حواً نسياناً خوراک کړيدې بدليل قوله تعالى ((فسى ولم نجده عزمًا)) يا دا خوراک اجتهداى غلطى وه، نومعلومه شوه چه دوى ظالمان په معنى دگنهگار سره ندى گرزيدلى. نو ددې آيت نه په عصمت د انبياؤ اعتراض نشى کيدې او عصمت د انبياؤ اجماعى عقیده د امت ده «وتفصيله في الشفا للقاضى عياض وکذا في التفسير الكبير ونبراس شرح الشرح العقائد وغيرها».

﴿فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ﴾ ضمير راجع دې جنت يا شجر ته «عنها» «عن» سببيه دې «اي بسبب اكلها» او «ازل» د زلت نه مشتق دې او زلة په اصل کښې شويدلوته وائى لکه يوسرې په لارې روان وى او په ختوکښې بې اختياره وځوښيږي، او په اصطلاح دشرع کښې «زلة» نوم دهغه عمل دې چه وشى په خلاف دحکم، ليکن بغير د ارادې او بغير د قصد کولودخلاف نه. او معصيت ويلې کيږي خلاف کولوته قصداً و ارادةً نو په فعل د انبياؤ باندې د «زلة» اطلاق کيږي او دا **معصيت** ندې، دلته پدې آيت کښې ددې خبرې وضاحت کيږي چه آدم ﷺ خلاف دحکم نه قصداً ندې کړې بلکه نسياناً يې کړيدې يا دا اجتهداى غلطى وه لکه په سورة طه کښې دى ((فسى ولم نجده عزمًا)) او علماؤ ليکلى دى چه هرکله شيطان په ډير تاکيد سره قسم وکړو نو آدم ﷺ گمان وکړو چه داسې خوځوک نشى کيدې چه په الله تعالى باندې په دروغه قسم کوى او دروغ ددينه مخکښې موجودهم نه ؤ.

او دالله ﷻ په نوم قسم په دروغه دآدم ﷺ په عقل کښې نه راتلو او دمؤمن شان داوى

چه په چا بدگمانی نه کوی او دا د آدم ﷺ نهایت زیات پاکوالي دې چه په چا گمان ددروغ نه کوی نوچه څوک تصور دمعصیت نکوی نو اراده دمعصیت خو ترینه ډیره مستعبده ده بلکه حضرت آدم ﷺ د شجرې نه خوراک په هیره سره کړیدې او قصدنی کړې ویدی سره حصول دخیر اوزیات تقرب چه هغه ملکیت اوخلود دې، کماقال الله تعالی ((الان تکناملکین اوتکونامر الخالدین)) بعضې علماً وائی چه خوراک د شجرې نه د آدم علیه السلام اجتهادی غلطی وه او اجتهادی غلطی هم معصیت نوی، او اجتهادی غلطی داسې وه چه آدم ﷺ قصد وکړو په خوراک د شجرې سره دخیر اوزیات تقرب الی الله اوتاویل ئی وکړو دهنی چه دا نهی لپاره دتنزیه ده، یامنهی عنه مخصوص اومعینه شجره ده، اوخوراک ئی وکړو دبلې شجرې نه حالانکه هغه هم ددغه نوعې نه وه، یاورته ابلیس داسې تاویل وکړوچه نهی دخوراک دشجره الخلد نه په وقت دابتدائی دخول کښې وه ځکه ستا معده ضعیفه وه اوته کمزورې وې نوکوی خوراک ستا لپاره مضرو، او اوس چه ستامعده قوی شوه نوشجره الخلد وخوره چه خلود درته حاصل شی په جنت کښې، او ماچه شجره الخلدونه خوړله نوځکه ترینه خاج شوم وغیره

کماقال الله تعالی ((وعصی آدم ربه)) یعنی د امرالهی نه ظاهراً مخالفت وکړو آدم ﷺ ((فقوی)) نو نامراد شو، یعنی کوم مقصد لپاره ئی چه خوراک د شجرې وکړو نوهغه مراد حاصل نشو. سوال واردیږی چه ابلیس خو دجنت نه راویستلې شوې وو اوآدم ﷺ خوپه جنت کښې وو نو بیاڅرنګه ئی وسوسه واچوله، جواب په ډیرووجوهوسره کیدې شی (۱) وسوسه خو یو معنوی قوت دې چه الله ﷻ ابلیس او دهغه زریټ ته ورکړې دې نو دا د بعید او لرې خائ نه هم کیدشی، نوګویاکښې په داسې طرز او طریقې سره یې ورسره رابطه وکړه لکه چه نز صبا په فون او موبایل باندې له یوبل سره رابطه کولې شی. (۲) آدم ﷺ ئی دجنت دروازې ته رابللې دې اومکالمه ئی ورسره کړیده، (۳) زمونږ شیخ غلام الله خان رَحْمَةُ اللهِ بِهِ فرمایل چه دقرآن دترتیب نه داسې معلومیږی چه الله تعالی ﷻ ابلیس ته امر دخروج او آدم ﷺ ته امر دسکنی په جنت کښې وکړونو ابلیس په وقت دخارج کیدلوکښې (چه کله بستره ګول کړه) آدم ﷺ ته یې وسوسه وکړه.

﴿وَقُلْنَا اهْبِطُوا﴾ دا خطاب آدم ﷺ اوحوأ ﷺ ته دې او دجمع نه مراد تشبیه ده لکه په بل آیت کښې ((قال اهبطا)) ذکر دې یا دا جمع د ذریت په اعتبارسره ده، ځکه چه اولاد ددوئ حکماً موجودو په ضمن ددوئ کښې، اوددې وجه نه په هغه حدیث کښې چه په هغې کښې

ذکر دمحدث . منظره . د آدم ﷺ اود موسیٰ ﷺ داسی الفاظ دی چه موسیٰ ﷺ فرمایل انت اندی اشقت الناس واخرجتهم من الجنة . بخاری ۲۹۲

«بَفَصْكَرٍ لِّبَعْضِ عَدُوِّ» یعنی ابلیس او ذریت دهغه ستاسولپاره اوستاسو د اولاد لپاره دشمن دی اویدی قدر تکلیف رسولوسره دده عداوت . اوحسد . ندې ختم شوې . یا دا مراد دی چه ستاسو په اولاد کښې به دیوبل لپاره دشمنان وی . اخراج دجنت نه زمکې ته جسمانی تکلیف ورکول وؤ او دا روحانی تکلیف ورکول دی . ځکه د اولاد اختلاف اوعداوت په خپل مابین کښې سبب دخفگان او دغه د والدینووی نوهرکله چه آدم ﷺ اوحوا ﷺ ته دوه قسمه تکلیف ملاؤشو نو بیا ورته الله تعالی تسلی ورکړه اووئی فرمایل

«وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ» دا مصدر میمی دی په معنی د استقرار سره اوپه تقدیم د «لکم» کښې په مستقر باندې اشاره ده چه خلافت ارضی خاص دې انسانانولره . یاظرف دې یعنی مکان داستقرار . «وَمَتَّعَ» ددینه مراد هر هغه شې دې چه دهغې نه انسان په خپله زندگی کښې فائده حاصلوی لکه اکل . شرب . مکان . لباس وغیره

«إِلَىٰ حِينٍ» یعنی دنیاته تاسو دلږ وقت لپاره لیرم او بیابنه جنت ته راځی خو د جنت دحصول لپاره اتباع دهدایت ضروری ده چه دهغې ذکرپه وروستنی آیت کښې شویدي ((فمن تبع هدای))

فَتَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ ۖ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ

پس زده کړې آدم ﷺ دخپل رب نه څو کلمې نورجوع ئې اوکړه په هغه باندې . بیشکه الله دپرتوبه قبلونکې دې

الرَّحِيمُ ۖ قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا ۖ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى

دپرحم کوونکې دې مونږ اووئیل چې کوزش ددې ځانې نه تول . پس که کچرې راشی تاسوته ځماد طرفه هدایت

فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۝ وَالَّذِينَ

نوجاې نابعداري اوکړه . دهدایت ځما نونه به وي ویره په دوئ باندې اونه به دوئ غمزن کیري او هغه خلق چې

كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ

کفر ئې کړېدې په زړه سره او نسبت دروغوئې کړېدې زمونږ آیتونو ته دغه خلق دوزخ والا دي. اودوئې به

فِيهَا خَالِدُونَ ؕ

په دې کښې همېشه وي

﴿فَتَلَقَىٰ آدَمُ﴾ تلقی په اصل کښې مخامخ کیدل لپاره د ملاقات ته وائی. دلته ترینه مراد

حاصلول او زده کول مراد دی ﴿كَلِمَتٍ﴾ دامفعول دتلقى دې. د کلمات په تعین کښې ډیر اقوال دی (۱) ابن عباس (رض) اود ډیرو سلفونه مروی ده چه هغه کلمات دادی چه ((ربنا ظلمنا انفسنا - الآیه)) لکه په سورة اعراف کښې ذکر دی (۲) او ابن مسعود (رض) نه مروی ده چه هغه کلمات دادی. ((سبحانک اللهم وبحمدک وتبارک اسمک وتعالیٰ جدک لا اله الا انت ظلمت نفسی فاغفر لّی لا یغفر الذنوب الا انت)). اوقرطبی اوصاحب دروح المعانی وغیرهما لیکلی دی ((وقالت طائفة رأى مکوناً علی ساق العرش - محمد رسول الله - فشفع بذلك فهي الکلمات))، یعنی د کلمات نه مراد محمد رسول الله دې - صاحب دروح المعانی وائی هرکله چه اطلاق دکلمه په عیسی (علیه السلام) کیری، نو په روح اعظم، حبیب اکرم (علیه السلام) باندې په طریق اولی سره کیدیشی.

﴿فَتَأْتَىٰ عَلَيْهِ﴾ یعنی الله (علیه السلام) دده توبه قبوله کړه، «تأب» په معنی درجع سره دې نونائب رجوع کوی دگناه نه او الله (علیه السلام) رجوع په رحمت سره کوی په بنده باندې، اوتوبه او دارنگه مغفرت یومفهوم کلی مشکک دې نومصادیق ئی دیوبل نه مبائن دی نوچه نسبت ئی انبیائوته وشئ نو توبه دخواصو ترینه مراد وی اوتوبه دخواصو د رفع د درجاتولپاره وی نودلته ئی مطلب داشو چه د آدم (علیه السلام) درجات نوریلندشو.

﴿فَلَمَّا أَهْبَطُوا مِنْهَا جَمِيعًا﴾ دا حکم مکرر شو - (۱) یا دتاکیدلپاره (۲) یا د دفع دتوهم لپاره توهم داسې کیدې شو چه هرکله ددوئ توبه قبوله شوه نوحکم د اهباط به منسوخ وی او دوئ به بیا په جنت کښې سکونت کوی نو «اهبطوا» سره دغه توهم دفع شو او ددینه معلومه شوه چه اهباط د آدم (علیه السلام) په طور د سزا او عقوبت سره نه ؤ ځکه بعد د قبول دتوبې نه عقوبت اوسزا هم ختمه شی. بلکه دا حکم د اهباط دهغه وعدې دپوره کولولپاره دی چه په «انی جاعل فی الارض

خليفة)) کښې شوې وه (3) حضرت الاستاذ فرمايل چه ديتۀ مونږ اعاده بعد عهد لبيان الزيادة وايو. نو دا درحقيقت تکرار ندې بلکه د اہباط سره دوه حکمونه متعلق دی ۱- يو حکم تګوینی دې چه دهغې ذکر په ماقبل کښې وشو يعنی عداوت دشيطان نفع اخستل دزمکې دخيزونونه، ۲- اوبل حکم تشريعی دې چه هغه اتباع دهدايت ده. نو ددې ذکر دلته کيږي ﴿مَنْ هَدَى﴾ کتاب اورسول ترينه مراد دی.

﴿فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائی چه فوق په مابين د خوف او حزن کښې دادې چه خوف هغه صدمه او پريشانی ده چه دمصیبت واقع کيدونه قبل وی او حزن هغه دې چه بعدوی مثلاً دمړکيدلو دخيال په وجه کومه انديښنه وی هغه خوف دې او دمريض دوفات کيدلونه بعد چه کومه صدمه وی هغه حزن دې، دلته چه دکوم خوف او حزن نفی کړې شوې ده نوکه ددينه دنیوی خوف او حزن مراد شی نو دا مطلب ندې چه په دنيا کښې به په نيکانو غمونه اومصیبتونه، نه راځي بلکه مطلب ئی دادې چه څوک د هدايت مطابق چليږي نو هغوی ته به دا انديښنه نوی چه شايد دا هدايت به حق نه وی، دشيطان دطرفه دهوکه مغالطه به وی اونه به دآدم عليه السلام حوا دجنت په وتلو غمژن وی ځکه هدايت والوته عنقریب جنت ملاویدونکی دې. اوکه مراد نفی دخوف او حزن اخروی شی، نونفی دحزن خوظاهره ده، البته نفی دخوف کښې اشکال دې ځکه چه دقيامت خوف به اهل هدايت والوته هم وی. نوجواب دادې چه خوف دوه قسمه دې يوهغه دې چه دخوف سبب په ځانف کښې موجودوی لکه دمجرم چه د بادشاه نه خوف کيږي اوبل قسم هغه دې چه سبب دخوف لپاره رعب اوجلال دتخوف منه وی لکه غيرمجرم چه دبادشاه نه خوف کيږي، دلته مراد نفی دقسم اول ده. نه دثانی اود دې وجه نه ئی ((لاخوف عليهم)) ویلی دی اولاخوف فيهم يالاخوفون ئی ندی ویلی

يٰۤاَيُّهَا اِسْرَآءِیْلُ اذْكُرُوْا نِعْمَتِيَ الَّتِيْ اَنْعَمْتُ عَلَیْكُمْ وَاَوْفُوا بِعَهْدِيْ

ای اولاد ديعقوب ؑ یاد کړئ (۱) ځما هغه نعمت چې ما کړې دې په تاسو باندې او پوره کړئ وعده خپله ځماسره

۱- دعومي دعوت نه بعد خصوصي دعوت د توحيد. بنی اسرائيلو ته په دې کښې اته اوامور او څلور نواهي دي.

أَوْفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ ۝ وَأَمِنُوا بِمَا أُنزِلَتْ

نوحه بډپوره کړم وعده خپله د تاسو سره، او خاص ځماته ویرېږئ او ایمان راوړئ په هغه کتاب چې نازل کړې دي ما

مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ ۖ وَلَا تَشْكُرُوا بِالَّذِي

تصدیق کونکې دې د هغه کتابونو چې ستاسو سره دي اومه کیږئ اول انکار کونکي ددې نه، اومه اخلئ په ایتونو څا

ثَمًّا قَلِيلًا ۚ وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ ۝ وَلَا تَلْسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۝

فیعت لږ، او خاص ځماته ویرېږئ، اومه خلط کوئ حق د باطل سره اومه پټوئ حق او حال دادې چې تاسو پوهیږئ

﴿يَنبِئُ إِسْرَءِيلَ﴾ د عمومي دعوت د توحید نه بعد دا خصوصي دعوت دې بنی اسرائیل

ته ځکه ((ياايها الناس اعبدوا)) عمومي دعوت ؤ او دا خاص بنی اسرائیل ته دعوت دې او پدیکې اته ۸ اوامر او څلور ۴ نواهي دی.

دهجرت نه بعد په مدینه متوره کښې اول سورت بقره نازل شویدې اونبې کریم ﷺ چه مدینې ته هجرت وکړو نو په مدینه کښې او دمدینې په گردونواح کښې ډیر یهود آبادو، او پدوئ کښې علما، پیران، سرداران، موجودو، نو دعامو عربو دا تاثرؤ چه بنی اسرائیل اهل کتاب او علما او پیران دی نوکه دوئ دنبی کریم ﷺ دعوت تسلیم کړو نوموړیبه ئی هم تسلیم کړو، اوکه دوئ تسلیم نه کړو نو مونږ به ئی نه تسلیمو، نوالله ﷻ رُخ دکلام بنی اسرائیلوته وگرزاوؤ اودوئ ته ئی د ایمان دعوت ورکړو اوددې بیان درې رُخه دی: ۱- بیان نعم چه داحسان عوض احسان وی ما تاسو سره احسانات کړیدې نو تاسو دهغې په عوض کښې دنبی کریم ﷺ دعوت تسلیم کړئ. ۲- بیان دثقل او دعدابونو چه د انکار په وجه راغلی ؤ او راځي. ۳- بیان دخباتونو دیهودو او پدیکې تنبیه ده عربوته چه دا یهود، نصاری او ددې آبا او اجداد قابل دتقلیدندي.

«اسرائیل» اسم لقبی دیعقوب ﷺ دې او «اسراء» په معنی دعبید دې «اول» په معنی دالله دې یعنی عبدالله، اوبعضې ئی معنی صفوة الله کړیده وغیره نوراقوال په کښې هم شته، او تعبیر په اسم لقبی سره ؤشو نه په اسم محضه سره لپاره دترغیب دمنلو دتوحیدفی العبادة ځکه چه معنی ئی داشوه یابنی عبدالله یعنی ستاسو پلاریعقوب ﷺ دالله تعالی عبادت کولو اوپه هغې سره ئی وصیت کړې وو، کماقال الله تعالی «اذقال لنبی ما تعبدون من بعدی — الآیه» . یعنی توحید فی العبادة ستاسو دپلار زور دین دې نو تاسو خو ئی ضرورتسلیم کړئ.

﴿اذْكُرُوا نِعْمَتِي﴾ دا اول امر دې يادولونه مراد په زړه سره يادول دي يعنې استحضار او غفلت نه كول او اداء د شكر، اوشكره نى ايمان دې اونعمت اسم جنس دې اوددينه مراد تمام هغه مادي اوروحاني انعامات دي چه الله ﷻ په بنى اسرائيلوباندې كړى ؤ، لكه په سورت مائده «ع ۴» كښې ذكر دى «اذجعل ليكم انبيا وجعلكم ملوكا واتاكم مالم يؤت احدا من العالمين» و «اَوْفُوا بِعَهْدِي» دا دويم امر دې دلته اضافت دعهد دې ياء دمتكلم ته ، اضافت دمصدر دې مفعول ته اوافاعل نى محذوف دې اصل نى دارنگه ؤ «بعهدكم اياى» يعنې تاسوچه كومو وعده كړې وه زما سره هغه پوره كړئ .

﴿اَوْفِ بِعَهْدِكُمْ﴾ دا مجزوم دې ځكه جواب امر دې او دلته هم اضافت دعهد دې «كم» ته اضافت دې مفعول ته اوافاعل ورله مقدر دې «اى بعهدى اياكم» يعنې زه به پوره كړم هغه وعده خپله چه ما له تاسو سره كړې وه، نوبنى اسرائيلو دالله ﷻ سره وعده كړې وه چه نبى آخر زمان ﷺ چه كله پيداشى نوموړنپه پرې ايمان راوړو، او الله ﷻ ددوى سره دا وعده كړې وه چه زه به ستاسو مغفرت كوم او جنت ته به مو داخلوم لكه په سورة مائده «ع ۳» كښې ددې ذكر دې ﴿وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَءِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا وَقَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ﴾

﴿وَابْنِي قَارِهُبُونَ﴾ دا دريم امر دې او پديكښې ډير تاكيد اوحصر دې ځكه چه د «اَيَاى» لپاره عامل مقدر دې ځكه ما بعد الفأ عمل نشى كولې په ماقبل كښې نود «اَيَاى» عامل مقدر دې او «قارهبون» جزأ دشرط مقدرده نو تقدير دارنگه دې «اَيَاى اړهوا، وان كنتم متصفين بالربة قارهبونى خاصة» او «ربة» خوف مطلقا ته وائى ، ياخوف مع التحرز يعنې ځان ساتل دمنهياتونه او «اتقاء» خوف مع الحزم يعنې سره دهنبيارتپانه . نو واضح شوفرق په مابين د «قارهبون» او «فاتقون» كښې .

﴿وَأَمِئُوا﴾ داخلورم امر دې . ﴿مُصَدِّقًا﴾ دتصديق نه مراد تصديق دې په اعتقادياتو كښې لكه توحيد، رسالت، قيامت شو .

﴿وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ﴾ دا اوله نهی ده ضمیر د جمع په «لَا تَكُونُوا» کنبې اسم دي «اول کافر» نى خبر دي نو سوال راځي چه مطابقت نشته په مابین د اسم دکان او خبر دکان کنبې ځکه اسم نى ضمیر د جمع دي او خبر نى مفرد دي. جواب دادې چه «اول» صفت د موصوف مقدر دي «ای اول فریق کافر» او لفظ د فریق لفظاً مفرد دي نو موصوف واقع کیدنشی دمفرد لپاره اومعنی جمع ده، نو مطابقت حاصل شو په مابین د اسم دکان او خبر دکان کنبې بیا سوال کیږي چه اول کفر په قرآن باندې خواهل مکه و کړې و نه اهل کتابو، نو دوی ته څرنگه «اول کافر» ویلی شوی دی، جواب (۱) «اول کافر په معنی د اشد کافر سره دي» (۲) دا خطاب د بنی اسرائیلو مشرانو یعنی علماؤ او پیرانوته دي نو ددوی په کفر کنبې اولیت په نسبت سره خپلو اتباعوته دي، یعنی شاگردان، مريدان یعنی که تاسو کفرو کړئ نو تاسو به په کفر کنبې اول شئ اوستاسو شاگردان، مريدان به په تاسو پسې شی نو ستاسو کفر د دوچند جرم دي. (۳) یا کفر په معنی لغوی سره دي یعنی حق پتول او د حضور ﷺ د اوصاف او نبوت ذکر چه په کتب سابقو کنبې وؤ د هغې پتول اول اهل کتابو کړيدي.

﴿وَلَا تَقْتُلُوا بِقَاتِلِيكُمْ قَلِيلًا﴾ دادویمه نهی ده. سوال کیږي چه په لفظ داشتراء کنبې قانون دادې چه با داخلېږي په ثمن باندې نه په مبیعه باندې نودلته داسې ویل پکارؤ «وَلَا تَقْتُلُوا بِقَاتِلِيكُمْ قَلِيلًا» ای لا تبغوا، جواب. دا مبالغه ده په قبح د عمل ددوی کنبې چه دوی آیاتونه ثمن او وسیله وگرزوله او ثمن قلیل ددنیا نى مقصد وگرزوله، یهودویانو چه اشترا بالدين کوله نو دا په ډیرو طریقو سره وه، یو دا چه دوی کفراوانکار کولو د آیاتونونه لپاره د حصول دمال اوجاه. بل دا چی دوی د بنی کریم ﷺ صفتونه چه په تورات کنبې وؤ او د بنی کریم ﷺ متعلق پيشنگونی چه په تورات کنبې موجودې وې دهغې کتمان او په هغې کنبې یې تغیر او تحریف کولو لپاره ددې چه ددوی اتباع، شاگردان، مريدان او معتقدین جرنه په نبي کریم ﷺ باندې ایمان رانه وړی، ځکه چه بیا ددوی جاه او مرتبه به ختمه شی او هغه آمدنی چه دوی وصول کولې دخپل معتقدین نه هغه به بندشی. اودوی په خپل اتباع هرکال ددرهم او فصلونواو دحیواناتواو دپیو وغیره نه څه حصه مقرر کړې وه نو دهغوی ایمان راوړل داجار اورهبان دجاه او د آمدنی ختمیدلو ذریعه وه، اودهغوی بقا په کفر باندې ددوی دجاه او آمدنی ذریعه وه

«ع» تیری بربادی میں ہے میری آبادی کا راز

اوبل داجہ دوئی بہ کله په احکامو دتورات کښې تحریف کولو او په هغې به نئی رشوت اخستلو، لکه په حکم د رجم کښې یې چه تحریف کړې وو نو بڼا پدې د آیت ترجمه داشوه ((ولانسترو ایا تې ای بکفرایاتې، بکتمان ایا تې وبتحریف ایا تې غنا قلیلا)) مراد ترینه مطلق عوض دې خواه که جاه او عزت وی او که مال او دولت وی، او قلیل نئی ورته ځکه وفرمایل چه دنیا او ما فیها ټول په مقابله د آخرت کښې قلیل او کالعدم ده او دما سبق تفصیل نه معلومه شوه چه اجرت په تعلیم د قرآن باندې د آیت مذکوره ماتحت نه راځی، ځکه پدې کښې اشترا د ثمن ((بکتمان الآيات)) یا ببتحریف الایات نده، البته دا مستقلة قابل غور مسئله ده چه آیا اجرت **اخستل په تعلیم د قرآن اوده حدیث** او دارنگه په نورو طاعاتو جائز دی یا نه؟ نو دا حنافو اصل مذهب دادې چه دا ندی جائز او دنورو امامانو په نزد جائز دی. لیکن بیا متاخرینو احنافو د جواز فتوی ورکړیده د ضرورت د وجه نه نو اجرت اخستل رخصت دې او عزیمت نه اخستل دی، او دارنگه فقهاؤ چه رخصت ورکړیدې نو د ضرورت د وجه نه نئی ورکړیدې نو چرته چه ضرورت نوی نو هلته جوازم نشته ځکه هغه حکم چه ثابت شی دیو (علت)، د وجه نه نو کله چه علت وی نو حکم به ثابت وی او چه علت نه وی نو حکم به هم نوی.

نوفقهاؤ چه په تعلیم د قرآن وغیره باندې اجرت اخستل جائز کړیدی نو دهغې علت داسې دینی ضرورت دې چه په هغې کښې خلل راتلو سره دینی نظام کښې خلل راځی، مثلاً یوکس داسې دې چه کچری دې په تعلیم یا امامت قضا وغیره باندې اجرت نه اخلی نو دخپلو ضروریات زندگی پوره کولو لپاره به بل څه ذریعه طلب کوی، نو چه په بل کاروبار کښې مشغول شی نو بیا تعلیم د قرآن، امامت، قضا وغیره ته نشی فارغ کیدې نو دا به پاتې شی نو دا اهم او ضروری منصوبه به ضائع شی، نو دا یو دینی ضرورت دې چه ددې د وجه نه اجرت اخستل جائز دی او دسلفوپه دور کښې چونکه دا ضرورت دبیت المال نه پوره کیدلو نو د اجرت اخستلو ته ضرورت نه ؤ، او په دې دور کښې بیت المال نشته دې نو ضرورت موجود دې، اود ایصال ثواب لپاره په قرائت د قرآن اجرت حرام دې ځکه دلته دغه ضرورت چه تفصیل نئی ذکر شو نشته دې.

اوفقهاؤ تصریح کړیده چه په اجرت سره قرأت د قرآن هیڅ اجر او ثواب نه لری نو ایصال ثواب هم نشی کیدې، شامی ج ۱ ص ۴۷ وغیره کتابونو کښې ددې مسئلې تفصیل موجود

دې البتہ د اجرت او د احسان او تصدق فرق کول ضروری دی، او محل او موقع شناسی ضروری ده لپاره ددې چه په حلالو باندې هر امو حکم ونه کړې شی او حرام ته حلال ونه ویلې شی او دا خبره مبنی په حکمت او بصیرت باندې ده.

﴿وَلَيْتُمْ فَالِقُوتٍ﴾ دا د مخکنی امر اعاده ده.

﴿وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ﴾ دا دریمه ۳ نهی ده ﴿وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ﴾ دا عطف دې په

تلبسوا باندې نو د «لا» ماتحت دې «ای لا تکتوموا الحق» ، او دا څلورمه ۴ نهی ده او پدې آیت کښې منع کول د یهودو دی د اضلال نه او په ماقبل آیت کښې منع وه د ضلال نه او فوق په مابین د تلبیس حق او کتمان حق کښې دادې چه تلبیس حق په نسبت سره هغه چاته دې چه هغه ته به دنی کړیم ﷺ د هغه صفاتو چه په تورات کښې بیان شوی وڅه لېشان علم و نويهودیانو به دهغوئ په زړونو کښې شبهات اچول چه هغه صفات او علامات چه په تورات کښې ذکر دي هغه پدې پیغمبر ﷺ منطبق ندی، او کتمان حق دادې چه کوم خلق به بالکل بی خبره او جاهلان و نو دهغوئ نه به ئی دنی کړیم ﷺ صفات پتول.

فائده: بعضی معاصرینو لیکلی دی چه «ب» په بالباطل کښې لپاره د سیبیت ده او معنی داده چه مه گډوډ کوئ حق په سبب د تاویل باطل سره ، ددې یو مثال ئی داپیش کړیدې لکه جهیمیه او بعضی اشاعره اوماتریدیه په نزد د صفاتو د الله تعالی نه استوا ده په عرش باندې اوید ، وجه ، ساق ، قدم ، وغیره دی، دوی ددې تاویلونه کوی، او دارنگ حدیث د اثبات د رفع الیدین په مانځه کښې سیوا د تکبیر تحریمه نه دهغې تاویل کوی په لاس لرې کولو سره دخپل خای نه، انتهی.

مونږ وا یوچه دا خبره عظیم جرات دې په طعن کولو باندې په اهل سنت والجماعت ، ځکه چه اشاعره اوماتریدیه د اهل سنت والجماعت سواد اعظم دې او د اهل اسلام دعقائدو عظیم راهنمایان دی نو که دوی په تاویل باطل سره تلبیس حق او کتمان حق کړې وی نو بل به داسې څوک وی چه اظهار حق به ئی کړی وی.

علامه بنوری رحمه الله په معارف السنن کښې نقل کوی ((قال شيخنا الكوثري في تكملة الرد على نونية ابن القيم ۱۳۱- ۱۳۲ لاحاديث الدول مثلاً ابعادها عن معان توجب التشبيه والنقلة موضع الاتفاق بين اهل الحق سلفاً وخلفاً (ج ۴ ص ۱۳۸) اوبیالیکی ((وامان جعل ذلك نقلة

فقد جُسم وخالف البرهان العقلي والدليل الشرعي (ضرورة الحسني)) اوبل خاي بياليكي ((واذا سمعت في عبارات بعض السلف اثنان من بان له (الله تعالى) وجهه لا كالجوه وبدا لا كالايدي فلا تظن انهم ارادوا ان ذاته العلية منقسمة الى اجزاء وابعا، فجزء منها يدوجزء منها وجهه غير انه لا يشابه الايدي والجوه التي للخلق حاشاهم من ذلك وما هذا الا التشبيه بعينه وانما ارادوا بذلك ان لفظ الوجه واليد قد استعمل في معنى من المعاني وصفة من بصفات التي تليق بالذات العلية كالعظمة والقدرة غير انهم يتورعون عن تعيين تلك الصفة قبياً من التجهيم على ذلك المقام الا قدس وانتهاز الجسمة والمشبهة مثل هذه العبارة ففررواها العوام ١٠ هـ، اودا بن قيم رحمته الله واوبن تيميه رحمته الله) به باره كنبه ليكي ((وكلام ابن القيم في تاليفه وكلام شيخه ابن تيميه في عدة كتبه مضطرب جداً في هذا الصدد ولا ريب انهما يكثران من نقول السلف واقدامهم ولكن ثم يصرحان بما يناقض اقوالهم وبمحملات في غير محمل وليس هذا موضع بيانه ... ١٠ هـ)).

بياليكي : ((ان اصل مذهب اهل السنة كلهم التفويض، واما لتاويل فلانما يصار اليه عند الحاجة عند البحث والمناظرة مع فرق الضلال من المشبهة والجسمة، ثم هم يؤولون بما لا يخالف الشرع والعقل واما المبتدعة فلما يلائم تخالف الشرع ... اه)). حاصل دادې چه تاويل دما ترديد يواو د اشاعرو- تاويل باطل هم ندي اوتلبيس حق او كتمان حق هم ندي او دغه شان په مسائل اجتهداويو كنبه كه تاويل هر خوك كوي داهم كتمان حق اوتلبيس حق نه دي
﴿وَأَنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ دا قيد د تغليظ لپاره دي يعنې سره د علم نه گناه زيات جرم دي په نسبت سره هغه جرم ته چه د جهل سره وي.

وَأَقِمُوا الصَّلَاةَ وَأَتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ ۝ أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ

اوپا بندي كوي دمانخه اووركوي زكوة اوركوي ذكركو كوونكو سره ايا حكم كوي تاسو نورو خلقوته دنكي

وَتَسُبُّونَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ۝ وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ

او هيروي خپل خانونه حال داچي تاسو لولي كتاب، نو ايا عقل نه لرئ تاسو اومد د حاصل كړئ په صبر كولو

وَالصَّلَاةَ ۚ وَاللَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ۚ الَّذِينَ يَظُنُّونَ

اومونځ كولو سره، او يقيناً داخودرون او گران دي مگر ندي گران په عاجزي كونكو هغه كسان چي دوي دا خيال كوي

اَلَهُمْ قُلُوْا رَّبَّهُمْ وَ اَلَهُمْ اِلٰهِيْكُمْ رَجِعُوْنَ

جی بیشکه دئی به مخامخ کیری درب خپل سره او بیشکه دئی خاص هغه ته ورگرزېدونکي دي

﴿وَأَقِمْوْا الصَّلَاةَ﴾ داپنځم امر دې ﴿وَأَتُوا الزَّكَاةَ﴾ داشپږم امر دې، ديهودو عالمانو ته دا

خبره قطعاً معلومه وه چه حضور ﷺ برحق نبی دې او آخرالنبيين دې ﷺ خو دوى چه ايمان نه راوړو نو دهغې يوه وجه حسدو چه دا نبی په بنی اسماعيل کښې ولې راغې ددې بيان وورستو آيتونو کښې راځي. اوبله وجه ئې حُب جاه اوحب مال و، ديهودو ابا اجداد، دشامن يشرې «مدينه منوره» ته پدې غرض راغلى و چه آخرالنبيين ﷺ چه کله راشي نومونږ به پرې ايمان راوړو اومدد به ئې کوو او پدې وجه يهود د مدينې په گردونواح کښې آباد و. عام عرب اُميان و او په يهودوکښې عالمان او پيران موجود و نو عامو خلقو به ددوى قدر او احترام کولو، نو پدوى کښې دحُب جاه مرض پيدا شوې و.

اودارنگه ددوى دخپلومريدانو او اتباعو نه ډيره آمدنى وه نو پدوى کښې دحُب مال مرض پيدا شوې و نو دا دواړه خبرې «حُب مال اوحب جاه» ددوى لپاره دايمان راوړلومانع اورکاوت و، او ددوى سره دا خطر وه که مونږ ايمان راوړو نو زمونږ سيادت اومشرى اوجاه به ختم شى اوهغه ناجائز آمدنى به ختمه شى، نوالله تعالى ددوى ددې مرض علاج ښانى چه په مونځ کولو سره به تواضع او خشوع پيدا شى اوحب جاه به ختم شى او په زکوة ورکولو سره به حُب مال ختم شى

﴿وَأَرْكَبُوا مَعَ الزَّكَاةِ﴾ دا اووم ۷ امر دې او قصصى هوکوع ځکه وښه چه ديهودو په

مونځ کښې رکوع نه وه اگرکه په اصل يهوديت کښې رکوع وه خويهودو پريخودلې وه يعنې تاسو مونځ کوئ په طريقه دحضور ﷺ باندې نه په طريقه ديهوديت، او دارنگه پديکښې اشاره ده حکم د مونځ باجماعت ته، يعنى باجماعت مونځ کوئ نو په تاسو کښې به تواضع پيدا شى اوحب جاه به ختم شى

﴿أَتَاْمُرُوْنَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ﴾ دا زجر اوزورنه ده ديهودو عالمانو ته چه نورو

خلقو ته به ئې تلقين او ترغيب ورکولو دعمل په تورات باندې، اوپه خپله به ئې عمل نه کوو او بعضي مفسرينو «معالم وغيره» ويلي دى چه کله به مشرکين مکه يا په يهودو کښې ددوى

مسلمانان رشته داردوئ ته راغله، اودنبی ﷺ په باره کښې به ئی ترینه سوال پوشیده طریقې سره وکړو نودوئ به جواب ورکووچه دې یعنی نبی ﷺ برحق اوریشتنی نبی دې ایمان پری راوړئ او په خپله ئی ایمان نه راوړو نود «بالی» نه مرادعمل په تورات اویمان په حضور ﷺ دې او استفهام په «أتأمرون» کښې لپاره دتعجب دې یعنی دتعجب خبره داده چه تاسو نورو خلغوته دنیکی حکم کوئ اوپخپله عمل نه کوئ یا دا استفهام انکاری دې واستفهام انکاری کله په معنی دنفی سره راخی اوکله په معنی دلاینبفی سره راخی اودلته استفهام انکاری په معنی دلاینبفی سره دې او دا استفهام په اصل کښې متوجه دې قیدته چه «وتسون انفسکم» دې ځکه دا حال دې اوحال قیدوی اوپه کلام کښې نفی یا انکار متوجه کیږی قید زاننده چه دیته مدار کلام ویلې شی په علم بلاغت کښې نومطلب داشو چه «وتسون انفسکم لاینبفی» دې حضرت تهانوی ﷺ فرمائی چه د آیت مطلب دادې چه واعظ دې بې عمله نه کیږی او دا مطلب ندې چه بی عمله د وعظ نکوی. ﴿وَأَنْتُمْ تَقُولُونَ الْكِبْرَ﴾ دا جمله لپاره دبیان مزید قباحته

﴿وَأَنْتُمْ تَقُولُونَ الْكِبْرَ﴾ دا اتم (۸) امر دې پدیکښې یهودوته دهغوئ دروحانی بیماری علاج بنودلې شویدې ددوئ روحانی اونفسانی بیماری حب جاه اوحب مال ؤ او دا دواړه بیماری دهر انسان لپاره دومره خطرناکې اونقصانی وی چه ددینه نورې ډیرې خطرناکې بیماری پیداکیږی لکه مثلاً دحب مال نه بخل، خود غرضی، ناپ تول کښ کمی، رشوت، وغیره بیشماره مرضونه پیداکیږی او دارنگه دحب جاه نه کبر، اعراض اوانکار، دحق نه وغیره بیشماره دینی نقصانات پیداکیږی نو دیهودیانو دا خیال ؤ کچرې مونږایمان راوړو نو زمونږ جاه به ختم شی اودغلامی زندگی به اختیاروو.

او دارنگه د اتباع نه به زمونږ آمدنی ختمه شی نو ایمان راوړل خودوئ ته اگرچه آسان وو خو په هغې باندې دوام ساتل اولوازومات ئی پوره کول ورته مشکل ښکاریده، نوالله تعالی ورته علاج وخودلو چه تاسو ایمان راوړئ او بیامدد او قوت حاصل کړئ دماموراتو او منهیاتو پوره کولو لپاره په صبرسره، **مراد صبرونه** په نزد دبعضی روژه ده په قرینه د ذکر کولو دصلوة سره ځکه په صوم، صلوة سره دالله ﷻ مدد رازی، یا ترینه مراد په خواهشاتو او لذاتو باندې قابو راوستل دی، ځکه چه څوک خپل خان په تکلف سره صبرکوی نوالله ﷻ ورته

بوفیق دصبرورکوی «من تصبر یصبره الله» صبر په اصل کښې حبس ته وائی او مراد ترینه په شرع کښې بندول د نفس دی په طاعت باندې او د معصیت نه نو دا کچرې طبعاً وؤ نو دا صبر دې اوکه په کلفت سره وو نو قصبر دې اوکه پس د کلفت نه طبیعت جوړ شونو اصطبار دې اوکه مقابله وه په صبر کښې نو مصابره ده، نو حاصل دا شوچه تا سوسبر کوئ نوحب مال به کم شی اومونځ کوئ نوحب جاه به کم شی نو مأمورات اومنهیات پوره کول به درته آسان شی. دا خوعلاج شو دمرض، یعنی صبر او صلوة علاج دې د ازاله دحب مال اوجاه لپاره، لیکن علاج کله دشوار وی نو دا علاج چه صبر او صلوة دې په خپله دشواردې نوددې د آسانولو لپاره هم یو طریقه پکار ده نودهغې ذکر وشو: ﴿وَلِهَا لَکَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ﴾ یعنی خشوع طریقه ده، لپاره د آسانولو د صبر او صلوة لیکن خشوع به څرنگه رازی نو دهغې ترتیب بیان شوچه.

﴿الَّذِينَ يَظُنُّونَ﴾ اوضمیر «واها» کښې راجع دې صلوة ته یاراجع دې استعانت بالصبر والصلوة ته اونور احتمالات پکښې هم شته او «کبیره» په معنی دثقیله سره دې اوخشوع په اصل کښې قلبی کیفیت اوقلبی سکون ته وائی چه دهغې آثار په بدن هم ظاهر یرې چه اعضا نامناسب حرکت نه کوی اونظرهم په مناسب ځایونولگی او «یظنون» په معنی دیوقنون سره دې، یاپه معنی دخيال کولو اواستحضارسره دې اوپه معنی دگمان سره اوظن منطقی سره ندې

﴿مُلْتَقُوا رَبَّهُمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ ملاقات اورجوع په آخرت کښې مراد ده او دصلوة

والاملاقات هم مراد کیدیشی.

يٰۤاَيُّهَا اِسْرَآءِیْلُ اذْكُرُوا نِعْمَتِی الَّتِیْ اَنْعَمْتُ عَلَیْكُمْ وَاَنْتُمْ

اې اولاده ^(۱) ديعقوب يادكړئ نعمت خما هغه چې ماانعام كړې ووبۀ تاسو باندې اوداچې بيشكه ما

فَضَّلْتُكُمْ عَلٰی الْعٰلَمِیْنَ ۝ وَاتَّقُوا یَوْمًا لَا تَجْزِیْ

تاسو تنغوره والې دركړې وو په ټولو خلقو د زمانې ستاسو اوویرېئ د عذاب دهغه ورځې نه چې نه به شي دفع كولې

نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ

هيڅ يو نفس د بل نفس نه هيڅ عذاب او نه به شي قبولي دهغه دنفس نه څه سفارش كول او نه به شي اخيستلې

مِنْهَا عَذَابٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ۝

دهغه نه څه بدله فديه او نه به ددوي مدد كيدې شي

﴿يٰۤاَيُّهَا اِسْرَآءِیْلُ اذْكُرُوا﴾ ددې ځای نه له، ركوع: ۲- نه تر ركوع: ۱۵ پورې تفصيل دي:

((اذكروا نعمتي)) اود ((اېای فارهون)) او دېني اسرائيل پنځه انواع ذكر كېږي لپاره د تفصيل ددغه اجمال، دا بيان دنوع اول دي او دا مشتمل دي په ترغيب او ترهيې باندې، پدې كېنې ديهودو په آيا او اجدادو باندې د اته ۸ نعمتونو او ددو ۲ نعمتونو ذكر دي په اول كېنې اجمالی طور سره د ترغيب او ترهيې اعاده ده، اوييا تفصيل دي نو گويا دا دمخكنی ((اذكروا نعمتي)) او ((اېای فارهون)) تشریح ده.

﴿عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ نه مراد دخپلې زمانې په اقوامو باندې د فضيلت اظهار مقصود دي نو د دينه دېني اسرائيل فضيلت په حضور ﷺ اودده په امت باندې نه لازميږي او الله تعالى چه چاته فضيلت ورکوي نو دهغې لپاره څه امتيازي خوبي وي او هغه صرف ديني خوبي وي. دنيوی اومادی ترقی د فضيلت معيار نه دي، نو دېني اسرائيلو د فضيلت وجه په نورو اقوامو باندې صرف داوه چه دوي د دين او د توحيد علمبردارو، په زمانه د فترت درسל كېنې صرف بنی اسرائيل داسي قوم ؤ چه په مسلك د توحيد باندې پابند ؤ، باقي اكثر اقوام په شرك كېنې مبتلاؤ ليكن آهسته آهسته چه كله بنی اسرائيل د توحيد نه منحرف شو نو فضيلت ئي ختم شو او ملعون شول.

﴿وَأَتَّقُوا يَوْمًا﴾ دا ترغیب دې، تقوی په معنی دخوف سره ده او دیوماً نه «یوم الاخرة» مراد دې او عبارت په حذف دمضاف سره دې «ای عذاب یوم»، یوماً نکره ده خو دمابعد صفات نه معلومیری چه له دې نه «یوم الاخرة» مرادده.

﴿لَا تَجْزِي نَفْسٌ﴾ په دنیا کښې دمجرم دنجات لپاره څلور طریقې استعمالیری ۱. ضمانت په نفس یا په مال سره ۲. سفارش کول ۳. فدیہ ورکول یا جرمانه ورکول ۴. زیردستی کول په قومی یا جماعتی زور سره، نویدی آیت کښې ددې خبرې ذکر مقصود دې چه په آخرت کښې دمجرم دنجات دا مذکورې یوه طریقه هم پکار نه راځی اونجات اخروی مرز په ایمان او اعمال صالحه سره دې.

«(انجری)» دطریقې اول نفی ده او د لاتجزی معنی ده «لا تنوب ولا تحتمل لما اصابها» «روح یاپه معنی دلاتغنی سره «لا تجدیها نفعا» «روح»

﴿شَيْئًا﴾ مفعول به دې هېڅ شیء دحقوق نه، یامفعول مطلق دې په اعتبار دموصود مقدر سره «ای لاتجزی جزأ شئاً» ای جزأ ما.

﴿وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَعَةٌ﴾ دا نفی ددویمې طریقې ده او مراد نفی دشفاعت ده لپاره دکافرانو یامراد نفی دشفاعت بلا اذن ده، نو استدلال دمعتزلو پدې آیت سره لپاره دنفی دمطلق شفاعت نه صحیح کیږی.

﴿وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ﴾ دانفی ددریمې طریقې ده.

﴿وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ﴾ دا نفی دخلورمې طریقې ده.

وَأَذِّنْ لَكُمْ يَوْمَ الْفُرْعُونَ يَوْمَ مَوْتِكُمْ سَوْءَ الْعَذَابِ يَذْحِجُونَ

اوکله (۱) چې خلاص کړئ مونږ تاسو دفرعونیانو نه چې رسول به ئې تاسو ته سخت عذابونه ذبح کول به ئې

آبْنَاءُكُمْ وَيَسْتَفِيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ

ځامن ستاسو اوژوندئ به ئې پریځودلې ښځې ستاسو، اوپه دې کښې امتحان وو درې ستاسو ته لوڼې

۱- د بنی اسرائیلو پنځه انواع یسانول، دانوع اول دې او پدې کښې اته انعامات او دووؤ عذابونو ذکر کیږي دا اول انعام دې.

﴿وَإِذْ نَحْنُكُمْ﴾ دا بیان د انعاماتو دې او مقصود ترغیب ورکول دایمان دی چه مابه
تاسو انعامات او احسانات کړی دی، نو دهغې شکریه ادا کړئ او ایمان راوړئ

﴿مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ﴾ د آل نسبت چه یوشخص ته وشی نوکله دهغه اولاد مراد وی اودیته آل
نسبی ویلې شی اوکله دهغه اتباع او مسلك والا مراد وی که دهغه په اولاد کښې وی اوکه نه
وی، نوددې وجه نه چه څوک ایمان نه لری، نو هغه ته آل محمد ﷺ نشی ویلې اگرکه دحضور ﷺ
قریب اونسبی وی دلته د آل نه مراد اتباع دی، ځکه چه دفرعون اولادنه وو.
﴿يُسُوْنُكُمْ﴾ ((ای یدوقونکم)) ځکول، تکلیف رسول.

﴿يَذَرُهُمْ أَتْنَاءَ كُفْمٍ﴾ دا تفسیر دې د «سوء العذاب» یا ذکرالخاص بعدالعام دې ځکه چه
سوء العذاب هغه ټول اعمال شاقو ته شامل دې چه فرعون په بنی اسرائیل مقرر کړی وو.

﴿وَسَتَنخُونَهُمْ﴾ يستحيون دحيات نه مأخوذ دې، جوندی پریښودلونه ئی عذاب
ځکه ویلی دې چه دوئ ترینه خپل خدمت اخستلو او دا دیو غیور انسان لپاره دقتل نه زیات
عذاب دې، اود بعض قول دې چه (يستحيون) دحیا نه مأخوذ دې نو د يستحيون معنی حیاء
اخستل دی، یعنی دبی حیائی کارونه به ئی ددوئ نه اخستل.

﴿وَفِي ذَٰلِكُمْ بَلَاءٌ﴾ بلاء په معنی د آزمایش او امتحان هم رازی او په معنی د انعام سره هم
راخی نو کچرې په «فی ذالکم» کښې اشاره شی ذبح ته نو بلاء په معنی د آزمائش دې او که په
ذالکم کښې اشاره شی نجات ته نو په معنی د انعام سره دې.

فائدة : سبب د ذبح د بچو بعضی مفسرینو دا لیکلې دې (ابن کثیر فی سورة طه) : چه بنی
اسرائیل د اخبار د انبیاء له وجه نه په خپل مینځ کښې دا مذاکره وکړه چه الله ﷻ به زمونږ په
قوم کښې یو داسې شخص پیدا کړی چه دهغه په وجه به دفرعونیانو حکومت ختم شی نو
فرعون چه کله بادشاه شو او دبنی اسرائیلو دا خبره ئی واوریده نو دخپل اقتدار دپچ کولو
لپاره ئی دا منصوبه جوړه کړه چه دبنی اسرائیلو بچی ئی قتلول او دجینکونه چونکه دغه
خطره نه وه او بل داچه دهغوئ نه ئی خپل خدمت اخستلونو پدې وجه ئی جینکی نه قتلولې.
او بعضی مفسرینولکه قرطبی خازن وغیره ویلی دی چه فرعون خوب لیدلې وو چه دبیت
المقدس نه اور راؤتلو او په مصر کښې دقبطیانو په کورنو کښې داخل شو او دبنی اسرائیلو

کونه ترينه بچ شو، معبرينو ئی دا تعبیر وکړو چه په بنی اسرائیلو کښې به داسې څوک پیداشی چه ستا حکومت به ختم کړی، نومعلومه شوه چه دکافرخوب هم کله صحیح وی اومدارک اوجلالین ویلی دی چه کاهنانو فرعون ته دغه مذکوره خبرور کړو.

وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمْ الْبَحْرَ فَأَمْجَجْنَاهُ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ

او کله^(۱) چې اوچولومونې ستاودیچ کولو دپاره دریاب پس بچ کړئ مونې تاسو اوعرق کړل مونې ټول فرعونیان

وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ * وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَى أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ أَخَذْنَا آلَ هَارُونَ

اوتاسو کتل. او کله^(۲) چې وعده اوکړه مونې دموسی سره دخلویشتو شپوییا اونیولوتاسو څخې لږه په خدائی سره،

مِنْ بَعْدِهِ وَانْتُمْ ظَالِمُونَ * ثُمَّ عَقَوْنَا عَنْهُمْ قُرْصَ بَعْدِ ذَلِكَ

روستودتلو دموسی نه (کوه طورته)، اوتاسو ظلم کوونکې وئ. بیامعافې اوکړه مونې تاسو ته روستوددې گناه،

لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ * وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ

ددې دپاره چې تاسو شکراو کړئ. او کله^(۳) چې ورکړو مونې موسی ته کتاب اوفرقت کوونکې حق اوباطل

لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

دپاره ددې چې تاسو سمه لاره اومومن

﴿وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمْ الْبَحْرَ﴾ دا بیان د انعام ثانی دې چه هلاکت ددشمن دې یعنی دفرعون په

داسې طریقه چه دوئ ورته کتل «فرقتا» په معنی «فصلنا» یعنی اوبه جدا جدا اوحصې حصې کول او «بکم» په معنی د «لانجاکم» دې، اود «البحر» نه مراد بحر قلزم دې، حضرت موسی ﷺ او هارون ﷺ چه کله فرعون ته دیره زمانه دعوت اوتبلیغ وکړو، او د ارشادات اومعجزاتو په ذریعه پدوئ اتمام حجت وشو او د دعوت حق سطح هغه مقام ته ورسیده چه دهغې نه بعد بیا د الله تعالی دطرفه یا د هدایت فیصله کیږی یا د هلاکت فیصله کیږی اوبه فرعونیانو باندې د دعوت څه اثر ونه شو او هدایت ورته ملاونه شو. او د مظلومانو بنی اسرائیلو جړه،

۱- انعام ثانی

۲- انعام ثالث

۳- انعام رابع

زاری، دالله تعالیٰ دربارتہ ورسیدہ نوپہ فرعونیانوباندی دنزول دعذاب وقت راغی، نوالله تعالیٰ موسیٰ ﷺ ته حکم وکړو چه خپل قوم بنی اسرائیل دخان سره کړه او دشپې، هجرت وکړه، نوکله چه دوی روان شو اوهجرت ئی شروع کړو نو دسمندر غاړې ته ورسیدل، فرعون چه خبر شو نو ددوی په تلاش کښې په دوی پسې دخلورویشت (۲۴۰۰۰۰)، لاکه لښکرسره روان شو، او دسمندر کنارې ته ورسیدہ نو بنی اسرائیل حیران شو اوگهبرآؤ شو چه ددؤؤ هلاکتونو په منځ کښې راگیرشو، یو غاړې ته فرعون اوبلې غاړې ته سمندر دې، نو الله تعالیٰ وحی را ولیږله او موسیٰ ﷺ ته ئی حکم وکړو چه په خپله عصا۱۱مړه سمندر اووهه، نوچه سمندرئى ووهه نو اوبه جدا جدا شوې، یعنې سیلان اوبهیدل ئی ختم شو، اودولس ۱۲ لارې پکښې جوړې شوې نوپه دې آیت کښې دغه واقعی ته اشاره ده.

﴿وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً﴾ دا بیان د انعام ثالث دې، بنی اسرائیل ته چه دفرعون نه نجات ملاؤشو نو د موسیٰ ﷺ نه ئی دستورحیات طلب کړو، نوموسیٰ ﷺ الله ﷻ ته سوال وکړو، نوالله ﷻ ورته وفرمایل چه ته کوه طورکښې څلویښت ورځې چله شه نوڅه به تاته کتاب درکړم، هغه به ستاسو دستورحیات وی، چنانچه موسیٰ ﷺ خپل ورورهارون ﷺ خپل خلیفه اونائب مقررکړوپه بنی اسرائیلوکښې، او په خپله کوه طورتہ لار، هلته چله شو، دلته په بنی اسرائیلوکښې سامری راپیدا شو چه منافق ؤ، اوهغه زیورات چه بنی اسرائیل په عاریت سره دقبطیانوته وړی وو هغه یې ارتاوکړه او وې ویل چه دا خو حرام دی، نو بنی اسرائیلو هم ارتاوکړل، او سامری بیادغه زیورات رواغستل اوسخې ئی ترینه جوړکړو اوبنی اسرائیلوته ئی وویل چه دا ستاسوخدائی دې، دده عبادت کوئ، اوموسیٰ ﷺ خطاشوې دې چه غرتہ تللې دې «خدای خودلته راغلي دې» نعوذبالله، نو بنی اسرائیل په عبادت دسخی کښې مبتلاشو په شرارت دسامری سره.

أستاذ محترم ﷺ به فرمایل چه دغه نمونه بعینه زمونږ دملک (پاکستان) ده، حضرت الاستاذ ﷺ لیکي: امت محمدیہ میں بھی آج کئی (مذہبی) اور (سیاسی) سامری موجود ہیں جنہوں نے کمال عیاری سے سادہ لوح قسم کی لوگوں کو غلط راہ پر ڈال رکھا ہے.

﴿ثُمَّ أَخَذْتُمُ الْعَجَل﴾ مفعول ثانی مقدر دې یعنی «اللہا» او لفظ د اتخاذ په بی حقیقت او جعلی اشیاء کښې استعمالیږی، یعنی دعجل الوهية بی حقیقة اوجعلی دې، دعجل په باره

کښې دمفسرینودوه قوله دی ۱- په دې کښې حقیقتاً حیاة وو، اولحم اودم ترینه جوړ شوې ؤ دهغه خاورو اچولوپه وجه چه سامری دجبرئیل علیه السلام دآس دنقشې قدم دلاندې نه راغستلې وه . دا قول دمعمر اوابن عباس رضی الله عنهما دی ۲- دا عجل حقیقه زر ؤو، شکل نی دسخی وو او داسی قسم سورې په کښې وو چه هوا به پکښې داخله شوه نودسخی آواز به ترینه پیدا شو ، وهذا قول مجاهد ، قرطبی

«ثم عفونا» دا تعین د انعام دې «لعل» په معنی د لام کڼ سره دې.

﴿وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ﴾ دا بیان د انعام رابع دې، آسمانی کتاب دامت لپاره عظیم منقبت اورروحانی نعمت وی او «فرقان» صیغه دمبالغی ده دفرق نه، یعنې دحق او باطل جدائی راوستونکې په کمال وجه سره اوعطف د «والفرقان» په «الکتاب» باندې ۱- یاعطف دیوصفت دې په بل صفت نو د تورات لپاره دوه صفتونه شو : یو «کتاباً مولاً» اوبل «فرقناً بین الحق والباطل» ۲- یامراد دفرقان نه معجزات دموسی علیه السلام دی چه په هغوی سره فرق راتلو دحق او باطل په مابین کښې.

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يُقَوْمِ إِكْلَمُ ظَلَمْتُمْ أَنفُسَكُمْ بِالْحَدَادِكُمْ
اوکله " چه اووئیل موسی قوم خپل ته ای قومه خدا ! بیشکه تاسو ظلم کړېدې پخپلو نفسونو په سبب دنیولو ستاسو
الْعِجْلُ فَتَوَوَّأْ إِلَىٰ بَارِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ
خخي لره په خداښې سره پس توبه اوباسی خپل خالق ته نوقتل کړئ خپل ځانونه، داتوبه کول ډېره غوره ده
لَكُمْ عِنْدَ بَارِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ
ستاسو دپاره په نزد دخالق ستاسو، پس قبوله ئی کړه توبه ستاسو، بیشکه خاص دې ډېرتوبه قبولونکې اورحم کوونکې دې

﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ﴾ دا بیان دانعام خامس دې چه قبول دتوبې دې چه ذکرشويدي

په فتاب عليكم کښې.

﴿فَاقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ﴾ پدیکښې دوه قوله دی ۱- دا تفسیر دتوبه دې او د دوی په حق کښې

خاص طور توبه په قتل سره وه یا توبه دمړتد مطلقا په دین موسوی کښې قتل ؤو، نومراد

«توبوا»، نه «عزموا على التوبة» اود «فاقتلوا انفسكم» نه مراد چا خان سپارځل احواله كول دى قتل ته، نو دوى ته امر شوې ووجه قتل كړئ بعض بعض لره لكه زواښت دې چه امر شوې و هغه چاته چه عبادت د عجل ئى نه و كړې، چه دوى قتل كړى هغه كسان چه عبادت د عجل ئى كړې و، «فاقتلوا انفسكم» په ظاهر محمول دې يعنى هر كس د خاڼ پخپله قتل كړى اوكل مقتولين اويازره (۷۰۰۰۰) و ۲- توبه ددوى په ندامت سره وه او قتل متمم «پوره كوونكې» دتوبه و، لكه قصاص، اورجم، زمونږ په ملت كېښي.

﴿فَتَابَ عَلَيْهِمْ﴾ دا متفرع دې په مقدر باندې «اى ثبتم وقتلتم انفسكم فتاب عليكم»

او خطاب په «عليكم» كېښي مقتولين ته ندې بلكه اولاد ددوى ته دې نو دا تذكر د انعام دې په اولاد باندې په انعام د اباؤ سره اوبعضي مفسرين وائي چه هر كله دېنى اسرائيلوڅه كسان قتل شو نو باقى كسانو ته سزا معاف شوه په دعا دموسى او هارون عليه السلام سره نو دا خطاب هغه كسانو ته دې چه ژوندى پاتى شوى و او معافى ورته شوې وه.

وَ إِذْ قُلْتُمْ يٰمُوسٰى كُنْ تٰوْمِنَ لَكَ حَتّٰى نَرٰى لَهِ جَهْرَةً
اوكله چې اويويل تاسو اې موسى! هرگز مونږ يقين نه كوؤ په تاباندې ترڅو چې مونږ نوي ليدلې الله په ښكاره
فَاَخَذْنَاكُمُ الصِّعْقَةَ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ۝ ثُمَّ بَعَثْنَاكُم مِّنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ
پس اونيولو تاسو لره تندر او تاسو كتل . بيا ژوندى كړئ مونږ تاسو روستو درمگ ستاسونه
لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
دپاره ددې چې تاسو شكر او كړئ

﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يٰمُوسٰى كُنْ تٰوْمِنَ لَكَ﴾ دا بيان د انعام سادس دې او تمهيد ذكر كيږي اوييان د انعام په ذكر دبعث بعد الموت سره كيږي، حضرت موسى عليه السلام ته چه كله تورات ور كړې شو او قوم ته راغې نو د مذكورې واقعي نه بعد يعنى د قبول توبه د واقعي نه بعد ئى قوم ته كتاب يعنى تورات پيش كړو، نو پدوى كېښي بعض داسې ويل چه د تورات احكام مشكل دى مونږ پدې عمل نشو كولې، نو حضرت موسى عليه السلام دخپل قوم اويو ۷۰ كسه وفد د خاڼ سره كوه

طوره بوتلل چه دخپل جرم یعنی عبادت عجل نه معذرت هم پیش کری او دالله ﷻ کلام و اوری دینه میقات ثانی دموسی ﷺ ویلې شی نو دوی چه کوه طورته ورسیدلو او دالله ﷻ سره همکلام شو اودالله ﷻ کلام نی واوریدلو نو دا مطالبه نی وکړه چه ﴿کُنْ نَافِلًا لَّكَ حَتَّىٰ تَرَىٰ اِلَهَ جَهَنَّمَ﴾ (ای عیانا) یعنی مخامخ په سترگو لیدلو سره، نوبعضې اهل علم وائی چه «ان فؤهن» انکاروو د ایمان نه نودوی پدې سره مرتدشو لدې وجه نه ورته سزا د موت ورکړې شوه او بیا په دعا دموسی ﷻ سره ژوندی شو، اوبعضې وائی چه ددوی مقصد انکار دایمان نه، نه زو بلکه دمطالبې دتاکید لپاره نی دغه کلمه دجهل په وجه ویلې ده، نو مرتد ندی خو چونکه دا سخته گستاخی دالله ﷻ او د رسول وه، نو پدې وجه ورته سزا د موت ورکړې شوه.

﴿الصَّاعِقَةُ﴾ بعضې وائی چه مراد ددینه موت دې اوبعضې وائی چه تندر مراد دې چه سبب دموت وگړزیدلو.

﴿وَأَنتَرْتُمْ تَعْمُرُونَ﴾ یعنی نزول صاعقه ته، چه کله نازلیده «یا دیویل موت ته»، ددې آیت نه معترلوو دلیل قائم کړیدې په امتناع د رؤیت دباری تعالی باندې ځکه په مطالبه درویت باندې نزول دعذاب و شو، جواب دا دې چه ددې آیت نه ثابتیری عدم رؤیت په دنیا کښې اونه ثابتیری امتناع درویت مطلقا، او د اهل السنه والجماعت مسلک دادې چه رؤیت دالله ﷻ په دنیا کښې ممکن دې خو واقع ندې، او په آخرت کښې واقع دې.

فانده حضرت الشیخ رحمه الله په کلام کښې لفظ د امتناع فی الدنیا نه مراد عدم وقوع دې اومصطلح معنی مراد نده لکه دا واضح ده دما بعد عبارة دشیخ رحمه الله نه.

﴿ثُمَّ يَبْعَثُكُم مِّنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ﴾ دا بیان د انعام دې چه بعث بعد الموت دې، او د موت نه دلته معنی حقیقی هراوه ده یعنی اخراج دروح دبدن نه، بعضو تاویل دموت کړیدې په بیهوشتی سره اوبعضو تاویل کړیدې په جهل سره «روح» لیکن دا تاویل ضعیف دې اویه دې آیت کښې دموت نه مراد موت دعقوبت دې اوموت مؤجله ندې، او بعث ددې موت نه وروسته امر خارق للعاده دې او دا معجزه ده لپاره دحضرت موسی ﷻ - ځکه حضرت موسی ﷻ دعا وکړه چه یا الله دا خلق بیاژوندی کړې، بنی اسرائیل به په ماباندې تهمت لگوی چه زمونږ سرداران اومشران دې کوه طورته بوتلل او هلاک دې کړل، باقی دا خبره چه دمرگ نه

ورستو چه خوک ژوندې کړې شی نو آیا هغوی به سکلف وی او کنه؟ بعض ۱- ویلی دی چه تکلیف ترینه ساقط شو ځکه چه ددوی ایمان اضطرابی وگرزیدلر ۲- اوصحیح قول دادې چه تکلیف ندې ساقط ځکه چه په دنیا کښې هیڅ عاقل بالغ د تکلیف نه خالی ندې

وَزَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّٰنَ وَالسَّلْوٰی ط کُلُّوْا مِنْ طَبَیْعَتِ مَا

اوسورې کړې وؤ(۱) مونږ ستاسو د پاسه د وریځې او رالیکلې وؤ مونږ به تاسو تر نجین اومه زان، خورئ پاکیزه هغه خیزونه

رَزَقْنٰكُمْ ط وَمَا ظَلَمْنٰكُمْ وَلٰكِنْ كَانُوْا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُوْنَ ۝

چې درکړي دي مونږ تاسو ته ، اود دوی زمونږ هېڅ نقصان اونکړ ولیکن دوی دخپلو ځانونو نقصان کوؤ

﴿وَزَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ﴾ دا بیان دانعام سابع ۷ دې دبنی اسرائیلو اصلی وطن ملک

شام وو، د حضرت یوسف ﷺ په زمانه کښې مصر ته راغلی وو او آباد شوی وو اوهر کله چه فرعون تبه شواوونی اسرائیل مطمئن شو نو دوی ته دهجاء کولو حکم وشو د عمالقو سره چه هغوی په دغه وقت کښې په ملک دشام باندې قابض وو (ابن کثیر په تفسیر دسورت یس کښې وغیره). دا تصریح کړیده چه دهجاء حکم دتورات دنزول سره راغلي دې او قبل ددینه به په منکرینو باندې د اتمام دعوت نه بعدغیبی عذاب نازلیدلو دهجاء حکم نه وو نو بنی اسرائیلو ته چه دهجاء حکم وشو چه تاسو د عمالقو سره جهادوکړئ اوخپل وطن اصلی دهغوی د تسلط نه آزاد کړئ نو دوی پدغه ازاده باندې د مصر نه روان شو اوچه دهغوی حدودو ته قریب شو او د عمالقو زوراوقوت نی معلوم کړو نو بی همته شول او جهاد ته د تللونه نی انکاروکړو، نوالله ﷻ ورته ددې انکار سزا ورکړه چه څلویښت ۴۰ کاله به پدې میدان کښې سرگردان اوپریشان اوسیرې اومصر کښې به خپلو کورونو ته نشی تلې دغه میدان تقریبا ۱۳-۱۴ کلومیتر و په مابین دمصر اوشام کښې اوچه دوی به خپل وطن مصر ته د تللو اراده وکړه نوپوره ورځ به نی چه رفتار وکړو نو ماښام به بیابا خپل ځای کښې و چه پوره شپه به نی رفتار وکړو نوصباح به بیابا پدغه ځای کښې وو دغه شان څلویښت ۴۰ کاله پریشان او سرگردان وو، او ددې وجه نه دغه میدان ته (وادی تیه) ویلی شی اوچونکه پدې میدان کښې نه څه عمارت وو، نه اوبه وې، نه د خوراک څه انتظام و او قیدی ته خوراک سکاګ وغیره

ضروریات د زندگی ورکول په کاروی، نو دوی چه موسی ﷺ ته شکایت وکړو نوالله ﷻ دټولو ضروریاتو بندوبست وکړو، د گرمی ددفع کولولپاره الله ﷻ سپینه وریځه راولیرله چه تیاره ئی نه جوړوله او گرمی ئی دفع کوله، د «غمام» نه په دې آیت کښې سپینه وریځ مراد ده چه دنور گرمی اوتیزه رنرائی کموله، غمام په لغت کښې پټولوته وائی، او د ابو انتظام داسې وشو چه الله ﷻ حکم وکړو موسی ﷺ ته چه دغه فلانې کانرې په خپله عصا سره ووه نو دهغې نه دولس ۱۲ چشمی جاری شوې، او دخوراک انتظام ئی داسې وکړو چه پدوی به من یعنی ترنجبین نازلیده دشپې، چه هغه خوږشې و، او دبرف «اورې» پشان سپین و، اوسلوی یعنی مرزان «بتیر» به دوی ته جمع کیدل اونه به تختیدل، ددوی به چه خومر، ضرورت و نوهغه قدر به ئی نیول اودیح کول به ئی اوددې غوښه لذیذه اودصحت لپاره مفید، وی اوپه داسی وطن کښې پیداکیږی چه هلته دغنمو اووربشوفصلونه پیداکیږی اوپه میدان تبه کښې ددې پیداکیدل خلاف عادت و، اوچا ویلی دی چه دوی ته ورا ته کړی مرزان رانلځ خو دا قول مرجوح اوبی سنده دې، او دوی ته داهم ویلی شوی و چه په قدر دضرورت دا نیسی او د آئنده لپاره ئی مه جمع کوئ لیکن دوی دحرص دوجه نه ددینه خلاف وکړو نو غوښې سخاکیدل شروع شو اوپه حدیث کښې دیته اشاره راغلی ده «لولابنواسرائيل یحزّی الحّم»، اوپدې میدان کښې ددوی دلباس انتظام بطورمعجزه داسې وشو چه ددوی کپړې به نه شلیدلې اونه به خیرنې کیدلې او دماشومانو په بدن به چه کومې کپړې وې نوهغه به دبدن مطابق زیانیدلې «قرطبی وغیره».

﴿كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ﴾ شیخ رضی ﷺ قانون وضع کړې دې او هغه دا چه کله

امر حکایت وی دماضی نه نوهلته به قلنا مقدروی «ای قلنا کلو».

﴿وَمَا ظَلَمُونَا﴾ ظلم په معنی د نقصان سره دې یعنی دوی دالله ﷻ او دموسی ﷺ څه

نقصان ونکړو، مفسرینو لیکلی دی چه په دیکښې اشاره ده دیته چه دوی منع کړې شوی و د ذخیره کولونه او دناشکری کولونه لیکن دوی به هغه ذخیره کول نوهغه به زرسخاشو اوچینجی به پکښې پیدا شو اود من او سلوی نازلیدل کم شو

وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا
او کله ^۱ چې اووئیل مونږ داخل شئ دې ښارته نو خوراک کوئ ددې دمیونږته چرته چې ستاسو خوښه وي پریمانه
وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَتَكُمْ
او داخل شئ دروازې ته سجده کوونکي او وایئ چې اوبځې مونږنواوږه بخو مونږناسوته گناهونه ستاسو
وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ۝
او خامخازیات به کم وژواب دځانسته عمل کوونکو

﴿وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ﴾ دا بیان د عذاب اول دې په بنی اسرائیلو باندې د حضرت شاه عبدالقادر رحمته الله علیه قول دادې چې دا قصه هم د زمانې د وادی تیه ده چې کله دوی دمن او سلوی مسلسل خورلونه تنگ شو او د معمولی خوراک مطالبه یی وکړه لکه ورستو په آیت ۲۱ کښې ذکر کېږي، نو دوی ته د یوښارته د داخلیدو حکم وشو او قولی اوفعلی ادب د داخلیدلو ورته هم بیان شو چې تا سوکوم اشیا غواړئ نو یوقریې ته داخل شئ او مزدوری کوئ دغه اشیا به درته په غیر د دعاء کولونه هم ملاوښی، نو بیا پدې قول قصه غیر مرتبه ذکر شوه او دا قول څه بعیدنه دې اوپه قرآن کښې د قصصو د مرتب ذکر کولو اهتمام نشته دې، او عام مفسرین وائی چې دا واقعه د حضرت موسی عليه السلام او هارون عليه السلام د وفات نه بعد و لاده، د میدان تیه په زمانه کښې حضرت هارون عليه السلام او موسی عليه السلام وفات شو. او حضرت یوشع عليه السلام نبی شو او په بنی اسرائیلو کښې هغه سرکشه مشران هم ختم شوی و، د نوی نسل نو جوانان پیدا شوی و نو دوی د عمالقوسره جهاد وکړو او ملک شام ئی فتح کړو اود دینه بعد دوی ته دبیت المقدس د داخلیدلو حکم وشو نو مراد د «هذه القرية» نه بیت المقدس دې لکه دا قول راجع دې، او څوک وائی چې مراد ترینه «اریحا» رمله، شام، اردن، ایلیسا، دی نو دوی ته څلور ۴ خطابات وشول.

- ۱- ﴿ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ﴾ ۲- ﴿فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا﴾ په فاسره ذکر کولو کښې دینه اشاره ده چې دخول مقصد اصلی ندې بلکه مقصد اصلی خوراک دې په فراخی سره او دا دواړه حکمونه تعبدی ندی ۳- ﴿وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا﴾ ۴- ﴿وَقُولُوا حِطَّةٌ﴾ دا دواړه

حکومنه تعبدی دی. **مراد دباب نه**: یا ۱- دروازه دینار د بیت المقدس مراد ده او د «سجدا» نه مراد «الحناء» ده او بعضی محمول کړیدی په تواضع او خضوع باندې ۲- یا دباب نه مراد باب المسجد دې او «سجدا» حال مقدره دې «ای ادخلوا باب المسجد مقدرین لکم السجود وکم حصولکم فیه» یعنی تاسو داخل شئ دغه ښارته او په فراخی سره خوراک کوئ او بطور شکره نعمت دخدای کورته داخل شئ او سجده او عبادت کوئ «**وقولوا حطة**» حطه خبر د مبتداء محذوف دې «ای مسئلتا» یا «سؤالنا حطه» یعنی زموږ درخواست ددې چه مونږ ته معافی دگناهونو وکړه *

﴿وَسْتَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ﴾ د محسنین نه مراد مخلصین دی لکه په حدیث جبرئیل کښي: احسان معنی داسې بیان شوې ده «ان تعبدالله کانتک تراه» یعنی دغفونه علاوه به دمحسنین په اجر او ثواب کښي به زیادت وکړو، یا دمحسنین نه هغه مراد دی چه عبادت د عجل نی نه وکړې او نافرمانی یی نوی کړې.

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا
پس بدله راوړه ظالمانو خبره خلاف دهغې چې دوی ته وئيلي شوې وه نور اولیرلومونږ په ظالمانو باندې

رَجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ۖ

سخت عذاب د آسمان د طرفه په سبب ددې چې دوی نافرمانی کوله

﴿فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ﴾ «بدل» متعدی کیږی دوه مفعول ته یو مفعول ته بنفسه متعدی وی او بل مفعول ته پواسطه دباء سره متعدی وی، او هغه مفعول چه باء پرې داخله وی نوهغه به متروک وی او هغه مفعول چه با پرې نوی داخله نوهغه به موجود وی. نودلته په کلام کښي حذف دې نو تقدیر د عبارت داسې دې «فبدل الذين ظلموا بالذی قبل لهم» نو دا متروک دې «وقولا غیرالذی قبل لهم» نو دا موجود دې یعنې محذوف مفعول متروک دې اومذکور مفعول موجود دې یعنې ظالمانو هغه قول ترک کړو چه دوی ته ویلي شوي وو. او هغه نی ویل شروع کړل چه دوی ته د ویلو حکم نه و شوې، بنی اسرائیلو ته د «حطه» ویلو حکم شوې وو لیکن دوی دا بدل کړو او بل لفظ نی اویثلو، او په هغې کښي روایات مختلفه دی، په روایت دصحبین کښي دادی چه دوی «حبة فی شعرة» ویلی و او په روایت دحاکم کښي «حطه» دې او په معالم کښي دی چه دوی ویلی و «حطاً سحقاتاً» ای حطه حرا،

او نور روايات هم شته دي، او دا اختلاف درواياتو «ان صح الجميع» محمول دي په اختلاف د قائلين باندې، يعنى چا يو شان قول كړيدي او چا بل شان، يا محمول دي په اختلاف د لغاتو، اولكه څرنگه چه دوى تبديل د قول كړي و نو دغه شان نى تبديل دهغه عمل كړى و چه دوى ته ويلې شوې و يعنى دسجود او انحنأ په خائى په كونا توخوئيدل اوسرونه نى اوچت كړي و

ليكن په آيت كښې صرف دتبديل د قول ذكردي نه دفعل، قرطبي وائى چه تبديل د قول ادنى جرم و په نسبت سره تبديل دعمل ته، نوچه كله ادنى جرم موجب د عذاب شو نو معلومه شوه چه اعلى جرم يعنى تبديل دعمل په طريقه اولى سره موجب د عذاب دي.

﴿فَأَنزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ دا وضع داسم ظاهرده په خائى دضمير څكه «فانزلنا عليهم» ويل په كار و لپاره دتاكيد اولپاره د اشارې علت د عذاب ته، يعنى سبب د عذاب لپاره ظلم ددوى و.

﴿رَجْزًا مِّنَ السَّعَاءِ﴾ رجزأ په كسره سره گندگى ته هم وائى او عذاب ته هم ويلې شى، دلته ترينه عذاب مراد دي، او په ضمه د «را» سره «رجز» بتانوته ويلې شى لكه «والرُّجْزُ فاهجر» فراء، ويلى دى چه «رجز» سخت عذاب ته ويلى شى او «رجس» عذاب ته ويلى شى ځكه سين خفيف دي د زاء نه نو معلومه شوه چه رجز سخت گندگى او سخت عذاب ته ويلې شى په نسبت رجس ته. او مراد د عذاب نه عذاب د طاعون دي لكه په حديث دبخارى كښې دى چه طاعون يو عذاب دي چه مخكنى خلق پدي سره معذب شوى و او په «من السماء» كښې اشاره ده دپته چه اسباب ددي عذاب په زمكه كښې نه و بلكه آسمانى و.

﴿بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴾ دي كښې استمرار ته اشاره ده يعنى دوى په فسق مستمر و.

وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانفَجَرَتْ

اولكه دې اوبه طلب كړې موسى دخپل قوم دپاره نو اوونيل مونږ اوده په مساخلې سره دغه گټې لره، نور وائې شوې

مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرِبَهُمْ كُفُؤًا وَاشْرَبُوا

دهغې نه دولس چينې، په تحقيق سره او پيژندلو هرې ډلې گودر خپل اوونيل مونږ، خوراك كوي او څكل كوي

مَنْ يَزُقِ اللّٰهُ وَلَا تَعْتَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ۝

درزق دالله نه اومه گرزئی په زمکه کښې فساد کوونکی

﴿وَإِذْ أَسْتَشْفَىٰ مُوسَىٰ﴾ دا بیان دانعام ثامن ۸ دې. دا واقعه دمیدان تیه ده کله چه بنی اسرائیل د اوبو مطالبه وکړه دموسی ﷺ نه، نوحضرت موسی ﷺ باذن الله یوه گټه په عصا سره ووهله نو دهغې نه دولس ۱۲ چينې راووتلې او دا واضحه معجزه وه دموسی ﷺ دگټې نه اوبه راوتل، اوبه عصا وهلو سره راوتل اوبه وقت دضرورت کښې اوبه قدر د ضرورت راوتل او بیا بند کیدل اود «الحجر» په باره کښې اقوال متعدد دی، مشهور قول دادې چه لام العهد دې اومعهود هغه حجر دې چه موسی ﷺ نه ئې جامې تختولې وې دداسې وړوکی کانړی نه دولس چشمی راوتل واضحه معجزه وه اوبنی اسرائیل چونکه دولس فرقې وې نو خکه دولس چينې راووتلې چه دیوبل سره جنگ جدل پیدانشی.

﴿فَانفَجَرَتْ﴾ مرتب دې په مقدر باندې ای فضرب «فانفجرت» بل خای کښې «فانجبست» دې نو انجباس «راتوکیدل» اول دی او بیا انفجار بهیدل ورستودی.
﴿قَدْ عَلَتْ كُلُّ أُنَاسٍ﴾ د أناس نه مراد سبط خاندان دې.

﴿وَلَا تَعْتَوْا﴾ دا د «عنی» نه مشتق دې یاد «عیث» نه مشتق دې اشد فساد ته وائی ددواړو یوه معنی ده. او «مُفْسِدِينَ» حال مۆکده دې، یا په «لاتعشوا» کښې تجرید شوې دې «ای لاتسیروا» لکه دشاه عبدالقادر ﷺ د ترجمې نه معلومیری.

وَإِذْ قُلْتُمْ يٰمُوسَىٰ كُنْ نَصِيرًا عَلَىٰ طَعَامِهِ وَآجِدْ قَادِرًا
او کله () چې اووئیل تا سو ای موسی ! هیجرې مونږ نصیر نه کوؤیږه یوقسم خوراک باندې نوسوال اوکړه
لَنَا رَبُّكَ يُخْرِجُ لَنَا مِمَّا ثَمَّنَتْ الْأَرْضُ مِنْ بَقَلِهَا
زمونږ دپاره خپل رب نه چې راؤباسي مونږلره هغه څیزونه چې زرغونوي زمکه دسبزۍ دهغې نه

وَقَاتِلْهُمْ	وَقُومِهَا	وَعَدَيْهَا	وَبَصَلِهَا ط	قَالَ
او دبارنگو (ترو) دهغې نه اوداوگې دهغې نه اوددالود هغې نه اودپيازود هغې نه، او وئيل موسى				
اَسْتَعْبِدُونَ	الَّذِي هُوَ اَدْلٰى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ ط	اِهْبِطُوا مِصْرًا		
آياتاسواخيستل غواړئ هغه خيز چې ادنى دې په بدل د هغې كېنې چې ډېر غوره دې، نو كوزشئ يونبارته				
فَاَنْ لَكُمْ	مَا سَأَلْتُمْ ط	وَصُرِيتْ عَلَيْهِمُ	الدِّمَّةُ	
پس يقيناً ستاسو دپاره به په هغې ښار كېنې هغه څه وي چې تاسوئې غواړئ، او اچولې شوې دې په دوى باندې ذلت				
وَالْمَسْكَنَةُ د	وَبَاءُوْ بِغَضَبٍ مِّنَ اللّٰهِ ط	ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوْا يَكْفُرُوْنَ بِآيٰتِ اللّٰهِ		
او فقر، واخسته شودوى په غضب دالله سره، داددې وجې نه چې وؤ دوى كفرنې كولوپه آياتونودالله				
وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّاتِ بِغَيْرِ الْحَقِّ ط	ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَّكَانُوْا يَعْتَدُوْنَ ؕ			
او قتلول به ئې بېغمبران بغير دحق نه، داېدې وجه چې دوى نافرمانى كوله او وؤ دوى چې تجاوزئې كولو				

﴿وَزَادَ كُفْرُ بِنُومُسَىٰ لَنُصْبِرَ﴾ دا بيان ددويم عذاب دې او داواقع د وادى تيه ده چه دوى دمن سلوى خوراك نه تنگ شو نو حضرت موسى ﷺ ته ئې درخواست وكړ چه مونږ يو قسم طعام هميشه لپاره نه خورو نوزمونږ لپاره الله ﷻ ته سوال وكړه چه مونږ ته دغه مذكوره اشيا راكړى، ځكه چه دانبياؤ دعا اقرب الى الاجابت وى، او دارنگه دعاء په واسطه دغير سره مطلقاً اقرب الى الاجابت وى، نو دعاء دانبياؤ خوپه طريقه اولى اقرب الى الاجابت وى او ددې وجه نه حضور ﷺ حضرت عمر ؓ ته اوفرمايل چه كله دې عمرې له تلو «اشركنا فى دعائك»، وفى الاثر «ادعوى بالسنة لم تعصوني فيها» مراد ترينه دعاء په لسان الغير سره ده «روح نوموسى ﷺ دوى ته اوفرمايل چه كوم اشيا تاسو غواړئ نو دهغې دحصول لپاره د دعاء كولو ضرورت نشته، يوبشر ته كوزشئ او مزدورى، زميندارى، كوى، دغه اشيا به درته ملاؤشئ.

﴿مُخْرِجَ لَنَا﴾ مراد ترينه اظهارندې بلكه انبات اوبيد اكلودى.

﴿مِنْ بَقِيلِهَا﴾ هر قسم سبزی ته ويلی شی ﴿وَقَاتِلْهُمْ﴾ بادرنگ، تره ﴿وَقُومِهَا﴾ اوگې ته هم وائی اوغنمو ته هم ويلی كيږي، دلته مراد اوگه ده ﴿وَعَدَيْهَا﴾ هر قسم دال ﴿وَبَصَلِهَا﴾ پياز

﴿قَالَ أَتَشْتَبِدُونَ الَّذِي هُوَ أَذَنٌ﴾ د استبدال په صله کښې چه کوم شي مدخول د با

وی نوهغه زائل اومتروک وی اوکوم شي چه مدخول د با نه وی نوهغه حاصل وی نو دلته «الذی هو اذن» حاصل دې او «الذی هو خیر» زائل دې، مراد د «اذن» نه دغه امور مذکوره دی او مراد د «خیر» نه من، سلوی، دی، هغه خیر څکه دی چه څه تعب، او ستړی کیدل پکښې نشته او عمده او مفید دصحت اشیاء دی، سوال کپړې چه بنی اسرائیل خو تبدیل نه وو طلب کړې بلکه انضمام د دغه نورو اشیاء نی طلب کړې و دمن سلوی سره، جواب دادې چه «لن نصبر» دلالت کوی چه ددوی دمن سلوی زوال طلب کړې وو.

﴿وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ﴾ دا ماخوذ دې د ضرب القبه نه نو دا کنایه ده د

احاطی او دشمول نه لکه قبه او خیمه چه محیط وی په مافیه، نودغه شان ذلة اومسکنة احاطه کړیده په یهودو باندې، یا ماخوذ دې د ضرب علی السکه نه «الدراهم المضروبه» په زرو باندې چه د دراهم مهر و لگي نوهغې ته دراهم مضروبه ویلې شی نولکه څرنګه چه دغه مهر او نقش لازم وی د دراهم سره نو دغه شان ذلت اومسکنت لازم دې دیهودیانو سره او مراد ۱. د ذلت نه مراد یا ذلت باطنی دې یعنی فقر دنفس او حرص دنفس او حریص النفس شخص دیرذلیل وی اودمسکنت نه مراد مسکنت ظاهری دې یعنی عادت ددوی دادې چه خپله عربی ښکاره کوی لکه ښکاره اوزرې کپړې اغوستل اوبی کاره پیزار گرزول اگرکه مالداروی یا مراد ۲. د ذلت نه جزیه او خراج او غلامی ده او دمسکنت نه مراد فقر دې.

سوال موجوده دور کښې خو د اسرائیلو داسې حکومت دې چه دیراسلامی حکومتونه او قومونه ترینه لرزان ترسان دی او دارنگه یهودیان په مالدارۍ کښې په ټوله دنیا کښې مشهور دی. جواب دادې چه د اسرائیلو حکومت هیڅ حقیقت نه لری بلکه امریکه په مشرق وسطی کښې دخپل مخصوص سیاسی مفاداتو پیش نظر یو کاغذی دهانچه جوړه کړیده او کچرې امریکه ددوی د امدادنه کناره کش شی نو دیهودو حکومت د یو ورځي قیام نه لری او دنورو اقوامو، لکه نصاری، دهریه، هندوانو، مسلمانو دحکومتونوپه مقابله کښې دا وړوکې حکومت هیڅ حقیقت نه لری، خصوصاً چه دامریکه، او برطانیه په «رحم او کرم» او ددوی په سهاره او اسره ددوی قیام دې داپه حقیقت کښې دبل آیت مصداق دې لکه په سورة آل عمران کښې دی ﴿ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ أَيْنَ مَا تَفْتَوُوا لَئِنْ مَا تَحْتَلَوْا إِلَّا تَحْتَلَوْا مِنْ اللَّهِ وَحَتَّىٰ مِنَ النَّاسِ﴾ دلته له

جبل من الله نه دا مراد دی چه دوی به داسلامی حکومت زیر اثر وی ذمی وی یا معاہد وی او «جبل من الناس» نه مراد دغیر مسلم حکومت په پشت پناهی کنې ددوی وجود دې .

باقی دیهود و فقر او غربت نو مراد ترینه باطنی فقر او حرص د نفس دې لکه مخکې ذکر شو او تفسیر ماجدی کنې دی چه دیهودو سیاسی محکومی او ذلت خو خیرا (یعنی دا خو هر حقیقت شناس ته معلوم دې) لیکن ددوی دمفلسی او تنگدستی په باره کنې ممکنه ده چه چاته حیرت وشي او سوال وکړی چه دوی خوپه تمول او مالداری کنې ضرب المثل دی . نو څرنگه تنگدست او مفلسان دی، جواب دادې چه دا محض د هوکه او مغالطه ده، دولت او مالداری دیهودو په اکابرو پورې محدوده ده (یعنی ددوی نظام سرمایه دارانه نظام دې) او په هغې کنې عام خلق مفلس او خواروی. او په دولت باندې چند افراد قابض وی او عوام دیهودو د دنیا مفلس ترین خلق دی، اودا دیهودو محققینو خپل تحقیق او اقرار دې لکه دوی په خپل کتاب «جیوش انسانی کلوییدی» صفحه ۱۵۱ ج ۱۰ کنې لیکلی دی (عوام یهودو سره قومون ۷ کس زیاده غرب یس).

﴿وَنَآؤُ﴾ دا په معنی د «استوجوا، استحقوا» سره دې یعنی حقدار شو د غضب د الله ﷻ

﴿يَكْفُرُونَ بِقَايَمَتِ اللَّهِ﴾ د آیات د الله نه مراد یا معجزات د موسی ﷺ دی، یا تورات . یا بعض آیاتونه د تورات دی چه په هغې کنې بیان د صفاتو د نبی کریم ﷺ وو یا د توحید وو او درجم وو.

﴿بِقَتْلِ الْحَقِّ﴾ دا حال مؤکده دې ځکه قتل د انبیاءو نوی مگر په ناحقه سره وی او ذکر د دې لپاره د اظهار دمزید شناعت او قباحت شوی دې، او یا «بغیر الحق عندهم» مراد دې، یعنی قتل د انبیاءو شرعاً ناحق وو خو عندهم، هم ناحق وو.

﴿ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا﴾ (ذالك) کنې اشاره ده قتل د انبیاءو ته او «بما» سببه ده، یعنی د قتل کولو د انبیاءو لپاره سبب عصیان او نافرمانی وی، ځکه چه یو گناه د بلې سختې گناه لپاره سبب او ذریعه جوړیږی، لکه چه یوه ادنی نیکی دا علی نیکی لپاره ذریعه جوړیږی، او دیوې نیکی په ذریعه سره د بلې نیکی توفیق ملایږی.

﴿وَمَكَانُوا يُعْتَدُونَ﴾ په «كانوا يکفرون» او «كانوا يعبدون» کښې استمرارته اشاره ده يعنې دوى په کفر او اعتدا باندې مستمرو، کان چه په مضارع داخل شى نو داستمراد فائده کوى

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّالِحِينَ وَالصَّالِحِينَ مَنْ

بشکه هغه کسان () چې ايمان نې راوړې وى اوهغه کسان چې يهوديان دي اونصارى دي اوصائبين هرچاې

أَمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ

ايمان راوړو لدوى نه په الله اوبه ورځ داخرت باندې او عمل کوي نیک نودوى لره ثواب دعمل ددوى دې به نيز

رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۝

رب ددوى او نه به وى هيڅ ويړه پدوى باندې اونه به دوى غمزن کيږي

﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا﴾ دا تتمه د نوع اول د بنى اسرائيلو ده، پنځه انواع

د بنى اسرائيلو چه بيانېږي، نو دهرى نوع تتمه هم بيانېږي.

اومقصود دادې چه الله ﷻ دچا ذات سره عداوت يامحبت نشته بلکه دارومدار ايمان

او عمل صالح دې او دارنگه پدې سره دفع دتوهم کيږي اوهغه دا چه کله د يهودو حال په ماقبل

آياتونو کښې بيان شو، نو توهم کيدې شو چه هرکله پدوى باندې ضرب د ذلت وشو اومستحق

دغضب الهى شو، نوددوى توبه، به هم نه قبلېږي، نو پدې آيت کښې ئى جواب ذکرشو.

توکيب: ۱- «الذين آمنوا» سره له خپلو معطوفاتونه اسم د «ان» دې، او «من آمن - الايه»

ترينه بدل واقع شوې دې.

﴿فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾ خبرد «ان» دې، معنى داده چه مؤمنان، يهوديان، نصارى،

صابئين، يعنى چه چا ايمان راوړې دې او عمل صالح ئى کړيدې نو ددوى لپاره اجر ددوى دې

توکيب: ۲- «من آمن» شرط دې «فلهم اجرهم» بې جزا شوه، دا مجموعه خبرد «ان» دې

په حذف دعائد سره چه «منهم» دې.

سوال: «الذين آمنوا» لره «من آمن» ثابتول تحصيل دحاصل دې؟

جواب: ۱- بعضوويلی دى چه د«من آمن» نه مراد ايمان نفاى اولسانى دې، يعنى

متفین او یهود . نصاری و غیر هم چه ایمان را وری نو قبلیری

جواب ۲ حضرت شیخ رحمہ اللہ فرمایلی دی چه «الذین آمنوا» لقب د امت محمدی ﷺ دی او «الذین هادوا» لقب د امت موسوی دې او «هادو والنصاری» لقب د امت دعیسی ﷺ دی او «والصابین» لقب د امت د ابراهیم ﷺ دی. خکه په تفسیر صابینو کنبی دیر اقوال دی. مشهور قول پکنبی دادې چه مراد د دوی نه عابدین دکواکب دی. او دا په دور حضرت ابراهیم ﷺ کنبی وو، نو دایت مطلب دادې چه د اجر او ثواب او دتقرب الی الله دارومدار په القاب نه دی. بلکه په حقیقت دایمان او عمل صالح باندې دی. او پدوی کنبی دیهودو دهغه زغم رد هم دی چه دوی ویل چه مونږ اولاد دانییاوو یو، نومونږ ته به عذاب نشی راکولې. او جنت زمونږ لپاره دي.

﴿مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ په ایمان شرعی کنبی دیراموردی لکه په حدیث جبرئیل ﷺ کنبی دی. «ان تومن بالله وملائکته وکتابه - الحديث». نودلته په ذکر د «بالله والیوم الاخر» باندې اکتفا یاپدې وجه ده چه پدې کنبی ذکر د (مبدأ) او (منتهی) و شو، نوباقی پدې کنبی مندرج دی، یا ایمان بالله تعبیر دی د ایمان شرعی نه لکه په سورة حجرات رکوع ۲: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ دی، اوپه ذکر د «والیوم الاخر» کنبی اشاره ده دیته چه ایمان بالیوم الاخر هغه معتبر او مقبول دی چه مطابق دې داخبار دقرآن اوحادیث سره، اوندې معتبر او مقبول هغه چه یهودو دخپل خواهش مطابق تصور کړیدی چه ﴿لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصْرِيًّا﴾ یا ﴿لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ﴾ وغیر ذلک.

﴿وَالَّذِينَ هَادُوا﴾ د هادو دوه معانی دی، یو توبه کول لکه «هُدنا» په سورت اعراف کنبی په معنی د «تَبْنَا» سره دې اوبله معنی ئی یهودیت اختیارول دی، او پدیکنبی نسبت نیکه د دوی ته شویدې چه دهغه نوم (یهودا) وو، اوبنی اسرائیل خو اگر چه دولس خاندانه وو خو نور نسلونه اکثر ختم شوی وو، او اکثر نسل دیهودا پاتې وو نوخکه ده ته نسبت کیږی.

﴿وَالنَّصْرِيَّ﴾ دا جمع دنصرانی ده او هغه منسوب دی نصران ته او «یاء» پکنبی دنسبت لپاره ده لکه رومی وغیره.

اوبعضو ویلی دی چه نصاری جمع د «نصری» ده لکه «مهری مهاری»، اونصاری نوم دی

دا صاحبو د عیسی ﷺ څخه چې دوی نصرت کړې و، دهغه، او چاویلی دی چې نصرانی منسوب دې نصران یا ناصره ته اوهغه نوم دیو کلی دې په فلسطین کښې چې دبیت المقدس نه په شمال جانب تقریباً ۷۰ میلې لرې دې، او حضرت عیسی ﷺ چې په بیت اللحم کښې پیداشو نومورثی هلته بوتلو.

﴿وَالصَّابِغِينَ﴾ دصبا نه ماخوځ دې په معنی دمانل کیدلو سره اوصابی په عرف کښې هغه چاته ویلې شی چې دیو دین نه بل دین ته لاړشی، چاویلی دی چې دا فرقه ده، دیهودو نه، چا ویلی دی چې یوه فرقه ده، د نصاری نه، چاویلی دی عابدین دسبع سیارات دی، یاعابدین دثوابتو دی، نور متعدد احوال هم ذکر شوی دی.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ ط خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ه
--

اوکله (۱) چې مونږ واخسته پخه وعده ستاسونه اوپورته کړو مونږ ستاسودپاسه طورغر. اونیسی هغه کتاب ایتینکم ایتینکم بقیة واذکروا ما فيه لعنکم تَتَّقُونَ ه

چې درکړېدې مونږ ستاسونه په کلکه اویادوئ هغه احکام چې په هغې کښې دی دپاره ددې چې تاسو یې شی د عذاب نه

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ﴾ دا بیان دنوع ثانی دې، پدې کښې د موجوده بنی اسرائیلو د آباؤ اجدادو د درې ۳ څښانتونه ذکر کړې، دا بیان دخباثت اول دې او دمیشاق نه مراد په تورات باندې د عمل کولو وعده مراده.

﴿وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ﴾ حضرت موسی ﷺ چې کله دکوه طورنه راغې اوتورات نی بنی اسرائیلوته راوړو نودوی وویل چې دا احکامات سخت دی اوترخوچې زمونږ سره الله ﷻ خبرې نه وی کړې نومونږ داته منو اوهرکله چې الله تعالی ددوی سره کلام وکړو نودوی بیا وویل چې ﴿لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَرَىٰ آلَکَ جَهَنَّمَ﴾ نو پدوی صاعقه نازل شو او دوی هلاک شو او بیا په دعا دموسی ﷺ سره ژوندی شو مگر بیا هم منلوته تیار نه وو، نواله ﷻ په دوی باندې کوه طور اوچت کړو اووئی فرمائیل چې که دا احکامات نه منئ نو دا غریبه په تاسو وغورزیږي او هلاک به شی نودوی د عمل کولو عهد وکړو.

۱ - نوع ثانی. د بنی اسرائیلو د آباؤ اجداد درې څښانتونو کښې اول څښانت

اوس يو سوال راځي چه دا خو اكره او جبر شو حالانكه بل خائ كښې الله تعالى فرمايې
چه «لا اكره في الدين» يعنې په دين كښې زور نشته .

جواب دادې چه اجبار په عمل په فروعو باندې جائز دې . ابتدا په قبول داسلام باندې
مجبور كول جائز ندي ، البته دقبول داسلام نه بعدكه څوك داسلام ددستور حيات نه بغاوت
كوي نو هغه به مجبور كولې شي او د قوت او طاقت په ذريعه به هغه دبغاوت نه منع كولې شي
«خُدُوا مَا آتَيْنَاكُمْ» دلته «قلنا» مقدر دې ، د «(عذوا)» نه مراد يا په نې لاس سره نيول
مراد دي او دا د كتاب ادب دې او يا مراد ترينه عمل كول دي ، يعنې عمل كوي په دې كتاب .

او «يُقُوْهُ» نه كوشش يا اخلاص مراد دې ، او يا سختي سره پابندي مراده

«وَاذْكُرُوا مَا فِيْهِ» مراد تينه د كتاب درس او تعليم تعلم مراد دې او دارنگه غور او سوچ
فكر په معانيو د كتاب كښې هم مراد كيدې شي .

«لَعَلَّكُمْ تَتَّقُوْنَ» مراد د دينه متقي جوړيدل دي ، يا د عذاب د نيوې او اخروي نه بچ كيدل
مراد دي ، نو معلومه شوه چه د كتاب الله علم حاصلولو سره او په هغې كښې غور او سوچ كولو
سره تقوى حاصلېږي او د عذاب الهې نه بچ كيدل كيدې شي .

ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ ۖ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ

بيا مخ واورولو تاسو ورسو ددې لوظ نه ، نو كه نه وې فضل د الله په تاسو باندې اورحمت دهغه نو خامخابه وي تاسو

مِّنَ الْخٰسِرِيْنَ ۝

د زيان مندو نه .

«ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ» دا بيان دخباثت ددوي دې چه اعراض دې دپوره كولو د وعدي نه .

«لَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ» د وعدي ماتولو نه بعد الله تعالى په تاسو باندې فوراً عذاب
نازل نه كړو بلكه مزيد مهلت ئي دركړو نو دا د الله ﷻ فضل اورحمت وو . او كه دانه وي نو
تاسو به ټول خاسرين وي يعنې هلاك شوي به وي .

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدُوا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا

اویہ تحقیق سره معلوم دی تاسو ته حال دهغه چاچي زیاتي نهي کړې وؤ ستاسونه په ورځ دخالي کښي نواوونيل مونږ

لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ۖ فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا

هغوي نه چي شئ شادوگان ذليله نواوگرزوله مونږ دا قصه دعبرت دهغه چا دپاره چي حاضر وولته

وَمَا خَلَقَهَا وَ مَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ۝

اوهغه چالره چي روستو وؤ او وعظ (زجر) دپاره دمتقيانو (ددې امت)

﴿وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدُوا مِنْكُمْ﴾ دا نمونه دخاسرينو ده، يوم السبت (د خالي ورځ)

ديهودو لپاره متبرکه اومقدس ورځ وه. لکه دمسلمانانولپاره ورځ دجمعي ده، نو دوي د خالي په ورځ دښکارنه منع کړې شوي وو. مگر دوي منع نه شو لکه تفصيلي واقعه په سورة اعراف کښي ذکر ده. نوالله تعالي دوي ته عبرتناکه سزا ورکړه اوددوي نه ئي شادوگان جوړ کړل او د درې ورځونه بعد ئي بيا هلاک کړل، او دا واقعه دحضرت داؤد عليه السلام په زمانه کښي پيش شوې وه، او دغه بني اسرائيل دسمندر په ساحل «اييله» نوم کلي کښي اوسيدل چه هغي ته عقبه داؤد ويلې شي، او د«اعتداء» ته مراد حيله کول دي، دښکار دماهيانو لپاره، لکه مفسرينو ليکلي دي چه دوي به د درياب په غاړه په ورځ دجمعي داسي کندي اوخايونه جوړ کړل چه ماهيان به په کښي ونختل او بيا به ئي د اتوار په ورځ را اخستل او که چا به ورته وويل چه دا مه کوئ نو دوي به ويل چه مونږ خو دهفتي په ورځ ښکارنه کوؤ

او د ﴿فِي السَّبْتِ﴾ نه مراد «في يوم السبت» دې يا «في حکم يوم السبت».

﴿كُونُوا قِرَدَةً﴾ دا امر دتکوین لپاره دې او «قره» شادوگانو (بيزوگان) ته ويلې شي، او

ابن کثير رحمه الله فرمائي چه دوي ته دا قسم سزا پدې وجه ورکړې شوه چه جزأ دجنس دعمل نه وي. يعني چه څرنگه عمل وي نو دغسي جزأ وي، نو شادوگان (بيزوگان) په حيواناتو کښي د انسان سره په شکل کښي مشابهت لري، اوپه حقيقت کښي انسانان نه دي، نو دغه شان دحيلى والا عمل مشابهت د حق سره وي اوحق نه وي، او دارنگه شادوگان په حيواناتو کښي ډير مشهور دي په حيله کولو سره، نوپه دې مناسبت سره دوي ته دغه سزا ورکړې شوه

﴿فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا﴾ «ها» ضمير راجع دي عقوبت (سزا) ته يا قصي ته اونكال هغه عذاب نه ويلې شی چه منع کړی نور خلق دار تکاب ددغه عمل نه.

﴿لَمَّا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا﴾ «بين يديها» نه مراد حاضرین دی دغه عقوبت ته ځکه چه کوم شی په مينځ دلاسونو کښې وی نوهغه حاضر وی اود «خلفها» نه غائبین مراد دی يا د «بين يديها» نه مراد خوا و شا نزدې کلی دی. او د «ماخلفها» نه مراد قری بعيده يعنې لرې کلی دی. يا موجودین پدغه زمانه کښې او بعد زمانه کښې راتلونکی مراد دی

﴿لِلْمُتَّقِينَ﴾ نه امت محمدیه ﷺ مراد دي لکه ابن کثیر دحضرت ابوهريرة رضی الله عنه نه روایت کړیدی «لا تتركوا ما ارتكبت اليهود فستحلوا محارم الله بادي الحيل»

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَكُلُّهَا جَبِي أَوْثِيلَ مُوسَى خَيْلٌ قَوْمٌ تَهْ بِيَشْكُهُ اللَّهُ أَمْ كَوَيْ تَاسُوتُهُ جَبِي ذَبِحْ كَرِي يُو غُوا. دوى اووئيل

اَتَّخِذْنَا هُزُؤًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ جَبِي آيَا ته مونږ سره توقي کوي ، هغه اووئيل پناه نيسم په الله سره لدې نه چې شم څه دجاهلانو نه

﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً﴾ دا بيان ددويم خباثت دي يعنې تال متول يه حکم پوره کولو دالله ﷻ کښې چه هغه ذبح دبقرې وه، پديکښې دمفسرينو درې قوله دی (۱)- دا سره دما بعد نه چه «واذ قتلتم نفساً» دي يوه قصه ده او هغه دقصې اوله حصه ده اومؤخره ذکر شويده، دلته دقصې اخيره حصه ده او مقدمه ذکر شويده اوقصه غير مرتبه ذکر شوه، يولدي وجه نه چه په قرآن پاک کښې عموماً دقصو دترتيب رعايت نه وي ځکه قصې دقرآن پاک دعبرت حاصلولولپاره ذکر کيږي اوقصه برائ قصه نه وي. اوبل لدې وجه نه غير مرتبه شويده چه اشاره شی ددوي دوه خباثتونو ته، چه يو خباثت تال متول کول و و يه ذبح دبقرې کښې اوبل خباثت قتل دنفس وو. اوکه قصه مرتبه ذکر شوې وي نو دادواړو خباثتونو ته مستقل طور سره اشاره نه راتله. (۲)- دحضرت شيخ الشيوخ مولانا حسين على رحمه الله راني «لکه چه دمدارک نه هم معلوم پيږي داده» چه دا دوه مستقلې واقعي دي. يوه واقعه د ذبح

دبقرې ده او دا لپاره دتوهين د معبود ددوئ ده، يعنې پدیکې تنبيه ده چه داسې حيوان چه د ذبح لپاره وى او دسقى (اوبه خوړ) اويوې لپاره وى نوهغه معبود نشى کيدې، اوبله واقعه دقتل دنفس مستقلة واقعه ده اوتعلق ئى نشته دې دذبح دبقرې سره، اوپدې باندې يوه قرينه داده چه دلته په «اذ» سره مستقلة واقعه ذکرکيږي لکه دا ټول واقعات چه په «اذ» سره ذکر دى هره يوه مستقلة واقعه ده، دويمه قرينه داده چه تقديم ددې واقعې د ذبح نه معلوميږي چه دا مستقلة واقعه ده، اويل دليل داهم دې کچرې ذبح دبقرې د قاتل دمعلومولولپاره شى نو پدې سره خوبه دبنی اسرائيلو په زړونوکنې دبقرې تعظيم نور هم زيات شى حالانکه مفسرينو حکمت د ذبح دبقرې، لپاره دتوهين دمعبود ويلې دې اومفسرينو چه ددې لپاره کوم روايات نقل کړى دى اوهغه دا چه ذبح دبقرې د معلومولو د قاتل لپاره وه، نو ددغه رواياتو متعلق ابن کثيرليکلى دى چه : «الظاهر انها مأخوذة من كتب بني اسرائيل وهي مما يجوز نقلها ولكن لا تصدق ولا تكذب فهذا لا يعتمد عليها الاماوافق الحق عندنا والله اعلم»

سوال کيږي چه د وروسته عبارت «فقلنا اضربوه ببعضها» نه معلوميږي چه په بقرې سره ضرب دمقتول وشو نوهغه چوندي شو ، **جواب** پديکېش دا تصريح نشته چه ضمير بقره ته راجع دې، لکه توجيه به وروستو ذکرشې انشاء الله تعالى .

(۳) - تفسير قرطبي اوصاحب دروح المعاني يوه توجيه دا ذکرکيده چه امر د ذبح اولأ شويدي لپاره دتوهين دمعبود ددوئ اوکله چه بقره حاصله شوه اوذبح شوه نو واقعه دقتل واقع شوه نو وويلی شو چه «فقلنا اضربوه ببعضها — الايه» «بقره» په اصل لغت کنې شلولو د زمکې ته وائی اوغوايه هم په کروندې کولو سره زمکه شلوی، اکثر و مفسرينو ويلي دى چه بقره نوم د مؤنث (غوا) دې او (ثور) نوم د مذکر (غوايه) دې، اوبعضي ويلي دى چه بقره اسم جنس دې اولدته ترينه مراد مذکر يعنى غوايه دې په قرينه داوصافو سره.

﴿أَتَّخِذُنَا هُرُؤًا﴾ بقره دبنی اسرائيلوپه نزد مقدس حيوان وو نوځکه دوئ تعجب وکړو

د ذبح ددې او دائی خیال وکړو چه موسى ﷺ به زمونږسره توقې کوی.

﴿أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْغَافِلِينَ﴾ دا رد دقول ددوئ دې په ډیر او کذب وجهې سره چه

(۱) تعوذ بالله دې او (۲) ان اکون دې (۳) الجاهلین دې، او جهل کول دا یو فعل دې په خلاف د طریقې لائق دکولو سره، نو دلته اطلاق د اسم دسبب دې چه جهل دې په مسبب باندې چه

استهزا ده، نو تعوذ دسبب نه مستلزم وی تعوذ لره دمسبب نه

قَالُوا اِذْ لَنَا رَبُّكَ يَبِّئْنَا مَا هِيَ ۖ قَالَ	دوئ اوئیل چې دعا اوغواره مونږ دپاره دخپل رب نه چې بیان کړي مونږ ته چې څه عمر دې دغوا، اوئیل موسی
اِنَّهٗ يَقُوْلُ اِنَّهَا بَقْرَةٌ لَا فَارِصٌ وَّلَا يَكُوْنُ عَوَانٌ بَيْنَ ذٰلِكَ ۖ	بیشکه الله فرمائی چې داداسې غوا ده چې نده ډېره زړه بوږی، او نه خالص ځوانه، میانه حاله ده په مینځ ددې کنبې
فَاعْمَلُوا مَا تُؤْمَرُوْنَ ۝ قَالُوا اِذْ لَنَا رَبُّكَ يَبِّئْنَا	نو اکر ئی هغه کار چې تاسو ته ئې حکم کیدېشی. دوئ اوئیل دعا اوغواره مونږ لره دخپل رب نه چې بیان کړی
لَنَا مَا كُوْنُهَا ۖ قَالَ اِنَّهٗ يَقُوْلُ اِنَّهَا بَقْرَةٌ صَفْرَاءٌ ۚ	مونږ ته چې څه دې رنگ ددې غوا، وئیل (موسی) چې بیشکه الله فرمائی چې بیشکه داغوا ده زېره
فَاعْمَلُوا مَا تُؤْمَرُوْنَ ۝ قَالُوا اِذْ لَنَا رَبُّكَ	بڼه نيزدې رنگ (زېروالی) ددې خوشحالوي کتونکولره اوئیل دوئ دعا اوغواره مونږ لره دخپل رب نه
يَبِّئْنَا مَا هِيَ ۚ اِنَّ الْبَقْرَ تَعْبَةٌ عَلَيْنَا ۖ وَاِنَّا	چې بیان کړي مونږ لره چې څه دې صفت دعمل ددې غوا بیشکه داغواکله وده شوې ده په مونږ باندې، او بیشکه مونږ
اِنْ شَاءَ اللّٰهُ لَمُهْتَدُوْنَ ۝ قَالَ اِنَّهٗ يَقُوْلُ اِنَّهَا بَقْرَةٌ	انشاء الله ضرور بالضرور لار موندنکي یو خپل مقصد ته اوئیل موسی بیشکه الله فرمائی چې داداسې غوا ده
لَا ذَلُوْلٌ لِّمِثْرِ الْاَرْضِ وَلَا تَنفَعِي الْحَرَّ ۚ مُسْلَمَةٌ ۚ لَا شِیْءَ فِیْهَا ۖ	چې نه ده جوتي چې اړوی زمکې او نه ده آرتي چې اوبه کوي فصل، روغه اوبې عېبه ده نشته هېڅ داغ پدې کنبې
قَالُوا اَلَنْ جِئْتُ بِالْحَقِّ ۖ فَذَبِّحُوْهَا وَمَا کَادُوْا یَفْعَلُوْنَ ۝	اوئیل دوئ چې اوس دې راوړو بیان پوره، نو ذبح ئې کړه او نه وؤ دوئ نژدې چې ډاکار ئې کړې وې

﴿ قَالُوا اِذْ لَنَا رَبُّكَ يَبِّئْنَا مَا هِيَ ﴾ دا بیان دخبثت ددوئ دې، یعنی دحکم الهی په

پوره کولو کنبې تال متال، لیت او لعل کول، د ابن عباس رضی الله عنه نه مرفوعاً روایت دې چه دوئ ته امر شوې وؤ د ذبح دمطلق بقري نوکه دوئ هر قسم بقره ذبح کړې وې نو کافی به وې، لیکن دوئ په خپل ځان سختی وکړه نو الله تعالی پدوئ باندې سختی وکړه، په «ماهی» سره تپوس

دجنس اوماهیت مختصه نه کیږي. لیکن دلته مراد تپوس د عمر دې، ځکه ماهیت اوجنس د بفری دوی ته معلوم وو

﴿لَا فَاْرِضُ﴾ بودی، ډیر عمروالا، ځکه دا مشتق دې د «فرض» نه او فرض قطع ته ویلی شی او دا هم دخپل عمر نه قطع شوې وی یا ډیر کلونه شی قطع کړی وی ﴿بِکْرُهُ﴾ کچه خوانه. نوې خوانه «عوان» درمیان عمر والا ﴿يَتَوَبَّ ذٰلِكَ﴾ دا تاکید دعوان دې

﴿فَاَفْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ﴾ دا تجدید او تکرار د امر د تاکید لپاره دې او د «ماؤمرون» نه مراد ذبح د بقره ده. او «ما» موصوله ده یا مصدریه ده «ای فاعلوا امرکم، ای ماؤمرون کم»

﴿قَالُوا آدَعُ لَنَا رَبُّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْثُهَا﴾ کله چه د بقرې د عمر متعلق د دوی اطمینان حاصل شو نو اوس د رنگ متعلق سوال کوی. «صفراء» زیره ده، حسن بصری اوسعیدین جبیر ؓ نه. روایت دې چه بنکری اوسوې شی زیرې وې «فاقع» فاقع خالص زیره ته وائی او دا صفت راخی د صفر او د صفر لپاره، لکه حالک وصف راخی داسود لپاره، ویلی شی اصفر فاقع اسود حالک او فاقع صفت د بقرې دې او تذکیرنی په اعتبار د مسند الیه (فاعل) سره دې.

﴿تَسْرُ النَّظِيرِينَ﴾ دا هم صفت د بقرې دې او د سرور نه مراد لذت او خوند حاصلول دی یعنې داسې خائسته ده چه په کنلوسره ورته سرور اولذت حاصلیږي. او «فاقع» مفرد ذکر شو نو په دیکبني دوام ته اشاره ده او «تسر» په صیغه دفعل سره ذکر شو نو پدیکبني تجدده ته اشاره ده چه دا سرور، نوې نوې پیدا کیږي. «وَالْقُرْطُبَى قَالَ عَلِيٌّ ؓ مِنْ لِبَسِ نَعْلِيْ جِلْدِ اصْفَرُّ لَمْ يَلَنْ اِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ صَفْرَاءُ فَاَقْعُ لَوْهَا تَسْرُ النَّظْرَيْنِ حِكَاةٌ عَنْهُ التَّعْلِي وَغَى ابْنُ الزَّيْبِر وَمَعْدُ بْنُ ابِي كَثِيْر عَنْ لِبَاسِ التَّعَالِ السُّودَ لَا هَا نُهُمْ — آه»

﴿قَالُوا آدَعُ لَنَا رَبُّكَ﴾ دا دویم سوال د صفت د عمل متعلق دې په قرینه د جواب سره.

﴿اِنَّ الْبَقَرَ تَشَبَهَ﴾ دایبان د باعث د سوال دې یعنی باعث د سوال، په مونږ باندې تشابه ده ځکه «عوان اوصفر» خو ډیرې دی نو زموږ لپاره تعین پکار دې او قرطبی ویلی دی چه په مخونو د غوایانو کبني تشابه د یوبل سره ډیروی اولدې وجه نه په حدیث د حذیفه بن یمان ؓ

کښې دفتنو تشبیه یې د وجوهو د بقرې سره ورکړیده.

((عن حذیفة عن النبی ﷺ انه ذکر فتاً کقطع الیل تأتي کوجوه البقر یریدانها یشبه بعضها بعضاً ووجوه البقر تشابهه ولذلك قالت بنو اسرائیل ان البقر تشبه علينا)).

﴿وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ﴾ «لمهتدون» د «آنا» سره متعلق دې او «آنا» سره د «لمهتدون»

نه جواب د شرط دې چه انشاء الله دې او مفعول د ان شأ الله محذوف دې «ای ان شأ الله هدایتا»، او بعضې لکه مبر دوائی چه جواب محذوف دې او دا مذکور په هغې دال دې او مراد د «لمهتدون» نه رسیدل دی موندلو دهغه غوا ته چه د ذبح امرنی شوی دې یا رسیدل دی حکمت ددې ذبح کولو ته او د دې نه معلومېږي چه په مخکنی تیر شوی جوابونو ورکولو سره ددوی ضد او عناد کم شوې وو، او صلاحیت د قبول حق پکښې پیدا شوې وو، نو معلومه شوه چه کله کله دچا د اشکالاتو ازاله کول سبب هدایت دهغه گرزیدې شي، او په حدیث کښې دی کچرې دوی ان شأ الله نوې ویلې نو دوی به هدایت نوې موندلې بقرې ته ابدأ.

﴿قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ﴾ داد دې آخری سوال جواب دې ﴿ذَلُولٌ﴾ جوتی ته وائی «تثیر الارض»

کښې صفت مفسره دې ﴿وَلَا تَسْتَبِقِي الْآخِرَتَ﴾ یعنی اړتی نه ده چه په اړت چلولو سره فصلونو ته

اوبه ورکوی ﴿مُسْلَمَةٌ﴾ بی عیبه ده ﴿لَا شِئَةَ فِيهَا﴾ مخالف رنگ او داغ په کښې نشته

﴿جَفَّتْ بِالْحَقِّ﴾ بعضو ویلی دی چه «الحق» مقابل د باطل دې نو ماقبل ته یې باطل ویلی

دی او دا کفر دې لیکن دا قول ضعیف دې او صحیح خبره دا ده چه د «بالحق» نه مراد بالنفصیل الحق دې یعنی اوس دې پوره تفصیل مونږ ته وکړو ﴿فَذَكَّوْهَا﴾ دا متفرع دې په مقدر باندې «نی طلبوها واشتروها، فذکوها»، په روایاتو کښې ذکر دی چه دغه مخصوصه بقره صرف د یو کس سره وه چه دهغه پلار وفات شوې وو او دې دخپلې مور ډیر خدمتگار او تابعدار وو، نو الله ﷻ ده ته ددغه نیک عمل صله په دنیا کښې داسې ورکړه چه دغه غوا په دومره ډیر قیمت خرڅه شوه چه دهغې خرمن نی ورته د روپونه ډکه کړه او ورنی کړه ورته. مزید روایات په درمنشور او تفسیر مظهری وغیره کښې دی خو دا اکثر اسرائیلات دی

﴿وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ﴾ د «یفعلون» نه مراد فعل د ذبح دې او «ما کادوا» فعل منفیه دې

لکه دا اصح مذهب دې «کمالی الکافی و غیرها»، یعنی قریب نه وو دوی په زمانه ماضی کښې دوجه دکثرت دسوالاتو وفتیش نه چه ذبح ئی کړې وې خو اوس ئی ذبح کړه په توفیق دالله ﷻ سره.

وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَأَدرَأْتُمْ فِيهَا ط وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٥﴾

اوکله (۵) چې قتل کړو تاسو یو سړې نو مختلف شوئ په هغه کښ او الله ظاهرولو هغه چې تاسو پټولو

فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِعُضْوِهَا ط كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَالْمَوْتِ لَا وَيُرِيكُمْ

نو او نیل مونږ اووهن دې مړي لره په بعضې حصه ددې، دغسې ژوندي کوی الله مړي او بنائ تاسو ته

أَيُّهَا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦﴾

نښې د قدرت خپل ددې دپاره چې غور او کړئ

﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا﴾ دا ذکر دریم خباثت ددوی دې یعنی قتل د نفس او دا د قصې اوله

حصه ده بنا په قول مشهور باندې، او د دویم قول مطابق دا مستقله واقعه ده او په سبب د قتل

کښې دوه قوله مشهور دی : اول دا چه په بنی اسرائیلو کښې دیو سړی لوروه دیره خاښته او

دهغه وراره ترینه مطالبه دنکاح کړې وه او ده انکار وکړ. نو هغه وراره دا خپل تره قتل کړو،

ددې تائید دیو حدیث نه راغلي دي . ((اول فتنة بنی اسرائیل کانت فی النساء)) (مشکوۃ).

دویم قول دادې چه یوکس په بنی اسرائیلو کښې مالدار وو او وارث ئی صرف یو وراره

وو نور څوک نه وو او هغه فقیر وو او دهغه جلدی وه چه دا تره مې زرمړشی اوزه ترینه میراث

قبض کړم، لیکن دهغه زندگی اوږده شوه، نوسیطان ورله وراره ته دا چل وخوډه چه دا تره دې

فلانی کلی سره نزدې قتل کړه او ته په هغوی د قتل دعوه وکړه نو دهغوی نه به دیت هم وصول

کړې او میراث به هم درته پاتې شی، نو ده دغه شان کار وکړو او په کلی والو باندې یې دعوی

وکړه، نو بنی اسرائیل د قاتل د معلومولو لپاره حضرت موسی ﷺ ته خواست وکړو او موسی

ﷺ دعا وکړه نو الله ﷻ ورته او فرمائیل چه تاسو بقره ذبح کړئ او دهغې په عضو د مړې ووهئ

نو دې به جون دې شی او خپل قاتل به وښائی، نو دوی دغه کار وکړو، نو مړې جون دې شو او

خپل قاتل ئی وخوډلو، نو هغه قصاص کړې شو او ددغه وقت نه دا حکم جاری شو چه قاتل به

د میرات نه محروم وی .

مفسرینو لیکلی دی چه په مابین د قتل د نفس او د ذبیح د بقرې کنبې څلویښت کاله وؤ نو چه دا دواړه یوه واقعه شی نو په دې کنبې دا اشکالات دی : (۱) دمیت لاش بی گور او بی کفن طویل زمانه پاتی کیدل بې حرمتی ده او دقرین قیاس نه مخالف ده . (۲) دومره طویل زمانه بې جان جسم متعفن یعنی بدبویه نه کیدل اونه خرابیدل هم دقرین قیاس نه مخالف دی (۳) په دیکنبې تعظیم د بقرې راځی چه ددوئ معبودوؤ، حالانکه حکمت په ذبح د بقرې کنبې توهین د معبود ددوئ وؤ، اوبنا په قول ثانی باندې چه واقعه د قتل علیحده واقعه شی نودغه اشکالات هم نه راځی او قرینه پرې هم شته دي: ۱- چه تقدیم ذبح دې، او ۲- چه د قتل د نفس په (اذ) سره ذکر دې، او په (اذ) سره مستقلة واقعه ذکر کیږی (کما مر فی صفحه ۱۷۶) . او د قول مشهور مبنی هغه روایات دی چه دهغې متعلق ابن کثیر وائی چه دا اسرائیلات دی «لأن صدق ولان کذب» ، د قبیلې نه دی، اوبنا په قول ثالث باندې چه صاحب دروح المعانی او قرطبی ذکر کړې دي چه اول بنی اسرائیلو ته د ذبح د بقرې امر شوې وؤ اوبنی اسرائیلو په دیکنبې تال متول کؤو . او کله چه دوئ بقره واخیسته نو واقعه د قتل هم پېښه شوه نو امر ورته وشو په ضرب سره نو بنا په دې قول اول دوه اشکالات نه راځی، نودریم اشکال واردیږی چه په دې کنبې تعظیم د بقرې راځی . او ممکن دې جواب ددې اشکالاتو ته پدیشان سره چه لاش طویل زمانه غیر متعفن پاتې کیدل دا معجزه وه ، اوبې گوراوبې کفن طویل زمانه پاتی کیدل کیدې شی چه دهغوئ شرع کنبې جائز وی . اوجوندی کیدل دمړی په ضرب دعضو د بقرې دا هم معجزه ده او په معجزه لیدلو سره به ددوئ عقیده په رسالت دموسی ﷺ کلکه اومضبوطه شی، نو په شک کنبې به نه واقع کیږی اود بقرې تعظیم به ئی هم د زړه نه زائل شی ، ځکه چه کله ایمان په توحید او رسالت محکم شی نو شرک اوتعظیم د معبود باطل زائل شی .

﴿لَمَّا ذَرَأْتُمْ فِيهَا﴾ دا په اصل کنبې «تدارأتم» وؤ نو تا په دال سره بدله شوه او دال په دال کنبې مدغم شو او په ابتدا کنبې همزه راوړې شوه نو «إذْأْتَم» شو او دا مأخوذ د «ذراً» نه دي په معنی د دفع سره یعنی هر یو دا کار دخپل زان نه دفع کولو او په بل باندې ئی اچوؤ مراد ترینه اختلاف دي .

﴿وَأَلَّهُمْ مَخْرَجٌ﴾ په معنی د مظهر سره دی ﴿لَقُلْنَا أَصْرُهُمْ بِعَقِيْبَتِهَا﴾ ضمیر د «اضربوه» راجع

دې نفس ته اوهغه مؤنث معنوی دې، نو ضمیر دمذکور ته هم راجع کیدې شی یا ضمیر راجع دې مقتول ته او «بعضها» ضمیر بقره ته راجع دې او په تعین د «بعضها» کښې ډیر اقوال دی څوک وائی چه لسان دې څوک وائی ذنب (لکښ) یا فخذو غیره اقوال دی، خو د تعین لپاره څه دلیل نشته نو دوی دغه میت په بعض اجزا د بقرې سره ووايه نو هغه جوندې شو بعد لدې نه چه څلویښت کاله پروت وو، او صاحب دروح المعانی وغیره ویلی دی چا چه دا قول کړیدی چه دوی په طلب د بقرې کښې څلویښت کاله تیر کړیدی نو هغوی وائی چه دا ضرب په قبر باندې وو بعد د دفن نه او زمونږ د شیخ رحمه الله د توجیه په بنا باندې دواړه ضمیرونه نفس ته راجع دی، «معناه اضربوا النفس القتيلة بعض نفسها کالیدو غوها»، او پدې توجیه کښې څه استبعاد نشته ځکه چه هر کله احیا دمیت په ضرب د اجزا د بقرې سره کیدې شی نو په ضرب د اجزا د قتیل سره هم کیدې شی اود دې په مقابل کښې صحیح او یقینی روایت هم نشته دې بلکه اسرائیلات دی. نو په دې احتمال باندې قول کول مستبعد نه دی.

﴿كَذَلِكَ يُخَيِّ اللَّهُ الْأَمْوَنَ﴾ دا جمله معترضه ده چه ددې واقعی عبرت د اظهار لپاره

ذکر شوې ده، په «كذلك» کښې کاف لپاره د تشبیه دې او «ذلك» اشاره ده جوندی کولو ددغه قتیل ته نو دا مشبه به ده او «يخَيُّ الله الموتى» مشبه دې. یعنی لکه څرنگه چه الله جل جلاله قدرت لری په جوندی کولو ددغه یونفس نو دغه شان قدرت لری په جوندی کولو دهر نفس.

فانده: پدې سورت کښې دوه واري دبعث بعد الموت په دنیا کښې خلاف عادت، ذکر وشو یو واري هغه چه بنی اسرائیل په کوه طور کښې مړه شو، او بیابانه درخواست د موسی علیه السلام سره جوندی شول چه دهغې ذکر په آیت ۵۷ کښې وشو، او بل واري دلته ذکر شو او فرق په مابین ددې دواړو کښې دادې چه په اول کښې موت عارضی غیر مؤجل وو او حیات اصلی و او پدې کښې برعکس دې یعنی موت اصلی او جوندی کیدل عرضی او وقتی دی.

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً

بیا سخت شوزړونه ستاسو روستود دې نه پس دازړونه ستاسو پشان دکاڼړو سخت دي بلکه دکاڼړونه هم زیات سخت دي

وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَجَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَاءٌ

څکه چې بیشکه بعضی دکاڼړونه خامخاهغه دي چه بهیري دهغې نه ولې او بیشکه بعضی دهغې نه هغه دي

يَكْفُرُ فَيَكْفُرُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَاءٌ يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ ط

جی اوجوی نور اؤزی دهغی نه اوبه ، اوبیشکه بعضی دهغی نه خامخاهه دی چې رارغری دوجی ذویرې دالله نه

وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

اونه دې الله بی خبره دهغه عملونونه چه تاسونې کوی

«ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ» دا «ثم» لپاره د استبعاد دې «ثم» په څلورو معانیو کښې

استعمالیږی (۱) استبعادیه، چه مابعد د (ثم) په نزد دعقل صحیح باندې محال وی، لکه
پدې آیت کښې (۲) تراخی زمانی (۳) تراخی رتبې لکه «ثم استوی الی السماء» (۴) تراخی ذکرې
لکه «ثم قلنا للملائكة اسجدوا» (الاعراف)

«أَوْ أَشَدَّ قَسْوَةً» په اوکښې متعدد اقوال دی: (۱) لپاره د شک دې اوشک راجع دې غیر

دالله ﷻ ته (لاستحالة علیه تعالی) (۲) په معنی د واوسره دې (۳) په معنی دبل سره دې (۴) د
ابهام لپاره دې (۵) د اباحت لپاره دې (۶) دتخیر لپاره دې (۷) دتنويع لپاره دې یعنې بعضې
قلوب پشان دحجارو دی اوبعض دهغې نه هم زیات سخت دی او راجع دا احتمال ۷ او ۳ دې
په فرینه دمابعد سره چه «وَإِنْ مِنْ الْحِجَارَةِ - آیه» څکه دا په منزله ددلیل دې چه کانړی په

هرې قسمه دی: ۱- یوهغه کانړې چه وچوی اودهیرې اوبه ترینه راؤزی لکه هغه کانړی چه
موسی ﷺ په عصایاندې وهلې وو او دولس چشمې ترینه بهیدلې وې (۲) دویم هغه کانړې
چه وچوی اولگې اوبه ترینه راؤزی (۳) دریم قسم هغه دې چه دالله دویرې نه وه غورزېږی، او
د بنی اسرائیلوپه زړونو کښې دا مذکور هیڅ قسم اثر نه وو. نو دوی زیات سخت شو دکانړونه
اوکوم زړونه چه زیات سخت نه وی نوهغه مشابه وی یا د اول قسم کانړی سره یاددویم سره
یادریم سره اوددې تشریح بعضې مفسرینو داسی کړیده چه: اول ۱- قسم زړونه د انبیاء دی
چه دهغوئ فیضان دیرزیات او عام وی اودویم ۲- قسم زړونه داوولیاؤ او ابرارو اومتقین دی
چه ددوئ نه هم خلق مستفیدشی اودریم ۳- قسم زړونه عامه المؤمنین دی.

اوبعضې مفسرینو داسې تشریح کړیده چه هغه زړونه چه سخت نه وی نو دمواعظو دقرآن
اوحديث نه متأثرشی (نو) (۱) په سترگوکښې اوبشکی راشی په کثرت سره نوبهیرې،
اوبعضی (۲) سترگی صرف لوندې شی وټه بهیرې اوبعضی (۳) زړونه متأثرشی گویاکښې زړه

وژاړې اوصورت د ژباړه سترگو کښې راشی خولوندي نه شی، اوپه چا کښې چه دادرې واره حالات پیدانه شی نو هغه اشد قسوة دې

(۱) عن ابن عمر رضی الله عنه ان رسول الله ﷺ قال لا تكثر الکلام بغير ذکر الله فان كثرة الکلام بغير ذکر الله قسوة القلب وان ابعدا الناس من الله القلب القاسی (ترمذی).

۲. روى البزاعن انس رضی الله عنه مرلوعا اربع من الشقاء جود العين وقساوة القلب وطول الامل والحرص على الدنيا. (ابن کثیر).

توجه: (۱) رسول الله ﷺ فرمایلی دی ډیرې خبرې مکوي په غیر د ذکر دالله تعالی نه ځکه ډیرې خبرې کول په غیر د ذکر دالله ﷻ نه سخت والې د زړه دې او ډیر لري په انسانانو کښې دالله ﷻ نه سخت زړه والا وی.

توجه: (۲) څلور څیزونه د بدبختی نښه ده (۱) وچوالې د سترگو. (۲) سخت والې د زړه (۳) اوږد امید کول. (۴) د دنیا حرص کول.

فائدة جماداته هم الله تعالی یو قسم شعور ورکړيدي چه هغې ته شعور بسیط ویلي شی او ددغه شعور په وجه جمادات دخوف، خوشحالی، محبت، بغض وغیره اغراضو ادراک کولې شی، او سلام کول دکاڼرې په رسول الله ﷺ او جړیدل د اسطوانه حثانه او خوزیدل د جیل احد وغیره یې شماره واقعات ددې شاهد دی.

﴿وَمَا اللَّهُ بِغَفِيلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ دا وعید دې چه ستاسو د بدو اعمالونه الله ﷻ خبر دي ا

سزا به درکړي

ددې پورې نوع ثانی ختم شوه، ددینه بعد ددې نوع ثانی تتمه ذکر کيږي او پدې کښې د یهودو پنځه جماعتونه (۱) په اعتبار د څباښونوسره ذکر کيږي: (۱) احبار. رهبان یعنی د یهود علما سوء او پیران چه قصداً ئی په تورات کښې تحریف کولو (۲) منافقین په یهودو کښې (۳) جاهلان او ان پر ه امیان چه د احبارو او رهبانو په من گهرت اودروغ قصونی عقیده کلکه وه (۴) هغه علماء چه په تحریری طور به ئی دتورات تحریف کولو (۵) هغه صاحبزادگان او پیرزادگان چه په خپلو آباؤ اجدادو ئی ناز و.

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْخَذَ لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ

آيانو طمع لرئ () تاسو چې دوى به اومني خبره ستاسو احوال داچې وه يوه ډله ددوى نه اوريدلويه نې

كَلَّمَ اللَّهُ ثُمَّ يَخْرِقُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ٥

كلام دالله اوبيا به نې بدلولي معني روستو دهغې نه چې پوهه شوي وو دهغې په مراد باندې اودوى پوهيدل چې دا گناه ده،

﴿أَفَتَطْمَعُونَ﴾ همزه لپاره داستفهام انكارى ده معنی نې نهی ده، یعنی طمع مکوی، او خطاب حضور ﷺ او مؤمنین ته دې اوفاً د عطف لپاره ده اودلته کښې مدخول دهمزه چه معطوف عليه دفا عاطفه دې هغه محذوف دې چه تقدیر د عبارت دارنگه کیږی : «اتدعوههم الى الايمان او الى الحق فطمعون».

﴿لَكُمْ﴾ ای لیبانکم، لدعوتکم. ﴿وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَّمَ اللَّهُ﴾ لفظ دکان یا مستعمل دې لپاره دحال یعنی اوس په دوى کښې داسې فرقه شته چه تحریف کوی یا کان د ماضی لپاره دې یعنې ددوى په اسلافو کښې داسې خلق وو، پدې آیت کښې بیان د فریق اول کیږی دپنځه جماعتونو نه :

(۱) مراد د «فریق» نه هغه دی چه موجود وو په زمانه درسول الله ﷺ کښې او د «کلام الله» نه مراد تورات دې اودوى په تورات کښې تحریف کړې وو ، چه صفات درسول الله ﷺ نې پت کړې وو او دارنگه نور بعض احکامات هم لکه حکم درجم .

(۲) مراد د «فریق» نه هغه اويا (۷۰) کسان دی چه کوه طور ته تلې وو د موسى عليه السلام سره، نو «کان» په معنی د ماضی سره دې او مراد د کلام نه هغه کلام دې چه په کوه طور کښې دوى اوریدلې وو . او تحریف نې په کښې کړې وو . چه دوى ویل چه مونږه ته په آخر کښې الله تعالی داسې اوفرمايل چه که عمل په احکامو دتورات باندې تاسوته مشکل وی نوخیر دې عمل پرې مکوی.

مشهوره داده چه اويا ۷۰ کسان چه کوه طورته تلې وو موسى ﷺ سره هغوى دالله تعالی کلام آوریدلې وو لیکن قرطبی وائی دا قول ضعیف دې او دوى چه کلام دالله تعالی آوریدلې

۱- تتمه دنوع ثانی دبنی اسرائیلو د پنځه جماعتونو ذکر ، داول جماعت ذکر محرفین

دې نو دا يې په واسطه د موسى عليه السلام سره اوريدلې دې ورنه نو بيا خو تخصيص دكلم الله په موسى ﷺ پورې نه صحيح كيږي اوپدې كېنې چه روايت د ابن عباس رضی الله عنه ذكر شويدي نو هغه باطل دي

﴿ ثُمَّ نَحْنُ فَوْتُهُمْ ﴾ دا د تحريف نه ماخوځ دې او تحريف تغير او ردوبدل ته وائي او تحريف په دو قسمه دې يو تحريف معنوی دې دا هغه دې چه معنی ئی بدله شی او لفظ نه وی بدل شوي. او بل تحريف لفظی دې او دا هغه دې چه لفظ هم بدل شی او په كتب سابقو كېنې تحريف معنوی بالاتفاق واقع شويدي او هر چه تحريف لفظی دې نو د حضرت ابن عباس رضی الله عنه او نورو اهل علم قول دادې چه تحريف لفظی ندې واقع بلکه صرف تحريف معنوی واقع وو، او د اكثر و اهل علمو قول دادې چه تحريف لفظی پكېنې هم واقع شوي وو. او په قرآن عظيم الشان كېنې تحريف لفظی څوك نشي كولې. ((انما نحن نزلنا الذكر وانا له حافظون)).

او هر چه دې تحريف معنوی نو هغه دادې چه بيان كړې شی مراد د الله ﷻ په يو آيت سره موافق د خواهشاتو خپلو. مخالف د رأى د سلفو صالحينو او مخالف د قواعدو عرييونه نو تحريف معنوی په قرآن كېنې واقع كيدې شی او دا په كثر ت سره په كتابونو د شيعه ممانو كېنې او دارنگه د نورو فرقو ضالو كېنې موجود دي. يو مثال دا دې چه د موجوده دور بعضی مدعيان د علم ددې آيت «قل انما انا بشر مطلقكم» داسې معنی كوی چه د «انا» لپاره خبر محذوف دې او تقدير داسې دي: «انما انا، انا بشر مطلقكم».

وَإِذْ ألقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا أَمَنَّا ۖ وَإِذَا خَلَا بِبَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ

او كله () چې دوي ملاوشي مؤمنانوسره وائی چې مونږمومنان يو، او كله چې يوازې شي بعضی د بعضوسره

قَالُوا آمَنَّا بِمَنْ آمَنُوا بِاللَّهِ عَلَيْهِمْ لِيُجَاجِلُوهُمْ

نو وائی ورته هغوی آیا تاسو خبروئ دامؤمنان په هغې چې ظاهر كړېدي الله تاسوته ددې دپاره چې دليل به اونيسی په تاسو

بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ ۖ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

په هغې سره به نيزدرب ستاسو، آیا عقل نه لرئ

أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُرْسُونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ۝
بادوئ دومره نه بوهری چي بيشكه الله عالم دې په هغې چي دوی پتوي او په هغه څه چي دوی ښکاره کوي
وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانًى وَإِنْ هُمْ
او بعضي () په دوی کښې اميان دي نه بوهری په کتاب سوی ددروغو ارزوگانو او قصونه اونه دي دوی
إِلَّا يَظُنُّونَ ۝ قَوْلٍ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ۖ ثُمَّ يَقُولُونَ
مګر اټکل کوي (بې دليله) پس هلاکت دې () هغه کسانو لره چي ليکي کتاب په خپلو لاسونو سره، او بيا وای
هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۖ قَوْلٍ لَهُمْ مِمَّا كُتِبَتْ
چي دا د الله د طرفه دې چي واخلی پدې سره پیسې لږې ، پس هلاکت دې دوی لره د وجې دهغې نه چي ليکي
أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْتُمُونَ ۝
لاسونه د دوی او هلاکت دې دوی لره د وجې دهغې مال، نه چي دوی کټی پدې

﴿وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ ءَامَنُوا﴾ دا د دویم جماعت بیان دي .

﴿وَإِذَا خَلَا بِعَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ﴾ د اول بعض نه مراد اتباع دی، او د دویم بعض نه مراد متبوعین او مشران دی. ﴿فَتَحَ اللَّهُ﴾ مراد د دینه ظاهرو او بیانول دی. یعنی آیا تاسو خبرئ مؤمنان په هغه باندې چه الله ﷻ تاسوته په تورات کښې بیان کړی دی، او ظاهر کړی نی دی چه هغه اوصاف در رسول الله ﷺ دی.

﴿لِيُحَاجُّوكُمْ﴾ لام په معنی دلام کئ سره یا لام العاقبة سره دې یعنی ددې خبرې عاقبت او انجام دادې چه مؤمنان به په تاسو حجت قائم کړی چه ستاسو په کتاب کښ ستاسو د اقرار مطابق حضور صلی الله علیه وسلم د صفاتو او دهغه درسات د حقیقه ذکر موجود دې نوتا سو ولې ایمان نه راوړی؟ او «لیحاجوکم» صیغه د باب مفاعله د مغالېې لپاره ده، یعنی غلبه

۱- دریم جماعت، بې تعلیمه مریدان.

۲- څلورم جماعت د مال او زر دپاره احکام بدلوونکی.

په حجت کښې، او دکفارو دطرفه هیڅ حجت نشته خولیکن ددوئ جگړې ته ئی حجت مجازا ویلی دی

﴿عِنْدَ رَبِّكُمْ﴾ دا په معنی د «فی کتاب ربکم، وحکم ربکم» سره دې «کانه قبل لیحاجوکم بکونه فی کتابه ای یقولوا: انه مذكور فی کتابه الذی آمتم به»، «روح».

﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ ای اتحادتونهم فلا تعقلون.

﴿أَوَلَا يَعْلَمُونَ﴾ دا زجر دې او تحمیق ددوئ دې یعنې هغه ذات چه پټ او ښکاره هرڅه باندې عالم دې نو دهغه نه ستاسو دا خبرې چرته پتیدی شی. نوالله ﷻ به ئی بیا په ذریعه دوحی سره مسلمانانو ته ښکاره کړی، نو هغوی به په تاسو حجت قائم کړی.

﴿وَبَيْنَهُمْ أُتُيُونَ﴾ دا د دریم جماعت ذکر دې اُمی (ان پر) ته وائی ځکه د اُمی معنی ده منسوب مور ته او انسان چه دموره پیداشی نو پدغه وخت کښې په لیکلو اولو ستلو نه پوهیږی او دا صفت دعامو انسانانو لره قبیح دې لیکن دنی کریم ﷺ لپاره مدح ده چه باوجود دعدم قدرت نه په لیکلو او لوستلونی دتمام عالم تمام طبقات ته دعلم نورورسولو «یعلمهم الکتب والحکمة ویزکیهم».

﴿إِلَّا أَمَانٌ﴾ د امانیة جمع ده، هغه ارزوگانې چه هیڅ حقیقت نه لری لکه ((لن یدخل الجنة الامن کان هوداً اونصاری)) یا ((لن تمسنا النار الا ایاماً معدودة)) او هغه من گهرت قصې چه عوامو دروغ جوړې کړې وې یا بناوټی پیرانو جوړې کړې وې او عوامو ته پرې دهوکه ورکوی چه زمونږ نه بیعت وکړئ نومونځ، روژه معاف تیرشوی گناه معاف او د آینه پیر ذمه وار، پیر کامل به ئی په قیامت کښې دلاسه ونیسی او ډیل صراط نه به ئی سیده جنت ته ورسوی وغیره

﴿وَرَأَى هُمْ﴾ ای مامه ﴿إِلَّا يَظُنُّونَ﴾ مرا ددظن نه وهم پرستی ده.

﴿قَوْلٍ لِلَّذِينَ يَكْتُوبُونَ الْكِتَابَ﴾ دا بیان دڅلورم جماعت دې یعنې هغه علماً دیهودو چه دمال گټلو لپاره ئی په احکامو کښې تبدیل کولو، او پخپل لاس به ئی دتورات نسخې ولیکلې او دحضور ﷺ نعت او دتوحید بیان ئی ترینه لرې کړو او په عوامو کښې ئی دا شائع کړې. د «ویل» ذیر معانی راخی. مشهوره معنی ئی هلاکت دې «ویل» مبتداً نکره ده. لیکن

به دعا خير او دعا شر کنبی نکره مبتدا واقع کیدیشی
 ﴿بِأَيِّدِهِمْ﴾ ذکر ددی، یو د دفع دتوهم دمجاز لپاره دې او بل دیته اشاره ده چه دا دوی
 د خپل طرفه جوړ کړی دی، نازل نه دی د طرفه دالله ﷻ نه.
 ﴿ثُمَّ قَلِيلًا﴾ دشمن نه مراد عوض دې خواه که نقدی وی او که جنس وی او قلیل نئ ورته
 خکه ویلیدی چه فانی دی اولېږی دی په قیاس سره ثواب د آخرت ته

﴿قَوْلٌ لَهُمْ مِّمَّا كَتَبْتَ آيَاتِهِمْ﴾ فاء لپاره دتفصیل ده او دا تفصیل دې لپاره ددې قول
 «فویل للذین یکتبون — الایه» یعنې ثبوت د «ویل» دوی لره لوجه د کتابت نه دې او بل لوجه د
 هغه مال نه دې چه دوی گتلی وو په تحریف سره، یعنې ددوی کسب او عمل هم سبب دهلاکت
 دې او گتلی شوې مال یې هم سبب دهلاکت دې، په هره حرامه طریقه مال گتیل دغه حکم لری
 او «من» په «ما» کنبی اجلیه دې او «ما» مصدریه دې یعنې په وجه د لیکلو د دروغ سره

وَقَالُوا لَنْ تَمْسَنَا النَّارُ إِلَّا آيَاتًا مَّعْدُودَةً ط قُلْ أَلْحَدْتُمْ

اواوائ دوي^(۱) چې هیچرې به اونه رسي مونږ ته اورمگريو خو ورځې شمارلې شوې، ته ورته اووايه آياخيستې ده تاسو

عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَكُمْ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا

دالله نه وعده نوبياهيچرې خلاف نه کوي الله دوعدې خپلې نه بلکه جوړوئ تاسوپه الله باندې هغه خبرې

لَا تَعْلَمُونَ

چې تاسوپرې علم نه لری

﴿وَقَالُوا لَنْ تَمْسَنَا النَّارُ إِلَّا آيَاتًا مَّعْدُودَةً﴾ دا بیان دپنځم جماعت دې، دهغه صاحبزادگانو
 پیر زادگانو بیان دې چه عوام نئ په دهوکه کنبی اچولی وو او ویل به نئ چه مونږ دپیغبرانو
 اولاد یو او زمونږ نسل پاک دې نو ددې وجه نه به الله ﷻ ددوی مؤاخذه نه کوی او
 دمشرانوپه طفیل به دوی معاف کولیشی او که چرې مونږته سزا ملاویږی نوهغه به لرې ورځی
 وی، «ایامامعدود»، (۱)، څلویښت ورځی چه ددوی آباء او اجدادو دسخی عبادت کړې وو

۲، اوو ۷ ورخی چه ایام دهفتی دی. (۳) موده د عمر دانسان. (۴) یعنی زمونږ دین منسوخ ندې او مونږ مؤمنان یونوپه قدر دمعصیت عذاب به را کولې شی.

﴿قُلْ أَتُحْذَرُونَ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا﴾ دا دیهودیانو دمذکورې دعوی رد دې یعنی آیا دجهنم نه دمحفوظ کیدلولپاره تاسو دالله ﷻ نه وعده اخستې ده، نوکه چرې داسې وی نویباخو ﴿فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ﴾ لیکن داسې نه ده ﴿أَمْ تَقُولُونَ﴾ (ای بل تقولون) او دابن مسعود ﷺ او دابن عباس ﷺ نه روایت دې چه مراد دعهده عهد دتوحید دې (ای هل قلتم لا اله الا الله) نوکه داسې وی نو موحد خوالله ﷻ دائماً نه غذاوی لیکن داسې هم نه ده ﴿بَلْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ ای صحنه چه دوئ هغه من گهرت، موضوعی روایت پیش کوی (ان الله عهدالی یعقوب ان لایعذب بنیه الاثملة القسم).

بَلَىٰ	مَنْ	كَسَبَ سَيِّئَةً	وَآحَاطَ بِهَا	يَهْ	خَطِيئَتُهُ
دغسی نه ده	()	بلکه خبره داسې ده	خوک چې اوکړي گناه (شرک) او احاطه اوکړي پده	گناه دده	دمرگ پورې
قَالُوا لَكَ أَصْحَابُ النَّارِ	هُمْ فِيهَا	خَالِدُونَ	وَالَّذِينَ آمَنُوا		
نودغه خاوندان داوردی.	دوئ به په هغې کنبې همېشه وی.	اوهغه کسان	چې ایمان نې راوړې وی		
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ	أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ	هُمْ فِيهَا	خَالِدُونَ		
او عملونه کوي نیک	نودغه خلق خاوندان دجنت دی.	دوئ به په هغې کنبې همېشه وی			

﴿بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ﴾ (بلی، حرف ایجاب دې دماقبل نفی او دمابعد اثبات کوی، یعنی تاسو چه وائی چه «لن نغسنا النار» نو داسې نه ده بلکه تاسوته به رسی اور، قانون داسې دې چه ﴿مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً - الايه﴾. نو معلومه شو چه کاسب بنده دې.

﴿قَالُوا لَكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ ددې نه معتزله ثابتوی چه مرتکب دگناه

کبيره به هميشه جهنمی وی و اهل سنت والجماعت وایي چه مؤمن اگرکه مرتکب دگناه کبیره وی خودې به مخلد فی النار نه وی «من قال لا اله الا الله ثم مات على ذلك دخل الجنة» «مشکوة».

جواب ددې آیه نه دادې چه مراد د «سینه» شرک دې «وهو المروى عن ابن عباس ومجاهد رضى الله تعالى عنهما» او د «احاطت به خطيئته» مطلب دا دې چه خاتمه یې په شرک باندې وشي او ممکنه ده چه د «سینه» نه مطلق معصیت مراد شی اود «احاطت به خطيئته» نه مراد دادې چه دده نه دنیکی تمامې لارې بندې شی او گناهونه داسې غلبه وکړی چه هېڅ نیکی پاتې نشی حتی چه ایمان هم مفقود شی.

﴿وَالَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ دا بشارت دې د مؤمن لپاره صاحب دروح المعانی وایي چه عطف د «عملوا الصالحات» په «آمنوا» دلیل ددې خبرې دې چه اعمال اجزا د نفس ایمان لپاره ندی، بلکه ایمان بسیط دې. او دویمه خبره داده چه دکفارو دوعید بیانولو لپاره فاعل استعمال شوې ده «فاولئك اصحاب النار» اود مؤمنانو د بشارت لپاره فاعل نه استعمال شوې نوپه دې کنبې اشاره ده چه دکفارو خلود فی النار دهغوئ دبدو اعمالو نتیجه ده او د اهل جنت خلود په جنت کنبې محض دالله ﷻ مهربانی اولطف او کرم دې.

دې ځای پورې بیان دنوع نانی دبنی اسرائیلو ختم شو نو اوس بیان دنوع ثالث شروع شو.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَءِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ
او کله (۱) چې واخیسته مونږ کلکه وعده دبنی اسرائیلونو چې تاسو به عبادت نه کوئ مگر دالله به کوئ
وَالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ
اود مور او پلار سره بقا حسن (بښه کړه) کوئ اود خپلوانو سره هم اود یتیمانو سره او د مسکینانو سره او وائي ټولو خلقتو ته
حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنتُمْ
به خبره اوقاتمئ مونږ اورو کوئ زکوة، بیا (۲) مخ واړولو تاسو د وعدې نه مگر لږ کسان ستاسونه اوتاسو هېڅ به

۱- نوع ثالث. د موجوده بنی اسرائیلو ځای تونونه

۲- اول ځای ت.

مُعْرِضُونَ ۝ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ

مخ گرزونکي یی اوکله ^(۱) چې واخیسته مونږ کلکه وعده ستاسونه چې نه به تویوئ وینې دیویل به ناحق.

وَلَا تَخْرُجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَسْهَوُونَ ۝

اونه به اوباسن تاسویویل لره دکورونو خپلونه بیا اقرار اوکړو تاسواو تاسو گواهي کوئ

نوع ثالث: ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَءِيلَ﴾ پدې کښې دنزول د قرآن په وقت کښې

دموجودو بنی اسرائیلو خباثتونه بیانېږي یعنی خباثتونه ستاسو په آباء او اجدادو پورې منحصر نه وو تاسو هم دهغوئ په نقش قدم روان یئ، د موجوده بنی اسرائیلو اول خباثت نقض عهد وو. د حضرت موسی عليه السلام په وساطت سره دیهودونه په تورات کښې چه عهد اخستې شوې وو نوبه هغې کښې اول عهد د توحید وو.

«لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ» دا په ظاهر کښې نفی ده او مراد ترینه نهی ده، یعنی عبادت مکړئ مگر د یواڼه کوئ، اودویم عهد د دوی نه د احسان اخستې شوې وو دوالدینو سره اود ذوی القربی او یتامی او مساکین سره.

﴿إِحْسَانًا﴾ دا مفعول مطلق د فعل محذوف دې «ای احسنوا»، او دریم عهد ددوی نه دا

اخستې شوې وو چه «وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا» «ای قولواقولا حسنا» او «قولوا قولا ذا حسن» او

ددې په تفسیر کښې متعدد اقوال دی: (۱) قول د «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» اود دې امر کول (۲)، «امربالمعروف فی عن المنکر» (۳) دحضور صلی الله علیه و آله دصفات او درسالت په باره کښې رشتیا ویل. (۴) مهذبه گفتگو، نرمې خبرې او خاسته جواب ورکول.

رؤی مسلم والترمذی عن ابن ذر رضی الله عنه عن النبی صلی الله علیه و آله انه قال لا تمحقرن من المعروف شیئا وان لم تجد فالق احاک بوجه منطلق «این تمیز»

﴿ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ﴾ دا بیان داول خباثت دې یعنې نقض العهد، بنی اسرائیلو خپله وعده او

لوږ پوره نه کړو او د توحید نه یې مخ واړولو او شرک یې اختیار کړو چه حضرت عزیر عليه السلام ته ی

ابن الله يعنى دخداي ﷻ نائب وه ويل او دغسي نورو بزگانوته هم او دارنگه يې انسانی حقوق پايمال کرل او دموخ، زکوة پروانی و نه ساتله.

﴿وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ﴾ يعنى اعراض کول ستاسو عادت قديمه دي

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ﴾ دا بيان ددويم خبائث دي دبنی اسرائیلونه

«موافيق اوبه» يعنى څلورو عدي اخستې شوې وې (۱) يوبل مه قتلوي (۲) يوبل د کورنو نه، کلونه مه اوباسي، څوک مه جلاوطن کوي، دا دواړه وعدي صراحة مذکورې دي (۳) دچا سره مدد په گناه او ظلم او زياتي کبې مکوي (۴) او که په تاسو کبې يعنى يهود بنی قريظه او بنی نضير کبې څوک قيد شو. نو تاسو ټول به مشترکه طور سره دهغه قيدي آزادولو لپاره فديه جمع کوي او ورکوي به او داده حکمونه معلومېري دمابعدنه ضمناً ﴿لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ﴾ د يوبل وينې ترينه مراد دی.

﴿وَلَا تَخْرُجُونَ أَنْفُسَكُمْ﴾ د يوبل ويستل او جلاوطن کول ترينه مراد دی.

﴿ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ	
بياتاسوې يهودو قتلوي يوبل لره او اوباسي تاسو يوقره ستاسو د کورونو دهغوي نه، مددکوي تاسو د يوبل سره	
عَلَيْهِمْ بِالْأَيْمِ وَالْعُدْوَانِ ط	وَإِنْ يَأْتُواكُمْ
دهغوي په مقابله کبې په گناه کولو او ظلم کولو سره، او که راشي تاسو ته قيديان	
تَقْدُوهُمْ وَهُوَ	فَحَرِّمَ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجَهُمْ ط
نو تاسو فديه (جرمانه) ورکوي دهغوي دخلاصولو دپاره او حال داده چې حرام دي په تاسو باندې ويستل د هغوي	
أَفْتَوْمُنَّ بَعْضُ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلْ	
نو بياتاسو ايمان راوړي په بعضي حصې د کتاب او کفر کوي په بعضي دهغې، پس نه ده سزا دهغه چا چې کوي	
ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا حِزْبٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ ط	
داسې کار له تاسو نه مگر رسوائ په ژوند دنيا کبې، او په ورځ د قيامت به دوي اورسولي شي سخت عذاب ته	
وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ©	
اوندي الله بې خبره دهغه عملونو ته چې تاسو کوي	

﴿ثُمَّ أَنتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ﴾ دا د اولې وعدې خلاف ورزی ذکر دي. د

حضور ﷺ په زمانه کېنې په مدينه منوره کېنې دوه مشهورې قبيلې «اوس او خزرج» د ډيرې زمانې نه خپل مينځ کېنې دشمنان وو، په مدينه او په اطرافو دمدينې کېنې يهوديان د اقليت په حيث سره آباد وو، ددوئ دوه قبيلې بنی قريظه بن نضير مشهور دی، اقليت چونکه هميشه د اکثريت تابع وی نو ددې وجه نه بنی قريظه د اوس قبيلې ملگری او حليفان وو او بنی نضير دخزرج قبيلې ملگری او حليفان وو.

نو د اوس او خزرج په مينځ کېنې به چه کله قتل او قتل کيده نو بنی قريظه او بنی نضير به هم په خپل مينځ کېنې دخپلو حليفانو په وجه جنگيدل، او يوبل به نى قتلول، پدې آيت کېنې ديتنه اشاره ده او دغه شان چه هغوى به يوبل جلاوطن کول، نويهودوبه دهغوى په تبع سره يو بل جلاوطن کول، او که هغوى به ظلم زياتې کولو نوهرې فرقې ديهودو به دخپل حليف تعاون په ظلم اوزياتی کېنې کولو، ليکن که چېرې ديهودو په هره يوه فرقه کېنې به چه څوک قيد شو نو دواړو فرقينو به فديه جمع کوله اوقيدى به نى آزادولو نو چه دوئ ته به وه ويلې شوچه داسی ولې کوئ؟ نو دوئ به وه ويل چه دا مونږته حکم دې د الله تعالى، نوځکه نى کوو. نو الله تعالى فرمانی چه دغه نورهم دالله تعالى احکام دی، نو هغه ولې نه منی؟ نو معلومه شوچه دا يو حکم منل صرف ددې وجه نه دې چه ستا سو رواج اومزاج او خواهش سره موافق دې نو دا در حقيقت د رواج او خواهش اتباع ده، او د حکم الهی اتباع نه ده.

﴿ثُمَّ أَنتُمْ﴾ «انتم» مبتدا ده او «هَؤُلَاءِ» منصوب محلا دې په اعى سره، يا دا منادی ده او حرف ندا مقدره ده ای (يا هؤلأه) او «تقتلون» خبر دې او د «انفسکم» نه مراد «اخوانکم» دې ﴿وَتَحَرَّجُونَ رِيفًا مِّنْكُمْ﴾ داد دويمې وعدې خلاف ورزی ده.

﴿تَنْظَهُرُونَ﴾ دا د دريمې وعدې خلاف ورزی ده، او جمله د «تظاهرون» په محل نصب کېنې ده، حال دې دضمير د «تخرجون» نه، او په اصل کېنې تتظاهرون وو، يوه تا حذف شويده تخفياً، او په يو قرائت کېنې په تشديد سره دې، ادغام ديوتا په بله کېنې شويدي ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا وَآلَهُمْ﴾ «ایم» حقوق الله ته راجع دې او «عدوان» حقوق العباد ته راجع دې

﴿وَإِنْ يَأْتِوكُمُ الْأَسْرَىٰ﴾ «اساری» جمع د آسری او آسری جمع د اسیر ده نو اساری جمع الجمع شو. او بعضې وائی چه اساری جمع د اسیر ده، نو دا څلورم حکم دې چه یهودو پدې باندی عمل کولو

﴿تَقْنَدُوهُمْ﴾ تاسو به قیدیان آزادول په ورکولو د فدیہ سره «وَهُوَ ضَمِيرُ شَانِ دې مبتدا ده ﴿مُحَرَّمٌ عَلَيْهِمْ﴾ خبر مقدم دې ﴿إِخْرَاجُهُمْ﴾ مبتدا مؤخر ده «ای اخراجهم محرم علیکم» او دا جمله مفسره د ضمیر شان ده، او خبر دهغه دې او دا مجموعه بیا جمله حالییه ده حال دې د ضمیر د «تُخْرَجُونَ» نه، او که څوک سوال وکړی چه لکه اخراج چه حرام دې نو دارنگه قتل او تظاهر بالاثم والعدوان هم حرام دې، نو تخصیص د اخراج په محرم سره ولې وشو؟

جواب (۱) حرمت د اخراج په نسبت سره قتل ته ادنی وو، نو توهم کیدی شو چه دا به حرام نوی نو ددې وجه نه تصریح وشوه په حرمت د اخراج باندې (۲) مقصود ددې کلام نه چونکه دم او توبیخ دې په جنایاتو د دوی او په تناقض د افعالو د دوی نو چه دوی د یویل اخراج کوی نو د دینہ معلومیږی چه دا د دوی په نزد څه گناه نه ده او کله چه فدیہ ورکوی او قیدی آزادوی نو د دینہ معلومیږی چه دغه اخراج گناه وو، نو فعل د اخراج د فعل د فدیہ سره متناقض دې خو هله چه اخراج حرام شی، نو ددې وجه نه تصریح وشوه په «وهو محرم علیهم» باندې.

﴿أَفْتَوِمُنْونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ﴾ استفهام انکاری په معنی د لاینبغی سره دې او مراد دایمان او کفر نه ایمان عملی او کفر عملی دې او کفر اعتقادی ندې مراد ځکه چه قتل او اخراج وغیره اعمال دی، او په عمل د معصیت سره کفر نه لازمیږی په نزد د اهل سنت والجماعت باندې.

﴿فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ «ذلك» اشاره ده ایمان بالبعض او کفر بالبعض ته، یا اشاره ده قتل، تظاهر، وغیره ما ته او جزا مطلق بدلې ته وبلې شی. خیر وی او که شر «خیزی» شرمندگی او رسوائی، په مصیبت کښې گرفتار کیدلو ته وائی نو د یهودو په دنیا کښې رسوائی دا وه چه جلاوطن کول د بنی نضیر د مدینې نه، او بیا دخیرنه او قتلول د بنی قریظه، او غلامان او وینځی کول د بنی نضیر او اولادونو د دوی

﴿وَتَوْمَ الْآَلَمَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ﴾ «یردون» د «رد» نه ماخوډ دې واپس کیدل

مخکینی حالت ته «رد» ویلې شی لکه «رُزِّدْنَاهُ إِلَى أُمِّهِ» «القصص ۱۳».

سوال دلته خو په مخکینی حالت کښې چه دنیا ده اشد العذاب نه وو نو څنگه ونیلې شو

«یردون»؟ **جواب** «رُزِّدُون» په معنی د «یصرون» سره دې او «رد» په معنی د نفس صیروړه سره هم رازی، نو دلته په معنی د نفس صیروړه سره دې، او معنی د واپس پکښې مراد نده، یا دا چه دوی به په دنیا کښې په یو قسم عذاب کښې او په آخرت کښې به په بل قسم اشد عذاب کښې وی لیکن جنس د عذاب خو یو دی.

امام رازی رحمته الله **سوال** کړیدې چه څرنگه به شی عذاب دیهو ویانواشد د عذاب د دهری نه چه منکر دې د وجود د باری تعالی نه ځکه هغه کافر چه ذات د الله تعالی منی او په هغه باندې ایمان لری هغه به څرنگه د عذاب د کافر مشرک یا دهری نه زیات شی.

جواب دا دې چه دلته مراد د اشد نه په نسبت سره عذاب د دنیا ته دې او دا ځکه اشد دې چه ددې انقضاً او ختمیدل نشته دې په خلاف د عذاب د دنیا نه او یا مراد د اشد نه اشد په نسبت سره هغه چاته دې چه دغه مذکور عصیان او نافرمانی ئی نه وی کړی.

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يَخَفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ

دا هغه «» خلق دي چې اخیستلې ئې دې ژوند د دنیا په مقابل د آخرت کښې، نو نه به شی سپکولې ددوی نه عذاب

وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ

او نه به ددوی مدد کولې شي

﴿فَلَا يَخَفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ﴾ تخفیف سپکول او کمول د عذاب، یا په بعضې اوقاتو کښې

د عذاب نه چتی ورکول وغیره ته شامل دې، **سوال** : په حدیث کښې خو په باره د ابوطالب کښې راغلیدی چه «اهون عذاباً» **جواب** : آیت مراد دادې چه د کافر لپاره چه کوم قسم عذاب دابتدا نه مقرر وی نو په هغې کښې به تخفیف نه کیږی نو د ابوطالب لپاره چه کوم قسم عذاب مقرر دې نو په هغې کښې تخفیف نه رازی اگر که دا عذاب د نورو کفارو د عذاب په نسبت سره خفیف دې

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا

اوبه محمدين سره^۱ وركړې وؤ مونږموسى ته كتاب اوپرله پسې ليرلى وؤمونږروستود د نه رسولان، اووركړې وې مونږ

عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ

عيسى خوني دمريم ته ښكاره معجزات او قوي كړې وؤ مونږ ده لره په روح پاك سره، پس هر كله چې راوړوبه تاسو ته

رَسُولٌ بِهَا لَا تَهْوَىٰ أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِقْنَا كَذَّبْتُمْ

رسول هغه حكم چې نه به خوښولو ستاسو نفسونو، نو تاسو به تكبر او كړو، نويو ولي ته به تاسو نسبت د دروغو او كړو

وَفَرِقْنَا تَقْتُلُونَ ۝ وَ قَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ ۝ بَلْ

اوږدوله به تاسو قتلوله او وائي دوي^۲ چې زموږ په زړونو غلافونه (پردي) دي، بلكه

لَعَنَّا اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ ۝

لعنت كړې دې الله پدوي په سبب د كفر د دوي نوپس لږ غوندي دوي ايمان راوړي

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ﴾ دا بيان دنوع رابع دې دانواع ديني اسرانيولونه، ددې

خلاصه داده چه احكام منل خو دركنار، ستاسو مشرانو به انبيا ﷺ قتلول او دهغوئ تكذيب بهنى كولو، د (الكتب) نه مراد تورات دې.

﴿وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ﴾ «ياء» د قفينا په اصل كښې واو دې «اصله قفونا» نو چه باب تفعيل

ترينه جوړشو نوواؤ رابع شو، نوبدل شوپه «ياء» سره او دا د «قفا» نه مأخوذ دې، او قفاء دسر

وروستنن حصې (خت) ته وائي، او تفعليه (باب تفعيل) يوشى په بل پسې راويستلوته وائي نو

د «قفينا» معنى دا شوه چه روستو را ليرلى وؤ مونږ، نوذ كرد «من بعده» په ظاهر كښې

مستدر ك كيږى، ليكن جواب دادې چه د «قفينا» نه مراد وروسته والې په اعتبار داتباع سره

دې، اود «من بعده» نه مراد بعديت او وروستو والې په اعتبار دزمانې سره دې يعنى روستو

دموسى ﷺ دزمانې نه ترعيسى ﷺ پورې چه څومره انبيا عليهم السلام راغلى وؤ نو

۱ - څلورم نوع ديني اسرانيو، احكام منل خودر كنار ستاسو مشرانو به انبيا عليهم السلام قتلول او دهغوئ تكذيب بهنى كولو.

۲ - تمه دنوع رابع

هغوی تابع دتورات و او خلقو ته یې دعوت د اتباع دتورات ورکولو او تجدید دملت دموسی ﷺ یې کولو او دا ځکه چه په هره زمانه کښې به بنی اسرائیل خلاف ورزی کوله او دعوی نی کوله د ایمان په تورات او په موسی ﷺ باندې.

نوسوال وار دیرې چه هرکله دغه انبیاء سره مستقل کتاب اوشریعت نه وو نو اطلاق درسل په دوی څرنگ وشو، حالانکه رسول خو هغه دې چه هغه سره کتاب جدید یا شرع جدید وې

جواب دا دې چه جدید عام دې چه دغه کتاب یا شرع په خپله جدید وې یا په نسبت سره قوم آخر، قوم جدید ته، وې کما هو المصحح فی کلام القوم، او د زمانې دموسی ﷺ نه د زمانې دعیسی ﷺ پورې چه انبیاء علیهم السلام راغلیدی نو هغه څلور زره (۴۰۰۰) دی، او په بل روایت کښې اویازره (۷۰۰۰) دی دا ټول په شریعت دموسی ﷺ و چې په هغوی کښې دا انبیاء علیهم السلام هم دی: یوشع ﷺ، شموئیل ﷺ، شمعون ﷺ، داؤد ﷺ، سلیمان ﷺ، شعیب ﷺ، ارمیا ﷺ، عزیر ﷺ، حزقیل ﷺ، الیاس ﷺ، الیسع ﷺ، یونس ﷺ، زکریا ﷺ، یحیی ﷺ، وغیرهم.

﴿وَأَنبَأَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ أَنِّي مُؤَيَّدٌ بِهِ بَنِيَ إِسْرَائِيلَ كُفِّيَ عَنْهُ﴾ حضرت عیسی ﷺ و او ده ته نوې کتاب اوشریعت ورکړې شوې و، او یهودو دده ډیر مخالفت کولو، نو ځکه ورته الله ﷻ واضح معجزات ورکړل او تائید ورته په روح القدس سره وکړو، «بینه» هغه اموردې چه په خپله واضحه وې او بل شې واضح کوی، او مراد ترینه هغه معجزات دعیسی ﷺ دی چه ذکرنی په قرآن پاک کښې شوې دې «احیاء الموتی» ابرأ الاکمه والا برص، وغیره او چا ویلی دی چه مراد د دینه انجیل دې، او لفظ دعیسی یاعربی دې مشتق دې دعیس نه هغه بیاض چه مخلوط وې ورسره سرخ والې، او راجحه قول دادې چه دا لفظ عبرانی دې اصل ئی «السیوع» و په معنی دسید، مبارک، یا مخلص سره، او هوریم عبرانی لفظ دې په معنی د خادم سره، ځکه مور ددې دا نذر کړې وه د خدمت دبیت المقدس لپاره (روح) اواضافت دعیسی ﷺ هورقه و شو اگرکه شرعاً او عرفاً نسبت پلارته کبیرې او دارنگه دمور نوم ئی هم ذکر شو اوسره ددینه چه د بنخونوم ذکر کول نامناسب دی، نو دا لپاره درد په یهودو باندې چه دوی به ویل چه دعیسی ﷺ لپاره اب دې او دارنگه لپاره د رد په نصاری وچه دوی ورته ابن الله وائی.

﴿بِرُوحِ الْقُدُسِ﴾ «قدس» اسم دالله تعالی دې نو اضافت دروح، قدس ته لپاره دتعظیم

او تشریف دې یا قدس په معنی دمقدس سره دې، نو اضافت دموصوف دې صفت ته اومراد ترینه اول ۱ جبرئیل ؑ دې او تائید دجبرئیل ؑ خود ټولوانبیاؤ سره ؤو لیکن دعیسی ؑ سره ئی خصوصی تائیدات ؤو، (۱) بشارت ورکول مور دده ته (۲) نفخ دجبرئیل سره بیداشو (۳) تربیت ئی ورته وکړو (۴) چرته به عیسی ؑ تللو نو جبرئیل ؑ به ورسره ؤو (۵) دیهودویانو قتلولونه ئی ورته حفاظت وکړو او آسمان ته ئی پورته کړو

دویم ۲ مراد د دینه اسم اعظم دې چه عیسی به په هغې مړی ژوندی کول. دویم ۳ : یامراد ددینه انجیل دې لکه اطلاق دروح په قرآن شوی دې کمافی سورة النحل ((يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ)) ، آیت ۲ ، حم شوری ((وَكَذَلِكَ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ رُوحًا -)) (۵۲) .

﴿اَفَلَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَىٰ﴾ همزه لپاره دتوییخ ده او اصل محل دهمزه استکبرتم دې مقدم شویده لوجه دتقاضا دصدرات نه «جاءکم» جا متعدی بنفسه هم راخی اومتعدی په حرف سره هم راخی لکه ویلی کیږی جنته، وجئت الیه ، او با په «مالا هوی» کنبی دتعدیه ده یعنی. هرکله به چه راوړل تاسوته رسول هغه حکمونه چه ستاسونفسونونه پسند کول نو

﴿اَسْتَكْبَرْتُمْ﴾ دا محل دهمزې دې لپاره دتوییخ ، یعنی حکمونه راوړل دیغمبرموجب ددې ؤو چه «آمتتم وشکرتم» لیکن تاسوعکس وکړو چه «استکبرتم وکذبتم» یا همزه په «افکلما» کنبی داخل ده په مقدر باندې چه هغه معطوف علیه دفأ دې نو تقدیر دارنگه دې «العلیمت مالمعلم فکلما» یا تقدیر دارنگه دې «ءاستکبرتم فکلما» نو بعد والا استکبرتم مفسر دې دمقدر لپاره.

﴿فَلَرِیْقًا کَذِبْتُمْ وَفَرِیْقًا تَقْتُلُوْنَ﴾ دا اثر دتکبر دې.

حضرت شیخ رحمه الله په حواله دتفسیر کبیر لیکي : دخدای پیغمبر به پیغام توحید راوړو اویغام توحید د رهبان سوء او علماً سوء د دروغو پیرانو او غلط کارملایانو. او ددنیا پرست سرمایه دارانو. نوابانو. لپاره پیغام د موت ؤو . چه په توحیدمنلوسره شکرانې ددوئ به بندې شی دعوامونه، او دعوامونه به ددوئ دبناتوئی تقدس اومصنوعی اقتدار اثر ختم شی. اوبه یهودو کنبی دا طبقې موجودې وې نو ددې وجه نه به چه کله هم یوپیغمبر راتلو نو دوئ به هغه دخپل خان لپاره خطره گنرله نومخالفت اوتکذیب به ئی کولو، اوکه وس به ئی

ورسیدو نو هغه به یې قتلولو او دا ددوی انتهائی خباثت اوسنگدلی وه .

﴿وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ﴾ د ادنوع رابع تتمه ده اودامقوله د موجوده یهودیانوده، دلته دوه قرائته دی (۱)، اول سکون دلام سره، اودا جمع داغلف ده اغلفُ هغه ته وائی چه غلاف ترینه چاپیره وی یعنی زمونږ زړونه په پردو کښې دی اوستادعوت او وعظ پرې اثر نکوی (۲)، دویم قرائت د «غُلْف» دې په ضمه دلام سره او دا جمع دغلاف ده یعنی زمونږ زړونه دعلم لوخی دی، اوډک دی دعلم او حکمت نه مونږ ته دمحمد ﷺ او دقرآن دعلومو ضرورت نشته دې

﴿يَلْ لَعْنَهُمُ اللَّهُ﴾ «بل» د اضراب لپاره دې یعنی ایمان نه دنفرت وجه دغه نده چه دوی بیان کړله بلکه وجه ئی لعنت دې او ددوی په زړونو دلعت پر دې لگیدلی دی، په سبب د کفر ددوی سره .

﴿فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ﴾ «قلیلا» یاصفت درجالاً مقدر لپاره دې او «ما» زانده لپاره دتاکید دقلت دې چه ترجمه ئی په پښتو کښې (غوندې) ده «ای یؤمنون رجالا قلیلا منهم» او دا هغه رجال دی چه ضدواعناد نه کوی . یا «قلیلا» صفت د ایماناً دې چه هغه مفعول مطلق د «یؤمنون» دې «ای یؤمنون ایماناً قلیلاً»، اوايمان قلیل چونکه په شرع کښې منظور ندې بلکه په شرع کښې معتبر ایمان بجمیع ماجاء به النبی دې نو دا کنایه شوه دعدم ایمان نه .

وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ ۖ وَكَانُوا
او کله چې راغلودوی ته کتاب د طرفه دالله نه تصدیق کوونکې دهغه کتابونو چې ددوی سره دی، او و دوی
مِن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا ۚ فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا
مخکښ ددېنه چې خبرئ ورکولو «آخري نبي دراتلو» کافرانو دعربو ته، پس هرکله چې راغلودوی ته هغه نبي
عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ ۖ فَلَعْنَهُ اللَّهُ عَلَى الْكَافِرِينَ ۝
چې دوی پېژندلي وو نو کفر ئې اوکړو په هغه باندې، پس لعنت دالله دې په کافرانو باندې

۱ نوع خامس ، ستاسو مشرانو د مخکښي انبياء کرام عليهم السلام تکذيب کولو اوتاسو سره دعلم نه د آخری نبي ﷺ تکذيب کوي

﴿وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِندِ اللَّهِ﴾ دا بیان دنوع خامس دینی اسرائیلو دې. یعنی ستاسو مشرانو د مخکنو انبیاءو تکذیب کزو او تاسو باوجود د علم نه د آخری نبی ﷺ تکذیب کوئ، د «کتاب» نه مراد قرآن دې او تنوین په کنبې د تعظیم لپاره دې. ﴿مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ﴾ دا صفت ثانی د کتاب دې اوصفت اول ورته «من عندالله» دې او د «لامعهم» نه مراد تورات دې، یعنی قرآن تصدیق دتورات کوی په مسئله د توحید او رد دشرک کنبې او په مسئله د رسالت کنبې او دارنگه په نورو بعض احکاماتو کنبې. ﴿وَكَاْنُوا مِنْ قَبْلُ﴾ «قبل» مبنی په ضمی سره دې اومضاف الیه ئی مقدر دې «ای قبل مجیه» یعنی مخکښې دراتلود حضور ﷺ نه.

﴿يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ ددې دوه ترجمې دی : (۱) «یستفتحون» په معنی د یفتحون سره دې، ځکه دباب استفعال یو خصوصیت، موافقت دمجرد سره دې لکه استقرار په معنی دفر سره او دفتح معنی بنودل، خبرول، ظاهرول دی، لکه په «بمافتح الله علیکم» نو دبستفتحون معنی داده چه یهودویانوبه ددینه مخکښې کفارو اومشرکینوته خبرورکولو چه په عربو کنبې آخرالنبین، پیداکیدونکې اوظاهریدونکې دې چه په هغه به کتاب نازلیری نو اوس هغه رسول او کتاب چه دوئ خبرورکوو راغې خودوئ دضددوجهې نه ایمان نه راوړی . دامذکوره ترجمه حضرت تهانوی ﷺ اونور حضراتو لیکلی ده .

(۲) حضرت شیخ الهمد، شاه ولی الله اونورو اکابرو دا ترجمه لیکلی ده چه فتح او مدد به ئی غوښتلو دالله تعالی نه په حق دنبی ﷺ سره د کافرانو اُمیینو په مقابله کنبې. شاه ولی ﷺ لیکي : «تعریض است بأن قصه که یهود خیبر باغطفان جنگ می کردند وهزیمت می یافتند آخردعا کردند بحق محمدنبی اُمی که خروج او در آخرالزمان موعود است ما را تصرف ده بعد از آن فتح یافتند».

تفسیر قرطبی لیکي - قال ابن عباس ؓ کانت یهود خیر قاتل غطفان فلما التقوا هزمت یهود فهازت یهود بهذا الدعاء وقالوا اتانسنلک بحق النبی الامی الذی وعدتنا ان تحرجه لنا فی آخر الزمان انصرنا علیهم : قال فکانوا اذالتقوا دعوا بهذا الدعاء فهزموا غطفان فلما بعث النبی ﷺ کفروا فانزل الله تعالی (ولما جأنهم - الایه) ذرمنثور لیکلی دی واخرج ابونعیم فی الدلائل - من طریق الکلی عن ابی

صالح عن ابن عباس قال كان يهود اهل المدينة قبل قدوم النبي ﷺ اذا قالوا لمن يليهم من مشركي العرب من اسد وعطفان وجهينة وعذرة يستفتحون عليهم ويستنصرون يدعون عليهم باسم نبي ﷺ فيقولون اللهم ربنا انصرنا عليهم باسم نبيك ويكاتبك الذي تترل عليه الذي وعدتنا انك باعته في آخر الزمان -
دمخكني روايت په باره كښي ليكلي ، واخرج الحاكم والبيهقي في الدلائل بسند ضعيف عن ابن عباس رضي الله تعالى عنه ((كانت يهود خير - الخ) ابن كثير ليكلي دي چه :)) (استنصرون بخروج النبي ﷺ).

په بل روايت كښي دي چه «استنصرون بجهنم ﷻ» او خازن، مدارك، درمنشور وغيره داسې روايت ذكر كړي دي چه قد اظل زمان نبي يخرج بتصدق ماقلنا فقتلكم معه قتل عاد وارم، ددينه علاوه متعدد روايات په درمنشور وغيره كښي موجود دي په دغه مجموعي رواياتو كښي دبعضو نه معلوميري چه د«استفتحون» معنی داده چه فتح اومدد غوښتل په دعا كولو سره په حق دني ﷻ او په توسل دني ﷻ سره اودبعضي نه معلوميري چه د«استفتحون» معنی طلب دفتحي دي په سبب دخروج اوظهور دني پاك ﷻ سره، داوول قسم رواياتونه قوسل په ذات دني ﷻ سره معلوميري اودويم قسم روايات په توسل دلالت نه كوي نوكه دواړه قسمه روايات ثابت وي (لعدم المناقات بينهما) نو پدي سره استدلال په جواز دتوسل بالذات كيدي شي خكه په آيت كښي ئي ذكر اشاره وشو اوپه رواياتو كښي ئي صراحتاً ذكر وشو نورو آياتونو تشريح دقرآن كړيده، نو دي ته استدلال بالقرآن ويل صحيح دي . اوشرايع دمن قبلنا چه نقل شي په قرآن اوحديث كښي اورد بي ونشي نو دا زمونږ لپاره حجت وي، او دلته كښي ئي ردندي شوي بلكه دخپل قول سابق نه په خلاف كولو ئي ذم بيان شوې دي نومعلومه شوه چه قول سابق (توسل بالنبي) مذموم نه وو، بلكه دهغي نه خلاف كول اوضدأ، عناداً، انكار كول مذموم دي

تنبیه جواز دتوسل دجمهورو اهل علم دمتفقه مسلك مطابق دي اوشيخ الاسلام حافظ ابن تيميه رحمه الله هم دتاويل سره دتوسل بالذوات دجواز قائل دي كما هو مصرح في كتابه ((اقتضاء الصبر المستقيم)) ، نوقائيل دجواز دتوسل ته (اهل بدعت) يابدهعتيان ويل د افراط نه خالي نه دي.

﴿لَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِمْ﴾ «فلما» د اول «لما» اعاده ده نو «كفروا» د دواړو

جواب دې يا جواب د «لما» اول لپاره محذوف دې چې «انكروه» دې . د «ماعرفوا» نه مراد كتاب اورسول دې او «كفروا» نه «كفر عنادی» مراد دې
 ﴿فَلَعَنَ اللَّهُ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾ دا وضع داسم ظاهرده په موضع دضمير باندې لپاره
 دتصريح پدې باندې چه علت د لعنت لپاره كفر ددوئ دې

بِسْمَا	اَشْتَرُوا	بِهَ	اَنْفُسَهُمْ	اَنْ يَكْفُرُوا	بِمَا	اَنْزَلَ
دبريد دې	هغه خیر چې	خرځ کړېدې	دوئ په هغې سره	نفسونه خپل چې	هغه کفر دې په هغه	كتاب چې نازل کړېدې
اللَّهُ	بَغْيًا	اَنْ يَنْزِلَ	اللَّهُ	مِنْ فَضْلِهِ	عَلَى مَنْ يَشَاءُ	مِنْ عِبَادِهِ ۚ فَمَاؤُ
الله	دوچې د ضدنه	پدې چې	نازلوي	الله	د فضل خپل نه په هغه	چاچې اوغواړي د بندگانو خپلونه . نواخته شودوئ
يَقْضَىٰ عَلَىٰ غَضَبٍ ۖ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُّهِينٌ ۝						
په يو غضب دپاسه دبل غضب، اودې کافرانو دپاره عذاب ذليله کوونکې .						

﴿بِسْمَا اَشْتَرُوا بِمَا اَنْفُسَهُمْ﴾ اشتروا په معنى د«باعوا» سره دې يعنې دکوم شى په عوض کښې چه دوئ خپل نفسونه خرځ کړل اودکوم کار لپاره چه دوئ خپل ځان وقف کړو هغه ویرید دې، دا دنوع خامس تنمه ده.

﴿اَنْ يَكْفُرُوا﴾ دا مخصوص بالذم دې ﴿بِمَا اَنْزَلَ اللَّهُ﴾ نه مراد قرآن دې ﴿بَغْيًا ۚ﴾ دا د «ان يكفروا» لپاره مفعول له او علت دې د ﴿مِنْ فَضْلِهِ﴾ نه مراد وحى اونبوت دې او ﴿عَلَىٰ

مَنْ يَشَاءُ﴾ نه مراد حضور ﷺ دې، مطلب دادې چه اهل كتابو د قرآن نه انکار، دغلط فهمى په بنياد ندې کړې بلکه انکارئ محض د بغض اوحسد په بنا کړيدې ځکه چه ددوئ دا خيال وو چه آخرى نبى ﷺ به زمونږ په خاندان کښې پيدا کيږي او هغه په بنى اسماعيلو کښې پيدا شو نودوئ ضد اوحسد وکړو.

﴿فَبَاؤُ بِقَضَبٍ عَلَىٰ غَضَبٍ﴾ «على» په معنى د«مع» دې يابه معنى د «بعد» دې يعنې

دوئ مستحق شو دیو غصب سره د بل غصب نه. د اول غصب نه مراد انکار دې د نوحید اورسالت او د قرآن نه او د دویم غصب نه مراد ضدا وحسد دې

﴿وَاللَّكَفْرِینَ عَذَابٌ مُّهِینٌ﴾ په اسم ظاهر ذکر کولو کښې تصریح ده په علت د عذاب چه

کفر دې او «مهیڼ» ځکه ذکر شو چه ددوئ د کفر لپاره سبب بغی او حسد وو او دا پیدا کیری د تکبر نه او د متکبر سزا اهانت مناسب دې. اولام په «واللکفرین» کښې لپاره د اختصاص دې. معنی داده چه عذاب مهین خاص دې په کافرانو پورې او مؤمنانو ته چه په جهنم کښې عذاب ملاویری هغه د تطهیر لپاره دې او د اهانت لپاره ندې. نو استدلال د خوارجو په دې آیت سره باطل شو چه دوئ وایی چه لام لپاره د اختصاص دې. نو معلومه شوه چه عذاب په کافرانو پورې مختص دې او عاصی له خو عذاب ورکولې شی نو معلومه شوه چه دې کافر دې. وجه د جواب دغه مذکوره ده

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ آمِنُوا بِمَا أُنزِلَ اللَّهُ قَالَُوا

او کله چه () او ویلې شي دوئ ته چې تاسو ایمان راوړئ په هغه کتاب قرآن چې نازل کړېدې الله نواي

نُؤْمِنُ بِمَا أُنزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ د

چې مونږ ایمان راوړو په هغه کتاب چې نازل کړې شوېدې دې په مونږ اودوئ کفر کوي په ماسوی دهغې

وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ

حال دا چې هغه حق دې تصدیق کوونکې دې د هغه کتاب چې دوئ سره دې، ته ورته اووایه پس بیا ولې

تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

قتل تاسو انبیاء، الله مخکښې دېنه کچرې یی تاسو ایمان راوړنکې په خپل کتاب باندې

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ آمِنُوا بِمَا أُنزِلَ اللَّهُ﴾ دا د یهودو دیو باطل قول تردید دې په پنځه وجوه

۱ - دانواع خصسو نه بعد دیهودیانو د باطل قول رد، په پنځه وجوهاتر سره

۲ - وجه اوله د تردید

۳ - وجه ثانی د تردید

۴ - وجه ثالثه د تردید

سره. يعنی دوی ته کله چه د ایمان بالقرآن دعوت ورکړې شی نو دوی وائی چه زمونږ په خپل کتاب «نورات» باندې ایمان دې اوهرڅوک په خپل دین او کتاب باندې وی (موسی بدین خود عیسی بدین خود)

«وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ» دا د رد وجه اوله اودویمه ده. یعنی که چرې دوی په دې خپله دعوی کښې ریښتینی وی نو په قرآن به نی ضرور ایمان راوړو ځکه دا حق دې او دمخکو کتابونو مصدق دې په اصولو ددین کښې، نوچه دوی دقرآن نه انکار کوی نو دحق نه نی انکار وکړو اود مخکښو کتابونو نه نی انکار وکړو

«قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ» دا دریمه وجه د رد ده یعنې که چرې ستاسوپه خپل کتاب باندې ایمان وې نو تاسو انبیاء ولی قتلول «تقتلون» مضارع ده ۱- خومعنی نی ماضی ده ۲- یا دا مضارع لپاره د استمرار ده ځکه چه کوم صفت چالره په طریقه د لزوم او عادت سره ثابت وی نولهته تعبیر په مضارع سره کیدې شی ۳- یا مضارع لپاره د حکایت د ماضیه ده ۴- یا نسبته دوی ته یعنی موجوده بنی اسرائیل ته مجازاً دې ځکه دوی راضی وو په فعل د آباؤ خپلو

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ

اوبه تحقیق سره (۱) راغلي وؤ تاسو ته موسی په ښکاره معجزو سره. بیا تاسو نیولې ووڅڅې (په عبادت سره)

مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ

روستود تلود دغه نه او تاسو ظلم کوؤنکي یی

«وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ» دا

څلورمه وجه د رد ده. یعنی که چرې ستاسوپه خپل کتاب باندې ایمان وې نو تاسو دسڅی عبادت ولی کړلو. نومعلومه شوه چه ستاسوپه خپل کتاب ایمان شته دې

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ ط خذُوا مَا

او کله (۱) چې واخیسته مونږ کلکه وعده ستاسو ته او اوچت کړو مونږ ستاسو دپاسه طور غر. اونیسې هغه

۱- وجه رابعه

۲- پنځمه وجه

أَتَيْنَكُم بِقُوَّةٍ وَأَنصَبُوا	قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأَشْرَبُوا
چې مونږ درکړېدې تاسوته په قوت سره او واورئ، دوی او وئیل واوړیدو مونږ اونه منو مونږ. او څکولې شوې وږ	
فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ	يَكْفُرُهُمْ قُلُوبُهُمْ
په زړونو ددوی کښې محبت دڅخې په وجه د کفر ددوی سره، نه او وایه چې ډیریدې هغه خبر	
يَا مَرْكُزُ بِهِ إِنَّا كُنْتُمْ قَوْمًا مُّسْرِينَ	
چې په هغې باندې تاسوته امر کوي ستاسو ایمان، که یې تاسو ایمان والا	

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ﴾ دا پنځه وجه د رد ده یعنې په تاسو باندې طور غرځو ددې وجه نه اوچت کړی شوې وو چه تاسو خپل کتاب نه منلو.

﴿سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا﴾ سوال : که چېرې د «سمعا» نه سماع قبول مراد وی نو هغه د «عصينا» سره مناقض نده نو څرنگه به دواړه جمع شی او که «سمعا» صرف په معنی د آوړیدلو سره وی نو صرف آوړیدل په غیر قبول نه دافع د عذاب (کوه طور راغورزیدل) نشی کیدی.

جواب ۱- «سمعا» یی په هغه وخت کښې ویلی دی چه کله کوه طور ددوی په سر باندې اوچت شو او «عصينا» ئی بیا په هغه وخت کښې ویلی دی چه کوه طور ترینه لرې کړې شو.

یعنې اول ئی وعده وکړه د قبولو نویاتې روستو ترینه خلاف وکړو او «واو» د جمع مطلق لپاره دې نو دا ضروری نده چه دواړو قولونه به ئی په وخت واحد کښې کړی وې ۲- یائی «سمعا» په ژبه ویلی دی او «عصينا» ئی په زبان حال سره ویلی دی، جواب اول زیات صحیح دی والله سبحانه وتعالی اعلم.

﴿وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ﴾ دا علت د عصیان دې او اشراب (څښکول) خلط کول د مانع دی د جامد سره او مجازاً ئی اطلاق کیږی په خلط کولو دیو رنگ دبل سره، لکه ویلې شی «بِإِشْرَابٍ مُّشْرَبٍ بِمِزْجٍ»، او عجل خو حیوان دې نو دده اشراب په دواړو معانیو سره نشی کیدی نو لهذا دلته مضاف مقدر دې «ای حَبُّ الْعِجْلِ» او ذکر د «فی قُلُوبِهِم» لپاره دبیان د مکان د اشراب دې او دا مفید د مبالغې دې یعنې محبت د عجل ئی په زړه کښې خلط شوې دې د بدن تمام اعضاؤ ته ئی سرایت کړیدی

﴿قُلْ بِقَسَمٍ بِمَا تُرْكُمُ بِهِۦٓ إِيْمَنُكُمْ﴾ ایمان دعمل صالح لپاره سبب دې نوددې وجه نه ایمان نه نی امر ویلی دی لکه صلوٰۃ سبب دې دمنع کیدلو دفواخشونه نوصلوٰۃ ته نی ناهی. ویلی دی «ان الصلاة تنهى» اومخصوص بالذم دبنس لپاره محذوف دې چه هغه قتل الانبیاء یا عصیان دې او دا تهکم دې اورد دې. دعوی ددوی یعنی ایمان خو دنیك اعمالوحکم کوی او تاسوته ستاسو ایمان دقتل دانبیاء او دعصیان د انبیاءوحکم وکړو نودا ډیر بدایمان دې او ایمان خوبد نه وی، نو معلومه شوه چه ستاسو ایمان نشته دې.

قُلْ اِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً

نه ورته اووايډ) که چرې وی ستاسو لپاره کور دآخرت (جنت) په نيزدالله خالص یوازې ستاسو

مِنْ دُوْنِ النَّاسِ فَمَتَّوْا اَلْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِیْنَ ۝

په غېر(دشرکت، دنوروخلقونه نو تاسو اوغواړئ مرگ که یی تاسو ریښتوني

﴿قُلْ اِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً﴾ - «دارالآخره» اسم د «كانت» لپاره دې او خبر ورته ۱- یا «خالصة» دې او «لكم» یا د «كانت» سره متعلق دې یا د «خالصة» سره ۲- یا خبر د «كان» لپاره «لكم» دې او «عندالله» ظرف دې او «خالصة» حال دې ۳- خبر د «كان» لپاره «عندالله» دې او «خالصة» حال دې، او د «دارالآخره» نه مراد جنت دې، صاحب دروح المعانی وائی چه دا رد دې دېلې دعوی د یهودو بعد د رد کولو د دعوی د ایمان ددوی نه په ما انزل باندې ((نؤمن بما انزل علينا)) او دعامو مفسرینو دکلام نه معلومیری چه تعلق ددې د ماقبل سره دې چه : تاسو ای یهودو : په دلائل او بحث مباحثې سره قائل نه شوی، نو راشئ یوه بله آسانه طریقه تاسو ته پیش کوو، نو صادق (ریښتنی) اوکاذب (دروغزن) به په آسانه طریقه سره معلوم شی او هغه طریقه داده چه : ﴿فَمَتَّوْا اَلْمَوْتَ﴾ او پدې کښې هم دوه توجهین دی : ۱- عامو تفاسیرو کښې داسې ده چه که تاسو ریښتنی ئی پدې کښې چه جنت ستاسو لپاره دې یقینا نوتما دمرگ وکړئ، یعنی موت وغواړئ ځکه چه کوم شې دیومحسوب شی دحصول ذریعه اوسبب وی نو دهغې د ذریعې طلب ضروری وی، اگرکه دا ذریعه فی نفسه مکروه اوترخه وی، نوچه جنت تاسولره یقیناً دې او جنت ته درسیدلو ذریعه

خوموت دې نو تاسو دموت سوال وکړئ، لیکن مونږ دا پیشین گوئی کړو چې تاسو دموت
 سمنا هرگز نه کوئ نو معلومه شوه چې تاسو په خپله دعوی کښې کاذب او دروغ غږ شئ. ۲-
 ابن عباس رضی الله عنه نه مروی دی چې مراد د دین له مباحله ده او پدې آیت کښې دعوت د مباحله دې
 یهودو ته لکه سورة الجمعة کښې ددې ذکر دې ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِن زَعَمْتُمْ أَنكُمْ أَوْلِيَاءُ
 مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَتُّوا أَلْمُوتَ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ او ابن کثیر وائی چې په دې آیت کښې هم دا
 متعین ده چې مراد ترینه دعا علی وجه المباحله ده نو حضور ﷺ دعوت د مباحله یهودو ته هم
 ورکړې دې لکه پدې آیت کښې او دارنگه په سورت جمعه کښې او نصاری ته ئی هم ورکړې
 دې لکه، په سورة آل عمران کښې، ابن کثیر په اول توجیه باندې اعتراض کوی: ۱- نشته
 ملازمه په مابین د وجود و صلاح او تمنی دموت کښې یعنی دا څه ضروری نه ده چې صالح وی.
 نوهغه به موت غواړی ځکه ډیر صالحان داسې دی چې تمنی دموت نه کوی بلکه طویل عمر
 غواړی لپاره د ازدیاد د خیر او د رفع د درجاتو لکه په حدیث کښې راغلیدی چې «خیرکم من
 طال عمره وحسن عمله» ۲- که دغسې ملازمه شی نو یهود به مسلمانانو ته ووائی چې
 تاسو خوجنتیان ئی نو تاسو ولې مرگ نه غواړئ. ۳- صحیح حدیث دې چې: «لا یتمن احدکم
 الموت ولایدع به» نوچه نبی کریم ﷺ تمنی دموت منع کړیده نو بیا دوی ته څرنگه دعوت
 ورکوی. صاحب دروح المعانی وائی چې دلته یهودیانو ته چې دکوم موت دعوت ورکړې شوې
 دې نو دهغې منع په حدیث کښې نده راغلې او په حدیث کښې چې منع راغلیده نو تمنا او سوال
 دهغه موت دې چې «لضر نزل به» وی، نو دهغې دعوت ندې ورکړې شوې. او د اول اودویم
 اعتراض جواب دکلام دبعضو مفسرینو ته معلومېږي چې مسلمانانو خپل نجات محض
 د مسلمان خاندان یا نسب او نسلی تقدس باندې ندې بنا کړې لکه چې یهودو داسې کړی دی
 بلکه مسلمانان خپل نجات اودخول جنت ته صرف په ایمان او اعمال صالحو باندې بنا کړې دي
 اوسره دخوف د دین له وجه چې دا زموږ ایمان او اعمال به د حشر په امتحان کښې د معیار مطابق وی
 او که نه به وی؟ نو ددې وجه نه دوی تمنا دموت نه کوی او طول عمر د زیادت د خیر او رفع
 درجاتو لپاره غواړی. بل دا چې دا مطالبه د هر یهودی او هرې زمانې لپاره نده، بلکه دا صرف
 په هغه معاندینو یهودو پورې مخصوصه ده چې دنسب ﷺ په زمانه کښې موجود وو. صرح به
 الروح عن ابن عمر. لیکن راجع توجیه د ابن عباس رضی الله عنه ده، ابن کثیر متعینه کړیده ځکه په
 هغې باندې هیڅ سوال نه راځی والله اعلم.

وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمْتُمْ إِلَيْهِمْ ۖ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ۝

او هرگز دوی نه غواړي مرگ هېڅکله په وجه هغه عملونو چې مخکې لېږلي دي لاسونو ددوی. او الله عالم دې په ظالمانو

وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاتِهِ ۖ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا ۖ

او خامخا به او مومي ته دوی لره ډیر حرصناک دخلقونه په ژوند دنیا. او د مشرکانو نه هم زیات.

يَوْمَ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعْتَرَىٰ أَلْفَ سَنَةٍ ۖ وَمَا هُوَ بِبَزَجْزِيَةٍ مِنَ الْعَذَابِ

غواړي هر یو د دوی نه چې عمر ورته ورکړي شی زر کاله، او ندې دغه عمر یې کونکې دوی لره د عذاب نه

أَنْ يُعْتَرَىٰ ۖ وَاللَّهُ يَبْصِرُ بِمَا يَعْمَلُونَ ۖ

که عمر ورکړي شی. او الله لیدونکې دې په هغه عملونو چې دوی یې کوي

«وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا» دا پېشین گوښی ده چه لکه دا یهود فی الحال تمنانه کوی نو دارنگه

په استقبال کښې هم دوی دینه ندی تیار.

«بِمَا قَدَّمْتُمْ إِلَيْهِمْ» مراد د دینه هغه اعمال دی چه موجب د جهنم دی لکه تکذیب او

انکار د حضور ﷺ او د قرآن او تحریف په کتاب الله کښې.

«وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ» دا ترقی ده د ماقبل نه یعنی تمنا د موت خو درکنار. بلکه

دوی په ټولو خلقو کښې زیات حرص کونکی دی په زندگی د دنیا باندې او محبت د زندگی او

نفرت د موت نه اگر چه یو طبعی څیز دې او پدې څوک ملامت کول ندی پکار خو د یهودو حب

دنیا د طبعی حدودو نه تجاوز کړې ؤ او دنیا پرستی یی مقصود اصلی گرزولي وه. چنانچه

تفسیر ماجدی دیهود و قول په حواله د «جیوش انسانی کلویډیا» نه نقل کړې دې چه «دنیوی

زندگی لوی نعمت دې. معصیت به برداشت کیږی خوموت به نه برداشت کیږی» وغیره. او په

(لتجدن) کښې خطاب حضور ﷺ ته دې او وجدان په معنی د علم سره دې نودوه مفعوله

غواړی مفعول اول ورله «هم» دې او مفعول ثانی یی «احرص الناس» دې اولام په «الناس» کښې

لپاره د جنس دې

«وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا» من حیث المعنی عطف په الناس دې «ای احرص من الناس ومن

الذین اشركوا» او مراد «الذین اشركوا» ته یا مجوس دی. چه د دوی تحیه او دعا داسی وه

عَشْرُ الْفِ سَةِ ، عَشْرُ الْفِ نِوْرُوزِ، یا ترینه مراد مشرکین عرب بت پرستان دی. چه منکر دی دبعث بعد الموت نه او دیهودو حرص دهغوئ نه خُکِه زیات وچه هغوئ خو دبعث نه منکر و نو د عذاب آخروی قائل نه و او یهود دبعث بعد الموت قائل و. او دخپلې غلطې عقیدې ورته علم و او د حق انکارنی دضد او تعصب دوجه نه کولو نو دوی ته علم و چه دمرگ سره زمونږ عذاب شروع کیدونکې دې نو خُکِه دوی دطول حیاة متمنی و.

قَبِيْهِ «ومن الذين اشركوا» چه عطف شی په «الناس» باندې نویا وقف په «اشركوا» دې اویه «علی حیاة» باندې وقف نشته دې، لیکن مفسرینو املاء مامن به الرحمن، لېکلی دی چه دلته دا احتمال هم شته دې چه «ومن الذين اشركوا» دما بعد سره متعلق شی نو تقدیر به دارنگه شی «ومن الذين اشركوا قوم يود احدهم لو يعمر» نو «قوم» مبتداً موصوف «یود» (الایه) نئی صفت «من الذين» خبر مقدم، نویا به وقف په «علی حیاة» باندې شی او په «ومن الذين اشركوا» کښې وقف نشته دې، نو خُکِه په نسخو دقرآن کښې دلته او دغسې په نورو داسې ځایونو کښې په حاشیه باندې لیکلی وی «معانقه»، اویه صلب کښې نئی دووقف نشان په علی «حیاة» اویه «اشركوا» لگولی وی چه پدې کښ اشاره ده چه وقف په اول هم کیدیشی اویه ثانی هم کیدشی، او دبعضې علماؤ نه منقول دی چه په معانقه کښې وقف په اول کښې اویه دویم کښې کیدیشی خو اولی داسې ده چه په نصف اول دقرآن کښې وقف په موضوع ثانی کښې وشی اویه نصف دویم دقرآن کښې وقف په اول کښې وشی اودا من حیث المعنی راجح ده

﴿لَوْ يُعْمَرُ أَلْفُ سَنَةٍ﴾ دا «لو» مصدریه دې «ای عُمرُ أَلْفَ سَنَةٍ» دلولپاره اقسام کثیره دی. مشهور دهغې نه دادی: ۱- مصدریه ۲- تمنائییه ۳- شرطیه ۴- استمراریه ۵- استدلالیه. ددې نه علاوه نور هم علماؤ دعربیة لیکلی دی او مذکور دی په شروح دمختصر المعانی کښې. تفسیر ماجدی کښې وائی چه د تطویل عمرچه عجیب نظیرنی په دې دور کښې په یورپ معالکو کښې قائم کیږی او قسم قسم تدبیرونه اونسخې ددې لپاره ایجاد کیږی نو پدې ټولو کښې زیات پیش، پیش صرف یهودی، ډاکتران اواهل سائنس دی.

﴿وَمَا هُوَ بِمُرْحٍ جِدٍّ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعْمَرَ﴾ «ما» نافییه ده او «هو» اسم ددې دې او «بمرححه» ورته خبر دې او «ان یعمر» بیان د «هو» دې «ای ماالعمر بمرححه من العذاب» یعنی عمر که لږ وی او که زیات وی خو پدې سره نجات د عذاب نه. نه میلا ویږی. بلکه نجات په ایمان او عمل صالح سره دې.

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ

اوبونه نه () څوک چې وی دجبریل، پس بیشکه ده دافران راوړې دې په زړه ستاېاندې په حکم دالله سره ()

مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ۝ مَنْ كَانَ

نصديق کوونکې () دهغې کتابونو چې د دې نه مخکې دې اودايت () اوزهرې () مومنانو دپاره څوک چې وي ()

عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَلَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ۝

دښمن دالله اوملائکودالله اودرسولانو اودجبریل اودمیکائیل نویشکه الله دښمن دې د کافرانو

﴿قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ﴾ دا په اخيرکښې د دعوی توحيد په باره کښې ديهودو

درې شېهو جوابونه ذکرکړي، دا د اولې شېهې جواب دې : شبهه دا وه چه وحی (چه اهم اوبنيادی حصه دهغې توحيد دې) راوړنکې فرشته جبریل ﷺ دې او هغه زمونږ دشمن دې ځکه هغه زمونږ رازونه حضرت محمد ﷺ ته وائی او دارنگه د قحط سالی پیغام راوړی اوبخت نصر چه په بیت المقدس ئی حمله وکړه نو جبرئیل د دغه ظالم مدد کړې وو، او يهوديان يې تهس نهس کړی وواوبیت المقدس ئی برېا دکړې وو «فی الروح قال عراقی لم اقف له علی سنده» اوکه چرې پیغام توحيد بلې فرشتی یا میکایل ﷺ راوړې وې نو مونږ به منلې وې. فوجواب راغې چه دجبریل ﷺ سره ددشمنی هیڅ جواز نشته دې «من کان» شرط دې اوجزاء ورلره مقدر ده «ای فلاوجه له ، فلا انصاف له»، یا «لعداوته باطل» او ددې محذوف جزاء لپاره پنځه علتونه ذکرشويدي اول علت ﴿فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ یعنی جبریل ﷺ دا وحی په خپله مرضی نده راوړې بلکه دالله تعالی په حکم ئی نازل کړيدې، دویم علت

۱- دتوحيد متعلق ديهوديانو درې شبهات اودهغې جوابونه. داول شېهې جواب

۲- اوله وجه دجواب

۳- دويمه وجه

۴- دريمه وجه

۵- څلورمه وجه

۶- پنځمه وجه

﴿مُصَدِّقًا لِّمَا يَؤْتِيهِ﴾ یعنی دا وحی شه نوې اونا آشنا خبره خونه ده، بلکه دا دمخکنی کتابونو د اصولی مضامینو تصدیق کونکې دې، دریم علت ﴿وَهُدًى﴾ یعنی دا قرآن توجید او هدایت دې نو د هدایت سره عداوت کول هیڅ جواز نه لری، څلورم علت ﴿وَفُتْرًى﴾ یعنی دا قرآن خو بشارت دې نو ددې سره عداوت ندې پکار، پنځم علت ﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا — الْاِیْهِ﴾ یعنی د جبریل علیه السلام سره د عداوت انجام دادې چه دا در حقیقت عداوت دې د الله تعالی او د ټولو ملائکوسره او څوک چه عداوت کوی د الله تعالی اودده ملائکوسره نواله تعالی هم دهغوئ سره عداوت کوی اوداسې عذاب ورله ورکوی چه کوم دشمن ته ورکوی

﴿فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِّلْكَافِرِیْنَ﴾ دا وضع د اسم ظاهر ده په خائى ضمیر باندې او تخصیص د جبریل اومیکائیل - ۱ - یا لپاره د اظهار د شرافت ددې دواړو دې په نورو ملایکو ۲ - یا ددې وجه نه دې چه ددې دواړو ملایکو ذکر یهودو کړې و.

وَلَقَدْ اٰتٰرٰنَا اِلٰیكَ اٰیٰتٍ بَیِّنٰتٍ ۚ وَ مَا یَكْفُرُ بِهَاۤ اِلَّا الْفٰسِقُوْنَ ۝
اوپه تحقیق سره () نازل کړی دی مونږ تاته آیاتونه ښکاره، او انکار نه کوي ددې نه مکرنا فرمان خلق
اَوْ کُلَّمَا عٰهَدُوْا عَهْدًا نَّبَّهٗۤا فَرِیْقٌ مِّنْهُمْۚ بَلْ اَکْثَرُهُمْ لَا یُؤْمِنُوْنَ ۝
آیا او هروخت () چې وعده او کړي دوی یو وعده نوماته کړي هغه یوه ډله ددوی نه، بلکه ډېر ددوی ایمان نه لري

﴿وَلَقَدْ اٰتٰرٰنَا﴾ دا زجر اول دې یهودو ته په انکار د قرآن سره ﴿اَوْ کُلَّمَا عٰهَدُوْا﴾ دا زجر ثانی دې «ای اینکرون فسقهم و کلمات عهدها» یعنی ددوی په خپل کتاب باندې مخلصانه ایمان نشته دې، صرف زبانی اقرار منافقانه طور باندې ایمان و، نو چه د چا د خبث باطن دا حال وی نو هغه به څرنگه په قرآن باندې ایمان راوړی.

وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا لَمَّا مَعَهُمْ

اوهر کله () جه راغلو دوى ته رسول دطرفه دالله نه تصديق کوونکي دهغه کتابونو چې ددوى سره دي

نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَأَوْا ظُهُورَهُمْ كَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ۝

نواو غورزولو يوې ډلې داهل کتابو، کتاب دالله روستو دشاگانو خپلونه لکه گويا چې دوى نه پوهيږي.

﴿وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾ داددويمې شېبې جواب دې، شبه داوه چه مونږ مسئله دتوحيد څکه نه منو چه حضرت سليمان ؑ جليل القدر پيغمبر وو او هغه عمل دسحر او دجادو کړيدې اوپه سحراو جادو کښې استعانت دغير الله نه وى، نومعلومه شوه چه استعانت دغير الله نه جايز دې نوستا دعوى چه «استعانت مافوق الاسباب» خاص دې په الله تعالى پورې چه دا دعوى مذکوره ده په فاتحه کښې په «اياك نعبدوا واياك نستعين» سره اوپه سورة بقره کښې په «ياايهاالناس اعبدوا ربکم» سره، صحيح نشوه، اوتقرير دشبې ثالسه چه جواب ئى په مابعد کښې رازى هم پدې طرز سره دې، خو هلته نسبت دسحر ملايکوته دې اولته سليمان ؑ ته دې، حاصل دجواب ددې شېبې دادې چه سحر خو کفر دې نو نسبت کول د سحر سليمان عليه السلام ته غلط دى، حضرت الشیخ رحمه الله فرماني چه لکه څرنګه چه يهوديانو دخپلو شرکيه عقايدو داثبات لپاره دا دعوى وکړه چه حضرت سليمان ؑ سحراو جادو کړې وو نودغه شان موجوده دور کښې شرک پسند او بدعت نواز خلق دخالص توحيد اوسنت په مقابله کښې من گهړت قصې، بى سنده کتابونه، بزرگان دين ته منسوب کوى چه مثلا دا قصيده غوثيه ده منسوبه دشیخ عبدالقادر جيلانى ؒ ته، اودا قصيده نعمانيه ده منسوبه ده امام ابوحنيفه ته، او دا بهجة الاسرار دې وغيره وغيره، څکه دروغ خبره خومنلې نه شى ترڅو چه نسبت ئى ونه شى يوبزرگ اومسلم شخصيت ته، نوحضرت الشیخ ؒ فرماني چه که دصريح نصوص په مقابله کښې دغه شان عبارات پيش کړې شو، اونسبت ئى وشو يوبزرگ اومسلم شخصيت ته : ۱- نوددغه نسبت نه به صاف انکار کولې شى لکه دلته وويلې شو ﴿وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٰنُ﴾ لکه څرنګه چه کذاب، وضاع خلق خود ساخته خبرې حضور ﷺ ته منسوب کړيدى چه ديتته احاديث موضوعى ويلې شى نودغه شان ۱- ددويمې شېبې جواب.

دیو خداوند غدارانو من گهت خرافات بزرگان دین ته منسوب کریدی. نولهذا ددی نسبت نه به انکار کولې شی او ۲ - کچرې ددغه عباراتو نسبت بزرگانو طرفته په صحت سره نابت شی نو بیا به ئی تاویل کولې شی او داسې محمل به ورته بیانولې شی چه هغه دقواعد شرعیو سره مطابق وی ۳ - اوکه چرې پدغه الفاظو کښې دتاویل گنجایش نه وو نو بیا به داسې ویلې شی چه دا کلمات اوعبارات دده نه په حالت دغلبه حال کښې صادر شوی دی چه پدې کښ هغه معذوروو، بهر حال دقواعد شرعیو خلاف به دچا قول قابل قبول نه وی خوا هرڅومره لوی ولی یا امام وی

﴿وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ﴾ دا تنوین لپاره تفخیم اودتعظیم دې ﴿فَمِنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾ دا صفت دې لپاره دتعظیم په «رسول» کښې تعظیم ذاتی وو اوپه «من عند الله» کښې تعظیم دې په اضافت الی الله سره. ﴿مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ﴾ دا هم صفت دې لپاره دتعظیم اوپه دیکښې تعظیم اوتفخیم علمی دې ﴿بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ﴾ دا جواب د «لما» دې اوپه ذکر دفریق کښې اشاره ده دپته چه په اهل کتابو کښې چه کوم متعصب نه وو نوهغوی ایمان راوړې وو ﴿مَكْتَبٌ لِلَّهِ﴾ دا مفعول د «نذیر» لپاره دې او مراد دکتاب الله نه تورات دې او مراد د دینه چه کتاب الله ئی شاته وغورزولو، ظاهری معنی نه ده مراد ځکه چه دوی دخپل کتاب درس اوتدریس هم کولو اوپه سروزو اوسپینوزرو اورینمو کښې یې انغبتلو بلکه مراد دادې چه دکتاب الله حلال اوحرام ئی حلال حرام نه گنرل اوپه هغې ئی عمل نه کولو نوگویا کښې ترک عمل شاته غورزول دي اگر چه ظاهری ادب واحترام وی.

وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيْطَانُ عَلَىٰ مُلْكٍ سُلَيْمٍ ۖ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٌ

اوتابع شودوئ د هغه څه چې لوستل به شیطانوپه زما دبادشاهن د سلیمان کښې، اوکفرنه وو کړې سلیمان

وَلَكِنَّ الشَّيْطَانُ كَفَرُوا يَعْلَمُونَ النَّاسَ السَّحَرَهُ وَمَا أَنْزَلَ

لکڼ شیطانانو کفرکوو چې خودلو به ئې خلقونه جادواوتابع شو دوی، دهغه څه چې نازل کړې شوی وو

عَلَى الْمَلَائِكَةِ بِكَيْلٍ هَارُوتَ وَمَارُوتَ ۖ وَمَا يَعْلَمُونَ مِنْ أَحَدٍ

به دوه ملانکو باندې په بابل ښار کښې چې هاروت اوماروت وو اودوی دواړوبه خوند نه کوله هيجانه

حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ

ترخو چې دابه ئې ورته نه وو ونیلې چې بیشکه مونږ ستاسودپاره امتحان یونو کفرمه کوه په جادو کولو سره

فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهَا مَا يَصِفُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ ط

نوبس دوی به زده کولوددی دوار و ملانگونه هغه خه چی جدانی بی ئ راوستله په هغې سره په مینځ دځاوند اوبنځې کښې

وَمَا هُمْ بِضَآئِرِينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا يَأْذِنُ اللَّهُ ط وَيَتَعَلَّمُونَ مَا

اونه وؤ دوی نقصان اوضرررسونکي پدې سره هیچاته مگر په اذن دالله سره. اوزده کولوبه دوی هغه خه

يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ ط وَلَقَدْ عَلِمُوا

چی نقصان به ئې وړکولودوی ته اونغ به ئې نه وړکوله دوی ته اوبه تحقیق سره دوی عالمان وؤ په دې

لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ط وَلِكَيْسَ

چی خامغاچی واخیسته سحر په بدل د کتاب الله کښې نو نه به وي ده لره په آخرت کښې هېڅ حصه. او خامغا ډیر بد دی

مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ ط لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ط وَكَوْنَهُمْ أَمْتًا

هغه خه چی دوی خرڅ کړي دي په هغې سره نفسونه خپل، که دوی پوهیدلې او که چېرې دوی ایمان راوړې وي

وَالْقَوْمَ لَكُمُوبَةٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ ط

او ځان ئې ساتلې وي دکفر او جادو ته نو خامغا هغه بدله (چه میل او یگی) د طرفه د الله نه هغه ډیره غوره ده

لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ط

که دوی پوهیدلې

﴿وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيْطَانُ﴾ یعنې یهودیانو کتاب الله پریخود او اتباع ئی دهغه سحر او

جادو وکړه چه شیاطینو به لوستل. تفسیر کبیر، قرطبی په روایت دسدی سره نقل کړی دی چه یهودو اول معارضه د حضور ﷺ سره په تورات سره وکړه، نو چه هغه موافق وؤ دفرآن سره په بیان دتوحید کښې، نو دوی تورات هم پریخود اومقابله ئی په جادو سره شروع کړه لکه په موجوده دور کښې بعضې خلق دفرآن داستدلال په مقابله کښې من گهرت قصې، بی سنده اقوال نقل کوی.

«تتلوا» دتلاوت نه ماخوژ دې یا د «تلوا» نه چه په معنی د اتباع سره دې او مراد د

«شیاطین» نه یا جنی دی لکه دا قول د اکثر و دې اویا ترینه مراد انسی شیاطین دی. اودا زیات

ظاهر دې ځکه تعلیم وړکول انسانانو ته عادة انسان کوی ﴿عَلَىٰ مَلِكٍ مُّشْكِنٍ﴾ مضاف بکسی

مقدر دې. «ای علی عهدمک سلیمان» یعنی په زمانه دبادشاهی دسلیمان ﷺ کښې. **ابن جریر** وغیره په روایت دقتاده ﷺ نقل کوی چه دحضرت سلیمان ﷺ په زمانه کښې شیاطینو یو کتاب تیار کړو چه په هغې کښې جادو او کفر اوشرك وو او په خلقو کښې نې دهغې نشر او اشاعت وکړو او خلقو ددې تعلیم او تعلم شروع کړو، نو حضرت سلیمان ﷺ ته چه هرکله ددې خبرې علم وشو نوهغه شیاطین قید کړل او کتابونه نې ضبط کړل او دخپل تخت دلاندې نې دفن کړل اودسحر چرچه ختمه شوه، بیاچه کله سلیمان ﷺ وفات شو نو جناتو بیا هغه کتابونه راوویستل او خلقوته نې دا مشهوره کړه چه دا د حضرت سلیمان ﷺ مخصوصې نوشتې او دهغه علمی خزانه دې او پدې سحر اوجادوسره دهغه حکومت چلیده اوجن اوانس او هوا دهغه تابع وه او د بعضې کتابونو په ابتدا کښې په طور دخطبه الحاقیه سره یې داسې عبارات ولگول چه: «هذما کتب آصف بن برخیا للمک سلیمان بن داؤد من ذخائر کنوز العلم» او غه کتابونه اونوشتې د حضور ﷺ د زمانی یهودیانوته رسیدلې وې جادو او سحر پدې وجه ددوئ سره زیات وو «وما کفر سلیمان» مراد نفی د سحرده یعنی سحر نه وو کړې سلیمان ﷺ خکه یهودو نسبت دسحر کړې وو سلیمان ﷺ ته خو چونکه دا سحر کفر وو نو خکه نفی د کفر وشوه. شاه عبدالعزيز ﷺ فرمائی چه دجادو دیارلس ۱۳ قسمونه دی او د ټولو خلاصه استعانت دغیر الله نه او استمداد د ارواح خبیثونه دې یعنی خلاصه دسحر کفر اوشرك دې حضرت شیخ الشیوخ ﷺ فرمائی چه په **کومو وظائفو کښې استمداد دغیر الله نه وی نو** دغه هم سحر دې او حرام دې او په هغې چه کوم آثار عجیبه مرتب کیرې نو په هغې دهوکه کیدل نه دی پکار خکه ترتب د آثارو تکوینی امر دې او حرمت تشریعی امر دې. شاه عبد العزيز ﷺ فرمائی چه د **جادو** **غو** **سزا** **قتل** دې او دقتل نه بعد به نه په هغه دجنازې مونځ کولې شی او نه به دمسلمانانو په قبرستان کښې خخولې شی، البته که چرې ساحر دخپل سحر نه توبه کوی نوتوبه نې قبلیدیشی.

«وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ» دا د دویمې شبهې جواب دې، تقریر دشبهي په مثل دتقریر دشبهي ثانی دې، او حاصل دجواب دادې چه فرشتو اجازت دسحر ندې ورکړې بلکه دا نې ویلی دی چه «فَلَا تَكْفُرْ» لفظ د «ما» په ما أنزل کښې په نزد دبعضو مفسرینو نافیه دې او دا عطف دې په «وما کفر سلیمان» باندې «ای ما کفر سلیمان وما أنزل علی الملکین» او مراد د

«ملکین» نه جبریل اومیکایل علیهم السلام دی. څکه یهودو ویلی وو چه په جبریل ﷺ اومیکایل ﷺ باندې سحرنازل شوې دې. نوالله تعالیٰ ئی رد وکړو چه پدوئ سحرنه و نازل شوې نو اصل عبارة داسې دې ((وما کفرسلیم و ما اُنزل علی الملکین ولكن الشیطن کفروا یعلمون الناس السحر بابل)) او «هاروت» او «ماروت» بدل دې دشیطین نه، قرطبی دې ترکیب ته اصح ویلیدی اوصاحب دروح المعانی وائی ((والعجب ما قاله الامام القرطبی - الخ)).

اومغکني بیالیکی ((لا ینعی لمؤمن حَمَلُ کلام الله وهولی اعلی مراتب البلاغة والفصاحة علی ما هو ادنی من ذلك وما هو الامسح لکتاب الله - الخ)) او راجح په نزد دجمهورومفسرینو دادې چه «ما» موصوله دې په معنی د «الذی» سره او دا عطف دې ۱- پایه «ما تلتو» باندې نو تقرير دعبارة دارنگه دې ((واتبعوا ما تلتوا الشیطن - الا ینه واتبعوا ما ى الذی انزل علی ملکین)) ۲- یا عطف دې په «السحر» باندې ((ای یعلمون الناس السحر وما انزل علی الملکین)). پدې دواړو تقدیرینو باندې لفظ د «ما» په موضع د نصب کنې دې ۳- او چا ویلی دی چه په موضوع دجر کنې دې عطف دې په «ملک سلیمان» باندې. تقدیر دارنگه دې ((علی عهد ملک سلیم و علی عهد الذی انزل علی الملکین)). اود «انزل» نه مراد وحی نده بلکه د الهام په ذریعه تعلیم مراد دې او «ملکین» په فتحی دلام سره دې یعنی دوه فرشتې مراددی او «هَرُوتَ وَمَرُوتَ» بدل دې دملکین نه لکه دا قول اصح دې عندالمفسرین.

دآیت په تفسیر اوشان نزول کنې بعضې مفسرینو اسرائیلی روایات ذکر کړیدی چه هغه په صحیح معتبر سند سره نه دی ثابت، بلکه هغه قصه چه مشهوره ده نو په نزد د محققینو خلاف شرع او غلطه ده او دآیت حل اوتشریح پدغه قصه موقوف هم ندې، نودلته **دووو خبرو بیان** پکار دې. ۱- یود آیت صحیح تفسیر اوصحیح حل ۲- اوبل ددغه غلطې قصې رد. نو دامر اول تشریح داسې ده چه: یوزمانه چه د هغې پوره تعین په تحقیق سره معلوم ندې او صاحب دروح المعانی وائی چه ویلی شوی دی چه دغه زمانه د ادريس ﷺ ده، نو پدغه زمانه کنې په توله دنیا کنې اوصحاصاً په بابل کنې (چه دا د زمکې دکوفې نه ده او پدغه زمانه کنې د عراق دار الخلافه بابل وو)، دسحراو جادو ډیره چرچه وه نو چه دسحر عجیب او غریب تاثیر به خلقو ولیدو نو ساحران اوجادو گران به ئی نیکان گنرل او د انبیاء دمعجزاتو او دجادو وگرو دجادو فرق مشکل شو نو دساحراو دنبی فرق هم مشکل شو او خلقو دجادوگرانو په جادو

باندې دمعجزې گمان کولو لکه پدې دور کښې بعض خلق (مسمریزم) پوخ کړی اوپه هغې چه عجیب غریب آثار مرتب کيږي نو هغې ته کرامت وائی او دولایت اود غوث، قطب، دعوه کوی نواله ع ددغې د اشتباه درفع کولو لپاره په بابل کښې دوه فرشتې راو لیږلې چه د جادو او دمعجزې فرق ظاهر کړی چه د نبی او د ساحر امتیاز راشی، **باقی دا خبره چه دا کار د انبیانو نه ولي وانه خيستې شو، فوجواب دادې چه یود دې وجه نه چه مقصود خو د انبیانو او د جادوگرو په مینځ کښې امتیاز کول وو نو انبیا یو فریق وو نو حکم بل څوک مناسب وو، اوبل ددې وجه نه چه امتیاز د معجزې او د جادو چه په کوم عمل سره راځی نو په هغې کښې دا خطر وه چه ددې د وجه نه خلق په فتنه او گمراهی کښې واقع نه شی لکه چه دغسې وشو او د انبیانو دبعثت مقصد صرف هدایت وی اودوئ مظهر هدایت وی نو ددې وجه نه د انبیا دشان سره هغه عمل مناسب نه وو چه په هغې باندې مفسده مرتب کيږی. اوپه خلاف دملانکو، ځکه چه دوئ په تکوینی خد ماتو مسلط دی اوپه تکوینیاتو کښې بعضی امور دتشریعیاتو خلاف وی لکه تربیت دمضر او زهریله حیواناتو چه تشریعا ددوئ دقتل حکم دې، اوتکوینا ملانکوته دتربیت حکم دې. نوهرکله چه دا دواړه فرشتې راغلې اوخلقو ته ئی دجا دواو دمعجزې فرق بیانول شروع کړل اوظاهره ده چه فرق اوتیمیز هله راتلې شی چه دسحر څه بعض اصول اوفروع ظاهر کړی نو دوئ به چه دا اصول فروع چاته بیانول نو بطور احتیاط ئی دا التزام وکړو چه دسحر د اصول اوفروع خودلونه مخکښې به ئی ورته ویل **﴿إِنَّمَا حَرَّمَ ذَاتَ الْفُتَنِ فَلَا تَكْفُرْ﴾** یعنی الله تعالی زمونږ په ذریعه دبنده گانو آزمایش کوی نو تاسو چرته دسحر د اصولو او دفروعو زده کولو په وجه کفر عملی یا اعتقادی اختیار نه کړئ، لیکن یهودوبه ترینه جادو زده کړو اوعمل به ئی پرې شروع کړو اوپه جادو کښې ناکاره جادو هغه وو چه دښځې اوخاوند جدائی به ئی راوستله لکه دطویل حدیث په ذیل کښې داسې راغلیدی چه ابلیس دهغه شیطان سره محبت کوی چه دښځې اوخاوند په مابین کښې تفریق راولی، نودوئ به دغه قسم جادو زده کولو. اوددې مثال دادې چه یوعالم چاته ووائی دوه روپئ په بدله دیوې روپئ کښې اخستل رېوا او سود دې اوحرام دی نو هغه په ځای دمنع کیدلو رېوا شروع کړی، یا یو مدرس خپل شاگردانو ته په دوران ددرس کښې حکماؤ په باره کښې دمعتزلو مذهب بیان کړی اوبیانی بطلان ثابت کړی، لیکن شاگرد دغه باطل مذهب اختیار کړی نو ظاهره ده چه دلته غلطی د شاگرد ده نه داستاذ، دا تشریح اوحل دآیت شو، باقی پاتی شواهدویم، بیان دهغې دادې چه**

بعضي مفسرينو دلته يو عجيبه غريبه قصه په مختلف سندونو او مختلف الفاظوسره ليكلي ده منجمله دهغي نه داده چه د انسانانو عملونه به آسمان ته ختل نوفرشتوبه په دوي تشنيع او اعتراض كولو چه دا انسانان ولي دالله ﷻ نافرمانى كوي، نوالله تعالى ورته وويل چه ددوي سره نفس اماره بالسوء لگيدلې دې او خواهشات ورسره دى نوڅكه ترينه گناه صادريږي او كه دتاسو سره دا ولږي نوتاسونه به هم بيا گناه صادره شي، نو دوي وويل چه كه زمونږسره خواهشات اوشهوت ولگيږي نومونږبه بيا هم دالله تعالى نافرمانى ونه كړو

«سبحانك ماكان ينبغي لناذلك» نو دوي دوه فرشتې داسې منتخب كړې چه هغه په دوي كښې ډيري افضلې وې چه هغه هاروت اوماروت وو نودا زمكې ته راغلې او دوي ته نفس اخواهش وركړې شو نودوي به دخلقوفصيلې كولې اوچه ماينام به شو نواسم اعظم به يې ووايه او آسمان ته به وختلې، نويوه مياشت هم نه وه پوره شوې چه دوي په يوه ښځه باندي عاشقان شول چه دهغي نوم زهره وو اوكنجړي وه او دهغي نه يې مطالبه وكړه دخواهش پوره كولو نو هغي ورته وويل چه ستاسو خواهش به زه هله پوره كوم چه خدا په دين كښې داخل شي اوشراب وسكې اوقتل بلاحق وكړي، نو دوي اول شراب وسكل اوبيا يې زهره نه خپل خواهش پوره كړو، يوسړي وليدلې نوهغه ئي قتل كړو نو بيا زهره دوي نه اسم اعظم زده كړو نوچه ئي ولوستلونو آسمان ته وختله اوستوري ترينه جوړشو او دا فرشتي ندمې شوې په دې خپل كار باندي، نواختيارورله وركړې شو په مابين د عذاب ددنيا او د آخرت كښې نو دوي عذاب ددنيا اختياركړو په عذاب دآخرت اوپه بابل ښار كښې په يوكوهي كښې اويزان دى اوعذاب ورته وركوليشي اويدغه حال كښ ئي خلقوته سحرزده كولو، محققينو ليكلي دى چه دا قصه په سند صحيحه سره نه ده ثابته اومخالفه ده د اصولو دشرع نه څكه دفرشتوپه باره كښې دا اجماعى عقيده ده چه «لايعصون الله»

او امام رازي، شهاب عراقى نه نقل كړيدى كه څوك دهاروت اوماروت په باره كښې دغه مذكوره عقيده ولري نودا شخص كافر بالله العظيم دې اوبل دا چه دوي په عذاب كښې مبتلا دى نوبيا ورته څرنگه فرصت ملاويده چه خلقوته تعليم دسحر وركړي، بله داچه زهره خوخرابه او گنده ښځه وه او د اسم اعظم دتاثيرلپاره طهارت ظاهري او باطنى ضرورى دې، بل داچه زهره خو په آسمان كښې هغه ستوري دې چه د آدم ﷺ نه هم مخكښ پيدا شوې دې داسې نه چه دښځي دمسخ كيدلونه بعد جوړشويدي وغيرذلك من الوجوه

﴿وَمَا يُعْلِمَانِ مِنْ أَهْلِ﴾ ضمیر راجع دې دواړو فرشتوته. سوال راځی چه دشان دملایکو نه خو تعلیم دسحر بعید دې؟ جواب دادې چه دا تعلیم بطور انذار دې نو ﴿يُعْلِمَانِ﴾ په معنی ديعلمان سره دې لکه یو فقیه عالم چاته وائی خبردار: چاچه دوه روپی د یو روپی په عوض کنښ واخستې نو ده ربوا وکړه نو آوریدونکې دغه شان ناجایز عمل شروع کړی حالانکه فقیه عالم ورته تعلیم نه ورکوی بلکه انذارکوی.

﴿إِنَّمَا حَقُّ وَقْتِهِ﴾ یعنی دا زمونږ اعلام انذاریو امتحان دې ﴿فَلَا تَكْذِبْ﴾ یعنی اعتقاد دحقوالی دسحر کفر دې لیکن ددې باوجود به دوی سحرزده کولو او خاصکرهغه سحرچه به ډیر مضرو او په هغې سره به دوی تغریق دښخې او خاوند راوستلو ﴿إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ یعنی په هرشی کنښی خواه که خیروی او که شروی تاثیر اچونکې الله تعالی دې ﴿وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ﴾ ای اخذ السحر بدل کتاب الله

﴿لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾ «لو» شرطیه دې اوجزا ورله مقدر ده «ای لو کانونیعلمون ما اخذو السحر بدل کتاب الله» یا «لو» تمنائییه دې او په دواړو تقدیرو سره معلومیږی چه د دوی علم نشته. نو سوال راځی چه منافات راغې ددې قول سره چه «ولقد علموا»، جواب دادې چه هرکله دوی په خپل علم باندې عمل ونکړو نو دوی جاهلان وگرزولي شو.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا	ای	مؤمنانو	مه وایین تاسې	راعنا (لفظ، او وایین انظرنا (لفظ،
وَأَسْمِعُوا ط وَ لِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ				
او واورئ خبره په قبول سره او کافرانو لره عذاب دردناک دې				

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا﴾ ديهودويانو دشبهاتو د ازالې نه بعد تنبيه ذکر کيږی ددوی دغدارئ. يهوديان به دنبی پاک ﷺ مجلس ته راتلل نود خبرو اترو په مينځ کښی به نئ نبي کریم ﷺ ته «راعنا» لفظ ويلو نوظاهری معنی خوئی داوه چه په خبرو کښی زمونږ لحاظ وکړه. یعنی مونږ پوه کړه. او دا «راعنا» د رعایت نه مشتق دې نوصحابه کرامو هم دغه لفظ ويل شروع کړل. پدې خیال چه دا يهود خو اهل علم دی او دا کلمه وائی نو دا به کلمه د

دب وی او مستحسنه کلمه به وی. یهودیانو خو فاسده معنی قصد کړې وه لکه په مابعد کښې بنیری «ان شأ الله» او دصحابه کرامو صحیح معنی اراده وه نوهرکله چه یهودیانو دصحابو کرامونه دا کلمه واوریده. نو دوی به ویل چه مونږ به محمد ﷺ ته پټ کنخل کول اودوی ورته بکاره کنخل کوی. او خنداگانې به ئی کولې نوسعدین معاذ ﷺ پدوی باندې پوه شوڅکه هغه ددوی په ژبه پوهیدلو نودوی ته ئی وویل «لعنة الله علیکم» که چرې ما دا کلمه بیا ستاسونه واوریدله نوزه به ستاسې ست ووهم. نویهودیانو وویل «اولستم تقولونها» یعنی دا کلمه خوتا سوهم وائی نو دا حکم نازل شو «لا تقولوا رعنا» یعنی «راعنا» مه وایی څکه چه پدې کښې احتمال دمعنی فاسدې دې. صاحب دقرطبی لیکي چه ددینه دوه مسئلې معلومې شوې اول اجتناب دهغه الفاظونه چه محتمل دمعنی فاسدې وی. دویم سد د ذرائع یعنی داسې یوکار یا لفظ چه اگرکه فی نفسه جایزوی خوچه دې ذریعه گړزی دیوحرام لپاره نو ددغه کار ترك ضروری دې. هرچه بیان دمعنی فاسدې دې په «راعنا» کښې نو دهغې ډیر وجوه دی **اوله** وجه داده چه دا د «رعونت» نه مشتق شی په معنی د کم عقلتیا

دویمه وجه داده چه دغه معنی په سریانی ژبه کښې ده او الف په آخر کښې د ندا لپاره دې نو دا توهین درسول الله ﷺ دې چه کفر دې. **دویمه** وجه ئی داده چه دوی اراده کوله پدې سره دمعنی دشیونکی (چرواها) اوعین لره یې کسره اشباعی ورکوله یعنی «معاذلله» ته دگډو. بیزو. او اوبنانو راعی ئی او د انسانانو تربیت ستاکار نه دې او دا معنی هم بې ادبی او کفر دې. **اوخلورمه** وجه داده چه دا درعایت نه مشتق دې خو رعایت په معنی دحفاظت اونگهبائی کولو سره دې یعنی دتکلیفونو اومصیبتونو نه حفاظت کونکې. اوداصفت مختصه دالله تعالی دې نونبی صلی الله علیه وسلم ته ئی ثابتول شرک دې. نوبهرحال «راعنا» کلمه موهومه ده پدې سره یا توهین د نبی کریم صلی الله علیه وسلم راتلو یا موهومه د شرک ده نوڅکه ترینه منع وشوه.

﴿وَقُولُوا أَنْظِرْنَا﴾ دا په معنی دمهلت او تاخیر سره هم رازی او په معنی د فکر او توجه سره

هم راځي ﴿وَأَسْمَعُوا﴾ مراد ددینه اطاعت اوقبول دي.

مَا يُوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِّنْ رَبِّكُمْ ط

نه غوږي کافران د اهل کتابونه اونه مشرکان «داخبره» چه نازل کړي شی په تاسې باندې څه خیر دطرفه درب ستاسونه

وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَن يَشَاءُ ۖ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

او الله پاک خاص کوی به رحمت خیل سره هغه چاره نه غواری، او الله خاوند د لوی فضل دې

﴿مَا يَوْزُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾ یعنی یهود، نصاری چه په تاسو کې کوم

افعال او اقوال او داسې نور اشیاء رائج کول غواری، نو دا ستاسو د خیر خواهی په جذبه نه کوی بلکه د نقصان رسولو په وجه یې کوی.

﴿وَلَا تُفْرِكِينَ﴾ دا عطف دې په «اهل الکتاب» باندې مقصود دادې چه د کفر دا دوه

قسمونه دی، یو کتابی بل غیر کتابی

﴿مِنْ حَقِّهِ﴾ مراد وحی د قرآن، یا هر خیر که دینی وی او که د نبوی وی، مراد دی

مَا نَسَخَ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا ۗ أَلَمْ تَعْلَمْ

هغه چه منسوخ کړو مونږ یو آیت او یا یې هیر کړو ستانه نو راوړو مونږ غوره د هغې نه او یا په شان دهغې. آیا نه نه پوهیږی

أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۖ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ

چه یې شکه الله پاک په هر څه باندې قادر دې. آیا نه نه پوهیږی چه یې شکه الله پاک لره بادشاهی د آسمانونو او ځمکې ده

وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ

او نشته تاسو لره بغیر د الله نه هیڅ دوست او مددگار

﴿مَا نَسَخَ مِنْ آيَةٍ﴾ لفظ د «اعنا» منسوخ شو نو دهغې په ځای «انظرنا» راغې نو دا

دهغې مثل بلکه خیر دې له هغې نه، یهودیانو او مشرکینو دا اعتراض وکړو چه که دا قرآن د الله تعالی کلام وې نو پدې کېنې به نسخ نه راتلې ځکه ددوی په زعم کېنې نسخ په کتاب الله کېنې نشی راتلې ځکه دا دلالت کوی په ناخبرئ د الله تعالی باندې «العیاذ بالله» چه کله یو حکم او کله بل راځی، نو دا آیت نازل شو لپاره د جواب یعنی کوم حکم چه مونږ منسوخ کړو نو هغه د حکمت او مصلحت مطابق وی، لکه طبیب چه یو مریض ته دوائی بدلوی نو دا د نفع د مریض لپاره وی

اونسخ په لغت کېنې په معنی د ازالې سره راځی لکه «فینسخ الله ما یلقى الشیطان»

الایه» او په معنی د منتقل کولو سره هم راځی لکه «إِنَّا كُنَّا نَسْتَسْخِ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» او په

اصطلاح د اصولو کښې بیان د مدة الحکم دې چه ظاهر دهغه حکم دوام وی او محل دنسخ به هغه کلام انشائی وی چه صلاحیت لری دتبدیل، نونسخ په کلام خبری صرفه کښې نشی راتلې او دارنگه په اعتقادیاتو کښې نسخ نشی راتلې او اهل اصول دنسخ تقسیمات کوی **اول تقسیم** دادې چه نسخ په څلور قسمه ده ۱- نسخ د کتاب الله په کتاب الله سره ۲- نسخ د سنت په سنت سره او ۳- نسخ د کتاب الله په سنت سره ۴- اونسخ د سنت په کتاب الله سره، او پدې کښې اختلاف دشافعی رحمته الله علیه دې.

دویم تقسیم ۱- نسخ دلفظ اومعنی دواړو چه دیته انشاء ویلی کیږی - ۲- نسخ دلفظ سره دبقاً دحکم نه لکه ((الشیخ والشیخة اذا زیا فارحواهما کالامن الله والله عزیز حکیم)) دلفظ منسوخ کیدلو معنی داده چه تلاوة ئی په مونخ کښې نه وی کافی دجواز الصلوة لپاره ۳- نسخ دحکم فقط لکه آیاتونه دعغوی په نزد دقدماؤ منسوخ دی په آیت دقتال سره.

دویم تقسیم دادې چه نسخ به یا د ذات دحکم وی او یا د وصف وی لکه تقيید دمطلق د کتاب الله نو په خبر متواتر سره نسخ ذاتی د کتاب الله راتلې شی او په خبر مشهور سره تقيید دمطلق د کتاب الله راتلې شی او په خبر واحد سره بیان د کتاب الله کیدیشی پس په نزد دمقدمینو هرکله چه نسخ تغیر فی الجملة ته ویلې شی خواه که نسخ د ذات دحکم وی او که تغیر دوصف وی نو بنایدې **دمقدمینو په نزد منسوخات** زیات دی پنځه سوه ۵۰۰ ته رسی او په نزد متاخرینو نسخ بیان دانتها دمدي دعمل دنص ته ویلې شی نو منسوخات کم دی

نوجلال الدین سیوطی رحمته الله علیه دمنسوخاتو لپاره توجیهات کړی دی نو په هغې کښې یې شل منسوخ منلی دی، او د باقی منسوخاتو داسې توجیه کیدیشی چه دنسخ نه بچ شی اوشاه ولی الله دهلوی رحمته الله علیه په هغه شلو ۲۰ کښې هم توجیهات کړیدی او څلورئی منسوخ ویلیدی او زمونږ شیخ الشیوخ رحمته الله علیه فرمائی چه پدغه څلورو کښې هم داسې توجیه ممکنه ده چه دنسخ نه بچ شی اودغه شان شاه انورشاه کشمیری رحمته الله علیه په فیض الباری صفحه ۲۸۲ جلد ۳ کښې وائی ((اقول انه ثبت عندی بالاستقراء انه مامن آية الا وهي محكمة في بعض الجزئيات))

لیکن ددې تحقیق مقصود هرگز دانه دې چه دنسخ نه انکار دې بلکه دمنسوخ داسې تاویل کول دی چه په بعض جزئیاتو کښې ئی حکم باقی شی د «ما نسخ» لفظ دما منصوب معلأ دې په (نسخ) سره او دا ماموصوله دې متضمن دې معنی دشرط لره او «نسخ» په دې سره مجزوم دې. «اونسها» هم مجزوم دې عطف دې په «نسخ» باندې او «من آية» منصوب

محلّا بنابر تمیّز دما مبهمه لپاره او «ثأت» ورته جزاده اودنسخ معنی داده چه حکم نی منسوخ شی او تلاوت نی پاتی وی اود «ننساها» معنی داده چه حکم نی هم ختم شی او تلاوت نی هم ختم شی دایی مشهوره معنی ده اونورتاویلات نی هم شته دې

﴿يَحْتَرِ مِنْهَا أَوْ يَغْلُهَا﴾ خیریت اومثلثت یاپه اعتبار دثواب سره دې یاپه اعتبار د مصلحت

سره دې یاپه اعتبار آسانی سره دې.

﴿إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ نو په خیر او مثل راوړلو باندی هم قادر دې

﴿أَلَمْ تَكُ الْأَوَّلَ وَالْآخِرَ﴾ نو د احکامو دنسخ اختیار بل چاته نشته دې چه حکم

الهی په خپل رایی او عقل سره منسوخ کړی.

أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ ۚ وَمَنْ يَتَّبِعِ

آیا تاسو اراده لرئ چه تپوسونه وکړئ د رسول خپل نه لکه چه تپوسونه شوی وو د موسی نه مخکې . او چا چه واخستو

الْكَفَرُ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ۝

کفر په بدل د ایمان کښی نو په تحقیق سره ده غلطه کړه نیغه لاره

﴿أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ﴾ دا زجر دې یهودیانوته او خطاب یهودیانوته دې

اومراد د «ان تسئلوا» نه سوال په «واعنا» سره دې او دارنگه نور داسې سوالونه چه موجب

د گستاخی اودخفه کولو د حضور ﷺ دی او په ذکر د «رسولکم» کښی اشاره ده عموم بعثت

د حضور ﷺ ته

﴿كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ﴾ یعنی ستاسو مشرانو د حضرت موسی ﷺ نه گستاخانه سوالات

کړی وو اوتاسو د حضور ﷺ نه گستاخانه سوالات کول غواړئ

﴿وَمَنْ يَتَّبِعِ الْكَفَرُ بِالْإِيمَانِ﴾ یعنی کفر واخلي په بدله د ایمان کښی

وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّوكُم مِّنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا ۚ حَسَدًا مِّن

غواړی ډیر اهل کتاب چه وارهوی تاسې وروسته د ایمان ستاسو نه، کفر کونکی . له وجه د حسد نه چه په دې

عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ ۚ فَاعْتُوا وَاصْطَبُوا

له د نفسونو د دوی نه . وروسته له دې نه چه ښکاره شوې دې دوی ته حق، پس معافی کوئ تاسې او بې پرواه شی

حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهَ بِأَمْرِهِ ۖ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝ وَاقِيمُوا الصَّلَاةَ

نردی بوری چه را و لیری الله پاک امر خیل. بیشکه الله پاک په هر یو شی باندې قادر دی او بایندی کوئ د مونځ

وَاتُوا الزَّكَاةَ ۖ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ نَجِدُوهُ

او ورکوئ زکوة. او هغه څه چه تاسو یې مخکې ولیرئ د خپلو ځانونو لپاره څه نیک عمل. وبه موندئ هغه

عِنْدَ اللَّهِ ۖ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ۝

په نزد د الله پاک. بیشکه الله پاک په هغه څه چه تاسو یې کوئ لیدونکې دی

﴿وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾ دا بل زجر دی یهودو ته

﴿لَوْ يُرِيدُونَكُم﴾ دا «لو» تمنائیه دی «حَسَدًا» دا مفعول دی د «ود» لپاره

﴿فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا﴾ یعنی مقابله د حسد د حاسدینو پدې صفاتو سره وکړئ چه عفو ده .

اوصفحه ده . او اقامه د صلوۍ دی ، او ایټا زکوة دی ، فرق په مابین د عفو او صفح کښې دادي چه د «فاعفو» معنی داده چه په جرم باندې گرفت ، سزا ، سب او شتم ، وغیره مکوي او د «واصفحو» معنی داده چه د زړه درگزرو کړئ او د زړه اثرات زائل کړئ .

﴿حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهَ بِأَمْرِهِ﴾ مراد امر د جهاد دی بعضې حضرات وویلی دی چه د عفو او صفح

آیاتونه منسوخ دی په آیت د سیف سره لیکن دي آیت ته منسوخ ویل په اصطلاح د اهل اصولو سره صحیح نه دی. ځکه منسوخ په اصطلاح د اصولو کښې هغه دي چه غایه ورسره نوی ذکر. او دلته ورسره غایه ذکر شوې ده. بله وجه داده چه پدې کښې تعلیم د اخلاقو دي په مقابله د حسد د حاسدینو کښې او په وخت د دعوت ورکولو کښې دوی ته نو دا منافی نه دي د حکم د قتال سره نو منسوخ کولو ته نی حاجت نشته.

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَن كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى ۖ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ ۖ

اورا ئی دوی : چې هرگز به نه داخلېږي جنت ته مگر هغه څوک چې یهودي وي یا نصراني. دا ارزو گانې د دوی دی

قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٥﴾ بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ

تہ ورتہ اووایہ راوڑی خیل یقینی دلیل کہ چری تاسوربستونی یں . بلکہ چاچی تابع کروخان خیل خاص اللہ لہ

وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ ۖ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ

اودی نیک عمل کوونکی وی نودہ لہ اجر ددی دی پہ نیزدرب ددہ، اونہ بے ڈی ہیخ ویرہ پدوی باندی اونہ بہ دوی

يَحْزَنُونَ ۚ وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ ۚ وَقَالَتِ النَّصَارَىٰ لَيْسَتِ الْيَهُودُ

غمزن وی . اووائی یہودیان نہ چہ ندی نصاریٰ پہ خہ دین صحیح، اووائی نصاریٰ چہ ندی یہودیان

عَلَىٰ شَيْءٍ ۚ وَهُمْ يَتَّبِعُونَ الْكِتَابَ ۚ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ ۚ

پہ خہ دین صحیح، اوحال دادی چہ دوی لولی کتاب، دغہ شان اوونیل هغو چہ جاملان دی پشان دیناددوی

قَالَهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ۗ

بس اللہ بعملی فیصلہ اوکری پہ مینخ ددوی کنبی پہ ورخ قیامت پہ هغه خہ کنبی چہ دوی پہ هغی کنبی اختلاف کولو

د اهل کتابو دسالاتواو دزجرونو ذکرکولوتہ بعد دپنخہ شکوو ذکر دی، خکہ چہ دوی

پروپیگندی شروع کری وی یوہ پروپیگندہ داوہ چہ یہودو وویل چہ زمونہ نہ علاوہ بل خوک

جنت تہ نشی داخلیدی اودغہ شان پروپیگندہ نصاریٰ وھم کولہ

﴿وَقَالُوا لَن يَدْخُلَ الْجَنَّةَ﴾ دا اولہ شکوہ دہ اود دوی پروپیگندہ دہ

﴿بَلَّغْ أَمَانِيهِمْ﴾ دا رد دی ددعوی ددوی «امانی» جمع دأمنیہ دہ او أمنيہ بی بنیاد اوہی

اصل امیدتہ ویلی شی او «رجاء» هغه امیدتہ ویلی شی چہ اصل اوبنیادورلہ موجودی مثلاً

صحیح او دستت مطابق عمل کول او دثواب امیدلرل دا «رجاء» دہ او عمل نہ کول یاغلط

عمل کول او دثواب امیدلرل دا أمنيہ دہ، شعر:

تَرْجُوا النِّجَاةَ وَلَمْ تَسْلُكْ مَسَالِكَهَا اِنْ السَّفِينَةَ لَا تَسْلُكْ عَلَى الْيُسَى

نو خکہ باری تعالیٰ ورتہ فرمائی :

﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٥﴾ بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ﴾ «بلی» لپارہ

دنفی دزعم د دوی او د اثبات دمقابل د دوی دی، یعنی چہ دوی دا زعم کوی چہ بل خوک بہ

جنت ته نه داخلېږي نو ددې خبرې نفی کيږي چه دا غلطه ده، بلکه هغه څوک به جنت ته داخلېږي چه ددې قانون ماتحت وي «من اسلم وجهه» ددې دوه توجیه دی ۱- چه «من اسلم وجهه» نه مراد ایمان دې ځکه وجه کنایه ده د ذات نه او د اسلم نه مراد ځان خالص کول دی الله ﷻ ته چه شرک ونکړي، فلم یشرک به (روح) اود «وَهُوَ مُحْسِنٌ» نه مراد اعمال صالحه دی یعنی دا خبره ثابت ده چه څوک ایمان راوړی او عمل صالح کوی نو «فَلَهُ أَجْرُهُ» ۲- «من اسلم وجهه» په معنی د «اخْلَصْ دینَه الله» سره دې «وَهُوَ مُحْسِنٌ» په معنی د «اتَّبِعْ الرِّسُولَ» سره دې ځکه دعمل دقبولیت لپاره دوه شرطونه دی: اول دا چه خالص دالله ﷻ لپاره وی، دویم دا چه موافق وی دشریعت سره، ځکه چه په کوم عمل کښې چه اخلاص نه وی نو هغه مردود وی لکه عمل د ریا کارانو او دارنگه چه په عمل کښې اتباع سته نه وی نو هغه هم مردود وی لقوله ﷻ «(مَنْ أَحْدَثَ فِي أَمْرِنَا هَذَا مَا لَيْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ)» لفظ د «من» مفرد دې لفظاً اوجمع دې معنی، نوضمیر دمفرد او دجمع داوړو راجاع کیدل ورته صحیح دی.

﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتْ الْنَصَارَى﴾ دادویمه شکوه ده، یهودیانو نصاری ته د کفر او ضلالت نسبت کولو، نو پدې تکفیر او تضلیل سره د انجیل تکذیب راتلو، نو دا نسبت ځکه غلط شو او دارنگه نصاری و تکفیر او تضلیل دیهودیانو کولو او پدیکښې تکذیب د تورات کیدلو نو ځکه دا نسبت غلط شو.

﴿عَلَى شَيْءٍ﴾ «ای علی دین صحیح»، اونصاری اگرچه کافر دی، او دارنگه یهود په وجه د انکار درسالت دسید الکونین ﷺ سره کافر دی نو دوی هریو فی الحقیقت په دین صحیحه ندی، نو دا خبره چه «لیست النصاری علی دین صحیح» یا «لیست الیهود علی دین صحیح» اگرچه پدې لحاظ سره صحیح ده، لیکن مراد ددوی تعریض په یوبل په وجه دانکار دنبوت دسید الکونین سره نه دې، بلکه مراد انکار د اصل دین دیوبل نه دې، چه پدې سره انکار دتورات او انجیل نه راځي.

﴿وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ﴾ یعنی هره فرقه خپل خپل کتاب لولی او په هریو کتاب کښې دبل کتاب تصدیق دې نه چه تکذیب دې، انجیل تصدیق کونکې دتورات دې نه تکذیب کونکې اودغسې تورات تصدیق کونکې دانجیل دې خو دوی خبره آله کړیده.

﴿الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾ مشرکین عرب ترینه مراد دی او دارنگه اتباع دهر هغه مذهب چه

بنیاد یی آسمانی کتاب نه وی.

﴿قَالَ تَحَكُّمٌ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ﴾ عملی فیصله مراد ده، خکه چه قولی فیصله په دنیا

کښی شوې ده

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن مَّسَّحَ اللَّهُ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا

اوڅوک دې، لوی ظالم دهغه نه چې منع کوي دالله دجماعتونونه یعنی ددې نه چې یاد کړېشی په هغې کښی

اسمه وسعی فی خرابها أولک ما کان لهم أن یدخلوها

نوم دالله خاص، اوکوش کوي په خرابو لود هغې کښی، دغه کسان نه ده لائقه دوی لره چې داخل شي مسجدونونه

إِلَّا خَافِينَ هَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ۝ وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ

مگرویره کونکي، دوی لره په دنیا کښی ذلت دې او دوی دپاره په آخرت کښی عذاب لوی دې. او خاص الله لره مشرق

وَالْمَغْرِبُ ۚ قَائِمًا تَوَلَّوْا فَكَمَ وَجْهَ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

او مغرب دې. نویس کوم طرفته چې تاسو گروزی خپل مخ نوهلته دې ذات دالله، بېشکه الله فراخ فضل والا دې او عالم دې

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ﴾ دا دریمه شکوه ده او استفهام انکاری دې په معنی دنفی سره «ای لا احد

اظلم»، دلته سوال راځی چه بل مقام کښی دی ((ومن اظلم من کتم شهادة عنده من الله)) اوبه

بل مقام کښی دی چه ((ومن اظلم من افترى على الکذب الخ وغیر ذالک)).

نو د هریونه معلومه شوه چه دا لوی ظالم دې اویل وړوکي ظالم دې، نوتناقض راغې

جواب ۱- اسم تفضیل په خپله معنی سره یعنی زیادت علی الغیر لپاره نه دې بلکه په معنی د

مبالغې سره دې اوفرق په مابین دتفضیل او د مبالغې کښی دا دې چه معنی د زیادت خو په

دواړو کښی ده لیکن په اسم تفضیل کښی زیادت به غیر معتبر وی نو په مقابل کښی قلت

راځی او په مبالغه کښی زیادت فی نفسه معتبر وی نو په مقابل کښی ثی زیادت راتلې شی

لکه «یفضل به کثیراً ویهدی به کثیراً»، جواب ۲- اسم تفضیل په خپله معنی سره دې خو

۱ - دریمه شکوه

۲ - دویمه ترجمه (نوهلته قبله ده)

رأى به افرادو دخېلې نوع معتبر دې مثلاً په منع کونکو کېنې لوی ظالم هغه دې چه منع کړی خلو د مساجد الله نه. نو وړوکې ظالم هغه شو چه منع کونکې دې دغیر د مساجد الله نه لکه چه حله د خپل کورنه منع کړی او دارنگه په کاتمین د شهادت کېنې لوی ظالم هغه دې چه کس د شهادت من عند الله وکړی او چه کتمان د شهادت من عند غیر الله وکړی نودغه وړوکې ضاله دي علی هذا القياس

«مَنْ مَنَعَ مَسْجِدَ اللَّهِ» دا مېدل منه دې او دنحو د قانون مطابق دا په حکم د تنحیه اود نرک کېنې وی

«أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا أَسْمُهُ» دا ترینه بدل اشتغال دې اومقصود بالحکم دې او مراد د «ان یذکر فیها اسم» نه خالصه دې یعنی دهغه چانه بل لوی ظالم نشته دې چه منع کړی خلق دخالص ذکر اویان د توحید د الله ﷻ نه په مساجدو کېنې ځکه مساجد بیوت الله دی اوبناء نی شویده لپاره دخالص عبادت او ذکر د الله ﷻ نو ددینه منع کونکې دیر لوی ظالم دې بعضې مفسرینو د بعضې روایاتوپه بنا باندې تخصیص کړې دې چه مراد نصاری دی چه د بخت نصر په تعاون سره نی یهود دبیت المقدس نه اوباسل اوبیت المقدس نی وران کړې وو او چا ویلی دی چه مراد ددینه مشرکین مکه دی چه دوی منع کړل مؤمنان په کال د حدیبیه باندې د مسجد حرام نه لیکن بهتره خبره داده چه دا آیت په خپل عموم باندې دې لکه صیغه د جمع یعنی مساجد کېنې دیته اشاره ده او هر هغه څوک ترینه مراد دی چه مسجد خراب کړی برابره خبره ده که په نړولو سره وی او که په منع کولو سره د حق بیانولونه یا غیر شرعی افعال اوبدعات کولو سره وی

«أَوَّلَيْكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ» پدې کېنې دوه توجیه دی ۱ داجمله خبریه په معنی د انشاء ده او پدې کېنې بیان د آداب المساجد دې چه مسجدونه بیوت الله دی نو چه دیته داخلېږی نو د الله ﷻ عظمت او خوف په زړه کېنې نړی ۲ جمله خبریه په خپله معنی ده او داپېشنګوئی ده چه یووقت به داسې راشی چه مسجد حرام اونور مساجد به د مؤمنانو په قبضه کېنې راشی، نو که مشرکان اومنافقان دیته راځی نو په خوف سره به راځی «وَلِلَّهِ الشَّرْقُ وَالْمَغْرِبُ» دا متعلق دې د «ومن اظلم ممن منع مسجداً لله» سره اوتسلی ده مؤمنانو لره یعنی که مشرکانو تاسو د عبادت نه په یوځای کېنې منع کړی نو مشرق اومغرب

یعنی تمام عالم صرف دالله ﷻ ملکیت دې نیول خائ دالله ﷻ عبادت کوی

﴿فَأَيُّكُمْ تَوَلَّوْا﴾ ۱ - لفظ د «اینها» یا مفعول فیہ ظرف مکان دې او «تولوا» په معنی دفعتم فعل التولی الی القبلة سره دې، نو معنی داده چه په هر مکان کښې چه تاسو فعل دتولیه وکړئ یعنی مخ قبلي ته وگرزوی نو «قَمُّ وَجْهَ اللَّهِ» ۲ - یا لفظ د «اینها» مفعول دې دتولوا لپاره نو معنی داده چه هرجهت ته تاسو مخ وگرزوی په مونځ کښې نو «قَمُّ وَجْهَ اللَّهِ» (وجه) بیا په معنی د ذات ده یعنی هرخائ کښې ذات دالله ﷻ موجود دې او یا په معنی دجهت القبلة سره. یعنی هرخائ ته چه تاسو مخ وگرزئ نودغه قبله ده. او داحکم عامه ندې بلکه داپه حق دهغه چاکښې دې چه اشتباه راغلی وی په هغوی دجهت دقبلي نو دوی تحرې وکړی نو هر جهت ته چه مونځ وکړی نو صحیح دې یا دا محمول دې په نو افلو باندې په حالت دسیر کښې یا محمول دې په حالت دخوف باندې چه تفصیل ئی فقهاؤ کړیدي.

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا ۚ سُبْحٰنَهُ ؕ بَلْ لَّهٗ مَا
اَوَّاهٍ) دوی چې نیولې دې الله اولاد. هغه لره پاکي ده ، بلکه د هغه دي هر هغه څه
فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ؕ كُلٌّ لَّهٗ قُوَّةٌ ؕ ۝ بَدِیْءِ
چې په آسمانو نو کښې دي او په زمکه کښې دي، ټول دهغه دحکم تابعدار دي. نوي پېدا کوونکې (بغير نموني نه)
السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ؕ وَإِذَا قَضٰی اَمْرًا ۖ فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ کُنْ فَيَكُوْنُ ؕ
دآسمانو نو او دزمکې دې او کله چې اراده اوکړي ديو کار نو صرف دا ورته وائی چې اوشه نو هغه اوشي

﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا﴾ دا څلورمه شکوه ده اوفاعل د قالوا لپاره مشرکین عرب هم

کیدې شی ځکه دوی ویل چه «الملائكة بنات الله» او یهود هم کیدیشی ځکه دوی ویل «عزیر ابن الله» اونصاری هم کیدیشی ځکه دوی ویل «المسیح ابن الله» او په لفظ د «اتخذ» کښې اشاره ده چه ددوی مراد حقیقی ابنیه نه وو بلکه مراد دادي چه الله تعالی ځان له نائب مرزولیدې لکه (ابن) چه نائب دراب، وی، نو مشرکانو دالله ﷻ نیک بندگانوته دالله ﷻ نائب ویل چه دوی مشکلات لرې کوی او حاجتونه اوضورتونه پوره کوی او په هرڅه علم لری او دتمامو

حالونه واقف او خبردار دی او د هر چا سوال زاری آوری اومددکوی.

﴿سُبْحَنَهُ﴾ دارد دې د زعم د مشرکانو ((ای سبحو الله سبحاناً)) یعنی الله پاک وگټړئ د ولد او د نائب نه، کلمه د سبحانه فائده کوی تنزیه سره د تعجب د مقابل نه

﴿بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ یعنی الله ﷻ د ولد حقیقی نه هم منزه دې او د ولد حکمی (نائب) نه هم منزه دې، د ولد حقیقی نه ځکه منزه دې چه ولد حقیقی هم جنس وی د پلار لپاره او ماسوی الله که آسمانونو والادی او که زمکو والا دی، نو دا ټول مخلوق اومملوک د الله ﷻ دی اومخلوق دخالق هم جنس نشی کیدې اومملوک د مالک حقیقی هم جنس نه شی کیدې نو حقیقی ولد نشی کیدې، او دارنگه غیرهمجنس ولد گرزول لوی عیب دې لکه دیو انسان لپاره خریاسپې ولدو گرزولې شی یا ورله پلارو گرزولې شی نو دا خو لوی عار او عیب دې او الله ﷻ د هر عیب نه مبرا دې اود ولد حکمی یعنی نائب نه ځکه منزه دې چه ولد حکمی نائب ته ویلې شی او الله ﷻ تکوینیات چاته ندی حواله کړی، بله دا چه نائب هغه څوک مقررکوی چه محتاج وی نائب ته، او الله ﷻ د احتیاج نه منزه دې.

﴿كُلٌّ لَهُ قَنَاطُونَ﴾ د قنوت ډیرې معانی دی طاعت، سکوت، خضوع، انقیاد، اخلاص وغیره نورې ډیرې معانی هم دی، دلته په معنی د تابعداری سره دې او تابعداری په دوه قسمه ده یو په امور شرعیو کښې ده چه هغې ته قنوت د صالحینو اوملائکو ویلې شی، دویم نابعداری په امورو تکوینیو کښې ده چه هغې ته قنوت تکوینی ویلې شی، په دویم قسم قنوت کښې ټول مخلوقات داخل دی په خلاف داوول نه.

﴿بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ بدیع فعل بمعنی الفاعل ((ای مبدع السموت والارض)) بدع ایجاد بغیر د مثل سابقه او بغیر د نقشه ته وائی اولفظ د بدعت شرعی هم ددینه جوړ شوي دې

﴿وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا﴾ قضا په ډیرو معانیو سره راځی چه رجع د ټولو اتمام الشئ قولاً یا فعلاً نه ده او اطلاق یی کیږی مجازاً په معنی د ارادې سره، دلته په معنی دارادې سره دې.

﴿إِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾ دا دواړه فعلونه دکان تامه نه دی ((أَيَّ أَخَذْتُ فَيَخَذْتُ)) او په کن کښې دوه احتماله دی یو دا چه دا کنایه ده د سرعت ایجاد نه بغیر د لفظ نه یعنی لفظ د کن

ویل نشته دې بلکه مراد دادې چه کله الله جلّ اراده وکړی د یو امر نو هغه کېږی او هغه مراد ارادې نه نشی وروسته کیدې او دا رایه دا کشر اشاعرؤ ده، او امام رازی رحمه الله په تفسیر کېږ کېږې پدې اصرار کړیدې، **دویم احتمال** او قول چه هغه د ماتریدیؤ قول دې دادې چه لفظ د کن شته دې لکه د ظاهر نص د قرآن نه معلومېږی نو پدې باندې دوه شبهې کېږی **اول** دا چه مکوّن که موجودی نو هغه ته امر د (کن) کول تحصیل د حاصل دې او که معدوم وی نو خطاب ورته نشی کیدې ځکه معدوم ته خطاب نه کېږی. **جواب** دادې چه مکوّن په علم د الله جلّ کېږې شته دې نو خطاب ورته صحیح دې او په خارج کېږې معدوم دې نو تحصیل د حاصل نه راځی او ددې تفصیل دادې چه امر او خطاب دوه قسمه دې **اول** امر تکوینی دې او دا د متعلقاتو د صفت اراده نه دې او **دویم** امر تشریعی دې او دا د متعلقات د صفت کلام نه دې پس امر تکوینی متوجه کېږی معدوم ته ځکه مراد ترینه جعل الشی موجودی دې او دارنگه متوجه کېږی هغه موجود ته چه مقصود ترینه تغیر او تبدل وی دیو حالت نه بل حالت ته لکه ((ان مثل عیسی عند الله کمثل آدم خلقه من تراب ثم قال له کن فیکون)) یعنی تراب ته نی وویل چه متغیر شه د صفت تراییه نه صفت دبشریت ته، نو د امر تکوینی موجود ته نه متوجه کېږی ځکه لازمېږی، تحصیل د حاصل، مگر که مقصود ترینه تغیر او تبدل وی نو بیا تحصیل د حاصل نه لازمېږی او امر تشریعی متوجه کېږی موجود ته او صرف هغه موجود ته چه عاقل وی نو غیر عاقل ته نه متوجه کېږی نو معدوم ته خو په طریقه اولی سره نه متوجه کېږی او مخاطب پدې سره چه وی نو هغه ته مکلف ویلې شی او امر تشریعی ته امر تکلیفی هم ویلې شی نو پدې کېږې چه امر چا ته متوجه کېږی نو دهغه لکه څرنگه ۱- وجود په علم د امر کېږی ضروری دې نو دغه شان نی وجود ۲- په خارج کېږی ضروری دې ۳- او عاقل کیدل نی هم ضروری دی په خلاف د امر تکوینی نه چه هلته د مامور وجود په علم د امر کېږی ضروری دې، نه په خارج کېږی بلکه په خارج کېږی نی عدم ضروری دې

دویمه شبه داده چه لفظ د (کن) که چېرې قدیم وی نو قدم دمکوناتو راغې او که حادث وی نو د ده لپاره به پل لفظ کن پکار وی او هغه به هم حادث وی نو دهغه لپاره به بل وی دغه شان تسلسل به راشی. **جواب** دادې چه لفظ کن یا قدیم دې خو تعلق نی دمکوناتو سره حادث دې نو قدم دمکوناتو نه لازمېږی لکه د قدم د صفت قدرت نه قدم دمقدوراتو نه لازمېږی او د قدم د علم نه قدم دمعلوماتو نه لازمېږی وهکذا، یا تعلق د (کن) دمکوّن سره اهر که قدیم دې خو په

سرط دوجود سره به زمانه حادثه کښې نو بيا هم قدم دمکونانونه لازمېږي . يا جواب دادې چه کړ حدث دی خو کڼ به بل کڼ سره ندې موجود بلکه په غېردکڼ نه موجود دې نوهيخ اشکال ښه دی او دصاحب دروح المعانی تحقيق دادې چه (کڼ، امر محمول دی په حقیقت باندې هو مراد دی سره کلام ازلی قدیم دې نه لفظ حادث ځکه چه محال دې قیام دلفظ مرتب په واندانه ﷺ پورې

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَلِكَ

وېنه ۱ کسان چې نه پوهېږي ولې خبرې نه کوي زمونږ سره الله يا ولې نه راځي مونږ ته بونښه معجزه. دغسې

قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ

روڼل مغه کسانو چې مخکښې وؤ ددوئ نه. په مثل دويناددوئ. يوشان دي زړونه ددوئ او دهغوئ په تحقق سره

بَيِّنَاتٍ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٢٠﴾

بيان کړې دي يعنې ښکاره کړې دي، مونږه پرې ښې د پاره دهغه قوم چې يقين کوي

﴿وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾ دا پنځمه شکوه ده او دا قدح کول دی ددوئ دطرفه په رسالت

باندې لکه مخکښې قدح او جرح وه په توحيد باندې نو دا جرح ده په رسالت باندې او مراد د «الذين لا يعلمون» نه مشرکين عرب دی يا عام دی. يهودو اونصاری ته هم شامل دي. ځکه دوئ هم د مشرکين عرب پشان معاندانه سوالات کول لکه ويل به مشرکانو ((فلياً تنابيه كما ارسل الاولون)) انبياء رکوع ۱- اوويل به اهل کتابو ((يسئلك اهل الكتب ان تول عليهم کتابمن السماء)) باقی دا چه مشرکين خولايعلمون دی. ليکن اهل کتابوته «لايعلمون» ويل ددوئ دجاهلانه حرکاتو اوجاهلانه اعمالوپه وجه دی.

﴿لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ﴾ يعنې براه راست کلام دفرشتو سره يا په واسطه دفرشتو سره لکه د

اينياز سره چه کلام کيږي. او دکلام نه مراد احکامات دی. يعنې مونږته دې پخپله احکامات راکړي پغير دتوسط درسول نه يا مراد دکلام نه دادې چه الله ﷻ دي مونږته بالذات يا په واسطه دملک سره اوواټنۍ چه حضرت محمد ﷺ زمارسول دي.

﴿أَوْ تَأْتِيَنَا آيَةٌ﴾ مراد ترینه معجزات مقررہ دی یعنی ہفہ معجزات چہ دوئ غوبستل ﴿مِثْلَ قَوْلِهِمْ﴾ مثلیت پہ مطالبہ بطور عناد کنس مراد دی۔

﴿تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ﴾ مشابہت پہ کفر او حسداو عناد کنس مراد دی نوالہ ﷺ ددوئ
 داول سوال جواب نہ ذکر کوی خکہ دغہ محض حماقت وو او ددویم سوال جواب ذکر کوی

﴿قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ﴾ یعنی د اثبات توحید اور سالہ لپارہ خو یو دلیل ندی بلکه خو خودلائل
 مونربیان کریدی خود دینہ نفع ہفہ خوک اخستی شی ((لَقَوْمٌ يُقَتِّلُونَ)) چہ ضد نہ کوی او دیقین
 او اطمینان حاصلولو پہ نیت سرہ و اوری او یقین او معرفت طلب کوی۔

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا ۖ وَلَا تُسْئَلُ
بشکہ مونرتل (ل) لیبل نی بی حق دین درکولوسرہ، زہری ورکوونکی او ویرونکی، اوستانہ بہ تپوس نشی کبڈی
عَنْ أَصْحَابِ الْحَجِيمِ ۚ وَكَانَ تَرْطِي عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَكْتُمَ
بہ بارہ ددوزخ والو کنس۔ اوهرگونہ راضی کیبی داستانہ (یہودیان اونہ نصاری ترخوبوری چہ نہ تابع نشی
وَمَلَّتْهُمْ ۖ قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى ۖ وَلَكِنَّ ابْتِغَاءَ
ددین ددغوی، تہ ورته اووایہ چہ بشکہ دین دالله ہمدغہ نیغہ لارہ دہ، اوکہ بالفرض تہ تابعداري اوکری
أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۚ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرَةٍ
دخواستونددوئ بعددغوی نہ چہ تاتہ راغلبدی علم دقران، نوشتہ تالارہ دالله نہ خوک بیج کوونکی دوست اونہ مددگار

﴿إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ﴾ دا تسلی دہ حضور ﷺ تہ چونکہ دا مخکس شکوہ د رسالت متعلق وہ
 نوخکہ تسلی ذکر کیبی۔

﴿بِالْحَقِّ﴾ جار مجر اور پہ موضع دحال کنس دی او حال یا دفاعل نہ دی چہ (نا) دی او یا
 دمفعول نہ دی چہ (ک) دی اوحق پہ معنی د محقق سرہ دی یعنی تہ برحق رسول نی یاتہ هادی

۱- حضور نبی کریم ﷺ تہ تسلی۔

۲- زجر او تنبیہ نبی کریم ﷺ تہ۔

د حق نی یا د بالحق نه مراد قرآن دې

﴿بَشِيرًا وَنَذِيرًا﴾ دا دوه طریقی دی د رسول د دعوت لپاره یعنې ستا منصبی فرض دعوت ورکول دی په بیان د بشارت د نیوی، اخروی او په بیان د تخویف د نیوی او اخروی سره او کله چه ته خپل فرض منصبی پوره کړې نو بیا ستا ذمه فارغ ده او که څوک د کفر په وجه جهنم ته لاړشی نو دهغې تپوس به ستا نه نه کیږی.

﴿وَلَنْ تَرْضَى﴾ نبی ﷺ به د ټولو کفارو او اهل کتابو داسې غمخواری او دلسوزی کوله چه موجب د سخت مشقت او پریشانی به وه ډیر ملاطفت او نرمی به نی ورسره کوله چه شاید که دوی هدایت قبول کړی، نوالله ﷻ حضور ﷺ ته تنبییه او زجر ذکر کوی چه ددوی سره نرمی او په دوی دل سوزی او غمخواری هیڅ فائده نه کوی او دوی ستانه ترهغه پورې نه راضی کیږی تر څو چه ته د دوی د ملت او طریقو تابع شوې نه ئی او که چرې بالفرض ته ددوی د طریقو تابع شی نو بیانی سزا داده چه: «مَالِكٌ مِنَ اللَّهِ — الْإِيه».

﴿قُلْ إِنْ هَدَىٰ اللَّهُ هُوَ أَهْدَىٰ﴾ د «هدی الله» نه مراد دین اسلام دې او «هو» ضمیر فصل دې راوړې شوی دې لپاره د دلالت په حصریاندې او «الهدی» خبر معرف باللام دې لپاره د افادې د حصر، او دلته مسند مقصور دې په مسندالیه پورې یعنی د «الهدی» نه حقانیت او صدق مراد دې، یعنی حقانیت او صداقت منحصر دې په اسلام پورې او متجاوزنه دې ترینه غیر ته چه یهودیت او نصرانیه وغیره ملتونه دی، بیضاوی وائی چه په دیکنبې رد دې د مطالبې د یهودو او نصاری و چه دوی ویل نبی ﷺ ته چه زمونږ سره متحد شه او زمونږ ملت قبول کړه، او دا دلیل دې په دې خبره باندې چه د مسلمان د غیر مسلم سره داسې اتحاد حرام دې چه دهغوی د دین باطل اتباع و کړې شی.

﴿وَلَنْ أَتَّبَعْتُ أَهْوَاءَهُمْ﴾ چونکه یهودو او نصاری و په خپل اصل دین کنبې تحریف کړې وو او دخپلو خواهشات مطابق ئی گرزولې وو، نو ځکه تعبیر په «اهوائهم» سره وشو او په «ملتهم» سره ونشو.

﴿بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ﴾ «من العلم» بیان دې د «ما جاءك» او «ما جاءك» خو قرآن دې نو معلومه شوه چه قرآن علم دې، نو ددې وجه نه امام احمد ﷺ دلیل نیولې دې چه

قرآن مخلوق نه دي خكه دا علم دالله ﷻ دي او علم صفت دالله ﷻ دي نو خوك چه ووانی چه دا مخلوق دي نو هغه كافر دي

الَّذِينَ آمَنُوا بِالْكِتَابِ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ ۖ أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ ۖ

هغه كسان چې وركړې دي مونږ هغوی ته كتاب لولي هغه په حق لوستلودهغي سره، دغه كسان ايمان لري به دي باندې

وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ ۖ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ۝

او چا چې كفر او وركړې باندې نودغه كسان خاص تاوانيان دي

﴿الَّذِينَ آمَنُوا بِالْكِتَابِ﴾ دا په دعوی دتوحيد باندې دليل نقلی دي دموثنيو سابقينو نه اوموصول لپاره دعهد دي اومعهود پدې سره هغه اهل كتاب دی چه ايمان ئی راوړې وو لكه عبدالله بن سلام ؓ وغيره شو

﴿يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ﴾ دا يا خبر دي لپاره د«الذين» او «اولئك يؤمنون به» ورله خبر بعد خبر دي يا دا حال دي او «يتلون» يامشتق دي د«تلق» نه په معنی د اتباع سره يعنی هغه اهل كتاب چه دخپل كتاب حق اتباع يې كوله، يامشتق دي دتلاوة نه په معنی دقرائت سره، يعنی چه خپل كتاب لولي په حق لوستلوسره اوحق لوستل دادی چه تحريف پكښې نه كوی ابن كثير د عمر ؓ نه نقل كړی دی چه حق لوستل دادی چه دجنت ذكر راشی په كتاب كښې نو دوی جنت غواړی او چه دجهنم ذكر راشی نو دوی ترينه پناه غواړی او د ابن مسعود ؓ نه روايت دي چه حق لوستل دادی چه حلال ئی حلال گنړی اوحرام ئی حرام گنړی اوتلاوت هغه شان كوی چه نازل كړيدي الله ﷻ او تحريف پكښې نه كوی

﴿أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ﴾ دبعضي مفسرينورايه ده چه ضمير د«به» راجع دي كتاب ته مطلب ئی دادې چه هغه اهل كتاب چه خپل كتاب لره لولي په حق لوستلوسره نوصرف هم دغه ايمان راوړی به خپل كتاب او چه خوك پكښې تحريف كوی نو دوی ايمان نه لري په خپل كتاب اكر كه دعوی كوی، خو پدې تقرير باندې داولي جملې چه «يتلونه حق تلاوته» ده او ددويمې جملې چه «اولئك يؤمنون به» ده مطلب به يوشی اوتاكيد به شی نو بهتره داسې ده چه ضمير د«به» راجع شی حضور ﷺ ته اومطلب ئی دادې چه هغه اهل كتاب چه خپل كتاب لولي په حق لوستلوسره اوتحريف پكښې نه كوی نودغه خلق ايمان په حضور ﷺ اوپه قرآن هم راوړی او خوك چه كفروكړی په رسول پاك ﷺ او قرآن باندې نوحقيقت كښ دغه خلق په خساره كښې

يٰٓبَنِي إِسْرَءِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَلّٰى فَضْلَكُمْ

ای اولاده دبعقوب (۱) یاد کړئ نعمت خماهنه چه ما انعام سوډ، کړېدې پئناسواوداچې ماتاسوغوره کړي وئ

عَلَى الْعَالَمِينَ ۝ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا

په نورو خلقو اوویرېړئ د عذاب دهغه ورځې نه چې نه به شي دفع کولې هیڅ یو نفس د بل نفس نه هیڅ عذاب

وَلَا يَقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةُ ۝ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ۝

اونه به شي قبولې دهغه څه فدیجرمانه، اونفع به نشي ورکولې هغه ته څه سفارش اوننه به ددوی مدد کدېشي

﴿يٰٓبَنِي إِسْرَءِيلَ - اایه﴾ ، ددې تشریح مخکښ ذکر شویده .

وَ إِذْ ابْتَلٰٓ اِبْرٰهٖمَ ۝ آِرْهٖمَ ۝ رَبُّهُ ۝ يَكَلِّمُ ۝ فَانْتَبَهٰ ۝

اوکللم (۲) چې امتحان اوکړوپه ابراهيم باندې رب دده په يوڅو خبروسره نو ده پوره کړې هغه

قَالَ اِنِّىْ جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا ۝ قَالَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِيْ ۝

نو اوفرمائيل الله چې بېشكه څه گرزوم تالره دپاره دخلكو پېشوا ، اووئيل ابراهيم او داو لادخما نه هم پېشوايان اوگرزوه

قَالَ لَا يَنْتَالُ عَهْدِيْ الظَّالِمِينَ ۝

اوفرمائيل الله نه رسي عهد (اقرار د نبوت، خماظالمانوته

﴿وَإِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ﴾ داپه حصه اولی دسورت کښې دویم مضمون دې یعنی بیان

درسالت ومايتعلق بها دا حصه ددې ځانئ نه شروع ده اوپه ﴿وَأَوَّلَيْكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾ ع ۲۲

آیه ۱۷۷ باندې ختم شوې ده پدې حصه کښې ۱- یو تمهید دې ۲- بل دلائل داثبات د رسالت.

په مسلماتودیهودو او نصاری و او مشرکین عرب سره ۳- اوبل په رسالت باندې

دشبهاتوجوابونه دی بیا دپیغام رسالت یعنی دتوحید اعاده په دلائل عقلیوسره ده

دنزول قرآن په وخت کښې په عربو کښې په مذهبی لحاظ سره درې فرقې معروفې

اومشهورې وې ۱- مشرکین عرب ۲- یهود ۳- نصاری، دې درې واړه فرقوبه خپل ځان نسلی

۱ - په خاتمه د بحث دتوحید اوبنی اسرائیلو ته بیا یاد دهاني.

۲ - تمهید ، حقانیت د حضور نبی کریم ﷺ ته ، دویم مضمون . درسالت ومايتعلق بها

اومشهورې وې ۱- مشرکین عرب ۲- یهود ۳- نصاری، دې درې واړه فرقو به خپل خان نسل او روحانی اعتبار سره د حضرت ابراهیم ﷺ سره منسلک کولو، مشرکین عرب به خان نه ابراهیمیان ویل او د حضرت ابراهیم ﷺ د متبع والی مدعیان وو، اوبعضې افعال د ملت ابراهیمی به ئی پابندی سره کول لکه حج، قربانی، ختنه، وغیره او د حضرت ابراهیم ﷺ او د اسماعیل ﷺ په محبت کښې ئی دومره غلو کړې وه چه په بیت الله کښې ئی د ابراهیم ﷺ او د اسماعیل ﷺ بت ایښودلې وو او دهغې عبادت به ئی کولو او دغه شان یهود او نصاری ودا دعوی کوله چه مونږ ابراهیمیان یو، او دې وجه نه بل خائ کښې الله ﷻ ددی رد کوی ﴿مَا

كَانَ اِبْرَاهِيْمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا﴾ د دینه علاوه دیهودو او نصاری وپه نزد حضرت اسحاق ﷺ او حضرت یعقوب ﷺ مسلم شخصیتونه وو او دغه شان دیهودو په نزد موسی ﷺ او د نصاری و په نزد حضرت عیسی ﷺ مسلم وو نومخاطبین ته د دغه مسلم شخصیاتو د تصدیقاتو په رڼا کښې اثبات د رسالت لپاره دوه دلیلو نه پیش کړې شو. ۱- اول دا چه حضور اقدس حضرت محمد ﷺ هغه نبی دې چه دده لپاره حضرت ابراهیم ﷺ او حضرت اسماعیل ﷺ دعا کړې وه ﴿رَبَّنَا وَانْعَثْ فِيْهِمْ رَسُوْلًا﴾ او په یو روایت کښې داسې راغلی دی چه : «وقد روی خالین معدان، ان نفراً من اصحاب النبی ﷺ قالوا له یا رسول الله اخبرنا عن نفسك : قال نعم انا دعوة ابي ابراهيم وبشرى عيسى، (قرطبی)، او په بعضو روایاتو کښې : «انا دعوة ابي ابراهيم ورؤيا امی»، دې ۲- دویم دلیل د حضور ﷺ در رسالت لپاره دادې چه د حضور ﷺ ملت هغه ملت دې چه هغه د حضرت ابراهیم ﷺ اود دغه مذکورو مسلم شخصیاتو ملت وو او حضرت ابراهیم ﷺ او حضرت یعقوب ﷺ د دغه ملت وصیت کړې . ﴿وَمَنْ يَرْغَبْ عَنْ مِلَّةِ اِبْرَاهِيْمَ﴾.

﴿وَإِذْ اٰتٰنَا اِبْرَاهِيْمَ رِزْقًا﴾ دا تمهید دې اوپدیکښې د حضرت ابراهیم ﷺ د شان عظمت بیانېږي چه دې یو همه گیر شخصیت ؤ او د ټولو خلق مذهبی، روحانی پیشوا هم ؤ او د عرب او یهودو او نصاری و نسل د دوی سره منسلک دې او د ټولو روحانی او جسمانی پلار دې. د «اذ» لپاره عامل ۱- یا مقدر دې چه «افکر» دې ۲- او یا ورله عامل «جاعلک» دې چه ورستو ذکر دې او دا راجع قول دې.

﴿اٰتٰنَا﴾ د بلا، نه ماخوډ دې امتحان او ازمایش ته وائی او الله ﷻ چه د بندگانو نه

امتحان اخلى نو دا ددي لپاره چه بندگانوته حقيقت الحال ظاهرشې، خكه چه الله ﷻ ته خو
 دهر چا حقيقت الحال معلوم دې، او ابتلاء دالله ﷻ دطرفه كله په امور اختياريو سره وى لكه
 اوامر، نواهي لكه عبادات فرض كول او حرامونه منع كول او كله په امور توكينيؤ غير
 اختياريو سره وى لكه مالى، بدنى، تكليفونه، يا د مخالفينو د طرفه اذيتونه، يه اول قسم
 كني صبر على الطاعات او صبر عن المعاصى مطلوب وى، او په دويم قسم كني صبر على
 البلياء مطلوب وى او د حضرت ابراهيم ﷺ ابتلاء په دواړو قسمونو سره شوې ده.

﴿اِبْرَاهِيمَ﴾ بعضي مفسرين لكه ماوردى وغيره وائى چه دا لفظ ماخوذ دې «اب
 رحيم» نه او پدې لفظ كني عربى اوسريانى دواړه لغات متفق دى.

﴿رَبُّهُ﴾ فاعل دې او «ابراهيم» مفعول مقدم شوې دې او تقدیم دمفعول شويدي يو
 د اهتمام شان لوجه نه اوبل ددي لپاره چه اضمار قبل الذكر لفظاً او وَرْتَبَةً رانه شى او
 ﴿كَلِمَاتٍ﴾ جمع دكلمه ده او مراد ددينه نحوى كلمې نه دى چه هغه «لفظ وضع لمعنى مفرد»
 دى، بلكه مراد ددينه هغه امور او اعمال دى چه دهغې امر شوې و و حضرت ابراهيم ﷺ ته او
 پدې كني د مفسرينو متعدد اقوال دى: بعضي وائى چه ددينه مراد مناسك دحج دى، بعضي
 وائى چه ددينه مراد هغه لس سنتونه دى چه دهغې ذكر په حديث دمسلم او ابوداؤد كني
 شوې دى: ۱- بريوتونه قينجى كول ۲- مضمضه ۳- استنشاق ۴- مسواك ۵- فرق يعنى دسر
 دوينستوپه منيخ كني لارجورول ۶- دنامه لاندې ويسته خړيل ۷- ختنه ۸- دترخونه ويسته
 ويستل ۹- استنجاء په اوبو سره كول ۱۰- نوكونه پريكول، اوبعضي مفسرين وائى چه مراد
 ددينه هغه صفات دى چه ذكر شوى دى په سورة توبه آية ۱۱۲ كني او په سورة المؤمنون آية ۱
 تر ۹ پورې او په سورة المعارج آية ۲۲ تر ۳۴ پورې او په سورة احزاب آية ۳۵ كني ليكن
 زيات راجح قول دا معلوميرى چه صاحب دالبحر المحيط، ص: ۳۷۵ ذكر كړيدي دوى ليكي:
 «العاشرى ما ابتلاه به في ماله ولده ونفسه فسلم ماله للضيغان وولده للقربان، ونفسه للنيران، وقلبه
 للرحمن فاتخذ الله خليلاً — آه»

ددې آيت نه دا خبره معلوميرى چه مرتبه د امامت او اعزاز او اكرام د ابتلاء او مجاهدات
 برداشت كولو نه بعد حاصليرى

﴿فَأَتَمَّهُنَّ﴾ د اتمام نه مراد پوره كول دى دالله ﷻ د مرضى مطابق.

﴿قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا﴾ امام مقتدا، او «من يؤتم به» ته ویلی شی. انسان وی اوکه غیر انسان، نولاری ته هم امام ویلی شی کما فی سورة حجر ۷۹ ﴿وَاتَّخَذَآلِیْمَآءُ مُمْسِیْنُ﴾. اولوح محفوظ ته هم ویلی شی کما فی سورة «نِسن»، ﴿وَكُلَّ شَیْءٍ أَخَصَّیْنَاهُ فِیْ إِمَامٍ مُّقِیْنُ﴾ او نیک او صالح انسان ته هم ویلی شی او غیر صالح ته هم ویلی شی. اوپه نبی او خلیفه او امام الصلوة نی هم اطلاق کیږی، اولدته ترینه نبی مقتدا مراد دی چنانچه د حضرت ابراهیم علیه السلام نه بعد انبیاء چه خومره مبعوث شویدی نوهغوی ټول حضرت ابراهیم علیه السلام پیروی کونکی وو

﴿قَالَ وَمِنْ ذُرِّیَّتِیْ﴾ عامل د «من ذریتی» لپاره مقدر دی: «ای اجعل من ذریقی اماما فی کل عصر». یا دا عطف تلقین دی، عطف تلقین دیته وائی چه متکلم خپل کلام دبل چاپه کلام باندې عطف کړی، لکه په حدیث کنبی راغلیدی. «(رحم الله المخلقین، قالوا والمقصیرین). نودلته والمقصیرین چه کلام دصحابو دی عطف دی په «المخلقین»، باندې چه کلام در رسول صلی الله علیه و آله دی نو دلته «ذریتی» عطف دی په «کاف» باندې په «جاعلک» کنبی او چونکه په اولاد کنبی نیکان بدان، دواړه قسمونه موجود وو لکه په سورة صف کنبی دی «ومن ذریعها عمن وظالم لنفسه مبین» نو ددې وجه نه الله صلی الله علیه و آله ارشاد وفرمایه چه: ﴿قَالَ لَا یَقَالُ عَهْدِیَ الظَّالِمِیْنَ﴾ یعنی دا عهده د امامت به ظالمانو ته نه ملاویږی مراد د «عهدي» نه امامت او نبوت دی او تعبیرترینه په «عهدي» سره وشولپاره ددې چه اشاره شی چه دا دالله صلی الله علیه و آله هغه امانت دی چه صرف هغه چاته به ملاویږی چه الله صلی الله علیه و آله نی وغواړی، او دظالم اطلاق په عام گناهکار هم کیږی اوپه مشرک هم کیږی دلته راجحه معنی اوله ده، اوددینه استدلال شویدي چه فی معصوم وی ځکه چه ددې آیت نه صراحة معلومه شوه چه ظالم او گناهکار ته عهده د امامت او نبوت نه ملاویږی نومعلومه شوه چه نبوت سره معصیت او ظلم نشی جمع کیدی، اوکه څوک سوال وکړی چه د حضرت یونس علیه السلام په حق کنبی راغلیدی «انی کنت من الظالمین»، نودلته څرنگه نبوت دظلم او معصیت سره جمع شو؟ جواب دادې چه دظلم او معصیت لپاره مختلف درجات دی، او دهر چا مرتبه جدا جدا وی، نو دلته دظلم او معصیت نه حقیقی معنی مراد نده بلکه معمولی لغزش وو، چه د انبیاء دعالی شان سره مناسب نه وو، نوتعبیرترینه په ظلم او معصیت سره وشو. حضرت شاه عبدالقادر رحمته الله علیه فرمائی چه بنی اسرائیل پدې مغرور وو چه مونږ اولاد

د ابراهيم ﷺ يو، او الله تعالى د ابراهيم عليه السلام سره وعده كړې ده چه بزرگى اونبوت به ستا په خاندان كښې وى، نواله ﷺ فرمائى چه دغه وعده د ابراهيم ﷺ دهغه اولاد سره ده چه نيك اوصالح وى

حضرت الاستاذ دخپل شيخ رحمه الله توجيه دارنگه بيانوى چه الله ﷻ او فرمايل چه زه تالره امام گرزوم، خلق به په دين كښې ستا اقتداء كوى اوفائده به اخلى نو ابراهيم ﷺ عرض وكړو چه زما په اولاد كښې به هم خوك فائده حاصله كړى! نواله ﷻ او فرمايل چه چا انابت وكړو اوضد او تعصب نى ونكړو هغه به فائده حاصله كړى، قال ومن يتنفع من ذريتي ((قال لاينال عهدى الظلمين)) اى بالنفع لمن عاند.

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا ۖ وَاتَّخِذُوا
اوكله چې او گرزولو مونږ كور دالله ځاني دثواب دخلقودپاره اوځاني دامن، (اووئيل مونږ، اونيسئ
مِّنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى ۖ وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ
د مقام ابراهيم سره ځاني دموئخ، او حكم او كړو مونږ ابراهيم اواسماعيل ته چې پاك ساتئ كورخما
لِلطَّائِفِينَ ۚ وَالْعَاكِفِينَ ۚ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ۝
دپاره دطواف كوونكو اواعتكاف كوونكو اوركوع اوسجده كوونكو.

﴿وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا﴾ پدې كښې دبیت الله د عظمت بیان دې «مثابة» مصدر میمی دې دثوب په معنی سره، او دثوب لغوی معنی داده: دیوشی خپل حالت اصلی یا حاله مقصوده ته رجوع، راغب داسې لیکي «(رجوع الشئ الى الحالة الأولى التي كان عليها الى الحالة المقدرة المقصودة)» او لدې وجه نه جامې ته «ثوب» ویلې شی چه پدیکښې رجوع ده حالت مقصوده ته، دلته د«مثابة» دوه تفسیرو منقول دی: یو معنی ئی داده چه ځای درجوع، یعنی زړه موړشوې نه وی نو بیا بیا ورته واپس کیدل غواړی او دا معنی د ابن عباس رضی الله عنه او امام مجاهد رحمه الله نه منقوله ده، او دویمه معنی ئی ده «مجمع» یعنی ځای دجمع کیدلو او دا دحضرت قتاده رحمه الله نه منقوله ده، او «تاء» پکښې دمالغې او کثرت لپاره ده. صاحب دبیضاوی وغیره د «مثابة» معنی موضع الثواب کړیده یعنی ځای د ډیر ثواب گټلو په عباداتو سره «وامنا» په معنی د «امان» یعنی ځای دامن سره دې چه انسانانو او حیواناتو

او اشجارو دهرشی لپاره خائ د امن دې

﴿وَأَتَّخِذُوا﴾ دا خطاب امت د حضور ﷺ ته دې.

﴿مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ﴾ «من» لپاره د تبعيض دې ياپه معنى د(فى) سره دې يازاند دې.

مقام ابراهيم هغه گټه ده چه حضرت ابراهيم ؑ د خانه كښې د جوړولو په وقت كښې به په هغې باندې ولاړو او دهغوئ د قدمونو نشان پرې موجود دې، او د ابن عباس ؓ نه مروى دى چه مراد دمقام ابراهيم نه ټول مواقف دحج دې، او دمصلې نه مراد خائ د دعاء دې، او دمجاهد او نخعې نه مروى دى چه مراد دمقام ابراهيم نه كل حرم دې.

﴿مُصَلًّى﴾ ددې نه مراد خائ دمونځ ياخائ د دعاء دې ځكه صلوۀ په معنى د دعاء سره راځى اومراد دمونځ نه هغه دوه ركعتۀ دى چه بعددطواف نه كولې شى، داحناف اومالكيه و په نزد واجب دى اودشوافع په نزدست دى.

﴿وَعَهْدًا﴾ دلفظ دههد صله چه الى راشى نوپه معنى دوصيت سره وى، او دوصيت نه دلته مراد تاكيدى امر دې.

﴿أَنْ طَهَّرَا بَيْتِي﴾ دپاكى نه مراد پاكى دمعنوى اوعتقادى نجاست نه مراد ده يعنى بيت الله دالله ﷻ په ذكر اوتوحيد اوعباداتو سره آباد لرئ اوهرقسم شركياتو اوبتانونه چه معنوى نجاست دې، ئى پاك ساتئ نو امر ددوام اوثبات لپاره دې، يا امر داحداث لپاره دې يعنى بيت الله پاك كړئ دبټانونه لكه چه دا قول مروى دې دحضرت مجاهد اوعطاء اومقاتل رحمهم الله نه چه بيت الله آبادوو په زمانه دنوح ؑ كښې او پدې كښې تصاویر اوبتان دصالحين ووخه زمانه بعد بيا دهغې عبادت شروع شونو امروكړو الله ﷻ دهغې دتطهير (روح) اودتطهيرنه ظاهرى تطهيرهم ضمناً مراد كيديشى اومطلب دايت دادې چه بيت الله دهرقسم ظاهرى اوباطنى نجاستونونه پاك ساتئ

﴿لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ﴾ «لام» لپاره دتعليل دې، دا بيان د غايه دتعمير دبيت الله دې «عاكف» په معنى دمعتكف دې، يامقيم په مكه كښې.

﴿وَالرُّكَّعِ﴾ جمع تكسیر د «راكع» ده لكه نصر جمع تكسیر د «ناصر» ده

﴿الْحُجُود﴾ جمع تکسیر د «ساجد» ده لکه تصور جمع تکسیر د «ناصر» ده

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ
او کله چې او ویل ابراهیم ای ربه خما او گرزوه داځانې ښار د امن والا او روزي ورکړه او سیدونکو د دېته
مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ أَمِنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ
د هر سم میوو نه هغه چاته چې ایمان لري د دوو نۀ په الله باندې او په ورځ داخرت باندې، او فرمائیل الله
وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ
او چا چې کفر او کړو نو نفع به او ورسوم هغه ته لږه موده بیا به یې جبراً راوېلم عذاب د اورته، او د پریدځانې دور تللو دې دا اور
وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا
او کله چې او وچتول ابراهیم بنیاد و نښت الله او اسماعیل نو دواړو ویل ای ربه زمونږ، ته قبول کړې زمونږ ته دا خدمت
إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ
بېشکه صرف هم ته هرڅۀ آوریږد نکی، او په هرڅۀ پوهیدونکې یې ای ربه زمونږ، او گرزوه مونږ ته بیا د تالره
وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ
او د اولادو د زمونږ نه یو ډله تابعه دار تالره، او اوښایه مونږ ته افعال د حج زمونږ او مهرباني او کړه به مونږ، بېشکه خاص ته
أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ
توبه قبولونکې رحم کوونکې یې

﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ﴾ د تمهید نه بعد د حضرت ابراهیم ؑ د دعاگانو ذکر کېږي چه په هغې

کښې یې یوه دعا په حق د نبی کریم ﷺ کښې کړیده.

﴿هَذَا بَلَدًا آمِنًا﴾ په سورة ابراهیم آیه ۲۵ کښې «هذا البلد امنا» دې یعنی بلد معرفه

ذکر شویده چه مقصود ترینه صرف د «امنا» سوال دې، اودلته بلدا نکره ده ځکه مقصود د (بلدا، اود «امنا» دواړو سوال دې، نو ددې وجه داده چه دا دعا دمکې د آبادی او دجرهم قوم

۱- د حضرت ابراهیم ؑ اوله دعا.

راتلونہ قبل شوې ده نو دلته دوه سوالونه مقصود وو یو دا چه دا وادی غیر ذرع بلد اوبشار جوړشی او دویم دا چه امن والاوی، نویاچه کله جرم قوم آباد شواومکه ښارشو نو بیا ابراهیم ﷺ صرف دامن لپاره دعاؤ وکړه اووئی ویل ((هذا البلد آمن))، اوچونکه لوی نعمت او ډیر ضروری امر امن دې نوڅکه ابراهیم ﷺ د امن لپاره سوال اول کړیدې، او الله ﷻ په اهل مکه باندې دخپل انعام د اظهار لپاره د امن ذکر کړیدې ((قرية آمنة مطمنة. وهذا البلد الامين)). «امن» صیغه داسم فاعل (ذی کذا) ده لکه لابن، تامر یعنی امن والا چه هیڅ جابر پرې د قیامت پورې قبضه نشی کولی اود، خسف او، زلزلو اونورو دنیوی عذابونونه بچ وی

فائدة قرطبی وغیره اختلاف ذکر کړیدې چه آیا مکه په دعا د ابراهیم ﷺ سره حرم گرزیدلې دې او که قبل د دعا د ابراهیم ﷺ نه هم داتحریم وو، دواړو طرفین ته دلائل شته دې خو راجح داده چه دا حرمت مخکښ موجود وو په دلیل د حدیث د صحیحین سره «ان هذا البلد حرّمه الله تعالى يوم خلق السموات والارض - الحديث». البته په دعا د ابراهیم ﷺ سره ددې

حکم تجدید او اظهار فرضیت وشو نو ددواړو قولین تطبیق کیدې شی. ﴿وَأَرْزُقْ أَهْلَهُ﴾ دا د ابراهیم ﷺ د دعاء دویمه حصه ده، چونکه مکه په «وادغیر ذی ذرع» کښې واقع ده نو د معاش څه ذریعه نه وه نو خلق ورته نه راځی اگر که امن والاوی نو ددې وجه نه حضرت ابراهیم ﷺ دا دعا وغوښته چه دخلقو سکونت دلته آسان شی. ﴿مَنْ آمَنَ يَتَّقْ﴾ دا بدل بعض دې د «اهله»، نه چونکه حضرت ابراهیم ﷺ دا فیصله واوریده چه ﴿لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾ نو دا خیال نی وکړو چه شاید د روحانی نعمت په شان به دنیوی نعمت هم په فرمان بردارو پورې خاص وی، نوڅکه ئی **تخصیص دایمان** والو وکړو ﴿قَالَ وَمَنْ كَفَرَ﴾ یعنی په رزق کښې تخصیص په فرمان برداری پورې نشته دې. «ومن کفر» ۱- یاعطف دې په مقدر باندې، تقدیر د عبارت داسې دې «أَرْزُقْ مَنْ آمَنَ وَأَرْزُقْ مَنْ كَفَرَ» او بنا پدې تقدیر «فامتنعه» عطف دې په «وَأَرْزُقْ مَنْ كَفَرَ» باندې ۲- یا «من کفر» شرط دې او «فامتنعه» ورله جزاء ده، او بیا په هر تقدیر سره «من کفر»، ماضی په معنی دمضارع سره ده. ﴿ثُمَّ أَصْطَرَّتْ﴾ اضطرابه زور بوتلل، په طریقه د دیکور وړ کولوسره اوشلوسره جهنم ته دی.

﴿وَإِذَا يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ﴾ قواعد جمع دقاعدة ده، بنیادته ویلې شی او پدې کښې

دوه قولونه دی **اول** دا چه بنيادونه ابراهيم ﷺ وضع کړی ؤو او بياني ديوالونه اوچت کړل، **دويم** قول دادې چه بنيادونه مخکښې موجود ؤو او ابراهيم ﷺ په هغې ديوالونه اوچت کړل ځکه اوله بناء دبیت الله ملائکو کړيده لکه ددې آيت نه ظاهراً معلومېږي چه کعبه مخکښې جوړه شوې وه خو بيا نړيدلې وه نو ابراهيم ﷺ ديوالونه پورته کړل.

مؤرخين وائي چه **بناء دكعبې لى واري شويده** : ۱- اول ملائکو د آدم ﷺ دپيدايښ نه دوه زره ۲۰۰۰ کاله قبل کړې وه ۲- دويم وار آدم ﷺ «رواه البيهقي» ۳- دريم وار بعضې خامنو د آدم ﷺ، چاويلی دی چه شيت ﷺ . ۴- ابراهيم ﷺ ۵- عمالقو ۶- جرم ۷- قصی بن کلاب ۸- قریش مکه چه عمر دحضور ﷺ ۲۵ کال ؤو ۹- عبدالله بن زبير په سنه ۶۵ کښ، ۱۰- حجاج بن يوسف په سنه ۷۲ کښ .

﴿وَإِسْمَاعِيلُ﴾ عطف دې په ابراهيم باندې، سوال کيږي چه دلته «يرفعان» ولې ونه ويلې شو، **جواب** دادې چه اصل آبادی ابراهيم ﷺ کوله او اسماعيل ﷺ ورسره تعاون کولو نوځکه په طريقه دعطف سره ذکرشو.

﴿رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا﴾ دا حال دې د **ابراهيم او اسمعيل** نه په تقدير د «يقولان» سره ، «ربنا» منادی ده او دهغې حرف نداء مقدر دې او «تقبل» باب تفعّل دې او دباب تفعّل يوخاصيت تکلف دې، يعنی دبیت الله خدمت کماحقه مونږندې کړې نوته ئی محض په خپل فضل سره قبول کړه.

﴿إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ دلته «إِنَّ» اوجمله اسميه دتاکيد لپاره دی او «انت» ضمير فصل دې او «السميع العليم» خبر معرفه راوړل لپاره ددلالته دې په حصر باندې چه ددې نه ددوئ دواړوقوت ديقين او پختگی دایمان معلومېږي.

﴿رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ﴾ مراد ددينه دوام او ثبات دې په دين اسلام او توحيد باندې.

﴿وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا﴾ «من» تبعيضيه ددې وجه نه ذکرشو چه د «لَا يَنْالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» نه معلومه شوه چه ټول اولاد ئی مسلمانان نشي کيدی.

﴿وَأَرْثَا مِمَّا يَسْكُنَا﴾ دلته «وَأَرْثَا» صيغه د امر برائی دعا، ده، درؤيت قلبی (علم) نه ماخوژ دې

«فا، نى مفعول اول دې او (مناسكتا، نى مفعول ثانى دې، مناسك جمع منسك ده په لغت كښې هرغه خائ ته ويلی شى چه انسان هغې ته په تلو راتلوسره عادت شى، اويپه شرع كښې هرغه خائ ته ويلی شى چه په هغې كښې تقرب الى الله په عمل صالح سره كيدې شى لكه ذبح، طواف، سعى وغيره، نودلته ترينه مراد افعال دحج دى.

«وَتَبَّ عَلَيْنَا» دا توبه دخواصو توبه ده چه درفع د درجات لپاره وى، توبه دعوامونده

مراد چه درفع د ذنب لپاره وى

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ
اې () ربه زمونږ اوليره پدوى كښې رسول دجنس ددوى نه چې لولي پدوى باندې آياتونه ستا وزده كوي دوى ته
الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ ۚ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝
كتاب: قرآن، اوسنت اوياكوي دوي لره، بېشكه خاص ته زور اوږخاوند دحكمت نې

«رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا» دا دحضرت ابراهيم ﷺ او حضرت اسماعيل ﷺ دويمه

دعاء ده په حق دنبى كريم ﷺ كښې اوظا هره ده چه دا دعاء به هله پوره كيدې شى چه دحضرت اسماعيل ﷺ په اولاد كښې دمذكوره صفاتو حامل رسول مبعوث شى، لهذا د اسحاق ﷺ په اولاد كښې پيدا كيدونكى انبياؤ سره دا دعائشې پوره كيدې ځكه چه په ذريتنا كښې د (نا) نه مراد حضرت ابراهيم ﷺ او حضرت اسماعيل ﷺ مراد دى، ځكه چه دنباء كعبه په وخت كښې صرف دوى دواړه موجود وو.

«روى الامام احمد رحمه الله شارح السنة عن العرياض عن رسول الله ﷺ انه قال ساخبركم باول

امرى انا دعوة ابراهيم، بشارة عيسى ورويا امى التى رأت حين وضعتى» (روح)

اودلفظ د«منهم» نه دا واضحه شوه چه دا امت مسلمه چونكه انسانان دى اوځاكى او بشر دى او بنى آدم دى نولهدا په دوى كښې چه كوم نبي پيدا كيږي نو هغه به هم بشر او ځاكى بنى آدم وى. ددينه بعد درسول يوڅو صفات ذكر كيږي اول صفت يې «يتلوا عليهم - الايه» دې يعنى امت ته الفاظ دكتاب الله بغير دخه كمى بيشى نه زده كوي. دويم صفت «ويعلمهم

اَلْكِتَابَ ددینه مراد معانی د کتاب الله دی ځکه چه د الفاظو ذکر په «یتلوا» کښې راغلیدی دریم صفت «وَالْحِكْمَةَ» دی. ددی په تفسیر کښې ډیرې معانی لیکلی شوي دي راجع پکښې قول دقتاده او حسن دي چه مراد ددینه سنت رسول ﷺ دي او دا مروی دي دامام شافعی رحمه الله نه یا ترینه مراد احکامات اوفقه فی الدین ده. او څلورم صفت «وَتُزَكِّيهِمْ» دي. ددینه مراد پاکول دي دکفر او دشرک دنجاستونونه، او د بدو اخلاقونه، ددی صفاتو ذکر کولونه یوه خبره دا معلومه شوه چه درسول پاک ﷺ رسالت عام دي اودې مبعوث دي تمام اقواما طبقاتوته په خلاف دانبیاء سابقین نه چه هغوی به مبعوث کیدل مخصوص طبقات او مخصوص اقواموته اود حضور ﷺ بعثت عام دي تمام طبقاتو او اقوامولره اوحضور ﷺ دتولولپاره خواه که هغه قراء وی «یتلوعلیهم» او خواه که علماء وی «یعلمهم الکتاب» او خواه که أمراء او سلاطین یا تجاروی «والحکمة» خواه که پیران وی «ویزکیهم» نوحضور ﷺ دتولومعلم دي. شعر:

نگارمن که به مکتب نه رفت و خط نه نوشت بغمزه مسئله اموزد مدرس شد

اودویمه خبره دصفتو ذکر کولونه دامعلومه شوه چه منکرین حدیث چه کومه مغالطه ورکوي چه حدیث ته ضرورت نشته ځکه چه رسول الله ﷺ قاصدته وائی اوقاصد خوصرف خط رسوی او تشریح نه کوي بلکه تشریح هغه څوک کوي چه هغه ته خط لیږلی شوي وی نو دقرآن دتفسیر او تشریح لپاره حدیثو ته ضرورت نشته، نوددي صفاتو ذکر کولونه ددی مغالطې جواب واضح شو چه حضور ﷺ داسې رسول دي چه امت به دده نه الفاظ د کتاب الله هم زده کوي او معانی د کتاب الله به ترینه هم زده کوي او دا په غیر د حدیث نه نشي کیدی او دارنگه نور احکامات به هم ترینه زده کوي او دا بعینه حدیث دي، نو در حقیقت منکر د حدیث نه منکر د قرآن دي، ددی مضمون آیاتونه لږ بعد په آیت ۱۵۱ او په سورت آل عمران آیت ۱۶۴ او په سورة جمعه کښې هم راغلی دی، خودلته «یزکیهم» ورستو ذکر شوي دي او پدغه نورو آیاتونو کښې «یزکیهم» مخکښ ذکر شوي دي او «یعلمهم» ورستو ذکر شوي دي نو ددی وجه داده چه تعلیم ذریعه ده لپاره د تزکیه او عمل اهم امر او مقصود دي دتعلیم نه. نویدی آیت کښې داصل ترتیب رعایت شوي دي چه تعلیم مخکښ دي په عمل او تزکیه او عمل ورستوي، او په دغه نورو آیاتو کښې د اهمیت او مقصودیت لحاظ کړي شوي دي نو تزکیه

او عمل نی مخکنی ذکر کړیدی .

وَمَنْ يَرْغَبْ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ ۚ

او مخ () نه آروي د دين د ابراهيم ته مگر هغه څوک چې کم عقل کړي وي او بې قوف کړني وي نفس خپل

وَلَقَدْ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا ۖ وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَكِنَ الصَّالِحِينَ ۝

او په تحقيق سره مونږ غوره کړي وؤده لره په دنيا کښي ، او بېشکه دې به په آخرت کښي خامخا دنيکانو نه وي

إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ ۖ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ۝

کله چې او ونييل ده ته رب دده تابعداري کوه څما د حکمونو . او ونييل ده چې څه تابعداريم درب العالمين

وَوَضَّيْ بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَيْنَهُ وَيَعْقُوبُ ۖ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ

او وصيت او کړوېدغه ملت سره ابراهيم خپلو خامنو ته او يعقوب هم ، چې اي خامنو بېشکه الله غوره کړې دي

لَكُمْ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُوا إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ۝

ستاسو دپاره دين اسلام نو هرگز دي تاسو ته مرگ رانشي مگر پداسي حال کښي چې تاسو مسلمان يئ

﴿وَمَنْ يَرْغَبْ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ﴾ نفی ده په قرینه داستثناء سره او پدې آیت کښې ترغیب

ذکر کيږي اتباع د حضور ﷺ ته او دليل په رسالت ذکر کيږي چه د حضور ﷺ رسالت حق دي او دده اتباع وکړئ ځکه دده ملت، ملت ابراهيمي دي او دملت ابراهيمي نه اعراض او انکار حماقت دي

﴿إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ﴾ «سفه» په اصل کښې خفت ته وائي (ومنه زمام سفيه اي خفيف،

مبرد او ثعلب وائي چه سفه بکسر الفاء متعدی دي نو «نفسه» منصوب دي بنا بر مفعوليه او هر چه دي سفه بالضم نوهغه لازمی دي، او بعضو ويلي دي چه سفه بالكسر لازمی دي او «نفسه» منصوب بنزع الخافض دي «اي فی نفسه» يا ددي وجه نه چه سفه متضمن دي معنی دجهل لره «اي جهل نفسه ، او جعلها مهانة ذليلة» يعنې دملت ابراهيمي نه هغه څوک اعراض کوي چه خپل خان يې خوار او دليل کړي وي په اتباع دخواهشاتواو په ارتکاب دشرک او بدعت سره .

۱- دويم دليل در رسالت او ترغيب د ايمان په حضور نبي کریم ﷺ .

﴿وَلَقَدْ آصْطَفَيْنَاهُ فِي الْاَلْدُنْيَا﴾ ای اخترناه ﴿وَلَانَهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصّٰلِحِيْنَ﴾ «صالحین»

پہ معنی دفا نرین بالمراد سرہ دې اوپہ معنی دنیک عمل کولوسره نه دې خکه دعمل کولو خانی دنیا ده او آخرت خائی دبدلې دې نه دعمل کولو، اولی الاخره، دصالحین سره متعلق دې، مطلب دادې چه ملت ابراهیمی داسې ملت دې چه ددې په وجه سره الله ﷺ ابراهیم ﷺ نه په دنیا کښې غوره والې ورکړې دې اوپه آخرت کښې ددې په وجه فائزگزیدلې دې

﴿اَسْلِمَ﴾ په معنی دتفویض او سپارلو او حواله کولوسره دې، یعنی الله ﷻ ته خپل خان حواله کړه اوصرف دهغه نه امید ساته اوصرف دهغه نه خپل حاجتونه غواړه یا په معنی د «اخلس» سره دې، یعنی خپل عبادت خالص دالله ﷻ لپاره کړه نوحضرت ابراهیم ﷺ وویل چه «اسلمتُ الایه»

﴿وَوَصَّيْنا﴾ «بها» ضمیر راجع دې ملت اسلامیه ته ﴿بَنِيهِ﴾ خامن د ابراهیم ﷺ اته ۸

وؤ (قرطبی) سیوطی رحمہما الله وائی دولس ۱۲ وؤ اولونړه ئی نه وې

﴿بَنِيهِ﴾ دا تفصیل دوصیت دې ﴿اَلَّذِيْنَ﴾ لام دعهد دې دین اسلام مراد دې

﴿فَلَا تَمُوْنُ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُوْنَ﴾ مراد پدې سره دوام او ثبات (کلکوالې) دې په دین

اسلام کښې، پدې کښې یهودو او نصاری او مشرکینو ته تنبیه ده چه تاسو دخپلو اسلافو کرامو، آباؤ او اجدادو حال واورئ چه هغوی دتوحید خومره قدر پابند او دشرک نه خومره قدر متنفرؤو چه دمرگ په وخت کښې دتوحیدوصیت وکړو اوستاسو دعوه ده چه مونږ دغه بزگان منو، نو بیاتوحیدولې پریږدئ.

اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ اِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ ۖ اِذْ قَالَ لِبَنِيْهِ مَا تَعْبُدُوْنَ

آیاوئ تاسو حاضرکله چې نزدې شو یعقوب ته مرگ، کله چې اووئیل هغه خپلو خامنونه، دچاعبات به کوئ تاسو

مِنْ بَعْدِي ۚ قَالُوْا نَعْبُدُ اِلٰهَكَ وَ اِلٰهَ اَبَائِكَ اِزْهَمَ

خمانه روستو، نو اووئیل هغوی چې عبادت به کوؤ مونږ دمعبودستاو دمعبود دپلارنیکه ستاچې ابراهیم دې

وَاِسْمٰعِيْلَ وَ اِسْحٰقَ اِلٰهًا وَّاحِدًا ۚ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُوْنَ ۝ تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ۚ

اواسماعیل اواسحاق دې دهغه یومعبود، اومونږخاص دالله فرمانبرداربو، دایوډله وه چې په تحقیق سره تیره شوبده مخکښې

لَهَا	مَا	كَسَبَتْ	وَلَكُمْ	مَا	كَسَبْتُمْ
صرف دهغوی دپاره دی هغه عملونو چې هغوی کړي وؤ اوتاسوره په بدله دهغه عملونو وي چې تاسو کړي دي.					
وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ					
اوتاسونه به تپوس نشی کولی دهغه عملونو چې هغوی کول					

﴿أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ﴾ يهوديانو حضور ﷺ ته وويل چه زمونږ نيکه حضرت يعقوب ﷺ چه کله وفات کيده نو خپل اولادته ئی ديهوديت وصيت کړې دې نوڅکه مونږ يهوديت نه پرېږدو . نو پدې آيت کښې پدوی باندې رد مقصود دې - (ام) منقطعة دې په معنی د (بل) اضرایه سره دې او (همزه) استفهامیه ده او استفهام انکاری په معنی دنفی سره دې، یعنی تاسو ای موجوده حاضر و يهودو، حاضرئو نوڅرنگه دغه قول کوئ، یا (ام) متصله دې او استفهام تقریری دې اود (کنتم) نه مراد اسلاف ديهودو دی، یعنی ستاسو آباء اجداد خو موجودو چه کله يعقوب ﷺ په وقت دموت کښې وصيت کولو نو هغه داسلام او دتوحيد وصيت کړې دې

﴿إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ﴾ سوال کیږی چه په وخت دحضور دموت کښې خو خبرې نشی کيدې نو بیانی څرنگه وصيت وکړو؟ جواب: «حَضَرَ» په معنی دقرب سره دې یا مراد دموت نه اسباب الموة یعنی مرض الموة وغیره دی. ﴿إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ﴾ داده ﴿إِذْ حَضَرَ﴾ نه بدل دې ﴿إِلَيْهَا وَاجِدْهَا﴾ د «الهی» نه بدل دې چه دتاکید او احتمال تعدد قطع کولو لپاره ذکر شوې دې

﴿بِذَلِكَ أُمِّهِ﴾ په «تلك» سره ابراهيم ﷺ اودهغه اولادته اشاره ده، پدې آیت کښې زجر دي يهودونه او ددوی دیوې شبهي جواب دې، دوی ويل چه زمونږ نيکونه (آباء او اجداد) نيکان تيرشوی دی او هغوی زمونږ لپاره گټه کړې ده، لهذا زمونږ بخشش به کیږی نوالله ﷻ جواب ورکوی چه بیشک ستاسو آباء او اجداد نيکان وؤ، خو هغوی دخپل خان لپاره گټه کړې ده او دهغوی اعمال به هغوی ته فائده ورکوی او تاسو پخپله نیک اعمال وکړئ نوتاسوته به هغه فائده درکړی، اوستاسونه به قبر اوقیامت کښې دخپلو اعمالو او ایمان تپوس کیږی چه تاسو اعمال صالحه کړیدی او که نه؟ او دا تپوس به درنه، نه کیږی چه ستاسو آباؤ او اجدادو نیک اعمال کړی دی او که نه؟

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا ۖ قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ

ودوئ وائی شی یهودیان یا نصاری نولایه اومومن. نه وزنه اووابه بلکه مونتهع بوملت دابراه

حَنِيفًا ۖ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ۝ قُولُوا آمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا

بروح یوکی وود هرباطل نه حق نه. اونه وود شرک کوونکونه اووانې تاسوچی ایمان راوړې دې مونر به اوبه هغه

أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ

چې نازل کړې شوي دي مونرته اوبه هغه څه چې نازل کړې شوي دي ابراهیم او اسماعیل او اسحاق او یعقوب نه

وَالْأَسْبَاطِ ۖ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ

او اولاد هغه ته اوهغه چې ورکړې شوي دي موسی او عیسی ته اوهغه څه چې ورکړې شوي وونورانبیا، کرامونه

مِنْ رَبِّهِمْ ۚ لَا تَفَرِّقْ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ ۚ وَتَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ۝

دطرفه درب ددوئ نه. فرق نه کوومونر به مینځ دهیڅ یو کسې د دوئ نه اومونر صرف د الله فرمان بردار یو

﴿وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى﴾ دا شکوه اوزجر ذکر کیری دیهودو اونصاری ونه په

دعوت ورکولو ددوئ دین مخرف ته. او کلمه د «او» د تخیر لپاره نده بلکه د تقسیم او تفصیل

دقائلین لپاره ده یعنی یهودیان وائی چه تاسو یهودیان شی او نصاری وائی چه تاسو نصاری

شی نو د حق لار او جنت لار به ومومن

﴿قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ﴾ دا جواب ددغه مذکور شکوي دې او «ملته» منصوب دې په فعل

مقدر سره «ای بل نتبع ملته» او «حنیفًا» حال دې د ابراهیم نه او دا مضاف الیه دملته دې چه

مفعول به ده، اونحوایانو تصریح کړیده چه کوم ځای حذف دمضاف او اقامه دمضاف الیه په

مقام دهغه صحیح وی نودغه شان مضاف الیه دمفعول نه حال صحیح کیری. او دحنیف دپړي

معانی کړې شوی دی. یوه معنی ده مائل دباطل نه حق ته، ځکه حنیف دحنف نه ماخوذ دې او

حنف میل ته ویلې شی ومنه رجل حنفاء ورجل حنف وهوالذی تمیل قدماه. یوه بله معنی

دحنیف ده مستقیم یعنی کلک اونیغ په توحیدباندي، او کله اعوج ته حنیف تفاولاً ویلې شی

لکه لدیغ ته سلیم تفاولاً ویلې شوی دی. او دمجاهدنه روایت دې چه حنیف په معنی دمخلص

سره دې او د ربیع نه روایت دې چه حنیف په معنی دمتبع (تابعدار) سره دې او ابن قیم رحمه الله

وائی چه دحنیف معنی ده «المقبل على الله والمعرض عما سواه».

﴿وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ یا مشرکین عرب مراد دی یعنی ددوئ هم خیال نه وؤ یا د مشرکین نه مراد یهود او نصاری دی، ځکه ددوئ هم مشرکان دی.

﴿قُولُوا ءَامَنَّا﴾ یهودو اونصاری وؤ دا پروپیگنده کوله چه تاسو عیسی ﷺ او عزیر ﷺ نه منئ ځکه تاسو هغوئ ته ابن الله نه وایشئ لکه په موجوده دور کښې بعض جاهلان وانی چه تاسو زیارتونه نه منئ، اولیاء نه منئ، زیارتونه اواولیاء منل ددوئ په خیال کښې دادی چه دشرکیاتو او بدعاتو ارتکاب وشئ، جواب راغې چه مونږ خوتول آسمانی کتابونه منو او ټول انبیاء منو اوفرغ نه کؤ په مابین ددوئ کښې په ایمان کښې، خو خبره داده چه ﴿وَحْنُ لَهُ مُتْلُونَ﴾ عبادت صرف دالله ﷻ کوو سرتیتی صرف الله ﷻ ته کوو، «الاسباط» اولاده دی یعقوب ﷻ د عرب خاندانونو ته قبائل ویلې شی اوبنی اسرائیلو هغې ته اسباط ویلې شی.

فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا	
پس که چېرې ددوئ ایمان راوړو په مثل د ایمان ستاسې نو په تحقیق سره ددوئ سمه لار اومندله	
وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ	
اوکه ددوئ مخ وگړزولو نو پس خبره داده بله نده چه همدوئ په سخت ضد کښې دی	
فَسَيَكْفِيهِمْ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ	
پس خامخابه کافی شی تالره دهغوئ دشر نه الله پاک، اوهغه هرڅه اوریدونکې او په هرڅه پوهیدونکې دې.	
صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً	
وابی. تاسو، چه قبول کړیدې مونږ رنگ د الله پاک، اود چا رنگ ښائسته دې د الله د رنگ نه،	
وَحْنُ لَهُ عِدُونٌ	
اومونږ صرف دهغه عبادت کوونکې یو.	

﴿فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا﴾ ددعوت دحق نه بعد فرمائی چه که یهود او نصاری وؤ او دارنگه تمامو خلقو دصحابو دایمان پشان ایمان راوړو نودوئ ته به هدایت ملاؤ شی. پدې آیت کښې الله ﷻ ایمان دصحابه کرامو ﷺ، معیار دایمان دامت گرزولې دې،

وکه څوک سوال وکړی چه لفظ دمثل خودلالت کوی پدې خبره چه الله ﷻ او درسلانو او کابونو مثل شته او په هغې چه څوک ایمان راوړی نو هدایت به مومی حالانکه نه مثل شته دې و نه دغه ایمان هدایت دې، بلکه ضلالت دې، جواب دادې چه بعضې وائی چه لفظ دمثل راند دې «ای فان آمنوا بما آمنتم به». بعضې وائی په «بما» کښې «باء» زائده ده او «ما» مصدریه دې مدخول ئی په تاویل دمصدر گرزولی دې او دا صفت د «ایمانا» مقدر لپاره دې نو تقدیر د عبارت داسې دې. «فان آمنوا بما مثل ایمانک».

﴿فِي شِقَاقٍ﴾ شقاق مقابل د وفاق دې ضد او دشمنی اوجگړې ته وائی.

﴿فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ﴾ لفظ د «الله» فاعل دې او «کاف» ضمیر دمخاطب تعبیر دې حضور ﷺ د ذات نه دا مفعول اول دې او «هم» ورله مفعول ثانی دې، معنی داده چه عنقریب به کافی شی الله ﷻ تالره دشر ددوئ نه یعنی ستا حفاظت اونگهبانی به کوی دشر ددوئ نه اوستا لپاره به ددوئ په مقابله کښې الله کافی شی.

﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾ دا منصوب دې په فعل مقدر سره «ای قولو قیلنا صبغة الله». یا «صبغنا الله صبغة» یعنی الله ﷻ مونږ ته رنگ راکړې دي یا «اصبغوا» صبغة الله یعنی دالله ﷻ په رنگ یعنی دین سره خپل ځان رنگ کړئ چه آثار ددین ستاسوپه ظاهر کښې هم ښکاره شی شعر:

هیچ محتاجی نه ئی گلگونه ترک کن گلگونه نو گلگونه

دابن عباس رضی الله عنه نه روایت دې چه په نصاری وکښې به بچی پیدا شو اووه ۷ ورځې به ئی وشوې نو هغه به ئی په هغه رنگ کښې غوپه کړو چه هغه رنگ ته معمودیه ویلې شی او ویل به ئی چه اوس ته خالص نصرانی شوې، اودیته به دوئ تطهیر ویل او په اسلام کښې ددې تطهیر لپاره عقیقه اوختنه کول دی.

﴿وَمَنْ أَحْسَنُ مِنْ اللَّهِ صِبْغَةً﴾ یعنی دالله ﷻ رنگ نه، چه فطری دین او خالص توحید دې بل خاسته رنگ اودین نشته دې.

﴿وَمَنْ لَهُ عَيْدُونَ﴾ دا جمله تفسیر دصبغة الله دې.

قُلْ أَتَحْجُجُونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا

او نه به آيا سوا جگره کوئی زمونې سره په دين د الله کښې چه يهوديت حق دې، او حال دا چه هغه زمونې رب

وَرَبُّكُمْ ؕ وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ ؕ وَنَحْنُ لَهُ

و ساسې رب دې اومونې لره زمونې عملونه دی او تاسې لره ستاسې عملونه دی. اومونې الله لره

مُخْلِصُونَ ؕ أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْكَسْبَاطَ

خلص کوونکي دعبادت يو آياناسوواين چې بيشکه ابراهيم او اسماعيل او اسحاق او يعقوب اودده اولاد

كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ ۖ قُلْ عَالِمُ أَعْلَمُ ۖ أَرَأَيْتُمْ أَزِيحُ وَمَنْ أَظْلَمُ ۚ مِمَّنْ

يهوديان وو يانصاري. ته ورته اووايه آيا تاسو خه پوهيږئ د هغه په حال که الله. اوڅوک دې زيات ظالم دهغه چانه

كُنتُمْ شُهَدَاءَ ۚ عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ ۚ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ؕ

جي بڼوي علم دحق چې وي ده سره. ددطرفه دالله نه. اونه دې الله بې خبره دهغه عملونونه چې تاسونې کوئ

تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ۚ لَهَا مَا كَسَبَتْ

دغه يوده وه چې په تحقيق سره مخکښ تيره شوبده. خاص ده هغوی دپاره وو هغه عملونه چې هغوی کړي وو

وَلَكُمْ مِمَّا كَسَبْتُمْ ؕ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ؕ

اوسا سره بهېدله ده، هغه عملونو وي چې تاسو کړي وي اوتپوس به نشي کېدې ستاسونه. د هغه عملونو چې هغوی به کول

﴿قُلْ أَتَحْجُجُونَنَا فِي اللَّهِ﴾ دا زجر دې، ديهوديانو دعوه وه چه «نحن ابناء الله واحباؤه»، نو

دا ددوی يوبله پروپيگنده وه چه څوک محبوب دالله ﷻ جوړيدل غواړي نو هغه دې يهودی

شي. نوالله ﷻ فرمائي ((اتحاجونالي الله)) اي في التقرب الى الله

﴿هُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ﴾ نو پدې خبره کښې څو مونې اوتاسو يوشان يو نو پدې سره څو

تاسو زيات قريې الله ﷻ ته نشي کيدې

﴿وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ﴾ معامله دقرب الى الله په اعمالوسره ده او زمونېلپاره

عملونه دی چه په هغې کښې دشرکت خلط نشته اوستاسو لپاره ستاسو عملونه دی چه په

هغې کښې قبايح اوشرکيات دی نوڅرنگه تاسو زيات قريې يښي الله ﷻ ته

﴿وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِنَّا نَعْتَدُ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا﴾ یعنی زموږ په عملونو کښې شرک نشته دې خالص توحید دې

﴿أَمْرًا تَقُولُونَ إِنَّا لَا نَزِدُّهُ إِلَّا بِزَهْرَةٍ﴾ دا شکوه ده، یهودو اونصاری چه هرکله د هر قسم دلائلو نه لاجواب کړې شو او ورته وویلې شو چه که چرې توحید معیار حق وی نوموړو موحدین یو - نه ناسو - او که اتباع معیار د حق وه نو موږ په تمامو انبیاءو ایمان راوړو او دهغوئ پیغام د توحید منو نو هرکله چه دوی سره هیڅ جواب نه وو نو دا غلطه پروپیګنده ئی شروع کړه چه تمام انبیاء سابقین یهودیان وو، اونصاری به وویل چه ټول انبیاء سابقین نصاری وو، نوالله ﷺ په دوی رد کوی ﴿قُلْ أَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ﴾ یعنی ستاسو علم دالله ﷻ دعلم نه څه زیات خوندې چه الله ﷻ فرمائی چه انبیاء سابقین یهودیان اونصاری نه وو اوتاسو وائی چه هغوی یهوداو نصاری وو.

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَبَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ﴾ دا وعید دې دوی ته «من الله» متعلق دې دحاصله مقدر سره، یهودو اونصاری و ته علم حاصل وو په واسطه دتورات اوانجیل سره چه انبیاء سابقین یهود اونصاری نه وو، او «شهادة» په معنی دعلم حق سره مفعول ثانئ د «کتب» دې اومفعول اول ئی محذوف دې «ای کتم الناس شهادة» او «عنده من الله» دواړه صفتونه د شهادة دی. ﴿وَمَا اللَّهُ بِغَفِيلٍ﴾ داهم وعید دې.

﴿تِلْكَ أُمَّةٌ﴾ یهودچونکه پدې خبره ډیر مغرور وو چه زموږ آباء او اجداد نیکان اوبزرگان تیر شوی دی نولهدا دهغوئ په وجه به زموږ بخشش خامخا کیږی نو ددې زعم در د لپاره دا مضمون دوباره ذکر شو دتاکید لپاره.

اوله پاره ختمه شوه والله الحمد اولاً و آخراً

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّهُمْ عَن قِبَلِهِمُ الَّذِي كَانُوا عَلَيْهَا ۚ قُلْ

زرد (۱) چه وای به بی وقوفان خلق خُ خیزوار اول دوی لره دقلې ددوی نه هغه چې وؤ دوی په هغې، ته ورته اووایه

لِللّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ ۚ يَهْدِي مَنْ يَّشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ۝

چې خاص الله گره دي مشرق او مغرب، چلوي په نېغه لارهغه څوک چې خوښ نې شي

﴿سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ﴾ د اثبات رسالت نه بعد دهغه شبهاتو جوابونه ذکر کړې چې دهغه

شبهات واردېږي په اثبات رسالت باندې، **اوله** شبه په باره دتحويل دقبله کښې ده چې کله حضور ﷺ مدينې ته هجرت وکړونو شپاړس «۱۶» يا اوولس «۱۷» مياشتې نې بيت المقدس ته مونځ کولو، ددينه بعد بيا خانه کعبې ته دمونځ کولو حکم وشو نو مخالفينو اعتراضات شروع کړل چې بيت المقدس خو د تمامو انبياؤ عليهم السلام قبله وه نو دا چې نې پريخودله نو دې پيغمبر ندې، نو ددې سوال جواب ذکر کړې، او دتحويل قبله **څلور** علتونه ذکر کړې، چې دوه اجمالی اودوه تفصيلی دی:

اول علت اجمالی دې ﴿قُلْ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ﴾

دويم علت تفصيلی دې: ﴿وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ﴾ الايه.

اودريم علت بيا اجمالی دې: ﴿وَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ﴾ الايه.

اوڅلورم علت بيا تفصيلی دې: ﴿لَعَلَّ النَّاسَ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ﴾ الايه.

اوپه «سَيَقُولُ» کښې دمفسرينو دوه رائي دي بعضې وائي چې «س» لپاره دتاکيد دې اومضارع په معنى دماضى سره ده اوددوي خيال دادې چې دا آيت دتحويل قبلې نه «فول وجهک شطر المسجد الحرام» نه بعد نازل شويدي يعنى امر دتحويل وشو او بيا دمخالفينو دطرفه اعتراض وشو نو بيا دانازل شوچه «سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ — الايه».

اودجمهورومفسرينورائي داده چې «س» لپاره د استقبال دې اومضارع په خپله معنى سره ده اودا آيت دتحويل قبلې نه مخکښې نازل شويدي، اومخکښ نازلولوکښې حکمت يودادې چې دا يوپيشين گوئی ده چې بالکل صحيح ثابته شوه نودا رسالت يومستقل دليل

شو، بل حکمت په کښې داهم دې چه دمخالفینو دسوال علم به مخکښې حاصل شی نو دجواب تیارې به اول وشي نودمخالفینو دسوال کولوپه وخت کښې به دجواب ورکولو پریښانی او انتظارنه وی.

﴿مَنْ النَّاسِ﴾ بیان دسفاهاؤ دې، بعضې حضراتو ددینه منافقین مراد کړی دی اوبعضې حضراتو ترینه اهل کتاب مراد کړي دی، اوبعضو حضراتو ترینه مشرکین مکه مراد کړیدی، او زیاته صحیح خبره داده چه ټول ورنه مراددی اودرې واړه فرقې اعتراض کوی اگر چه د اعتراض نوعیت دهر یو بدل دې، منافقین داسې سوال کوی چه د ارسول خویه تذبذب اوحیرانتیا کښې دې چه کله بیت المقدس ته مونځ کوی او کله بیت الله ته نودې څرنگه رسول کیدې شی، او اهل کتاب داسې اعتراض کوی چه بیت المقدس خو دتمام انبیاء قبله ده نوچه ته دتمام انبیاء دقبلې مخالفت کوی نوته څرنگه رسول ټی، اومشرکین مکه داسې اعتراض کوی چه تاخو زمونږ د آباؤ او اجدادو دین پریخودو اوبیا دې د آباؤ او اجدادو قبله پریخوده بیت المقدس ته دې مونځ شروع کړو لیکن هغې مزه درنه کړه او د آباؤ او اجدادو قبلې ته واپس شوې نو دغسې به د آباؤ او اجدادو دین ته واپس کیږي.

﴿مَا وَلَهُمْ﴾ ماپه معنی د «ای شی» سره دې او «هم» ضمیر حضور ﷺ اوصحابو ته راجع

دې او د «قبله» نه مراد بیت المقدس دې ﴿أَلَمْ يَكُنْ لَهُ الْبَنَاتُ عَلَى الْبَنَاتِ﴾ یعنی شپاړس ۱۶ یا اوولس ۱۷ میاشتي ټی هغې ته مونځ کړې وو ﴿قُلْ لِلَّهِ الْشَّرْقُ وَالْمَغْرِبُ﴾ د اول جواب دې دسوال په ذکر دعلت اجمالی سره یعنې مشرق، مغرب اودارنگه تمام جهات دالله تعالی په ملکیت کښې دی اومونږ دالله تعالی غلامان اوبندگان یو نوچه هغه راته کوم جهت ته دمخ کولو حکم کوی نومونږ به هغه جهت ته مخ گرزوو اویه مونږ ده اعتراض کول چه تاسو کله یوجت ته مخ کوئ اوکله بل جهت ته نودا اعتراض بې وقوفی ده لکه غلام اونوکرته مالک کله حکم کوی چه مشرق ته لاړشه اوکله ورته حکم کوی چه مغرب ته لاړشه نوپه ده باندې دا اعتراض کول چه نه خو کله مشرق ته روان ټی اوکله مغرب ته روان ټی بې وقوفی ده.

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ

لودغسې گزولي ټی مونږ تاسوامت غوره ددې دپاره چې شی تاسوگواهي ورکونکي په خلخواوشي پیغمبر

عَلَيْكُمْ شَهِيدًا ۚ وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا

بِه ناسوگواهي وړكوكښې اونه ده مقرر كړې مونږهغه قبله چه ته وې په هغې باندې مخكښې مگرددې دپاره

لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ ۚ وَإِنْ كَانَتْ

جې مونږيل كړوهغه څوك چې تابعداري كوي درسوله هغه چانه چه واپس روان وي په پوندو خپلو او په تحقيق سره

لِكَبِيرَةٍ إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ ۚ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ

د قبله بدلول خامخاگران دي. مگرگران ندي په هغه چاچه هدايت ورته كړيوي الله. اوندې الله چې ضائع كړي او برباد كړي

إِيْمَانَكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ بِالتَّائِسِ لَرَّءُوفٌ رَّحِيمٌ

ايمان يعنى مونږونه ستاسو. بېشكه الله په خلقوږه يرمهربان اورحم كوونكې دې

﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا﴾ پدې كښې ذكر دلوى شان ددې امت دې، لفظ د «كذلك»

بعضې مفسرين د تشبيه لپاره وائي، صاحب د قرطبي فرمائي «وكما ان الكعبة وسط الارض

كذلك جعلناكم امة وسطا اي جعلناكم دون الانبياء و فوق الامم» اوصاحب د روح المعاني وائي

«كثيرا ما يقصد بها تثبيت ما بعدها» يعنى «كذلك» نه مراد تشبيه نه ده بلكه تقويت او تاكيد د

ما بعد كلام مقصود دې يعنى ستاسو امة وسطا كيدل مؤكدهكم دې، حضرت الاستاذ دخپل

شيخ رحمه الله اصطلاح نقل كوي چه دا «كاف» لبيان الكمال دې يعنى وسطيت د دې امت په

كمال درجه كښې دې، يا دا مطلب چه دا څما كمال دې چه تاسو مې بهترين امت گرزولى يئ

دغه شان په نورو متعددو خايونو كښې راغلى دى لكه : ﴿وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا﴾

الرعد، نو دلته هم كاف لبيان الكمال دې اود «أمة وسطا» معنى ده «خييارا عدولا» دا معنى د

ابوسعيد خدرى رحمه الله مرفوعا نقل دې «ترمذى، مسند احمد» او غوره ته وسط څكه وائي چه

«خير الامور واسطها، احمد الاشيا اوسطها» څكه په انسان كښې درې قوتونه دي : ۱- قوه علمي

۲- قوه غضبي ۳- قوه شهوانى او په هريو كښې درې ۳ مرتبې دي : افراط، تفريط، توسط

يعنى اعتدال. په قوه علمي كښې افراط درجې ته جريزه ويلې شى يعنى عقل په هرځاى كښې

چلول خواه كه محل اولارد عقل وي يانه وي لكه حقيقت د ذات دبارى تعالى چه ورا العقل

دې. او تفريط درجې ته بلادت او غباوت ويلې شى دا دواړه درجې مذمومې دي اود توسط

درجې ته حكمت ويلې شى او په قوه غضبي كښې افراط درجې ته «تهور» ويلې شى او تفريط

برجی نه «جُبْن» ویلې شی. او دتوسط درجې ته «شجاعت» ویلې شی اوپه قوه شهوانی کې دافراط درجې ته «فجور» ویلې شی اود تفریط درجې ته «خمول» ویلې شی اودتوسط درجې ته «عفت» ویلې شی نوچه د درې وارو قوتونو توسط درجې جمع شی یعنی حکمت، شجاعت، عفت، نوددینه عدالت جوړشی، نوددې وجه نه غوره ته وسط ویلې شی.

﴿لَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ﴾ د شهداء نه مراد شهادت په دنیا کې هم دې چه دا امتیان دیومرده په حق کې د شهادت وکړی چه دا ښه سرې وو نو دهغه لپاره جنت واجب شو او که په داسې شهادت وکړی چه ډیر بد سرې وو نو دده لپاره جهنم واجب شو. لکه په صحیح حدیث کې دغسې راغلیدی او ددغه حدیث په آخر کې دې چه ((انتم شهداء الله فی الارض)) اوپه خرت کې هم شهادت ددې امت دې لپاره د انبیاء علیهم السلام لکه داپه صحیح حدیث کې ثابت دی چه د انبیاء سابقینو امتیان چه کله انکار وکړی او ووائی چه مونږ ته انبیاء تبلیغ نه دې کړي او انبیاء به دعوه کوی چه مونږ تبلیغ کړیدی نو د انبیاء علیهم السلام لپاره به گواهی دا مت کوی ((فیجاء بکم فتشهدون)) صحیح البخاری صفحه ۱۰۹۲ جلد ۴.

﴿وَيَكُونُ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا﴾ یعنی نبی کریم ﷺ به دخپل امت د صداقت گواهی وکړی ځکه چه مخکونو امتونو جرحه «اعتراض» کړې وه چه تاسو موجود نه وئ نو تاسو څرنگه گواهی کوئ، نو د دې وجې نه مشاهد دتذکیه پکار شو، ددې آیت نه اهل بدعت ثابتوی چه نبی ﷺ حاضر اوناظر دې ځکه نبی کریم ﷺ ته یې شهید او شاهد ویلیدی اوشاهد او گواه هغه څوک وی چه حاضر او ناظر وی.

جوابونه ددې استدلال: (۱) د شاهد او شهید معنی گواه نده بلکه شاه عبدالقادر دهلوی رحمه الله په سورة مزمل کې د «شاهدًا» ترجمه داسې کړیده: «تَلَانِي وَالَا» او جامع البیان د «انارسلناک شاهدًا» «سورة فتح: ۸» داسې تفسیر کړیدی: «شاهدًا بالوحدانية» یعنی توحید بیانونکي.

(۲) د شاهد لپاره ضروری نه ده چه واقعي ته دې حاضر وی لکه حضرت خزیمه رحمه الله چه دنبی کریم ﷺ لپاره شهادت کړې وو او دارنگه په سورة یوسف کې «وشهد شاهدًا» راغلي دې حالنکه دې حاضر نه وو واقعي ته، اوپه هدایه «ج ۳ ص ۱۵۷» کې دې «اغمايجوز للشاهدان

بشهاد بالاشتهار وذلك بالتواتر او اخبار من يثق به».

او امام راغب ليكلي دى الشهادة قول صادر عن علم حصل بمشاهدة بصرية او بصر».

(٣)، شهيد په معنى دگواه نه دې بلکه په معنى دنگرانى کونکى سره دې يعنى نبى ﷺ ستاسو نگرانى کوى چه د دين نه واپس نه شئ.

(٤)، جمهور و مفسرينو ليکلى دى او په صحيح حديث کښې وارد شويدي چه کله دمخکښو انبياؤ عليهم السلام امتيان انکار وکړي په ورځ د قيامت او وواښي چه «ماجانان من نذير» نو د انبيا عليه السلام نه چه مدعيان ددې خبرې، چه مونږ پيغام الهى رسولې دې، به گواهان طلب کړيشى نوهغوئ به وواښي زمونږ گواهان امت محمدى ﷺ دى، نو دا امت به په حق د انبياؤ کښې گواهي وکړي نو پدې امت باندې به دکفارو دطرفه جرحه وشي چه تاسو خو موجود نه وئ نوڅرنگه په مونږ گواهي کوئ نو دا امت به جواب ورکړي چه مونږته دالله تعالى له طرفه په ذريعه درسول الله ﷺ او په ذريعه دقرآن سره ددې علم حاصل دې چه الله تعالى په قرآن کښې فرمايلى دي: «ولقد ارسلنا نوحا الى قومه فقال يقوم عبد الله — الايه». نوبيا به ددې جرح دانسداد لپاره به حضور ﷺ راؤبللې شي اوسوال به ترينه وکړيشى دگواهي په باره کښې نونبى کریم ﷺ به دخپل امت د تزکيه او ددوي دشهادت قابل قبول والى تصديق او تزکيه وکړي، نودلته دشهادت نه تزکيه دامت اوتصديق ددې امت مراد دې په گواهان کښې

(٥)، که بالفرض شهيد په معنى دحاضر او ناظر سره شى نو بيا به صرف حضور ﷺ حاضر او ناظر نه وي بلکه ټول امت محمدية ﷺ به حاضر او ناظر وي ځکه د امت په حق کښې هم لفظ د«شهاد» راغليدي بلکه پدې صورت کښې به د امت مرتبه دنبى کریم ﷺ دمرتې نه زياته بلنده شى ځکه نبى کریم ﷺ به صرف خپل امت ته حاضر اوناظر شى او امت به ئى تمام امتونو ته حاضر او ناظر شى

(٦)، که دشهيد معنى حاضر اوناظر شى نو د نورو آيتونو سره به ئى تعارض راشى ځکه سورة منافقون ددې نه بعد نازل شويدي ځکه بنا په ارجح قول باندې داده چه په غزوه تبوک کښې منافقينو دا خبره کړې وه «لئن رجعنا الى المدينة ليخرجن الاعز منها الاذل» الايه. نوچه کله صحابي (حضرت زيد ﷺ)، دا خبره نبى کریم ﷺ ته ورسوله نونبى کریم ﷺ دوي را وبلل

او دوی انکار و کرو او قسمونه ئی و کرل نونبی ﷺ ددوی تصدیق و کرو اود زید ﷺ تکذیب یی و کرو نو پدی باندی سورة منافقون نازل شو. دارنگه دغزوہ تبوک په موقعه دا آیت نازل شویدی ﴿وَمِنْ حَوْلَكُم مِّنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُّوا عَلَىٰ الْإِنْفَاقِ لَا يَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ﴾

﴿وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي﴾ دلته : (۱) «جعلنا» یا په معنی د «شرعنا» سره دې دوه مفعوله غواړی مفعول اول ورته «القبلة» دې او مفعول ثانی ورته «التي» دې په معنی د «الجهة التي» سره اود «قبلة» نه مراد کعبه ده اود «كنت عليها» مطلب دادې چه قبل دهجرت نه تا هغې ته مخ گرزو لولو مستقلاً یا اشتراكاً په نزد دبعضواهل علمو باندې .

(۲) یا «جعلنا» په معنی د «صيرنا» سره دې او «القبلة التي — الایه» مجموعه مفعول اول دې او مفعول ثانی محذوف دې «ای منسوخه» او په دې تقدیر قبله نه مراد بیت المقدس دې (۳) یا تقدیر دکلام دارنگه دې ((و ما جعلنا القبلة التي كنت عليها — ای بیت المقدس قبله الا ، یعنی اصل امرک ان تستقبل الکعبة وان استقبلک بیت المقدس کان امراً عارضاً لغرض لمتحن الناس))

﴿إِلَّا لِنَعْلَمَ﴾ دا جواب دې د سوال په اول علت تفصیلی سره. یعنی د تحویل قبلې نه مقصود ابتلاء او امتحان دې یعنی تاسو اعتراض کوئ چه «ماولکم» نوجواب دادې چه : «لنعلم من يتبع الرسول» چه حکمت په تحویل قبله کښې ابتلاء او امتحان دې په اهل کتابو وغیره کښې چه ایمان یې ښکاره کړې ؤو نو پدوی کښې چه څوک کچه ایمان والاؤ او دنبی ﷺ رسالت ئی ددې وجې تسلیموو چه ددوی قبلې ته ئی مخ کولو نو هغوی مرتد شو او څوک چه محکم ایمان والاؤ نو هغوی ثابت پاتې شو په ایمان باندې «الانلعلم» استثناء مفرغ ده «ای شی الانلعلم» په ظاهر کښې لدې نه حدوث دعلم دالله تعالی معلومیری او په دې قائل دی معتزله. او اهل سنت والجماعت قائل دی دقدّم دعلم دالله تعالی او ددې آیت دا لاندې توجیهات کوی :

د معتزله ؤ استدلال په حدوث د علم د الله کښې او د اهل سنت والجماعت

د طرفه د آیت توجیهات

(۱) «لنعلم» نه مراد «لنميز» یا «نظهر للناس» دې (۲) حدوث په اعتبار د حال دمخاطبینو

سره دې چه رسول ﷺ او مؤمنان دی یعنې چه دوی ته علم حاصل شی (۳)، یا د علم نه مراد امتحان دې (۴)، یا علم په معنی درویت سره دې یعنې مشاهده (۵)، دعلم نه مراد علم حالی دې چه بعد د وجود دمعلوم نه راځی او ددې متعلق دوه تعقیقونه دي: **اول** دا چه په علم دالله تعالی کښې تقدیم او تاخیرنشته دې خو په معلوماتو کښې شته دې. نوکله چه الله تعالی دخپل علم لحاظ وکړی نو هلته دماضی یا حال صیغه استعمالوی دقطعیه لپاره او چه کله دمعلوم اود وقائعو خارجو لحاظ وکړی نو هلته هره زمانه په خپل محل کښې ذکرکوی لپاره دپوه کولو دمخاطب. **دویم**: علم دباری تعالی په اشیاءوباندې په دوه طریقوسره دې (۱)، بالذات (۲)، اوبالواسطه، علم بالذات مقدم بالذات دې په علم بالواسطه لکه تقدم دحرکه الاصابع په حرکه القلم چه تقدم بالذات دې، اودا دواړه قدیم دی. لکه بلاتشبییه زمونږ علم په «نار» باندې کله بالذات وی اوکله په واسطه د دُخان سره اوکله په دواړو طریقوسره وی نوباری تعالی کله دعلم ذاتی لحاظ کوی،نوصیغه دماضی مستعملوی اوکله دعلم بالواسطه لحاظ کوی اویدې کښې تاخر ذاتی وی، نه زمانی، نوصیغه دمضارع مستعملوی «حاشیه شیخ الهندي رحمه الله بتغییر»

﴿يَمُنُّ بِمَقْلَبٍ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ﴾ دا کنایه ده دمرتدکیدلونه لکه گوزیدونکې په پوندو باندې ترک کوی هغه چه دده مخکښې طرفته وی اوپه بدحال سره واپس شی نو دارنگه مرتد هم دې، یا دا چه په پوندو رفتارضعیف وی په نسبت سره هغه چاته چه په پوره قدم باندې رفتارکوی او مرتد کیدل هم دضعف ایمان دوجې نه کیږی ﴿وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً﴾ دکبیر په صله کښې چه علی راشی نوپه معنی دثقل سره وی، اوکلمه د «إِنْ» مخفف من المثقلة دې او اسم نئ ضمیر شان مقدر دې او «كانت» ضمیر راجع دې تحویله، اوتولیة ته، اومعنی داده چه «بقیلة» بدلولو ډیرتقیل اوگران دی اولام په «لكبرية» کښې لپاره دفرق راځی د«أَنْ» مخففه من المثقلة، د «إِنْ» شرطیه وغیره نه، بعضی نحوایانو ویلی دی چه «إِنْ» نافیه دې اولام په معنی د «إِلَّا» سره دې، لیکن محققینو دپته ضعیف جداً ویلی دی ﴿هَذَى اللَّهُ﴾ دهدایت نه مراد ایمان دې یعنې دایمان والو ذوق اوفطرت چونکه اطاعت اوتسلیم وی اوعلت اوحکمت نه طلب کوی نوددې وجې نه دوی ته یوه قبله پریخودل اوبلې قبلې ته مخ کول دالله تعالی د امر دوجه نه آسانه وی ځکه اطاعت د امر دفطرت ایمانی تقاضا ده، نو معنی دا شوه چه قبله

په نوله ډیر گران دی مگر په ایمان والو باندې ندی گران

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ ۚ په حدیث دبخاری، ترمذی وغیرهما کښې راغلیدی چه هرکله دتحويل قبلې حکم وشو نو بعضې خلق داسې وو چه هغوی بیت المقدس ته مونځونه کړی وواو دتحويل قبلې نه مخکښ وفات شوی وو «منهم ابوامامة واسعد بن زراره وبرأ بن معرور» نوصحابه و تپوس وکړو چه زمونږهغه مونځونه چه بیت المقدس طرف ته شويدي آيا هغه به ضائع شوی وی؟ نو پدې آیت کښې د دغه سوال جواب وشو چه چونکه دغه مونځونه به دغه وخت کښې د الله پاک د امر مطابق شوی وو نو دغه ضائع ندی، نو مراد له «ایمانکم» نه صلوتکم» دې نواطلاق د ایمان شويدي په صلوة باندې نو امام بخاری اونور محدثین وائی چه دا دقبیلې داطلاق دکل نه دې په جز، باندې نومعلومه شوه چه صلوة او دارنگه نوراعمال جزء دی دایمان نه نو ایمان مرکب دې، اوجمهور فقها او ماتریدیه وائی چه ایمان بسیط دې او دا دقبیلې داطلاق دمقتضى «بالکسر» نه دې په مقتضى «بalfتح» باندې چه ایمان مقتضى «بالکسر» دې اوصلوة مقتضى «بalfتح» دې اوپه دې کښې اشاره ده چه دغه مونځونه دوجې دایمان نه دی نوځکه برباد نه دی.

قَدْ نَرَى	تَقَلُّبَ	وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ	فَلَنَوَلِّيَنَّكَ	قِبْلَةً
بېشکه مونږ وينويابيا مخ اړول ستادطرف	دآسمان ته،	پس خامخاباواوگر وومونږتالره	هغه قبلې ته	
تَرَضُّيْهَا قَوْلٍ	وَجْهِكَ	شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ	وَحَيْثُ	مَا كُنْتُمْ قَوْلُوا
چې ته نې خوشوي، نوپس واروپه مخ خپل طرف	دمسجدحرام ته،	اوکوم ځانې چه يې تاسونوگرزوي		
وَجُوهَكُمْ	شَطْرَةَ	وَإِنَّ	الَّذِينَ أُوْتُوا	الْكِتَابَ
مخونه خپل طرف دهغې ته،	اوبېشکه هغه کسان چه هغوی ته کتاب ورکړې شوېدې	خامخابوهيږي		
اللَّهُ	الْحَقُّ	مِنْ رَبِّهِمْ	وَمَا اللَّهُ	بِغَافِلٍ عَمَّا
چې بېشکه داقبله بدلېدل حق دي	دطرفه درب ددوی نه،	اوندې الله بې خبره دهغه عملونو ته چه دوی نې کوي		

«قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ» «قد» د تحقيق لپاره راځي او «تقلب» باب تفعل

دتکرار لپاره دې يعنی بيا بيا گرزول دمخ او«ی» په معنی د«الی» سره دي، دحدیث د بخاری

وغیره مفهوم دې چه حضور ﷺ کله هجرت وکړو مدینې نه نومونځ نی وکړو بیت المقدس ته شپاړس ۱۶ یا ۱۷ اوولس میاشتی خو دانی خوښه وه چه قبله بیت الله شی ځکه چه بیت الله قبله د ابراهیم ﷺ وه او د اهل عرب اسلام ته را نژدې کولو عمده ذریعه وه او په اهل کتابو کښې چه چا ایمان راوړلو نوهغوی ایمان راوړلې وواوچه کوم باقی وو نوحضور ﷺ دهغوی د ایمان نه مایوس شوې و لکه ددې آیت نه معلوم شوې وه : ﴿ أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ ﴾ الایه

﴿وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ﴾ الایه . نو دنی ﷺ دا خوښه وه چه بیت الله خما قبله شی او دانی توقع هم وه ځکه چه ددین امامت اوسیادت دینی اسرائیلونه بنی اسماعیلونه منتقل شوې وو نویکاروه چه قبله دې هم هغه مقررشی چه هغه قبله د ابراهیم ﷺ او اسمعیل ﷺ وه ، نوددې وجې نه به نبی ﷺ دوحی په توقع کښې آسمان ته باربار کتل اوانه ﷺ خو د جهاتو او مکان نه پاک دې خویا هم په قرآن اوحديثو کښې تجلیات خاصه آسمان طرف ته منسوب کړې شوی دی ، نوځکه به نبی ﷺ آسمان ته باربار کتل په وجه د اشتیاق اود امیدسره ، نوالله تعالی اول دا آیت نازل کړو چه : ﴿قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ - الایه﴾ او وعده نې ورسره وکړه چه زه به تاته حکم د تحویل درکوم ، او بیا نبی ﷺ د دغه وعدې پوره کولو لپاره ورسو حکم وکړو «فول وجهک» نوپدې طریقه سره نبی ﷺ ته دوه وارې خوشحالی اومسرت حاصل شو چه اول نبی خبرورکړو چه ستاخوښ کار به کوم اویبانی ورته خوښه پوره کړه

﴿فَلَنُؤْتِيَنَّكَ قِتْلَةً تَرْضَاهَا﴾ لام دتاکیدد وعدې لپاره دې «او ترضاه» مضارع په معنی دحال سره یا په معنی دماضی سره ده ، ددې آیت دا تشریح جمهورو مفسرینو بیان کړیده اوحضرت الاستاذ رحمه الله دخپل شیخ حضرت مولانا حسین علی رحمه الله یوبله توجیه هم لیکلی ده اوفرمایلی نبی دی چه دا په دائره دتاویل کښې داخله ده اوپه تفسیر بالرای کښې نده داخله نودغه توجیه چونکه بظاهر د روایت حدیث او دجمهورومفسرینو د توجیه نه مخالفه ده نو بهتره واسلم توجیه دا د جمهورو توجیه ده ، والله اعلم .

﴿فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ دا دوعدې ایفاء ده ، د «وجه» نه مراد کل بدن دې «اوشطر» په معنی دطرف اوجانب دې اود «مسجدحرام» نه خانه کعبه مراد ده . او مدارک وغیره وانی چه په ذکر کولو د مسجد حرام کښې اونه ذکر کولو دکعبه کښې اشاره ده چه

جب استقبال جهت د قبلې ته دې، نه خاص خانه کعبې ته، اودا حکم په حالت دصلوة کښې راغلې دې چه دوه رکعتې بیت المقدس طرف ته شوی وو، اودوه رکعتې بیت الله طرف ته اداشو او دغه مسجد ته مسجد القبلتین هم پدې وجه سره ویلی شی.

اوپدې کښې اختلاف دې چه اول مونځ بیت الله ته دظهر وو اوکه دعصر وو دواړه روایتونه موجود دی. محدثین حضرات ئی تطبیق دا کوی چه اول علی الاطلاق دظهر مونځ وو او اول کامل اوپوره مونځ بیت الله ته دعصر وو، اودارنگه په دې کښې اختلاف شویدې چه اول حکم د تحویل قبله په گوم مسجد کښې شویدې نو راجح خبره داده چه د تحویل قبلې حکم اول دظهر په مونځ کښې په مسجد بنو سلمه کښې چه هغې ته مسجد القبلتین ویلی شی په حالت د مونځ کښې شوې دې او مقتدیانو ټولومځ کعبې طرف ته کړو اورجال د نساؤ خائ ته راغلل اونسا درجالو خائ ته راغلل او دا تبدیل دموضع اگر چه عمل کثیر دې او عمل کثیر خو مفسد دصلوة وی، لیکن کیدې شی چه دا واقعه دهغه وخت وی چه په دغه زمانه کښې عمل کثیر مفسد دصلوة نه وو یا دا موضع دضرورت وو اومواضع دضرورت مستثنی دی لکه چه صلوة دمطلوب، یا دمحدث لپاره بناء جائزه ده

﴿وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ﴾ دمخکښ نه خصوصیت فهمیدو نوپدې آیت کښې تعمیم وشو دحکم دقبلې ټول امت ته، اوبیا وروستو آیتونو کښې تعمیم کیرې دمکان چه کور وی اوکه مسجد، بر وی اوکه بحر، مشرق وی اوکه مغرب، اوبیا تعمیم د احوالو کیرې یعنی که حال دسفر وی اوکه حال دحضرو وی.

﴿اِنَّ الَّذِيْنَ اٰتَوْا الْكِتٰبَ لَيَعْلَمُوْنَ اَنَّهُ الْحَقُّ﴾ دادریم جواب دې، او دتحویل قبلې دویم اجمالی علت دې او «انته» ضمیر تحویل قبلې ته راجع دې یعنی اهل کتابو ته معلومه ده چه د آخری نبی قبله به بیت الله وی نو ددوئ اعتراض په تحویل قبله باندې محض عناد اوسفاهت دې.

وَلٰكِنْ اَتَيْتِ الَّذِيْنَ اٰتَوْا الْكِتٰبَ بِكُلِّ اٰيَةٍ مَّا يَتَّبِعُوْنَ قِبْلَتَكَ وَمَا اَنْتَ بِتَابِعٍ

اوکه () نه راوړې اهل کتابو ته هر قسم دلیل نو تابعداري نه کوي دوی دقبلې ستا، اونه ته تابعداري کوونکې نې

﴿قَبْلَهُمْ ۖ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ ۚ وَلَئِنْ اتَّبَعْتَ

دقبلي ددوی اونه دي بعضي ددوی تابع کیدونکي دقبلي بعضي نورو، او که) چري بالفرض تابعداري او کړي نه

﴿أَهْوَاءَهُمْ مِّنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۚ إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ﴾

دخواهشاتو ددوی روستو دهغي نه چه راغلي دي تاته علم، نویبشکه ته به په دغه وخت کښي خامخا دظالمانو نه شي

﴿وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ﴾ دا بیان دي دضد او عناد داهل کتابو یعنی دوی ته علم دي دحقوالی (حقیه) دتحویل دقبلي خو دحسد اوضد وجي نه خپله قبله نه پریږدي اوستا اتباع نه کوی ﴿يَكُلُّ أَمْرٍ﴾ یعنی دلیل اوحجت په حقوالی (حقیه) دتحویل قبلي ﴿مَّا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ﴾ ماضی په معنی دمضارع ده «ای لایتعون» ځکه جزا د (ان) استقبال وی اواخفش ویلی دی چه (ان) په معنی د (لو) سره دي او جواب د (لو) ماضی وی وهوبعید ﴿وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتِهِمْ﴾ پدیکښي اخباردي په کلك والی دنیی ﴿﴾ په خپله قبله باندې (ای) کثیر، اوصاحب دروح المعانی وائی چه اهل کتابو ددهونکي ورکولولپاره ویل چه ای محمد ﴿﴾ ته دوباره بیت المقدس خپله قبله وگوزوه نومونږبه ستا اتباع وکړو، نوالله تعالی ددوی دا طمع قطع کړه. یا دا خبر په معنی دنهی سره دي یعنی اتباع مکوه دقبلي ددوی (قوطلی).

﴿وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ﴾ په دیکښي د اهل کتابو خپل مابین کښي دحسد او عناد ذکر دي. یعنی ددوی حسد په تاپوري مخصوص ندې بلکه خپل مینځ کښي هم ضد او عناد کوی اگرچه یوبل ته قریب دی نوتاسره به ولې حسدنه کوی، یهودیان صخره دبیت المقدس ته قبله وایی «هیکل» اونصاری ځای دولدت دعیسی ﴿﴾ بیت الشرق یعنی جانب مشرقی قبله گنړی اگر چه دغلته عمارت یامکان نشته دي هغه قبله گرزوی.

﴿وَلَئِنْ أَتَيْتَ أَهْوَاءَهُمْ﴾ په دیکښي تحذیر دي په اتباع داهل کتابو او خطاب حضور ﴿﴾ ته دي او مراد ترینه امت دي یا کلام علی سبیل الفرض ویلې شوي دي یعنی اتباع دقبلي داهل کتابو اودهغوی دخواهشاتو دومره سخت ترین جرم دي که چري بغرض محال ستانه صادري نو ﴿إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ﴾ نوبل څوک به څرنگ معاف شی نوددي وجه نه صاحب دبیضاوی وائی چه دلته اووه ۷ تاکیدات دي: ۱- لام - ۲- قسم مقدر ۳ ان - ۴- حرف من - ۵- لام په جانب دخبر کښي ۶- حکم کول په ظلم سره ۷- ظالمین جمع راوړل.

الَّذِينَ اتَيْنَهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ

معه کسان چې ورکړې دي مونږ هغوی ته کتاب پیژني حقانیت ددې رسول داسې لکه چې پیژني خامن خپل

وَأَنَّ قَرِيبًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ۝ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ

اوبشکه یوه ډله ددوی نه پټوي حق لره اوحال دادې چه دوی پوهیږي همدحق دې دطرفه درب ستانه

فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ۝

پس مه کږه ته دشک کوونکونه

وَيَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ» (يعرفونه) ضمير يا راجع دې حضور ﷺ ته او مراد ترينه

نبوت دحضور ﷺ دې، عبدالله بن سلام فرماني «ولقد عرفته حين رأيته كما اعرف ابني

ومعرفتي محمد ﷺ اشد من معرفتي لابني» يعني چه مانبي ﷺ وليدو نوما وپیژندو لکه خپل

زوی چه پیژنم بلکه دنبي ﷺ پیژندل زیات وو دپیژندلو د زوی ځا نه، او په بل روایت کښې

داسې مفهوم دې چه د زوی په باره کښې دا احتمال کیدشي چه مورنی خیانت کړې وی

اودنبي ﷺ په حق والی اونبوت کښې هېڅ شک نشته دې، یا ضمیر د «يعرفونه» راجع دې

تحويل قبلي ته او دا توجیه اوفق د سیاق او سیاق سره ده (کبر، قرطبي).

تحويل قبلي ته او دا توجیه اوفق د سیاق او سیاق سره ده (کبر، قرطبي).

﴿لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ﴾ د «الحق» نه مراد دحضور ﷺ رسالت اوصفات دی یا امر دتحويل قبلي

دې. ﴿وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ يعني دا کتمان دحق دمعدورئ او لاعلمی په وجه نه دې

«الحق» مبتداً «من ربك» خبر دې یعنی حق دطرف دالله ﷻ نه راځي په ذریعه دوحی سره یا

«الحق» خبر د مبتداً محذوف دې «ای هذا هو الحق من ربك فلا تكونن من الممترين».

«الحق» خبر د مبتداً محذوف دې «ای هذا هو الحق من ربك فلا تكونن من الممترين».

وَالْحَقُّ	وَجْهَةً	هُوَ	مَوْلَاهَا	فَاسْتَبِقُوا	الْخَيْرَاتِ
------------	----------	------	------------	---------------	--------------

اودهرچا دپاره یو طرف یعنی قبله وي چه دې مخ کوونکې وي هغې ته نومخکښ شی ديو بل نه نیک کارونو ته

أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ

هرجرتنه () چې یی تاسو نورا به ولي تاسوالله ټول، بېشکه الله په هرڅیز قادر دې اودهرخایه () چه اوځي ته سفرته

قَوْلٍ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ

نوگرزوه مخ خپل طرف د مسجد حرام یعنی کعبې ته، او بېشکه دامخ کول کعبې ته خامخا حق دی د طرفه درب ستانه

وَمَا لِلَّهِ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

او ندې الله بې خبره دهغه عملونو ته چه تاسو نې کوي

﴿وَلِكُلِّ وُجْهٌ﴾ تنوین په «لکل» کښې عوض دې «ای لکل ملة او لکل شخص»، او «وجه» فعله وزن مصدر دې په اصل کښې «وجه» و په معنی دمتوجه الیه سره یعنی هغه خائ چه هغې ته توجه کولې شی په مانځه کښې یا هر هغه کار چه انسان هغې ته توجه کوی عام لدینه که دین او مسلك وی او که قبله وی ﴿هُوَ مُوَلَّيَا﴾ «هو» ضمیر راجع دې «کل» ته په اعتبار دلفظ سره او «ها» مفعول اول د «مولی» لپاره دې او مفعول ثانی مقدر دې چه (وجهه) دې - معنی داده (۱) چه د هر اهل ملة لپاره یو قبله او جهت وی خواه که بحق وی لکه مسلمانان او که په خپل خواهر سره وی لکه یهود نصاری. چه دغه اهل ملة دغه جهت ته مخ گرزوی نو اهل اسلام هم یو عظیم ملت دې نو دوی لپاره هم یوه مستقلة قبله په کاروه لکه دیهودو، خاندله قبله وه او دنصاری و خاندله قبله وه نو که دمسلمانانو خاندله مستقلة قبله شوه. نو داخو د اعتراض وجه نشی کیدی

﴿فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ﴾ یعنی دمعترضین اعتراض ته توجه مکوی اونیک کارونوته سبقت کوی (۲). په مسلمانانو کښې د هر اهل طرف لکه مشرق مغرب شمال جنوب شولپاره یو جهت وی چه دوی هغه جهت ته مخ گرزوی لکه دکعبې نه مشرق جانب والا مغرب طرف ته مخ گرزوی او مغرب والا مشرق جانب ته. (۳) - دهر شخص یا قوم لپاره یو مسلك او مخه وی چه دې هغې ته مخ کوی یعنی د زړه تعلق ورسره ساتی مثلاً څوک ددین سره او څوک ددنیا سره څوک دمسجد سره او څوک د مندر سره څوک دالله تعالی سره او څوک دبتانوسره، څوک دتوحید سره او څوک دشرک سره او څوک دسنت سره او څوک دبدعت سره نو : ﴿فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ﴾ پدې امورو کښې دخیراموروته سبقت کوی اولکه څرنگه چه په تشریعی امورو کښې خلق مختلف طبائع او مزاجونه لری نودغه شان په تکویناتو کښې هم خلق مختلف مزاجونه او طبائع لری دچا د زړه تعلق دزراعت سره دې او د چا دتجارت او دچا دصنعت سره وغیره «کل میسرالمخلوق له» ﴿أَلَيْسَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا﴾ یعنی په آخرت کښې به الله تعالی تاسودهر ملک او طرف نه راجمع کړی ﴿وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ﴾ دا تعمیم دې په اعتبار دخروج سره

کور کلی نه یعنی که په کور کلی کښې نې او که باهرنې خوپه هر حال بیت الله ته مخ کوه په مانځه کښې

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ قَوْلٌ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ

ودهره خایه چه اوځې ته نویس گرزوه، مخ خپل طرف دمسجدحرام ته یعنی کعبې ته. او کوم ځانې کښ چې یی تاسو

قُولُوا وَجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ

نورگرویی مخونه خپل طرف دهغې ته، ددې دپاره چې نه وی د خلقو دپاره په تاسو هیڅ دلیل مگر هغه خلق

ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلَا تَمْنَعُوا نِعْمَتِي

چې ظالمان دي ددوی نه، نو مه ویریرئ ددوی نه او ویریرئ ځماته. اوددې دپاره چه پورا کړم نعمت خپل

عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

په تاسو باندې اوددې دپاره چه تاسو سمه لار او مومئ

﴿وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ﴾ دا تعمیم په اعتبار دسفر او حضر سره دې ﴿وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ﴾ دا تعمیم

په اعتبار د اشخاص سره او د امکانو سره دې یعنی په هر مکان کښې چه تاسوئی اگر که په بیت

المقدس کښې ئی خومخ به بیت الله ته گرزوئ. حضرت شیخ الهند رحمته الله علیه فرمائی چه دتحويل قبلې

د حکم مکرر کولو وجه داده چه ددې لپاره متعدد علتونه ذکر کیدل نودهر علت سره حکم هم مکرر شو

د ﴿فَقَدْ نَزَى تَقَلَّبَ وَجْهَكَ﴾ نه معلومه شوه چه د رسول صلی الله علیه و آله رضا جوئی او اظهار تکریم مقصود دې

او د ﴿وَلِكُلِّ وَجْهَةٌ﴾ نه معلومه شوه چه عادة دالله تعالی دادې چه هر صاحب شریعت رسول ته

مستقله قبله ورکوی او د ﴿لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ﴾ نه معلومه شوه چه علت دتحويل لپاره دفع د الزام

ده. یا ددې تکرار وجه داده چه دتحويل قبله مهتم بالشان امر دې اوبل داچه بې وقوفه یهودیان دنسخ

فائل نه وو نود تاکید لپاره د احکم مکرر شو چه دا عین حکمت اوبلاغت دې یا وجه داده چه په اول

آیت کښې تعمیم د احوالو او په دویم آیت کښې تعمیم د مکان او په دریم کښې تعمیم د زمان

مقصود دې ﴿لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ﴾ دادویم علت تفصیلی او څلورم جواب دې اود «حجة» نه

مراد صحیح دلیل او معقول اعتراض دې یعنی که چری دتحويل قبله نوې شوې نو بیا به اهل کتابو

او دارنگه مشرکن عرب حجت پیش کوؤ چه په ملت ابراهیمی کنې خوقبله بیت الله دې اودارنگه به مخکنو کتابونو کنې ئی لیکلی دی چه دنی آخرالزمان قبله به بیت الله وی نودا حجت صحیح دلیل او معقول اعتراض وؤ

﴿إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ﴾ دا استثنا منقطع ده او د «ظلموا» نه مراد معاندین دی یعنی صحیح او معقول اعتراض خو دفع شو. لیکن معاندین اعتراضونه نه پریردی خو ﴿فَلَا تَحْشَوْهُمْ﴾ ددوی د طعنونو او اعتراضونو نه مه پریرئ او دهغوی د اعتراض او دطعن دوجه نه عمل په قبله مه پریردئ او خما نه وریریرئ او خما د عظمت دیرې دوجه نه خما د حکم تعمیل وکړئ

﴿وَلَا تُمْ يَغْمِي عَلَيْكُمْ﴾ دا عطف دې په «للا» باندې نودا هم علت تفصیلی دې خویه معطوف علیه کنې دخیر د دنیا ذکر دې چه هغه ظهور د غلبې دې په مخالفینو په دفع اعتراض دهغوی سره اوبه معطوف کنې بیان د خیر د آخرت دې، د اتمام نعمت نه مراد دخول جنت دې، رواه الترمذی عن معاذ بن جبل والبخاری فی الادب المفرد،

یاترینه هدایت کول دی قبلې ته «قرطبی» یاترینه مراد موت دې په اسلام، بیا دخول جنت ته،

بیا دیدار الهی دې «خانن» اللهم ارزقنا هذه.

كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ
لکه څنگه چه لیرلې دې مونږ په تاسو کنې رسول د جنس ستاسونه لولې په تاسو آیاتونه زمونږ اویا کوي تاسود کفرته
وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ۚ فَادْكُرُونِي
او تعلیم درکوي تاسوته د کتاب او د حکمت او تعلیم درکوي دهغه څه چه تاسو به هغې نه پوهیرئ. نویس یادوی ما(ا)
أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُون ۚ
نوزه هم یادوم تاسو او شکر کوئ خما او ناشکرې مه کوئ

هَ كَمَا أَرْسَلْنَا «کاف» لپاره، د تشبیه دې او «ما» مصدریه او جار مجروره په محل نصب

کنې دې صفت دې دمفعول مطلق مقدر لپاره، تقدیر د عبارت داسې دې «لأنهم نعمی اتماماً مثل اتمام ارسال الرسول» یعنی لکه څنگه چه تاسوته می افضل، اعز، اکرم، رسول درکړیدې نودغه شان

1 تاسو الله ځلا دوه قبلووالا او گرزولی نو د الله ځلا شکر کوئ او هغه یادوی

می - سوره افضله قبله در کړه

«وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ» ددینه مراد تیرشوؤ امتونواو درسونونقصص ، اواحوال
د راتلونکو حالاتوتذکره ده چه هغه په ماسوا دوحی سره نشی حاصلیدی نو دا تخصیص
مع التعمیم شو

«فَاذْكُرُونِي» دا تفریع ده په ماقبل باندې. یعنی هرکله چه الله تعالی تاسودوؤ قبلو والا
وگرزولئ اوخپل نعمت ئی درباندې تام کړو اوافضل رسول ئی درکړو نواوس تاسو الله تعالی
یادوئ اوشکرې کوئ. اومفسرینوتصریح کړیده چه ذکرعام دې که په قلب سره وی اوکه په لسان
سره اوکه په اعضاؤ او جوارحو. اعمالو، افعالو سره وی. او د ذکر فوائد اوفضائل ډیرزیات دی
خودتولو نه لوی فضیلت ئی دادې چه «أَذْكُرْكُمْ وَأَشْكُرُوا لِي» ((وفی الحدیث القدسی یقول الله
عزوجل اناعندظن عبدی بی وانامعه اذاذکرنی فان ذکرنی فی نفسه ذکرته فی نفسی وان ذکرنی فی ملا
ذکرته فی ملا خیرمنهم وان تقرب الی شراً تقرب الیه ذراعاً وان تقرب الی ذراعاً تقرب الیه باعاً وان
اتانی بمشی اتیه هرولاً)) متفق علیه، امام رازی رحمته الله دمفسرینو د هغه عباراتو ذکر کړیدی چه
هغوی دلته ددې آیت په ذیل کښې ویلی دی.

(۱) اذکرونی بطاعی اذکرکم برحق(۲) اذکرونی بالدعاء اذکرکم بالاجابة والاحسان
(۳) اذکرونی بالثناء والطاعة اذکرکبالتناء والنعمة (۴) اذکرونی فی الدنیا اذکرکم فی الاخرة (۵)
اذکرونی فی الخلوات اذکرکم فی القلوات (۶) اذکرونی فی الرخاء اذکرکم فی البلاء (۷) اذکرونی
بطاعی اذکرکم بمعونتی (۸) اذکرونی بمجاهدتی اذکرکم بمدایقی (۹) اذکرونی بالصدق
والاخلاص اذکرکم بالخلاص ومزیدالاختصاص (۱۰) اذکرونی بالربوبیة فی الفاتحة اذکرکم
بالرحمة والعبودیة فی الخاتمة (۱۱) اذکرونی بالمجاهدة اذکرکم بالمشاهدة : ای دیدارالهی.
نومعلومه شوه چه بنده چه د الله تعالی خه قسم ذکرکوی نو دالله تعالی دطرفه دهغې مطابق
ذکرکیرې «واشکروالی» ذکرلکه چه په لسان اوقلب اوجوارحوسره کیدی شی نودغه شان
شکرهم کیدی شی اواصل شکرچه دې نوهغه صرف العبدجمع مانعمه الله الی ماخلق لاجله دې

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٨﴾

ای ایمان والو! مدد حاصل کړئ په ذریعه د صبر او مونځ سره . بېشکه الله د صبر کوونکو سره دې

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ﴾ مسلمانانو ته به د کفارو د طرفه هروخت

تکالیف رسېدل او چه تحويل د قبلې وشو نو معاندین ته د ضرر رسولو یوه بله بهانه جوړه شوه نو پدې موقعه باندې الله تعالی مسلمانانو ته تلقین وکړو چه د هر قسم مصائب او مشکلاتو په وخت کښې په خپل خدای توکل کړئ او د هغه سره خپل کامل تعلق ساتئ او صبر کوئ او مونځ کوئ نو د صبر او مونځ په ذریعه سره د الله تعالی مدد راځي بعضې حضراتو د صبر نه روژه مراد کړیده ، کمالین،

﴿إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾ مراد معية خاصه دې يعنې معية په عون او خصوصی رحمت سره

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ قُتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمُوتَ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٩﴾

اومه وايئ تاسو هغه چاته چه قتل کړ شئ په لار د الله کښې چه دوی مړ دي ، بلکه دوی ژوندي دي لیکن تاسو نه پوهیږئ

﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ قُتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمُوتَ﴾ بَلْ أَحْيَاءٌ﴾ يعنې د تحويل قبلې په وجه به

امتحانات راځي او بخت به کيږي او نوبت به قتل قتال ته رسی خو چه څوک د الله تعالی په لار کښې قتل شی نو هغوی ته مړه مه وایئ بلکه هغه ژوندی دی خو تاسو د هغوی په ژوندون باندې نه پوهیږئ ، «ولا تقولوا» معطوف دې په «واستعينوا» باندې اود «يا ايها الذين آمنوا» تحت دې او په سورة آل عمران کښې ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمُوتًا﴾ بَلْ أَحْيَاءٌ﴾ دې او د دواړو نه مقصود يو دې چه هغه تعظيم شان تکریم د هغوی دې چه په خوله ورته اموات کسانرالاموات مه وایئ او په اعتقاد کښې ئی هم دنورو امواتو پشان مه گنړئ . مفسرينو ليکلی دی چه په غزه بدر کښې څوارلس صحابه کرام شهيدان شول نو بعضې خلق وويل چه دوی مړه شو او د دنيا دمرو اولدتونو نه محروم شول نو الله تعالی دا آيت نازل کړو اود «في سبيل الله» نه مراد اعلاء د کلمه الله ده عام لدينه چه دا قتل په ميدان جهاد کښې وی او که مرابط وی او که

جو دعوت دو جہی نہ وی «اموات» خبر د مبتدا مقدر دے «ای ہم اموات» . سوال کیہی
 جہ ہدی آیت کنبی صراحتہ منع وشوہ د اطلاق دمیت نہ پہ شہید باندی حالانکہ احادیثو کنبی
 طلاق دمیت پہ شہید باندی شویڈی کمافی حدیث جابر علیہ السلام «مات ابی عبداللہ، یوم احد»،
 وغرذلک او دارنگہ پہ عبارتو دفعھاؤ کنبی اطلاق دمیت کیہی پہ شہید او دارنگہ مقتول
 حرمیت وی نو دلفظ «یقتل» نہ ہم معلومہ شوہ چہ شہیدمیت دے او دارنگہ پہ شہید باندی
 نول احکام دمیت جاری کیہی لکہ جنازہ، دفن، تقسیم د میراث دہفہ اودمنکوہ سرہ نکاح
 حتمیل دا تول احکام دمیت دی، نو چہ شہید میت نوی نو دا احکام پری ولہی جاری کیہی

(۱) جواب مقصود دلته نفی دموت نہ دہ بلکہ مراد دادی چہ دنوروامواتو پشان اموات
 مرہ، نہ دی۔ بلکہ دوی تہ پہ برزخ کنبی ممتاز حیات حاصل دی

حضرت تہانوی رحمہ اللہ لیکلی «ایسے مقتول کو شہید کہتے ہیں اور اس کی نسبت گویا کھانک وہ مرگیا صحیح
 اور جائز ہے لیکن اس کی موت کو دوسری مردوں کی سی موت سمجھنے کی ممانعت کی گئی ہے»

تفسیر خازن لیکلی دی «بموتلة غیرہم من الاموات» اوپہ تبصیرالرحمان کنبی نی ویلی
 دی «کسانوالاموات» (۲) شاہ عبدالعزیز رحمہ اللہ فرمائی چہ د «اموات» نہ مراد ہفہ دی چہ
 ارواح نی مرہ وی، او دروح مرگ دادی چہ دے کلہ پہ بدن کنبی وی نو بدن پہ ذریعہ خوہفہ
 نہ لذتوہ حاصلیہی لیکن چہ کلہ بدن نہ جدا شی نو لذتوہ محروم شی نو داسی روح تہ
 مر ویلی شی، نو حاصل دادی چہ دلته پدی آیت کنبی دیوخاص قسم موت د اطلاق کولونہ
 منع شوہ دہ، او دحقیقی موت نفی مقصود ندہ «بَلْ اَحْيَاءُ» ای بل ہم احياء، او مراد حیاة
 نہ حیاة برزخی دے لکہ چہ دلالت کوی پدی باندی داقول «ولکن لا تشعرون» بیضاوی وائی
 چہ ددی ژوند علم پہ حواسو اعقل سرہ نہ لگیہی بلکہ پہ وحی سرہ ثابت دے، ابن کثیر رحمہ اللہ
 وائی «الشهداء فی برزخہم احياء» صاحب دروح المعانی وائی «لانہامن احوال البرزخ — الخ» .

سوال برزخی حیاة خوتولوامواتو تہ حاصل دے پہ نزد داهل سنت والجماعت نو بیا
 تخصیص دشہید ولہی وشو؟ جواب دلته مقصود دامتیازی حیاة ثابتول دی چہ ہفہ حیاة
 عامر انسانانو تہ ندی حاصل او دہفہ تفصیلی کیفیت چونکہ پہ عقل کنبی راتلل مشکل
 و او معلومول نی ضروری فی الدین نہ و نوپہ اجمالی بیان باندی اکتفا وشوہ اوبیائی

و فرمايل ﴿وَلٰكِنْ لَا تَشْعُرُوْنَ﴾ اوددي تفصيل حضرت مولانا اشرف على تھانوی رحمۃ اللہ علیہ ليکلي دې په بيان القرآن کښې اودارنگه په اشرف الجواب ص ۲۳۲ کښې دهغې حاصل دادې ۱- چه حياءَ برزخی دعامو خلقو معمولی اودانی دې ۲- اودشهادؤ حياءَ قوی دې حتی چه دهغې اثر خلاف معمول ظاهری بدن ته رسیدلې دې هغه دا چه دشهید بدن نه خاوری کیږي او دجوندي سړی د بدن پشان صحیح سلامت وی لکه ددې مشاهده شوې ده. اوبعضې اولیا او صالحین هم پدې فضیلت کښې دشهادؤ سره شریک دی، اوکه **خوک دا سوال** وکړی چه ددې خلاف مشاهده شویده، نو **جواب** دادې چه ددې موافق مشاهده هم شویده. نو د دینه بالکلیه انکار ندې پکار چه دشهید بدن نه خاورې کیږي، بله دا چه دا حکم دحقیقی شهید دې او دحقیقی شهید لپاره څه شرایط دی چه هغه به نوی موجود شوی، بهرحال دا خبره ثابت ده چه دشهید بدن نه خاورې کیږي زیات نه زیات دومره کیدې شی چه دا قاعده اکثریه وی او کلیه نوی ۳- او د انبیاء علیهم السلام حياءَ برزخی اقوی دې چه دهغې اثر دادې چه دهغوئ ابدان هم په قبور وکښې سالم وی اودهغوئ د ازواج سره نکاح جائز نده پشان دجوندو او دهغوئ میراث نشی تقسیم کیدې دجوندو پشان، حضرت تھانوی رحمۃ اللہ علیہ په بیان القرآن کښې داسې عبارت لیکي :

اوربھی حیات ہے جس میں حضرات انبیاء علیہم السلام - الخ .

اوپه اشرف الجواب کښې داسې عبارت لیکي :

مُریاد رے کہ اس حیات سے مراد ناسوتی نہیں ہے وہ دوسری قسم کے حیات ہے جس کو حیات برزخیہ کہتے ہے

دا تصریح ده پدې چه **حیات دانیاء** حياءَ برزخیه دې. دنیویه نه دې. صاحب دفتح الباری به باب غزوة أحد کښې ددې حدیث ((كَأَلْمَوَدِّعِ لِلْأَحْيَاءِ وَالْأَمْوَاتِ)) : په تشریح کښې لیکي ((واماتودیع الاموات فيحتمل ان يكون الصحابي اراد بذلك انقطاع زيارته الاموات بجسده، لانه بعدموته وان كان حياً فهي حياة اخروية لا تشبه حياة الدنيا - صفحه ۹۲ جلد ۸))

فائده اهل سنت والجماعت دحیات برزخی قائل دی اومعتزله ترینه منکر دی نو د اهل سنت والجماعت په نزد د «بل احیاء» معنی داده چه دوئ فی الحال ژوندی دی یعنی په برزخ کښې اومعتزله د «بل احیاء» معنی داکوی «بل یحیون یوم القیامة فیجزون احسن الجزا» لکه د «ان الابرار لفی نعیم» معنی داده چه په آخرت کښې به په نعیم کښې وی، بعض خلقو د «بل احیاء» معنی داکړیده چه دوئ احیاً دی په حیاة حکمیه سره چه هغه ذکر جمیل اوثنأ جلیل ددوئ ده «کما روی عن علی رضی الله عنه هلك خزائن الاموال، والعلماء باقون مابقی الدهر اعیانهم مفقودة واثارهم فی القلوب موجودة» ، اوبعضو ویلی دی چه مراد دموت نه ضلالت دې اومراد دحیاة نه هدايت دې «ای لاتقولوا هم اموات فی الدین ضالون بل هم احیاء بالطاعة» صاحب دروح المعانی د دې اقوالو متعلق وائی «کلهم باطل» البه دحیاة برزخیه په باره کښې د اهل سنت دوه قوله دی: (۱) داکثر سلفو قول دادي چه دا حیاة روح اوجسد دواړولره دې (۲) دا حیاة روحانی دې یعنی روح دشهید چه د بدن نه جدا شو نو دا ژوندې دې او د لذتونو نه محرومه ندې، صاحب دروح المعانی وائی چه اول قول داکثر سلفو دې اومشهور ترجیح ده قول اول ته، یولدې وجه نه چه «عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ» پرې دلالت کوی ځکه رزق جسد مع الروح ته ورکولې شی بل دا چه دظا هر د هغه احادیثونه معلومیږی چه میت په قبر کښې کیښودلې شی نو بیا چاته نعمتونه ورکولې شی اوڅوک په گرزو نو سره وهلې شی او دا صفات د بدن دی، او دارنگه دبخاری وغیره روایت دې چه نبی صلی الله علیه و آله په دوه قبرونو باندې تیر شو نووئی فرمایل: «انما لیعذبان فی قبرهما — الحدیث» اوپه قبر کښې خوبدن وی، لیکن بیا اختلاف کړې دې قول اول والوجه آیا مراد د بدن نه هم دا بدن عنصری دې چه په قبر کښې ټکری ټکری کیږی اوکه بل بدن دې

(۱) نو بعضو ویلی دی چه دا بدن عنصری مراد دې اوهم دې بدن ته اعاده دروح کیږی لیکن په طریقه دحلول سره ندې اوپه متعارفه طریقه سره ندې اوالله تعالی عاجز نه دې ددینه چه پدې بدن کښې یونوعه حیوة پیداکړی اوهغه سبب دحس او ادراک وی، اگرکه مونږنی مشاهده نشو کولې لکه په حدیث کښې راغلیدی چه مؤمن ته دهغه قبروسیع شی دخوپورې چه دده نظر رسی، اگرکه مونږ ددې مشاهده هم نشو کولې

(۲) اوبعضو ویلی دی چه جسد آخر دې په صورت دطیر «مارغه» کښې په دلیل حدیث سره «ان ارواح الشهداء في صور طير خضر معلقة في قناديل الجنة — الحديث») اوبعضی وائی چه

جسد آخر دي په صوره د بدن د نيوې سره «بمخت لوى راى الرائى احدثهم لقال رأيت فلانا»

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ

او خامخابه مونږ از مېښت کوو ستاسو پلرې ویرې سره اولوېې سره او په نقصان د مالونو سره اونفسونو سره

وَالثَّمَرَاتِ ۚ وَبِئْسَ الصَّرِيعُنَ ۗ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا

اوميوؤسره او زېرې ورکړه صبر کوونکونه هغه صبر کوونکي چه کله اورسیري دوى ته څه مصيبت نودوى واي

إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ۖ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ

چه مونږ د الله مملوک یواو بېشکه مونږ هغه ته گرځيدونکي یو دغه کسان پدوي باندې برکتونه دي

مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ۝

د طرفه درب د دوى نه اورحمت دي، اودغه کسان هم دوى لارموندونکي دي

وَوَلَنَبْلُوَنَّكُمْ داد «بلاء» نه مشتق دي په معنی د امتحان سره او دالله تعالى امتحان د

اظهار د حقيقت لپاره وى اودعلم حاصلولپاره نه وى «بشيء» په دې کښې اشاره ده دپته چه

دا بلایا به کم وى په نسبت سره هغې ته چه دوى ترينه محفوظ کړې شوى دى «مِنَ الْجُوعِ»

يره د دشمن وغيره «وَالْجُوع» لوږه د قحط وغيره په وجه «وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ» د آمدنى

کميدل د حيواناتو هلاکونه وغيره «وَالْأَنْفُسِ» قتل کيدل، مړه کيدل دخپلوانو او ملگرو

«وَالثَّمَرَاتِ» ميوې، غلې، د زمکې آمدنى کميدل په سبب د قحط يادسيلاب يادگلې سره اود

امام شافعى رحمه الله نه مروى دى چه د «خوف» نه مراد خوف دالله تعالى دې او د «جوع» نه

مراد روژه ده او «نقص من الاموال» نه مراد ايجاب د زکوة او انفاق فى سبيل الله دې اود

«والانفس» نه مراد امراض دى، او د «ثمرات» نه مراد موت د اولاد دې چه هغه ثمره القلب ده

((كمات الحديث عن ابى موسى ان النبى ﷺ قال اذا مات ولدا العبد قال الله للملائكة اقبضم

ولد عبدى فيقولون نعم فيقول قبضتم ثمرة فواده فيقولون نعم فيقول فماذا قال عبدى فيقولون

حمدك واسترجع فيقول الله تعالى ابواب العبدى بيتا فى الجنة وسجود بيت الحمد)) . حاصل دادې چه

دا امور مذكوره تشريعى هم كيدې شى اوتكوينى هم، تشريعى خوف دالله تعالى نه دي

اودارنگه په جهاد كښې اوپه دعوت وركولو كښې دشمنانو ته، او جوع تشريعى روژه او

د حرام مال نه خان ساتل دى، او تشريعى نقص الاموال او حرام تجارت، ربوا، رشوت نه خان

ساتل دى، د زکوة، صدقات وركول دى اونقص د نفس په جهاد كښې بهادريت دي، ثمرات

آندنی د تجارت، زراعت په صحیح مصرف کښې خرچ کول، او تکیونی هغه دی چه ذکر شو
«وَكَثِيرَ الصَّبْرِ» د اعطف دې په مقدر باندې چه «فاصبروا» دې، یعنی کله چه تاسو ته
دا مصائب ورسی نو صبر کوئ او بشارت ورکړه هغه صبر کوونکو ته، دلته مبشر به محذوف دې
چه مابعد پرې دلالت کوی.

«إِذَا أَصَبْتَهُمْ مُصِيبَةٌ» تنوین لپاره د تنکیر دې یعنی هر قسم مصیبت وی چه وړوکی وی
او که لوی وی، په یو روایت کښې راغلیدی چه نبی ﷺ یو وارې په دیوه مړه کیدلو باندې
«انالله وانا الیه راجعون»، او فرمایل، نو عائشه «رضی الله عنہا» عرض وکړو چه یار رسول الله آیا داهم
مصیبت دې؟ نو نبی ﷺ او فرمایل چه «نعم! کل ما اذى المؤمن فهو مصيبة»، یعنی هر هغه شې
چه دهغې نه مسلمان ته پریشانی او تکلیف ورسی نو دغه مصیبت دې

«قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» دا په ژبه ویل سنت دی په وقت دمصیبت کښې او
اعتقاد ساتل پرې واجب دی، د «انالله» معنی داده چه مونږ دالله تعالی ملک یو، او هغه
زمونږ مالک حقیقی دې، او مالک حقیقی چه په خپل ملکیت کښې هر قسم تصرف کوی نو چالره
پرې حق د اعتراض نه وی، «وانا الیه راجعون» او ددې معنی داده چه مونږ د دنیا نه دالله
تعالی حضور ته پیش کیږو نو ددې نقصان بدله به را کوی، دیو حدیث مفهوم دې چه کوم بنده
دمصیبت په وقت کښې دا کلمه وائی نو الله تعالی به ده ته په دنیا کښې د نقصان نعم البدل
ورکړی او په آخرت کښې به ورته د اجر او ثواب ذخیره جمع کړی

«أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ» «صلوة» او «رحمة» قریب المعنی دی (۱).
نو بعضی وائی چه دا د تاکید لپاره او د تکرار لپاره دی او د تکرار د فائده کولو لپاره دواړه
ذکر شویدی یعنی په داسی خلقو باندې رحمت بعد رحمة او بې درېې رحمتونه او مهربانی
دی (۲) او بعضی وائی چه د صلوة نه مراد ثناء، مدح، برکت دې او د رحمة نه مراد مصیبت
لري کول دی (قرطی)، (۳) او بعضی وائی د «صلوات» نه عام رحمتونه مراد دی او د «رحمة» نه
خاص خاص رحمتونه (د هر شخص د استعداد مطابق)، مراد دی لکه په دنیا کښې د انعام
ورکولو په موقعه دعوت طعام عام وی، او نور انعامات د هر چا لپاره په قدر د حیثیت وی او
په اندازه خدمت سره وی «تهانوی»، (۴) یا «صلوات» دکمیته په اعتبار سره دې او «رحمة»

د کيفيه په اعتبار سره دى (۵) - يا «صلوات» د دنيا په اعتبار سره دې او «رحمة» د آخرت په اعتبار سره دې

﴿وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَعَدُونَ﴾ د دينه مراد کاميابى موندل دى په مقاصدو دينيه و او دنيويو کښ د جملې اسميه او تعريف دمبتداً اوخير، اوضمير فصل ذکر کولو کښې اشاره ده چه داسې خلق په هدايت باندې محکم دى، دحضرت عمر رضي الله عنه نه روايت دې ددې آيت په باره کښې «نعم العدلان ونعمت العالوة — اولئك عليهم صلوات من ربههم ورحمة — فهذان العدلان — واولئك هم المتهدون — فهذه العالوة»، «عدل» انوى ته وايي او «عالوه» سربارى ته وانى

إِنَّ الصَّافَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ ۚ فَمَنْ حَزَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ	
بِهِشكَ عَلَيْهِ (۱) اومروه د خاصو نبوتونه ددين دالله نه دي، نوپس څوک چه حج کوي ذبيت الله ياعمره کوي پس نشته گناه هيڅ	
عَلَيْهِ أَنْ يَحْتَفِفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا	
په هغه باندې چه سعي ځي راځي اوکړي په مينځ ددغه دواړو کښې، اوڅوک چه خپلې مينې سره اوکړي نيکي	
فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ	
نوپس بهشکه الله قدر دان دې او علیم دي	

﴿إِنَّ الصَّافَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ﴾ دا جزاب ددويمې شېبې دې په رسالت باندې چه يهوديانو ويل چه تاسو تعظيم کوئ دمکان د «اساف او، نائله» او دا خومکان دشرک وو حاصل دجواب دادې چه صفا او مروه په اصل کښې دشعائر الله نه دى، خومشرکانو ددې نه ځاني دشرک جوړ کړې وو «کذا قال تصير الرحمن» اوابن کثير اونورومفسرينو ددې آيت په شان نزول گڼي درې قسمه روايات نقل کړيدى : ۱- دعائشة رضي الله عنها روايت دې چه وو انصار مخکښې داسلام نه چه احرام اوتلبيه به يې کوله لپاره دمنا په مشلل «قدديد» مقام کښې اوحرج به ئى گټرلو په سعى د صفا اومروه کښې نو دا آيت نازل شو- الخ او ددينه معلومه شوه چه دوى داسلام نه قبل هم د «اساف ، نائله» سره نفرت وو ځکه چه دوى ځان له معبود مناة گرزولي وو . ۲- دحضرت انس رضي الله عنه اوابن عباس رضي الله عنه دروايت مفهوم داسې دې چه

صحابزو ویل چه دا سعی د صفا اومروه د امر د جاهلیت نه وه، نو د اسلام نه بعد دوی سعی پریځوده ځکه دانی امر د جاهلیت گنرلو، شعبي ویلیدی چه په صفا باندې یوبت وؤ چه دهغه نوم «اساف» وؤ او په مروه باندې بل بت وه چه دهغه نوم «نائل» وؤ

او اهل د جاهلیت به چه کله سعی کوله نو ددې دواړو استلام به ئی کولو او تعظیم به ئی کولو نو بعد د اسلام نه مسلمانانو دغه سعی گناه گنرله نو دا آیت نازل شو. ابن کثیر وائی چه محمد بن اسحق په کتاب السیره کښې ذکر کړیدی چه «اساف» سرې وؤ او نائله ښځه وه او دوی بشرین انسانان وؤ او زنائی وکړه په داخل دکعبه کښې نو دوی مسخ شو او گټې ترینه جوړې شوې نو قریشو کعبې ته مخامخ کیښودلې لپاره دعبرت دخلقو، نویا چه کله دیره زمانه تیره شه نو هغه گټی «صفا اومروه» ته نقل کړې شوې او عبادت ئی شروع شوو، نو د دې وجه نه مسلمانانو دا سعی حرج گنرله. ۳- د طواف ذکر په قرآن کښې وؤ او د صفا او مروه ذکر په قرآن کښې نه وؤ نو اصحابو دا سعی د صفا او مروه گناه گنرله نو دا آیت نازل شو «بخاری شریف ص ۲۲»

«مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ» شعائر جمع دشعيرة ده، څرگنده ښه او مخصوص ښه د دین اسلام ته ویلې شی او دا شامل دې مواقف د حج ته لکه سعی، طواف، منی، عرفات، او دارنگه شامل دې مساجد، اذان، وغیره ته او د هر اهل مذهب لپاره مخصوص ښه وی چه هغې ته دهغوی شعار ویلې شی لکه «زنار» دهندوانو «صلیب» دنصاری و شعار دې وغیر ذالک.

«فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ» په دیکښ اشاره ده چه سعی یغیر د حج او عمرې نه عبادت او ثواب ندې په خلاف د طواف نه.

«فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا» مراد د طواف نه دلته سعی ده، د لفظ د «لا جناح» نه امام احمد رحمته الله استدلال کړیدی چه سعی مستحب ده، امام ابوحنیفه رحمته الله وائی چه سعی واجب ده په دلیل د حدیث سره «ان الله كتب عليكم السعي فاسعوا»، امام مالک او امام شافعی رحمته الله وائی چه سعی فرض ده په دلیل ددغه حدیث سره ځکه چه «کتب» په معنی د «فرض» سره دې او د «فاسعوا» نه هم فرضیت معلومیږی، او امام ابوحنیفه رحمته الله فرمائی چه فرضیت په خبر واحد سره نه ثابتیږی نو وجوب پاتې شو، او د امام احمد رحمته الله استدلال نه

جواب هغه دي چه ذکر دي په حدیث دعائشة رضی اللہ عنہا کښ چه جواب ورکوی (عروه، ته او فرماني که چري دالله ﷻ مراد داوي چه سعی ضروري نه ده نو بيا به نى داسې ویلی وي چه «فلا جناح عليه ان لا يطوف» بلکه سعی ضروري ده او «لا جناح» ویل لپاره ددفع د وهم د مسلمانانو دي چه سعی کښي دشرک سره مشابهت راځي نو دابه گناه وی

«وَمَنْ تَطَوَّعَ حَرَمًا تَطَوَّعَ دِينَهُ» وانی چه يو کار د زړه په خوشحالی او اخلاص سره وکړي شی. نفل وی او که فرض. نو پدي کښي اشاره ده دي خبري ته چه په هر کار خير کښي اخلاص ضروري دي

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا

بېشكه هغه خلق چه پتوي هغه څه چه نازل كړېدي مونږ صفا حكمونه اود هدايت خبري روستود هغي نه

يَبَيَّنَّهِ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ ۚ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ

چه بيان كړېدي مونږ دپاره دخلقويه كتاب كښي، دغه كسان چه دي لعنت كوي پدوي الله اولعنت واني پدوي باندې

اللَّعْنُونَ ۚ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنَّا فَاُولَٰئِكَ أَتُوبُ

لعنت كوزنكي مگر هغه كسان چه توبه اوباسي اوسم كړي خپل عملونه اوبيان كړي حق. نودغه خلق څه قبلوم توبه

عَلَيْهِمْ ۚ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ۝

ددوي، او څه ډېر توبه قبلونكي اودېر مهربان يم

«إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ» په دي كښي زجر دي اهل كتابو ته، ديهود علماؤ به صفات در رسول

الله ﷺ پتول اودغه شان مسئله د توحيد او آيت درجم وغيره نى پټ كړى وو او په رسالت نى چه شبهات كول نو دا هم دكنمان حق لپاره وو، نو پدي آيت كښي دوي ته زجر او وعيد ذكر كيږي، اود آيت شان نزول اگر كه خاص دي خو حكم نى عام دي شامل دي هر هغه چاته چه كنمن دحكم دقرآن اوحديث وكړي بلاعذر ده اود «مِنَ الْبَيِّنَاتِ» نه مراد دلائل دنبوت او دحضور ﷺ

صفات دي چه په تورات او انجيل كښي ذكر وو د «هدى» نه مراد واضحه حكمونه د قرآن او حديث دي او د «بَيِّنَاتٍ» نه داهم معلومه شوه چه كه چري په يو خبره څوك نه پوهيږي او عقل نه نى نه رسيږي نو دهغي بيانول نه دي پكار ځكه ددينه كله فتنه جوړيږي دكفاي روايه عن ابن

مسعود علیہ السلام، او یا د «بَیِّنَات» نه مراد آیاتونه د کتاب الله دی او «هَدًی» نه مراد احادیث اوسنت در رسول الله دی او ﴿فِي الْكِتَابِ﴾ نه جنس مراد دې شامل دې تورات، انجیل، قرآن ته.

﴿يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ﴾ لعن په لغت کښې بُعد او لرې کولو ته وائی او په شرع کښې ترینه مراد درحمت خاصه نه محروم کیدل دی. نو لعنت دالله تعالی دادې چه دخپل رحمت نه اوقرب نه نی محروم کړی اودغضب اوعذاب مستحق نی وگرزوی.

﴿يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ﴾ دا دمخلوق لعنت دې اولعنت دمخلوق بد دعا کول دی او مراد د «لَا عُنُونَ» نه ملائک او نیک انسانان اوجنات دی. اوپه یو روایت کښې دی چه د اوبو ماهیان، مرغان، دواب، حشرات، دا ټول پرې لعنت وائی اولکه څرنگه چه دعالم احق گو، لپاره مغفرت غواری هرشې حتی چه ماهیان په اوبو اومرغان په هواکښې نودغه شان دحق پتوونکی لپاره بد دعا کوی «ابن کثیر».

﴿إِنَّ الَّذِينَ تَابُوا﴾ یعنې دکفر اوشرک نه توبه وکړی ﴿وَأَصْلَحُوا﴾ یعنې اعمال صالحه کوی او اطاعت دالله تعالی اورسول الله ﷺ کوی ﴿وَيَبْتَغُوا﴾ یعنې بیانوی هغه حق چه دخلقو نه نی پټ کړې وی، په دې آیت کښې دتوبې لپاره درې شرطونه بیان شو اودواړه شرطونه چه «تابوا»، او «اصلحو»، دی دعوامو دتوبې لپاره دی اودریم شرط چه بیټوادي لپاردتوبه دعلماؤ دې.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارًا أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمُ لَعْنَةُ اللَّهِ
بیشکه هغه خلق چې کفرني کړېدي اومړه شي په حال دکفر کښې دغه کسان پدوي باندې لعنت دالله دي
وَالْمَلَائِكَةُ وَالنَّاسُ أَجْمَعِينَ ۖ خَالِدِينَ فِيهَا ۚ لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ
اودملانکو او دټولو خلقو همېشه به وي په هغې کښې ، نه به شي سپکولي ددوي نه عذاب اوبه دوي له
يَنْظُرُونَ ۝
مهلته ورکولي شي

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ اوداتخويف دې ﴿وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارًا﴾ یعنې موت نی په کفر راسی ﴿أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمُ لَعْنَةُ اللَّهِ﴾ ددینه مقصود بیان د دوام لعنت دې اوپه ماقبل آیت کښې بیان احداث د لعنت دود «الناس» نه مراد عام انسانان دي او ددوي اتباع پکښې هم داخل دی لکه به سورت

اعراف آیت ٣٨ کښې دې ((حتی اذا اذارکوا فیها جمیعا)).

«اجمعین» دا تاکید داشخاصو دناس یا داشخاصو دملانگونه دې یعنی د «اجمعین» معنی دانه ده چه هرانسان په دوی لعنت وائی اوهر هر ملانک په دوی لعنت وائی ځکه په انسانانوکی خو دا ملعونین په خپله هم داخل دی نودوی خوپه پخپل ځان لعنت نه وائی اوبه ملانکو کښې بعضې هغه دی چه لعنت ویل دهغوی شغل نه دې، بلکه اجمعین تاکید دمجموعی دفریقینو دې یعنی دا دواړه فریقین ځاکی، اونوری، په دوی باندې لعنت وائی.

«تخلدین فیها» ضمیر دفیهایا راجع دې لعنت ته چه په ماقبل کښې صراحة ذکر شوې دي یا راجع دي «نار» ته چه د ماقبل نه ضمنا معلوم شویدي.

وَ إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

اوحفادربندګی (١) ستاسومعبودیدوي، نشته بل څوک دعبادت لائق سوا دهغه نه بېعهده مهربان اوبه رحم کوونکې دې

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي

بېشکه په پیدا کولو دآسمانونواوزمکې کښې اوبدلیلودشپې او ورځې کښې اوبه هغه کشتو کښې چه چلېګی

فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ

په دریاب کښې په هغه څه سره چې نفع رسوي خلقوته، اوبه هغه کښې چه راوړولی دي الله دآسمان نه څه اوبه

فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَكَ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ

پس راژوندی کوي پدې سره زمکه پس دمروالي اوچوالي، دهغې نه اوخواره کړي ئ دي پدې کښې هر قسم زنده سر

وَتَصْرِيفِ الرِّيْحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ

اوبه ګرزولود هواګانو کښې اوبه وریځو کښې چه تابع کړې شوي دي په مینځ دآسمان اوزمکې کښې په حکم دالله

لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُعْقِلُونَ

څامخادلیلونه دتوحیددي هغه قوم دپاره چه عقل لري

١: لعل عقلی په توحید یعنی په نفی دشرک فعلی.

وَاللَّهُمَّ إِنَّهُ وَاحِدٌ» دااعاده دتوحیدده دشرک فعلی دنفی لپاره . چونکه ماقبل کنبی ثبت درسالت وشو او دهغو اوشبهاتو جوابونه ذکرشوچه کفارویه رسالت کولې نویه دې آیت کنبی دییغام رسالت (توحید، بیان کیرې، قرطبی وائی چه هرکله الله تعالی تحذیروکړو دکتمان دحق نه نواوس دایبانیرې چه اول هغه شی چه اظهارنی واجب اوضروری دې هغه امردتوحیددې

سوال داسې ولې ونه ویلې شو «والهکم واحد» اوسره ددینه چه مقصود خو اثبات د وحدانیت دې نو ذکر د الله دڅه فاندې لپاره دې ؟ **جواب** دادې چه که الله نه وې ذکرشوي نو صرف د وحدانیه اثبات به شوې وو. اومقصود خو په الوهیه کنبی وحدانیت ثابتول دی. نوځکه الله ذکرشو ابوالبقا وائی چه مقصود دواحد ثابتول دی خو په ذکرالله کنبی زیاده تاکید دې په منزله دحال «موطنه»، اواضافت داله «کُم» ته لپاره داستحقاق دې یعنی مستحق دعبادت ستاسویو الله دې اودا اضافت په اعتباردوقوع سره ندې ځکه معبودان باطله غیر مستحق ډیر دی، یونه دې او د الله په لغت کنبی ډیرې معنی دی، قاضی بیضاوی رحمه الله په اول کنبی ذکر کړیدی، مشهوره معنی د (الله) معبود ده اوپه عرف دشرع کنبی خاص دې په معبود بالحق پورې او په قرآن کنبی دلغظ د (الله) کله اطلاق کیرې په معنی مستحق دعبادت، حقدار دعبادت باندې.

اوکله ئی اطلاق کیرې په هغه صفاتوکنبی چه هغه دلوازمود الوهیه نه دی. خالق، مالک، متصرف. مشکل کشا، حاجت روا، لکه په سورة انعام آیت ۴۶ اوپه سورة نمل آیت ۲۰ تا ۲۴ پورې، دلته په «الهکم» کنبی دامعنی مرادده یعنی ستاسوخالق، مالک، متصرف، حاجتونه پوره کوونکې، مشکلات لرې کوونکې، صرف یو ذات دې، او د واحد اطلاق کیرې په مبدأ العدد (اول دشمار، باندې او دامعنی دلته نده مراد. (۲) بل اطلاق ئی کیرې په هغه چه اجزا ورله نوی او د تقسیم اوتجزی احتمال نه لری، بعضی دامعنی مرادکړیده. (۳) اطلاق ئی کیرې په ما لانظیرله ولاشیه له باندې دلته دامعنی راجحه ده او اکثر و مفسرینو دامعنی مراد کړیده چه الله تعالی واحد دې، هغه لره په ذات کنبی قسیم نشته ا وواحد دې په صفاتوکنبی شبیه ئی نشته اوواحد دې په افعالوکنبی شریک ئی نشته.

﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾ پدې جمله کنبی دفع د توهم ده چه (الله) اکبر (الوئ معبود) خوبه یو ذات

وی لیکن واره واره معبودان به ډیروی لکه دا زعم د مشرکینو وو. نو جواب وشو چه دالله تعالی نه سوی نه وړوکې اله شته اونه لوی اله شته اودلته د اله نه معنی اول مراد ده اودیمه معنی هم مراد کیدی شی اویه دې جمله کښې نفی د شرک صراحت ده او اثبات د توحید ضمنا دې او په ماقبل جمله کښې اثبات د توحید صراحت وو اونفی د شرک ضمناً وه.

فایده په «لا اله» کښې (لا) لنفی الجنس دې او خبر یی محذوف دې چه موجود دې اوبعضی وائی چه «لنا» دې اوبعض وائی چه (بحق) دې او امام رازی رحمته الله علیه اونورو محققینو ویلی دی چه تقدیر دخبرته حاجت نشته ځکه مقصود نفی دوجود او د امکان دواړوده نوچه نفی دماهیت اود ذات د اله حق وشی په غیر د الله تعالی نه نومقصد به په وجه اکمل سره حاصل شی. یعنی غیر دالله تعالی نه څوک معبودبحق موجودهم ندې اوممكن هم نه دې. بلکه ذات د «معبود بحق غیرالله» منفی دې، او په «الاهو» کښ او دارنگه په «الاله» کښې دنحویانو دوه قوله دی: (۱) جمهورنحویان وائی چه «الا» د استثناء لپاره دې اومابعد مرفوع یا په محل د رفع کښې «الاهو» دې بنا بر بدلیت، ځکه چه بدل دې دمحل د «لااله» نه چه هغه رفع ده ځکه اسم د «لا» په اصل کښې مبتدا ده نو دجمهورپه تزدترجمه د «الاله»، «الاهو» په (مگرالله دې) سره کیږی. (۲) سیبویه وائی چه (الا) په معنی د(غیر) سره دې صفت دې دماقبل او تابع دمحل دې چه رفع ده اوچونکه (الا) صلاحیت د اعراب نه لری نو اعراب (چه رفع ده) ترینه مابعد ته منتقل شو، نو مابعد د «الا» مرفوع دې په (الاهو) کښې محلاً اویه (الله) کښې لفظاً نو دسیبویه په نزد به ترجمه داسې کیږی: «شسته دې هیڅ معبود برحق سوا دالله تعالی نه»

﴿اَلَرْحَمٰنُ اَرْحَمُ﴾ دا خبر بعد خبر دې دمبتدا لپاره چه «الهکم» دې یا خبر دې دمبتدا لپاره اودا دواړه دلیل دې د ماقبل جملې لپاره یعنی بل څوک اله اومستحق دالوهیت ځکه نشته دې چه رحمن اورحیم صرف الله تعالی دې نوصرف هم دې اله اومستحق دالوهیت دې.

﴿اِنْ فِیْ خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ﴾ دا دلیل عقلی دې لپاره دتوحید «ان» حرف دې دحروف مشبه بالفعل نه او «خلق السموات» سره معطوفاتونه خیرمقدم دې او «لایت» ورله اسم مؤخر دې او د«خلق السموات والارض» نه مراد صرف پیدایش د ذات ددوئ نه دې، بلکه پیدایش ددوئ «سره» د متعلقاتو اواحوالونه» مراد دې چه احوال د آسمان ارتفاع او بغیر سترو ودریدل، اونیشتوالې دتفاوت اوعیب، او نمر، سپوږمۍ، وغیره، اواحوال او

صفات دزمکې غورول، فراخی، اشجار، انهار، غرونه، دریابونه معدنیات وغیرها دی

﴿وَاخْتَلَفَ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ﴾ د اختلاف نه مراد رنځ، تیاره، کمیدل، زیاتیدل وغیره مراد دی

﴿وَالْفُلُكُ الَّتِي﴾ لفظ د «فلک» دمفرد اوجمع دواړولپاره استعمالیږي. دلته مراد جمع ده

﴿تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ﴾ (ما، مصدریه دې (ای بنفع الناس) یا موصوله دې. دکشتی اوبحری جهازپه ذریعه سره مال تجارت ولې راوړلې شی نوخلقوته ترینه نفع رسیږي

﴿وَمَا أُنْزِلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ﴾ د آسمان نه باران وشي نو شاړه زمکه پرې سرسبز

اوشادابه شی

﴿وَبُثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ ذَاتٍ﴾ داعطف دې په «(مَا أُنْزِلَ)) باندې

﴿وَتَصْرِيفِ الرِّيحِ﴾ دگوزلونه مراد مختلف سمتونوته گوزیدل او دارنگه گرم والې

یخوالې، باد خزان، باد بهار، مراد دی.

﴿وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ﴾ دوریخې تابع والې دزمکې آسمان په مینځ

کښې. مراد دا دې چه وریخې نه خالص په زمکه ده اونه آسمان ته په ډیره بلندی کښې ده چه مونږته ترینه فائده نه رسیږي ﴿لَا يَنْتَ﴾ یعنی دا امور واضح دلیلونه دتوحیددی

دلته دلسو (۱۰)، امور و ذکرشو ۱- سماوات ۲- ارض ۳- لیل ۴- نهار ۵- فلک ۶- اوبه د

آسمان نه نازلول ۷- زمکه جونډئ کول ۸- مختلف قسم دواب اوحیوانات پیدا کول ۹-

تصریف دریاخ ۱۰- اودسحاب. دلته ددعوی توحیداعاده دنفی دشرک فعلی لپاره ده ځکه چه

په مابعد آیت کښې دنذر لغیرالله نه منع کیږي نو دا دلیل عقلی په منع د نذر لغیرالله دارنگه

منطبق کیږي چه نذرهمیشه د درې اشیاء نه ورکولې شی : (۱) د زمکې دپیداوارنه لکه غله

میوه کپړه وغیره (۲)، جانور (۳)، نقدروپی، الله تعالی دلیل عقلی پدې باندې قائم کړوچه پدې

درواو څیزونو کښې نذر دغیرالله لپاره عقلاً درست ندې ځکه میوې وغیره دزمکې نه دباران

په ذریعه سره پیدا کیږي اودشپې په وقت کښې دسپوږمی اوستورو دائر د وجه نه په میوو

غلو کښې رنگونه اودانقی پیدا کیږي، اودورځې دنمر دگرمی دوجه نه دپخیدلو حده رسیږي

اوبیا هر جانورالله تعالی پیدا کړی اود هر ذی روح زندگی په دې مذکرو اشیاء موقوفه ده

او بيا دخناورو اوددغه نورويپداوار (غله، ميوه، كپړه، په ذريعه تاسوپه خپل ملك كښي اوپه بيرون ملك كښي دكشتي اوبحري جهازپه ذريعه تجارت كوي دولت او روپي حاصلوي او ددغه تمامو ذرائعو اسبابوخالق، مالك حقيقي صرف الله ﷻ دې بل څوك نشته، نودغل تقاضا داده چه په دې اشياوكښي نذر، منت، صرف دالله ﷻ لپاره كوي دغيرالله مه كوي

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَندَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ

اوځنې، دخلقونه هغه څوك دي چه نيسي سوا دالله نه شريكان مينه كوي دهغوي سره پشان دهغه مينې

وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا

چې مناسب ده الله سره، اوايمان والاډېركلک دي په محبت دالله كښي، اوکه اوويني هغه كسان چه شرک نه كېدي

إِذْ يَرُونَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا ۖ وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ

هغه وخت چه دوي اوويني عذاب چې بېشكه طاقت ټول ديوالله دې، اوپشكه الله سخت عذاب والدي

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا

كله چه بيزاره شي هغه كسان چه تابعداري نه كړي شويده دهغه كسانونه چه تابعداري نه كړېده

وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ ۖ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا

او دوي اوويني عذاب اوپرېكړې به شي ختم به شي، ددوي تعلقات ديوپل سره، اووپه وائي تابعداران ددوي

لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةٌ فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا

هاي ارمان چه وي مونږلره دوباره تلل دنياته، نوپيزاره به شومونږ ددوي نه لکه څرنگ چه دوي بيزاره شو شومونږ نه

كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ

داشان بنائي دوي ته الله عملونه ددوي آفسوسونه په دوي باندې، اونه به وي دوي وتونكي داور نه

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَندَادًا﴾ د دليل عقلی نه بعد، مشرکین ته زجر

ذکر کیږي اودشرک فی المحبة رد کیږي «اندا»، د ندمع ده مقابل اومماثل ته وائي چونکه د

الله ﷻ مماثل درحقیقت نشته ددې وجه نه د اتخاذ (یتخذ) ذکر وشو اوامراد ترینه دلته

اصنام، اوٲان دی، قرطی - روح . یا ترینه مراد رؤسا یعنی اچار اورهبان دی او اهل کتابوبه دخیل اچارو اورهبانو اتباع په تحلیل او تحریم کنې کوله، یعنی یو شی چه به الله پاک حرام کړې نه وو، خو چه اچارو او رهبانو به حرام کړو نو دوی به یې اتباع کوله، اودغه شان په تحلیل کنې اوبعضې عارفین ویلی دی چه ددینه مراد هر هغه شی دې چه سرې دالله تعالی نه غافل کوی (کیر - روح) .

فایده: مشرکینو چه اصنام، اوٲان معبودان جوړ کړي وو نومقصد ددوی صرف مجسمې نه وې بلکه درحقیقت معبودان ئی ځانله اولیا اونیکان، صلحا، گرزولی وو اودغه مجسمې ئی محض دتوجه، یکسوئی، یادگار په طور جوړې کړې وې.

﴿كُحِبُّ اَللّٰهُ﴾ یعنی داسې محبت چه مناسب وی دالله تعالی دشان سره، دمحبت درجات مختلف دی: دالله تعالی محبت، د رسول ﷺ سره محبت، د اهل بیت سره محبت د اولیاؤ الله سره محبت وغیره اود هر چا سره به محبت دهغه د حال مناسب او شایان شان کولې شی نو دالله تعالی دشان سره مناسب محبت دادې چه هغه واحد لاشریک ومنلې شی او دتمامو احکاماتو اطاعت ئی وکړې شی او د رسول الله ﷺ سره مناسب محبت دادې چه هغه ریشتنې او آخری نبی ومنلې شی او دهغه دستت اطاعت او په هغه صلوٰه اوسلام ویل خپل سعادت اونجات وگټلې شی لیکن که څوک رسول ﷺ لره خدائی صفتونه ثابتوی، معبودنی گرزوی نودا قسم محبت د رسول دشان سره مناسب نه دې بلکه دالله تعالی دشان سره مناسب دې وعلی هذالقیاس محبت د اهل بیت او اولیاؤ الله وغیره سره

(گورق مراتب نکتنی زندیق شوی)

﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ﴾ دلته «حبا» تمیز دې دضمیرنه په «اشد» کنې چه هغه فاعل دې اونحویان وائی چه تمیز دفاعل نه (یعنی دنسبت دفعل نه فاعل ته) درحقیقت فاعل وی نو «حبا» درحقیقت فاعل دې د «اشد» لپاره، یعنی ډیر سخت او کلک دې محبت ددوی دالله تعالی سره په هرحالت کنې: غم، راحت، بیماری، صحت، اودنیا او آخرت هرحالت هروخت کنې دې، اودمشرکینو دخپلو معبودانوسره محبت په آخرت کنې نشته بلکه دوی به دیوبل نه بیزاره شی لکه مابعد آیت کنې ذکر کړې او په دنیا کنې هم مشرکین کله د مصائب په حالت کنې دخپل معبودنه نا امیده شی اوبې تعلقه شی

«وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنَّهُمْ دُونَ ذَلِكَ مُشْرِكُونَ» دا تخويف دې مشرکینوته دلته متعدد توکیفونه دی حضرت

الاساذر عليه السلام دوه ذکر کړیدی (۱) «لو» شرطیه «یوی» فعل شرط اورؤیت بصری مراد دی «الذین ظلموا» فاعل د «یوی» دې اومفعول نی محذوف دې چه «حال انفسهم» او مراد عذاب نه آخری عذاب دې او جزأ د «لو» مقدره ده چه «ما اشركوا» دې یا «ما اتخذوا انداداً» دې او «ان القوة» په تقدیر دبا سره علت دې د «یرون العذاب» لپاره «ای لویری الذین ظلموا حال انفسهم اذیرون العذاب الاخری بسبب ان القوة لله — ، لما اشركوا لما اتخذوهم انداداً» یعنی که چرې ووینی ظالمان یعنی مشرکان حال خپل (چه ډیرېې بسه، بی کسه به وی نه به نی خوک شفیع وی نه نصیر) کله چه ووینی دوی عذاب آخری، خکه چه طاقت خدائی لره دې ټول اوددوی معبودان بی بس دی، او الله تعالی سخت عذاب ورکونکې دې نوشرک به و نه کړې دوی اویدې تقدیر «إِذْ تَبَرَأُ الَّذِينَ» بدل دې د «اذیرون العذاب» نه

(۲) «لو» تمنائیه دې چه جواب نه غواړی او «یوی» په معنی د «يعلم» سره دوه مفعوله غواړی اود عذاب نه مراد دنیوی عذاب دې او «ان القوة لله - الخ» قائم مقام دمفعولینود «یوی» دې، مطلب دآیت دادې کاش معلوم کړې وې ظالمانو دا خبره چه قوه ټول الله تعالی لره دې، او الله تعالی شدید العقاب دې اوددې معلومولو موقعه داده چه دوی عذاب په دنیا کښې ووینی اذیرون العذاب ای فی الدنیا، او په دې تقدیر «اذتبرأ الذین» استیناف دې اوتخويف اخری دې «الذین اتَّبَعُوا» ددینه مراد اچار سوء، رهبان سوء، حکام سوء، یعنی ناکاره او گمراه ملایان او پیران، اوحکام، لیدران دی.

«من الذین اتَّبَعُوا» ددینه مراد ددوی شاگردان مریدان اومحکومین او پارتی والا دی.

«وَتَقَطَّعَتْ بِهِمْ» ای عنهم الْأَسْبَابُ ددینه مراد طریقې دخلاصی د عذاب دی. یا مراد

ترینه تعلقات د استاذی، شاگردی او ډیرئ، مریدئ او د پارتی دی، په دنیا کښې چه دچا یو صحیح، متبع سنت پیرویا استاذ سره تعلق وی نودغه تعلق په قیامت کښې هم باقی وی. نه ختمیږی او ددغه تعلق په وجه دیوبل شفاعت به کوی او چه دچا تعلق په دنیا کښې دعلماؤ سوء، سره اورهبان سوء، سره وی یا دگمراه لیدر سره وی نو دا تعلق به په قیامت کښې ختم شی او په عداوت سره به بدل شی. «الاخلاء بعضهم لبعضهم عدواً الا المتقین» اودغه شان مضمون په

سورة یونس آیت ۲۹-۲۸ اوپه سورة عنکبوت : ۲۵ ، اوص : ۲ ، او احزاب : ۲۸ وغیره سورتونه کښې هم راغلې دي .

﴿كَذَلِكَ يُرِيدُ اللَّهُ أَعْمَلَهُمْ حَسْرَتٍ﴾ «پری» باب افعال که درویت علمی نه شی نو درې مفعوله غواړی : مفعول اول ورته «هم» دي او مفعول ثانی ورته «اعمالهم» دي او مفعول ثالث ئی «حسرات» دي او که درویت بصری نه شی نو بیا دوه مفعوله غواړی. نو بیا «حسرات» حال دي او مراد داعمالونه شرك كول اوانكار كول درسالت نه اوانكاركول دقيامت نه او انكاركول داتباع دقرآن نه دی اودارنگه کوتاهی په حقوق الله کښې ددې تمامو اعمالو بد عاقبت چه کله دوی ته ظاهرشی نو بیا به حسرت کوی نوددې وجهې نه قیامت ته يوم الحسرت ویلی کیږی او حسرات ئ جمع راوړه ځکه افسوسونه به ډیر وی لکه ﴿رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ﴾ حجر ۲- دا افسوس دي په انكار دتوحيد ﴿وَلَوْ زَفَّٰهُ إِذْ وَقَعُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَلَيْتُنَا نُرَدُّ وَلَا نَكُودِبْ بِأَيِّتِ رَبِّنَا وَلَوْ كُنَّا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٧﴾﴾ انعام ۲۷ ، دا افسوس دي په تكذيب كولواوپه انكاردايمان نه ﴿قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِقَوْلِهِ الْوَحْيِ إِنَّا جَاءَتْهُمْ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَحْسِرُنَا عَلَى مَا قَرَرْنَا فِيهَا﴾ انعام ۳۱ افسوس په انكار دقيامت ﴿أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَنْحَسِرُنِي عَلَى مَا قَرَرْتُ فِي جَنبِ اللَّهِ﴾ زمر ۵۲ افسوس كول دی په کوتاهی په حقوق الله کښې ﴿وَيَوْمَ بَعْضُ الظَّالِمِ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَلَيْتَنِي أَخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا﴾ فرقان ۲۷ افسوس په انكار او مخالفت درسول دي ﴿يَلَيْتَنِي قَعْتُ لِيَأْنِي﴾ دا افسوس دي په ترك داعمالو صالحو

﴿وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ﴾ يعنی حسرتونه به ورته فائده نه رسوی او هميشه به په جهنم کښې وی اوپه «وماهم» کښې دحصر معنی ده نو معلومه شوه چه عدم خروج د «نار» نه محصور دي په كفارو پورې

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا ۚ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ ۚ
ای خَلقو (۱) خوری، حلال گزری، پرهیزی نه چه په زمکه کښې دي حلال پاک، اونا بعداري مه کوی دقدمونو دشیطان
إِنَّهُ لَكُمُ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ۖ إِنَّكُمْ بِأَمْرِكُمْ بِالشُّعْ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا
بیشکه دي ستاسو دښمن دي ښکاره خبره همدا ده چه دي تاسو تنفرم کوي دبدکار او دقبیح کار او داچه تاسو وائي
عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ۝
په الله هغه خبرې چه تاسو د هغې علم او دلیل نه لرئ

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا﴾ پدې کې نفی د تحريمات مشرکين ده، دلته دمستله توحيد اعاده

لپاره د نفی د شرک فعلی ده او د نفی د شرک فعلی په ضمن کښې څلور مسئلې بيانېږي:

(۱) تحريمات مشرکين يا تحريمات الشياطين، يا تحريمات غير الله. (۲) تحريمات الله (۳) نذر لغير الله (۴) نذر الله، لکه څرنگه چه الله تعالى څه اشيا حرام کړيدي لکه ميتة وغيره اوديته ۱- تحريمات الله ويلې شی. نودغه شان ددې په مقابله کښې شيطان هم څه اشيا حرام کړيدي لکه بحيره، سائبه وغيره، ديته ۲- تحريمات الشيطان يا تحريمات مشرکين يا تحريمات غير الله ويلې شی، اودارنگه لکه څرنگه چه الله تعالى دخپل خان لپاره ۳- نذراودخپل حرم لپاره هدی مقرر کړيدي نودغه شان ددې په مقابله کښې شيطان دخپل خان لپاره نذراو هدي مقرر کړيدي، اگرچه شيطان خپل نوم نه اخلي نوديته ۴- نذر لغير الله ويلې شی نو دشرک فعلی د نفی په ضمن کښې دا څلور مسئلې درانگه بيانېږي چه (۱)- د تحريمات الله حرمت برقرار وساتي يعنی کوم اشيا چه الله تعالى حرام کړيدي نوهغه حرام وگنړئ او خان ترينه بچ وساتي.

﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ﴾ (۲)- اود تحريمات الشيطان حرمة ختم کړئ يعنی کوم

اشيا چه تاسو په خپله حرام کړيدي نوهغې ته حرام مه وایئ بلکه حلال ورته وایئ او خورئ ئی په شرط ددې چه د نذر لغير الله سره نوی خلط شوی (۳)- اونذر الله برقرار وساتئ (۴) -

۱ - د تحريمات د مشرکينو بيان

۲ - يعنی بحيره سائبه مه جوړوي

اونذر لغير الله ختم كرى «حلالاً» يعنى چه حرام نه وى «طَيِّباً» يعنى چه پليت نوى اوسخانه وى ياطيب هغه دى چه بدن او عقل ته ضرر نه رسوى (ابن كثير)

اودلته چه امر د اكل د حلال طيب وشو نو دا امر د ايجاب د اكل لپاره نه دې بلکه دا ايجاب د اباحت لپاره دې يعنى د دې مباح او حلال گنول واجب دى او حرام نى مه گنځى نو دا د تحريمات مشرکينو بيان دې يعنې چه کوم اشياء الله تعالى نه وى حرام کړى نو تاسو هغې ته دخپل خانه حرام مه وايئ بلکه هغه خورئ.

﴿وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ﴾ خطوات قدمونو اونتش قدم ته وائى مراد ترينه طرق د شيطان دى چه تحريم دبحاړواوسوايو دې (ابن كثير) اودعموم په وجه ترينه تمام طرق د شيطان مراد کيدې شى خواه که شرک او بدعت وى او که نور معاصى، فحاشى وغيره وى

﴿إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ﴾ (اغما) دحصر لپاره دې يعنې شيطان هميشه شيطانت کوى دده نه دخيرخواهئ توقع نشته دې او هو او د امر نه طلب دگناه دې عام لدينه چه په امرکولو دمنکراتوسره وى او که په منع کولو د واجباتوسره وى يا امرکنايه ده د تزيين دمعاصيونه او دوساوسو نه خواه که په فعل دمنهياتوسره وى او که په ترك دماموراتوسره، نوسوال واردنه شو چه شيطان خوکله منع کوى دماموراتونه، هميشه خوامرنه کوى او «سوء» او «فحشاء» متقارب المعنى دى هغه گناه چه عقلاً هم قبيح وى اوشرعاً هم قبيح وى نوهغه سوء دې او چه صرف شرعاً قبيح وى يعنى قبح نى په شرع سره معلومېږى او په عقل سره نه معلومېږى نوهغه فحشاً ده اوبعضې حضراتو ددې بالعکس ويلى دى اودحضرت ابن عباس ؓ نه مروى دى چه سوء هغه دې چه په هغې حدشرعى نوى مقرر، اوفحشاء هغه دې چه حدشرعى پرې مقرر وى، حضرت الشیخ رحمه الله فرمائي چه مراد دفحشاً نه برېښد طواف کول دى چه مشرکينوبه کولو.

﴿وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ دقول په صله کښې چه «على» راشى نوداپه معنى د درغوجورولوسره وى اود «مالاتعلمون» نه مرادمعلوم شرعى دې، معلوم شرعى هغه دې چه مستند وى دليل شرعى ته چه ادله اربعه دى. او: «تَقُولُ عَلَى اللَّهِ» يعنى په خدائ دروغ ويل شوالله تعالى ته هغه خبره منسوبه کول چه الله نوى ويلى نو داپه ټولو گناهونوکښې سخت اوقبيح گناه ده اودا د شيطان دمخصوصو طريقونه ده چه گناهونه خائسته کوى انسان ته او په

دروغه نسبت کولو سره الله تعالى ته لکه مشرکینو به ویل «وَجَدْنَا عَلَيْنَا ءَابَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرْنَا بِهَا» یا ورته غیر شرعی شې مشروع جوړ کړی په بدعت سره نوابن کثیروانی «فیدخل لی هذا کل کافر ومبتدع» یعنی پدې وعید کښې کافرهم داخل دې اوبدعتی پکښې هم داخل دې ځکه په بدعت سره غیر شرعی شې شرع جوړ شی او دا تقول علی الله دې.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ

اوکله چه اوونیلې شي دوی ته چه تابعداري اوکړئ د هغه څه نازل کړېدې الله، دوی وای (نه) بلکه

نَبِعُ مَا آَلَفَيْنَا عَلَيْهِ ءَابَاءَنَا ۖ أَوَلَوْ كَانِ

تابعداري کوؤ مونږ دهغه طریقې چې موندلې دي مونږ په هغې باندې پلاران مشران خپل. اگرچه وؤ داپلارن (مشران) ددوی

لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ ۝ وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا

داسې چې نه پوهیدل په هیڅ څیز د احکامو د دین اونه ئې لازموندلې وه حق ته. اوحال د دعوت ورکونکي کافرانوته

كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً ۖ صُمُّ

پشان دهغه کس (شپانه) دې چه چغې وهې څاروؤته چه نه آوري هیڅ مگر بلنه اوچغه، دوی کانړه دي

بَكْمُ عَنْهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ۝

گونگیان دي رانده دي پس دوی عقل نه لري

«وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ» یعنې هرکله چه مشرکانوته وه ویلې شی چه تاسو اتباع د ما انزل الله

وکړئ په ایمانیاتو کښې اودارنگه په تحلیل اوتحریم کښې نو «قالوا بل — الایه»، لفظ د (بل)

د اضراب لپاره دې یعنې دوی وایی چه مونږ د «ما انزل الله» اتباع نه کوو بلکه اتباع کوو

دهغې چه «آَلَفَيْنَا عَلَيْهِ ءَابَاءَنَا» (الفینا) په معنی د (وجدنا) یعنې موندلو سره دې خوا (الفینا)،

اکثر په امورو معقولو کښې استعمالیږی او (وجدنا) اکثر په امورو محسوسو کښې

مستعملیږی اود «آباننا» معنی امام راغب په ((علمائنا)) سره کوی یعنې د آباننا نه مراد

مشران دی، صرف پلاران او نیکونه ندی مراد.

«أَوَلَوْ كَانِ ءَابَاؤُهُمْ» (۱) همزه لپاره داستفهام انکاری ده په معنی د «لاینبغی» سره او

واؤ د عطف لپاره دې نودلته مدخول دهمزه اومعطوف علیه د واؤ لپاره مقدر دی نو تقدیر

د عبارت داسې دې «أَتَبِعُوهُمْ وَلَوْ كَانِ آبَانَهُمْ» (۲) یا واو حالیه او لو مصدریه دې «ای

اَتَّبِعُونَ آيَاتِهِمْ حَالِ كُونَ آيَاتِهِمْ لَا يَعْقِلُونَ)) نو دلته ذم د تقلید دهغه خلقو وشو چه ۱- ﴿لَا يَقُولُونَ شَيْئًا﴾ وی چه درجه د اجتهاد ورته نوی حاصله ۲- او ﴿وَلَا يَهْتَدُونَ﴾ وی یعنی د سنه النبی ﷺ او د حدیث علم ورته نه وی نو معلومه شوه چه د ((لا یعقلون)) او ((لا یهتدون)) والو تقلید ندې پکار بلکه د ((یعقلون او یهتدون)) والو تقلید پکار دې نو آئمه مجتهدین ((لا یعقلون)) او ((لا یهتدون)) ندی بلکه یعقلون او یهتدون دی نو پدې آیت کښې دهغوی د تقلید ذم ندې بلکه دهغوی د اتباع ترغیب دې نوددې وجې نه صاحب د قرطبی وائی : ((اما التقليد في الحق فاصل من اصول الدين وعصمة من عصم المسلمين يلجأ اليها الجاهل المقصر عن درك النظر)) یعنی تقلید د اصول دین نه یو مستقل بنیاد دی او د مسلمانانو د دین د حفاظت لویه ذریعه ده چه کوم سرې دا اجتهاد صلاحیت نه لری نو هغه دې د دین په معامله کښې په تقلید اعتماد کوی

﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ دا مثال بیانیری دهغه کافرانو چه حق عناداً نه منی ﴿كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ﴾ «نعیق» صوت الراعی یعنی آواز د شپونکی خپلو څارووته وائی او چه دا لفظ په غین سره شی نو بیا آواز د کارغه ته ویلې شی ﴿بِمَا لَا يَسْمَعُ﴾ د دینه مراد څاروی دی یعنی گډې، بیزې غوایان او بنان وغیره ﴿إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً﴾ فرق د دعاً او ندا دادې چه دعاً د قریب لپاره وی او ندا د لرې لپاره وی پدې تمثیل کښې درې توجیهات دی : (۱) راجحه توجیه داده چه دا مثال دې د دعوت ورکونکی، معاندین کافرانوته، او په عبارت کښې تقدیر دې یا په جانب د مشبه کښې ((ای مثل داعی الذین کفروا کمثل الراعی الذی ینعق)) ، مثال د داعی کافرانوته پشان د مثال دهغه راعی دې چه آواز کوی هغه چارپایانوته - الخ . او یا په جانب د مشبه به کښې ((ای مثل الذین کفروا کمثل هائم الذی ینعق)) ، مثال د کافرانو پشان د بهائمو دهغه چا دې چه آواز کوی - الخ . او مطلب دادې چه کافران د ډیر عناد په وجه د داعی حق خبره نه آوری اونه پکښې سوچ او فکر کوی نوددوئ مثال داسې دې لکه چه یوشپونکې ، گډو بیوزوته آواز ورکوی او هغه گډې بیزې صرف آواز آوری او نور په مقصد نه پوهیږی

۲- دا تمثیل دې دهغه چا چه اتباع د آباؤ کوی او دهغوی د حقیقت نه خبر نوی لکه څاروی چه آواز آوری خود حقیقت او د مطلب نه خبر نه وی .

۳- دا مثال د بلنې اومدد غوښتلودې د الله و نه ((ای مثل الذین کفروا فی دعائهم اهتم کمثل الذین ینعق — الایه)) او پدې توجیه کښې اشکال دې چه ددوئ معبودان باطله یعنی بتان

خوښخ نه آوری او بهائم خودعا، ندا آوری لکه په آیت کښې دا استثنا ذکر شوې ده، نو تشبیه صحیح نه شوه، جواب دادي چه دا تشبیه د مرکب، د مرکب سره ده نو په دې کښې تشبیه د هر جز، د بل سره مراد نده بلکه تشبیه د مجموعې ده، د مجموعې سره.

﴿مَلِكُمْ غَمٌّ﴾ غوږونه ژبه، سترگی چه په صحیح مقصد کښې استعمال نشی نو دا داسې دی لکه چه بالکل نوی او ذرائع د علم چه نه وی نو علم هم نه وی نو ځکه پرې دا مرتب شو چه ﴿فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾ «ای لایعلمون لایدرکون».

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ

ای ایمان والو، خوری د پاک حلال هغې نه چه درکړېدې مونږ تاسو ته اوشکر کوئ د الله کچرې تاسو خاص ده لره

تَعْبُدُونَ ۝ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَكُمُ الْخِنْزِيرُ وَمَا

عبادت کوئ یقیناً (۱) حرام کړېده الله په تاسو باندې مرداره اووینه بیولې شوې، اوغوښه دخنزیر اوهر هغه څیز

أَهْلًا بِهِ لَغَيْرِ اللَّهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ

چه په هغې آواز کړې شوې وي دپاره دندردغیر الله، پس هغه څوک چه مجبوره شي ددې خوراک ته اونه وو طلبگر دمرې

وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ ۖ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

اونه وو دندنه تجاوز کوونکې نوشته هیڅ گناه پده باندې، بېشکه الله بخښنه کوونکې ډېر مهربان دې

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ﴾ دا خطاب خاص دې مؤمنانوته بعد د خطاب

عام نه، اودا خطاب خاص دوباره ځکه ذکر کړېی چه کله خوانسان یوشې د عقیدې په لحاظ سره منی لیکن عملاً ترینه خطره او یره کوی نوالله تعالی مؤمنانوته اوفرمايل چه په حالت د کفر کښې تاسو کوم تحریمات کړی وو نو دهغې تحریم عملی طور سره ختم کړی او کوم اشیاء چه تاسو دخان نه حرام کړی وو نو هغه خوری او د الله ﷻ شکر کوئ.

﴿إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ﴾ تقدیم دماحقه تاخیر حصر فائده کوی یعنې که چرې تاسو

صرف اوصرف دالله تعالی عبادت کوئ نو ددغه اشیاءو تحریم عملی طور سره ختم کړی او

د توجید عملی ثبوت پیش کری

﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْمَتَةَ﴾ دا بیان دحرمت دهغه اشیاؤ دې چه مشرکینو حلال گنرل او په ماقبل کښې بیان دحل دهغه اشیاؤ دې چه مشرکانو حرام گنرل، نو دلته دتحریمات الله او دنذر لغير الله بیان دې چه تحریمات الله صحیح دی اونذر لغير الله باطل دې، کلمه د «انما» دحصر لپاره راځی نو دآیت مفهوم بظاهر دادې چه صرف هغه اشیا حرام دی چه ذکر دی پدې آیت کښې حالانکه ددینه علاوه ډیراشیا حرام دی لکه: خر، سپی، گیدو، وغیره چه په احادیثو اونورو آیاتونو کښې ذکر شوی دی.

شیخ رضی رحمته الله علیه وائی چه «انما» لپاره د تحقیق اوتاکید دې، نه لپاره دحصر اودقصر. نو دلته اعتراض وارد نشو، البته په سورة انعام ۱۴۵ کښې نفی اثبات صراحة ذکر دی «قل لا اجد فی ما اوحی الی محرما علی طاعم یطعمه الا ان یرکون میتة» (الایه) نو دهغې نه معلومیږی چه دلته «انما» هم دحصر لپاره دې.

جواب: ددې اشکال نه دادې چه دا حصر حقیقی ندې بلکه حصراضافی دې په نسبت سره بحیره سائبه وغیره ته دې، یعنی بحیره سائبه وغیره چه کوم تاسو حرام کړیدی اوتاسو ورته حرام وائی نودغه حرام ندی بلکه حرام هغه اشیا دی چه پدې آیت کښې ذکر کیږی چه په هغې کښې اول شې میتة ده (مرداره) میتة نه مراد هغه شې دې چه دهغې ذبح کول په شرع کښې ضروری وی لیکن په شرعی ذبح سره ذبح نه کړې شی او د **مردارې خوراک** او دارنگه ددینه هر قسم نفع اخستل خواه په خرڅولو سره وی یا په بله طریقه سره وی حرام دی حتی چه دمردارې غوښې سببی له یابل ښکاری پرته له راوړل او په هغه خورول منع دی ځکه چه دا هم یو قسم نفع اخستل دی، البته دویښتنو نه او د هډوکو نه چه درطوباتونه پاک صاف وی او دارنگه دخرمنې نه چه دباغت ورته ورکړې شی نفع اخستل جائز دی، او **دویم شې** په آیت کښې چه ذکر دې نوهغه «والدم» دې مراد د دم نه دم مسفوح (بیولې شوې) وینه ده لکه په سورة انعام کښې تصریح ده او په حدیث سره ددینه د منجمدې وینې تخصیص شوی دې چه هغه کبد او طحال دې یعنی (جگر - اینه) او (تورې) اودارنگه هغه وینه چه دذبح نه بعد په غوښه پاتې شی هغه پاکه او حلاله ده.

دريم شی «وَلَحِمَّ الْخَنزِيرِ» خنزیر بجمیع اجزائه نجس العین دې او حرام دې لیکن دلحم ذکر ددې وجې نه شویږي چه لحم مقصود اصلی دې په حیوان کښې نوچه دا حرام شو نوباقی اجزا په طریقه اولی سره حرام شو. ابن عربی وایی چه «کل شحم لحم و ليس كل لحم شحم» یعنی لفظ دلحم شامل دې شحم ته نوحرمت دشحم هم مصرح دې پشان دحرمت دلحم نو د بعضی اقوامودا **سوال باطل** دې چه دحرمت دشحم دخنزیر په قرآن کښې ذکر نشته دې او خنزیر اگرکه نجس العین دې لیکن دویښتو استعمال ئی دگنډلولپاره په حدیث کښې ثابت دې

او **غلووم شی** پدې آیت کې دادې چه «وَمَا أَهْلُ يَمَلِّ لَقَرِ الْكَلْبِ» (اهلال، اصلی معنی آواز اوچتول دی په وقت دلیلودهلال «میاشت» کښې بیا استعمال ئی کیږی دهرصوت «آواز» لپاره لکه راغب لیکلی دی «هو رفع الصوت عند رؤية الهلال ثم يستعمل لكل صوت» دشرکینو عادت داؤوچه کوم شی به ئی دخپلو بتانولپاره نذرکولونو آوازه ئی په هغې سره اوچت کرو نو دا کلام دهغې دعادت په مطابق راوړې شوې دې لیکن حکم په اوچت آواز اونښکه آوازسره نه بدلیږی نو لهدا دلته ترینه نذرلغیرالله مراد دې برابره خبره ده که په اوچت آوازسره وی او که په ښکنه آوازسره وی

اوددې جملې په تفسیر کښې دمفسرینو درې اقوال دی ۱- **اول قول** دادې چه مراد دینه هغه حیوان دې چه په وخت د ذبح کښې په هغه باندې نوم دغیرالله واخستلې شی او داقسم حیوان بالاتفاق حرام دې او دا د آیت مدلول صریحی دې، اودمکحول نه روایت دې چه اهل کتابی سرې اگرچه ذبح وکړی په نوم دغیرالله سره نو داجائزده ، لیکن نورو ټولو علماؤ دمکحول قول رد کړې دې او بیا پدې قول باندې لفظ دما، خاص دې په مذبوحه پورې اگرچه دما، په اصل کښې دعموم لپاره دې «اهل» رفع الصوت «به» ای فی وقت ذبحه «لغیرالله» لام په معنی دبا سره دې او اسم په کښې مقدر دې «ای باسم غیرالله» اودا متعلق دې د «اهل» پورې اودویم **قول** دادې چه مراد ددینه هغه حیوان دې چه ذبح کړې شی لپاره دتقرب دغیرالله اگرچه په وقت دذبح کښې پرې نوم دغیرالله نوی ذکر شوې .

اونوم دالله تعالی پرې ذکر شوې وی او بیا پدې قول لفظ دما، اگرکه خاص دې په حیوان پورې لیکن «اهل» په معنی عامه سره دې یعنی آواز اوچتول او نامزدکول اولغیرالله کښې لام دتقرب لپاره دې یعنې هغه حیوان چه په هغې آواز اوچت کړې شوې وی لپاره دتقرب دغیرالله

او لپاره دتعبد دغیرالله نودغه حرام اومردار دې، اگرکه په وقت دذبح کښې په هغې باندې نوم دالله تعالی یادکړې شی ځکه هرکله چه پدغه حیوان کښې حرمت سرايت وکړو په وجه دنذر لغیرالله سره نوبه بسم الله سره نه حلالیږي لکه سپي اوخر وغيره چه په بسم الله ویلوسره نه حلالیږي اوهرکله چه د(لغیرالله) معنی داشوه چه لتقرب غیرالله، لتعبدغیرالله نوسوال وارد نشو چه کوم حیوان چه دمیلمه لپاره ذبح کړې شی یا چا ته هدیه کړې شی نوبه هغه هم نوم دغیرالله اوچت کړې شو پکارده چه هغه دې هم حرام شی؟ نو جواب دادې چه هغه دتقرب او تعبد دغیرالله لپاره ندې ذبح شوې بلکه تقرب اوتعبد دالله تعالی مقصود دې او دغیرالله اکل مقصود دې حتی که چرې اکل مقصودنه وو بلکه صرف تعظیم مقصودوو نوهغه حرام دې شامی وغيره لیکلی دی. ((ولوذبح لقدم الامیروغوه کواحد من العظماء بحرم)) حضرت مولانا محمدشفیع رحمته الله اونورو محققینو لیکلی دی چه دا قسم حیوان چه نذرکړې شی لپاره دغیرالله دا حرام دې په اتفاق دفقهاؤ سره اومذبحوه مرداره ده، البته په تخریج ددلیل کښې اختلاف دې بعضې حضرات دا د(وما اهل به لغیرالله) مدلول صریحی گرزوی اوتائیدئی داپیش کوی چه امام رازی رحمته الله اودارنگه فقهاء احنافو ویلی دی: ((اجمع العلماء لوان مسلماً ذبح ذبیحة وقصد بذبحه التقرب صارمرتداً وذبیحة ذبیحة مرتد)) او دارنگه درمختارکښ دی ((ذبح لقدم الامیروغوه کواحد من العظماء بحرم لانه اهل به لغیرالله)) اوبعضو ویلی دی چه دا مدلول صریحی د ((ما اهل به لغیرالله)) نه دې بلکه دهغې مدلول صریحی مذبحوه باسم غیرالله ده، او داقسم دهغې سره ملحق دې د وجه اشتراك دعلت نه چه نذر لغیرالله اوتقرب اوتعبد لغیرالله دې، قرطبی وائی چه غُربِه (ما اهل لغیرالله) عن النية التي هي علة التحريم. یعنی ((ما اهل به لغیرالله)، تعبیر دې د دینه چه نذر لغیرالله دې اوهم دغه نیت (نذر لغیرالله) علة د تحريم دې.

قنیه: ددې نه داول قول تائید معلومیږي اگرکه حضرت مفتی محمدشفیع صاحب ددویم قول په تائید کښې ذکرکړیدې، بیا قرطبی ددې مسئلې لپاره یوڅو روایات ذکرکړیدی: (۱) حضرت علی رضی الله عنه نیت لره اعتبار ورکړې وو کله چه دفرزدق پلار غالب اوبشان ذبح کړی و اوپه هغې باندې دغیرالله نوم نؤو ذکر شوې خو حضرت علي رضی الله عنه اوفرمايل چه «انما اهل به لغیرالله فتركها الناس» یعنی دا په «اهل به لغیرالله» کښې داخل دی اوتولوصحابؤ دا حکم قبول کړو (۲) ابن عطیه وائی چه دحسن بصری نه تپوس وکړې شوې چه یوه زنانه (جینئ) دخپلو لُعبو (گودیانو) واده جوړکړی (په لوبوکولوسره) اوپه هغې کښې اوبښه ذبح کړی، نوددې څه حکم

دی؟ نوحسن ﷺ په جواب کښې وویل «لایحل اکلها فاما نحر لکم»، یعنې ددغې خوراک جائز ندې ځکه داده صنم «بت» لپاره ذبح کړې شوه. اگرچه نوم دبت ئی ورباندې نه وی ذکر کړې (۳)، دعائشة ؓ طویل حدیث په آخر کښې دادی چه دعائشة ؓ نه تپوس وکړې شو چه څه زمونږ رضاعی رسته دارپه عجمی (مشرکینو) خلق کښې دی اوهغوئ په خپلواخترونو کښې حیوان ذبح کوی اومسلمانونه هدیه لپری نو آیا دا حلال دی؟ نوعائشة ؓ وفرمایل چه هغه څاروی چه د دغه ورځې لپاره ذبح کړې شی نوهغه مه خورئ «حالانکه دلته په ذبحه باندې نوم دغیرالله ندې ذکر شوې لیکن تقرب دغیرالله مقصود دې» (۳-۱) **اودریم**

قول دادې چه د «ما اهل به لغیرالله» نه مراد هغه شې دې چه هغې باندې نوم دغیرالله ذکرشی په طریقې دتقرب اوتعبداونذرسره برابره خبره ده که حیوان وی اوکه تقدیات روپی و غیره وی اوکه کپړې، خوراک و غیره وی اوبنا پدې قول لفظ د «ما» دعموم لپاره دې اودا اصل استعمال دې او «به» په معنی دعلیه سره دې او لغیرالله کښې لام دتقرب لپاره دې لکه مخکښې تیرشو اوحضرت الاستاذ رحمه الله دخپل شیخ رحمه الله نه نقل کوی چه د ما اهل نه مراد هغه الفاظ اوکلمات دی چه په هغې سره آواز اوچت کړې شی لپاره د نذر دغیرالله اوپدې تقدیر سره با په (به) کښې په خپله معنی سره ده.

فایده ۱: کوم شې چه نذرشی په نوم دغیرالله خواه که هغه غیرحیوان وی لکه تقدیات کپړې و غیره یا حیوان وی اوپه وخت د ذبح کښې په هغې نوم دالله تعالی ذکرشی یاپه نوم دغیرالله ذبح شی نو دا ټول حرام دی لکه ددې تفصیل ذکرشو، اوبعضی خلق چه وائی حرام صرف هغه دی چه په وقت دذبح کښې په هغې نوم دغیرالله یادکړې شی اودلیل دا وائی چه مفسرینو د ما «اهل به لغیرالله» تفسیر په «ماذبح علی اسم غیرالله» سره کړیدې. **جواب** دادې چه ددغه تفسیرنه حصرنه لازمیږی اونه دمفسرینو مراد حصردې بلکه دا دیوفرد ذکر دې چه په جاهلیت زمانه کښې ئی رواج زیات وو، غایه مافی الباب داده چه دغه تفسیر د بل فردنه ساکت دې لیکن دنورو دلائلونه ئی حرمت ثابتیږی لکه چه په تفصیل سره ذکرشو، بل دا چه په سورة مائده کښې د «وَمَا أَهْلٌ لَّيَقْرَأَنَّ لَهُ» نه بعد «وَمَا ذَبَحَ عَلَى الْأَنْصَابِ» ذکرشوی دی نو ددینه صفا معلومه شوه چه «ما اهل به لغیرالله» په مذبحوچې پورې خاص ندې. بعضی خلق دتفسیر احمدی عبارت پیش کوی چه په هغې کښې ئی ویلی دی چه کوم نذرچه دامواتو لپاره وشی نو دهغې خوراک حلال دې. **جواب** دادې چه دنذر للاموت نه مراد نذرلپاره دایصال

ثواب دے امواتوتہ لکھ دا تاویل دھغہ دحاشیہ منہیہ نہ ظاہریری

حضرت الاستاذ رحمہ اللہ پہ تفسیر دسورۃ مائدہ کنبی لیکلی دی چہ دعوامویہ فعل «نذر الاموات» بہ ترهغی پورے فتویٰ نشی لگولے ترخوچہ دھغہ نذر کونکی دیت نہ تپوس نوی کرے شوے خکہ چہ دعواموکلہ دنذر الاموات نہ مراد ایصال ثواب وی نوکہ دا مراد وی نو دایولفظی غلطی دہ نوپدی سرہ نذرور کونکے مشرک نہ گرزى اوھغہ شے نہ حرامیری لھذا اول بہ دنذر ور کونکی نیت معلوم کرے شے نو بعد بہ فتویٰ لگولے شے بعضی خلق سوال کوی چہ پہ سیرت ابن ہشام کنبی دی چہ نبی ﷺ ابوسفیان رضی اللہ عنہ تہ حکم وکروچہ زر، او زیورات وغیرہ (دلات) بت سرہ جمع دی هغہ واخلہ اودعروہ قرضہ پہ هغی سرہ ادا کرہ اودارنگہ پہ طبقات ابن سعد کنبی دی چہ حضرت علی رضی اللہ عنہ خزانه دفلس (بت) راواخستلہ. نودا روایات دلالت کوی چہ هغہ نذر لغير الله چہ حیوان نہ وی حلال دے. جواب دادے چہ دا بی سندہ روایات دنص پہ مقابلہ کنبی ہیخ اعتبار نہ لری، بل داچہ پدی روایاتو کنبی دا تصریح نشتہ چہ دغہ مال دنذر و اوکہ دا. و منلی شے نو بیا جواب دا دے چہ دغہ دکافرانو حریبانو مال و او مسلمانانو پہ غنیمت کنبی حاصل کرے و نو هغہ مسلمانانولرہ جائزو و

فایده ۲: حضرت الاستاذ فرمائی چہ پدی آیت کنبی ترقی دہ پہ بیان دتحریم داشیاؤ کنبی خکہ چہ د میتی دحرمة نہ خہ اشیا مستثنی دی لکھ هہوکی، و بیستہ، خرمن چہ دباغت ورتہ ور کرے شے اودارنگہ ددم نہ استثنأ شتہ دے یعنی دم منجمد او هغہ دم چہ دذبح نہ بعد پہ غونبہ پاتے شے اودارنگہ دخنزیر نہ استثنأ دویستو دگندلولپارہ راغلی دہ «کمامر» لیکن د «ما اهل لغير الله» نہ ہیخ استثنأ نشتہ دے.

حضرت شیخ الہند رحمہ اللہ فرمائی جس جانور کی جان غیر اللہ کے لیے نامزد کی جائے اس کی خباثت مردار کی خباثت سے بھی بڑھ جاتی ہے۔ الخ

«فَمَنْ أَضْطَرُّ» پہ دے کنبی دمضطر احکام بیانییری د اضطرار یعنی مجبورہ کیدلولپارہ دوہ صورتونہ دی: اول دا چہ خوک ئی مکرہ «مجبورہ» کرے چہ دا میتہ وغیرہ وخورہ او کنہ نو قتلوم دے، یا درنہ یو اندام قطع کوم، دویم دا چہ مخصہ یعنی داسے سختہ لوہہ وی چہ کہہ چرے مردارہ وغیرہ ونہ خوری نو هلاک بہ شے.

﴿غَيْرَ بَاغٍ﴾ شوافع د دې معنی کوی باغی دسلطان نه، نو شرعی رخصتونه لکه قمر الصلوة او افطار دمسافر او جواز د اکل دمیتته وغیره ددوئ په نزد دباغی دسلطان لپاره نشته دې او احناف د«غیر باغ» معنی دا کوی (۱) چه نوی ظلم، زیاتې کونکې په بل مضطر (۲) یا نوی طلب گار دلذت په اکل دمیتته سره، یعنی که حلال شې موجود وی خوبې لذت وی نو د مضطر لپاره پدې صورت کښې دمحرمتو لکه (نذر لغیر الله) لذیذ خوراک جائز ندي ﴿وَلَا عَاوٍ﴾ یعنې تجاوز نه کوی دحد ضرورت نه نو خان مړول پرې جائز ندي صرف دومره به خوری چه دمرگ نه بچ شی.

﴿فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ امام شافعی رحمه الله او امام ابو یوسف رحمه الله وائی چه په حق دمضطر کښې حرمت دمیتې وغیره باقی دې خو صرف مؤاخذه پرې نشته دې او دا معلومیری دلفظ د«عليه» نه اود«ان الله غفور رحيم» نه، او امام ابو حنیفه رحمه الله وائی چه حرمت نی ساقط شویدی ځکه په سورة انعام کښې ۱۲۰ دی «وقد فصل لكم ما حرم عليكم الا ما اضطررتم اليه» نو استثناء دحرمت و شوه نوحل ثابت شو اودلفظ د«عليه» مطلب هم دادې چه حل صرف دده په حق کښې دې او «ان الله غفور رحيم» دې لپاره دې چه کیدی شی چه دې مضطر نه د اجتهدادی غلطی په وجه زیادت شوې وی دحد ضرورت نه.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا آتَاهُ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا

بېشکه هغه () کسان چه پتوي هغه څه چه نازل کړېدې الله دخپل کتاب نه او اخلي پدې پتولویسې لږې دنیا،

أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ

دغه کسان نه خوري نه اچوي په خیتو خپلو کښې مگراور او نه به خبرې کوي ددوئ سره الله په ورځ قیامت

وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

اونه به الله پاک کړي دوئ لره دگناه نه، او ددوئ دپاره دردناک عذاب دي

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ﴾ د نذر لغیر الله دا حکاماتو بیانونه بعد زجر او تخويف ذکر کړې

هغه احبارو اور هبانوته چه نذر لغیر الله نی خوړلو او د نذر لغیر الله احکامات نی پتول او د رسول پاک ﷺ صفات نی پتول

﴿ مِنْ الْكُتُبِ ﴾ (من، په معنی د (فی، سره دې یا تبعیه دې یعنی ټول احکامات نی ندی پټ کړی، صرف هغه حکمونه نی پټ کړیدی چه ددوی ددنیوی مفاداتو خلاف دی ﴿تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا﴾ (سورة انعام ۹۱).

﴿ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ ﴾ په ذکر د «فی بطونهم» کښې ورستو د «یا کلون» نه اشاره ده دپته چه د «یا کلون» نه حقیقه اکل (خوړل) مراد دی او په معنی داخذ سره ندې لکه په «یا کلون الربو» کښې چه دی، بل په دې کښې شیع (مړه خپته خوراک کولو) ته اشاره ده او دا علامه دحرص ده نو معلومه شوه چه دوی خپل آخرت دخپته په وجه برباد کړیدی اودا ډیر سخت وعیدونه دی هغه چاته چه نذر لغیر الله خوری.

﴿إِلَّا النَّارَ﴾ یا حقیقه «اور» مراد دې یعنی په جهنم کښې به اورخوری نومضارع (یا کلون) د استقبال لپاره ده یا ترینه مراد حرام دی، خکه چه (نار) مسبب دې او حرام ورته سبب دې نو ذکر د مسبب شواو مراد ترینه سبب دې نومضارع دحال لپاره ده.

﴿وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ﴾ دخوشحالی خبرې به ورسره نه کوی اودغصې خبرې به ورسره کوی لکه چه په بل خائ کښې فرمایي: ﴿فَلَنَسْفَعْنَ الذُّيُوبَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ - الْآيَةُ﴾ (اعراف ۲۰)، یا دا چه مطلقا خبرې به ورسره نکوی اوسوال او حساب به ورسره په توسط دملانکو کوی ﴿وَلَا يُزَكِّيهِمْ﴾ دگناهونونه پاکول مراد دی یا ثنا او تعریف به ئ نه کوی.

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ

داهغه کسان دی چې اخیستی نه ده گمراهي په بدله دهدایت کښې او عذاب په بدله دبخښې کښې

فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ذَلِكَ بِأَنَّهُ نَزَّلَ الْكِتَابَ

پس څه عجيبه صبر کوونکي دی په اورباندي . دا عذاب پدې وجه دې چې بېشکه الله رالېږلي دي کتاب

بِالْحَقِّ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ

حق دپاره اودوی پکښې اختلاف کوي، او بېشکه هغه کسان چه اختلاف ئ کړيدي په کتاب کښې خامخا په ضدلري کښې دي دحق نه

«الضَّلَالَةَ» نذر لغیر الله «بِالْهُدَى» دتوحید په مقابله کښې «وَالْعَذَابَ» یعنی اسباب د عذاب چه نذر لغیر الله او کتمان د حق دې «بِالْمَغْفِرَةِ» په بدله داسبابو دمغفرت کښې «فَمَا أَصْبَرَهُمْ» دا صیغه د فعل تعجب ده یعنی څه ډیر عجیبه صبر کونکې دې په اور باندې. تعجب به کلام د الله تعالی کښې په معنی د تعجب سره وی یعنی اې بندگانو تاسو تعجب وکړئ یا دا مقام د تعجب دې د بندگانو لپاره.

«ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ» «ذَلِكَ» اشاره ده عذاب ته «بِأَنَّ» کښې با سببیه ده اود «بِالْحَقِّ» نه ورستولفظ د «رفضوه» یاد «اختلفوا» مقدر دې لکه دما بعدنه معلومیری اود «الْكَتِبِ» نه جنس کتاب مراد دې. چه تورات، انجیل، قرآن ته شامل دې. د «بِالْحَقِّ» معنی یی بالصدق. یا بالحجة. یا. لاطهارالحق ده «مداری».

«وَالَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ» د کتاب نه جنس کتاب مراد دې او دا اختلاف نه مراد دادې چه په بعضې ایمان راوړی او په بعضې نه راوړی. یا د کتاب نه مراد قرآن دې او دا اختلاف نه مراد دادې چه بعضې ورته سحر وائی اوبعضې ورته شعروائی اوبعضې ورته اساطیر الاولین وائی «ووج».

«لَقَدْ شِقَاقٌ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ» شقاق نه مراد ضد او تعصب دې یعنې حق واضح شوی دې او که څوک ترینه خلاف کوی نو دا د ضد او عناد له وجه نه کوی.

لَيْسَ الْيَرْبُ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْيَرْبُ
نه ده نیکی (صرف دا خبره چه تاسو او گرزوئ مخونه خپل طرف دمشرق اود مغرب ته اولیکن نیکی نیکی ده هغه
مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ ۖ وَآتَى الْمَالَ
چا ده چه ایمان نې راوړې وي په الله او په ورځ د آخرت او په ملائکواو په کتابونو او په پیغمبرانو باندې. او ورکوي مال
عَلَى حَبِّهِ ذَوَى الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ ۖ وَابْنُ السَّبِيلِ ۖ وَالسَّائِلِينَ ۖ وَفِي الرِّقَابِ ۖ
په محبت دهغه کښ خپلوانونه او یتیمانونه اومسکینانوته اومسافرونه. اوسوال کوونکوته او په آزادولو د څښتونو کښې

وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُؤْتُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا

اوبابندي کوي دمونغ اوورکوي زکوة، اوپوره کوونکي دعدوخلو کله چه وعده اوکړي.

وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا

اومدح کوم د صبر کوونکوپه حالت دسخت فقر کښې اودمرضونو کښې او په وخت دجنگ کښې، دغه کسان دي رښتني

وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

اودغه کسان خاص دوی پرهیزگاران دي

﴿لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ﴾ دحسه اولی دسورت په خاتمي باندې دتحويل قبله

متعلق مزید تنویر ذکرکېږي. کله چه تحويل قبله وشو نو یهودو اونصاری اومشرکینوعربو دیرشور، شغب جوړکړو او داسلام او د رسول الله ﷺ خلافی اعتراضات شروع کړل نوالله تعالی دهغوئ دسوالاتودجوابونونه بعد اوفرمايل چه نیکی اودین خوصرف قبلې ته مخ گرزول ندی چه تاسو صرف هم دا موضوع دبحث اومحور دبحث گرزولې دې بلکه نیکی اودین دادې چه ټول احکام شرعیه ومنلې شی. اوپه دې آیت کښې دتمام احکاماتو بلکه دتمام اهمو احکاماتو بیان اجمالا شويدي یعنې اعتقادات، عبادات، معاملات، اخلاق.

حضرت الاستاذلیکی: یہ آیت اصول دین میں سے ایک بہت بڑی اصل ہے

صاحب دروح المعانی لیکي: ((ولعمری من عمل هذه الایة فقد استكمل الايمان ونال اقصی

مراتب الايقان)) داعتقاداتوبیان په «مَنْ ءَامَنَ» کښې شويدي او دعباداتو بیان د «وَاتَى

المال» نه تر «وَاتَى الزكاة» پورې شويدي او دمعاملاتو بیان په «والمؤتون» کښې اجمالا

شويدي او د اخلاقو بیان اجمالا په «والصابرين» کښې شوي دي.

﴿قَبْلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ﴾ ددینه مراد مطلق جهات اوسمتونه دی اودا خطاب عام دې

مؤمنانو او اهل کتابوته، اومقصود نفی دااختصاص د «بر» ده په یوجهت پورې اونفی د «بر»

مقصود نده، بلکه مقصود د آیت دادې چه اصل بر اطاعت دحکم دې چه الله تعالی کوم طرف

ته دمخ گرزولوحکم وکړی نوهغه طرف ته مخ گرزول ثواب دې، خواه که مشرق وی اوکه

مغرب اوکه بل جهت وی، اوچه الله تعالی حکم نوی کړې نو نه مشرق ته مخ گرزولوکښې

نواب دې اونه مغرب ته اونه بل جهت ته، حاصل دادې چې داخطاب عام دې اومقصود نفی دااختصاص د «بر» ده، یعنی نیکی په دې پورې منحصره نده چې «ان تولو— الايه» اونی د «بر» مقصود نده، **دویمه توجیه** په آیت کښې داده چې دا خطاب یهودو، نصاری ته دې اومراد دمشق او مغرب نه دغه مخصوص جهات اوسمتونه دی، ځکه دیهودو قبله جانب مغربی دبیت المقدس وودافق دمکې نه، اودنصاری و قبله جانب مشرقی دې، نو پدې آیت کښې رد دې په دواړو فرقو باندې چې دجانب مشرقی، مغربی، دبیت المقدس قبله کیدل منسوخ شوی دی نواوس هغې ته مخ گرزول بالکل نیکی نده، پدې تقریر باندې مقصود نفی د «بر» ده په طریقې دعموم النفی (سلب کلی) سره نه په طریقې دنفی د اختصاص یاسلب العموم سره

﴿وَلَيْكِنَّ الْإِثْمَ مِنَ الْعَمَلِ﴾ **سوال** : دلته یو سوال واردیږي چې «من آمن»، ذات دې نوحمل شی

په «الر» باندې صحیح ندې؟ **جواب** : (۱) دلته په عبارت کښې تقدیر دې په جانب داسم کښې «ای لکن ذالرمن» (۲)، «بر» (مصدر) په معنی دبار- اسم فاعل سره دې. (۳) بهتر تقدیر دې په جانب د خبر کښې «ای لکن الر بر من آمن»، یعنی اصل نیکی اومعتبر عند الله نیکی، نیکی دهغه چاده چې ایمان شی راوړې وی - الخ.

﴿وَالْكَتَبِ﴾ جنس مراد دې یعنی تمام کتب الهیه ﴿وَوَاقَى الْآلَمِ﴾ په معنی د اعطی سره

دوه مفعوله غواړي ﴿الْآلَمِ﴾ مفعول ثانئ مقدم دې او ﴿ذَوَى الْقُرْبَى﴾ سره دمعطوفاتو نه

مفعول اول مؤخر دې، د ﴿عَلَى حُبِّهِ﴾ ضمیر راجع دې لفظ د «الله» ته اوپه دې کښې صفت اخلاص ته اشاره ده چې مقصود به دمال ورکولو نه دالله تعالی رضا وی. یا ضمیر مال ته راجع دې اومحبت دمال دادې چې قیمتی مال وی یاد وخت دزنکدن نه مخکښې وی لکه په حدیث شریف کښې دی.

((الفضل الصدقة ان تصدق وانت صحيح، شحيح، تأمل البقاء ولی رواية تأمل الغنى ونغنى الفقرو لا تمهل حتى اذا بلغت الحلقوم قلت فلان كذا ولفلان كذا، وقد كان لفلان)) (متفق عليه).

ترجمه : غوره صدقه هغه ده چې ته شی په داسې حال کښې ورکړې چې روغ شی، دمال حریص شی امید کوي د بقا یا د غنى اویريږي د فقر نه او انتظار مکړه چې ساه دې مرئ ته

راشی او زنکدن دې شروع شی نوته وصیت شروع کړې چه دومره دفلانی او دومره دفلانی او حالانکه هغه دفلانی (وارث) وی.

﴿وَلِلرَّاقِبِ﴾ «ای فک الرقاب» چه دچا څټ بند وی په غلامی کښې یاپه قرضونو کښې.

﴿بِعَهْدِهِمْ﴾ مراد ټول عهود دی، خواه که په باره دمعاملاتو کښې وی دیوبل سره او که دالله تعالی اورسول ﷺ سره وی ﴿وَالصَّبْرِ﴾ منصوب بنا برمدح دې په تقدیر د«امدح» یا «اخص» سره نو په تغیر داسلوب کښې اشاره ده افضلیت دصبرته چه گویا کښې دا د جنس د ماقبل نه ندې بلکه افضل دې ﴿الْبَاسَاءِ﴾ هغه تکلیفونه چه دمال سره تعلق لری (شدت فقر) ﴿وَالضَّرَّاءِ﴾ هغه تکلیفونه چه دبدن سره تعلق لری ﴿وَحِينَ الْبَاسِ﴾ ای وقت القتال، او د «بأساء» او «ضراً» ذکر په «فی» سره وشو ((والصابرين في الباساء والضراء)) او دجنگ ذکر په حین سر و شو وجه داده چه سرې مستحق دمدح په صبر دبا ساء اوضراء سره هله گززی چه په باساء او ضراء کښې طول اودوام راشی، اوفقراومرض ورته په منزله دظرف شی او که طول په کښې نوی نویه معمولی ضراء او باساء باندې صبر کولویره سرې مستحق دکمال مدح نه گززی نو ددې اشارې لپاره «فی» ذکر شو اوپه خلاف دجنگ نه چه په هغې کښې دوام او طول نه وی غالباً

﴿أُولَئِكَ﴾ یعنی حاملین ددې صفاتو ﴿الَّذِينَ صَدَقُوا﴾ په ایمان کښې اوپه طلب د «بو»

کښې ﴿وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾ یعنی دالله تعالی دعذاب نه په کمال وجه سره بچ کیدونکی صرف دغه مذکوره کسان دی.

حصه ثانیة دسورت

په دې حصه کښې ۱- دجهاد فی سبیل الله (دتوحیداورسالت لپاره خان قربانول) ۲- او اتفاق فی سبیل الله (دتوحید، رسالت لپاره خپل مال قربانول، بیانیری، اوچونکه جهادهله کیدې شی چه مسلمانان خپل مینځ کښې منظم اومتفق، متحد وی نو ددې وجې نه امور انتظامیه هم بیانیری اوانتظام اتفاق هله راځی چه اصلاح دباطن وی نو امورمصلحه هم بیانیری نوپدې حصه کښې چه کوم مضامین بیانیری هغه دادی: ۱- جهادفی سبیل الله ۲- اتفاق سبیل الله ۳- امورانظامیه ۴- امورمصلحه.

تفصیل: دجهاد ذکرصراحتہ خلورواری کیبی (۱)۔ اول ۱۹۰ نہ ، تر ۱۹۴ پورې (۲)۔ دویم وار د ۲۰۴ نہ ، تر ۲۱۴ پورې (۳)۔ دریم وار د ۲۱۴ نہ ، تر ۳۱۸ پورې ، ددینہ بعد بیانخه مسائل دوجہتین بیانیری په مناسبت دماقبل ۲۱۹ نہ ، تر ۲۲۳ پورې (۴)۔ خلوروم وار د ۲۴۳ نہ ، تر ۲۵۱ پورې

اومسئله د اتفاق هم خلور واری ذکرکیبی (۱)۔ اول وار ۱۹۵ (۲)۔ دویم وار ۲۱۵ ، ۳۰ دریم وار ۲۵۴ (۴)۔ خلوروم وار ۲۶۱ په تفصیل سره او د اتفاق د مقابل یعنی د ربوا حرمت ذکرکیبی

او امورانظامیه هم خلورواری ذکرکیبی : (۱)۔ اول خل ۱۷۸ نہ ، تر ۱۸۲ پورې ، پدې کنبې دوه امور ذکرکیبی قصاص ، دیت او وصیت (۲)۔ دویم خل په ۱۸۸ کنب دناحق مال رشوت وغیره نه منع کیبی (۳)۔ دریم خل ۲۲۴ نہ ، تر ۲۴۱ پورې ، په دې کنبې دایلا ، نکاح ، طلاق ، عدت ، رجعت ، رضاعت ، نفقه ، وغیره امور ذکر دې (۴)۔ خلوروم خل ۲۸۲ نہ ، تر ۲۸۳ پورې پدې کنبې دخریداو فروخت ، شهادت وغیره ذکر دې . او امورمصلحه درې واری ذکرکیبی . (۱)۔ اول دصوم ذکر ۱۸۳ نہ ، تر ۱۸۷ پورې ، (۲)۔ دویم دحج ذکر ۱۹۲ نہ ، تر ۲۰۳ پورې (۳)۔ دریم دصلوة ذکر ۲۳۸ نہ ، تر ۲۳۹ پورې .

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ	عَلَيْكُمْ	الْقِصَاصُ	فِي الْقَتْلِ
ای ایمان والو (غرض کرې شوېدې په تاسو باندې قصاص جاري کول په باره د قتل کرې شوو کښې			
أَنْتُمْ	بِالْحَرْبِ	وَالْعَبْدُ	بِالْعَبْدِ وَالْأَنْثَى
حربه قصاص کيږي په بدله د حر کښې او غلام به قصاص کيږي په بدله د غلام کښې او ښځه په بدله د ښځې کښې			
فَمَنْ عَفَى	لَهُ مِنْ	أَخِيهِ	شَيْءٍ
پس هغه څوک قاتل چې عفو او کرېشي ده ته (د دم) د زورمقتول دده نه، د څه څيز نه حکم وارتانود مقتول ته دادي			
فَاتِّبَاءً	بِالْمَعْرُوفِ	وَأَدَاءً	إِلَيْهِ
چې په قاتل پسې کېدل دي يعنې مطالبه دديت ده، په ښه طريقه په نرمۍ سره او په قاتل ادا کول دي ده ته			

بِحَسَانٍ ۚ ذَٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّرِّكُمْ ۖ وَرَحْمَةٌ ۖ مِّنْ أَعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَكَ

په ټکلي طريقې سره، دا آسانتياده د طرفه درب ستاسونو اور حمت دې، پس چاچې زياتې او کړو بعدد دېنه نوهغه لږد

عَذَابٍ أَلِيمٍ ۝ وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ

عذاب دې دردناک اوستاسودپاره په قانون د قصاص جاري کولو کښې لوني ژوند دې (بچ کېدل د مرگ نه)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

ای د عقل وفهم خاوندانو د دې دپاره چې تاسو بچ شئ، دیوبل قتلولونه،

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ﴾ دا اول امر انتظامی دې یعنې حکم د قصاص

او دیت، دیهودیانو په مذهب کښې د قتل سزا صرف قتل وو، معافی او دیت نه وو او د عیسائیانو په مذهب کښې د عفوې قانون وو فقط، قصاص او دیت نه وو (قرطبی)، او په عربو کښې دواړه وو لیکن افراط، تفریط پکښې وو د اعلی قبیلی مقتول غلام په عوض کښې به ئی حر قتل کولو او د بنځی په عوض کښې به ئی نارینه قتل کولو او د یو په عوض کښې به ئی دوه قتلول او دغه سې دیت به ئی د وچند درې چنډ وصولولو، په اسلام کښې د قتل د حکم بیان دې چې قصاص هم شته او دیت او عفو هم شته او افراط او تفریط ئی ختم کړو اومساوات ئی قائم کړو ((المسلمون تکافؤ دماهم)) چې د مسلمانانو وینې یوشان دی

﴿أَحْرُ بِالْحَرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ﴾ پدې آیت کښې مقابله د حر ده د حر سره او د عبد له عبد سره

راغلیده نو په حکم دمفهوم مخالف سره ترینه معلومیږی چې حربه د عبد په مقابله کښې نه قطری او دا مذهب دشوافعو دې نو بیا پدوئ سوال وار د پیری چې وروستو مقابله د اثنی دانثی سره راغلیده نو په حکم دمفهوم مخالف سره دې مؤنث په عوض دمذکر کښې اودارنگه بالعکس قصاص نه کړې شی اوحال دا چې دشوافعو په مذهب کښې هم مؤنث دمذکر په عوض کښې قصاص کولې شی اوبالعکس، نو شوافع جواب کوی چې ((والانثی بالانثی)) منسوخ دې په حدیث سره، او د احنافو په نزد باندې حر په عوض د عبد کښې قصاص کولې شی اودارنگه بالعکس او دغه شان دمذکر په عوض دمؤنث کښې قصاص کیدې شی اوبالعکس هم، بظاهر دا آیت د احنافو خلاف حجت دې احناف د دینه جوابونه کوی: (۱) «حر دې د عبد په عوض کښې نه قتلیری»، دا حکم دمفهوم مخالف دې او زمونږ په نزد باندی استدلال په مفهوم

مخالف معتبر ندې لکه چه د اصولو په کتابونو کښې يې تفصيل موجود دې . «مداوک و غيره»

(۲) شاه ولی الله رحمته الله علیه فرمائی چه د «الحرباخر» مقصد دا نه دې چه حربه دعبده عوض کښې نه قتليری بلکه ددې مقصود دادې چه دجاهلیه په وخت کښې چه دقصاص په باره کښې کوم افراط وؤ نو دهغې ختمول مقصود دی یعنې مطلق حر خواه که د اعلی قبیلې وی او که د ادنی قبیلې وی، په مقابله دمطلق حرکت کښې دې اودغه شان عبده که د اعلی قبیلې وی او که د ادنی قبیلې وی نو پدوئ کښې مساوات دې او داسې نه ده چه د اعلی قبیلې غلام د ادنی قبیلې دحرسره برابر دې یا مؤنث دمذکر سره برابر دې.

شاه صاحب لیکي : هر حرم مثل مردیگراست ، و هر عبد مثل مبددیگراست ، و هر زن مثل دبیگراست

(۳) حضرت شیخ الشیوخ مولانا حسین علی رحمته الله علیه فرمائی چه قصاص په دوه قسمه دې : یو قصاص بالنفس دې او بل قصاص فی الاطراف دې او پدې آیت کښې ددواړو ذکر دې دقصاص فی النفس ذکر په «عَلَيْكُمْ الْفِقْصَاصُ فِي الْقَتْلِ» کښې شوی دې د «قتلی» نه مراد مقتولین دی اود دې تفصيل په سورة مائده آیه ۴۵ کښې دې ((وکتبا علیهم فیها ان النفس بالنفس)) یعنې مطلق نفس په بدله دمطلق نفس کښې دې. اود قصاص فی الاطراف ذکر په «الحرباخر — الایه» کښې شوی دې او د دې تفصيل په سورة مائده کښې داسې شوی دې ((والعین بالعین والانف بالانف — الایه)) یعنې «عین الحربین الحر وانف الحربانف الحر الخ وعین العبدین العبد وانف العبد بانف العبد» نودا آیت دسورة بقرې تفصيل دې لپاره د آیت دسورت مائدي ۴۰ که هلت «العین بالعین» ذکر دې اومراد ترینه دادې چه «عین الحربین الحر وعین العبد بعین العبد» او آیت دسورة مائدي تفصيل دې لپاره د آیت دسورة بقرې او دیت «صنعة الاحتیاک» ویلې شی او هرکله چه مقصود په «الحرباخر» سره بیان دقصاص فی الاطراف وؤ نو په قصاص فی الاطراف کښې حر دعبده مقابله کښې نشی قصاص کیدې اونه مذکر دمؤنث په مقابله کښې. نو که مفهوم مخالف معتبر هم شی نو بیا هم په احنافو باندې اعتراض نه راځی.

«فَمَنْ عَفَىٰ لَهُ» پدې کښې ددیت حکم دې «فمن» نه مراد قاتل دې. د«عفی له» ضمیر قاتل ته راجع دې «من اخیه» په حذف دمضاف سره دې «ای من دم اخیه» او د اخ نه مراد مقتول دې اوتعبیر ترینه په اخ سره ځکه وشو چه دقاتل په زړه کښې شفقت او د ندامت جذبه

پیدا شی، او بل په دې کښې اشاره ده چه قاتل په سبب دقتل سره د ایمانی اخوت نه ندې خارج شوې اوپه ذکر د «شی» کښې اشاره ده چه که بعضې ورته دمقتول معافی وکړی نو قصاص ختم شو اگرکه ټولومعافی نوی کړی، «اتباع» ای فالحکم لورته المقتول اتباع القاتل، یعنی حکم دورثو دمقتول لپاره په قاتل پسې کیدل دی، یعنی دقاتل نه دې مطالبه ددیت وکړی، مقصود دادې چه دمقتول بعضې ورته قصاص معاف کړی نو قصاص ختم شو، البته دپه ندې ختم، نورته دمقتول دې د قاتل نه مطالبه ددیت وکړی لیکن «بالمعروف» یعنی په نرمه طریقې سره اومعقولې طریقې سره «وإداء» ای وعلى القاتل اداء، یعنی په قاتل اداء کول ددیت دی «إلیه» ورثو دمقتول ته «بإحسان» په ښې طریقې سره، یعنی ټال متول دې نه کوی، کم والې دې نکوی په مقدار ددیت کښې، په «ذلك» سره اشاره ده عفاوددیت ته.

﴿تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ﴾ په عفو کښې قاتل ته سهولت دې اوپه دیت کښې ورثو دمقتول ته نفع ده ﴿فَمَنِ اعْتَدَىٰ﴾ تجاوز دادې چه یوخل ورته معافی وکړی یا ترینه دیت وصول کړی اویانی قتل کړی ﴿بَعْدَ ذَلِكَ﴾ پس دتقرر دقانون مذکورنه ﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ﴾ دقانون قصاص داجراً فاندې ذکر کړی ﴿حَيَوةٌ﴾ تنوین یا لپاره دتعظیم دې یعنې لوی حیوة دې ځکه چه دقصاص دیری د وجه نه به قاتل بل څوک نه قتلوی، نو دهغه جان بچ شو اوقاتل به هم نه قتلیری نودده جان هم بچ شو او دارنگه ددشمنی دأورپه وجه دقاتل اومقتول دقبائلونه چه کوم قتلونه کیدل نو دهغې نه حفاظت و شو نوپه قصاص سره عظیم حیوة حاصل شو، یاتنوین په کښې لپاره دتنويع دې یعنې حیوة د امن ﴿يَتَأْوَلِي الْأَكْبَسَ﴾ الباب جمع دلَب ده. لَب هغه عقل ته ویلې شی چه وهم نه وی خطا کړې.

﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ په دنیا کښې دیوبل دقتلولو نه اوپه آخرت دجهنم نه بچ شی

لَبَّ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا ۖ لِلْوَلَدَيْنِ لِلْوَالِدَيْنِ

نور (کړې شوېدې په تاسو باندې، کله چې نژدې شي یوستاسوته مړي کچرې پرېدې مال، وصیت کول موربلارنه

وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ ۚ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ۝

او خپلوانو ته په نیکې طریقې سره، حق اولزم دي په متقیانو باندې

﴿كُتِبَ عَلَيْكُم﴾ دا دویم امرانتظامی ذکر کیږي یعنې وصیت ﴿الْوَصِيَّةُ﴾ نائب فاعل

د کُتِبَ لپاره دې او د حضور دموت نه مراد امارات، علامات دموت دی ﴿إِنْ تَرَكَ خَيْرًا﴾ دا شرط دې اوجزاء یی محذوفه ده چه ماقبل پرې دلالت کوي چه کُتِبَ دې او د «خیراً» نه مراد مال دې اوبعضې وائی چه خیرمال کثیرته وائی اولېر مال ته خیرنه ویلې کیږي

﴿لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ﴾ وصیت د والدینو اودارنگه دنورو ورثو لپاره منسوخ دې لکه په

حدیث کښې راغلی دی ((ان الله تعالى قد اعطى كل ذي حق حقه الا فلأوصية لوارث)) (۱) - نو دا آیت په نزد داکثرو مفسرینو چه شاه ولی الله ﷺ هم په هغوی کښې دې منسوخ دې (۲) - بعضې وائی چه دا حکم استحبابی دې او په حق دهغه والدینو اواقربینو کښې دې چه دمیراث نه محروم وی په یومانع د ارث سره (مدواوگ) (۳) - حضرت الشیخ ﷺ فرمائی چه دلته وصیت لپاره دوالدینو، اقربینو ندې مراد بلکه هغوی ته وصیت کول مراد دی چه خمامیراث په شرعی طریقې سره تقسیم کړئ او په سنت طریقه فدیة، صدقه وکړئ اوخوړ، مور، ښځې ته په میراث کښې حصه ورکړئ دا معنی د بالمعروف ده، اوکه مال ئی نه ؤو نو ددین وغیره وصیت دې وکړي

فَمَنْ	بَذَلَهُ	بَعْدَ	مَا سَمِعَهُ	فَالْأَقْرَبِينَ	إِثْمُهُ
پس څوک چې بدل کړي داوصیت روستودهغې نه چې اوریدلې ئې وي نوپس یقیناًگناه ده دبدلولوصرف					
عَلَى الَّذِينَ	يَبْذُلُونَهُ ۚ	إِنْ	اللَّهُ	سَمِعَهُ	عَلَيْهِ ۖ فَمَنْ خَافَ
په هغه کسانو دې چه بدلولی داوصیت، بېشکه الله هرڅه اوریدونکې دې اوپوهه دې، پس څوک چې معلومه کړي					
مِنْ	مُؤْصٍ	جَنَفًا	أَوْ إِثْمًا	فَأَصْلَحَ	
د وصیت کړونکي نه غلطې په وصیت کښې په خطای سره یاگناه په قصد سره نودې اصلاح اوجورخ اوکړي					
يَنْتَهُمْ	فَلَا	إِثْمَ	عَلَيْهِ ۖ	إِنْ	اللَّهُ
ددوی په مینځ کښې پس نشته هیڅ گناه په هغه باندې، بېشکه الله بڅښونکې دېر مهربان دې					
					غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

﴿فَمَنْ بَدَّلَهُ﴾ دا زجر دې په بدلولو د وصیت اود ﴿سَمِعَهُ﴾ نه مراد علم دې، مقصود دا دې چه چا دیو مری وصیت اوریدلې وو او علم ئی پرې راغلې وو اوبیانی دقاضی اوحاکم په حضور کښې غلط بیان وکړو اوپه وصیت کښې یې رد اوبدل وکړو اوقاضی اوحاکم ددغه غلط بیان مطابق حکم او فیصله وکړه په لاعلمی سره نوپه قاضی اوحاکم گناه نشته بلکه گناه صرف په دغه بدلونکی باندې ده

﴿فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ﴾ خاف په معنی د غلیم سره دې «قرطبی» دجنفاً نه مراد خطاء دې اود اثماً نه مراد عمد ادي مطلب دادې که یووصیت کونکې «قرب الموت» غلط وصیت کوی خطاء یاعمداً او اوریدونکې ورته تلقین وکړی اواصلاح ئی وکړی چه داسې وصیت وکړه نودا تبدیل ندې اوگناه نه ده بلکه اصلاح ده ﴿فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ﴾ په مینځ دمیت اووصیت والو کښې

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ
أَي (۱) ایمان والو فرض کرې شوي دي په تاسو روژې نیول لکه چې فرض کرې شوې وې وې په هغه کسانو چه
مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۝
ستاسونه مخکښې وو ددې دپاره چې تاسو پرهیزگار شئ

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ﴾ دا بیان د امر مصلح دې اول وار

صيام مصدر دې يعني روژه نيول اوبعضو ويلیدی چه دا صیغه جمع ده او مراد ترینه درې روژې د ایام بیض دی چه منسوخ شویدی

﴿كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ دایبان د تخفیف دې ځکه مشقت چه عام شی نو آسان شی او دا تشبیه په نفس وجوب کښې ده اوپه تمامو کیفیاتو کښې نده ځکه چه بعضې مخکنو خلکو په هره میاشت کښې درې روژې نیولې «ابن کثیر» اوبعضې مخکنو پنځوس ۵۰ روژې نیولې «روح» اودارنگه دروژې نیولوپه طریقه کښې اختلاف وو لکه په ابتدا د اسلام کښې چه به دخوښه بعد خوراک وغیره منع وو

﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ دا بیان د حکمت او فائدې دې د فرضیت دروژې. علماء د دې تشریح په دوه طریقو سره کوی ۱- په روژه نیولو سره نفس ذلیل شی ځکه د نفس د ذلیل کولو ذریعه جوړ (لورې) ده، نو کله چه نفس ذلیل اوضاعی شی نو انسان نشی آماده کولې په گناه باندې او دا نفس خو اندرونی دشمن دې نو چه دده اصلاح وشی نوییرونی دشمن چه شیطان دې هغه هم حمله نشی کولې ځکه چه بیرونی دشمن چه حمله کوی نو د اندرونی دشمن په معاونت سره یی کوی. دیو بزرگ مقوله ده چه څه شیطان ته چلینج ورکوم چه ځمانه دې معصیت صادر کړی ما دخپل نفس کمال اصلاح کړیده، نو چه کله دروژې په ذریعې سره د نفس اصلاح وشی نو شیطان هم بیا ډیر نقصان نشی رسولې نو تقوی حاصله شی. (۲) د روژې په ذریعې سره انسان ته تربیت ورکړې شو او مشق ئی وشو چه دخپل حلال رزق خوراک سکا ک او جماع نه ځان بچ کولې شی له وجه د امر د الله تعالی نه نو د حرامونه ځان بچ کول خوپه طریقه اولی سره کولې شی

اَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ ۖ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا اَوْ عَلَى سَفَرٍ
يو څو ورځې دي شمارلې شوې، پس څوک چې وی ستاسو نه مریض یا وي په سفر باندې او روژه او نه ساتي نو پدې باندې
فَعِدَّةٌ مِّنْ اَيَّامٍ اُخَرَ ۖ وَعَلَى الَّذِيْنَ يُطِيقُوْنَ
شمارل ددغه روژو پوره کول دی دنورو ورځونه، او په هغه خلقو چې طاقت دروژې لري او بیا هم روژه او نه ساتي نو پدې
فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِيْنٍ ۖ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَّهِ ۖ وَاَنْ تَصُومُوا
فديه دخوراک دمسکین ده، پس چا چې په خپله خوښې سره نیکي او کړه نو دا ډېره غوره ده دده دپاره، او روژې
خَيْرٌ لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ۝
نیول ډېره غوره دی تاسوله کچرې یی تاسو پوهیږئ

﴿اَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ﴾ دلته «ایاماً» مفعول فیه دې د «کُتِبَ» لپاره او دا بیان دبل تخفیف دې یعنې روژه یو څو ورځې ده، تمام عمر خونه ده چه تاسو ته گرانه شی.

﴿فَمَنْ كَانَ﴾ دا بیان دهغه عذرونو دې چه دهغې په وجه افطار جائزوی، اود مریض نه هغه مریض مراد دې چه روژه هغه ته ضرر رسوی او «علی سفر» دسفرته مراد شرعی سفر دې «فَعِدَّةٌ» له دې نه مخکښې «فافطر» مقدر دې یعنې د عذر په وجه افطار جائز دې لیکن بیا به شمار پوره کول ضروری وی.

﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ﴾ دا بیان دبل تخفیف دې چه بیا منسوخ شويدي، په ابتدا د اسلام کښې چه روژه فرض شوه نو د روژه دار لپاره دا رعایت وؤ که روژه نه نیسی اوفدیه ورکوی نو دا کولې شی او که روژه نیسی نو دا افضل ده «وان تصوموا خیر لکم» نو بیا دا حکم منسوخ شوو په وروستنی آیت سره «کما فی حدیث البخاری» نو ددې توجیه په بنا باندې دا آیت منسوخ دې او ډیر اهل علم پدې قائل دی چه دا منسوخ نه دې او د آیت یو څو توجیهاټ گوی: ۱- د «یطیقونه»، نه مخکښ «لا» مقدردې «ای لایطیقونه» ۲- «یطیقون» باب افعال دې او د باب افعال یو خاصیت سلب دماخذ الاشتقاق دې، نو د «یطیقون» معنی داده چه مسلوب الطاقټ وی، یعنې طاقت د روژې نه لری، ۳- فرق دې په مابین دوسع، او دطاقټ کښې، «وسع قدرت علی وجه السهولة» ته وائی اوطاقت «قدرت مع الشدة اومع المشقة» ته ویلې شی اولته دطاقټ ماده استعمال شوې ده نو ددې معنی داشوه چه کوم خلق په مشقة سره د روژې قدرت لری چه هغه شیخ فانی، حامله، مرضعه دی. ۴- شاه ولی الله رحمه الله وائی چه پدې آیت کښې صدقة الفطر بیان دې بعد د بیان دصوم نه، نو «علی الذین یطیقونه» خبرمقدم دې او فدیة مبتدا مؤخره ده، نومعنی داده چه «وفدیة علی الذین یطیقونه» او چونکه «فدیة» مبتدا ده نومقدم ده رتبه نو اضمار قبل الذکر صرف لفظاً راخی اورتبه نه راخی او داجائز دی اوضمیر دمذکر ورته ځکه راجع شو چه «فدیة» په تاویل دطعام مسکین سره دې نومطلب دآیت دادې چه فدیة یعنې صدقة الفطر واجب ده په هغه چاچه طاقت لری اومالک نصاب وی اود ﴿وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ﴾ تعلق دصوم شوال سره دې چه شپږ روژې دی لکه په حدیث شریف کښې راغلیدی «من صام رمضان ثم اتبعه ستاً من شوال فکان غاصم الدهر»

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ	مياشت درمضان هغه ده چې نازل کړې شوې دې پدې کښې قرآن چې لارڅوونکې دې ټولولخوونته او پدې کښې
وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ ۚ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ	واضح دلائل دهدايت دی اود حق اوباطل جدائی اوامتیاز، پس څوک چې حاضر شي په تاسو کښې دې مياشتې ته
فَلْيَصُمْهُ ۖ وَ مَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ	نوخامخادې روژه اونيسي، او هغه څوک چې مريض وي يا په سفر باندې وي اوروژه اوننه ساتي نو پدې باندې

فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ۖ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ

شمارل دي، دروژي پوره كول، دنوروورخونه. اراده كوي الله تاسوته دآساني، اونه لري اراده تاسوته دسختي.

وَلِكُلِّمُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا

اودپاره ددي چې پوره كړي تاسورووه دپاره ددي چې لوني اووايي دالله په هغه طريقې سره

هَذِكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ۝

چې خودلي نې ده تاسوته اودپاره ددي چې شكر او كړي دالله

﴿ثُمَّ رَمَضَانَ الَّذِي﴾ دايان د ﴿أَنبَأًا مَّعْدُودَتٍ﴾ دي، د ﴿أَنزَلَ فِيهِ الْقُرْآنُ﴾ دوه ترجمې

دی ۱- پدې کښې نزول دقرآن شروع شويدي، په اول سنه نبوی کښې دسورة علق ابتدائي

آياتونو پدې کښې نزول وشو. ۲- تول قرآن درمضان په يوحصه کښې «ليلة القدر» کښې

دلوح محفوظ نه آسمان د دنيا ته نازل شويدي او بيا حسب ضرورت په ۲۳ کلونو کښې مکمل

شويدي

﴿هُذِكُمْ لِلنَّاسِ﴾ دا حال دي د «القرآن» نه اوپه «الناس» کښې اشاره ده چه دا کتاب

عالمی کتاب دي لکه څرنگه چه نبي هم دکل عالم لپاره دي «وما رسلناك الا كافة للناس» اودغه

شان دا امت هم دي «اخرجت للناس»

﴿وَيَبَيِّنَتُ مِنَ الْهُدَىٰ﴾ دا دويم حال لازمه دي د «القرآن» نه او من په «من الهدى» کښې په

معنی دلام سره دي يعنې قرآن واضح نشاني ده لپاره دهدايت اويا «من» په خپله معنی سره

دي نوبيا دهدايت نه مراد هغه دهدايت دي چه په کتب سماويه سابقو کښې موجود وو

﴿وَالْقُرْآنِ﴾ عطف دي په «الهدى» باندې، يعنی دا قرآن لارخودونکې دي تولوخلقوته

او واضح احکامات اونشانات بيانوونکې دي دهدايت (مخکنی، او دا قرآن جدائی کوونکې

دي په مابين دحق او باطل کښې.

﴿فَمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَتَىٰ﴾ پدې سره نسخ راغله دهغه تخيير نه چه ابتدا کښې وو

﴿وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا﴾ دا حکم خکه معاد شو چه خوک دا توهم ونکړي چه تخيير په مابين

دصيام اودفيه کښې منسوخ شو نو رخصت به مريض ته اومسافرته هم منسوخ وي

دلته څلور خبرې ذکر شوي دي ۱- معاف کيدل د روژې په عذر سره ۲- ورستو کول دروژي ۳- قضا گرزول ۴- دالله تعالی دا حکم منل ، ددې لپاره حکمتونه په ترتيب سره پيښیږي

﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ﴾ دا د اول حکم حکمت دې يعنې دعذر دوجه نه روژه معاف کيدل آسانی اوسهولت دې. ﴿وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾ دا ددويم حکم لپاره حکمت دې يعنې که دورستو کولو د روژې اجازت نه وې نو دا به عسراو سختی وه. ﴿وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ﴾ دا دقضا لپاره حکمت دې. ﴿وَلِتُكْمِلُوا اللَّهَ﴾ دا د څلورمې خبرې حکمت دې.

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ ۖ أُجِيبُ
اورکله چې تپوس کوي ستانه بندگان څماپه باره څما کښې، نوورته اووايه څما دطرفه، چې بېشکه څه نژدې يم. قبلوم
دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ ۖ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي
دعاددعا کوونکي کله چې دعا غواړي څمانه، نوپس اودي منی حکمونه څما، او يقين دې کوي په دعا قبلولو، څما
لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ۝
دپاره ددې چې دوی خپل مقصدته اورسي

﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي﴾ هرکله چه روژه موجب دقرب الهی وه نو ددې وجې نه پدې آیت کښې دقرب الهی ذکر دې اوبل دا چه د افطار وقت د اجابت د دعاء وؤ نو پدې آیت کښې د اجابت ددعا ذکر دې ﴿عَنِّي﴾ يعنی څما د قرب اوبعد په باره کښې، چنانچه صحابه کرامو دارنگه سوال کړې وؤ «أَقْرَبُ رَبَّنَا فَتُجَابِئُهُ ام بعيدفتنا ديه» «بعضاوی» ﴿فَلِئَنِّي قَرِيبٌ﴾ «ای فقل لهم انی قریب» نو په جهر سره دعاء کولو ته ضرورت نشته. ﴿أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ﴾ د اجابت لپاره درې شروطونه ذکر کيږي اول داچه ﴿إِذَا دَعَانِ﴾ يعنې سوال کول اوغوښتل ۲- دویم دا چه دالله تعالی حکمونه منل ﴿فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي﴾ ۳- اودریم دا چه يقين کول چه الله تعالی قبلوونکې دې ﴿وَلْيُؤْمِنُوا بِي﴾ دايمان نه مراد يقين دې په قبلولو ددعا باندې «قال رسول الله ﷺ ادعوا لله وانتم موقنون بالاجابة».

أَجَلٌ لَّكُمْ لَيْلَةُ الصِّيَامِ الرَّفَقُ إِلَى نِسَائِكُمْ ۖ هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ

حلال کړې شوي دي ستاسودپاره په شپه دروژې کښې يوځانې کېدل خپلوبيبياونسره، دوی جامې دي ستاسو

وَ أَنْتُمْ لِيَاسٍ لَّهُنَّ ۚ عَلِمَ اللَّهُ اَنْكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونُ

اوتاسو جامي يی دهغوی دپاره. الله ته معلوم دي چې بيشكه تاسويه په خيانت اونقصان کښې اچولی دي

اَنْفُسَكُمْ ۚ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ ۚ قَالَنَ

خپل نفسونه دكچرې دا حكم باقی پاتې شوې دي، نو توجہ درحمت ئ اوكره په تاسواو عفوہ نې اوكره تاسوته. نواوس

بَايْرُوْهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ ۚ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ

ترديكت كوی ددوی سره اوطلب كوی هغه خيز چې مقرر كړې وي الله تاسوله. اوخوری اوخکی ترهغه پوري

يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ۚ ثُمَّ أَتُوا الصِّيَامَ إِلَى الْبِلَاءِ ۚ

چې ښكاره شي تاسو ته تارسپين دنار توره چې صباډي، بياپوره كړی روژې ترشې پوري

وَلَا تَبَايِرُوْهُنَّ ۚ وَأَنْتُمْ عَلَيْكُمْ ۚ فِي الْمَسْجِدِ ۚ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ

اوترديكت مكوی ددوی سره اوحال دادې چې تاسواعتكاف كوونكي يی پښعاعتونو كښې، دادالله حدودپولې دي

فَلَا تَقْرُبُوهَا ۚ كَذَلِكَ يَبَيِّنُ اللَّهُ لِّلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ۝

پس مه نژدې كیري دپته، دغسې بيانوي الله احكام خپل خلقوته دپاره ددې چې دوی متقيان شي

﴿ اَجَلٌ لَّكُمْ لَيْلَةُ الصِّيَامِ الرَّفْعِ ﴾ اول چه روژه فرض شوه نو ډير تخفيف وو په كښې. تخير وو كه خوك روژه نيسي او كه فديه وركوي، بيا تخير منسوخ شو او تشديد راغې هغه داسې چه دشپې په د اده كيدو نه بعد خوراك سكاك جائز نه وو او ډي بي سره به صحبت جائز نه وو نو پدې آيت كښې ددغه تشديد رفع كيدلو حكم دي. ه آيت دشان نزول په باره كښې دوه واقعي ذكر شويدي **اوله واقعه** داده چه حضرت عمر رضي الله عنه په رمضان كښې دشپې كورته راغې اود خپلې بي بي نه يې مطالبه دجماع وكړه نوهغې ورته وويل قد غت يعني زه وده شوی ووم، فظن انما تعتل، يعني حضرت عمر رضي الله عنه دا گمان وكړو چه دا بهانه كوی نو صحبت ئی وكړو او سهار دمعدرت كولو لپاره دحضور صلى الله عليه وسلم مجلس ته پيش شو نونبی صلى الله عليه وسلم وفرمايل «لَمْ تَكُن حَقِيقًا بِذَلِكَ يَا عُمَرُ» يعني اي عمر دا تاسره مناسب نه وو، نو بيا چه عمر رضي الله عنه كورته لاړونو دا آيت نازل شو نونبی صلى الله عليه وسلم دې خبر كړو، «ددې روايت په بنا دا آيت د موافقاتو د عمر رضي الله عنه نه دي»، **دويمه واقعه** داسې ده چه دقيس بن صرمه انصاري رضي الله عنه روژه وه او د ورځې ئی دخپل كهجوروپه باغ كښې با مشقته عمل او كار كړې وو، كورته راغې نوسترې وو او د افطارپه

وقت کښې ئې دخپلې بې بې نه دخوراک دڅه شی طلب وکړو نوهغوئ ورته وویل چه په کور کښې څه نشته خوچرته طلب کوم یعنی دځاوندیانو وغیره نه قرض کوم، نوچونکه دې سترې او ستومانه وو نو تکیه ئې ولگوله او اوده شو نو چه بې بې ئې دخوراک څه شې راوړو او دې اوده وو نوهغې وه ویل «حیة لک»، نوشپه ئې هم په نهارې تیره کړه صباح ورځ بیا په نهاره ئې روژه کړه نوچه کله دغرمې وخت شونو پده باندې بیهوشی راغله نو حضور ﷺ ته ددې تذکره وکړې شوه نو دا آیت نازل شو.

د «الرفث» نه مراد نزدې کیدل او جماع ده «رفث» په اصل کښې هر هغه قول او عمل چه د زنانه سره کیږي هغې ته وایې.

﴿هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ﴾ لکه څرنگه چه جامه پرده وی او خاښت وی او عزت وی او د بدن سره لازم وی نو دغه شان ښځه او خاوند دیو بل لپاره وی

﴿عَلِمَ اللَّهُ أَنْكُمْ كُنْتُمْ مَخْتَلَاتُونَ﴾ ۱- بعضې صحابه خطا شول چه ورستو د خوب نه ئې دخپلو ښځو سره نزدیکت وکړو نو دپته خیانت ویلې شویدی لیکن الله تعالی د توبې او معافۍ اعلان وکړو. ﴿فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ﴾

۲- که دغه حکم یعنې حرمت د اکل او شرب او د جماع باقی پاتی شوې وې نو تاسو به خپل ځان په خیانت کښې اچولې وې.

﴿فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ﴾ بنا په اوله توجیه دا اعلان د توبې او د معافۍ دې او بنا په دویمه توجیه د «فَتَابَ عَلَيْكُمْ» معنی تخفیف راوستل دی او د «وَعَفَا عَنْكُمْ» نه مراد وسعت د حکم دې «فَالَّذِينَ بَشِرُوا هُنَّ» د دینه د شان نزول د اولې واقعې حکم معلوم شو «باشروهن» په معنی د «جامعوهن» سره دې او جماع ته مباشرت ځکه وائی چه په جماع کښې «تلاصق» پیوست والی دبشیرینو راځی.

﴿وَأَتَّبِعُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ﴾ مراد د دینه نیت دا ولاد صالحه دې او دا موجب د اجر دې، او هر چه تلذذ دې نو هغه په غیر د نیت نه حاصلیږي نو کتب الله په معنی د «قدرا الله لکم بالجماع» سره دې یا کتب الله په معنی د «احل الله لکم» سره دې یعنې جماع او نزدیکت په هغه طریقه کوئ چه تاسو ته الله تعالی حلاله کړې وی په شرع کښې، نو دمسلمان لپاره

يکارده چه په نکاح کولو سره اوجماع سره نیت صحیح وکړی یعنې اصلاح دنفس اونکثیر دامت مسلمة څکه چه اجر او ثواب په غیر د نیت نه، نه حاصلیږی

«وَكُلُوا وَاشْرَبُوا» ددینه دشان نزول ددویمې واقعې حکم معلوم شو «حَتَّىٰ يَبْتَيَّنَ» دا غایه ددواړو حکمونو سره متعلق ده، یعنې مباشرت، او اکل او شرب، اوددینه فقهاؤ دامسئله مستنبطه کړې ده چه غسل دجنابت په رمضان کښې دطلوع فجر نه ورستو کول ضرر نه رسوی روژی نه څکه چه ددې آیت نه معلومه شوه چه دوخت طلوع پورې دجماع کولو اجازت دې نو غسل به بالضروره روستو کوی، لفظ د «حَتَّىٰ» لپاره د انتها دغایې دې نوم معلومه شوه چه جواز د اکل او شرب په طلوع دفجر سره ختم شو نو دطلوع نه بعداگر چه یومنت بعدوی خواکل او شرب مفسد دصوم دې اولفظ د «يَبْتَيَّنَ» کښې اشاره ده تیقن دصیح صادق ته یعنې تر څوپورې چه تیقن دصیح صادق نه وی نو اکل او شرب حرام نه دې اومفسد دصوم نه دې حاصل دادې چه لفظ د «حَتَّىٰ» اشاره ده دپته چه بعد دطلوع دفجر نه اکل او شرب حرام اومفسد دصوم دې اولفظ «يَبْتَيَّنَ» سره اشاره ده دپته چه قبل د تیقین دصیح صادق نه اکل او شرب حرام نه دې اوصرف ددې وهم دوجې نه چه شاید وخت دصباحه داخل شوي وی اکل او شرب حرام گنرل ندی پکاراؤ دبعضې صحابه کرامو واقعات چه دوی سحری خوړلو اوصباح به داخل شوي وو محمول دی پدې باندې چه دوی ته یقین دصباح نه وو شوي، او دارنگه په کومو احادیثو کښې چه ذکر شوی دی چه د اذان نه بعد به صحابه کرامو خوراک کولو نویه بل حدیث کښې ددې تصریح ده چه هغه اذان دبلال ؓ قبل از وقت وو ((لایفرنکم اذان بلال فانه یؤذن بلیل)) اویه بل روایت کښې ((یتبه نائمکم ویرجع قائمکم)) تصریح موجوده ده امام ابن کثیر هم دغه روایات پدې محمل حمل کړي دې ورنه دنفص صریح مخالفت عام مسلمان نشی کولی نو دصحابه کرامو ؓ نه خو ددې تصور هم نشی کیدی خصوصاً چه دآیت په آخر کښې دا مذکور دی چه «تلك حدود الله فلا تقربوها» چه پدې کښې د احتیاط تاکید دي

«الْحَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْحَيْطِ الْأَسْوَدِ» حیط الابيض تعبیر دې د رنړا دصبا نه او حیط

اسود تعبیر دې دتیارې دشیې نه، «مِنْ أَلْفَجْرِ» بیان دحیط ابیض دې، بخاری وغیره روایت کړي دې چه وو بعضې کسان چه اراده دصوم به نی کوله نو دوه تارونه به نی په ښی کښې

نہلی و یوسپین اوبل تور نو اکل او شرب به ئی ترهغی پوری کولوچه ترخوپوری به یی ددوار وجدانی نشوه کولی، نوناژل کړواله ﷺ داچه «من الفجر» نو دوئی ته معلومه شوه چه مراد دخیط ابیض نه صباح دې اوعدی بن حاتم ؓ وائی چه کله نازل شودا آیه «وکلوا وشرابوا حتی یبین لکم الخیط الابيض» نو ما را واخستل دوه مزى او کینودل مې دخپل تکیه «بالخت» دلاندي اوهغې ته به مې کتل نوچه دهغوی جداوالې به راته معلوم شو نو اکل او شرب به مې بس کړه او کله چه دنبی ﷺ حضورته حاضرشوم او خبرمې کړو په دې خپل دغه عمل باندې نوماته ئی افرماییل چه «انک لعریض القفا» اوپه یو روایت کښې دی چه «ان وصادتک اذا لعریض اغما ذالک یاض النهار من سواد اللیل».

* ثُمَّ أَتَمُّوا الصَّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ * دا بیان د انتها دصوم دې لکه چه په اول آیت کښې د ابتدا

بیان وؤ

«وَلَا تُبْشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسْجِدِ» په دې کښې د اعتکاف بیان دې چه سنت کفایه دې، دلفظ د «فی المساجد» نه معلومه شوه چه اعتکاف په هر مسجد کښې جائز دې چه آباد وی او پنځه وخته مونځ باجماعت پکښې کیږی خواه که جامع مسجدوی او که نه وی. اود معتکف لپاره دمسجدنه وتل جایز نه دی بلکه په وتلوسره اعتکاف فاسد یری. البه دشرعی حاجت (لکه مونځ دجمعې شو) اوطبعی حاجت لپاره وتل جائز دی او که معتکف دخپل کور بیت الخلا ته دقضا حاجت لپاره ځی نواجازت دې اودارنگه که چرې دطعام راوړلو لپاره څه انتظام نه وؤ نو په خپله کورته تلې شی خو طعام به کور کښې نه خوری بلکه مسجد ته به ئی راوړی اولدته به ئی خوری نوهرکله چه دمعتکف لپاره ددغه مذکور ضروریاتوپه وجه کورته تلل جائز وؤ نو توهم کیدی شونوچه مباشرت به هم جائزوی چه په ماقبل کښې په

«أَجَلٌ لَّكُمْ لَيْلَةُ الصَّيَامِ الْكَفُّ» کښې تصریح شوې وه نودلته ددغه توهم ازاله

و کړی شوه اوددیننه معلوم شو: جواب دیو سوال اوهغه داچه دمعتکف په مسجد کښې هسې هم قدرت نه لری په جماع کولونو نهی ته ئی څه حاجت دې، جواب دادې چه پدغه مذکوره صورتونو کښې قدرت لری نود دې وجه نه ئی ذکر وشو

«وَلَيْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا» په دې کښې اشاره ده چه د الله تعالی په تمامو احکامانو

کنبی اویخصوصاً د روژی په باره کنبی احتیاط په کار دي اوددې وجه نه مبالغه په استنشق کنبی منع کړې شوې ده اودخپلې بی بی سره بوسه وغیره هم منع شوی دی په حالت دروژې کنبی

وَلَا تَاْكُلُوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتَذَلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ

او مه () خورئ مالونه دیوبل خپل مینغ کنبې په باطله طریقه اومه ورکوی دامالونه حاکمانوته په رشوت کنبې

لِتَاْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ وَ اَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

دپاره ددې چې اوخوړئ تاسویوصمه دمالونودخلفو په گناه سره اوحال دادې چې تاسویوهیږئ

«وَلَا تَاْكُلُوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ» د امر مصلح (روژې نه) بعد د بل امر انتظامی ذکر

دي . او د اكل نه مراد مطلق اخذ، اخستل دی، او مراد د باطل نه هر ه حرامه طریقه ده خواه كه

غصب وی او كه سرقه وی او كه بيع باطله ، فابیده وی اودارنگه په ارتكاب د بدعاتو سره یا

نذر لغیر الله سره چه حاصلیږی دا ټول په کنبې داخل دی «وَتَذَلُّوا بِهَا» دا په تاكلوا عطف

دي نو د (لا) ماتحت دي (ای لا تاكلوا) د «بها» ضمیر راجع دي اموالوته او (باء) صله د «تذلوا»

ده. او د «ادلاء» اصل کنبې معنی داده چه کوهی ته رسئ آویزانه کړې شی دغه شی

درازیاسلو لپاره. اودلته ترینه مراد رشوت دي یعنی حکامو ته خپل مالونه په رشوت سره مه

ورکوی «لِتَاْكُلُوا» دا علت دمنفی لپاره دي یعنی ورکول د اموالو ددې لپاره چه تاسو

واخلئ اوحاصل کړئ «فَرِيقًا مِّنْ اَمْوَالِ النَّاسِ» یعنی څه حصه دمالونودخلکو په گناه سره نو

رشوت دینه ویلې شی چه دبل چامال یا حق حاصلول مقصود وی او كه څوك دخپل مال یا حق

دحصول لپاره حاکم ته مال ورکوی نو د ورکونکي دطرفه دا رشوت نه دي اواختونکی ته

حرام دی

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْاَهْلِ ؕ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ

دوی تپوس، اکوي ستانه په باره دمیاشتو کنبې ته ورثواوایه چې دا آله دیږزندلودخت ده دپاره دمعاملاتو دخلفو

۱ - د امر انتظامی ذکر

۲ - د امر مصلح روژې سره متعلق دیوسوال جواب

وَالْحَجَّةُ وَلَيْسَ الذِّبْ يَأْنُ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الذِّبَّ مِنْ أَثَرِ
اودپاره دج، اوداخو څه نیکي نه ده چې تاسو راځئ کورونو ته د شاترفنه لیکن نیکي داده چې څوک خان بچ کړي د حرامونه
أَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَوْبَاهَا وَأَتُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ۝ وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ
اوراځئ کورونو ته د طرفه دروازو د هغوی نه اوویرئې د الله نه دپاره ددې چې کامیاب شئ او جنگ کوئ په لار د الله کښې
الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا ۝ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ۝
د هغه چاسره چې جنگ کوي تاسو سره او د حد نه تجاوزمه کوئ ، بېشکه الله محبت نه کوي تجاوز کوونکو سره

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ﴾ دا د امر مصلح یعنې روژې متعلق دیو سوال جواب دې. سوال دا دې چه روژه بذات خود موجب د تقرب ده نو د رمضان میاشت کتل ولې ضروری دی په غیر د رمضان نه دې دیرش ۳۰ روژې وساتلې شی، نواله تعالی ته به قرب حاصل شی. نواله ﷺ جواب ورکوی چه د روژې لپاره خاص وخت مقرر دې او ستاسو دا سوال داسې دې لکه ستاسو هغه رسم چه د احرام د حالت نه به کورته دشا د طرفه راتلئ

«د اتوجیه حضرت الشیخ رحمه الله ده، اوشاه ولی الله ﷺ فرمائی چه بعضې خلقو تپوس کړې وو چه د حج لپاره د اشهر حج تعین ضروری دې یا حج په نورو میاشتو کښې ادا کیدلای نو جواب ورکړې شو چه د حج لپاره د اشهر حج تعین ضروری دې پدې دواړو توجیهونو سره جواب مطابق دې ددې سوال سره، لیکن جمهور مفسرین وائی چه صحابه کرامو د میاشتي د وړوکی کیدلو او غتیدلو متعلق تپوس کړې وو، نو که دا سوال د حکمت نه وی یعنې پدې غتیدلو او وړوکی کیدلو کښې حکمت څه دې، نو بیا جواب د سوال سره مطابق دې ځکه چه سوال د حکمت نه وو او په جواب کښې حکمت بیان شویدې او که سوال د علت نه وی یعنې د میاشتي دوروکی کیدلو او غتیدلو علت څه دې نو په جواب کښې علت ندې بیان شوې بلکه حکمت بیان شویدې، نو دا جواب علی اسلوب الحکیم دې، جواب علی اسلوب الحکیم دیته وائی چه جواب ورکړې شی علی خلاف ما یترقبه السایل یعنې د سائل د توقع خلاف جواب ذکر شی، او اشاره وشي دیته چه د سائل لپاره دغه قسم سوال مناسب نه وو کوم چه ده کړیدې بلکه مناسب ورته هغه سوال وو چه د کوم جواب ذکر شو، دلته صحابو ته اشاره شوه چه علت معلوم ستاسو لپاره موجب کمال نه دې او ددغه فلسفې علم موجب د ثواب نه دې لهذا تاسو د میاشتي د وړوکی کیدلو او غتیدلو حکمت معلوم کړئ او هغه دادې چه

«هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ» یعنی دا میاشت آله دشناخت د اوقاتو ده. «مواقیت» جمع دیقات ده او میقات کله په معنی دمطلق وخت سره راځی او کله په معنی دهغه وخت سره راځی چه په هغې کښې خاص عمل مقرر کړې شوې وی لکه مواقیت الحج. او کله په معنی د آله دشناخت دوخت سره راځی. دلته دا دریمه معنی مناسبه ده یعنی آله دشناخت د اوقاتو «لِلنَّاسِ» معنی ئ ده. دخلقو د اختیاری معاملاتو لپاره لکه بیع. شراً وغیره «وَالْحَجِّ» یعنی عبادات لکه صوم. حج. زکوٰۃ شونو د وجوب حج صوم اوزکوٰۃ لپاره د قمری میاشتی حساب معتبر دې او دا ځکه چه پدې حساب باندې هرڅوک پوهیږی خواه که تعلیم یافته وی او که ان پر وی او د دې وجې نه د دې قمری میاشتو حساب معلومول فرض کفایه دې په خلاف د شمسی میاشتو چه په هغې هرڅوک نه پوهیږی «وَلَيْسَ الْبِرُّ بِاَنْ تَاْتُوا الْبُيُوتَ» دا رد دې د جاهلیه د زمانې دیورسم او هغه رسم داؤو چه دوی به د حج نه په واپسی کښې خپل کور یاخیمې ته دشا د طرفه داخلیدل او دا به ئی کار ثواب گنړلو. او دا دلیل دې پدې باندې چه کوم عمل په شرع کښې ثابت نه وی هغه عمل ثواب گنړل او د ثواب په نیت سره کول بدعت دې او موجب دگناه دې او علماً کرام فرمائی چه دا اصل دې درد دبدعاتو لپاره.

تر دې ځایه پورې درې امورات نظامیه ذکر شو قصاص، وصیت، مال غیرنه اجتناب او یو امر مصلح «صوم» ذکر شو نو اوس ذکر دجهاد کیږی:

«وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» دا ذکر دجهاد دې اول وار. مسلمانانو په مکه معظمه کښې دیارلس ۱۳ کاله انتهای د مظلومی په حالت کښې تیر کړل آخر مدینې ته ئی هجرت وکړو لیکن مشرکینو هلنه هم په آرام سره نه پریخودل، نوالله تعالی مسلمانانو ته دمدافعت لپاره دجهاد اجازت ورکړو. اودا اول آیت دې لپاره دحکم دقتال لکه دا رأی د اکثر صحابه کرامو ۷ تابعینو ۷ ده اوبعضو ویلی دی چه اول حکم دجهاد هغه آیت نه ثابت شوې دې چه په سورت حج کښې دې او هغه دادې چه «أذن للذين یقاتلون بـ الایه».

جهاد په دوه قسمه دې. یو اقدامی، اوبل دفاعی. پدې آیت کښې ددفاعی جهاد ذکر دې د فی سبیل الله معنی ده «للاعلاء دین الله» یعنی مقصود دجهاد نه اعلاء دکلمة الله ده. نوکوم قتال چه ملک گیری یاپه دولت باندې دقبضې کولو په نیت سره وی یا دبل څه دنیاوی مقصد لپاره وی نو هغه شرعی جهاد ندې. اوهم ددې وجه نه صحابه کرامو ته ۷ په مکه کښې دقتال

کولو اجازت نه وو چه ددوی تربیت وشى اوددوی د زړونو نه تمام جذبات ختم شی حتی چه ظالم نه دخپل ظلم بدله اوملك قبضه کول، دولت حاصلول وغیره تمام جذباتی نیتونه ختم شی اوصرف اوصرف یونیت اوجذبه پاتې شی اوهغه داچه «لنكون كلمة الله هي العليا»، دلته دقتال لپاره درې شرطونه ذکر دی ۱- تاسوايتدا مکوی په قتال بلکه دفاع کوئ «دفاعی جهاد»، ۲- جنگ صرف دهغه خلقوسره کوئ چه دوی تاسوسره جنگ کوی یعنې په میدان جنگ کښې تاسوسره جنگیږی یادشمن ته کومک ورکوی، یاجنگی تدبیرونه اومشورې ورکوی دادواړه معلومیږی. د ﴿الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ﴾ نه.

۳- ﴿وَلَا تَعْتَدُوا﴾ ددې په تفسیر کښې دحضرت عمر بن عبدالعزیز قول دې چه «لا تقاتل من لا یقاتلک یعنی النساء والصبيان والرهبان» یعنې کوم خلق چه دجنگ کولو قابل نه وی لکه زنانه، بچی، بوداگان او رهبان نوهغه مه قتلوی اودهغوی قتلول تعدی ده.

﴿إِنْ أَلَّكَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ﴾ دا تعلیل دې دحکم سابق لپاره

وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُم		
اوقتلوی دوي هرځانې چې نې اومومئ اواوباسئ دوی دهغه ځانې ته (۱) چې ویستلې نې تاسو		
وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى		
اوشرک کول ډېر سخت گناه دې دقتل نه، اوجنگ مه کوئ دوی سره دمسجدحرام په خوا کښې ترهغې		
يُقَاتِلُوكُمْ	فِيهِ	فَإِنْ
چې دوی جنگ نه وي شروع کړې ستاسوسره په هغې کښې نوپس کچرې دوی جنگ شروع کړوستاسوسره		
فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكُفْرِينَ ۝		
نوقتلوی دوی دغسې سزا د کافرانو ده		

﴿وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ﴾ دا تعمیم دحکم دقتال دې چه په حرم کښې هم ددوی

قتلول جائز دی.

﴿وَأَخْرَجُوهُمْ مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُم﴾ اخراج یعنی جلاوطن کول دکفارو دا هم یو قسم د جهاد دې او «حیث» یا تشبیهه دې یعنی لکه څرنگه چه تاسوئی وباسلی د حرم نه نودغه شان دوئ وباسی د حرم نه، یا «حیث» مکانیه دې یعنی وباسی مشرکان دهغه مکان نه (حرم نه) ، چه تاسوئی ترینه وباسلی ئی، یا تعلیلیه دې یعنی دوئ وباسی ځکه چه تاسوئی وباسلی ئی او رسول پاک ﷺ په کال دفتح کښې ددې حکم تعمیل وکړو، هغه کافران چه اسلام ئی نه قبلولو نو هغوی یې قتل کړل او بعضی ئی جلاوطن کړل.

﴿وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ﴾ دفتنه نه مراد شرک دې یعنی شرک اقیح «دیرقیح» دې دقتل نه نودوئ قتلول په حرم کښې ارتکاب د قبیح دې لپاره ددفع د اقیح ، نوځکه جائز دې، یا د «فتنه» نه مراد دادې چه د مؤمن اړول دایمان نه په اکراه اوجبر سره دا زیاته سخته ده په مؤمن باندې دهغه دقتلولونه، یا د «فتنه» نه مراد اخراج ددې وطن محبوب نه دې یعنی دا زیات سخت دې دقتل نه ځکه چه دقتل تکلیف زر ختمیری او د اخراج تکلیف دیروخت پورې باقی وی نوچه دوئ تاسوته زیات سخت تکلیف رسولې دې نوتاسو ورته ادنی تکلیف ورسوئ یعنی قتل.

﴿وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ دا بیان د آدابو دقتال دې او مراد دمسجد حرام نه تمام حرم دې او «وَلَا تُقَاتِلُوْهُمْ» باب مفاعله ده دطرفینو نه راخی لیکن دا نهی په اعتبار د ابتدا (شروع کولو) سره ده، یعنی تاسو اول قتال مه شروع کوئ چه دا سبب دمقاتله شی.

﴿حَتَّى يُقَاتِلُوْكُمْ﴾ دا غایه او انتها د نهی ده او دا هم په اعتبار د ابتدا سره ده یعنی نهی منتهی کیږی پدې چه دوئ ابتدا په قتال وکړی ﴿فَإِن قَتَلْتُمْهُمْ﴾ یعنی که چرې دوئ ابتدا وکړی په قتال ستاسو سره نو ﴿فَلَا تَقَاتِلُوْهُمْ﴾ یعنی بیا په حرم کښې ددوئ دقتلولو اجازت دې او دا گناه نه ده او د حرم بې حرمتی نه ده ځکه تاسو خپله دفاع کوئ.

﴿كَذَلِكَ حَرَّمَ الْكُفْرَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ﴾ دا وضع د اسم ظاهر ده په ځای د ضمیر باندې «ای جزانهم»

فَإِن	انْتَهَوْا	فَإِنَّ	اللَّهَ	عَفُوٌّ رَّحِيمٌ	وَقَاتِلُوهُمْ	حَتَّى
-------	------------	---------	---------	------------------	----------------	--------

پس که منع شول دوئ دکفر نه نویشه که الله بخښونکې ډېر مهربان دې، اوجنگ کوئ ددوئ سره ترهغې

لَا تَكُونُ	فِتْنَةً	وَيَكُونُ	الدِّينُ	لِلَّهِ ط	فَإِنْ أَنْتَهُوَ
چې باندې نشي فساد (شرک، اوشي دين خالص دالله) دپاره، پس کچرې دوي منع شو د جنگ نه					
فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ					
پس زیاتې سختی کول نشته مگر په ظالمانو باندې					

﴿فَإِنْ أَنْتَهُوَ﴾ ای عن الشرک او القتال، یعنی که دوي دشرک نه تائب شي يا دقتال نه منع شي نو جزاً مقدره ده «ای فانتها عن القتال» نو تاسو ددوي دقتال نه منع شي.

﴿فَإِنْ أَلَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ دا د محذوفې جزاً علت دې، مفسرين وائي چه دا آيت دليل دې پدې چه دقاتل عمد توبه قبلېرې ځکه چه کفر زیاته لویه گناه ده دقتل نه او الله تعالی د کفر نه دقبول د توبې خبر ورکړې دې نو معلومه شوه چه د قاتل عمد توبه هم قبلېرې.

﴿وَقَتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ﴾ دفتنه نه مراد شرک دې اود(هم) نه مراد مشرکین عرب دی نو د دوي سره قتال ترهغه وخته پورې دې چه څو پورې دوي مسلمانان شوی نوی، او ددوي نه جزیه نه قبلېرې «ان مشرکی العرب لیس فی حقهم الا الاسلام او السیف لقوله سبحانه او یسلمون»، روح.

﴿فَإِنْ أَنْتَهُوَ﴾ یعنی که چرې دوي منع شي دقتال نه ستاسی سره او منع شي دکفر نه، نو ﴿فَأَنْتَهُوَ﴾ جزاً مقدره ده، نو تاسو هم منع شي ددوي دقتال نه.

﴿فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ﴾ دا دمحذوف جزاً قائم مقام دې او د «عدوان» نه جنگ اوقتل مراد دې

الشَّهْرُ الْحَرَامُ	بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ	وَالْحَرُمَتُ	قِصَاصٌ ط	فَمَنْ اعْتَدَى
عزت والا میاشت په عوض دمیاشتي د عزت کنبې ده او عزتونه بدلې والادي، نوڅوک چې زیاتې اوکړي				
عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ	بِشَل	مَا اعْتَدَى	عَلَيْكُمْ م	وَاتَّقُوا اللَّهَ
په تاسو نوتاسو زیاتې کوي په هغه باندې پشان دهغې چې زیاتې نې کړېدې په تاسو باندې، او ورپرې دالله نه				

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ﴾ دامؤمنانوته اطمینان ورکول دی چه کله تاسو تقوی اختیاره کړئ نو ځما مدد به همیشه تاسو سره شامل حال وی.

﴿وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ دا ذکر د اتفاق دې اولاً او داعطف دې په «وقاتلوا» باندې

﴿وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾ دا متعلق دې د «وقاتلوا» او د «وانفقوا» دواړو سره یعنی ځان هلاکت ته مه غوړزوئ په پریځودلو دقتال فی سبیل الله او اتفاق فی سبیل الله سره ځکه چه کله دا دواړه پریځودې شی نو کفار غالب شی نومسلمانان هلاک کړی. د ابو عمران نه روایت دې وائی چه مونږ قسطنطنیه کښې په صف القتال کښې وو نومونږ نه یوکس تنې (تن) تنها د کفارو په صف باندې ورننوتلونو خلقو وویل چه دې کس خپل ځان په خپله هلاکت ته وغوړزولو او الله تعالی فرمائی «ولاتلقوا بايديکم الى التهلكة» نو ابو ایوب انصاری ؓ وویل چه اې خلقو! تاسو خو ددې آیت تاویل کوئ خودا زموږ د انصارو په حق کښې نازل شوې دې نوزه ددې په مطلب ښه پوهیږم، ابو ایوب انصاری ؓ فرمائی کله چه الله تعالی دین ته غلبه ورکړه اوزیات شو مددگاران ددین نوپه مونږ کښې بعضې خلقو داسې خبره وکړه نورو ته په پټه سره د رسول الله ﷺ نه چه زموږ مالونه جائیدادونه ضائع او خراب شوی دی (ددین د خدمت دمصرفیت دوجه نه، او اوس خوالله تعالی دین ته غلبه ورکړه اومددگاران ئی ډیرشو نوکه مونږ د خپلومالونو اصلاح او خدمت وکړو نو دا به ښه وی، نو دا آیت نازل شو. نو پدې آیت کښې الله تعالی ضابطوته او ټول امت ته دا تنبیه ورکړه چه دمسلمانانو هلاکت دمال په ضائع کیدلو سره ندې بلکه دمسلمانانو هلاکت دادې چه دوی ددین لپاره جانی مالی قربانی کول پریږدی نو د «تهلکه» نه مراد ترک د جهاد او د اتفاق دې، اوبعضې وائی چه د «تهلکه» نه مراد اسراف دې او بعضې وائی چه بخل ترینه مراد دې او د «لاتلقوا» لپاره مفعول مقدر دې «ای لاتلقوا انفسکم بایدیکم» یا «بایدیکم» مفعول دې د «تلقوا» لپاره، او بیا، زانده ده ځکه چه «تلقوا» په خپله متعدی دې او د «بایدیکم» نه مراد انفسکم دې «ای لاتلقوا انفسکم الى التهلكة» ﴿وَأَحْسِنُوا﴾ ددینه مراد احسان دې په مساکینو یاپه تمامو اعمالو کښې اخلاص اوحسن نیت مراد دې.

وَأَتُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا

اوپوره پوره^(۱) ادا کوئی حج او عمره خاص الله لره، پس که منع کړې شوی تاسو دپوره کولونه نوبه تاسو لارم دې هغه

اَسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَخْلِفُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ

چې آسان وي د قرباني خاورې، اومه خړی سر ونه خپل ترخو چې نه وي رسيدلی هديه خای دحلالې خپل نه

فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ

پس خوک چې وي ستاسونه ناجوره ياوي په هغه تکليف دسرونه نوپده باندې فديه ده ددرې روزونه

أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ

يا صدقه (دشپه مسکينانو) يا قرباني، پس هرکله چې تاسو حالت دامن کښې یی، پس چا چې فائده واخيسته

بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ

په عمره^(۲) کولو دحج سره پس لږم ده پده هغه چې آسان وي د قرباني خاورې، پس چا چې اونه موندنه قرباني

فَصِيَامٌ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ

پس روزې دي ددرېوورخو په ورخود حج کښې او اووه روزې دي کله چې واپس شی، دالس روزې دي پوره

ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلَهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا

دا حکم^(۳) هغه چالره دي چه نه وي اهل وعيال دده ديره په نيز دمسجد حرام ، او ويري دالله نه اوپوه شی

أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

چې بېشکه الله سخت عذاب ورکوونکي دي

﴿وَأَتُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ﴾ دا بيان د امر مصلح دي، دمستله جهاد نه بعد مسئله دحج

او عمرې ذکر کولو کښې اشاره ده دپته چه تاسو دالله تعالی کورته حاضری کوئ او د الله تعالی نه سوالونه کوئ نوتا سوتنه به فتح او غلبه په کفارو درکړی ځکه چه بیت الله ته حاضری دحج

- 1 - دویم امر مصلح یعنی د حج ذکر.
- 2 - تمتع اصطلاحی مراد دې اودا ظاهره ده او دقران ذکر په ایه اتوالحج والعمرة ا کښې شوي دي
- 3 - قران ، تمتع په آفاقي پورې خاص دي عندالاحناف «ذالک» دغه ته اشاره ده او عندالشوافع هدي يا بديل ده هدي ته اشاره ده

لپاره سبب بقا او د قیام دخلقو دې لکه چه الله تعالی فرمایلی دی

﴿جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْيَمَانِيَّةَ الْحَرَامَ لِيَمَّا لِلنَّاسِ﴾ تفسیر مدارك وائی «لو تركوه عاماً لم

يُنْظَرُوا ولم يؤخروا» یعنی که چرې حج یو کال پاتی شی او هیڅ څوک حج ته لار نه شی نو تمام جهان به بریاد شی. او د «اتمام» نه مراد ادا کول دی د فرائضو او واجباتو سره. اود «لله» معنی دا ده چه حج او عمره صرف د الله تعالی درضا لپاره وکړې شی. تجارت، نمایش یا بل څه فاسد نیت په کښې نه وی.

﴿لَإِنْ أَحْصَرْتُمْ﴾ دا مقابل د محذوف دې «ای اقوالحج او العمرة ان قدرتم علی اتمامهما فان

احصرتم» حصر او احصار د ټپه وائی چه څوک د حج یا عمرې احرام وکړی او بیا د مرض یا د دشمن د وجې نه افعال نه شی پوره کولې او بعضو فرق کړیدې چه حصر د ټپه وائی چه د دشمن د وجې نه وی. او احصار د مرض د وجې نه وی، لیکن صحیح خبره داده چه د دواړو په مینځ کښې فرق نشته دې.

﴿فَمَا أَشْتَسَرَ مِنْ أَهْلِي﴾ «ما» موصوله دې اود «ف» نه بعد «علیکم» اسم فعل مقدر

دې «ای فعلیکم ماستیسر» ، یا «الواجب» یا «فاهدوا» مقدر دې اودا جزاً د دغه شرط ده او مطلب دادې چه څوک احرام د حج یا عمرې وکړی او بیا دبیمارۍ یا د دشمن په وجه یا د قید کیدلو په وجه افعال د حج نشی پوره کولې نو دې دې هدیه ورکړی نو بیا دې د احرام نه ځان وباسی او هدیه هغه څاروی ته وائی چه بیت الله ته هدیه ولیږلې شی او پدې کښې هغه تمام څاروی داخل دی چه دهغې نه قربانی کیدې شی.

﴿وَلَا تَحْلِفُوا رُءُوسَكُمْ﴾ سر خرییل ، علامه ده د احرام نه د وتلو یعنی تاسو د احرام نه تر

هغه وخته پورې مه وځی چه څو پورې ستاسو هدیه حرم ته نوی رسیدلی (مَجْلُءٌ) ای مکانه الذی یجب نحره فیه وهو الحرم (مدارك) ځائی د حلول او حلالي حرم دې لکه په بل آیت کښې «ثم

محلها الی البیت العتیق» راغلې دې، دا زمونږ د احنافو مذهب دې چه دم احصار به حرم ته لیږلې شی او هلته به ذبح کولې شی او شوافع وائی چه په کوم ځائی کښې څوک محصر شو نو پدغه ځائی کښې به دم احصار ذبح کوی ځکه چه رسول الله ﷺ اوصحابه کرامو ﷺ خپلې هدیی په

خائ د احصار کښې چه حديبيه ده ذبح کړې وې او احناف وائی چه حديبيه مقام حرم سره مصل دې نوبعضي حصه ئی حرم دې نودغه ذبح په حرم کښې وه.

«فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا» دا متفرع دې په «وَلَا تَحْلُقُوا» باندې او دهغې مخصص دې. په حالت د احرام کښې دیدن نه وینسته اخستل یا سر خرییل جائزه دی لیکن که چرې حالت د عذر وی مثلاً بیماری یا په سرکښې تکلیف وی لکه سردردی یا زخم ، دانې . سپرې نود ده لپاره جائز دی چه سروخرئی لیکن شرعی فدیة ادا کول ورته واجب دی. چه هغه پدې درې اموروکښې یو امر دې علی التخییر یادړې روژې یا صدقه یعنې شپږ مسکینانوته درې صاعه صدقه. یا قربانی یعنی گډه بیزه یا دغوا او اوښ اومه ۷ حصه

«فَإِذَا أَمِنْتُمْ» دا احکام د امن بیانېږي اود «امنتم» معنی «کنتم فی امن» دې یعنې کله چه تاسو په امن ئی یا د «امنتم» معنی زوال الخوف دې «ای زال عنکم خوف الاحصار» یعنې کله چه تاسو په امن کښې شئ.

«فَمَنْ تَمَتَّعَ» دا جواب د «فاذا» دې یعنې چا چه نفع واخستله په افعالو د عمرې سره او مراد د نفعې نه تقرب الی الله دې په افعالو د عمرې سره. یا متعلق د «تمتع» محذوف دې اوبأ سببه ده یعنې چاچه نفع واخستله په محظوراتو د احرام په سبب د تحلل (خان حلالولو) د عمرې نه نو پده باندې دم دې او دا دم دشکریه دې چه په یوسف رکښې ورته د دوه عبادتونو نوبق ملاؤ شو

او مراد د تمتع نه پدې آیت کښې یا تمتع اصطلاحی ده. لکه دلالت کوی په دې باندې لفظ د «الی» خکه چه «الی» د انتها د غایه لپاره راخی او افعال د عمرې منتهی کیږی په تمتع اصطلاحی کښې قبل د افعالو د حج نه. دا توجیه راجع ده په نزد د شاه انور شاه صاحب باندې او یا مراد د تمتع نه معنی لغوی ده. یعنې نفع اخستل او دا شامل دې حج تمتع اوحج قران دواړوته. خکه چه د «الی الحج» معنی که چرته داسې شی چه «متنهای الی الحج» نو د احج تمتع شو او که معنی ئی داسې شی چه «منضماً الی الحج» نو د احج قران شو نومقصد پدې آیت کښې بیان د وجوب ددم دې په حاجی ممتنع اوحاجی قارن باندې. او په دې آیت باندې بعضې امامانو دلیل نیولې دې پدې چه حج تمتع افضل دې خکه چه ذکرئ په قرآن کښې پدې

آیت کنبی را غلبید، او احناف ترینه داسې جواب کوی چه دا آیت حج تمتع او قرآن دواړو ته شامل دي لکه چه بیان ئی وشو او فقط حج تمتع ترینه ندې مراد او که چرې فقط حج تمتع ترینه مراد شی نو د حج قرآن ذکر شته دې په بل آیت کنبی چه «واتموا الحج والعمرة لله» دې. او حج په درې قسمه دي: ۱- یوحج افراد دي او هغه دادي چه دمیات نه صرف د حج نیت وکړی او افعال د حج پوره کړی او په شرعی طریقہ سره د احرام نه ووخی. ۲- حج تمتع، هغه دا چه عمره وکړی او خان حلال کړی بیا د حرم نه د حج احرام وکړی او افعال د حج پوره کړی. ۳- حج قرآن، هغه دا چه دمیات نه د حج او عمرې دواړو احرام وکړی او د دواړو د افعالونه یو ځای فارغ شی.

او افضل حج قرآن دي په نزد د احنافو او په نزد د امام شافعی رحمته الله افضل حج افراد دي او په نزد د امام احمد بن حنبل رحمته الله او امام مالک رحمته الله افضل حج تمتع دي.

﴿فَمَا اسْتَيْسَرَ﴾ ای فالواجب ما استیسر ﴿مِنْ الْهَدْيِ﴾ دا بیان د «ما» دي ﴿فَمَنْ لَمْ

يَحْذَ﴾ یعنی څوک چه حج تمتع یا قرآن کوی او د هدی طاقت نه لری نودې به دهغې په عوض کنبی لس روژې ۱۰ نیسی، درې په ورځو د حج کنبی آخرها یوم عرفة، اووه ۷ ورځې د حج فارغ کیدلونه بعد، او ﴿إِذَا رَجَعْتُمْ﴾ نه مراد «فرغتم من افعال الحج» دي.

﴿تِلْكَ عَشْرَةٌ﴾ په ((تلك)) سره اشاره د ثلاثه اوسبعه دواړو ته اود «عشرة» ذکرلدي وجه

نه وشو چه دا توهم ونکړې شی چه واو به په معنی د «او» سره وی او ﴿كَاِمَلَةً﴾ تاکید دي لپاره د دفع د توهم چه لس روژې به د هدی مکمل عوض نه وی نو په کامله سره دا توهم دفع کړې شو «ای کامله فی وقوعها بدلاً من الهدی».

﴿ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ مراد دینه تول حرم دي یعنی مکه

او حاضر د حضور نه مأ خود دي یا د حضرته ضد د سفر دي، د امام ابو حنیفه رحمه الله په نزد «ذلك» اشاره ده تمتع ته یعنی حج تمتع او دارنگه حج قرآن دهغه چالپاره دي چه هغه اوسیدونکي د حرم نه وی بلکه آفاقی وی ځکه چه کچرته د آفاقی لپاره حج تمتع او قرآن جائز نه

شى بلکه فقط حج افراد جائز شى نو د عمرې لپاره به بيا بل سفر کوى او دا حرج دې، لدې وجه نه ده ته اجازت ورکړې شوچه په يوسفر کښې حج او عمره دواړه ادا کړى او دمکى لپاره چونکه مشقت د سفر نشته دې نودې به په ايام حج کښې صرف حج کوى او عمره به په نورو ورځو کښې کوى.

او د امام شافعى رحمته الله عليه په نزد «ذلك» اشاره ده هدى او بدل د هدى ته، يعنى آفاقى سرې چه تمتع وکړى نو دې به دم ورکوى ځکه چه پکار داوه چه دمىقات نه يې احرام د حج کړې وې ليکن هرکله چه هغه دمىقات نه احرام د عمرې وکړو او د حج احرام نى دمکې نه وکړو نو ددې جبيره دم دې اوهرچه مکى دې نو پده باندې احرام دمىقات نه واجب نه دې نوکه دې تمتع کوى نوخلل نى په حج کښې نه راځى نوپه هغه هدى او بدل د هدى نشته دې ليکن دا توجيه د امام شافعى رحمته الله عليه بعیده ده ځکه پدې تقدير بيا داسې ويل پکاروو «ذلك على من» ځکه چه هدى واجب ده په تمتع باندې او واجب مستعمليرى په «على» سره.

الْحَجَّ	أَشْهَرُ	مَعْلُومٌ	فَمَنْ قَرَضَ	فِيهِ	الْحَجَّ
وخت (۱) د حج مياشتې معلومې (مقرري) دي، پس چاچې فرض کړو په ځان باندې پدې مياشتو کښې حج					
فَلَا رَكْعَتَ وَلَا قُسُوقَ ۚ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ ۚ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ					
نونه دې فحش خبرې کوي اونه دې گناه کوي اونه دې جگړې کوي پلج کښې، اومغه چې کوى تاسو ښک کار					
يَعْلَمُهُ اللَّهُ ۚ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ ۚ وَاتَّقُوا					
څير دې په هغې باندې الله، اوتوبنده د سفر خرچ، واخلي د ځان سره پس بيشکه غوره توبنه ځان ساتل دي د سوال نه، اوويرېږئ ځمانه					
يَأُولِي الْأَلْبَابِ ۚ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ ۚ فَإِذَا					
انې صفا عقل والو، نشته په تاسو باندې گناه چې طلب کړئ فضل درب خپل نږدې په تجارت سره، پس کله					
أَقْضَيْتُمْ مِّنْ عَرَفَاتٍ ۚ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ عِندَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ ۚ وَاذْكُرُوا					
جې واپس شئ تاسو د عرفات نه پس يادوى الله د مشعر الحرام په خوا کښې، اويادوى الله په هغه طريقه					

هَذِلكُمْ ؕ وَ اِنْ كُنْتُمْ مِّنْ قَبْلِهٖ لَمِنَ الصّٰلِکِیْنَ ؕ

جې خوندنه نې کړېده تاسو ته ، اوپه تحقیق سره شان دادي چې وئ تاسو ددینه مخکینې خامخادې خبرونه

﴿ اَنْحُجْ اَشْهُرٌ مَّعْلُوْمَتٌ ﴾ مضاف مقدر دې «ای وقت الحج» او دا بیان دوخت دحج دې او «اشهر معلومات» نه مراد شوال، ذوالقعدة اولس شپې د ذی الحجې دی دا وخت د احرام دحج دې او ددینه بعد بیا احرام دحج نشی کیدی نوکه په لسمه شپه د ذی الحجه چا احرام وکړو اووقوف په عرفات ئی هم وکړو اودارنگه باقی افعال نوحج ئی صحیح شو اوهرچه دې تقدیم داحرام لکه احرام دحج په رمضان یا شعبان کښې نو دا په نزد داحنافو مکروه دې اوپه نزد دبعضو امامانو صحیح نه دې

﴿فَمَنْ قَرَضَ﴾ یعنی څوک چه په ځان باندې لازم کړی حج په احرام ترلوسره یعنی نیت کولو او تبلیه ویلوسره ﴿فَلَا رَفْعَ﴾ جماع اودجماع اسباب او خبرې یعنی شهورانی خبرې کول اودارنگه اوریدل دې نه کوی ﴿وَلَا فُسُوْقَ﴾ هر قسم معاصی ﴿وَلَا جِدَالَ﴾ جگړه اوسخت کلامی او دا نفی ده لیکن مراد ترینه نهی ده «ای لاترفثوا لاتفسقوا ولا تجادلوا» اوصیغه دنفی ذکرشوه لپاره ددې چه مبالغه راشی په منع کښې ددغه کارونونه ځکه چه نفی کښې مبالغه زیاته وی دنفی نه ځکه په نفی کښې شې باصله اوبوصفه دواړه ممنوع گرځی.

﴿وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ﴾ دا ترغیب دخیر دې بعد دنفی نه دشرنه «ای افعلوا الخیر وما تفعلوا

من خیر = «

﴿وَتَزَوَّدُوا﴾ پدې کښې بیان د آدابو دسفر دې خصوصاً دسفر حج، بعضې اهل یمن به حج ته تلل بغیر دسفر خرچ نه اوویل به ئی مونږ متوکلین یو، لیکن بیابه ئی په لاره کښې سوالونه کول نو دا حکم نازل شو چه دکورنه ځان سره د سفر خرچ وړی.

﴿فَلَنْ يَّحْتَرِبَ اَلْاَزَادُ اَلتَّقْوٰی﴾ دتقوی نه لغوی معنی مراد ده یعنی ځان بچ کول یعنی بهترینه توبنه هغه ده چه انسان په هغې سره دسوال کولو نه بچ شی، یا دتقوی نه مراد شرعی تقوی مراد ده او مفعول د «تزوّدوا» لپاره مقدر دې «ای تزودوا التقوی» یعنی تقوی دخپل ځان لپاره توبنه د آخرت وگرځوی ځکه تقوی بهترینه توبنه ده.

﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا﴾ د فضل نه مراد ربح او نفع ده، د بعضې خلقو دا خیال وړو چې د حج په موقعه باندې به تجارت مزدوری جائز نوی، په دې سره به حج فاسد بیړی یابو په ثواب کښې کموالی راځی نو په دې آیت کښې د دې خیال تردید دې، چې په تجارت او مزدوری سره نه حج فاسد بیړی اونه په ثواب کښې کمې راځی، په شرط ددې چې اصل مقصود حج وی نه تجارت، او که چېرې اصل مقصد تجارت وی یا دواړه مقصود اصلی وی نو ظاهره ده چې پدې سره خلل راځی په اخلاص کښې

﴿فَإِذَا أَقَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ﴾ افضم د افاضه نه مشتق دې «افاض» متعدی دې د «فاض» نه مأخوذ دې چې لازمی دې، د «فاض» معنی بهیدل دی «فاض الما اذا سال منصبا» اوبه چې د بره نه په ښکته په کثرت سره وبهیري نو ویلې شی «فاض الما» اود «افاض» معنی «تبول» دی او مفعول د افاض لازم الحذف دې او معنی داده چې «اذا افضم انفسکم» دلته مراد د افضم نه «رجعتم من عرفات» «افاضه» د عرفات نه واپس کیدلوته وائی پدې وخت کښې دواپس کیدونکو کثرت وی نو ددې وجه نه لفظ د افاضه مستعمل شو، «عرفات» اسم دمعمروف موضع دې. (۱) فراء ویلی دی چې دا اسم مفرد دې په صورت د جمع کښې نو بیانه جمع کیږی او مفرد ورته نشته دې او که چا ورته «عرفة» مفرد ویلې دې نو دا فصیح ندې او هرچه دې حدیث چې «الحج عرفة» نو مراد د عرفة نه دلته یوم عرفة ده نه مکان «ولکن یخدشه حدیث البخاری انزل ای آیه: الیوم اکملت - الخ و رسول الله ﷺ واقف بعرفه، ص: ۶۳۲ ج ۲».

او بعضو ویلی دی چې عرفات جمع د عرفة ده نو گویا کښې هریو یو جزء عرفة (مفرد) دې او تمام اجزا د دغه مکان عرفات «جمعه» دې «کما فی قولهم جب مذاکیره» (۲) د جمهوریه نزد دا لفظ غیر منصرف دې ځکه چې پدې کښې سببین دی، یو علمیت اوبل تانیث، اوتنوین چې یدې داخل دې نو دا تنوین تمکن نه دې چې منع دې په غیر منصرف باندې بلکه دا تنوین مقابله دې ځکه چې په جمع مؤنث کښې تنوین په مقابله دنون د جمع مذکر کښې دې نو دا قسم تنوین منع نه دې په غیر منصرف باندې بلکه منع دې په غیر منصرف باندې تنوین تمکن دې او علامه زمخشری وائی چې دا لفظ منصرف دې اوتنوین پدې کښې تنوین تمکن دې ځکه دلته هغه سببین نشته دې چې مؤثر دی په منع د صرف کښې ځکه تا په عرفات کښې لپاره د تانیث نه ده بلکه دا علامه د جمع مؤنث ده اوتا مقدره هم نشته ځکه چې وجود د تا لفظاً مانع

دې د تقدير د تا ، لپاره ددې چه جمع نشی علامتین دتانیث نودلته صرف یو سبب دې چه هغه کافی ندې دمنع صرف لپاره

اووجه دسمیه ددې مکان په عرفات سره : ۱- یا داده چه ابراهیم علیه السلام ته ددې مکان نعت اوصفت بیان شوې وؤ نوچه کله ئی ولیدو نووئی پیژندو . ۲- یا دا وجه ده چه هرکله حضرت ابراهیم علیه السلام او حضرت اسماعیل علیه السلام دعاوکره ﴿وَأَنَا مَتَابِكُنَا﴾ نو حضرت جبرئیل علیه السلام ورته دطواف طریقه و خودله اود سعی طریقه ئی وروښودله اوبیانی منی ته بوتلو او شیطان ورته ظاهر شو درې کرته اوهر وار به ئی په کانې باندې ویشتلو «رمی الجمار» اوبیانی عرفات ته بوتلو اوورته ئی وویل «هل عرفت» اوپه بل روایت کنې راغلیدی «هل عرفت» هل عرفت، هل عرفت فقال نعم» (۳) یا دا وجه ده چه حضرت آدم علیه السلام اوحوأ د جنت نه دراوتلونه بعدپه عرفات کنې جمع شو او تعارف ئی وکړو.

﴿فَاذْكُرُوا اللَّهَ﴾ **دذکرنه مراد تلبیه** ده یا تهلیل یا دعاء ده اوامر داستحباب لپاره دې. یا مراد د ذکرنه دمانبام او ماسختن مونځونه دی چه دواړه په یووقت کنې یعنی ماسختن کنې ادا کولې شی اوپدې تقدیر امر دوجوب لپاره دې.

﴿عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ﴾ مراد ددینه مزدلفه ده اوبعضې وائی چه مراد ددینه جبل قزح دې او تخصیص ئی شوې دې دوجې دمزید شرافت اوفضیلت نه ځکه چه مزدلفه کلها موقف دې سوی د وادی محسر نه او مزدلفه ته مشعر ځکه وائی چه دا معلم دعبادت دې یعنی محل د واضح نشاناتو دعبادت لپاره دې اوحرام په معنی دمحترم سره دې.

﴿وَأَذْكُرُوهُ كَمَا هَدَيْتُكُمْ﴾ حکم د ذکر دوباره وشو پدې کنې کثرت د ذکرته اشاره ده یا پدې کنې طریقی د ذکرته اشاره ده یا په یوځای کنې مونځونه مراد دی اوپه بل ځای کنې تلبیه تهلیل او دعا مراد دی. ﴿وَأَن مَّخَفَهُ عَنِ الْمُثْقَلَةِ﴾ دا (ان مخففه عن المثقله) دې او اسم ورته ضمیر مقدر دې «ای وانکم کتم». ﴿لَمِنَ الضَّالِّينَ﴾ داخبر د «ان» دې او دضلال نه مراد بی خبرتیا او جهل دې د تفاسیلو دایمان اودطاعتو نه.

ثُمَّ أٰفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٢٠﴾
بیا (واری چې، واپس شئ دهغه ځای نه چې واپس کيږي ترینه نور خلق، اوبخښنه غواړئ دالله نه، بېشکه الله غفور رحیم)
فَاِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ الَّذِي كَرَّمَكُمْ بِخَبْنِهِ كُوْنَكُمْ دهرمربیان دې . پس کله چې پورا کړئ تاسو افعال دحج خپل پس یادوئ الله پشان دیادولوستاسو
اٰبَاءَكُمْ اَوْ اَشَدَّ ذِكْرًا ۚ فَمِنْ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا دېلارانو خپلولکه زیات یادول ، پس بعضي دخلقونږم هغه دي چې وای انې ربه زموږ راکړې مونږته
فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ﴿٢٢١﴾
په دنیا کښې، اونه به وي ده لره په آخرت کښې هیڅ حصه

﴿ثُمَّ أٰفِيضُوا﴾ «افاضه» دعرفات نه واپس کیدلوته وائی او دا مقدم دې د وقوف د مزدلفې نه نو «ثم» دلته د تعقیب ذکر لپاره دې او په دې کښې رد دې په یو رسم دجاهلیت باندې چه فریشو دخان لپاره یوامتیازی شان قائم کړې وو چه دعرفې په ورځ به عرفات ته نه تلل بلکه دزدلفې نه به واپس کیدل اوځان ته به ئی خمس یعنی شریف بهادر ویل اودا به ئی ویل چه مونږه دنورو خلقو پشان نه یو دحرم نه باهرنه وخواو عرفات دحرم نه باهر دې، نوالله ﷻ اوفرمايل چه تاسو دهغه ځای نه واپس شئ چه نور خلق ترینه واپس کيږی، یعنی عرفات او واپس کیدل خو دتللو نه بعد کيږی نو امر د وقوف د عرفات مقصود دې.

﴿مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ﴾ دناس نه مراد باقی عرب دی سوی دفریشو نه یا د ناس نه آدم ﷺ یا ابراهیم ﷺ مراد دې اوپه یوقرات کښې «افاض الناسی» دې یعنی آدم ﷺ ، مطلب دادې چه وقوف د عرفات شرع قدیمه ده دا مه بدلوی.

﴿فَاِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ﴾ په زمانه دجاهلیت کښې دعربو دا دستور وو چه کله به دحج نه فارغ شو نو دپلارنیکه اوځاندانی کارنامې به ئی بیانولې نوالله ﷻ اوفرمايل چه په دې مبارک وخت او مقام کښې دالله تعالی ذکر کوئ لکه څرنگه چه تاسو به په زمانه دجاهلیت کښې

1 - ثم د تعقیب ذکر دپاره دې.

2 - د حاجیانو اول قسم

دېلارنيکه تذکرې کولې.

﴿أَوْ أَشَدُّ ذِكْرًا﴾ داعطف دې په آباکم باندې اوپه معنی د (بل) سره دې

﴿فَمَنْ أَلَّاسِ﴾ پدې کښې د حاجيانو دوه قسمه بيانېږي: **اول** قسم حاجيان هغه دي چه لکه څرنګه دهغوئ د زندګۍ تمام جدوجهد صرف د دنيا لپاره وي نو دغسې حج هم د دنيوی اغراضو لپاره کوي لکه مشرکين عرب چه به د حج نه فارغ شو نو دآبأو اجدادو تذکرې به ئي کولې اوپه مقدس مقاماتو کښې به ئي د حصول دمال او دفتح په دشمن دعاګانې کولې. قرطبي ویلي دي «کانوا يستلون الابل والغنم والظفر على العدو ولا يطلبون الاخرة».

﴿إِنَّا فِي الدُّنْيَا﴾ دلته مفعول ثاني محذوف دې د قصد دعموم لپاره يعنې. هرڅه په دنيا کښې غواړو، نو ددوئ په حق کښې الله تعالی فرماني «وَمَا لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ» چه ددوئ لپار په آخرت کښې هېڅ حصه دخیر نشته دي

وَمِنْهُمْ مَّنْ يَقُولُ رَبَّنَا إِنَّا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةٌ
اوبعضي (دوي نه هغه څوک دي چې وائي انې به زمونږاکرې مونږ ته په دنيا کښې خوشحالي به نیک عمل سره)
وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةٌ وَقَدْ آتَيْنَاكَ الْكِتَابَ
اوپه آخرت کښې خوشحالي (په جنت سره) اوبچ اومانې مونږ د عذاب د اور نه

﴿وَمِنْهُمْ مَّنْ يَقُولُ رَبَّنَا إِنَّا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةٌ﴾ دادویم قسم د حاجيانو دې چه په دنيا کښې هم خير غواړي او آخرت کښې هم، د «حسنة» مختلف تفسيرونه کړي شوي دي: عافية، نيکه بې بې، علم، عبادة، نیک اولاد، صحة، فهم د کتاب الله، صحة د صالحين وغير ذالك، قرطبي وائي چه د «حسنة» نه په موضعينو کښې ټول نعمتونه د دنيا او آخرت مراد دي او هم داصحيح ده.

﴿وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةٌ﴾ دلته هم دحسنة مختلف تفسيرونه شويدي، جنة، سلامتيا د احوال القيامة نه اود سوء الحساب نه، حورالعين، لذت دديدار الهی وغير ذالك، او ظاهر داده چه تمام نعمتونه مراد دي کما قال القرطبي.

﴿وَقَنَا عَذَابَ النَّارِ﴾ د عذاب نه بچ کیدل په آخرت کښې په عفو او مغفرت او دخول جنت سره دي. او په دنیا کښې په حفاظت سره دې د خواهاشتار او ذنوب نه. اودا دعا جامع ده ټولو انواعو د خیر لره او ددې وجه نه به نبی ﷺ داپه کثرت سره ویله.

أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ
دغه کسان دوی لره برخه ده دوجې دهغه عملونوچې دوی کړي دي. او الله زر حساب کوونکې دي.
وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ ۖ فَمَنْ تَعَجَّلَ
او یادوئ الله په هغه ورځو شمارلې شوؤ کښې (ایام منی) (پس چا چې تلوار او کره مکې ته په راتلو کښې دمنی نه،
فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا
په پوره کولو ددوؤ ورځو کښې پس نشته گناه پده باندې، او چا چې روستو کره ویشتل دریمې ورځې ته، پس نشته
إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۚ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ
گناه پده باندې. داهغه چالره دي چې ویره کوي دالله نه، او ویرېږئ دالله نه، او پوهه شئ چې بېشکه تاسو نه
إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ
خاص هغه ته جمع کولې شئ

﴿أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ﴾ دا قسم ثانی ته اشاره ده یادواره قسمونه ته اشاره ده

﴿وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾ د مخلوق د کثرت باوجود به ورسره په لږ وقت کښې (قدر نصف النهار وې روایه قدر فواکه ناقة) حساب وکړی، یا مطلب دادې چه قیامت نژدې دې نواله تعالی تاسو سره عنقریب حساب کوونکې دي.

﴿وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ﴾ «ایام معدودات» نه مراد یوم النحر او ایام تشریق دی یعنې دیوم النحر نه بعد درې ۳ ورځې مراد دی، لسم ۱۰ د ذی الحجة یوم النحر ده او د ایام تشریق نه، نه ده او دیارلسمه ۱۳ د ایام تشریق نه ده خویوم النحر نه ده، او یولسمه ۱۱

اودولسمه (۱۲) ایام تشریق هم دی اوایام النحر هم دی (هدایه) نو پدې آیت کښې د ایام معدودات نه یوم النحر او ایام تشریق مراد دی او ذکرالله نه مراد هغه تکبیرات دی چه بعدالصلوة په جهر سره ویلې شی او دارنگه هغه تکبیرات چه په وقت د ذبح کښې ویلې شی او هغه تکبیرات چه په وقت د رمی د جمراتو کښې ویلې شی.

سوال: ایام جمع د یوم ده، اودا مذکر دي اومعدودات جمع د معدوده ده او هغه مؤنث دي نو مطابقت را نغې په مابین د موصوف او صفت کښې په تذکیر او تانیث کښې

جواب: معدودات جمع دمعدوده (مؤنث) لپاره نه ده بلکه داجمع دمعدود (مذکر) لپاره ده اوصفت مذکر لایعقل په الف او تا سره جمع کیدې شی لکه سجلات جمع د سجل ده

﴿فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ﴾ په یوم النحر کښې رمی دیوې جمرې کیرې یعنی جمره عقبه قبل الزوال او په یولسم دولسم باندې رمی د درې وارو جمراتو کیرې بعدالزوال او دا ضروری دی او په دیارلسم (۱۳) چه آخری ورځ د ایام تشریق ده نوپدې کښې اختیار دي که څوک نه پاتې کیرې او تعجیل کوی یعنی په دولسم چه رمی د جمراتو وکړی نومکې ته واپس شی نو دا هم جائزه او که څوک په دیارلسم پاتې کیرې نو دا هم جائز ده بلکه افضل ده لیکن که دیارلسم ۱۳ ته پاتې کیرې نویا رمی د جمراتو ضروری ده.

البه په نزد دامام شافعی رحمته الله بعدالزوال ده اوزمونږ په نزد قبل الزوال اوبعدالزوال دواړو کیدې شی «ووج» اود «فَلَا إِنْ تَمَّ عَلَيْهِ» تصریح ځکه وشوه چه اهل جاهلیه پدې کښې مختلف ؤو بعضو به په دولسم ۱۲ واپسی ضروری گنرله اوتاخیر به ئی گناه گنرلو اوبعضو به تاخیر ضروری گنرلو او تعجیل به ئی گناه گنرلو.

﴿لِمَنْ أَتَقَى﴾ یعنی په تاخیر کښې ثواب اونفې د اثم دهغه چالپاره ده چه دشرک اونورو گناهونو نه ځان بچ ساتی یا دا معنی ده چه دا ټول افعال د حج هغه چاته فائده ورکوی چه دا افعال د تقوی د وجې نه کوی نه د ریاء اوعادت دوجې نه.

فایده: دلته ددویم امر مصلح یعنی حج ذکر تفصیلاً وشو وروستو بیا دجهاد حکم ثانیا کیرې خو دهغې نه مخکښې په اته وجو هاتوسره ترغیب الی الجهاد ذکر کیرې چه دهغې خلاصه داده: (۱) په دنیا کښې شر اوفساد پیدا کونکی عناصر موجود دي، ددوی سره

جهاد وکړی آیت ۲۰۴ تر ۲۰۷ پورې (۲) جهاد په ذریعه رضا الهی حاصله کړی آیت ۲۰۷ ، (۳) په اسلام کښې پوره پوره داخل شئ او په تمام احکاماتو عمل وکړئ چه په هغې کښې جهاد هم دې آیت ۲۰۹ ، (۴) که چېرې تاسو دالله تعالی دا حکاموتونه نافرمانی وکړه نو سخته سزا به درته ملاؤشی، بنی اسرائیل ئی نمونه ده ، آیت : ۲۱۱ ، (۵) کفار، مشرکین د دنیا د دولت په نشه کښې مست دی په اسلام او مسلمانانو پورې منځخړې کوی لهذا ددوی سره جهاد وکړئ، آیت : ۲۱۲ ، (۶) دالله ﷻ په فطری دین کښې چه چا اختلاف پیدا کړیدی دهغوئ سرکوبی وکړئ، آیت : ۲۱۳ ، (۷) جنت ته تلل آسان نه دی بلکه ددې لپاره دخان او مال قربانی ضروری ده، آیت : ۲۱۴ ، (۸) دالله تعالی ددین په خاطر په جهاد کښې چه څه خرچ کړئ نوهغه ضائع نه دی ، آیت : ۲۱۵ .

وَمِنَ الثَّانِي مَنْ يُفْعِلُ قَوْلَهُ فِي الْعِوَةِ الدُّنْيَا
اوبعضې (۱) دخلقونه هغه دي چې ښائسته اومزېدارې لگې تاته خبرې دهغه، چې هغه خبرې محض د دنيوي غرض دپاره دي
وَيُتْهِدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ ۖ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ ۖ وَإِذَا
اوگواه کوي الله په هغه څه چې دده په زړه کښې وي، اوحالاتکه دې (ستاسخت مخالف) اوجگړماردې . اوکله
كُلٌّ سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ
چې لارشي ستادمجلس ته، کوشش کوي دې په زمکه کښې دپاره ددې چې فساداوکړي په زمکه کښې ، اوهلاک کړي
الْحَرَكُ وَالنَّسْلُ ۖ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ ۖ وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ
فصل او څاروي ، اولله نه خوښوي فساد . اوکله چې اوونيلي شي ده ته اوويريږه دالله نه ، آماده کړي ده لره
الْعِزَّةَ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ ۖ وَلَيْسَ الْبِهَادُ ۖ وَمِنَ الثَّانِي
غرور اوشيطاني غيرت پښه، پس کافی دې ده لره جهنم، اوخامخاډبريدځاني دې ځای تيارکړي شوې . اوبعضې دخلقونه
مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ ۖ وَاللَّهُ رَعُوفٌ بِالْعِبَادِ ۖ
هغه (۲) څوک دي چې خرڅوي قربانيو، ځان خپل دپاره دطلب درضادالله ، اولله ډېر مهربان دې په بندگانو خپلو

1 - دجهاد دپاره اول ترغيب

2 - دجهاد دويم ترغيب

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يُعْجِبُكَ﴾ دا ترغیب الی الجهاد په وجه اوله سره دې، دشر اوفساد پیدا کونکو صفات اوعلامات پدې آیتونو کښې مذکور دی **اوله علامه** داده چه ددنیوی اغراضو او مقاصدو لپاره، لکه دنیوی سیاست او تجارت وغیره، داسې خوږې خوږې اوفصیح بلیغ خبرې کوی چه تابه په تعجب او حیرانتیا کښې واقع کړی. مفسرین وائی چه دا آیت د اخسن بن شریق منافق په حق کښې نازل شویدې لیکن حکم ئی عام دې، شامل دې هر هغه چا لره چه دا مذکور صفات پکښې موجودشی

﴿وَيُشْهَدُ اللَّهُ﴾ دا **دویمه علامه** ده په دروغه طریقه سره په خپلې دعوی قسم کوی او الله پاک گواه کوی، مثلاً وائی چه قسم بالله یا خدای گواه دې چه ځمابه زړه کښې ستاسره ډیر محبت دې او د اسلام سره مې ډیره مینه ده.

﴿وَهُوَ اللَّهُ الْخَصَامُ﴾ دا **دریمه علامه** ده، یعنی دالله ﷻ او د رسول او د اسلام سخت دشمن اوجگړ مار دې «الد» په معنی د اشد سره دې او خصام په معنی دخصومة سره دې «الد» په اصل کښې اشدالخصومة ته وائی او د خصام معنی د مبالغه او شدت فی الخصومة ده نو ذکر د خصام بعد د «الد» نه یا په تجرید مبنی دې یاپه تاکید او یا د یو معنی شدت او دبل زیاده او کثرت دې

﴿وَإِذَا تَوَلَّى﴾ ددې یوه معنی داده چه کله دې ستا دمخې نه اوستاد مجلس نه مخ وگرزی، اوبله معنی ئی داده چه دې متولی او اختیارمند دڅه حکم وگرزی. ﴿سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا﴾ دا **څلورمه علامه** ده، او مراد دفساد نه عام دې شامل دې قتل بغیرحق، کفر او شرک او ټولو معاصیو ته. ﴿وَيُهْلِكُ الْحَرثَ وَالنَّسْلَ﴾ **پنځمه او شپږمه علامه** ده.

«حرث» فصل ته وائی او د فصل هلاکول په سیزلوسره او غلاکولو سره هم کیږی. او د حرث اطلاق په نساؤ باندې هم کیږی او «نسل» هر ذات روح (حیوان) ته وائی، دلته ترینه مراد د حیواناتو بچی دی، یا د حرث نه زنانه مراد دی او د نسل دانسانانو بچی مراد دی، او دنساؤ او بچو هلاکول په قتل سره دی، دغه رنگه دا آیت کریمه ددې زمانې نسل کشی (منصوبه بندی)، ته هم شامل دې.

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُ آتِ اللَّهَ﴾ دا بله وجه علامه ده «أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ» د عزت نه شیطانی اوفسانى

غيرت مراد دې او د «أَخَذَ» يعنې نيولونه مراد دادې چه دا نفسانى شیطانى غيرت پرې داسې غالب وى لکه اخذ (نيوونکې) چه په مأخوذ غالب وى او اخذ په معنى د اسر يعنې قيد کولو سره هم راځي، دلته دا معنى هم مراد کيدې شى يعنې قيدى کړى ده لره، دلته «بأ» په «بالاثم» کنبې يا دمصاحبت لپاره ده «اى مصحوبا بالاثم» او يا په معنى د(على) سره ده نو دا هم دمنافق دعلاماتونه ډيره بد ترينته علامه ده چه دنصيحته منلو په ځاى په گناه کولو او شیطانى غيرت باندې مضبوط شى او شیطانى غيرت پرې غالب شى او دې داسې مغلوب شى لکه مأخوذ او قيدى چه مغلوب وى، وفى الروح ((وفى الآية ذم لمن يغضب اذا قيل له اتق الله ولهذا قال العلماء اذا قال الخصم للقاضى اعدل ونحوه له ان يعزّره واذ قال له اتق الله لا يعزّره ، واخرج ابن المنذر عن ابن مسعود رضي الله عنه ان من اكبر الذنب ان يقول الرجل لاخيه اتق الله تعالى فيقول عليك بنفسك ، عليك بنفسك)).

﴿وَأَلَيْسَ أَلْمِهَادُ﴾ دا تخويف دې اولام په «لبئس» کنبې مؤطته للقسم دې او مخصوص

بالذم محذوف دې «اى والله لبئس المهاد هى» او مهاد فراش ته وائى او دارنگه هغه ځاى ته ويلې شى چه دميلمه د آرام لپاره تيار کړې شوې وى نو جهنم ته مهاد تهکما ويلې شوې دې .

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَغْرِى﴾ دا ترغيب دې جهاد ته په وجه ثانى سره او دمنافقينو

دصفاتو په مقابله کنبې دمخلصينو دصفاتو ذکر دې د «شرى» اصل معنى اخستل د يوشى دى په بيع سره او اطلاق نى شائعاً کيږى په معنى ذبيع (خرخولو) سره، دلته يامعنى اوله مراد ده، لکه په ډيروړ ويا تو کنبې راغلیدى چه حضرت صهيب رضي الله عنه چه کله دهجرت په نيت روان شو نو کفار نى مقابلي ته راغله نو دې دخپلې سورلئ نه راکوز شو او د ترکش نه نى غشى را وباسل اولينده نى راواخستله او کفاروته نى وويل چه تاسوته معلومه ده چه زه په غشو ويشتلو کنبې ډير ماهر يم نو په خدائى قسم چه تاسو ما ته نژدې نشئ راتلئ تر څو چه دا غشى ختم شوى نوى او چه دا ختم شى نو بيا به زه ستاسو سره په توره مقابله کوم تر څو چه هغه ماته شوى نوى، او چه هغه ماته شى نو بيا ستاسو خوښه ده چه څه کوئ، نو که ستاسو خوښه وى نو زه به تاسوته خپل مال چه کوم په مکه کنبې دې وپنایم هغه واخلى او ما پرېږدئ

نوهوئی پدی راضی شول او ده «رضی الله تعالی عنه» هجرت وکړو مديني منورې ته، نو دا آيت فازل شو اونبی کریم ﷺ ده ته وویل چه: «ابا یحی ربح البیع، ربح البیع» او دا آیت یی تلاوت کړو، او یا «شراء» په معنی دبیع سره دې نو د «یشری نفسه» معنی «بیعها وبيذها» الجهاد، یعنې خپل خان قربانوی په جهاد کښې لکه دا مروی ده حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه، یا په امر بالمعروف او نهی عن المنکر کښې لکه دا مروی دی حضرت عمر او حضرت ابن مسعود رضی الله عنهما

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً ۖ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ ۚ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ
ای ایمان والو! داخل شی په اسلام کښې پوره پوره، اومه شی په نقش قدم دشيطان، بېشکه شيطان ستاسودښمن
مُبِينٌ ۚ فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا
ښکاره دې. پس کچرې اوخوښدلې تاسو وستوددینه چې راغلي دي تاسوته ښکاره حکمونه، پس پوهه شی
أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۚ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ
چې بېشکه الله زور اوږدې حکمتونو والادې. انتظار نه کوي دوی مگردې چې راشي دوی ته الله په سیورو کښې
مِّنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ۚ
دوریځو نه او ملائک اوپوره کرېشي کار د عذاب ددوی اوخاص الله ته واپس کولې شي ټول کارونه

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً﴾ داترغیب الی الجهاد دې په وجه ثالث

سره او «سيلم» په معنی داسلام سره دی او «کافة» منصوب دې حال دې دضمير د «ادخلو» نه، او دا صيغه د اسم فاعل ده د کف نه او کف منع ته وائی او «تا» په کافة کښې د تانيث لپاره ده يا د نقل لپاره ده دوصفيه نه اسميه ته لکه عامه، خاصه، قاطبه، يا د مبالغې لپاره ده او د کافة معنی ده جمله، يعنی ټول، ظاهراً، باطناً، اعتقاداً، عملاً، اخلاقاً، يعنی په هره پهلوه او جانب سره په اسلام کښې داخل شی، عبادات، معاملات، عادات، غمونه، بنادې بلکه دمسلمان هرڅه دې داسلام په طريقه وی، درسوماتو، بدعاتو او ديهودو اونصارى وو دطريقونه به خان ساتی، مفسرين وائی چه دا آيت فازل شويدې په باره دمؤمنينو داهل

کتابو کنبې لکه عبدالله بن سلام عليه السلام او دهغه ملگری، دوی د یوم السبت تعظیم شروع کړو او د اوبانو پین خورل ئی پریښودل او دا خیال ئی وکړو چه د یوم السبت تعظیم په اسلام کنبې حرام نه دې او په یهودیت کنبې ضروری دې او دارنگه د اوبانو پین خورل په اسلام کنبې ضروری نه دی او په یهودیت کنبې منع دی نو پدې سره د قرآن د قانون نه مخالفت نه راخی او په تورات به عمل راشی، نوالله عليه السلام حکم نازل کړو چه په اسلام کنبې دبل دین دیوقانون د داخلولو گنجایش نشته دې اگرچه هغه په بل دین کنبې منصوصی وی نو، د بدعاتو او رسوماتو گنجایش به چرته راشی.

﴿خَطُّوْا۟ السَّيِّطٰتِ﴾ خطوات دخطوة جمع ده دقدم (پل) نقش ته وائی، مراد ترینه تمام شیطانی طریقې دی ﴿فَاِنْ زَلَلْتُمْ﴾ دا زجر او تخويف دې «زلل» ښودلو ته وائی قصداً وی اوکه دهجل د وجې نه وی، د «زلل» نه مراد دحکم شرعی پریښودل دی قصداً ﴿عَزِيزُ حَكِيْمٌ﴾ الله تعالی غالب اوزورآور دې نو انتقام اغستې شی اوڅوک یې منع کولې نشی خو حکیم دې نویه انتقام اوسزا ورکولو کنبې جلدی نه کوی.

﴿هَلْ يَنْظُرُوْنَ﴾ داتخويف دې او «هل» داستفهام انکاری لپاره دې په معنی دنفی سره او «ينظرون» دانتظارنه مأخوذ دې «ای لاینتظرون».

﴿اَلَاۤ اَنْ يَّاتِيَهُمُ اللّٰهُ فِيْ ظُلُمٍۭ مِّنَ اللَّيْلِ﴾ د اتيان معنی راتلل اودیوځائی نه بل ځائی ته منتقل کیدل دی او دا صفات د اجسامو دی اوالله عليه السلام منزّه دې د جسمیه نه او دصفتو داجسامونه «لیس کمثله شی» نو دا دقبیلې دهغه متشابهاتونه دې چه ظاهری معنی ئی چه کومه مونږته معلومه ده نوهغه مرادنه ده، اوچه کومه مراد ده دالله عليه السلام نوهغه مونږته معلومه نه ده، نو ددې وجه نه مفسرین بعضې داسې وائی چه دلته اتيان په هغه معنی سره مراد دې چه لاتق وی دالله تعالی دلوی شان سره، صاحب د روح المعانی لیککی: «(بالمعنى اللاتق به جل شانه موهها عن مشاهة المحدثات والتقيد بصفات الممكنات)» اوبعض مفسرین ئی تاویل کوی چه: «(باء تيههم امرالله وحكمه)» امام قرطی رحمه الله وائی «(قيل ليس الكلام على ظاهرة في حقه سبحانه وانما المعنى بآتيهم امرالله وحكمه بآليكي وقال ابن عباس عليه السلام هذان المكمون الذي لايفسر ولقدسكت بعضهم عن تاويلهاوتاء وقابعضهم كماذكرنا - آه)» اوقرطبی یوقول دا هم ذکرکړيدې چه اتيان دالله تعالی سزا ورکولوته وائی لکه چه په سورة نحل آیه ۲۲ په قصه دنمروذکنبې دی «فأنى

الله بياهم)) اوبه شان دبنی نضیروکنبی ﴿فَاتَّاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا﴾ یالکه ﴿وَأَنَّ كَذِبَ مِثْقَالِ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا﴾ (سورة الانیاء ۲۷) په دې آیتونو کنبی اتیان د سزا په معنی سره دې نویه دې آیت کنبی هم سزا مراد کیدې شی دنیوی یا آخروی .

حضرت الشیخ رحمه الله دتفسیر کبیر په حواله لیکلی دی چه دا کلام دیهودو د خیال مطابق راولې شوې دې چه دوی د تشبیه قائل وو ، خلاصه داده چه اهل سنت والجماعت د اتیان ظاهری معنی نه مراد کوی ، بلکه یائی تاویل کوی یائی تفویض دعلم کوی الله جل جلاله ته .

سَلِّ بَنِي إِسْرَءِيلَ كَمَا آتَيْنَهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ ط
نبیو اوکره دبنی اسرائیلونه خو مره ورکړې وې مونې دوی ته ننبی ښکاره (یعنی نعمتونه ، پس دوی بدل کړل ،
وَمَنْ يَكْذِبْ نَجْمًا اللَّهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ
اوجاچې بدل کړونعمت دالله (په ناشکری سر) روستو دهغې نه چې راغلل ده ته ، پس بېشکه الله
شَدِيدُ الْعِقَابِ ۝ زَيْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا
سخت عذاب ورکوونکې دې ښانسته (۱) کړې شوېدې هغه کسانوته چې کفرې کړې دې ژوندد دنیا
وَيَسْتَخْرِجُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ ط
اوتوقې کوي په مومنانو پورې ، اوهغه کسان چې ځان ئ بچ کړې وی دشرک نه پورته به وي ددوی نه په ورځ دقیامت ،
وَاللَّهُ يَرِزُّكَ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ
او الله رزق ورکوي چاته چې اوغواړي بېحسابه .

﴿سَلِّ بَنِي إِسْرَءِيلَ﴾ دا نمونه دتخويف دنیوی لپاره ده یعنې هغه عذابونه چه په بنی اسرائیلو باندې راغلی وو په سبب د ناشکری سره او ترغیب الی الجهاد دې په څلورمې وجه سره

﴿كَمَا آتَيْنَهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ﴾ لفظ د (کم) یا خبریه دې اومستول عنه د (سل) لپاره محذوف دې : ((ای سل بنی اسرائیل عن طیفایم وجودهم للحق بعدوضوحه لقداتیناهم آیات کثیره بینه)) ، یا (کم) استفهامیه دې او دا جمله په محل دمفعول ثانی (مستول عنه) کنبی ده او((من

۱ - پنځم ترغیب ، یعنی کفار ددولت په نشه کنبی مست دي او په مسلمانانو پورې مذاق کوي لهذا ددوی سره جهاد اوکړی .

اِيَةَ بَيِّنَةٍ» تمیز د (کم) دې او من زانده په تمیز د (کم) استفهامیه کښې هم راتلې شی کله چه فصل راشی په مابین د (کم) او د تمیز دده کښې په فعل سره لکه چه په (کم) خبریه کښې هم داسې کیږی

اوشیخ رضی عَلَيْهِ السَّلَام یا نورو نحاتوچه ویلیدی چه د (کم) استفهامیه په تمیز باندې (من) زانده نه داخلیری. نو داپه هغه صورت کښې ده چه فصل نه وی راغلې په فعل سره

اود ((اِيَةَ بَيِّنَةٍ)) نه مراد هغه نعمتونه دی چه ددې سورة په اول کښې ئی ذکر راغلې دې اوچونکه هر نعمت معجزه وه نوځکه یی ورته ((آیة)) وویلو.

﴿وَمَنْ يُبْذَلْ﴾ ددینه مراد د نعمت ناشکری کول دی اود اسبب دې د عذاب

﴿زَيْنٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا﴾ دا بیان د ترغیب الی الجهاد دې په پنځمه وجه سره او د مقابل لپاره علت دې یعنی سبب د تبدیل د نعمت او د ناشکری دادې چه دوی ته د دنیا زندگی او مالونه دیرمیز شوی دی اود نیوی شان اوشوکت اومحبت ددوی په زړونو کښې ننوتې دې. او «زین» صیغه دمجهول ددې وجې نه ذکرشوه چه فاعل د تزین کله الله تعالی راځی نو بیا نسبة ئی خلَقًا وی او کله ئی فاعل شیطان وی نونسبت ورته په اعتبارد وسوسو کولو سره وی نو دمجهول صیغه ذکرشوه چه دواړو خبروته اشاره وشی. ﴿وَيَسْخَرُونَ﴾ مسخره په طریقو د تکبر سره مراد ده

﴿وَالَّذِينَ اتَّقَوْا﴾ مراد ترینه ایمان والا دی او تعبیر په تقوی سره ځکه وشو چه علة الحکم ته اشاره راشی یعنی د فوقیت لپاره سبب تقوی ده. ﴿لَوْ قُتِلُوا﴾ د فوقیت نه مراد یا د مکان فوقیت دې ځکه جنت چه محل دمؤمنانو دې فوق دې په اعلی علیین کښې. او (نار) چه محل دکفارو دې په اسفل السافلین کښې دې. یا د فوقیت نه مراد فوقیت د درجې دې

﴿وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ﴾ ددینه مراد رزق د دنیا دې اود «من یشاء» نه مراد عام خلق دی او ﴿بِقَمَرٍ حِسَابٍ﴾ نه مراد کثرت دې یعنی په دنیا کښې د رزق او د مال او دولت کثرت معیار د حق والی او دمقبولیت عندالله لپاره ندې بلکه الله عَلَّامُ د مصلحت اوحکمت ماتحت کله مؤمن ته ورکوی او کله کافرت ورکوی. یا د رزق نه دجنت رزق مراد دې چه هغه بی حساب دې

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً ۖ فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ

وخلق يوده له په توحيد باندې پس مختلف شو، ^(۱) پس راوړلېل الله پيغمبران زهري وړكوونكي مومنانوته

وَمُنْذِرِينَ ۚ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيُحْكُمَ بَيْنَ

او وړونكي كافرانوته، اوازول نې كړل ددوي سره كتابونه په حقه سره دپا ددې چې فيصلې او كړي به مينځ

النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ ۖ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ

دخلقو كښې په هغه خيز كښې چې دوي پكښې اختلاف كړې و، او اختلاف نه ووكړې په هغې كښې

إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ

مگر هغه كسانو چې وركړې شوې دې هغوي ته علم دكتاب، روستو د هغې نه چې راغلي وؤ هغوي ته

الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ ۚ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا

واضح دلائل دوجې دصدنه ددوي په مينځ كښې، پس هدايت او كړو الله هغه كسانو ته چې ايمان نې راوړې وؤ

لَهُمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِأُذُنِهِ ۖ

د هغه خبرې چې اختلاف كړې وؤ (دې نورو خلقو) په هغې كښې، چې هغه حق دي، په خپل توفيق سره

وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ۝

او الله رسوي هغه څوك چې اوغواړي لازې نيسي ته

﴿ كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً ﴾ دا ترغيب الى الجهاد دې په شپږمې وجې سره، دوحدة نه

مراد د عقيدې او دين وحدت دې يعنې اول د حضرت آدم ﷺ د زمانې نه د حضرت اديس ﷺ د زمانې پورې، يا دنوح ﷺ د زمانې پورې (بناء على اختلاف الروايتين) خلق ټول په يو دين توحيد باندې وؤ، يعنې شرك نه وؤ او گرچه معصيت د قابيل نه صادر شوې وو نو دا فطري دين دې او بيا په زمانه دنوح ﷺ كښې يالې شان مخكښې شرك شروع شو او باغيانو په فطري دين كښې اختلاف وكړو، نودغه شان خلقو سر كوبي وكړئ، يا مراد دادې چې دهر نبي په دور كښې به چه كله كفار په عذاب سره تباه شول نو ما بقى امت به په توحيد باندې متفق وؤ

﴿ قَبِضَتْ إِلَهُ الْتَبِيعِينَ ﴾ دا مرتب دې په ماقبل باندې لیکن بظاهر سوال واردیږی چه هرکله ټول خلق په دین توحید متفق وو نو دییغمبرانو بعثت ته څه ضرورت وو جواب دادې چه «قبضت الله» مرتب دې په مقدر باندې «ای کان الناس امة واحدة فاختلقوا»، لکه په سورت یونس آیه ۱۹ کښې دې ﴿ وَمَا كَانَ الْكَاثِبُ إِلَّا اُنْتَهُ وَحْدَهُ فَاتَّخَفْتُمْ ﴾ (یونس، آیه: ۱۹) «مَعَهُمُ الْكِتَابُ» لام په «الكتاب» کښې دجنس لپاره دې او «بالخلق» متعلق دې په «انزل» پورې. یا حال دې د «الكتاب» نه ای مطلباً بالخلق یا شاهداً بالحق او په لفظ د (مهمم) کښې اشاره ده چه په هر نې باندې مستقل کتاب نه وو نازل شوي، بلکه ددیرو انبیاء سره به یو کتاب وو.

﴿ لِيَخْشَكُمْ بَيْنَ النَّاسِ ﴾ ضمیر په (لیحكم) کښې یا راجع دې الله تعالی ته او اسناد حقیقی دې اویا راجع دې کتاب ته او اسناد مجازی دې، یا راجع دې هر هر نې ته.

﴿ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ ﴾ دلته دوي امور ذکر کیږی: ۱- اختلاف چا وکړو؟ ۲- کله ئی وکړو؟ ۳- ولې ئی وکړو؟، نوجواب ئی دادې چه: ۱- «الذين أُوتُوهُ» اختلاف اهل علم یعنی علماء سوء وکړو ۲- «من بعد ما جائتهم البينات» بعد دعلم نه ئی وکړو دیده ودانسته، ۳- «بغياً بينهم» دضد او حسد لوجه نه ئی وکړو.

﴿ بَغِيًّا بَيْنَهُمْ ﴾ دا مفعول له او علت دې د «اختلف» لپاره او «بغياً» په معنی دحسد اوضد سره دې او د «بينهم» نه ورستو و «بين الانبياء» مقدر دې، یائی معنی داده چه دا ضد او حسد مشترک دې په مابین دټولو علماء سوء کښې او څوک ترینه هم خالی نشته دې، یائی معنی داده «خارجاً بينهم» ای من قلبهم

﴿ فَهَدَىٰ إِلَهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا ﴾ دالذین آمنوا نه مراد ((فصدوا لایمان)) دې یعنی هغه خلق چه طلب دحق کوی یعنی علماء سوء همیشه مصروف وو په اختلاف کولو کښې لیکن الله تعالی همیشه دحق طلب کونکو ته په خپله مهربانی او توفیق سره دحق هدایت ورکړې دې او په حق ئی ثابت قدم کړیدی، یا مراد د ((الذین اوتوه)) نه اهل کتاب دی اود ((الذین آمنوا)) نه امت

محمد ﷺ مراد دې يعنې كله چه اهل كتابو په حق كښې اختلاف كړيدې نوالله تعالى په خپل فضل او مهرباني سره امت محمدیه ﷺ ته هدايت كړيدې اوددوى رهنمائي ئ كړيده لكه مثلاً كله چه يهودو نصارى و دحضرت ابراهيم عليه السلام په حق كښې اختلاف وكړو نوالله تعالى امت محمدیه ته وفرمايل : ﴿ مَا كَانَتْ اِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَتْ حَنِيفًا مُّسْلِمًا ۝۱۰۰ ﴾ اودارنگه دعيسى عليه السلام په باره كښې چه كله دوى اختلاف وكړو چه نصارى ورته اله ويلواويهودئى دنبوت نه منكر شو اوپه نسب ئى ورته طعن كولو نوالله تعالى دامت محمدیه ﷺ رهنمائي وكړه او وې فرمايل : ﴿ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ ۝۱۰۱ ﴾ دغه شان اهل كتابو ديوم الجمعة په باره كښې دخپل خپل نبي سره اختلاف وكړو نوالله تعالى امت محمدیه ته دهغې په باره كښې هدايت وكړو «كمافي الحديث : هذا اليوم الذى اختلفوا فيه فهدانا الله له — الحديث».

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَكِنَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ
آياگمان كوي تاسو () چې داخل به شئ : جنت ته اولاتراوسه پورې نه دي راغلي تاسوته پشان دعجيبه حالاتو
الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَاءُ وَزُلُّوا
دغه كسانوچې تير شوي دي ستاسونه مخكښې، رسيدلي دي هغوى ته سختي مالي، اومرضونه، اوچر قولې شوي وو
حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نُصَرِّهُمُ الْآ
دوى تردې چې اوونيل رسول اوهغه چاچې ايمان ئې راوړې وو دده سره كله به راځي مدد دالله، خبرئى
إِنْ نَصَرَهُ اللَّهُ قَرِيبٌ ۝۱۰۲
بېشكه مدد دالله نژدې دي.

﴿ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ ﴾ دا ترغيب الى الجهاد دې په وجه سابعه سره يعنې جنت ته تلل په تكليفونو برداشت كولو سره كيدې شى او دغه شان دالله ﷻ بارگاه اقدس ته تقرب او رسيدل په تحمل دشدائدو او ترك د لذاتوسره كيږي ((كمافي الحديث حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ

وَحَفَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ)) ، «مثل الذين» مثل یا په معنی دحالت عجیبه سره دې یعنې ددوئ حالت عجیبه تاسو ته لا تراوسه پورې نډې معلوم شوې او یا په معنی د تکلیفونو سره دې یعنې په تاسو باندې هغه شان تکلیفونه ندی راغلی کوم چه په هغوئ راغلی وو **او تکلیفونه درې قسمه دی** ۱- **یومالی** تکلیف دې چه هغې ته «باساء» وائی ددې ذکر په «مُسْتَهْمُ الْبِاسَاء» کښې راغلي دي. امام قرطبی په روایت دوهب رحمۃ الله علیه نقل کړیدی چه په مابین دمکه او طائف کښې او یا ۷۰ پیغمبران داسې موندلې شوی وو چه مړه وو دلورې دوجه نه. او **دویم** ۲- قسم تکلیف بدنی دې هغې ته «ضراء» ویلې شی او ددې ذکر په «وَالضَّرَاء» کښې راغلي دي. په روایت دبخاری. ابوداؤد وغیرهما کښې دی چه حضرت خباب رضی الله عنه وائی چه مونږ وویل یارسول الله ! آیاتاسو زمونږ لپاره مددنه طلب کوئ ؟ او زمونږ لپاره دعاء نه غواړئ دالله تعالی نه ؟

نونې کریم صلی الله علیه و آله وفرمایل چه بیشکه وو ستاسو نه مخکښې خلق چه دهغوئ دسربه کیرئ باندې په اړه کښودلې شوه اوقدمونوته به ئی راورسیدله خو دې کار به هم دوئ دخپل دین نه. نه اړول او ددوئ ته به په «امشاط الحديد» یعنی داوسپنی منگړې سره ددهوکونه غوښي او اعصاب راؤشو کولې شول او دوئ به ئی دخپل دین نه، نه اړول اوبیائی وفرمایل چه په الله تعالی مې دې قسم وی چه خامخا به الله تعالی دا امر «دین» تام کړی حتی چه دصنعا، یمن، نه به یو راکب . دحضرموت پورې راخی اوهیڅ خوف به ورسره نه وی مگر دالله تعالی خوف به ورسره وی اوذب «شرمخ» خوف به ورسره وی» په خپلوگڼواوویزو باندې لکن تاسو جلدی کوئ. **او دویم** ۳- قسم تکلیفونه دمخالفینو طعنونه الزامونه ، مکرونه وغیره دی اوديته اشاره ده په دې قول کښې «وَزُلْزِلُوا» زلزل د زل عن مکانه «دخپل ځای نه خوړول» نه ما خوځ دې نوچه زلزل ترینه جوړشونومعنی ئی داشوه چه زللی ئی مکرر شو نو د زلزل معنی «سخت جټیانیدن» سخت خوزول چر قول دی.

«حَقِّ يَقُولُ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا» دا قول درسول اودمؤمنانودشکایت لپاره نه دې

بلکه دممد غوښتلو او ډیرې عاجزی لپاره دې اودارنگه «مَتَى تَصْرُ الْكَلِمَ» دمایوسی اونا

امیدی لپاره نه دې ځکه چه انبياء لدې نه معصوم دی بلکه لپاره دطلب دمقصود دې چه هغه نصرت الهی دې ﴿اَلَا اِنْ نَصَرَّا لَكَ قَرِيبٌ﴾ دا تسلی ده دالله تعالی دطرفه دوی ته

يَسْأَلُونَكَ	مَاذَا	يُنْفِقُونَ	قُلْ مَا	اَنْفَقْتُمْ مِنْ	خَيْرٍ
تهوس کوي دوی	۱. ستا نه څومره څيز به چاباندې	خرچ کړي.	ته اووايه چې څومره خرچ کوي	تاسو دمال نه	
فَلِلَّذِينَ	وَالْاَقْرَبِينَ	وَالْيَتَامَى	وَالْمَسْكِينِ	وَالَّذِينَ	السَّبِيلِ
نویس دپاره دموريلار دې	او خپلوانو.	اويتيمانو.	اومسکينانو.	او	مسافرو.
وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللهَ بِهِ عَلِيمٌ					
اوهغه چې تاسوئې کوي څه نېک کار پس بېشکه الله به هغې باندې عالم دې					

﴿يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ﴾ دا دمضمون اتفاق ذکر دې ثانيا، بظاهر داسې معلومېږي چه دوی سوال دمنفق نه کړيدې يعنی څه شې، اوڅومره خرچ وکړو لیکن په جواب کښې دمصارفو بيان دې نو دې ته اشاره ده چه اصل اوزیات ضرورت مصرف پیژندل دی نو دا رد دې په رسم دجاهلیت چه هغوی بی خایه مالونه خرچ کول، حضرت الشیخ رحمه الله فرمائی چه سوال داؤو چه څومره مالونه خرچ کړو؟ نو جواب راغې چه هرڅومره چه تاسو خرچ کولې شی نوخرچ کړئ خو دې مذکورو مصارف ته ئی صرف کړئ چه والدین، اقربین وغیره دی او دا اتفاق واجب دې په هغه وخت کښې چه دوی محتاج وی اودخرچ کونکی وس طاقت وی اوکه داسې نه وی نو بیاصرف استحباب دې.

﴿وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ﴾ دا ترغیب دې لپاره د اتفاق په جهاد کښې يعنی په جهاد کښې چه څومره خرچ کړئ نوهغه ضائع نه دی.

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ وَعَلَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا

فرض کرنی شوبدی. ۱. په تاسو باندې جنگ کول، او هغه تاسو ته گران او طبعاً بد ښکاري. او کېدې شي چې بد ښکاري تاسو ته

شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَلَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ

يوخيز، طبعاً، او هغه به غوره وي تاسو لره او کېدې شي چې ښه گټرئ به تاسو يوخيز او هغه به بد وي تاسو لره.

وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ۝

او الله پوهېږي او تاسو نه پوهېږئ

«كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ» دا دمضمون جهاد دريم وار ذکرېږي. «وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ» ددينه

طبعی کراهيت ناپسندی مراد ده او دا مراد نه دې چه امر د جهاد صحابو رضي الله عنهم ته مکروه وو

«وَعَلَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا» يعنی کيدې شي چه يوشې تاسو ته طبعاً ناپسند وي خو به هغې

کښې ستاسو ډير خير وړی لکه ترخه دوانی، دغه شان کيدې شي چه يوشې تاسو ته محبوب وي

لکه راحت، آرام، جهاد نه کول، خو به هغې کښې ستاسو لپاره ډير نقصان وي

«وَاللَّهُ يَعْلَمُ» يعنی دهرشی دمنافعو علم او د نقصاناتو علم الله تعالی سره دې تاسو ته نشته

يَسْكُونُكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ۖ قُلْ قِتَالٌ

دوئ تېوس کوي "ستانه په باره د مياشتې محرمې کښې يعنی دجنگ کولو نه پدېکښې، ته اووايه چې جنگ کول

فِيهِ كَيْفَ ۚ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

پدېکښې گناه، لوی دې. (ليکن) ^(۱) اومنع کول دالله دلاړي نه اوکفر ^(۲) په الله باندې اومسجد حرام ^(۳) نه منع کول

۱ - مضمون د جهاد، دريم (۳)، وار.

۲ - متعلق دمضمون جهاد سره

۳ - په اشهر حرم کښې د مشروعيه دقتال اول علت.

۴ - دويم علت

۵ - دريم علت

وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ ۖ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ ۚ
اړويستل ^(۱) داهل دمسجدحرام دده نه، داډېره لويه گناه ده په نزد دالله، اوفتنه ^(۲) ډېره لوى گناه دې دقتل نه
وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا ۗ
اوهمېشه ^(۳) به وي دوى جنگ به كوي تاسوسره تردې پورې چې واپس اوگرزوي تاسولره خپل دين نه كجرې وس نې اوسي.
وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَمَا يَكُنْ لَهُ شَيْءٌ مِنْ دِينِكُمْ وَأُولَٰئِكَ أَكْفَرُ فَأُولَٰئِكَ
اوهرفه خوك چې واپس اوگرزي په تاسو كښې دخپل دين نه پس مرشي پداسې حال كښې چې كافروي پس دغه كسان
حِطَّتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۖ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ
بربادشوعملونه ددوى په دنيا كښې اوآخرت كښې، اودغه كسان خاوندان اوسيدونكي، داوړ دي اودوى به
فِيهَا خَالِدُونَ ۖ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا
په دې كښې همېشه وي اوسېري. بېشكه هغه ^(۴) كسان چې ايمان نې راوړې دې اوهغه كسان چې هجرت نې كړېدې
وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۚ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَةَ اللَّهِ ۖ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝
اوجهادكوي په لاردالله كښې، دغه كسان اميد لري دالله درحمت، او الله بخښونكي ډېر مهربان دې

﴿يَسْأَلُونَكَ﴾ دا متعلق دې دمضمون جهاد سره، حضور اقدس ﷺ په سنه ۲هـ كښې يو لښكر (سريه) د عبدالله بن جحش ﷺ په امارت كښې نخله مقام ته «چه دمكې اوطائف په درميان كښې دي»، وليږلو، دوى چه هلته ورسيدل.

نوعمر وبن الحضرمي چه دكفار قريش دقافلې مشري ئى كوله ملاؤشو نو دعبدالله بن جحش ﷺ دقافلې دطرفه يو كس چه عبدالله بن واقد ﷺ وو په هغه باندې دغشى گذار وكړو نو عمرو بن الحضرمي ولگيدلو او مړ شو اوملگري ئى وتښتيدل نودوى ترينه مال غنيمت حاصل كړو او تقسيم ئى كړو او دا په جهاد كښې اول مال غنيمت وو چه دكفارونه حاصل شو او دا تاريخ درجب دمياشتې اول وو او په دې كښې قتال كول منع وو، خو مجاهدينو دا خيال

۱ - څلورم علت.

۲ - پنځم علت.

۳ - شپږم علت.

۴ - بشارت.

کړې ؤو چه دا د جمادی الاخر دیرشم ۳۰ تاریخ دې نو د دې وجه نه ئی قتال وکړو . نو کافران چه خبر سو نودوئ طعن شروع کړو چه محمد ﷺ محرمه میاشته (رجب) حلاله کړه قتال ئی پکښې وکړو اولوب مارئې وکړو اومجاهدینوته هم دافکرلاحق شو چه آیا زمونږته گناه وشوه نو دا آیت نازل شو چه دا گناه نه ده، لکن دوئ ته بیا دا خیال راغې چه گناه خونه ده لیکن مونږته به په دې جهادخه ثواب هم ملاویری یانه ؟ نو ورستوبل آیت نازل شو : **﴿إِنَّ الذِّبْنَ ءَامَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجْهَهُدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَكُلْتُمْ مِمَّا رَزَقَكُمْ اللَّهُ وَآلَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾** آیت ۲۱۸

«عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ» ددینه مراد میاشت درجب ده **«يُقَاتِلُ فِيهِ»** دا بدل احتمال دې دالشهر الحرام نه **«قُلْ يُقَاتِلُ فِيهِ كَيْفٌ»** قتال مبتداء نکره ده اوتخصیص ئی شوی دې په جاره جرور سره او «کبیر» ئی خبر دې دا جواب دې د «یستلونک» یعنی بیشکه په اشهر حرم کښې قتال عمدأ کول گناه دې لیکن صحابه کرامو ﷺ خو قتال پدې گمان کړې ؤو چه دا دجمادی الاخر، اخیری تاریخ دې نودوئ خو عمدأ قتال ندې کړې اومشرکان خو چه کله کمزوری وی نو د اشهر حرم رعایت کوی او چه وس ئی ورسیږی نو بیاخوپه هروخت اوپه هرخائ کښې ستاسوسره قتال کولوته تیاروی لکه په حدیبیه کښې دوئ نه دحرم خیال وساته اونه ئی د اشهر حرم خیال وساته اوستاسو سره قتال ته تیار شو.

جمهور علماء دې آیت ته منسوخ وائی اوناسخ ورته دا آیت دې **«وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً»** سورة توبه ، او دارنگه فعل دنیی ﷺ چه غزوه تبوک په رجب ۹ کښې شوې وه .

اوشاه ولی الله ﷺ ئی داسې مطلب بیانوی چه په ملت ابراهیمی کښې قتال په اشهر حرم کښې ناجائز ؤو نو دوئ سوال وکړو چه په شریعت محمدیه کښې ئی حکم دتحریم باقی دی اوکه نه ؟ نو جواب راغې چه قتال د کفارو سره جائز دې اودمسلمانانوسره قتال مطلقاً حرام دی اوپه اشهر حرم کښې ئی حرمت زیات مغلف دې.

سأه صاحب ﷺ فرمائی چه: **«هَذَا مِنْ قَبْلِ تَسْلِيمِ الْعِلَّةِ وَظَاهَرِ الْمَوَانِعِ»** یعنی دحکم علت مثل اوظهار دموانعو دحکم د قبیلې نه دې، نو د آیت معنی داده چه قتال په اشهر حرم کښې نهایت سخت دې نو دا تسلیم د علت شو لیکن کفر، شرک وغیره امور د دینه هم زیات سخت دی. نو خکه قتال حرام نه شو لپاره ددې چه دغه امور یعنی کفروغیره دفع کړې شی نو دا اظهار دموانعو دحکم شو .

﴿وَصَدَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ دا بیان دهغه امورو دې چه دهغې دوجې نه قتال جائز شويدي او حرمت ئې رفع شويدي اودا **امراول** دې، اودلته هم «صد» مبتداء نکره ده خو تخصیص ئې په جار اومجرور سره راغلې دې، نو ابتدائية ئې صحیح دې، او ددې مثال ابن مالک په الفیه کښې دا ذکر کړيدي «(ورغبة فی الخير خیر)» ﴿وَوَكْفَرْتُمْ﴾ دامعطوف دې په «صد» باندې او دا هم مبتداء ده. تخصیص ئې په جار اومجرور سره راغلې دې.

﴿وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ داعطف دې په «سبیل الله» باندې «ای صد المؤمنین عن المسجد الحرام»، دا **دویم علت** دې. ﴿وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ﴾ دا **دویم علت** دې اود اهل نه مراد حضور ﷺ اومؤمنان دی. ﴿أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ﴾ دا خبر دمبتداء دې ﴿وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ﴾ دا **خلووم علت** دې ومشروعیت دقتال لپاره او دفتنې نه مراد یا شرک دې او یا ترینه مراد دمسلمانانو اړول دی ددین نه په جبر او اکراه سره.

﴿وَلَا يَزَالُونَ يَقْتُلُونَكُمْ﴾ دا **پنجم علت** دې یعنی دا کفارچه کمزوری وی نو بیاخو د اشهر حرم رعایت کوی لیکن چه وس ئې ورسی نو بیا د اشهر حرم خیال نه ساتی اوستاسوسره قتال کوی ترهغې پورې چه تاسو دخپل دین حق نه واړوی، لیکن څوک چه دخپل دین نه واړوی او مرتد شی نودهغه لپاره وعیدبیانیږی ﴿وَمَنْ يَرْتَدِدْ﴾ الایه. چه دهغه تمام اعمال صالحه به برباد شی. ﴿قِيَمَتْ وَهُوَ كَافِرٌ﴾ دا جمله حالیه ده یعنی موت ئې په حالت دکفر راشی.

﴿فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾ حبط د اعمالو په دنیا کښې دادې چه داسلام په وجه کومی فائدی حاصلیدلي لکه حقن الدم وغیره نو دا فوائد به نه حاصلیږی او په آخرت کښې حبط د اعمالو دادی چه ثواب او اجر به ورته نه ملاویږی، د احنافواوشوافعو په درمیان کښې دا **مسئله مختلف** فیه ده چه که یومالدار سرې حج اداء کړې وی اومعاذالله بیا مردنسی او بیا مسلمان شی نو د احنافوپه نزدیکه باندې بیا حج کول فرض دی او د مرند کیدو به وجه مخکښې حج اوتول اعمال صالحه ئې باطل شويدي، اودشوافعوپه نزد دوباره حج کول فرض ندی. دغه شان که چا مونځ وکړو اوبیا مرتد شو او بیا مسلمان شو او وخت باقی وو نوپه نزد د احنافو به اعاده دصلوة کوی اوپه نزد دشوافعوپه ده باندې اعاده نشته، اعمال صالحه به هله باطلیږی چه موت ئې په کفروشی، شوافع ددې آیت نه استدلال کوی چه «قیمت وهو کافر»

خکه چه ددینه په طریقې دمفهوم مخالف سره معلومیری دا چه که موت ئی په کفر رانشی نو حبط د اعمالو به نه راخی اواحناف استدلال کوی په بل آیت سره چه

﴿وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ﴾ دا مطلق دې چه موت ئی په کفر راغلې وی او که نه، او مطلق محمول نشو په مقید اگرکه په یوه حادثه کښې وارد دی خکه داپه اسبابو کښې دی اوپه اسبابو کښې چه مطلق راشی نوهغه په خپل اطلاق باندې پاتی وی، اوصاحب د در مختاروغیره ویلی دی چه دلته دوه امره مذکور دی: ۱- یودادې چه ﴿وَمَنْ يَزِيدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ﴾ دویم دادې چه ﴿قَتَمَتْ وَهُوَ صَافٍ﴾ بیا پدې دواړوباندې دوه امره متفرع دی، په اول امر باندې دا متفرع دې چه ﴿حَبِطَ أَعْمَلُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾ اوپه دویم امر باندې دامتفرع دې چه: ﴿وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

﴿إِنَّ الْآيَاتِ آمَنُوا﴾ دا بشارت دې مؤمنانوته په مقابله دمتردینو کښې او دمجاهدینو د شک ازاله ده، «کامر» ﴿يَزُجُّونَ رَحْمَتَ اللَّهِ﴾ دا جمله خبریه ده لیکن مقصود ترینه انشاء ده یعنی امیددې وساتی.

يَسْتَلُونَكَ عَنِ الْخَيْرِ وَالْيُسْرِ قُلْ فِيهِمَا إِيْمٌ كَيْبَرٌ وَمَنَافِعُ
دوئ تپوس (کوي ستانه دحکم دشرايواد جوارئ، ته اووايه چې پدې دواړو کښې گناه سخته ده اوفاندې ددنیا
لِلنَّاسِ وَإِيْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا ۚ وَيَسْتَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ ۚ
په کښې هم دي دپاره دخلقو، اوگناه ددي دواړودپرلوی دې دفع ددوئ نه، اودوئ تپوس کوي (چې څه خيز خيرات کړي دوئ
قُلِ الْعَفْوُ ۚ كَذَلِكَ يَبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ۚ
ته ورته اووايه، تیرې دخپل حاجت نه، دغه شان بیانوني الله تاسوته آیاتونه دپاره ددي چې تاسو فکراوکړئ
فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۚ وَيَسْتَلُونَكَ عَنِ الْيُسْرِ قُلْ
په مصحلت ددنیا او د آخرت کښې، اودوئ تپوس (کوي ستانه په باره دیتیمانوکښې، ته ورته اووايه

۱ - اوله مسئله د زوجتین

۲ - دویمه مسئله د زوجتین

۳ - درېمه مسئله د زوجتین

إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ ط وَإِنْ تُحَايِظُوهُمْ ط فَآخِزْكُمْ ط وَاللَّهُ

دوئ اصلاح مالي، جاني، اخلاقي، پره غوره ده، اوکه تاسوددوی سره شرکت کوئ نودوی ستاسورونه دي. اوالله

يَعْلَمُ الْفَيْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ ط وَكُوشَاءُ اللَّهِ ط لَا عُنْتُكُمْ ط

پېژني خرابوونکي دمال ديتيم، داصلاح کوونکونه، اوکه دالله اراده وي نوتاسوي يئ مشقت کښي اچولي وي

إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

بېشکه الله زورآوردې او حکمت والادي

﴿يَسْتَلُونَكَ عَنْ أَلْحَمَرِ وَالْمَيْسِرِ﴾ دلته پنځه مسائل دوجهتين بيانېږي په مناسبت د ماقبل سره، هغه پنځه مسائل دادی: ۱- بيان دحکم دخمر او د ميسر. ۲- بيان د انفاق ۳- ديتيم دمال اصلاح اودهغه سره اختلاط اوشرکت، ۴- بيان د نکاح دشرکاتو اومشرکينو سره، ۵- حکم دمحيض، ماقبل کښي په اشهر حرم کښي دقتال ذکر وشو چه دا دى جهتين دې دنفوسو عزت اواشهرحرم حرمت ته چه وکتلې شى نوپکارده چه قتال دې ونکړې شى ليکن چه د مشرکانو شرک او صد او «اخراج اهل» وغيره ته چه وکتلې شى نو پکار ده چه قتال دې وکړې شى نو قتال په اشهرحرم کښي دى جهتين شو، اودا پنځه مسئلې هره يوه دى جهتين ده: ۱- خمر او ميسر فائدي دنيوى لری ليکن نقصان او گناه زيات لری نوځکه منع کړې شو، ۲- انفاق بظاهر نقصان دې ليکن فوائد يې ډير دى نوځکه يې دکولو حکم وشو، ۳- ديتيم نه مال اخستل او قبضه کول به ظاهر لږ شان فايده ښکاري، ليکن نقصان په کښي ډير دې، ۴- د مشرکانو ښځو سره نکاح بظاهر نفعه معلومېږي خصوصاً چه کله مال او جمال لری خو په دې کښي نقصان ډير دې نوځکه حرام شو، ۵- د حائضي سره جماع کښي حصول لذت دې چه به ظاهر نفع ده ليکن نقصان يې زيات دې نوځکه حرام شو.

«خمر» هغه شراب دى چه مسکر(نشه) پيداکوي اومخامرة العقل (پټ والي د عقل)، راولي دهرې مادې نه چه جوړشوى وي، خمرپدې معنى کښي حقيقت شرعى دې اگرچه حقيقت لغوى دې په «التى من ماء العنب اذا غلاو قذف بالزبد» کښي، او «ميسر» هرقسم جوارى ته شامل دې خواه که لاترى وي يانور تمام اقسام دجوارى، دخمرو هومت آهسته آهسته راغليدي اومفسرينو تصريح کړيده چه دخمرو متعلق اول آيت دسورت نساء نازل شويدي ﴿يَتْلُوا الَّذِينَ

ءَامَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَرَىٰ ﴿۴۳﴾ - الایه - نساء . ۴۳ ، او بیا آیه مذکوره دسورت بقره ۲۲۰ نازل شوې دې اوییا ورستو دا آیت دمانده نازل شوې دې ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّمَا الْحَزَنُ وَالْمَيُوسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَمُ رَجَسٌ﴾ - الایه - (مانده : ۹۰-۹۱)

﴿قُلْ لِّهِمَا إِنْكُمْ كَبِيرٌ﴾ یعنې پدې دواړو کښې گناه ده چه دا آخروی نقصان اوتاوان دې. ﴿وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ﴾ اودنیوی ، فانی ، فاندې په کښې هم دی لکه لذت ، فرح ، هضم . وغیره په خمر وکښې اویه آسانی سره مال گتل په جوارئ کښې. ﴿وَالْمُهْمَا أَكْبَرُ مِنْ ثَمَعِهْمَا﴾ یعنې هغه مفاسد او گناهونه چه ددې دواړو نه پیدا کیږی هغه ډیرلوی دی ددوی د فاندونه لکه عداوت ، بغض ، ذکر او عبادت نه منع کیدل چه دا مذکور دی په آیت دسورة مانده کښې او «اکبر» یې او ویلو او «اکثر» ئ ونه ویلو په دې سره اشاره ده دپته چه یوه گناه کبیره هم د ییشماره منافعونه زیات قبیح اوبده ده

﴿وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ﴾ دا دویمه مسئله دوجهتین ده دغه شان مسئله مخکښې ذکر شوې وه ، البه هلته ئی په جواب کښې مصارف ذکر شوی ؤ اودلته دمقدار ذکر دې .
﴿قُلِ الْغَفْوُ﴾ یعنې هغه مال چه دضروری حوائجونه زانودی .

﴿تَتَفَكَّرُونَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾ جاراومجرور یعنې فی الدنيا والاخرة متعلق دی دتفکرون پورې ددنیا او دآخرت دفکر نه مراد ددنیا د زوال فکر او د آخرت دبقاء فکر مراد دې یا ددنیا دفکر نه مراد دادي چه بعضي مال ددنیا دضرورت لپاره وساتئ اوتول مه خرچ کوئ او د آخرت دفکر نه مراد دادي چه څه مال دآخرت ذخیره وگرزوی .

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْآتَمَنَى﴾ دادریمه مسئله دی جهتین ده ، په جاهلیه کښې به دیتیمانو سره ډیر ظلم اوبدسلوک کیدلو نویه قرآن کښې دیتیمانودمال خوړل په سختی سره منع کړې شو . لکه چه الله تعالی په سورة نساء کښې فرمایي : ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْآتَمَنَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا﴾ (سورة النساء . ۱۰)

نوصحابه کرامو ؓ کښې چه دچاپه نگرانئ او کفالت کښې یتیمانان ؤو نودهغوئ لپاره ئی دخوراک سکاک بندوبست جداشروع کړو اوپدې کښې حرج هم ؤو اوکله به دخوراک

سکاک خیزونه خرابیدل نو دوتی تپوس وکړو نو دا آیت نازل شو چه ﴿قُلْ إِصْلَاحٌ لِّمَنْ حَزُمٌ﴾
یعنی هغه طریقه اختیار کړئ چه په هغې کښې دیتیمانانو اصلاح اوفانده وی نو که په شرکت
نه کولو کښې فائده وی نو شرکت او خلط مکوی او که په شرکت او خلط کولو کښې فائده وی نو
بیاخیر دې خلط ورسره کوئ خودهغوی داصلاح خیال ساتئ اود دې آیت نه معلومیږی چه
دیتیم په متولی باندې دیتیم اخلاقی اصلاح اومالی اوجسمانی اصلاح ضروری ده.

﴿وَإِنْ تُحَالِطُوهُمْ﴾ مراد خلط دې په خوراک سکاک کښې لکه دابن عباس رضی الله عنه نه مروی
دی چه «المخالطة ان يشرب من لبنك وتشرب من لبنه ويأكل كل في قصعتك وتاء كل في قصعته
ويأكل كل من تمرک وتاء كل من تمرته»

﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ﴾ لام په «المفسد» او «المصلح» کښې دعهد لپاره دي
یعنی خرابوونکې دمال دیتیم اواصلاح کوونکې دمال دیتیم، یا لام الاستغراق دي او مراد
هر مفسد اومصلح دي، او دمال دیتیم خرابوونکی اواصلاح کوونکی پکښې داخل دی
﴿لَا عَنَتُكُمْ﴾ اعنت ، دعت نه مشتق دي او عنت لوی مشقت او تکلیف ته ویلې شی مراد
ترینه سخت حکم ورکول دی.

وَلَا تَنكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا ط وَلَا مَٰمَّةً مُّؤْمِنَةً خَيْرٌ
اونکاح مه کوئ ^۱ دمشرکونځوسره ترڅوپورې چې ایمان ئ نه وی راوړې، اوخامخاوينځه مومنه ډېره ښه ده (دحري)
مِنْ مُّشْرِكَةٍ وَ لَوْ اَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تَنكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ
مشرکې نه اگرکه ستاسوډېره خوښوي، اوپه نکاح سره مه ورکوئ مشرکانوته (مؤمنې ښځې) ترڅوپورې
يُؤْمِنُوا ط وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَ لَوْ اَعْجَبَكُمْ ط
چې ایمان ئ نه وي راوړې، اوخامخا غلام مؤمن ډېرغوره دي دمشرک نه اگرکه تاسوته خوښ وي
أُولَٰئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ ۖ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ ۖ
دغه کسان (یعنی کافران) بلنه کوي طرف داوړته، والله بولی خلق طرف دجنت ته، اوبخښې ته، پخپل حکم سره

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ النَّكَاحِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ۖ

اوبيانوي خپل حکمونه خلقونه دپاره ددې چې دوی نصیحت قبول کړي

﴿وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ﴾ دا څلورمه مسئله دى جهتين ده. ددې آيت د نزول نه مخکې دمسلم اوغيرمسلم په مينځ کښې نکاح جائز وه اوپدې آيت سره حرامه شو اوکه دنکاح نه ورستو يو د زوجيتونه مشرک شو نو نکاح ماتيدى، اوشرک داده چې چه دالله تعالى سره په علم يا قدرت ياپه بل يوصفت کښې بل څوک مماثل وگترى، يابل چاته سجده په طور دعبادت سره وکړي ياترينه غائبانه طور سره حاجات وغواړي اومختار يې وگترى، باقى داهل کتابيې ښځې سره نکاح جائز ده اگرکه شرک کوى، اوعيسى عليه السلام ته اوعزير عليه السلام ابن الله وائى خو پدې شرط چه خپل کتاب اونبى منى اوملحده اودهرپه نه وى نود «المشرکات» نه دلته مراد هغه مشرکات دى چه کتابيې نه وى نو دا آيت شامل نه دې کتابياتوته نومنسخ نه دې اوبعضې وائى چه شامل دې کتابياتوته خو په حق دکتابياتو کښې منسوخ دې په آيت دسورة مائده سره.

ددې آيت خلاصه داده چه دمسلمان نارينه نکاح دمشرکې ښځې سره ترهغه پورې جائز نه ده تر څو چه مسلمانه نشى اومسلمانه وينځه دمشرکې ښځې نه بهتره ده اگرکه دامشرکه ښځه حره وى او دمال اوجمال اوعزت شرافت په وجه ستاخوښه هم وى، اوهم دغه شان دمسلماني ښځې نکاح دمشرک نارينه سره ترهغې پورې جائز نه ده ترڅوچه دا سړې مسلمان نه شى او مسلمان مرنى (غلام)، دمشرک نه ډيرښه دې اگرکه دامشرک حر، شريف، ښه ښاغلي، او مالدار وى اوستا سو په نظر کښې دروندکتې شى، خو ادنى خوار مسلمان دده نه ډير بهتر اوغوره دې.

﴿أُولَئِكَ يَدْعُونَ﴾ دا علت دحرمت دنکاح داهل شرک دې. ﴿إِلَى النَّارِ﴾ مراد ددينه هغه اعمال دى چه مفضى الى النار يعنى اورته رسول کوى. ﴿إِلَى النَّارِ﴾ مراد هغه عملونه دى چه جنت ته رسول کوى اود بخشش ذريعه وى. ﴿بِإِذْنِهِ﴾ اى بتوفيقه.

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْغَيْصِ ۖ قُلْ هُوَ أَدْنَىٰ ۖ فَاَعْتَزِلُوا الرِّسَاءَ

اوبهوس کوي دوى ستانده دحکم دحيض، ورته اووايه چې دا يوگندگي ده، نوتاسو په څنگ شى دښځونه

فِي الْغَيْصِ ۖ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهَرْنَ ۚ فَإِذَا

په حالت دحيض کښې، اونزدېکت مکوى ددوى سره ترڅوچې دوى دحيض نه پاکې نشي، پس کله چې

تَطَهَّرْنَ	فَاتَّوَهُنَّ	مِنْ حَيْثُ	أَمَرَكُمُ اللَّهُ	إِنَّ اللَّهَ
دوئې ښې پاکې شي نو تر دیکت کوی ددوی سره د هغه ځانې نه چې جائز کړې دي هغه الله تاسودپاره، بېشکه الله				
يُحِبُّ	التَّوَّابِينَ	وَيُحِبُّ	الْمُتَطَهِّرِينَ	
محبت کوي دتوبه کوونکو سره اومحبت کوي دځان پاک ساتونکو سره دگندگي نه				

﴿وَتَسْتَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ﴾ دا پنځمه مسئله دوجهتين د، «حيض» هغه وينوته وائی چه درحم د بالغې ښځې نه دعادت موافق بهیرې، نوپدې حالت کښې، جماع، مونغ، روژه، طواف، تلاوت دقرآن، دخول مسجدته منع اوحرام دی اوکه وینه دعادت موافق نه وی نو هغې ته استحاضه (ناروغتیا) ویلې شی نو دا مذکور اشیاء پکښې منع نه دی، لکه دزخم یا پوزې نه یارگ وهلو نه چه وینه بهیرې، یهودیانو به دحيض په وقت کښې دښځو سره یوځای خوړل سکل اوپه کور کښې یوځای به یې استوگنه ناجائز گنرل، اونصاری وو به دا کارونه جائز گنرل حتی چه دجماع نه به ئی هم ځان نه ساتلو نوصحابه کرامو ؑ ددې په باره کښې دحضور ؑ نه تپوس وکړو نو دا آیت نازل شو نو حضور ؑ دوی ته وفرمایل چه: «اصنعوا کل شی الا النکاح» یعنی په حالت دحيض کښې جماع حرامه ده نور هرڅه جائز دی، یوځای خوړل، سکل، استوگنه، ناسته، ولاړه هرڅه جائز دی دیهودیانو د افراط اونصاری وو دتفریط رد وشو، لفظ د «محيض» مصدر میمی هم راځی او ظرف مکان او زمان هم راځی، دلته په معنی دمصدر سره دې او ظرف مکان هم کیدې شی یعنې محل دحيض چه عورت خاصه دې چه محل د اذی دې، البه په دې تقدیر به ورستو په ﴿فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ﴾ کښې ظرف زمان مراد وی.

فایده: قاضی بیضاوی وغیره وائی چه دلته «يستلونك» درې واري اول په غیر د «واو» نه ذکر دې او بیا درې واري ورستوپه واوسره ذکر دې نو ددې وجه دا کیدې شی چه د اول درې سولاتوپه درمیان کښ فصل وو، نو «واو» سره ذکر نه شو، ځکه چه واو د وصل لپاره وی او د وروستو درې سولاتوپه درمیان کښ فصل نه وو نو هغه په واوسره ذکر شو چه وصل ته اشاره راځی.

﴿قُلْ هُوَ أَذَى﴾ که «محيض» مصدر شی نو بیا تقدیر ته حاجت نشته اوکه ظرف مکان شی نو بیا لفظ دموضع مقدر دې «ای هو موضع اذی» او اذی مستقذر شی او گندگي ته ویلې شی

کما فسرہ قتادہ، حضرت الشیخ رحمہ اللہ فرمائی کہ گندگی کہ چرې جسمانی وی یعنی حیض نو ددوئ نه دځو ورځو لپاره دې جدائی اختیار کړی لیکن که چرې روحانی گندگی وی یعنی کفر او شرک نوبیا دې ترینه همیشه لپاره جدائی اختیار کړی

﴿فَاعْتَرِلُوا الْيَسَاءَ﴾ ددینه مراد اجتناب دې دجماع نه لکه دمابعد نه معلومیږی. لیکن اسناد وشو نفس ذات د نساؤ ته لوجه د مبالغې نه او ذکر شو اسم ظاهر لپاره د اهتمام شان

﴿وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ﴾ ددینه مراد جماع کول دی او دا تفسیر د ماقبل لپاره دې ﴿حَتَّى يَطْهَرْنَ﴾ ددینه انقطاع او بند کیدل د وینو د حیض مراد دی. ﴿فَإِذَا تَطَهَّرْنَ﴾ دا د باب تفعل مزیدونه دې چه په مبالغه باندې دلالت کوی، نو ددینه مراد غسل کول دی، نو د اول نه یعنی «حَتَّى يَطْهَرْنَ» نه معلومیږی چه په نفس بندیدلو ددم الحیض سره صحبت جائز دې اود دویم یعنی «تَطَهَّرْنَ» نه معلومیږی چه دغسل کولونه وړستو جائز کیږی نو په ظاهر کبې تعاض معلومیږی، نواهل اصول وائی چه اول محمول دې په دې چه انقطاع ددم الحیض راشی په اکثر مده الحیض باندې چه لس ورځې دی، اودویم محمول دې په دې چه انقطاع راشی په اقل کبې نو په اول صورت کی په غیر دغسل کولونه صحبت جائز دې او په دویم صورت کبې بعد دغسل نه جائز دې.

لیکن حضرت شاه انور شاه کشمیری رحمہ اللہ فرمائی چه دلته صنعت احتیاک دې یعنی په اول کبې تخفیف مذکور دې یعنی «يَطْهَرْنَ» او تشدید مقدر دې چه هغه «وَيَطْهَرْنَ» دې او په دویم کبې تشدید مذکور دې او تخفیف مقدر دې چه «طَهَرْنَ» دې نو تقدیر د آیت داسې دې چه «حَتَّى يَطْهَرْنَ وَيَطْهَرْنَ فَإِذَا طَهَّرْنَ وَتَطَهَّرْنَ» فلله دره.

﴿فَأْتُوهُنَّ﴾ ددینه مراد جماع اوصحب دې ﴿مِنْ حَيْثُ﴾ یعنی هغه ځای ته چه اجازت ورکړې دې دهغې الله تعالی چه هغه قبل دې (مخې خوا) او هغه موضع الحرث دې اود وطی لپاره فطری اوطبعی محل دې، اود دې لپاره واضح دلیل دا دې چه حیوانات چارپایان چه دهغوئ رهنمائی صرف فطرت کوی نوهغوئ دخپل همجنس سره جماع هم پدې محل کبې کوی اوهر چه «بِر» دې نوهغه موضع الفرث دې نه موضع الحرث. ﴿مِنْ حَيْثُ الْكَوْبَيْنِ﴾ هغه کسان چه گناه ترینه اتفاقاً صادره شی لکه مثلاً دحیض په حالت کبې وطی نو په اخلاص

سره به توبه کوی ﴿ اَلْمُتَطَهِّرِينَ ﴾ ددینه مرادهغه څوک دی چه په حالت دحیض کښې دجماع نه ځان ساتی .

نِسَاؤُكُمْ	حَرَّتْ	لَكُمْ	فَاتُوا	حَرَّتُمْ	أَلَىٰ سِنَمُود
ستاسوښځې ځانې د فصل کرلو دې ستاسودپاره ، پس راتله کوئ ځانې د فصل خپل ته په کومه طریقه چې ستاسوځوښه وي .					
وَقَدِّمُوا	لِأَنْفُسِكُمْ	وَاتَّقُوا اللَّهَ	وَأَعْمَلُوا	أَنْتُمْ	مُلْقُوهُ ۖ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ۝
او مخکښ ولیرئ (څه خبر) د خپلو ځانونو دپاره ، او ورپورې دالله نه ، اوبوه شی چه بېشکه تاسو به دالله سره ملاویرئ ، اوزیرئ ورکړه مؤمنانونه دجنت					

﴿ نِسَاؤُكُمْ حَرَّتْ لَكُمْ ﴾ داپه حذف دمضاف سره دې «ای موضع حرث لکم» .

﴿ فَاتُوا حَرَّتُمْ أَلَىٰ سِنَمُود ﴾ اتیان نه مراد جماع کول دی او «حرثکم» کښې اشاره ده چه دا «اتیان» خاص دې په فرج پورې ځکه چه دیته ئی حرث ویلیدی او وروستو عورت (دبر) ته فرث ویلې شی ، او «ألئ» په معنی دکیف اومتی سره دې اویدې سره عموم دکیفیاتو او اوقاتو ته اشاره ده نه عموم دمکان ته ، په یهودو کښې دا مشهوره وه چه وطی دقبل سره من جانب الدبر منع ده ، او دوئ به ویل چه څوک په دغه طریقه مجامعت دښځوسره وکړی نو بچې به ترینه احوال (کورسترگې) ، (چې) پیدا کیرئ ، نو د رسول الله ﷺ نه چه په دې باره کښې تپوس وشو نو دا آیت نازل شو چه ستاسې ښځې ستاسې لپاره ځائی د فصل دې چه پدوئ کښې نطفه اچول پشان د تخم کرلو دې او اولاد د پیداوار په شان دې نوستاسو اختیار دې چه په هر کیفیت او طریقه سره جماع کوئ نو جائزه ده په شرط ددې چه دموضع الحرث یعنی قبل سره وی ، اودیو دیانو خیال غلط دي .

﴿ وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ ﴾ یعنی دخان لپاره عمل صالح مخکښ ولیرئ ، ددې مطلب یا دادې چه اعمال صالحه دخان لپاره همیشه کوئ داسې نه چه په دنیوی لذاتو کښې مشغول شی او د آخرت لپاره عمل کول درنه پاتې شی ، یا دا مطلب دې چه دنکاح اووطی نه صرف نفسانی خواش پوره کول اولذت حاصلول مقصود مه گرځوئ بلکه نیت د اولاد صالحه (تکثیرامه) او د اصلاح نفس کوئ یا مطلب دادې چه دجماع نه مخکښې عمل صالح چه دعاء ، ماءشوره ده وائی ، لکه په حدیث صحیحه سره ثابت ده چه څوک دجماع نه مخکښې دا دعاء لولی نو ددې جماع نه چه کوم اولاد پیداشی نو دشیطان د شراو ضررنه به محفوظ وی او هغه دعاداده چه «اللَّهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطَانَ وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَارَزَقْتَنَا» .

﴿وَأَتَقُوا اللَّهَ﴾ يعنې اوامر، نواهي پوره کوي «وَأَعْلَمُوا أَنَكُمْ مُلْفُوهُ» يعنې دا استحضر ساتې چه دالله تعالی حضور له تلل دی نو پدې سره به تقوی پیدا کيږي او دتقوی والو لپاره خوشخبري ده.

وَلَا تَجْعَلُوا	اللَّهُ	عُرْضَةً	لِّإِيمَانِكُمْ	أَنْ تَكُونُوا	وَسَقُولُوا
اومه گرزوي (۱) نوم دالله ښه دخپلو قسمونو دپاره، چې نه به ښکې کوي دچاسره اونه به پرېزگاري کوي					
وَتَضِلُّوا بَيْنَ النَّاسِ ط وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ					
اونه به ضلوع کوي په مېنځ دخلقو کيږي، اوالله آوريدونکي دې عالم دي					

﴿وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ﴾ د پنځو مسائل ذي جهتين نه ورستو بيا د امور انتظاميو ذکر کيږي
 ﴿عُرْضَةً لِّإِيمَانِكُمْ﴾ «لام» په «لايمانکم» کښې صله د «عرضه» ده او دعرضه يوه معنی ده نشانه (ښه) لکه څرنگه چه يوه نشانه او هدف باربار دمشق لپاره ويشتلې کيږي نو تاسې دغه شان دالله تعالی نوم دخپلو قسمونو لپاره نشانه مه گرزوي چه قسمونه پرې خوري
 ﴿أَنْ تَكُونُوا﴾ دا عطف بيان دي د «لايمانکم» لپاره او «ان» مصدريه دي او «پر» نه قسم کول مراد دي، ددې حاصل او نتيجه داده چه «پر» نه کول، نو دلته (لا) مقدر دي يعنې تاسو دالله تعالی نوم نشانه مه گرزوي دخپلو قسمونو لپاره او قسم دا چه پر او احسان به نه کوو د والدينو او اقاربو سره او تقوي به نه کوو او اصلاح به نه کوو او که چا دغه شان قسم کړي وي نوماتول ئي ضروري دي او کفار به ورکوي، اود «عرضه» بله معنی ده حاجز، مانع، نو پدې تقدير سره «ان تير و» د «عرضه» سره متعلق دي اولام په «لايمانکم» کښې دتعليل لپاره دي ((اي لا تجعلوا ذر الله مانعا بسبب ايمانكم من ان تروا — اي من البر والتقوى والاصلاح)).

حضرت الشيخ فرماني «كما في روح المعاني» چه د ايمان نه مراد محلوف عليه دي ((كما في الحديث من حلف على يمين فرائ غير ما عزمها اليكفر عن يمينه ولياءت بالذی هو خير)) نومعنی داده چه ((لا تجعلوا الله حاجزا لما حلفتم عليه وتركموه من انواع الخير)) يعنې دالله تعالی نوم منع کونکي مه گرزوي دښکې دانواعونه.

او انواع دښکې دري قسمه دي چه دا خلاصه ددين ده يوه اجه «أَنْ تَكُونُوا» دحقوق العباد

۱ دمسائلو دوجهتين نه بعد دويم وار دامور انتظاميه و ذکر يعين، طلاق، عدت، نفقه وغيره

ادا کول، دویم دا چه «وَتَقْلَبُوا» حقوق الله ته اشاره ده، او دویم دا چه «وَتَصْلَحُوا» یعنی دخلقونه شر دفع کول.

لَا يُؤَا	خَذَكُمْ	اللَّهُ	بِاللَّغْوِ	فِي	أَيْمَانِكُمْ	وَلَكِنْ
الله تاسونه نسی () په لغوقسمونو ستاسې (یعنی بې قصده اوبې پوهې سره) لیکن						
يُؤَاخِذُكُمْ	بِمَا	كَسَبَتْ	قُلُوبُكُمْ	ط	وَاللَّهُ	غَفُورٌ
نسی تاسو په هغه دروغو قسمونو چې قصد کړي وي زړونو ستاسو، او الله بخښونکې دې اوسبر کوونکې دې						

﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ﴾ دا دیمین لغو بیان دې چه پدیکښې مواخذه دنیوی یا اخروی نشته.

﴿بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ﴾ کسب د زړه نیت او اراده کول دی او دا شامل دې یمین غموس او منعقد دواړولر د خولته ترینه مراد یمین غموس دې اوبه سورة مائده کښې ترینه یمین منعقد مراد دې. نو قسم په درې قسمه دې: اول یمین لغوه، دشوافع په نزد یمین لغوه هغه دې چه په ژبه باندې عادة وی بی د ارادې د قسم نه لکه «لا والله» و غیره الفاظ د قسم ووانی لپاره دمجرد تاکید او دا تفسیر مروی دې دحضرت عائشة رضی الله عنہا او ابن عمر رضی الله عنہما و غیرهما نه او د احنافو په نزد یمین لغوه هغه دې چه په غلطی سره په یو تیرشوی کار قسم وکړی دخپل گمان مطابق اوبه واقع کښې دغه شان نه وی لکه مثلاً د چا دا گمان وی چه زید لاهور ته تللی دې او دخپل گمان مطابق قسم وکړی چه والله زید لاهور ته تللی دې اوبه واقع کښې نوی تللی او دا تفسیر مروی دې دحضرت ابن عباس رضی الله عنہما، حسن، مجاهد، نخعی، زهري، و غیره نه.

دویم یمین منعقد چه د راتلونکی کار دکولو یا د نه کولو په باره کښې قسم وکړی نو په دې کښې کفار له لازمه ده په شرط د حاث کیدلو باندې، دویم یمین غموس دې چه قصداً په دروغه قسم وکړی، پدې کښې گناه ده او په کفار کښې اختلاف دې شوافع دکفارې قائل دی او د احنافو په نزد کفار پرې نشته دې.

لِلَّذِينَ	يُؤْلُونَ	مِنْ نِّسَائِهِمْ	تَرَبُّصُ	أَرْبَعَةِ	أَشْهُرٍ
دباره دهغه خلقو چې قسمونه ئې کړي وي دخپلوښخو (دزدیکت) نه انتظار اومهلت دې څلور میاشتې					

فَإِنْ فَاؤُوْ فَانَ اَللهُ عَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ۝ وَاِنْ عَزَّوْا

نو پس کجری دوی وایس شو (دخپلو قسم ونه، پس بېشکه الله بخښونکې مهربان دي او کجری دوی قصد کړې دي)

الطَّلَاقُ فَإِنَّ اَللهَ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ۝

د طلاق نو پس بېشکه الله اوریدونکی عالم دي

﴿الَّذِينَ يُؤْلَوْنَ مِنْ ذِكْرِهِمْ﴾ دیمین په مناسبت سره د ایلا، ذکر دي. ایلا، په لغت کښې

مطلق قسم ته وائی او په اصطلاح کښې دپته وائی چه څوک قسم وکړی چه څه به ښځې ته نژدیکت نه کوم څلور میاشتي، نو که دڅلور میاشتو نه یوه ورځ هم کمه وی نو دغه ایلا، شرعی نه ده بلکه قسم دي نو دیمین منعده حکم به پرې جاری کیږی او چه پوره دڅلور میاشتو قسم وکړی نو دا ایلا، شرعی ده نو ددې حکم دادي چه دڅلور میاشتو پوره کیدلونه مخکښې مخکښ دي قسم مات کړی او کفار دې اداء کړی او که دڅلور میاشتو پوره کیدلونه مخکښ مخکښ ئی قسم مات نه کړو نو بیا یو طلاق بائن واقع کیږی، یعنې ښځه پرې طلاقه شوه په غیر د حاجت نه تفريق دحاکم اوقاضی ته . او په نزد د امام شافعی رحمته الله علیه تفريق په قضاء دقاضی سره راځی، نو پدې آیت کښې د ایلا، ذکر دي او د جاهلیت دیوغلط ظالمانه دستور ده دي. هغه داؤو چه کله به یوسړې دښځې نه ناراض وو نو قسم به یې ترینه وکړو نو نه به ئی ورسره د زوجیت تعلق ساته او نه به ئی پرېښودله چه بل چرته نکاح وکړی نو تمام عمر به دا خواره په مشقت او تکلیف کښې (کالمعلقه) وه، نو پدې آیت کښې حکم راغي چه څوک دغه شان قسم وکړی نو بیا د څلورو میاشتو پوره کیدلو نه مخکښې مخکښې دي رجوع وکړی ښځې ته او حقوق زوجیت دي برحال کړی او کفار دې اداء کړی او که داسې ونه کړی نو بیا به ښځه طلاقه شی

﴿فَإِنْ فَاؤُوْ﴾ یعنې که رجوع وکړی ښځې ته په مدت دڅلورو میاشتو کښې ﴿فَإِنْ اَللهُ عَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ﴾ یعنې د ایلا، کولو په وجه چه دکوم ظلم او گناه اراده ئی کړې وه او دارنگه دحانت کیدلو چه کومه گناه ده نو دا گناه الله تعالی معاف کوی په رجوع کولو او کفار د ادا کولو سره ﴿وَاِنْ عَزَّوْا اَلطَّلَاقُ﴾ یعنې رجوع نه کول . او په ایلا، استمرار کول . عزم د طلاق دي نو که په څلورو میاشتو کښې ئی رجوع ونه کړه نو طلاق به واقع شی او د طلاقو حکم وجوب دعدت دي نو دعدت حکم ذکر کیږی

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ ۖ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكُنَّ بِمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِن كُنَّ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ
داچې دوي پټ کړي هغه څه چې پېدا کړېدې الله ددوي په رحمونو کېنې، که وي دوي چې ايمان ي راوړې وي په الله
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۖ وَبَعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي
او په ورځ دآخرت، اوځاوندان(د) ددوي زيات حقدار دی دواپس کولو ددوي پدې موده کس (عدت) کېنې
عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۚ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ ۖ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝
چې کوم پدوي دې(د)ځاوندانو په شرعي دستور سره، او دپاره دسړو پدوي باندې غوره والې دې، او الله غالب دې حکمت والادې

﴿يَتَرَبَّصْنَ﴾ دا اخبار دې مقصود ترينه امر دې ﴿بِأَنْفُسِهِنَّ﴾ بآء د تعديت لپاره ده يعنې په انتظار کېنې دې وساتې خپل نفسونه ﴿ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ﴾ دا بيان دعدت دهغه مطلبې ښځې دې چه مدخول بها وى يعنې صحبت بالخلوت صحيحه ورسره شوې وى او حامله نه وى او وينزه نه وى بلکه حره وى او ذؤاة الحيض وى (يعنې حيض ئى کيږي) نو ددې عدت درې حيضونه دى په نزد داحنافو او درې طهرونه دى په نزد دشوافعو، منشاء دا اختلاف داده چه لفظ دقروء جمع ده قراءه او قراء مشترک دې اطلاق ئى په حيض هم کيږي، او په طهر باندې هم کيږي نو شوافع ترينه طهرونه مراد کوى او احناف ترينه حيضونه مراد کوى ((والفصيل فى الكتب الفقه والاصول)).

﴿وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكُنَّ بِمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ﴾ په رحم کېنې يا حمل وى يا حيض وى نو ددې په کتمان او پتولو سره دعدت اقسام بدلېږي اونور دير مفاسد راځي مثلاً چه يوه ښځه حامله وى نو عدت ئى وضع دحمل ده نو چه داحمل پټ کړى او وه وائى چه زه حامله نه يم نو عدت ئى بدل شو او دحمل نسب دغير سره ملحق شو او چه حيض ئى کيږي اودا ووائى چه

۱ - دطلاق بيان.

۲ - دطلاق اورجوع حق دځاوند دې.

زما حیض نه کیږی نو بیا هم عدت بدل شو اودارنگه چه عدت په دوران کښې دریم حیض شروع وی نوعدت ختم نه دې اوکه ښځه وواڼی چه زما دریم حیض ختم شویدې نودحک تبدیل به راشی نو ددې وجه نه تاکیداً ذکرشوه چه کتمان دې نه کوی.

﴿إِنْ كُنْ تُؤْمِنُ﴾ دا د تاکیدلپاره دې اود تقییدلپاره نه دې چه که کتمان ئی وکړو نو مؤمنانې به نه وی. یا دتقیدلپاره دې خو مراد دایمان نه درجه کامله دایمان ده نوکه کتمان ئی وکړو نو ایمان کامل به ئی نه وی او ددې رجوع هم تاکید دحکم ته ده اوچونکه پدې معامله کښې. یعنې حمل یا دحیض شته والی یا نشته والی کښې معتبرقول دښځې دې نو ددې وجه نه تاکید ذکر شو، ﴿وَيُعَوِّظُكَ أَحَقُّ﴾ احق په معنی د حقدار سره دې، مطلب دادې چه په مده عدت کښې یعنې تر څو چه عدت نوی ختم شوې نو خاوند حقدار دې چه ښځې ته رجوع وکړی قولاً یا فعلاً او زوجیت ته ئی واپس کړی لیکن رجوع کول هله جایز دی اوگناه به کښې نشته چه دځاوند مقصود اصلاح اوخانه آبادی وی اوښځې ته ایذاء رسانی او تطویل عدت ئی مقصودنه وی او که مقصود ئی ایذاء او تطویل دعدت وو نوپه دغه رجوع کولو کښې گناه ده ﴿وَكُنْ مِثْلَ اللَّذِي﴾ پدې کښې دښځې دحقوق بیان دې، اومثلیت په وجوب اولزوم کښې مراد دې اویه مقدار کښې نه دې مراد. ﴿وَلِلزَّجَالِ عَلَيْنَ دَرَجَةٌ﴾ ددینه مراد فضیلت دنارینؤ دې په ښځو، ځکه چه نارینه دداسې کارونو صلاحیت لری چه زنانه دهغې صلاحیت نه لری.

الطَّلَاقُ	مَرْثَيْنِ	فَامَسَاكٌ	مَعْرُوفٍ	أَوْ تَرْتِيحٌ	بِأَحْسَنِ
طلاق رجعی د دووگرتوپوره دې، نو ددینه پس ئې یا ساتل دی په ښه طریقه یا ئې پرېښودل دي په ښه طریقه					
وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا	بِمَا	اتَّخَذُوا مِنْ شَيْءٍ	إِلَّا أَنْ يَخَافَا		
اوحلال نه دي تاسوله چې داخلې تاسوڅه څیز دهغې مال نه چې تاسو ورکړې دي دوی ته مگر دا چې ویرېږي ښځه خاوند					
إِلَّا يَخَافَا	حُدُودَ	اللَّهِ	فَإِنْ خِفْتُمْ	إِلَّا يَخَافَا	حُدُودَ
چې قائم به اونه ساتي دادواره احکام دالله، پس کچرې ویرېږي تاسو چې قائم به اونه ساتي دادواره احکام					
اللَّهُ	فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا	فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ	تِلْكَ حُدُودُ		
دالله حقوق زوجیت پس نشته گناه پدې دواړو په هغې څیز کښې چې فدی ورکړي دښځه په هغې سره، دا بولي					

اللَّهُ فَلَا تَعْتَدُوهَا ۚ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ۝
دالله دي پس تاسوددېنه مه تيريرئ، اوڅوك چې تيرشي دپلودالله نه پس دغه كسان هم دوى ظالمان دي
فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ
پس كه دوه څلونه روستو بيا يې طلاقه كړه دا ښځه (يعنى دريم وار) پس بيا نه ده حلاله دده دپاره پس ددې نه
حَتَّىٰ تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ ۚ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ
تر هغه پورې چې نكاح اونه كړي دا ښځه دبل خاوند سره، نوپس كه هغه دويم خاوند طلاقه كړه پس نشته گناه
عَلَيْهَا أَنْ يَرْجِعَا ۚ إِنَّ
په ښځه او رومني خاوند باندې، چې يو بل ته واپس شي په نكاح كولو سره كېرې گمان كوي داداواره
أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ ۚ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ۝
چې قائم به اوساتي حكومونه دالله (حقوق زوجيت) اوداېولي دالله دي چې الله ئي بيانوي دهغه قوم دپاره چې پوهيږي

﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ﴾ يعنې هغه طلاق چه دهغې نه ورستو رجوع كيدي شى نو هغه صرف دوه دى، په جاهليت كښې دطلاقو لپاره څه شمار اوجدنه وو نوبعضو خلقو به په ښځو باندې ظلم زياتې كولو چه طلاق به ئى وركړو نو بيا به چه عدت نه وو ختم نور رجوع به ئى ورته وكړه اوبيا به ئى حقوق زوجيت نه پوره كول اودوباره به ئى بيا طلاق وركړو اوبيا به ئى رجوع كوله اودغسې داسلسله به جارى وه چه نه به طلاق ختميدل اونه به ئى حقوق دزوجيت پوره كول نو قرآن دا ظلم ختم كړو اووې فرمايل چه څوك يو ځل يادوه ځله طلاق وركړى نور رجوع كولې شى ليكن كه درې واري طلاق ئى وركړو نوبيار رجوع نشى كولې اوبنځه پده حرامه شوه مگر دا چه دبل خاوند سره نكاح وكړى او هغه ورسره صحبت وكړى او طلاقه ئى كړى نو چه عدت ئى تيرشى نو بعدله هغې نه بيا ورسره د اول خاوند نكاح جائزه .

فايده : طلاق ابغض المباحات دې يعنې په مباح كارونو كښې زيات ناخوښه الله تعالى ته داده چه څوك طلاق وركړى ښځې ته، البته كه څوك ډير مجبور شى اودښځې سره دقانون شرعى مطابق زندگى نشى تيرولې نو دطلاق وركولو اجازت دې ليكن بيا دې ښځې ته طلاق احسن وركړى او طلاق احسن دادې چه په داسى طهر كښې چه صحبت ئى په كښې نوى كړې يو طلاق وركړى بيا دې پريږدى .

اَوْ طَلَّاقٍ بَيِّنٍ په دوي قسمه دي: (۱) رجعی (۲) بائن (۳) مغلط. طلاق رجعی هغه دي چه يو طلاق صریحی يادوه طلاق صریحی ورکړی. ددې حکم دادې چه خو پورې عدت نه وی ختم شوې نو خاوند ته حق درجوع شته دي اود عدت ختمیدونه وروستو بیا تجدید دنکاح کولې شی. **طَلَّاقٍ بَائِنٍ** هغه طلاق دي چه د «بائِنٍ یَا حَرَامٌ» وغیره الفاظ د طلاق بائن ښځې ته وواڼی په نیت د طلاقو سره **او حکم ددې** قسم طلاقو دادې چه رجوع نشی کولې اوتجدید دنکاح کولې شی. **طَلَّاقٍ مَغْلُوظٍ** دادې چه درې طلاق ورته ورکړی خواه که متفرق طور سره وی او که په یوځل وی **او ددې حکم** دادې چه ښځه بیا خاوند ته نه حلالیږی مگر په پنځه شرطونو سره اول داچه د اول خاوند نه شی عدت تیرشی، **دویم** داچه دویم خاوند ورسره صحیح نکاح وکړی **دویم** داچه جماع ورسره وکړی. **ثالث** دا چه طلاق ورته ورکړی **پنځم** داچه ددغه دویم خاوند نه شی هم عدت تیرشی او دا مذهب د خلورو امامانو دي اود ارنګه دامام بغاوی هم دا مذهب دي او هم ددې لپاره شی باب منعقد کړیدی «باب من اجاز الثلاث — الخ ص ۷۹۱ ج ۲»

د دې زمانې د مدعیانو حدیث قول د جمهور امت نه مخالف دي، اود ارنګه د روافضو قول د اجماع امت نه مخالف دي چه په دې سره خلق په زنداګنې مبتلا کيږی او عقیده د حلال پرې ساتی په «**الطلاق موتان**» کښې د طلاق رجعی ذکر دي او په «**وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا بِمَا ءَاتَيْتُمُوهُنَّ**» الایه. کښې د خلع بیان دي او هغه طلاق بائن دي او په «**فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا يَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ**» کښې د طلاق مغلط بیان دي

«**فَإِمْسَاكُ يَمَعُوهَا**» د دینه مراد رجوع کول دی. «**أَوْ تَسْرِعَ بِإِحْسَنٍ**» د دینه مراد رجوع نه کول دی اودا قول صحیح اوراجح دي او په بل روایت کښې دی چه د دینه دریم طلاق مراد دي اوبنا په دي قول بیا «**فَإِنْ طَلَّقَهَا**» بیان دي د «**أَوْ تَسْرِعَ بِإِحْسَنٍ**» لپاره لیکن ددې روایت په باره کښې قرطبی اونور حضرات فرمائی چه دا ثابت نه دي

«**وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا**» د ابیان د خلع دي، خلع د یته وائی چه کله یوه ښځه دخاوند سره موافقه نه وی اود یو بل سره وخت نشی تیروولې نو دا ښځه خاوند ته وواڼی چه زمانه دومره مال واخله اوما پریرده نوهغه ترینه مال واخلي او ورته وواڼی چه ماته په عوض ددغه مال کښې خلع کړې، **او عوض د خلع مقدار** د مهر هم کیدي شی او کم یازیات هم کیدي شی البته زیات اخستل دمکارم الاخلاق نه خلاف دی نوغیر اولی دی. پس که چېرې دښځې او

خاوند په مینځ کېن د نفرت په وجه قصور د خاوند و چې بد اخلاقه و او یابل څه عیب وو پکېنې نو د ښځې لپاره بدل خلع ورکول جائز دی خو خاوند لپاره اخستل جائز ندی او که قصور د ښځې د وجه نه و نو بیا خاوند له اخستل جائز دی ، د بخاری وغیره روایت مفهوم دې چې ښځه د ثابت بن قیس رضی الله عنه راغله او نبی صلی الله علیه و آله ته ئی عرض وکړو چې په ثابت رضی الله عنه باندې څما هیڅ اعتراض په باره د اخلاقو او د دین کېنې نشته (خو ځما طبیعت ورسره نه لگيږي) او په اسلام کېنې ناشکری کول د خاوند نه خوښوم ، نو نبی صلی الله علیه و آله ترینه تپوس وکړو چې آیا هغه باغ چې تاله ئی په مهر کېنې درکړېدې نو هغه به واپس کړې؟ نو دې وویل چې هو! نو نبی صلی الله علیه و آله ثابت رضی الله عنه ته وویل چې باغ ترینه واپس واخله او خلع ئی کړه نو دغه شان وشوه .

فایده : په نزد د احنافو باندې خلع طلاق بائن دې او شوافع وائی چې خلع فسخ د نکاح ده او طلاق نه دې، ځکه چې که خلع طلاق شی نو بیا به عدد د طلاقو زانده شی د درې و نه ځکه دوه طلاق ذکر شو په «الطلاق مرتان» کېنې او دریم طلاق خلع شوه نو بیا «فَإِنْ طَلَّقَهَا» څلورم طلاق کیږي حالانکه د درې نه زیات طلاق په شرع کېنې نشته، احناف جواب ورکوی چې خلع مستقل طلاق نه دې بلکه په ماقبل کېنې چې څه ذکر شویدی دهغې بیان دې پدې شان چې دوه طلاقه عام دی لدینه چې رجعی وی لکه په ماقبل کېنې ذکر شو یا بائن وی لکه په صورت د خلع کېن نو پدې سره حرمت مغضله نه راځی، البته دریم طلاق چې راشی خواه که د دوه رجعیو نه بعد راشی او که د دوه باننونه بعد راشی نو پدې سره حرمت مغضله راځی.

«مِمَّا أَتَيْتُمُوهُنَّ» اکثر مفسرین د دینه مهر مراد کوی او بعضو ترینه ټول هغه څیزونه مراد کړی دی چې خاوند ، ښځې ته ورکړی وی. «أَلَا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ» حقوق زوجیت پوره کول مطابق د قانون شرعی سره. «فَإِنْ جَفَعْتُمْ» د خوف نه مراد علم دې او دا خطاب حکامو ته دې یا صلح کونکو ته دې چې دهغې ذکر په سورت نساء آیه ۳۵ کېنې دي. «فِيمَا أَفْتَدْتُمْ بِهِ» یعنې فدیة او بدله ورکړی دانښځه، مراد ترینه بدل د خلع دې. «فَإِنْ طَلَّقَهَا» دا د دریم طلاق بیان دې «حَتَّى تَبْكِيَ زَوْجًا» د تنکح نه وطی مراد ده او عقد د لفظ د زواج نه معلومیږي، یا د تنکح نه عقد مراد دې او اشتراط دوطی په حدیث مشهوره سره ثابت دې نو د زوج اول لپاره مطلقه د طلاق ثلاثو حلالیږي په پنځه شرطونو سره لکه مخکېنې ذکر شو.

وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلْيُفَنِّ كَلْفَنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ
اوپه هغه وخت کڻي چې تاسو طلاق کړئ ښځې پس اورسپري دوی (یعنی نږدې شی) خپلې نيځې ته نويانې ساتنې
مَعْرُوفٍ أَوْ سَرَحُوهُنَّ مَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا
په ښه طريقې سره اويانې پرېږدئ په ښه طريقې سره، اومه ساتنې دوی لره د ضرر رسولو دپاره چې تاسو زیانې اوکړئ
وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا وَاذْكُرُوا
اوڅوک چې داسې اوکړي نويس په تحقيق ظلم نې اوکړو پخپل ځان، اومه نيسي آياتونه دالله په توقوسره، اوباد کړي
نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَزَلَّ عَلَيْكُم مِّنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ
دالله نعمت اوحسان په تاسو باندې اوهغه چې نازل کړې نې دې په تاسو باندې کتاب اودعلم خبرې
يُعْظَمُ بِهِ وَالْتَفُوا اللَّهَ وَعَلِمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ
چې تاسو ته نصيحت کوي په دې سره، اورپرېږئ دالله ته اويوهه شی چې بېشکه الله په هرڅيز عالم دې

﴿وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلْيُفَنِّ كَلْفَنَ أَجَلَهُنَّ﴾ مقصود دادې چه دطلاق رجعی نه بعد حق درجوع کولو خاوند لره شته دې نوکه څوک رجوع کول غواړي نو کولې شی لیکن چه مقصود ئ حسن معاشرت او خانه آبادی وی، او ظلم کول په ښځې او تطویل د عدت ئی مقصود نه وی لکه په جاهلیت کښې دغه شان عادت وو، اود ﴿فَلْيُفَنِّ كَلْفَنَ أَجَلَهُنَّ﴾ مراد دعدت قریب الاختتام کیدل دی او ختمیدل مراد نه دی ځکه چه د ختمیدلو نه بعد بیا رجوع نشی کیدې.

﴿فَأَمْسِكُوهُنَّ مَعْرُوفٍ أَوْ سَرَحُوهُنَّ مَعْرُوفٍ﴾ سوال: دا حکم خو یو وار ذکر شوې دې په ماقبل کښې «فامساک بمعروف او تسریح باحسان» نو بیا ولې ذکر شو.

جواب: مخکښې عام حکم وو چه دطلاق رجعی نه بعد دعدت په دوران کښې په خپله فیصله نظر ثانی وکړی، او دلته وائی چه دعدت په دوران کښې چه تاسو د مطلقې متعلق کومه فیصله کړیده نو اختتام ته قریب یوځل بیا په هغې باندې غور او فکر وکړئ ځکه چه ممکنه ده چه زیاته مفیده فیصله به وکړئ ﴿وَلَا تُنْسِكُوهُنَّ﴾ ددینه مراد «لا ترجهوهن» دې ﴿ضِرَارًا﴾ دا مفعول لره یعنی علت دې یعنی رجوع د ضرر رسولو لپاره مکوئ، نو دا نهی قید ته مترجه ده ﴿لِّتَعْتَدُوا﴾ داد «ضرار» سره متعلق دې او د «لتعتدوا» نه مراد ظلم او زیانې دې.

چه تطویل دعدت دې یا بنځه مجبوره کول دی ورکولو د بدل خلع ته.

﴿لَقَدْ ظَلَمَ نَفْسُهُ﴾ دالله تعالی دتولو احکاماتو خلاف کول او خصوصاً دهغه احکاماتو خلاف کول چه دنساو سره متعلق دی دا فی الحقیقت په خپل خان ظلم کول دی چه په دنیا کښې به ترینه حسن معاشرت فوت شی او په آخرت کښې به ترینه ثواب فوت شی

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ په آیاتونه پورې توقي کول دادی چه په هغې باندې عمل نه کوی .

﴿وَأَذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ﴾ ددینه مراد شکر کول دی په ټولو نعمتونو باندې، نوعطف د ﴿وَمَا أُنْزِلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ﴾ عطف الخاص علی العام دي، یا د نعمت الله نه مراد ذات اقدس د رسول الله صلى الله عليه وسلم دې اود ﴿وَمَا أُنْزِلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ﴾ نه قرآن مراد دې اود ﴿وَالْحِكْمَةِ﴾ نه احادیث مراد دی. ﴿يَعِظُكُمْ بِهِ﴾ دا د انزل دفاعل نه حال دي

وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَّغْنِ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ
او که چې تاسو طلاقي کړئ ښځې نو اورسي دوی خپلې نيټې ته دعدت نه ختم شي نومه منع کوي دوی لره ددینه
أَنْ يَبْكِحْنَ أَوْ أَجْهَنَ إِذَا تَرَاضُوا بَيْنَهُم بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ
چې نکاح او کړي دخپلو خاوندانوسره کله چې دوی راضي وي خپل مینځ کښې به شرعي طريقې سره، دانصیحت
بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَمْ آزَلَى لَكُمْ
هغه چاته ورکولېشي چې وي هغه ستاسې نه ایمان لري په الله اوبه ورځ دآخرت، داستاسودپاره ډېریاک
وَأَظْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ
او ډېر ستره دي، او الله پوهیږي او تاسو نه پوهیږئ.

﴿وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ﴾ دا دجاهلیت دیو رسم رد دي، دجاهلیت یو رسم داؤو چه چا به ښځه

طلاقه کړه نو بیا به ئی ورته دبل خاوند سره دنکاح کولو اجازت نه ورکولو بلکه دابه ئی دخپل خان لپاره سخت عارگنولو، نو دا حکم نازل شو چه کله تاسو ښځو ته طلاق ورکړئ او ددوی عدت ختم شی نو بیانی دبل خاوند سره دنکاح کولونه مه منع کوئ، اودارنگه دجاهلیت یو رسم داهم وو چه چا به ښځه طلاقه کړه اوعدت به ئی ختم شو نو اولیاؤ دښځې به بیا دښځه دغه خاوند ته په نکاح سره نه ورکوله اگرکه هغوی به راضي وو.

لکه چه روایت دې چه معقل بن یسار رضی الله عنه وائی چه خما خور ما خپل تربورته په نکاح ورکړې وه نوهغه طلاقه کړه اوعدت ئی ختم شو اورجوع ئی ورته ونه کړه نو بیا ورستونی ورته رغبت پیدا شو اوطلب دنکاح ئی وکړو اوښځه هم راضی وه نوماقسم وکړو چه داخپله خور بیا تا لره په نکاح نه درکوم، نو دا آیت نازل شو، نومعقل رضی الله عنه بیا دا خپله خور ورکړه او دفسه کفاره ئی اداکړه، نو بیا په اوله توجیه **﴿فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ﴾** خطاب خاوندانو ته دې او د **﴿أَرْزُوْهُنَّ﴾** نه مراد هغه څوک دې چه ورستو به زوج جوړیږی، او بیا په دویمه توجیه **﴿فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ﴾** خطاب اولیاؤ ته دې. او **﴿أَرْزُوْهُنَّ﴾** په اعتبار د ما کان سره دې اود **﴿فَلْيَفْنُنَّ﴾** **﴿أَجْلَهُنَّ﴾** نه مراد ختمیدل دعدت دی.

﴿ذَلِكَ يُوعِظُ بِهٖ﴾ په **﴿ذَلِكَ﴾** سره اشاره ده مذکور فیما قبل ته. **﴿ذَلِكَ أَرْزَى﴾** په **﴿ذال﴾** کښی اشاره ده **﴿اتعاط﴾** (قبول وعظ) ته او **﴿کم﴾** حرف خطاب دې او **﴿ارزى﴾** په معنی دا عظم برکت ونفعاسره دې.

وَالْوَالِدَتُ يُرْضَعْنَ	أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ	كَامِلَيْنِ لِّمَنْ	أَرَادَ أَنْ يُنْمِرَ
اوباندې ^۱ به تې ورکوي خپل اولاد ته دوه کاله پوره، داحکم دهغه چا دپاره دې چې اراده کوي چې پوره کړي موده			
الرِّضَاعَةَ ط	وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ	رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ	بِالْمَعْرُوفِ ط
دې ورکولو، او په هغه چا چې بچي دهغه دپاره دې یعنی پلار، نفقه اوخرچه ددې ښځو ده او جامې د دوی په ښه طریقی سره			
لَا تُكَلَّفُ	نَفْسٌ إِلَّا	وُسْعَهَا ء	لَا تَضَارُّ
نشی مکلف کولی هیڅوک مگر په قدر د طاقت هغه سره، ضرر دې نشی رسولې مورت په سبب د بچي ددې سره سره			
وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ	يُولَدُ ه	وَعَلَى الْوَارِثِ	مِثْلُ ذَلِكَ ء
اونه پلار ته په سبب د بچي دده سره ، (که پلار ئی نه و) ، نو په وراثت باندې مثل ددې حکم دې			
فَإِنْ أَرَادَا	فِصَالًا	عَنْ تَرَاضٍ	وَمِنْهُمَا وَكَشَاءٍ
پس که اراده اوکړه دواړو دصبر کولو د بچي دتې نه په رضا د دواړو سره او په مشورې اومصلحت سره			

فَلَا جُنَاءَ عَلَيْهِمَا ۖ وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَزِعُوا أَوْلَادَكُمْ

نویس میخ گناه نشته پدی دواړو، اوکه تاسو غواړئ چې دایه او مرضعه اونیسې بله ښځه دپاره داوډاڅپل

فَلَا جُنَاءَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُم بِالْمَعْرُوفِ ۖ

نومیخ گناه نشته په تاسو کله چه تاسو اوسپاری هغه مبلغ چې تاسو مقرر کړې وي په ښه طریقې سره

وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

اودالله نه ویرېږئ او پوه شئ چې بیشکه الله ستاسو د ټولو عملونو لیدونکې دي

﴿وَالْوَالِدَتُ يُرَضِّعْنَ﴾ دلته احکام د رضاعت بیانېږي او «برضعن» اخبار دې خو مراد

ترینه امر دي او امر د تدب لپاره دې ځکه په مورباندي ارضاع (تی ورکول) واجب ندی مگر دا که بله مرضعه نه وی یا پلار د معاوضې طاقت نه لری یا بچي د بلې ښځې شوه نه سکی نو بیا په مورباندي وجوب دي، او مراد د والداتو نه عام دي چه مطلقې وی او که غیر مطلقې وی.

﴿حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ﴾ د دینه معلومېږي چه موده د رضاعت دوه کاله ده او دا مذهب د

صاحبینو او نورو ائمو دي او په نزد دامام ابوحنیفه رحمته الله علیه باندي دوه کاله ارضاع یعنې تی ورکول قضاء دی اودوه نیم کاله دیانه دی چه په بل آیت کښې مذکور دی ﴿وَحَمَلُهُ وَفِصْلُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا﴾.

﴿لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمَّ﴾ په دې کښې اشاره ده چه دوه کاله پوره کول لازم ندی لکه ورستو

ذکر کېږي. ﴿وَعَلَى الْوَلَدِ لَهُ﴾ مراد ترینه پلار دي خو تعبیریه والد سره ونه شو نو پدی

کښې اشاره ده چه د بچی نسب په پلار پسې ځی نه په مور پسې، سوا د آل دنیې رحمته الله علیه نه ځکه آل

د فاطمه رحمته الله علیه نسب دنیې رحمته الله علیه دي، اوبل پدی تعبیر کښې علت د حکم ته اشاره ده چه په

بلارباندي نفقه ځکه واجبه ده چه بچی ده ته منسوب دي. ﴿بِالْمَعْرُوفِ﴾ یعنې په غیر د افراط

او تغریط او کمی بیشی نه. ﴿لَا تُكَلِّفُ نَفْسٌ﴾ دا تعلیل دي دبالمعروف لپاره یا تفسیر دي د

معروف لپاره

﴿لَا تُضَارُّ وَالِدَةُ بِوَلَدِهَا﴾ «لاتضار» په فتح د راء سره په اصل کښې دویمه راء ساکنه

ده دجزم په وجه ځکه چه دا صیغه دهنی ده نود ادغام لپاره چه کله اوله راء ساکنه شوه نو

دویمه راء ته حرکت دفتح ورکړې شو دا قراءت دجمهورو دي، اوبل قراءت د ابوعمر و او

ابن کثیر او ابان دي په ضمه د راء سره، اودا خبر دي په معنی ده انشاء سره یعنې نفی په معنی

فِيمَا	فَعَلَنَ	فِي	أَنْفُسِهِنَّ	بِالْمَعْرُوفِ ط	وَاللَّهُ
په هغه کار کښې چې نې کوي دابنځې په باره دخپلونفسونو کښې (یعنی ډول زینت، په شرعي طریقې سره، اوالله					
يَمَا تَعْمَلُونَ خَيْرٌ					
ستاسویه ټولو عملونو خبردار دي					

﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ﴾ دلته دمتوفی عنها زوجها عدت بیان دي چې دا څلور میاشتي اولس ورځې دي او پدې موده کښې د زنانه لپاره ډول سنگار حرام دي او دا عدت دغیر حاملې دي او عدت دحاملې مطلقې وضع دحمل ده.

﴿فَإِذَا بَلَغَ أَجَلُهُنَّ﴾ یعنې کله چې عدت تیر شي ﴿فَلَا جُنَاحَ﴾ نوبیا په ډول سنگار کولو کښې گناه نشته خو هله چې ﴿بِالْمَعْرُوفِ﴾ وی، یعنې موافق دقانون شرعی سره وی اوبی حیائی وغیره ته مفضی نه وی

فایده: دجاهلیه د زمانې دستور داؤو چې کله به دبنځې خاوندوفات شو نو دې به یو کال عدت په داسې طریقه تیرولو چې په کور کښې به ډیرې بیکاره او خرابې کمرې ته داخله شوه او ډیرې خرابې کپرې به ئې واغوستلې او پوره یو کال به ئې صفائی نه کوله او خوشبو به ئې نه لگوله او چې کال به پوره شو نو یوه «دابه» حمار، یا شاة، یعنې بیزه وغیره به ورته راوستلې شوه نو په هغې به ئې «افتضاض» وکړو یعنې دخپل بدن یادقبل څرمن به ئې په هغه باندي مسه کړه نو هغه به اکثر مړه کیده نو بیابانه دې بنځې ته یوه بهر (پچه) ورکړې شوه نو هغه به ئې اویستله. نو پدې سره به ئې عدت ختم شو خو بیا به هم دابنځه د اولیاؤ دمیّت په تصرف کښې وه نوکه دهغو به داسې خوښه وه چې پخپله ورسره نکاح وکړی اویائی بل ځای خرڅه کړی اویائی بالکل نکاح کولو ته نه پریږدی نو ددوئ اختیار ؤو. اوبنځه مجبوره وه نو د قرآن حکم دا ټول ظلمونه او غلط رسومات ختم کړه اود یو پاکیزه معاشري قانون ئې نافذ کړو

وَلَا جُنَاحَ	عَلَيْكُمْ	فِيمَا	عَرَضْتُمْ	بِهِ	مِنْ خُطْبَةِ النِّسَاءِ
اوشته هیڅ گناه په تاسو باندې په هغه خبرې کښې چې تاسویه هغې سره اشاره کوی پیغام دنکاح ددغه بنځوته					
أَوْ أَنْتُمْ	فِي	أَنْفُسِكُمْ ط	عَلِمَ	اللَّهُ	أَنْتُمْ كَرُوهُنَّ
بابته اراده لرئ په زړونو کښې دوی دنکاح، عالم دي الله پدې چې بهشکه تاسویه عنقریب ددوئ ذکر کوی تواجازات دي ددغه شان ذکر،					

وَلَكِنْ لَا تَوَاعِدُوهُمْ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَعْزِمُوا

لیکن صراحتاً وعده مکنئ ددوی سره په پټه مگرداځي تاسواوواځي خبره جانزه «يعني تعريض او قصد مکنئ

عَقْدَةً الْيَكَاةِ حَتَّى يَسْلَمَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ ۖ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا

دتلودنکاح ترڅو چې نه وي رسيدلي عدت خپل انتهانه، اوپوهه شی چې بېشکه الله عالم دي په هر هغه څه

فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ ۚ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَظِيمٌ حَلِيمٌ ۚ

چې ستاسو په زړونو کې دي، نو تاسو ویرېږئ دهغه نه اوپوهه شی چې الله بخښونکې صبرکونکې دي

﴿وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ﴾ يعني چه عدت ختم شوې نوی نویسانکاح منع ده
او فاسده ده او بل دا چه په صريح الفاظو سره وعده کول چه نکاح به کوو دا منع دی او گناه ده
البته دوه کارونه جائز دی يو دا چه په اشارو سره پوهه کول چه د عدت تیریدلو نه بعد به نکاح
کوو، بل دا چه په زړه کېني اراده ساتل دنکاح کولو.

﴿عَلَّمَ اللَّهُ﴾ دا علت دي لپاره دجواز دتعريض يعني الله تعالی تمعلم دي چه تاسو به ښځو
ته ذکر صراحتاً دنکاح کوئ بعد دعدت نه اوپه خپل ځان کنترول نشئ کولي نو ددي وجه نه شی
تاسو ته دتعريض کولو اجازت درکړو لکن ﴿لَا تَوَاعِدُوهُمْ﴾ يعني صراحتاً وعده دنکاح مه کوئ
﴿قَوْلًا مَعْرُوفًا﴾ ددي نه مراد تعريض دي ﴿وَلَا تَعْزِمُوا﴾ دا د ماقبل تاکید او تفصيل دي
او دعزم نه مراد هغه قصد او اراده ده چه مقارن وی دفعل سره

﴿يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ﴾ يعني خپل ظاهر او باطن دواړه درست کړئ ځکه چه الله تعالی په
دواړو عالم دي.

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَكُمْ تَسْوُغُنَّ أَوْ تَقْرَبُوا

نشته گناه په تاسو چې طلاق ورکړئ ښځونه په هغه وخت کېني چې تاسویدوئ لاس نه وی لگولي باند وی مقرر کړي

لَهُنَّ كِرْبُشَةٌ ۖ وَ مَتَعُوهُنَّ عَلَى الْمَوْسِمِ قَدَرَهُ ۚ وَعَلَى الْمُقْتَرِ

ددوی دپاره څه مهر، اومتعه ورکړئ دوی ته، لازم دي په غني باندې په قدر د حال دهغه اوپه تنگدست باندې

قَدَرَهُ ۚ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ ۚ حَلًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ ۚ

په قدر د حال دهغه، نفع ورکول په ښه طریقي سره، لازم دي په ښکې کوونکو باندې

﴿ لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمْ الْإِنْسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ ﴾ پدې آیه کښې دمطلقانو اقسام بیانېږي اولفظ د «ما» یا شرطیه دې په معنی د «ان لم تمسوهن» سره یا مصدریه دې او مدخول نى په تاویل دمصدر سره گرزولې دې او «وقت» مقدر دې ځکه تقدیر د وقت قبل دمصادرونه شائع کثیر دې نومعنی داده چه «لا جناح علیکم ان طلقتم النساء وقت عدم میسهن»

﴿ أَوْ تَفَرِّضُوا ﴾ عطف دې په «تمسوهن» باندې نود پلم ماتحت دې «ای لم تفرضوا هن» حاصل دادې چه د «مس» او د عدم مس او د فرض مهر اودعدم فرض مهر په اعتبار سره مطلقه په **خلور قسمه ده** : (۱) مهرنی مقرروی اومس حقیقی یا حکمی یعنی خلوت صحیحه ورسره شوې وی نو ددې حکم دادې چه ټول مقرر شوې مهر به ورته ورکولې شی، ددې حکم په ماقبل کښې بیان شوې دې ، (۲) مهر نوی اومس هم نه وی بلکه طلاق قبل الدخول ورته ورکړې شی نو ددې حکم دادې چه پدې باندې عدت نشته دې او ددې لپاره مهرنشته دې البه ددې لپاره متعه ورکول واجب دی، یعنی جوړه، جامه، لویپته، پرونی، پیزار، د دې قسم حکم په «وَتَمْسُوهُنَّ» کښې ذکر دې، (۳) قبل الوطی ورته طلاق ورکړې شی خومهرنی مقرروی نوددې لپاره نصف مهر ورکول واجب دی دا حکم په مابعد آیت کښې بیانېږي، (۴) مهرنوی مقرر او طلاق ورته بعد الدخول ورکړی نو ددې لپاره مهر مثل واجب دې، اودا ثابت دې په حدیث دابن مسعود رضی الله عنه سره په باره د برع بنت واشق کښې اوفقهاؤ یې تفصیل کړیدې.

﴿ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدْرُهُ ﴾ یعنی ثياب، متعه به دزوج دمالی حالت مطابق وی

﴿ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ ﴾ متاعاً په معنی دتمتيعا سره مفعول مطلق دې د «متعواهن» لپاره او بالمعروف په اعتبار دمتعلق محذوفه سره چه متلبساً دې صفت اول د متاعاً دې اوحقاً په معنی د واجباً سره صفت ثانی د متاعاً دې اود ﴿الْخَسِينِ﴾ نه مراد مسلمانان دی او دا دتاکید او د ترغیب لپاره ذکر شویدي.

وَإِنْ طَلَقْتُمُوهُنَّ	مِنْ قَبْلِ	أَنْ تَمْسُوهُنَّ	وَقَدْ
اوبوکړې تاسو طلاق ورکړو ښخوته مخکښې ددې نه چې تاسولاس لگولې وي پدوی اوبه تحقیق سره			
فَرَضْتُمْ لَهُنَّ	فَرِيضَةً	فَنِصْفُ مَا	فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ
تاسومقررکړې وي ددوی دپاره مهر نوواپس واجب نیم هغه مهر دې چه تاسومقررکړې وي، مگر داکه			

يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوا الَّذِي بِيَمِينِهِ عَقْدَةُ الزَّكَاءِ وَأَنْ تَعْفُوا
معاف کړي دښخې دغه مهر، یا معاف کړي هغه سرې چې د هغه په لاس کېنې غوښه د نکاح ده. او چې تاسو عفو او کړي
أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَلَا تَنسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ
دا کار د هر تر ډې دې تقوی ته، اومه هیروی تاسو احسان کول پخپل مینځ کېنې دیوبل سره. بېشکه الله
بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ
ستاسو د تمامو عملونو لیدونکي دي

﴿إِلَّا أَنْ يَغْفُورَ﴾ یعنې نصف مهر چه حق دښخې دي دا معاف کړی.

﴿أَوْ يَعْفُوا الَّذِي بِيَمِينِهِ عَقْدَةُ الزَّكَاءِ﴾ د ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دي چه د دینه مراد وکیل دښخې دي، یا مراد د دینه خاوند دي یعنې خاوند ټول مهر ورکړی یائی ورته په وخت د عقد نکاح کېنې ټول مهر ورکړې وی نو هغه نصف مهر چه دي ئی د واپس کولو حقدار دي هغه معاف کړی.

﴿وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ﴾ دا خطاب رجال او نساء دواړو ته دي عفو کول او خصوصاً د مخالفت او تفریق په صورت کېن د تقوی لویه علامه ده.

﴿وَلَا تَنسُوا الْفَضْلَ﴾ الفضل په معنی د احسان سره دي او «لاتنسوا» په معنی د لائقو سره دي یعنې د طلاقو د وجه نه دیوبل سره احسان او اسلامی تعلقات مه پرېږدئ او دشمنی مه جوړوی.

حُفِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ
ساتنه اوباندې " کوی په ټولومونځونواو خصوصاً په مینځني مونځ، او اودریږئ الله ته په عاجزی سره
قَانٍ حِفْظُهُمْ فَرِحَآلَا أَوْ رُكِبَآلَا
پس کچري تاسو ته وېره وي د دښمن (وغیره) نومونځ کوی پداسې حال کېنې چې تاسو بېدل روان یی یاسواره
قَادَا أَمِنْتُمْ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ
پس هر کله چې تاسو امن کېنې شی نو تاسو یادوی الله یعنې مونځ کوی، په هغه طریقه چې تاسو ته ئې خدای ده

مَا كُمْ لَكُمْ نَوَاحٍ تَعْلَمُونَ

چی هغه تاسوته مخکې نه وه معلومه

﴿حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ﴾ د امور انتظاميونه بعد د امر مصلح يعنې صلوت ذکر دې ځکه د امور مصلحو په ذريعه سره امور انتظاميه برابريږي ، «حافظوا» باب مفاعله دې دلته د مبالغې لپاره دي .

﴿وَالصَّلَاةَ الْوُسْطَى﴾ پدې کښې دسلفو ډير اقوال دي د اکثر و قول دادې چه ددينه صلوۃ العصر مراد دې ﴿وَلَوْ مَوَاجِدَ﴾ ددينه ثابته شوه چه قيام فرض دې ﴿قَبِيلَيْنِ﴾ په معنى دسکونت سره دې، ددې آيت دنزول نه قبل په مانځه کښې کلام کول او سلام جائز وو پدې آيت سره منع شو او دقانتين نور تفسيريونه هم شوي دي ، مطيعين ، خاشعين ، ليکن ساکتين تفسير په بخاري کښې په حديث د زيد بن ارقم رضی الله تعالی عنه کښې مذکور دي. اوپه حديث د عبدالله بن مسعود ؓ کښې .

اوپه يوروايت کښې د سعيد بن مسيب او ابن عباس ؓ نه ترينه مراد قنوت فی صلاة الصبح دي

﴿إِنْ يَخْشَعُ فَرَجًا أَوْ زُكْبَانًا﴾ پدې کښې بيان دحکم دصلوة دې په حالت دشدت الخوف کښې «فرجالا» معنى داده چه «صلوا راجلين» نو رجالاً حال دې او دا جمع د راجل ده يعنې پياده روان او «زکبان» په معنى د راکبين سره دې يعنې په سورلي باندې سور نو پدې حالت کښې رکوع، سجده په اشارې سره کوي.

﴿فَإِذَا أَمِنْتُمْ﴾ يعنې کله چه حالت د خوف او د عذر نه وي «فاذكروا الله» يعنې مونځ کوي «كما علمکم» يعنې په حالت د امن او عدم عذر کښې مونځ کوي په هغې طريقې چه دهغې د طريقې تعليم تعليم الله ﷺ په قرآن عظيم الشان کښې اجمالاً ذکر کړې دي او رسول الله صلى الله عليه وسلم په احاديثو کښې تفصيلاً تاسوته درکړې دي .

وَالَّذِينَ يَتُوكُونَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَرْوَاجًا وَصِيَّةً لَا تَرْوَاهُمْ

اوهغه کسان چې مړه شي ستاسوته او پرې پدې ښځې، نودوي دې وصيت او کړي، وصيت کول په حق دخپلو بيبانو کښې

مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ ۖ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ

دفع ورکولو یعنی نفقه، دیوکال پورې دنه اوباسلو دکورنه، پس کچرې دوی پخپله اووتلې دکورنه پس نشته گناه

عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنَ الْمَعْرُوفِ ۚ وَاللَّهُ عَزِيزٌ

به ناسویه هغه کار کښې چې دوی کوي په حق دخپلونسو کښې جانزکار زینت ول . او الله زورآور دې

حَكِيمٌ ۝ وَ لِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ ۚ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ۝

حکمت والادې . اود طلاقې کړې شوو ښځو دپاره دفع ورکول دي په ښکته طریقې سره . لازم دې په متقیانو باندې

كَذَلِكَ يبينُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ۝

دغه شان بيانوي الله تاسوته خپل آياتونه دپاره ددې چې تاسوپوهه شی

﴿ وَالَّذِينَ مَاتُوا وَزَوَّجْتُمْ مِنْكُمْ ﴾ دمتوفی عنها زوجها عدت چه مخکښې ذکر شوې وو
نوهغه وجوبی دې اودلته د یواستجابی شق ذکر دې .

﴿ وَصِيَّةٌ ﴾ مفعول مطلق د فعل محذوف دې «ای فلیوصوا وصية» ﴿ مَتَاعًا ﴾ بدل دې د
وصية نه، مراد ترینه نفقه اوسکتی ده او ﴿ غَيْرَ إِخْرَاجٍ ﴾ بدل دې دمتاعاً نه، د جمهورو
مفسرینو په نزد دا حکم منسوخ دې، ځکه دا آیت په تلاوت کښې اگرکه مؤخر دې لیکن د
نزول په اعتبار سره مقدم دې نو اول د متوفی عنها زوجها په باره کښې داحکم وو چه پدې
آیت کښې ذکر دې یعنی یوکال عدت اوسکتی په کور دځاوند کښې نو بیا هغه حکم نازل شو
چه په مخکښې آیت ۲۳۴ کښې ذکر دې نوعدت څلور میاشتي اولس ورځې مقرر شو اوسکتی
هم منسوخه شوه په میراث سره، او حضرت مجاهد رضی الله عنه او عطاء رضی الله عنه دابن عباس رضی الله عنه نه نقل
کړیدی چه دا آیت منسوخ ندې او هغوی وائی چه اول دمتوفی عنها زوجها لپاره عدت څلور
میاشتي اولس ورځې مقرر شو په طریقې د وجوب سره او بیا ځاوندانو ته حکم وشو چه
ناسو په وخت دوفات کیدلو کښې په طریقه داحسان او استحباب سره وصیت وکړی دخپلو
ښځو لپاره چه دیوکال پورې دې دوی دکور دځاوند نه نشی وباسلې لیکن ښځوته اختیار دې
چه دوی په کور دځاوند کښې پاتې کیږی اوکه نه پاتې کیږی نو مجاهد رضی الله عنه وائی چه څلور
میاشتي اولس ورځې عدت واجب دې او ددینه زائد دکال پورې اووه میاشتی اوشل ورځې
دښځې اختیار دې چه په کور دځاوند کښې پاتې کیږی اوکه نه پاتې کیږی . او عطاء رضی الله عنه
وائی چه په کور دځاوند کښې سکونت په ښځه لازم ندې. نه په موده د «اربعة اشهر وعشر»

کنبی اونه په زانده موده کنبی، د مجاهد او عطا دقولینو په مابین کنبی فرق دومره دې چه مجاهد ددې تصریح نده کړې چه په موده د «اربعه اشهر وعشرا» کنبی دځاوند په کور کنبی اوسیدل ضروری دی یانه.

او عطاء رحمه الله تصریح کړې ده چه ضروری ندی، حاصل دا چه دجمهورو په نزد دا آیت منسوخ دې او په آیتینو کنبی تقدیم او تاخیر دې نو مقدم آیت نزولاً وروسته دې اوناسخ دې، او متاخر آیت نزولاً متقدم دې، او منسوخ دې، او د ابن عباس رضی الله تعالی عنه په نزد په کنبی ناسخ او منسوخ نشته دې، او په تقدم تاءخیر باندې قول کولوته هم ضرورت نشته دې. «فَإِنْ حَرَجْنِ» یعنې که دعدت وجوبی پوره کولونه ورستو په خپله دکور دځاوندنه وخی اوکال پوره نه کړی.

«مِنْ مَعْرُوفٍ» عام دې که حلال کسب وی یا طلب دنکاح وی یا د اقاربو ملاقات وی. «وَلِلْمُطَلَّقاتِ مَتْنَعٌ» دا متعه دیوقسم مطلقې لپاره واجبه ده لکه مخکښې ذکر شو او دنورو لپاره مستحب ده.

«حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ» د متقین نه مراد مسلمانان دی.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ حَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ
آیا ته نه گورې هغه کسانوته چې وتلي وو دکورونو خپلونه، اودوی په زرگونو وو، د وجې دویرې دمرگ نه
فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ
پس اووئیل دوی ته الله چې مړه شی بیانې ژوندي کړل دوی بهشکه الله خامخاځاوند فضل دې
عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ۝ وَقَالُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَعْلَمُوا
په خلقو باندې، لیکن زیات خلق شکر نه کوي. اوجنگ کوی په لار دالله کنبی او پوهه شی پدې
أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ
چې بهشکه الله اوريدونکې دې عالم دې

«أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ» دامورانتظامیو او د امورمصلحو د ذکر نه بعداصل موضوع یعنې مسئله د جهاد شروع کیږی او پدې کنبی د واقعي د بنی اسرائیلو ذکر په طور دتمهید دې

د تخويف او عبرت لپاره چه كله دوى ته د جهاد حكم و شو نو دوى دخپلو كورونونه و تختيدل دخان بچ كولو لپاره ليكن الله ﷻ په دوى باندې مرگ مسلط كړو او ټول مړه شو، نو معلومه شوه چه د جهاد په ترك سره بچ كيدل يقينى ندى اوجهاد ته په تللو كېنې موت يقينى نه دې. او كلمه ذ «الم تر» په هغه واقعه كېنې مستعمليرى چه ډيره مشهوره وى او كله په هغه واقعه كېنې مستعمليرى چه مقصود ترينه عبرت اخستل وى.

او ﴿الَّذِينَ حَزَبُوا﴾ دا يوقوم د بنى اسرائيلودې چه بادشاه وقت دوى جهاد ته رابللى ز او دوى د مرگ دخوف دوجې نه د جهاد كولو نه انكار وكړو او خپل كلي وطن ئى پرېښود نو الله ﷻ دوى په طور د سزا وركولو سره د دوى د اجل مقدرنه مخكېنې مړه كړل او بيا ئى ژوندى كړل لپاره د دې چه د دوى يقين راشى چه د الله ﷻ د قدرت په مقابل كېنې تدبير نه كاميابيرى او پدې كېنې مسلمانانوته هم وعيد بيان شو چه تاسو د جهاد نه تېښته مه كوئ ځكه چه په جهاد كېنې موت يقينى ندى او په ترك كېنې بچ كيدل يقينى ندى، او ډيرو مفسرينو ليكلي دى چه دا يوقوم وو د بنى اسرائيلو نه چه د طاعون نه تنښتيدلى وو او په يو ميدان كېنې ډيره شو، نو الله ﷻ يو ملك را وليږه او يوه چغه ئى پرې و كړه نو دوى ټول مړه شو او بيا په دعا د بنى سره ژوندى شو چه دهغه نوم حزقييل ؑ دې يا شمعون ؑ دې يا شموئيل ؑ دې او دا موت چونكه موت د اجل ندى بلكه دا موت دعقوبت او د سزا دې نو دا سوال نه و ارديږي چه دوه واري موت خو نشى واقع كيدې ځكه موت د اجل دوه واري نشى واقع كيدې او دا موت د اجل نه دې، اودارنگه دا سوال هم نه و ارديږي چه دموت نه بعد بيا انسان مكلف نشى كيدې او دارنگه دموت نه بعد بيا ايمان معتبر نه دې ځكه ايمان بالقيب معتبر وى او دموت نه بعد مشاهده وشى د احوالو او د احوالو نو پكارده چه دوى مكلف نه شى او د دوى ايمان معتبر نه شى وجه داده چه موت د اجل نه بعد بيا انسان مكلف نوى اودا موت دعقوبت دې، او كيدې شى چه په دې موت سره دې مشاهده د احوالو او احوالو بعد الموت نوى شوى، ياكه شوى وى نو كيدې شى هير كړى شوى وى له دوى نه، يعنى احوال احوال بعد الموت دې ترينه بالكل هير كړى شوى وى او الله ﷻ قادر دې چه دا هرڅه ترينه هير كړى.

﴿وَهُمُ الْاُولُو﴾ الف صيفه د جمع كثر ده په عشره او مافوق العشره باندې بې اطلاق كيږي نو معلومېږي چه دلس زرو نه كم نه وو، په تعداد كېنې ئ روايات مختلف راغليدى

دیرش زره (۳۰۰۰۰)، خلونینست زره (۴۰۰۰۰)، اوپازره (۷۰۰۰۰)، ابن کثیر رحمته الله دا واقعه تفصیلاً او صاحب دروح المعانی مختصراً تقریباً داسې نقل کړیده چه داخلق دطاعون نه نبتیدلی ؤو او د دوو غرونوپه درمیان کښې په یووسیع میدان کښې دیره شوو نوالله ﷻ دوه فرستې راولیرلې او د میدان په دواړو طرفونو ودریدلې اوسخت آوازی پرې وکړو نو دوی هلاک شو اوکله چه دهغوئ د قرب اوجوارعلاقې خلق خبرشول نو هغوئ راغلل او وې کتل چه ددوی ټولوکفن دفن مشکل ؤو نوچاپیره ئی ترینه یو دیوال وکړو اودغه شان ئی پرینودل او دوی خاورې شول اوهوکی ئی پاتې شول اوڅه ډیر وخت ورستو یو نبی په دوی تیرشو او دا هډوکی ئی ولیدل نو تعجب ئی وکړو، اودالله ﷻ نه ئی سوال وکړو نوالله ﷻ په ذریعه دوحی سره دټولې واقعې نه خبرکړو نو دغه نبی دعاء وکړه چه یا الله دا خلق بیا ژوندی کړه ! نوالله تعالی ورته حکم وکړو چه ته دې هډوکوته داسې خطاب وکړه چه «اینها العظام البالية ان الله یاء مرک ان تجتمعی» (توچمه) ای زړوهډوکو ! الله تعالی تاسوته امرکوی چه دهر جوړه هډوکی دې دخپل ځای سره جمع شی، نودهرانسان هډوکی دخپل خپل ځای سره جمع شو او بیانی ورته داسې حکم وکړو چه بیادغه هډوکو ته داسې خطاب وکړه «اینها العظام ان الله یاءمرک ان تکتسی لحمًا وعصًا وجلدًا» یعنې هر هډوکې دې غوښه، پټې، خرمن، واغونډی، نودغه شان وشوه اوبدنونه مکمل تیارشو بیانی دریم وارې ورته داسې خطاب وکړو «اینها الارواح ان الله یاءمرک ان ترجع کل روح الی الجسد الذی کانت تعمره» چه ارواح دې خپل خپل بدنونونه واپس شی نو دوی ټول ژوندی شو اوپه ژبه دا کلمه جاری وه «سبحانک لا اله الا انت»

﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ د تمهید نه بعد دجهاد ذکر دریم وارې کیرې اودا عطف دې په قصه دماقبل یعنې دمرت دخوف دوحې نه دجهادنه تیخته مکوی بلکه قتال کوئ اودالله تعالی په ذات باندې توکل کوئ هغه سمیع اوعلیم دې اوچونکه په جهادکښې اتفاق ته ضرورت راځی نو ددې وحې نه دحکم دقتال نه بعد ترغیب د اتفاق ورکولې شی.

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضِعُّهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ

څوک دې هغه کس چې قرض ورکړي الله ته قرض ښائسته نویس دوچند په کړي ده ته الله په ډېرو دوچندی سره، اوالله

يَقْبِضُ وَيَبْضُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

تنګې راولي اوفرانې راولي، اوهغه ته به تاسو واپس کولئ شئ

﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ﴾ دقرض اطلاق په هرنیک عمل باندې کیدې شی لکن اکثر استعمال نى دمال په خرچ کولو کېږي کيږي او د اتفاق نه تعبیر په قرض سره کيږي پدې کېږي اشاره ده چه ددې بدله به ضرور ورکيدې شی لکه قرض ورکول چه ضروری وی اود ﴿قَرْضًا حَسَنًا﴾ نه مراد په اخلاص اویه طریقه دسنت سره خرچ کول دی چه د ریا او بدعت څه شائبه پکښې نوى «من» مبتداء مرفوع محلاً «ذا» ورله خبر دې او «الذى» موصول سره دصله نه صفت د «ذا» دې یا ترینه بدل دې یعنې څوک به وی داسې سړې چه قرض ورکړی الله تعالى ته «قرض» په معنی د اقراض سره مفعول مطلق دې یا په معنی د مقروضاً سره مفعول به دې او «حسناً» صفت دقرضاً دې.

﴿لَيَصْلَحَهُنَّ﴾ ضمير مستتر چه فاعل دې راجع دې الله تعالى ته اوده ضمير راجع دې قرض ته او مراد ترینه جزاء او ثواب دقرض دې، او باب مفاعله په خپله معنی سره نده بلکه د مبالغې لپاره ده او «لَيُضَاعَفَ» منصوب دې ځکه دا جواب داستفهام دې معنی، او «أَضْعَافًا كَثِيرَةً» مفعول مطلق دې ﴿وَاللَّهُ يَفْقَهُ تَرْجُومًا﴾ یعنې فراخی د اتفاق په ترك سره نه ده اوتنگی په اتفاق کولو سره نه ده.

فائدة کله چه دا آیت نازل شونو خلق درې قسمه شو یوهغه بد نصیب خلق وو چه هغوئ وویل چه «ان الله فقير ونحن اغنياء» دویم قسم هغه وو چه بخل نى وکړو او خرچ نى ونه کړو دالله ﷻ په لار کېږي، دریم قسم هغه مخلصین وو چه فوراً په دې آیت باندې عمل وکړو اویې دریغه خرچ نى وکړو. لکه قرطبی نقل کړي دی چه **حضرات ابوالدرداء** دنبی ﷺ په خدمت کېږي حاضر شو او عرض نى وکړو یا رسول الله! څما موریلاردې په تا قربان شی الله تعالى زموږ ته قرض غواړی! حالانکه هغه مستغنی دې نونبى ﷺ وفرمایيل چه هو! الله ﷻ غواړی چه تا سوبدې سره جنت ته داخل کړی، نوده وویل چه زه خپل رب ته قرض ورکوم په هغې سره، آیا زما لپاره او زما دبیج دحداغه لپاره به تا سوا دجنت ضمانت راکړئ؟.

نونبى ﷻ وفرمایيل چه «نعم» یعنې هو! نوده وویل چه لاس راکړه نونبى ﷻ لاس ورکړو نو نوده وویل چه زما دوه باغونه دی نورڅه نه لرم دا دواړه ماله الله ﷻ ته قرض ورکړو

نوبی ﷺ او فرمایل : چه یوباغ صدقه کړه اوبل دخپل ځان او عیال د معیشت لپاره وساته نو ده وویل چه پدې دواړه باغونو کښې چه کوم زیات غوره باغ اوشپږسوه ۲۰۰ ونې پکښې دی هغه ما دالله ﷻ رضا لپاره ورکړو اوتاپرې گواه کوم، نوبی ﷺ وفرمایل چه الله ﷻ به تالره ددې په عوض کښې جنت درکړی نو ابوالدحداح لار اودده بی بی ام دحداح په باغ کښې دخپلو بچو سره دونې دسوری لاندې گرزیده راگرزیده او بچولره ئی میوې شوکولې وې نو ابوالدحداح ورته دباهر نه آواز وکړو اوپه اشعارو کښې ئی ورته وویل چه دا باغ مالله ﷻ ته قرض ورکړې دې . شعر :

هَذَاكَ اللهُ رَبِّي سَبِيلَ الرِّشَادِ	اَلِى سَبِيلِ الْخَيْرِ وَالسَّادِ
بَلِيغٍ مِنْ الْخَائِطِ بِالْوَدَادِ	فَقَدْ مَضَى قَرْضًا اِلَى التَّنَادِ
اَقْرَضْتُهُ اللهُ عَلَى اعْتِمَادِ	بِالطَّوْعِ لَامَنَ وَ لَا ارْتِدَادِ
اَلْاَرْجَاءِ الضَّعِيفِ فِى الْمَعَادِ	فَارْتَحَلْنِى بِالنَّفْسِ وَالْاَوْلَادِ
وَالْبِرِّ لَاشْكَ فَخَيْرُ زَادِ	قَدَّمَهُ الْمَرْءُ اِلَى السَّمْعَادِ

نوام دحداح جواب ورکړو چه «ريح بيعك» يعنى دا دير نفعي والا تجارت دې، الله ﷻ دې پکښې برکت واچوى اوچه کومې میوې ئی شوکولې وې نوهغه ئی دبچونه واخستلې اوبل باغ ته لاره سره داوولادنه اوخاوند ته ئی په جواب کښې دا اشعار وویل :

بَشْرَكَ اللهُ بَخْرٍ وَفَرَحٍ	مَثَلَ اَذَى مَالِدِيهِ وَنَصَحٍ
قَدْ مَتَعَ اللهُ عِيَالِي وَمَنْعَ	بِالْعَجْوَةِ السَّوْدَاءِ وَالزَّهْوِ الْبَلَحِ
وَالْعَبْدُ يَسْمَى وَلَهُ مَا قَدْ كَدَحَ	طَوْلَ اللَّيَالِي وَعَلِيهِ مَا جَرَحَ

نوبی ﷺ وفرمایل «کم من علق رداح ودار فلاح لابی الدحداح» ، (قرطبی، یعنې خومره ډیرې ونې دکهجوړود میوونه دکې اوکورنه فراخ د ابوالدحداح لپاره تیار دی په جنت کښې .

اَلَمْ تَرَ اِلَى الْهَلَكَ مِنْ بَنِي إِسْرَءِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لَنَبِيِّنَا كُنْهُمْ اَبْعَثْ
اَيَّاهُ نَدْعُوهُ هَؤُلَاءِ نَدْعُوهُنَّ اَسْرَءِيلُونَهُ رَوَسُو دَمُوسَى ﷺ ، كله چې دوى اوونيل نبى خپل ته ، مفرکه
لَنَا مَلِكًا نَقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ
مونږ لپاره يو يادشاه چې مونږ دهغه په مشرۍ کښې جنگ اوکړو په لار دالله کښې، اوونيل دوى ته نبى آيا انږدې يى

إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا
ناسودې خبرې نه کچرې فرض کړې شي په تاسو جنگ کول، چې جنگ به نه کوئ، نو دوی اوونیل چې څه شوي دي
لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أَخْرَجَنَا مِنْ دِيَارِنَا
مونږ لره چې مونږ جنگ نه کوو په لږدالله کښې احوال دا چې په تحقیق سره مونږ اوباسلې شوي یو دخپلو کورونو نه
وَأَبْأَيْنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا
اوجدا کړې شوي یو دخپلو خامنونه، پس هرکله چې فرض کړې شو پدوی باندې جنگ کول نو واپس اوگرزیدل ټول
إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ
مگر لږ غوندې ددوی نه، او الله عالم دې په ظالمانو

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِآيَاتِنَا وَلَكِن يُغِيبُونَ الْحَقَّ﴾ اسم جمع ده دقوم اشرافو ته ویلې شی، خواه شرافت دنیوی وی یا دینی او اکثر استعمال ئی په دنیوی شرافت والو کښې کیږی، او «ملاء» ورته څکه ویلې شی چه ددوی رُعب او هیبت دکوی سینو لره، پدې آیت کښې توهیب الی الجهاد دې اویان دنمونې دې چه کله داسې کیږی چه قلیل جماعت په دیرو باندې غالب شی او دارنگه پدې واقعه کښې ددې خبرې بیان دې چه جهاد بغیر د امیر نه او بغیر د اطاعت نه نشی کیدې، دا واقعه دینی اسرائیلو دحضرت عیسی ﷺ نه زرکاله ۱۰۰۰ قبل ده، او دکوم نبي چه دلته ذکر شوې دې هغه شموئیل ﷺ دې لکه داقول داکثرو دې، پدغه زمانه کښې دجالوت قوم «عمالقه» غالب شوی وو اودبني اسرائیلو په ملک ئی قبضه کړې وه اودوئ ئی د خپلې علاقې نه ویستلی وو اواولادونه ئی ورته قید کړی وو اوپه بعضو ئی جزیه مقرر کړې وه.

نوپدغه وقت کښې دبنی اسرائیلو شرفاء او اصحاب الرأی حضرت شموئیل ﷺ ته درخواست وکړو چه زمونږ لپاره یوامیر مقرر کړه چه مونږ دهغه په رهبرئ کښې جهاد وکړو نو حضرت شموئیل ﷺ ته دبنی اسرائیلو تیر شوې تاریخ معلوم وو نوڅکه ئی ورته وویل ﴿هَلْ عَسَيْتُمْ﴾ (هل، لپاره داستفهام تقریری دې، اوخبر د دعسیتم لپاره. ﴿أَلَّا تُقَاتِلُوا﴾ دې

﴿إِنْ كُتِبَ﴾ شرط دې فاصل دې په مابین داسم دعسی اود خبر دعسی کښې یعنی دا خبره متقرره ده چه که په تاسو جهاد فرض شی نو بیا به تاسو جهاد نه کوئ نو خبرې ته سوچ او فکر کوئ، داسه نه چه ساتاسه جهاد نه کوئ، نو دوی وویل چه ﴿وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ﴾ یعنی

جهاد خو شرعی فریضه هم ده اوددینه علاوه صورت حال دادې چه دشمنانو مونږ دخپلې علاقې نه وباسلی یو او د بال بچونه ئی جدا کړی یو نو دا لوی باعث دې دجهاد کولو لپاره.

﴿قَلَّمَا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ﴾ نوکله چه قتال فرض کړې شو. نوچه دحضرت شموئیل عليه السلام کومه خطره وه نوهغه وشوه

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا
او اونیل دوی ته نبي ددوی چې بېشکه الله په تحقیق سره مقرر کړېدې ستاسودپاره طالوت بادشاه، اوونیل دوی
أَلْ يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُبْتَ
چې څرنگ به شي دده دپاره بادشاهي به مونږ باندې اومونږ زیات لائق یو بادشاهي دده نه، اوده ته ندې ورکړې شوې
سَعَةً مِّنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ
فراخي دمال، اوونیل نبي بېشکه الله غوره کړېدې داطالوت په تاسواوزياته فراخي ئ ورته ورکړېده په بوهه کښې
وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ
اوجسم کښې، اوالله ورکوي بادشاهي هغه چاته چې خوښه ئې شي، اودالله فضل ډېرواسع دې اوعالم دې
وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ
اوونیل دوی ته نبي ددوی چې بېشکه نشاني دبادشاهي دطالوت داده چې رابه شي تاسوته صندوق پدې کښې به
سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ
دزړه تسلي وي دطرفه درب ستاسونه او څه باقي پاتې شوي تبرکات، د هغه څيزونو نه چې پريخودي وؤ آل دموسی
وَالْهُرُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُمُ إِنَّ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ
اوآل دهارون چې راوړي به ئې فرښتې، بېشکه پدې کښې نشاني ده ستاسودپاره کچرې یئ تاسو یقین کوونکي

﴿وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ﴾ دا د ماقبل تفصیل دې یعنې شموئیل عليه السلام بنی اسرائیلوته وویل چه بېشکه الله ﷻ ستاسو لپاره طالوت بادشاه مقرر کړې دې لهذا تاسو دده اطاعت کوئ اود ده دحکم ماتحت جهاد کوئ، او طالوت لفظ عجمی عبرانی دې نوغیر منصرف دې په وجه دعجمه اوعلمیت سره اوبعضي ویلیدی چه دا لفظ عربی دې په اصل کښې طولوت وؤ.

﴿قَالُوا أَن يَكُونَ لَهُ الْمُلْكُ﴾ بنی اسرائیلوته چه هرکله شموئیل عليه السلام دالله تعالی حکم

واورولو نو پدوئ کښې دولت مندو وویل چه طالوت یو غریب او خوار سرې دې نو دې څرنگه د امارت حقدار کیدې شی؟ بل دا چه طالوت په بنی اسرائیلو کښې نه د سبط (خاندان، نېوت نه دې اونه د سبط (خاندان، مملکت نه دې، په بنی اسرائیلو کښې دوه لوی سبطه (خاندانونه، وؤ یوسبط نبوت. چه هغه اولاد د لاوی بن یعقوب وؤ او بل سبط د مملکت وؤ چه هغه اولاد دیهودا وؤ. او طالوت پدې دواړو کښې نه وؤ بلکه دې په اولاد د بنیامین کښې وو چه هغه د حضرت یعقوب عليه السلام په ټولو کښې کشر زوی وو.

﴿قَالَ إِنَّ اللَّهَ آصَفُّنَهُ﴾ نبي دوی ته په درې طریقو سره جواب ورکړو (۱)، دا انتخاب الهی دې انساني نه دې لهدا تاسو خپل عقل او رایه ددې په مقابله کښې مه پیش کوئ. (۲)، تاسو چه د امارت اومشری کوم معیار مقرر کړې دې چه امیر به هغه څوک وی چه مالدار وی او د خاندان امارت سره به تعلق لری نو دغه اصل معیار نه دې بلکه د امیر لپاره دادوه صفتونه پکار دی ۱- فراخی د علم د دین اود سیاست ۲- زیادت دشجاعت اوجسمانی قوت او دا دواړه صفتونه په طالوت کښې زیات دی ، ۳- حکومت او امارت دالله ﷻ په اختیار کښې دې نو چه هغه چاته ورکوی نو دهغه خوښه ده چاله د اعتراض حق نشته، نو کله چه بنی اسرائیلو دا خبره واوریده نوشموئیل عليه السلام ته ئی وویل چه یویل څه دلیل اونښه د امارت دطالوت لپاره وښایه چه زمونږ په زړونو کښې هیڅ شک پاتې نشی نونی دعا وکړه نوالله ﷻ به نښه ښکاره کړه نوئی فرمایل : ﴿إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْكَأُوتُ﴾ په بنی اسرائیلو کښې دپخوا زمانې نه یو صندوق موجود وؤ چه په هغې کښې حضرت موسی عليه السلام اوهارون عليه السلام او د نوروانبیاء علیهم السلام بعضې تبرکات وؤ، بنی اسرائیلو به همیشه دا صندوق دجنگونو په موقعه دجنتو په شان دلښکر نه مخکښې وړلو او د هغې په برکت به الله ﷻ دوی ته فتح ورکوله اوهرکله چه جالوت په دوی غالب شو نو دا صندوق ئی هم ددوی نه واخیست لیکن هرکله چه دالله ﷻ اراده وه چه دا تابوت دې بنی اسرائیلو ته واپس شی نو داسې وشوه چه دوی یعنی جالوت والو به چه دا تابوت کوم ښار ته وړلو نو هلته به وباگانې اوتکلیفونه شروع کیدل حتی چه وائی چه ددوی پنځه ښارونه وړان شو، نوهرکله چه دوی مجبور شو نو صندوق ئی په دوو غوایانو باندې بارکړو او هغه یی وشړل، دالله ﷻ په اراده سره فرشتو هغه غوایان طالوت ته ورسول، او دابن عباس رضی الله عنه نه روایت دې چه فرشتو دا صندوق په هوا کښې اُچت راوړو او دطالوت په مخکښې ئی کښیښود، نو چه بنی اسرائیلو ورته وکتل نو مطمن

شواو جهاد ته تيار شو. ديهوديانو دا خيال دې چه دغه تابوت اوس هم په هيكل سليمانى كښې دفن دې

﴿لِيَهِيَ سَكِينَةً مِّن رَّبِّكُمْ﴾ «اى فى اتيانه سكينه»، په تقدير دمضاف سره او دسكينه نه مراد تسلى اواطمينان قلب دې، يا مضاف مقدرنه دې او ﴿وَوَكِيلَةٌ﴾ عطف تفسير دسكينه دې او مراد ترينه تبركات دى، نسخه دتورات، عصى دموسى ﷺ عمامه دهارون ﷺ وغيره.

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ ۚ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ ۖ
پس هرکله چې راوتلو طالوت سره دلښکرو نه، نووې ونيل چې بېشکه الله ستاسوازمېنت کوي په یونهر سره
فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي ۚ وَمَنْ لَّمْ يَطْعَمْهُ
پس هغه څوک چې اوبه اوڅکي ددېنه نوندې هغه خدا دتابعدارانونه، اوچاچې اوبه څکلي دااوبه
فَالَّذِي مَاتَ إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ ۖ فَشَرَّبُوا مِنْهُ
نوبشکه دې به خدا دتابعدارانونه وي مگر هغه څوک چې راواخلي يو لپه پلاس خپل، پس اوبه اوڅکلي دوی ټولو ددغه نهر نه
إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ ۖ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ ۖ قَالُوا
مگر لږو ددوی نه، پس هرکله چې تېر شو دهغې نهر نه، دې، اوهغه کسان چې ايمان نې راوړې وؤ دده سره، اووئيل دوی
لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ ۚ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ
چه نشته دې طاقت زمونږ نن ورځ دمقابلې ددجالوت اودده لښکرسره، اووئيل هغه کسانوچې يقين نې وؤيدې
أَنَّهُمْ مُّقْلِقُوا اللَّهَ ۖ كُمْ مِّنْ قِتَّةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ قِتَّةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ
چه بېشکه دوی ملاقات کوونکي دي دالله سره، دېرځله داسې دي چې لږه ډله غلبه اوکړي په ډېره ډله باندې په اذن
اللَّهِ ۚ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ۝
دالله سره اوالله دصبر کوونکوسره دي

﴿فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ﴾ اى خراج، هرکله چه دوی جهاد ته تيار شو نو ويلي شوی دی چه اتيازره خلق (۸۰۰۰۰) دده سره روان شو اوپه دومره ډيروخلقو کښې مخلصين اوغير مخلصين او بزدل هر قسم کسان موجود وی نو دا ضروری وه چه غير مخلصين جدا کړې شی او میدان جنگ ته صرف مخلصين لاړشی، ځکه غير مخلصين او بزدل خلق په میدان جنگ کښې هميشه

لپاره دنقصان باعث وی نوددې وجه نه طالوت ددوئ امتحان واخیست اوچونکه دا امتحان به حکم دوحی سره وو په نبی باندې نوڅکه ئی وویل : ﴿إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ﴾ دغه موسم د ډیرې گرمۍ وو اودوئ مزل هم وکړو نوسخته تنده ورته ولگیده لیکن طالوت حکم وکړو چه څوک به هم اوبه نه سکي اوکه چاوسکلي نو زما سره به میدان جهادته نه ځي . اول ئی مطلقاً منع وکړه اوبیانی دیوې لپې اوبو اجازت ورکړو چه : ﴿إِلَّا مَنِ اعْتَرَفَ﴾ دا استثنا، یا منقطع ده که په ماقبل کښې منع دشراب کرعاً وی یا متصله ده که په ماقبل کښې منع دشراب مطلقاً وی.

﴿فَكَرِهُوا مَيْتَهُ﴾ نوکله چه دوی نهرته ورسیدل نو دحيواناتو پشان ئی په اوبو کښې خولې کيخودلې اوبه ئی وسکلې او ډیری ئی وسکلې نوڅتی ئی درنې شوې نو ددشمن مقابلې ته میدان جهادته نشو تللې . ﴿إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ﴾ مگرلې شان کسان داسې وو چه هغوی د امیردحکم مطابق یوه لپه اوبه وسکلې نوالله تعالی ددوئ تنده په دغه یوه لپه اوبو سره ختمه کړه او ددشمن مقابلې ته روان شو اودغه کسان درې سوه دیارلس (۳۱۳)، وو اودوئ کامل ایمان والاوو لکه په حدیث کښې راغلیدی : «والله ماجاوزمعه النهر الا مؤمن» اوکومو کسانو چه دامیر دحکم مخالفت کړې وو اواوبه ئی ډیرې سکلي وې نودهغوی تنده نه ختمیده.

قرطبی د ابن عباس رضی الله عنه نه نقل کړیدی چه په دوی کښې بعضو خلقو بالکل اوبه ونه سکلي اوبعضې خلقو یوه لپه وسکلې اوبعضې خلقو دحيواناتو پشان ډیرې وسکلې نو دوی ددشمن دمقابلې طاقت نه لرلو اوتنده ئی هم نه ختمیده او چا چه اوبه بالکل نوې سکلي نو هغوی زیات تکړه وو په نسبت دهغه چاچه یوه لپه اوبه ئی سکلي وې.

﴿فَلَمَّا جَاوَزَهُ﴾ په «جاوز» کښې ضمیر مستتر فاعل دي . او «ه» ضمیر ئی مفعول دي او «هو» تاکید د ضمیر مستتر دي او «واللین» عطف دي په ضمیر مستتر باندې .

﴿قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا آلَیَوْمَ﴾ دامقوله دهغه مؤمنینو ده چه جهاد ته تللی وو ، حاصل دادي چه دوی درې قسمه خلق وو : یوهغه ناقص الایمان وو چه اوبه ئی ډیرې وسکلې اودجهاد نه پاتې شو ، اودویم هغه کامل الایمان وو چه دخپل قلت فکر ورسره وو ، اودویم هغه اعمل ایمان والاوو چه دهغوی سره هیڅ فکر نه وو اونوروته ئی تسلی ورکړه چه تاسو غم مکوئ او ډیر واري داسې کيږي چه لږه ډله په ډیرو باندې غلبه وکړی دالله تعالی په اذن سره .

﴿يُظَنُّونَ أَنَّهُمْ مُلْكُوا آلَ اللَّهِ﴾ «يظنون» په معنی د «یوقنون» سره دې او د «ملکوا الله» نه مراد بعث بعد الموت دې یا ثواب دې، یعنی یقین نی وو په بعث بعد الموت یا په ثواب باندې، او یا ظن پخپله معنی سره دې یعنی گمان، او د «ملکوا الله» نه مراد موت اوشهادت دې په میدان جهاد کښې او دملقات اطلاق په موت هم کیږي، لکه په حدیث کښې راغلیدی چه «من احب لقاء الله احب الله لقاءه»...

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ٥
په مونږ باندې صبراوکلک اوساته قدمونه زمونږ اومونږ ته غلبه راکړه په قوم کافرانو
فَهَزَّ مُوْهُمُ بِأَذْنِ اللَّهِ ۖ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ ۖ
پس دوی ماتې ورکړه کافرانوته په توفیق دالله، او قتل کړ د داود جالوت لره، او ورکړه الله داود ته بادشاهي اوبیغمبري
وَعَلَيْهِ مِمَّا يَشَاءُ ۖ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَّ
او وخودئ ده ته دهغې نه چې نې خوښه وه، او کچرې نه دې دفع کول دالله خلقولره، خنولره په نوروسره
لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ٥
نو خامخابه خرابه شوې وه زمکه، لیکن الله خاوند د فضل دې په خلقوباندې

﴿وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ﴾ «برزوا» د «براز» نه مشتق دې بکسرالباء او فتح الباء یوه معنی ده یعنی وسیع میدان دجنگ لپاره، اودبعضي اهل علم قول دادې چه براز په کسرې دباء سره په میدان جنگ کښې ددشمن مقابلې کولوته وائی او په فتح دباء سره موضع الغائط والبول ته وایی، یعنی دقضاء حاجت خائ ته وائی، اول قول اصح دې، یعنی هرکله چه دوی دجالوت د مقابلې لپاره راووتل نوچونکه صف القتال اومیدان جنگ دقبولیت ددعا لپاره مخصوصه موقعه ده نودوی دعاوکره چه: ﴿رَبَّنَا أَفْرِغْ﴾ نومعلومه شوه چه په میدان جنگ کښې دعا غوښتل پکاردی لیکن شرکی نداء، یاعلی مدد، یاغوث الاعظم مدد، ددنیا اوآخرت دواړو نقصان دې اوحضور ﷺ په جنگ بدرکښې هم دجنگ شروع کیدلو نه قبل په ډیر اهتمام او عاجزی سره دعاوغوښتله حتی چه ابوبکر ﷺ وویل حسبک یا رسول الله فقد الحجت علی ربک،

«افْرِغْ» د افراغ نه مشتق دې اوبه تویه ولو ته وایی، اودا کنايه ده دکثرت نه یعنې مونږ نه دیر صبر توفیق راکړه چه په هغې سره زمونږ قدمو نه مضبوط شی په میدان جنگ کښې او زمونږ مدد وکړه په قوم کافرانو باندې، قرطبی او روح المعانی وغیره مفسرینو لیکلی دی چه داؤد ﷺ پدغه وقت کښې گډې، بیزې خړولې (شپونکې) وو نو دده سره درې کانډو خبرې وکړې او ورته ئی وویل چه مونږ دخان سره واخله! جالوت به زمونږ په ذریعه هلاکيږی. په لښکر کښې د داؤد ﷺ پلار او شپږ وروڼه شریک وو نو هر کله چه مقابله شروع شوه نو د جالوت سره یولاکه (۱۰۰۰۰)، او په بعضو روایاتو کښې دی چه درې لاکه (۳۰۰۰۰) لښکرو او جالوت پخپله هم دیر قوی او مضبوط وو حتی چه بعضو ویلیدی چه دمنارې (مینار، په مقدار لوی جسامت ئی وو نودې پخپله دمقابلې لپاره راغې اوبدن ئی ټول په زغره کښې پټ وو او د جالوت لښکر درې سوه دیارلس (۳۱۳) کسان وو، او په قوت او جسامت کښې هم ادنی وو، نو جالوت وویل چه زه یوازې ستاسو لپاره کافی یم راشی زما مقابلې ته، شموئیل ﷺ د داؤد ﷺ پلار ته وویل چه خپل خامن ماته وښایه نو هغه د داؤد ﷺ نه علاوه شپږ خامن چه قد او جسامت کښې د داؤد ﷺ نه به تر ووهه ئی پیش کړه، نو شموئیل ﷺ دوی واپس کړه داؤد ﷺ ئی راوغوښت او ورته ئی وویل چه آیا ته د جالوت مقابله کولې شی؟ نوده وویل چه هو! او طالوت داسې اعلان هم کړې وو چه څوک جالوت مړ کړی نوزه به ورته خپله لور په نکاح ورکوم او په بادشاهۍ کښې به ئی دخان سره شریک کړم نو داؤد ﷺ چه گله دمقابلې لپاره تیار شو نو طالوت ورته خپله زغره ورکړه او په خپل آس باندې ئی سور کړو لیکن داؤد ﷺ زغره دخان نه اړتاؤ کړه اودغه شان مقابلې ته لاړ نو جالوت ورسره گفتگو شروع کړه او ورته ئی وویل چه آیاته جنگ له مقابلې ته راغلې ئی؟ او که دسپو شړلو لپاره راغلې ئی چه دجنگ اسلحه او سامان در سره نشته دې.

نو حضرت داؤد ﷺ ورته وویل «انت اهون علی الله من الکلب» یعنې ته دسپې نه زیات ذلیل ئی د الله پاک په نیزد باندې، نو جالوت وویل چه تا به څه په خپلو لاسونو ټکرې ټکرې، خنې، خنې، کړم او د مرغانو خوراک به دې کړم، نو حضرت داؤد ﷺ هغه کانډی راواخستل چه دده سره ئی خبرې کړې وې او په مرجوغنه (لینده) کښې ئی کښودل او په جالوت ئی گذار وکړو د جالوت ټول بدن په زغره کښې پټ وو صرف سترگې او وچولې (تندې) ئی څرگند وو هم پدغه ځای کانډی ولگیدل او د سربل جانب ته ووتل او کپړئ ئی ټکرې ټکرې

شوه اودا لویه بلاپه میدان جنگ کنبې راوغورخیده ، فوج ئی هم مرعوب شو او وتبستیدل 'وانه تعالی دوی ته فتح ورکړه نوطالوت خپله لور داؤد ﷺ ته په نکاح ورکړه اوپه بادشاهی کنبې ئی شریک کړو اویبائی ورته ټوله بادشاهی ورکړه ، مفسرینو لیکلی دی چه دطالوت په زړه کنبې د داؤد ﷺ سره حسد پیدا شو او اراده ئی وکړه دقتل دده ، خو بیا ده ته څه داسې آثار او علامات ښکاره شوچه دې دخپلې ارادې نه واپس شو اوتوله بادشاهی ئی داؤد ﷺ ته حواله کړه .

﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ﴾ دحکمت نه مرادنبوة دې ، حضرت داؤد ﷺ ته الله ﷻ بادشاهی اونبوت دواړه ورکړل اوددینه مخکې به نبوت په یوسبط «قبيله» کنبې ؤو او بادشاهی به په بل سبط کنبې وه ، اودا بعد دموت دنبی «شمویل ﷺ» نه وه اوهغه دطالوت نه مخکې وفات شوې ؤو ، نوداؤد ﷺ ته الله ﷻ اول بادشاهی ورکړه بیائی ورته نبوت ورکړو .
﴿وَعَلَّمَهُ مَا يَشَاءُ﴾ ددینه زغرې جوړول ، منطق الطیر ، کلام الدواب ، وغیره مراددی .
﴿وَلَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ﴾ دا علت اوحکمت دمشروعیت دجهاددې ﴿بَعْضُهُمْ﴾ ددینه مراد اهل شردی ﴿بِبَعْضٍ﴾ ددینه مراد اهل خیردی ﴿لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ﴾ ددې تفسیر په سورة حج آیت ۴۰ کنبې دې چه ﴿هَدَمْتُ صَوَامِعَ وَبِيعَ وَصَلَوْتُ وَمَسَجِدُ يُذَكِّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ﴾ نو دجهاد په ذریعه سره داهل شر دفاع کیږی او دشعائرو ددین حفاظت کیږی لیکن جهاده غیر دملکت اسلامی نه نشی کیدې نوځکه علماء وائی چه «الدين والملك تواءمان» ، امام قرطبی ددې آیت متعدد توجیهات کړیدی ، فراجعه .

تِلْكَ آيَةُ اللَّهِ أَنْتَ اللَّهُ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ۝

دا آیاتونه دالله دې چې مونږ ئې لولویۀ تا باندې په حق سره ، اوبېشکه ته خامخا درسولاتو نه ئې

﴿تِلْكَ آيَةُ اللَّهِ﴾ مذكوربماقبل ته اشاره ده او دا دلیل دنبوت دې یعنی انباء عن الغیب .

﴿وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ ذكره رسالت دې .

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ
دعه پیغمبران غوره کړي دي مونږ بعضي ددوی په بعضو باندې، ځینې ددوی نه خو هغه دي
كَلَّمَ اللَّهُ وَرَقَةَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ
چې الله ورسره خبرې کړې دي او اوچت کړي دي چې بعضي دوی لره په درجو کېښي، او ورکړې وې مونږ عیسیٰ خونی دمريم
الْبَيِّنَاتِ وَآيَدْنَاهُ رُوحَ الْقُدُسِ وَكُلُّ شَاءَ اللَّهِ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ
نه واضحه معجزې او قوې کړې وؤ مونږ په روح پاک سره. او که دالله اراده وې نو دیوېل سره به نه وې جنگېدلې هغه کسان
مِنْ بَعْدِهِمْ مَنْ بَعْدَ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنْ اخْتَلَفُوا
چې روستوؤ د پیغمبرانو نه بعد دهغې نه، چې رارسېدلي دي دوی ته واضحه نښې، لیکن دوی اختلاف او کړو
فِيهِمْ مَنْ آمَنَ وَ مِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ
پس ځینې ددوی نه هغه وؤ چې ایمان نه راوړې وؤ او ځینې هغه وؤ چې کفر نه کړې وؤ، او که دالله اراده وې
مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ
نودوي به دیوېل سره نه وې جنگېدلې، لیکن الله کوي هغه کار چې اراده نه وي

﴿ تِلْكَ الرُّسُلُ ﴾ دا ترقی ده دما قبل نه یعنې ته درسلانو نه ئی بلکه افضل دافضلو نه ئی ځکه انبیاء افضل دی دعامو انسانانو نه او بیا په انبیاءو کېښې بعضو ته مونږ فضیلت ورکړېدې په نورو باندې او تا ته مې په هغوئ باندې فضیلت درکړېدې او دومره ډیرې اولوئ درجات مې درکړېدې چه دهغې کمیت او کیفیت څوک نشی معلومولی، او ددې وجه نه درجات جمع ذکرشوه چه دیروالی ته اشاره شی، اونکره ذکرشوه چه تفخیم او تعظیم ته اشاره شی یعنی دحضور ﷺ درجات عالیه داسې دی چه نه ئی د کثرت څه حد شته اونه ئی د عظمت څه حد شته . شعر

فان فضل رسول الله ليس له حد فیربُ عنه ناطق بقم

﴿ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ ﴾ سوال وار دیرې چه په حدیث کېښې منع راغلي ده دتفضیل دبعضي انبیاءو نه په بعضې باندې ((لا تخيروا بین الانبیاء، لا تخيروون علی موسی، لا یمنی لاحد ان یقول انا خیر من یونس بن مرق)) جواب کړی دي بعضې اهل علمو چه دا حدیث قبل دعلم

بالتفضیل نه وو، یعنی قبل دوحی راتلونہ په تفضیل دبعضې په بعضې باندې، اوبعضو ویلی دی چه «لا تخرونی علی موسی» وغیره بعضې نور احادیث محمول دی په تواضع باندې، اوبعضو جواب کړې دې چه منع داسې تفضیل دې چه دهغې نه تحقیر دبل نبی معلومېږي نو دا سوء ادب دې، اونفس تفضیل ندې منع شوې.

﴿وَمِنْهُمْ مَّنْ كَلَّمَ اللَّهُ﴾ دا بیان دتفضیل دې او ددینه مراد حضرت موسی ﷺ دې لکه دا راجح اومشهورقول دې او دحضرت موسی ﷺ ذکر په قرآن کېنې د نورو انبیانو نه زیات کیږي اودلته دحضرت موسی ﷺ دخاص منقبت اوفضیلت ذکر دې چه هغه کلام دې دالله تعالی سره اومراد دکلام نه بلا واسطه کلام دې ځکه بالواسطه کلام د ټولوسره شوې دې، حضرت موسی ﷺ الله تعالی کوه طورته وباله اوبلا واسطه کلام ئی ورسره وکړو نو دموسی ﷺ ډیرشوق د دیدارالهی پیدا شو اوسوال ئی وکړو. ﴿قَالَ رَبِّ ارْنِیْ اَنْظُرْ اِلَیْکَ﴾ نو جواب ورته راغی ﴿قَالَ لَنْ تَرٰنِیْ﴾.

لیکن حضور ﷺ ئی په ډیرو انواعو داعزاز او داکرام سره ((فوق السموات والعرش)) خپل حضورته وباله او په سدره المنتهی کېنې یې ورپه استقبال په سکانو دعالم قدس اوعالم غیب سره وکړو «اذیغش السدره مایغشی» اود «مازاغ البصر» کحل ئی ورته ولگول، اوپه خپل دیدار سره ئی مشرف کړو اوبلاواسطه کلام ئی ورسره وکړو.

﴿وَرَفَعَ بَعْضُهُمْ دَرَجَاتٍ﴾ ددینه مراد حضور ﷺ دې اوتعبیرپه لفظ مبهم یعنی بعضهم سره کولوکېنې اشاره ده تعظیم شان ته، اوداعاء دتعیین ته، چه د داسې لویو درجو حامل صرف یو ذات کیدې شی چه هغه ذات بابیرکات دسیدالکونین ﷺ دې.

﴿وَاَتَيْنَا عِیْسَى ابْنَ مَرْیَمَ الْبَتُّنِ﴾ دا دعیسی ﷺ دفضیلت اودمنقبت ذکر دې او دحضور ﷺ فضیلت ددې نه هم زیات دې او د «بنات» نه مراد واضحه معجزات دی، لکه «احیاء الموتی، ابرا الاکمه والابرص وغیره» او د روح القدس تفسیر مخکېنې تیر شوې دې په سورة بقره، آیت: ۸۷ کېنې.

﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَقْتَلْنَا الْاَکْثَرَ﴾ په دې کېنې تسلی ده نبی ﷺ ته یعنې که څوک ستا رسالت نه منی نوته غم اوافسوس مکوه ځکه چه دټولو پیغمبرانو سره دغه شان معامله شوې ده چه بعضو ئی موافقت کړې وو اوبعضو ئی مخالفت کړې وو، اوپدې کېنې هم دالله تعالی

حکمت وی اگر چه دهغې تفصیلی علم هرچاته نوی حاصل، البه دومره اجمالی عقیده ساتل ضروری دی چه پدې کښې دالله ﷻ لوی حکمت دې اوکه دالله ﷻ اراده وی چه جبراً ټول خلق ایمان راوړی نو بیا به چا هم اختلاف نوې کړې لیکن الله ﷻ ته جبری ایمان ندې منظور. اود «ما قتل» ته مراد ما اختلاف دې ځکه چه اختلاف سبب د اقتتال دې اومفعول د «شاء» لپاره محذوف دې ای «لو شاء الله عدم القتالهم ما قتل الذين الایه»

﴿وَلَكِنْ اَحْتَفَلُوا﴾ ددینه معلومه شوه چه ما اقتتال په معنی د «ما اختلاف» سره دې اونسبت نی دوی ته وشو لپاره ددې چه اشاره شی دیته چه دا اختلاف ددوی په سو، اختیارسره وجود ته راغلیدی. ﴿فَمِنْهُمْ مَنْ ءَامَنَ﴾ دا تفصیل داخلفوا دی.

﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَقْتَلُوا﴾ دا دوباره ذکرشو لپاره ددې چه مابعد پدې مرتب شی چه هغه داقول دې ﴿وَلَكِنْ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ﴾ یعنې ددې خلقوپه دین کښې اختلاف کول او بیا پدې باندې جنگ اوقتل مرتب کیدل دا ټول دالله ﷻ د ارادې اومشیة ماتحت دی، هیڅ شی دالله ﷻ د ارادې اومشیة نه باهر نشته دې، حضرت الشیخ رحمه الله فرمائی چه دا د مشروعیت دقتال لپاره دویم علت دې، اول علت دا وو چه «ولولا دفع الله الناس – الایه» چه جهاد ددې لپاره مشروع شویدې چه د اهل فسادو دفاع وشي. اودویم علت دادې چه جهاد مشروع شویدې دبندهگانو دابتلا اوامتحان لپاره اوکه دالله ﷻ اراده وې نوپه غیر د قتال نه به نی خلق په ایمان مجبور کړی وې.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ مَا رَزَقْنَاهُ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ
ای ایمان والو : خړج کړئ دهغه مال نه چې مونږ تاسوته درکړې دې مخکښې دهغې نه چې راشي داسې ورځ
لَا بَيْتَ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شِقَاقَةٌ ط
جې نه پکښې خړخول اخیستل شته اونډه په کښې دوستي، آشنائی شته. اونډه سفارش.
وَالظَّالِمُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ
اوکافران چې دي هم دوی ظالمان دي

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ﴾ دا ذکر د اتفاق دې پنځم واري

«مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا يَنْفَعُ فِيهِ» («يوم») نه مراد يوم القيامة ده او وخت دنزع هم مراد کیدی شی ، مقصود دادې چه دنیکی دگتلو او دالله ﷻ په لاره کښې خړج کولو موقعه صرف دا دنیاده ، د دنیانیکې اوصدقه په آخرت کښې په کار راځی اوپه آخرت کښې خړید او فروخت نشته چه څوک فدیة یارقم ورکړی اونیکې واخلی اونه دوست او آشنا په کار راځی چه څه نیکې ورله ورکړی، اونه شفاعت په کار راځی، په دنیا کښې د ضروریاتو پوره کیدلو لپاره دادرې طریقې دی چه یا یوشئ په بیع واخلی یا ورسره دوست او آشنا احسان وکړی مفت ئی ورته ورکړی، یائی سفارش وکړی، په آخرت کښې دا ټول ذرائع نشته دي، د «خلّة» نفی په حق دکافر کښې ده ((الاعلاء بعضهم لبعض عدوًّا لا المتقين - زخرف ۶۷)) او دارنگه دشفاعت نفی په حق دکافر کښې ده په دلیل د مابعد سره چه «والکافرون هم الظلمون» دي.

اللَّهُ	لَا	إِلَهَ	إِلَّا	هُوَ	الْحَيُّ
الله چې دې نشته ^(۱) دې هيڅوک لائق دعبادت بغیردنه، هم دې ژوندې دې ^(۲) په ذاتي دانمي حیاة سره،	الْقَيُّومُ	لَا	تَأْخُذُهُ	سِنَةٌ	وَلَا
نوم	محکم ولا ^(۳) په نگهبانۍ اوتدبیرونو دمخلوق، نه راځي په ده پرکالي اونه خوب(چې غافل شي دمخلوق نه)،	لَهُ	مَا	فِي	السَّمَوَاتِ
وَمَا	فِي	الْأَرْضِ	مَنْ	ذَ الَّذِي	
صرف دده په قبضه کښې دي هر هغه څه چې په آسمانونو کښې دي اوزمکه کښې دي، داسې کس څوک دې چې	يَشْفَعُ	عِنْدَهُ	إِلَّا	بِإِذْنِهِ	يَعْلَمُ
مَا	بَيْنَ	أَيْدِيهِمْ	سفارش اوکړي په حضور دده کښې بغیر داجازت دده نه، پوهېږي الله په هغه حالاتو دوی چې په مخ ددوی کښې دي		
وَمَا	خَلْفَهُمْ	وَلَا	يُحِيطُونَ	بِشَيْءٍ	مِّنْ
عِلْمِهِ	إِلَّا	اوبه هغې حالاتو چه روستو ددوي نه دي. اودوی (یعنی علم ددوي) احاطه نشي کولې په هېڅ څیز دمعلوماتو الله نه مگر			

۱ - د دعوی توحید ذکر ، دریم خل نفی دشرک فی الشفاعت .

۲ - دلیل عقلی په توحید باندې چې مشتمل دي په اووه دلائلو .

۳ - (هویه ترجمه، د تمام عالم سنبالونکي او تدبیر کوونکي دي .

بِمَا شَاءَ وَيَسِّرْ كُرْسِيَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا يَئُودُهُ
بِهَافِي جَهَنِّي اَوْ غَوَارِي. محیط دې او زایه وي کرسی دده آسمانونو لره ، او گران نه دې به دده
حَفِظَهُمَا ۚ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ
حفاظت اوساته د زمکې آسمان، اودې، ډېر لوڼې دې ذات دده او ډېر لوڼې دې شان دده

﴿ اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ﴾ دا ذکر د مسئله توحيد دې دريم وارې، اولکه مخکېنې ذکر شوې ده چه دلته ذکرده مسئله توحيد د نفی د شرک فی الشفاعة لپاره دې لکه مشرکینو ویل ﴿ مَا تَعْبُدُوهُمْ اِلَّا لِيَقْرَبُوْا اِلَى اللّٰهِ ﴾ اودغه شان دیهود او نصاری وخیال وو چه زمونږ آباء او اجداد د الله ﷻ نازولی دی دهغوئ خبره نشی رد کیدې نو هغوئ به مونږ د الله ﷻ د عذاب نه بچ کوی. پدې آیت کښې اودغه شان په نورو آیاتونو کښې ددوئ دې خیال رد ذکر کړې چه د قیامت په ورځ هیڅ څوک په غیر د اذن د الله ﷻ نه دچا سفارش نشی کولې، لفظ «الله» مبتدا دې او «لا اله الا هو» جمله ثنی خبر دې، د دې معنی او تشریح د آیت (۱۶۳)، په تشریح کښې ذکر شوې ده، «لا اله الا هو» مدعی ده او مابعد ورله دلیلونه دی: ۱- الحی ۲- القیوم ۳- لاتاء خذه ۴- له ما فی السموات. ۵- من الذی. ۶- یعلم ما بین یدیهم. ۷- وسع کرسیه - .

اول دلیل دادې چه «الحی» یعنې معبود هغه څوک کیدې شی چه حی او ژوندې وی په حیوة اصلی، ذاتی، دائمی سره او د الله ﷻ نه ماسوی د تمامو مخلوقاتو حیة نه اصلی ذاتی دې اونه دائمی دې لهذا ماسوی الله هیڅ څوک معبود برحق نشی کیدې، پدې کښې صراحتاً رد شو په قبر پرستانو او بت پرستانو باندې

دویم دلیل «القیوم» دې او دا مبالغه ده په قائم کښې، قیوم هغه ذات ته وائی چه پخپله قائم دائم وی او د کل ماسوی سنبالوونکې او چلوونکې وی

دریم دلیل ﴿ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ ﴾ یعنی په الله ﷻ باندې (پرنا) او خوب نشی راتلې یعنې دخپل مخلوق نه غافل ندې.

څلورم دلیل ﴿ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ﴾ یعنې تمام آسمانونو والا فرشتې وغیره او زمکې والا انسانان جنات، انبیاء وغیره ټول صرف د الله ﷻ په اختیار او تصرف کښې دی او هیڅ چاته نه د زمکې او آسمان او د مافیه د چلولو تصرف او اختیار ندې ورکړې

﴿مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾ داینگم دلیل دی، «من» استفهام انکاری دې په معنی دنفی سره یعنی داسې هېڅ څوک نشته دې چه دالله تعالی د اذن نه په غیر او د هغه دمرضی نه په غیر دیو مجرم سفارش وکړی اوپدې کښې دشرکینو د زغم رد دې چه زمونږ الهه به زمونږ سفارش کوی .

حضرت الشیخ رحمه الله فرمائی چه په قرآن کښې دا مسئله په مختلفو مقاماتوکښې په مختلف تعبیراتوسره ذکرشوی ده سورة بقره ، طه ، انبیاء ، نبا ، چه دتولو خلاصه داده چه دا دشفاعت قهری نفی ده یعنی داسې سفارش چه الله ﷻ مجبورکړی په قبول دهغې اوپه غیر د اذن الهی نه وی داسې شفاعت اوسفارش نشته دې اودشفاعت بالاذن اثبات دې یعنی شفاعت بعد د اذن الهی نه شته دې اوددې دوه قسمه دی : اول (۱) دنیوی شفاعت ، دا عام دې دمؤمن لپاره هم جائزدې اودکافرلپاره هم جائزدې په شرط ددې سره چه مهر جباریت پرې نه وی لگیدلې اودویم (۲) اخروی شفاعت دې، دا خاص دې په مؤمنانو پورې او دکافرانو لپاره قبل العلم کیدې شی اوبعد العلم نشی کیدې، لکه په حدیث کښې راغلی دی چه ملائک به بعضې خلقو لره جهنم طرف ته روان کړی نوبی ﷺ به ورته اُصْحَابِی ، اُصْحَابِی وفرمائی دهغوی شفاعت به کوی لیکن فرشتې به ورته ووائی چه «انک لاتدری ما احدثوا بعدک» نوبی ﷺ به دهغوی شفاعت ترک کړی او ورته به وفرمائی چه : «سُحْقاً سُحْقاً» .

﴿يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ﴾ دا شپږم دلیل دې دلته حصرمراد دې په قرینه دمقام سره او «ما» د عموم لپاره دې یعنی صرف الله تعالی عالم دې په تمام «ما بین ایدیهم وماخلفهم» باندې او «بین ایدیهم» نه مراد حاضرین دی دوی ته او د «ماخلفهم» نه مراد غائبین دی له دوی نه، یا د «بین ایدیهم» نه مراد حالی او د «خلفهم» نه مراد استقبالی دی یعنی الله په موجوده او راتلونکو ټولو باندې عالم دې، یا امور ددنیا و امور دآخرت ورته مراد دی، یعنی الله جل جلاله د دنیا او د آخرت په کارونو باندې عالم دې، یا محسوس او معقول مراد دی، اوضمیر دجمع «ما فی السموات والارض» ته راجع دې او پدې کښې تغلیب د ذوی العقول دې په غیر ذوی العقول باندې، یاصرف ذوی العقول ته راجع دې یا ضمیر «من ذا» ته راجع دې چه مرادترینه ملائک اوانبیاء دی یا صرف انبیاء دی «روح»

حضرت الشیخ رحمه الله فرمائی ضمیر «من ذا» ته راجع دې او ددینه مراد دشرکینو مزعومه شفعاء دی یعنی الله ﷻ ددوی دمزعومه آلهو په تمام حالاتو خبردې چه هغه ددوی

لپاره شفاعت نشی کولی.

﴿وَلَا يُحِطُونَ﴾ یعنی الله ﷻ ته د تمامو مخلوقاتو د تمامو حالاتو علم دې او مخلوقاتو ته صرف هغه قدر علم حاصل کیدی شی چه الله تعالی و غواړی.

﴿وَبِيعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ﴾ دا اووم دلیل دی، او د کرسی نه مراد یا ظاهری معنی ده چه هغه داسې عظیم جسم دې چه عظمت ئی صرف د الله تعالی په علم کښې راتلې شی، او په یو روایت کښې د ابن عباس ؓ نه مروی دی چه اووه زمکې او اووه آسمانونه د کرسی په مقابل کښې داسې دی «حَلَقَةُ فِي فَلَاةٍ» لکه په لوی بیابان کښې د گوتی حلقه، او په بل روایت کښې دی چه دغه ټول بیا د عرش عظیم په مقابل کښې داسې دی لکه «حَلَقَةُ فِي فَلَاةٍ» او په بل روایت کښې داسې دی لکه پترې په ډال باندې، او د ابن عباس ؓ نه مروی دی چه د کرسی نه مراد ملک او سلطنت دې او په بخاری کښې د سعید بن جبیر رضی الله تعالی عنه نه مروی دی چه د کرسی نه مراد علم دې، ﴿وَلَا يُؤْذَهُ﴾ یعنی د زمکې او آسمان نگهبانی او حفاظت په الله تعالی دروند او گران ندی

﴿وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ﴾ یعنی د ذات اوصفات دواړو په اعتبار سره ډیر زیات لوی دې د عقل د ادراک نه باهر دې وړاء الورا دې.

فایده : دا آیت مسمی دې په آیه الکرسی سره او د دې ډیر زیات فضائل وارد دی په آحادیثو کښې، د مسند احمد په روایت کښې دی چه رسول الله ﷺ دینه افضل د ټولو آیاتونو نه ویلیدی، په بل روایت کښې دی چه نبی ﷺ د ابی بن کعب ؓ نه دریافت وکړ چه په قرآن کښې کوم آیت ډیر افضل دې نو ابی بن کعب ؓ جواب ورکړو چه آیت الکرسی، نونبی ﷺ ده ته مبارکباد ورکړو «لِهَذَا الْعِلْمِ»، حضرت ابوذر ؓ د نبی کریم ﷺ نه تپوس وکړ و چه په قرآن کښې عظیم ترین آیت کوم یو دې نونبی ﷺ او فرمایل چه آیه الکرسی، د ابو هریره ؓ نه روایت دې چه نبی ﷺ او فرمایل چه په سورت بقره کښې یو آیت دې چه هغه سردار د آیاتونو د قرآن دې چه په کوم کور کښې ولوستلې شی نو شیطان دهغې کورنه خارج شی، دنسانی په روایت کښې دی چه رسول الله ﷺ او فرمایل څوک چه د هرفرض مونځ نه بعد آیت الکرسی وائی نودده د جنت ته د داخلیدو لپاره مانع صرف مرگ دې، یعنی د مرگ نه بعد متصل به دې د جنت آثار، راحت، آرام مشاهده کوی، د دینه علاوه ډیر فضائل وارد دی چه تفسیر قرطبی

ابن کثیر وغیرهما کنبی مذکور دی.

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ ۚ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ			
نشته دې هیڅ ^(۱) جبر په قبولو د دین کنبی، په تحقیق سره واضح شوې د حق اوسمه لاز د گمراهی اوباطل نه			
فَمَنْ	يَكْفُرْ	بِالطَّاغُوتِ	وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدْ
پس څوک چې منکر شي د شيطان اود غیر الله د عبادت نه او ايمان راوړي په الله باندې پس په تحقیق سره			
اسْتَمْسَكَ	بِالْعُرْوَةِ	الْوُثْقَىٰ ۚ لَا انْقِصَامَ	لَهَا ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ
ده منگلي بنځې کړې په کړۍ او رسۍ مضبوطه باندې، چې نشته دې شلیدل هغې لره، او الله آوړدونکې دې			
عَلِيمٌ ۝			
پوهیدونکې دې			

﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ﴾ حضرت الشیخ رحمه الله فرمائی چې دا آیت د جهاد سره متعلق دې او په دې کنبی د جهاد متعلق دیو شېبې ازاله کول دی هغه دا چې د جهاد مقصود به داوی چې په زبردستی او جبر سره څوک مسلمان کړې شی، نو پدې آیت کنبی ددې وضاحت وشو چې د جهاد مقصود مجبور کول په ایمان نه دی او نه ددې وجې نه د کفارو نه جزیه اغستې شی او د هغوی د جان مال، ابرو، حفاظت کولیشی، بلکه مقصود د جهاد نه دادې چې دنیا دفتني اوفساد نه پاکه کړې شی. اود کفار و ظلم او تشدد په مسلمانانو او د اسلام نه اړول په جبر سره بند کړې شی ((کما قال تعالى وقتلوه حتى لا تكون فتنة ای لا یفتن مؤمن)) (مدارک) د ایمان تعلق د زړه سره دې او په زړه باندې جبر نه شی کیدې بلکه زړه هغه خبره منی چې په خپل اختیار سره نې پسند کړې ددې وجې نه په اسلام کنبی جبر نشته دې، از همدارنگه جبر د یته وائی چې څوک دخپل مرضی خلاف په داسې کار باندې مجبوره کړې شی چې په هغه کار کنبی فی نفسه بهتری او خوبی نوی یا وی خو په نظر نه راځی مگر اسلام خو صرف خیر دې او د اسلام خوبی داسې واضحه ده چې په اذنی سوچ او فکر سره معلومیری نو جبر ته ضرورت نشته دې نو ﴿قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ﴾ د ماقبل لپاره دلیل دې، اوبعضې علماؤ ویلی دی چې ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ﴾ نفی ده په معنی د نهی سره یعنې څوک مه مجبوره کوئ په قبولو د دین باندې نو دا حکم په حق د کفارو دعربو

کښې منسوخ دې په ﴿وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ﴾ سره او په حق دنورو کښې باقی دې ځکه دعربو کفارونه جزیه اخستل نشته بلکه ددوی لپاره اَمَّا الْاِسْلَامُ وَاَمَّا السَّيْفُ دې، اوهغه کفار چه عرب نوی نو دهغوئ نه جزیه اخیستې شی نو معلومه شوه چه هغوئ مجبورندی په قبول داسلام باندې، اوهرچه دې مرتد نوهغه د اسلام باغی دې نو ددې وجې نه هغه مجبور کولې شی چه اسلام ته واپس شی یا به قتل کیدې شی بعد دمهلث ددرې ورځونه، نو د هغه قتل د بغاوت دوجې نه دې، او دا اکراه نه ده.

﴿فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ﴾ دا متفرع دې په ماقبل، دطاغوت متعددي معانی بیان شوی دی، دحضرت عمر رضی الله عنه اوحسین رضی الله عنه نه مروی دی چه ددینه شیطان مراد دې، اوسعیدبن جبیر اوعکرمه وائی چه ددینه مراد کاهن دې، ابوالعالیه وائی چه ددینه مراد ساحر دې، دمالک بن انس نه روایت دې چه هر معبود من دون الله ترینه مراد دې روح ای بمعبودیه کل معبود ماسوی الله، «شیخ رحمته الله» یعنې، حقه لار ښه واضح ښکاره شوې ده دگمراهی نه نوپس چاچه انکار وکړو دعبادت اوبندگي دماسوی الله نه اویقین اوايمان ئی راوړو په الله تعالی باندې نویقیناً ده مضبوطه کړئ کلکه ونیوله، د «عروة الوثقی» نه د ایمان اوتوحید محکمه کړئ اورسئ مرادده دا داسې محکمه رسئ ده چه ددې شوکیدل نشته دې.

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا لَا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ ۚ وَالَّذِينَ
الله دوست) اومددگار دمومنانودې، راویاسي دوی لره ددتیرو دکفراوشک نه رنرا دایمان ته، اوهغه کسان ^(۱)
كَفَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الطَّاغُوتُ لَا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ ۚ وَلَئِكَ أَصْحَابُ
چې کافران دي دوستان ددوی شیطانان دی (جني یا انسي)، راویاسي دوی لره درنانه تیروته، دغه کسان خاوندان
النَّارِ ۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۚ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ حَاجَّكَ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهٖ
داوردې، دوی به پدې کښې همېشه وي آیانه گوري ته هغه کس ته ^(۲) چې جگړه ئی کوله دابراهم سره په باره درب دده کښې

۱ - اوله قاعده دپاره د مومنانو.

۲ - دویمه قاعده دپاره د کافرانو.

۳ - اوله قصه متفرع په دویمه قاعده.

أَنْ أَتَهُ اللَّهُ الْمُلْكُ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي
وَيُمِيتُ ۚ قَالَ أَنَا أَنحَى وَأُمِيتُ ۖ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالسَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ
أَوْ مِمَّا كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ۚ نَوَافِلُ إِبْرَاهِيمَ هِيَ بَيْتُكَ اللَّهُ رَاوِلِي نَعْدَمَشْرِقُ نَهْ
قَاتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ ۗ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝
نَوْتُهُ رَاوِلُهُ نَعْدَمَغْرِبُ نَهْ ۚ هِيَ حَيْرَانُ شَرْمَنْدِهْ شَوْ هَغْهْ كَسْ جِي كَاغْرُوْ، اَوَالِهْ لَزْنَهْ بِنَائِي قَوْمُ ظَالْمَانَوْنَهْ

﴿ اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِيْنَ ءَامَنُوْا ۝ دلتہ دوه تڪوینى قاعدې بیانېږي : یوه قاعده د مؤمنانو لپاره ده او هغه داده چه ددوئ مددگار الله ﷻ دې نوکه چرې دوئ ته دشکوک اوشبهاتو څه ظلمه راشی نوالله تعالى نى امداد کوی او هغه ظلمت دشکوکو اوشبهاتو ترینه ذاتل کړی اونور دایقان ورته ورکړی، او دویمه قاعده دکفارو لپاره ده او هغه داده چه ددوئ دوستان اومددگار شیطاین دی نوکه چرې دوئ ته په زړه کښې هدایت څه نور راشی نوشیاطین الجن والانس نى دنور نه ظلمت طرف ته وباسی.

﴿ اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِيْنَ ءَامَنُوْا ۝ ۝ ولی په معنی دمعین او مددگار سره دې، یاپه معنی دمحب اودوست سره دې او د «آمنوا» نه مراد هغه دی چه بالفعل مؤمنان دی .

﴿يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ﴾ اودظلمت نه مرادظلمه (تیارې) دشکوکو اوشبهاتو دی یعنې که مؤمنانونه په زړه کښې ظلمه دشکوک او شبهاتو راشی اوشیطاین ورته وسوسې واچوی ﴿إِلَى النُّورِ﴾ نوالله تعالى ددوئ سره مددکوی اودظلمه دشکوکو نه نى نور دایقان ته راوېاسی، یامراد د اخراج نه ساتل او حفاظت دې .

یامراد د «آمنوا» نه هغه دی چه اراده صحیح د ایمان لری، یا ترینه مراد هغه دی چه مؤمنان وی په علم دالله تعالى کښې اوبالفعل مؤمنان نوی، او دظلمه نه مراد ظلمه دکفر او دشرک دې، او دنور نه مراد نور د ایمان او دتوحید دې یعنې کوم خلق چه صحیح اراده لری دایمان او هغه خلق چه په علم دالله تعالى کښې مؤمنان دی نو دوئ ته الله ﷻ دایمان توفیق ورکوی اودکفر د تیرو نه نى دایمان او دتوحید رنرته راوېاسی، اودغه شان تشریح د

﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا﴾ ده چه مراد ترینه بالفعل کافران دی، یا هغه چه اراده لری دکفر یا هغه دی چه کافروی په علم دالله ﷻ کښي.

ددینه بعد درې قصې ذکر کړي او دا مرتبې دی په دې دوو مذکوره ؤ قاعدو باندې (بنابر توجیه اول) په طور د لف نشر غیر مرتب سره.

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ﴾ دا اوله قصه ده متفرع ده په دویمه قاعده باندې، چه نمرود کافر ته دحضرت ابراهیم ﷺ ددلائلو د توحید نور ښکاره شو خوشیطان نی ملگرې وړ نویائی دکفر ظلماتو ته واپس کړو اودلائلو دتوحید ظرف ته نی څه توجه ونکړه، استفهام په «الم تر» کښي دتعجب لپاره دې یعنې دا قصه قابل دتعجب ده.

د ﴿الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ﴾ نه مراد نمرود بن کوش بن کنعان بن سام بن نوح ﷺ دی، او چا داسې ویلی دی: نمرود بن کوش بن کنعان بن حام بن نوح ﷺ.

﴿أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ﴾ ای لاجل ان آتاه الله الملك، او دا علت دې د «حاج» لپاره یعنې د حضرت ابراهیم ﷺ سره نی مناظره ځکه کوله چه الله تعالی ده ته بادشاهی ورکړې وه نوپه کښي کبر پیدا شو، یا مطلب دادې چه الله ﷻ ورته بادشاهی ورکړې وه او هغه موجب دشکر وه او ده سبب د ناشکری وگړزوله او دپته علت ته کمی ویلې شی ((کما تقول عادانی فلان لانی احسنت الیه)) اودده په حق کښي مفسرین وائی چه: ((اول من تجر وهو صاحب الصرح ببابل وملك الدنيا كلها)).

اوپه ټوله دنیا باندې بادشاهی څلور کسانو کړې ده یو په هغوی کښي نمرود دې چه په ټوله دنیا یې بادشاهی کړې وه او دخدائی دعویٰ نی کړې وه، اوبل په هغوی کښي بخت نصر دې دا دواړه اشقیاء او غم کافران وو، اوبل حضرت سلیمان ﷺ اوبل ذوالقرنین ؤ، او دنمرود اودده د لښکر هلاکت په ذریعه دبعوضو (ماشو) سره ؤ، روایت دې چه ده قصد دمحاربه مع الله وکړو اوخیل لښکر نی راوباسه نوالله تعالی په دوی ماشی مسلط کړل، قرطبی وائی ((وكان اهلاکه لما قصد المحاربة مع الله تعالى بان فتح الله تعالى علیه باباً من البعوض فستروا عين الشمس واكلوا عسكره ولم يتركوا الا لعظام)) نولښکر نی ټول هلاک شو اویوماشی اوپه

بعضی روایاتو کنبې دی چه گوډ ماشې دنمرودپه دماغو کنبې داخل شو. قرطبی وائی ((لکان اعز الناس عنده بعد ذلك من يضرب دماغه بطرقة عتيقة لذلك)) یعنی بیا به ده ته ډیر محبوب سړی هغه وو چه دې به ئی دسړپه کپړئ وهلو پدې سره به ده ته لږ شان آرام راتلو. څلوېنت (۴۰)، ورځی داسې وو. بالاخرپه وهلو وهلو سره مرادرشو، او ذکرشوی دی چه نمرود څلور سوه کاله (۴۰۰)، بادشاهی کړې ده. اوپه دې آیت کنبې چه دکومې مناظرې اومباحثې ذکر دې نو بعضې وائی چه دا مناظره اومباحثه بعد د اخراج من النار نه شوې ده، دسبب دمنافطري په حقله قرطبی وغیره ویلی دی چه نمرود دملک ټولې غلې دانې له خپل ځان سره جمعه کړې وې نوچا به چه دغلې طلب وکړو نو اول به ئی نمرود ته سجده وکړه اوبیا به ورته هغه غله ورکوله. نوحضرت ابراهیم ﷺ چه کله د ده څنگ ته لاړو نوسجده ئی ونه کړه نونمرود ورته وویل تاماته سجده ولې ونه کړه؟ نو حضرت ابراهیم ﷺ وفرمایل چه زه سجده صرف خپل رب ته کوم، نمرود وویل ستا رب څوک دې؟ نو ابراهیم ﷺ وویل ((ربی الذی یحیی ویمت — الایه)).

نوجه لاجواب شو نوحضرت ابراهیم ﷺ ته ئی غله ورنه کړه نوحضرت ابراهیم ﷺ خپل کورته خالی لاس روان شو په لاره کنبې دښگو په یوه غنډئ تیرشو نوخیال ئی وکړو چه دا (غراتین) دوه انډی (بورئ) ددې شگونه ډکې کړم اوکورته ئی ورسوم، نو بچی به ورته وگوري نو خوشحاله به شی، نودغه شان ئی وکړه اوچه کورته لاړ نو هغه بورئ یې کینودلې او پخپله اوده شو، آرام ئی کولو، ماشومان خوشحاله شو او د دغه بورئ سره ئی لوبې کولې. نو د حضرت ابراهیم ﷺ بی بی راغله او اراده ئی وکړه چه روتئ پخه کړی نوچه دغه انډې (بورئ) ئی کلاؤ کړې نوپه هغې کنبې ډیر احسن اوبهترین اوره وو نو روتی ئی ترینه تیاره کړه اوحضرت ابراهیم ﷺ ئی دخوب نه را بیدارکړو اوطعام ئی ورته مخې ته کینوده نوده تپوس وکړو ((من این هذا)) یعنی چه دا چرته وو؟ نوبی بی وفرمایل ((من الدقیق الذی سقت)) یعنی دا دهغه اوږونه چه تا راوړی دی، نوحضرت ابراهیم ﷺ پوهه شوچه الله تعالی آسانی وکړه او غیبی مددې یې وکړو.

﴿قَالَ اَنَا اُحْيِي وَامِيتُ﴾ هرکله چه حضرت ابراهیم علیه السلام د الله تعالی دربویت دلیل پیش کړو چه ((ربی الذی یحیی ویمت)) نونمرود نقض وکړو چه دا کارخوزه هم کولې شم اودوه قیدیان ئی راوبلل او آزاد ئی کړل نو وې ویل چه دامې ژوندی کړل اودوه بې گناه

کسان نی راو نیول هغه نی قتل کرل او وې ویل چه دا مې مړه کرل. نوحضرت ابراهیم ﷺ پوهه شو چه دا جاهل داحیاء او امانت په معنی هم نه پوهیږی. نویل دلیل نی ورته پیش کړو چه «فَلَنْ آتَاكَ بِالشَّمْسِ» یعنې داشمس زما رب دمشق نه مغرب ته راولی نوکه چرې ته رب نی «فَأَيُّهَا مِنَ الْمَغْرِبِ» د مغرب نه نی مشرق ته راوله. نو دا جاهل حیران او لاجواب پاتې شو. که څوک داسې سوال وکړی چه دلته خوحضرت ابراهیم ﷺ انتقال وکړو من حجة الی حجة او حالانکه اهل اصولو په مبحث القیاس کښې ذکر کړی دی چه انتقال من علة الی علة صحیح ندې اود مناظرې د اصولو نه مخالف دې.

جواب دادې چه کله مخاطب ډیر غبی وی اود مستدل په حجت پوهه نه شی نو انتقال دیو حجت نه بل حجت ته کیدې شی. یا جواب دادې چه دا انتقال دیو حجت نه بل حجت ته ندې بلکه دنمروذ ددې قول رد دې چه «انا احی و أمیت» پدې شان چه ته داحیاء په اثر چه هغه حرکت دې قادر نه نی او په محسوس نمر کښې تصرف نشې کولی نواحیاء او امانت به څرنگه وکړې.

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا ۖ قَالَ آلِ يَغْنَىٰ
یاته نه گورې! هغه کس چې تیر شوی یو کلی. اود اغور زیډلې وؤیډ خپلو چتونو. ده اوونیل څرنگ به دا ژوندي کړي
هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا ۖ فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةً سَلَامًا ۖ ثُمَّ بَعَثَهُ ۖ قَالَ
الله روستو دمړ کېدلو ددینه. پس مړ اوساته ده لره الله سل کاله بیاني راپورته کړو. ورته نی اوونیل
كَمْ لَبِثْتَ ۖ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ۖ قَالَ
چې تاخومره وخت تیر کړو. نوده اوونیل چې ماوخت تیر کړو یو ورځ یا بعضی حصه دورځې. نواو فرماییل ورته الله
بَلْ لَبِثْتَ مِائَةً سَلَامًا ۖ فَانْظُرْ إِلَىٰ طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ ۖ وَانْظُرْ إِلَىٰ حِمَارِكَ
چې نه بلکه تاوخت تیر کړېدل سل کاله. پس تڼاو گوره خپل طعام ته اوڅکاک ته نه دي سخاشوي. او گوره خر خپل نه
وَلِتَجْعَلَكَ آيَةً لِّلنَّاسِ وَانْظُرْ إِلَىٰ الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ
او دپاره ددې چې مونږ او گرزو تانښه انمونه دپاره دخلغو. او وگوره هډوکو دڅرته چې څرنگه نی راخوړو مونږ نی

نَكُونُوا كَهَآ فَلَئِنْ كُنْتُمْ عَلٰىٰ قَرْبَةٍ ۚ اَعْلَمُوْا

اغوندد دوى ته غوبنه. پس هرکله چې بنکاره شوده ته حال، نووي ونيل چې ماته علم يقيني دي ددي خبري

اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ۝

چې بېشکه الله په هرڅيز قادر دي

«اَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَىٰ قَرْبَةٍ ۚ» دا دويمه قصه ده متفرع ده په قانون اول باندې چه حضرت عزيز عليه السلام ته تردد لاحق شو چه په منزله دظلمه دي نواله عليه السلام نى مدد وكړو او دتردد دظلمه نه نى نور داطمينان ته راوباسه، او كاف په «كالذى» كښي يا زائد دي او دا عطف دي په «الذى» باندې په «الم ترالى الذى» كښي نوتقديري عبارة دارنگه دي «الم ترالى الذى مرعلى قرية» يا كاف په معنى دمثل دي «اى الم ترالى مثل الذى» اومثل ددي لپاره ذكرشو چه تنبيه راشي په تعدد دشواهدو لكه دا قول دصرفيانو «الماضى مثل ضرب» اود «الذى» نه مراد بنا بر قول مشهور حضرت عزيز عليه السلام دي اودقرية نه مراد بيت المقدس دي چه بخت نصر مسمار كړي وو اوبنى اسرائيل نى ديرقتل كړى وو اوبعض نى قيد كړى وو نوچه عزيز عليه السلام پدي قريه تيرشو اودا منظر نى وليده نوده ته دكيفيت داحياء دمشاهدي كولوشوق پيدا شو ليكن هرکله چه دا دظاهرى حالاتو په اعتبار سره مستبعده وه اوپه تورات كښي دا پيشين گوئى موجوده وه چه بنى اسرائيلو ته به غلبه حاصليري اوبيت المقدس به دوباره آبادشى نوحضرت عزيز عليه السلام د خپل اشتياق اظهار وكړو او د ظاهرى حالاتو مطابق نى اشعار د ياس اود استبعاد هم وكړو چه «اى يحيى» نواله عليه السلام جواب داسې وكړو چه دخپل لوى قدرت اظهار نى وكړو چه كوم شي زرخرايدو والاؤو يعنې طعام اوشراب نوهغه سل كاله په خپل حال ؤو اوچه كوم شي زرخرايدو الاونه ؤو نوهغه خراب شوې ؤو، ليكن الله عليه السلام دده په حضور كښ را معاد كړو. يا دسوال مطلب داؤو چه دوباره ژوندى كول به څنگه وي، نوجواب نى داسې وشو چه روح دانسان نه فنا كيږي دهغې مثال طعام اوشراب دى اوبدن به يې فاني كيږي دهغې مثال حمار او دهغه هډوكى دى او ددي تشرېح وروستو را روانه ده.

«وَهَيَّ حَافِئَةً عَلَىٰ غُرُوشِهَا» يعنې اول نى چتونه پرې وتى ؤو اوبياپه هغې باندې ديوالونه غورزيدلى ؤو.

«اَنْ يُّحْيِيَ هٰذِهِ اَللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا» په «هذه» كښي قريه ته اشاره ده اوحيات اوموت په

معنی مجازی سره دې یعنی آبادی ، او ورانیدل ، یا په هغه کښې مجاز بالحذف دې ای اهل هغه القرية نو بیا حیاة او موت په معنی حقیقی سره دې

﴿فَأَمَّا تِلْكَ الْأُمَّةُ الَّتِي بَاءَتْ عَامِرًا﴾ ددې معنی دا نده چه مریی کرو سل (۱۰۰) کاله ځکه مرکول خبر په لږ وقت کښې کیږی بلکه معنی ئی داده چه دمړ کولونه وروستوی یې سل کاله مړوساته

﴿ثُمَّ بَعَثْنَا﴾ سل کالو نه بعد ژوندې شو او عمر یی په وخت دوفات کښې څلویښت کاله وو او په بل روایت کښې دی چه پنځوس کاله ؤو او چه جوندې شو نو په هیئت دخلویښتو یا پنځوس کالو باندې ؤو او بچی ئی بوډاگان ؤو ، او د ابن عباس ؓ نه مروی دی . هرکله چه دې ژوندې شونو په حمار باندې سورشو او خپلې محلې ته لاړ ، نوهیڅ چا نه پیژندلو . یوه رنده بودئ وه دشپږ شلوکالو (۱۲۰) هغې ته چا وویل چه عزیز (علیه السلام) راغی نو هغې وه ویل چه سل کاله شوی دی چه هغه زمونږ ته جدا شویډې ، او وې ویل چه عزیز ﷺ مستجاب الدعاء وو که چرې دا عزیز ﷺ وی نو ماته دې دعاء وکړی چه زما په سترگو کښې نظر راشی نوزه به یې وپیژنم ، نو عزیز ﷺ دعاء وکړه او په سترگو ئی ورته لاس رابښکلو نو دا رنده بودئ بیبا شوه او عزیز ﷺ ئی وپیژندلو او عزیز ﷺ یو زوی چه عمر ئی دسلو کالونه زیات ؤو هغه خپل پلار عزیز ﷺ په هغه نشانې سره وپیژندلو چه د دواړو اوږو په مینځ کښې یې وه چه تورنشان په شان د شکل هلالی ؤو ، اوبخت نصر چه کله غلبه کړې وه په بیت المقدس باندې نوبیت المقدس ئی هم مسمار کړې ؤو او دتورات نسخی ئی سیزلې وی او ډیر لږو کسانوته توراۃ یاد ؤو نو حضرت عزیز ﷺ بنی اسرائیلوته دتورات صحیح تلاوت وکړو او صحیح نسخه ئی ورته ولیکله نوبنی اسرائیل پدې سره ډیر زیات خوشحاله شو او دده سره ئی ډیر محبت شروع کړو او په محبت کښې ئی دومره افراط وکړو چه حضرت عزیز ﷺ ته یې ابن الله ویل شروع کړه .

﴿قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضُ يَوْمٍ﴾ حضرت عزیز ﷺ چه کله ژوندې شو نوالله ﷻ ترینه تپوس وکړو چه تاڅومره وخت تیر کړو؟ نو ده وویل چه پوره یوه ورځ یا بعضې ورځ ځکه چه دې مرکیده نوهغه وخت دضحیٰ ؤو او بیا چه کله را ژوندې شو نو دا وخت دماز ډیگرو ؤو نوده خیال وکړو چه دا هغه یوه ورځ ده نو چونکه اکثرې حصې د ورځې ته پوره ورځ ویلې شی او په حقیقت کښې پوره ورځ نوی ، نوددې وجه نه ئی اول یوماً ویل او بیانی ﴿بَعْضُ يَوْمٍ﴾ ویل ، نوالله ﷻ ورته وفرمایل چه دا هغه یوه ورځ نه ده بلکه په درمیان کښې سل کاله (۱۰۰)

تیر شویدی، سوال واردیږی چه دا خو کذب شو اونبی خو د کذب نه معصوم وی، جواب دا دې چه دا اخبار دخپل علم نه وو او د واقع نه نوؤ اودخپل علم سره خومطابق دې نوخبر دخپل مخبرعنه سره مطابق شو نو کذب نه شو اوددې نظیرهغه دې چه نبی ﷺ په قصه دذوالیدین کنبې فرمایلی ؤو (لم اقصر ولم انس) بعضې علماء وائی چه دلته حقیقت دکذب راغلیدی خکه چه خبره د واقع نه مخالف ده خوپدې کذب کنبې مواخذه نشته لکه په سهو او نسیان کنبې چه مواخذه نشته، لیکن جواب اول اصح دې .

﴿فَاقْظَرِ إِلَىٰ طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ﴾ طعام اوشراب غذا ده نو دا په منزله دروح ده، او ارواح نه خرابیږی نو طعام اوشراب خکه نه ؤو خراب شوی، دطعام نه مراد چا ویلی دی چه غنې (انگور) دی اوچا ویلیدی تین (انخر، انجیر) دی اودشراب نه مراد عصیر العنب یالبن دی.

﴿لَمْ يَتَسَنَّهْ﴾ دلته «ها» اصلیه ده اومجزومه ده، «يقال ساهت فلان»، چاویلی دی چه «ها» په اصل کنبې نون وو او اصل ئی «لم يتسنن» ؤ کمايقال هاء مسنون، اوکله چه درې حروف متجانس جمع شی نویوترینه په حرف علت سره بدلیږی «کما قال تقطعت» اصله تقطعت او «دشاه» اصله «دشها» دلته «يتسنن» نون اخیریه (ياء) سره بدل شو او (ياء) په الف سره اوالف دجزم په وجه حذف شوې دې او (هاء) دسکته لپاره ده نو (لم يتسنه) ترې جوړ شو.

﴿وَأَنْظَرِ إِلَىٰ حِمَارِكَ﴾ حمار خاورې شوې وو هډوکی ئی جدا جدا شوی ؤو نوچه الله ﷻ ورته حکم وکړو نوهغه جدا جدا شوی هډوکی . دخپل خپل خائ سره ولگیدل او اعصاب اورگونه پرې راغلل او بیا پرې لباسه غوښه خرمن راغلل او حضرت عزیر ؑ ورته کتل او مشاهده ئی ورله کوله او بیا پکنبې روح راغې نورا پورته شو اوخپل آواز «ره قا» ئی وکړو.

﴿وَلَتَجْعَلَكَ﴾ واؤ زانده دې، یامناسب معطوف علیه ورله مقدر دې مثلاً، «اريناك ذالك لتعلم قدر قدرتنا وَلَتَجْعَلَكَ (الایه)، «تَنْفِيْزُهَا» دزمکې نه راپورته کول اوخوزول. ﴿قَالَ أَغْلَمُ﴾ دلته مراد دعلم نه مشاهده ده

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ قَالَ

اوکله ۱، چې اوونیل ابراهیم ای څمارباماته اوبنایه چې څرنگ ته ژوندي کوې مري نو الله او فرمايیل

اَوَلَمْ تُوْمِنُ قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِيْ

چې ولې ستايقين نشته څه، نو اويل ابراهيم ولې نه بلکه يقين مې شته دې ليکن غواړم چې تسلي اوشي د زړه ځنا

قَالَ فَعَزَّزْتُ مِنْ الظَّيْرِ فَصَرَّهُنَّ اِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ

اوفر مايل الله پس او نيسه څلور د مرغانو نه پس را تر دې نې کره خپل ځان ته بيا کېده په هر يو جدا جدا غر باندې د دوی نه

جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يٰۤاَيُّنَكَ سَعِيًّا وَاَعْلَمُ اَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيْمٌ

يوه حصه، بيار اوبله دوی رابه شي تاته په منډه، اوبوه شه چې بېشکه الله زور آور او حکمت والادي

﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ ارْنِيْ كَيْفَ تُنْخِیْ﴾ دا دريمه قصه ده او مرتبه ده په اول قانون باندې، چه د ابراهيم ﷺ داسوال ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ ارْنِيْ كَيْفَ تُنْخِیْ اَلْمَوْتِ﴾ په ظاهر کښې تردد دې چه مشابه دې دظلمه سره، اوجواب دالله ﷻ او مشاهده داحياء، اخراج من الظلمت الى النور دې، او دحضرت ابراهيم ﷺ داسوال چه «رب ارني كيف تحي الموتى» د شك دوجي نه ندې بلکه دوی ته د قدرت على الاحياء پوره پوره يقين وو خو د کيفيت مشاهده کولو يې شوق وو دمزيد تسلي او اطمینان لپاره او ددې وجې نه په حديث کښې دنبي کریم ﷺ ارشاد دې چه: ((نحن احق بالشك من ابراهيم)) يعني دحضرت ابراهيم ﷺ شك نه وو که چېرې وې نومونږ به شك وې ليکن زمونږ خوش نشته دې نو د ابراهيم ﷺ شك هم نه وو او د «نحن» نه مراد يا خو معشر الانبياء دی سوی د ابراهيم نه او يا ترينه مراد امت محمدیه دې يعني هرکله چه دنوروانبياءو شك نشته دې يا د امت محمدیه شك نشته دې نو دحضرت ابراهيم په طريقه اولی سره شك نشته دې، ځکه چه دده په حق کښې وارد دی ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُسُدَهُ مِنْ قَبْلُ﴾ او دارنگه يې فرمايلي دی:

﴿وَكَذٰلِكَ لَرٰى اِبْرَاهِيْمُ مَلٰٓئِكُتِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَلَيَكُوْنَنَّ مِنَ الْمُوقِنِيْنَ﴾ او ددې حقيقت د اظهار لپاره الله ﷻ ترينه تپوس کوی ﴿قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْ﴾ «ای آئسل ولم تؤمن»، يعني آيا ته داسوال لدې وجه نه کوي چه ستايقين نشته دې. ﴿قَالَ بَلٰى﴾ نوحضرت ابراهيم ﷺ وائی چه يقين مې شته دې خوتپوس ددې لپاره کوم چه ﴿وَلٰكِنْ لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِيْ﴾ چه دسترگوپه مشاهده مزید اطمینان مې راشی او علم يقيني او مشاهده دواړه راته حاصل شی، علم اليقين او عين اليقين مجموعه زياته قوی وی دیونه، نو دا سوال جواب ددې لپاره ذکر شو چه په سامعینو کښې دحضرت ابراهيم ﷺ په باره کښې دچا څه غلط فهمی پيدانه شی.

﴿قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطُّغُرِ﴾ څلور مارغان پشان دڅلورو هغه عناصرو دی چه انساني بدن ترينه جوړ شويدي نو ددوی تفريق اوجمع دحشر نشر نمونه ده، مفسرين وائی چه دا څلور مارغان ، طاؤس، چرگب ، کارغه او کونتره دی.

﴿فَصُرْهُنَّ إِلَىكَ﴾ صرهن په دوه معانيوسره راځي يو په معنی دقطع کولوسره اودويم په معنی دضم کولوسره، دلته دويمه معنی زیاته مناسبه ده، يعنې خپل ځان ته ئی نيژدې کړه چه کمال معرفت ئی درته حاصل شی او اشتباه درته رانه شی.

﴿ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ دَلَّةً مَّخْبِيَةً﴾ عبارت مقدر دې چه «اذمجن واخلط لهن وریشن ثم اجعل — الايه» .

الله ﷻ حضرت ابراهيم عليه السلام ته وفرمايل چه دا مرغان خپل ځان ته نيژدې کړه اونه ئی وپيژنه اوبیائی ذبحه کړه اوسرونه ئی دځان سره وساته اوغوښې، هډوکي ، ریش (بټرې) ئی یوځای خلط کړه دقيمي پشان اوبیائی لږلږ په غرونو باندې کيږده اوبیائی راوبله. ﴿بِأَيِّنْكَ سَعْيًا﴾ نو دا به تاته په منډو راشی د «سعی» نه معلومیږي چه په الوتوسره به نه راځي بلکه په زمکه باندې به روان رازی.

﴿أَنَ اللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ الله غالب دې په هرڅه قدرت لری اویه هرکار کښې ئی ډیر حکمتونه وی .

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَتَتْ سَبْعَ سَائِلٍ
مثال د دهغه کسانو چې خرج کوي مالونه خپل په لار دالله کښې پشان دهغه دانې دې چې زرغون کړې او دې
فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِّائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضْعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ
په هر وېدې کښې سل دانې وي ، او الله دوچندور کوي هغه چاته چې اوغواړي، او الله واسع دې فضل دده، عالم دې
الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتَّبَعُونَ مَّا
هغه کسان چې خيرات کوی خپل مالونه په لار دالله کښې بيا نه تابع کوي اونه لپري دوی په هغه څيز پسې

أَتَقْتُلُوا مَنَّا وَلَا آذَىٰ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ
چې دوى خبرات کړې وي بارول داحسان، اونه رسول دآزار، مقرر دې ددوى دپاره اجر ددوى په نيزدرب ددوى
وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۝ قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ
اونشته هيڅ ويره په دوى (دکموالي دنواب، اونه به دوى غمزن وي، خبره خوږه اونرمه اوبخښنه سانل تلکه به يې ادبي الحاح اوکړي
خَيْرٌ مِّنْ صَدَقَةٍ يَتَّبَعَهَا آذَىٰ ۖ وَاللَّهُ غَفِيٌّ
ډېره غوره ده دهغه صدقې اوخيرات نه چې په هغې پسې وي آزار رسول، اوالله غني ده حاجت نه لري ستاسو صدقونه،
حَلِيمٌ ۝ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَبْطُلُوْا صَدَقٰتِكُمْ بِالْمَنِّ
صبرناک دې . چلنى نه کوي په سزا ورکولو کښې، اې ايمان والو! مه بريادوى خپل خيراتونه په بارولو داحسان
وَلَا آذَىٰ ۖ كَالَّذِيْ يَتَّبِعُ مَالَهُ رِيَاءً ۖ التَّائِبُ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ
اورسولودآزارسره، په شان دهغه سړي منافق، چې خرچ کوي مال خپل دپاه دخودنې خلغونه اوايمان نه لري په الله
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ۖ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ ۖ فَاَصَابَهُ وَاِيلٌ
اوبه ورځ آخرت، پس مثال دده په شان دخويه کانزي (تپې) دې چې په هغې ښاوره وي پس ورسپړي دې ته سخت باران
فَتَرَكَهُ صَلْدًا ۖ لَا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا
پس پرېږدي دې لره صفاستره، دوى به نه قادرېږي په هيڅ خيزدثواب دهغه عملونو چه دوى کسب کړې وؤ
وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِيْنَ ۝
اوالله هدايت نه ورکوي قوم کافرانوته .

﴿مَثَلُ الَّذِيْنَ يُطِغِقُوْنَ اٰمَواٰهُمْ﴾ «اى مثل نفقه الدين»، ددينه بعد مسئله د اتفاق فى سبيل الله ذکر کيږي په تفصيل سره، پدې آيت کښې په اخلاص نيت سره دالله تعالى لپاره دهغه په لاره کښې دخرڅ کولو ترغيب دې چه په ضمن ديو مثال کښې بيانېږي، او دهغې حاصل دادې چه په اخلاص سره دصدقې مثال داسې دې چه څوک يوه دانه په زمکه کښې واچوي اودهغې نه اووه ۷ بوټي ښاخونه پيداشي اوپه هر بوټى اوښاخ کښې خوشه (وگې)، وى اوپه هره خوشه کښې سل (۱۰۰)، دانې وى نو د يوې دانې نه اووه سوه (۷۰۰)، دانې جوړې شي، نودغه شان د

۱ - اتفاق کښې دريا، اومن داجتناب حکم

اخلاص والا صدقې نه اووه سوه (۷۰۰) نیکې جوړېږي اودا ادنی درجه ده.

﴿وَالَّذِينَ يُضَعِفُونَ لِمَنْ يُشَاءُ﴾ یعنې اووه سوه خوملاوېږي لیکن که چېرې د صدقه کونکې تقوی او اخلاص او د مال پاکیزگی چه خومره زیاتېږي نو اجر او ثواب به نور هم زیاتېږي. اوضعف په اصل لغت کښې زیادت غیر محصوره ته وائی یعنی د زیادت څه حد نشته

﴿الَّذِينَ يُضَعِفُونَ أَمْوَالَهُمْ﴾ په دې کښې دهغه امورونه دېچ کیدلو حکم دې چه په هغې سره صدقه باطلېږي یعنې «من، اذی» په چا باندې د صدقې په وجه سره احسان اړول یا ورته تکلیف رسول په طعن وغیره سره لکه خدمت اخستل شو.

﴿قَوْلٌ مَعْرُوفٌ﴾ یعنې سائل ته نرمه خبره کول، او که سائل په سوال کښې سخته لهجه اختیار کړې نو هغه ته مغفرت او بخشش کول اگر که صدقه ورته ورته کړې دا افضل دې دهغه صدقې نه چه د «من او اذی» سره وی.

﴿وَالَّذِينَ غَنُوا﴾ یعنې الله ﷻ غنی دې نو د ځان لپاره ستاسو نه صدقه نه غواړي خوستاسو د دنیوی او اخروی فاندې لپاره تاسوته د صدقې حکم کوی.

﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَبْتَغُوا صَدَقَتِكُمْ﴾ یعنې صدقه او خیرات بریادېږي په «من او اذی» سره ﴿كَالَّذِي يُفِيضُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ﴾ دا دهغه صدقاتو بیان دې چه په هغې کښې شرط د صحت نوی موجود یعنې ریا، او کفر، دواړه یا یو، او په ماقبل آیت کښې بیان دهغه صدقاتو وو چه شرط د صحت پکښې موجود وو خوش شرط د بقاء پکښې نه وو یعنې په من. اذی، سره بریاد شوی وو ((رثاء الناس)) مفعول له دې دینفق لپاره ﴿وَلَا يُؤْمِنُ﴾ مراد ترینه کافر او منافق اعتقادی دې، یا د امعنی ده چه یقین نه لری په ثواب د آخرت.

﴿فَمَثَلُ صَفْوَانٍ﴾ دا مثال د صدقې دریا کار دې، او ضمیر دریا صدقه کونکې ته راجع دی «صفوان» صافه او ښویه گټې ته وائی چه په هغې کرونده نه کیږي نودغه شان ریا، کار ته صحیح فائده نه رسی، او د ریا کار ستایلی کیدل په شان دهغه خاورو دی چه پدغه ښویه گټې باندې وی چه یې فاندې وی، او په آخرت کښې د اجر او ثواب نه محروم پاتې کیدل پشان د سخت تیز باران دی چه دغه گټه صفا پرېږدي ﴿صَلْدًا﴾ هغه گټه چه بالکل صفا وی او گرد او غبار پرې نوی ﴿لَا يَقْدِرُونَ﴾ یعنې ددې عمل به ورته هېڅ اجر او ثواب نه ملاوېږي اگر که دوی پدې طمع وی چه مونږ نیک عمل کړېدې ﴿وَالَّذِي لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ﴾ مراد

دادې چه دوى ته په آخرت كېنې ثواب نه وركوى، يا دا چه په دنيا كېنې ورته د ايمان توفيق نه وركوى او جبراً ورته هدايت نه وركوى.

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ اِتِّعَاءً مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْمِيَّتًا مِّنْ اَنْفُسِهِمْ

اومثال ۱ دغه خلق چې خيرات كوي خپل مالونه دپاره دطلب درضا دالله اودوچي ديقين نه دنفسونودوى نه

كشال جنة ۲ يروية ۳ اصابها ۴ وابل ۵ فالت ۶ اكملها ۷ ضعفين ۸

پشان ديو باغ دې چې په اوچته زمكه باندې وي چې اورسيږي دپته باران ډېر، نور كړي داباغ ميوې خپلې دوجند

فان لم يصبها ۱ وابل ۲ قتل ۳ والله بما تعملون بصير ۴ ايود ۵

بس كچري اونه رسي دپته ډېر باران نو ډېر څه يعنې لپياران ورله كافي دي، اوالله ستاسو عملونه ښه ويني. آيا خونوي

احدكم ان تكون له جنة ۱ من نخيل ۲ واعناب ۳ تجرى ۴ من تحتها الانهر ۵ له

يوكس په تاسو كېنې داخبره چې دى دله لره باغ دكهجورو اودانگورو، بهيږي لاندې ددپته نهرونه، دده دپاره وي

فيها من كل الثمرات ۱ واصابة الكبر ۲ وله ذرية ۳ ضعفاء ۴

پدې باغ كېنې نورې هر قسمه ميوې، اورسيدلي وي دده ته يوه والى، اودده دپاره اولاد وي ضعيفان يعنې ماشومان

فاصا بها ۱ اعصار ۲ فيه ۳ نار ۴ فاحترقت ۵ كذلك ۶

پس پدې حالت كېنې اورسي دې باغ ته تيزباد ډېر كړى چې پدې كېنې اور وي نوپس داباغ اوسيږي، دغه شان

يَبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ۱

بيايوي الله ستاسودپاره آياتونه دپاره ددې چې تاسوفكر او كړئ

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ۱ دا دويم مثال دې د اخلاص والا نفقي لپاره، دا دواړه

مثالونه د يو ممثل لپاره دى، بعضې مفسرين وائي دا دويم مثال دهغه صدقي لپاره دې چه

دجهد او ددعوت ددين نه علاوه په بل مصرف خير كېنې وشى، او ماقبل مثال دهغه صدقي

لپاره وو چه د جهاد اودعوت دين اواعلاء دين لپاره وشى لكه قرطبي دمخكېنې آيت په

تفسير كېنې وائي: «بيان مثال لشرف النفقة في سبيل الله ولحسنها».

د اونهاسی کروړ «یوکم پنځوس کروړو» ثواب ثبوت

ابن کثیر اوصاحب د روح المعانی د تیرشوی آیت په تفسیر کښی حدیث د اتفاق فی سبیل الله نقل کوی چنانچه روح المعانی وائی چه دعلی ؑ اوبوالدردا ؑ ابوهیرة ؑ عمران بن حصین ؑ ابوامامة ؑ عبدالله بن عمر ؑ اوجابر بن عبدالله ؑ نه روایت دې چه حضور ؑ فرمایلی دی چه څوک نفقه ولیږی دالله تعالی په لار کښی اوپه خپله په کور کښی پاتې شی اودالله ؑ په لار کښی لار نه شی نوده ته دهرې یو روپی په بدله کښی اووه سوه (۷۰۰) روپی اجر ملاویږی اوڅوک چه په خپله دالله ؑ په لار کښی لارشی اونفقه وکړی دالله ؑ په لار کښی اودالله ؑ په رضا کښی نو دده لپاره دهرې روپی په بدله کښی اووه لاکه (۷۰۰۰۰) روپی اجر دی.

((وَعَنْ مَعَاذِ بْنِ جَبَلٍ ؓ إِنَّ غَزَاةَ الْمُتَّقِينَ قَدْ خَيَّاهُ اللَّهُ تَعَالَى لَهُمْ مِنْ خَزَائِنِ رَحْمَتِهِ مَا يَنْقَطِعُ عَنْهُ عِلْمُ الْعِبَادِ)). اوپه ابوداؤد کښی دحضرت معاذ ؓ روایت پدې الفاظوسره دې ((قال رسول الله ﷺ إِنَّ الصَّلَاةَ وَالصِّيَامَ وَالزَّكَاةَ عَلَى السَّفْعَةِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ بِسَعْمَانَةٍ صَعْفٍ)). نو وه سوه چه په اووه لاکه کښی ضرب شی نویوکم پنځوس کروړه ترینه جوړیږی، پدې حدیث باندې ابوداؤد سکوت کړیدې نوقابل احتجاج دې او زبان بن فائد راوی ضعیف دې لیکن شدت ضعف «چه کذب او اتهام کذب دې» هغه پکښی نشته بلکه دده په حق کښی صدوق ویلې شوی دی، نو دا دویم مثال دهغه اتفاق دې چه په غیر دجهاد کښی وی.

﴿أَتَيْتَنَاهُ مَرْصَاتٍ آلِهَةٍ﴾ یعنی مقصود ئی طلب درضاء الهی وی دا مفعول له دې چه دده دحصول لپاره فعل مذکور شوی دې. ﴿وَتَلْبِيَّتًا﴾ په معنی دتبیقنا سره دې یعنی دزړه یقین ئی وی دالله ؑ په وعدو باندې نو ځکه اتفاق کوی، نو دا هم مفعول له دې چه دده دوجود لوجه نه فعل مذکور شویدې یا د﴿تَبِيَّتًا﴾ معنی کلکوالې دې یعنی نفقه کوی لپاره دمحم کولو اولکلکولو دزړونو په ایمان اودین باندې ځکه چه صدقه سبب دې لپاره دتبیثت په ایمان اودین باندې. ﴿بِرَبْوَةٍ﴾ «وبوه» وایی ((ما ارفع من الارض لاماءَ لَهَا)) ته، یعنی غونډی، اوتشبهه د ربوة سره لدې وجې نه ورکړې شوه چه دهغې ونې ځانسته ښکار یږی او دکثرت حرارت اوبرودت نه په امن کښی وی نونما په کښی ډیره وی، اوکه د اوبو قلت وی نود ونو د وچ کیدلو خطر نه وی «وابل» مطر شدید ته وائی او «فَطْلًا» شبنم ته وائی، خودلته ترینه مراد

مطرقلیل دې څکه شبنم «پرڅه» د فصل لپاره کافی نوی، حاصل دادې چه څوک چه صدقه وکړی اومقصودنی (۱)، طلب درضاً الهی وی او ریاً نی مقصودنوی (۲)، اوکلک والې نی په ایمان اودین مقصود وی نوډه ته دا نفقه خامخا نفع ورکوی نوکه دواړه شرطونه په کمال درجه کښې وی نواعلی نفع به ورته ملاویږی، نو داپه مثل د «وابل» شو اوکه چرې په کمه درجه کښې وو نو دا د «طل» مثال شو.

﴿أَبُوذَآءُ أَحَدُكُمْ﴾ دا مثال دې دهغه چالپاره چه خپل صدقات بریاد کړی په من او اذی ریاء سره. مطلب نی دادې چه لکه دیوسړی باغ دې: کهجورې، انګور هرقسم میوې په کښې وی اودا سړې په خپله بوډا وی ګټه مزدوری نشی کولې او اولاد نی ماشومان وی، خرچه ترینه غواړی او ګټه نشی کولې نو ددې سړی لویه اسره اوسرمایه دا باغ دې نو آیا په داسې حال کښې څوک دا خبره پسندکوی چه پدې باغ باندې داسې هوا اوسیلن راشی چه په هغې کښې اورهم وی او دا باغ وسوزوی او والوزوی نی، دغه شان اعمال صالحه خصوصاً صدقه د انسان لپاره لویه سرمایه ده، اوانسان ورته ډیر محتاج وی، نوکه داسرمایه دریاء اومن او اذی یا د شرک اوبدعت په هوا سره ضایع کړی نو دا دلوی افسوس ذریعه ده.

د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دې چه دا مثال دهغه چا دې چه نیک اعمال نی کړی وی خوشیطان ورته راشی اوداسې معاصی ترینه صادرکړی (لکه شرک بدعت) چه اعمال نی ضائع او بریادشی

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا
ای دایمان خاوندانو! تاسوخرج کړئ دپاک هغه مال نه چې تاسو ګټلې وی اودهغه خیزنونه چې مونږ پېداکړي دې
لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَكْتُمُوا الْخَيْرَ مِنْهُ تَتَّقُونَ وَكَسَبْتُمْ بِأَعْيُنِهِ
ستاسودپاره دزمکې نه. اوتاسو قصد مه کوئ ردي مال نه چې دپنه تاسوخرج کړئ اوحال داوي چې تاسو یی پخپله نه اخلئ
إِلَّا أَنْ تَقِضُوا فِيهِ ۖ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَمِيدٌ
مګر داچې تاسوجشم پوښي اوکړئ په هغې کښې، اوبوهه شی چې بېشکه الله بې حاجته دې ستانېلي شوې دې

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِّنْهُ

شیطان تاسو وړیو د تنگدستی نه او امر کوي تاسو ته د بخل، او الله ستاسو سره وعده کوي د بڅښنې د خپل طرفه

وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

او د فضل (یعنې د ډېر درکول)، او د الله فضل ډېر وسع دی او عالم دی

﴿يَتَأْتِيَ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا﴾ دا امر د وجوب لپاره دی او د دینه مراد زکات مفروضه دی
﴿مِنْ طَيِّبَاتِ مَا﴾ د طيبات نه مراد عمدۀ مال او حلال مال دی او د ﴿مَا كَسَبْتُمْ﴾ نه مراد مال تجارت دی او د ﴿وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ﴾ نه مراد د فصلونو او میوو عشر یا نصف عشر مراد دی او لفظ د «ما» عام دی خضراواتو ته هم شامل دی او قلیل د خمسۀ اوسق ته هم شامل دی، او د ﴿الْخَبِيثِ﴾ نه مراد ردی مال دی او ﴿مِنْهُ﴾ متعلق دی د «تفقون» پورې او هغه حال دی د فاعل د «تیموا» نه، یعنې د الله په نوم باندې عمدۀ مال ورکوي او ردی مال مه ورکوي.

او د ردی تفسیر دادي چې ﴿وَأَنْتُمْ بِقَاعِذِهِ إِلَّا أَنْ تَقْعُضُوا﴾ له دې نه چشم پوښی اوسامحه مراده د «الشَّيْطَانُ يَعِدُكُم» دا د وعید نه مشتق دی په معنی د یرولو سره.

﴿وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ﴾ فحشاء هر بد او قبیح قول او فعل ته ویلې شی، دلته ترینه مراد بخل دی ﴿وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ﴾ دا د وعدۀ نه مشتق دی په معنی د وعدي کولو سره ﴿مَغْفِرَةً﴾ د آخرت سره تعلق لری ﴿وَفَضْلًا﴾ د دنیا سره تعلق لری چې په مال کښې ئې برکت و اچولې شی.

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ

ورکوي پوهه، علم د دین هغه چاته چې خوښه ئې شي، او چاته چې ورکړې شي حکمت نویه تحقیق سره ورکړې شوه ته

خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذْكُرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ

خیر، ډېر، او نصیحت نه قبليو مگر د عقل خاوندان. او هغه چې تاسو څرګند کړئ د خیرات نه یا لارم کړئ په ځان څه نذر

فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ

پس بېشکه الله عالم دی په هغې، او نښته دې ظالمانو د پاره هیڅوک مددګار. کچرې تاسو بېکاره وړکوي خیراتونه

فَوَيْحًا هِيَ وَإِنْ تُخَفُّوْهَا وَتَوَدُّوْهَا الْفُقَرَاءُ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ

نږدېر څه کاردې دا، او که تاسو ئې پټوي او ورکوي ئې فقیرانوته نو دا ډېر غوره دی ستاسو د پاره.

وَيَقْرَأُ عَنْكُمْ مِّنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

اولري به کړي ((الله تعالی پدې سره)) ستاسو نه بعضي گناهونه ستاسو، او الله ستاسو په ټولو عملونو خبردار دي

﴿يُؤْتِي الْحِكْمَةَ﴾ د حکمت ډیرې معاني دي ((معرفة بالقرآن، فقه في القرآن، الاصابة في القول والفعل، تحقيق في العلم، تدقيق في العلم، توفيق في العمل)) یعني چا ته چه الله ﷻ د دیني کارونو مثلاً صدقه ورکولو پوهه ورکړې چه په کوم نیت سره، د کوم مال نه، چاته، په کومه طریقي سره، ددې امورو علم او د عمل توفیق ورکړې نوده ته خیر کثیر ورکړې شو، ابو الیث ﷺ فرمائی چه الله تعالی ټولې دنیاته متاع قلیل ویلې دي او علم ته ئی کثیر ویلی دي.

﴿وَمَا أَنْفَقْتُمْ﴾ پدې آیت کښې بیان د ضابطې کليې کيږی یعنی چا چه په کومه طریقي سره نفقه یاندر ورکړو مثلاً په جائزه طریقه یا ناجایزه طریقه، یا قلیل یا کثیر نو دهغې مطابق به ورته بدله ملاویږی، اتفاق دادي چه په خان ئی لازم کړې نوی بلکه تبرعاً ئی ورکړی.

﴿أَوْ نَذَرْتُمْ مِّنْ نَّذْرٍ﴾ اونذر دادي چه په خان ئی لازم کړی اوداپه دوه طریقو سره کيږی یو دا چه تعلیق ئی وکړی مثلاً که فلانې کارمې وشو یا مریض جوړشو نو دومره صدقه به کوم، ددې قسم نذریه حدیث کښې ذم راغلې دي «یستخرج به من البخیل»، دویم دا چه په غیر د تعلیق نه په خان صدقه یا صوم وغیره لازم کړی.

«وما انفقتم» کښې (ما) متضمن دي معنی د شرط لره اوجزا ئی مقدره ده په قریني د مابعد سره «ای فان الله يعلمها» یعنې الله تعالی ته علم دي چه تاسو په کوم نیت سره صدقه ورکړیده اوجاته مو ورکړیده اوپه کومه طریقه سره مو ورکړیده نو دهغې مطابق به الله ﷻ تاسو ته بدله درکوی ﴿فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ﴾ پدې کښې اشاره ده جزاً اوبدلې ورکولوته.

﴿إِنْ تُبَدَّوْا لَصَدَقَاتٍ﴾ پدې آیت کښې د صدقاتو ورکولو طریقه بیانېږی او د صدقاتو مصرف بیانېږی یعنې د صدقاتو ورکولو دوه طریقی دی: (۱) علانیه ورکول (۲) خفیه ورکول، د دویمې طریقي په حق کښې ئی «خیر» وفرماییل چه دغه افضل ده اوعلماً وائی که چېرې په علانیه کښې بل چاته ترغیب ورکول مقصود و نو بیاعلانیه افضل ده اودارنگه په فرضی صدقه کښې علانیه ورکول افضل دی.

﴿وَتُؤْتُوهَا الْفَقْرَاءَ﴾ دا بیان دمصرف دي، فرضی صدقې خو د فقاړو لپاره خاص دی او نفلی صدقې د فقاړو لپاره خاص ندی خو افضل داده چه دوی ته ورکړې شی.

﴿وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ﴾ یعنی الله ﷻ صدقې په وجه گناهونه معاف کوي

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا

نه دي ستا په ذمه په سمه لار راوستل ددوي ليکن الله سمې لارې ته راوړي هغه څوک چې خوښه نې شي، اوهغه

تُتَّقُوا مِنْ خَيْرٍ فَمَا تَنْفُسُكُمْ وَمَا تَنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءً

چې تاسوي خرج کړي څه مال، نوهغه دخپل ځان دښاندي دپاره دې، اولان نه ده چې تاسو خرج کړئ مگر دپاره دطلب

وَجْهِ اللَّهِ وَمَا تَنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ

درضا دالله، اوهغه چې تاسو خرج کړئ څه مال نوپوره به درکولې شي تاسوته ثواب دهغې اوپه تاسو به

لَا تَنْظُرُونَ ۝ لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ

ظلم نشي کيدې. صدقات دهغه فقيرانو دپاره دي چې بند کړي شوې دي په لار دالله کښې طاقت نه لري

صَرَبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعْقِفِ

دسفر کولويه زمکه کښې. گمان کوي په دوي باندې ناخبره دځال ددوي نه د غني، دوجې دنه کولو دسوال اودطعم د چا نه

تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْكُونُ الْتَّاسِ إِلَّا قَاطًا وَمَا

نه به پېژني دوي لره په نښودڅه ورسره، سوال نه کوي دخلقونه چې راجاپېره شي په چاپېره کيدلوسره، اوهغه

تُتَّقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ۝ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ

چې تاسو خرج کړئ څه مال نوپس بېشکه الله په هغې باندې عالم دې. هغه کسان چې خيرات کوي خپل مالونه

بِالْبَيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ

دشېې هم اودورځې هم په پته هم اوپه نښکاره پس ددوي دپاره اجر ددوي دې په نيزدرب ددوي

وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۝

اونه به وي هيڅ يره په دوي باندې اونه به دوي غمزن وي

﴿لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ﴾ بعضې مسلمانانو خپلو کافرو رسته دارانوته پدې خيال صدقه

نه ورکوله چه دوي به دتنگدستې اومفلسې په وجه په اسلام کښې داخل شي، نوالله ﷻ

وفرمايل چه تاسو خپلو رسته دارو ته صدقه ورکوئ اوصله رحمې ورسره کوئ تاسوته به اجر

ضرور ملاویږی برابره خبره ده چه هغوی په سمه لار رازی اوکنه، او دهغوی په سمه لار باندي راوستل د الله تعالی اختیار دې تاسوته ضرور اجر ملاویږی.

«وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَا نَفْسِكُمْ» یعنې ستاسو د نفقې اوصدقې نه اگرکه محتاجانو ته فائده رسی خو دا دنیوی فائده ده اوپه آخرت کښې د هر چا صدقه دخپل ځان لپاره ده او دبل چالپاره نه ده، نو ددې وجه نه ردی شي مه ورکوی اوعمده ورکوی او «من او اذی» مکوی د آیت مفهوم دادې چه دهر چا صدقې ثواب هغه ته ملاویږی اوبل چاته نه ملاویږی مگر دا که په شرعی طریقه سره ئی بل چاته وښی (دايصال ثواب نفی مرادنده).

«وَمَا تُنْفِقُوا إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ» دا اخباراو شهادت دې دالله ﷻ دطرفه چه دصحابو اتفاق دالله تعالی درضاء لپاره وو، یا دا نفی په معنی دنهی سره ده یعنې نفقه مکوی مگر صرف دالله ﷻ درضاء لپاره یې کوی.

«يُؤْتِ إِلَيْكُمْ» یعنې دهغې ثواب به پوره درکولې شی.

«لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ» دا بیان دمصرف دصدقاتو دې، للفقراء خبر دمبتداً محذوفې دې «ای هذه الصدقات للفقراء - الایه» دا آیت نازل دې په حق د اصحاب صفه کښې چه دوی تقریباً څلور سوه کسان وو، دوی درحقیقت په مسجدنبوی کښې دحضور ﷺ طالبان وو، پدې آیت کښې ددوی بعضې صفات اوعلامات مذکور دی اودغه صفات دهر طالب علم لپاره مناسب دی.

اول صفت اوعلامه یې داده چه «أُخْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» طالب علم به دقیدی پشان پابند وی، دویم صفت ئی دادې چه «لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا» دضرباً معنی دسفر ده، صحابو سفر ځکه نشو کولې چه دکفارو تسلط وو په توله دنیا باندي یا ددې وجه نه چه دوی په ځان باندي جهاد لازم کړې وو نوبل څه کارته فارغ نه وو ((لماقدالزموالانفسهم من الجهاد))، قرطبی، نو طالب علم لپاره پکار دی چه خپل ځان ملازم کړی د طلب علم سره او د بې ضرورته گرزیدلو او چکرونو نه دې ځان وساتی. «تَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْيَاءً» دا دویم صفت اوعلامه ده چه طالب علم دې داسې مستغنی وی چه څوک دده دمال په حال خبرنشی، دجاهل نه مراد هغه دې چه بې خبره وی دحال دقدر دده نه «يَتَعَفَّفُونَ» ددینه مراد ځان بچ کول دی دحرامونه

اودسوال نه ﴿تَعْرِفُهُمْ بِسَمَنَهُمْ﴾ دا څلورم صفت اوعلامه ده، دطالب علم حليه. هيت دې د طالب علمي وی او مظهر د انوارو دعلم دې وی اوچهره دې نورانی وی. ﴿لَا يَسْتَلُونَ النَّاسَ لِحَافًا﴾ دا پنځمه علامه ده «الحافا» دپته وائی چه داسې په زاری اومبالغې سره سوال وکړی چه په سړی پورې ونځلی، را چاپیره شی ترینه، د آیت نه بظاهر داسې معلومېږی چه الحافاً سوال نه کوی او بغیر د الحاف نه سوال کوی. لیکن جمهور مفسرین وائی چه د دې معنی داده چه بالکل سوال نه کوی «متفقون عن المسئلة عفة تامة» (قرطبی) جلالین وائی چه الحافاً مفعول مطلق دفعل محذوف دې چه هغه مرتب دې په ماقبل فعل منفی باندې «ای لایستلون الناس، اصلاً، فیلحقون الحافاً» یعنی سوال بالکل نه کوی اوکه چرې سوال نی کولې نوفر به یی دومره زیات وو چه را چاپیره شوې به وې په راجاپیره کیدلو سره.

﴿فَلَمَّا آتَاكَ اللَّهُ بِمِثْلِهِ﴾ نوالله تعالی به دهغې پوره بدله درکوی.

﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ﴾ پدې کښې ترغیب دې اتفاق ته اویه تقدیم د «لیل» کښې په «هار» باندې اود «سراً» په «علانیة» باندې اشاره ده دپته چه په نفلی صدقاتو کښې اخفاء بهتره ده، اودارنگه پدې آیت کښې تعمیم د اوقاتو د اتفاق ته اشاره ده په ذکر د «لیل» او «هار» سره چه اتفاق په هروقت کښې کیدې شی نه ورته یووخت مخصوص شته دې اونه ورته یووخت ممنوع شته دې نو افراط او تفريط اوتشدید په یوجانب کښې ندې پکار. البته درسوماتو اصلاح او د بدعاتو رد ضروری دې، اوبل پدې آیت کښې اشاره ده تعمیم د احوالوته په ذکر د سراً اوعلانیة سره.

الَّذِينَ	يَاكُونُونَ	الرِّبَا	لَا يَقُومُونَ	إِلَّا كَمَا	يَقُومُ	الَّذِي	يَتَّخِطُّهُ
هغه کسان	اچې خوري	سود نه	به پاسېږي	دقبرونونه	مگرپشان	دپاسيدلودهغه	چاچې ليونې
کړې	وي	ده	لره				
الشَّيْطَانُ	مِنَ	الْمَيْمَنِ	ذَلِكَ	يَاكُونُ	قَالُوا	إِنَّمَا	الْبَيْعُ
شیطان	پیریانو	په	سبب	دمسه	کولو سره	داپه	سبب ددې
سره	دې	چې	دوی	(یعنی	سودخورو)	به	ونیل
چې	یقیناً	بیع					

مِثْلُ الرِّبَا ۚ وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا ۚ فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ

خویشان درېواده. اوحالاتکه چې الله بيع حلاله کړې ده اوربې نهې حرامه کړې ده. پس هغه څوک چې راشي هغه ته نصيحت

مِّن رَّبِّهِ فَانْتَهَىٰ فَلَهُ مَا سَلَفَ ۚ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ ۚ

دطرفه درب دده نه نو دې منع شي پس ده لره دی هغه چې مخکې تیر شوي وو. اوکار دده الله ته حواله دې

وَمَنْ عَادَ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝

اوڅوک (ا) چې واپس شي (سودخورلوته) نوپس دغه کسان خاوندان داور دي. دوی به پدې کبې همېشه وي

يَعْتَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُرِي الصَّدَقَاتِ ۚ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ ۝

بې برکته کوي الله مال دسود اوزياتوي اورکتي کوي مال دخيرات. اوالله محبت نه کوي دهرغت کافرگناهنگار سره

﴿الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَرْبًا﴾ دا زجر بيانېږي هغه خلقو ته چه دالله تعالى په لارکېښې خړج

نه کوي اوقرض حسنه ورکولو ته هم تيارنه وي. بلکه په قرض باندې سود اخلي ، «ياکلون» په

معنی د «ياخذون» سره دې چه سود اخلي ،ليکن چونکه مقصود اعظم اکل دې د اخذ نه

نوددې وجه نه «ياکلون» ذکرشو. اوربې په اصل لغت کبې مطلق زيادت ته وائي. اوپه عرف

دشرع کبې هغه زيادت دې چه دمعاضه ماليه په مقابل کبې نه وي مثلاً ديوې روپۍ په

بدله کبې دوه روپۍ اخستل ربۍ ده او ديوې روپۍ والا کپړه په دوه روپۍ خرڅول ربۍ نه ده

ځکه دا زيادت ديو درهم دمعاضه ماليه په مقابل کبې دې.

﴿لَا يَقُومُونَ﴾ ای من قبورهم يوم القيمة ﴿إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي﴾ «ای الا قياماً کقيام

الذی — الايه». پدې آيت کبې دسود خور دقيامت په ورځ دقبرونو نه د پاسيدلو مخصوص

علامه ذکر شوې ده. هغه داچه دوی به دقبرونونه دليونو په شکل پاسيږي يا پشان دهغه چا چه

پيريان پرې راغلي وي. اوسمه لار اوجهت نه پيژني. دا صرف ددوی د تذليل لپاره نښه ده

اوسزانی علاوه ده او ﴿كَمَا يَقُومُ﴾ نه مراد دادې چه دوی به عين ليونی نه وي چه احساس او

ادراك دعذاب نشی کولې. اودا علامه ددوی لپاره ځکه مقررشوه چه دوی په دنياکبې په

مال پسې ليونی وو نوسزانی دجرم سره مشابه ده.

﴿يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْأَمْسِ﴾ يتخبط د تخبط نہ مشتق دی او تفعل پہ معنی دفعل سرہ دی او خط پہ اصل کنبی ہفہ رفتارتہ وائی چہ مُتَسَّق نہ وی کلہ یو طرف تہ اہوی کلہ بل طرف نہ اودا دحواسو دخرا بیدلواوگہوہ کیدلو پہ وجہ کیری، او دا ہم یوقسم جنون دی، نوددی وجہ نہ د﴿یتخبطہ الشیطن﴾ داسی ترجمہ ہم کیدی شی چہ ددہ حواس خراب کری وی شیطن، پیریانو او داسی ترجمہ ہم کیدی شی چہ لیونہی کیری وی دہ لہر شیطن «من المس» مس، لاس لگولوتہ وائی او اطلاق ئی پہ جنون باندی کیری حُکہ مس شیطانی سبب دجنون دی صاحب دروح المعانی وائی چہ دا خبرہ مخالفہ نہ دہ دقول د اطباؤ سرہ چہ سبب دجنون لپارہ فساد داخلاق او غلبہ دسوداء وی حُکہ چہ دغہ ورتہ سبب قریب دی اومس ورتہ سبب بعید دی، شیخ الہند رحمہ اللہ ترجمہ داسی لیکي: (جس کے حواس کھودے ہو جن نے لپٹ کر،

نو د آیت ترجمہ دادہ چہ لیونہی کیری وی دہ لہر شیطن پہ سبب دمسه کولوسرہ یا بی دہ دہ حواس خراب کری وی شیطان پہ سبب دجنون سرہ او د دی آیت نہ علماؤ دا ثابتہ کریدہ چہ انسانانو باندی پیریان راتلی شی او دہغہ پہ ژبہ یا بدن کنبی داسی تصرف کولی شی چہ ہفہ پری پوہ نہ شی

﴿إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الْرِبَا﴾ مقتضی دظاہر داوہ چہ داسی ئی ویلی وی «انما الربو امثل البیع» خو دوئ تشبیہ معکوسہ کرہ، د استہزاء او الزام لپارہ، چہ بیع خوہم پشان د ربوا دہ نوکہ چری ربوا حرامہ وی نوپکار دہ چہ بیع دی ہم حرامہ شی، نواللہ تعالیٰ پہ دوئ رد کوی «واحلَّ الله البيعَ وحَرَّمَ الربو»، چہ مثلیت نشتہ دی حُکہ چہ اللہ تعالیٰ بیع حلالہ کیری دہ او ربوایی حرامہ کیری دہ

﴿فَلَهُ مَا سَلَفَ﴾ یعنی چاتہ چہ داللہ تعالیٰ دطرفہ وعظ راغی او د ربوا دحرمت حکم ورتہ معلوم شو اوربوا بی پرینبودلہ نومخکنبی جرم یعنی دحرمت نہ مخکنبی ئی چہ کومہ ربوا کیری دہ نوہفہ جرم ورتہ معاف دی او دارنگہ ہفہ مال چہ پہ ربوا سرہ بی اخیستی دی ہفہ ئی ملکیت دی ﴿وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ﴾ یعنی دباطن امری اللہ تعالیٰ تہ حوالہ دی او اللہ عزوجل نہ معلوم دی چہ ربوا ئی پہ اخلاص سرہ پرینبودلی دہ یا پہ نفاق سرہ یا دا چہ پہ مستقبل کنبی دہ حال اللہ تعالیٰ تہ حوالہ دی چہ دربوا نہ ئی بیج ساتی یانہ ﴿وَمَنْ عَادَ﴾ دعود نہ مراد عود دی دحرمت نہ حل تہ ﴿يَمْحَقْ اللَّهُ الرِّبَا﴾ یعنی مال دربوا اگرکہ پہ ظاہر کنبی ذیر وی خوہیغ برکت پکنبی نوی کلہ پہ دنیا کنبی عنقریب تباہ شی او کہ تباہ نہ شی خو د

مالک لپارہ د راحت اوسکون ذریعہ نہ گرجی اوبرکت پکنبی نوی اوکھ صدقہ ترینہ وکری یا حجاج یا بل خہ کار د ثواب پری وکری نو ثواب پری نہ ملاویری او د مال فائدہ خوصرفہ مہ اداہ چہ د راحت اوسکون ذریعہ شی یا د ثواب او د اجر د آخرت ذریعہ شی اوپہ مال درپا کنبی دا دواہ کارونہ نشته، نو دغسی مال کہ چری پہ ظاہر کنبی ہلاک نشی لیکن در حقیقت ہلاک دی، او د دے بالمقابل ہفہ مال چہ حلال وی نو د ہغی نہ زکوۃ او صدقات ورکولی شی، نو دغہ مال ترقی کوی او کہ پہ ظاہر کنبی لہ وی خویرکت پکنبی دیروی اود راحت اوسکون ذریعہ وی او د صدقی ثواب نی ملاویری۔

﴿تَكْفَارُ﴾ ہفہ خوک چہ ربوا حلالہ گنری۔ ﴿اٰثِمُ﴾ چہ ربوا اخلی اگرکہ حلالہ نی نہ گنری

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَآتَوْا الزَّكَاةَ
بیشک ہ ہفہ کسان چہ ایمان نی راوی دے او عملونہ کوی نیک اوقاتم ساتی مونخ اوورکوی زکوۃ
لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۝
نودوی دبارہ دے ثواب د عملونہ، ددوی پہ نیزدرب ددوی، اونہ بہ وی ہیخ ویرہ بدوی باندی اونہ بہ دوی غمزن وی
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ ۝
ای ایمان والو! ویرہ ساتی داللہ نہ اوپریدے ہفہ چہ پاتی سود دے کچری بی تاسویہ ریشیا مومنان

﴿إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا﴾ دا بشارت دے ہفہ چاہہ چہ سود نہ اخلی اوزکوۃ ادا کوی۔

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا﴾ تقوی کول او د ربوا نہ خان بیج

کول د ایمان تقاضا دہ، د ثقیف قبیلے د ایمان نہ مخکنبی دبنو مغیرہ سرہ سودی معاملہ کری وہ دسود دحرمت نازلیدلونہ بعد ثقیفو داخیال کری وو چہ دسود ہفہ سابقہ رقم چہ زمونہ دبنو مغیرہ پہ ذمہ باقی دے ہفہ بہ حلال وی نو لہذا د ہغی مطالبہ نی کولہ، اوبنو مغیرہ ترینہ انکار کولو خکہ چہ دحرمت دنزول نہ بعد ہفہ سابقہ رقم ہم حرام دی، دا معاملہ دبنی ﷺ حضورتہ پیش شوہ نوہا آیت نازل شو بنی ثقیفو چہ دا آیت واوریدلونو مطالبہ نی پرینبودہ۔

فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتِغُوا
پس، اگر تاسو داکارا و نکرو نوخبردارشی په لونی جنگ سره د طرفه دالله او در رسول دهغه نه، او که تاسو توبه او کره
فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ۝ وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ
نو تاسو دپاره اصل مال ستاسو دې، دپاره ددې چې تاسو ظلم اونه کړئ او په تاسو ظلم او نشي او که قرضدار تنگدست وي
فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۖ وَأَنْ يَصَدَّقُوا خَيْرٌ
نوهغه ته انتظار کول دي دوخت د غني والي پورې، او دا چه تاسو خبرات او کړئ يعنی معافئ کړئ نو دا پره غوره خبره ده
لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۝ وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ۖ
ستاسو دپاره کچرې تاسو پوهیږئ، او ویرېږئ ^۱ دهغه ورځې نه چې تاسو به واپس کولې شی په هغې کښې الله ته
تُمْ تَوَقُّ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ۖ
بیا به پوره ور کولې شي هر سړي ته بدله دهغه عمل چې کړې نې وي او بیدوي به هيڅ ظلم نشي کولې

﴿فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا﴾ دا سخت وعید دې سود خور ته د «فأذنوا» معنی ده «ایقنوا» یعنې خبر شئ او تیار شئ د الله ﷻ او رسول (صلی الله علیه وسلم) جنگ ته، اسلامي بادشاه د احکامو شرعيو په نافذ کولو کښې دالله ﷻ او رسول نائب وی نوددې وجه نه به هغه دسود خور سره قتال کوی نو که چرې سود خور سود حلال گنړی نو دا مرتد دې نو د ارتداد په وجه به ورسره قتال کوی او که حلال ئی نه گنړی نو باغی دې نو د بغاوت په وجه به ورسره قتال کوی.

﴿وَإِنْ تُبْتِغُوا رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ﴾ یعنې چه تاسو چاته قرض ورکړې وی او دسود نه خو مو توبه وکړه نو تا سورأس المال اخیستې شئ لیکن زیات به نه اخلئ ﴿لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ﴾ رأس المال به ځکه اخلئ چه په تاسو ظلم ونشی یعنې که رأس المال در نکړې شی نو دا په تاسو ظلم دې او زیات له رأس المال نه به ځکه نه اخلئ چه تاسو په بل چا ظلم ونکړی، یعنې دخپل اصلی رأس المال نه زیات اخستل ظلم دې، پدې تفصیل سره یو مغالطه دفع شوه چه بعضې خلق وائی چه دبینک په سود کښې په چا ظلم نشته بلکه دواړو ته گټه ده نو پکار ده چه دا دې جائز شی، جواب دادې چه دخپل رأس المال نه زیات اخستلو ته قرآن ظلم ویلې دې

۱ - دسود خورو دپاره تخويف دنيوي.

۲ - تخويف اخروي.

نو د بېنګ والا سود هم ظلم دي او پدې آيت كښې ددې خبرې بيان دي چې د ظالم كيدلو او مظلوم كيدلو دواړونه ځان ساتل پكار دي.

﴿وَإِنْ كَانَتْ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ﴾ يعنې كه مقروض تنگدست وي او مقرر مه ميعاد باندې فرض نشي اداء كولې نو تاسو د سود خورو پشان طريقه مكوي چې د سود لپاسه سود اخلي بلكه مهلت وركوي تر هغه وخت پورې چې هغه قادر شي په قرض ادا كولو باندې . «وان كان» كښې (كان، تامه دي او «ذو عسرة» نى اسم دي او د دينه مراد مديون دي «فنظرة» جزاء د شرط دي او فعل پكښې مقدر دي «اي فيجب نظرة» يا «الواجب نظرة» يا «فعلكم نظرة».

او په حديث كښې ددې ډير فضائل راغلي دي، په يو حديث كښې داسې راغلي دي چې مفهوم نى دادې چې څوك دا غواړي چې دهغه په سرباندې د الله تعالى درحمت سورې وي په داسې ورځ (يعنې قيامت په روځ) چې د الله تعالى درحمت دسورې نه علاوه بل هيڅ سورې نه وي نو هغه لره پكار دي چې د تنگدست مقروض سره نرمي وكړي يا دې معاف كړي، او په بل روايت كښې دي چې څوك مفلس مديون ته مهلت وركړي نو ده ته هره ورځ د دومره صدقې برابر ثواب ملاوېږي چې كومه د مديون په ذمه ده، په بل روايت كښې دي چې څوك دا غواړي چې دده دعاء قبوله شي يا يې مصيبت لرې شي نو ده لره پكار دي چې تنگدست مديون ته مهلت وركړي.

﴿وَإِنْ تَصَدَّقُوا﴾ د دينه مراد قرض معاف كول دي خو تعبير ترينه په صدقې سره وشو چې اشاره شي چې معافى په حكم د صدقې كښې ده د ثواب په اعتبار سره.

﴿وَأَتَّقُوا يَوْمًا﴾ پدې آيت كښې د بدو اعمالو نه د بچ كيدلو او د نيكو اعمالو د كولو تر غيښ دي او دينه اشاره ده چې كه تاسو دا غواړئ چې په قيامت كښې الله ﷻ تاسو سره د آسانۍ معامله وكړي نو دخپلو مقروضينو سره په دنيا كښې آسانى كوئ، او دا آيت په قرآن پاك كښې د ټولنو آخرى آيت دي، ددې د نزول نه نهه ۹ ورځې بعد يا ۳۱ ورځې بعد حضور ﷺ وفات شوې دي «انا لله وانا اليه راجعون».

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ ۚ وَلْيَكْتُبَ
 اِي مومنانو! كله^۱ اچي تاسو معاملہ کوئی دقرض دینیتي مقرري پوري نوليکي نہي، اوليکل دي اوکري
 بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ ۚ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ
 ستاسو په مينځ کښي يوليکونکي په انصاف سره، اومنع دي نه کوي ليکونکي دليکلونه لکه چې زده کړي دي ده ته الله
 فَلْيَكْتُبْ ۚ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ
 نودي دي اوليکي، او په کاتب د املاء يعني ليکل اوکري هغه سري چې دهغه په ذمه دي قرض او يريري دي دالله نه
 رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسُ مِنْهُ شَيْئًا ۚ فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا
 چې رب دده دي اونه دي کموي دحق نه هيڅ خيز، پس کچري ووهغه کس چې په هغه قرضه وه، کم عقل ياضعيف
 أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُلِّمَ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ ۚ وَاسْتَشْهِدُوا
 يانې طاقت نه وي ددي چې بيان اواقرار اوکري، دي، نواقرار اوکري ولي وکيل دده په انصاف سره، اوگواهان نيسي
 شَهِيدَيْنِ مِنْ رَجَالِكُمْ ۚ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتٌ مِمَّنْ
 دوه گواهان دسرو ستاسي نه، پس کچري نه وي دوه سري نوگواهي دي کوي يوسري اودوه ښځي دهغه چانه
 تَرَضَوْنَ مِنَ الشَّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ ۚ
 چې ستاسوخوښ وي گواهان، ددي وجي نه چې که هيره شي يوددواړونه نويا دغير نه به کوي يوينځه بلې ښځي نه
 وَلَا يَأْبَ الشَّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا ۚ وَلَا تَسْمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا
 اومنع دي نه کوي گواهان چې راويللي شي، اومه ستري کيږي ددينه چې تاسواوليکي داقرض وړوکي معاملہ وي
 أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلٍ ۚ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ
 يا غته دینيتي دهغې پوري، داليکل ستاسوينه انصاف دي په نيز دالله اوډېر محکم دي دپاره دگواهي
 وَ أَدْنَىٰ إِلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ
 اوډېر نژدي دي دپته چې شک به نه کوي، مگر داچي وي معاملہ لاس په لاس چې تاسوگرځوي په مينځ خپل کښي

فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا ۚ وَأَشْهَدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ

پس نشته دي په تاسو هيڅ گناه چې اونه ليكي هغه، اوشاهدان نيسي په هغه وخت كې چې خرڅول اخيستل كوي

وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ ۚ وَإِنْ تَقَعُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ

اوضرور دي نشي رسولي كاتب ته اونه گواه ته، او كه تاسو او كړو د اكار پس بېشكه د اكار د گناه ستاسونه دي

وَاتَّقُوا اللَّهَ ۚ وَيَعْلَمُ اللَّهُ ۚ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ۝ وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ

اواویریرئ الله ته، اوتاسوته تعليم دركوي الله د احكامو، اوالله په هر څيز علیم دي. او كچرې وي تاسو په سفر باندې

وَأَمْ تَحْذَرُونَ كَاتِبًا ۚ فَرِهْنٌ مَّقْبُوضَةٌ ۚ فَإِنْ آمَنَ بَعْضُكُمْ

اواونه موندو تاسو ليكونكي پس وثيقه گانړه ده چې قبض شوي وي، پس كچرې اعتماد كړي وې بعضي ستاسو

بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي

په بعضي باندې «اورهن ئې نه وواخيستي» نو پوره پوره دي ادا كړي هغه څوك «مديون» چې اعتماد پرې كړې شوې دي

أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ ۚ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ ۚ وَمَنْ يَكْتُمْهَا

امانت «دين» خپل او ودي پرېږي الله ته چې رب دده دي، اومه پتوي گواهي، اوجاچې پته كړه دا

فَإِنَّهُ أُمِرَ قَلْبُهُ ۚ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ۝

نويس بېشكه دي چې دي گناهكار دي زړه دهغه، اوالله په هغې چې تاسو ئې كوي عالم دي

﴿يَتْلَاهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا﴾ دا ذكر د امورات نظامو دي رابعا په تفصيل سره اودې آيت ته

«آية المداينه» ويلې شي، او دا په قرآن پاك كېني د ټولو آياتونو نه زيات طويل آيت دي، په

ډيرو احكامو مشتمل دي.

﴿إِذَا تَدَايَعْتُمْ بَيْنَكُمْ﴾ يعنې كله چه تاسو معامله د دين كوي يعنې ادهار «قرض»، دا عام

دي چه په مبيع كېني ادهار «قرض»، وي او كه په ثمن كېني، تجارتی معامله په څلور قسمه ده :

(۱) بيع العين بالعين : يعنې لاس په لاس ، ددې قسم ذكر په ﴿إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً﴾

كېني راځي ، (۲) بيع الدين بالدين : چه ثمن او مبيع دواړه ادهار وي . دا قسم بيع ناجائزه

((هي رسول الله ﷺ عن بيع الكالئ بالكالئ)) (۳) بيع العين بالدين : يعنې مبيع في الحال اونقد

وي او ثمن ئي في المال وي . (۴) بيع الدين بالعين : يعنې ثمن في الحال اونقد وي او مبيع في

المال وي، دپته بيع سلم ويلې شي . ددې دواړو قسمونو حكم پدې آيت كېني بيان شوي دي يو

دا چه پدې کنبې به اجل يعني نيته معينه وی او دویم دا چه دا وليکلې شی. اوداحکم چه «فانکبوه» دې. د استحباب لپاره دې.

﴿وَلَمْ تَكُنْ بِتَنَظُّكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ﴾ دا بیان دکیفیه دکتابت مامور به دې يعني کاتب دې مسلمان، عالم او دیندار وی او د عدل او انصاف نه دې کار اخلی، د یوجانب طرفداری او د بل نقصان دې نکوی. ﴿وَلَا يَأْتِ كَاتِبٌ﴾ دا دکاتب لپاره هدایت دې چه انکار دې دکتابت نه، نه کوی. ﴿كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ﴾ ای لاجل ماعلمه الله تعالی، ددینه معلومه شوه چه کتابت علم شرعی او احسان ربی دې. ﴿وَلَمْ يَلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ﴾ پدې کنبې بیان ددې خبرې دې چه دتحریر اودستوايز لیکلو ذمه داری اوخرچه په مدیون باندې ده ځکه چه دا په منزله د اقرار دې او اقرار په هغه چادې چه په هغه باندې حق وی «یملل» د املا نه مشتق دې او املا «القاء علی الکاتب مایکته» ته وائی د املا فعل ماضی «املت» راخی نوپه مضاعف کنبې کله دویم حرف په یاء سره بدلېږی اوپه مصدر کنبې چه په یاء سره بدل شی نو بیا دغه یاء په همزه سره بدلېږی د وقوع فی الطرف دوجې نه نو داملاء اواملا یوه معنی ده، یعنی کاتب ته ویل اوپه هغه باندې لیکل. ﴿وَلَمْ يَلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ﴾ يعني مدیون دې الله ﷻ نه خوف کوی اوپه اقرار دحق کنبې دې کمې نه کوی. ﴿فَلَنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ﴾ ددینه مراد مدیون دې چه په ماقبل کنبې ذکر شوې ووداموضع د اضمار وه خو تصریح پرې د زیاده الکشف لپاره شوې ده.

﴿سَفِيهَا﴾ کم عقل چه مال بیخایه خرچ کوی، ﴿أَوْ ضَعِيفًا﴾ کمزورې چه صغیر وی یا ډیر بوډا وی ﴿أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَمْلُ هُوَ﴾ طاقت نه لری د بیانولو کاتب ته ځکه چه گونگې وی یا په لغت عالم نه وی ﴿وَلَيْهٖ رُءُ﴾ نه مراد وکیل او مترجم دې او په ﴿وَأَسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ﴾ سره اشاره ده عدد ته په شهادت کنبې چه اقل نصاب دشهادت دوه دی. ﴿مِنْ رَجَالِكُمْ﴾ حر، عاقل، بالغ، مسلمان به وی اوپه ﴿وَمِنْ تَرَضُّونَ مِنَ الشَّهَدَاءِ﴾ کنبې اشاره ده عدالت اوتقوی دگواهانوته. ﴿فَلَنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ﴾ ددینه مراد نفی العموم ده اوعوم النفی نده مراد.

﴿فَرَجُلٌ وَآمَرَاتَانِ﴾ ای فلیشهد رجل وامرأتان. ﴿أَنْ تَضِلَّ أَحَدُهُمَا﴾ د «أَنْ تَضِلَّ» نه مراد نسیان (هیره ول) دی او دا علت دې لپاره داعتبار دتعدد یعنی ((مرأتین ای اعتبارالتعدد فی المرأة لاجل ان تضل - أي لاجل ان ضلت ای نسبت احدهما لذكر -)) اوپدې کنبې اشعار دې چه دبنخوعقل اوضبط کم دې نوچه دوه وی نوضبط به مکمل وی اوعلت په حقیقت کنبې ﴿فَتَذَكَّرْ﴾ دې لیکن چونکه نسیان سبب دې دتذکر لپاره نو دا هم علت وگرزولې شو ﴿وَلَا

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا مَا دُعُوا ۖ اءاء دشهادت واجبه ده اوتحمل دشهادت واجب ندې خبرې بعضې صورتونو كښې هغه هم كله واجب شى نو كه دلته اءاء دشهادت مراد شى نو دا حكم وجوبى دې او اطلاق د شاهد حقيقه دې، او كه تحمل دشهادت مراد شى نو بيا دا حكم استحبابى دې او اطلاق د شاهد پرې په اعتبار د مايؤل اليه سره دې. ﴿وَلَا تَسْقُمُوا﴾ يعنې هره معامله ليكل پكاردى خواه كه وړوكې معامله وى او كه غټه معامله وى لپاره ددې چه شك پيدا نه شى او جگړې او خفگان ته ونه رسيږى، اوشهادت آسان شى او په ﴿أَلَا تَرْتَابُوا﴾ كښې اشاره ده ديتته چه په وخت د خطرې د جگړې او د اختلاف پيدا كيدلو كښې دغه مذكور احكام واجب دى.

﴿إِلَّا أَنْ تَكُونُوا فِي جَزَاءٍ حَاضِرَةٍ﴾ اى يدا بيدا، لاس په لاس معامله كښې گواهانو ته حاجت نشته دې ﴿وَأَشْهَدُوا﴾ دا امر د استحباب لپاره دې ﴿وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ﴾ دا صيغه ياد معلوم ده يعنې كاتب او گواه دې چا ته ضرر نه رسوى په غلط ليكلو او گواهي سره، يا دا چه ډير اجرت دې نه غواړى يا صيغه دمجهول ده، يعنې كاتب او گواه ته به ضررنشى رسولې چه هغوى ته خرچ او اجرت ورنكړي شى.

﴿وَأَنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَيْنَ مَقْبُوضَةً﴾ «اى فالدى يستوثق به رِهان» په رهان كښې قيد د سفر او د كاتب د نه موندلو قيد اتفاقى دې، او رهن په حضر كښې هم جايز دې او كه كاتب موندلې شى نو هم جائز دې، په حديث كښې راغلى دى چه نبى ﷺ په مدينه منوره كښې د يو يهودى سره خپله زغره گانړه ايښې وه په عوض د ديرش اوږى «صاع» اوربشو كښې، او مروهون شې صرف وثيقه وى او نفع ترينه اخستل جائز ندى.

﴿فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم﴾ يعنې كه د اعتماد په وجه ليكل ونه كړى او گانړه وانه خلى نو پكارده چه مديون دې د امانت يعنې قرض ادا كولو زيات اهتمام وكړى او د الله ﷻ نه دې ويرىږى ﴿وَأَتِمُّوا قُلُوبَكُمْ﴾ «قلبه، فاعل د آتم» دې قلب ته نسبت وشو د مبالغې لپاره خكه قلب رئيس د اعضاؤ دې نوچه دې آتم شو نو تول بدن آتم شو.

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ۚ وَ اِنْ تُبَدَّلُوْا
خاص ^۱ الله لره دي هر هغه څه چې په آسمانونو كښې او هر هغه څه چې په زمكه كښې دي، او كه تاسو ښكاره كوي
مَا فِيْ اَنْفُسِكُمْ اَوْ تَخَفُوْهُ ۚ بِهٖ اللّٰهُ
هغه ^۲ څه چې ستاسو په زړونو كښې دي يانې پټ ساتي نوحساب به كوي ستاسو سره به هغې باندې الله
فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَّشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَّشَاءُ ۗ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ
پس بخښنه كوي هغه چاته چې ئ خښه شي او عذاب وركوي هغه چاته چې ئ خوښه شي او الله به هر څيز قادر دي

﴿لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ﴾ دا دليل عقلي دې په توحيد باندې اوپه ﴿وَمَنْ اَلرَّسُوْلُ﴾ كښې د مسئلې درسالت ذكر دې. او ﴿لَا يَكْفُرُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ﴾ الايه - كښې د جهاد، او اتفاق ذكر. ضمناً دې نو گوي كښې تمام مضامين دسورت معاد شو، په «الله» كښې نفی دشرک فی التصرف ده يعنې دآسمانونو والو (ملاتك) او د زمكې والو (انبياء اولياء وغيره) تصرف او واك خاص الله تعالى لره دې يعنې په كل كائناتو كښې تصرف كونكې صرف الله ﷻ دې بل څوك نشته دې، دا معنى د «لا اله الا الله» ده.

﴿وَ اِنْ تُبَدَّلُوْا﴾ يعنې كه ښكاره كوي په ژبه سره يا په عمل سره ﴿مَا فِيْ اَنْفُسِكُمْ﴾ هغه څه چه په زړونو كښې دى مثلاً كفر، شرك په زړه كښې دې اوپه ژبه ئى څوك اظهار وكړى يا په زړه كښې كبر او حسد دې او عمل يا لسان سره ئى څوك اظهار وكړى ﴿اَوْ تَخَفُوْهُ﴾ يا دده اموريه زړه كښې پټ ساتي ﴿يُحَاسِبُكُمْ بِهٖ اللّٰهُ﴾ يعنې ددغه معاصي و حساب به كيږي، او د حساب نه بعد چه كوم قابل د معاف كيدلو وى نو دهغې معافى به الله ﷻ كوى هغه چاته چه وغواړى او كه وغواړى نوعذاب به وركړى، اود ﴿لِمَنْ يَّشَاءُ﴾ او ﴿مَنْ يَّشَاءُ﴾ نه معلومه شوه چه معافى كول او ثواب وركول يا عذاب وركول واجب ندى په الله ﷻ باندې.

﴿وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ﴾ نو په معافى هم قادر دې اوپه عذاب وركولو هم قادر دې په غير اختياري امورو او غير اختياري تصوراتو او وساوسو باندې مواخذة او عقاب

۱ - دليل عقلي په توحيد

۲ - اختياري عقائد مراد دي په قرينه دما قبل او مابعد سره.

نشسته دې. د نبی ﷺ ارشاد دې ((ان الله تجاوز عن امي ما حدثت به انفسها ما لم تعمل او تتكلم)) او د وساوسو په باره کښې ئی فرمایلی دی « ذاك صريح الایمان » او په عزم قلبی د گناه باندې مواخذه شته دې. لقوله تعالى ﴿وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ﴾ . لیکن عزم د گناه کولو امر اختیاری دې غلما وائی چه د ارادې او قصد، مراتب پنځه دی :

۱- هاجس چه دیو عمل کولو تصور زړه ته راشی او قرار نه شی ، ۲- خاطر . دا هغه تصوردې چه لو شان قرار پکښې وی ، ۳- حدیث النفس : دا هغه دې چه دیو عمل کولو تصور بار بار زړه ته راشی، دا درې واړه که د گناه وی نو مواخذه ئی نشته او که د نیکی وی نو څه ثواب ئی نشته دې ، ۴- هم : دا هغه دې چه دیو عمل کولو اراده وشی، البته ډیره محکمه نه وی نو که (هم) د نیکی وو نو ثواب پرې ملاوېږی او که (هم) د گناه وو نو مواخذه پرې نشته دې. ۵- عزم : محکمه اراده دیو عمل ته وائی او پدې باندې ثواب او عقاب دواړه مرتب دی . شعر :

مراتب القصد خمسٌ هاجسٌ ذكروا فخاطرٌ فحديثُ النفس فاستمعا
بليهِ همٌ وعزمٌ كلَّها رُفِعَتْ سوى الاخير ففيهِ الاخذُ قدوقعا

ددې آيت په باره کښې د مفسرينو دوه رأى دی : اول دا چه دا آيت منسوخ دې په مابعد آيت سره په روايت دمسلم کښې دی چه د حضرت ابو هريره ؓ نه مروی دی چه کله دا آيت نازل شو «وان تبدوا ما في انفسكم — الايه» نو دا گرانه شوه په صحابه ؓ و ﷺ باندې نو را غلل د حضور ﷺ حضور ته اوعرض ئی وکړو چه «تراوسه پورې» مونږ مکلف ؤو په هغه اعمالو چه مونږ دهغې طاقت لرلو چه «صلوة، صوم، جهاد، صدقه» دی، خواوس الله ﷻ په تا باندی دا آيت نازل کړو او مونږ ددې طاقت نه لرو . نونبی ﷺ دوی ته او فرمايل چه آيا تاسو دا اراده کوئ چه ووائی په مثل دهغې چه اهل کتابو ویلی ؤو «معصتا وعصينا»، بلکه تاسو داسې وائی چه «معصتا واطعنا غفرانک ربنا والیک المصير». نو دوی دا شروع کړو او ژبې یې وسره مانوس شوې نوانه ﷻ ورستو بیا دا آيت نازل کړلو. «وَأَمِنَ الْكُرْسُولى» او بیا منسوخ کړوالله ﷻ دغه حکم او نازل ئی کړو د احکم چه «لَا يُكَلِّفُ اللهُ نَفْسًا» الايه، او په بخاری شریف کښې روايت دې د مروان اصغر نه چه دبعضې اصحابو ﷺ نه یې کړې دې چه غالباً ابن عمر دې هغه وائی چه «وان تبدوا ما في انفسكم» منسوخ دې په مابعد آيت سره.

دویم لیکن شاه ولی الله ﷻ او نور محققین وائی چه دلته ناسخ منسوخ نشته دې بلکه

بیان اومیین، مفسر اومفسر دی، یعنی په مخکنې آیت کښې اجمال وو او په حسب دظاهرسره غیر اختیاری تصوراتوته هم شامل وو، او دصحابو ﷺ تقوی، خشية الهی ډیر زیات وو نو دوی دخپلې خطرې اظهاروکړو، اونی ﷺ ورته د ثبات علی التقوی لپاره وفرمایل چه تاسو دا وایئ: «سَمِعْنَا وَاطَعْنَا - الایه» او بیا چه الله تعالی نازل کړو دا آیت «لَا یُکَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا - الایه» نو دا بیان او تفسیر شو، یعنی «ما فی الفسکم» اگرچه عام دې خو دلته ترینه مراد اختیاری اعتقادات دی لکه کفر، شرک وغیره.

أَمَّنَ الرَّسُولُ يَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ			
ایمان راوړې دې رسول په هغه څه چې نازل کړې شوي دي ده ته دطرفه درب دده نه اومومنان هم، ټولو			
أَمَّنَ	بِاللَّهِ	وَمَلِئْكَتِهِ	وَكُتُبِهِ
ایمان راوړې دې په الله باندې اوپه ملائکو دالله باندې اوپه کتابونودالله اوپه رسولانودالله واني دوی			
لَا تَقْرَأُ	بَيْنَ أَحَدٍ	مِنْ رُسُلِهِ	وَقَالُوا سَمِعْنَا
چې فرق نه کوومون په مینځ دهیڅ یوکس کښې پیغمبرانو نه، اووای دوی چې واوړیدومونږ(قول درب)			
وَاطَعْنَا	عَفْرَانَا	رَبَّنَا	وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ
او تابعداري کوومونږ دامر د رب، غواړو بخښنه د ستانه، یاربه زمونږه، اوتاته زمونږ درتل دی			

﴿أَمَّنَ الرَّسُولُ﴾ دا ذکر د مسئله رسالت دې، او بیان د مدح درسول الله صلی الله علیه وسلم او د صحابو دې، هرکله چه دوی «سَمِعْنَا وَاطَعْنَا» وویل نوالله ﷻ نی مدحه وکړه، دا دوه آیتونه دسورة بقرې آخری آیتونه دی اوپه حدیث کښې ددې ډېر فضائل راغلیدی.

په یوروايت کښې دی چه ((من قرأ هاتل لیلۃ کتفا)) څوک چه دا ولولی نوده لره کافی شی یعنی دقیام اللیل اوتهجدو قائم مقام گرځی، یا دا چه دحفاظت لپاره کافی شی، یا دمطالبې دقرآن نه کافی شی، اود ابن عباس ﷺ روايت دې چه نبی ﷺ فرمایلی دی چه دا دوه آیتونه الله ﷻ دجنت دخرانونه نازل کړیدی څوک چه دا دماسخوتن دمانځه نه بعد لولی نودده لپاره دقیام اللیل یعنی دتهجدو قائم مقام کیږی، په بل روايت کښې دی چه الله ﷻ سورة بقره په

۱ یعنی په دې مسئله چې توحید باندې پیغمبران اومومنان هم ایمان لري.

داسې دوه آیاتونو سره ختم کړیده چه هغه ئی ماته دهغه خاص خزانی نه را کړیدی چه هغه تعز العرش ده. نو لهدا تاسو دا آیتونه پخپله زده کوئ او خپلو زنانو او بچو ته ئی بشائی.

﴿وَالْمُؤْمِنُونَ﴾ داعطف دې په «الوسول» باندې اود دې اولین مصداق صحابه کرام ؑ دی اویا نور مؤمنان دی. ﴿كُلٌّ ءَامَنٌ بِاللّٰهِ﴾ دا تفصیل دایمان دهغوئ دې ﴿لَا تَفَرِّقُ﴾ له دې نه فرق په ایمان کښې مراد دې یعنی داسې فرق نه کوو چه په بعضو ایمان راوړو او په بعضو کفر وکړو بلکه په ټولو باندې ایمان لرو ﴿وَقَالُوا﴾ داعطف دې په «آمن» باندې.

اود ﴿سَمِعْنَا﴾ نه مراد دایمان قبولیت دې یعنی مونږ ایمان قبول کړیدې اود ﴿وَأَطَعْنَا﴾ نه مراد عمل کول دی، په ایمان کښې دا دواړه څیزونه ضروری دی، ﴿غَفِرَ لَكَ﴾ ای نطلب غفرانک یا نستغفرک غفرانا، اویدې کښې دخپل قصور اقرار دې ﴿وَأَلَيْكَ الْمَصِيرُ﴾ بعد د مونږ نه ابتداء له تا نه ده او انتهاء تا ته ده.

لَا يَكْفُرُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا	وُسْعَهَا ط	لَهَا مَا كَسَبَتْ
نه واجبوي الله په هېڅ نفس باندې مگر هغه مقدار چې دې ئې طاقت لري. د دې نفس دپاره دې ثواب دهغه نیکی چې ده کړې وي		
وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ ط	رَبَّنَا	لَا تُؤَاخِذْنَا إِن لَّمْ يَسْمَعْ
اوپه ده باندې دې وبال دهغه گناه چې ده کړې وي، یاربه زمونږ مه نیسه مونږ، که هیرکړو مونږ حکم ستا		
أَوْ أَخْطَاكَ رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ	يَا خُطَا أَوْ كَرِهَ مَنِ	
یا خطا او کړه مونږ یاربه زمونږ او مه اچوه په مونږ باندې درون بار لکه اچولې وو تابه هغه کسانو		
مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ	چې مخکښې وو زمونږ نه، یاربه زمونږ اومه بار کړه په مونږ هغه چې دهغې دبرداشت کولو طاقت نه وي مونږ لره	
وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا	او عفو او کره مونږ ته، او بخښنه او کره مونږ ته، اورحم او کره په مونږ، ته ئې زمونږ مددگار نوغلبه را کره مونږ ته	
عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ؕ		
په قوم کافرانو باندې		

﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ تَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ دا آیت دماقبل لپاره تفسیردې بڼه په قول راجع باندې دتکلیف معنی داده چه : «الزام مافیه کلفة ومشقة» یعنې په چا باندې داسې کار واجبول چه په هغې کښې مشقت وی او «وُسْع» دانسان طاقت اوقدره ته ویلې شی او دارنگه «مایسهل من المقدور» ته هم ویلې شی یعنې دالله ﷻ سنت دادې چه په چاباندې داسې فعل نه لازموی چه هغه ئ طاقت نه لری بلکه هغه فعل لازموی چه طاقت ئی لری، یاپرې آسان وی لکه پنځه مونځونه چه بنده د شپږو طاقت هم لری یا روژه درمضان چه بنده دزیات طاقت هم لری.

﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ﴾ لام د انتفاع لپاره دې اود«ما» نه مراد خیراونیکې ده یعنې دنیکی نفع صرف بنده ته رسیږی نه الله ﷻ ته ځکه هغه مستغنی ذات دې.

﴿وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ﴾ «علی» د اضرارلپاره دې اودلته د«ما» نه مراد شر اوگناه ده یعنې دگناه وبال اوضرر صرف بنده ته رسیږی د «لها» اود «علیها» تقدیم دحصر فائده کوی، دحسانتوسره لام ذکرشو چه دانتفاع لپاره دې نواشاره شوه دیته چه حسنات نافع دی په دارینوکښې اود ذکر د سیئاتو سره «علی» ذکرشوچه د اضرار لپاره دې پدې کښې اشاره شوه چه په معصیت کښې د دارینو ضرردې. اودحسانتو دذکر سره «کسبت» فعل دمجرد ذکرشو نو پدې کښې اشاره ده چه حسانتو کولو کښې تکلف نشته اودسیئاتو د ذکر سره «اکسبت» فعل دمزیدو ذکرشو چه دلالت کوی په تکلف باندې نو پدې کښې اشاره ده دیته چه په سیئاتو کولو کښې تکلف دې ځکه سیئات خلاف فطرت اوخلاف د امر دالله ﷻ نه دی (قرطبی).

قاضی بیضاوی اوصاحب دروح المعانی وائی چه په کتبب دشرکښې دنفس دخل وې اونفس جاذب د شروی نوپه کسب دشرکښې مبالغه زیاته وی دکسب دخیرنه نو ددې وجې نه په یوځای کښې مجرد ذکرشو او په بل ځای کښې مزید، اوبعضې وایی چه دلته داعمالو جزا اوبدلې ته اشاره ده. اوحسانت دکولوپه لحاظ سره اگرکه گران دی خو د ثواب اوبدلې په اعتبار سره آسان دی اوسیئات دکولوپه لحاظ سره آسان دی خو د جزا او بدلې په لحاظ سره گران دی. ﴿زَيْنًا لَا تَوْأَخِدْنَا﴾ دا دموثانومقوله ده یعنې مؤمنان داوائی چه «سمعنا واطعنا — الایه» او داسې وائی «ربنا لاتؤاخذنا» یادلته کښې «قولوا» مقدر دې نوپدې کښې ارشاد اوتعلیم دسوال دې.

﴿إِنْ نُسِيتَ أَوْ أَخْطَأْنَا﴾ دنسیان نه مراد ترك دحسانتو دې اوخطا نه مراد غلطی کول دی

به فعل دحسانتو کنبې. یا د خطا نه مراد معاصی کول دي ﴿إِصْرًا﴾ «اصر» ضيق او حوسه وائی او د دینه مراد هغه تکالیف شاقه دي چه په بنی اسرائیلو باندې ؤو لکه قطع دموضع دنجاست د ثوب (جامو) نه او قتل دنفس خپل د قبول د توبې لپاره، یا لکه بنی اسرائیل چه مسخ شوی ؤو او قرده او خنازیر ترینه جوړ شوی ؤو، یا ترینه مراد هغه گناه ده چه قابل دمعافې نوی لکه شرک یعنې ای الله مونږ د شرک او کفر نه بیچ وساتې «ای اعصمنا من القتراله» «روح».

﴿كَمَا حَمَلْتُهُ﴾ «ای حملاً کما حملته علی الذین من قبلنا او اصراً مثل الاصر الذی حملته علی من قبلنا من قتل النفس فی التوبة اولی القصاص بحث لایجوز غیره و قطع موضع النجاسة من الثیاب وغیرها و قبل مطلقاً صرف رُبْع المال فی الزکوة».

﴿وَلَا تُحْمِلُوْا﴾ دلته باب تفعلیل ځکه ذکر شو چه متعدی شی مفعول ثانئ ته
﴿مَا لَا طَالَةَ لَنَا بِهٖ﴾ دا مفعول ثانئ دي او د دینه مراد هغه سخت ابتلاء او مصیبتونه دي چه په انسان باندې راځي او خصوصاً په وقت د دعوة ورکولو د حق کنبې.
﴿وَأَعْفَ عَنَّا وَأَغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا﴾ ددې درې واروپه مینځ کنبې فرق دادې چه «عفو» ترك العقوبة دي په گناه باندې او «غفر» ستر د قبیح او د معصیت دي او «رحم» ورکول د نعمت دي په ارتکاب د گناه او د قبیح باندې که چرې الله جل جلاله عقوبت ورکوی نو ډیر اشد او گران دی د بند د لپاره نوځکه اول سوال د عفو وشو، او بیا اظهار د گناه د بنده او د قبانحو د بنده نورو مخلوقاتو ته خصوصاً په یوم الحشر کنبې بیا هم ډیر سخت او گران شې دي نو ددې وجې نه د عفو نه بعد سوال دمغفرت وشو د «غفر» معنی ده ستر، او که الله عَزَّوَجَلَّ په گنا باندې سزا ور نه کړي او په گناه باندې پرده واچوی لیکن چه نور احسانات نه کړي نو بیا هم بنده تباہ او برباد دي نو ددې وجه نه درحم سوال وشو، یاد «وعف عنا» تعلق د سکرَات الموت سره دي «ای واعف عنا فی سکرَات الموت» او «وغفر لنا» تعلق د قبر سره دي «ای فی کلمة القبور» او د «وارحما» تعلق دیوم النشور سره دي.

﴿أَنْتَ مَوْلَانَا﴾ مولی په معنی د مالک اوسید سره دي یا په معنی دممدد گاراومتولنی دامور و سره دي.

﴿فَلَا تَصْرُفْ عَلَی الْقَوْمِ الْكَافِرِیْنَ﴾ په وخت دمحاربه او جنگ کنبې دکفار و سره، یا په وقت دمحاجې او مناظرې کنبې د اهل باطل و سره.

رکوع	سورة آل عمران مدنية	آیتونه
۲۰	بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ	۲۰۰

شروع کوم په نامه دالله چې بیجده مهربان او ډیر رحم کوونکې دې

وجه تسمیه: دې سورت ته سورت آل عمران ځکه وائی چې په دې کښې دآل عمران ذکر دې په څلورمه رکوع کښې.

شان نزول: دنصاری و دنجران یو وفد مدینې منورې ته دنبی ﷺ په بارگاه کښې حاضر شو چې په هغې کښې شپيته (۷۰) کسان وو دوی دحضور اقدس ﷺ سره دحضرت عیسیٰ ﷺ دآلوهیه اوابنیت په باره کښې گفتگو کوله «چې تفصیل ئی وروستو را روان دې» نوددې سورت ابتدائی آیاتونه ترآیت نمبر (۸۰) پورې نازل شول.

ربط: دسورت آل عمران دسورت بقرې سره ربط په درې طریقو سره دې:

۱- اول ربط نامی اسمی: ایاک نعبد وایاک نستعین (فاتحه) لانهبدولانستعین البقره کما فعل الیهود (بقره) لانهبدولانستعین آل عمران کما فعل النصارى (آل عمران).

۲- دویم ربط: دسورت بقرې په آخر کښې ذکر شوی وو «فانصرنا علی القوم الکفرین»: دسورت آل عمران په ابتداء کښې دهغه کفارو ذکر دې چې په وخت دمحاجه اومناظره کښې دهغوئ په مقابله کښې نصرت اومدد غوښتلې شوې وو چې نصاری دنجران دی.

۳- دریم ربط: سورت بقره په ډیرو مضامینو مشتمل وو، دلته دهغې نه د څلورو اھمو مضامینو اعاده شوې ده: (۱) اول مضمون توحید (نفی شرک اعتقادی)، (۲) دویم مضمون رسالت، (۳) دریم مضمون جهاد، (۴) مضمون اتفاق او همدارنگه په ماقبل سورة کښې دتوحید، رسالت بیان وواوېدې سورت کښې دتوحید اورسالت متعلق دشبھاتو جوابونه دی.

دسورت دمضامینو خلاصه

ددې دوه تقریرونه دی: اول تقریر: پدې سورت کښې دشرکینو، نصاری و دشبھاتو جوابونه دی بعضې شبھات دتوحید په باره کښې دی اوبعض شبھات درسالت په باره کښې دی دتوحید متعلق پنځه ۵ شبھات دی او درسالت متعلق درې شبھات، نودکل سورت خلاصه ددې شبھاتو جوابونه دی.

د توحيد متعلق شبهات

اوله شبهه نصارى وويل چه په قرآن كښې په حضرت عيسى عليه السلام باندې دروح الله او كلمه الله اطلاق شويدې او په تورات كښې اطلاق داب (رب)، ابن راغليدې نوم معلومېږي چه حضرت عيسى عليه السلام دالله عليه السلام ابن دې اونائب دې په الهويه كښې

جواب دا متشابهات دى او د متشابهاتو نه مدعى نه ثابتېږي بلكه دا د زانغينو كار دې

ماخذ: آيت ۷، ۸.

دويمه شبهه : حضرت عيسى عليه السلام به اكمه يعنى مادرزاد پوند، اودارنگه ابرص وغيره جوړولواواحياء الموتى به ئى كوله اودا ټول صفات دالوهيه دى نوم معلومه شوه چه حضرت عيسى عليه السلام اله دې.

جواب : دغه ټول كارونه باذن الله وو دحضرت عيسى عليه السلام په اذن او امر سره نه وو، ماخذ.

آيت ۵۱، ۲۹

درېمه شبهه : دوى ويل چه مونږته دخپلومشرانونه داسې عبارتونه او كلام رسيدلې دې چه حضرت عيسى عليه السلام دخپل عبادت حكم كړې دې.

جواب : دا دروغ دى بلكه ﴿مَا كَانَ لِشَيْءٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنَّبُوءَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ ماخذ آيت : ۷۹-۸۰ - ، دا درې شبهات دحضرت عيسى عليه السلام په باره كښې وو

څلورمه شبهه : دحضرت مريم عليها السلام متعلق ده چه حضرت مريم ته به بې موسمه ميوې راتلې اوڅوك راوړلووالا به هم نه وو، نوم معلومېږي چه دا پخپله صاحب اختيار او تصرف وه نومعلومه شوه چه هغه اله وه.

جواب شبهه : حضرت مريم عليها السلام پخپله وائى «قالت هومن عندالله» چه ما سره خپل اختيار تصرف نشته ماخذ ، آيت نمبر : ۳۷ .

پنځمه شبهه : دحضرت زكريا عليه السلام متعلق دوى ويل چه دحضرت زكريا عليه السلام بې موسمه اولاد پيدا كيدل دليل ددې خبرې دې چه دوى ته هم غيبى تصرفات او اختيارات حاصل وو

جواب شبهه: حضرت زکریا ﷺ اولاد پیدا کیدل دالله ﷻ نه د دعاء غوښتلو په نتیجه کښې ؤو «هنالك دعاز کریآرتہ» الایه: ۳۸-۴۱.

ددې پنځه شبهاتو دوه مشترک جوابونه هم ذکر کیری.

اول «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ» نه تر «ذُرِّيَّةَ بَعْضُهَا» پورې یعنی دغه تمام حضرات بلا شک اوشبهه الله تعالی غوره کری ؤو، لیکن آلهه اومعبودان نه ؤو ځکه چه دوی دیوبل نه پیدا ؤو اومخلوق او اله اومعبود داسې نشی کیدی.

دویم داچه «وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» دهرڅه اوریدونکې اویه هرڅه عالم صرف الله دې، دوی نه دی لهذا دوی معبود هم نه دی آیت (۳۴) اوهمدارنگه دلته دحضرت عیسی ﷺ پوره نسب نامه بیان شوه دپاره ددې چه په پوره وضاحت سره معلومه شی چه حضرت عیسی ﷺ ابن الله نه دې بلکه عبدالله یعنی د الله بنده دې.

درسالت متعلق شبهات

اوله شبهه: نصاری ؤویل چه داوښ غوښه اوشوده په مخکنو انبیاء باندې حرام ؤو او دا نبی (حضرت محمد ﷺ) ورته حلال وائی دا دتمام انبیاء مخالف دې لهذا دا نبی ندې.

جواب دا دعوه غلطه ده بلکه «كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا لِّهِنَّ إِذْ هُنَّ أُمَّهَاتُ لِمَن يَرْبِيْنَ» الایه: ۹۳.

دویمه شبهه: بیت المقدس دمخکنو تمامو انبیاء قبله وه نوکه چرې دا نبی (حضرت محمد ﷺ) برحق نبی وې نو د تمامو انبیاء قبله به ئی نه پریخودله.

جواب: بیت الله اول عبادتگاه اوقبله ده دحضرت آدم ﷺ نه دحضرت اسماعیل ﷺ پورې «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ» الایه: ۹۷-۹۶.

دریمه شبهه: په جنگ احد کښې په ظاهر کښې مسلمانانوته شکست ملا ؤو نواهل کتابو وؤ ویل چه که چرې دا نبی (حضرت محمد ﷺ) برحق نبی وې نو دوی به شکست نوې خوړلې د دوی د شکست نه دامعلومیری چه دانئې ندې.

جواب: داوقتی شکست خو دحضور ﷺ دحکم خلاف ورځی په وجه دې نو دا خو رسالت دحقیقت دپاره دلیل دي، او د ابطال رسالت دلیل نه دي، «وَلَوْ اَنَّ عِدَّةَ مِن اَهْلِكَ»

الایه. ماخذ آیت نمبر (۱۲۰) تا آخر

دویم تقریر

د مضامینو خلاصہ

پدی سورت کنہی خلور مضامین بیان شوی دی : ۱- توحید ۲- رسالت ۳- جهاد ۴- انفاق فی سبیل اللہ . د سورة د شروع نه دآیة : ۸۰ رکوع : ۸ پوری مسئله دتوحید بیانی پری او جوابو نه دشبها تونه ذکر کیری .

اود دینه بعد مسئله د رسالت ذکر کیری تر رکوع ۱۰۰ آیت : ۱۰۱ پوری . پدی کنہی اثبات د رسالت او جوابونه د شبها تونه په رسالت باندې بیانی پری . د دینه بعد ذکر کیری مسئله د جهاد او انفاق تر رکوع نمبر : ۱۹ آیت : ۱۸۹ پوری . او په آخری رکوع کنہی د خلور وارو مضامینو اعا ده ده او په آخری آیت کنہی بیا تولو مضامینو ته اجمالاً اشاره ده

اَللّٰهُمَّ	اَللّٰهُ	لَا	اِلٰهَ	اِلَّا	هُوَ
الله عالم دې په مراد خپل سره ددې حروفونه، الله چې دې نېشته دې بل څوک دعبادت لائق مگر همدې دې					
الْحَيُّ	الْقَيُّوْمُ	نَزَّلَ	عَلَيْكَ	الْكِتٰبَ	
ژوندې دې په ذاتي دانمي حيات سره، تمام عالم سنبالونکې تدبير کوونکې دې، نازل کړې دې په تاباندې کتاب					
بِالْحَقِّ	مُصَدِّقًا	لِمَا	بَيْنَ	يَدَيْهِ	وَأَنْزَلَ
په حق سره، تصديق کوونکې دې دهغه کتابونو چې وړاندې دي ددې په اوناازل کړې دي تورات او انجيل، پخوا دقران نه					
هُدًى	لِّلنَّاسِ	وَأَنْزَلَ	الْقُرْآنَ	إِنَّ	الَّذِينَ
لاره خودونکې خلقتونه، اوناازل کړې دي قران چې جدا کوونکې دې دحق اوباطل، بېشکه هغه خلق چې کفر کوي					
بِأَيِّ	اللّٰهِ	لَهُمْ	عَذَابٌ	شَدِيدٌ	وَاللّٰهُ
په آياتونو دالله باندې دوی دپاره مقررې عذاب سخت، او الله زور اوږدې اویدله اخيستونکې دې، بېشکه الله					
لَا	يَخْفَى	عَلَيْهِ	شَيْءٌ	فِي	الْأَرْضِ
چې دې نه دې پټ پده باندې هيڅ خپزه زمکه کنهې اونه په آسمان کنهې. دې هغه ذات دې چې جوړوي صورتونه ستاسو					
وَلَا	فِي	السَّمَاءِ	هُوَ	الَّذِي	يَعْزُزُّكُمْ

فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٥﴾

په رحمونو کېنې، څه رنگ چې نې خوښه شي، نشته دې هېڅ معبود بغیر دده نه همدې غالب حکمت والا دې

﴿الْعَزِيزُ﴾ د دې تحقیق په سورة بقره کېنې تیر شویږې میم په «الم» کېنې ساکن دې خو په وخت د اتصال کېنې متحرک کیږي په حرکت د فتحې سره نو په صورت د وصال کېنې «میم» الله» ویلي شی.

﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾ دا دعوه د تو حید ده او د دې د اثبات دپاره درې قسمه دلائل ذکر شویږې: (۱) عقلی (۲) نقلی (۳) وحی.

﴿الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾ دا خبر د مبتدا مقدرې دې «ای هو الحي القيوم» پدې کېنې دوه عقلی دلیلونه ذکر شویږې: اول دا چه اله او معبود بر حق یعنی لائق د بندگۍ هغه څوک کیدې شی چه «حی» وی په حیاة ذاتی دائمی سره او دا خو صرف الله تعالی دې، نو معبود بر حق هم صرف یو الله تعالی دې، دویم: دا چه معبود برحق صرف هغه څوک کیدې شی چه ټول مخلوق سنبالوونکې او د هغوی حاجتونه، ضرورتونه پوره کونکې وی او دا خو صرف الله تعالی دې نه عیسی ﷺ او نه مریم ﷺ او نه بل څوک، نو معبود برحق هم صرف یو الله تعالی دې.

اهل سیرو لیکلی دی چه د **نجران** نه د **عیسائیانو** یو وفد چه په هغې کېنې شپيته ۲۰ کسان وو مدینې ته حاضر شول، پدوی کېنې درې کسان «سرکرده» مشران وو

۱ - عبدالمسیح عاقب امیر وو ۲ - ایهم السید ذی رأی مدبر وو ، ۳ - ابو حارثه بن علقمه لوی مذهبی عالم او رهنما وو ، دا دریم سړې په اصل کېنې عربی وو، د بنی بکر بن وائل قبیلې نه وو، نصرانی شوې وو، لوی عالم نصرانی وو، نو سلاطین د روم به د ده ډیر تعظیم کولو په لوی منصب یی مأمور کړې وو او ډیر زیات مالونه یی ورته ورکړی وو. د دوی عقیده ده چه حضرت عیسی ﷺ عین خدای دې، یا د خدای تعالی خوې دې یا دریم خدای دې نو دوی د نبی ﷺ سره په باره د ابنیت یا د الوهیت د عیسی ﷺ کېنې مناظرې کولو دپاره را غلی وو. نو دا آیاتونه نازل شو نو نبی ﷺ دوی ته وویل چه:

((أَلَسْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ وَإِنَّ عِيسَى يَأْتِي عَلَيْهِ الْفَنَاءُ)) نو دوی اقرار و کړو چه بلې، بیا ورته نبی ﷺ اوفر مایل چه ((أَلَسْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّ رَبَّنَا قِيمٌ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ يَكُلُوهُ هـ

وَيَحْفَظُهُ وَيَرْزُقُهُ قَالُوا بَلَى قَالَ فَهَلْ يَمْلِكُ عِيسَىٰ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا، قَالُوا لَا، قَالَ أَلَسْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ لَا تَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ قَالُوا بَلَى، قَالَ فَهَلْ يَعْلَمُ عِيسَىٰ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا إِلَّا مَا عَلِمَ قَالُوا لَا، قَالَ أَلَسْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّ رَبَّنَا صَوَّرَ عِيسَىٰ فِي الرَّحِمِ كَيْفَ شَاءَ، وَإِنَّ رَبَّنَا لَيَأْكُلُ الطَّعَامَ وَلَا يَشْرَبُ الشَّرَابَ وَلَا يُحْدِثُ الْحَدَثَ، قَالُوا بَلَى، قَالَ أَلَسْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّ عِيسَىٰ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كَمَا تَحْمِلُ الْمَرْأَةُ ثُمَّ وَضَعَتْهُ كَمَا تَضَعُ الْمَرْأَةُ وَلَدَ هَا ثُمَّ غَذَىٰ كَمَا يُغْذِي الصَّبِيُّ ثُمَّ كَانَ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَشْرَبُ الشَّرَابَ وَيُحْدِثُ الْحَدَثَ، قَالُوا بَلَى، قَالَ فَكَيْفَ يَكُونُ هَذَا كَمَا زَعَمْتُمْ فَعَرَفُوا ثُمَّ أَبَوُا إِلَّا جُحُودًا - (الخ)) (روح عن ابن جرير)

حضرت مولانا شبیر احمد عثمانی رحمہ اللہ فرمائی کہ داکٹر عیسیاانو عقیدہ دا وہ چہ پہ عیسی ﷺ باندی موت او فنا راغلیدہ او خمونہ دیارہ کفارہ دسیٹاتو گرخیلدی دی خودلته دوئی اقرارو کرو د «یاتی علیہ الفناء» نوکیدہ شی چہ د بعضی عیسیاانو عقیدہ د اہل اسلام پہ شان وی یا دا چہ کہ چری دوئی اقرارده «اتی علیہ الفناء» کری وی نو دیر زیات ملزم شوی بہ وونو گویا چہ دوئی «یاتی علیہ الفناء» د خپل خان لپا رہ غنیمت وگنرلو، اقرارئ و کرو چہ صراحتہ ملزم نشی.

﴿تَزَلْ عَلَيْكَ الْكِتَابُ﴾ دا دلیل وحی دی. ﴿وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ﴾ دا دلیل نقلی دی د کتب سابقونہ، مقصود دادی چہ توحید پہ عقل او نقل او وحی ټولو سرہ ثابت دی. ﴿وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ﴾ قرآن ته فرقان ځکه وائی چہ کامل فرق ئی راوستی دی د حق او باطل په مینځ کښی، دلته دا وصف راوړل بعد د «نزل علیک الکتاب» نه اشاره ده دیته چہ قرآن امتیازی شان لری په بیا ن د توحید کښی په نسبت د نورو کتب سماویو سرہ او بل دیته اشاره ده چہ قرآن پاک د حضرت عیسی ﷺ په شان کښی دیر په وضاحت سرہ بیا ن کړیدی او د «نزل» او «انزل» توجیه مشهوره او معروفه ده. ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ دا تخويف دی منکرینو د توحید ته «إِنَّ اللَّهَ لَا تَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ» دا بل دلیل عقلی دی.

﴿هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ﴾ دا هم دلیل عقلی دی په توحید باندی، د دی دواړو تفصیل په ما قبل کښی ذکر شوی دی ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾ دا د دلائلو نتیجه ده.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ

دی هغه ذات دی چې نازل کړې نې دی په تاباندې کتاب (قرآن، بعضي ددېنه محکم دي (يعني واضحه)

هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ ۖ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ
دغه اصل د کتاب دی او ځینې نور متشابهاات دی، پس هغه کسان چې دهغوی په زړونو کښې کوږوالې دې
فَيَتَّبِعُونَ مَا نَشَاءُ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ ۚ
نویس دوی په متشابهااتو د کتاب الله پسې شي، دپاره د طلب دفتني، اودپاره د طلب د مراد دهغې،
وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ ۗ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا
او حال دا چې نه پوهیږي په مراد دهغې مگر الله، او هغه کسان چې محکم دي په علم کښې هغوی وای چې ایمان راوړې دې مونږ
بِهِ ۚ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا ۚ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ ۝
په دې متشابهااتو، د ټول (متشابهاات محکماات) د طرفه درب زموږ نه دي، اونیصیحت نه قبلوی مگر خاوندان د عقل

﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ﴾ د اثبات د مدعی نه بعد د شبها تو جوابونه ذکر کيږي دا داوولې شبهې جواب دې، د شبهې او د جواب تفصیل یې ذکر شويدي، ﴿مِنْهُ ءَايَاتٌ مُحْكَمَاتٌ﴾ محکماات هغه دی چه دلالت ئی په مراد باندې واضح وی عام لدینه چه محکم په اصطلاح د اصولینو سره وې یا نه وې، لکه ظاهر، نص، مفسر، یا خاص، عام وغیره او په بل آیت کښې چه ټول قرآن ته محکم ویلی دي «أُحْكِمْتَ آيَاتَهُ» نو هغه په بله معنی سره دې یعنی محفوظ د تناقض او د خلاف واقع نه او په ظاهري، باطني خوبیانو سره اراسته او د فصاحت، بلاغت نه ډک، او په بل آیت کښې یې چه ټول قرآن ته متشا به ویلی دي «کتابا متشابها» نو هغه په معنی د یشبه بعضه بعضا فی البلاغة والاعجاز سره دي.

﴿هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ﴾ ام اصل او مرجع ته وائی محکمااتو ته ام الکتب ځکه وائی چه دوی ته رجوع کولې شی دپاره د اثبات د احکامو، او دارنگه دوی ته رجوع کيږي په وخت د بیان د معنی د متشابها کښې یعنی د متشابها تو به داسې معنی کولې شی چه موافق وی د محکمااتو سره او مخالف به ترینه نه وی لکه د «بیدالله» معنی به په اعضاء جوارحو سره نه کيږي ځکه دا مخالف دی ده «لیس کمثله شی» سره، حاصل دا دې چه د عقیدې او عمل د دواړو دپاره محکماات بنیاد دی، اثبات د عقیدې او د عمل به صرف په محکمااتو سره کيږي او د متشابهااتو نه به داسې معنی نشی مراد کیدې چه د محکمااتو نه مخالف وی.

«وَأَخْرُ مُتَشَبِهَتٌ» «ای آیات آخر متشابهات» د متشابهات تعریف بعضې داسې کړې چې متشابهات هغه دي چې مراد ئی دالله تعالی نه ماسوی هیچاته معلوم نه وی، او بعضې ئی دا تعریف کوی چې مراد دادې چې د الله تعالی او د رسول صلی الله علیه وسلم نه ماسوی بل هیچا ته نه وی معلوم بلکه دا یو راز وی په ما بین د الله او رسول کښې، او دا دوه قسمه دي: اول غیر معلوم المعنی، غیر معلوم المراد، دویم معلوم المعنی، غیر معلوم المراد، اول لکه مقطعات قرآنیه چې نه دې معنی لغوی معلومه ده او نه ترینه مراد معلوم دې جزماً، نو د دې قسم حکم دادې چې «يجب تفويض علمه الحقيقي الى الله تبارك وتعالى»، او دویم قسم بیا په دوه قسمه دي: اول قسم دادې چې: د هغې مدلول لغوی واحد وی لکه: سمع، بصر، چې مدلول لغوی ئی واحد دي یعنې هغه جارحه (اعضاء) چې په هغې سره لیدل او اوریدل کیدې شی نو د دې حکم دادې چې د دې تفسیر به کیږی او معنی حقیقی لغوی به ئی مراد وی، لیکن د دې قید سره چې: «(لله سمع لا کسمعنا له بصر لا کبصرنا)»، او بل قسم دا دي: چې د هغې مدلول لغوی د متعدد وجوهو معانیو محتمل وی، نو د دې حکم دا دي چې کچرې په دغه متعدد معانیو کښ د یوې معنی تر جیح نوی راغلې په دلیل قطعی یا ظنی سره نو دا واجب السکوت او واجب التفویض دي، او که یو معنی ته تر جیح ورکړې شوې وه نو تعبیر ترینه په منصوصی لفظ سره بالاتفاق جائز او اولی دي، لکه د استواء علی العرش نه تعبیر پدې لفظ منصوص سره اوکړې شی او ترجمه ئ ونکړې شی، بلکه داسې وویلې شی چې الله پاک استواء علی العرش کړیده «کما یلیق بشانه» او که په غیر منصوصی لفظ سره ئی تفسیر وکړې شی نو پدې کښې دوه قوله دي: یو د سلفو قول دي چې دا به په معنی حقیقی باندې محمول کیږی برابره خبره ده چې د دغه معنی حقیقی تعین په دلیل قطعی سره وی او که په دلیل ظنی سره وی مثلاً «استواء»، د دې تفسیر بعضې په علو سره کړیدې او بعضو په استیلاء سره کړیدې او چا په اقبال سره کړیدې اودا ټولې معانی حقیقیه لغویه دي کما یظهر من کتب اللغة لیکن هر تفسیر سره «کما یلیق بشانه» قید لگول پکار دی.

او دویم قول ده متاخرینو علماؤ دې هغوی وائی چې اصل مسلك د سلفو دي لیکن ضعفاء العقول د تشویش دفع کولو دپاره مجاز یا کنایه هم اراده کولې شی چې د دې مختلف وجوهات دی، دا تحقیق د حضرت مولنا اشرف علی تهانوی رحمه الله دي، دوی مخکښې لیکي په بعضې خلقو چې ظاهريت پرې غالب دي نو هغوی چې کله د متشابهاتو تفسیر کوی

نو په درجه د اجمال کښې خو په مسلک د سلفو باندې قول کوی لیکن دوی څلور (۴) قسمه غلطی کوی : **اوله** دا چه په ظنی تفسیر کښې د قطعیت قائل شی، **دویم** دا چه کله تفصیل کوی نو داسې عنوانات او تعبیرات اختیاره وی چه موجب د تکلیف او د تجسیم وی، **دویم** دا چه مسلک د تاویل ته علی الاطلاق باطل وائی او د دې وجې نه ډیرو اهل حقو ته نسبت د ضلال «گمراهی» کوی، حالا نکه د اهل حقو د مسلک د صحت دپاره احادیث هم مبنی ده او قواعد شرعیه هم ، **خلووم** دا چه تفسیر د «استواء علی العرش» په استقرار سره تفسیر د سلفو گنې او نور تفسیرونه، تاویل د خلفو گنې، حالانکه داسې نده، حضرت مولانا محمد یوسف بنوری رحمه الله په معارف السنن «جلد : ۴» کښې د علماء سلفو او محققینو ډیر عمده اقوال په باره د «نزل الرب تبارک و تعالی او استواء علی العرش» وغیرهما متشابهاتو کښې نقل کوی، وائی چه : (۱) د جمهور سلفو او ائمواربعه و مذهب د استواء علی العرش، نزول الرب تبارک و تعالی وغیره په باره کښې دادې چه مونږ به په دې امورو ایمان لرو په طریقه د اجمال سره ځکه چه الله تعالی مونږ ته یو مکلف کړی په تفصیل معلومولو دنزول باندې یا د استواء وغیره په معانیو باندې، نو مونږ به په دې امورو ایمان لرو په طریقه د اجمال سره او الله تعالی به منزله او پاک گنږو د تشبیه او تکلیف نه، لقوله تعالی «لیس کمثله شی» او دا مذهب اصح او اسلم دې

(۲) بعضې سلفو او اکثر متکلمینو یې تاویل کړېدې فی الفتح، ص : ۲۵، ج : ۳-

((وقد اختلف في معنى الزول على احوال فمنهم من حمله على ظاهره وحقيقته وهم المشبهة تعالى الله عن قولهم، ومنهم من انكر صحة الاحاديث الواردة في ذلك جملة وهم الخوارج والمعتزلة وهم مكابرة . . . ومنهم من اجراه على ماورد مو منا به على طريق الاجمال مزها الله تعالى عن الكيفية والتشبيه وهم جمهور السلف ونقله البيهقي وغيره من الائمة الاربعة والسفيانين والحماديين والاوزاعي والليث وغيرهم ومنهم من الفرط في التاويل حتى كاد ان يخرج الى نوع من التحريف ومنهم من فصل بين ما يكون تاويله قريبا مستعملا في كلام العرب وبين ما يكون بعيدا مهجورا فاول في بعض وقوض في بعض وهو منقول عن مالك وجزم به من المتأخرين ابن دقيق العيد قال البيهقي واسلمها الايمان بلا كيف والسكوت عن المراد، وفي العمدة ((جلد ۳ صفحه ۴۲۳)). لاشك ان الزول انتقال الجسم من فوق الى تحت والله مزه عن ذلك فماورد من ذلك فهو من المتشابهات فالعلماء فيه على قسمين الاول المفوضة يومنون بما يفوقه وويلها الى

اللہ عز وجل مع الجزم بِنَزْهِهِ عن صفات النقصان، والثانی المولویہ و لو لها علی ما یلیق بہ۔ الخ۔ قال النوروی فی سرح مسلم - الاول مذهب جمهور السلف و بعض المتکلمین والثانی مذهب اکثر المتکلمین و جماعۃ من السلف قال و هو محکی هُنَا (مسلة الزول) عن ما لک والاوز اعی - الخ)) د دے عبارتو نہ معلومہ شوہ چہ د متشابہاتو تاویل نہ کول اسلم او اصح دی، او تاویل صحیحہ کول بی خصوصاً چہ تائید ثنی د بل روایت نہ معلوم میری دا ہم غلط ندی، او خروج ندی د مذهب د اہل سنت والجماعت نہ، او د تاویل صحیحہ کونکو تضلیل جائز ندی بلکہ تاویل صحیحہ منقول دی د بعضی سلفو نہ، البتہ د نصوصو نہ ظاہری متعارفہ معنی ارادہ کول د مشبہ وو مذهب دی نہ د اہل سنت والجماعت مذهب۔ ((کما مر فی عبارة الفتح فمفہم من حملہ علی ظاہرہ و حقیقہ و ہم المشبہ تعالی اللہ عن قولہم))

نو خوک چہ دھنپی پہ ظاہری اومتعارفہ معنی حمل کولو تہ مذهب د سلفو وائی نوذا قول غلط دی او پہ کلام د بعضی سلفو کنبی چہ اجراء علی الظاہر راغلی دہ نو د دی معنی دادہ چہ تاویل ثنی ندی پکار لکہ چہ قول دہ سلف تیر شو، حضرت علامہ بنوری رحمہ اللہ چہ پہ شرح د ترمذی ((جلد ۲ صفحہ ۱۳۹)) کنبی د بعضی علما ونہ نقل کوی:

((وذا سمعت فی عبارات بعض السلف انما نومن بان له وجها لا كالوجه ويذا لا كا لايدى فلا تظن انهم ارادوا ان ذاته العلية منقسمة الى اجزاء وابعاض فجزء منها يد وجزاء منها وجه غير انه لا يشا به الا يدى والوجه الذى للخلق وحاشاهم من ذلك وما هذا الا التشبيه بعينه وانما ارادوا بذلك ان لفظ الوجه واليد قد استعمل في معنى من المعاني وصفة من الصفات التى تليق بالذات العلية كالعظمة والقدرة غير انهم يتورعون عن تعيين تلك الصفات قيميا من التهجيم على ذلك المقام الاقدس وانتهاز المجسمة والمشبهة في مثل هذه العبارة فغروا بها العوام - الخ))

قنیہ د موجودہ زمانہ د مدعیان حدیث (غیر مقلدینو) مذهب قابل غور دی، د اہل حدیثو د مذهب ترجمان علامہ وحید الزمان خان پہ شرح د بخاری کنبی لیکى دی:

اہل حدیث ان سب صفات کے قائل ہیں وہ کہتے ہیں اللہ کی ذات مقدس (عرش کے اوپر ہے) جہاں چاہتا ہے (اُترتا ہے) تجلی فرماتا ہے بھر عرش کی طرف پڑھ جاتا ہے

((وعند اهل السنة والجماعة ذاته تعالى مروه عن الجهة والمكان والزول والصعود و كل ما

هو من صفات المخلوقين))

بیا لیکي اسکے (ہاتھ) ہیں، (پاؤں) ہیں (منہ) ہیں (انگلیاں) ہیں (کمر) ہے جیسے اس کی ذات مقدس کو لائق ہیں، ((نعوذ باللہ من ذالک))

دا د غیر مقلدینو خود ساختہ عقیدہ وہ او نسبت یی کوی سلفو ته ، وحاشاهم عن ذلك .
او حضرت علامہ بنوری رحمۃ اللہ علیہ لیکي : ((وکلام ابن القيم وکلام شیخہ ابن تیمیہ فی کتبہ مضطرب جداً فی هذا الصدد ولا ريب انهما يكثران من نقول السلف واقوالهم ولكن ثم يصرحان بما يناقض اقوالهم ويحملانها في غير محل وليس هذا موضع بيانہ - آہ))
او یہ بل خائ کنبی لیکي : ((وبالجملة کتبہ (ابن تیمیہ) فیہا فوائد ونفائس کما ان فیہا مداحض و مزال الاقدام و اشياء یتعجب مثلها من مثله)).

او حضرت شاہ انور شاہ کشمیری رحمۃ اللہ علیہ پہ فیض الباری جلد ۴ صفحہ ۴۷۳ کنبی یو خائ لیکي : ((وعلى نقاضته (شیخ اشعری) الحافظ ابن تیمیہ فانه لما بالغ فی الباقواشدد فیہ قارب المشبهة فی التعبير فهذا حال التجاوز عن الحدود ومن اتى علیه لا یخلص عن العدول عن الصواب)).

اوپہ ص: ۵۱۹ ج: ۴ کنبی لیکي : ((قال الحافظ ابن تیمیہ من انکار الجہۃ للہ فهو کمن انکر وجودہ عزیر ہانہ فان وجود الممكن کما لا یكون الا فی جہۃ وانکار الجہۃ یوء وُل الی انکار وجودہ کذا لك الله سبحانه لا یكون الا فی جہۃ و هی العلو وانکارها ینجر الی انکار وجودہ قلت ویا للعجب ویا للأسف کیف سوئ امر الممكن والواجب، اما کان له ان ینظران من اخرج العالم کله من کتم العدم الی بقعة الوجود کیف تكون علاقته معه کعلاقۃ سائر المخلوقات، فان الله تعالى کان ولم یکن معه شیء فهو خالق الجہات واذن کیف یكون استواء فی جہۃ کاستواء المخلوقات بل استوائہ کمعیتہ تعالیٰ بالممکنات و کاقربیتہ، والغلو فی ہذا الباب یشبه القول بالتجسم والعیاذ باللہ - الخ)).

خلاصہ د کلام دادہ چہ متشابہات پہ دودہ قسمہ دی: یو دا چہ نہ بی معنی لغوی معلومہ وی او نہ بی معنی مرادہ معلومہ وی قطعاً، یعنی «غیر معلوم المعنی وغیر معلوم المراد»، نو د دے قسم علم مفوض دے اللہ تعالیٰ تہ «اللہ اعلم بمرادہ بذالک» اللہ نہ پوہیری پہ مراد خپل سرہ د دینہ، دویم قسم دا دے چہ معلوم المعنی وی لیکن معلوم المراد نہ وی لکہ «استوی علی العرش، ید اللہ، وجہ اللہ» وغیرہ، نو پدی قسم متشابہاتو کنبی

د اهل حق دوه قوله دی: (۱) جمهور سلف او آئمه اربعه: دوی وائی چه پدې امورو به ایمان لرو په طریقې د اجمال سره ځکه چه الله مونږ نه یو مکلف کړی په تفصیل معلومولو د نزول یا د استواء علی العرش وغیره باندې، نو مونږ به پدې امورو یعنی استوی علی العرش - نزول الرب - ید الله، وجه الله - ساق - وغیره ایمان لرو په طریقہ د اجمال سره او الله تعالی به منزہ گنړو ده تشبیه او تکیف نه (۲) اکثر متکلمین او بعضې سلف د دې تأویل صحیحہ کوی چه موافق دې د قواعدو شرعیه او نصوصو شرعیه سره، البته د دې نصوصو نه داسې ظاهره او متعارفه معنی اراده کول چه هغه د خواصو د مخلوقاتو نه وی نو دا مفضی کیږی قول ته په جسمیت د الله تعالی باندې، او په نیز د اهل سنت والجماعت باندې الله تعالی منزہ دې د جسمیت نه او ذی اجزاء یعنی الله پاک ذی ابعاض نه دې، او د یدالله، وجه الله نه اجزاء، اعضاء، ابعاض مراد ندی بلکه صفات مراد دی، لیکن معلوم ندې حقیقت نی مونږ ته، د حافظ ابن تیمیه په باره کښې مشهوره ده چه دې د مجسمو مشبهو نه دې، یا قریب دې هغوی ته ځکه چه د ده نه نقل شوی دی چه ده حدیث د نزول الرب تشریح کولو نو د ممبر د اچتې پورې نه ښکته راکوز شو او وې ویل چه: ((یزول کزولی هدا))، زموږ د اکا برو رایه دا ده چه دا قصه صحیح نده ځکه چه علامه ابن تیمیه په خپله په خپل تصنیف کښې (په شرح حدیث النزول، ص: ۵۸ کښې) د تشبیه او تجسیم رد کړیدې ویلی نی دی ((ولیس نزوله کزول اجسام بنی آدم من السطح بحث یقی السقف فو قهم بل الله موه عن ذالک)).

حافظ ابن تیمیه شیخ الاسلام دې او د جور علم خاوند دې لیکن د دې با وجود دهغه بعضې تشددات او تفرقات داسې دی چه دې د جمهورو علماؤ نه په هغې کښې مخالف دې، پدې مسله کښې دې د مجسمو او مشبهو موافق ندې البته بناء په قول د شاه انور شاه صاحب تعبیر نی داسې دې چه هغه قریب دې تجسم ته، «تشدد فی حق قارب المشبهه فی التعبير» (جلد ۴ صفحه ۵۱۹). فیض الباری» او بناء په قول د حضرت تهانوی رحمه الله چه بعضې خلق چه ظاهریت په هغوی غالب دې نو په اجمال کښې هغوی په مسلک د سلفو باندې قول کوی، لیکن چه تفصیل کوی نو داسې تعبیرات او عنوانات اختیاروی چه وهم د تکیف او تجسیم پکښې وی. حافظ ابن تیمیه او د هغه اتباع په ډیر زور او شور سره دا دعوی کوی چه د دوی قول د سلفو سره موافق دې لیکن عام علماء وائی چه د ابن تیمیه د قول او د جمهورو او محدثینو د قول په در میان کښې یو باریک فرق دې او هغه دا دې چه د جمهورو محدثینو او

سلفو په نیز : نزول، استواء. و غیره متشابهات دی. سو دې ثبوت الله تعالى لره حق دې لیکن د دې تشریح بالکل نه کوی چه حقیقی معنی مراد ده یا مجازی. کنایی معنی مراد ده او که حقیقی، او دا معنی د دې قول د امام مالک رحمه الله ده چه ((الاستواء معلوم ای معلوم اطلاقه علی الله تعالى و کونه صفة لله - والکیفیه مجهول - والايمان به واجب والسؤال عنه بدعه)) او حافظ ابن قیمیه وائی چه د نزول یا د استوی حقیقی معنی مراد ده خو د نزول یا استوی هغه معنی نده مراد کومه چه د صفاتو د مخلوق نه ده لکه علم چه صفت د الله تعالى دې او د مخلوقاتو هم دې لیکن حقیقت د دواړو جدا جدا دې نو لکه څنگه چه د علم د الله تعالى نه حقیقی معنی مراد ده، نو دغه شان د نزول او استوی نه هم حقیقی معنی مراد ده.

باقی پاتې شو لفظ د ید، ساق و غیره نو د جمهورو محدثینو او سلفو په نیز باندې د دینه اعضاء، ابعاض، جوارح ندی مراد، لقوله تعالى «لیس کمثله شیء»، نو که د حافظ ابن تیمیه هم دغه رایه وی نو بیا قول د ده موافق دې دې سلفو سره لکه مخکښې ذکر شو، لیکن د موجوده زمانې غیر مقلدین د دینه «ید اوساق» نه معنی متعارفه حقیقی مراد کوی او دا بعینه تشبیه او تجسیم دې او ضلالت دې ((اللهم ارنا الحق حقا وارزقنا اتباعه وارنا الباطل باطلا وارزقنا اجتنابه)).

﴿فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ﴾ مخکښې تقسیم د کتاب وشو دوه قسمو نو ته «من قبل قسم الكل الى اجزائه لا الكل الى جزئياته» یو محکمت او بل متشابهات، دلته تقسیم د اهل علمو کیرې دوه قسمونو ته : یو زانغین او بل راسخین، زانغین تابع د متشابهاتو دی او راسخین تابع د محکمتو دی : روی البخاری عن عائشة قالت تلا رسول الله ﷺ هذه الآية : ((هو الذي انزل عليك الكتاب منه آیت محکمت — الآية)) قالت : قال رسول الله ﷺ : فاذا ربيت الذين يتبعون ماتشابه منه فأولئك الذين سمى الله فاحذروهم)).

ترجمه : حضرت عائشه ؓ فرمایي چه نبی کریم ﷺ وسلم دا آیت تلاوت کړو او وې فرمایل چه : ای عائشه ! کله چه ته داسې خلق وه وینې چه د متشابهاتو اتباع کوی (یعنی په متشابهاتو سره یو عقیده یا عمل ثابتول غواړی او پدې سره استدلال کوی لپاره د یوې عقیدې یا عمل) نو دا هغه خلق دی چه الله تعالى مسمی کړی دی دوی په زانغین سره، نو تاسې د دوی نه ځان ساتئ

﴿أَتَبْتَغَاءُ أَلْفِتْنَةً﴾ دا مفعول له دې د «يَتَّبِعُونَ» دپاره او د «فتنة» نه مراد گمراهی ده یعنې د

متشابهاتو داسې مطلب بیانول چه مخالف وی د محکमतو نه.

﴿وَأَتِيفَاءً تَأْوِيلِهِ﴾ د تاویل نه مراد دلته معهود او مخصوص تاویل دې چه مخالف وی د محکم نه او موافق وی د خواهشاتو د زائغینو سره چه دا تحریف دې په حقیقت کښې.

﴿وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ﴾ دلته د تاویل نه حقیقی تفسیر مراد دې، او وقف په نیز د احنافو په «(الاله)» باندې دې، او دا مروی دې د اکثر و صحابو او تابعینو نه، او په نیز د شوافعو وقف په «(فِي الْعِلْمِ)» باندې دې او دا عطف دې په لفظ د «(الله)» باندې، ای «(وما يعلم تأويله الا الله والا راسخون فی العلم)» او «(يقولون)» جمله مستأنفه ده، نو په نیز د احنافو علم د متشابهاتو مختص دې په الله تعالی پورې او په نیز د شوافعو راسخین فی العلم هم عالمان دی په تاویل د متشابهاتو، او بعضې اصولینو ویلی دی چه دا نزاع لفظی ده، ځکه چه په نیز د احنافو باندې علم قطعی مختص دې په الله تعالی پورې او علم ظنی یعنې داسې تاویل د متشابهاتو چه مخالف نه وی د محکमतو نه نو دا راسخین فی العلم ته هم حاصل دې، او شوافع چه وایی چه راسخینو ته تاویل د متشابهاتو معلوم دې نو مراد د هغوی تاویل ظنی او علم ظنی دې نو فی الحقیقت نزاع نشته.

﴿وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ﴾ دا مبتدا ده او «(يَقُولُونَ)» نئی خبر دې، راسخین فی العلم اهل سنت والجماعت دی چه دوی تشریح ده قرآن او حدیث په هغه طریقه سره کوی چه منقول وی د صحابه کرامونه او د سلفو صالحینو نه، اود متشابهاتو نه داسې معنی نه اراده کوی چه مخالف وی د محکमतو نه سره، او د دوی په مزاج کښې فتنه انگیزی نشته دې، په حدیث د حضرت انس رضی الله تعالی عنه کښې دی چه: سوال وکړې شو د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه د راسخین فی العلم په باره کښې، نو وې فرمایل چه: «(من صدق حديثه و بر في يمينه و عف بطنه و فرجه فذلك الراسخون في العلم)» یعنې هغه څوک چه رشتیا وی خبرې د هغه او د دروغو قسمونه نکوی او خپته، او فرج د حرامو نه ساتی نو دغه راسخین فی العلم دی

﴿يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا﴾ یعنې د راسخین فی العلم یوصفت او علامه داده چه داسې وائی «(آمَنَّا بِهِ)» مونږ په متشابهاتو او په محکमतو ایمان لرو او متشابهات او محکمتات ټول له طرفه د رب څمونږ نه دی، نو د دوی په مینځ کښې تناقض نشته دې، نو مونږ د متشابهاتو داسې معنی نه اراده کوو چه هغه مخالف او مناقض وی د محکما تو، سره

په حدیث کنبې دی (ان القرآن لم یزل لیکذب بعضه بعضا فما عرفتم منه فاعملوا به وماتشابه فامنوا به) (روح)

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً
انې ربه زموږ مه کړوه زړونه زموږ پس دهغې نه چې تاهدایت کړېدې مونږ ته اورا که مونږ ته دخپل طرفته رحمت
إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ ۝ رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ يَوْمَ
بېشکه صرف هم ته ورکوونکې ئې (دهرغه) یاربه زموږ بېشکه ته جمع کوونکې ئې دخلقوبه هغه ورځې کنبې
لَا رَيْبَ فِيهِ ۖ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْوَعْدَ
چې نشته دې هیڅ شک په هغې کنبې، بېشکه الله خلاف نه کوي دودعې نه

﴿رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا﴾ دا د راسخینو بله علامه ده یعنې دا چه دوی په خپل کمال علمی او قوت ایمانی باندې مغرور او مطمئن نوی بلکه همیشه د الله تعالی نه د استقامت طلبکار وی او په حدیث کنبې دی چه بنی کریم ﷺ به «تعلیماً للامت» دا دُعا ډیره ډیره کوله ((یا مقلب القلوب ثبت قلبي علی دینک)).

﴿وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً﴾ د رحمت نه تثبت «کلکوالې» فی الدین مراد دې، اهل زین چه کله زیات شی نو دا دعا ډیره ډیره ویل پکار دی: ﴿رَبَّنَا﴾ دا منادی ده په تقدیر د حرف نداء سره او مقصود بالنداء مقدر دې چه: «لا تخزنا بالزین يوم القيمة» دې.

﴿إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ يَوْمَ﴾ (ای لحساب یوم او جزاء یوم)، په دنیا کنبې خلق په جدا جدا زمانو او وطنونو کنبې وؤ او د قیامت په روز به په یو مکان کنبې جمع شی.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ
بېشکه هغه کسان چې کفرې کړېدې هرگز به دفع نه کړي ددوی نه مالونه ددوی اونه اولاد ددوی د عذاب دالله نه
شَيْئًا ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمُ وَقُودُ النَّارِ ۖ كَذَّابٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ ۖ وَالَّذِينَ
هیڅ شیز، اودغه کسان دوی خشاک داور دي. حال ددوی پشان دحال دفرعونیانودې، اودهغه کسانو
مِنْ قَبْلِهِمْ ۖ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا ۖ فَآخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ
چې مخکې تیر شوي دي ددوی نه، نسبت ددروغوی کړې وؤ زموږ آیاتونو ته، نواوینول دوی لره الله په سبب دگناهونو ددوی

وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ۝ قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَفَلَةٌ

اوله سخت عذاب و رکوونکې دې، اووايه هغه کسانوته چې کفرې کړېدې زرده چې تاسو به کمزوري کړئ شئ په دنیا کې

وَمُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ ۖ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ۝

او جمع به کړئ شئ آخرت کې، جهنم ته، او په ځاني تیار کړې شوېدې (دا جهنم)

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ دا تخويف دې يعنې کافر په مال اولاد سره نشي بچ کيدې د الله تعالى ده عذاب نه، د مشرک او کافر صدقه قابل قبول نده او که اولادئ نيکان وي نو د هغوئ په دعاء او صدقې سره هم ورته څه فائده نشي رسيدلې.

﴿كَذَّابٌ إِلَىٰ ذَرْوَةٍ﴾ دا خبر د مبتداء مقدرې دې ((اي دا هم کذاب —)) داب په معنى ده حال او عادت سره دې. ﴿وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ يعنې هغه کفار چه مخکې وؤ د فرعون نه يا مخکې وؤ د دې موجوده کفارونه چه په زمانه د نبى عليه السلام کېنې دى، ﴿كَذَّبُوا﴾ دا تفسير د «داب» او دعادت د کفارو دې ﴿فَأَحْذَرُهمُ اللَّهُ﴾ دا تفسير د هغه داب دې چه الله تعالى د هغوئ سره کړې وؤ يعنې عقاب او سزا ﴿يَذُوبُهُمْ﴾ نه مراد تکذيب او کفر دې.

﴿قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَفَلَةٌ﴾ دا د تخويف دنيوى نمونه ده او پيشين گوئى ده چه عن قريب به داسې وخت راشي چه کفار، يهود، نصارى، مشرکين به د اسلامى لښکرو په مقابلې کېنې مغلوب شى، دا خو په دنيا کېنې ددوئ سزا ده، او په آخرت کېنې به ټول د جهنم په جليخانه کېنې جمع کړې شى، په بعضې رواياتو کېنې راغليدى چه دفتح د بدر نه بعد نبى کریم ﷺ يهوديانوته او فرمايل چه تاسو هم دا حق دين ومنئ که نه نو ستاسې حال به هم هغه سې شى لکه چه دقریش شو! نو دوئ وويل چه: اي محمد ﷺ! تاسو پدې د هوکه کيږئ چه دقریشو يوڅو بې تجربې خلقو باندې موغلبه موندلې ده، که چېرې ستاسو مقابلې زمونږ سره وشى نو تاسو به پوه شئ چه مونږ رجال يعنې بهادر، جنگياليان يو. نو دا آيت فازل شو، او په بعضې رواياتو کېنې داسې راغلى دى چه دفتح بدر نه بعد بعضې يهوديان ايمان طرف ته مايل شو خو نورو ورته وويل چه جلتى مه کوئ اوصبرو کړئ چه بعد ددينه څه پيښيږى، نو په دويم کال د احديپه جنگ کېنې مسلمانانوته ظاهري طور باندې عارضى شکست ملاوشو نو يهوديان په کفر باندې کلک شول او د مسلمانانو د جنگ دپاره ئى تيارې وکړو، کعب بن

اشرف د شپيته کسانوسره مکې معظمې ته لاړو د ابوسفیان سره چه پدغه وخت کښې مسلمان شوې نه وو او دنورو کفارو دمشرانو سره ملگری شول اودنبی ﷺ خلاف جنگیدلو منصوبه ئی جوړه کړه نو دا آیتونه فازل شو. څه وقت بعد الله تعالی دا خبره واضحه کړه چه په جزیره العرب کښې به دمشرکینو نوم هم پاتې نشی، بنی قریظه عهد ماتوونکی یهودو ته خپله سزا ورسیدله، بنی نضیرله مدینې منورې نه وشړل شول او د نجران عیسایانو جزیه تسلیم کړه او ذلیل شول چه په سورة احزاب کښ د دې ذکر دې.

قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ
په تحقیق سره شته دې ستاسودپاره عبرت په هغه دوه ډلو کښې چې مخامخ شول دواړه، یوډله جنگیدله په لار
اللّٰهِ وَآخَرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِّثْلَهُمْ رَأَى الْعَيْنِ وَاللّٰهُ يُؤَيِّدُ
دالله کښې اوبله ډله وه کفر کوونکې لیدل دوی هغولره دوچند خپل، په لیدلو دسترگوسره، اوالله مضبوطي
بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ
پخپل مددسره هغه چالره چې خوښه ئې شي، بېشکه پدې کښې خامخا عبرت دې خاوندانو د عقل لره

﴿قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا﴾ دا تتمه د ماقبل ده اود «قل» ماتحت داخل دې.

پدې کښې جنگ بدرته اشاره ده چه پدې کښې دکفارو عدد تقریباً زر ۱۰۰۰ وو او ه سوه ۷۰۰ اوبنان، سل آسونه ۱۰۰ وو، او د مسلمانانو عدد څه لپاسه درې سوه ۳۰۰ وو. اویا ۷۰ اوبنان او دوه ۲ آسونه او شپږ ۶ زغرې او اته ۸ تورې وې. ددې باوجود الله ﷻ مسلمانانوته غلبه ورکړه او کفاروته ئی شکست ورکړو.

﴿فَعَقَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوَاهُمْ إِذِ انبَقَسَ مِنْ دُونِ الْبَابِ وَابْقَاةٌ كَذِبَتْ﴾ دا د الله ﷻ دطرفه دصاحبو د اخلاص او د ایمان لوی شهادت دې، «يَرَوْنَهُمْ مِّثْلَهُمْ» پدې کښې مختلف توجیهاټ دی: ۱- دواړه ضمیرونه، یعنی ضمیر د «یرون» اود «هم» دواړه کفاروته راجع دی، یعنی کفارولیده خپل خان لره دوچند دمسلمانونه. ۲- ضمیر د «یرون» راجع دې مؤمنانوته اوضمیر د «هم» راجع دې کفاروته یعنی مؤمنانو لیدل کافرانو لره خپل دوچند چه په حقیقت کښې درې چند وو نو دوی کم ولیدل اوهرکله چه ددوی یقین وو پدې وعده باندې «إِنَّ يَكُنْ مِنْكُمْ مِّائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا بِأَفْتَنِ» نوتسلی اواعتماد ئی پیدا شو.

(۳) ضمیر «یرون» راجع دې کفاروته اوضمیرد «هم» راجع دې مؤمنانو ته یعنې کفاروچه کتل نومؤمنان ورته خپل دوجندپه نظر راتلل ځکه چه دمؤمنانو امداد لره فرستې راغلي وې اوپه کفارو رعب هم زیات راغلي وو نولې ورته ډیرنکاریدل او دا مخالف ندې ده «وَيَقْبَلُكُمْ فِي آغْيُنِهِمْ» انفال ایه ۴۴ سره. ځکه چه په وقت دابتداء دقتال کښې الله ﷻ مؤمنان کفاروته کم ښکاره کړل، ددې دپاره چه دوی د میدان جنگ نه ونه تختی اوکله چه جنگ شروع شو نو بیانی ورته ډیرنکاره کړل چه مرعوب شی.

﴿لَا تُقِلُّ الْأَبْصَارُ﴾ ابصار جمع د بصرده په معنی دبصیرت سره، یعنې دځاوندانو د عقل دپاره یا بصر په معنی د نظر سره دې «ای لمن ابصرهم وراهم بعینی رأسه». یعنې چاچه دا منظر لیدلې وو په سترگو د سر خپل سره.

رُزِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ
ښانسته ^(۱) کړې شوي انسانانوته محبت کول دهغه څیزونوچې نفس نی غواړي چې ښځې دي اوځامن دي
وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِصَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْأَحْرَبِ
اوځزانې جمع کړې شوي دي دسروزررواوسپینوزرواواسونه نشاندارښانسته اوځاروي اوفصلونه
ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۗ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَالِ ۝ قُلْ
دغه څیزونه ^(۲) معمولي اولړه فائده ددنیوي ژوندده، اولله سره ښه ځانې دواپسې دي. ته اوواپه (ای پیغمبره)
أَوْثَقْتُكُمْ بِخَيْرٍ مِّنْ ذَلِكَ ۖ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ
آیا خبردرکړم تاسوته په ډیرغوره سره دښته، دپاره دهغه کسانو چې تقوی نی کړېده په نيزدرب ددوی جنتونه دي
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ
چې بهیرې به لاندې دهغې نه نهرونه همېشه به وې دوی به هغې کښې، اوبیایانې پاکې ساتلې شوې اورضامندي
مِّنَ اللَّهِ ۖ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ۝ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّا أَمَّا
دالله دطرفته، اولله لیدونکې دې بندگانولره. هغه کسان چې وای یاربه زموږ بېشکه مونږ ایمان راوړې دي

۱ - دنصاری و د علماؤ د توحید نه منلو وجه.

۲ - د مشرکینو د دولت مند کیدلو نه دهوکه مه خوږی دا قلیل دی او حقري دی.

فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَذَابَ الْتَّائِبِ ۖ الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ
نویسنده او کرمه مونږ ته دگناهونونه زمونږ اوج اوساته مونږ د عذاب داوړنه . چې صبر کوونکي دي اورښتيا ويونکي دي
وَالْقَانِتِينَ وَالْمُتَّقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ
اوتابعداري کوونکي دي اوخرچ کوونکي دي اوبخننه طلب کوونکي دي په وخت د سحر (پېشمني) کښې

﴿ثُمَّ لِلنَّاسِ﴾ دنصاری ؤ د توحید نه دانکار وجه داده چه ددوی په زړونو کښې د شهواتو محبت خائسته کړې شویدې، شهوات هغه اشیاء دی چه کله دسړی تعلق دهغوئ سره راشی نودغه انسان د الله ﷻ نه غافل شی، اوپدې وجه په حدیث کښې راغلی دی ((ما تَرَكْتُ بَعْدِي فَتْنَةً اَضْرَعُ عَلَى الرَّجَالِ مِنَ النَّسَاءِ)) مانه ده پریښودلې یوه فتنه ورسودخپل ځان نه چه زیاته ضرر رسوونکې وی نارینهؤ ته له ښځونه، البته که چرې دښځونه مقصود، عفت او د اولاد کثرت وی نومذموم نه دي، بلکه مطلوب اومندوب دي. لکه دحدیث مفهوم دي چه د دنیا دیرښه متاع هغه ښځه ده چه که خاوند هغې ته وگوري نوخوشحاله شی اوکه حکم ورته وکړی نو حکم منی اوکه ترینه غائب شی نومال اوخپله حیا اوعفت په ښه شان سره ساتی، هم دغه شان دا نور اشیاء دی چه ذکر دی په آیت کریمه مذکوره کښې چه د ټولو ښه والې او بدوالې د نیت اودعمل په اعتبار سره دي لیکن هرکله چه اکثر خلق د دنیا دعیش عشرت په سامانونو کښې ډوب پراته دی اوالله ﷻ اوخپل انجام ئی هیر دي نوځکه کلام په ظاهر کښې عام راوړي شو

﴿وَالَّذِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ﴾ «قناطر» دقنطار جمع ده مال کثیر ته وایی. خزانی ته هم ویلي شی او «مقنطرة» دقنطارنه ماخوذ دي او د عربو عادت دي چه دبیان دمبالغې دپاره ماخوذ دماخوذ منه دپاره صفت گرځوی لکه «ظل ظلیل، حجرا محجورا، نسیامسیا» دلته «مقنطرة» په معنی دجمع کړې شوې سره دي، دانسان خواهش دبلوغ نه قبل دلهو اولعب وی اویسانی اول خواهش دښځې وی. بیا د اولاد، بیاد دراهمو او دنانیرو، بیا د سواریانو، آسونه، موټر، وغیره، بیا نور حیوانات غوا، مېښه بیزه وغیره، بیافصلونه وی. لیکن الله ﷻ فرمائی چه ابدی فلاح او کامیابی پدې اشیاء سره نه راځی، بلکه څو ورځې وقتي فائده ترینه اخستې شی اوکه تاسو مستقل او ابدی کامیابی او خوشحالی غواړئ نو هغه الله ﷻ سره موندلې کیږی نو تاسو دهغه دمرضیاتو فکر اوکوشش وکړئ اوتقوی اختیار کړئ نو ابدی

فلاح به ومومئ لکه چه مابعد آیت کنبی مذکور دی. جَنَّتْ دَامِسْدَا مؤخره ده او «الَّذِينَ اتَّقَوْا» خبر مقدم دی.

﴿وَأَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ﴾ دهر قسم ظاهری باطنی گندگی بد اخلاقی نه به پاکي وی.

﴿وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ﴾ په تمامو نعمتونو کنبی لوی نعمت رضاء الهی ده «اللهم ارزقناه بفضلک وکرمک» او په حدیث کنبی دی چه الله ﷻ به د جنتیانو نه تپوس (پوښتنه) وکړی چه «هل رضیتم» یعنی آیا تاسو راضی ئی، نو دوی به ووائی چه مونږ به ولې راضی نه یو او حال دا چه تا مونږ ته هغه نعمتونه راکړی دی چه هغه دې بل هیڅ چا ته ندی ورکړی، نوالله ﷻ به وفرمائی چه آیا د دینه زیات غوره نعمت درکړم؟ نو دوی به ووائی چه: ای ره! دینه غوره نور څه دی. نوالله ﷻ به وفرمائی چه هغه څما رضا ده: «احل علیکم رضوانی فلا سخط علیکم ابداً»

﴿الَّذِينَ يَقُولُونَ﴾ دا مرفوع دې خبر دې لپاره دمبتداء مقدري «ای هم الذین» یا منصوب بنابر مدح دې، یا مجرور دې د «لِلَّذِينَ اتَّقَوْا» دپاره یا ترینه بدل دې.

﴿إِنَّا ءَامَنَّا فَأَغْرَضْنَا﴾ دلته «فاغرض» مرتب دې په «آمانا» باندې، د دینه معلومه شوه چه عرف ایمان هم ذریعه دمغفرت کیدې شی، یعنی بنده مستحق دمغفرت په نفس ایمان سره کیدې شی اگر که طاعات یی نه وی، اود «ذنوب» نه صغائر او کبائر دواړه مراد دی. ﴿الْصَّابِرِينَ﴾ د ماقبل دپاره نعت یا بدل دې نو مجرور دې یا منصوب، او که ماقبل «الذین» مرفوع وی نو دا منصوب بنا بر مدح دې، مراد ترینه صبر علی الطاعات او صبر عن المعاصی دې، یعنی د الله ﷻ په طاعت او احکامو منلو کنبی او دالله ﷻ په لاره کنبی لوی لوی تکلیفونه مصیبتونه برداشت کوونکی اود گناه او مصیبت نه ځان ساتونکی، اود ﴿صَالِحِينَ﴾ نه په ژبه، زړه، نیت او معاملاتو کنبی ریښتینی مرادی، اود ﴿قَائِمِينَ﴾ نه مراد دالله ﷻ حکم پوره کوونکی دی په پوره تسلیم او انقیاد سره، او د ﴿وَالْمُنْفِقِينَ﴾ نه مراد مال خرچ کوونکی دی په صحیح مصرف کنبی.

﴿وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَشْحَارِ﴾ «سحر» آخر اللیل ته وائی، او تخصیص ددې ځکه وشو چه دا وخت د قبول ددعاء دې لکه چه په حدیث کنبی دی چه د نبی ﷺ نه تپوس وشو چه کومه دعاء ډیره ښه قبلیری؟ نو وی فرماییل چه «جوف اللیل الاخر» او په مشهور حدیث کنبی راغلی

دی چه الله ﷻ نزول فرمائی (ینزل ربنا) ای یزول ملک ربنا، (وعند القرطبی هذاصح ما قبل فی هذا الحديث) فی ثلث الليل الاخير فيقول من يدعوني فاستجب له من يسألني فأعطيه من يستغفرني فأغفر له فلا يزال كك حتى يطلع الفجر)، د انس ﷺ نه روایت دې وائی چه ما اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه چه فرمایلی ئی چه الله ﷻ فرمائی چه بیشکه زه خامخا اراده وکرم د عذاب لیرلو په زمکه والو باندې لیکن چه کله وگورم آبادونکو دکورنو خما ته یعنی مسجدونه اوخما لوجه نه دیوبل سره محبت کوونکوته اوتهجذ کوونکوته اواستغفار کوونکوته په وقت د سحر (آخر الليل) کنبی نو ددوی د وجه نه عذاب لرې کرم دحمکې والونه (قرطبی)،

قال رسول الله ﷺ قال الله تعالى: يا ابن آدم انك مادعوتني ورجوتني غفرت لك على ما كان منك ولا أبالي يا ابن آدم لوليت ذنوبك عذاب السماء ثم استغفرتني غفرت لك يا ابن آدم انك لو اتيتني بقراب الارض خطايا ثم لقيتني لا تشرك بي شيئا لايتك بقرابها مغفرة (ترمذی)

بعضې وائی چه په: (۱) ﴿الصَّيْرِينَ﴾ کنبې دحضور ﷺ دور ته اشاره ده خکه چه د حضور صلی الله علیه وسلم صبر په تمامو امورو کنبې بی مثاله دې اوپه (۲) ﴿وَالصَّادِقِينَ﴾ کنبې د ابوبکر ﷺ خلافت ته اشاره ده او په (۳) ﴿وَالْقَانِطِينَ﴾ دحضرت عمر ﷺ خلافت ته اشاره ده خکه چه دې په قنوت او اطاعت کنبې خاص مقام لری، «وكان وقفا عند كتاب الله»، اوپه (۴) ﴿وَالْمُنْفِقِينَ﴾ کنبې حضرت عثمان ﷺ ته اشاره ده. او په (۵) ﴿وَالْمُسْتَغْفِرِينَ﴾ کنبې حضرت علی ﷺ ته اشاره ده.

قنیه دا دابتداء دسورت نه ددې خایه پورې دعوی دتوحید سره له دلیل نه ذکر شوه او په دعوی دتوحید باندې دشبهي جواب ذکرشو او دمنکرینو دتوحید دپاره تخويف اودهغې نمونه ذکر شوه. بیا د هغه امورو ذکر وشوچه باوجود د وضاحت دحق نه هغه امور انسان لره دتوحید او د ایمان دشرافت نه محروم اوبی برخې کوی چه هغه «حب الشهوات» دې. ددینه بعد بیا دتوحید ذکر کیری.

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ۖ وَالْمَلِكَةُ

گواهي ۱ کړېده الله پدې خبره چې نشته دې لائق اوحقدار دعبادت مگرسرف دې دې، اوگواهي ورکړېده فرنبتو

وَأُولُوا الْعِلْمِ قَابًا بِأَلْقُسُطِ لَا إِلَ

اوځاوندانو د علم پداسې حال کښې چې محکم او کلک ولاړې په عدل وانصاف سره، نشته لائق د عبادت هیڅو

إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ

ماسوا دده نه، دې زور اوړ او حکمت والا دې، بېشکه مقبول دین په نيز د الله صرف اسلام دې. او اختلاف ندې کړې

الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَقِيًا

هغه کسانو چې ورکړې شوې وؤ هغوی ته کتاب مگړوستو دهغې نه چې راغلې وؤ دوی ته علم دد وجې ددنه

يَبْتَلِيهِمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

په مېنځ ددوی کښې، او چا چې کفر او کړې په آياتونو د الله نو بېشکه الله زر حساب کوونکې دې

«شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» دادويم ځل د دعوي توحيد ذکر دې سره ددلائلو نه، دله

په توحيد باندې: (١) دليل نقلی د کتب سابقونه، (٢) اودليل نقلی د ملائکونو، (٣) اودليل

نقلی د انبياء سابقينو اود هغوی د منونکو علماء ربانيو نه ذکر کيږي.

«شَهِدَ اللَّهُ» اى بَيْنَ اللَّهِ وَأَعْلَمَ فِي الْكِتَابِ السَّابِقَةِ. دا اول دليل نقلی دې د کتب سابقونه

اود مدعي داده چې «أَنَّه لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» او «وَأَلْمَلِكَةِ» دا دليل دويم نقلی دې د ملائکونو،

او «وَأُولُوا الْعِلْمِ» دا دويم دليل نقلی دې د انبياء سابقينو او د هغوی د متبعينو نه، د

«أُولُوا الْعِلْمِ» نه مراد انبياء دى او د هغوی متبعين دى، قرطبي وائى چې الله ﷻ د اهل علمو

شهادت د خپل شهادت سره مقارن ذکر کړيدې نو پدې کښې د علم اود علماء و د يړلوئ فضيلت

اوشرف ته اشاره ده.

«قَابًا بِأَلْقُسُطِ» دا حال مؤکد دې د فاعل د «شهادته» نه او دمعطوف عليه نه حال رااتلل

بغير دمعطوف نه جائز دى په هغه وخت کښې چې قرينه موجوده وي، «قائما» په معنى د ثابت

اومقيم سره دې يا په معنى د «حاکم» سره دې، يعنى الله تعالى ثابت دې، حاکم دې په تدبير

دمصنوعاتو په عدل او انصاف سره، علماء وائى چې پدې آية کښې د عيسائيانو د عقيدې رد

دې چې د دوی وائى چې حضرت عيسى ﷺ قتل شويدي زمونږ د گناهونو د کفارې دپاره، يعنى

دا کوم انصاف دې چې د ټولو مجرمانو جر مونه يواځې په پاکه هستۍ باندې بار کړې شو او ټول

مجرمان پاک او برى شو.

«لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» دا ذکر د نتيجې دې بعد د دلائلو نه.

فضیلت : سعید بن جبیر رضی اللہ عنہ وائی چہ د خانہ کعبی نہ چاپیرہ درې سوه شپيته (۳۶۰) بتان وؤ هرکله چہ دا آیت نازل شو نو هغه ټول را پریوته په سجدہ باندې، کلبی رضی اللہ عنہ وائی چہ هرکله نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم مدینې منورې ته راغې نو دوه احبار (عالمان دیهودو) د احبارو دشام نه راغله. نو هرکله چہ دوی مدینه منوره ولیدله نویوبل ته یی وویل چہ دا خودیر مشابہ بلد (کلبی) دې دصفت دبلد دنبی آخر الزمان سره، نو هرکله چہ دوی داخل شو په نبی صلی اللہ علیہ وسلم باندې نو هغه تمام صفات چہ په تورات کښې مذکور وؤ هغه ئی په نبی صلی اللہ علیہ وسلم کښې وژوندل. نو وې ویل چہ آیا ته محمد ئی؟ نونبی صلی اللہ علیہ وسلم وه ویل چہ هو: نویا دوی وه ویل چہ آیا ته أحمد ئی؟ نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم وه ویل چہ هو: نو دوی وه ویل چہ مونږ ستانه دیوشهادت تپوس کوو که چرې تامونږ ته خبر راکړو دهغې نومونږ به ایمان راوړو، نونبی صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمايل تپوس وکړئ. نو دوی وه ویل چہ مونږ ته خبر راکړه دلوی شهادت نه په کتاب دالله تعالی کښې، نو دا آیت نازل شو، نو دوی ایمان راوړو په نبی صلی اللہ علیہ وسلم باندې.

غالب القطان ددې آیت دفضیلت دیو روایت دمعلومولو دپاره داعمش په خدمت کښې یو کال تیر کړو، نو دیو کال نه بعد ورته هغه دغه روایت بیان کړو. چہ کوم سرې ددې آیت دتلاوت نه بعد دا وایی چہ: «واناعلی ذالک من الشاهدين» او په بل روایت کښې دی چہ داسې ووائی چہ «وانا اشهد بماشهد الله به واستودع الله هذه الشهادة وهي لي عند الله ودیعة». نوالله صلی اللہ علیہ وسلم به دقیامت په ورځ فرشتوته وه وائی چہ ځما بنده یو عهد کړیدې او زه دهرچانه عهد پوره کوونکې یم ځما بنده جنت ته داخل کړئ، او په یو روایت کښې د ابو ایوب انصاری رضی اللہ عنہ نه مروی دی چہ کوم سرې دهر فرض مونږ نه بعد آیه الکرسی او ((شهد الله الحکیم)) پورې، او ((قل اللهم مالک المملک بغیر حساب)) پورې وه وائی نوالله صلی اللہ علیہ وسلم به دده ټول گناهونه معاف کړی او په جنت کښې به ورته خائ ورکړی او او یا ۷۰ حاجتونه به ئی پوره کړی. چہ په هغې ټولونه کم مغفرت دې.

او قرطبی په روایت دانس رضی اللہ عنہ سره نقل کړی دی چہ څوک دا آیت: ((شهد الله)) په وخت دخوب (اوده کیدلو) کښې لولی نوالله صلی اللہ علیہ وسلم به ورته او یازره (۷۰۰۰۰) فرشتې پیدا کړی چہ دده دپاره مغفرت غواړی د ورځې دقیامت پورې.

﴿إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ اللَّهِ لَأَلْمُؤْمِنُونَ﴾ یعنی دین مقبول او هغه دین چہ موجب د تقرب الی الله

وی هغه صرف دین اسلام او توحید دې اویهودیت اونصرانیت محرف اوتمام شرکی مذاهب موجب دتقرب الی الله ندی، نو دلته حصرد مسندالیه دې په مسند پورې او د «عندالله» نه مراد مقبول او مرضی عندالله دې، اوداسلام اطلاق کله په صرف ظاهری انقیاد باندې کیږي. لکه په سورة حجرات آیت نمبر ۱۴ کښې ((قُلْ لَمْ تَوْفَرُوا وَلَكِنْ قُولُوا اَسْلَمْنَا)) اوکله نې اطلاق په انقیاد باطنی اوظاهری دواړو باندې کیږي اودلته دا دویمه معنی مراد ده. نوپدې آیت کښې رد دې په نصاری و د نجران باندې چه هغوی نصرانیت محرف ته مقبول دین ویلو

«وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ اُوتُوا اَلْكِتَابَ» دا جواب دسوال مقدر دې اوهغه دا چه په بعضي مخکنو کتابونو کښې دغیرالله عبادت لکه دحضرت عیسی ﷺ اودحضرت عزیر ﷺ عبادت اودهغوی نه حاجات غوښتل مافوق الاسباب دپته ئی جائز ویلی دی، اوبعضې علماء «سو» ددې شهادت کړیدې، نوآیا دغه هرڅه غلط دی ؟ **حاصل د جواب** دادې چه دین مقبول اومرضی عندالله صرف توحید دې نویه کوموکتابونوکښې یا په اقوالوکښې چه ددې خلاف دې هغه دباغیانوواعلماء سوء «ناکاره علماء» خودساخته خبرې دی او د الله ﷻ کلام ندې حضرت الشیخ رحمه الله فرمائی چه پدې آیت کښې او دغه رنگې په نورو آیاتونوکښې لکه سوره بقره (آیت: ۲۱۳)، سورة یس (آیت: ۳)، سورة شوری (آیت: ۱۴۰)، سورة جائیه (آیت: ۱۷)، وغیره شو د درې اموری بیان دې: (۱) اختلاف چا وکړو (۲) کله ئی وکړو (۳) ولی ئی وکړ **جواب** اختلاف ۱- «اُتُواالْکُتُبَ» اهل علمو وکړ ۲- «اَلَا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ» بعد دعلم نه ئی وکړو دیده اودانسته ۳- «بَغْيًا بَيْنَهُمْ» دضد او تعصب دوجه نه ئی وکړو، نومعلومه شوه چه هغه اختلاف چه د اجتهاد په وجه وی یا د لاعلمی په وجه وی هغه په دې وعید کښې ندې داخل او «بَغْيًا» مفعول له دې او «بَيْنَهُمْ» په معنی د ((خارجاً بَيْنَهُمْ)) سره دې، یا دلته تقدیر داسې دې ((ای بَيْنَهُمْ و بین اهل الحق)).

«وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ» پدې آیت کښې دپته اشاره ده چه د اختلاف مذکورنه مراد اختلاف دې په اصولو کښې چه موجب دکفر دې او د آیات الله نه مراد دلائل دتوحید دی

فَإِنْ	حَاجُّوكَ	فَقُلْ	أَسْلَمْتُ	وَجُهِنَ	لِلَّهِ	وَمَنْ
س که بیا هم دوی جگړه مکاره، کوي ستاسره نوته ورته اووايه ماتابع کړېدي ځان خپل دپاره دالله اوهغه څوک						

اتَّبِعْنِي ۖ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيَّةَ ءَاسْلَمْتُمْ ۖ فَإِنْ
چې ځماتا بعد اري نې کړېده، او وايه اهل کتابوته او اميانوته اهل عربوته، آيا تاسو اسلام قبلوي، نو کچرې
اَسْلَمُوا فَقَدْ اهْتَدَوْا ۚ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاءُ
دوى اسلام راوړې نو په تحقيق سره دوى هدايت او موندلو، او کچرې دوى مخ او گرزولو نو بېشکه ستا په ذمه رسول دي
وَاللَّهُ بِصِيرٍ بِالْعِبَادِ
او الله ليدونکې دې بندگانو لره

﴿فَإِنْ حَاجُّوكَ﴾ پدې کښې دوه توجیه دی: (۱) دا قطع دمحاجې ده، لکه قانون دادې چه هرکله اثبات دمدعى په تفصيل سره وشى او جوابات دشبها تو وشى نو خصم ته ويلې شى چه ستا خپله لار او زما خپله لار ده، نو دلته هم اثبات د توحيد وشو او بيا د هغوى دشبها تو جوابونه وشول، نو په آخر کښې يى او فرمايل چه زه خو په توحيد باندې محکم یم او د حق تابع یم باقى ستاسو خوښه ده که موافقت کوئ او که مخالفت.

(۲) دا محاجه ده يعنې تاسو په حجت کښې د باغيانو او متعصبينو اقوال پيش کوئ اوزه وحى الهى پيش کوم او ظاهره خبره ده چه د وحى الهى په مقابل کښې د باغيانو قول هيڅ اعتبار نه لری

﴿وَمَنْ أَتَّبِعْ﴾ «ای من اتبعی» نو «یا» دمتکلم حذف شوې ده او دا عطف دې په «تاء» دمتکلم باندې، په «اسلمت» کښې، او «من اتبعن» اگرکه حقیقه فاعل دفعل «اسلمت» دپاره نه شى کيدې لیکن ادعاء کيدې شى ځکه چه پدې کښې د اتحاد ادعاء ده يعنې دمتبعينو انقياد بعينه ځما انقياد دې، يا دا مفعول معه دې.

﴿وَقُلْ لِلَّذِينَ﴾ يعنې اهل کتابوته دعوت ورکړه دایمان «والأُمِّيَّة» اودارنگه اميينو ته يعنې مشرکين عرب ته هم دعوت ورکړه، دوى ته اميين ځکه وائی چه دوى منسوب دی ام القرى يعنې مکې معظمې ته يا منسوب دی ام ته يعنې ان پره ځکه چه څوک چه دمور نه پيداشى نولیکلو او لوستلو والا نه وی او عرب اکثر دغه شان وو يا دا چه ددوى سره نه آسمانى کتاب شته اونه نى دعوى کوی، او اميين پدې معنې سره يعنې هغه خلق چه دهغوى سره آسمانى کتاب نه وی دا شامل دې هندوانو، سکهانو وغيره ته. «ءَاسْلَمْتُمْ» دا استفهام په معنې دطلب سره دې يعنې اسلام قبول کړئ.

﴿فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا﴾ يعني دصحيح اسلام منلونه بعد مونږ دچا مقابله نه کړو. ددعوت نه بعديا قبول وی نو دا هدايت دې، ددې ذکر وشو، اویا انکار او اعراض وی نو دهغې ذکر يدي قول کښې وشو چه ﴿وَأَرْسَلْنَاكَ بِالْبَلْغِ﴾ جزا مقدره ده او دا مذکورې قاشمقام دې «ای لاتحزن» یا «تبعه عليك».

﴿وَاللَّهُ بِصِرِّ الْعِبَادِ﴾ یعنی الله ﷻ هر چا ته دهغه دعمل مطابق بدله ورکوی

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ حَقٍّ لَا يَفْقَهُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ
شكه هغه کسان چې کفرکوي په آياتونو دالله او قتلوي پيغمبران په ناحقه، او قتلوي هغه کسان چې حکم کوي
بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ۝ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ
په انصاف سره دخلقونه، نوزهرې ورکړه دوی ته په عذاب درناک سره داهغه کسان دې چې بربادشوي دي
أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَالُهُمْ مِنَ ثَمَرَاتٍ
نېک عملونه ددوی په دنيا او آخرت کښې، او شته ددوی دپاره هيڅوک مددگاران

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ﴾ دا زجراو تخويف اخروی دې هغه خلقوته چه د توحيدنه منکړو او مبلغين دتوحيدنی قتلول، اول جرم په حقوق الله کښې دې، دويم په حقوق العبادکښې دې او مراد داهل کتابونه هغه خلق دی چه موجود وو په زمانه دنبي ﷺ کښې ځکه زجز او تخويف حاضرينوته کيږي او قتل د انبياؤ اگرکه دوی نه وو کړې بلکه د دوی آباؤ کړي وو ليکن چونکه دوی پرې راضی وو نوځکه فعل د آباؤ دوی ته منسوب شو، او «بغير حق» حال مقیده ندې. یعنی مقصود ددينه تقبيد ندې چه دا قيدا حترازی شی او مطلب داشی چه قتل د انبياؤ کله په په حقه سره وی او کله په ناحقه سره وی ځکه چه قتل د انبياؤ نه وی مگر په ناحقه سره وی. بلکه دا حال مؤکده دې لپاره د اظهار د مزید قباحث، یا د «بغير حق» مطلب دادې چه

ددوی په نیز هم دا قتل بغير حق وو، اوالف لام په ﴿الَّذِينَ﴾ کښې د استغراق دپاره نه دې ځکه چه دوی خو ټول انبيا، ندی قتل کړی، بلکه دعهد دپاره دې او معهود په دې سره هغه انبيا، دی چه دوی قتل کړی وو، لکه زکريا ﷺ، اويحيى ﷺ، او ارميا ﷺ، او حزقيال ﷺ وغيرهم شو

روح المعانی په روايت دابن جرير او ابن ابی حاتم سره د ابو عبيده بن جراح ؓ نه نقل

کری دی چه ماتیسوس وکرو چه یارسول الله! **دقیامت په ورځ به ډیر سخت عذاب چالره وی؟**
 نورسول ﷺ اوفرمایل چه هغه سرې چه قتل کری نبي لره، یا هغه چالره چه امر بالمعروف او
 نهی عن المنکر کوی. بیانی دا آیت تلاوت کړو او وی فرمایل چه ای ابو عبیده بنی اسرائیلو
 د ورځې په اول کښې درې څلویښت ۴۳ انبیاء علیهم السلام په یوساعت کښې قتل کړل نو
 بیا راپورته شول یوسل او یا ۱۷۰ کسان دعبادو (نیکانو) د بنی اسرائیلونه چه امر بالمعروف
 او نهی عن المنکرئ کولو دغه خلقوته چه انبیاء ئی قتل کری وو. نو دوی دورځې په آخر کښې
 هغه ټول هم قتل کړل. نو دا هغه دی چه ذکر کری دی الله ﷻ په دې آیت کښې

«فَبَشِّرْهُمْ» دا خبر د «إِنَّ» دې اوبشارت د خوشحالی خبرته وایی نو د عذاب په خبر
 باندې د بشارت اطلاق په طور د تهکم سره دې.

«أُولَئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتِ أَعْمَالُهُمْ» دا دفع د توهم ده چا به دا توهم کولو چه څرنگه به دوی
 نه دردناک عذاب ورکولې شی حال دا چه دوی نیک اعمال، صله رحمی وغیره هم کړیدی.
 جواب دادې چه په سبب د کفر سره دغه اعمال حبیط «ضایع» شوی دی. په دنیا او آخرت کښې.
 په دنیا کښې حبیط دادې چه مدح او ثناء ددوی په ذم اولعنت سره بدل شو. او د جان او مال
 حفاظت ئی ختم شو، قتلولې، قید کولې به شی، او په آخرت کښې حبیط دادې چه دغه اعمال
 ددوی سبب د نجات نه گرځی.

«وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرٍ» یعنې ددوی مزعومه آلهه ددوی مدد اوشفاعت نشی کولی.

اَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ

آیا نه ګوري هغه کسانوته چې ورکړې شويده هغوی ته حصه دعلم د کتاب، را بللې شي دوی کتاب دالله ته

لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فُرْقَانُ مِّنْهُمْ وَهُمْ مُّعْرِضُونَ ۝

دپاره ددې چې فېصله اوکړي په مینځ ددوی کښې بیامخ ګرزي یوه ډله ددوی نه اودوی همېشه مخ ګرزونکي دي

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ نَمْسَنَّا النَّارَ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ

دا پدې وجه چې بېشکه دوی به ونیل چې هرگز نه رسیږي مونږ ته اور مګر یوڅو ورځې شمارلې شوي

وَعَزَّاهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ

اودھوکه ورکړېده دوی ته په باره ددین ددوی کښې^(۱) هغه خبروچې دوی دخانه جوړې کړې دي

كَفَيْتَ إِذَا جَمَعْتَهُمْ لِيُحْجِجَ

نویس څه رنگ به وي حال ددوی په هغه وخت کښې چې راجمع کړومونې دوی لره په هغه ورځ کښې

لَا رَيْبَ فِيهِ وَوَقَّيْتُ كُلَّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ

چې هیڅ شک نشته په هغې کښې ، اوپوره به ورکړېشی هر نفس ته بدله دهغه عمل چې کړې وي اوپدوی باندې

لَا يُظْلَمُونَ

هیڅ ظلم نشي کیدی

﴿ اَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي ﴾ دا زجر دې، په اهل کتابو کښې دوه طبقې وی : یوه طبقه هغه مشران وو چه دحق خلاف وو او د بغی «فساد» بنیاد یی ایښودلې وو، نو د هغوی ذکر په ماقبل کښې وشو «وماختلف الذين بغيا — الايه»، دویمه طبقه ددوی هغه وه چه د دوی اتباع وو چه پوره علم ورسره نه وو بلکه د مشرانو د درغو جوړې کړې قصې اومستلې به نې په دلیل کښې پیش کولې، دلته پدې آیت کښې ددې قسم خلقو ذکر دې.

﴿ اَوْتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ ﴾ «چومنی مولوی» (ازشیخ رحمه الله)، د کتاب نه مراد تورات دې، روح المعانی په روایت د ابن اسحاق وغیره یو جماعت سره نقل کړی دی چه رسول الله ﷺ داخل شو بیت المدراس ته په یو جماعت دیهودو، نودوی ته ئی دعوت الی الله ورکړو نو نعمان بن عمرو او حارث بن زید ورته وویل چه ته په کوم دین باندې ئی؟ نونبی ﷺ او فرمايل چه څه په ملت ابراهیمی باندې یم، نو هغوی دواړو ورته وه ویل چه ابراهیم ﷺ خویهودی وو نونبی ﷺ او فرمايل نو تا سو راوړئ تورات چه هغه زمونږ او ستاسو په مینځ کښې فیصله وکړی. نو دوی دواړو انکار وکړو نو دا آیت نازل شو، او په بل روایت کښې دی چه په یهودو کښې یوسړی زنا کړې وه د یوې ښځې سره او ددغه وقت پورې حکم درجم نه وونازل شوې په قرآن کښې، نو دوی فیصله راوړله نبی ﷺ ته دپاره د تخفیف په دغه زنا کارو باندې ځکه چه دوی شرفاء وو. نونبی ﷺ ورته او فرمايل چه زه حکم کوم ستاسو په کتاب سره، نو

دوئ انکار و کړو د حکم درجمنه، نو چه تورات راوړې شو نو ددوئ لوی عالم ابن صوری په آیت درجمن لاس کینودلو. نو عبدالله بن سلام ورله لاس لرې کړو او آیت درجمن بڼکاره شو، نو دوئ درجمن شول. نویهود په غصه شول نو ۵۱ آیت نازل شو.

اوپه بل روایت کښې دی چه یو جماعت دیهودو انکار وکړو د نبوت د حضور ﷺ نه. نو نبی ﷺ ورته افرمایل چه راوړئ تورات په هغې کښې څما صفت دې نودوئ انکار وکړو او بیا دغه آیت نازل شو.

﴿وَهُمْ مُعْرِضُونَ﴾ اشاره ده چه اعراض د حق نه ددوئ عادت مستمره دې.

﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ﴾ پدې آیت کښې د اعراض کولو دوه علتونه بیانېږي: **اول** دا چه ددوئ دعوی دا وه چه جنت صرف زمونږ دپاره دې خالصه، ځکه چه زمونږ دین حق دې اومنسوخ نه دې، البته د بعضې وړو گناهونو په وجه کیدې شی چه جهنم ته دخو ورځو دپاره لار شو **دویم**: افتراء: یعنی دا چه ددوئ مشرانو ددوئ ته دا د هوکه ورکړې وه پدې خود ساخته او دروغو روایتونو سره ((ان الله عهد الى يعقوب ان لا يعذب بنيه الا تحلة القسم)) یعني الله تعالی وعده کړیده د یعقوب ﷺ سره چه دده اولاد ته به عذاب نه ورکوي، دارنگه ددوئ به ویل «نحن ابناء الله واحبائه».

﴿فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ﴾ دا دغه د هوکه شوؤ یهودو ته تخويف اخروی دې په «کیف» کښې عظمت او هیبت دشان د قیامت ته اشاره ده «لیوم» (لام په معنی د (فی) سره دې «ما کسبت» دلته مضاف مقدر دې «ای جزاء ما کسبت» او ما کسبت عام دې شامل دې خیر او شر دواړو لره اوجزاء دهر یو جدا جدا ده.

قُلِ اللَّهُمَّ	مَلِكُ	الْمَلِكُ	تُوْتِي الْمَلِكَ مَنْ	تَشَاءُ	وَتَنْزِعُ
ته اوایه چې (۱) یا الله چې ته اختیار مند او او اکدار بادشاهی ئې ورکوي بادشاهی هغه چاته چې او غواړې او اخلې					
الْمَلِكَ	مِمَّنْ	تَشَاءُ	وَتُعِزُّ مَنْ	تَشَاءُ	وَتُذِلُّ مَنْ
بادشاهی د هغه چاته چې ته او غواړې، او عزت ورکوي هغه چاته چې او غواړې او ذلت ورکوي هغه چاته چې ته او غواړې					

يَسْئَلُكَ الْخَبِيرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝ تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ ۝

په لاس ستا کښې خبرې، بېشکه ته په هرڅه قدرت لرې، ته نناسې شپه په ورځ کښې او نناسې ورځ په شپه کښې

وَتَخْرِجُ النَّهَارَ مِنَ اللَّيْلِ وَتَخْرِجُ اللَّيْلَ مِنَ النَّهَارِ ۝ تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ۝ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُحْسِنُونَ ۝

اوراؤباسې ژوندي دمرې نه اوراؤباسې مړلره دژوندي نه، اوروزي ورکوي هغه چاته چې اوغواړې بغير دحساب نه،

﴿قُلِ اللَّهُمَّ﴾ دا ذکر دتوحيد دې دريم ځل اوشره د تير شوو دلائلوده «اللهم» دفراء په نزد

په اصل کښې «يا الله اُمنّا بخير» دې ليکن دا قول ضيف دې اوپه نزد دخليل اوسيويو او

دنجويانو دبصري باندې دا په اصل کښې «ياالله» دې نو «يا» په اول کښې حذف شوه اوميم

مشدد چه دوه حرفه دى او قريب المخرج دى او او ته عوض شو د «يا» نه چه دوه حرف علت

دى او دا دخوصياتو د لفظ دالله ﷻ نه دې. او ﴿مَلِكُ الْمَلِكِ﴾ منصوب دې نوبه نزد

دسيبويه دا مستقله منادى ده او حرف نداء ورته مقدره ده، او دماقبل دپاره صفت يا بدل

نشى کيدې ځکه لحقوق دميم مشدده مانع دې دصفتية نه په نزد دسيبويه باندې اوپه نزد

دنورو نحيويانو ميم مشدد مانع نه دې دصفتية نه، نو دا صفت دې د لفظ د «الله» دپاره چه

منبادى مفرده معرفه ده. او توابع چونکه مضاف منصوب وى، نو ددې وجه نه «مالك الملك»

منصوب دې او دغه شان مابعد جملې ﴿وَتَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ﴾ پورې هره يوه جمله

صفت دې دلفظ د «الله» دپاره نو د منادى دپاره ١٢ صفات ذکرشوى دى

او مقصود بالنداء مقدر دې چه هغه دادې «اقض حاجتى».

﴿يَسْئَلُكَ الْخَبِيرُ﴾ دلته «والشؤ» هم مراد دې خو تخصيص بالذکر دخيرو شو نوپدې کښې

اشاره ده چه کوم په ظاهر کښې شروى نوهغه په نسبت سره مجموعه نظام عالم ته خيروى

﴿وَتَخْرِجُ النَّهَارَ مِنَ اللَّيْلِ﴾ يعنې : ١- حيوان دنطفې نه ٢- چرگه دهگنې نه ٣- شين

بوتې دوج تخم نه ٤- شين بوتى دوجې زمکې نه ٥- مؤمن دکافرنه ٦- عالم دجاهل نه

﴿وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ﴾ یعنی ۱- نطفه د حیوان نه ۲- هگئی د چرکې نه ۳- وچ تخم د شین بوټی نه ۴- د میوې نه وچ هډوکې ۵- کافر د مؤمن نه ۶- جاهل د عالم نه

﴿وَتَرْزُقُ مَنْ كَشَاءَ بِقَعْرِ حِسَابٍ﴾ «بغير حساب» په درې ۳ معانیو کښې مستعمل شوې دي ۱- بغير عدد یعنې بې شماره . کنایه ده د کثرت نه لکه دلته پدې آیت کښې ۲- بغير تعب یعنې په غیر دستری کیدلونه لکه په قول دمريم ﷺ کښې ((ان الله يرزق من يشاء بغير حساب)) . (آیت ۳۷) ۳- بغير مناقشة و تعب . لکه داؤد ﷺ ته الله ﷻ فرمائی ((فامنن اوامسك بغير حساب))

ددې آیه شان نزول قرطبی ، روح المعانی وغیرهما د انس ﷺ او ابن عباس ﷺ نه نقل کړی دی چې هرکله رسول الله ﷺ مکه فتح کړه او وعده ئې وکړه دخپل امت سره دملک د فارس ، اوروم نومافقانو او یهودیانو وه ویل : ((هیها، هیها). من این محمد ملک فارس والروم)) . یعنې دا خبره ډیره بعیده ده چرته دوی دروم او فارس بادشاهی اخستې شی . ځکه چې هغوی خو ډیر غالب، زورآور او طاقت وردی ، آیا کافی نه ده محمد ﷺ لره مکه اومدینه . چې ددې طمع لری دملک فارس اوروم؟ نو دا آیت نازل شو .

بل روایت دې چې په جنگ خندق کښې چې کله صحابو ﷺ خندق کنستلو نو دحضرت سلمان فارسی ﷺ په حصه ځای کښې سخت کانړې راووتلو نو حضور ﷺ ورته راغې اوجبل اوداله، ئې په خپل لاس را واخستلو او یو ضرب ئې ورکړو نو یو روشنی ترینه خارجه شوه . بیادغه شان نور دوه ضربونه ئې ورکړل او په هر ضرب سره به روشنی ښکاریدله چې دلرې پورې به لیدلې شوه نو بیا نبی ﷺ او فرمايل چې د اول ضرب نه چې کومه روشنی (رنر)، ظاهره شوه نو پدې کښې ماته دملک فارس محلات، عمارات ، وښودلې شول چې دا به څما امت ته ورکولې شی . او په دویم ضرب سره چې کومه روشنی ظاهره شوه نو وې فرمايل چې په دې سره ماته درومیانو سره محلات ښکاره شول . او ددریم ضرب سره چې کومه روشنی ظاهره شوه نو او فرمايل چې ماته دصنعا، یمن عظیم محلات وښودلې شول او وې فرمايل چې زه تاسوته زیرې درکوم چې ماته جبرئیل امین خبر راکړو چې څما امت به پدې تمامو ممالکو غالب کیږی . منافقینو چې دا واوړیدل نومسخرې ئې شروع کړې او وې ویل چې مونږ خو په داسې حالت

کښې یو چه خوراک راته نه ملایوړې او دخپل ځان حفاظت ددشمن نه راته مشکل دې نوڅرنگه به مونږ دفارس او روم او دیمن په مملکتونو قابض شو، نو دا آیت نازل شو.

فضیلت معاذبن جبل رضی الله عنه فرمائی چه ماته بنودلی دی رسول صلی الله علیه و آله یوڅو کلمات، یا آیاتونه دقرآن، نشته په زمکه کښې یو مسلمان چه دې مکروب، پریشان یا مقروض وی او دا ولولی نو خامخا به الله عز و جل دهغه قرض ادا کوی او پریشانی به ئی زائله کوی او وې فرماییل چه یوه ورځ زه ورستو شوم او دجمعې مونځ ته حاضر نشوم نو ما ته رسول الله صلی الله علیه و آله او فرماییل چه ای معاذ: څه شی منع کړې وې دموځ نه؟ نو ما عرض وکړو چه: یا رسول الله صلی الله علیه و آله! د (یوحنا) یهودی په ماقرض وو او په دروازه کښې راته ولاړ وو او زما انتظار ئی کولو نو زما خطر ه وه که چرې څه راوتلې وې نو زه به ئی حصار کړې وې، نو نبی صلی الله علیه و آله ورته وفرماییل چه آیا ته دا غواړې ای معاذ چه ستا قرض ادا کړې شی؟ نو ما وویل چه هو! نو وې فرماییل: هره ورځ دا وایه: ((قل اللهم ملک الملک... بغير حساب)). رحن الدنيا والآخرة ورحیمهما تعطی منهما من تشاء وتنع منهما من تشاء عفی ذنبی)). نو که دتولې زمکې برابر سره زړه تا قرض وی نو خامخا به ئی الله عز و جل اداء کړی لتانه (قرطی)،

علماً دې آیت ته آیه العزة وائی څوک چه آیه الكرسي او «شهد الله» اودا آیت دهرمونځ نه بعد لولی نو الله جل جلاله به ورته عزت وړکوی او ذلت نه یی محفوظ ساتی او په دشمنانو ورله فتح وړکوی وغیره ډیر دنیوی فوائد دی پکښې.

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ
نه (۱) دې نسی مومنان کافرانولره دوستان ماسوا دمومنانونه اوچاچې اوکړو داکار
فَلْيَسْ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً
نونه دې دالله دعهداودې نه، په هیڅ کښې، مگر هغه وخت کښې چې تاسو ځان بچ کوئ ددوی دشرنه، ځان بچ کول
وَيَحْذَرُ اللَّهُ النَّفْسَ الْوَسْوَاسَ وَاللَّهُ الْمُسِيرُ قُلْ إِنْ تَخْشَوْنَ مَا
اووړوي تاسولره الله دخپل ذات نه، اوخاص الله طرفته گرځېدل دي اووايه چې کچرې تاسو پټ ساتي هغه

فِي صُدُورِكُمْ أَوْ بُدُونِهِ يَعْلَمُهُ اللَّهُ ۖ وَ يَعْلَمُ مَا

چې په سینو ستاسو کښې دي یا نه ښکاره کوي نو عالم دې په هغې باندې الله، او عالم دې په هر هغه څه

فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۖ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝

چې په آسمانونو کښې دې او په هر هغه څه چې په زمکه کښې دې، او الله په هر څیز باندې قدرت لرونکی دې

«لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ» «لا يتخذ» نهی ده «المؤمنون» فاعل دې د «لَا يَتَّخِذُ»

او «الكافرين» مفعول اول ديې «من دون المؤمنين» په موضع د نصب کښې دې صفة د اولیاء دې . پدې آیه کښې حکم د قطع تعلق دې دکفاروسره . شعور :

دور شو از اختلاط یارب د یارب بدتر بود از مارب د

مارب د تنها همین برجان زند مارب د برجان و برایمان زند «مثنوی»

حضرت تهانوی رحمته الله فرمائی چه دلته درې امور دي : ۱- موالات یعنی قلبی دوستی ۲- مداراة یعنی ظاهری خوش خلقی . ۳- مواسات . یعنی احسان ، نفع رسانی . نوپس د کافرانو سره موالات په هیڅ حال کښې جائز ندې : لقوله تعالی ((لا تتخذوا اليهود والنصارى اولیاء بعضهم اولیاء بعض ومن يتولهم منكم فانه منهم)) (مانده : ۵۱) وقوله تعالی ((لا تتخذوا وعدی وعدوکم اولیاء)) ، (مختصه : ۱) .

او مدارات په درې حالتونو کښې جائز دي : ۱- د دفع د ضرر دپاره . کما فی هذه الآية : ((الان تقوا منهم — الاية)) په مستثنی منه کښې د مولات منع ده او په مستثنی کښې د مدارات اجازت دي لیکن پشړ شرط سره ، ۲- دکافر د مصلحت دیني دپاره یعنی توقع د هدایت ، ۳- اکرام ضیف دپاره ، او دخپل منفعت مالی یا د جاه دپاره جائز ندې ، په جواز د مدارات باندې دیر احادیث دال دي : ((وفی البخاری عن عائشه رضی الله عنها قالت استأذن رجل علی رسول الله ﷺ وانا عنده فقال رسول الله ﷺ بنس ابن العشرة او اخو العشرة ثم اذن له قال ان له القول فلما خرج قلت یارسول الله ﷺ قلت ما قلت ثم الت له القول فقال یا عائشة ان من اشر الناس من یرکبه الناس اتقاء فحشه، وفی رواية الدیلمی قال رسول الله ﷺ ان الله امرنی بمداواة الناس کما امرنی باقامة الفرائض، وفی رواية بعثت بالمداواة، وفی رواية ابن ابی الدنيا رأس العقل بعد الايمان بالله تعالی مداراة الناس، واخرج الطبرانی، مداراة الناس صدقة وغير ذالك من الاحادیث)).

او د مواسات حکم دادې چه د اهل حربو سره ناجائز دې او د غیر اهل حربو سره جائز دې کماق سورة الممتحنة : ((لَا يَهَاجِمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ ... إِلَى قَوْلِهِ ... الظَّالِمُونَ)) باقی معاملات د تجارت، ملازمت، صنعت، حرفت دا هم د تمام غیر مسلمینو سره جائز دی، مگر دا که پدې کښې عامو مسلمانانو ته ضرر او نقصان وو نوبیا جائز نه دی، او دا حکم د فساقو او اهل بدعت هم دې

﴿وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ﴾ یعنی خوک چه د کفارو سره قلبی محبت او دوستی کوی ﴿فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ﴾ داسخت وعید دې په موالات د کفارو، په «من الله» کښې مضاف مقدردې «ای من عهد الله، دین الله، حزب الله» او «فی شیء» خبر د لیس دې «ای فلیس فی شیء من عهد الله و امانه و دینه و حزیه» او «من الله» په موضع د نصب کښې دې بنا بر حالت دشئ نه ځکه دا صفت دنکره دې مقدم شوی دې پرې.

﴿إِلَّا أَنْ تَقُولُوا مِنْهُمْ تَقْنَةً﴾ دا استثناء د اعم الاحوال نه ده «ای لاتتخذوهم اولیاء فی حال من الاحوال الاحال الاتقاء»، یامستثنی ده دمفعول له مقدرنه «ای لاتتخذوهم اولیاء لوجه من الوجوه اللاتقیة» او «تقنة» مصدر دې منصوب دې بنا پدې چه دامفعول مطلق دې یا حال مؤکده دې ځکه دا جمع ده او د «تقاة» معنی ده یره کول یا خان بچ کول، یعنی مگر دا چه تاسو یره کوئ دهغوئ نه یره کول، یا داچه تاسو خان بچ کوئ دهغوئ نه په موالات سره پداسې حال کښې چه تاسو یره کوونکی یئ، د دینه مراد حالت د اکراه دې لکه په سورة نحل کښې دی ﴿إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ﴾ ددې آیت نه معلومیری جواز د تقیه او تعریف نی مفسرینو دا کړیدې چه «محافظة النفس والعرض او المال من الاعداء» یعنې خپل خان، ابرو او مال بچ کول دشر دشمنانو نه نو د آیت مطلب دادې چه که چرې د کفارو د طرفه ستاسو دجان، مال، ابرو او عزت ضائع کیدو خطره وی نو ددوئ سره ظاهری مدارات جائز دی

فایده . خوارج وائی چه تقیه په هیڅ حال کښې جائز نده نو دوئ وائی که چرې یوسرې مونځ کوی اوسارق یا غاصب دده مال سرقه کوی یا بی غصب کوی، نو دده دپاره قطع دصلوة جائزه نده او ددې وجه نه دبخاری شریف په یوروائت کښې دی چه یو خارجی په حضرت بریده اسلمی طعن کړې وو چه هغه د حفاظت دخپل فرس دپاره قطع دصلوة کړې وه، او شیعه گان وائی چه تقیه فرض ده او دیرلوی کار ثواب دې. نو د دوئ په نزد په سنی پسې

مونځ جائز ندې لیکن که چاپه طریقه دتقیه سره په سنی پس مونځ اداکړو نو دا دومره لوی ثواب دې لکه په نبی پسی مونځ کول، والتفصیل فی الروح، اوخلاصه ددغه تقیه منافقت اوکذب عظیم دې اوهم دا بنیاد دې دمذهب دشیعه گانو، نو څه حال به وی دهغه آبادی چه بنیادی کذب او منافقت وی

حضرت تهانوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه ددې آیت نه تقیه دشیعه گانو نه ثابتیږی ځکه چه ددې آیت مطلب دادې چه دکفارودطرفه چه کله غالب احتمال اوخوف دضرر وی نو دهغوئ سره ددوستی اظهار اودعداوت اخفاء جائزه ده اودشیعه گانو تقیه اظهار دکفراو اخفاء دایمان ده یعنې هغه شی چه کفردې عندهم نو دهغې اظهار کول دی لکه په سنی پسی مونځ کول اوکوم چه ایمان دې عندهم لکه په سنی پسی مونځ نه کول دهغې اخفاء ده

﴿وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ﴾ دلته مضاف مقدر دې «ای عقاب نفسه» او بعضې وائی چه تقدیر ته حاجت نشته او دا تهدید عظیم دې. اونس په معنی د ذات سره دې اوک. معنی متعارفه ترینه مرادشی نو بیا دا دمتشابهاتونه دې، اومذهب داهل سنت پدې ښې مخکښی تیرشوې دې. ﴿إِنْ تَخُوفُوا﴾ دا تخويف دنیوی دې او د «مَا فِي صُدُورِكُمْ» نه مراد هر ما فی الصدور دې چه شامل دې موالات لره، او دارنگه د «تبدوه» نه مراد هر ظاهر دې چه شامل دې مدارات اوتقیه ته. ﴿يَعْلَمُهُ اللَّهُ﴾ دا کنایه ده دبدل ورکولونه ﴿وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ﴾ دا ذکر دعام دې بعد د خاص نه.

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُّحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَيَنِّيَّةً أَمَدًا بَعِيدًا وَتَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُّحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَيَنِّيَّةً أَمَدًا بَعِيدًا
دبدی اوگناه نه حاضر، غواړي به چې ارمان دې چې وې په مینځ ددې نفس اوددغه عمل کښې مزل لرې
وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَعُوفٌ بِالْعِبَادِ
اووړوي تاسولره الله دخپل ځان نه، اوالله دهرمهربان دې په بندگانو

﴿يَوْمَ تَجِدُ﴾ دا تخويف آخروى دې، د «يوم» عامل «تو» دې او «تجد» د وجدان (موندل) نه مشتق دې او يوممفعول غواړی چه هغه «عاملت» دې او «محضراً» حال دې، يا تجد په

معنی دعلم سره دې نودوه مفعوله غواړی نو «محضراً» یی مفعول ثانۍ دې «محضراً» حاضرېه وی لیکلې شوې په عمل نامه کښې یا حاضرېه صورتونو سره، یا جزاء د اعمالو به حاضرېه وی «تود»، یعنی د قیامت په ورځ چه کله دهرچانیک اوبدعمل ده ته مخامخ اوحاضر کړې شی اوحساب، کتاب شروع شی نو هر سرې به دا تمناکوی چه ارمان دې چه ځما او دبدو اعمالو په مینځ کښې لرې فاصله وې او ما دا بد اعمال نه لیدلې.

﴿وَاللَّهُ زَوُّوفٌ بِالْعِبَادِ﴾ یعنی دا دالله ﷻ مهربانی ده چه بندگان دخپلې نافرمانۍ نه یره وی او د اطاعت ترغیب ورته ورکوی.

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ	فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ
ته اووايه اتي پیغمبره کچرې نې تاسومحبت کوی دالله سره نوتابعداري اوکړې ځما، نومحبت به اوکړي تاسوسره الله	
وَيَغْفِرَ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ط	وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٠﴾ قُلْ أَطِيعُوا
اوبخښنه به اوکړي تاسوته دگناهونوستاسو،والله بخښنه کوونکې او رحم کوونکې دې . ورته اووايه چې تابعداري کوی	
اللَّهُ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿١١﴾	
دالله اودرسول ، پس که تاسومخ واپولو نو بېشکه الله محبت نه کوي دکافرانو سره	

﴿قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي﴾ یعنی لکه څرنګه چه ما دخپل مشرک رشته دارانو سره خپل تعلق اومولات اومحبت ختم کړيدې نودغه شان تاسوهم وکړئ اوځما اتباع وکړئ او زما په اتباع کولوسره به تاسوته دوه فاندې حاصلې شی، اول دا چه تاسو به دالله ﷻ محبوب وګرځئ، یعنی په اتباع دمحبوب ﷺ سره انسان دالله ﷻ محبوب ګرځی. دویم داچه الله ﷻ به ستاسوګناهونه معاف کړی، نومعلومه شوه چه اتباع سنت ددوه خبرو دپاره ذریعه ده محبوبیت، مغفرت ، اویدې آیت کښې رد دې په هغه چا باندې چه دعوی دمحبت دالله کوی اوخلاف کوی دطریقې دمحمد ﷺ نه لکه جاهلان پییران . ملنګان یا بدعتیان، مدارک وغیره لیکلی دی چه څوک دالله ﷻ دمبخت دعوی کوی او بیا خلاف کوی دسنت نه نودغه سرې سخت دروغژن دې او دالله ﷻ کتاب دهغه تکذیب کوی :

قال الوراق:

تعصى الا اله و انت تُطهرُ حُبَّهُ هذا لعمري في القياس بديع
لو كان حُبُّكَ صادقا لاطعته انَّ المحبَّ لِمَنْ يُحِبُّ مطيع
ان كنت في دعوى الحجة صادقا لا ان دعوى الحب منك شنيع
فاختر متابعة الرسول فائده مستشفع و مشفع و شفيع

((قال رسول الله ﷺ كل امي يدخلون الجنة الا من ابى قيل ومن يابى يا رسول الله ﷺ قال

من اطاعني دخل الجنة ومن عصاني فقد ابى)) (رواه البخاري)

﴿قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ﴾ دا دماقبل دپاره تاکيد دې

فايده : اتباع په عمل او طريقه کښې په چا پسې تللو کښې مستعمليرې و اطاعت په اقوالو کښې يعنې دچا قول منلو کښې مستعمليرې او کله عام مستعمليرې په قول او طريقه دواړو کښې، نوددې وجې نه دلته د «اطيعوا» سره ذکر د الله او د رسول دواړو وشو، او په اول مقام کښې ذکر د اتباع سره ذکر د رسول وشو، يعنې اتباع، دعمل اودطريقې دواړو اقتداء ته ويلې شې او په عمل کښې اقتداء دپيغمبر کيدې شې دالله نشي کيدې او په قول کښې اقتداء دالله تعالى اودپيغمبر ددواړو کيدې شې.

﴿فَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ دا يا صيغه دماضي غائب ده يا مضارع مخاطبه ده په حذف د احدی التائين سره او «تولی» اعراض کولوته وائی نو بالکلیه اعراض کول حقیقه کفر دې او اعراض په غیر دانکار نه کفر حقیقی نه دې.

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿۱۰﴾
بېشکه ^(۱) الله غوره کړېدې آدم ؑ اونوح ؑ او آل دابراهيم ؑ او آل د عمران په ټولو خلقوياندي
ذُرِّيَّةً ۖ بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿۱۱﴾
پداسې حال کښې چې داجماعت نسل وبعضي دهغوئ نه پېداشوي دي دبعضونه، اوالله هرڅه آوري اوپه هر څه عالم دې

1 - دتوحيد ذکر څلورم ځل باندې چې انبياء کرام عليهم السلام غوره وؤ ليکن معبود نه وؤ ځکه چې
(۱) ديوبل نه پيدا وؤ (۲) هرڅه آوريدونکې او علیم صرف الله دې دوی نه دي.

«إِنَّ اللَّهَ أَصْلَقُ آدَمَ وَنُوحًا» دا ذکر دمستله توحید دې غلورم خل ، حاصل ئی دادې چه ((انبیاء علیهم الصلوات والتسلیمات)) بیشکه برگزیده اوغوره وو لیکن آلهه او معبودان نه وو د دوه وجوه نه : ۱- «ذُرِیَّةُ» مخلوق او پیدا وو ، او مخلوق الیه نشی کیدی ، ۲- «وَاللَّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ» دهرخه اوریدونکې او په هرڅه عالم صرف الله ﷻ دې ، دوئ نه دی ، او «ذُرِیَّةُ» منصوب دې بنا پدې چه بدل دې د آل ابراهیم او آل عمران نه یا حال دې ددې دواړو نه یا بدل دې د نوحاً او دما بعد نه ، او دا هم جائزه ده چه بدل شی د آدم نه سره دمعطوفاتونه ، لیکن ابوالبقا پدې توجیه رد کړې دې چه حضرت آدم ﷺ خو «ذُرِیَّةُ» ندې ، جواب دادې چه د ذریت اطلاق په آباءو باندې هم کیدی شی لکه په سورة «یص» کنبی دی چه : ((وَايَةُ لَهُمِ اَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمُ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ)) چه ډیرو مفسرینو دا معنی لیکلې ده ((ای آبانهم فی الفلک المشحون مع نوح)) وجه داده چه «ذُرِیَّةُ» مشتق د «ذُرء» نه دې په معنی دخلق سره اود آب نه خلق شویدي د ولد ، نو ځکه پرې اطلاق د ذریت کیدی شی او دارنگه د ولد خلق شویدي د آب نه نوپه هغه ئی هم اطلاق کیدی شی مگر دومره خبره ده چه متبادر ترینه نسل دي «روح» .

په ذکر د «ذریه» کښې یوڅو نفی دألوهیه د دوی «پیغمبرانو» ته اشاره ده، او بل ددې خبرې بیان دې چه دالله ﷻ ابن هیڅ څوک نشته بلکه مخلوق دیو بل نه پیدا شوې دې، دالله ﷻ نه ندی پیدا شوی نو عیسی ﷺ ابن الله نه دی

إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُهُ عَمِنَ رَبِّي إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي

هرکله ^{۱۱} چې اوونیل بنځي د عمران بېشکه مامنخته کړې ده خاص تالره دهغه ولد چې ځمابه خيټه کښې دې

مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي ۖ إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا

آزاد کړې شوې د دین د پاره، نو قبول یې کړه، ځمانه، بېشکه ته خاص هرڅه اوړې په هرڅه باندې عالم نې. پس هرکله

وَضَعْتُهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ ۖ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا

چې هغې اوزېرپوله هغه، وې ونیل یاربه بېشکه ما اوزېرپوله هغه جینی اوالله ښه عالم دې په هغه

وَضَعْتُ ط وَ لَيْسَ الذَّكْرُ كَالْأُنْثَى ؕ وَإِنِّي

چې هغې زیږولې ده، اوندې هغه نارینه چې دې طلب کړې وو پشان دهغه زنانه چې ورته ورکړې شوه، اوبېشکه

سَمِيَّتَهَا مَرْيَمَ وَ إِنِّي أَعِيزُهَا بِكَ وَ ذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿١٦٦﴾
مانوم ایخودې هغې لره مریم، اوبشکه څه پناه غواړم هغې لره په تاسره او اولاد هغې لره د شیطان رتلې شوي نه

﴿إِذْ قَالَتْ أَمْرَأْتُ عِمْرَانُ﴾ دمستله توحید بیان خلورم واری وشو نواوس دخلورمې شېبې جواب ذکر کیرې کومه چه واردیرې په مسئله د توحید باندې، او هغه دا چه عیسائیانو ویل چه حضرت مریم ته بې موسمه میوې راتلل دلیل ددې خبرې دې چه دکائناتو دتصرف اختیار دې ته ملاؤ وؤ نوڅکه دا اله اومعبوده وه ، حاصل دجواب دادې چه حضرت مریم پخپله فرمایلیدی چه دا ځما په اختیار اوتصرف سره ندی، بلکه دا دطرفه دالله ﷻ نه دی.

﴿قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾ او همدارنگه دلته الله ﷻ دحضرت عیسی ﷺ تفصیلی نسب نامه ذکر کوی دپاره ددې چه دعیسائیانو ددغه قول ﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ﴾ تفصیلی رد وشي، اوشکوک اوشبهات یی ختم شي، او ابنیه الله دعیسی ﷺ عقیده رد شي او دارنگه دهغه عیسائیانو عقیده رد شي چه حضرت مریم ﷺ ته اله وائی پدې شان چه تاسې وگورئ چه حضرت مریم دڅومره دعاگانونه بعد پیدا شوه اوبیائی څرنگه تربیت وشونو آیا څوک چه په خپل پیدا کیدلو کښې اوپه تربیت کښې بل چاته محتاجه وی نوهغه څرنگه اله کیدی شي.

﴿إِذْ قَالَتْ أَمْرَأْتُ عِمْرَانُ﴾ دا بیان دتفصیلی نسب دحضرت عیسی ﷺ اودمریم بی بی ددې دپاره ددې چه واضحه شي چه عیسی ﷺ ابن الله نه دې او دارنگه عیسی ﷺ اومریم بی بی الهه (خدایان) نه دی.

دعمران په نوم سره دوه شخصیتونه مشهور دي یو د حضرت موسی ﷺ پلار چه عمران بن یصهردي، اوبل دحضرت مریم پلار، دعیسی ﷺ دمور دطرفه نیکه چه عمران بن ماتان دې او دعمران بن یصهرنه څو صددې بعد پیدا شوې دې، دلته دعمران نه مراد دا دویم عمران دې او دا قول صحیح دې اوبعضو ویلی دی چه کیدې شي چه اول مراد شي او دا قول مرجوح دې او «امراة عمران»، «دعمران ښځه» چه دعیسی ﷺ جد ه (ام الام) نیا ده نوم ئی حنه بنت فاقوذا دې او ددې بله خور چه نوم ئی ایشاع بنت فاقوذا دې هغه دحضرت زکریا ﷺ بی بی (ښځه) وه

اوډ يحيى ﷺ مورو، نوحیسی ﷺ اومريم بی بی اولاد دخاله (ماسی) دی، نوحیسی ﷺ زوی دلوردخاله دیحیی ﷺ دې اودا خبره اهل سیرو ذکر کړې ده.

اود حدیث دابوهریره ؓ نه ئی تائید معلومیږي چه نقل کړې دې امام حاکم، لیکن په دې باندې قوی اشکال دې هغه دا چه په حدیث دمعراج کښې چه روایت ئی کړې دې شیخینو داسې الفاظ دی: «فاذا انا بابن الخالة عیسی بن مریم ویمی»، نو دا تصریح ده پدې چه دوی دواړه اولاد دخاله دی، جواب دادې چه پدې حدیث کښې مجاز دې ځکه ډیر وارې اطلاق کيږي دخاله په بنت الخاله باندې دکرامت اواعزاز په وجه، دلته هم حدیث پدغه استعمال وارد دې اوپه حقیقت کښې دوی ابنی الخالة نه دی بلکه عیسی ﷺ ابن د بنت الخاله دیحیی ﷺ دې (زوی دلوردخاله دیحیی ﷺ).

پس هرکله چه امرأة عمران یعنی دحضرت مریم بی بی والدہ په امید شوه نو دې نذروکړو چه یا الله څما دبطن (کیدې) نه چه کوم بچې پیداشی هغه به ستا د عبادت اوستا دکور خدمت دپاره وقف وی، ددوی په شریعت کښې داسې نذر جائزوو.

نو دا سوال وارد نه شوچه نذرڅو دمملوک کیدې شی او دغیرمملوک نذرنشی کیدی ((لقلوه ﷺ لانذر فیما لا یملکه ابن آدم)) او ولد مملوک ندې، یا دا جواب دې چه دا نذر حقیقی شرعی ندې بلکه صرف مقررکول اوالتزام کول دئ چه دا متوقع بچې به ددین دخدمت دپاره وقف وی ((محرراً)) دا حال دې دمفعول نه چه «ما فی بطنی» دې، «ما» په معنی د «الذی» سره دې او د «محرراً» معنی داده چه آزاد به وی ددنیا دکارونونه خالص دعبادت اودخدمت دبیت المقدس دپاره به فارغ وی، بعضو ویلی دی چه دلته لفظ دغلاماً موصوف مقدر دې «ای غلاماًمحرراً» ځکه چه دخدمت دبیت المقدس دپاره نارینه وقف کیدې شی.

﴿فَلَمَّا وَصَّيْنَا﴾ ضمیر د «ما» راجع دې «ما فی بطنی» ته او تائیت ئی په اعتبار دمعنی

سره دې

﴿قَالَتْ رَبِّ اِنِّی وَصَّيْتُ اُنْتِی﴾ دا جمله خبریه د اخبار ورکولو دپاره نه ده بلکه مقصود

ترینه اظهار دحسرت دې نوحضرت حنه چه دمريم بی بی مورده په ډیر حسرت او افسوس سره ئې دالله ﷻ سره مناجات وکړ چه یا الله زما نذر به پوره نشی ځکه دا جینی ده نو خدمت دبیت

المقدس دپاره وقف کیدی نشی اوکه چرې نارینه بچې وې نو ځما نذر به پوره شوې وې.

﴿وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ﴾ دا جمله معترضه ده، دلته دوه قرائته دی: یوپه سکون د تاء

سره لکه دا زمونې متعارف متواتر قرات دي، نو پدې تقدیر سره دا کلام دالله ﷻ دي، یعنې الله فرمائی چه مور دمریم ﷺ دخپل خیال مطابق حسرت کولو، حالانکه الله ﷻ زیات عالم دي په شان دهغه جینئ چه پیدا شوه او د دي وجې نه (ه) مبهم ذکر شو نو دا تنبیه ده په لوی والی دقدر ددي جینئ باندې، چه ددي شان په نزد دالله ﷻ ډیر اوچت دي، ځکه چه دا دعیسی ﷺ موده ((وجعلناها وابنهآية للعلمين)) دا دواړه دعالینو دپاره لویې نشانې دقدرت دالله ﷻ دي، اومور دمریم ددینه نوه خبره نوځکه ئی اظهار دحسرت وکړو.

دویم قرات په ضمه د تاء سره صیغه دمتکلم ده، «والله اعلم بما وضعت» نو دا عذرپیش کوی الله ﷻ ته چه زما داسې بچې پیدا شو چه الله پرې عالم دي چه هغه صلاحیت ځما دغرض نه لری، یا تسلی خپل ځان ته ورکوی، نو بنا پدې قرات دا کلام دالله ﷻ نه دي، بلکه دامراة عمران کلام دي، لیکن سوال وارډیری چه بیا نفی دناقص پکار وه دکامل نه، یعنې داسی ویل پکاروؤ «لیس لانثی کالذکر». جواب دادې چه: دلته پکلام کنبې قلب دي یا دغه قانون کلی ندې کما فی قوله تعالی: ﴿يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْنُنَّ كَاَحَدٍ مِّنَ النِّسَاءِ﴾.

﴿وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَى﴾ داهم جمله معترضه ده اوقول دالله ﷻ دي او دلیل دي دپاره د عظمت شان د مولود، اولام په «الذکر» کنبې عهدی دي، یعنې ندې هغه نارینه اولاد چه هغې طلب کړې ؤو «کالانثی» پشان دهغه جینئ چه هغې ته ورکړې شوه، بلکه دغه جینئ په عظمت شان کنبې دنارینه ولد نه ډیره غوره ده، ځکه چه ددي کمالات عجیب اوغریب دی، بعضې مفسرین وائی چه دا کلام د امراة عمران دي اوغرض ترینه تحسر او افسوس کول دي په ولادت دجینئ باندې، او پدې توجیه باندې سوال اوجواب تیرشو.

﴿وَلِئِنْ سَمِعْتُمْ مَرْهَمًا﴾ دمریم معنی ده عابده چه اسم دمسمی سره برابرشی او ددینه معلومه شوه چه بچې له په ورځ د ولادت نوم وضع کول پکار دی او ډیر تاخیر پکنبې ندې مناسب او مور دمریم چه دا کلام پیش کړو الله تعالی ته، حالانکه هغه علام الغیوب دي نو پدې کنبې اشاره ده دیته چه دا وائی چه زه دخپل عزم نه واپس شوي نه یم نوکه دا جینئ دبیت

المقدس د خدمت صلاحیت نه لری نو عابده خو کیدې شی، او دمریم معنی ده عابده، او تقدیم د «انئ» چه مسند الیه دې دلالت کوی په تخصص د تسمیه باندې، نو دا د دې وجې نه چه پلار ئی وفات شوې وو، یعنی التسمیه منی لایشار کنی فیها ابوها فعلم انه کان قد مات .

﴿وَلَمَّا أُعِذُّهَا﴾ دا دعاء دمور دعاء ده په حق دمریم اودعیسی ﷺ کنبې اوقبوله شوې ده، لکه په حدیث دصحیحینو کنبې دې چه هر بچې په وقت د ولادت کنبې شیطان ئی مسه کوی نوهغه آواز اوچت کړی او په چغوسره وژاری، مگر مریم اوعیسی ﷺ ددې نه محفوظ دی د الله تعالی په اذن سره او د مور د دعاء په برکت سره.

سوال : شیطان خو مس په وقت د ولادت کنبې کوی او دعاء خو وروسته شوې ده نو ممکن ده چه د دعاء نه مخکنبې به مس شیطانی شوې وی. **جواب :** دا دعاء د ولادت سره یوځای شوې وه، نو په دغه وقت کنبې مس شیطانی نه وه واقع شوې، (تهانوی رحمه الله).

حضرت عثمانی رحمه الله علیه فرمائی چه ضروری نه ده چه دغه حدیث دې د دې آیت تفسیرشی اوکه تفسیرشی لکه حدیث دابوهریره ؓ کنبې تیر شو نو کیدې شی چه واؤ د ترتیب دپاره نه وی، یعنی په آیت کنبې دا تصریح نشته چه دعاء خامخا د ولادت نه بعد وه، بلکه کیدې شی چه قبل وی، ځکه چه دا دعاء په واؤ سره ذکر شوې ده، واؤ په ترتیب دلالت نکوی، یا دا چه ذکر دمریم تمهیداً دې مقصود یچ کیدل دعیسی دی، لکه پدې دلالت کوی بل روایت چه په هغې کنبې ذکر دمریم بی بی نشته دې.

سوال : ددینه خو فضیلت دمریم او دعیسی ﷺ لازم شو په نبی ﷺ باندې .

جواب : دا فضیلت جزئی دې ددینه فضیلت کلی نه معلومېږی .

حضرت مولانا شبیر احمد عثمانی رحمه الله علیه فرمائی چه حدیث مطلب دادې چه بچې په اصل فطرت صحیحه باندې پیدا کیږی او ددې ظهور د عقل اوتیمیزنه بعد کیږی لیکن کله د خارجی اثراتو اوماحول دوجې نه اصل فطرت خراب شی لکه : «فابواه یهودانه - الحدیث» نو لکه څرنګه چه دایمان نخم په فطرت کنبې ایښودلې شوې دې نو دغسې د خارجی اثراتو ابتداء د ولادت نه بعد شروع کیږی چه په هغې کنبې یو قسم مس شیطانی دې چه غیر محسوس دې، خو دا ضروری نه ده چه هرڅوک دې دا اثر قبول کړی، یا که ئی قبول کړی نو ضروری نه ده چه باقی دې پاتی شی اوچونکه دتمامو انبیاء د عصمت ذمه واری الله ﷻ اغستی ده نو که

بالفرض په ابتداء ولادت کښې دمس شیطان صورت پیش شوې وی اومستثنی نه وی دعیسی ﷺ اومریم بی بی پشان، نو بیا هم پدې مقدسو هستیانو باندې دشیطان ددې حرکت څه مضراتنه پریوزی.

حضرت مریم بی بی چه کله پیداشوه نوددې موردا بیت المقدس ته یوړه، هلته مجاورینو اوعابدینو، چه په هغوی کښې حضرت زکریا ﷺ هم وو، هغو ته ئی وویل چه دا جینی ما خاص دالله ﷻ دپاره نذرکړې ده نو تاسو یی واخلئ او پرورش ئی وکړئ نوچونکه دمریم بی بی پلار عمران امام مسجدهم وو اوددې پلارهم وو نو هغه حقداروو ددې دپروورش لیکن هغه قبل دپیدایش ددینه وفات شوې وو، نو مورئ نورو مجاورینو اوعابدینو ته ورکړه نو حضرت زکریا ﷺ وویل چه زه زیات حقداریم ددې دپروورش ځکه چه ده ښځه دمریم بی بی خاله وه اوخاله په منزله دمور وی مگر نور مجاورین پدې خبره راضی نه وو، نو آخريه قرعه باندې اتفاق راغې اوقرعه اندازی هم په عجیب اوغریب طریقی سره طې شوه لکه ددې بیان بعد کښې راخی، غرض داچه حضرت مریم بی بی حضرت زکریا ﷺ ته حواله شوه نوپه بعضې روایاتو کښې دی چه حضرت زکریا ﷺ ددې دپاره نوکر مقررکړو چه د هغه ښځې دې ته ئی ورکولو اوپه بعضې روایاتو کښې دی چه دپته دتی ورکولو ضرورت نه وو راغلې «روح».

اوهرکله چه دا په (کیناستو پاسیدلو) شوه نو دائی دمسجدپه یو کمره عبادت گاه کښې دیره کړه اوچه زکریا ﷺ به باهرته چرته تللو نودروازه به ئی دباهرنه بنده کړه اوقفل (تاله) به ئی کړه، نوچه دباهرنه به زکریا ﷺ راغې اوتاله به ئی خلاصه کړه اودروازه به ئی کولاؤ کړه نوتازه او بې موسمه میوې به حضرت مریم علیه السلام سره موجودې وې، ددې ذکر به وروسته آیت کښې راخی، ان شاء الله تعالی.

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ	وَأَنبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا
نویس قبوله کړه دې لره رب ددې په قبولولوبناسته سره اوزرغن ئې کړه هغه په زرغونولوبناسته سره	
وَوَكَّلَهَا	زَكْرِيَّا
كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا	الْحِمْرَابُ
اواوسپارله ئې هغه حضرت زکریاته، هروخت چې داخل به شو په هغې باندې زکریا عبادت خانې ته	

وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا ۚ قَالَ يَرِيْمُ اَنْ لِّكَ هٰذَا ۚ قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ

موندلویه نې هغې سره رزق، اوونیل هغه چه اې مریم دکوم ځانې نه تالره دادې، اوونیل هغې دا د آ، طرفه د الله نه دې

إِنَّ اللّٰهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ۝

بېشکه الله رزق ورکوي چاته چې اوغواړي بې حساب

﴿فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ﴾ يعنې ددوئ په ملت کښې غلام نذرکول قبلیدې شو او جینې نذرکول نه شو قبلیدلې لیکن دمريم دمور اخلاص او تضرع او زاری الله ﷻ ته قبوله شوه نو دا یی قبوله کړه په ځانسته قبلولوسره، ځانسته قبلولونه مراد ددین لپاره قبلول دی یا د حضرت زکریا ﷺ کفالت او تربیت دې.

﴿وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا﴾ ددینه جسمانی انبات مراد دې لکه روایت دې دابن عباس ﷺ نه چه دا به یوه ورځ دومره لوئیدله لکه نوربجی چه په کال کښې لویېږي او دا ښه نکه روحانی، اخلاقی، علمی، تربیت او ترقی ترینه هم مراد دی. ﴿وَوَكَّلْنَاهَا زَكْرِيَّا﴾ او حضرت زکریا ﷺ ددې سرپرست شو.

﴿كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ﴾ (محراب) خلوت گاه، عبادت گاه ته وائی اود (حرب) نه ماخوډ دې، عبادت گاه هم آله دحرب مع الشيطان وی «کلما» په تکرار دفع دلالت کوی، یعنی دا مذکوره کرامت د حضرت مریم نه باریار ظاهر شویډې، او تنوین په «رزقا» کښې د تعظیم دپاره دې ځکه دغه رزق دغیب نه محض کرامه راغلې ؤو او د رزق نه مراد په نزد اکثر و سلفو رزق ظاهري یعنې خوراک مراد دې چه بې موسمه میوې وې، لکه ژمی کښې دگرمی د موسم میوې او دارنگه بالعکس، او د مجاهد نه په یور وایت کښې ددینه علمی صحیفې او روحانی غذا مراد ده.

﴿أَنْ لِّكَ هٰذَا﴾ چونکه دا رزق خلاف عادت په غیر داسبابونه راتلو نو ددې وجې حضرت زکریا ﷺ د تعجب په طور سره تپوس وکړو چه ﴿أَنْ لِّكَ﴾ نو حضرت مریم بې بې جواب ورکوی ﴿قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ﴾ چه دا بې موسمه میوې او په غیر د اسبابو نه راتلل زما د اختیار او تصرف په وجه ندی بلکه دا د الله عطیه او فضل دې او پدې سره دعیسانیانو

دشبهی ازاله وشوه

«مَنْ يَشَاءُ يَغْفِرْ حَسَابًا» فراخ رزق، یا په غیر دتعب اوستریا نه، رزق بغیر حساب حاصلیدی په تقوی سره . اللهم ارزقنا التقوی

هَذَاكَ دَعَا	زَكَرِيَّا	رَبِّهِ	قَالَ	رَبِّ هَبْ لِي
دغلته (۱) دعاء اوغوینتله زکریا د خپل رب نه ، وی ونیل انې ربه څماراوبخښې ماته				
مِنْ	لَدُنْكَ	ذُرِّيَّةً	طَيِّبَةً	إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ
دخپل طرفه (یعنی محض دخپل فضل نه) اولاد (خوڼې) پاکیزه، بیشکه ته اوريدونکې (قبلوونکې) دعائي				

«هَذَاكَ دَعَا زَكَرِيَّا» لفظ د «هناك» دمکان دپاره هم راځی او د زمان دپاره هم راځی دلته دواړه صحیح دی، اودا دپنځمې شېبې جواب دی، شبهه دا وه چه دحضرت زکریا عليه السلام په نهایت بدوالی کښې اولاد پیدا کیدل دلیل ددې خبرې دې چه دده سره اختیارات اوتصرفات وولهدا هغه اله دې . جواب : د اولاد پیدا کیدل په دعاء او غوښتلوسره وؤ دالله تعالی نه، حضرت زکریا عليه السلام بداشوې وؤ اوبی بی ئی هم بودئ وه د اولاد دپیدا کیدو قابله نه وه لیکن چه کله حضرت زکریا عليه السلام ولیدل چه مریم بی بی ته الله عز وجل بی موسمه میوې ورکوی نوماته هم بی موسمه اولاد «(غرة القلب)» راکولې شی، نو دعاء بی وکړه چه یا الله ماته خاص دخپل طرفه یعنې په غیر د اسبابوظاهریونه پاکیزه او دیندار اولاد راکړې.

فَنَادَتْهُ الْمَلَكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنْ إِلَهَ يُبَشِّرُكَ
نَوَاز وړکړو هغه ته ملا تګواو دې ولاړ وؤ مونغ نې کولو په عبادت خانه کښې، چې بیشکه الله زېرې درکوي تاته
يُحْيِي مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا
په یحیی سره تصدیق کوونکې به وي دکلمې دالله اوسردار به وي اویاک لمنې (پاکباز به) وي اوبیغمبر به وي
مِّنَ الصَّالِحِينَ
داعلی کاملونیکانو نه به وي

﴿قَدَّادَهُ اَلْمَلٰٓئِكَةُ﴾ يعنی د دعاء نه بعد متصلاً اجابت وشو. (فا) دلالت کوی په تعقیب مع الوصل باندې، نډا کونکې حضرت جبرئیل ﷺ دې خو جمع ذکر شویده تعظیماً یا ددې وجه نه چه نور اتباع هم ورسره وو.

﴿يُصَلِّيْ فِي الْمِحْرَابِ﴾ محراب نه مراد خائي د وقوف د امام دې په مسجد کنبې یا هغه غرفه او کمره مراد ده چه حضرت مریم په کنبې وه، او دا کلام چونکه دالله ﷻ دطرفه وونو پدې سره حضور دمونځ نه فوت کیدلو بلکه نور زیاتیدلو.

﴿يُبَشِّرُكَ بِرَحْمَتِي﴾ يحيى لفظ عجمی دې غیر منصرف دې دوجه دعجمه او علمیت نه یا لفظ عربی دې صیغه دفعل مضارع ده، غیر منصرف دې دوجې د وزن فعل او علمیت نه، وجه دتسمیه په یحیی سره داده چه الله ﷻ د ده زړه چونډې کړی دې په ایمان او هدایت سره، یا به دې چونډې کوی دین دالله ﷻ ﴿مُصَدِّقًا﴾ داحال دې، ﴿بِكَلِمَةٍ مِّنْ اِلٰهِ﴾ دکلمه الله نه مراد عیسی ﷺ دې ځکه چه دې پیدا شویډې په کلمه د (کن) سره، او ددینه معلومه شوه چه اول تصدیق کونکې دعیسی ﷺ، یحیی ﷺ وو یا مراد دکلمه الله نه تورات او انجیل او نور آسمانی کتابونه دی.

﴿وَسَيَدَّ﴾ مقتدا، سردار، او هغه څوک چه جامع د اخلاق حسنه و وی، نورې متعددې معانی هم ددې ذکر شوی دی، ذکرهای الروح، ﴿وَحَصُورًا﴾ د«حصور» معنی یا داده چه د گناه نه بچ کیدونکې یا هغه څوک چه زنانه ته راتلل نشی کولې، یعنی ډیر پاکباز چه زنانه ته به په زنا سره راتلل نشی کولې یا دا چه نکاح به نه کوی، نو سوال واره ډیرې چه نکاح کول خوشنت دی نو دا خوصفت مدح نشو، جواب دادې چه نکاح نه کول دهغه سړی دپاره صفت د مدح دې چه فکر د آخرت اود دین پرې داسې غالب وی چه د حقوق اداء کولو طرف ته شی توجه نه وی، بعضو ویلی دی چه دا د ده خصوصیت وو. ﴿مِّنْ اَلْعٰٓلِیِّیْنَ﴾ روایت دې چه یحیی ﷺ نه څه گناه کړیده اونه شی تصور د گناه کړیدی

قَالَ رَبِّ اَلَيْسَ لِيْ غُلَامٌ	وَقَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ
اوویل زکریا انې ربه څما څرنگ به پیداشي او په تحقیق سره رسیدلې دې ماته بوډاتوب	
وَاُمْرَاۤئِيْ عَاقِرٌ ۖ قَالَ كَذٰلِكَ اَللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَآءُ ۝ قَالَ رَبِّ	
اوبنځه څما شنډه ده اوویل (ملایک) د عسی (به نه) الله کوي څه چې غواړي اوویل چې انې ربه څما	

جَعَلَ لِي آيَةً ۖ قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ

او گروه خدایاره یونخبند علامت او وئیل هغه ننبه ستاداده چې خبرې به نشي کولې دخلقوسره درې ورځې

إِلَّا رَمْزًا ۖ وَادْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا ۖ وَسَتُنَادِّيكَ بِالْكَلِمَةِ ۖ وَالْإِبْرَارِ ۖ

مگر نه اشارې سره، او یادوه رب خپل ډېر ډېر او تسبیح وایه بیگاه صبا

﴿قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ﴾ ددې سوال مقصود انکار یا استبعاد ندې د قدرت دالله ﷻ نه بلکه مقصود تپوس دې د کیفیت د پیدا کیدلو د وکله چه په څه طریقه به ولد پیدا کیږي چه آیا مونږ به بیا ځوانان کیږو او که بل واده به کوم او که پدې حال کښې به مې اولاد کیږي، نو جواب ورته راغې چه په دغه حالت به تاسو یې او اولاد به مو کیږي، یا دا صورت د انکار دې او مقصود ترینه تجدید د بشارت دې یعنی ظاهراً او صورۃً نې انکار وکړو دپاره ددې چه الله ﷻ دوباره بشارت راکړي او د ډیرې خوشحالی په خبر کښې داسې کیږي.

﴿وَلَقَدْ بَلَّغْنِي آلَ الْكَوْبَرِ﴾ لفظ د «بلغ» داسې هم ویلې شی «بَلَغْتُ الْكِبَرُ» او داسې هم ویلې شی «بَلَغْنِي الْكِبَرُ» پدې وخت کښې د حضرت زکریا ﷺ عمر (۱۲۰) کاله یا (۹۲) کاله وو.

﴿وَأَمْرًا نَّيَّ عَاقِرٌ﴾ قرطبی وائی عاقر په اصل کښې د شگو هغه غونډی ته ویلې شی چه شین بوټی پکښې نه پیدا کیږي او په عرف کښې هغه چاته ویلې شی چه اولاد نې نه کیږي نارینه وی او که ښځینه، اوعقیم ورته هم ویلې شی، صاحب دروح المعانی وائی چه عاقر، عقیم ته وائی «التي لاتلد» د عقر نه مشتق دې په معنی د قطع سره ځکه ذات عقر وی د اولاد نه، او عاقر صیغه د اسم فاعل د نسبة دپاره دې، اودا قسم اسم فاعل په معنی کښې مفعول وی «ای معقوره» اوددی وجه نه «تاء» د تانیث ورسره نه ملحق کیږي، او عمر د ښځې نې ۹۸ کاله وو. ﴿قَالَ﴾ فاعل نې لفظ د «الله» دې ﴿كَذَلِكَ﴾ ای انما کذا «ک» یعنی تاسو به دغه شان یې ﴿اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ﴾ دا تعلیل دې «ای اذ الله يفعل ما يشاء».

﴿قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً﴾ حضرت زکریا ﷺ نه سوال وکړو چه ماته یوه ننبه او علامه راکړه چه ځما ښځه حامله شوې ده او که نه، او ددې علامې طلب نې یاد «استمعلاً» (للسرور) د وجې نه وکړو ځکه چه خوشی ته د انسان جلدی وی، یا ددې دپاره چه شکر ډیر ادا کړي، نوانه ﷻ وفرماییل چه علامه داده چه ﴿أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ﴾ چه ژبه به دې بې اختیاره دخبرونه بنده شی، او پدې کښې حکمت داؤو چه هر کله ژبه بغیر د ذکر او شکر نه په بل

خه نه چلیپری نو خامخا به ذکر اوشکر ډیر ډیر کوی اوهم دا دده مقصود وو، بعضی مفسرین وائی چه د «ان لاتکلم الناس» نه مراد اختیاراً کلام بندول دی دالله ﷻ دحکم دوجې نه خکه چه په بنی اسرائیلو کښې دصوم السکوت یعنې دچپې روزې حکم وو، نو ددوی په صوم کښې امساک دکلام نه هم وو، نو دا کنایه دصوم نه ده لیکن دا قول ضعیف دی، خکه چه په سورت مریم کښې ثلث لیلال ذکر دی اوظاهره ده چه دشپې روزه نه وی.

﴿إِلَّا رَمًا﴾ دا استثنا منقطع ده خکه چه «رمزا» دجنس دکلام نه ندې اوبعضی وائی چه رمز صوت خفی ته هم شامل دی نو دا استثنا متصله ده، لیکن قول اول اصح دی.

﴿بِالْعِشِيِّ وَالْإِبْكَرِ﴾ (عشی) د زوال نه غروب پورې او «ابکار» دفجرته دضحی پورې وخت ته وائی اومراد ترینه دوام دی، بعضی مفسرینو دتسبیح نه مونخ مراد کړې دي. اوبعضی مفسرینو دذکر نه ذکر قلبی اوتسبیح نه ذکر لسانی مراد کړيدي.

وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَكَةُ يَٰرَبِّمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفٰكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفٰكِ
اوکوم وخت چې اورنیل ملاکو انې مریم بېشکه الله غورکړې نې ته اویاکه ساتلې نې ته اوغوره والی نې درکړې دي تاته

عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ ۝ يَٰرَبِّمُ اقْنِطِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ ۝
په زنانو دجهان باندې ای مریم! تابداری کوه درب خپل اوسجده کوه اورکوع کوه درکوع کوونکو سره

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوْحِيْهِ اِلَيْكَ ۚ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ
داچې ذکر شو! بعضی دخبرونو دغیب نه دي چې مونږنې وحې کوو تاته، اونه وي ته دوی سره حاضر

اِذْ يُلْقُوْنَ اَقْلَامَهُمْ اَتَهُمْ يَنْفُلُ مَرِيْمَ ۚ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ
کله چې دوی غورزول قلمونه خپل (یعنی قرعه) چې کوم یو ددوی به پالنه کوي دمريم، اونه وي ته دوی سره حاضر

اِذْ يَخْتَصِمُوْنَ ۝
کله چې دوی بحث او گفتگو کوله په باره دساتلودمريم کښې

﴿وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَكَةُ يَٰمَرْيَمُ﴾ دحضرت مریم ؑ او دحضرت عیسی ؑ په حق کښې

دیهودو اونصاری و نظریی په ډیر افراط اوتفریط کښې وې، یهودیانو ملعونانو په حضرت

مریم صدیقہ باندې طعن او دبدکاری تهمت لگولو او دحضرت عیسیٰ ﷺ دنبوت نه ئی انکار کولو او دهغه په نسب ئی طعن کولو، او ددې برعکس عیسائیانو حضرت مریم بی بی ته اله ویلو او حضرت عیسیٰ ﷺ ته ئی ((عین الله یا ابن الله یالثالث لثلاثه)) ویلو او دحضرت مریم کرامت او دعیسیٰ ﷺ معجزات ئی ددوئ دالوهیه دلیل گرزول، نوالله ﷻ ددواړو فرقو رد کوی چه دیهودیانو نظریه غلطه ده بلکه مریم پسندیده او پاکیزه اوپه ټولو زنانو دخپلې زمانې باندې غوره وافضله وه، لیکن معبود او اله نه وه، بلکه عابده اوساجده اوراکعه وه.

﴿عَلَىٰ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ﴾ دپنځو زنانو فضیلت په احادیثو کښې ذکر دې: ۱- حضرت مریم: بعضو ددې دنبوت قول کړې دې، ۲- آسیه امراة فرعون، ۳- حضرت خدیجه، ۴- حضرت فاطمه، ۵- حضرت عائشة، ددوئ په مابین کښې د تفاضل په باره کښې اقوال مختلف دی، یقیناً او قطعاً فضیلت دیوپه بل باندې په دلیل قطعی سره ثابت ندې.

﴿أَفْتَىٰ لِرَبِّكَ﴾ قنوت هر طاعت او بندگی ته ویلې شی نو «وَأَسْجُدُ وَارْكَعُ» ذکر دسجدې اورکوع ددینه بعد ذکر دخاص دې بعد دعام نه، اوسجده په ذکر کښې مقدمه شوه په رکوع باندې دشرافت دوجه نه، ځکه دا اشرف جزء دې په اجزاؤ دصلوة کښې او د رکوع د ذکر سره «مَعَ الرُّكُوعِ» ځکه ذکر شو چه بعضې یهودیانو په مونځ کښې رکوع کوله اوبعضې پریښودلې وه، نو دوئ ته حکم وشو چه رکوع کوئ، بعضې مفسرین وائی چه دمعیت نه مراد اشتراک دې په اقتدا کښې نو مراد ددینه مونځ دجماعت دې، یعنې په جماعت سره مونځ کوه او دا مقصود په «وَأَسْجُدُ مَعَ السَّاجِدِينَ» سره اگرکه ادا کیدې شو لیکن په تخصیص درکوع کښې اشاره ده دیته چه مدرک درکوع مدرک دجماعت او ذکرعت دې په خلاف دمدرک دسجدې نه اوهرکله چه په جماعت د پنځو کښې غوره داوه چه په سرو پسې دې اقتداء کوی په شرط دسترسره، نو د دې وجې نه «مَعَ الرُّكُوعِ» ذکر شو او «مع الركعات» ذکر نه شو، بعضې وائی چه هرکله بی بی مریم قبوله شوه پشان دنارینو نوځکه صیغه دمذکر ذکر شوه، ((ذَلِكَ)) دا جمله معترضه ده دپاره دبیان دصدقت دنبی ﷺ اوپه ((ذَلِكَ)) کښې اشاره ده واقعاتو دمريم اودزکریا ﷺ اودیحیی ﷺ ته لیکن په تاویل دمذکور سره نو مطابقت داسم اشاره او مشارالیه په مابین کښې حاصل شو. «مِنْ أَتْبَاءِ الْغَيْبِ» «انباء» جمع ده یعنې خبرونه، قصې، او دغیب معنی ده «ماغاب علك وعن قومك» «روح»

یعنی هغه خبرونه چه غائب وو ستا دعلم نه ځکه چه تا کتاب لوستلې نه دې او یهودیانو اونصاری و ددې کتمان کولو، یهودیانوځکه کتمان کولو چه په دوی باندې ثناء صفت دمريم اودعیسی اودزکریا ﷺ بدلگیده، اونصاری وو نی کتمان ځکه کولو چه په دې کنبې دمريم اودعیسی ﷺ دعبدیت او د احتیاج ذکرې اوهغوئ ددوی د اَلْهُیْت قائل وو. ددینه معلومه شوه چه نبي ﷺ ته دکل مغبیاتو علم حاصل نه وو اونه په هرځای، مکان او زمان کنبې حاضر او ناظر وو اونه په هرشی باندې عالم وو.

﴿يُلْقُونَ أَلْقَمَهُمْ﴾ دحضرت مريم والد د دې د پیدایش نه قبل وفات شوې وو، نو هرکله چه مورنی دا راوستله نو دهیکل سلیمانی ټول خادمین، مجاوران ددې دپروورش دپاره مختلف شو، نو حضرت زکریا ﷺ وویل چه ددې حقدار زه یم، ځکه چه زما بی بی ددې خاله ده، لیکن دا خبره نورو مجاورینو تسلیم نه کړه او د هر یو خواهش داوو چه دمريم بی بی کفالت ورته حاصل شی نو دجگړې او اختلاف ختمولو دپاره دا صورت طی شو چه قرعه اندازی وشي، اوهرمدعی دې خپل قلم راوړی اوپه بهیدونکو اوبو کنبې نی دې واچوی نو چه دچاقلم دابوسره ونه بهیرې نو هغه به حقداروی نو دحضرت زکریا ﷺ قلم دغه شان شو. اودا دحضرت زکریا ﷺ معجزه وه نو هغه ته مريم ﷺ حواله شوه او دقلمونونه مراد هغه قلمونه دی چه په هغې سر نی تورات لیکلې وو او دجاهلیت دطریقې پشان استعمال د ازلام ندې مراد.

﴿إِذْ يَخْتَصِمُونَ﴾ اختصام «جگړې» نه اظهار د رغبت مراد دې په کفالت دمريم کنبې چونکه رغبت دهر چا زیات وو نو تعبیر ترینه په اختصام سره وشو.

إِذْ قَالَتِ الْمَلِكَةُ يٰرَبِّمِ إِنَّ اللَّهَ يَبْشُرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ
اوکوم وخت، چې اوونیل ملائکو انې مريم ابېشکه الله تعالی زهرې درکوي تاته په کلمې سره دخپل طرفه
اَسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيئًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ
نوم دهغه مسيح عيسی، خونې دمريم، لوی قدر عزت والا په دنيا او آخرت کنبې او الله ته دتردې کړې شوو نه به وي
وَ يَكْنُمُ النَّاسُ فِي الْمَهْدِ وَكُهْلًا وَ مِنْ الصَّالِحِينَ
او خبرې به کوي دخلغو سره په غېږ د مور کنبې دمور او په وخت دپوخ عمر کنبې اوداعلی کاملونیکانونه به وي

﴿ إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَمْرُؤُا إِنَّ اللَّهَ بِبَيْتِكَ ﴾ پدې کنبې دعيسى ﷺ دپيدايښ پوره قصه اوپوره نسب بيانېږي دپاره د رد د عقيدي ديهودو اود نصاري و چې طعن په نسب دعيسى ﷺ هم غلط دي او ده ته ابن الله ويل هم غلط دي.

خلاصه د کلام داده چې الله ﷻ حضرت جبرئيل په انساني شکل کنبې حضرت مریم ته را وليږه دپاره ددې چې دې خوشخبري ورته ورکړي نو حضرت جبرئيل خوشخبري ورکړه او دائي ورته واضحه کړه چې محض په کلمه د «کن» سره به پيدا کيږي او عيسى به ئي نوم (اسم محضه) وي او «مسيح» به ئي لقب وي او مور ته به منسوب وي ځکه چې هغه به په غير د پلار نه پيدا کيږي.

﴿ الْمَلَائِكَةُ ﴾ صيغه د جمعې ده مراد ترينه جبرئيل ﷺ دي او جمع تعظيماً ذکر شوې ده او دا هم کيدې شي چې پدغه وقت کنبې د جبرئيل ﷺ سره نور ملائک هم وو.

﴿ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ ﴾ (هن) د تبعيض دپاره نه دې بلکه د ابتدا دغايه د پاره دې يعنې دا کلمه صادره وه د طرفه د الله ﷻ نه او عيسى ﷺ نه **كَلِمَةُ اللَّهِ ځکه وائي** چې دې محض په کلمه دکن سره پيدا شوې دي په غير د توسط د اب نه په خلاف د نورو انسانانو، ځکه هغوی هم بلکه هر شي اگر که په کن سره پيدا شويدي ليکن په توسط د اب سره پيدا شوې دي، نو گويا کنبې تاثير د کلمه د (کن) په حضرت عيسى عليه السلام کنبې زيات دي د نورو انسانانو او اشياؤ په نسبت، او بعضې وايي چې «كَلِمَةُ اللَّهِ» په معني د وعدي د الله ﷻ سره دي.

او د حضرت عيسى ﷺ په باره کنبې وعده په تورات کنبې ذکر وه، او بعضې وائي چې کلمه الله ورته ځکه وائي چې دې هروخت د کلمې د توحيد دعوت ورکوونکي وو.

«اسمه» ضمير د مذكر «كَلِمَةُ» ته راجع دي په اعتبار د معني سره چې «ولد» دي اولفظ د اسم په معني عامې سره دي چې شامل دي اسم «علم» اولقب او کنيه لره، ځکه دا درې واړه وروستو ذکر دي، او که د اسم نه فقط اسم محضه «عَلَم» مراد شي نو بيا حمل د مسيح او ابن مریم پرې نه صحيح کيږي. «المسيح» پدې لفظ کنبې دوه احتماله دي: **اول** دا چې دا عبراني لفظ دې نقل شوې دي عربي ته، او **دويم** احتمال دادې چې دا لفظ عربي دي، نو چې دا عبراني لفظ شي نو په اصل کنبې (مسيحا) وو، په معني دمبارک سره، او چې دا لفظ عربي شي نو دا

فَعِيلَ بِهَ مَعْنَى الْمَفْعُولُ سَرَه دِي. ١- بِهَ مَعْنَى دَمَسُوحِ الْمَلَائِكَةِ، يَا مَسْحُوحَ بِهَ وَزَرَ دَجَبْرِئِيلَ ﷺ سَرَه، يَا ٢- مَسْحُوحَ بِهَ تَبَلُّو دَ بَرَكَتِ سَرَه جِهَ بِهَ هَفِي سَرَه بِهَ اَنْبِيَاءَ مَسْحَ كِيدِي شُول، ٣- مَسْحُوحَ بِهَ مَعْنَى دِيَاكُ كَرِي شَوِي سَرَه دِي دَغْنَاهُونُونَه، يَا دَا فَعِيلَ بِهَ مَعْنَى الْفَاعِلُ دِي نُو پَدِي كَنْبِي يُو خُو وَجُوهِ دِي: ١- مَسْحَ كُوونَكِي پَدَن دَمَرِيضَانُو لَرَه جِهَ آفَتُونَه اَوْ مَرَضُونَه تَرِينَه زَانَل شِي، ٢- مَسْحَ كُوونَكِي زَمَكِي لَرَه بِهَ سِيَا حَت كُولُو اَوْ سَفَر كُولُو سَرَه، ٣- چَاوِيلِي دِي جِهَ بِهَ مَعْنَى دَ صَدِيقِ (دِير رِيئَسْتِيَا وَيُوونَكِي) سَرَه دِي وَغَيْرِ ذَالِك، اَوْ دَجَال تَه جِهَ مَسِيحِ وَيَلِي شِي نُو هَفَه پَدِي مَعْنَى سَرَه دِي جِهَ يُوهِ سَتَرَكَه نِي مَسْحَ كَرِي شَوِي دَه، يَعْنِي رَنْدَه دَه، يَا بِهَ مَعْنَى دَمَسُوحِ الْخَيْرِ سَرَه دِي يَعْنِي خَيْرِ اَوْ بَرَكَتِ تَرِينَه سَلْبَ كَرِي شَوِي دِي، خَالِصَ اَوْ مَحْضَ شَرْدِي «عِيسَى» دَاهَم مَعْرَبَ دِي بِهَ عِبْرَانِي رُبَه كَنْبِي «اِيَشُوْع» يَا «يَسُوْع» دِي بِهَ مَعْنَى دَسِيدِ سَرَه اَوْ بِهَ عَرَبِي رُبَه كَنْبِي عِيسَى مَاخُوْذَ دِي دَ «عَاسَ يَهُوَسَ» نَه بِهَ مَعْنَى دَسِيَا سَتِ اَوْ اَنْتِظَام كُولُو سَرَه، قَرْطَبِي وَاثِي «وَانْ جَعَلْتَه عَرَبِيَا لَمْ يَنْصَرَفْ فِي مَعْرِفَةِ وَلَا نَكْرَةِ لَانْ فِيْهِ الْفُ وَتَانِث وَيَكُونُ مُشْتَقًا مِنْ عَاسِهِ يَهُوَسَه، اِذَا سَاسَهُ وَقَامَ عَلَيْهِ».

﴿اَبْنُ مَرْيَمَ﴾ دَا اِسْمَ كَنْبِيَهَ دَه اَوْ هَرَكَلَه جِهَ دَعِيسَى ﷺ پَلَارَنَه وَوُ نُو مَنَسُوبِ شُو مَوْرَتَه اَوْ مَشْهُورِ شُو پَدِي نَسَبَتِ سَرَه (وَچِيئًا) خَاوَنَدِ دَجَاهِ اَوْ دَشَرَفِ (بُرْءِ شَانِ وَاَلِ) «شَيْخِ ﷺ» اَوْ دَا مَنَصُوبِ دِي بِنَا پَدِي جِهَ دَا حَالِ مَقْدَرَه دِي دَ «كَلْفَه» نَه اَوْ وَجَاهَتِ بِهَ دُنْيَا كَنْبِي بِهَ نَبُوْتِ سَرَه دِي اَوْ بِهَ اِبْرَأَ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ اَوْ اَحْيَاءِ الْمَوْتَى سَرَه، اَوْ بِهَ كُولِ دَقْتَلِ اَوْ صَلِيْبِ نَه اَوْ بِهَ آخِرَتِ كَنْبِي بِهَ قَبُولِ دَشْفَاعَتِ سَرَه دِي.

﴿وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ﴾ ((اِي وَ مَقْرَبَانِ الْمُقَرَّبِينَ يَوْمَ الْقِيَمَةِ)) يَا ((رَفَعَ اِلَى السَّمَاءِ)) تَه اِشَاوَهَ دَه اَوْ دَا عَطْفِ دِي بِهَ وَجِيئًا بَانْدِي.

﴿قُرْءَكَلِمَ النَّاسِ﴾ دَا هَمَ عَطْفِ دِي بِهَ وَجِيئًا بَانْدِي ﴿فِي اَلْمَهْدِ﴾ ((مَهْمَدُ مَضْجَعِ الصَّبِيِّ الرُّضَاعِ)) تَه وَاثِي، دَدِينَه مَرَادِ هَفَه كَلَامِ دِي جِهَ بِهَ هَوْرَتِ مَرِيْمَ كَنْبِي ذَكَرِ دِي ((قَالَ اِنِّي عَبْدُ اللَّهِ اَتَى الْكِتَابَ — الْاِيَه)) (مَرِيْمَ : ٣٠-٣٢)، ﴿وَكُنْهَلَا﴾ زَمَانَه دَكْهُوْلَتِ ((مَابِيْنِ الشَّبَابِ وَالشَّيْخُوْخَةِ)) تَه وَيَلِي شِي ((اَكْهَلِ النَّبَتِ، اِذَا طَالَ وَلَوِي)) «وُوح»، اَكْتِهَالِ، بِهَ لَغَتِ كَنْبِي پَوْرَتَه كِيدِلُوْتَه وَاثِي، كَاهِلِ هَفَه تَه وَاثِي جِهَ «وَلِي- اَوْرَه» نِي پَوْرَتَه وِي اَوْ دِيرُو اَهْلِ لَغَتِ وَيَلِي دِي جِهَ شَبَابِ مَابِيْنِ دَثَلَشِيْنِ اَوْ اَرَبَعِيْنِ تَه وَيَلِي كِيرِي، يَعْنِي دَدِيرِشِ اَوْ خُلُوْبِيَسْتِ كَالُو بِهَ دَرْمِيَانِ كَنْبِي زَمَانَه دَشَبَابِ دَه اَوْ دَدِينَه بَعْدِ دَشَبِيْتَه كَالُو پَوْرِي زَمَانَه دَكْهُوْلِيْتِ دَه اَوْ دَدِي نَه بَعْدِ بِيَا

زمانه دشیخوخه اوهرم شروع شی، دلته یو سوال واردیږی چه زمانه دطفولیت کښې خبرې کول خرق عادت دی نو ذکر د «لی المهد» مفید دي لیکن په زمانه دکهولت کښې خبرې هرڅوک کوی نو ذکر د «وکهل» دڅه مقصد دپاره وشو.

جواب : ۱- حضرت تهانوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه په دې کښې اشاره ده چه کلام دعیسی علیه السلام به مهد کښې به داسې وی لکه کلام په زمانه دکهولت کښې، یعنی حکمت اوعبرت والا کلام به وی، نه عبث کلام پشان د ماشومانو، ۲- بعضې حضرات فرمائی چه پدې کښې اشاره ده دعیسی علیه السلام نزول من السماء ته یعنی حضرت عیسی علیه السلام په آسمانونو کښې ژوندې دي او اخیر زمانه کښې به راکوزیږی ځکه چه عیسی علیه السلام آسمان ته دپورته کیدو په وخت کښې کهولت (بوخ عمر) ته نه وو رسیدلې، ۳- بعضې حضرات وائی چه پدې کښې اشاره ده چه یهودیان ئی نشی قتلولی بلکه دکهولت زمانې ته به رسیږی، ۴- بعضې حضرات فرمائی چه پدې کښې رد دالوهیه ته اشاره ده، ځکه چه په چا باندې طفولیت اوکهولت زمانه راخی نو هغه اله ته شی کیدی.

﴿وَمِنَ الصَّالِحِينَ﴾ دا هم حال دي او مراد ددینه اعلی درجه دصلوح ده.

قَالَتْ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمَسِّنِي بَشَرٌ قَالَتْ
اوونیل مریم انې ربه څما څنگه به اوشي څماخونې اولاس نه دي لگولې ماسره هيڅ بنده، اوونې جبریل
كَذَلِكَ اللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ
دغسې به ئې ته، الله پیداکوي هغه څه چې ئ اوغواري، کله چې اراده اوکړي دیوکار نو هغه ته صرف داوای
كُنْ فَيَكُونُ ﴿١٠﴾
چې اوشه، نو هغه اوشي

﴿قَالَتْ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ﴾ دا تعجب دمريم په اعتبار دعادت اوظاهري اسبابوسره وو.

فايده : حضرت مریم چه کله د اسبابو ماحول ته نوه راغلې نو چه زکريا علیه السلام ترینه تپوس وکړو «إني لك هذا» نو دې بلا تأمل جواب ورکړو چه «هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» اوکله چه د اسبابو ماحول ته راغله نو چه جبرئیل علیه السلام ورته دېچی بشارت ورکړو نو دې تعجب وکړو چه «إني يكون لي ولد» نو معلومه شوه چه انسان دماحول نه متأثر کیږی.

﴿وَلَمْ يَمَسِّنِي بَشَرًا﴾ (مس، کنایه ده دوطی نه. ﴿قَالَ كَذَلِكَ﴾ یعنی انت كذلك.

﴿اللَّهُ يَخْلُقُ﴾ دا جمله د ماقبل دپاره تعلیل دې ﴿إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا﴾ «ای اراد شینا» یعنی

الله ﷻ اسبابو ته محتاج نه دې.

وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ ۚ وَرَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَءِيلَ

او علم به ورکوي ده ته د کتاب او حکمت قرآن و سنت او تورات او انجیل، او گرزوي به دې رسول بنی اسرائیلونه

أَيُّ قَدْ جِئْتُم بِآيَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ ۖ أَلَيْ أَخْلَقُ لَكُمْ مِّنَ الطَّيْرِ

وای به چې بېشکه ما راوړې دی تاسو ته معجزې ستاسو درب د طرفته، هغه دا چې زه جوړوم تاسو لره دخپې نه

كِهْيَئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفَعُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ ۖ وَآيَةٌ

پشان د شکل د مرغی پس پوکې به کوم به هغې کښې پس شي به الوتونکی مرغی به حکم د الله سره، او جوړومه

الْأَكْمَةِ وَالْأَبْرَصِ وَأُخِي الْمَوْتِ بِإِذْنِ اللَّهِ ۖ وَأَنْتُمْ بِمَا

دمورنه پېدا شوې روند او برکې والا او ژوندي کوم مړولره په حکم د الله سره، او خبرد کوم تاسو ته به هغه څه

تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ ۚ فِي بُيُوتِكُمْ ۖ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً

چې خورئ نې او هغه څه چې ذخیره کوئ نې تاسو به کورونو کښې، بېشکه پدې کښې نښه ده

لَكُمْ إِن كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ ۚ

ستاسو د هدايت دپاره کچرې یئ تاسو ایمان راوړنکي

﴿وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ﴾ دایان دنورو احوالو د عیسی ﷺ دې، په ماقبل کښې احوال تکوینیه

ذکر شوی وو او دا د تشریعی احوالو ذکر دې او دا عطف دې یاپه «وجیهها» باندې یا په

«بیشرک» باندې یا په «یکلم» باندې او د کتاب نه مراد قرآن دې، او د حکمت نه مراد حدیث

دې، یعنې عیسی ﷺ به د تمام آسمانی علومو حامل وی، علم د تورات او انجیل ورته

مخکښې ورکړې شوې دې او علم د کتاب یعنې د قرآن او سنت به ورته بعد کښې ورکړې شو،

لیکن ذکر د کتاب او حکمة اولاً و شو دوچې د اشرفیت نه او بل ددې وجې نه چه دا ناسخ دې

مخکښو ادیانو او کتابونو لره ((وَرَسُولًا)) دا منصوب دې په فعل مقدر سره «ای و یجمله

رسولاً، نو پدې کښې اشاره ده دې خبرې ته چه دهغه رسول گرځیدل بدکار ندې لکه چه

یهودیان وائی، اواله یا ابن الله هم ندې لکه چه نصاری وائی اود ((إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ)) نه معلومه شوه چه حضرت عیسی ﷺ رسول وُو ټولو بنی اسرائیلو ته، لکه چه په سورة صف آیت ۶ کښې دی.

﴿أَنِّي أَخْلُقُ﴾ دا متعلق دې د «رسولاً» سره په تقدیر د «باء» سره «ای رسولاً بانی اخلق» یا کلام په «رسولاً الی بنی اسرائیل» باندې تام شو. اودلته په طور د «ادماج» سره دا کلام مقدر دې چه الغرض حضرت عیسی ﷺ پیدا شو او بیا ورته وحی وشوه او رسول شو، نو بنی اسرائیلو ته لاړ او هغوی ته ئی وویل چه ﴿أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ﴾ او مراد د «بآیه» نه تمام هغه معجزات دی چه په مابعد کښې مذکور دی، نو مفرد په معنی د جمع سره دې.

﴿أَنِّي أَخْلُقُ﴾ دایبان دمعجزاتو دعیسی ﷺ دې، هرئیی ته دوخت مناسبه معجزه ورکولې شوه لکه دموسی ﷺ په زمانه کښې دسحر اوجادو چرچه وه او د صالح ﷺ په زمانه کښې دصنعت اوحرفت چرچه وه نوموسی ﷺ ته معجزه د «عصا» ورکړې شوه اوحضرت صالح ﷺ ته ناقه ورکړې شوه، نودغه شان په زمانه دحضرت عیسی ﷺ کښې دطب یونان دیره لویه چرچه وه اوپه دې کښې انتها درجې مهارت ته خلق رسیدلی وُو او دهرمرض علاج به ئی کولو، خومړې به ئی په علاج سره نشو ژوندې کولې او د «اکمه» او «ابرص» علاج ئی نشوکولې او د باقی تمامو مرضونو علاج ئی په آسانه سره کولې شو، نوالله عیسی ﷺ ته داسې معجزه ورکړه چه دوی ته معلومه شوه چه دا معجزه ده، او «أَخْلُقُ» په معنی دصورت اوشکل جوړولوسره دې، اولام په «لکم» کښې اجلیه دې یعنی دپاره دایمان راوړلو ستاسو نو حضرت عیسی ﷺ به دمرغی شکل جوړکړو اوشف به ئی پرې وکړو نو هغه به مرغی شوه اود دوی په مخکښې به الوتله او چه د دوی نه به غائبه شوه نو بیا به پریوتله.

مفسرینو ویلی دی چه بنی اسرائیلو ورته وویل چه مونږ دپاره خفاش (سایپرک) جوړکړه ځکه چه دا عجیبه خلقت والا دې چه بنرې ئی نشته او وزرې ئی شته او الوخی اوپه رنراکښې څه نه وینی اوپه تیاره کښې وینی اوتولد ئی کیږی یعنی دبیضه (هگی) نه، نه پیداکیږی ((وله استان ویلد وله اذان وندی وضرع وخرج منه اللبن ویری ضاحکا کما یضحک الانسان)) (روح، ﴿بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ دا جواب دشبهي ددوی دې او دا جار اومجرومرتعلق د «أَخْلُقُ» اود

سپین و نو عیسی ﷺ ورته وویل چه ستا دسروېسته څنگه سپین دی؟ احوال دا چه ستاسوپه زمانه کښې د وینستوسپین والې نه وو «بلکه د ابراهیم ﷺ دوقت نه شروع شوې دې». نوسام ورته وویل چه تا کله ماته حکم وکړو چه راپورته شم، نو ما گمان وکړو چه قیامت دې نودقیامت دیرې او دغم دوجې نه مې سرسپین شو، نو عیسی ﷺ ورته د نزع «زنکدن» دسختی تپوس وکړو نو هغه وویل چه دنزعې تریخ والې تر اوسه پورې زماپه مرئې کښې دې احوال دا چه دمرگ نی څلور زره کالو نه زیات شوی وو «روح المعانی»

﴿وَأَنْتُمْ كُنتُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ﴾ دا معجزه د اخبار عن المغیبات ده.

وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَإِلَّا حَلَّ لَكُمْ
اوراغلې یم تصدیق کوونکې دهغه چې ځمانه مخکښې نازل شوېدې چې تورات دې، اوچې حلال کړم تاسولره
بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ
بعضې هغه څه چې حرام کړې شوی وؤ په تاسواور اوري دي ماتاسونه نورې نښې (معجزې) دطرفه درب ستاسونه
فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا ۝ إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ فَأَعْبُدُوا هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ
نوپره کوئ دالله نه اوځماتابعداري اوکړئ، بېشکه الله رب ځمالورب ستاسودې نوصرف دهغه بندگي کوئ دالزنیغه ده

﴿وَمُصَدِّقًا﴾ ((ای وجنتکم مصدقاً)) «وَلَا حَلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ» ددینه مراد نسخ دحرمت دهغه بعضې اشیاء ده چه په بنی اسرائیلو حرام شوی وؤ لکه په سورت انعام کښې چه ذکر دی ((وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمًا كُلُّ ذِي ظُفْرٍ))، آیت : ۱۴۶ یا مراد دا دې چه بعضې احوارو دبعضې اشیاء دځان نه تحریم کړې وؤ نو دهغې حرمت رد نی وکړو.

﴿وَجِئْتُكُمْ بِآيَةٍ﴾ دا تاکید دې، اوبعضې وایی چه تأسیس دې بنا پدې چه مراد دآیه نه انجیل دې.

﴿إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ﴾ یعنی زما معجزات زما د الوهیت دلیل نه دې، رب زما اوستاسو دتولو صرف الله ﷻ دې. «هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ» توحید صراط مستقیم دې.

فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي
بس کله چې اولیدونښه معلوم کړو، عیسی ددوی نه کفرنو وې ونیل چې څوک دې ځماددمرسته کوونکې

إِلَى اللَّهِ ۖ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ كَيْفَ أَنْصَارُ اللَّهِ ۖ أَمْكَ
په لار دالله كښې، اوويل حواري نو! خلاصې ملگرو مونږ مرسته مدد كوونكى د 'دالله ددين يو'، ايمان راوړې دې مونږ
بِاللَّهِ ۚ وَاشْهَدُ بِأَنَّكَ مُسْلِمُونَ ۝ أَمْكَ
په الله باندې، اوته گواه شه په دې خبره چې بېشكه مونږ تابعداري كوونكى يو. ائې ربه زموږ ايمان راوړې دې مونږ
يَا أَنْزَلْتَ وَأَتَّبَعْنَا الرَّسُولَ ۖ فَاكْتَبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ۝
په مغه چې نازل كړيدى تا اوتابعداري كړېده مونږ ددې رسول پس اوليكه مونږ دگواهي كوونكو ودرتوحيد رسالته سره

﴿فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَىٰ مِنْهُمُ الْكُفْرَ﴾ پدې كښې هم د حضرت عيسى ﷺ دالوهيه رد دې چې دمخالفينو په مقابل كښې ئې دحواري نونه نصرت اومدد طلب كړو نومعلومه شوه چه اله ندي (فا، په (فلما، كښې د تعقيب دپاره ده اولته (ادماج، دې يعنى عيسى ﷺ پيدا شو اورسول شو اوبنى اسرائيلوته ئې دعوت وركړو نو د دعوت نه ورستو بنى اسرائيل دوه ډلې شو، يوې ډلې كفر او دشمنى اختياركړه دوئ مشهورشو په يهودو سره اوبلې ډلې ايمان راوړو او اعلان ئې وكړو دايمان او دنصرت دعيسى ﷺ نودوئ مشهور شو په نصارى وُسره، د (احس، معنى، معلومول دى په حواسو سره، يعنى عيسى عليه السلام ته د دوئ كفرېنه معلوم شو اود دوئ مخالفت ئې په سترگو وليد او په غوږونوئ واوريږي.

﴿مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ﴾ د «الى الله» معنى ده ((ذاهبا الى الله)) يا ((الى الدعوة الى الله))، او مدد غوښتل په امر ددين كښې د انبياؤ سنت دى.

﴿قَالَ الْحَوَارِيُّونَ﴾ دا جمع دحوارې ده اوحواري مفرد دې جمع نده، دحواري معنى ده مخلص اورازدار دوست، او دا مأخوذ دې دحورنه په معنى ديباض سره او دوئ ته حواريين ددې وجه نه وائى چه زړونه ئې پاك اوسپين ؤو دكفر او دضد نه، اومشهوره داده چه دوئ دوبيان ؤو جامې به ئې صفا كولې نو حضرت عيسى ﷺ ورته اوفرمايل چه راشئ دجامو دصفا كولو په خائى دخلقو زړونه صفاكړئ په ايمان سره، اوبعضې وائى چه دا مأخوذ دې د حار يحور، نه په معنى د «رجع» سره او دوئ رجوع كوونكى ؤو الله ﷻ ته، اوبعضو ويلي دى چه دوئ دخپلې علاقې سرداران ؤو (قطبى، كبير).

﴿كَيْفَ أَنْصَارُ اللَّهِ﴾ مضاف پكښې مقدر دې «اي انصار دين الله، نبى الله»

﴿رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أُنزِلَتْ﴾ دا دعا اوتضرع دحواریین ده بعد د اظهار د ایمان نه ﴿وَأَتَّبَعْنَا أَلْسُونُ﴾ مراد ترینه عیسی ﷺ دې، ﴿مَعَ الشَّاهِدِينَ﴾ مراد ترینه یا امت محمدیه ﷺ دې، او یا ورنه گواهی کوونکی د توحید او رسالت مراد دی.

وَمَكْرُوا	وَمَكْرُ	اللَّهُ	وَاللَّهُ	خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ۝
اوپلونه جوړکړه دوی دقتل دعیسی اوېت تدبیر اوکړو الله دهغه دېچ کولو، او الله بهرین تدبیر کوونکې دې				
إِذْ قَالَ اللَّهُ لِيَعْقِبِي إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَىٰ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ				
اوکله چې اوونیل الله، انې عیسی بهشکه زه پوره اخلم تا اوپورته کوم تاخاسته اوپاکوم تالره دتهمت اوطن،				
كُفَرُوا وَجَاعِلِ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا				
دکافرانونه اوگرزوم هغه کسان چې ستا تابعدار دي غالب په هغه کسانو چې کفرني کړېدي په تاباندي				
إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَمَةِ ۚ ثُمَّ إِلَىٰ مَرْجِعِكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فَبِمَا				
دورخې دقيامت پورې، بيا ماته واپسي ده ستاسو، پس فيصله به اوکړم په مينځ ستاسو کښې په هغه خبرو کښې				
كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ۝				
چې تاسو په هغې کښې اختلاف کوئ				

﴿وَمَكْرُوا بِاللَّهِ﴾ «مکر»، خفيه تدبیر ته ویلې کیږي نوکه چې د ادنیک مقصد دپاره و نو نوبه دې اوکه دغلط مقصد دپاره و نو نو بد دې او ددې وجې نه په ((ولا یحق المکر السی)) کښې یی دمکر سره قید دسی لگولې دې، اودلته ئی الله تعالی ته ﴿خَيْرُ الْمَاكِرِينَ﴾ ویلی دی، د «مکروا» ضمیر یهودو ته راجع دې چه دوی دحضرت عیسی ﷺ درسات نه او دتوحید نه انکار وکړو. اود حضرت عیسی ﷺ دتوحید پرستی او د حق بیانولو په وجه دهغه دشمنان جوړشو، اوپده باندې ئی دملحد او دبی دینه اوتورات بدلوونکې وغیره الزامات ولگولو او په خپل مذهبی خود ساخته عدالت کښې په هغه باندې د کافر او واجب القتل فیصله صادره کړه. لیکن یهودیان چونکه د رومی مشرک بت پرست حکومت ماتحت و نو دهغوئ دمنظورئ نه په غیر چاته ئی دقتل سزا نشوه ورکولې نو ددې وجې نه دوی په حضرت عیسی ﷺ باندې د بغاوت د درغو مقدمه دائره کړه او د رومی نام نهاد (تش په نوم) عدالت

نه ئی دقتل حکم حاصل کړو، پدغه وخت کښې سخت سزائی موت قتل په صلیب را زوړوندل
 ؤو نو ددې وجې نه دوی حضرت عیسیٰ ﷺ په صلیب سولی کولو دپاره. څو کسان ولېږل چه
 حضرت عیسیٰ ﷺ گرفتار کړی لیکن الله ﷻ حضرت عیسیٰ ﷺ بچ کړو او آسمان ته ئی
 اوچت کړو او پدغه کسانو کښې ئی یوکس دعیسی هم شکل جوړ کړو نو دوی په هغه باندې
 دعیسی ﷺ گمان وکړو او هغه یی قتل کړو

او دا واقعه په فلسطین کښې پېښه شوې وه او فلسطین پدغه وخت کښې دملک شام یوه
 صوبه وه او په شام باندې درو میاوسلطنت وواو په فلسطین باندې والی (وانسرا، د شام ؤو او
 ددغه ځای یهودیانو ته په خپلو معاملاتو کښې نیمه آزادی حاصله وه لکه چه د انگریزی
 حکومت ماتحت والیانو «وزیرانو» ته چه د ریاست نه حاصله وی، یهودیانو ته صرف دومره
 اختیار حاصل ؤو چه دخپلو کسانو مقدمات، خپل مذهبی عدالت ته راوړی لیکن سزا نافذ
 کول درو میانو په اختیار کښې ؤو.

﴿إِذْ قَالَ اللَّهُ لِمُوسَىٰ إِنِّي مُتَوَلِّيكَ﴾ پدې آیت کښې دعیسی علیه السلام درفع الی السماء
 ذکر دې، اود الوهیه ردنی هم دې ځکه چه وفات چه په چا راتلې شی نو هغه معبود او اله نشی
 کیدې ددې آیت تشریح علماؤ په ډیر تفصیل او متعددو وجوهو سره کړیده، وجه داده چه
 قادیانی دجال ددینه دا ثابتوی چه حضرت عیسیٰ ﷺ وفات دې لکه دیهودیانو دعوه وه چه
 مونږ عیسیٰ ﷺ قتل کړیدې او دبعضو عیسائیانو هم داعقیده وه چه عیسیٰ ﷺ
 زمونږ دپاره خپل ځان قتل ته ورکړیدې او قتل شویدې او زمونږ دپاره کفاره د سیئاتو
 گرزیدلې دې او دبعضې عیسائیانو عقیده د اهل اسلام سره موافقه ده او هغه دا چه عیسیٰ
 ﷺ ژوندې آسمان ته ختلې دې.

د قادیانانو او ملعون غلام محمد قادیانی درې ۳ دعوي

اوله دعوي: نبوت ختم ندې اود سیدالکونین خاتم النبیین حضرت محمد رسول الله ﷺ نه بعد
 بل نبی هم راتلې شی، دلیل یی دا دې چه: نبوة رحمت دالله ﷻ دې اورحمت دالله ﷻ نه
 ختمیږی لهذا نبوت ختم ندې، جواب: نبوت دحضور ﷺ بیشکه رحمت دې او هغه دقیامت
 پورې دائم دې، لیکن نبوت د قادیانی یا دیو بل کاذب لعین رحمت ندې بلکه لعنت دې.

دویمہ دعوی : حضرت عیسیٰ ﷺ وفات شویڈی، دلیل دوفات یی دا آیت دی «انی نوفیک» ددی جواب تفصیل وروستہ ذکر کیری۔

دویمہ دعوی : قادیانان، غلام محمد قادیانی، ملعون دجال تہ نبی وائی اومقصود اصلی ددوی ہم دادریمہ خبرہ دہ او اول دوارہ ددی دپارہ تمہید اولارسمول دی۔

علماء کرام فرمائی چہ ددوی سرہ دبحث مباحثی کولو پہ وخت کنہی بہ اول تعیین د موضوع دبحث کولہی شی، نودوی بہ پہ وخت دبحث اومناظرہ کنہی اولہ یا دویمہ خبرہ موضوع دبحث گرزوی، نو تاسو ورته وه وائی چہ مونہ بہ موضوع دبحث سیرت دمیرزا قادیانی گرزو، خکہ چہ مقصود دانکار دختن نبوت نہ، اودحیات جسمانی دعیسی ﷺ نہ نبوت ثابتول د قادیانی دی، نوراشی چہ وگوروسیرت دمیرزا قادیانی چہ آیا دی نبی کیدی شی یا نشی کیدی؟ نو دامختصرہ طریقہ دبحث دہ اوکہ اول یادویمہ مسئلہ موضوع دبحث شی نو بحث بہ طویل شی اودوی تہ بہ مہلت ملاؤشی۔

ددی بحث مختصرہ شان خاکہ دادہ : قادیانی دجال دخلی فتویٰ مطابق ۱- بہ اعتمادہ ۲- اوشیطان ۳- ملعون ۴- دروغجن دی، نودی خرنکہ نبی کیدی شی،

قادیانی لیکلی دی (۱) : (ظاہر ہے کہ جب ایک بات میں کوئی محوثا ملت ہو جائے تو مگر دوسری باتوں میں اعتبار نہیں رہتا) (چشمہ معرفت، ص: ۲۲۲ مطبوعہ قادیان)۔ (۲) محوث بولنا ایک شیطانی اور لغتی کلام ہے (حقیت الوحی، ص: ۲۰۹) (۳) محوث بولنا اورگوں کھانا ایک برابر ہے، (حقیت الوحی، ص: ۲۰۶ مطبوعہ قادیان)۔

ددی مذکورہ حوالہ معلومہ شوہ چہ دقادیانی خپلہ فتویٰ اوخپل قول دادی چہ خوک دروغ وائی نوہغہ (۱) بہ اعتمادہ وی (۲) ہغہ شیطان وی (۳) ہغہ لعنتی وی (۴) ہغہ گندگی خورونکھی دی، نو اوس وگوروی ددہ دروغ «مشت نمونہ خوار»۔

۱- اگر قرآن میں میرانام ابن مریم نہیں رکھتا تو میں جھوٹا ہوں، تحفۃ اللہ، ص: ۱۳ مطبوعہ ربوہ۔

۲- میں نے کہا کہ تین ضمہروں کا نام اعزاز کیساتھ قرآن شریف میں درج کیا گیا ہے مکہ، مدینہ، قادیان، معلوم ہوا کہ فی الحقیقہ قرآن شریف کی دائیں صفحہ میں شاید قرب نصف کی موقع پر یہی المامی عبارت لکھی ہوئی موجود ہے (انا انزلناہ قربا من القادیان) ازالہ اوہام، ص: ۳۴ مطبوعہ ربوہ۔

۳ - ہمارے نبی صلی اللہ علیہ وسلم کے گیارہ لاکھ فوت ہوئے تھے، تجلیات الہیہ، ص: ۳۰ مطبوعہ

رہا۔

دالہ نمونہ د دروغو د قادیانی دہ نو د دہ دخیل قول اوفتوی مطابق دې بی اعتمادہ شیطان، معلون او مُردار خور دې، نوڅرنګه نبی کیدې شی.

ددې آیت نه د قادیانیانو استدلال اوددھنې جواب

قادیانیان وائی چه حضرت عیسی ﷺ وفات شوې دې اوپه احادیثو کښې چه نزول دعیسی ﷺ ذکر دې نو دنزول نه مراد پیدا کیدل دی اوددعیسی ﷺ نه مراد مثیل عیسی ﷺ دې اودمثیل عیسی ﷺ مصداق خپل خان گرزوی، اوپه دغه مذکور آیت سره استدلال کوی ځکه چه په دې کښې د «مُتَوَفِّیکَ» معنی ممیتک ده.

جواب: دلته دوه خبرې دی: اول اثبات دحیات دنیوی دحضرت عیسی ﷺ اوبل جواب ددې استدلال نه، د اولې خبرې تفصیل دادې چه یهودیان منکر دی دحیات دعیسی ﷺ نه او دارنګه دنبت ددهغه نه اونصاری وائی چه عیسی ﷺ پهانسی شوې دې اوبیا دفن شوې دې لیکن یوه ورځ یا درې ورځی پس ژوندې شوې دې آسمان ته ختلې دې، او ددې دواړو اقوالو په رد کښې الله ﷻ فرمائی دی «وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ» اود مسلمانانو عقیده دا ده چه حضرت عیسی ﷺ په جسد عنصری سره ژوندې دې په حیاة دنیوی سره په آسمانانو کښې اوقیامت ته قریب به په حیثیت د امتی دحضور ﷺ سره زمکې ته راکوزیږی اوپدې عقیده باندې دلیل، قرآن، حدیث او اجماع دی، هرچه دې دلیل دقرآن نه نوهغه دواډې (۱) «وَيَكْلَمُ النَّاسُ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا» (۲) «وَمَكْرُوا وَمَكْرًا لِلَّهِ» ددې معنی داده چه یهودیانو د ده دقتل تدبیروکړو نوالله ﷻ دخلاصولو اودقتل نه دېج کولو تدبیروکړو، نومعلومه شوه چه قتل شوې ندې (۳) «إِنِّي مُتَوَفِّیکَ وَرَافِعُکَ إِلَیَّ» نومعلومه شوه چه آسمان ته ختلې دې، هلته ژوندې دې (۴) «وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ» (۵) «(بل رفعه الله الیه)» رفع په معنی حقیقی سره مرادده، (۶) «وَانَّهُ لَعَلَّ لِمَا لَعْنَةُ» زخوف ۶۱ ضمیرد «انته» راجع دې عیسی ﷺ ته، یعنی نزول ددهغه دآسمان نه علامه دقیامت ده، اوهر چه دې دلیل د احادیثونه نوهغه دواډې چه په حدیث

دبخاری کښې چه هغه مروی دې دحضرت ابوهریره رضی الله عنه د هغې الفاظ دادی. ((قال رسول الله والذى نفسى بيده ليوشكن ان يول ليكم ابن مريم حكماً عدلاً فيكسر الصليب ويقتل الخزيرو يضع الجزية)). بخارى ص ۲۹۶ ج ۱ ص ۲۹۰ ج ۱

پدې حديث کښې تصريح ده د عيسى عليه السلام ، او په هيڅ روايت کښې مثيل عيسى عليه السلام ندی راغلی او احاديث په باره دنزول د عيسى عليه السلام کښې متواتر دی، علماؤ په مختلفو رسائلو کښې جمع کړيدى. لکه «عقيدة الاسلام فى حياة عيسى عليه السلام» للشاه انورشاه او دحضرت مفتى محمد شفيع رساله «التصريح بما تواتر فى نزول المسيح» قابل ديد کتابونه دی.

اوهر چه دې دليل د اجماع نوهغه دادې چه په سلف صالحينو کښې، صحابه رضي الله عنهم، تابعين تبع تابعين ائمه مجتهدينو کښې څوک هم دموت د عيسى عليه السلام قائل نشته دې، بلکه ټول قائل دی د حيا د هغه ، سوال وارديږي چه په مجمع البحار کښې ئی ویلی دی «قال مالك مات عيسى عليه السلام» جواب دادې چه دا قول بې سند دې ځکه چه په «مؤونه کتاب» کښې په خپله د امام مالک رحمه الله قول د عدم وفات ذکر شوې دې او امام مالک رحمه الله اثر مرفوعه دنزول عيسى عليه السلام ذکر کړيدې اوبعضو دا جواب کړيدې چه دا په بعضو نسخود مجمع البحار کښې دکاتب نه غلطی راغلې ده اصلی عبارت داسې ؤو : «قال مالك ما مات عيسى عليه السلام»

اوهر چه دې جواب داستدلال ددوئ نه پدې آيت سره نوهغه په دوه طريقو سره دې : اول طريقه د جواب داده چه دلته «متوفيك» په معنى دموت سره نه دې بلکه معنى ئی داده چه پوره پوره اوچتوم تالره اوپوره اوچتول دادی چه بدن مع الروح اوچت شى ، د «توفى» معنى پوره اخستل دی، موت ئی معنى نده ځکه تمام اهل لغت د توفى معنى «اخذ وافياً» ليکی ، «كان لى عليه دين توفيته واستوفيته» محاوره ده. په کلیات دابوالبقاء کښې دی : «التوفى الامامة، وقبض الروح وعليه استعمال العامة، أو الاستيفاء واخذ الحق وعليه استعمال البلغاء» يعنى د توفى معنى موت سره کول د عوامو استعمال دې او دبلغاؤ په استعمال کښې دتوفى معنى په استيفاء سره شوې ده، اوپه قرآن پاک کښې وفات په مقابله دحيات کښې ندې راغلې بلکه په مقابله دحيات کښې موت راغلې دې لکه :

«وَكُنْتُمْ أَمْوَالًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ مُمِيتَكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ» ، «يُحْيِي وَيُمِيتُ» ، «يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَمِيتِ» ، ((الم نجعل الارض كفنا، احياء وامواتا)) بلکه په مقابله د توفی ، کښې بودن ، باقی کردن ، هونا ، رهنا ، یعنې پاتې کیدل راغلیدی لکه : «وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَرِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ» ، بلکه لفظ دتوفی ، يتوفى په موت او حیاة دواړو کښې مستعمل شوې دې لکه په سورت زمړکښې دى : «اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا» البته اطلاق د «توفى» په موت باندې هم کيږي ځکه چه دا د اخذ الشئ وافيایو فرد دې.

سوال : دبخاری شریف په کتاب التفسير کښې د حضرت عبدالله بن عباس ؓ نه تفسير د «متوفيك» په «ميتك» سره منقول دې نومعلومه شوه چه په «اخذ وافيای» سره تفسير كول صحيح ندی .

جواب : دا تفسير د ابن عباس ؓ نه په صحيح روايت سره ثابت نه دې ځکه ابن كثير ص

۳۲۱

اوجلال الدين سيوطی په درمنثور ، ص : ۳۲ ، ج : ۲ کښې دا قول نقل کړې دې اوپدې کښې د حضرت عبدالله بن عباس ؓ نه روايت کوونکې علی بن طلحه دې چه ده ته په تقريب او تهذيب ص ۳۷۲ او ميزان الاعتدال ص ۲۴۷ ج ۴ او تهذيب التهذيب ص ۳۳۹ ج ۷ کښې ضعيف ويلي شوى دى ، اضعف نه علاوه ئى د عبدالله بن عباس ؓ سره ملاقات هم ندې شوې نو دا منقطع روايت دې نو د رواياتو د صحيحينو په مقابله کښې ندې معتبر . او دبخاری شريف اصح الكتب کيدلو مطلب دادې چه پدې کښې احاديث مرفوعه نهايت صحيح اوقابل اعتماد دى پدې اجماع ده مگر د تعليقاتو او موقوفاتو متعلق دا اجماع نده او دا روايت د تعليقاتو نه دې نو دا اجماع نه خارج دې ، دحافظ ابن الصلاح په مقدمه دعلم الحديث ، ص : ۴۰ . اوص ۴۱ کښې ددې تصريح موجوده ده . بل داچه حضرت عبدالله بن عباس ؓ دحيات عيسى قائل دې ، په طبقات ابن سعد ، ص : ۲۲ ج ۱ کښې د ابن عباس ؓ نه دا روايت موجود دې ((ان الله رفعه بجسده وانه حى الان وسيرجع الى الدنيا فيكون فيها ملكاً ثم

یموت کما یموت الناس)) او په روح المعانی کښې دی : ((والصحيح كما قاله القرطبي ان الله تعالى رفعه من غير وفات ولا نوم وهو اختيار الطبري وهو الرواية الصحيحة عن عبد الله بن عباس))

او که تسلیم کړو چه تفسیرد «یموتک» روایت صحیح دې نو بیا دا جواب دې چه د «یموتک» نه مراد موت فی الاستقبال دې نه فی الحال (کما سیجی تفصیله).

منکرین د حیات عیسی ﷺ دا اعتراض کوی چه قانون دادې چه کله (توفی) باب تفعل وی او فاعل ئی الله ﷻ وی او مفعول ئی ذی روح وی نودلته د قبض الروح یعنې موت نه علاوه بله معنی مراد نه وی. **جواب** : دا قانون مصنوعی او خود ساخته دې او په هیڅ کتاب کښې ندې ذکر او نه څه محاوره پدې گواه ده، بلکه ددې په مقابلې کښې مونږ قانون جوړولې شو چه (رفع) فعل وی او فاعل ئی الله وی او مفعول ئی ذی جسد وی اوصله ئی (الی) وی نو ددې معنی رفع د جسد وی نه بله معنی او د دې نه هیڅ محاوره مخالفه نده «والتفصیل فی رسالة عقيدة الاسلام».

اودویمه طریقه د جواب داده چه (متوفیک) په معنی د (یموتک) سره دې خو مراد دموت نه موت طبعی دې چه واقع کیږي به په استقبال کښې او موت حالا په صورت د قتل کښې ترینه ندې مراد.

او ددې تفصیل دادې چه دیهودو په شرارت سره بادشاه څه کسان ولیږل او حکم ئی وکړو چه عیسی ﷺ گرفتار کړئ او په صلیب (سولئ) یی پېانسی کړئ، او داسې عبرتناکه سزا ورکړئ چه دده اتباع کولو والاڅوک هم پاتې نشی، او دارنگه یهودیانو د حضرت عیسی ﷺ د رسالت نه انکار کولو او په نسب ئی ورله طعن کولو نو پدې وقت کښې الله ﷻ د حضرت عیسی ﷺ سره یوڅو وعدي وکړې.

۱- **اوله وعده** داده چه «انی متوفیک» چه دوئ خو تا قتلول غواړی لیکن زه تا ددوئ دلاسه نه مړ کوم، بلکه زه به تا په طبعی موت سره په وقت موعود باندې مرکوم. ۲- **اودویمه وعده** داده چه «رافعلک الی»، چه دوئ تا پېانسی ته څیژول غواړی خو زه دې آسمان ته څیژوم نو دا دویمه وعده پدغه وقت کښې فی الحال پوره شوه او اوله وعده به په وقت موعود کښې پوره شی

او دا خلاصه د تفسیر د عبدالله بن عباس رضی الله عنه ده چه (توفی) په معنی دموت طبعی سره دې

او په کلام کښې تقدیم او تاخیر دې «وراهعک» اول دې او «متوفیک» وروسته دې لیکن «متوفیک» مقدم شو ددې دپاره چه څوک توهم د ألوهیة ونه کړی، د «راهعک الی» معنی داده چه «الی سمانی ومقر ملائکتی» دا تفسیر صاحب دکشاف، بیضاوی، مدارک، کبیر وغیرهم مفسرینو کړیدې، امام رازی رحمه الله وائی چه په قرآن کښې دا محاوره عامه ده چه کوم ځای کښې تعظیم او تفخیم مقصودی نوالله ﷻ یی خپل جانب ته منسوب کوی لکه دهجرت ابراهیمی په باره کښې فرمائی ((ای ذاهب الی ربی)) حالانکه ظاهره خبره ده چه هجرت د ابراهیم ﷺ د عراق نه شام طرف ته وو، دا خبره تقریباً تمامو مفسرینو کړیده.

اوڅوک چه دلفظ «الی» نه دالله ﷻ دپاره جهت دعلم ثابتوی اویا دیته داهل سنت والجماعت مذهب وائی نو دا باطل قول دې او د اهل سنت والجماعت دمذهب سره خیانت دې، اهل سنت پدې متفق دی چه الله ﷻ منزّه دې دجهاتونه، هغه محاط دجهاتو ندې بلکه خالق الجهات دې، دا جهات موجود نه وو او ذات دالله ﷻ موجود وو «کان الله ولم یکن شیاً».

دریمه وعده داده چه «وَمُطَهِّرُكَمْ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا» یعنې د یهودیانو د غلط الزاماتو نه به دې صفا کوم، دا وعده دحضور ﷺ په تشریف راوړو لوسره اوپه نزول دقرآن سره پوره شوه چه الله ﷻ په قرآن کښې دحضرت عیسی ﷺ دنبوت ذکر او دده عالی شان بیان کړو او دیهودو غلط الزامات ئی ردکړل.

اوڅلورمه وعده داده چه «وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا» چه دوی خو غواړی چه ستا اتباع کولو والا څوک پاتې نشی لیکن دالله ﷻ وعده ده چه ستا اتباع کولو والا او ستا نوم اخستلو والاخواه که مسلمان وی اوکه عیسائیان وی، به په منکرینوباندې چه یهود دی دقیامت پورې غالب وی، اومراد دغلبې نه، غلبه په اعتبار دحجت اودلیل او عزت عندالله سره ده، لکه چه دا ظاهره ده اوپدې تقدیر سره مراد د متبعینونه صحیح اتباع کوونکی دی چه د توحید، رسالت صحیح عقیده لری اوپه ایمان کښې دهغه اقتداء ئی کړی وی عام لدینه که دهغه دامت نه وی، اوکه ددې وروستنی امت نه وی او دا قول د اکثر و مفسرینو دې «معالم، کبیر، یامراد غلبه ملکي، سیاسی، مادی ده اوپه دې تقدیر سره مراد د اتباع کوونکونه دادې چه دحضرت عیسی ﷺ دقدوس اودنبوت عقیده لری عام لدینه چه کامله اتباع ئی کړي

وی لکه مسلمانان یا په عیسایانو کښې صحیح العقیده او که ناقصه ظاهری اتباع نئ کړې وی لکه عام عیسایان . د نجات آخری دپاره حقیقی اتباع ضروری ده او د دنیوی فوقیت دپاره ظاهری اتباع کافی ده او ددې وعدي ایفاء پوره کیدل مشاهد دی، ځکه چه دا واضحه خبره ده چه مجموعه د مسلمانانو او عیسایانو غالب دی په مقابله دیهودو کښې.

او بنظمه وعده داده چه : ﴿ثُمَّ إِلَىٰ مَرْجِعِكُمْ﴾ یعنی د قیامت پورې به ستا اتباع کوونکی په مخالفینو باندې غالب وی او چه قیامت شی نو بیا به الله ﷻ ستاسوپه درمیان کښې عملی فیصله وکړی چه دهغې تفصیل په دې لاندې آیتونو کښې ذکر کیری :

فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَعَذَبَهُمُ عَذَابٌ شَدِيدٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ۝ وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ
دوی لره هېڅوک مددگار نه . او هغه کسان چې ایمان ئې راوړې دې او عملونه کوي نیک نړیورا به ورکړي الله دوی ته
أَجْرَهُمْ ۖ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝ ذَلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ
ثوابونه د عملونودوئ، او الله محبت نه کوي د ظالمانوسره . دا چې مونږنې لولو په تاباندې د آیاتونونو د دلیلونو،
وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ ۝
او نصیحت محکم حکمت نه ډک دي

﴿فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَعَذَبَهُمُ عَذَابٌ شَدِيدٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾ نو پس دا وعده به په ورځ

د قیامت پوره شی

سوال : په قیامت کښې د ((عذاباً شديداً في الدنيا)) څه مطلب دې؟ .

جواب : مطلب ئې دا دې چه د دنیوی عذاب سره سره به ورته په آخرت کښې عذاب شدید ورکوم او د دنیوی عذاب په وجه به ئې په آخروی عذاب کښې تخفیف نه راځی . نو دا آیت د ماقبل تفصیل هم دې او تخویف هم دې.

﴿وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ - الایه - دا بشارت دې . ﴿وَاللَّهُ لَا يُهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾ یعنی څوک دې دا گمان نکوی چه کفاروته او ظالمانوته چه الله ﷻ ترقی او انعامات ورکوی نو دا د الله ﷻ

له هغوی سره محبت دې، بلکه دا ابتلاء و استدراج دې.

﴿ذَلِكَ تَلَوُّهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ﴾ دا جمله معترضه ده «ذلك» مبتدا ده او «من الآيات»

ورله خبر دې او «تلولوه» په درميان کښې جمله حالیه ده. یا بیان د «ذلك» دې یا «ذلك»

مبتدا ده او «تلولوه» خبر دې او «من الآيات» خبر بعد خبر دې.

إِنْ مَثَلٌ عِندَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ ۖ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ
بېشكه حال د عیسی په نيز د الله پشان د حال د آدم دې، جوړنې كړو د ښار وړنه بیانې او و نیل هغه ته چې شه انسان پورې،
فَيَكُونُ ۚ أَتَىٰ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ۝ فَمَنْ حَاجَّكَ
نومغه دغسې شو، دایبان حق دې د طرفه درب ستانه نومه كېږه ته د شك كوونكو نه پس څوك چې جگړه كوي ستاسره
فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۚ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا
پشان د عیسی كښې روستو دهغې نه چې راغلي دې تاته علم نوته ورته اووايه چې راشئ راوېلو مونږ څامن خپل
وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ۚ ثُمَّ نَبْتَهِلْ
اوڅامن ستاسو، او زانته خپلي او زانته ستاسو، اوڅانونه خپل او څانونه ستاسو، بیا ټول به زاری سره دعا وكړو
فَتَجْعَلُ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ۝
پس او غواړو لعنت د الله په درغونو خلقو باندې

﴿إِنْ مَثَلٌ عِندَ اللَّهِ﴾ دا تکمیل دې د جواب د شبهي د نصاری و نه، چه دوی ویل

چه د حضرت عیسی ﷺ پلار په انسانانو کښې څو څوک نشته دې نو معلومه شوه چه پلار ئی

الله تعالی دې (معاد الله) ځکه چه بې پلاره څو څوک نه پیدا کيږی، نو دې ابن الله شو.

حاصل د جواب دادې چه په غیر د پلار نه پیدا کول الله ﷻ ته څه مشکل ندی، آدم ﷺ ئی

په غیر د مور او پلار دواړو نه پیدا کړیدې او که په غیر د پلار نه پیدا کیدل دلیل ددې خبرې

وی چه دې ابن الله دې نو حضرت آدم ﷺ دې بطریق اولی لوی ابن الله شی، پدې کښې تشبیه

د غریب (نا آشنا) ده د غریب (دیرنا آشنا) سره.

﴿خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ﴾ دا بیان د مثلیه او د تشبیه دې، (خلق) په معنی د جوړولو د شکل

انسانی سره دې ﴿ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ﴾ د (کن) نه مراد (کن بشرأ) دې او «ثم» د تراخی د زمانی

پاره دې لکه روایت دی چه الله ﷻ د حضرت آدم ﷺ قالب د خاورې نه جوړ کړو نو څلویښت کاله پروت ؤو په دروازه د جنت کښې د دینه ورستوئی پکښې روح داخل کړو، اودلته ﴿تَكُونُ﴾ مضارع په معنی د «کان» ماضی سره دې.

﴿الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ﴾ دا خبر د مبتدا محذوفې دې «ای هذا هو الحق» پدې کښې د حصر معنی ده یعنی داچه مونږ ذکر کړه چه حضرت عیسیٰ ﷺ رسول دې او ابن مریم دې، ابن الله ندې هم دا خبره حقه ده اوددې په مقابلې کښې دیهودیانو نظریه یا د نصاری وؤ نظریه غلطه ده.

﴿فَلَا تَكُن مِّنَ الْمُحْتَرَبِينَ﴾ دا خطاب نبی ﷺ ته دې، او منع کول د شک نه مستلزم ندی دې خبرې لره چه نبی ﷺ شک کړې دې، یا خطاب نبی ﷺ ته دې او مراد ترینه امت دې یعنې تاسو دیهودو اونصاری و دخبرونه په شک کښې مه پریوزئ.

﴿فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا﴾ دا دعوت د مباحلې دې نصاری و ته ورستو د بیان د دلائلو او د رفع د شبهاتونه، او دا آیت په باره د دوفد د نصاری و کښې نازل شوې دې چه دوی ته نبی ﷺ دعوت لیرلی ؤو اودرې خبرې ئی ورته ترتیب وار فرمائیلې وې: ۱- هغه داچه ایمان راوړئ ۲- یا جزیه راکړئ، ۳- یا جنگ ته تیار شئ، نو ددوی وفد د نبی ﷺ حضور ته حاضر شول او د حضرت عیسیٰ ﷺ په شان کښې ئی گفتگو کوله نو دا آیاتونه نازل شو، او د حضرت عیسیٰ ﷺ شان ئی په ښه طریقه سره بیان کړو او ددوی شکوک اوشبهات ئی زائل کړه، لیکن دوی په خپل ضد باندې ولاړ وو، نو پدې آیت کښې الله تعالی نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته او فرمایل چه که چرې دوی د دومره بیان نه بعد بیا هم نه منی نو دعوت د مباحلې ورته ورکړه چه دهغې یو مکمل او مؤثر صورت دادې چه هرقریق به په خپل ځان او اولاد سره حاضر شو او په اخلاص سره به دعا وکړو چه څوک کاذب وی په هغه دې الله تعالی لعنت او عذاب راشی، دوی چه د مباحلې دعوت واوریدلو نو مهلت ئی طلب کړو نونبې ﷺ ورته مهلت ورکړو او وخت ئی ورته مقرر کړو چه پدغه وخت به تاسو حاضر یږئ او مونږ به هم حاضر یږو، دوی په خپل مینځ کښې مشوره وکړه نو ددوی تجربه کارانو، هوښیارانو، مشرانو، لکه شرحبیل وغیره ؤ وویل چه تاسوته معلومه ده چه دا نبی دې او د نبی سره چه څوک مباحله وکړی نو خامخا هلاک یږی اودنبی دبد دعاء اثر نسلونو ته رسیږی نو بهتره داده چه صلح وکړو، نو دوی په هغه مقرروخت باندې د نبی ﷺ حضور ته حاضر شو، او اهل سیروانی چه پدغه وقت کښې نبی ﷺ د مباحلې کولو د پاره تیارې کړې ؤو

او حضرت علی ؑ او حسن ؑ او فاطمة ؑ ئی بللی وو، نصاری و چه دا نورانی شکلونه ولیدل نو ددوئ مشر پادری وویل : چه دا داسې مخلوق دې چه ددوئ په دعا سره غرم زائله کیږی دخپل خائ نه، د دوئ سره په مباحله کولو خپل خان مه هلاکوئ او که نه یو نصرانی به هم په مخ د زمکې پاتې نشی. نومجور شو صلح ئی وکړه اوسالنه جزیه ئی قبوله کړه او واپس شو، او په حدیث کښې دی که چرې دوئ مباحله کړې وې نو دا وادی به اورجوړ شوې وو پدوئ باندې.

صاحب دروح المعانی وائی چه مباحله اوس هم جائزه ده په دلیل ددې چه د ابن عباس ؓ اودیل سری په مینځ کښې څه جگړه پیدا شوه نوهغه دمباحلې دعوت ورکړو او دا آیت ئی ولوستلو. اولاسونه ئی پورته کړل او حجرا سود ته ئی مخ کړو، او دعبدالله بن مسعود ؓ روایت په بخاری کښې مذکور دې «من شاء باهله — الخ». لیکن مباحله به دقطعی غلط په مقابله کښې کولې شی په مسائل اجتهدادیو کښې مباحله نشته او دا هم یو شرط دې چه اقامت دحجت په خصم شوې وی

فایده : شیعه گان وائی چه دا آیت دلیل دې په خلافت بلا فصل حضرت علی ؑ باندې ځکه چه هرکله دا آیت نازل شو نو ئی ؑ حضرت علی ؑ او فاطمة ؑ حسن او حسین ؑ راوبلل. نو حضرت حسن او حسین ؑ خوپه «ابنانا» کښې داخل دی او فاطمة ؑ په «نسانا» کښې داخله ده نو معلومه شوه چه حضرت علی ؑ په «وانفسنا» کښې داخل دې نو دې حکماً عین نفس رسول دې اود رسول د نفس په موجودگي کښې بل چاته حق دخلافت نه وی نو د علی ؑ په موجودگي کښې هم بل چاته حق دخلافت نشته، نو دې خلیفه بلا فصل شو. **جواب** دا دشیعه گانو دطرف نه سراسر یوه مغالطه ده او دیته استدلال من الایة ویل غلط دی ځکه چه دې آیت سره چه دغه مذکور روایت ضم نه شی نو مقصود دشیعه گانو ترینه نه حاصلیږی، بلکه په آیت کښې ادنی اشاره هم دغه مطلوب طرف ته نشته دې او چه دغه روایت ورسره ضم شی نو بیا حضرت علی ؑ په ابناء نا کښې داخل دې ځکه چه ختن یعنی «زُم» په عرف کښې یچې شمارلې شی (ولی العرف بعدالحق ابنا من غوریة) (ووج) او که تسلیم کړې شی چه حضرت علی ؑ په «انفسنا» کښې داخل دې نو بیا **جواب** دادې چه د نفس نه مراد عین ذات دنی ندې ځکه عرب د نفس اطلاق په ابن العلم باندې هم کوی.

«والعرب تسمى ابن عم الرجل نفسه كما قال تعالى لا تلمزوا انفسكم بريد اخوانکم» (معالی)

بلکه اصل خبره داده چه دغه حضرات د حضور ﷺ نه په علیحده مکان کښې اوسیدل نو ددې وجه نه ئې په مباحله کښې د شریک کولو دپاره خپل کورته رابللی وو لیکن دمباحلې نوبت نه وو راغلې اوکه چرې د نجران عیسائیانو مباحله کولې نو حضور ﷺ به ازواج مطهرات او تمام مسلمانان دخپل اهل اوعیال سره دمباحلې دپاره باهرته را ویستلی وو.

﴿ثُمَّ نَبْتَئِلْ﴾ دا د «بَهْلَة» بالفتح والضم نه مشتق دې لعنة ته وائی په اصل کښې، بیانی استعمال کیږي په هر هغه دعا کښې چه په هغې کښې ډیر جهد او زاری شوې وی برابره خبره ده چه دعا دخیر وی اوکه عا دشروی

إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ
بیشکه ^۱ دا خامخا بیان حق دې، اونشته دې هیڅ څوک لائق د بندگۍ مکر صرف یوا الله دې. اوبیشکه الله
لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ ۝
خامخادې زور آوردې او حکمتونووالا دې. پس کچرې دوی مخ اوگړزولیس بیشکه الله عالم دې په فساد کونکو باندې

﴿إِنْ هَذَا﴾ «هَذَا» اشاره ده مذکور تفصیلاتوته په باره دعیسی ﷺ کښې چه دې اله ندې اوابن الله هم ندې بلکه ابن مریم دې او رسول دې «قَصَص» په معنی دخبر سره دې اودا په اصل کښې وایی تللو ته په نقش قدم باندې کمافی سورة الکهف، آیت: ۲۴ او په عرف کښې په ترتیب سره پرله پسې واقعات ذکر کولوته ویلې شی، اودلته حصر دې یعنی صرف اوصرف دا مذکور خبر په شان دعیسی ﷺ کښې حق دې اویهودیان اونصاری چه څه وائی نو هغه حق ندی ﴿وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ﴾ دا خلاصه د بحث ده یعنی دماقبل بحث اوتفصیلو خلاصه او نتیجه داده چه دالله ﷻ نه ماسوی څوک هم اله او کارساز او حاجت روا اومشکل کشا نشته دې

﴿فَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ دا شرط دې اوجزائی محذوفه ده چه «فَاعْرِضْ عَنْهُمْ» یعنی که چرې ددې مذکور دلائلو نه بعد بیا هم دوی حق نه منی نو بیا ورسره نورچهرې اوبحث مکوه اوالله ﷻ ته ئې حواله کړه هغه پرې ښه پوهیږي.

قُلْ يَٰ أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ
اووايه اې اهل كتابو ا راشئ داسې كلمې ته چې برابره زمونې او ستاسو په مينځ کې هغه دا چې مونږ به بنديگي نه کوو
إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا
مگر د الله او شريک به نه جوړو دهغه سره هيڅ څيز او نه به نيسي بعضې زمونې بعضو لره رب (اختيار مند حکم شرعي)
مَنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ
ماسوا د الله نه، نو کېږي دوى مخ واورولو نو تاسو اوواڼې گواه شئ چې بېشکه مونږ خومسلمانان يو

﴿قُلْ يَتَّخِذِ الْكَافِرُونَ تَعَالَوْا﴾ د بحث په خاتمه باندې نصارى و ته دعوت د ايمان دې.

﴿إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَاءٍ﴾ سوا په معنى (مستوي) سره دې، او د كلمه نه مراد نحوى كلمه نه ده بلکه كلام مفيد مراد دې، ځكه چه د كلمه تفسير په مابعد كښې كيږي چه «ان لا نعبد» او دا مركب تام دې. او مراد د برابر والى نه دادې چه ددې كلمى، تعليم په ټولو شراعتو او اديانو كښې شويدي او كلمه بطور اجمال كلياً د ټولو په نزد مسلمه ده.

فایده: كه چرې مسلمانان په موجوده دور كښې په اتفاقي امورو د عمل كولو اهتمام وكړي لكه كلمه، مونځ، ذكر وغيره نود اختلافى مسائلو حل به آسان شى.

﴿أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ﴾ دا د ماقبل تفسير دې او پدې كښې د شرك فى العبادت رد دې.

﴿وَلَا تُشْرِكْ بِهِ شَيْئًا﴾ «شيئا» يا مفعول به دې د «لا تشرك» دپاره نومعنى ئى داده چه هيڅ شي به د الله ﷻ دپاره شريك نه گرزؤ، برابره خبره ده چه ولى وى او كه نبى يا فرشته وى يا بې جان بت، وى يا بل څه شي وى، يا مفعول مطلق دې په اعتبار د موصوف مقدره سره «اى لا تشرك به شركاً شيئاً»، يعنې د الله تعالى سره به هيڅ قسم شرك نه كوؤ، نه شرك فى الذات، نه شرك به يو صفت كښې د صفاتو دهغه نه اونه شرك جلى اونه شرك خفى.

﴿وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ دا رد دې د شرك فى التشريع چه شرك فى التحريم والتحليل دې. روايت كړيدې ترمذى وغيره چه هر كله نازل شو ﴿اتَّخِذُوا أَحْبَابَكُمْ وَزُهْمَتَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾ نوعدى بن حاتم وويل يا رسول الله ﷺ چه مونږ خو د احبارو اورهبانو عبادت ندې كړې (هغوئ موپه ربوبيت سره ندى نيولى)، نور رسول الله ﷺ

و فرمايل چه آيا داسې نه وه چه هغوى به تاسو دپاره څيزونه حلالول او حرامول نه تاسو به دهغوى په خبره په مقابلې دالحك دالله ﷺ كښې عمل كولو نوده وويل چه هو! نونبى ﷺ و فرمايل چه دغه دهغوى عبادت كول اورب گرزول دى، نو دالله ﷺ دحكم په مقابلې كښې بل څوك مالك او واگدار د تحليل او تحريم گرزول شرك فى التشريع دې او ه دې آيت نه دتقليد نه قابيتري، ځكه چه اهل تقليد دخپل امام قول دالله اورسول دقول په مقابلې كښې نه منى اونه ائمه مجتهدينو ته شارع او واگدار دتحريم اود تحليل وائى اونه دائمو مجتهدينو قول دالله ﷺ اورسول ﷺ دقول په مقابلې كښې دې، بلكه مقلدين خپل خپل امام ته شارح دقول دالله ﷺ اود قول درسول الله وائى او د ائمه مجتهدينو تشريح پسند كوى ځكه چه دا دخير القرون داهل علمو تشريح ده او غير مقلدين خپلې تشريح ته قرآن اوسنت وائى اود خير القرون تشريح ته تشريع وائى په مقابلې دقول دالله ﷺ اود رسول كښې نودوى فرق دتشریح اود تشريع په مينځ كښې اود شارح اود شارع په مينځ كښې نه كوى.

﴿فَإِنْ تَوَلَّوْاْ فَقُولُواْ أَشْهَدُاْ﴾ يعنى كه چرته تاسونه منئ نومونږخوپه خپل موقف (كلمه سواء) باندې كلك ولاړيو، يا مطلب دادې چه كه چرې تاسو تسليم او انقياد نه كوى نو شهادت خو وكړئ (اگر نه مانو تم جانو، (تهانوى ﷺ))

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّوْنَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنْزِلَتِ التَّوْرَةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ ۖ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ۝ هَآأَنْتُمْ هَؤُلَاءِ حَاجَّجْتُمْ فِيْمَا لَكُمْ
آيا! نويس تاسو عقل نه لرئ. خبردار تاسوانې دغه كسانو! جگړه كوى تاسوپه هغه خبره كښې چې تاسولره په علم ۖ علم فلهم تحاججون فيما ليس لكم به علم ۖ به هغې باندې علم شته دې نو ولې جگړه كوى تاسوپه هغه خبرو كښې چې نيسته تاسولره په هغې كښې هيڅ علم
وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ۝
او الله عالم دي په حال دابراهيم او په هرڅه، او تاسو علم نه لرئ په هرڅه،

﴿يَتَأَهَّلُ الْكِتَابُ لِمَ تُحَاجُّوْنَ فِي إِبْرَاهِيمَ﴾ دتوحيد د اثبات په دلائلو عقليو اونقليو سره وشو او د توحيد متعلق د شهادتو جوابونه ذكر شو نو اوس داهل كتابو يهودو اونصارى و

نه پنځه شکوې اودهغې جوابونه ذکر کړې، دا **اوله شکوې ده**، يهوديانو اونصاري و دخلقو ددين نه دمتنفرکولو دپاره دا پروپيگنده شروع وه چه دين اسلام ملت ابراهيمي ندې نو ديهودو دعوه داوه چه حضرت ابراهيم عليه السلام يهودی وو، اودنصاري و دعوه داوه چه حضرت ابراهيم عليه السلام نصراني وو، **حاصل دجواب** دادې چه يهوديت د تورات دنزول نه بعد جوړ شوې دې اونصرايت د انجيل دنزول نه بعد جوړ شوې دې اوحضرت ابراهيم عليه السلام خو د تورات او انجيل دنزول نه دير مخکېني تير شوې دې نوهغه څنگه يهودی يانصراني شو

﴿لَا مِنْ بَعْدِهِ﴾ ديو قول مطابق تورات (۱۰۰۰) زرکاله بعد او انجيل دوه زره (۲۰۰۰)

بعد د ابراهيم عليه السلام نه نازل شوی دی.

﴿هَتَانِمْ هَتُوكَا﴾ دا **دويم جواب دې** او د اهل کتابو د حماقت بيان دې چه دحضرت موسی عليه السلام په باره کښې که چرې تاسوڅه دروغ او رښتيا وائی نوتاسوته څه ناقص علم خو شته دې ليکن دحضرت ابراهيم عليه السلام په باره کښې تاسوته هيڅ علم نشته دې نوستاسو خبره بالکل بې دليله ده اومحض حماقت دې.

﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ﴾ يعنې الله تعالى عالم دې په حال د ابراهيم عليه السلام باندې اوتاسونه ئی خبر.

مَا كَانَ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿

نه وو ابراهيم يهودي اونه نصراني وليکن وو هغه پوخ موحد، پوره تابعدار، اونه وو هغه دشرکانودلې نه

إِنَّ أَوَّلَى الْآلِائِ يَٰإِبْرَاهِيمُ لَكَذِيبٌ ﴿١٣٠﴾

بېشکه زيات نژدې اولاتې په خلقو کښې په نسبت کولو ابراهيم ته خامخا هغه کسان دې چې تابعداري ئې د هغه کرېده

وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣١﴾

اودانبی ص دې اوهغه کسان چې ايمان ئې راوړې دې، اوالله دوست دې مومنانو

﴿مَا كَانِ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا﴾ يعنې الله تعالى په حال د ابراهيم عليه السلام خبردې چه هغه نه يهودی وو اونه نصراني وو بلکه حنيف اومسلم وو، حنيف هغه ته وائی چه دحق په سيده لار روان وی او د باطل ټولې لارې ئې پريښودلې وی، په عرف کښې حنيف هغه ته ويلې شی چه متدين وی په دين ابراهيمي باندې.

﴿وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ دشرکينونه مراد يامشرکين عرب دی چه هغوی د ابراهيميت دعوی کوله اوبعضي اعمال دملت ابراهيمي بې قائم ساتلی وو لکه ختنه، دبيت الله طواف،

حج، قربانی وغیره او یا ترینه مراد یهود او نصاری دی.

﴿إِنَّ أَوَّلَى الْآلِثَانِ بِإِبْرَاهِيمَ﴾ «اولی» صیغه د اسم تفضیل ده په معنی د اقرب او د احق سره، یعنی زیات نزدې اوزیات حقدار دنسبت کولو ابراهیم علیه السلام ته هغه خلق وو چه د ابراهیم ﷺ په زمانه کښې ئی دهغه تابعداری کړې وه (وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا) او په دې زمانه کښې دا نبی ﷺ او دا مؤمنان دی، باقی نور خلق اگرکه دنسل د ابراهیم ﷺ نه وی خو هغوی لائق دنسبت کولو ابراهیم ﷺ ته ندی، نومعلومه شوه چه نبی ته نسبت دتابعداری کولو په وجه کیدې شی دنسب په وجه نشی کیدې.

وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ
 آرزو کوي یوډله داهل کتابونه ددې چې گمراه کړي تاسولره، اونه گمراه کوي دوی مگر خانونه خپل
 وَمَا يَشْعُرُونَ ۝ يَٰأَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأَنْتُمْ تَسْهَدُونَ ۝
 اودوی نه پوهیږي. ای اهل کتابو ولې کفر کوئ تاسو په آیاتونو دالله اوحال دادې چې تاسو علم لرئ
 يَٰأَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْسِنُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۝
 ای اهل کتابو ولې گډوډ کوئ تاسو حق دباطل سره او ولې پتوی حق، اوحال دادې چې تاسو پوهیږي

﴿وَدَّتْ طَائِفَةٌ﴾ دا زجر دې ﴿لَوْ يُضِلُّوكُمْ﴾ لو مصدريه دې او دا د «وهدت» مفعول دې، او دضلالت نه مراد عام دې کفراوشرک اونورو اعمالو قبيحوته شامل دې ﴿وَمَا يُضِلُّونَ﴾ د دینه معلومه شوه چه چا بل چاته دکفراوشرک تعليم ورکړو نو پخپله مشرک کافر شو او خوک چه بل چاته دایمان او اطاعت تعليم ورکوی نو الله تعالی ورته په ایمان او اطاعت کښې ترقی ورکوی.
 ﴿يَٰأَهْلَ الْكِتَابِ﴾ دا دویمه شکوه ده. ﴿لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ﴾ امام رازی رحمه الله فرمائی چه اول دهغه فرقې ذکر وو چه جاهلان وو، دلته دعلماء اهل کتابو سره خطاب دې او مراد «ه آیات» نه هغه آیاتونه دی چه په هغې کښې ددې بیان وو چه دین حق په نزد دالله تعالی دین اسلام دې او د «تلبسون او تکتمون الحق» تفصیل مخکښې په سورة بقره کښې تیر شوې دې.

وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمِنُوا بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا
 او اوونیل، یوډلې داهل کتابونه ایمان ظاهر کړئ په هغې چې نازل کړې شوې ده هغه کسانو چې ایمان ئی راوړې دې.

وَجْهَ النَّهَارِ	وَالْفُرُوقَا	آخِرَةً	لَعَلَّهُمْ	يَرْجِعُونَ ۝
په اول دورځې کښې او کفر پرې او کړې په آخر د ورځې کښې دپاره ددې چې دوی (یعنی مومنان) واپس شي (کفر ته)،				
وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ الْهُدَى هُدَى اللَّهِ ۝				
اوتاسومه منی دهیچا خبره مگردغه چا چې تابع وي ددین ستاسو، اووايه بېشکه حق دین صرف دالله دین دي				
أَنْ يُؤْتَى	أَحَدٌ	مِثْلَ	مَا أُوتِيَ	أُولَئِكَ
«اودوی» داهم وای چې یقین مه کوئ په دې، چې ورپه کړې شي هیچاته پشان دهغې چې درکړې شوي دي تاسوته				
أَوْ يُحَاجُّكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ				
یابه څوک غالب شي په تاسویه نیزدرب ستاسو، اووايه چې بېشکه فضل (هدایت) دالله په لاس کښې دي، ورکوي				
مَنْ يَشَاءُ ۝	وَاللَّهُ	وَاسِعٌ	عَلِيمٌ ۝	يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ
هغه چاته چې خوښه نه شي، اوالله فراخ فضل والادي عالم دي په هرڅه، خاص کوي الله رحمت خپل (وحی نبوت)،				
مَنْ يَشَاءُ ۝ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ۝				
په هغه چاپوړې چې اوغواړي، اواله لونی فضل والادي				

﴿وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾ دا دویمه شکوه ده، د «طائفة» نه مراد ديهودو مشران

دی او دلته مأمورهم مقدر دي «ای لاتباعهم» او د «آمنوا» نه مراد نفاقى ايمان دي اود «بالذی أنزل» نه مراد قرآن دي اود «وجه النهار» نه مراد اول دورځې دي او د «وآخره» ضمير نهار ته راجع دي اومراد ترینه بعد الزوال (مازيگر) دي او د «لعلهم» ضمير راجع دي مؤمنانو ته ياهغه اهل کتابوته چه ايمان ئى راوړې وؤ.

حاصل دادي چه يهوديانو چه کله داسلام ترقي وليدله نودوئ دامنصوبه تياره کړه چه مشرانو. ملايانو اوييرانو خپلو کشرانو اتباعو اومريدانو ته وويل چه تاسو د ورځې په اوله حصه کښې ايمان ظاهر کړئ اوپه آخر دورځې کښې کفر بشکاره کړئ اوخلقوته دا واضحه کړئ چه د اسلام قبلولونه بعدمونږ خپل کتابونه وکتل او دعلماؤ نه موتبوسونه وکړل نومعلومه ۱- دويمه ترجمه: دا هرڅه ددې وجې نه دي چه بل چا ته هم ولې ورکړې شو مټل دهغې چه تاسو ته ملاؤ شوې وؤ يا ولې دوی غالب راغله په تاسو په نزد د رب ستاسو.

شوه چه «العیاذ بالله» دا دین صحیح ندې، او دایغمبر ﷺ دپیغمبرانواو داو لیاؤ گستاخ دې نو پدې حیلې اومنصوبې سره به مؤمنان د اسلام اودنې ﷺ نه بدظن شی اومتغیر به شی نو داسلام نه به واپس شی، لیکن الله ﷻ عالم الغیب والشهادة دې نومسلمانانوته ئی دیهودیانو دا منصوبه بښکاره کړه دپاره ددې چه دوئ ددې منصوبې نه متأثره نشی. اود یهودو ملایانو، پیرانو، غدارۍ اوتعصب واضح شی.

﴿وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ﴾ دا آیت دمشکلاتو نه دې اوددې په حل کښې مختلف توجیهات دی : (۱) حضرت الشیخ دخپل شیخ قول داسې نقل کوی : «قال الشيخ رحمه الله والاولی ان قوله ((لا تؤمنوا)) مقولة اهل الكتب وقوله تعالى ((قل ان الهدى)) جملة واقعة بين كلامهم ((وان يؤتى)) يحذف همزة الانكار مقولة اليهود» ددې توجیه حاصل دادې چه «لا تؤمنوا» داهل کتابومقوله ده یعنی دوئ خپلو کشرانوته وویل چه تاسو ظاهری اونفاقی طورسره په اسلام کښې داخل شی لیکن د صدق دل نه ئی مه منئ بلکه دصدق دل نه دخپلو مشرانو ملایانو او پیرانو خبره منئ اودوئ ورته داهم وویل چه آیا چاته ورکولې شی مثل دهغې چه تاسوته درکړې شوې دې، یعنی مشری، پیغمبری، وحی زمونږ حق دې بل چاته نشی ورکیدې، علم زمونږ زیات دې دهرچانه

(۲) «لا تؤمنوا» په معنی دیقین سره دې «ان يؤتى» سره دمعطوف نه مفعول به د «لا تؤمنوا» دې اومستثنی منه یا مقدره ده چه «لاحد» دې یا «احد» مستثنی منه مؤخره ده او «الامن تبع دینکم» مستثنی مقدمه ده یعنی تاسویدې یقین مکوئ چه چاته به ورکړې شی مثل دهغه فضائلو چه تاسوته درکړې شوې دې یا به څوک غالب شی په تاسو باندي.

نوچونکه دوئ دوه دعوی کړې وې : ۱- اوله داچه پیغمبری اونبوت زمونږ حق دې بل چاته نشی ورکیدې. نوددې رد دادې چه «(قل ان الفضل یدالله)» ۲- دویمه داچه علم زمونږ زیات دې بل څوک په مونږ غالب نشی راتلې نوددې رد دادې چه «(قل ان الهدی هدی الله)» پدې دویم احتمال باندي تقدیم دمستثنی دې په مستثنی منه او دا په نزد دبعضو ضعیف دې.

(۳) حضرت تهانوی رحمه الله اودمولانا عثمانی رحمه الله دتشریح خلاصه داده چه یهودیانو خپل مینځ کښې دا خبره وکړه چه په یهودوکښې کوم کسان چه نفاقی طورسره خپل ځان مسلمان بښکاره کوی نوهغوئ دې په رښتیا مسلمان نه جوړیږی بلکه یهودی دې وی او د زړه

نه دې د هغه خلقو خبره منی چه ددوی په دین روان وی اود شریعت موسوی اتباع کوی. دا معنی ددې قول ده چه: ﴿وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ﴾

(۲) **اووه وایم:** که مطلب ئی داشی چه زمونږ ددې منصوبې اقرار مکوی او دا حال هیڅ چاته مه وائی مگر هغه چاته چه ستاسو د دین تابع وی، نو دا هم صحیح ده اگر که د مفسرینو تصریح مونږ نه ده موندلې، نوددې نه بعد الله تعالی ددې تدبیر او منصوبې، بې هوډه والې بیانونی چه «قل» یعنې ته ووايه چه ستاسو ددې چالاکی نه هیڅ نه کیږی ځکه چه: «إِنَّ آلِهَتِي هُدَىٰ اللَّهُ بِبَدْءِ الْإِنشَاءِ» ددین په هدايت دالله طرف نه ملاویرې نو هر کله چه هدايت دالله تعالی په قبضه کښې دې نوهغه چه څوک په هدايت باندې قائم ساتل غواړی نوهغه ستاسو پدې تدبیر سره نشی گمراه کیدې، ددینه بعد ددې تدبیر باطل اوددې منصوبې علت الله تعالی بیانونی «أَنْ يُؤْتِيَ أَحَدَهُ» «ای دیرتم هذا للتدبير لأجل» «أَنْ يُؤْتِيَ أَحَدَهُ» یعنې تاسو دا منصوبې اوتدبیرونه ددې وجه نه جوړوی چه اوس بل چاته نبوت اوشریعت ورکړې شو نو تاسو حسد شروع کړو چه بل چاته ولې شریعت اونبوت ورکولې شی.

﴿يُنْزِلُ مَا أَوْتَيْنَاهُمْ﴾ یعنې کوم شریعت او کتاب اونبوت او دین سماوی چه تاسو ته درکړې شوې وو د هغې په شان بل چاته ورکولې شی «أَوْ يُحَاجُّوْكُمْ» یا بل څوک په تاسو باندې غالب رازی د دین حق په تعین کښې، یا په دینی گفتگو او مناظره کښې، یا دینی جد او جهد کښې «عِنْدَ رَبِّكُمْ» تاسو ملزم کوی دالله تعالی په مخ کښې.

ددینه بعد ددې حسد رد کیږی چه «قُلْ إِنْ الْفَضْلُ بِيَدِ اللَّهِ» دالله تعالی دفضل تهیکیداران تاسو نه ئی نو حسد ندې پکار که الله تعالی عرب اُمیین ته نبوت، شریعت، ایمان او هر قسم روحانی فضائیل او کمالات ورکړه نو دا هر څه دهغه په لاس کښې دی او خزانې ئی لامحدوده دی اولاتی او محل ددې فضائیلو ورته معلوم دې «(اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ)» نو دا هر څه ورکولې شی اودا ورکول د حکمت موافق دی.

وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِطَاعٍ يُبَدِّلُ بَيْنَهُ إِيَّاكَ ۖ وَمِنْهُمْ	
اوبعضې داهل کتابونه هغه دي چې امانت ورکړي ته هغه ته لويه خزانه نودرکوي بۀ ئې تاته، اوبعضې ددوی نه	
مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ يَدِينُكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ	
هغه دي چې امانت کېدې ورسره يواشرفی نونه ئې ادا کوي تاته بۀ هيڅ وخت کښې مگر ترخوچې نه ئې دهغه	

قَالُوا يَا كَذِبًا ذَٰلِكَ بَاكُهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأَمِّينَ سَبِيلٌ

په خوا کښې ولاړ ، دا په سبب ددې چې دوي وائي نشته په مونږ باندې په باره د مال داميينو(عربو) کښې هيڅ گناه

وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

او جوړوي دوي په الله باندې دروغ او دوي پوهيږي

﴿وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ﴾ دا څلورمه شکوه ده، په يهوديانو کښې دوه قسمه خلق ؤو بعضې ديانتدار ؤو لکه عبدالله بن سلام ؑ په ديني او علمي اعتبار سره هم ديانتدار ؤو او د رسول الله ﷺ درسات او د نورو احکامو دتورات لکه رجم وغيره، اظهار يی کولو او کتمان نئ نه کولو، او دنيوی اومالی اعتبار سره هم ديانتدار دې چه که چېرې ته ئی په قنطار امين وگرځوي نو تاته يی واپس کوی، مراد د قنطار نه ډير مال دې، بعضې وايی چه قنطار دولس سوه (۱۲۰۰) اوقيه دی اوبعضې وائي چه دومره روبيی چه دغوايه خرمن ترينه ډکه کړې شی وغيره اقوال دی، اوظاهره ده چه څوک په ډير مال کښې امانت داروی نو په لږ مال کښې په طريق اولی سره وی، اوبعضې ددې يهودو او نصاری ؤو خیانت گردی، هم په دين کښې کتمان دحق کوی اودا لوی خیانت دې اوهم په دنيا کښې، نوکه دده سره لږ مال يو دينار امانت کړې شی نوپه هغې کښې هم خیانت کوی نو په ډير مال کښې په طريق اولی سره خیانت کوی.

﴿إِلَّا مَا دُمَّتْ عَلَيْهِ قَائِمًا﴾ دا استثناء مفرغ ده «ای لایوده اليک فی جميع الاوقات الاوقت قيامک عليه دائمًا» يعنې نه ئی ادا کوی تاته په ټولو اوقاتو کښې مگر هله چه ته هميشه دهغه په سر ولاړ یی، اويدې کښې اشاره ده چه دا اداء کول پدې طريقه سره د وجې دخوف دالله تعالى نه ندی بلکه دخلقو دشرم اوحياء دوجې نه دی

﴿ذَٰلِكَ بَاكُهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأَمِّينَ سَبِيلٌ﴾ دا علت دخيانت دې او دبل قباحت بيان دې يعنې پدوي کښې يو قباحت خیانت دې او پردې مال خوړل دی او بل هغې ته حلال ويل دی ﴿فِي الْأَمِّينَ﴾ معنی ده «فی اخذ مال الاميين» د «أمين» نه مراد غير اهل کتاب ا واهل عرب دی اود «سبيل» نه مراد گناه دې.

﴿وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبُ﴾ نسبت د استحلال الله ﷻ ته کوی اودا په الله ﷻ باندې افتراء ده، ﴿وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ سره دعلم نه گناه کول او خیانت کول او په الله باندې افتراء کول زياته گناه ده.

بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ٥

داسې نده بلكه څوك چې پوره كړي وعده خپله اوتقوي او كړي پس بېشكه الله محبت كوي دمتقيانوسره

إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ

بېشكه هغه كسان چې اخلي په عوض دالله كتاب الله، كښې اوپه قسمونو خپلوعوض لې (دنيا، دغه كسان

لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ

نشته هېڅ حصه ددوى دپاره په آخرت كښې اوخبرې به نه كوي دوى سره الله اونه به گوري دوى ته په نظر درحمت سره

يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَلَا يَزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ٦

په ورځ دقيامت اونه به پاك كړي دوى لره دگناهونونه، اودوى دپاره عذاب دردناك دې

﴿بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ﴾ «بلى» اثبات د نفى كوى، دوى نفى وكړه چه «ليس علينا الامين سبيل»

نو الله تعالى اثبات د اثم كوى «اي بلى عليهم سبيل» اوقانون دادې چه «مَنْ أَوْفَىٰ» يعنى چه

څوك خيانت ونه كړى په مال كښې اوپه دين كښې «وَاتَّقَىٰ» اودخيانت نه ځان بچ وساتى په

مال اوددين كښې «فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ» حق د عبارت داسى وو چه «فان الله يحبهم» په

ضمير سره ليكن په اسم ظاهر راوړلو كښې اشاره ده سبب دمحبت ته چه تقوى ده.

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ﴾ دا تخويف اخروى دې او د «عهدهالله» نه مراد دايمان او

دطاعت عهددې يا عام دې اوداپكښې داخل دې اود «ثَمَنًا قَلِيلًا» نه مراد دنيوى منافع دى

كه پيسى وى اوكه عهده اوجاه وى اود «وَأَيْمَانِهِمْ» ذكر بعد دعهد نه ذكر دخاص بعدالعام

دې او مراد ترينه درغو قسمونه دى او «لَا خَلَاقَ لَهُمْ» نه مراد دثواب حصه ده.

﴿وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ﴾ مراد ترينه دخوشحالى او رضا والاخبرې دى «وَلَا يَنْظُرُ» مراد

ترينه نفى دنظر رحمت ده «وَلَا يَزَكِّيهِمْ» دگناه پاكول يا تعريفونه كول.

وَأَنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلْقَوْنَ أَسَنَتَهُمُ بِالْكِتَابِ

اوبېشكه بعضې ددوى نه يوه له داسې ده چې راتاؤ كړي ژبې خپلې محرف ته، په وخت دلوستلو دكتاب كښې

لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ

دپاره ددې چې تاسوپرې گمان او كړئ دكتاب اونه وي هغه دكتاب دالله نه، اوواى دوى چې دادطرفه دالله نه دې

وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٠﴾ مَا كَانَ لِبَشَرٍ
اونه وي هغه دطرفه دالله نه، اوجوروي دوی په الله دروغ اودوی پوهیږي. نه دي مناسب ^(۱) یوینده لره
أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنَّبُوءَةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِّي مِنْ دُونِ اللَّهِ
چې وركړې وي هغه ته الله كتاب او علم اوپيغمبري اوييا اوياي خلقونه چې شی تاسویندگي کونکي خما سوادالله نه
وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّكُمْ عَلَيْكُمْ تَعْلَمُونَ الْكِتَابَ وَهَيَّا
لیکن «داسې وای، چې شی تاسوخدای خلق په سبب ددې چې تاسوتعلیم وركوی خلقونه دكتاب دالله او په سبب ددې چه
كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ ﴿١١﴾ وَلَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا
تاسوی زده کوی (لولی). اولانغه نه ده چې امر وکړی تاسوته ددې چې اونیسی ملائیکوله اوپیغمبرانولره پروردگاران
يَا أَمْرُكُمْ بِالْكَفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٢﴾
آیا امرکوي تاسوته دکفر کولوروستو ددېنه چې مسلمانان یی

﴿وَأَنْ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا﴾ دا پنځمه شکوه ده او پدې کښې ديهودو ددينی خیانت ذکر دې.

﴿يَلُودُنَّ﴾ د «لوی» نه مشتق دې اړول دمنزل نه محرف ته مراد دی «ای یصرفون الستهم من المنزل الى المحرف» په عربی محاوره کښې «لوی اللسان» دتلبیس، تحریف، کذب دپاره مستعملیږي «یاالکتاب» جار اومجرور په موضع دنصب کښې دې بنا برحالیته «ای حال کوفهم متلبساً بقرأة الکتاب»، د «لتحسبوه» ضمیر راجع دې محرف ته یعنې په اهل کتابوکښې ددیني خیانت کوونکو ملایانیویه وله داسې ده چه دالله تعالی په کتاب کښې تحریف کوی او دخپل طرف نه جوړکړی عبارة دتورات سره ملاؤکړی یائی په داسې لهجه سره وائی چه مخاطب گمان کوی چه دا دالله ﷻ کتاب دې اوحال دا چه دا دالله ﷻ کتاب نه وی بلکه ددوی خپل جوړکړې عبارة وی لکه په موجوده دورکښې بعضې خلق چه انکاری کوی دبشریت درسول ﷺ نه نو دوی «ایما انا بشر» په داسې لهجه وائی «ان ما انا بشر» یعنې په تحقیق سره نه یم زه بشر وغیره داسې مثالونه پدې امت کښې هم ږیردی.

﴿مَا كَانَ لِبَشَرٍ﴾ دا دحضرت عیسی ﷺ دالوهیه یا د ابنیه متعلق د دریمې شېبې جواب

دې، شبه داوه چه دوي ويل چه حضرت عيسى ﷺ پخپله ويلي دي چه زما بندگي كوي، حضرت الشيخ ﷺ فرمايلي دي چه اهل باطل او اهل بدعت دخپلوخود ساخته مسئلو اثبات پدې طور سره كوي چه ددغه بدعت يا دشرک دخبرې نسبت يومقبول مسلم بزرگ ته كوي اوواني چه مثلاً حضرت شيخ عبدالقادر جيلاني ﷺ داسې ويلي دي، يالكه يهوديانو نسبت دسحر حضرت سليمان ﷺ ته كولو او نصاري و د ابنية اود الوهية دعيسى ﷺ د عقيدې نسبت حضرت عيسى ﷺ ته كولو نوالله ﷻ ددې جواب په داسې طريقه ذكر كوي چه دا نسبت غلط دې او كوم بشر ته چه الله ﷻ كتاب اونبوت اوشريعت وركړي نو داسې كيدې نه شي چه هغه خلقو ته وايي چه زما بندگي كوي بلكه هغه ورته دالله تعالي دبندگي اود توحيد دعوت وركوي ((مَا كَانَ)) كله ددني د امكان دپاره وي لكه: «ما كان لكم ان تنبوا شجرها» او كله په معني د لاينفي اولاي ناسب سره وي او كله په معني ددني دوجود سره وي لكه: «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ» دلته ددني دوجود يا ددني دمناسب دپاره دې، او «لبشر» خبر دكان مقدم دې او ((أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ)) سره دملاحظې دمعطوف نه چه ((ثُمَّ يَقُولُ لِلنَّاسِ)) دې، اسم دكان دې اوپه معطوف باندې (ثم) داخل شوې، پدې كېنې اشاره دعظمه دجرم دې قول ته، اوديته عطف لازم ويلي شي ځكه چه په غير دملاحظې دمعطوف نه معني نه صحيح كيږي اوخير دكان په اسم باندې ځكه مقدم شو چه ضمير د «يؤتيه» او «يقول» ورته راجع شي.

﴿كُونُوا عِبَادًا لِّي﴾ دلته «عباده» نه عبديت د تعبد مراد دې، عبديت دملكيت ندي مراد.

﴿وَلَكِنْ كُونُوا﴾ دلكن نه بعد «يقول» مقدر دې «اي لكن يقول لهم كونوا».

﴿وَرَبُّنَا﴾ بعضې وايي چه داپه اصل كېنې «ربي» وؤ منسوب رب ته، بيا پكېنې الف او نون دمبالغې دپاره زيات شو، لكه (الحياي)، دعظيم اللحيه دپاره او (القباق)، دعظيم الرقبه دپاره او مبرد وائي چه «رئاسين» جمع دربان، ده، معلم الخير ته وايي بعضو ددې تفسير په فقهانو او علماؤ سره كړيدې «بغاري» اوبعضې وائي چه دا ورستو كلام ئي تفسير دې.

﴿بِمَا كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ الْكِتَابَ﴾ په خپله زده كول مراد دي. «وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ»

نور وخلقو ته ښودنه مراد ده، يا بالعكس، «كما اختاره التهانوي ﷺ»، امام رازي ﷺ

فرمائی چه دتعلیم، تدریس نه مقصود دادې چه انسان (ربانی) خدائی سرې (الله والا) جوړشی، اوکه داسې ونه شی نو دتعلیم، تدریس مشغله، تضییع د وخت او عبث کار دې اوپه حدیث کښې ددغه رنگې علم نه پناه غوښتلې شوې ده ((نمودبالله من علم لا ینفع وقلب لا یخشع)) (کبیر).

﴿وَلَا يَأْمُرُكُمْ﴾ دا منصوب دې عطف دې په **يقول** باندې په تکرار د (لا) سره دپاره دتاکید، او ضمیر راجع دې بشرېنې، ته، یا لفظ د «الله» ته او د امر نه مراد یا اذن او اجازت دې یا ترینه مراد تعلیم دې یعنی تاسو ته دشرک اجازت یا تعلیم نه درکوی اوپه یو قرأت کښې ((وَلَا يَأْمُرُكُمْ)) مرفوع دې نو دا کلام مستأنف دې.

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ	
اوکله چې واخسته الله کله وعده دمخکنو ټولو پیغمبرانو ته خامخا هغه چې درکړېدې ماتاسو ته څه کتاب	
وَ حِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ	
او علم دشریعت بیاراشی تاسو ته (آخری) رسول تصدیق کوونکې دهغه کتابونو چې تاسو سره دي	
لِتُؤْمِنُوا بِهِ وَ لَتَنْصُرُوهُ ط قَالَ ءَاَقْرَرْتُمْ	
نو ضرر به ایمان راوړئ په هغه باندې اوضرور به امداد کوئ د هغه، او فرمانیل الله آیا اقرار او کړو تاسو؟	
وَ أَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَٰلِكُمْ إِصْرِي ط قَالُوا أَقْرَرْنَا ط قَالَ فَاشْهَدُوا	
او قبوله کړه ^{۱۱} تاسو پدې شرطونو وعده خما، نواوونیل رسولانو چې مونږ اقرار کوو، او فرمانیل الله پس گواه شی	
وَ أَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ ۝ فَمَنْ تَوَلَّىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ۝	
اوزه تاسو سره د گواهی کوونکو نه یم. پس چا چې مخ واړولو روستو ددېنه پس دغه کسان دوی لونې نافرمان دی	

﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ﴾ دا دویم مضمون شروع شو، یعنی مضمون درسالت، دلته هم اثبات درسالت کیږي او درسالت متعلق شبهاتو جوابونه ذکر کیږي، درسالت اثبات په داسې طریقه سره کیږي چه الله تعالی دهرنې نه داسې وعده واخسته چه مؤکده او کلکه وه په قسم سره، یعنی تاسو وعده او قسم وکړئ چه که چېرې ستاسو په زندگي کښې رسول یعنی

حضرت محمد ﷺ پیداشو نوتاسو به خامخا په هغه باندې ایمان راوړئ او دهغه مدد به کوي نو ددې وعدې او قسم نه ورستو انبیاؤ ته نبوت ورکړې شوې دې او بیا د رسولانو په واسطه سره د امتیانو نه هم دغه وعده اخستې شوې ده، نوڅوک چه دحضرت محمد ﷺ رسالت نه مني نوهغه فاسق او وعده خلاف دي.

تنبیه: دالله ﷻ علم پدې خبره باندې ؤو چه حضور ﷺ دانبیاؤ سابقینو په زمانه کښې نه پیداکېږي نوچه وعده ترینه په باره دحضرت محمد ﷺ کښې اخلي نوپدې کښې دوه فاندې دي: یوه اظهاردعظمت شان دسیدالکونین ده، چه دومره لوی شان والا نبی دې چه الله ﷻ مخکنو انبیاؤ ته نبوت ترهغه وخته پورې ندې ورکړې ترڅوچه دسیدالکونین په باره کښې ترینه وعده نه وه اخستې شوې. دویغه فائده داده چه انبیاؤ ته به پدې عزم اواراده باندې لوی اجر ملاؤشي اودرجات به ئی اوچت شي.

﴿مِثْقَ الْنَبِيِّنَ﴾ میثاق هغه وعدې ته وائی چه محکمه شی په قسم سره. او د «النبيين» نه مراد تمام انبیاء سابقین دي، او دا وعده یاپه ازل اوعالم ارواح کښې وه. کمافی بعض الروایات، یاپه وخت دنبوت ورکولو کښې وه وهوالراجع عندالشیخ رحمه الله.

﴿لَمَّا أَتَيْنَكُم﴾ لام ابتدائیة تاکیدیه دې تاکیدکوي د قسم چه معلومېږي دلفظ دمیشاق نه، او «ما» موصوله دې «ای للذی» او «أَتَيْنَكُم» صله ده، او عائد دموصول محذوف دې «ای ایتکموه» یا «ایتکم ایا» او «مِنْ كَيْتَسِرَ وَحِكْمَةٍ» بیان د «ما» دې دې او دحکمت نه مراد وحی خفی ده.

﴿ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ﴾ دا عطف دې په «ایتکم» باندې ا ورسولانوته رسول راتلل معنی داده «چه ستا سو په زمانه کښې راشي» اود «رسول» نه مراد حضرت محمد ﷺ دې یا ترینه مراد هر بعد راتللو والا رسول دي، نو دا شامل دې حضور ﷺ ته. ﴿لَتُؤْمِنُنَّ﴾ دا سره دمعطوف نه جواب دقسم دې د ﴿قَالَ﴾ ضمیر راجع دې لفظ د «الله» ته ﴿أَقْرَضْتُمْ﴾ د دینه د انبیاؤ خپل اقرار اوتسليم مراد دې او استفهام تقریری دې. ﴿وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَٰلِكُمْ إِصْرِي﴾ ددینه مراد دامتیانو نه وعده اخستل دي. «اصري» په معنی د «عهدي» سره دې ﴿قَالُوا أَقْرَبْنَا﴾ د «قَالُوا» ضمیر انبیاؤ ته راجع دې او دا جواب د «وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ» دې.

﴿قَالَ فَاشْهَدُوا﴾ خطاب یا انبیاؤ ته دې او د «فاشهدوا» نه مراد دادې چه په یوبل گواهان

شئ، یا ورنه مراد بیان دې امت ته یعنې خپلو خپلو امتونو ته دا بیان کړئ، یا دا خطاب ملانکو ته دې چه تاسو گواهان شئ په انبیاؤ باندې.

﴿وَإِنَّا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ﴾ دا جمله حالیه ده دپاره دتاکید ﴿فَمَنْ قَوْلِي﴾ ددینه مراد امتیان دی، ځکه چه وعده خلافی کول گناه کبیره ده، نو دا د انبیاؤ نه نه صادرېږي ﴿بَعْدَ ذَلِكَ﴾ وروستو د وعدي نه یا وروستو دشهادت او دبیان درسولانونه.

﴿فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ دلته کامل فسق مراد دی.

أَفْقَرِ دِينَ	اللَّهُ	يَعْقُونَ	وَلَكَّةَ	أَسْلَمَ	مَنْ فِي	السَّمَوَاتِ
آپاس سوا ددين دالله نه دوى بل دين لتوي احوال دادې چې دده دحکم تابع دي هر هغه څوک چې په آسمانونو کېنې دى						
وَالْأَرْضِ	طَوْعًا	وَكَرْهًا	وَإِلَيْهِ	يُرْجَعُونَ	قُلْ	
اوکه په زمکه کېنې دي په رضا او خوشۍ سره او په ناچارۍ سره اواخاص الله ته به اوگرزولي شي ټول . ته اووايه						
أَمَّا	بِاللَّهِ	وَمَا	أُنْزِلَ	عَلَيْنَا	وَمَا	أُنْزِلَ
چې مونږ ايمان راوړې دې په الله اوپه هغه کتاب چې نازل کړې شوې دې په مونږ باندې اوپه هغه کتاب						
عَلَى	إِبْرَاهِيمَ	وَإِسْمَاعِيلَ	وَإِسْحَاقَ	وَيَعْقُوبَ		
چې نازل کړې شوې وو په ابراهيم باندې او په اسماعيل باندې اوپه اسحاق باندې اوپه يعقوب باندې						
وَالْأَسْبَاطِ	وَمَا	أَوْثَى	مُوسَى	وَعِيسَى	وَالنَّبِيِّينَ	
اوپه اولاد يعقوب باندې اوپه هغه کتابونو چې ورکړې شوي وو موسى ته او عيسى ته اونور بېغمبرانوته						
مِنْ	رَبِّهِمْ	لَا تَفْقَهُ بَيْنَ	أَحَدٍ	وَنَهُمُ	وَكُنْ	لَهُ مُسْلِمُونَ
دطرفه درب ددوى نه، فرق نه کول مونږ پلایان کېنې په مينځ دهیچا کېنې ددوى نه اومونږ خاص دالله تابعداري کوونکي يو						

﴿أَفْقَرِ دِينَ أَلَّهُ يَجْعُونَ﴾ دا زجر دې یعنې کوم دين چه دهغې دپاره الله عَزَّوَجَلَّ ټولو انبیاؤ ونه او دهغوئ دامتيانونه وعده اخستې وه نو آيا دوى دهغې نه غير بل دين غواړی .

﴿وَلَكَّةَ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ﴾ په دې کېنې متعدد اقوال دی : (۱) د «اسلم» نه انقياد شرعى مراد دې او «طَوْعًا» د «من في السموات» سره متعلق دې او «كَرْهًا» د «والارض» سره متعلق دې، یعنې دالله دحکم تشريعى اتباع فرشتې هم کوى په غير دتکليف نه ځکه ددوى

دیاره طاعت او عبادت داسې آسان دي لکه زمونږ دپاره نَفْس «ساه اخستل» اسان دي او مؤمنان یی هم کوی په تکلیف سره (۲) یا د «اسلم» نه انقیاد تکوینی مراد دي او د «طوعاً» نه مراد ذوی العقول دي، او د «کرهاً» نه مراد غیر ذوی العقول دي. یعنی چه کوم مخلوق ارادي او اختیار والا دي او هغه مخلوق چه ارادي او اختیار والا نه دي، دا ټول دالله ﷻ حکم تکوینی ته منقاد دي. د دینه علاوه مختلف اقوال دي.

﴿قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ﴾ دا بیان د دین دالله ﷻ دي ﴿لَا نَفَرُقُ بَيْنَ أَحَدٍ﴾ یعنی فرق په ایمان کښې نه کوو چه په بعضو باندې ایمان راوړو او په بعضو کفرو کړو.

﴿وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾ یعنی ټول پیغمبران منو لیکن عبادت او سرتیتی صرف الله تعالی ته کوو او د یونبی منل یا د ولی منل دا نه دی چه هغه معبود وگرځوی یا ورته سجده وکړی. حاجت روا او مشکل کشا یی وگرځوی.

وَمَنْ يَتَّبِعْ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ٥
اوجاچې طلب کړو غیر د اسلام نه دین بل نوهیچرې به قبول نکړې شی د هغه نه، اودې به په آخرت کښې د تاوانیانو نه وي
كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ
څنگه به هدایت توفیق ورکړي الله هغه قوم ته چې کفرنې کړېدې روستو دایمان ددوی نه او بعد د دېنه
وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ ٦
چې دوی شهادت کړېدې چې بېشکه دارسول حق دي، او بعد د دېنه چې راغلي وي دوی ته ښکاره دلیونه
وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ٧ أُولَئِكَ جَزَاءُهُمْ أَنَّ عَلَيْهِمْ
او الله توفیق هدایت نه ورکوي قوم ظالمانو، عنادیانو ته. دغسې کسان بدله ددوی داده چې بېشکه پدوی باندې دي
لَعْنَتَ اللَّهُ وَالْمَلَكُوتِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ٨ خُلِدِينَ فِيهَا لَا يَخْفَى عَنْهُمْ
لعنت دالله او د ملائکو او د خلقو ټولو. همېشه به وي دوی په هغې کښې نه به شی سپکولې ددوی نه
الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يَنْظُرُونَ ٩
عذاب او نه به دوی ته مهلت ورکولې شي

﴿وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ﴾ دا زجر او تخويف اخروی دې منکرینو ته. ﴿فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ﴾ د توحید او سنت خلاف هیڅ عمل مقبول ندې.

﴿وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ په آخرت کښې خساره، محرومه کیدل دی د ثواب نه او په دنیا کښې د هدایت نه محرومه کیدل دی چه بیان ئی دادې

﴿كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ﴾ د دینه مراد توفیق د هدایت دې اود ﴿قَوْمًا﴾ نه مراد یهود اونصاری دی چه دوی ته د رسول الله ﷺ درسات علم وو، خو دضداوحسد دوجه نه ئی انکار کولواودغه شان ضدی اومتعصب ته د هدایت توفیق نه ملاویږی الا ان یشاء الله، او د ﴿الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾ نه ضدیان اومتعصبان مراد دی.

﴿أُولَئِكَ﴾ دا تخويف دې او مبتدا ده او ﴿جَزَاءُهُمْ﴾ ترینه بدل اشمال دې یا مبتدا ثانی ده او ﴿أَنْ عَلَيْهِمْ﴾ ئی خبر دې او د ﴿خَالِدِينَ فِيهَا﴾ ضمیر یا لعنت ته راجع دې او یا نار ته راجع دې چه لعنت ورله سبب دې.

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَاصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ

مگر هغه کسان چې توبه اوباسي روستو ددېنه اواصلاح اوکړي دخپلو عملونو، نويس بېشکه الله بخښنه کوونکې

رَحِيمٌ ۝ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ أَزَادُوا

رحم کوونکې دې، بېشکه هغه کسان چې کفر ئې کړې دې روستو دایمان ددوی نه بیا زیات شوي دي

كُفْرًا لَنْ يُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ ۖ وَأُولَئِكَ هُمُ الصَّالُونَ ۝

په کفر کښې ترڅنکدن پورې هیچرې به قبول نه کړېشی توبه ددوی، اودغه کسان دوی لونې گمراهان دي

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارًا فَلَنْ يُقْبَلَ

بېشکه هغه کسان چې کفر ئې کړې دې اومړه شي پداسې حال کښې چې کافران وي نو هیچرې به قبول نکړې شي

مِنْ أَحَدِهِمْ قِيلَ إِنَّ الْأَرْضَ دَهَبًا وَلَوْ افْتَدَى بِهِ ۖ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

دهیچا ددوی نه ډکه زمکه سره زر اگر که بدله ورکړي په هغې سره دغه کسان، ددوی دپاره عذاب دردناک دي

وَمَا لَهُمْ مِنْ تَوْبَةٍ ۚ

او نشته ددوی دپاره هیڅوک مددگاران

﴿إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا﴾ دا د ماقبل نه استثناء ده ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ﴾ په مخکښي آيت کښي د توبې ذکر و او پدې آيت کښي بيان دوخت دتوبې دې چه وخت دقبوليت دتوبې دموت او دغرغړې نه مخکښي دې ﴿ثُمَّ أَرَادُوا كُفْرًا﴾ ددينه مراد دادې چه په کفر باندې قائم وي دوخت دموت اوغرغړې پورې، نودوام په کفر زیادت دې په کفر کښي، ﴿لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ﴾ ددينه مراد يا دادې چه ددوئ توبه په وخت دغرغړې کښي نه قبلېږي لکه په حديث کښي دې چه «ان الله يقبل توبة العبد ما لم يفرغ» يامراد دادې چه ددوئ توبه نه قبلېږي کله چه دوئ مړه شي په کفر باندې لکه په وروستني آيت کښي دې نو هغه تفسير دې ددې آيت دپاره ، يا مراد دادې چه دوئ توبه نکوي نوڅرنگه به قبوله شي، يامراد دادې چه په حالت دکفر کښي څوک دنورو گناهونو نه توبه وباسي نو هغه نه قبلېږي ﴿کما فی الروح﴾

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ﴾ په ماقبل آيت کښي دعدم قبوليت دتوبې ذکر و دلته دعدم قبوليت دفديي ذکر دې ﴿يَلْأَلُ الْأَرْضَ﴾ دمل، معنی ده مقدار د ډکوالی يعنی دومره مقدار چه زمکه ډکه کړي ﴿وَلَوْ أَقْبَدْتُمُ بِمَن﴾ مفسرين وائي چه داسې واؤ چه دلو، واصله سره مصاحب وي نو دا تقاضا کوي دبل شرط چه مقدروي اوحکم په هغه باندې په طريقه اولي سره وي لکه (اکرم زيدا ولو اساء) نو دلته دې واؤ عطف د مذکور کړيدې په محذوف باندې، تقدير د عبارت داسې دې : «اکرم زيدا لو احسن ولو اساء»، نو اکرام د زيد په تقدير داحسان په طريق اولي سره دې، نودلته سوال وارديږي چه پدې آيت کښي خو داسې نه ده ځکه چه فديه ورکول په ډکه زمکه دسروزرور سره ددينه خويل اعلى حال نشته دې چه په هغې کښي عدم قبوليت دفديي په طريق اولي سره معلوم شي، نو ددې مختلف جوابات دي (۱) اسهل جواب دعلامه زمحشری دې چه دلته تقدير دې چه «فلن يقبل من احدهم فدية ولو افتدى بملء الارض ذهاباً» نوچه فديه بملء الارض نه قبلېږي نوهسې فديه په طريق اولي سره نه قبلېږي (۲) اوبعضي وائي چه واؤ زائد دې «ای فلن يقبل من احدهم ملء الارض ذهاباً ولو افتدى به»، (۳) بعضي وائي چه په عبارت کښي تقدير دې «ای فلن يقبل من احدهم ملء الارض ذهاباً تبرعاً و تصدقاً ولو افتدى به»، يعنی په طور دفديي سره نه قبلېږي نوپه طور دصدقي اودهبي سره خوپه طريق اولي سره نه قبلېږي ﴿قرطبي﴾

﴿وَمَا لَهُمْ مِنْ نَصْرِينَ﴾ من د استغراق دپاره دې يعنی هېڅ څوک مددگار به ددوئ دپاره نه وي دعذاب لرې کولو يا آسانولو دپاره .

لَنْ تَأْكُلُوا	الْيَوْمَ حَتَّى	تُفْقُوا وَمَا	تُحِبُّونَ وَمَا
هرگز نه کړئ تاسو نیکې ترڅو چې خرچ نه کړئ دهغه څیز نه چې تاسو نې خوښوئ، او هغه څه			
تُفْقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ			
چې تاسو خرچ کوئ هر څیز چې وي نو پېشکه الله په هغې باندې علیم دی			

﴿لَنْ تَأْكُلُوا الْيَوْمَ﴾ «تالوا» د نیل نه ماخوډ دي او نیل په معنی د موندلو او حاصلولو سره دي او د (بو) نه مراد دایمان او د تقوی هغه درجه ده چې په هغې سره انسان د ابرارو په زمره کېښی شامل شی چې د هغې ذکر الله ﷻ کړیدې ﴿كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عِلْمٍ﴾ (۸)، ﴿إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ﴾ (۱۱) مقصود دادې چې انسان د ابرارو په زمره کېښی هله شاملیږي چې خپل محبوب شی د الله تعالی درضا دپاره خرچ کړي.

مخکېښی آیاتونو کېښی اهل کتابو سره مخاطبه او گفتگو وه او هغوی ته دنیوی ریاست او جاه دیر محبوب وو او حب جاه د هغوی دپاره رکاوټ وو د ایمان نه، نو پدې آیت کېښی هغوی ته د اسلام راوړلو ترغیب ورکړې شو چې دنیوی فانی جاه خرچ کړی نو (پر) به حاصل کړی او د ابرارو په زمره کېښی به داخل شی: شعور:

مړاوه اپنے هستی کو اگر کچھ مرتبه چاهو کہ دانه خاک میں مل کر گل گزار ہوتا ہے

﴿مَّا تُحِبُّونَ﴾ عام دي جاه او ریاست ته هم شامل دي او د انسان عمروا صلاحیتونو ته هم شامل دي، دا هم د الله تعالی د رضا او دین د سربلندی دپاره خرچ کول پکاردی (قاله الاستاذ رحمه الله)، او مال ته هم شامل دي، حضرت مولانا عثمانی رحمه الله وائی چې ماقبل آیت کېښی د کافر مال خرچ کولو ته یی بې فائدې فرمایلی وو، دلته فرمائی چې د مؤمن مال خرچ کولو سره کمال نیکی حاصلیږي، البته محبوب مال خرچ کول پکاردی لکه صحابه کرامو ﷺ چې ددې آیت په نزول سره خپل محبوب مال خرچ کړو: (۱) په بخاری کېښی دانس ﷺ نه روایت دي چې حضرت ابو طلحه ﷺ دمدينې په انصارو کېښی زیات مالدار وو اوده ته زیات محبوب مال (بیرحاء) باغ وو چې مسجد نبوی ته مخامخ وو اونوی ﷺ به ورته کله کله تشریف وړلو او د هغې عمده او خوږې اوبه به ئی سکلي نوچه دا آیت نازل شو نو حضرت ابو طلحه ﷺ

دنبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او عرض ئی وکړو چه یا رسول الله ﷺ! الله ﷻ فرمائی ﴿لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا حُبِبْتُمْ﴾ اوزما محبوب مال (بیرحاه) دې زه دا دالله ﷻ درضا دپاره خرچ کوم او امیدلرم ددې دثواب واجر، اوتاسو چه کوم مصرف مناسب گنځئ نوهلته ئی صرف کړئ، نونبی ﷺ ډیر خوشحاله شو او وې فرمایل چه دا ډیر د نفع مال دې اوحکم ئی ورته وکړو چه دا په خپلو اقرباؤ او رشته دارانو کښې خرچ کړه، (۲) په روایت د بخاری اومسلم کښې دی چه یو واري حضرت عمر ؓ دحضور ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او عرض یی وکړو چه زماپه مال کښې بهترین او اعز مال هغه حصه دزمکې ده چه په خیبر کښې ده، نوزه هغه صدقه کوم نونبی ﷺ ورته اوفرمایل چه اصل زمکه (حبس کړه) او په خپله قبضه کښې وساته او دهغې پیداوار اومنافع دالله ﷻ په لاره کښې وقف کړه، (۳) حضرت عبدالله بن عمر ؓ فرمائی چه دتلاوت په دوران کښې زه دې آیت ته ورسیدم نوما په خپل ټول جائیداد کښې تصور وکړو چه کوم خیزما ته ډیرمحبوب دې نوپه ټولو کښې ماته ډیرمحبوب زما (جاریه فارسیه وه) فارسیه وینزه وه چه مرجانه نوم یی ؤو نوهغه مې آزاده کړه اوپه زړه کښې مې ورسره دومره ډیره مینه وه چه که چرې دالله ﷻ په لاره ورکړې شوې شې واپس کیدې شوې نوما به ضرور واپس کړې وه اونکاح به مې ورسره کړې وه، اودغه وینزه ئی خپل شاگرد نافع ته په نکاح ورکړه (روح، ابن کثیر) اوپه بعضو روایاتو کښې دی چه دومره محبت ئی ورسره ؤو چه ددغه وینزې د اولادنه به ئی ددې خوشبو محسوسه کوله.

(۴) حضرت زیدبن حارثه ؓ ته په خپل ټول مال کښې زیات محبوب مال فرس (آس) ؤو نوهغه ئی راؤړو او عرض ئی وکړو چه یا رسول الله ﷺ چه زه دا صدقه کوم نونبی ﷺ قبول کړو اودده زوی أسامه ؓ ته ئی ورکړو نوده ته شک راغې، نونبی ﷺ ورته افرمائیل: «ان الله قدقبلها منك» چه ستا صدقه الله ﷻ قبوله کړې ده (روح).

﴿وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ﴾ یعنې دمحبوب شی دخرچ کولو حکم، مقصود دا نه دې چه د ادنی، یا فالتو، بی ضرورته شی په صدقه کولو به ثواب نه ملاویرې بلکه ثواب په هره صدقه ملاویرې اگرکه دخپل ضرورت نه زائدوی لکه زړې کپړې، بچ شوې روتق وغیره، البته اخلاص پکښې ضرور دې اوپه اخلاص باندې الله ﷻ عالم دې.

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا لِّبَنِي إِسْرَءِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَءِيلُ

توله 'بخوراک خیزونونه' چې يهوديانو حرام کړي ول، حلال ووېنی اسرائیلو له مگر هغه چې حرام (منع) کړی و یعقوب

عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَةُ ۖ قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلُوهَا إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۝

پخپل ځان باندې مخکې دنازلیدو تورات نه، تلاوایه نوراوړئ تورات ناولولی هغه کچرې یی تاسورېنتي

فَمَنْ أَقْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ۝ قُلْ

پس څوک چې جوړکړي په الله باندې دروغ روستوددېنه نودغه کسان هم دوی ظالمان دي ته اووایه

صَدَقَ اللَّهُ ۖ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۖ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ۝

چې رېښتیاوېلی دي الله، پس تابعداري اوکړئ ددين دابراهيم چې کلک وو په توحيد باندې، اوته وو د مشرکانونه

﴿كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا﴾ داجواب داوولي شېبې دې په رسالت باندې، ديهودو اخبارو او رهبانو به خلق متفكر كول دایمان نه په حضور ﷺ باندې او د مسلمانانو په زړونو كې به نى د شكوكو او شبهاتو اچولو كوشش كولو، پدې آيت كې د اولي شېبې جواب دې، شبهه داوه چه دا نبى په څرگنده خو دملت ابراهيمى داتباع دعوى كوى خوپه حقيقت كې ترينه مخالف دې ځكه چه د اوبن غوښې، اوپې، په ملت ابراهيمى كې حرام وو او دا نبى ورته حلال وائى، دجواب حاصل دادې چه ديهوديانو او د اخبارو، رهبانو، دا قول اودعوى بالكل غلطه ده بلكه دغه اشياء حلال وو كه چرې حرام وې نوپه تورات كې به نى دحرمت ذكر شوې وې ځكه چه كوم اشياء د بنى اسرائيلو دپاره حرام وو، نو د هغې حرمت په تورات كې موجود وو، حالانكه ددغه اشياء دحرمت ذكرپه تورات كې نشته، په «الطعام» كې لامل د استغراق دپاره نه دې بلكه دعهد دپاره دې اومعهود هغه طعام دې چه يهوديانو نى دحرمت دعوى كوله چه د اوبنانو غوښې اوپې دى.

﴿إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَءِيلُ﴾ اسرائيل په معنى د عبد الله سره دې اودا لقب ديعقوب ﷺ دې او پدې استثناء كې دوه قوله دى: ۱- اول قول دا چه دا استثناء منقطع ده يعنى يعقوب ﷺ دا اشياء صرف په خپل ځان حرام كړى وواوپه بنى اسرائيلو باندې حرام نه وو، اومراده دحرمت نه

یا لغوی حرمت دې یعنی منع کول او پرهیز کول، ځکه چه حضرت یعقوب عليه السلام ته عرق النساء بیماری لگیدلې وه نو طبيبانو ورته مشوره ورکړه چه د اوبښ دغوښی اوبښونه پرهیز کوه مضافه یا دحرمت نه مراد شرعی حرمت دې، حضرت یعقوب عليه السلام ته عرق النساء بیماری ولگیده نو دوی نذر وکړو چه کله الله تعالى ماته صحت راکړو نوزه به خپل مرغوب طعام د اوبښانو غوښې اوبښ ترک کړم، نو د نذریه وجه تحریم راغې، لیکن دا د نذر په وجه یوڅیز حرامیدل د هغوئ په دین کښې وؤ، زمونږ په دین کښې د نذر په وجه حرمت نه راځی بلکه نذریه ختموی او کفار به ادا کوی.

لقله تعالی: ﴿لَا تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ﴾ الی قوله تعالی: ﴿قَدْ رَضِيَ اللَّهُ لَكُمْ مَعْلَمَةً﴾ او دویم قول دادې چه دا استثنا متصله ده، یعنی دیعقوب عليه السلام دتحریم دوجې نه دا اشیاء په بنی اسرائیلو باندې هم حرام شول، لیکن دا قول مرجوح دې ځکه چه په بنی اسرائیلو باندې حرمت د اوبښانو دغوښې اودشحوم وغیره دیعقوب عليه السلام دتحریم په وجې نه وؤ بلکه دتورات دنزول نه بعد ددوی دظلم اوبغې په وجې سره وو، لکه په سورة انعام آیت ۱۴۶ کښې دی

﴿قُلْ صَدَقَ اللَّهُ﴾ یعنی الله تعالى چه د دفع دشبهاتوپه باره کښې څه اوفرمايل نو دا حقائق او امور واقعیه دی نو ددې اتباع کوئ اوحبار اورهبان چه څه وایی نو دغه واهیات اومن گهرت، خبرې دی په هغې پسې مه ځئ.

﴿وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ یعنی حضرت ابراهیم مشرک نه وؤ اویهودیان او دارنگه مشرکین عرب مشرکین دی نودوی چه خان ته ابراهیمیان وائی نو دا نسبت غلط دې.

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ	لِلنَّاسِ	لَلَّذِي بِبَكَّةَ	مُبَارَكًا
بېشکه اول کورچې مقررکړې شوې وؤدپاره دعبادت دخلقوامخافه دې چې په مکه معظمه کښې دې، دبرکت نه وک			
وَهْدًى	لِلْعَالَمِينَ	فِيهِ آيَاتٌ	بَيِّنَاتٌ
اوهاديت دې دپاره دخلقو، پدې کښې نخښې ښکاره دی دقدرت دالله (بودهغې نه) ځانې داودريدلوابراهيم دې			

وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا ۖ وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ

اوڅوک چې داخل شي دېته وی به امن والا ، اوخاص الله دپاره په خلقوباندې فرض دې حج دبیت الله په هغه چا

اَسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيلًا ۖ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللَّهَ غَفِيْرٌ عَنِ الْعٰلَمِيْنَ ۝

چې طاقت لرې هغې ته دتللودلارې ، اوچاچې کفر اوکړو په انکار دحج سره پس بېشکه الله غڼې دې دتولو خلقونه

﴿اِنْ اَوَّلَ بَمْتَرٍ﴾ داد دویمې شبهي جواب دې شبهه داوه چه اجارو اورهبانو به ویل چه دا نبي ﷺ دتمام انبياؤنه مخالف دې ځکه چه ده بیت المقدس پرېښودلو اوبیت الله ئی خپل ځان له قبله وگزروله حالانکه بیت المقدس دتمام انبياؤ قبله ده او د خانه کعبې نه مخکېني اوافضله قبله ده ، حاصل دجواب دادې چه دا قول ستاسو غلط دې بلکه بیت الله دتولو خلقو چه په هغې کښې انبيا هم دی ، دپاره عبادت گاه ده اوپه دنیا کښې اول عبادت گاه ده او افضله ده او د افضلیت وجوه ئی دادی : ۱- مبرکاً . ۲- هدی ۳- مقام ابراهیم ۴- ومن دخله کان آمناً ۵- والله علی الناس حج البيت .

اول ، دویم اوڅلورم اوپنځم د آیات تشریعیه ؤ نه دی ، او دریم د آیات تکوینونه دې نوځکه په وسط کښې ذکرشو او دبیت الله اول بیت . کیدلو کښې دوه احتماله دی : ۱- یو دادې چه دا اولیت دعبادت گاه په اعتبار سره دې یعنی اول عبادت گاه بیت الله دې نوکیدې شی چه دبیت الله نه قبل د نور کورونه آبادؤو خو ددینه مخکښې بل معبد (عبادت گاه) نه ؤو ، دا قول مروی دی دحضرت علی ؓ نه (رجحه ابن کثیر) ، دویم احتمال دادې : چه دا اولیت مطلقاً دې یعنی د پیدایش دآسمانونو اوزمکې سره معاً یوځای دا بیت ملائکو جوړ کړیدې لکه مفسرینو روح ، ابوحیان وغیره ، لیکلی دی چه بناء دبیت الله لس (۱۰) واري شویده : ۱- اول ملائکو جوړ کړیدې د آدم ؑ نه دوه زره کاله (۲۰۰۰) مخکښې دسرویا قوتونه ، ۲- بیا آدم ؑ ۳- بیاشیت ؑ ، ۴- بیا ابراهیم ؑ ، ۵- بیاعمالقو ، ۶- بیاجرهم ، ۷- بیا قُصی ، ۸- بیا قریشو چه دحجرا سود په ایښودلو کښې ئی اختلاف راغلې ؤو اونی ﷺ ورته فیصله کړې ؤه کما هو المشهور ، ۹- بیا عبدالله بن زبیر رضی الله تعالی عنه ، ۱۰- بیا حجاج بن یوسف ، او ددې قول تائید دحدیث دبخاری اومسلم نه کیږي چه حضرت ابوذر ؓ وائی چه ما د نبي ﷺ نه تپوس وکړو چه کوم مسجد اول جوړ کړې شوې دې ، نوهغوی اوفرما یل مسجد حرام او بیا مسجد اقصی او ددوی په مینځ کښې څلویښت کاله فاصله وه (آه) ، نوظاهره داده

چه دلته جوړول په ذریعه دملانیکورسره مراد دی ځکه چه جوړول د ابراهیم بیت الله لره او جوړول دسلیمان عليه السلام بیت المقدس لره د دواړو په درمیان کښې څلویښت کاله نه وو بلکه زرو کلونونه هم زیاته فاصله وه .

﴿لِّلَّذِي يُبَكِّدُ﴾ دا خبر د (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) دې د «بککه» په باره کښې دوه قوله دی : **اول قول** د اکثرو علماؤ دې چه دا لغت دې په مکه کښې نو دواړه یوشې دې او بآه او میم دیوبل نه بدل راځی لکه نمیط، نبیط ، لازم ، لاذب، راتب ، راتم ، **دویم قول** دادې چه ددې دواړو په مینځ کښې فرق دې ځکه چه مکه ټول ښار ته وائی اوبکه ځای د بیت الله ته وائی، یا مکه ټول حرم ته وائی اوبکه صرف مسجد حرام ته ویلې شی، او **وجه** دتسمیه په بکه سره داده چه بک ازدحام «رښ» ته وائی اوپه کعبه باندې هم په پدوخت دطواف کښې ازدحام وی، یادا وجه ده چه بک، دق ته وائی اوداهم «تدق اعتناق الجبارة» یعنی بک څټ ماتولوته وائی اوکعبه هم دجبارؤ څټونه ماتوی لکه واقعده اصحاب الفیل پدې گواه ده.

او **وجه** دتسمیه په مکه سره داده چه «مک» کم والی د اوبوته ویلې شی اوپه مکې کښې د اوبو قلت دې یا مک استقصا بالهلاک ته وائی اومکه هم ظالمانولره هلاکوی.

﴿مُبَارَكًا﴾ دبیت الله دفضیلت یوه وجه داده چه دې مبارک دې یعنی کثیر الخیر دې او دبیت الله برکتونه یو ظاهری اوبل معنوی دی چه دا اصل برکات دی، ظاهری برکات خویی دا دی چه ﴿يُجِئُ إِلَيْهِ تَمَرَاتٌ كُلِّ شَيْءٍ﴾ چه په دغه ریگستان بې آب او گیاه مقام کښې هر قسم میوې، ترکاری په دومره فراخی سره دی چه نه دمکې دباشندگانو دپاره څه کم وی اونه د باهر نه په لاکهونو راغلو خلقو دپاره دڅه شی کمې وی، او معنوی برکات ئی هم ډیردی لکه ثواب دیو مومنخ په حرم کښې دیولاکه مونځونو سره برابر دې «کمال حدیث ابن ماجه» اوگناهونه په حج اوعمره اوطواف سره معاف کیږی اوهیڅ وقت کښې داوقاتونه دعبادت نه، نه خالی کیږی

﴿وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ﴾ «هدی» په معنی د«هاج الى الجنة» سره دې یعنی بیت الله رسوونکي دې جنت ته په سبب دطواف اوعباداتو سره پدې کښې، اوپه سبب دتوجه کولو دې ته په هر مومنخ کښې، یا دا حمل مبالغه دې یعنی بیت الله عین هدایت او مرکز اوسرچشمه دهدایت دې په مخ دځمکې کښې چه چرته برکت اوهدایت وی نوهغه به دبیت الله پرتو او عکس وی او ټول عالم ته برکتونه او دهدایت انوارات دبیت الله نه رسیږی، شپږ شلې ۱۲۰ رحمتونه روزانه په بیت الله نازلېږی، شپيته ۲۰ په طواف کوونکو راځی اوڅلویښت ۴۰ په ذکر

او عبادت کونکو اوشل ۲۰ صرف په نظر کونکو باندې نازلیرې، او په «الْعَلَمِينَ» کېنې دېته اشاره ده چه کعبه د ابتداء نه د ټولوا نبي او د هغوی د امتونو د پاره قبله او مقام د حج وؤ.

﴿لِيَهِيَ آيَاتُ يَسْتَنْتَ﴾ داپه منزله د تفسیر دې د ماقبل د پاره نو د دې وجې نه عطف ونه شو. د «فيه» ضمير بيت ته راجع دې او مراد ترينه ټول حرم دې اود «آيت يَسْتَنْتَ» په مصداق کېنې مفسرينو ډير امور ذکر کړي دي: حجر اسود، حطيم، ملتزم، زمزم، نزول د انواراتو الهي، اطمینان قلبی په دیدار د بيت الله سره، تعظيم په زړونو د خلقو کېنې، واقعه د فیل، د درنگانو تعرض نه کول بشارته، بچ ساتل د سیلابونو نه په هره زمانه کېنې، اود بيت الله دکوم رکن (گوټ) په طرف چه باران وشي نو د دغه طرف په ټوله علاقه کېنې فراخ کالی وی، مثلاً که باران په طرف درکن یمانی وشي نو د یمین په ټوله علاقه کېنې فراخ کالی وی او چه باران د ټولو ارکانو په طرف وشي نو په ټولو چاپیره ملکونو کېنې فراخ کالی وی، اوبعضو پکېنې داهم شمار کړي دي چه مارغان او کوترې د بيت الله د پاسه نه الوخی نوبعضو دا خبره کړیده چه دا خلاف ده د مشاهدې نه ځکه چه په بعضو احيانو کېنې الوتل د بعضې طیور د بيت الله نه د پاسه مشاهده شویده، اونورو بعضو جواب کړیدی چه بيماره مرغی د استشفا د پاره د بيت الله د پاسه الوخی عامې مرغی دغه شان نه دی.

«آيت يَسْتَنْتَ»: دوه قسمه دی: يو تشریعيه دی چه په ماقبل کېنې د دوو ذکر وشو او د دوو ذکر ورسو کيږي، بل قسم آیات تکوینیه دی نو د هغې ذکر په درمیان کېنې کيږي هغه دادې چه:

﴿مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ﴾ دا مبتداء ده او خبر ورله مقدر دې مخکېنې «ای منها مقام ابراهیم» یا دا خبر دې او مبتداء ورله مقدره ده «ای احدھا مقام ابراهیم» او پدې کېنې دوه قوله دی **اول** داچه مراد د دیننه هغه گټه ده چه حضرت ابراهیم عليه السلام د خانه کعبې جوړولو د پاره په هغې ولاړ و او چه دیو الوته د بيت الله به او چتیدل نو دا گټه به هم دا الله عز وجل په قدرت سره او چتیدله او پدې کېنې د حضرت ابراهیم عليه السلام د قدمونو نشانان موجود دی، اودا د لویو نشانانونه دې، ځکه چه په سخته گټه کېنې قد مونه د پړکو (گیتو) پورې ننوتل، او محفوظ ساتل د دشمنانونه لویه نشانه ده او په کافرانو حجت دې او پدې سره ملت ابراهیمی خلقتو ته یادیري **دویم** قول دادې چه د مقام ابراهیم نه مراد ځایونه د اودریدلو د ابراهیم عليه السلام دی د مونځ اودعا گانو د پاره، نو پدې کېنې کل مسجد حرام، اوصفا، مروه، منی، مزدلفه، ټول داخل دی.

﴿وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا﴾ لفظ د «من» د ذوی العقول د پاره راځي خو دلته ترینه مراد

عام دي وحشی حیوانات ، شین بوتی ، ونه دحرم، دا ټول پکښې داخل دی «آهن» اسم فاعل (دی کذا) دي یعنی امن والا او پدي کښې درې اقوال دی : یو دا چه امن د دنیا مراد دي. هویم دا چه امن د آخرت مراد دي یعنی څوک چه داخل شو حرم ته په اراده د حج او عمرې سره د صحیح عقیدې نه نودې به په امن وی د عذاب د جهنم نه، او هویم داچه دواړه مراد دي. د دنیوی امن نه مراد دادې چه څوک دحرم نه باهر قتل وکړی یا بل څه جرم وکړی او په حرم کښې پناه ونیسی نودې به په حرم کښې نشی قصاص کولې او دارنگه نور حدود به پرې نشی جاری کولې، البته بیع او شراء، خوراک، سکاځ به پرې بند کړې شی چه مجبورشی دحرم نه په راوتلو نو باهر به قصاص کولې شی او حربه پرې جاری کولې شی او دا مذهب د امام ابوحنیفه رحمته الله دي اود امام شافعی رحمته الله په نزد په حرم کښې قصاص اخستل جائز دي، البته که څوک په داخل دحرم کښې قتل وکړی نو هغه به په حرم کښې قصاص کولې شی بالافتاق.

﴿وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ﴾ دا د آیاتو تشریعیونه دي ﴿حِجُّ الْبَيْتِ﴾ داپه کسرې او فتحي دواړو لغاتو سره دي ﴿مَنْ أَشْتَلَعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا﴾ دا بدل بعض دي د «الناس» نه او استطاعة په اصل کښې طلب دطواعیت ته وائی اودا تقاضاکوی د قدرت، نودلته ترینه مراد قدرت دي د حج کولو، او قدرت : ۱- یو د بدن دي ۲- اوبل دمال دي ۳- اوبل د دواړو دي نود امام مالک رحمته الله په نزد قدرت د بدن مراد دي نو دده په نزد حج فرض دي په هر هغه چا چه قدرت دتللو اود کسب کولو په لاره کښې لری، اگر که غنی نه وی او د امام شافعی رحمته الله په نزد قدرت دمال مراد دي نو څوک چه په بدن معذورو ی او مالداروی نو په هغه باندې دده په نزد حج فرض دي نوبل څوک به نائب کړی چه دده دپاره حج وکړی. او د امام ابوحنیفه رحمته الله په نزد قدرت د بدن او دمال دواړه مراد دی نو که څوک مالدارنه وی یا په بدن معذور وی نو اگر که مالداروی نو په هغه باندې فرضیت د حج نشته دي

﴿وَمَنْ كَفَرَ﴾ څوک چه انکار وکړی د فرضیت د حج نه نو دا خو حقیقی کفر دي او څوک چه سره د قدرت نه حج پرېدی نو دا عملی کفر او مشابیه د کافرانو سره دي.

فایده : پدې آیت کښې د فرضیت د حج د یرتاکیدات دی : اول لفظ د «الله» دي، قرطبی وائی چه لام دپاره د ایجاب او د الزام دي او پدي کښې اشاره ده چه دا حق دالله رحمته الله دي نو د ریاء دپاره به نه وی اودارنگه د احترام دبتانودپاره به نه وی لکه په جاهلیه کښې چه وؤ هویم لفظ د «علی» دي چه په استعلاء او تاکید دلالت کوی، هویم لفظ د «الناس» دي چه

په عموم دلالت کوی اگر که مراد ترینه خصوص دې، او غلورم لفظ د «من استطاع» دې چه دا بدل دې او بدل په حکم د تکرار دعامل کښې وی، نو دلالت کوی په تاکید باندې، او بنهم «ومن کفر» دې چه حج پرینودل مشابهت دکافرانوسره دې، اوشپږم په «غی» کښې اشاره ده چه تارک دحج محروم دې دالله ﷻ دخاص رحمت نه.

قُلْ يٰٓاَهْلَ الْكِتٰبِ لِمَ تَكْفُرُوْنَ بِآٰیٰتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ شَهِيدٌ عَلٰی مَا تَعْمَلُوْنَ ۝
اواوبه ^{۱۱} اي اهل کتابو ! ولې کفرکوي تاسوپه آياتونودالله باندې، اوالله خبردې په هغه عملونوچې تاسونې کوي
قُلْ يٰٓاَهْلَ الْكِتٰبِ لِمَ تَصُدُّوْنَ عَن سَبِيْلِ اللّٰهِ مَنۡ اَمَنَ تَبْعُوْهَا
ته اواوبه ^{۱۲} انې اهل کتابو ولې منع کوي تاسود لاري دالله نه هغه څوک چې ايمان راوړي چې لتوي تاسو په هغې کښې
عِوَجًا وَاَنْتُمْ شٰهَدَآءُ ۚ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُوْنَ ۝
کړليچ، اوحال دادې چې تاسو خبري په حقانيت دې ددين، اوندې الله بې خبره دهغه عملونو نه چې تاسونې کوي
يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اِنْ تَطِيعُوْا فَرِيْقًا مِّنَ الَّذِيْنَ اٰوْتُوْا الْكِتٰبَ
انې ايمان والود، کچري تاسوتايعداري اوکړي ديودلي دهغه کسانو نه چې ورکړي شويدي هغوي ته کتاب
يُؤَدُّوْكُمْ بَعْدَ اِيْمَانِكُمْ كَفِرِيْنَ ۝ وَكَيْفَ تَكْفُرُوْنَ وَاَنْتُمْ تَتْلُوْ
واپس به اوگرخوي تاسو پس دايمان ستاسونه کافران، اوڅه رنگه کفرکوي تاسواوحال دادې چې لوستلې کيد پسي
عَلَيْكُمْ اٰیٰتُ اللّٰهِ وَفِيْكُمْ رَسُوْلُهُ ۚ وَمَنْ يَّعْتَصِمۡ بِاللّٰهِ
په تاسوياندې آياتونه دالله اوبه تاسو کښې رسول دهغه شته دې، اوچاچې منگولي اولگولي په دين دالله پورې
فَقَدْ هُدِيَ اِلٰی صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ ۝
نوپه تحقيق سره اوسولې شو هغه لاري نيغې ته

﴿قُلْ يٰٓاَهْلَ الْكِتٰبِ﴾ د اهل کتابو دشبهاتو د ازالې نه بعد هغوي ته زجرونه ذکرکيري او دا اول زجر دې اومراد د «آيات الله» نه قرآن دې، يا دلايتل دنبوه دحضور ﷺ دی، او يا آيات

۱ - د شبهاتو دجاوبونو نه بعد اول زجر اهل کتابو ته.

۲ - دويم زجر.

۳ - مومنانوته تنبيه.

بينات دكعبي دى

﴿قُلْ يٰٓأَهْلَ الْكِتٰبِ لِمَ تُصَدُّوْنَ﴾ دا دويم زجر دې ﴿تَبْغُوْنَآ عِوَجًا﴾ «اى تبغون ها عوجا» او عوج هغه كړليچ ته وائى چه په نظرنه راځي بلكه معنوى وى او مراد ددينه شكوك او شبهات اچول دى دخلقوپه زړونوكېښي.

﴿يٰٓأَيُّهَا الَّذِيْنَ﴾ دا تنبيه وركول دى مؤمنانوته چه داهل كتابو د اطاعت نه ځان بچ ساتنى او دهغوئ دشبهاټو او پروپيگنډونه متاثر كېږئ مه

﴿وَكَيْفَ تَكْفُرُوْنَ﴾ دا زجر دې مؤمنانوته ﴿وَفِيكُمْ رَسُوْلُهُ﴾ د دينه اهل بدعت ثابتوى چه حضور ﷺ حاضر اوناظر دې اوپه خپلو بياناتوكېښي دا لفظ په ډير اوچت او زور دار آواز سره وائى : ﴿وَفِيكُمْ رَسُوْلُهُ﴾ په تاسوكېښي موجود دې اوحاضر اوناظر دې رسول دالله ، جواب دادې چه د آيت سياق اوسباق پدې دال دې چه دا خطاب دصحابه كراموسره دې اوكه بالفرض خطاب تمام امت ته شى نوډ «فيكم رسوله» معنى داده چه په تاسوكېښي سنت درسول موجود دې نودهغې خلاف مكوى اوبدعات مه اختياروى بلكه سنت اختيار كړئ .

﴿وَمَنْ يَعْصِمْ بِآلِهَةٍ﴾ پدې كېښي دوه توجيه دى : (۱) مضاف مقدر دې «اى ومن يعصم بكتاب الله ، دين الله» يعنى عمل په كتاب الله اوسنت ترينه مراد دې ، (۲) مراد ترينه پناهى حاصلول دى په الله ﷻ سره په وخت د شرونو د اهل كتابو اونور اشراروكېښي .

﴿فَلَقَدْ هَدٰى﴾ يعنى اعتصام په كتاب الله باندې يقينى سبب هدايت دې اوبناهى حاصلول دالله ﷻ په ذات سره عين هدايت دې .

يٰٓأَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللهَ حَقَّ تَقٰتِهٖ وَلَا تَمُوْنُۢ بِلٰٓا
اې ايمان والو ! يره كوئ دالله نه حقه يره، دهغه نه اومه مړه كېږئ تاسومگر په داسې حال كېښي
وَاَنْتُمْ مُّسْلِمُوْنَ ۝ وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوْا وَاذْكُرُوْا نِعْمَةَ اللّٰهِ
چې تاسو مسلمانان يئ ، اومنگولي ۷۷اولگوي په رسى دالله باندې ټول اومه ډلې ډلې كېږئ، اويادكړئ نعمت دالله

1 - د سورة دويمه حصه ، تمهيد ترغيب الى الجهاد .

2 - دتمسك بالقران اود اختلاف نه دپچ كيدولتلقين

عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءَ فَالْفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ

په تاسو کله چې وئ تاسو دښمنان نوجوړځ راوستلو الله په مینځ دزړنو ستاسو کښې نوشوی تاسو په سبب دنعمت دهغه سره

إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُم مِّنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ

رونه ، اوتاسو وئ په غاړه دکندي داور نويچ ئ کړئ تاسو دهغې نه ، دغسې بيانوي الله تاسو دپاره

أَيُّهَا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

خپل آیاتونه دپاره ددې چې هدايت اومومي تاسو

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ دا د سورة دويمه حصه ده پدې کښې درې امور ذکر کړي ۱- جهاد .

۲- اتفاق فی سبيل الله ، ۳- جهاد او د رسالت متعلق دشبهي جواب .

شبهه داوه چه کافرانو ويل چه رسول الله ﷺ اوصحابو ته په جنگ احد کښې ډير نقصان او شکست ورسيدلو نوکه چرې دې واقعي اوريشتنې رسول وې نو دا نقصان اوشکست به ورته نه رسيدلو ، نوددې شېبې جواب ورستوپه تفصيل سره ذکر کړي چې دهغې خلاصه داده چه الله تعالى فرمائي چه مونږ حسب وعده فتح ورکړې وه ليکن دبعضو مسلمانانو نه څه اجتهادي غلطۍ وشوه او د رسول الله ﷺ دحکم تعميل ئی ونه کړو نو ددې وجه نه فتح په وختی شکست سره بدله شوه ، په ابتداء کښې تمهيد دې اوتر غيب دې جهاد ته دآيت ۱۲۰ پورې ﴿اتَّقُوا اللَّهَ﴾ تقوی بنياد دتولو امورو ددين دې چه تقوی او دالله ﷻ نه خوف دچاپه زړه کښې نه وی نو هغه ددين هيڅ کار په حقيقت کښې نشی کولې .

﴿حَقُّ نِقَاتِهِ﴾ دا اضافت دموصوف دې صفت ته ، په اصل کښې «الاتقاء الحق» دې ،

يعنې حقه اولانقه يره ، ددې تفسير په مختلف الفاظو سره شويدي ۱- کلک والې په توحيد ۲- ان يطاع فلا يعصى ويشکرو لايکفر ۳- اخلاص فی التوحيد ۴- حق په باره کښې دالله تعالى نه ماسوی دهيڅ چا نه يره نه کول (وغیر ذالک) ، اوبل آيت ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ﴾ ددې تفسير دې اوناسخ ئی ندې لکه دا مشهوره ده ((قاله الشاه ولی الله ﷺ کذا فی القرطبي والروح)) .

﴿إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ ددې نه مراد دادې چه ترمرگه پورې په اسلام باندې کلک اوسئ نو

موت به په حالت داسلام راشی اوچه موت په حالت داسلام راشی نو حشر به هم په حالت داسلام راځی «کَمَا عِیُونَ عَمُوتُونَ وَکَمَا عَمُوتُونَ تَحْشَرُونَ» نو دا سوال وارد نشو چه موت خوځه اختیاری امر ندې چه الله ﷻ دا حکم کوی چه تاسو ته دې موت نه راځی مگر په اسلام باندې او دموت علی الاسلام دپاره ذریعه اعتصام بحبل الله دې نوځکه دهغې حکم کیږی او د اعتصام بحبل الله او د تفریق نه بچ کیدلو ذریعه دعوت الی الله دې، په مابعد کښې دهغې ذکر کیږی.

﴿وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ﴾ دحبل الله دیرتفسیرونه دسلفونه منقول دی، د ابن مسعود ﷺ او علی ﷺ او ابوسعید خدری ﷺ نه منقول دی چه مراد د دینه قرآن دې ((القرآن هو حبل الله المتین))، اودغه شان د ابن مسعود ﷺ نه منقول دی چه حبل الله جماعت دې یعنی اهل سنت والجماعة، عهد الله، دین الله، اسلام، طاعت، اخلاص توبه، اخلاص توحید، دا ټول تفسیرونه منقول دی اوپدې کلام کښې استعاره تمثیلیه ده یعنی مشابهه کړې شو حال دمؤمنانو په تمسک بالقرآن (وغیره) سره دحال دهغه چاسره چه یومضبوطه رسنئ ئی کلکه نیولی وی ددې دپاره چه دلاندې ځای نه اوچت ځای ته وخیژی اومقصده ورسی او ﴿جَمِيعًا﴾ حال دې دفاعل د ﴿وَأَعْتَصِمُوا﴾ نه او ﴿وَلَا تَفَرَّقُوا﴾ ددې تاکیددې اومراد نهی ده دتفرقی نه په اصولو کښې، اوتفرقه په فرعو کښې ترینه نده مراد ځکه دا تفرقه په صحابو کښې هم موجوده وه، اودارنگه هغه تفرقه په فرعو کښې هم مراد کیدې شی چه بناء وی په ضد او تعصب باندې اوسبب وی د اختلاف اودله بازی اوتحاسد دپاره.

﴿وَأَذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ﴾ دا ترغیب دې اعتصام بحبل الله ته او دنعمت نه مراد اسلام یا قرآن دې. ﴿إِذْ كُنْتُمْ أَغْدَاءَ فَأَلْفَ﴾ یعنی په اعتصام بحبل الله کښې ستاسو دپاره دوه فایدې دی یوه دنیوی فائده ده چه هغه دشمنی ختمیدل او الفت اومحبت پیدا کیدل دی لکه د اوس، اوخرج، چه دوه قبیلې دناصرو وې ددوئ په مینځ کښې دیومعمولی خبرې په وجه دشمنی جوړه شوې وه اودشپږ شلی کاله ۱۲۰ پورې وه او دیرخلق دطرفینونه پکښې قتل شوی ؤ او دیر مالی اوجانی نقصان شوی ؤ او دا دشمنی په اسلام سره ختمه شوه اوبې مثاله محبت او الفت ئی په خپل مینځ کښې پیدا شو، او دویمه اخروی فائده ده چه هغه بچ کیدل دی د اور

دجهنم نه چه دهغې ذکرپه دې قول کښې دې: ﴿وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُم مِّنْهَا﴾ شفا طرف او غاړې ته وائی او اضافت ئی کله اعلی ته کيږی لکه ﴿عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ﴾ په طرف د ډډ کمر نړیدونکی، او کله ئی اضافت اسفل ته کيږی لکه پدې خائ کښې، او حفره کندي ته وائی اوضمير د «منها» راجع دې «حفره» ته يا «نار» ته، او انقاذ ويلې کيږی دچا دقبضې نه خلاصولوته، نو پدې لفظ کښې مبالغه ده په بچ کولو کښې، او پدې آيت کښې تشبيه مراد ده يعنی تاسوپه سبب دکفرسره دجهنم دکندي په غاړه ولاړ وئ اوستاسو او دجهنم په مابين کښې صرف مرگ حائل وو نو تاسو قریب وئ چه جهنم ته اړتاؤشئ، لیکن الله تعالی تاسو داسلام اودحضرت محمد ﷺ په وجه دجهنم نه بچ کړئ لکه څوک چه داوردکندې په غاړه ولاړوی اوقریب وی چه په اورکښې پریوخی لیکن څوک دوست او غمخوارئ راشی او دلاس نه ئی ونیسی او داور دغاړې نه ئی لرې کړی.

فایده: الله ﷻ دلته صحابه کراموته خطاب وکړو او پدوئ باندې یی ددوه نعمتونو ذکر وکړو یو دنیوی نعمت یعنی په دنیا کښې باهمی محبت اوالفت، اوبل اخروی نعمت یعنی په آخرت کښې دجهنم نه نجات، نویو ددې آیت نه دصحابه کرامو ډیر لوی فضیلت ثابت شو اودصحابه کرامو ﷺ دشمنانو چه داخبره مشهوره کړې وه چه ددوئ په مینځ کښې عداوت اودشمنی ده نو ددې رد ددې آیت نه معلوم شو ځکه چه پدې آیت کښې الله ﷻ یوه دا فیصله وفرمایله چه دنعمت داسلام نه بعد دصحابه ؓ په مینځ کښې دشمنی اوعداوت نه ؤو پاتې شوې بلکه ددوئ په مینځ کښې محبت اوالفت ؤو اوپه خپل مینځ کښې رونه ؤو، اودویمه فیصله ئی پدې آیت کښې دا وفرمایله چه الله ﷻ دوئ دجهنم د اورنه بچ کړیدی اودجنت مستحق ئی گرځولی دی دصحابه ؓ شان او ددوئ مقام دقرآن نه معلومیږی نه دتاریخی روایاتو نه، وذاک فضل الله یؤتیه من یشاء.

وَلَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ
اوپکار، ده چې وي دې ستاسونه يودله چې بلنه کوي خير طرفته اوحکم کوي په نېکۍ سره اومنځ کوي دبدی نه

وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْسِدُونَ ۝ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا

اودغه کسان خاص دوی کامیاب دي. اومه کیږي؛ پشان دهغه کسانو چې ډلې ډلې شوي دي او اختلاف نې کېږي

مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

روستو دهغې نه چې راغلل دوی ته ښکاره دلیلوته، اودغه کسان ددوی دپاره عذاب لوڼي دي

﴿وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ﴾ د اعتصام بحبل الله او د باهمی محبت او الفت پیدا کیدلو دپاره ذریعه او دتفریق مذهبوم نه دبیج کیدلو ذریعه دعوت الی الله دې نوددې وجه نه شی ذکر دلته کیږی او په «ولتکن» کښې «کان» تامه ده او اُمَّةً شی فاعل دې او جمله د «یدعون» صفت د «امّة» دې او «منکم» متعلق دې په «تکن» پورې یا «کان» ناقصه ده او «امّة» شی اسم دې او «یدعون» ورته خبردې، او مقصود ترینه دوام دې پدې عمل باندې اوصرف وجود ترینه مرادندې او «امّة» هغه جماعت ته وائی چه قصدکړې شی وی څه امر، او اطلاق شی کیږي په اتباع د انبیاء باندې او اطلاق شی کیږي په قدوه او پیشوا باندې لکه: «ان ابراهیم کان اُمَّةً»، او دارنگه اطلاق شی کیږي په دین او ملة باندې، او اطلاق شی کیږي په زمانه باندې، په لفظ ده «من» کښې دوه قوله دی یوقول دادې چه «من» دتبعیض دپاره دې نوبناء پدې باندې دعوت فرض کفائی دې څکه چه په دعوت الی الخیر باندې هر سرې قدرت نه لری بلکه هغه څوک لری چه په خیر او معروف اومنکر باندې علم لری او موقعه شناس وی نومصدق شی اهل علم دی په هره زمانه کښې، او بل قول دادې چه دا «من» بیانیه دې یا زائد دې نوبناء پدې باندې دعوت فرض دې په هر مکلف باندې خو ساقطیږي دا فریضه په فعل دبعضو سره اوددې قول رجع هم فرض کفائی ته ده اوقول فیصل دادې چه دعوت په هر مسلمان باندې فرض دي نوچاته چه دیوې مسئلې یا د یو آیت علم حاصل وی نویه هغه باندې دهغې دعوت فرض دي، اوصاحب دمراقات حدیث د«من راء ی منکم منکراً فلیغره بیده — الحدیث». په تشریح کښې لیکلی دی چه امر بالمعروف اونهی عن المنکر فرض دي په هر چا باندې خواه که نارینه وی یازنانه، حروی یا عبد، یاصبی ممیزوی، الی آخر مقاله.

﴿يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ﴾ دخیرتفسیر په اتباع دقرآن اوسنت سره اوپه اسلام سره اوپه عمل

بطاعة الله سره کړې شويدي.

«وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» علامه زمخشری اوبعضې نور حضرات وائي دا عطف الخاص على العام دې د اهتمام شان دپاره ، ليکن دا قول مرجوح دې، ځکه چې «خير» په غير د امر بالمعروف اونهى عن المنکر نه بل فرد نه لری نو خاص او عام نشته نو راجحه داده چې دا عطف تفسیر دې او تفصيل بعد الاجمال دې د تاکید دپاره او د دينه معلومه شوه چې دعوت الى الخير مکمل کيږي په امر بالمعروف او نهى عن المنکر دواړو سره، يو پريخودل او بل کول مکمل دعوت ندې، اود «معروف» تفسیر په توحيد اوسنت سره کړې شويدي او د «منکر» تفسیر په شرک او بدعت سره کړې شويدي خو راجحه داده چې معروف ټولوا موراتو ته شامل دې فرائض، واجبات اومندوبات، او دارنگه منکر هر خلاف شرع ته شامل دې کفر، محرمات، مکروهات ، اگرکه دمعروف دپاره فرد اعلى توحيد دې او دمنکر دپاره فرد اعلى شرک او کفر دې، صاحب دمقرات ليکلى دى : ((قالوا : ولا يختص ذلك باصحاب الولايات)) يعنى امر بالمعروف اونهى عن المنکر مختص نه دى په اصحاب الولايات يعنى اقتدار والو پورې ((بل هوثبت على احاد المسلمين فان السلف الصالح كانوا ياء مرون الولايات بالمعروف وينهونهم عن المنكر مع تقرير المسلمين اياهم، وترك توبيخهم على التشاغل به)) اودلالت کوى پدې باندې دا قول دالله ﷻ ((والعصران الانسان - الآية)) ځکه چې پدې کښې ئى شرط ولايت ندې لگولې او دارنگه حديث د «افضل الجهاد كلمة حق عند سلطان جائر» «ابوداؤد يهقى ابن ماجه» او دارنگه شهادت د انبياؤ په وجه د دعوت الى الخير.

ددينه ورستوليکى : ((ويتبى للأمر والنهي ان يرفق ليكون اقرب الى تحصيل المطلوب ، فقد قال الامام الشافعي من وعظ اخاه سر فقد نصحه وزانه، ومن وعظه علانية فقد فضحه وشانه قال القاضي عياض رحمته الله ان هذا البلب باب عظيم في الدين : به قوام الامر وملاكيه فاذا فسد مع العقاب للصلح والظالم قال تعالى : ((واتقوا فتنة لا تصيبن الذين ظلموا منكم خاصة)) ، آه .

فايده : نهى عن المنکر داندۀ چې هغه وچيرلې شى اوفتوى ولگولې شى بلکه اصل نهى عن المنکر دمنکراتو ختمول دى لکه په حديث کښې «فليغيره» راغلې دې او دمنکراتو ختمولو يوطريقه داهم ده چې دمنکراتو کوونکې د ماموراتو په کولوسره اماده کړې شى نومنکرات به ترينه پاتې شى.

﴿وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ دلته مراد حصرد فلاح کامله ده، یعنی پوره پوره کامیاب صرف دغه خلق دی چه دعوت الی الخیر کوی.

﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ﴾ دا زجر او تخويف دې په تفريق او اختلاف كولو باندې او اشاره ده دینه چه په ترك د دعوت الی الله سره تفريق او اختلاف پیدا کړی، او دارنگه اشاره ده دینه چه په ترك د دعوت الی الله کښې تشبه ده دیهودو اونصاری و سره اودا عطف دې په «ولكن منكم» باندې یعنی دعوت الی الخیر ورکوی اومه کیري تاسوپه شان دهغه خلقو ﴿تَقْرَأُوا وَآخْتَلَفُوا﴾ چه تفريق او اختلاف شئ کړیدې او ﴿تَقْرَأُوا وَآخْتَلَفُوا﴾ په نزد د بعضی مفسرینوپه یوه معنی سره دی او تکرار محمول دې په تاکید باندې، او په نزد د بعضو باندې د «تقرؤا» نه مراد عداوت اود شمنی ده اود «واختلفوا» نه مراد مذهبی، اعتقادی اختلاف مراد دې او د ﴿الَّذِينَ تَقْرَأُوا وَآخْتَلَفُوا﴾ په مصداق کښې د سلفو نه دوه قوله مروی دی: جمهور وائی چه مراد ترینه دیهودو او نصاری و طائفې دی چه هغوی دوه او یا ۷۲ ډلې جوړې شوې وې اودا امت به درې او یا ډلې جوړیږی، اودویم قول دادې چه مراد د دینه اهل بدعت د دې امت دی لکه خوارج، روافض، معتزله وغیرها او دوی اگر که په وخت دنزول دقرآن کښې موجود نه وو خو دا په طور دیشینگوئی او اخبار عن الغیب سره ویلی شوی دی، نو د دینه معلومه شوه چه دتفرق او اختلاف نه مراد اختلاف دې په اصولو او اعتقادیاتو کښې او هر چه دې اختلاف په فروغو کښې نو دا مراد نه دې اومذموم هم ندې بلکه واقع دې په مابین دصحابو کښې او ثابت دې په احادیثو سره «الفصل فی الروح» نو خوک چه د ﴿تَقْرَأُوا وَآخْتَلَفُوا﴾ مثال دا بیانوی چه «کابی حنیفة وصاحیبه» نو دا عظیم تحریف دې.

﴿مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ﴾ د بینات نه مراد دتورات اوانجیل هغه صریح او واضحه آیاتونه دی چه په هغې کښې حقیقت د اسلام اوصداقت دحضرت محمد ﷺ واضح طور سره موجود وو او دارنگه آیاتونه دقرآن ترینه هم مراد دی. ﴿وَأُولَٰئِكَ هُمُ عَذَابُ عَظِيمٍ﴾ د دینه معلومه شوه چه داسې اختلاف گناه کبیره اوموجب دکفر دې.

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ
--

په هغه ورځ چې سپين به وي بعضې مخونه او توري به وي بعضې مخونه، پس هغه کسان چې نور شي مخونه دهغوی

أَلْقَرْتُمْ بَعْدَ أَيْمَانِكُمْ فَدُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ۝
نوهوئى ته به اوويلي شي اياكفر كهدي تاسو پس دايما ستاسونه پس اوځنئ عذاب په سبب دهغي چې تاسو كفر كولو
وَأَمَّا الَّذِينَ أَبْيَضَتْ وُجُوهُهُمْ فَيُفْنِي رَحْمَةُ اللَّهِ هُمْ فِيهَا
اوهغه كسان ^(۱) چې سپين شي مخونه دهغوئ پس دوى به په رحمت دالله كښي وي، دوى به په هغي كښي
خُلِدُونَ ۝ تِلْكَ أَيْتُ اللَّهِ تَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالحَقِّ ۝ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعَالَمِينَ ۝
همشه وي. دا آياتونه دالله دى لولوموندي لره په تاباندي په حقه سره، اولله ظلم كول نه غواړي په خلقو باندې
وَاللَّهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۝
اواخاص دالله په اختيار كښي دي هرغه څه چې په آسمانونو كښي دى اوهغه څه چې په زمكه كښي دى
وَالِلَّهِ اللَّهُ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ۝
اواخاص الله ^(۲) طرفته گرځولي شي ټول كارونه

﴿يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ﴾ (يوم، منصوب بنا بر ظرفية دي او عامل ورته ظرف يعنى «هم» دي او مراد د (يوم) نه يوم القيمة دي او مراد د بياض اوسواد نه حقيقى معنى ده په نزد دجمهوروا و مجازى معنى هم مراد كيدې شى، يعنى سرور، خوشحالى او غم پرېشانى، او مراد دوجوه نه په «تبييض وجوه» كښي وجوه المؤمنين دى او په «تسود وجوه» كښي وجوه الكافرين دى او د ابن عباس رضي الله عنه نه روايت دي چې سپين به شى مخونه داهل سنت په ورځ دقيامت او توريه شى مخونه داهل بدعت لكه شيعة، معتزله، خوارج وغيره په ورځ دقيامت، اودمفسرينو په تعين ددي مقام كښي مختلف اقوال دى: ((ولى الروح واختلف فى ذلك الوقت: ١- فقيل وقت البعث من القبور ٢- وقيل وقت قراءة الصحف ٣- وقيل وقت رجحان الحسنات والسيئات فى الميزان ٤- وقيل عند قوله تُرجع الأمور ٥- وقيل وقت ان يؤمر كل فريق بان يتبع معبوده)).

﴿فَأَمَّا الَّذِينَ اسْتَدْرَجَتْ﴾ پدې كښي تخويف اخروى دي او دا تفصيل ددواړو فريقينودې په

١- بشارت.

٢- دليل على توحيد او تشجيع على الجهاد.

طریقه دلف نشر غیر مرتب سره او د «اَکْفَرْتُمْ» نه مخکېنې «لَقَالَ لَهُمْ» مقدر دې «بَعْدَ اِمْبِيَّكُمْ» یعنی بعد د موجب د ایمان نه چه آیات بینات دی، یا بعد له فطری ایمان نه، دا تاویل په دې تقدیر سره دې چه خطاب عامو کفارو ته شی، یا بعد د زبانی ایمان نه، چه خطاب منافقانو ته شی او که خطاب بنو قریظه او بنو نضیر یهودیانو ته شی نو دوی قبل د بعثت حضور ﷺ نه په حضور ایمان لرلو او د بعثت د حضور ﷺ نه بعد یی کفر کړی دې.

«وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَأَمْتُتُمْ» دا بشارت دې، «لَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ» او د رحمت نه مراد یا خود رحمت دې او ثواب دې، او په ذکر د هغې کښې اشاره ده چه رحمت به پدوی احاطه کړې وی د هر طرف نه، او په اضافت د رحمت کښې الله ﷻ ته، اشاره ده عظمت د رحمت ته، او د ابن عباس ؓ نه روایت دې چه مراد د رحمت نه جنت دې ذکر د حال او مراد ترینه محل دې او تعبیر په رحمت سره ځکه وشو چه دخول جنت ته صرف د الله ﷻ په رحمت سره کیدې شی. ((کمال الحديث لن يدخل احدكم الجنة عمله لقبل له حق الت يا رسول الله فقال حق الا الا ان يتعمدني الله برحمته)).

«تِلْكَ آيَاتُ الْكُفْرِ» په (تلك) کښې تیر شوی مضمون طرف ته اشاره ده او پدې کښې بیان د صدق در سول ﷺ دې یعنی دا مذکور بیان، چه توريدل دمخونو دکافرانو دی اوسپن کيدل دمخونو دمؤمنانو دی په ورځ د قیامت وغیره دا د الله ﷻ فرمان دې.

«وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعَالَمِينَ» «ظُلْمًا» مصدر دې یعنی ظلم کول او «لِّلْعَالَمِينَ» په ظلمنا پورې متعلق دې اونکره په سیاق د نفی کښې د عموم دپاره ده نو پدې کښې نفی د ظلم په طریقې د مبالغې سره ده، یعنی الله ﷻ اراده نه کوی دهیڅ قسم ظلم کولو په خلقوباندې یعنی ظلم خودرکنار بلکه دهیڅ ظلم اراده هم نه کوی، د آیت دا مطلب په نزد د اهل سنت والجماعت دې، او معتزله وائی چه ددې مطلب دادې چه بندگان چه په یو بل ظلم کوی نو دا په اراده د الله تعالی سره ندې، او دا قول غلط دې بلکه پدې تقدیر داسې ویل پکاروؤ: «من العالین».

«وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ» دا دلیل عقلی دې په توحید باندې او د جار مجرور تقدیم د افادې د حصر دپاره دې او دارنگه دا علت دې د ماقبل دپاره یعنی الله ﷻ اراده د ظلم ځکه نه لری چه دهغه په هرڅه قدرت دې او هرڅه دده په ملک اوتصرف کښې دی او ظلم دهغه چانه متصور کیدې شی چه په هرڅه قدرت نه لری او هرڅه دهغه په ملکیت اوتصرف کښې نه وی

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ

یئ تاسو غوره دتولو امتونونه چې پیدا کړی شوي یئ دپاره ددفع دخلقو، حکم به کوی خلقوته دنیوکارونو

وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَكُوْا أَمَنَ اَهْلُ الْكِتَابِ

اومنع به کوی دبدوکارونونه اوایمان به راوړئ په الله باندې، اوکچرې ایمان راوړې وې اهل کتابو

لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٥٤﴾

نوخامخا به دا غوره وه ددوی دپاره، بعضی ددوی نه مومنان دي اوزیات ددوی نه نافرمان دي

﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ﴾ دا ترغیب دې اشاعت دتوحیدته یعنی عمل ددعوت ته اومتعلق دې د

﴿وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ﴾ سره اوخطاب پدې کښې صحابه کراموته دې اولاً او

بیاشامل دې اتباعو ددوی ته دقیامت پورې لکه حضرت عمر رضی الله تعالی عنہ فرمایلی دی: ((یا ایها الناس

من سره ان یكون من تلکم الامة لیلودشرطه الله تعالی منها))، او دشرط نه مراد دادې چه

((تاءمرون بالمعروف وتنهون عن المنکر)) یا دا خطاب ابتداء تمام امت ته دې اودا ددې امت

دپاره لوی اعزازواکرام دې چه الله ﷻ ورسره مخاطبه کوی او دخیرامه لقب ورته ورکوی

اوپه لفظ د «کنتم» کښې دمفسرینو درې اقوال دی: (۱) «کان» ناقصه دې او «خیرامه» ئی خبر

دې او «کان» ددوام دنسبت دپاره دې لکه «(وکان الله غفوراً رحیماً)» (۲) «کان» ناقصه دې اوپه

خپله معنی د ماضی سره دې «(ای کنتم فی علم الله اولی الکتاب السابقه)» (۳) «کان» زانده دې

«ای انتم خیرامه» دا قول دفراء دې، ابوالبقاء وائی چه دا قول باطل دې

مولانا عثمانی رحمۃ الله علیه لیکلی دی: (اس کی علم انلی میں رکے سے یہ ہی مقدرو پکاتھا)

او «خیر» اسم تفضیل دې مضاف دې نکړې ته اوهغه په معنی دجمع سره دې یعنی دیر

غوره دتولو امتونونه «أُخْرِجَتْ» دا اخراج نه مراد ظهوراو وجود دې «(ای أَظْهَرَتْ أَوْجَدَتْ)» او

فاعل ئی لفظ د «الله» دې هغه ترک شویدې د وجه دعلم نه په هغه باندې، اوپه لفظ د

«أُخْرِجَتْ» کښې اشاره ده دیته چه ددعوت دپاره خروج پکار دې، او «للناس» متعلق دې یا د

خیر، سره نو معنی ئی داده چه «انفع الناس للناس» یا د «أُخْرِجَتْ» سره متعلق دې، اولام د

انتفاع دپاره دې یعنی ستاسو پیدا کول دنفعی دخلقو دپاره دی، اوپه «للناس» کښې اشاره

دہ دیتہ چہ دا امت دتول عالم دپارہ دے نودا امت عالمی دے لکھ قرآن «ہدیٰ للناس» دے او عالمی کتاب دے او دارنگہ رسول (کافۃ للناس) دے عالمی رسول دے، عالمی رسول، عالمی کتاب عالمی امت۔

مولانا شبیر احمد رحمہ اللہ لیکے چہ : اے مسلمانو! خدا تعالیٰ نے تم کو تمام امتوں میں بھترین امت قرار دیا ہے اس کے علم انبی میں بھلے سے یہ ہی مقدر ہو چکا تھا جس کی خبر بعض انبیاء سابقین کو بھی دے دی گئی تھی کہ جس طرح نبی آخر الزمان محمد رسول اللہ ﷺ تمام نبیوں سے افضل ہوں گے آپ کی امت بھی حملہ امم و اقوام پر کونے سبقت لی جائے گی کیونکہ اس کو سب سے اثر واکرم، غیر نصیب ہوگا، اہم و اکمل شریعت ملے گی علوم و معارف کے دروازے اس پر کھول دئے جائیں گے ایمان و عمل و تقویٰ کی تمام شاخیں اس کی محنت اور قربانیوں سے سرسبز و شاداب ہونگے وہ کسے خاص قوم و نسب یا مخصوص ملک و اقلیم میں محصور نہ ہوگی بلکہ اسکا دائرہ عمل ساری عالم کو اور انسانی زندگی کی تمام شعبوں کو محیط ہوگا گویا اس کا وجود ہی اس لیے ہوگا کہ دوسروں کی غیر خواہی کرے اور جہاں تک ممکن ہو انہیں جنت کی دروازوں پر لا کر کھڑا کر دے (اخرت للناس) میں اسے طرف اشارہ ہے، آہ۔

﴿تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾ دا جملہ مستأنفہ دہ او تعلیل دے دما قبل دپارہ یا صفت دے دامۃ دپارہ خو پہ معنی دشرط او علت سرہ دے، ابن کثیر دحضرت قتادہ نہ نقل کریدی چہ قتادہ وائی چہ حضرت عمرؓ دحج پہ دوران کنبی دخلقو نہ «دعۃ» یعنی استراحت اوسستی ولیدلہ نو دا آیۃ ثی ولوستلو «کنتم خیرۃ اخرجت للناس» بیانی وفرمایل «من سرۃ ان یكون من هذه الامة فلیؤدشرط اللہ فیہا» یعنی خوک چہ دا غواری چہ ددی امت نہ شی اوددی فضیلت مستحق شی نو ہفہ دے ہفہ شرط پورہ کری چہ اللہ ﷻ شرط کری دے چہ تاءمرون بالمعروف وتنہون عن المنکر دے۔

قرطبی وائی : «مَذَّحْ هذه الامة ما قاموا ذالك - الخ» یعنی دا مدح ددی امت دہ ترخوچہ دوی قائم وی پدی عمل «فاذا ترکوا التعمیر وتواطوا علی المنکر زال عنهم اسم المدح ولحقهم اسم الذم وكان ذالك سببا لهلاكهم» یعنی کلہ چہ دا امت دا عمل پرپریدی نو دمذح پہ خائی بہ مستحق دذم شی او دا بہ سبب دہلاکت ددوی شی۔

﴿وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ﴾ مراد ایمان شرعی او ایمان کامل دې، دلته سوال واریږي چه ایمان خو دهرڅه نه مخکېنې دې نودلته ئی ولې ورستو ذکر کړو؟ : جواب دادې چه دلته ددې امت امتیازی شان، تمغه امتیاز، بیانول مقصود دی چه هغه عمل دعوت الی الله دې لکه په بل آیه کېنې ئی دیته د حضور ﷺ او د مؤمنانولار ویلې ده: «قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي اَدْعُوَالِيَ اللّٰهُ عَلٰی بَصِيْرَةٍ اَنَا مِنَ الْمُتَّبِعِيْنَ» او ایمان خومشترک وو په مابین ددې امت اونوروا متونو کېنې نو ددې وجه نه د دعوت الی الله ذکر مخکېنې و شو لیکن هرکله چه هیڅ عمل به غیر دایمان نه قبول نه وو نو ددې وجه نه ئی ورسره ذکر د ایمان ورستو وکړو، اوبل دا چه په تقدیم ذکرې کېنې په ایمان باندې اهتمام شان د دعوت الی الله ته اشاره ده، اوبله وجه داده چه دعوت الی الله ذریعه ده دپاره دایمان راوړلو او دپاره دترقی په ایمان او کیفیاتو د ایمان کېنې او دپاره دثبات اومحکم والی په ایمان باندې نو ددې وجه نه مقدم شو.

﴿وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْعِلْمِ﴾ دا ترغیب دې اهل کتابوته دایمان، اومراد دایمان نه ایمان شرعی دې پشان ددې امت چه مقارنوی د امر بالمعروف اونهی عن المنکر سره، یعنې که چرې دوی داسې ایمان راوړی نودوی به هم په خیرامه کېنې داخل شی.

﴿لَکَانَ خَيْرًا لَّهْم﴾ دخیرنه خیرفی نفسه مراد دې اومعنی تفضیلی نده مراد ځکه چه مفضل علیه کفر دې نو په هغې کېنې هیڅ خیرنشته دې نو دا معنی ئی نده چه دا به زیات غوره وو د کفر نه بلکه معنی ئی داده چه دا به ډیر غوره فی نفسه وو دوی دپاره اوکه معنی تفضیلی مراد شی نو بیا په مفضل علیه کېنې چه کفر دې خیریه په اعتبار د زعم ددوی سره دې او دا تهکماً ویلې شویدی، یا په اعتبار دمنافعو دنیویو سره دې لکه مشری، دولت، جاه اومال شو سره دهلاکت نه په آخرت کېنې.

﴿مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ﴾ داجمله مستأنفه ده دپاره دبیان دحال د اهل کتابوچه پدوی کېنې بعضې هغه دی چه ایمان ئی راوړې دې لکه عبدالله بن سلام ﷺ اودهغه ورور په یهودو کېنې اونجاشی اوعدی بن حاتم په عیسائیانو کېنې، لیکن اکثریت ددوی په کفر باندې کلک دی.

لَنْ يَضُرَّكُمْ	إِلَّا أَذًى ط	وَإِنْ يَضْرَبْكُمْ	يُؤَلِّمُكُمْ
------------------	----------------	---------------------	---------------

هېرې دوی تاسو ته ضرر نشي رسولې مگریده وېنا دخولې، اوکچرې دوی جنگ کوي تاسوسره نواوېه گرزوي

الْأَذْهَارُ ۝ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ ۝

تاسوته شاگانی، بیا ددوی خدمتد نشی کیدی

﴿کُنْ تَعْمُرُوکُمْ إِلَّا أَذَى﴾ دا ترغیب الی الجهاد دې او د «اذی» نه مراد لسانی بد او رد ویل دی.

﴿وَلَنْ يُقَاتِلُوکُمْ﴾ یعنې اول خو ددوی ستاسو مقابلې ته د راتلو جرات کولې نشی اوکه چرې راشی «یُولُوکُمْ الْأَذْهَارُ» نو بیا به شکست خوړلی پشی شا روان وی.

﴿ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ﴾ «ثم» د تعقیب ذکرې دپاره دې او دا مشروط ندې په «وان یقاتلوکم» سره یعنې ددوی ته به چرته غلبه اونصرت نصیب نه شی نه په قتال کښې اونه په بل وقت کښې.

صُرِيتْ عَلَيْهِمُ الدِّلَّةُ	اَيْنَمَا يُقْفَوُا	إِلَّا وَجَّهَلْ
وهلي شوېدې پدوی باندې مهر دذلت هرځانې چې ددوی اوموندلې شي، مگر داچې ددوی منگولې اولگوي په رسی		
مِّنَ اللّٰهِ وَجَّهَلْ مِّنَ النَّاسِ وَبَاءُوْهُ بِغَضَبٍ مِّنَ اللّٰهِ وَصُرِيتْ عَلَيْهِمُ السُّكْنَةُ		
دالله اوپه رسی دخلقو اوخته شوي دي ددوی په غضب دطرفه دالله نه، اومه رلگولې شوې دې پدوی باندې دخواری		
ذٰلِكَ يٰۤاٰهَمُّ كَانُوْا يَكْفُرُوْنَ بِآيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُوْنَ الْاَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ ذٰلِكَ		
دابه سبب ددې سره چې بېشکه وؤ ددوی کفرنې کولو په آیاتونودالله اوقتلول نې پیغمبران په ناحقه، دا په سبب ددې		
يٰۤاٰهَمُّ عَصَوُا وَ كَانُوْا يَعْتَدُوْنَ ۝		
چې ددوی نافرمانی کوله او وؤ ددوی دحدنه نې تجاوز کولو		

﴿صُرِيتْ عَلَيْهِمُ الدِّلَّةُ﴾ یعنې په یهودیانو خواری، ذلت مسلط کړې شويدي اوپه هرځان کښې ددوی جان اومال بې قدره اوغیرمحفوظ دې سوی ددوو صورتونو نه: اول داچې «إِلَّا وَجَّهَلْ مِّنَ اللّٰهِ» چه داسلامی حکومت ماتحت وی اوجزیه ورکوی، اودهوم داچې «وَجَّهَلْ مِّنَ النَّاسِ» د یو بل قوم معاهدشی او دهغوئ نصرت حاصل کړی او ددې ددو صورتونو نه علاوه ددوی ته هیڅ چین اوسکون نه نصیب کیږی، په موجوده دورکښې داسرائیلو حکومت د «وَجَّهَلْ مِّنَ النَّاسِ» مصداق دې چه دامریکې په تعاون اونصرت اومعاهدې سره قائم دې بلکه حقیقت دادې چه د اسرائیلو دحکومت وجود دمغرب دسیاست دانانو ذاتی مفاد نتیجه ده بل هیڅ ندی، او د «الْمُسْتَكْنَفَةِ» نه طبیعی مسکنت اوفقر مراد دې نو ددوی اگرکه مالدار وی

خو خپله مالدارۍ نه ښکاره کوی دوجه دبخل او حرص ددنیا نه، دغه شان آیت په سورت بقره کښې هم تیر شوې دې.

لَيْسُوا سَوَاءً ۖ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَابِلَةٌ يَتَّبِعُونَ آيَاتِ اللَّهِ أَنَاءَ اللَّيْلِ
نډې دوی ټول یو شان "بعضې داهل کتابو نه یو له ده کلکه په دین باندې، لولې دوی آیتونه د الله په اوقاتو دښه کښې
وَهُمْ يَسْجُدُونَ ۖ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ
اودوی سجده کوي. او ایمان راوړې دوی په الله اوپه ورځ دآخرت اوامر کوي په نهکۍ سره او منع کوي دبدی نه
وَيَسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ ۖ وَأُولَٰئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ ۝ وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ
اوجلنې کوي په نهک کارونو کښې، اودغه کسان دنهکانو نه دې اوهغه څه چې کوي دوی څه نهکې
فَلَنْ يُلْقَوْهُ ۖ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ۝
نورگزبه محروم نشي دثواب دهغې نه، او الله ښه علم لري په متقیانو باندې

«لَيْسُوا سَوَاءً» یعنې اهل کتاب ټول په قیادتو کښې برابرندی بلکه ښه صفاتو والايدوي کښې هم شته دې چه دهغې بیان دادې:

«مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَابِلَةٌ» دقائمة معنی مستقیمه ده یعنې په دین باندې کلک ولاړ، او یا یې معنی داده چه په ولاړ وی مونځ کوونکی.

«أَنَاءَ اللَّيْلِ» د دې نه د تهجد مونځ مراد دې.

«وَهُمْ يَسْجُدُونَ» دا حال دې دضمیر د «يتلون» نه او «يسجدون» په معنی د «يصلون» سره دې اوسجده په خپلې معنی سره مرادنه ده ځکه چه دسجده په حالت کښې تلاوت مشروع نډې، اومراد د «صلوة اناء الیل» نه دتهجدو مونځ دې یا دعشاء مونځ دې او تخصیص د «اناء اللیل»، وشو اگرکه دوی د ورځې هم مونځ کوی ځکه مونځ دښې یعنې تهجد ډیر فضیلت لری او دا علامه دصلحاؤ ده.

«يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ» دا د مؤمنینو اهل کتابو مزید مدح اوتعریف دې چه دوی په الله ﷻ اوپه ورځ دآخرت باندې تهیک تهیک دشریعت مصطفویه مطابق ایمان راوړی او دخپلو غلطو

عقائیدو لکه ابنیت دعیسی ﷺ او عزیز ﷺ نه تائب دی او دارنگه دآخرت دغلط تصور او عقیدې نه دستبردار دی چه دوی دشفاعت قهری قائل وو، ((وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ)) او بیا دا هم نه ده چه دوی صرف پخپله ایمان راوړې دې او عمل صالح کوی بلکه نور وخلقوته هم دایمان او دعمل صالح دعوت ورکوی او ((وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ)) دکفر او منکراتو نه ئی منع کوی.

«وَأَسْرِعُونَ» دیوبل نه په نیکی او اطاعت کښې مخکښې کیږی، دمسارعت او عجلت په مینځ کښې فرق دادې چه مسارعت دپته وائی چه اهم شې مقدم کړې شی په غیر اهم باندې او عجلت ددې په عکس دې نوددې وجه نه مسارعت صفت محمود دې او عجلت مذموم دې.

«وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ» یعنې موصوفین پدغه صفاتو سره د اعلی صالحینو نه دی او پدې کښې رد دې دقول دیهودو چه «ما آمن به الا شرارنا» دې.

«وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ» دخیرنه تمام نیک اعمال مراددی او خصوصاً مال خرچ کول دالله ﷻ د رضا دپاره او «یکفروه» دکفران نه مأخوذ دې، دثواب نه محروم کیدلو په معنی سره دې، مخکښې آیت کښې د اهل کتابو مدح بیان شوه په ایمان صحیح او اعمالو صالحو سره اولدته ددې خبرې ذکر دې چه د ایمان نه بعد به دوی داعمال صالحه د اجر نه محروم کولې نشی او د سابقه کفر او بد اعمال به په دوی اثر انداز نه وی.

«وَأَلَّهُ عِلْمُهُ بِالْمُؤْمِنِينَ» دمتقینو نه مراد یاعام دی او مذکور اهل کتاب پکښې داخل دی، یا ترینه مراد دغه مذکور اهل کتاب دی نو دا وضع داسم ظاهره په خائ ضمیر، نو پدې کښې دعلت بیان دې چه دغه مذکور مقام دتقرب دوی ته په تقوی سره حاصل شوی دې.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا	كُنْ تَقْفَى عَنْهُمْ	أَمْوَالُهُمْ	وَلَا أَوْلَادُهُمْ
بېشكه هغه كسان، چې كفرني كړېدې هرگز به دفع نه كړي ددوى نه مالونه ددوى اونه اولاد ددوى			
مِنَ اللَّهِ شَيْئًا ۖ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝ مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ			
دعذاب دالله نه هېڅ شيز، اودغه كسان اور والادى، دوى به په هغې كښې همېشه وي. مثال دهغه څيز چې خرچ كوي دوى			

فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حُرَّتٌ قَوْمٌ

پدې ژوند د دنیا کښې پشان د حال د سیلۍ دې چې په هغې کښې یخه گلی وې چې اور سیرې فصل دیو داسې قوم ته

ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكْتَهُمْ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ

چې ظلم نې کړې وي په ځانونو خپلو نو هلاک کړي هغې فصل لره، او ظلم نه دې کړې په دوی باندې الله لیکن دوی

أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٣٠﴾

پخپلو ځانونو باندې ظلم کولو

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ دا تخويف اخروی دې کفارو داهل کتابوته خواه که عوام وی

پدوی کښې یا خواص «احبار او رهبان» وی.

﴿كُلُّ تَفْنَى﴾ اغناء دفع د ضررته وائی او استعمال ئی په هغه شئ کښې کیږی که چرې د نه

وی نو ضرر واقع کیږی. او دارنگه اغناء په معنی «اجزاء» اونفع رسولوسره راځی،

کفارو فخر کولو په مالونو اولادونو سره لکه ویل به یی چه : ((نحن اکثرا موالاً واولاداً وما نحن

بمعذبين)) نو دلته ددې نفی وشوه، یا د اموالونه هغه اموال مراد دی چه دوی خرچ کول، اتباعو

او مریدانو به خپلو پیروانو ته مالونه نذرانې ددې دپاره ورکولې چه دوی به مونږ د قیامت په

ورځ د عذاب نه بچ کوی، او دارنگه پیران اوسجاده نشین د اولیاؤ د مزاراتو د جوړولو دپاره

او مزاراتو ته راتلونکو دپاره لنگر خانې وغیره جوړولو دپاره خرچونه کوی، اوتوقع لری چه

پدې سره به مونږ د عذاب الهی نه بچ شو او درجات عالیه به راته حاصل شی، نو پدې آیت

کښې ددې رد دې، یعنې مال خرچ کول اونورا اعمال صالحه په آخرت کښې مفید او نافع کیدل

په ایمان خالص او توحید باندې موقوف دی، او دوی په کفارو شرک کښې ډوب دی نو دوی ته

اتفاق یعنې مال خرچ کول، خیراتونه، صدقې کول نفع نه ورکوی، بلکه دوی اصحاب النار

یعنی ملازم د نار سره دی، او په نار کښې به همیشه وی.

﴿مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ﴾ ددنیوی مفاداتو دپاره خرچ کول مراد دی، یا هغه صدقات چه سره

د شرک او کفر نه وی. پدې آیت کښې جواب د سوال مقدردې او هغه دا چه په اتفاق سره خو

عذاب الهی دفع کیږی، نو دوی ته ولې نفع نه رسوی او عذاب ترینه ولی نه دفع کوی. جواب

دادې چه ددوی اتفاق او دارنگه نور اعمال صالحه د شرک او د کفر په وجه سره بریاد شوی دی

او ددې مثال دادې چه د کافرانو، ظالمانو سرسبز اوشاداب فصل اوباغ وی، دپته سخته

یخنی، گلن، واوره، ورسی او هلاک او بریادشی او غلې میوې ترینه پیدا نه شی نو دغه شان ددوئ په نفقاتو اونورو اعمالو باندې دکفراو دشرک مهلك باد الوتې دې نو بریاد شویدی او ((جَوْر)) په معنی د (برد شدید) سره منقول دې دحضرت ابن عباس رضی الله عنه نه .

﴿حَرِّثَ قَوْمٌ ظَلَمُوا﴾ «ظلموا» نه مراد كفرو دې او تشبیه نى د كفارو د فصل سره ځكه وركړه چه دمؤمن فصل چه هلاك شى يا بل څه نقصان نى په دنيا كښې وشى اودې په هغې صبر وكړى نويه آخرت كښې ورته اجر وركولې شى اوپه دنيا كښې ورته هم كله بدله وركولې شى. نودا دمؤمن دپاره ابتلاء وى او دكفارو دپاره عذاب وى، نو هغو ته هيڅ اجر او بدله نه ملاوېږي، نوضائع او بریاد شى اومؤمن ته اجر او بدله ملاوېږي نو دهغه فصل اومال وغيره نه بریادېږي.

﴿وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ﴾ يعنې ددوئ صدقات اونفقات مردودكيدل ددوئ دخپل ظلم كفراو شرك نتيجه ده او الله ﷻ پدوئ ظلم ندې كړې چه په غير دجرم نه نى ورله عملونه مردود كړيدى .

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً قَرِينَ دُونَكُمْ لَا يَأْكُلُوا	اې ايمان والو ! مه نيسئ دوست رازدار هيڅوك ماسوا د ستاسوايمان والونه، هغوى كمې نه كوي ستاسو
خَبَالًا ط وَذُؤًا مَّا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَهِهِمْ	په نقصان كښې، خونيو هغه څه چې تاسوله تكليف دركوي، په تحقيق سره ښكاره شوېده كينه دخلود هغوى نه
وَمَا تُغْنِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ ط قَدْ يَبَيَّنَا لَكُمْ الْأَلْبَابُ	او هغه چې پټ ساتي سينې دهغوى د پريزيات دي، په تحقيق سره بيان كړېدي مونږ تاسوته نيسي ((دښمنى دهغوى))
إِنْ كُنْتُمْ تَقُولُونَ هَآكُنْتُمْ ۖ أَوْلَاءُ يُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ	كه يئ تاسو عقل لرئ . خبردار تاسواې مومنانو مينهلاخيرخواهي كوى ددوئ سره اودوئ مينه نكوي تاسوسره
وَكُومُؤُونَ بِالْكِتَابِ ط وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا	او ايمان لرئ تاسوپه كتابونو تولىواندي، اوهركله چې دوى تاسوسره مخامخ شي دوى وائ مونږ ايمان راوړې دي
وَإِذَا خَلَوْا عَنَّا ط عَلَيْنَا الْآثَامُ	اوهركله چې دوى يوازې شي چكونه لكوي ستاسود ترقى په وجه په سروندوگوتو خپلوياندي

مِنَ الْفَيْضِ ط	قُلْ	مُؤْتُوا	بِفَيْضِكُمْ	إِنَّ اللَّهَ	عَلِيمٌ
دوچې د دېرې غصې نه تاسوته، ته اووايه چې مړه شی په غصه خپلې سره، بېشکه الله خبردې په هغه خبرو					
يَذَاتِ الصُّدُورِ ۝	إِنْ تَمْسِكُمْ	حَسَنَةً	تَسُوهُمْ	وَإِنْ تُصِبْكُمْ	سَيِّئَةٌ
چې په سينو کېنې دې. کچرې اورسېرې تاسوته بڼه حالت خفه کوي دوی لره. اوکچرې اورسېرې تاسوته بدحالت					
يَقْرَحُوا	يَهَا	وَإِنْ تَصِرُوا	وَتَقُوا	لَا يَضُرَّكُمْ	كَيْدُهُمْ
خوشحالی کوي په هغې سره، اوکچرې صبراوکړو تاسو، او تقوی مواکړه ضرر په درنکړي تاسو مکرونه ددوی					
شَيْئًا ط إِنَّ اللَّهَ يَهَا يَعْمَلُونَ فُيْطُ					
هیڅ ضرر، بېشکه الله په هغه عملونو چې دوی ئې کوي احاطه کوونکې دې					

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا﴾ دا زجر دې مؤمنانوته او دا د ماقبل نه ترقی ده چه امر بالمعروف او نهی عن المنکر کوئ او دغیر مسلمینوسره پوښیده اوپخه دوستی مه ساتئ او هغوی په خپلو خاصو امورو کېنې مه شریکوئ ((طائفة)) رازدار دوست ته وائی یعنې داسې دوست چه دهغه په مخکېنې سرې هر قسم ذاتی راز بیانولې شی، داسلام نه مخکېنې د انصارو دبعضې قبیلو سره دیهودیانو دوستی او تعلقات وو اوهرکله چه نبی ﷺ مدینی ته هجرت وکړو او مدینه داسلام مرکز شو او د مسلمانانو ترقی شروع شوه نویهودیانو حسد شروع کړو او د دوستی او تعلقاتو نه ئې غلطې فاندې اخستل شروع کړل، نو په ظاهر کېنې ئې دمسلمانانو سره لویه دوستی ساتله اوپټ په زړه کېنې یی ورسره سخته دشمنی اوعداوت ساتلو، او دمسلمانانو پټ پټ رازونه به ئې معلومول او کفاروته به ئې رسول اوپه هره طریقه سره به ئې دنقصان درسولو کوشش کولو، پدې باره کېنې دا آیاتونه نازل شول.

﴿لَا يَأْلُوَنَكُمْ حَبَالًا﴾ دا وجوه ذکر کړې دماقبل حکم دپاره «لایاء لون» د «لو» نه مأخوذ دې «لو» تقصیر او کوتاهی ته وائی او «خبال» فساد او شرارت ته وائی اوکله فساد العقل اوجنون ته هم ویلې شی «لایالون» فعل لازمی دې او «کم» او «خبالاً» منصوب دی په نزاع دخافض سره «ای لکم فی الحبال» یعنې دوی تقصیراو کمی نکوی ستاسې په فساد او شرارت کېنې، اوکله دا فعل متضمن شی معنی دمنع لره نو متعدی کړې مفعولینو ته لکه

منع چه کله کله دوه مفعولوته متعدی کیږی لکه «منعه حقّه» «ای لایمعوکم لفساد» دوی نه منع کوی ستاسې نه خپل فساد او شرارت.

﴿وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ﴾ دا دویمه وجه ده او مامصدر به ده یا موصوله ده یعنی خوښوی او غوږی ستاسې تکلیف یا هغه شې چې تاسو ته تکلیف رسوی.

﴿قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ﴾ یعنی دوی خو دخپل بغض او عداوت پټ ساتلو کوشش کوی خو کله به اختیاره ددوی دخولو نه د بغض خبرې راوځي ﴿وَمَا تُحِبُّ صُدُورُهُمْ أَكْثَرُ﴾ او په زړونو کېنې چې کوم بغض او حسد ساتی نوهغه ډیر زیات دي ﴿لَكُمْ الْأَنْبَاءُ﴾ مراد ددینه دلیلو نه اوعلامات ددشمنی دهغوی دی

﴿هَتَانِتمْ أَوْلَاءُ غِیْبُوهم﴾ دا بله وجه ده دپاره دحکم سابق یعنی تاسو خو ددوی سره محبت کوئ اود دوی خیر خواهی کوئ لیکن دوی ستاسو سره قلبی محبت نه کوی اوستاسو خیر خواهی نه کوی، اوپه دې جمله کېنې دترکیب په لحاظ سره ډیر احتمالات دي: (۱) «ها» دتنبیه دپاره ده «انتم» مبتداه او «غیْبُوهم» یې خبردې او «اولاء» منادی ده په حذف دحرف نداء سره «ای یا هؤلأء» (۲) «ها انتم» مبتداء «اولاء» خبردې، یعنی خبردار تاسو دغه ئی اوددینه مقصود تعریف د حال د مخاطب، مخاطب ته ندې ځکه چې په دې کېنې څه فائده نشته دې، بلکه مقصود ددې نه استغراب دمضمون د وقوع دفعل دې دمخاطب ته اوددې وجه نه داسې جملې نه ورستو بله داسې جمله راتلل ضروری دی چې هغه بیان دحال مستغربه وکړی لکه پدې مقام کېنې د ﴿هَتَانِتمْ أَوْلَاءُ﴾ جملې بیان دادې: ﴿غِیْبُوهم وَلَا تُحِبُّوَنَکُمْ﴾ نو دا جمله مبینة ده دماقبل دپاره (۳) «هاتنتم» مبتداء اوله ده «اولاء» مبتداء ثانی ده «غیْبُوهم» خبر دمبتداء ثانی دې او دا جمله خبر دمبتداء اولې دې، ددې نه علاوه نور تراکیب هم دي.

﴿وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ﴾ دا عطف دې په تحبونهم باندې اومقابل ئی چې «وهم لایؤمنون» دې هغه مقدر دې په قرینه دمعطوف علیه سره، اومراد دکتبا نه جنس دې چې شامل دې ټولو کتابونو لره، یعنی تاسو ددوی سره محبت ساتئ اوپه ټولو کتابونو چې تورات، انجیل، زبور، قرآن دی ایمان لرئ او دوی ستاسو سره محبت نه ساتی اوستاسو په کتاب باندې دضد دوجه نه ایمان نه راوړی یا مراد دادې چې دوی په هیڅ کتاب ایمان نه لری ځکه چې ددوی ایمان په خپل کتاب باندې په منزله د نه ایمان دې.

﴿وَإِذَا لَقَوُكُمْ﴾ دا بله وجه ده دپاره دحکم سابق یعنی هرکله چه دوی ستاسوسره ملاوژی نو ﴿ءَامَنَّا﴾ وائی نفاقاً اوچه کله دیوبل سره یو خائ شی نو بیا دا کارکوی چه ﴿عَصُوا﴾ یعنی چکونه لگوی په سرونودگوتوخیلو ﴿عَلَيْكُمْ﴾ «ای لاجلکم»، دوجه ستاسی نه یعنی ستاسی دترقی او خوشحالی په وجه ﴿مِنَ الْغَيْظِ﴾ دوجه دغصی نه، «عض الانامل» دپته وائی چه چاته ئی دحسد دوجه نه دیره غصه وی اودغصی په نافذکولو قادر نه وی نو دغصی دوجه نه اول په خوله کنبی گوته کیدی بیا چه ئی غصه دیره شی په هغه باندې غابونه کلک کری نو په خان باندې چک لگوی، دا عادت دهغه حاسد دې چه عاجزوی دضرر رسولونه، نودلته مقصود اشاره کول دی حال ددوی ته اودا مقصود نه دی چه بالفعل عض الانامل دې، ځکه دا ضروری نده ﴿قُلْ﴾ ووايه په ژبه سره یا په زړه کنبی: ﴿مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ﴾ دا بد دعاء ده، یعنی ستاسو غیظ او غصه دې همیشه وی په سبب دترقی اودقوة داسلام سره، یا اخبار دې ددینه چه دوی نشی موندلې مراد خپل بلکه اسلام به په قوه اوترقی کنبی وی اودوی به مړه شی.

﴿إِنْ تَمَسَّكْتُمْ حَسَنَةً﴾ دا بله وجه ده یعنی ددوی دضداو حسد دا حال دې چه کله تاسوته خوشحالی فتح، غنیمت، حاصل شی نودوی پرې خفه شی اوکه چرې تاسوته څه مصیبت اوتکلیف ورسیرې نودوی خوشحاله شی.

﴿وَأَنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا﴾ په جهاد کنبی دکامیابی او ددشمنانو دمکراو ضررنه په امن کیدلو دپاره ددو شرطونو بیان دې چه یو صبر دې او بل تقوی ده.

حضرت الشیخ رحمه الله فرمائی چه داد نهایت اختصار سره ددو زرينواصولو بیان دې یو صبر واستقلال، او دویم تقوی او خوف خدا اودا دوه صفتونه چه په مؤمنانو کنبی راشی نو دالله تعالی معیت اونصرت ورسره شی.

وَإِذْ غَدَوْتُ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ
اوکوم وخت چې سحر وخت اوتلې نه دکورخپل نه کینول دې ^۱ مومنان دجنگ په ځایونو مروجوباندې، اوالله هرڅه آوري
عَلَيْهِمْ ۖ إِذْ هَبَّتْ طَائِفَتَيْنِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا ۖ وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ
علیم دې په هرڅه. کله چې قصد اوکړو ددو دلو ستاسونه چې کمزوري بزدلي ښکاره کړي، اوالله مددگار ددوی وو

وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٣٠﴾

اوخاص په الله باندې دې توکوي مومنان

«وَإِذْ عَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ» پدې آيت کښې دجنگ اُحد واقعي ته اشاره ده او دمخکنو دوو شرطونو او اصولونومونه ده چه په جنگ احد کښې ستاسو دبعضي ملگرونه په صبرکښې کوتاهې وشوه. او دحضور ﷺ دحکم خلاف ورزی د اجتهادی غلطی په وجه سره وشوه نوددې وجه نه فتح په شکست سره بدله شوه، او دارنگه پدې کښې جواب وشو اجمالاً د دریم سوال نه په رسالت باندې لکه مخکښې تیرشو او تفصیلی جواب ورستورازی، د «عَدَوْتَ» معنی ده په وخت دسحر کښې وتل. «مِنْ أَهْلِكَ» دلته ذکر د «اهلک» وشوپه دې سره اشاره ده دپته چه داهل اوعیال محبت او تعلق، مانع دجهاد نه او دتعمیل حکم دپاره نه وو. «تَبَوُّؤُا الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ» یعنې مومنان دې په مناسبو مقاماتو دقتال دپاره (مورچو) باندې کینول، اوتعینات دې کول.

دجنگ احدمختصره قصه

رمضان مبارک . سنه ۲ هـ جنگ بد رؤشوجه په هغې کښې مشرکینو دمکې ته انتتهانی ذلت اورسوا کن شکست ملاؤشو اویا ۷۰ سرداران ئی قتل شو، اویا ۷۰ قید شو چه داپه کفارو باندې دعذاب اول ضرب وو چه پدې سره دکفر ملا ماته شوه ددې وجه نه دتولو کفار قریشو د انتقام ډیره جذبه وه اوخصوصاً دهغه کسانو چه اقارب ئی په بدرکښې قتل شوی وو نو دوی مشوره وکړه چه هغه مال چه تجارتی قافلې دشام نه د ابوسفیان په سرکردگي کښې راوړې وو 'اوپه مکه کښې په دارالندوه کښې محفوظ وو دهغې اصل رأس المال دې مالکانوته ورکړې شی اوددې منافع چه مقدارئې پنځوس زره «۵۰۰۰۰» دیناردی نوپه هغې باندې دې جنگی سامان واخستې شی او دمسلمانانوسره دې قتال وکړې شی او دمقتولینو دبدر بدله دې واخستې شی، نو پدې خبره باندې ټول متفق شو اوپه سنه ۳ هـ کښې ئی لښکر تیارکړو چه تعداد ئی درې زره «۳۰۰۰» کسان وو، او اوه سوه «۷۰۰» زغرې وې او دوه سوه «۲۰۰» جنگی آسونه وو، اوټولوسره اسلحه وه او زنانه هم ورسره وې چه هغوی دمقتولیه مرثیې ویلې او نارینهؤ ته ئی دجوش راوستلو دپاره اشعارویل :

إِنْ تَقْبَلُوا تُعَاقِبُوا
وَتَفْرِشَ النَّمَارِقَ
أَوْ تَدْبِرُوا يُفَارِقُوا
فِرَاقٌ وَامْسِقْ

يعني که تاسو مقابلې ته کله شئ او فتح حاصله کړئ نوموړې به ستاسو سره معانقې وکړو (غاره به درکړو)، او که تاسو پشی شاه روان شوئ او مقابلې مو ونکړه نو موږ به تاسو نه جدا شوپه بالکل جدا کیدو سره.

نو دا مسلح فوج اُحده ته راوړسید نو نبی ﷺ د صحابو نه مشوره واخسته او د حضور ﷺ خپله رایه دا وه چه د مدینې نه بهر نه خو او په مدینه کښې اوسیږو او د دشمن مقابلې کزو او دا آسانه ده او پدې موقعه باندې درئیس المنافقین عبدالله بن ابی بن سلول نه ئی هم دا مشوره واخسته چه دې پخوانې تجربه کاروو او په ظاهر کښې د مسلمانانو سره شامل وو نو دده هم دا مشوره وه چه د مدینې نه بهر نه خو، ځکه چه زموږ دا تجربه شوې ده چه کله موږ د مدینې نه بهر شوی نه یو نو موږ فتح موندلې ده او چه د مدینې نه وتلی یو نو موږ شکست موندلې دې لیکن د اکثر صحابو او خصوصاً دهغه حضراتو چه په جنگ بدر کښې نه وو شریک شوی. نو ددوئ رایه دا وه چه د دشمن د مقابلې دپاره بهر وتل مناسب دی دپاره ددې چه دشمن په موږ باندې د کمزورئ اوبزدلی گمان ونه کړی او پدې باندې یی اصرار کولو نو نبی ﷺ هم ددې عزم وکړو.

دا د جمعې ورځ وه د جمعې دمونځ نه چه فارغ شو نو وعظ ئی وکړو او د جهاد او د قتال ترغیب ئی ورکړو او د تیاری حکم ئی وکړو او پخپله ئی کورته تشریف یوړه بعد د نماز د عصر نه، او تیاری ئی وکړو او مسلح شو. نو سعید بن معاذ ؓ او اسید بن حضیر ؓ خلقوته وویل چه تاسو نبی ﷺ د مدینې نه بهر ته په وتلو مجبور کړو خو دا مناسب نه دی. نواصحاب پدې خپله مشوره باندې نادم شو نو چه نبی ﷺ دکورنه بهر تشریف راوړلو نو صحابو عرض وکړو یا رسول الله: زموږ نه غلطی وشوه او تاسو په خپله رایه باندې عمل وکړئ.

نو نبی ﷺ او فرمایل چه داسې نشی کیدې چه نبی د الله په لار کښې د جهاد دپاره هتیار او اسلحه واخلي «مسلح» شی او بیادې دشمن سره د فیصلې او جنگ کولو نه په غیر اسلحه کیدی. غرض دا چه نبی ﷺ په ورځ د جمعې ۱۱ شوال سنه ۳ هـ کښې د یوزر (۱۰۰۰) لښکر سره روان شو او کله چه اُحد ته قریب مقام «شوط» ته ورسیده نو رئیس المنافقین عبدالله بن ابی د درې سوه (۳۰۰) کسانو سره واپس شو، لکه چه ددې ذکر پدې ورسته آیت کښې دې

﴿إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ﴾ اوبیا چه نبی ﷺ مقام شیخین ته ورسیدو نو کم عمر بچی ئی واپس

کړل او بیاني د شپې په آخری حصه کښې سفر وکړو چه اُحد ته ورسید نو د سحر مونځی نی وکړو او بیاني د قتال تیارې وکړو اوصف بندی نی وکړه اوتعینات نی وکړل، اوپنځوس (۵۰) کسان نی د عبدالله بن جبیر ؓ په امارت کښې د جیل اُحد نه ورستو د یوې غونډې په سر هغه ځانی کښې په مورچه کښې کینول چه دهغې طرف نه د مشرکینو د راتلو خطر وه اودا حکم نی ورته وکړو چه تاسو ددې ځای نه مه لرې کیږئ، مونږ غالب شو اوکه مغلوب شو خوتاسو په خپل ځای باندې قائم اوسېئ، اونبی ؑ صف بندی وکړه اوچنده نی مصعب بن عمیر ؓ ته ورکړه اوخپله توره نی حضرت ابو دجانه ؓ ته ورکړه، اوچه جنگ شروع شونو په اول کښې فتح وشوه اودکفارونه «(۲۲)» کسان مړه شول او باقی په تیښته روان شو، دحضرت براء ؓ نه په روایت کښې دی چه «(للمالقیانهم هربواحقی رعیث النساء یشذذن فی الجبل رفعن عن سوقهن قدبدت خلا غلهن)» یعنی کفار په مندو روان شو حتی چه هغه ښځې چه ددې دپاره راغلې وې چه سندري وه وائی اوکه څوک دجنگ نه تښتی چه هغه ته پیغورورکړی نودوئ نه هرڅه هیرشو او په غرکښې نی په بره منډې وهلې اوپینځی نی اوچتې کړې وې اویانزیږونه نی ښکاریدل، نو بیا هغه کسان چه دعبدالله بن جبیر ؓ په امارت کښې په مورچه کښې ناست وو نوهغوی چه داحالت ولیده نووې ویل چه مونږهم میدان جنگ ته څوچه دکفارونه مال غنیمت واخلو نو امیر منع کړل، لیکن هغوی وویل چه جنگ ختم شویډې اودلته کیناستل بی فاندې دی.

اونبی ؑ چه مونږمنع کړی وو نو دجنگ پورې نی منع کړې وو، نو امیر دلس کسانوسره په مورچه کښې پاتې شو اوباقي کسان راکوز شول، نو دشا دطرفه خالدبن ولیدچه په دغه وخت کښې مشرف په ایمان سره نه وو اودکفارو جرنیل وو، راغې دخپل «(۲۵۰)» فوجی دستې سره او دا لس کسان نی شهیدان کړل او دمشرکانو دحملې په وجه دمسلمانانو صفونه درهم برهم شول، او بد حواس شول حتی چه په یویل نی توري چلول شروع کړل، او دحذیفه ؓ پلارحضرت یمان ؓ دمسلمانانو دلاسه شهیدشو اوکفار اومشرکین نبی ؑ ته نزدې شول اومصعب بن عمیر ؓ ډیره سخته مقابله وکړه آخرشهیدشو چونکه دده صورت دنبی ؑ دصورت مبارک سره مشابه وو نوعبدالله بن قیمة بدبخت ، چه دې نی شهیدکړې وو اعلان نی وکړو چه ما محمد «صلی الله علیه وسلم» شهیدکړو او، دې خبرپه مسلمانانوکښې نوره پریشانی پیداکړه اوخپل پردې نی نه پیژندل، او یمان ؓ نی پخپله شهیدکړو، اوپدې وقت کښې دنبی ؑ سره صرف لس «(۱۰۰)» یا دولس «(۱۲۲)» کسان پاتې وو

چه په هغوی کښې حضرت ابوبکر رضی الله عنه، حضرت عمر رضی الله عنه، حضرت علی رضی الله عنه حضرت طلحه رضی الله عنه وغیره حضرات وو، او باقی حضرات یو طرف ته او بل طرف ته منتشر شوی وو، او پدې حالت کښې کعب بن مالک رضی الله عنه وائی چه زما نظر په رسول الله صلی الله علیه و آله ولگیده نو ما وپیژنده چه دا رسول الله صلی الله علیه و آله دې نو په زوره مې آواز وکړو چه اې مسلمانانو! تاسوته دې بشارت وی چه رسول الله ژوندې موجود دې، نوصحابو چه دا آواز واوړیده نو د هر طرف نه را جمع شول او رسول الله یوموتې شکی کفاروته وه ویشتلې او په دوئی رعب راغې اومیدان ئی پریښودلو، اوتښتیدل

فایده: حضرت ابو دجانه رضی الله عنه خپل جسم دحضور صلی الله علیه و آله دپاره ډال گرځولې وو او دکفارو دطرفه به چه کوم غشې راته نو د نبی صلی الله علیه و آله د جسد اطهر حفاظت به ئی په خپل جسم اوسینې سره کولو، نوغشې به دده په جسم اوسینه کښې لگیده، اوحضرت طلحه رضی الله عنه خپل لاس دحضور صلی الله علیه و آله دپاره ډال گرځولې وو نو دکفارو دتورو گذاربه دده په لاس لگیده، لاس ئی شل شوې وو لیکن کټ شوې اوپرې شوې نه وو ځکه چه دا ډال وو دحضور صلی الله علیه و آله دپاره، دغه شان نورو صحابو دجان نثاری، اوقربانیدلو داسې نمونه ښکاره کړیده چه کائناتوکښې دهغې نظیرنشته ((فرضی الله عنهم وارضاهم وجزاهم الله خیر الجزاء))

﴿إِذْ هَمَّتْ طَّائِفَتَانِ﴾ دا بدل دې د «واذعدوت» نه او د «طائفتان» نه مراد بنوسلمه او بنوحارثه دی او «هم» کلکې اوپخې ارادې ته هم ویلې شی، او وسوسې اوخیال ته هم ویلې شی دلته ترینه وسوسه او کمزورې اراده یعنی خیال مراد دې او دا گناه نه دې او دارنگه دا خیال دضعف ایمان په وجه سره نه وو، بلکه دقلت تعداد او دقلت دسامان اومادی کمزورئ په وجه سره وو.

﴿أَنْ تَفْشَلَا﴾ فشل بُزْدلی ته وائی، حضرت جابر رضی الله عنه فرمائی چه دا آیت زمونږ په باره کښې نازل شوې دې، اومونږ دا نه غواړو چه دا آیت دې نه وې نازل شوې، اگرکه پدې کښې زمونږ کمزوری اوپه مونږ باندې عتاب بیان شویدې ځکه چه الله تعالی فرمائی ﴿وَاللَّهُ وَلِيُّنَا﴾ او پدې کښې زمونږ عظمت اوشرافت بیان شویدې. ﴿وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾ یعنې توکل او اعتماد صرف دالله تعالی په ذات پکار دې په اسبابونه دې پکار، د توکل معنی علامه ابن قیم داسې کوی چه: نزاع د اسبابو دقلب نه، نه دقالب نه.

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرِ كُنُيٍّ وَأَنْتُمْ لَا تَشْكُرُونَ ۝
او خامخابه تحقيق، سره مددكړېدې تاسوسره الله په بدر كښې احوال داچې تاسو له او كمزوري وئ
فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُشْكُرُونَ ۝
نووږه كوئ، د الله نه ددې دپاره چې تاسو شكر او كړئ

﴿وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرِ﴾ دا دويمه نمونه ده دهغه دوو شرطونو او د اصولو دپاره.

﴿وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ﴾ دا جمع د ذليل ده په معنى د كمزورى سره يعنى تاسو د تعداد او سامان په اعتبار سره كمزورى وئ خكه چه تعداد ئ «(۳۱۳)» ؤو او سامان ورسره دوه آسونه ، «(۷۰۰)» اويا اوبان او اته «(۸)» توري وې، ليكن ددې با وجود دوى د صبر او تقوى كمال مظاهره وكړه او په صبر او تقوى باندې كلك ؤو، نواله ﷺ ورسره غيبي امداد وكړو.

﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُشْكُرُونَ﴾ يعنې تقوى كوئ نو فتح به حاصليرى او په فتح باندې تاسو شكر كوئ ، يا دا معنى ده چه په تقوى سره عادت د شكر گذارى جوړيږي.

إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُبَدِّلَكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ
كله چې اوونيل تامو منانونه آيا كافي نه ده تاسولره، داچې امداد او كړي تاسوسره رب ستاسوپه درې زره ملائكو سره
مُنْزِلِينَ ۝ بَلَىٰ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُم مِّنْ فَوْرِهِمْ
چې راكوږي كړې شوې به وي . بلكه كچرې صبر او كړو تاسو او تقوي مواو كړه اوراشي دوى تاسوته په دې جوش خپل سره "
هَذَا يُبَدِّلُكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ ۝
نو امداد به وكړى ستاسوسره رب ستاسو په پنځه زره فريستوسره چې نښې به ئې لگولې وې د جنگ (وردي
وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلَظْمَةً لَّيْسَ لَكُم مِّنْهُ شَيْءٌ ۚ وَمَا
اوندي گرځولې الله دا نزول د ملائكو بگر زېري تاسولره او دپاره ددې چې كلك شي زړونه ستاسو دې سره . اوندې
النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ۝
مدد بگر خاص د طرفه د الله نه دې چې زور او حكمتونو والا دې

۱ - د دواړو شرطونو دويمه نمونه.

۲ - دويمه ترجمه: په دې دم كښې.

﴿إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ «اذ» ظرف د «نصرکم» سره متعلق دې او د درې زره «۳۰۰۰» او پنځه زره «۵۰۰۰» فرشتو نازلیدل دبدر سره متعلق دی، په جنگ بدر کښې بالفعل د مشرکینو تعداد یوزر «۱۰۰۰» ؤو نو صرف یوزر فرشتې نازلې شوې چه په میدان جنگ کښې د مؤمنانو سره اوږه په اوږه جنگیدلې لکه په سورة انفال کښې دی ﴿أَتَىٰ مُعِزُّكُمْ بِالْفِئَاءِ مِنَ الْمَلْئِكَةِ﴾ لیکن بیا کافرانو دا افواه خوره کړه چه کرزین جابر محاربی مونږ ته ددو زرو فوج امداد رالیرې نو پدغه وخت کښې الله ﷻ د درې زره فرشتو د رالیرلو وعده وکړه چه مسلمانان مطمئن او ثابت قدم شی، ددینه ورستو بیادا اطلاع راغله چه کرزین جابر مشرکینو ته نور امداد رالیرې، نوالله ﷻ د مزید پنځه زره «۵۰۰۰» فرشتو نازلولو وعده وکړه لیکن کرزته چه کله د مشرکینو دشکست خبر ملاؤشو نو هغه د امداد لیرلو اراده ترک کړه، نوالله ﷻ هم پنځه زره ملائک راؤنه لیرلې «بلی» دا اثبات دهغه نفی دې چه په ﴿أَلَن يَكْفِيكُمْ﴾ کښې وه

﴿إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا﴾ پدې کښې اشاره ده دیته چه د صبر او تقوی په دوام سره په امداد الهی کښې ترقی کیږی ﴿وَيَأْتِيَكُم مِّنْ قُوْرِهِم﴾ «فور» په اصل کښې د دیگ و غیره سخت جوش ته وائی لکه «فارت القد» او مستعملیزې په معنی د سرعت (تادی کول) سره او په معنی د غضب او غصې سره او مراد ترینه دلته قوت ښکاره کول دی.

﴿مُسَوِّمِينَ﴾ د تسویم نه مشتق دې اظهار د علامې ته تسویم وائی یعنی ددغه فرشتو خاص نشان (فوجی وردی) ؤو، په بعضې روایاتو کښې دی چه زیرې پگړی یی وې او شملې نئ شا طرف ته وې او په بعضې روایاتو کښې دی چه سپینې پگړی یی وې، او په یو ضعیف روایت کښې دی چه تورې پگړی یی وې، او د ملائکوپه نزول کښې درې قوله دی: یو دا چه زر فرشتې راغلې وې او درې زره او پنځه زره نه وې راغلې ځکه چه څه ضرورت ورته نه ؤو، دویم دا چه درې زره راغلې وې او پنځه زره نوې راغلې، دویم قول دادې چه اول زر فرشتې راغلې وې بیا درې زره او بیا پنځه زره راغلې وې.

﴿وَمَا جَعَلَهُ آلَهُ﴾ ضمیر د غائب راجع دې نزول د ملائکوته ﴿إِلَّا بُقْرَى﴾ بشری هغه خوشحالی ته وائی چه په ظاهر بدن باندې دهغې اثر ښکاره شی، او اطمینان صرف د زړه خوشحالی ته وائی، مقصود دادې چه نزول د فرشتو صرف ستاسو د تسلی او خوشحالولو دپاره دې، اونصرت او فتح صرف دالله ﷻ د طرفه ده او دهغه په حکم سره ده او په اسبابو سره نه ده بلکه دا اسباب صرف د انسان د تسلی دپاره وی، انسان دانس نه مشتق دې نو په اسبابو

سره نی تسلی راخی اوالله ﷻ نه فتح ورکولو کښې داسبابو، فرشتو وغیره محتاج ندې یا دا مطلب دې چه دومره ډیرې فرشتې رالیږل ستاسو داعزاز اوتسلی دپاره دی اود نصرت دپاره خو یوه فرشته هم کافی وه، ځکه چه دحضرت جبرئیل ﷺ شپږ سوه (۶۰۰) وزرې دی او دیو وزر په څوکه نی پوره صوبه د قوم لوط ﷻ تباہ کړې وه اویو فرشتې ته هم ضرورت نشته بلکه چه الله ﷻ زمکې ته حکم کړې وې نوپناه کړې به نی څو.

لَيَقْطَعَنَّ طَرَفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْتُمُهُمْ فَيَنْقَلِبُوا ظَآئِرِينَ ۝ لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ ۚ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَلَهُمْ ظَلُمُونَ ۝
دپاره ددې چې هلاک کړي یوډله دکافرانو، یا به ذلیل کړي دوی نوپس به شي نامراد. نشته دې تالره دکارد دوی نه مېخ اختیار یا به مهرباني اوکړي الله پدوی باندې یا به عذاب ورکړي دوی ته ځکه چې بهشکه دوی ظالمان دي
وَاللَّهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ يَعْلَمُ مَا تَدْعُو ۚ
اواخص به اختیارالله کښې دی هغه څه چې به آسمانونو کښې دی اوهغه څه چې به زمکه کښې دي، بخښنه کړي
لَیْنُ شَآءَ وَیُعَذِّبُ مَنْ شَآءَ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِیْمٌ ۝
جانته چې اوغواړي اوعذاب ورکوي چاته چې اوغواړي، اوالله بخښونکې رحم کوونکې دي

﴿لَيَقْطَعَنَّ طَرَفًا﴾ دامتعلق دې د ﴿وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ﴾ سره اوقطع په معنی دهلاک

سره ده، اوطرفاً په معنی دطائفه اوجماعت سره دې ﴿أَوْ يَكْتُمُهُمْ﴾ کلمه د او دتقسیم دپاره ده یعنی څه کسان نی هلاک کړل اوڅه نی ذلیل کړل په قیدکولو سره اوباقی نی نامراده شرمیدلی کورنوته واپس کړل.

﴿لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ﴾ دا د جنگ احد سره متعلق دې، ددې آیت دشان فزول په باره کښې متعدد روایات دی، مشهورقول دادې چه جنگ احدکښې نبی ﷺ ته زخونه رسیدلی ؤو نو وینه نی دمخ نه مسح کوله اوویل نی چه څرنگه به هغه قوم فلاح بیامومی چه دخپل نبی سره نی داسې کارکړیدې، نوالله پاک ورته اوفرمایل چه ددوی دهادیت یاددهلاکت اختیار او علم کلی تاسره نشته دې نو استبعاد مه کوه چه دوی ته به فلاح څرنگه حاصله شی، اویل روایت دادې چه نبی ﷺ په جنگ احدکښې دبعضي هغه کسانوچه پدغه وقت کښې کافروؤ

مشرف په ایمان نه ؤو دهغوئ نومونه ئی واخستل اوبد دعائی ورته وکړه ((اللهم العن اباسفيان العن الحارث بن هشام الم العن سهيل بن عمرو، اللهم العن صفوان بن امية))، نودا آیت نازل شو ، «ليس لك من الامر شيء» اودوئ ټولوته د توبې توفیق ملاوشو اومسلمانان شول، بل روایت دادې چه نبی ﷺ اجازت طلب کړو په ورځ دا حدچه بد دعا وکړی کفاروته ځکه چه هغوئ ورته دیر تکلیف رسولې ؤو نودا آیت نازل شو.

﴿أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ﴾ پدې کښې دوه قوله دی : یو دادې چه «او» دعطف دپاره دې او دا معطوف دې په «لیقطع» باندې «قرطبی» ، نومعنی دا شوه چه په بدر کښې الله ﷻ ستاسو سره نصرت اومددو کړو . (۱- لقطع - الخ. ۲- اویکتهم ۳- اویتوب ۴- اویعذب» بعضې هلاک کړی، اوبعضې ذلیل کړی ، اوبعضو ته دتوبې توفیق ورکړی، اوجه څوک په کفر قائم پاتې شی نوهغوئ له عذاب ورکړی، هویم قول دادې چه «او» په معنی د «الا ان» سره دې یا د «الی ان» سره دې نودا د «ليس لك من الامر شيء» سره متعلق دې ((ای ليس لك من الامر شيء ان يتوب عليهم ففرح اویعذبهم فتشفی)) دا قول د فراء دې اوچه د «الی ان» په معنی سره شی نومخکښې ترینه «فاصبر» مقدر دې، یعنی صبرکوه تردې پورې چه یا ورته الله ﷻ هدایت وکړی او د توبې توفیق ورله ورکړی، نومقصوده دحاصل شی، یا ورله عذاب ورکړی.

﴿وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾ دا دلیل عقلی دې په توحید او د ماقبل سره متعلق دې یعنی تالره ددوئ اختیارنشته اوبلکه دتمام مافی السماوات والارض اختیارالله ﷻ لره دې.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ۚ وَاتَّقُوا
دې ایمان والو ! مه خورئ سود دوچند په دوچند، اوبربرېئ دالله نه دپاره ددې چه تاسو کامیاب شی، او ځان بچ کړئ،
التَّارِكِ الَّتِي أَعَدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ۚ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ۚ
دغه اور نه چې تیار کړې شويدي دپاره دکافرانو . اوتا بعداري کوي دالله اودرسول دپاره ددې چې په تاسو رحم اوکرېشي

وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمُوتُ
اوجلتي (۱) کوئ اسبابو د بخشنی ته د طرفه درب ستاسونه او اسبابو د جنت ته چې فراخي دهغې آسمانونه
وَالْأَرْضُ أَعَدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ ﴿۱۰﴾
اوزمکه ده، تیار کړې شوې دې دپاره د متقینانو

﴿يَتَأْتِيهَا الْغُيُوبُ﴾ مَاتُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ ﴿۹﴾ پدې کښې مسئله د اتفاق فی سبیل الله ته اشاره ده چه سود مه اخلئ بلکه اتفاق فی سبیل الله کوئ او دارنگه پدې کښې د جهاد ترغیب دي، سود اخستل د جهاد سره منافي دي، ځکه چه سود اخستلو سره بُزدلی پیدا کيږي او بُزدل سړي جهاد نه شی کولې، او همدارنگه څوک چه دومره کنجوس وي چه نه اتفاق کوی اونه قرض حسن ورکوی بلکه په قرض باندې سود اخلی نو دغه شان کنجوس به د محبوب اوقیمتی جان قربانی څنگه ورکړی.

﴿أَضْعَفْنَا مَصْنَعَهُ﴾ دا قید دمزید قباحت د اظهار دپاره دي، یا د بیان د واقع دپاره دي او د مطلب نه دي چه سود درسود «(سود مرکب)» ناجائز دي او سود مفرد جائز دي.

﴿وَأَتَّقُوا النَّارَ﴾ یعنی ځان بچ کړئ د اسبابو د نار نه، او دا تخويف اخروی دي.

﴿الَّتِي أَعَدَّتْ لِلْكَافِرِينَ﴾ نار، په اصل کښې د کافرانو دپاره تیار کړې شويدي، امام ابوحنيفه رحمته الله فرماني چه دا ډیر د یري آيت دي، ځکه چه الله ﷻ پدې کښې د جهنم دهغه طبقې د عذاب ورکولو د همکي ورکړيده چه هغه د کافرانو دپاره تیار شويدي «(اعدت)» صیغه د ماضی په باره د جهنم او جنت د وارو کښې ذکرده، نو د دینه اهل سنت والجماعت دا ثابته کړې ده چه جنت او جهنم دواړه موجود دي.

﴿وَأَطِيعُوا اللَّهَ﴾ یعنی اطاعت په ټولو احکامو کښې کوئ نه چه صرف په ربوا کښې اودا. سبب درحمت اود بچ کیدلو دي د هزیمت نه «وَسَارِعُوا﴾ دا بشارت دي «وَجَنَّةٍ﴾ دا عطف دي په مغفرة باندې اومضاف مقدر دي «(ای اسباب مغفرة واسباب جنة)» اومغفرت او جنت په ایمان او اتفاق فی سبیل الله او جهاد فی سبیل الله سره حاصلیږي.

﴿عَرَضُهَا أَلْسَمُونُ وَالْأَرْضُ﴾ عرض کله په معنی دپلن والی سره راځی او کله په معنی دنفس وسعت سره راځی، اودایا په ظاهر باندې محمول دې یعنی دجنت پلن والې دومره دې لکه چه دا ټول آسمانونه او زمکې دیوبل سره متصل کړې شی.

لکه د ابن عباس رضی الله عنه نه مروی دی: ((کما تبسط الثياب ويوصل بعضها ببعض فذلك عرض الجنة ولا يعلم طولها الا الله)) طول دعرض نه زیات وی نوچه دټولو آسمانونو او زمکو برابر یی پلن والې دې نو طول ئی دالله جل جلاله په علم کښې راتلې شی او دمخلوق دعلم نه خارج دې. قرطبی وائی: ((وهذا قول الجمهور)) اوبعضې مفسرین وائی چه دا تمثیل دې دوسعت دجنته دپاره ځکه چه د انسانانو په نظر کښې د آسمانونو او زمکې نه نور زیات وسعت نشته دې.

﴿أَعَدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ﴾ اومتقیان په دوه قسمه دی: یواعلی فریق دی چه دهغوئ ذکر د ﴿وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ پورې شوې دې اوبل ادنی فریق دی چه دهغوئ ذکر د «یعلمون» پورې

شویدې

الَّذِينَ يُتَّقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِبِينَ الْغِيظِ
هغه کسان چې خړج کوي مالونه په خوشحالی کښې اوبه تکلیف کښې اوتیرونکي دفع کونکي دغصې دي
وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ وَالَّذِينَ
اومعافي کوونکي دی دتقصیراتو دخلقونه، اولله محبت کوي احسان کوونکوسره. اودوی هغه (۱) کسان دي
إِذَا فَعَلُوا فَاجِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا
چې کله اوکړي ښکاره گناه یاظلم اوکړي په ځانونوخیلو نو یادکړی الله لره نومعافي اوبخښنه او غواړی
لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرِ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُبْرِئُوا عَلَى مَا
دخیلو گناهونو، اوڅوک دې چې اوبخښی ټول گناهونه سوا دالله نه، اونه کلکپړی دوی په هغې گناه سره
فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ
چې نې اوکړي اودوی پوهیږي

۱ - دفریق اعلی ذکر.

۲ - دفریق ادنی ذکر.

﴿الَّذِينَ يُدْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ﴾ داد فریق اعلی ذکر دې او دایم اول صفت دې، د «سراء» نه مراد حالت د وسعت درزق دې یعنی غنی، او «ضراء» نه مراد حالت د فقیرۍ دې او په دواړو حالاتو کېنې د استطاعت مناسب خرج کول مراد دی، یا د «سراء» نه مراد حالت د سروردې او «ضراء» نه مراد حالت د فقیرۍ دې، او په دواړو حالاتو کېنې د استطاعت مناسب خرج کول مراد دی، یا د «سراء» نه مراد حالت د سروردې اوضراء نه مراد حالت د غمونو دې او خرج په طریقه شرعی سره مراد دې او په حالت د سرور کېنې اسراف کول یا په حالت د غمونو کېنې بدعات کول خروج دې د داترې د شریعت نه.

﴿وَالصَّغَطِمْينَ الْقَفِطَ﴾ دایم دویم صفت دې «کظم» په اصل کېنې دیته وائی چه مشک (مشکیزه) د اوبونه ډکه شی نوخوله ورته بنده کړی اووې تری، او «غیظ» غصې ته وائی او «کظم الغیظ» غصې خوړلو ته اوضبط کولو ته وائی، یعنی د غصې په حالت کېنې مغلوب الغضب نه وی بلکه په خپله غصه باندې قابو لری، دلته الله ﷻ مدح په «الکاظمین الغیظ» سره کړیده او په «الفاقدین الغیظ» سره ئی نده کړې ځکه غصه یو طبعی امر دې ددې پیدا کول عیب ندې او نشتوالې ئی کمال ندې بلکه عیب دې او کمال دادې چه غصه پیدا شی خو په قابو کېنې ئی راوولی او عمل پرې ونه کړی، په حدیث کېنې دی:

((من کظم غیظا وهو یقدر علی انفاذه ملاء الله قلبه امناً وایماناً)) (عبدالرزاق ابن کثیر ابن جریر عن البیهقی، یعنی څوک چه غصه و خوری او حال دا چه دې قادروی دهغې په نافذ کولو نواله ﷻ به ډک کړی زړه دده دامن او ایمان دنورنه.

((عن انس ؓ من کظم غیظا وهو قادر علی ان ینفذه دعاه الله تعالی علی رؤس الخلائق حتی یخیره الله تعالی من ائى المحور شاء))، یعنی څوک چه غصه و خوری سره د قدرت نه په نافذ کولو باندې د قیامت په ورځ به ئی الله تعالی د ټولو خلقو په حضور کېنې راوبلی او اختیار به ورله ورکړی چه څومره حورې دې خوښی وی نوواخله (رواه احمد).

﴿وَالْعَافِینَ عَنِ الْاَسَامِ﴾ دا دریم صفت دې او دمخکنی صفت نه اعلی او ارفع دې یعنې څوک چه قصور و او مستحق د سزاوې نوهغه ته معافۍ کوی.

﴿وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِینَ﴾ دا د مقابل تتمه ده او مراد د احسان نه استحضار او اخلاص دې په عبادت کېنې، یا مراد ترینه انعام کول په بل چا باندې دی، مفسرینو حضراتو په حواله

دیهقی سره یوه عجیبه واقعہ نقل کړې ده چه : دعلی بن حسین علیه السلام بن علی علیه السلام یوه جاریه (وینزه) وه دوئ ته ئی اوبه اچولې د اودس کولوپه موقعه باندې نودلاس نه ئی هغه لوبنې د اوبو ارتاؤ شو چه دهغې په وجه دده کپړې خرابې شوې اوپه سرکښې ئی لړشان زخم وشو نو سخت غصه شو، وینزه گبراؤشوه نودا آیت ئی ولوسته : «وَالْكَاظِمِينَ الْفَيْضَ» نو دآیت ددې جملې په آوریدلوسره دده غصه یخه شوه، نو هغې بیا ورپسې حصه د آیت تلاوت کړه «وَالْعَالِينَ عَنِ النَّاسِ» نو دوئ افرمایل چه مامعاف کړې یې، نو هغې بیابله جمله تلاوت کړه چه «وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» نو علی بن حسین علیه السلام چه دا واوریده نووې فرمایل چه ماته دالله جل جلاله درضا دپاره آزاده کړې، رضی الله تعالی عنهم اجمعین.

دیوحدیث مفهوم دې چه دقیامت په ورځ به دالله جل جلاله دطرف نه یواعلان کونکې اعلان وکړی ، ((من کان له ید عندالله فلیتقدم)) ، چه د چا په الله جل جلاله باندې حق وی نوهغه دې را مخکښې شی، نوهغه خلق به ودیږیږی چه نوروخلقوته ئی معافی کړی وی نو دوئ به جنت ته بغیر دحساب نه داخل شی (قرطبی).

په بل حدیث کښې دی : ((مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُشْرَفَ لَهُ الْبَيْتُ وَتُرْفَعَ لَهُ الدَّرَجَاتُ فَلْيَعْفُ عَمَّنْ ظَلَمَهُ وَيُعْطِ مِنْ حَرَمِهِ وَيَصِلْ مَنْ قَطَعَهُ)) (روح).

ترجمه : څوک چه دا غواړی چه دده محلات په جنت کښې اوچت وی اود درجات ئی بلندوی نو پکارده چه دې دې معافی کوی هغه چاته چه په ده ئی ظلم کړې وی اوهدیه «بخشش» دې ورکوی هغه چاته چه دې ئی محروم کړی وی «هیڅ څه ئی ورله نوی ورکړی» اوصله رحمی دې کوی دهغه چاسره چه دده سره صله رحمی نه ساتی ، «اللهم وفقنا لما نحب وترضی» ، امام ابوحنیفه رحمه الله ته یوکس په بازار کښې بدې ردې اوگستاخه خبرې وکړې نوامام ابوحنیفه رحمه الله برداشت وکړو اوخپل کورنه ئی یوپلیټ د رویو ، اشرفونه دک دهغه کورته یورو او ورته ئی وویل چه تا په ما باندې دا احسان وکړو چه خپلې نیکئ دې ماته راکړې (یعنی دگستاخو خبروپه وجه) نو دا دهغې بدله ده نوهغه ډیرمتاثرشو اوتائب شو او د امام ابوحنیفه رحمه الله نه ئی علم حاصلول شروع کړل حتی چه لوی عالم شو.

«وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَحِشَةً» دا دمتقیانو دویم قسم دې چه ادنی دې، د«فَحِشَةٍ» او د «ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ» مختلف تفسیرونه کړې شویدی د «فاحشة» نه کبیره گناه او «ظلموا انفسهم»

نه صغیره گناه مراد دې، یا د اول نه مطلق گناه مراد دې خواه که حقوق العباد وی او که حقوق الله وی اود دویم نه مراد حقوق الله دې. «ذُکِّرُوا بِاللَّهِ» یعنی دوی یادگیری وعد او وعیدلره. او پدې کښې اشاره ده چه دا گناه ددوی نه د بغاوت اونا فرمائی دجذبې په وجه نده شوې بلکه د وعیدنه د ذهول اود غفلت په وجه صادره شوې ده. «وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ» پدې کښې رد دې په عقیده دنصاری وېاندې چه دوی وائی چه مغفرت اوبخشش په لاس دعسیسی ﷺ کښې دې. «وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا» (اصرار) قائم پاتې کیدلوته وائی په قبیح باندې، نو توبه دیته وائی چه په تیره شوې گناه باندې ندامت وی اومعافی غوښتل وی، اوبل داچه مصر نه وی، یعنی دگناه دنه کولو عزم یی وی.

أُولَٰئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَجِثٌّ تَحْرِيٍّ مِّنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ

دغه کسان بېله ددوی بخښنه ده دطرفه درب ددوی نه اوباغونه دي چې بهیري لاندې دهغې نه ولې همېشه به دي

فِيهَا ۖ وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ۖ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ ۖ

دوي به هغې کښې، اوښه دې ثواب د داسې عمل کوونکو. په تحقیق سره تیر شوي دي ستاسونه مخکښې واقعات

فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ ۚ هَذَا بَيَانٌ لِّلنَّاسِ

پس اوگرځئ په زمکه کښې نواوگرځئ په عبرت سره څنگه وو انجام دتکذیب کوونکو. دایبان دې دپاره دخلقو

و هُدًى وَ مَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ ۝

اوهدايت اونصیحت دې دالله نه ویریدونکو دپاره

«أُولَٰئِكَ جَزَاؤُهُمْ» دا بشارت اُخروی دې دواړو قسمونو دمتقیانوته «وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ»

ددې مخصوص بالمحد محذوف دې چه «الجنة» دې او د «عامِلینو» نه مراد متقیانواوالاعمل

کوونکی دی «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ» دا تخويف دنیوی دې اویبان دحال دمکذیبینو دې ورستو

دبیان دمتقیانو نه، او «سنن» دسنة جمع ده طریقې ته وائی، ښه وی اوکه بده، اوشرائع ادیانو

ته هم وائی «امم» ته هم وائی واقعاتوته هم وائی، دلته دا اخیری معنی اراده کول مناسب دی

«فَسِيرُوا» مراد دعبرت دپاره سیرکول دی «فَانظُرُوا» نظر دعقل مراد دې یعنی فکر، سوچ.

«عاقبة» معنی ئ ده آخرانجام.

«هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ» یعنی که په زمکه کښې سیر دعبرت دپاره نشی کولی نو دقرآن نه نصیحت واخلی او د قرآن درې صفات ذکر شوی دی: اول داچه «بَيَانٌ لِلنَّاسِ» یعنی تولو خلقوته ئی احکامات، اوامر، نواهی، اعتقادیات هرڅه بیان کړی دی، اودهویم داچه «وَهْدًى» دلالت دتوحید وغیره ئی بیان کړی دی، هرویم «وَمَوْعِظَةً» چه پدې کښې تخویفات، بشارات دی «لِّلْمُتَّقِينَ» یعنی قرآن خو بیان دتولو خلقودپاره دې لیکن هدایت اونصیحت ترینه صرف متقیان اخلی.

وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا	وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ
اوستي مکړی: دجهادنه، اومه بې حوصلې کيږئ: په تکلیفونو، اتاسوبه اوچت اوغالب یئ که یئ تاسوپورا ایمان والا	
إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْصٌ	فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْصٌ مِّثْلُهُ ۚ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ
که رسیدلې دې تاسوته زخم: نصبر کوی: نویفتار سیدلې دې قوم د کافرانوته هم زخم ددې پشان او دا ورځې	
نَدَاوَلَهَا بَيْنَ النَّاسِ	وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ
مونږ اوپورواړو داپه مینځ دخلقو کښې: دپاره دپورفاندو، اوددې دپاره چې ښکاره کړي الله هغه کسان	
أَمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ	وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ
چې ایمان نې راوړې دې او اوگرخوې بعضې ستاسونه شهیدان، او الله محبت نه ساتي دظالمانوسره	
وَلِيُمَخِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ الْكَافِرِينَ	
اوددې دپاره چې پاک اوصاف کړي الله مومنانولره اوختم کړي کافران.	

«وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا» دا دجهاد دمضمون اعاده ده او دا مضمون د ع ۱۸ آیه ۱۷۵

پورې بیانېږي، او پدې آیت کښې تشجیع علی القتال اوترغیب الی القتال دي، اوپه جنگ احد کښې په تکلیفونو او زخمونو رسیدلو باندې تسلی ورکول دی، په جنگ احد کښې دمسلمنانونو چه کومه اجتهادی غلطی وشوه نو دهغې په نتیجه کښې وقتی شکست ملاؤ شو او اویا ۷۰ کسان شهیدان شول او اکثر زخمیان شو، حتی چه دنی ۱۰ په سرمبارک باندې زخم راغې او دغابن مبارک یوه ټکړه یی شهیده شوه اوپه شونده مبارکه کښې ئی زخم راغې نوصحابو ته پدې باندې ډیرغم او پریشانی راغله، او دا خطرهم وه چه هسې نه صحابه کرام ۱۰ د آینه دپاره کمزوری اوبې همته نه شی.

نوالله ﷻ دا آیت نازل کړو. اودوئ ته ئی تسلی او بشارت وکړو چه تاسو ډیر وسختونه مه یریرئ او د دشمن په مقابلې کېنې نامردی اوسستی او بې زړه توب مه کوئ او په دریښو شوؤ مصیبتونو مه غمجن کیږئ، اوفتح او غلبه به ستاسو وی خو پدې شرط سره چه تاسو د شریعت او دایمان په لار او مقتضیاتو باندې مستقیم یئ او د نبی کریم ﷺ په اطاعت باندې محکم یئ نو پدې بشارت سره گویا کېنې ددوئ په جسمونو کېنې نوې او تازه روح ننوت او د مجاهدینو د زخمی جسمونو اوماتو زرونو دپاره مرهم پټی شو، او ددې نتیجه دا شوه چه هغه کفارو چه لږ ساعت مخکېنې غالب ښکاریدل هغه ددې زخمی او ستری ستومانو مجاهدینو په مقابلې کېنې ونه دریدل او په منډو وتښتیدل، میدان جنگ ئی پریښود.

﴿وَلَا تَهِنُوا﴾ «وهن» سستی کولو ته وائی په سبب د یري د مرگ یا په سبب د محبت د دنیا سره، او حزن غم افسوس ته وائی په سبب د فوت کیدلو د مقصود یا رسیدلو د تکلیف سره

دلته یو سوال واردیږی چه حزن خو غیر اختیاری خیزدې اونهی اومنع خو د اختیاری شې کیدې شی، جواب دادې چه د «لا تهنوا» نه مقصود نهی اومنع کول نه دی بلکه تسلی وړکول مقصود دی لکه عامه محاوره ده چه غمزده کس ته ویلې شی: خیر دې غم مه کوه الله تعالی به ددې غم په بدله کېنې خوشحالی درکړی، یا دا جواب دې چه مقصود نهی اومنع ده د اظهار د حزن نه په داسې طریقی سره چه مقصود ترینه قوت شی او اظهار د حزن اختیاری شې دې.

﴿إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ دا شرط دې اوجزاء ورله محذوفه ده په قرینه د ما قبل سره «ای ان کنتم مؤمنین فانتهم الأعلون»، او مراد دایمان نه ایمان کامله دې چه موجب د غلبې دې په دشمن باندې یا مراد ترینه دایمان په تقاضو چلیدل دی، تفسیر مظهری وغیره لیکلی دی چه «واما غلبة کفار زمانا فلضعف ایمانا وکثرة عطیاننا، ومن اصدق من الله حدیثا».

﴿إِنْ يَمَسُّكُمْ كَرْحٌ﴾ دا د جواب د شېبې سره متعلق دې اوتسلی ده مؤمنانوته او پدې کېنې حکمتونه ذکر کیږی د هزیمت په احد کېنې، «كَرْحٌ» په فتحې د قاف سره زخم ته وائی او په ضمی سره درد د زخم ته وائی اوجزاء د شرط دپاره محذوفه ده چه «للا تخزوا» یا «للا مضغوا» دې او «لَقَدْ مَسَّ الْكُفُومَ» د محذوفې جزاء قائم مقام دې او د قوم نه مراد مشرکین دی.

﴿فَرَحٌ مِّثْلُهُ﴾ ورستو په آیت (۱۶۵)، کښې ﴿أَصَبْتُمْ مِثْلَهَا﴾ دې نوهغه په اعتبار دعدد سره دې. اودلته بیان دمثلیت مقصود دې په نفس قتل اوزخمی کیدلو کښې، یعنی کوم قسم صدمه چه تاسوته رسیدلې ده نو دغه قسم صدمه هغوی ته هم رسیدلې وه او د مقدار اوعدد په اعتبار سره دهغوی صدمه دوجنده وه نوچه تاسو دې قسم تقابل ته نظروکړئ نونه دخفگان اوغمن کیدلو څه وجه نشته اونه دمنافقانو او مشرکانو ددې سوال څه وجه شته چه دوی وائی که چرې محمد ﷺ په رښتیا دالله رسول وې نو دومره نقصانونه به ولې ورته رسیدل؟ او نه ددې د تکبر اوغرور څه وجه شته. ﴿وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنُدَّاهِلَهَا﴾ یعنی دا زمونږ قدیمی عادت دې چه کله سختی اوتکلیفونه راولو. اوکله راحت اوخوشحالی راولو لکه چه کله گرمی کله یخنی وی اوکله شپه کله ورځ وی دغه شان حالات اړوو راپرو نو بیا هرکله چه کفار سره ددومره تکلیفونونه دباطل حمایت نه پریږدی نوتاسو دحق په حمایت کښې ولې بی زړه کیږئ ﴿وَلْيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا﴾ یعنی پدې انقلاباتو راولستلوکښې دیرحکمتونه مضمّر «پټ» دی یو دا چه کره اوکوته یعنی مؤمن اوغیرمؤمن جداشی، دعلم نه دلته تمیز او اظهار مراد دې او واؤ په «ولیعلم» کښې: ۱- بعضې وائی چه زائد دې او دا علت دې دماقبل دپاره ۲- اوبعضې وائی چه معطوف علیه مقدر دې «ای لیکون کیت وکیت ولیعلم»، یا «فعل الله ذالک لمصالح جُمّة ولیعلم» ۳- اوبعضې وائی چه دا عطف دې په مضمون دکلام سابق باندې او معطوف علیه ورله په لفظ کښې نشته دې. ﴿وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُرَكَاءَ﴾ یعنی بل مصلحت اوحکمت پدې وقتی اوعارضی شکست کښې دادې چه مقام شهادت لوی اعزازواکرام دې په نزد دالله ﷻ نوچه دا تاسوته حاصل شی.

﴿وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ﴾ دظالمینونه مراد یا هغه منافقین دی چه په عین موقعه باندې دمسلمانانو نه جدا شول نو دوی عندالله مبعوض دی نوځکه ئی دایمان اودشهادت نه محروم کړه. اویا دظالمانو نه مراد هغه کفار دی چه دمؤمنانو په مقابله کښې په جنگ کښې ولاړوو نو مطلب دادې چه ددوی ددې عارضی غلبې سبب دانه دې چه دوی دالله ﷻ خوښ دی بلکه دغه عارضی غلبه بنا په نورو اسبابوده.

﴿وَلِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا﴾ «تمحیص» پاک اوصاف کولوته وائی دگناهونونه او «محق»

هلاکت ته وائی، حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی کہ چرې غلبه دکافر انوشی نو پدې سره د مؤمن او کافر امتیاز راشی اومسلمانانومقتولینو ته دشهادت اعزاز حاصل شی اودگناهونونه پاک شی، اوکه فتح او غلبه مؤمنانوته حاصله شی نودکفار و هلاکت او استیصال وشی.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ
آیاتاسوگمان کوئ چې داخل به شی جنت ته اولاتراوسه پورې ندي ښکاره کړي الله مجاهدین ستاسونه
وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ ۝ وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَتُّونَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ
اونه نې دي ښکاره کړي صبر کوونکولره . اویه تحقیق سره وئ تاسو چې ارمان موکولو تاسو دشهادت مخکې
أَنْ لَقَوَهُ ۖ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ۝
دماخام کیدونه دهغې سره، نوپس په تحقیق سره اولیده تاسوهغه ممتنی اوتاسوکتل

﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ﴾ دا زجر دې مؤمنانوته او د بل حکمت ذکر دې، او د (تدخل) نه مراد دخول اولکی دې یعنی ستاسوگمان وو چه بغیر دجهاد او صبرته هم دخول اولکی جنت ته کیدې شی نو دا گمان غلط دې، او دعلم نه مراد اظهاراوتمییز(جدا کول) دی ﴿وَلَمَّا﴾ دلالت کوی په توقع دفعل منفی باندې نوپدې کښې اشاره ده توقع دجهاد او صبرته د مؤمنانوته، او ﴿لَمَّا﴾ جزم ورکوی نو ﴿يَعْلَمُ﴾ مجزوم دې خو کسره ورته دالتقاء دساکنین دوجه نه ورکړې شوې ده او فتحه په ﴿وَيَعْلَمُ الصَّابِرِينَ﴾ کښ یا د نصب د وجه نه ده په تقدیر د (أَنْ) سره (ای وان یعلم الصابرين) یا مجزوم دې او فتحه ورته دالتقاء دساکنینو د وجه نه ورکړې شوې ده اواختیار دفتحه د اخفیت دوجه نه دې.

﴿وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَتُّونَ الْمَوْتَ﴾ د موت نه مراد شهادت دې دتمنی د موت نه په حدیث کښې منع راغلیده ﴿لَا يَمَتُّونَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتَ — الحدیث﴾ . اویه تمنی دشهادت کښې اویه غوښتلو دشهادت کښې اجر دې، پدې آیت کښې یو دلیل حکمت ذکر دې یعنی تاسو دبدر دغزا نه ورسو تمنی دشهادت کوله نوڅکه الله ﷻ وقتی شکست درکړو، او بل پدې کښې زجر دې مؤمنانوته چه دوی اول دشهادت تمنی کوله او بیانی په میدان جنگ کښې تیښته وکړه، کوم صحابه کرام رضی اللہ عنہم چه په جنگ بدر کښې نه وو شریک نو هغوی ویل کاشکې الله ﷻ بیادغه شان موقعه راولی اومونږ خپل خان شهید کړو دالله ﷻ په لاره کښې، اویه جنگ احد کښې دوی

مشوره ورکړه دمدینې نه دباهر وتلو نوالله ﷺ دوی ته فرمائی چه هغه شي چه تاسوئی
تمناکوله نوهغه ستاسومخې له راغې او تاسو وليده نوولې تاسو په میدان جنگ کښې
تینسته وکړه؟ په حدیث کښې دی چه تاسو ددشمن دملاقات (لیدلو) تمنی مکوی مگرکه
ورسره مخامخ شوی نو ثابت قدم اوسی.

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ ۖ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ ۚ أَفَأَنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ
اوندي محمد مگر رسول دي، يقيناً تير شوي دي مخکښې دده نه رسولان، آيا پس که دې مرشوي قتل کړې شو
انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ ۚ وَمَنْ يَتَقَلَّبْ عَلَىٰ عَقْبَيْهِ فَكُنْ يَصَّرَ اللَّهُ
نوتاسوي واپس آوري په بوندو خپلو، اوڅوک چې واپس واوريدوپه بوندو خپلو نوهرگز ضرر نشي رسولې الله ته
شَيْئًا ۚ وَسَيُجْزَىٰ اللَّهُ الشَّاكِرِينَ ۝ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ
هيڅ ضرر، اوزرده چې بدله به ورکړي الله شکرکوونکو ته. اونده ممکن هيڅ يو نفس لره چې مړ شي
إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتَابًا مُّوجَّلاً ۚ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا
بغير حکم دالله نه ليکلي شوېدې(مرگ) ليکل په مقرر نيته، اوڅوک چې غواړي په عمل خپل سره بدله ددنيا
ثَوَابَهَا ۚ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْآخِرَةِ نُوَدِّعُهَا
مونږ ورکوؤده ته دهغې نه، اوڅوک چې غواړي په خپل عمل سره بدله داخرت نوورکوؤ مونږ دهغې نه
وَسَيُجْزَىٰ الشَّاكِرِينَ ۝
اور زرده چې مونږ ښکته بدله ورکړو شکرکوونکو ته

﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ﴾ پدې آيت کښې زجر دې مؤمنانوته او دارنگه تنبيه ده چه د امير
اعتماد باندې کارمکوي بلکه توکل په الله ﷻ باندې کوئ ځکه امير اگر که نبی وی په هغه
باندې هم مرگ راځی اوپه الله ﷻ هيڅ فنا اومرگ نه راځی، او «ما» نافية دې عمل لفظاً نه
کوی د وجه د انتفاض دنفی نه په «الا» سره او «محمد» مرفوع بنا بر ابتدائيت دې او مابعد
ورله خبر دې اوقصر يا قصر قلب دې ادعاء، ځکه هرکله چه دوی مستبعد وگنړلو قتل
دمحمد ﷺ نو گویا دا ادعاء وکړې شوه چه تاسو محمد ﷺ ته اله وائی نه رسول، نو قصر
وشر چه محمد ﷺ ندې بلکه رسول دې، صاحب دمفتاح وائی چه دا قصرافرا دی دې چه
صحابو، حضرت محمد ﷺ لره دوه صفونه ثابت کړل: يو وصف درسالت او بل بقاء دده او

استبعاد د موت. نوالله ﷻ ورله يو وصف ثابت کړو او بل ئی ترينه نفی کړو.

او دا آيت نازل شويدې په باره دغزوه احد کښې . هر کله چه په احد کښې نبی ﷺ د جنگ نقشه پخپله جوړه کړه اوصفونه ئی برابر کړل نو پنځوس ۵۰ کسان چه اميرئى عبدالله بن جبیر ؓ او دوئ تيرانداز (سخت غشی ويشتونکى ؓ) مقرر کړل ديوي غونډئ په سر باندې چه د ورستونه کفار په مونږ باندې حمله ونه کړى او تاکيد ئی ورته وکړو چه مونږ په هرحالت چه يو . يو به، ليکن تاسو دخپل خائى (موږچې) نه مه لرې کيږئ او مونږ به ترهغه وخت پورې غالب يو چه تاسو ثابت ئئ په خپل خائى باندې او هر کله چه جنگ شروع شوو نو غاږيانو په ميدان جنگ کښې دخپل شجاعت جوهر ښکاره کړو د حضرت ابو دجانه ؓ حضرت على ؓ او نورو مجاهدينو په مقابلې کښې دکفارو ملامتې شوې ۲۲ کسان ترينه مردار شو او باقى په تيښته روان شو او مجاهدينو ترينه د غنيمت په مالونو قبضه کول شروع کړل، نو دا ننډاره چه کله هغه پنځوس ۵۰ کسانو وليده نو گمان ئی وکړو چه فتح کامله وشوه نو دلته کيناستل بيکاره دى اوښه داسې ده چه د دشمن نه مال غنيمت واخلو. نو امير ورته د رسول الله ﷺ حکم ياد کړو خو دوئ دا گمان وکړو چه د رسول الله صلى الله عليه وسلم چه کوم مقصد ؤو هغه مونږ پوره کړيدې او دلته کيناستل بې فائدي دى نو يوولس ۱۱ کسان دغه خائى کښ پاتې شول اوباقى ميدان جنگ ته را کوږشو. نو خالد بن وليد چه پدغه وقت کښې لامشرف په اسلام نه ؤو او دکفارو جرنيل ؤو ددوه نيم سوه ۲۵۰ کسانو سره راغې نو عبدالله بن جبیر ؓ دخپلو ملگرو سره ښه په بهادرئ تر يو حده پورې ددوئ مقابلې وکړه خو بالاخر دوئ شهيدان شو او مجاهدين چه دشا د طرفه بې فکره او مطمئن ؤو نو ددغه جانبې پرې مشرکانو حمله وکړه او دمخې طرف دمشرکينو فوجونه هم بيرته را وگرځيدل نو مسلمانان په مينځ کښې محصور شول. نوځکه هير شهيدان اوزخميان شول او ابن قمية بدبخت يوه گټه درسول ﷺ په لورې وروړه ويښته چه دهغې په وجه درسول الله ﷺ يو غاښ شهيد شو يعنى ټکړه ترينه ماته شوه او په سر مبارک باندې يى زخم راغې. ابن قمية غوښتل چه حضور ﷺ شهيد کړى مگر اسلامى علمبردار حضرت مصعب بن عمير ؓ درسول الله د طرفه مدافعه وکړه او خپل خان ئى شهيد کړو اونبى ﷺ د زخم د شدت لوجه نه په زمکه پريوت او چونکه مصعب بن عمير ؓ د نبى ﷺ سره په شکل کښې مشابه ؤو نو ابن قمية دا گمان وکړو چه مانبى ﷺ قتل کړو نو آواز ئى وکړو چه مانبى ﷺ قتل کړو او ابليس په بلند آواز سره اعلان وکړو چه

محمد ﷺ قتل شو، ددې خبر په اوریدلو سره چې «إِنَّ مُحَمَّدًا قَدْ قُتِلَ» مسلمانان و اړخپاشو. خپې اولاسونه ئې سست شو، ځینې مېهوت او حیران کیناستل او ځینې ضعیف الایمان خلقو ته خیال پیدا شو چې د مشرکانو دریس ابوسفیان نه پناه وغواړی او بعضې منافقانو وویل چې کله محمد ﷺ قتل شو نو اسلام پریردئ او پخوانی دین ته واپس شی. انس بن نضر ﷺ چې د انس بن مالک ﷺ تره وؤ هغه وه ویل که محمد ﷺ شهید شوې وی نو د محمد صلی الله علیه وسلم رب خو ژوندې دې او بعد د شهادت د محمد صلی الله علیه وسلم نه زمونږ ژوندڅه پکار دې پدې مبارکه لاره کښې چې رسول ﷺ خپل ځان قربان کړو نو پکار ده چې مونږ هم خپل ځانونه قربان کړو دای وویل او د زمري پشان میدان جنگ ته وړاندې شو او ترهغې پورې جنگیدلو چې په شهادت ورسید او پدې وخت کښې رسول الله ﷺ آواز وکړو چې «الْحَيُّ عِبَادَ اللَّهِ! انارسل الله» زما لوری ته راشئ اې دخدای بندگانو زه دالله رسول یم دا آواز چې صحابؤ واورید نو فوراً راجمع شول اوسخته مدافعه ئې شروع کړه او کفار منتشرشو. میدان جنگ مسلمانانو فتح کړو نو دا آیت فازل شو چې: «وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ» یعنې محمد ﷺ خو یو بنده دې. خدای خوندي. چې مرگ به ورته نه راځی.

﴿قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ﴾ دده نه مخکښې ډیر رسولان تیر شوی دی چې ورسو د هغوئ نه د هغوئ تابعدارانو د هغوئ دین ساتلې دې او خپل ځان اومال ئې پرې قربان کړیدې نو د رسول الله ﷺ انتقال ددې دنیانه څه دتعجب خبره نده که دا وخت نه مری نو په بل وخت کښې به وفات کیږی لیکن که چېرې وفات شی نو آیا تاسو به دین پریردئ؟ یکه به دجهاد فی سبیل الله نه مخ اړوئ؟ لکه اوس دقتل دخبر اوریدلو په وجه ډیر کسان بې حوصلې شو. او که څوک داسې وکړی نو خپل ځان ته به نقصان ورسوی. الله تعالی ته هیڅ نقصان نشی رسولی

فایده: قادیانیان ددې آیت نه استدلال کوی چې عیسی ﷺ وفات دې. جواب دادې چې دا استدلال موقوف په درې وڅېړودې: اول دا چې «خلت» په معنی دموت سره دې. او دویم دا چې «من قبله» ظرف د«خلت» سره متعلق دې. دویم دا چې الف اولام په (الرسل) کښې داستغراق دپاره دې. نومعنی به داشی چې مړه دی مخکښې دده نه تمام پیغمبران نو په هغوئ کښې عیسی ﷺ هم داخل دې لیکن مونږ وایو چې دا درې واړه خبرې ممنوع دی. «خلت» تیریدلو دوخت اود دور ته وائی په موت سره وی لکه اکثر پیغمبران. یا زمانه او دور یی تیر شوې وی

خومړه نه وی لکه عیسیٰ ﷺ، او په قرآن پاک کېنې ﴿وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شُصَّتْ بِهِمْ﴾ ﴿وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَابِلَ﴾ راغلیدی او معنی ئی موت نه ده، او دویمه خبره هم مسلمه نده بلکه کیدې شی چه ظرف د مابعد سره متعلق شی، یعنی وفات شویدی هغه رسولان چه قبل وؤ. او حضرت عیسیٰ ﷺ زمکې ته دوباره قیامت ته قریب به راخی، او دریمه خبره هم مسلمه نده بلکه الف اولام په «الوسل» کېنې د جنس دپاره دې ځکه مقصود ددې آیت نه دفع د استبعاد د قتل او د موت د نبی ﷺ ده او دا حاصلیږي په لام الجنس سره نوحاجت نشته دې استغراق ته، او که دا درې واړه خبرې وژمنواو دآیت معنی داشی چه نبی ﷺ نه مخکېنې تمام رسولان مړه دی نو په زعم د قادیانانو خو قادیانی دجال هم رسول دې نو دې هم مخکېنې تباہ او برباد شویدی.

﴿أَفَلَيْنَ مَاتَ﴾ همزه د استفهام انکاری دپاره ده او استفهام انکاری په معنی د «لاینبغي» سره دې اودا همزه په حقیقت کېنې داخله ده په «انقلبت» باندې او فا په «فَإِنَّ» کېنې د عطف دپاره ده او معطوف علیه ئی مقدر دې ((ای تومنون حال حیوکه فان مات او قُلْ اِنْقَلِبْتُمْ)).

یعنې داسې هرگز مناسب نده، انقلاب علی الاعقاب (واپس کیدل په پندو) کنایه ده د ارتداد عن الاسلام یا عن الجهاد نه او مقصود د دینه انکار او زجر دې نه اخبار د وقوع د ارتداد نه، او د «الشاکرین» نه مراد «الثابتین علی دین الاسلام» دی.

﴿وَمَا كَانَ لِئَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ﴾ دا ترغیب الی الجهاد دې یعنی مرگ په خپله نیټه باندې راخی بې نیټې څوک نه مړه کیږي اگرکه دمرگ اسیاب ورته ډیرهم جمع شی نو دمرگ دیرې د وجه نه دجهاد نه پاتې کیدل ندی پکار، ﴿کِتَابًا﴾ «ای کُتِبَ کتاباً مؤجلاً»، ﴿وَمَنْ يُؤَدِّ ثَوَابَ الْاُخْرَى﴾ یعنی جهاد او هر عمل خیر د آخرت په نیت سره پکار دې او که چا اراده وکړه په عمل خیر سره بدله د دنیا نوهغه به ورته ملاؤشی که چېرې الله ﷻ یې وه غواړی لیکن په آخرت کېنې به ورته اجر نه ملاویري او څوک چه اراده وکړی په عمل د خیر سره ثواب د آخرت نوهغه به مومی، ﴿وَسَتَجَزَىٰ الْاَشْكِرِينَ﴾ او په دنیا کېنې به ورته هم بدله ملاویري، د «شاکرین» نه مراد هغه څوک دی چه په دین باندې ثابت قدم وی او عمل خیر په نیت د آخرت سره کوی او پدې آیت کېنې په هغه صحابو تعریض دې چه هغوی دخپلې اجتهادی غلطی په وجه خپل ځای پریښودلو او د مال غنیمت حاصلولو دپاره راغلل او دهغه صحابو مدح ده چه

په خپل ځای باندې قائم پاتې شوی وو .

وَكَانَ مِنْ كَيْفِ قَتَلَ مَعَهُ رَيْثُونٌ كَثِيرٌ ۚ فَمَا وَهَرُوا

اوه پر پیغمبران، جنگونه کړي دي ددوی په ملګرتیا کېنې، ډېرو ځدای الله پرستو خلقو، پس نه وو سست شوي دوی

لَمَّا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا

په سبب دهغه تګلیفونو سره چې دوی ته رسیدلي وو په لار د الله کېنې اونه وو کمزوري شوي اونه وو ټپت شوي دښمن ته

وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ ۝ وَمَا كَانَ قَوْلُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا

او الله محبت کوي صبر کوونکو سره . اونده وهنای، دعا، ددوی مګر دا چې ونیل به دوی ای زموږ ربه

اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَاسْرَفْنَا فِيْ أَمْرِنَا وَتَبْتَ أقدامَنَا وَانْصَرْنَا

اوبخښې مونږ ته گناهونه زموږ اوزیاتې زموږ په کار د دین کېنې او کلک کړې قدمونه زموږ اوبخښې مونږ ته

عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ۝ فَآتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحَسَنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ ۖ وَاللَّهُ يُحِبُّ

په قوم کافرانو پس ورکړه دوی ته الله بدله دنیا اوبخښسته بدله دا څرت ، او الله محبت کوي

الْحُسَيْنِ ۙ

دېنک کار کوونکو خلقو سره

﴿وَكَانَ مِنْ نَجْمٍ قَتَلَ مَعَهُ رَيْثُونٌ﴾ په دې آیت کېنې ترغیب علی الجهاد دې اوتسلی ده

مؤمنانو ته چه ستاسونه مخکېنې ډېر نیکان بندگان د الله ﷻ د انبیاءو سره ملګری شوی وو

د کفارو سره ئی جنگونه کړی وو او په هغوی باندې ډیر زیات تګلیفونه اومصیبتونه راغلی وو

خو دهغوی په همتونو او ارادو کېنې هیڅ قسم سستی نه وه راغلي اونه ئی کمزوری ښکاره

کړې وه اونه دشمن ته ټیټ شوی وو، نوتاسو خو خیرالام یئ نو تاسوله زیات صبر او

استقامت پکار دي، او دارنگه پدې آیت کېنې تنبیه ده پدې خبره چه قتال د ډیرو انبیاءو او

دهغوی د صالحانو ملګرو سنت دي، او پدوی کېنې دا درې صفات سلبیه وو چه داحقیقت

د صبر دي: نشتوالی دوهن اضعف، او استکانت، «وهن» عجز او «جبن» بزدلی ته وایی چه

دتګلیفو او دمرګ دیرې د وجې نه وی او (ضعف) کمزوری دهمت اوسستی کول په وجه د

زخمی کیدلو د ملگرو سره او «استکانت» دشمن ته سر ښکته کول او د دشمن تابع کیدلو ته وایی د آسانتیا او آرام او راحت دپاره. «أَسْتَكَثُوا» یا د سکون نه مشتق دې، نو «استکانوا» په وزن د «افتعلو» دې یا د «کون»، نه مشتق دې نو بیا په وزن د «استفعلوا» دې یعنی سین زائد دې اویه لفظ د «وُکِّلَ» کښې دوه قوله دی: یو دا چه دا اسم برائسه دې اونون پکښې اصلی دې، نو دا موافق دې د رسم الخط سره، دویم قول چه مشهور دې هغه دادې چه دا مرکب دې دکاف تشبیه اود (ای) نه اومعنی ئی کثرت دې پشان دکم خبریه، نحو یانو ویلی دی چه «کائین» دکم خبریه سره موافق دې په پنځه امورو کښې: ۱- ابهام ۲- حاجت تمیز ته ۳: بناء ۴- لزوم دصدارت. یعنی په اول دکلام کښې راتلل ۵- افاده دتکثیر، اوکم استفهامیه اوخبریه دواړه راځی او «کائین» صرف خبری راځی اوتمیز ئی همیشه مجرور وی په من سره. په خلاف د «کم» استفهامیه نه چه تمیز د هغه منصوب هم راځی اوبناء پدې دویم قول باندې چه مشهور دې نون د «کائین» په حالت دوقف کښې حذف کول پکار دی دتلفظ اودکتابت دواړونه ځکه چه دا تنوین دې لیکن اثبات دنون په حالت د وقف کښې خلاف القیاس دې اودصحابو په دور کښې په مصحف عثمانی کښې دغه شان دې. او «مِنْ نَفْسٍ» تمیز د «کائین» دې «فَقَتَلَ مَعَهُ رِبِّيُونًا» ۱- قاتل فعل دې اوفاعل ورله ضمیر دې چه راجع دې نبی ﷺ یا «کائین» ته او «معه ربیون کثیر» جمله حالیه ده او دا مجموعه خبر دې دکائین دپاره معنی ئی داده چه ډیر انبیاءو چه قتال ئی کړې وو په داسې حال کښې چه دده سره ډیر خدائی خلق موجود وو ۲- یا «معه» ظرف حال دې او «ربیون» ئی فاعل دې، ۳- «قاتل» صفت د نبی دې اوخبر د «کائین» دپاره «معه ربیون» دې ۴- فاعل د قاتل «ربیون» دې او «معه» ظرف دې او دا مجموع خبر د «کائین» دپاره دې یعنی ډیر انبیاء داسې وو چه د دوی په معیه او ملگرتیا کښې ډیرو نیکانو قتال کړې وو. «ربیون» ۱- جمع د «رَبٍّ» ده منسوب دې رب ته اوکسره پکښې خلاف القیاس ده ۲- او بعضې وائی چه دا جمع د «رَبَّة» ده بکسرالراء په معنی دجماعت سره، ضحاک وائی چه دا هغه جماعت ته وائی چه زر ۱۰۰۰ تنان وی. دغه شان دعبداالله بن مسعود رضی الله عنه نه روایت دې چه د «رَبِّيُونًا» معنی ده په زرگونو خلق، اودحسن اوابن عباس رضی الله عنه روایت دې چه دا علما فقها دی،

«وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ» صابرین هغه دی چه دغه درې صفتونه پکښې موجود وی
«وَمَا كَانَ قَوْلُهُمْ» قولهم، خبر د کان دې او «إِلَّا أَنْ قَالُوا» په تاویل دمفرد سره اسم د کان

دې او مراد دقول نه دعاء ده او حصر اضافی دې، یعنی دمصائبو اوشداندو په وخت کښې نه دوئ دمقابلې نه واپس شو، اونه ئی ددشمن اطاعت وکړو، اونه ئی څه مضطرب احوال وویل لکه چه په جنگ احد کښې بعضو ویلی وو چه د ابوسفیان نه امن وغواړو او بعضو منافقینو وویل چه خپل زور دین ته واپس شئ او بعضې وویل چه مونږ په جبر سره جنگ له راوستلې شوی یو نوهغوی «مخکینی پیغمبرانو» داسې خبرې نوې کړې بلکه هغوی صرف داسې ویل چه «رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا» ای الله زمونږ گناهونه معاف کړه : «وَقَدْ أَقْدَامَنَا» اوزمونږ زړونه او قدمونه مضبوط کړه اوزمونږ مدد وکړه، د «ذُنُوبَنَا» نه صفایر اود «وَأَسْرَأَقْنَا» نه کبایر مراد دی، یا د ذنوب نه مراد عام گناهونه دی اود اسراف نه دبی د اطاعت نه تجاوزکول مراد دی، اوهرکله چه گناهونه سبب دبندیدلو دنصرت الهی وو نو ددې وجه نه دعاء دمغفرت مقدمه شوه په دعاء دتشبیه اویپه دعاء دنصرت باندې

فايده: حصر په «وَمَا كَانَ قَوْلُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا» کښې حصر اضافی دې په اضافت سره اضطراب اوترک دمقابلې اوترک د اطاعت ددشمن ته دې، نوپدې کښې اشاره ده دپته چه لکه څرنگه چه مخکنونیکانو په وخت دمصائبو اودمقابلې مع الکفار کښې التجاء الی الله کړې وه او دعاگانې ئی غوښتلې وې اواضطراب اوددشمن اطاعت ئی نه وو کړې، نو تاسو هم دغه شان وکړئ او دا مطلب ئی نه دې چه، دې ماثورې دعا نه علاوه نورې دعاگانې ئی نوې کړې، اونه په غیر ماثور (غیر منقول) الفاظو سره دعا بدعت دې اونه ورته په حصر مذکور کښې اشاره ده، بلکه دعا په هر لغت کښې او په هر لفظ سره چه وی بدعت ندې، البته د ماثورو الفاظو برکات او انوارات بل چرته نشی ملاویدی.

«فَقَاتَلَهُمُ اللَّهُ تَوَابَ الدُّنْيَا» «فا» په علتیه دلالت کوی یعنی دمجاهدینو صبر او دعاگانې سبب دې دپاره دفتح، د «ثواب الدنيا» نه مراد فتح او غنیمت دې او د ثواب الاخرة نه مراد جنت اورضاء الهی ده، «وَحُسْنُ ثَوَابِ الْآخِرَةِ» سره ئی حسن ذکرکړو «ای ثواب الاخرة الحسن»، پدې کښې اشاره ده زیادت اوافضلیه ته، «وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» اومحسنین متبعین دسنت دی

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يُدْخِلُكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ

انہی ایمان والو! کجری تاسو خبره اومنی د کافرانو نه هغوی به تاسو واپس اوگر خوی په پوندوستاسو

فَتَقْتُلُوا خُسَيْرِينَ ؕ بَلِ اللَّهُ مَوْلَاكُمْ ؕ وَهُوَ خَيْرُ الْمَوْلِينَ ؕ

نو واپس به شی تاسو زیان مند . بلکه الله ستاسو مددگار دی . او هغه ډیر غوره دې د ټولو امداد کوونکونه

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ په دې کښې حکم دې دخان ساتلو د

اطاعت د کافرانو نه ځکه چه داسبب دمرتد کیدلو او دخسارې دې لیکن د دینه مستثنی دې

اطاعت دهغه کافر چه لارښودونکې وی ، او اطاعت دهغه کافر چه دهغه په رانی کښې

مصلحت ظاهر وی ځکه دایه حقیقت کښې اطاعت د کافرنه دې او دارنگه منکوحه کتابیه چه

مشوره دخیر ورکوی . ﴿الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ هر کافر او منافق ته شامل دې خصوصاً هغه چه په

جنگ احد کښې ئی مؤمنانو ته دعوت ورکړو چه خپل مخکنی دین ته واپس شی او هغه چه

شکوک اوشبهات ئی پیدا کول چه که دا نبی په حقه وې نو شکست به ورته نه ملایده وغیره .

﴿بَلِ اللَّهُ مَوْلَاكُمْ﴾ یعنی د کافرانو اطاعت مکوی بلکه د الله تعالی اطاعت کوئ نو هغه

به ستاسو نصرت او مدد کوی په سبب د اطاعت سره .

سَلِّقُوا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا

خامخا اچوؤ مونږ په زړونو د کافرانو کښې هېبت په سبب د دې چې دوی شریک جوړ کړېدې د الله سره هغه څوک

لَمْ يَنْزِلْ بِهِ سُلْطَانٌ ؕ وَمَأْوَاهُمُ النَّارُ ؕ وَبِئْسَ

جې ندې رالېږلي الله دهغه دمعبود والی اوشرکت باندې هیڅ دلیل ، اوځانې دورتللو ددوی اور دې ، اودهېرناکاره ځانې

مَثْوًى الْقَالِينَ ؕ وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ أَخَذْتُمُ

داوښودلو د ظالمانو دې جهنم اویه تحقیق^{۱۱} سره پوره کړېده ستاسو سره الله خپله وعده کوم وخت چې تاسو قتل کول کافرانو لره

بِأَذْنِهِ ؕ حَتَّىٰ إِذَا فُشِيتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ

په حکم د الله سره ، تر هغې پورې چې کله کمزوري شوی تاسو او جگړه او کړه تاسو په حکم د پیغمبر کښې

۱ - د کافرانو اطاعت مه کوئ بلکه د الله ﷻ اطاعت کوئ هغه په تاسو مهربان دې .

۲ - زجر ، او د جهاد متعلق د شېبې دریم جواب چې دا اصل جواب دې .

وَعَصَيْتُمْ	مِّنْ بَعْدِ	مَا	أَرْبَكُمْ	مَا	تُحِبُّونَ ط
او خلاف مواوکړو د حکم دینی نه روستود هغې نه چې اوځودلو الله تاسو ته هغه څیز چې ستاسو خوښ وو					
مِنْكُمْ	مَنْ يُرِيدُ	الدُّنْيَا	وَ مِنْكُمْ	مَنْ يُرِيدُ	الْآخِرَةَ ثُمَّ
بعضې ستاسو ته هغه وو چې طلب نهې کوو د دنیا او بعضې ستاسو ته هغه وو چې طلب نهې کوو د آخرت، بیا					
صَرَقَكُمْ	عَنْهُمْ	لِيَتَّيِبَكُمْ		وَلَقَدْ	
او ګرزول الله تاسو لره د هغو نه د دې دپاره چې آزمېښت او کړي ستاسو، او قسم چې په تحقیق سره					
عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ۝					
معافې نهې کړېده تاسو ته، او الله خاوند د فضل دې په مومنانو باندې					

﴿سَتَلْقَىٰ فِي قُلُوبِ الَّذِينَ﴾ نو د الله ﷻ د نصرت او مدد اثر به داوی چه کفار اگر که په ډیر قوت او طاقت کښې وی خواله ﷻ به ئی په زړونو کښې سخته یره پیدا کړی او ستاسو د مقابلې همت به ئی نه وی لکه د جنگ احد د ختمیدلو نه ورستو د کافرانو د دوباره حملې اراده وه لیکن درعب د وجه نه یی حمله ونکړه بلکه سترې ستومانه زخمی مسلمانانو د دوی تعاقب د حمراء الاسد پورې وکړو او دوی وتښتیدل او دارنگه د احد نه ورستو کفار په هر جنگ کښې مغلوب شوی دی. ﴿بِمَا أَتْرَكُوا﴾ «باء» سببیه او «ما» مصدریه دې نو شرک سبب درعب دې «ما لم یزل به» په «به» کښې مضاف مقدر دې «ای بمعبودیته و اشراکه». او ﴿سَلَطْنَا﴾ حجت ته وائی، او دلته نفی د نزول د حجت وشوه اگر که مراد ترینه نفی د وجود ده نو پدې کښې اشاره ده د بیه چه د اثبات د حکم دپاره دلیل منزله پکار دې نه خپل آراء او خواهشات، کما قال صاحب الروح.

فایده : غیر مقلدین وائی چه د دې آیت نه معلومیږی ابطال د تقلید ځکه چه پدې آیت کښې او دارنگه قرآن کریم هر ځای د شرک او د مشرکانو په رد کښې عدم انزال د دلیل ذکر کړې دې نو لکه څرنگه چه په شرک باندې دلیل منزله نشته دې نو ځکه باطل دې نو دارنگه په تقلید باندې دلیل نشته دې نو دا هم باطل دې، مونږ وایو چه د تقلید د اثبات دپاره صحیح دلائل موجود دی خوفانده ترینه هغه څوک اخستی شی چه پوهیږی اوضد تعصب نه کوی او دارنگه دلیل منزله په حرمت او ابطال د تقلید هم نشته او که چرې موجودی نو، «هاتوا برهانکم ان کتم

الصدقین، نوحرت دتقلیدهم ثابت نشو، اوعدم دلیل په تقلید «بناء علی زعمکم» مشترک دې په مابین د اثبات دتقلید او د ابطال دتقلید کښې نو بیا تاسو قول په ابطال دتقلید ولې کوئ. او دارنگه عوام او اُمیان دغیرمقلدینو بلکه اکثر نام تهاد ملایان ددوئ قدرت نه لری دفهم دقرآن او حدیث اونه داستنباط د حکم دنص نه، نو دغه شان خلق هم دخپلومشرانو غیر مقلدینو تقلید کوی اوڅه دلیل منزله ورسره نشته نوپکارده چه دا دې هم حرام شی.

﴿وَمَا لَهُمْ آلَاءُ﴾ فرق په مابین د «ماوی» او «مئوی» کښې دادې چه «ماوی» ځای د ورتلولونه وایی او «مئوی» ځای د اقامت ته وائی، ورتلل اول وی او دیره کیدل ورستوی نو ددې وجه نه ماوی مقدم ذکرشو.

﴿وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ﴾ پدې آیت کښې تفصیلی اوتحقیقی جواب ذکر کړې د هغې شېبې نه چه په رسالت باندې منافقانو کړې وه هغه داچه که حضرت محمد ﷺ رسول بر حق وې نوپه اُحد کښې ئی ولی شکست خورلو؟.

حضرت الشیخ رحمه الله فرمائی چه هرکله دا شبه دمسلمانانوپه مخکښې وشوه نو دبعضی مسلمانانو په زړه کښې هم دا وسوسه پیدا شوه چه واقعی الله ﷻ خو زموږ سره دنصرت اومدد وعده کړې وه نوموړېته ولې شکست ملا وشو، ((قال الناس من اصحابه من اين اصابنا هذا وقد وعدنا الله تعالى النصر))، «روح»، نو پدې آیت کښې ددې شېبې تفصیلی جواب وشو اومخکنی آیاتونو کښې اجمالی جواب وو. ﴿صَدَقَكُمُ اللَّهُ﴾ صدقاً «راست گفتن» ته هم وائی او «راست کردن» ته هم وائی یعنی وعده پوره کول، دلته دا دویمه معنی مراد ده یعنی الله ﷻ چه ستاسو سره کومه وعده دنصرت او دفتحې کړې وه نوهغه وعده ئی په اُحدکښې دجنگ په ابتدا کښې پوره کړه اومسلمانانو لره ئی په کفارو باندې غلبه ورکړه او دکفارونه (۲۲) کسان قتل شو اوباقی وتښتیدل لیکن هرکله چه در رسول الله دقول خلاف وشوچه هغه غشی ویشتونکی جماعت په خپل ځای قائم پاتې نه شو نوفتح په شکست سره بدله شوه، نو ددې شکست دپاره سبب مخالفت دحکم در رسول الله ﷺ وو، نوپدې سره قدح په رسالت باندې نشی کیدې بلکه پدې سره تائید د رسالت کیرې، نو دا جواب شو دشېبې نه هم اومسلمانانوته هم داخبره واضحه کړې شوه چه سبب ددې وقتی شکست دپاره ستاسو خپله

اجتهادی غلطی وه.

﴿إِذْ تَحْسُونَهُمْ﴾ ظرف متعلق دې د ﴿صَدَقَكُمُ اللَّهُ﴾ سره ياد ﴿وَعَدَهُ﴾ سره او «تخسومهم» په معنی د «تقتلونهم» سره دې او «حس» په اصل کښې دپته وائی چه حاسه ته آفت ورسی او ختمه نی کړی، او دیرکړته په معنی دقتل علی سبیل الاستیصال (بیخ کندی) سره راځی ﴿بِإِذْنِهِ﴾ ای بارادته، وقضائه، او توفیقه ﴿حَقٌّ إِذَا فُشِلْتُ﴾ «حق» یاپه معنی د «الی» سره دې او دا متعلق دې په «تخسومهم» یا «صدقکم» پوزې، یا «حق» ابتدائیه دې او داخل دې په شرط باندې چه جزاء نی محذوفه ده «ای حق اذافشلتم وتنازعتم وعصیتم منعکم نصره» او «ثم صرفکم» پدغه محذوفه جزاء باندې عطف دې او «فشل» بزدلی او نامردی ته وائی خو دا معنی اراده کول په حق دصحابو کښې بې ادبی ده، نوددې وجه نه ددې ترجمه بعضې حضرات په ضعف درائی سره کوی، «ای ضعفتم عقلاً بحيث ملتم الی الغیمة» اوبعضې حضرات نی ترجمه په ضعف د همت سره کوی.

﴿وَتَنَزَّعْتُمْ فِي الْأَمْرِ﴾ مراد ترینه اختلاف کول دی په امر د رسول الله ﷺ کښې چه بعضو ویل چه پدې مورچه باندې قائم پاتې کیږو او بعضو ویل چه د مال غنیمت اخستلو دپاره خو ﴿وَعَصَيْتُمْ﴾ دښی ﷺ د امر نه خلاف او نافرمانی مراد ده گویا کښې عصیان، تنازع او اختلاف پیدا شو او دتنازع او اختلاف نه فشل یعنی بی همتی پیدا شوه.

﴿مَا تُجِبُونَ﴾ ددینه مراد فتح اونصرت دې لکه په سورة صف کښې دی ﴿وَأَخْرَىٰ يُخَوِّنَهَا نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ﴾ چه ددینه واضح طور باندې معلومیری چه دصحابو محبت دنصرت الهی اوفتح سره وو چه پدې سره غلبه دحق راځی، اوددینه دنیا مراد نده ځکه د دنیا سره نی لفظ دمحبت ندې ذکر کړې بلکه ددینا سره نی صرف اراده ذکر کړې ده او ﴿مِنْكُمْ مَّنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا﴾ نی فرمایلی دی «محب الدنيا» نی ندی فرمایلی. ددینه هغه کسان مراد دی چه دمال غنیمت دجمع کولو دپاره تلی وو ﴿وَمِنْكُمْ مَّنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ﴾ «ای ثواب الاخرة» دینه هغه کسان مراد دی چه په خپل خائ قائم پاتې شوی وو.

﴿ثُمَّ صَرَّفَكُمْ﴾ داعطف دې په مقدره جزاء باندې ﴿لِيَبْتَلِيَكُمْ﴾ یعنی دا وقتی اوعرضی

شکست ستاسو د ذلیل کولو او رسوا کولو دپاره نه وو، تاسو عندالله قدرمند، عزتمندئې، بلکه پدې وقتی شکست سره ستاسو ابتلاء او اصلاح مقصود وه او هغه دا چه تاسو به په مصائبو باندې صبرکوئ او په میدان جهاد کښې به کلک پاتې کیږئ او دملگرو دقتیلیدلو او زخمی کیدلو سره به حوصله نه خرابوئ. ﴿وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ﴾ دصحابه کراموﷺ نه اجتهادی غلطی وشوه نوالله ﷻ دوی ته په تیرشوی آیاتونو کښې لېشان زورنه وکړه او پدې آیت کښې ورته دمعافی اعلان کوی خو په ډیر تاکید سره، «قد» دتحقیق دپاره دې، اولام د تاکید دپاره دې، دیته لام موږه للقسام ویلې شی ځکه دې تاکید دقسم مقدره کوی «ای والله لقد عفا» نوالله ﷻ په خپل ذات قسم خوری چه ځما دې په خپل ذات قسم وی چه خامخا په تحقیق سره ما تاسوته معافی کړې ده نو دصحابو دغلطیانو معافی په نص قطعی سره ثابت ده، او په حدیث کښې په طاعینو دصحابو باندې لعنت وارد دې.

إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُنَ عَلَى أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أَخْرَجِكُمْ

کوم وخت چې تاسولرې تلئ: په تېښتیدو کښې اوشاته نه کتل هیجانه، اورسول ﷺ بللئ: تاسو روستو ستاسونه

فَأَتَاكُمْ عَثَا يُغِيرُ لَكِلَا تَحْزَنُوا عَلَى مَا

پس بدل ئې درکړو تاسوته غم دپاسه غم، دانصیحت درکول ددې دپاره دي چې تاسو غمژن نشئ: په هغه څیز پسې

فَأَلَّكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ۝ ثُمَّ أُنْزِلَ

چې فوت شو ستاسونه، او نه په هغه څه چه اورسیدو تاسوته، او الله خبردار دي په هغه څه چې تاسو ئې کوی. بیا نازل کړو الله

عَلَيْكُمْ مِّنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُّعَاسًا يَغْشَى طَآئِفَةً مِّنْكُمْ ۖ وَطَآئِفَةٌ

په تاسو باندې روستودخفگان نه امن چې پرکالي وه، پتووهغې یوډله ستاسونه، او یوډله بله داسې وه،

قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَتَوَوَّنُونَ

چې فکرمند کړي ووهغوی لره خپل نفسونو، گمان ئې کوو په الله باندې گمان ناحق دجاهلیت والویشان، او وویل دوی

هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ ۖ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ ۖ يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ ۖ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ لَخَبَلْنَا فُسُوقَنَا ۚ هَهُنَا ۖ قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ
چې آياشته مونږ لره دامداده څه حصه ، اووايه ۱، چې کارتول امداد کول دالله په اختيار کښې دې، پټ ساتي دوی
الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ ۚ وَلَيَبْتَغِينَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلَيُمَصِّنَّ مَا فِي قُلُوبِكُمْ ۖ
نومونږ به نه وي قتل شوي يعني زمونږ خپلوان دلته، ته اووايه ۲، کچرې وي تاسو په کورونو خپلو کښې نوضروريه بهر راوتلې وي
وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ۝ إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ ۖ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا
هغه کسان چې مقرر شوي و په هغوی باندې قتل، ځانې دغور زیدلواو قتلېدو خپلوته، اودپاره ددې چې آزمېښت اوکړي الله
دَمِيدَانِ ۚ هَهُنَا ۖ قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ
دغه څه «غفاق اخلاص» چې په سينو ستاسو کښې دې، اوصفا اویاک کړي ۳، هغه څه ایمان چې په زړونو ستاسو کښې دې
وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ۝ إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ ۖ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا
او الله عالم دې په هغه خبرو چې په سينو کښې دي . بېشکه هغه کسان چې واپس گرځېدلي وؤ ستاسونه
كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ ۚ وَلَيَبْتَغِينَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلَيُمَصِّنَّ مَا فِي قُلُوبِكُمْ ۖ
د میدان نه په هغه ورځ چې مخامخ شوي دوه ډلې، نو بېشکه خوبولي دي دوی لره شېطان په سبب دهغې
كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ ۚ وَلَيَبْتَغِينَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلَيُمَصِّنَّ مَا فِي قُلُوبِكُمْ ۖ
کښېدو ۴، ولقد عفا الله عنهم ۵، ان الله غفورٌ حلیمٌ
عملونو چې دوی کړي دي، اوقسم چې په تحقیق سره معافي کړېده الله دوی ته بېشکه الله بخښونکې صبرناک دي

﴿إِذْ تُصْعِدُونَ﴾ دا ظرف متعلق دې د «صرفکم» سره یعنی الله ﷻ ستاسونه خپل مدد منع کړو او تاسوئ د دشمن نه واولئ کله چه تاسو تېښتيدلئ اوپه غرونو، ميرو باندې ختلئ او د وارخطائی دوجه نه مو شا نه ته کتل او رسول الله ﷺ تاسو د وروستونه بللئ او ويل ئی

۱ - جواب شکوه.

۲ - شکوه.

۳ - جواب شکوه.

۴ - دويمه ترجمه: او چه ښکاره کړی خلقتو.

چه «إِلَىٰ عِبَادِ اللَّهِ، إِلَىٰ عِبَادِ اللَّهِ مِنْ يَكْرُهُ الْجَنَّةِ»، خو تاسو دا آواز نه آوريد. بيا چه كله دكعب بن مالك ؓ نظر په رسول الله ﷺ ولگيده اوپه زوره ئی آواز وکړو نو دهغې نه ورستو بيا صحابه کرام ؓ دنبی ﷺ څنگ ته راجمع شو او کفار مرعوب شو او وتبديدل

فايده ﴿إِذْ تُصْعِدُونَ﴾ په ضمه د تاء او کسري دعين سره دباب افعال نه مزید دې د اصعاد نه مشتق دې اوپه فتحه سره مجرد دې دصعود نه مشتق دې نو بعضې اهل لغت وائی چه د مجرد اومزید په معنی کښې څه فرق نشته دې، او اکثر وائی چه فرق پکښې شته دې اوهغه دادې چه «اصعاد»، «ابعاد»، لرې تلل په همواره زمکه ياکندو اودرو کښې، ته وائی. او «صعود»، ذهاب الی الفوق، په بره تللوته وائی، دلته دواړه معانی مراد کيدې شی. «تلوون» د «لی» نه مشتق دې ورستو طرف ته کتلوته وائی دا کنایه ده د التفات نه.

﴿فَأَنْتَبِكُمْ غَمًّا بَغْمٍ﴾ دا عطف دې په (صرفکم) باندې اوافاعل د ﴿فَأَنْتَبِكُمْ﴾ دپاره ضمير دې چه راجع دې لفظ د «الله» ته، او غم ته ئی ثواب مجازاً ویلی دی، مراد ترینه بدله ده. یایی تهکما ویلی دی. یا دپاره د اشارې دیته چه که فرارنه وې نو دا به ثواب وې او «باء» په بغم کښې یا دمصاحبت دپاره ده چه په معنی دمع سره ده اومراد ددینه کثرت دغمونو دې چه هغه غلبه دلښکر دکفارو او دشکست دمؤمنانو اوقتلیدل اوزخمی کیدل د دوی او اوریدل د خبر دقتل دنبی ﷺ دی. نو د «فانتبکم غمّا» نه مراد غم عظیم دې چه اوریدل دقتل دنبی ﷺ دی، اود «بغم» نه دغه نورغمونه مراد دی. یا بالعکس یا «باء» په «بغم» کښې دسببیت دپاره ده، یعنی الله ﷻ تاسوته غم درکړوپه سبب دخفه کولوستاسو رسول ﷺ لره په مخالفت کولوسره دحکم دهغه نه. ﴿لَعَلَّكُمْ تَخْزَوْنَ﴾ په ظاهره کښې دا متعلق دې د «انتابکم» سره. لیکن داپه ظاهره کښې غیر مربوط معلومیری ځکه «اثابه»، دغم «یعنی غم په بدله کښې ورکول، سبب دحزن دپاره دې نه دلا تحزنوا دپاره، نوددې دپاره دیرتوجیهات دی

۱- حضرت الشیخ رحمه الله فرمائی چه دا متعلق دې دمحذوف سره ((ای اخبرکم بذلك المذكور لکیلا تحزنوا)) او حضرت شاه ولی الله ﷻ وائی. (این پند دادن برای آن است که تا اندوهناک نشوید) یعنی داغم رسیدل تاسوته یونصیحت دې چه یاد لرئ چه ددینه ورستو بيا چرته دنبی ﷺ دحکم نه خلاف ونکړئ اگر که ستاسونه منفعت، غنیمت وغیره فوت کیری یا درته څه تکلیف اومصیبت، بلاء په مخ درزی ۲- بعضې وائی چه «لا» زائد دې ۳- بعضې

وائی چه دغم نه، غم عظیم مراد دې چه خبر دآوريدلو دقتل دنبی ﷺ دې اوڅوک چه لوی غم وه وینی نوپه وړو غمونو باندې راضی شی، او غمژن پرې نوی، نودنبی ﷺ دشهادت خبر داسې غم ؤو چه ددې دشدت نه مخکېنی او وروستنی غمونه ټول ختم شو.

﴿وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾ الله ﷻ ستاسو دعملونونه خبردار دې نو د هغې مطابق ستاسو سره معامله کوی ﴿ثُمَّ أُنْزِلَ عَلَيْكُمْ﴾ داعطف دې په ﴿فَأَنْبَأَكُمْ﴾ باندې اوپدې کنبې بیان د ازالې دغم دې ﴿أَمْنَةً﴾ مفعول د انزل دې او ﴿نُعَاسًا﴾ تربینه بدل دې (نعاس) معمولی خوب ته وائی چه اثرنی په سترگو راشی یعنی (پرنا) اود ﴿أَمْنَةً﴾ بالقاء او ﴿أَمِنْ﴾ بدون القاء په مابین کنبې فرق نشته دې اوبعضې ئی فرق کوی چه ﴿أَمْنَةً﴾ هغه دې چه خوف زائل شی اوسبب ئی موجود وی لکه په میدان أحدکنبې او دا مقام دلوی اعزادې، او ﴿أَمِنْ﴾ دیته وائی چه خوف زائل شی سره دزوال دسبب نه (قرطی) په جنگ أحدکنبې په میدان جهادکنبې په مؤمنانو باندې الله ﷻ داسې خوب اوپرکالی راوسته چه عین په ولاړې پرکاله ؤو.

حضرت ابو طلحه ؓ وائی چه په میدان جنگ کی په ما باندې داسې خوب غالب شو چه زما دلاسه توره ارتاو شوه اوبیا مې را واخسته او بیا به ارتاوشوه نو بیا به مې راواخسته داسې کارځو وارې وشو، او دا یو حسی اثر دهغه باطنی اطمینان اودسکون ؤو چه دداسې هنگامې اوشورماشور په حالت کنبې دمومنانوپه زړونوباندې محض دالله ﷻ دفضل اورحمت سره واردشو ((وهذا عاده الله مع المؤمنين جعل النعاس في الحرب علامة للظفر وقد وقع كذلك لعلي ؓ في صفين وهومن الواردات الرحمانية والسكينة الالهية)) (روح)، او ورستو ددې (پرنا) نه دمومنانو دزړونونه ددشمن خوف اویره بالکل ختمه شوه اوتشویش او اضطراب ئی ختم شو نوگوياکنبې دا پرکالی یو بشارت ؤو چه دیرې، پریشانی اودتشویق وخت تیرشواوس مطمئن اوسئ اوخپله فریضه اداء کړئ نو صحابه کرام ؓ فوراً دنبی ﷺ خواته راجمع شو او د دویم جنگ محاذنی جوړکړو او دشمن په تنبیتیدلو مجبوره شو.

﴿يَغْشَى طَائِفَةً﴾ ضمیر د «یغشی» نعاس ته راجع دې او د «طائفة» نه مراد تمام مخلصین مؤمنان دی یعنی پټولو نعاس، او غالب ؤو نعاس په مؤمنانوباندې اودا امن او نعاس صرف په مؤمنانو باندې ؤو اوهرچه منافقان ؤو نوهغوی په غم اوپریشانی کنبې ؤو ﴿وَطَائِفَةً﴾ ددینه مراد منافقان دی ﴿قَدْ أَهْمَمْتُمْ﴾ یعنی په غم کنبې اچولې ؤو دوی لره خپلو نفسونو یعنی دوی صرف دخپلوځانونوپه غم کنبې وو چه کفار موقتل نه کړی اوددوی سره نه داسلام

فکړو او نه د نبی ﷺ او نه د مسلمانانو څکه چه دوی میدان جهادته د مال خنیمت په طمع راغلی وو نه د اسلام په خاطر، او ددې وجې نه الله ﷻ دوی محروم کړل د نعمت د امن نه نو دوی پریشان وو او نعاس (پرکالی، پرې نه وه راغلي).

﴿يَظُنُّونَ بِاللَّهِ﴾ دا بیان د اوصافو د منافقینو دې چه دوی گمان کولو په الله ﷻ باندې گمان ناحق ﴿غَيْرُ الْحَقِّ﴾ په دې کښې مضاف مقدر دې (ای غیر ظن الحق)، حق گمان په الله باندې امید او گمان د نصرت دې اونا حق گمان، گمان د وعده نه پوره کولو اود نبی ﷺ اود مؤمنانو سره د مدد او د نصرت نه کولو دې یا گمان د دین د ختمیدلو دې.

﴿ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةُ﴾ دا بدل دې د غیر الحق یا مفعول مطلق دې ((ای یظنون ظناً کظن المدة الجاهلية)) یا ((الفرقة الجاهلية)). ﴿يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ﴾ دا جمله تفسیر د «یظنون» دې چه دیظنون معنی داده چه دوی ویل علی سبیل الانکار یو بل ته چه آیا شته دې مونږ لره د امر د نصرت او غلبې نه څه شي، یعنی نشته. او غرض د دینه طعن کول وو په نبوت د رسول الله باندې، یا استفهام په خپله معنی حقیقی سره دې، یعنی دوی تپوس کوی چه آیا الله ﷻ به زموږ سره مدد وکړی او که نه، نو بناء په اوله توجیه باندې د دوی د ظن رد وشو پدې سره چه ﴿قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ﴾ یعنی اختیار د نصرت صرف الله سره دې او هغه ئی حقدار ته ورکوی په مناسب وقت کښې او که تاخیر پکښې وشي نو په هغې کښې به حکمت وی او په دویمه توجیه باندې دا جواب د تپوس د دوی دې، یعنی معامله د نصرت او د فتح د الله ﷻ په اختیار کښې ده نو هر کله چه ئی دخپل رسول ﷺ اود مؤمنانو سره وعده کړې ده نوضرور به ئی پوره کوی.

﴿يَحْتَفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ﴾ یعنی په ظاهر کښې دوی نیازمندانه، مؤدبانه انداز کښې تپوس کوی خو در حقیقت دا محض منافقانه سوالات دی چه دوی ئی په خپل زړه کښې پټ ساتی تا ته ئی نه ښکاره کوی چه دهغې بیان دادې: ﴿يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ﴾ یعنی منافقان یو بل ته وائی چه که چرې د الله ﷻ د طرف نه زموږ سره د نصرت و عده وې او حضرت محمد ﷺ په رښتیا ئی وې نو زموږ عزیزان، اقارب به دلته نه وې قتل شوی، نو دا فی الحقیقت تکذیب د حضور ﷺ دې او بعضې مفسرینو د «الامر» نه تدبیر اومشوره مراد کړیده یعنی که چرې زموږ مشوره ئی منلې وې نو دا قتل به نوې شوي.

﴿قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ﴾ دا دمنافقینو دقول رد دې یعنی دمرگ دپاره چه کوم وخت دالله ﷻ په علم ازلی کښې مقرر دې نوهغه په تدبیر او احتیاط سره نه بدلیږي نوکه تاسو جهاد له نه راتلی نو بیا به هم هغه خلق چه دهغوی قتل مقرؤو هغوی به دخپل قتلیدلو خای ته راوتلی وائ او قتل شوی به وې ځکه چه دالله تعالی حکم تکوینی نشی بدلیدلې .

﴿وَلَيَبْتَغِيَنَّ اللَّهُ﴾ (او، عاطفه دې او معطوف علیه ئی محذوف دې) «ای فعل ذالك لمصالح جمة للابتلاء والتمحيص» یعنی په احد کښې وقتی شکست کښې ډیر مصلحتونه ؤو، یو دا چه ﴿وَلَيَبْتَغِيَنَّ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ﴾ یعنی چه ستاسې دصبر او استقلال او د اخلاص اودنفاق امتحان وشي اوبل دا چه ﴿وَلَيَمَحْصَنَّ﴾ تمحيص صفاکولوته وائی دخیری نه یعنی مؤمنان دگناه دخیری نه پاک شی ﴿وَاللَّهُ عَلِيمٌ﴾ یعنی دغه مخکښې کارونه تاسوته دښکاره کولودپاره ؤو او الله ﷻ خو بغیر ددې نه عالم دې .

فایده . پدې آیت کښې ټول حروف هجاء (دالف) نه تر (یا) پورې مکمل راغلی دی، والله اعلم باسرار کلامه، او ویلی شویدی چه ددې تلاوت ددفع دشر داعداد دپاره مفید دې .

﴿إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ﴾ پدې آیت کښې سبب دهریمت بیانېږي چه هغه دادې ﴿بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا﴾ مراد ترینه پریښودل د مورچې دی یا بعضې نورې غلطۍ دی ځکه یوه گناه دبل گناه دپاره سبب گرځي او یوه نیکۍ دبلې نیکۍ دپاره ذریعه گرځي .

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا	اې ایمان والو ! مه کېږئ پشان دهغه خلقو چې کفرې کړې او وای په حق دخپلو نسبی روڼو کښې، کله
ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا	چې هغوی سفراو کړي په زمکه کښې، یاوي هغوی غزاکوونکي، کېږې وې دوی زمونږ په خوا کښې نونه به مړ کېدل
وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُحْيِي	اونه به وژل کیدل، دپاره ددې چې اوگرخوي الله دا خبره افسوس په زړونو ددوی کښې، اولله ژوندي کول کوي
وَيُمِيتُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّم	اومړه کول کوي، اولله ستاسو عملونه ويني او کېږې قتل کړې شوی تاسو به لار دالله کښې یامړه شوی

لَمَغْفِرَةً	مِّنَ	اللّٰهِ	وَرَحْمَةً	خَيْرٌ	وَمِمَّا	يَجْمَعُونَ
نوخامخا بخبننه د طرفه دالله نه او ثوابونه دپروغوره دى دهغه مالونودولتونونه چې دوى نهې جمع كوي						
وَكَيْنٌ مُّثْمَرٌ أَوْ قُتِلْتُمْ لَا إِلَى اللَّهِ تُحْشَرُونَ						
او كه مړه شوئ تاسو يا قتل كړي شوئ نوضرور به الله ته جمع كړئ شئ.						

﴿يَتَابِعُ الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا﴾ د «كالذين كفروا» نه مراد منافقين دى. پدې آيت كښې الله ﷻ مؤمنانوته حكم كوي چې تاسو دمنافقانو په شان مه كيږئ چه ددوى خصلت او عادت دادې چې كله خوك دالله ﷻ په لاره كښې ديونيك كار دپاره لارښى اومرښى يا جهاد ته لارښى اوشهيدشې نو دوى دهغه په حق كښې واڼى چه كه دې سفرله نه وې تلې اويه جهاد كښې نوې شريك شوې نو نه به وې قتل شوې نو دوى په تقدير باندې ايمان نه لري نو الله ﷻ مؤمنانوته فرمائى چه تاسو دمنافقانو پشان مه كيږئ كه خوك دالله ﷻ لاره كښې شهيد شئ نو تاسو داسې مه واڼى چه «لوكانوا عندنا ماماتوا» په حديث كښې راغليدى «اياك واللو» په بل روايت كښې دى چه «لومن الشيطان» په بل روايت كښې دى «فان لوفتح ابواب الشر».

مراد ددينه منع د استعمال د(لو) ده په مقابلته دتقدير كښې، دمطلق استعمال د(لو) نه منع مراد نده. «وَقَالُوا لَا خَوْفَهُمْ» «اى فى حق اخوانهم» دلته نسبى اخوت مراد دې يا اعتقادى اخوت مراد دې يعنى نفاق، «إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ» «ضرب فى الارض» نه مراد سفر دې او دا ظرف دې د «قالوا» دپاره، سوال وارديرى چه (اذ) د استقبال دپاره راځى او «قالوا» خوصيغه دماضى ده نو «ضربوا» د «قالوا» دپاره ظرف څرنگه صحيح كيدي شى؟. جواب دادې چه اذا دلته دمجرد وقت دپاره دې د استقبال معنى په كښې ملحوظه نده، يا د استمرار دپاره دې لكه پدې قول دالله ﷻ كښې «وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ ءَامَنُوا» كښې اذا د استمرار دپاره دې نو ماضى ته هم شامل دې نوظرفيه ئى صحيح دې او «أَوْ كَانُوا غُرَى» په اصل كښې «غُرَى» وو او دا جمع تكسيره د غازی ده لكه رُكْع جمع تكسيره د راعع ده اوسُجِدْ جمع تكسيره دساجد او صَوْم جمع تكسير د صائم ده، دغه شان نَوْم اوناثم او غائب او غائب دى.

﴿لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَٰلِكَ حَسْرَةً﴾ دا «لام» دعلت دې اود «قالوا» سره متعلق دې يعنى دا قول ددې دپاره كوى چه دمسلمانانو په زړونو كښې حسرت او افسوس پيداشى چه كاشكې جنگ ته نوى تللى نو قتل شوى به نه وې. اودا به ذريعه جوړه شى په آينده كښې دجهاد نه دپاتې

کیدلو دپاره. یا متعلق دې دمقدرسره «ای القی الله ذالک الاعتقاد قلوبهم لیجعل» یعنی الله ﷻ دمنافقانو زړه کښې دغه اعتقاد واچوؤ ددې دپاره چه دوی دحسرت اوافسوس په اور وسوزوی یا دا (لام) دعاقتب دې متعلق دې د (قالوا) سره او (ذلک) اشاره ده قول ددوی ته یعنی ددوی ددغه قول انجام صرف دادې چه دوی ته حسرت اوندامت ملاؤشو اودجهاد نه پرې څوک نه منع کیږی چه ددوی مقصدوو. «وَاللّٰهُ نَحْنُ» وَتَمِيتُ یعنی دمرگ دسفر دوجه نه یا جهادته دتللو دوجه نه ندې بلکه موت د الله تعالی ﷻ په تقدیرسره دې، ډیرکرته مقیم کس مړشی اومسافریامجاهد جوندې پاتې شی.

«وَلَيَنْ قُتِلَنَّ» جزاء دشرط دپاره مقدره ده چه «فَلَا تَحْزَنُوا» یا «لَيَغْفِرَنَّ لَكُمْ» دې، منافقانو دغه قول ددې دپاره کولو چه خلق دجهاد نه منع شی نو ددغه قول د رد کولونه بعد دا ترغیب دې چه که تاسو جهاد ته لارې اوقتل شوئ یا په مرض وغیره سره مړه شوئ نومه خفه کیږئ ځکه چه پدوې سره به ستاسو مغفرت وشي او دالله ﷻ دلوی رحمت مستحق به شی اودا ډیر غوره دې ددینه چه تاسو دجهاد نه پاتې شی او ددنیا مادی سامان جمع کړئ.

«وَلَيَنْ مُّتَمَّ» یعنی که بالفرض تاسو سفر یا جهاد ته لارنه شی اوفی الحال د مرگ نه بچ شی نو دا خو ضروری ده چه هرکله چه وی خوتا سوبه مړه کیږئ یا به قتلېږئ او دالله ﷻ په مخ کښې به حاضرېږئ نو بیابۀ پوهه شی چه بختورهغه وو چه دالله ﷻ په لاره کښې ورته مرگ راغلي وو.

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لَئِنْ لَهِمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا

پس په سبب درحمت دالله سره نرم نې ته دوی ته، اوکه وي ته بدزبني، سخت زړې نوخامخا به دوی خواره شوی وو

مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا

ستادچاپېره نه، پس ته دوی معاف کړه اوبخښنه غواړه ددوی دپاره اومشورې اخله ددوی ته په کار کښې، پس کله

عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

چې ته قصداوکړې دکولو دکار نو بیا توکل کوه په الله باندې، بېشکه الله محبت کوی دتوکل کوونکو سره

«فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لَئِنْ لَهِمْ» دصحابوﷺ نه په جنگ احد کښې غلطی وشوه چه هغه

سبب وگرزیده دوقتی شکست دپاره نواله ﷻ ددوی ددغه غلطی د اظهارنه بعد دوه ځله په

قسميه اند از کنبې هغوی ته د معافی اعلان په خپل کتاب کنبې وکړو او نبی ﷺ هم ددوی سره ډیر مشفقانه سلوک وکړو او هغوی ته ئې زجر، تعنیف ونه کړو نو په دوی باندې الله ﷻ د نبی ﷺ مدح او تعریف وکړو نو معلومه شوه چه الله ﷻ دهغه چانه راځی کیرې چه د صحابو سره محبت لری او دهغوی قدر او عظمت ئې په زړه کنبې وی، په «لېما»، کنبې «با»، د سببیه ده او «ما» زانده دې د تاکید دپاره یعنی ستا دا ښکلې سلوک او نرمی د صحابو سره د الله ﷻ د مهربانی او دهغه د توفیق اثر دې او که چرې ته سخت زبان، سخت زړې شوې وې نو دوی به ستانه تبتیدلی وو. اوستا د صحبت نه به ئې نفرت کړې وې ستا د ډیر خاسته اخلاقو یو اثر او فائده داده چه دوی ستانه په هیڅ موقعه کنبې نه جدا گیری اگر که ډیره سخته موقعه وی، نو معلومه شوه چه ښه اخلاق الله ﷻ ته ډیر محبوب دی او د ښو اخلاقو دپاره نرمی د ژبې او نرمی د زړه پکار ده: ﴿رَحْمَةً لِّیَنِّهِمْ﴾. ﴿فَاعْفُ عَنْهُمْ﴾ یعنی په آینده کنبې هم ددوی سره داسې سلوک ساته چه معافی کوه دوی ته، ددې تعلق دهغه حقوقو سره دې چه د نبی ﷺ سره تعلق لری ﴿وَأَسْتَغْفِرُ لَهُمْ﴾ ددې تعلق د حقوق الله سره دې ﴿وَسَاوِرُهُمْ﴾ یعنی ددوی د تالیف قلب دپاره ددوی نه مشوره اخله په امورو د جنگ کنبې او یا دهغه امورو په باره کنبې چه په هغې وحی نه وی راغلې.

﴿فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ﴾ د مشورې نه بعد چه ستا زړه په یو خبره کلک شی نو پدغه کار کنبې د کامیابی دپاره اعتماد صرف په الله ﷻ باندې کوه نه په اسبابو او ذرائعو او مشورې باندې ځکه چه په اسبابو کنبې تاثیر پیدا کول صرف د الله ﷻ کار دې او په مشوره او تدبیرو نو کنبې کامیابی ورکول صرف د الله ﷻ په اختیار کنبې دی او کوم خلق چه د اسبابو مهیا کولونه بعد په اسبابو اعتماد نه کوی او صرف په الله ﷻ اعتماد کوی نو داسې خلق الله ﷻ ته محبوب دی

إِنْ يَنْصَرِكُمْ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ ۚ وَإِنْ يَخْذَلْكُمْ فَمَنْ

کجرې مدد او کړې تاسو سره الله، نو څوک غالب کیدې نشي په تاسو، او که مدد او نکرې ستاسو، پس څوک دې

ذَا الَّذِي يَنْصَرِكُمْ مِنْ بَعْدِهِ ۚ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ۝

هغه څوک چې مدد به او کړې ستاسو سره روستو دهغه دامد او کولونه، او خاص په الله دې توکل کوي مومنان

﴿إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ﴾ فتح اوشکست دالله ﷻ په اختیار کښې دې نوکه په غیر دظاهری اسبابونه تاسوله فتح درکړی نو بیا څوک په تاسو باندې غالب نشی راتلې لکه په جنگ بدر کښې، او که هغه ستاسو امداد ونه کړی نو بیا بل څوک ستاسو امداد نشی کولې نو لهذا صرف په الله ﷻ باندې توکل پکار دې، مقصود دآیت نه دادې چه اسباب دنصرت الهی حاصل کړئ نواله ﷻ به در سره مدد وکړی اود اسبابو دخذلان نه خپل ځان بچ وساتی.

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغْلِبَ ۖ وَ مَنْ يَغْلِبْ يَأْتِ بِهَا
اونه دي لائق دشان دښی سره چې خیانت اوکړي، اوڅوک چې خیانت او کړي نور اوږي به هغه
عَلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ ۚ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ
چې څه خیانت ئی کړېدې په کښې په ورځ د قیامت، بیا به پوره ورکړې شی هر چاته بدله دهغه عمل چې ده کړې وی
وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ۝ أَقِمْنَ آئِمَّتَهُنَّ رِضْوَانُ اللَّهِ كَمَنْ بَاءَ
او په دوی به ظلم نه کېږي. آیا پس هغه څوک چې تابع وي دکاملې رضا د الله پشان دهغه چاکېدېشي چې اخته شوې وي
يَسْخِطُ مِنَ اللَّهِ وَمَا أُولَئِكَ جَهَنَّمَ ۖ وَيُؤْسُ الْمَصِيرُ ۝
په غضب دالله اوځانې دده جهنم وی او ډېر بد ځانې د ورتللو دې داجهنم
هُمْ دَرَجَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ بِصِيرٍ بِمَا يَعْمَلُونَ ۝
دخلقو دپاره مختلف درجې دي په نیز دالله، او الله لېدونکې دې دهغه عملونو چې دوی ئې کوي

﴿وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغْلِبَ﴾ غلول په اصل کښې خیانت کولو ته وائی په مال غنیمت کښې او دمطلق خیانت په معنی سره هم راځی اوکله ئی اطلاق په مطلق پتولو د یو شی باندې هم کیږی لکه په قول د ابن مسعود ﷺ کښې دی چه «غُلُوا مصاحفکم»، مفسرین حضرات فرمائی چه ددې آیت نه مقصود دصحابه کرامو ﷺ وسوسه دفع کول دی چه دوی دا گمان ونکړی چه رسول الله ﷺ په ظاهر کښې دوی معاف کړل خو په زړه کښې به ترینه خفه وی او په بله موقعه به ددې اظهار کوی اوزورنه به ورکوی، نواله ﷻ فرمائی چه دا کار د انبیاء علیهم السلام نه دې چه په زړه ئی یو خبره وی او په خوله ئی بله خبره وی، او دارنگه مسلمانان پوهه کوی چه دښی ﷻ دعظمت، عصمت او امانتداری نه ځان خبر کړئ او په زړه کښې داسې

خیالات مه راولئ چه نبی ﷺ به دغنیمت نه خه مال پت ساتلې وی، اوشاید دایی خک او فرمایل چه هغه حضراتوچه دمال غنیمت دحاصلولودپاره خپله مورچه پریښودله نو گویا کښې ددوئ په زړه کښې به داسې خیال راغلې وی چه رسول الله ﷺ به مونږته دغنیمت نه برخه نه راکوی یابه بعضې خیزونه پت ساتی، په بعضې روایاتو کښې راغلیدی (ترمذی وغیره) چه دبدرپه غزا کښې «قطیفه حمراء» سور خادر دمال غنیمت نه وړک شوې وو، او په بعضې روایاتو کښې دی چه توره ورکه شوې وه نوبعضو خلقو وویل چه کیدې شی چه نبی ﷺ اخستلې وی «نوکه منافقینو دا ویلی وی نومقصودنی طعن کول وو په نبی ﷺ باندې اوکه مؤمنانو ویلی وی نوهغوی پدې وجه دا ویلی دی چه نبی ﷺ ته داسې اختیار حاصل وو» نو دا آیت فازل شو، دا واقعه دبدرسره تعلق لری نود اُحد دواقعی دبیان په مینځ کښې ذکرشو، په دې کښې اشاره ده دیته: لکه څرنګه چه په غزوه احد کښې نبی ﷺ د ډیر شفقت اوښه اخلاقو دوجه نه صحابو ﷺ ته معافی وکړه نو دغه شان ئی دجنگ بدرپه موقعه ددوئ یویل تقصیرهم بالکل هرکړیدې خوتاسوته د رسول اکرم ﷺ دشان عظمت، عصمت، پاکي لحاظ ساتل پکار دی اوهیڅ قسمه کمزوری، نامناسب خیالاتو پسې تلل ندی پکار اونی ﷺ ته چه لکه څرنګه نسبت دغلول اودخیانت په مال غنیمت وغیره کښې ناجائز دې نو دغه شان نسبت دغلول په وحی او علم کښې هم ناجائز او کفر دې لکه بعضې شیعه ګان چه داسې کوی.

﴿يَأْتِ بِمَا عَلَّ يَوْمَ الْقِيَمَةِ﴾ (باء) دپاره دتعديت ده او (ما) موصله ده او عائد دموصل

مقدر دې ای (بما غله) یعنی راوړی به هغه شی چه پت کړې وو (لَا تَنْتَهِى جَهْلًا بَلَى) شیخ الهند رحمه الله

یا (باء) دپاره دمصاحبت ده یعنی دقیامت په ورځ به میدان حساب ته راځی نوهغه خیزونه به ورسره وی چه په خیانت سره ئی حاصل کړی دی، او په حدیث کښې دی (اخرجه الشيخان وغیرهما) ((قام رسول الله ﷺ یوما فذكر الغلول فعظمه وعظم امره ثم قال لا الفین احدکم یحیی یوم القیمة وعلی رقبته بعیر، له رغاء فیقول یارسول الله اغثنی فاقول لا املك لك من الله تعالی شیئاً قد ابغضتک)) یعنی نبی ﷺ خیانت ته ډیره لویه ګناه وویله اوددې امر (یعنی ددې دعذاب نه خلاصیدلوته ئی) ډیر مشکل وویل اووې فرمایل چه زه په تاسو کښې یوکس په داسې حالت کښې ونه موندم چه دقیامت په ورځ راشی اودده په خټ باندې اوښ وی چه خپل

آوازونه کوی، نوپس داکس به ماته وواښی چه ځما امداد وکړه یارسول الله ﷺ! نوزه ورته ووايم چه زه اختیارنه لرم چه تا دالله ﷻ ددې عذاب نه خلاص کړم، ما تاته رسولې وو حکم الحديث. اودغه شان په دې حدیث کښې فرس، بقر، غنم، صامت یعنی زر، مذکور دی، او دا حدیث په نزد داهل سنت والجماعت په ظاهر محمول دې او الله ﷻ قادر دې چه دغه اشیاء قیامت په ورځ بیا پیدا کړی او دځان په څې ئی واچوی چه پدې سره ئی مزید تذلیل، تقبیح راشی اوپه عذاب کښې ئی زیادت راشی په سبب دثقل ددې اشیاء سره .

دا حدیث دحضرت ابوهریرة رضی الله عنه نه مروی دې اوپه بعضې روایاتو کښې راغلیدی چه چا دده نه سوال وکړو چه که یوسړی سل اوبنان غلاکړی وی یعنی سل اوبنان به ئی څرنگ په څې ځایړی، نودوئ جواب ورکړو چه دچایو غاښ دجبل احد سره برابر وی (یعنی جهنمی) او ورون ئی د ورقان سره اوپنډی ئی دبیضاء سره او دکیناستلو ځای ریزه نه د مدینه پورې وی نوآیا په څې به ئی سل اوبنان نشی راتلې؟

﴿أَفَمَنْ أَتَّبَعَ رَسُولَ اللَّهِ﴾ ددینه مراد ترك دخیانت دې یعنی دخیانت نه بچ کیدونکی په رضاء الهی پسې روان دی اوخیانت کونکی دالله ﷻ په غضب اخته دی نو دواړو یوشان کیدې نشی .

﴿هُمْ دَرَجَتٌ﴾ دا د دواړو دلسره متعلق دې اود «درجات» نه مراد متفاوتون دی او بعضې وائی چه په کلام کښې حذف دې «ای هم ذو درجات» یا «لهم درجات» او د درجات نه مراد مطلق مراتب دی عام ددینه چه داهل جنت وی اوکه داهل نار وی یا ترینه مراد مراتب د اهل جنت دی او د اهل نارو مراتب یعنی درکات مقایسه ترك شوی دی .

لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ

ځامخابه تحقیق سره احسان کړېدې الله په مومنانو باندې کله چې راېږلې ئې دې په دوی کښ رسول دجنس ددوئ نه

يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَ يَزَكِّيهِمْ وَ يَعْلَمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ

چې لولي په دوی باندې آياتونه دالله اوپاکوي دوی لره اوبښانې دوی ته کتاب قران، اوپوهه ددين سنت،

وَ إِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ۝ أَوَلَمْ أَصَابَكُمُ

اوپه تحقیق سره وؤ دوی مخکښې ددېنه په گمراهۍ ښکاره کښې . آیا اوهر وخت چې اورسیدو تاسوته

مُصِيبَةً قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَهَا ۚ قُلْتُمْ أَلَيْسَ هَذَا الَّذِي هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ

یوداسی مصیبت چې تاسو رسولی دې دوچند دهغې، نو تاسو وایئ: د کوم ځانې نه دا دې، او وایه دا د طرفه د نفوسو ستاسو نه دې

إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

بېشکه الله په هر څیز باندې قدرت لري.

﴿لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ﴾ دا متعلق دې د «و ما کان لنی ان یغل» سره، یعنې دغه قسمه کمزوری خیالات په زړه کښې مه راولئ بلکه د الله ﷻ ددې عظیم احسان شکریه ادا کړئ ځکه چې د الله ﷻ په انعاماتو او احساناتو کښې عظیم انعام او احسان بعثت د ذات د رسول الله دې او دارنگه دا آیت په منزله د دلیل دې د ماقبل دپاره یعنې نبي خیانت گرنشۍ کیدې ځکه چې نبي د الله ﷻ د طرفه لوی نعمت او احسان وی او په خیانت گرسره احسان نه راځی، او مراد د مؤمنیونو نه یا عرب مؤمنان دی یا ټول مؤمنان دی. ﴿إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا﴾ تنوین د تعظیم دپاره دې ﴿مِنْ أَنْفُسِهِمْ﴾ پدې جمله کښې د درې خبرو ذکر دې: رسالت «(رسولاً) عربیت «(فیهم)» بشریت «(من انفسهم)».

نو صاحب دروح المعانی د شیخ ولی الدین عراقی نه نقل کړی دی چې دده نه تپوس وشو چې علم په بشریت او عربیت د رسول الله ﷻ فرض عین دې او که فرض کفایه؟ نو ده جواب وکړو چې دا شرط دې د صحت د ایمان لپاره، یعنې فرض عین دې، نو که څوک وایی چې زه ایمان لرم په رسالت د رسول الله ﷻ باندې لیکن نه پوهیږم چې هغه د جنس دبشرته ؤو یا د ملک یا د جناتو نه یا د عرب نه یا د عجم نه، نو شک نشته دې په کفر ددغه سړی کښې ځکه دې د قرآن تکذیب کوی او انکار کوی دهغه حکم نه چې قبول کړیدې اهل اسلام خلفاً، سلفاً او ضروری دې په نزد د خاص او عام او پدې کښې څه خلاف نشته نو که داسې سړی غیبی او ناپوه وي نو واجب دی پوهه کول دده او که بیا هم انکار کوی نو مونږ به حکم کوو په کفر دده، اوضمیر د «فیهم» راجع دې مؤمنانو ته نو که مراد ددوی نه مؤمنان عرب شی نو وجه د امتنان داده چې عرب د حضور ﷺ د رسالت په وجه اشرف او افضل شو په ټول عالم کښې او عرب یو ډیر باتې قوم ؤو چې نبي ﷺ په وجه د علم او عمل په اعلی مراتبو باندې فائز شو، اونبی ﷺ د ټولو عربو د انفس نه «من انفسهم» پدې وجه دې چې د ټولو خاندانونو د عربو سره ئی نسبی شرکت ؤو ماسوا د بنی تغلب نه چې هغوی نصاری ؤو نواله ﷻ زمونږ نبي ﷻ دهغوی د شرکت د نسب نه

محفوظ ساتلې دې، او که مراد د مؤمنانو نه ټول مؤمنان شی نو بیا وجه د امتنان داده چه په وجه بشریت هم جنس والی سره دهغه فیض او علم حاصلول آسان دی ځکه چه د هم جنسوپه مابین کښې طبعی وحشت او نفرت نه وی، بله دا چه نبی صلی الله علیه وسلم بشر دې لیکن معجزات نې مافوق البشریت ښکاره کړل.

نویقینا معلومه شوه چه دا حق رسول دی ﴿تَقُولُوا عَلَیْهِمْ﴾ پدې کښې در رسول فرض منصبی بیانېږي او دویمه وجه د امتنان ده ﴿وَوَيُؤَيِّدُ بِهِمْ﴾ دا هم بیان د فرض منصبی د رسول الله ﷺ دې اودریمه وجه د امتنان ده ﴿وَوُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ﴾ دا د بل فرض منصبی بیان دې او وجه د امتنان ده، او د تعلیم د کتاب ته مراد دلته تعلیم او تشریح د معانیو ده ځکه چه د الفاظو تعلیم په یتلو کښې راغلې دې ﴿وَأَلْحِکْمَهُ﴾ د دینه مراد تعلیم د سنت او احادیثو دې «کما قال الشافعی رحمه الله» تعلیم د حکمت د قرآن ژورې خبرې ښودل او د قرآن په اسرار غامضو او په لطائف دقیقو او عللو عمیقو باندې مطلع کول دی ﴿وَأَن کَاثُرًا﴾ «ان، مخففه عن المثقله دې، اسم ورله (هم) مقدر دې اولام په ﴿أَن لَّیْ سَلَّی﴾ کښې لام فاصل دې یعنی عرب د سلگونو کالونو او پیرونه را دیخوا په انتهای جهل او ښکاره گمراهی او ضلالت کښې ډوب وو او د رسول الله ﷺ دخو ورځو د تعلیم او صحبت په برکت اصحاب د ټولې دنیا د پاره رهبران او معلمان وگرځیدل نو پکار ده چه د دې عظیم نعمت قدر وپیژنی او چرته هم داسې اقدام ونه کړی چه نښې په هغې ناراض شی

﴿أَوَلَمَّا أَصَبَتْکُمْ مُصِیْبَةٌ﴾ دا زجر دې مؤمنانو ته چه دوی په تعجب سره ویلی وو چه أحد کښې دا تکلیف او نقصان مونږ ته د کومه نه راغې، مونږ خو د الله په لاره کښې د کفارو سره جنگیدلو او الله تعالی خو زموږ سره د امداد وعده کړې وه نو دا مصیبت په مونږ باندې ولې نازل شو، نو الله ﷻ دوی ته زورونه ورکوي او د دوی د دې خبرې جواب کوي چه اولاً داسې خبره کول پکار نه وه ځکه چه تاسو ته چه کوم تکلیف رسیدلې دې د کفارو د طرفه نو تاسو هغوی ته د دې دوچند تکلیف رسولې وو ځکه ستاسو نه په أحد کښې او یا ۷۰ کسان شهیدان شويدي او په بدر کښې تاسو د کفارو نه او یا ۷۰ کسان قتل کړي وو او او یا ۷۰ کسان مو ترینه قید کړي وو چه دهغوی قتلول ستاسوپه اختیار کښې وو، او ثانیاً دا چه ﴿قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِکُمْ﴾

يعنى ددې هزيمت اومصيبيت سبب تاسو پخپله يئ چه تاسو هغه مورچه پريښودله چه نبى ﷺ هلته د كينا ستلو حكم تاسو ته كړې وو.

﴿فَإِذْ أَنْذَرَ آلُكُلٍّ﴾ دا دبل سبب ذكر دې يعنى دا تكليف اومصيبيت ستاسو دپاره دالله ﷻ په اذن او تقدير سره دې او تقدير انسان ته رسى، د اذن نه مراد قضاء او تقدير الهى دې.

وَمَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ التَّغَى	الْجَمْعُ	فَإِذْ أَنْذَرَ	اللَّهُ
او هغه مصيبت چې رسيدلې دې تاسو ته په هغه ورځ چې مخامخ شوې دواړه لښكري پس داپه حكم دالله سره دې			
وَلْيَعْلَمَ	الْمُؤْمِنِينَ	وَلْيَعْلَمَ	الَّذِينَ
اوددې دپاره چې معلوم كړي (ښكاره كړي، مومنان . او ددې دپاره چې معلوم (ښكاره) كړي هغه كسان			
نَاقُضُوا	وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا فَاكْفُلُوا	فِي سَبِيلِ اللَّهِ	أَوْادْفُقُوا
چې منافقت نې كړې دې، او اوونيلې شودوى ته چې راشي: جنگ او كړئ په لاز دالله كښې يادفع كړئ دښمن د خپل ښارته،			
قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ	وَقَالَا لَا آتَابَعَدَارِي	هُمْ لِلْكَفْرِ	يَوْمَئِذٍ
اوونيل دوى كچرې مونږ پوهيدلې په جنگ خامخابه مونږ تابعداري كړې وې ستاسو، دوى كفر ته پدې ورځ			
أَقْرَبُ مِنْهُمْ	لِلْإِيمَانِ	يَقُولُونَ يَا قَوَاهِمُ	مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ
زيات نزدې دي په نسبت د دوى ايمان ته، وائ دوى په خولو خپلو باندې هغه چې نېشته دې په زړونو ددوى كښې			
وَاللَّهُ أَعْلَمُ	بِمَا يَكْتُمُونَ		
او الله خپوهه دې په هغه څه چې دوى نې پتوي			

﴿فَإِذْ أَنْذَرَ آلُكُلٍّ﴾ دا دبل سبب ذكر دې يعنى دا تكليف اومصيبيت ستاسو دپاره دالله ﷻ په اذن او تقدير سره دې او تقدير انسان ته رسى، د اذن نه مراد قضاء او تقدير الهى دې.

﴿وَلْيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ - وَلْيَعْلَمَ الَّذِينَ نَاقُضُوا﴾ دا دبل سبب ذكر دې يعنى دا تكليف او مصيبت ددې دپاره راغې چه امتياز راشي دمخلص اومنافق، دلته دويم (وليعلم، عطف دې په اول (وليعلم، باندې او هغه عطف دې په (فإذن الله) باندې د قبيلې د عطف د سبب نه په مسبب باندې ﴿وَقِيلَ لَهُمْ﴾ دا په (ناقضوا) باندې عطف دې، يا استيناف دې اوضمير د (هم)

منافقینو ته راجع دې اود دینه مرادهغه درې سوه منافقین دی چه په جنگ احد کښې دلارې نه واپس شوی وو چه مشرئ عبدالله بن ابی بن سلول وو. نهرکله چه دوی واپس روان شو نو حضرت عبدالله بن عمرو بن حزام اونورو مسلمانانو ددوی دواپس کولو کوشش وکړو او ورته ئی وویل «تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» یعنې راشئ دالله ﷻ ددین داعلاء دپاره د مشرکینو سره قتال وکړئ «أَوْ ادْفَعُوا» یعنې که قتال نه کوئ نو تکثیر دلنکر دمومنانو وکړئ نو دا هم جهاد دې، یامراد دادې چه که دآخرت دثواب دپاره جهاد نه کوئ نو دخپل وطن او کلی دفاع خو وکړئ «قَاتِلُوا لَوْ تَعْلَمُ قِتَالًا» یعنې که مونږ پوهیدلې چه دا جهاد فی سبیل الله دې نومونږ به ستاسو اتباع کړې وه اوپه جنگ کښې به موشرکت کړې وو خو دا ظلم دې یا خپل ځان هلاکت ته اچول دی، یا دا مطلب دې چه که چرې مونږ پوهیدلې دجنگ په طریقه نومونږ به ستاسو ملگرتیا کړې وې لیکن مونږ نه پوهیږو دجنگ په طریقه څکه چه تاسو زمونږ په مشوره عمل ندې کړې که مونږ پوهیدلې نوتاسوبه زمونږ په مشوره باندې عمل کړې وو. نوچه زمونږ په مشوره باندې عمل نه کوئ نوییا ولې مونږ ته دعوت راکوئ چه جهاد ته لار شئ، نو دا طنزیه کلام دې. «هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ» منافقان په ظاهر کښې دکفر نه لرې وو لیکن هرکله چه دوی په احد کښې دمیدان جنگ نه واپس شو او دانی وویل «لَوْ تَعْلَمُ قِتَالًا» نوپټ نفاق ئی ښکاره شونو دوی کفر ته زیات نزدې شو په نسبت دایمان، «للكفر» او «للايمان» دواړه په اقرب پورې متعلق دی خو اول په اعتبارد (مفضل، والی سره او دویم په اعتبارد مفضل علیه والی سره اولام په دواړو کښې په معنی د «الی» سره دې

فایده: دوه حرف جره په یوعامل پورې متعلق کیدل په غیر دعاطف نه جائز ندی مگر په درې صورتونو کښې جائز دی: **اول** دا چه یو ورپورې مطلقاً متعلق شی اودویم ورپورې بعد دتقید بالاول نه متعلق شی، اودویم داچه دویم د اول دپاره تابع وی په بدلیه وغیره سره، دریم داچه متعلق اسم تفضیل وی لکه پدې مقام کښې.

«يَقُولُونَ يَا أَهْلَهُمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ» دا جواب دسوال دې چه دوی خو کلمه دتوحید وائی نوڅرنگه کفر ته زیات نزدې دی؟ جواب دا چه دا صرف په ژبه وائی اوپه زړه کښې ئی کفر دې اوالله ﷻ ددوی په زړونو خبردې.

الَّذِينَ قَالُوا	لَا خُوانَهُمْ	وَقَعَدُوا	لَوْ أَطَاعُونَا
داهغه کسان دې چې وای په باره د خپلورونو کښې، اوناست دي (دجهاد نه)، کچرې دوی زمونږ خبره منلې			
مَا قُتِلُوا ۖ قُلْ فَأَدْرَعُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۝ وَلَا تَحْسَبَنَّ			
نونه به وو قتل کړې شوي، اووايه پس دفع کړې دخپل ځانونونه مرگ که یی تاسو رښتني او هرگز گمان مه کوئ			
الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَالُهُمْ بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ۝			
په هغه کسانو چې وژلې شوي دي په لار دالله کښې مړه، بلکه دوی ژوندي دي په نیز درب ددوی، دوی ته رزق ورکولې شي			
فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ۖ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ			
خوشحاله دي په هغه څه چې ورکړي دي الله دوی ته دخپل فضل نه، اوخوشحاليږي دهغه خلقوپه حال باندې			
لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ ۖ أَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ			
چې لا تراوسه پورې ندې رسيدلي دوی ته، روستو په دنیا کښې پاتې دي، چې نه به وی ويره په دوی باندې			
وَلَا هُمْ يَخْزَوْنَ ۖ يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةِ رَبِّهِمْ ۖ وَقُضِيَ ۖ وَكَانَ اللَّهُ لَا يُضِيمُ			
اونه به دوی خفه کېږي. خوشحاليږي دوی په نعمت دطرفه دالله نه اوفضل نه، اوپه دې چې بېشکه الله نه ضائع کوي			
أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ ۝			
اجر دمومنانو			

﴿الَّذِينَ قَالُوا﴾ دا منصوب محلاً دې نعت دې د «الذين نافقوا» دپاره یا ترینه بدل دې یا مرفوع دې خبر دمبتداء محذوف دې. «ای هم الذين قالوا لاخوانهم» (لام، په معنی د (فی) سره دې اومضاف پکښې مقدر دې «ای فی حق اخوانهم» اومراد داخوت نه نسبی اخوت دې او ددینه مراد هغه مؤمنان دی چه په جنگ احد کښې شهیدان شوی وو. ﴿وَقَعَدُوا﴾ دا حال دې دضمیر د «قالوا» نه په تقدیرد قد سره «ای وقعدعدوا» اومراد دقعود نه پاتې کیدل دی په کور کښې اوپه قتال کښې شرکت نه کول دی، ﴿لَوْ أَطَاعُونَا﴾ اطاعت په ترک دجهاد کښې مراد دې، اوداجمله مقوله دقالوا ده یعنې هغه خلق چه جنگ احد کښې شهیدان شوی وو او دمنافقینو اقارب او رسته داروو نومنافقینو دهغوئ په حق کښې ویل چه که چرې دوی زمونږخبره منلې وې اوجنگ له نوې تللی نو دوی به نوې قتل شوی، نوالله ﷻ ددوی ددې

قول رد کوی ﴿قُلْ فَأَدْرُؤْا﴾ یعنی که چرې ستاسو په اطاعت سره اوجهاد ته په نه تلوسره څوک دمرگ نه بچ کیدلې نوپکاردا وه چه تاسو دخپل ځان نه مرگ دفع کړئ ځکه چه تاسو خومیدان جهادته نه یئ تللی. ﴿إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ که تاسو ریشتنی یئ پدې خبره کنبې چه قعود سبب دنجات دې د موت نه، مفسرینو (مدارك قرطبی) لیکلی دی چه په کومه ورځ منافقینو دا خبره وکړه نو پدغه ورځ ددوئ نه اويا ۷۰ کسان مړه شو نوځکه ئی ورته داسې اوفرمايل چه ﴿فَأَدْرُؤْا﴾ نودا امر دتعجيز او استهزاء دپاره دې.

﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ﴾ هرکله چه په مخکنی آیت کنبې دمنافقینو زعم اوعقیده بیان شوه چه قتل کیدل د الله ﷻ په لاره کنبې معمولی شي بلکه نقصان اودلت دې نو پدې آیت کنبې ددوئ ددې زعم اواعتماد رد کیرې چه شهادت ډیرلوی سعادت دې او دشهید شان دادې چه ۱- چه تاسو گمان مکوی چه مړه دی ۲- بلکه ژوندی دی، ۳- دالله ﷻ دقرب شرافت ورته حاصل دې، ۴- دجنت رزق ورته ورکولې شی، ۵- په هغه انعاماتو خوشحالیږی چه دوی ته ورکولې شی ۶- اوپه هغه انعاماتو اودرجاتو خوشحالیږی چه نورومجاهدینو اومؤمنانو ته دمرگ نه ورستو به ورکولې شی ﴿لَا تَحْسَبَنَّ﴾ د حسابان نه مأخوذ دې او دنفی دحسبان نه دیقین اواعتماد نفی په طریقه اولی سره معلومیږی اوخطاب نبی ﷺ ته دې اومراد ترینه هر مخاطب دې اوتعریض دې په منافقینو او ﴿الَّذِينَ﴾ موصول سره دصله نه مفعول اول دې او ﴿أَمْوَاتًا﴾ ئی مفعول ثانی دې، اودلته نفی داعتقاد شوې ده اوپه سورت بقره کنبې نفی دقول شوې ده یعنې شهیدته په ژبه میت مه وائی اوپه زړه کنبې ئی دمیت عقیده مه لرئ یعنې «کسانوالاموات» یعنې دوی داسې مړه ندی چه دلذتوتو اومزو نه محرومه دی بلکه دوی ته پس دمرگ نه په برزخ کنبې ډیر اعلی اومزیدار جوند ملاؤ شویږی. ﴿بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾ لفظ د«عند» دلته کنبې دقرب مکانی دپاره ندې ځکه چه الله ﷻ منزّه دې د مکان نه اونه په معنی دحکم اورائی سره دې کمايقال عندای حنیفه ﷺ بلکه دقرب رتبې یعنې تقرب الی الله او شرافت دپاره دې یعنې دوی په اعلی حیات سره ژوندی دی چه تقرب الی الله اولوی شرافت ورته حاصل دې، او مراد ددې حیات نه دنیوی حیات ندې ځکه چه ددنیوی حیات زوال اوپه قبر کنبې دفن کول مشاهد دی او ددوئ میراث تقسیمول اوزوجاتو نکاح دبل چاسره جائز کیدل ددې خبرې واضحه دلیل دې چه دنیوی حیات ختم شوې دې اوددې وجهې نه دوی

کلام او حرکت وغیره نشی کولې بلکه مراد د حیات نه حیات برزخی دې او حیاة برزخی اگرکه هر چاته حاصل دې کافر او فاسق ته د تعذیب دپاره او مؤمنانو ته د تنعیم دپاره خو د شهید حیاة ممتاز دې اوقوی دې د حیاة د نورو مؤمنانو نه چه اثرئی په بدن عنصری داسې ظاهریری چه بدن ئی نه خاوری کیږی، د انبیاءو حیاة زیات اقوی دې د حیات د شهداؤ نه چه دهغوئ بدنون هم نه خاورې کیږی او میراث ئی نشی تقسیم کیدلې او د ازواجو سره ئی نکاح نشی کیدې. مزید تفصیل په سورة بقره کښې تیر شوې دې. ﴿هُرِّقُونَ﴾ د دینه په عالم برزخ کښې د جنت رزق مراد دې، ددې آیت تفسیریه حدیث کښې راغلې دې چه نقل کړیدې احمد او ابوداؤد وغیره دابن عباس ؓ نه چه نبی ﷺ فرمائی چه هرکله شهیدان شو ستاسو ورونه په اُحد کښې نوالله ﷺ د دوئ ارواح دشو مرغانو په ججورو کښې واچول چه د جنت نهرونو ته تلل او د جنت میوې ئی خورلې اوبیا آرام ئی کولو دسروزرو په هغه قندیلونو کښې چه د عرش د لاندې اویزان دی، نو هرکله چه دوئ وموندلې مږې د خوراک، سکاک خپل واخاسته خائ د آرام خپل نو دوئ وویل هائی ارمان چه رونه زمونږ عالمان وې په هغې چه الله ﷻ زمونږ سره کوم (سلوک، وکړو، او په بل روایت کښې داسې دی چه څوک به ورسوی دا خبر ورونو زمونږ ته چه مونږ ژوندی یو په جنت کښې او مونږ ته رزق را کولې شی ددې دپاره چه دوئ د جهاد نه بې رغښته نشی او د جنگ نه ورستو نشی نوالله ﷻ ورته او فرمایل چه زه به ستاسو پیغام ورسوم نو دا آیاتونه نازل شو او په روایت دترمذی او حاکم کښې دی. چه حضرت جابر ؓ وائی چه ملاؤ شو ما سره نبی ﷺ نو وې فرمایل (یا جابر مالی اراک منکسر) یعنې ولې دې طبیعت خراب دې؟ نو ما عرض وکړو چه زما پلار په اُحد کښې شهید شویدې او عیال او قرض ئی راته پریښودلې دې، نو وې فرمایل چه آیا تاته بشارت درنه کړم په هغې سره چه ملاقات کړیدې الله ﷻ ستا د پلار سره. نو ما عرض وکړو چه ضرور! نو وې فرمایل چه الله ﷻ دهیڅ چا سره کلام ندې کړې مگر من وراء الحجاب ئی کړیدې (لیکن) ژوندې کړو الله ﷻ ستا پلار او بالمشافه ئی ورسره خبرې وکړې او ورته یی او فرمایل چه «یا عبیدی عن علی اعطک» یعنې اې زما بنده، وغواړه چه درکړم تاته! نو هغه عرض وکړو چه یارب ما بیا ژوندې کړه چه زه بیا شهید کړې شم ستا په لاره کښې، نوالله ﷻ او فرمایل چه ما دا فیصله کړې ده چه «انهم لا يرجعون» چه څوک بیا دنیا ته واپس نشی راتلې نو دوئ عرض وکړو چه اې ربه زما پیغام

ورستو پاتی شوی خلقو ته ورسوه، نوالله ﷺ دا آیت نازل کړو.

﴿فَرِحِينَ بِمَا﴾ دا حال دې یعنی دوئ خوشحالی کوونکی دی په هغه نعمتونوچه الله ﷻ دوئ ته ورکړی دی په عالم برزخ کښې په خپل فضل سره ﴿وَسَيُثْبِتُونَ﴾ داعطف دې په فرحین باندې اوفعل په تاویل د اسم سره دې اواستېشار په اصل کښې طلب د بشارت ته وائی اوبشارت خبر دخوشحالی ته وائی لیکن دلته مراد ترینه خوشحالیدل دی، حاصل دادې چه دوئ ته دوه قسمه خوشحالی ملاوېری یوه خوشحالی په خپل حال باندې چه دوئ ته انعامات ورکولې شی او دویمه خوشحالی د نورو خپلوانو او دوستانو او عامو مؤمنانو په حال چه هغوی ته به دمرگ نه ورستو انعامات ورکولې شی. ﴿بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِم﴾ یعنی دوئ خوشحالېری په حال هغه کسانو چه ددوئ سره یوځای شوی ندی بلکه ژوندی دی ﴿مِنْ خَلْفِهِمْ﴾ «ای قدبقوا من خلفهم»، ورستو پاتی دی په دنیا کښې، اوپدې کښې دمفسرینو دوه قوله دی: یو دا چه ددینه هغه مجاهدین مراد دی چه دهشیدانو دشهادت په وقت کښې هغوی مصروف وو په جهاد کښې او ددوئ ملگری وو نو شهیدان دهغوی په حال خوشحالېری چه زمونږ دې ملگروته به هم شهادت والا سعادت ملاؤشی نو دوئ ته به هم داسې انعامات اومزې ملاوېری چه کومې مونږته ملاوېری، هومر قول دادې چه ددینه تمام ایمان والا مراد دی اگرچه که جهاد یی نوی کړې یعنی شهداؤته یقین وشو چه دا نعمتونه په اصل کښې په سبب د ایمان سره حاصلېری نو دتولو مؤمنانو په حال خوشحالېری نودلته خوشحالی دمؤمنانو یا دمجاهدینو په حال مراد ده او ددوئ په ذواتو مراد نه ده.

﴿أَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ دا بدل اشتمال دې د «بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِم» نه دپاره دتفصیل د مبشریه چه مبشریه ذوات نه دی، بلکه دا خبره ده چه «الاحوف» یا «مبشر به» مقدر دې چه «بقدمهم» دې، یعنی د جوندو په راتلو سره خوشحالېری او «الآخوف» مفعول له اوعلت دې په تقدیر د لام سره یا د «باء» سره «لاجل ان لاخوف» یا «بان لاخوف» یعنې دهغوی په راتلو ځکه خوشحالېری چه په دوئ به هیڅ قسم خوف، حزن نه وی او ددې تائید دهغه روایت نه کیږی چه دسدی ﷺ نه مروی دې چه دهشید څوک دوست یا قریب مرکېری نو شهید ته دهغې اطلاع ورکولې شی پداسې طریقې سره چه ده ته یو کتاب (خط) ورکړې شی چه په هغې کښې ئی لیکلی وی چه ستا فلانې قریب یا دوست تاته راروان دې.

﴿يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ﴾ نعمت نه مراد ثواب د اعمالو دې ﴿وَفَضْلٍ﴾ او فضل نه مراد زیادت دې په ثواب کښې او دا جمله تاکید او تکرار د اول دې نو دا معنی د ﴿فَرِحِينَ بِمَا ءَاتَاهُمُ اللَّهُ﴾ ده. ﴿وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ﴾ الایه، معنی د ﴿وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ﴾ ده.

الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ	هغه کسان چې منلې نې دې حکم دالله اورسول روستودهغې نه چې رسیدلې دې دوی ته زخم، دپاره دهغه چا
أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاللَّهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ	چې ښائسته عمل نې کړېدې ددوی نه اوویره نې کړېده. اجرلویې دې، داهغه کسان دې چې اونیل دوی ته خلقوجاسوس
إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ	چې بېشکه خلقوعنی کافرانو په تحقیق سره جمع کړېدې ډېرلښکر اوسامان، ستاسودمقابلې دپاره
فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ	پس اوویرېږئ تاسو ددوی نه، پس زیات کړو دې خبرې ددوی ایمان، او اوونیل دوی کافی دې مونږ لره الله
وَنِعْمَ الْوَكِيلُ فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةِ رَبِّهِمْ إِلَى ديارِهِمْ لَم يَدْخُلِ الْمَدِينُ	او هغه ښه کارساز دې، نو واپس شو دوی په نعمت دالله اوفضل سره، نه ووړسیدلې دوی ته هیڅ تکلیف
وَالَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَأَلْفَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ لَئِنْ أُلْقُوا مِنْ سَمَاءٍ لَّهُمْ شِهَابٌ مُنِيرٌ قُلْ اللَّهُ يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ إِلَى الْفِتْنَةِ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ	اونابعداري نې اوکړه درضادالله، اولله خاونددلونې فضل دې، یقینا داخبرورکوونکې جاسوس شېطان دې وړوي
أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا اللَّهَ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ	تاسو دوستانوخیلونه، تاسو تاسو مه ویرېږئ دهغوی نه اوویرېږئ ځمانه کچرې یی تاسو مومنان

﴿الَّذِينَ اسْتَجَابُوا﴾ بعضې مفسرین وائی چه پدې آیت کښې دغزوه حمراء الاسد بیان دې او بعضې وائی چه پدې کښې دغزوه بدرصغری بیان دې او امام رازی اونور محققین وائی چه دواړو ته اشاره ده، اول دغزوه حمراء الاسد او بیا د بدر صغری ذکر دې.

دغزوه حمراء الاسد بیان دادې چه کفارمکه چه کله دمیدان احد نه واپس شو نوپه لاره کښې ورته دا خیال راغې چه مسلمانان خوبعضې شهیدان شوی وو اونور زخمیان دی نودوی ډیر کمزوری دی نوبالکل ختمول نې پکاروو او په خپل واپس کیدلو باندې نادم شو او اراده

نی وکړه چه واپس لاړشو اومسلمانان بالکل ختم کړو، مگر الله ﷻ ددوئ په زړونو کښې رعب واچولو نو واپس خونه شو البته بعضې کسانوته (نعیم بن مسعود اشجعی چه بیا په یوم الخندق کښې مسلمان شو یا وفد د عبدالقیس دې، نی وویل چه تاسو لاړشئ او دمسلمانانوپه زړونو کښې زمونږ رعب واچوئ چه مشرکینو ستاسو د استیصال او ختمولو لپاره ډیر سامان جمع کړې دې، نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته په ذریعه د وحی سره دا خبره معلومه شوه نو دجنگ احدته په دویمه ورځ یی دا اعلان وکړو چه د مشرکینو دمقابلې دپاره تلل دی خو صرف هغه کسان به ځی چه هغوئ په میدان احد کښې موجود وو.

په تفسیر قرطبی کښې دی چه دوه سوه ۲۰۰ کسان تیارشو او په بخاری شریف کښې د اویا ۷۰ کسانو ذکر دې، دوئ روان شو او کوم چه ډیر زخمیان وو او پخپله نشو تللې نو هغوئ هم دنورو کسانوپه اوگو یا لاس نیولی بوتلل، حمراء الاسد مقام ته (چه دمدینې نه اته ۸ میله لرې دې) چه ورسیدل نو هغه جاسوس (نعیم بن مسعود اشجعی) ملاؤشو هغه وویل چه ابوسفیان ستاسو د ختمولو دپاره ډیر لښکر او سامان تیار کړیدی نوصحابه مرعوب نشو بلکه وې ویل : ﴿حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ﴾ او د بنی خزاعه یوکس چه معبد خزاعی نی نوم دې اولاتر اوسه پورې مسلمان شوې نه وو خو دمسلمانانوسره نی محبت وو دمدینې نه مکې طرف ته روان وو په لاره کښې د ابوسفیان سره ملاؤشو او ورته نی وویل چه دهوکه نه شي! مسلمانان کمزوری ندی بلکه دهغوئ لوی لښکر ستاسو دمقابلې دپاره حمراء الاسد مقام ته را رسیدلې دې نو پدوئ رعب راغې اوسیده مکې ته واپس وتختیدل اوصحابه کرامو دغه ځای درې ورځې تیرې کړې او واپس شو، او په بعضې روایاتو کښې دی چه پدغه ځای کښې به تجارتی میله لگیدله نوصحابو ﷺ په هغې کښې تجارت وکړو او ډیره نفع ورته ملاؤشوه.

اودغزوه بدر صفوی بیان دادې چه هرکله جنگ احد ختم شو نو ابوسفیان اعلان وکړو چه آینه کال پدې تاریخ به په بدر کښې بیا جنگ کوو نونبی ﷺ اوصحابو ﷺ دا قبوله کړه کله چه بل کال دجنگ نیته قریبه شوه نو په ابوسفیان باندې رعب راغې او د خوف دوجه نه مقابلې ته نشو راتلې نو دخپل ځان نه دملامتیا او طعن دفع کولو دپاره نی دا طریقه اختیار کړه چه یوکس ته نی رشوت ورکړو او ورته نی وویل چه لار شه مدینې ته او مؤمنانوته دخیر خواهی په لهجه کښې داسې ووايه چه ابوسفیان او دهغه ملگرو ستاسو دمقابلې دپاره ډیر سامان تیار کړې دې، تاسو دهغوئ دمقابلې طاقت نه لرئ نو ددې وجه نه میدان جنگ ته مه راځئ نو

هغه کس چه راغې او دمسلمانانو د یوولو دپاره ئی داخبره وکړه چه «إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ» نومسلمانان پدې سره زیات په جذبه کښې شو او هیڅ خوف او یره پرې رانغله اوبدر مقام ته لاړل او کفار د یرې دوجه نه رانغله، نومؤمنانودغه ځای کښې اته ۸ ورځې یا درې ۲ ورځې تیرې کړې اوتجارت ئی وکړو اوپه تجارت کښې ورته ډیره نفع ملاؤشوه «استجابوا» په معنی د اجابوا، اطاعوا، سره دې او «الذین استجابوا» موصول سره دصله نه مبتداء ده اواخر ورله دا ورستوجمله ده چه «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ» او په دې کښې «هن» بیانیه دې ځکه مستجیبین ټول محسنین اومتقین دی اودلته ددوئ دوه وصفه ذکرشو احسان، تقوی، مقصود ترینه مدح ددوئ ده سره دتعلیل نه اوتقید مقصود ندې یعنی دمستجیبینو دپاره اجرعظیم دې ځکه چه دوئ ټول محسنین اومتقین دی.

«الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ» دا بدل دې دماقبل نه یاخبر د مبتداء محذوف دې «ای هم الذین» او د «الناس» نه مراد یا وفد دعبداالقیس دې یا نعيم بن مسعوداشجعی دې بناء بر اختلاف روایات او اطلاق داسم جنس چه محلی باللام وی په فرد واحد باندې کیدې شی لکه چه اطلاق دجمع محلی باللام په واحد کیدې شی، او د «إِنَّ النَّاسَ» نه مراد ابوسفیان او دهغه ملگری دی «قَدْ جَمَعُوا» مفعول به مقدر دې: «ای جمعاالجندوالسلاح» «لَكُمْ» «ای لقتالکم واستیصالکم»، «فَرَّادَهُمْ إِيْمَانًا» ضمیرپه «زاد» کښې یا راجع دې قول ته چه په ضمن دقال کښې دې، یا راجع دې مقول ته، یا راجع دې لفظ د «الله» ته، او زیادت دایمان په اعتبار دکیفیت سره دې چه دیته قوه اوایمان قوی ویلې شی اوپه اعتباردکمیت سره ندې ځکه چه ایمان تصدیق دې اوتصدیق بسیط دې ذی اجزاء نه دې چه کم والې زیات والې پکښې راشی، او اعمال اجزاء نه دی دنفس حقیقت د ایمان دپاره، او دا تحقیق دې، او دشریعت داصطلاح نه خلاف اصطلاح جوړول یا دمنطقی اصطلاحاتومراعات ندې.

«وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ» جاسوس چه دا خبره وکړه چه «إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ» نومقصد ئی داووجه صحابه وه ویریری لیکن پدوئ خوف طاری نشو بلکه ایمانی جوش ئی زیات شواو د «إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ» په رد کښې ئی وویل «حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ» «حسب» مصدر دې په معنی د اسم فاعل سره «ای مُحْسِنَاالله» اوبعضې وائی چه دا اسم فعل دی په معنی دکفی سره «حسبنا» خبرمقدم او لفظ د «الله» مبتداء مؤخره ده او«نعم» فعل مدح

دې «الوكيل»، نى فاعل دې او مخصوص بالمدح مقدر دې چې «هو» دې او «وكيل» د فعيل په وزن سره دې په معنى دمفعول سره «اى الموكل اليه» يعنې هغه څوك چې هغه ته سپارلې كيدې شى اوحواله كيدې شى او هغه چاته چې كار وسپارلې شى نو هغه كارونه هم سموى اونصرت اومددهم كوى او دضرر او د ظلم دفع هم كوى نوددې وجې نه به د وكيل معنى كله ناصر كيږي او كله دافع دضرر او كله كار ساز، مناسب دهر مقام سره.

دلته يوشهور سوال دې چې «ونعم الوكيل» جمله فعليه انشائية ده ځكه چې نعم د انشاء دمدح دپاره دې او «حسبنا الله» جمله اسميه خبريه ده نو عطف د انشاء په اخبار راغې او دا ممنوع دې، جواب په ډيرو جوه سره دې:

۱- بعضي علماء وائى چې واو په «نعم الوكيل» كښې دحكايت نه دې، اودمحكى نه ندې نو بنا پدې باندې «حسبنا الله» مقوله اومفعول د «قالوا» دې په موضع دنصب كښې دې او عطف دانشاء په اخبار په «فيما له محل من الاعراب» كښې صحيح دې اودلته هم جمله معطوف عليه لره محل من الاعراب شته دې چې هغه نصب دې بنا بر مفعوليت دقالوا دپاره.

۲- واو په «ونعم الوكيل» كښې دمحكى نه دې خودا دقبيلې د عطف القصة على القصة نه دې، او عطف القصة على القصة دپته وائى چې حاصل دمضمون د احدى الجملتين عطف شى په حاصل دمضمون دبلي جملې باندې د وجه دتناسب نه په مابين ددواړو مضمونينو كښې اوپدې كښې چونكه نظرفظ ته نوى بلكه صرف لحاظ دمضمون وى نو ددې وجې نه د انشاء عطف په اخبار جائز وى. ۳- «ونعم الوكيل» عطف دې په «حسبنا» باندې په تاويل د فعل سره «اى يحسبنا» نو دا عطف د انشاء دې په اخبار باندې فيما له محل من الاعراب دې. ۴- «حسبنا الله» په ظاهر كښې اگر كه جمله خبريه ده خومقصود ترينه انشاء دتوكل اودكفايت ده نه اخبار دكفايت نه، نومعطوف عليه هم در حقيقت جمله انشائية ده. ۵- «ونعم الوكيل» جمله عطف نده په ماقبل بلكه «نعم الوكيل» خبر د مبتداء محذوف دې په تاويل د «مقول فى حق» سره «اى وهونعم الوكيل» نو دا عطف دجمله اسميه خبريه دې په جمله اسميه خبريه باندې

فضيلت

په حديث دبخارى كښې دابن عباس ؓ نه روايت دې چې دا كلمه ابراهيم ؑ ويلې وه

چه کله اورته وغورزولي شو، اوزمونړېنې ﷺ «اوصحابؤ الله» ويلې وه چه کله کافرانو ورته وويل چه «ان الناس قد جمعوا لكم»، په روايت د ابونعيم کښې دې چه «حسبنا الله ونعم الوكيل» امان دهر خائف نه دې او حضرت ابوهريرة ؓ نه روايت دې چه کله تاسوپه يو امر عظيم کښې واقع شئ نو وايئ «حسبنا الله ونعم الوكيل» علماء کرامو ددې کلمې ورد د مشکلاتو دحل دپاره ډير مفيد ويلې دې او دارنگه لږ وسائل دډيرو ضرورياتو دکافي کيدلو دپاره ډير مجرب دې (۳۱۳، ادنی (۵۰۰) اوسط (۱۰۰۰)، اعلیٰ، خله ويلوسره.

﴿فَاتَّقُوا﴾ دامتفرع دې په مقدرچه «خرجوا» دې اوپه ذکر د «فا» کښې اشاره ده چه دا امور جزاء د استجاب او دتوکل او دخروج ده ﴿يُخَفِّقُونَ لَكُمُ﴾ د «نعمت» نه مراد سلامتيا اونور انعامات دی. اوتنوين کښې دتکثير دپاره دې او «باء» دمصاحبت دپاره ده ﴿وَفُضِّلَ﴾ د «فضل» نه مراد ربح ده په تجارت کښې «سوء»، د «سوء» نه مراد قتل اوزخم اوتکليف دطرف ددشمن نه دې.

﴿إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ﴾ «ذالکم» خطاب مؤمنانو ته دې او په «ذلك» سره اشاره ده جاسوس، پروپیګنده کوونکی ته، «ذالکم» مبتداء ده او «الشيطان» ورله خبر دې يا «الشيطان» صفت د «ذالکم» دې او خبر ورله «يُخَوِّفُ» دې او جاسوس ته ئی چه شيطان ويلي دی نو دا يابه طور دتشبيه بليغ سره دې يا پدې وجه چه ده فعل دشيطان وکړو چه مؤمنان خوف زده کوی اودجهاد نه ئی منع کوی، يا «ذالکم» مذکور فعل ته اشاره ده او «الشيطان» په حذف مضاف سره دې «ای ذالک المذکور فعل الشيطان» او «يُخَوِّفُ» متعدی دې دؤو مفعولينو ته. مفعول اول محذوف دې «ای يُخَوِّفُکُم اولیاءه» اود «اولیاءه» نه مراد ابوسفیان وغيره دی چه پدغه وقت مشرف نه ؤو په ايمان سره اود ﴿فَلَا تَخَافُوهُمْ﴾ نه مراد نهی ده د داسې خوف نه چه په هغې سره جهاد ترک شي اوپدې آيت کښې مؤمنانو ته نصيحت اوتسلی ده چه په داسې موقعو کښې دشیاطینو دپروپیګندو نه متاثر کيږئ مه او بيرېږئ مه اوصرف ځمانه بيرېږئ.

وَلَا يَحْزَنُكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَكُنْ يَهُودُوا
اوغزن ېريشان دې نه کړې تالره هغه کسان چې منډې وهي په مدد د کفر کښې، بېشکه دوی هېچر ضرر نشي رسولې

اللَّهُ شَيْئًا يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حِطًّا فِي الْآخِرَةِ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ۝
دالله دين ته هيڅ ضرر، غواړي الله چې ورنکړي دوى لره برخه په آخرت کښې، او دوى دپاره عذاب لوني دې
إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ كُنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ۝ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُثَبِّتُ لَهُمْ خَيْرٌ
بېشکه هغه کسان چې اخيستې نې دې کفر په بدله دايمن کښې، هرگز ضرر نشي رسولې الله ته هيڅ، دوى لره
عَذَابٍ دَرْدَنَاقٍ دې . اوهرگز دې گمان نه کوي کافران چې مهلت ورکول زمونږ دوى ته، غوره دي
لِأَنفُسِهِمْ ۖ إِنَّمَا نُثَبِّتُ لَهُمْ لِيَزَادُوا
په حق دنفسونو ددوى کښې، بل څه ندي سوا ددېنه چې مهلت ورکوو مونږ دوى ته دپاره ددې چې زيات شي دوى
إِنَّمَا ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ۝
په گناهنگارۍ کښې، او دوى دپاره عذاب رسواکوونکې دې

﴿وَلَا يَحْزَنُكَ الَّذِينَ يَسْرِعُونَ فِي الْكُفْرِ﴾ (يسارعون) متضمن دې معنى د «يقعون» لره ((اي يقعون في الكفر سريعاً لغاية حرصهم عليه وشدة رغبتهم فيه)) او ددې وجې نه ئې په صله کښې (فى) راغليده نه (الى) کماي قوله تعالى ((وسارعوا لي مغفرة — الآية)).

دا تسلى ده نبى ﷺ ته، او مسارعة فى الكفر علت د «لَا يَحْزَنُكَ» لپاره نه دې ځکه چې مسارعت فى الكفر ډير قبيح امر دې نو ددې په مشاهدې سره حزن او غم پکار دې، منع دحزن نه نده پکار بلکه علت د «لَا يَحْزَنُكَ» دپاره هغه شي دې چې مرتب دې په مسارعت فى الكفر باندې چې خوف دضرر رسولودې مؤمنانوته، مراد دادې چې ته پدې خبره مه غمزن کيږه چې دوى يعنى دا منافقان يا کفار به تاسوته ضرر ورسوى وجه داده چې ﴿إِنَّهُمْ لَن يَضُرُّوا اللَّهَ﴾ «اي اولياء الله»، وى حذف المضاف وتعليق نفى الضرر به تعالى تشریف للؤمنين وايذان بان مضارعهم بمزلة مضارته سبحانه وتعالى (روح) ﴿شَيْئًا﴾ مفعول مطلق دې په اعتبار دموصوف مقدره سره «اي ضراراً شيئاً». ﴿يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ﴾ يعنې ددوى په مسارعه فى الكفر کښې دا حکمت مضمردې چې الله تعالى اراده لري چې دوى بد اعمال ډيروکړى او که څه نيکى ئې وى نوچه دهغې بدله ورته په دنيا کښې ورکړې شى او په آخرت کښې ورته د عذاب عظيم نه سوا هيڅ ملاونه شى، په نسبت دمسارعه کښې کفاروته رد دې په جبريؤ باندې اوپه «يريد الله»

کښې رد دې په قدریو باندې او دا دلیل دې پدې خبره چه کفر دکافر په ارادې دالله ﷻ سره دې نو کفر دکافر مراد دالله تعالی دې لیکن مرضی نی نده.

﴿إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْكُفْرَ﴾ دا تخويف دې كفارو ته، مخکنې آيت په باره دمجاهر کافرانو کښې ؤو او دا عام دې منافقانولره هم شامل دې، يا دمخکنې آيت نه کافران او د دې آيت نه منافقان مراد دی. ﴿لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ﴾ دمنافقانو مکرونه بدل دی دکافرانو دمکرونو نه نو ددينه دوباره ذکر شوه نفی دضرر. ﴿وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ پدې کښې دکفارو دگمان رد دې يعنی که دوئ داگمان کوی چه مونږ سره دولت، عزت اوږدمعمر وغيره انعامات، ترقیات دی نوکه مونږ معذب اومطروود وې نو دومره فراخی اومهلت ولې راکولې شی؟ نوجواب وشو چه دا امور ددوئ دپاره استدراج دې اوخيرنه دې.

﴿الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ فاعل دلايحسين دې او «ان» سره دمدخل نه قائمقام دمفعولينو دې (ان) حرف دې دحروف مشبه بالفعل نه او (ما، مصدریه ده او «غلی» په تاویل دمفردسره اسم د «ان» دې او «غلی») ورله خبردې اودا جمله قائمه ده په مقام دمفعولينو باندې، يا (ما، موصوله ده اومابعد ورله صله ده، موصول سره دصله نه اسم د«ان» شو او «خیر») ورله خبر شو بڼا په دواړو احتماليو باندې (ما، د «ان» نه جدا لیکل مقتضی دقیاس ده لیکن چونکه په «امام» کښې یعنی په مصحف عثمانی کښې دغه شان مکتوب ؤو نودهغې اتباع وکړې شوه «غلی» د املاء نه مشتق دې او املاء اطالة المدة ته وائی او «ملاء» حین طویل ته وائی «ملوان» لیل اونهاسته وائی ځکه چه ددوئ تعاقب اودیوبل نه ورسروراتلل طویل دی.

او «املاء الکتاب» (لکهوړانا) ته ځکه املاء ته وائی چه په هغې کښې طول د مدې وی په سبب د وقوف سره، په هره کلمه ﴿لِيُذَكِّرُوا الْإِنَّمَا﴾، یعنی دمهلت اوزیادت دمعربه وجه به ددوئ په جرم کښې ترقی وشو نو زیات عذاب به ورته ورکړې شی.

مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ
داسې نه کوي الله، چې پرېږدي مومنانولره په هغه حال گډوډه باندې چې تاسو په هغې یئ، (نازولی امتحانات) تردې
الْحَبِيطِ مِنَ الظَّالِمِ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُظْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَمَيِّزُ
چې جدا کړي پليته منافق دپاک مخلص مومن، نه، اوندې الله چې خبرکړي تاسو په غیب باندې، لیکن الله غوره کوي

<p>مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ ۖ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ۚ وَإِنْ تَوُحَّشُوا</p> <p>درسولاتو خپلوته څوک چې او غواړي، پس تاسو ايمان راوړئ په الله او په رسولانو دهغه، او که ايمان راوړئ تاسو</p> <p>وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ</p> <p>او تقوي او کړئ پس تاسوله اجر لوني دي</p>
--

﴿مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ مخکې آيت کښې دکفارو متعلق د شېبې جواب څو چه که چرې دوئ مطرود او مبغوض عندالله وي نو ولې ورته مهلت او عزت، دولت ورکولې شي او په دې آيت کښې دمؤمنانو متعلق د شېبې جواب دې چه مؤمنان دالله ﷻ محبوب او مقبول بندگان دي، نو پدوئ ولې تکاليف، مصائب، آزمائشونه راځي، محبوب ته خو راحتونه، آساني ورکول پکار دي، جواب دادې چه الله ﷻ دمصائبو او حالاتوپه ذريعه سره تمیز دمنافق او دمؤمن راوولی، که حالات او مصائب نه وي نو دمنافق تمیز به دمخلص مؤمن نه مشکل وو اومنافق ته به منافق ويل مشکل وو او چه مصائب او حالات راشي نو عملاً تمیز راشي دمنافق اومؤمن او دپاک اوناپاک په مینځ کښې، نو دمنافق منافقت واضح شي اودخپل منافقت نه انکار نشي کولې نومنافق ويل ورته مشکل نوی.

﴿عَلَىٰ مَا آنتُمْ عَلَيْهِ﴾ (انتم) خطاب مؤمنانو اومنافقانو دواړو ته دې اومراد د «ما انتم عليه» نه اختلاط اوالتباس دې يعنی الله ﷻ تاسو په داسې حالت باندې نه پريږدې چه تاسوپه هغې باندې يئ چه دمؤمن اومنافق تمیز نوی راغلې. ﴿حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ﴾ دخبيث نه مراد منافق دې او دطييب نه مراد مؤمن دې او «حق» غايه دمحذوف دپاره ده «ای یزل الشدائد حتى يميز» او غايه دمذکور دپاره نده ځکه چه که «حق» د انتهاء دپاره وی نومعنی به دا سې شي چه الله ﷻ نه پريږدې مؤمنانولره په حالت دااختلاط اوالتباس کښ تردې پورې چه تمیز راوولی دپليت دپاک نه نويعنی بيا به ئې پريږدې په حالت دااختلاط اوالتباس، اوظاهره ده چه دامعنی فاسده ده

﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ﴾ دا جواب دسوال مقدودي اوهغه دادې چه الله ﷻ چه تمیز دمؤمن اومنافق دمصائبو او ابتلاگانو په ذريعه راوولی نو داسې ولې نه کوی چه مونږته خبر راکړی چه فلانې مؤمن دې اوفلانې منافق دې، حاصل دجواب دادې چه دامور غيبيونه ده اوالله ﷻ په امورغيبيو باندې هرڅوک نه مطلع کوی، يعنی هرچاته وحی نه کيږي

بلکه دوحی دپاره د انبیاؤ انتخاب کوی، او هغه ته په ذریعه دوحی سره د بعضی مغیباتو علم ورکوی اودې علم ته په اصطلاح دشرع کښې علم غیب نشی ویلې بلکه اطلاع علی الغیب ورته ویلې شی . علم غیب په اصطلاح دشرع کښې هغې ته وائی چه ذاتی علم وی اوپه غیر دسبب نه وی اوپه ټولو کائناتوباندې وی اوپه دې آیت کښې نفی د اطلاع علی الغیب ده د مؤمنانوته او اثبات د اطلاع علی الغیب دې رسولانولره، د علم غیب نفی او ثبات نه دې او دارنگه په قرینه دمقام سره دغیب نه کل مغیبات نه دی مراد بلکه بعضی مغیبات مراد دی یعنی اطلاع په دې چه فلانی مؤمن دې اوفلانی منافق دې اومفسرینو ټولو د «ولکن الله یحیی من رسله» په تفسیر کښې «فیقطع بعض المغیبات» لیکلی دی، نو ددې آیت نه علم غیب کلی ثابتول انبیاؤ لره جهالت دې. «وَلَیْکُنْ اَللّٰهُ یَحْیِی» «لکن» د استدراک دپاره دې یعنی دفع دتوهم چه ناشی وی دکلام سابق نه، هغه توهم دا دې چه هیڅ چاته به الله ﷻ اطلاع علی الغیب نه ورکوی، جواب وشو چه انبیاؤ ته دوحی په ذریعه سره الله تعالی اطلاع ورکوی خو دا په مشیت د الله تعالی سره دې چه الله تعالی کله وغوړی او څومره چه وغوړی نو دهغې اطلاع ورته ورکړی «یحیی» د اجتناب نه مأخوذ دې او اجتناب رابینکلوته وائی اوپه عرف کښې ترینه مراد اصطفاء اوانتخاب دی. یعنی الله غوره کوی اومنتخب کوی د وحی اونبوت دپاره هغه څوک چه وغوړی اوپه ذریعه دوحی سره ورته اطلاع ورکوی.

﴿فَقَامُوا بِاللّٰهِ﴾ دا تفریع ده په ماقبل چه هرکله معلومه شوه چه مهلت ورکول اونعمت اودولت ورکول کفاروته دلیل دمقبولیت ندي او ابتلاء اومصائب راتلل دلیل دمبرغوض کیدلونه دې بلکه داراومدار دمقبولیت ایمان دې نوتاسوایمان راوړئ په الله ﷻ باندې او رسولانوباندې، او د ایمان بالله ورسله په تفسیر کښې صاحب دروح المعانی داسې ویلی دی: «(وقد یقال ان المراد من الايمان بالله تعالى ان يعلموه وحده مطلقاً على الغيب ومن الايمان برسله ان يعلموهم عباداً محبتين لا يعلمون الا ما علمهم الله تعالى ولا يقولون الا ما يوحى اليهم في امر الشرائع)» نو دا تصریح ده پدې خبره چه صرف الله ﷻ په تمامو مغیباتو باندې عالم گنرل ایمان بالله دې او انبیا په تمامو مغیباتوباندې عالم نه گنرل ایمان بالرسل دې. «وَلَنْ تُؤْمِنُوا» ددې نه ایمان حقه اوصحیحه مراد دې «وَتَتَّقُوا» ددې نه خان بیج کول مراددی دمخالفت د امر اونهی نه او دارنگه خان بیج کول دنفاق نه مراددی.

﴿فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ﴾ یعنی د ایمان او دتقوی بدله اجر عظیم دې.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا أَنَّهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ
او هرگز گمان دي نه کوي هغه کسان چې شومتياکوي په هغه چې ورکړېدې دوى ته الله ذ خپل فضل نه
هُوَ خَيْرًا لَهُمْ ۚ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ ۖ سَيُطَوَّقُونَ
چې داغوره دي دوى لره، بلکه داډېرېدې دي ددوى په حق کښې، زړه چې ددوى غاړې ته به په شکل دطوق (هار) واچولې شي
مَا يَخْلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۚ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَوَاتِ
هغه مال چې دوى په هغې کښې بخل کړې وو په ورځ دقيامت، اوخاص الله لره دي ميراث دآسمانونو
وَالْأَرْضِ ۚ وَاللَّهُ يَبْأُ تَعْمَلُونَ خَيْرًا
اودزمکې، اوالله په هغه عملونوچې تاسونې کوئ خبردار دي

﴿وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ﴾ ددې سورت په دويمه حصه کښې دمضمون جهاد اوانفاق ذکرېدې نو دمضمون جهاد تفصيلی ذکر نه وروسته دمضمون دانفاق اعاده کيږي اولاً اوددينه بعد ئي بيا اعاده هم کيږي، پدې آيت کښې دانفاق ذکرېدې طريقه کيږي چه وعيد ذکر کيږي په ترك دانفاق اوپه کولو د بخل باندې، او اهل علم وائى چه بخل منع دانفاق واجبه ته وائى يعنى کوم خائى کښې چه خرچ کول واجب وي لکه نفقه د اهل اوعيال، زکوة، دجهاد او اعلاء دکلمه الله دپاره خرچ کول وغيره نوپه داسې خائى کښې خرچ نه کول بخل دي، حاصل ددې وعيد دادې چه ببخل چه خپل مال نه خرچ کوي نو دا گمان کوي چه مال باقى پاتې کيدل خير دي اوگټه ده نوالله ﷻ فرمائى چه دا گمان مکوي چه دا خيږدي بلکه دا شر دي «لا يحسبن» دوه مفعوله غواړي «الذين يبخلون» فاعل دي اومفعول اول مقدر دي چه «البخل» دي او «هو» ضمير فصل دي او «خيرا» ئى مفعول ثانى دي «بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ» د «هو» ضمير بخل ته راجع دي او په ذکر ددې کښې تاکيد دي دنفى دخيريية ((سَيُطَوَّقُونَ)) دا تفصيل د «شَرٌّ» دي او ددې تفصيل په حديث کښې ذکر دي مضمون ئى دادې چه : چا ته الله ﷻ مال ورکړې وي اودې دهغې زکوة نه اداء کوي نوپه ورځ دقيامت به دغه مال په شکل دگنجى ښامار جوړکړې شى يعنى دير زهريلا به وي اودده وخکښې به شلوى اووائى به چه زه ستامال يم اوستاخزانه يم.

﴿وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ په دنيا کښې ظاهري ملکيت دخلقو شته دي خو په مرگ سره دا ظاهري اومجازى ملکيت هم ختم شى او دنيا وما فيها به هرڅه يومالك حقيقى ته پاتې شى، ديته ئى ميراث تشبيهاً ويلى دي، حاصل دادې چه په مرگ سره مال هسې هم

ستاسو نه پاتی کیږي خویه خپل لاس سره ئی دالله ﷻ په لاره کښې خرج کړی نو ثواب به درته ملاؤشی.

فایده: خلق چه وایي اولیکي «الله، نبی وارث»، دا غلطه عقیده او ددی آیت نه مخالفه ده

لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنَاءُ
په تحقیق سره اورېدلي ده الله خبره د هغه خلقو چې دوی وای چې بېشکه الله فقیر دې او مونږ مالدار یو
سَكَتُوبُ مَا قَالُوا وَقَتْلُهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَنَقُولُ ذُوقُوا
خامخا لیکو مونږ هغه چې دوی ئی وای او لیکو مونږ قتلول ددوی نبیانو لره په ناحقه سره، او وایو به چې اوڅکي
عَذَابَ الْحَرِيقِ
عذاب داوړ سوزونکي

«لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ» دا متعلق دې د مضمون اتفاق سره او زجر او وعید دې یهودوته، مفسرینو په مختلف روایاتو سره نقل کړیدی چه کله نازل شودا آیت «مَنْ ذَا الَّذِي يُقرضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا» - الايه -، نو یهودیانو استهزاء وویل چه: «ان الله فقير» مقصود ترینه استهزاء وه او قدح په رسالت وه یعنی که چرې دا خبره «یقرض الله» فی الواقع دالله ﷻ کلام وی نویا خوا الله ﷻ فقیر دې او مونږ اغنیاء یو، حالانکه دکلام دالله مراد واضح وو چه اتفاق فی سبیل الله دې او تعبیر ترینه په قرض سره وشو څکه چه لکه څرنگه قرض واجب الاداء وی نودغه شان الله ﷻ داتفاق فی سبیل الله اجر او بدله ضرور ورکوی او پدې تعبیر کښې دانتہائی شفقت او رحمت اظهار دې نو پدې آیت کښې دوی ته وعید ذکر شو «سمع الله» دلته کنایه تلویحیه ده یعنی اشاره ده سخت وعید ته لکه مجرم ته ویلې شی چه: ما ستا خبرې واوریدی ما ستا عمل ولیدلو، مقصود ترینه د اوریدلو اولیدلو خبر ورکول نه وی بلکه سزا ورکولو ته اشاره وی «سَكَتُوبُ مَا قَالُوا» سین د استقبال دپاره نه دې بلکه د تاکید دپاره دې او مراد ددینه کتابت دې په ذریعه دملانکو سره «وَقَتْلُهُمُ الْأَنْبِيَاءَ» دا عطف دې په «ما قالوا» باندې، او قتل د انبیاءو اگرکه موجوده یهودیانو نه وو کړې بلکه ددوی مشرانو کړې وو خو دوی ته ئی نسبت پدې وجه وشو چه دوی رضاوو په فعل د مشرانو خپلو اوڅوک چه په معصیت راضی شی نو دې هم په دغه معصیت کښې شریک وی په دلیل د حدیث دابوداؤود سره ((اذا غلبت الخطیئة لی الارض کان من شهیدها فکرها کمن غاب عنها ومن غاب عنها فزینها کان کمن

شدها) «قرطبی»

اودارنگه قرطبی ویلی دی چه یوسری د امام شعبی رحمۃ اللہ علیہ په مخکنې قتل د عثمان رضی اللہ عنہ ته ښه کار وویل نوشعبی رحمۃ اللہ علیہ ورته وویل چه «شرکت لی دمه» یعنې چه ته هم دهغه دویو نویولو په گناه کښې شریک شوي اوهرکله چه په اقوالوکښې ډیر اقیح قول قول مذکوره د یهودیانوو اوپه افعالو کښې ډیر اقیح فعل قتل د انبیاء وو نوقول او عمل دواړه ددوی ډیر اقیح اوسبب دلوی عذاب دپاره وو . نوځکه دقول ددوی سره یی عمل ددوی هم ذکرکړو

«وَنَقُولُ ذُقُوا» دا تخويف اخروی دې، اودا قول په واسطه دملانکوسره دې دغه کفاروته په وخت دموت کښې یاپه حشرکښې یا په دواړو وختونوکښې، اودوق په محسوساتوکښې استعمالیږي نو پدې کښې اشاره ده دیته چه ددغه عذاب تکلیف به دوی ته پشان دمحسوساتووی یعنی جسمانی به وی، صرف روحانی به نړی اودکرد ذوق د تقلیل دپاره ندې «عَذَابُ الْحَرِيقِ» حریق بمعنی المحرق دې او اضافت بیانی دې یعنی هغه عذاب چه سوزونکې دې.

ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ اٰیٰتِنَا ۖ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلّٰمٍ لِّلْعٰبِدِیۡنَ
دا عذاب په سبب دهغه عمل دې چې مخکښې لیرلې دې لاسونو ستاسواو بېشکه الله ندې ظلم کوونکې په بندگانو
الَّذِیۡنَ قَالُوۡا اِنَّ اللّٰهَ عٰهَدَ اِلَیۡنَاۤ اَلَّا نُوۡمِنَ لِرُسُوۡلٍ حَتّٰی یَاۡتِیَنَا دَافِعُهٗ
دافعه کسان دی چې وای چې بېشکه الله حکم کړې دې مونږ ته چې ایمان به نه راوړو په هیڅ رسول باندې تردې چې راوړي مونږ ته
بِقُرْبٰنٍ نَّاٰکُلُهٗ النَّارُ ۖ قُلْ قَدْ جَآءَکُمۡ رُّسُلٌ مِّنۡ قَبْلِیۡ بِالْبَیِّنٰتِ
قربانی چې اوخوړي هغې لره اور، ته اوواپه چې یقینا راوړې وې تاسو ته پیغمبرانو مخکښې ځمانه واضحه معجزې
وَالَّذِیۡ قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوۡهُمۡۚ اِنْ کُنْتُمْ صٰدِقِیۡنَ ؕ قُلْ اِنْ
اوهغه هم چې تاسونې وانې، پس ولې تاسو وژل هغوئ لره کچرې یی تاسو ریښتني . پس که دوی تاته
کَذَّبُوۡکَ فَقَدْ کَذَّبَ رُّسُلٌ مِّنۡ قَبْلِکَ
دروغزن وای «نوسبرکو»، پس په تحقیق سره دروغزن ونیلې شوي دي ډېرو رسولانو ته ستانه مخکښې

جَاؤُوا بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ

راوړي ووهغوي ښکاره دليونه (عقلي) اوصحيفي (واره کتابونه)، او (لوی) کتاب رڼا کوونکي

په ﴿ذَلِكَ﴾ سره اشاره ده عذاب ته، او اسم اشاره بعيد راوړي شوه نو پدې کښې اشاره ده لوی والی د عذاب ته.

﴿ذَلِكَ﴾ مبتداء ده او خبر ورله دادي ﴿بِمَا قَدَّمْتُمْ أُخَذِكُمْ﴾ (باء) سببیه ده یعنی دغه ډیر لوی عذاب په سبب دهغه ډیرو بدو عملونو سره دې چه تاسو دخان نه مخکې لیږلی دی لکه قتلول د انبیاءو انور قبیح اعمال اذکرد «ایډیکم» دې اومراد ترینه نفسونه ددوی دی تعبیر دکل نه په جزء سره وشو ځکه اکثر افعال په لاسونو سره کولې شی، او ﴿مَا قَدَّمْتُمْ﴾ عام دې شامل دې اعتقاداتو، اقوالو، افعالو د دجوار جوړه.

﴿وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ﴾ دا عطف دې په «ماقدمت» باندې او داخل دې تحت د حکم د «باء» سببیه نه، نو حاصل دادي چه سبب د عذاب ددوی دپاره مجموعه دامرینو ده : امراول بد عملونه ددوی دی، او امرثانی عدل دالله ﷻ دې، نفی د هر ظلم مستلزم دې عدل لره نو بدو اعمالو سزا ورکول عدل دې نو ددوی بدعملونه اوعدل دالله ﷻ سبب دې دمعذب کیدلو، سوال : ظلام صیغه د مبالغې ده په کثرت دلالت کوی، نونفې د کثیر ظلم وشوه او د قلیل ظلم ونه شوه، جواب : ۱- فعال وزن همیشه دمبالغې دپاره نه راخی کله دنفس اتصاف دپاره راخی نو د «لیس بظلام» معنی لیس بذی ظلم دې (جلالین). ۲- دا نفی دمبالغې او د زیادت نه ده بلکه دا مبالغه فی النفی ده. ۳- که بالفرض ظلم کول دالله ﷻ صفت وې نو دا به د نورو صفاتو په شان پوره او کامل وې، نو بیا به الله ﷻ ظالم نه وې بلکه ظلام به وې نو ځکه نفی په صیغه دمبالغې سره وشوه.

﴿الَّذِينَ قَالُوا﴾ دا په محل دجر کښې صفت یا بدل دې د «الذین» نه په «قول الذین» کښې یا په محل کښې خبر دمبتداء مقدرې دې «ای هم الذین قالوا» ددینه یهودیان مراد دی لکه کعب بن اشرف وغیره چه دوی په نبی ﷺ باندې د ایمان نه راوړلو دپاره دا بهانه کوله چه مونږ ته الله ﷻ داسې حکم کړیدی چه په هیڅ مدعی دنیوت باندې ترهغه وخنه پورې ایمان مه راوړئ ترڅو چه دا معجزه ئی نوی ظاهره کړی چه ﴿حَتَّىٰ يَأْتِيََنَّ بِقُرْآنٍ﴾ (قربان) مصدر دې

بمعنی المفعول. په اصل کښې هر هغه څیز ته ویلې شی چه په هغې سره تقرب الی الله حاصلیږی، حیوان وی او که نور نفود وغیره وی، د بعضې رسولانو نه داسې معجزې ظاهرې شوې وې چه قربانی یابل یوشئ به ئی د الله ﷻ په نامه نذر کړو نو د آسمان نه به اور راغې او هغه به ئی وسيزلو او دا به د قبولیت علامه وه، نویهودیانو محض د درغو بهانه وکړه او وې ویل چه دهر نئی دپاره دا معجزه ضروری ډه او چه څوک دا قسم معجزه پیش نه کړی نو هغه به نئی نوی اومونږ په هغه ایمان نه راوړو او دا خبره دیهودیانو محض بهانه وه او دروغ وو نو الله ﷻ په دوی رد کوی چه ﴿قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ﴾ یعنی که پدغه خاصه معجزه باندې ستاسو ایمان راوړل موقوف وی نو ستاسو مشرانو هغه انبیاء ولې قتلول چه هغوی دخپل صداقت دپاره نورې ښکاره معجزې هم پیش کړې وې او دا معجزه ئی هم پیش کړې وه.

﴿وَبِالَّذِي قُلْتُمْ﴾ دا تخصیص بعد التعمیم دې، او مراد ددینه دغه معجزه د قربانی ده چه اوری و سیزه وی.

فایده : بعضې مفسرینو ویلی دی (کما فی القرطبی) چه ویلی شوی دی چه دا حکم په تورات کښې موجود وو خو پوره کلام داسې وو : «حق یاتیکم المسیح و محمد ﷺ فاذا اتاکم فامنوا بهما من غیر قربان» او بعضو ویلی دی چه دا حکم د عیسی ﷺ په راتلوسره منسوخ شو لیکن یهودیانو پدې کښې تحریف او کتمان وکړو، او بعضې مفسرین وائی چه دا شرط په تورات کښې نه وو موجود اونه پکښ تراوسه پورې شته دې، اودغه حکم اگر که د ډیرو رسولانوپه باره کښې ثابت دې لکه واقعه دقایل اوهابیل، یا لکه دیوشع ﷺ په زمانه کښې دمال غنیمت په باره کښې په صحیح حدیث سره ثابت دی او دارنگه دنوروانبیاء په باره کښې ثابت دی لیکن داسې نشته چه هر رسول به داسې معجزه راوړی لکه دموسی ﷺ په معجزاتو کښې ثابته نده او دغه شان دنورو ډیرو انبیاء په حق کښې دامعجزه نده ثابته نوبنا په هر تقدیر دغه قول دیهودیانو چه ﴿أَلَا تُؤْمِنُ لِرَسُولٍ﴾ په طریقه د عموم سره محض تعنت اودروغ دی.

﴿إِن كَذَّبُوكَ﴾ پدې آیت کښې تسلی ذکر کول دی نئی ﷺ ته، اودا شرط دې اوجزاء ئی مقدره ده چه «فلا تخزن» یا «فاصبر» او «فَقَدْ كَلَبَ» دمحدوفی جزاء دپاره قائم مقام او علت

دې او «رُسُل» کښې تنوین دتکثیر دپاره دې یعنی که چرې دا یهودیان په تا ایمان نه راوړی اوستا تکذیب کوی نوته مه غمژن کیږه ځکه چه داسې ضدیان کفله دمخکو انبیاءو په وخت کښې هم موجود وو او دهغوئ تکذیب ئی کړې وو خالانکه چه انبیاء ورته واضح معجزات پیش کړی وو اوهدایت اونوروالکتابونه ئی راوړی وو ((تَهْتَاتِ)) واضحه معجزی دی او ((لَهُ)) جمع د زیورده لکه رُسُل جمع درسول ده، زجاج وائی چه «زُبُر» هغه کتابونوته وائی چه مقصور علی الحکم وی یعنی صرف احکامات وی پکښ او چا ویلی دی چه «زُبُر» د (زُبُر) نه ماخوذ دې په معنی د زجرسره «زُبُرُهُ ای زَجْرُهُ» نو زُبُر هغه کتابونوته وایی چه پکښ مواعظ او زواجر وی او احکامات پکښ نه وی. او کتاب دداؤد ﷺ ته زیورڅکه وائی چه مواعظ، فضائل پکښ وو او احکامات پکښ نه وو دلته دزبرنه صحیفې اودارنگه کتاب د داؤد ﷺ مراد دې او ﴿وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ﴾ نه مراد تورات او انجیل دی.

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ۖ وَإِنَّا تَافِتُونَ ۖ أُجُورُكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۖ فَمَنْ
هرسا والاځکونکې دمرگ دې، اویقیناً پوره به درکولې شي تاسوته ثوابونه ستاسوپه ورځ دقیامت، پس څوک
زُحِرَ عَنِ النَّارِ ۖ وَأَدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ ۖ وَمَا الْحَيَوةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَمَتًا عَ الْغُورَةِ
چې لرې کړې شوداور نه اوداخل شوجنت ته نوقینا هغه کامیاب شو، اوندي ژوند دنیوي مگر سامان ددهوکې دې
لَتَبْلُغُونَ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ۖ وَلَتَسْمَعُنَ مِنَ
خامخابه آزمېښت اوکرهشي په مالونو ستاسو کښې اونفسونو ستاسو کښې، اوخامخا به واورئ تاسو ددهغه
الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا ۖ أَذَى كَثِيرًا
کسانوته چې ورکړې شوېدې ورته کتاب مخکښې ستاسونه، اودهغه کسانوته چې شرک ئې کړېدې، بده وېناوېره
وَإِنْ تَصْصِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ
اوکه صبر او کړو تاسواوځان مویچ کړو دگناه نه پس بېشکه داخصلت د مقصودې کارونونه دې

﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾ په دې کښې دمضمون جهاد دوباره اعاده ده اوترغیب دې چه څوک چه جهاد نکوی نووجه دا کیدې شی چه د موت خوف ورسره وی، نوالله ﷻ اوفرمايل چه موت خو خامخا راځی اوپه هرحال کښې راځی اگرکه تاسوپه خپلوکورنو کښې دننه کینئ یا جهاد ته لارشی نوبهتره داده چه جهادته لارشی ځکه چه پدې کښې دنیوی فائدې هم دی چه

حفاظت دملک او ملت او آبرو او عزت دی او حصول دمال غنیمت دی او آخروی فائدې هم دی چه حصول د اجر او ثواب دی. ﴿وَلَا نَمَّا تَوْفُونَ﴾ یعنی ستاسو د اعمالو (مثلاً جهاد، بدله کومه په دنیا کښې یا عالم برزخ کښې ملاویږی نو هغه پوره بدله نده بلکه پوره بدله په قیامت کښې ملاویږی.

﴿فَمَنْ رُحِرَ﴾ «رحزه» په اصل کښې تکرار «الرح» ته وائی او (رح) جذب بعجله په جلدی سره دڅه شی راښکلوته وائی، اولازم ددې سره تبعید (لری کول، دی او (فاء) د تفصیل دپاره ده ځکه چه د اجر میلایدلو په وجه سره څوک دجهنم نه لرې کړې شی چه بالکل جهنم ته داخل نه شی بلکه ابتداءً جنت ته لارشی نودغه شان کس مکمل کامیاب او فائز دی او څوک چه دهمیشه دپاره جهنم ته لارنو هغه مکمل نامراد او نقصان مند شو او څوک چه جهنم نه ابتداءً بچ نشو اگرکه جنت ته ورستولارنو دې مکمل فائز نه دي.

﴿وَمَا الْغَوَاةُ إِلَّا نَجَسٌ﴾ مراد دحیات ددنیا نه ددنیا سامانونه (عُهدې) لذت وغیره مراددی چه دا ټول متاع الغرور دی، زمخشری وایی، چه متاع الغرور هغې ته وائی چه مشتری ئی په دهو کې سره واخلی بیا ورستو ورته دهغې فساد او ردی والې معلوم شی نودغه شان ددنیا اشیاء دی او پدې آیت کښې اعاده دمضمون دانفاق ده

﴿لَتُبْلَوْنَ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ﴾ پدې کښې دمضمون انفاق او جهاد ددواړو اعاده ده، ابتلاء دمال په انفاق فی سبیل الله سره ده او ابتلاء دنفوسو په جهاد فی سبیل الله سره ده.

﴿وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ﴾ داهم د ابتلاء یو صورت دی چه تاسو دیهودو اونصاری او مشرکینو نه طعن، تشنیع او دهجوې اشعار واورئ او دوی به په تاسو پورې مسخرې کوی.

﴿وَلَنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا﴾ یعنی ددې ابتلاء او امتحان کامیابی صبر او تقوی ده نو که تاسو صبر او تقوی اختیار کړئ نو دا ستاسو کامیابی او خیر دی، جزاء دشرط مقدره ده چه «فهو خیر» او دا قول چه ﴿لَنْ ذَٰلِكَ﴾ علت دی د جزاء محذوفې دپاره. ﴿مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ﴾ پاخه کارونه، عزم پوخ قصد ته وائی، مصدر په معنی دمفعول سره دی او اضافت دصفت دی موصوف ته «ای الامور المعزومة علیها» یعنی هغه امور چه دهغې پوخ قصد کول پکار دی دعاقل دپاره ،
یا هغه امر، چه احکام الله ﷻ به ښودلگانه خا.

وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ
اَوَكُومَ وَخْتِ جِي وَ اخیسته الله پوخ لوظ دهغه کسانونه جی ورکړې شوېدې ورته کتاب جی ضرور به بیانوي دا کتاب
لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ
خلفونه اونه به نه پټوي، پس دوی او غور زولو د لوظ روستو د شاگانو خپلونه، او اوخیستو دوی پدې سره
ثَمَنًا قَلِيلًا فَيَسْأَلُ النَّاسُ مَا يَلْتَمِسُونَ ۝ لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْغِيُونَ
عوض لیرل (دنیا)، پس د پریږدې هغه خیز جی دوی نه اخلي. هرگز گمان مکوه په هغه کسانو جی خوشحالی به په هغه
أَنْتُمْ وَ يَحْتَسِبُونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا
کار جی ئې کړېدې (کنمان د حق)، او غواړي جی صفت او کرېسي ددوی په هغه کارونو جی دوی ندې کړې (اظهار د حق)
فَلَا تَحْسَبَنَّكُمْ بِفَارَاقٍ مِنَ الْعَذَابِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ۝ وَلِلَّهِ
پس هرگز گمان مکوه پدوی دیچ کېدلو د عذاب نه، اودوی دپاه عذاب دردناک دې او خاص الله ۱۱ لره ده
مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
بادشاهي د آسمانونو او د زمکې او الله په هرڅیز قادر دي

﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ﴾ دا زجر دې احبارو او رهبانو د اهل کتابوته، او اشاره ده دیته چه کوم خلق په تاسو طعن، تشنیع کوی او په تاسو پورې مسخرې کوی نو دهغوئ خپل حال خو دادي چه دوی کنمان د حق کوی. د ﴿لَتُبَيِّنُنَّهُ﴾ ضمیر راجع دې کتاب ته او بیان نه مراد د احکاماتو بیانول دی لکه حکم د زنا دمحصن شو، او د اعتقاداتو بیانول دی چه په هغې کښې د رسول الله ﷺ رسالت دې ﴿وَلَا تَكْتُمُونَهُ﴾ دا تاکید د ماقبل دې او د ﴿فَنَبَذُوهُ﴾ ضمیر راجع دې کتاب ته یا میثاق ته او د ﴿ثَمَنًا قَلِيلًا﴾ نه مراد دنیوی منافع دی، مال وی او که جاه وی او یا مرتبه وی ﴿فَيَسْأَلُ النَّاسُ مَا يَلْتَمِسُونَ﴾ دبد والی وجه داده چه دا سبب د عذاب ابدی دې. دا آیت اگرکه نازل دې په باره دیهودیانو کښې خو حکم ئی عام دې شامل دې هر هغه چالره

چه دیهودو پشان دحکم شرعی کتمان وکړی ددنیوی مفاداتوپه خاطر.

﴿لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ﴾ پدې کښې زجر او تخويف اخروی بيانېږي اهل کتابوته اوخطاب يا حضور ﷺ ته دې ياهر مخاطب ته دې، مقصود دادې چه که اهل کتابو دحق کتمان وکړو او دنیوی مال اوجاه ئی اختيارکړو نودا ددوئ دپاره دحقیقی عزت او راحت ذریعه نه ده بلکه د ذلت او د عذاب ذریعه ده. ﴿بِمَا أَتَوْا وَتُحِبُّونَ﴾ وعید اهل کتابوته په دوو جر مونوسره بیانېږي. ۱- «بما اتوا» ددینه مراد کتمان دصفت دښی ﷻ او د احکاماتو دې، ددنیوی اغراضو او منافعو په خاطر لکه په بخاری شریف کښې دی چه رسول الله ﷺ دیهودیانونه تېوس وکړو چه آیا دا خبره په تورات کښې شته نو دوی کتمان وکړو او هغه خبره چه په تورات کښې وه نو دهغې خلاف ئی بیان کړه او په خپله کارنامه باندې خوشحاله شو چه مونږ خو دهوکه ورکړه نو پدې آیت نازل شو، اوپه بل روایت دابن عباس رضی الله عنهما کښې دی چه یهودیانو دښی ﷻ وصف پټ کړو نودا آیت نازل شو چه ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ﴾ - الایه.

۲- دویم «وَتُحِبُّونَ أَنْ تُمِمُّوا» - الایه - ددینه مراد دادې چه اطاعت در رسول ﷺ ئی ندې کړې او اظهار دحق ئی نه وو کړې او دائی غوښته چه زمونږ مدح دې وکړې شی اولوی عالم متقی. محقق راته وه ویلې شی. ﴿فَلَا تَحْسَبَنَّكُمْ بِمَفَازَةٍ﴾ دا تاکید او اعاده د اول «لا تحسبن» ده «اعاده بعد عهد - شیخ رحمه الله» صاحب دروح المعانی د زجاج نه نقل کوی چه «اذا طالت القصة تعید حسبت وما اشبهها - الخ». یعنی کله چه قصه اوږده شی اومخکنې کلام نمیگړې پاتې وی نوحسبت یا ظننت وغیره اعاده کولې شی دپاره ددې چه معلومه شی چه دا کلام د اول سره متصل دې کما تقول - لاتظن زیدا اذاجاءك وکلمك بكذا وکذا - فلاتظنه صادقا. ﴿بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ﴾ مفعول ثانی دې او «مفازة» یا مصدر میمی دې اوباء، دتلبس دپاره ده «ای متلبسین بفوز ونجاة من العذاب» یاظرف مکان دې «ای محل فوز ونجاة». یا مفازة په معنی دبعبید سره دې المفازة القفر.

فایده: په سورة آل عمران کښې څلور مضامین ذکرشو. ۱- توحید، ۲- رسالت ۳- جهاد، ۴- انفاق ددینه بعد ددې مضامینو اعاده کیږي اوپدې سورت کښې اصلاح دنصاری و زیاته مد نظر ده نو دمضمون توحید اعاده پدې آیت سره کیږي.

﴿وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ یعنی تصرف او قدرت کلی صرف الله لره دې نه عیسی
 ﷺ لره اونه حضرت مریم علیها السلام لره. ﴿وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ پدې کښې هم
 حصر مراد دې په قرینه داول سره یعنی قدرت کلی په هر شی صرف الله تعالی لره دې نه عیسی
 ﷺ اونه مریم لره.

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ

بېشکه په پیدائش د آسمانونو او زمکې کښې اوپه اختلاف یعنی تللو راتللو دشبې ورځ کښې ډېر دلائل دي.

لَا يُتَى لِأُولَى الْأَكْبَابِ

دپاره د خاوندانود صفا عقل

﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ﴾ دا دليل عقلی دې په توحيد باندې، «فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ» سره
 دمعطوفاتو نه خبر د ((وَلِلَّهِ)) مقدم شويدي او ((لَا يُتَى)) نى اسم مؤخر دې اولام تاکيد په اسم
 داخل شو اگرکه محل نى خبروى ځکه چه دلته اسم مؤخر شويدي، اوتنوين په ((لَا يُتَى)) کښې
 دتعظيم اوتفخيم دپاره دې یعنی پدې امورومذکورؤ کښې کثير دلائل اوعظيم دلائل
 دتوحيد د بارى تعالی دى. او «خلق السموات» نه مراد خود آسمان اونمر، سپوږمى او بې
 شماره ستورى، او ددې حرکات دى، او د «خلق الارض» نه مراد خود زمکه او ددينه
 پيدايدونکى اشياء، باغات، سبزی، میوې، خزاني دى، او د «وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ» نه
 مراد رنر، تياره اوپه يوبل پسې راتلل، کميدل، زياتيدل دى، دا ټول امور دالله ﷻ د
 وحدانيت اودعظيم قدرت لوى دلائل دى.

په حديث کښې راغليدى ((وَيْلٌ لِّمَنْ قَرَأَ هَؤُلَاءِ يُفَكِّرُ)) یعنی هلاکت دې هغه چالره چه دا
 آيت ولولى اوفکر ونه کړي په مخلوقاتو د الله ﷻ کښې، اوپه بل حديث کښې راغلى دى چه
 نبى ﷺ به چه کله دشبې دتهجدو دپاره بيدار شو نو په دواړو لاسونوسره به نى خوب
 دسترگو نه مسح کړو او دا آياتونه به نى ولوستل اوييا به نى اودس وکړو نوتهجد به نى کول
 او دغه شان کول مسنون دى. ﴿لَا يُتَى لِأُولَى الْأَكْبَابِ﴾ «أولو» جمع د(ذو) ده من غير لفظه «الباب»
 جمع دلب ده، اولب عقل ته وائى، اوبعضى وائى چه لب هغه عقل ته وائى چه وهم نوى غلط
 کړي اوغلبه نى پرې نوى کړى

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَمًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ	داهغه خلق دي چه يادوي الله په ولاړه ، اوپه ناسته اوپه ډوډو خپلوياندي او فکر کوي په پېدانش د آسمانونو
وَالْأَرْضِ ۚ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا ۖ سُبْحَانَكَ	او زمکه کښې، وای دوی چې ای ربه زمونږ ندی پېداکړي تادا (مخلوقات بهي) فاندې، مونږ پاکي وایوستا
فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ۝ رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تَدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْرَجْتَهُ ۖ وَمَا	بس بچ کړې مونږ د عذاب داور نه ، انې ربه زمونږ ته چې څوک داخل کړې اور ته نوبقیاتار سوا کړوهغه، اونیشته
لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ۝ رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِنْسَانِ	ظالمونودپاره هیڅ مددگار ، انې ربه زمونږ بېشکه مونږ واوړیدو چې یو آواز کوونکې په اوچت آواز سره بلنه کوي ایمان ته
أَنْ أَمِنُوا ۖ يَرْبِّكُمْ فَأَمَّا ۚ رَبَّنَا فَأَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا	چې ایمان راوړئ پخپل رب باندې پس مونږ ایمان راوړو، ای ربه زمونږ پس اویخښې مونږ ته گناهونه زمونږ
وَكُفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَقَّنَا مَعَ الْأَكْبَرِ ۝	اولرې کړې زمونږ ته بدني زمونږ اووفات کړې مونږ پداسې طریقه چې شامل کړې مونږ د نیکانوسره
رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَىٰ رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا	ای ربه زمونږ ! اوراکړې مونږ ته هغه چې تاوعد کړې ده زمونږ سره پواسطه دخپلو رسولانو، اومه رسوا کوه مونږ
يَوْمَ الْقِيَمَةِ ۖ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْوَعْدَ ۖ فَأَسْجَبَ لَهُمْ رَبُّهُمْ	په ورځ د قیامت بېشکه ته خلاف نه کوي د وعدې خپلې نه ، پس قبولې کړې دعاگانې ددوی رب ددوی
إِنِّي لَا أَضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَىٰ ۖ بَعْضُكُمْ	پداسې شان چې زه نه ضائع کوم نېک عمل د عمل کونکي ستاسونه که نارینه وي او که زنانه وي، بعضې ستاسو
مِنْ بَعْضٍ ۖ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُودُوا	د جنس د بعضونه دي. پس هغه کسان ^۱ چې هجرت نې کړې دي اووېستلې شوي دي دکورنوخپلونه اوکړولې شوي دي

فِي سَبِيلِي	وَقَاتِلُوا	لَا يَغْرِبَنَّ	عَنْهُمْ	سَيِّئُهُمْ
به لڑخما کښې، اوجنگونه نې کړي دي، اووژلې شوي دي نوخامخا به لرې کړم ددوی نه بدې ددوی				
وَلَا دُخْلَهُمْ	جَدَّتْ	تَجَرَّى	مِنْ	تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِمَّنْ عِنْدَ اللَّهِ
اوخامخا به داخل کړم دوی لره جنتونو کښې چې بهیرې لاندې دهغې نه ولې، بدله ده دالله دطرفه				
وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ ۝				
او الله سره ښائسته بدلې دي				

﴿الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ﴾ دا صفت د «اولوالالباب» دپاره دې نوگويا که چه په چاکښې دا مذکوره صفات موجود نه وی يعنی ذکر د الله ﷻ نه کوی نودغه خلق عقلمند نه دی.

﴿فِيمَا وَقَعُوا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ﴾ دلته دوه قوله دی، قرطبی وغیره وائی چه ددینه مراد دوام دې په ذکر يعنی په هر حال کښې دالله ﷻ ذکر کوی ځکه چه انسان ددې حالتونه خالی نوی او دغه مطلب حدیث دعائشة ؓ دې: «کان رسول الله ﷺ يذكر الله على كل أحيانه»، دویم قول چه د ابن مسعود ؓ او علی ؓ او ابن عباس ؓ نه مروی دې هغه دادې چه داپه باره دصلوة کښې دې يعنی د «یذکرون الله» نه مراد مونځ دې چه دقیام طاقت لری نویه ولاړې به نی کوی که دقیام طاقت نه لری نوقعوداً به نی کوی اوکه ددې طاقت نه لری نوعلی جنوبهم به نی په اشاره سره کوی

﴿وَيَتَفَكَّرُونَ﴾ داعطف دې په «یذکرون الله» باندې، انسان مرکب دې دبدن نه چه ظاهر دې او د روح نه چه باطن دې نوذکراعترا ف دبندهی اودعبدیت دبدن دې اوفکر اعتراف دعبدیت دې په روح سره، اول قسم چونکه ظاهر دې نوځکه مقدم شو، بل ددې وجه نه چه فکر صحیح ته رسیدل اوعقل ته نور دهدایت حاصلیدل په ذکر سره کیږی اوهم دغه وجه ده چه ماده پرست، سائنس دانان، اگرکه په مخلوقاتو کښې ډیر فکر سوچ کوی او دنیا هغوئ ته لوی محقق اودسائنس لوی عالم وائی خود هغوئ فکر دخپل خالق، صانع معرفت نه ته رسی بلکه دزیاتې گمراهی ذریعه گرځی اودغه قسم فکر محمود اومقبول عندالله نه دې اودغه قسم خلق

اولوالالباب عندالله ندی، بلکه «کالانعام بل هم اضل» دی، نو فکرچه صحیح نتیجی ته رسیږی نو د ذکر دانواراتو په برکت سره رسیږی نو ددې وجه نه اول «يَذْكُرُونَ اَللّٰهَ» ذکر شو او ورپسې «وَيَتَفَكَّرُونَ» ذکر شو، قرطبی وائی: «الفكرة تردد القلب فی الشئ» یعنی فکر اړول را اړول، ګرزول را ګرزول دزه دی په یوشی کښې، او په ﴿فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ﴾ کښې اشاره ده چه فکر په ذات دالله ﷻ کښې منع دې «کما فی الحديث».

قرطبی روایت کړې دې چه نبی ﷺ فرمایلی دی چه فکر دیوساعت غوره دې دعبادت دیو کال نه او حسن بصری رحمه الله نه روایت دې چه فکر دیوساعت غوره دې د قیام دشیې نه. ﴿رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَطْلًا﴾ دلته «يقولون» مقدر دې او دا جمله حالیه ده یاجمله مستأنفه ده. پدې کښې د فکر نتیجه مذکوره ده چه دخپل خالق د ربوبیت اقرار دې «ربنا» ددې اقرار چه لوی حکیم دې، «ما خلقت هذا بطلا» پاک دې دعبت او عیوبونه او دشریک نه (شُجَاؤُكَ) اوددې نه نی ذهنونه آخرت طرف ته منتقل اومتوجه شی چه هغه فی الحقیقت د دنیا دژوند آخری نتیجه ده. ﴿فَلَنَأْخُذَآ عَذَابَ النَّارِ﴾، ﴿رَبَّنَا اِنَّكَ مَن تَدْخِلِ الْاَنْارَ﴾ دپه منزله دعلت دې دماقبل دپاره ﴿فَلَنَأْخُذَآهُ﴾ خزی هلاکولو اوسخت رسوا کولو ته وایی او مراد ددخول نه دخول په طریقه دخلود سره دې په قرینه د ﴿وَمَا لِلظَّالِمِیْنَ﴾ سره.

﴿رَبَّنَا اِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِیًا﴾ دا دویمه دعا ده اوتنوین په «منادیا» کښې دتعظیم دپاره دې او مراد ددینه رسول دې نودا اعاده دمستله درسالت ده او دمنادی اطلاق په قرآن هم کیږی لکه دقتاده وغیره نه دغه تفسیر مروی دې «ووج» منادی للایمان رسول هم دې اوقرآن هم دې اود دواړو د نداء او دعوت حاصل یودې چه ایمان دی ((فَأَمَّنَّا)) دا عطف دې په «سمعنا» باندې یعنی په قبول دحق کښې مونږچه تردد اوشک ندې کړې.

﴿رَبَّنَا فَاعْفُ عَنَّا﴾ «فاء» دتفریع دپاره ده نو دا متفرع دې په ایمان بالله والرسول باندې نو معلومه شوه چه ایمان وسیله ده دپاره دمغفرت، او د «ذُوب» نه مراد کباثر دی او د «سینات» نه مراد صفاتر دی، اودغفران اوتکفیر په مابین کښې فرق نشته په نزد دبعضو.

اوبعضې وائی چه فرق ئی شته دې او هغه دادې چه غفران مستعملیری په فعل دالله ﷻ کښې اوتکفیر کله مستعملیری په فعل دعبدکښې (یقال کفر عن یمنه) نو مغفرت دکبائروسره مناسب دې اوتکفیر دصغائرو سره مناسب دې.

﴿وَوَلَّوْنَا مَعَ الْآبِرَارِ﴾ ابرار جمع دبار، یا دبر ده، دلته مقصود سوال دموت نه دې څکه چه په حدیث کښې «لایتمین احدکم الموت لضر نزل به» راغلي دي، بلکه مقصود معیت دابرارو دې او دمعیت دوه مطلبه کیدې شی : یو دا چه خاتمه اوعاقبت ئی دهغوی پشان شی نو دهغوی سره به ئی معیت راشی دمرگ نه ورستو په برزخ کښې اوجنت کښې، دویمه معنی ئی تابعداری د ابرارو ده یعنې مونږ دمرگ پورې په تابعداری دابراروکښې ولرې چه مرگ نه ورستو په برزخ کښې زمونږ ارواح ددوی سره په علیین کښې جمع شی او بیا په جنت کښې مو ورسره معیت نصیب شی.

﴿رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا﴾ داهم ددوی دعاده چه دخاتمه بالایمان نه بعد دجنت طلب کوی او دجهنم نه امن غواړی اوالله ﷻ خو دخپلي وعدي خلاف هسې هم نه کوی نو بیا ددې سوال کولو مقصد عاجزی اوتضرع پیش کول اواظهار دعبودیت دی، یا مراد طلب دتوفیق داسبابو دحصول دوعدي دې یعنې مقصود ترینه دادې چه مونږ ته دهغه اعمالو کولو توفیق راکړې چه په هغې سره تا وعده دمغفرت کړې ده.

﴿عَلَىٰ رُسُلِكَ﴾ دا متعلق دې د «وعدتنا» سره نومضاف پکښې مقدر دې ((ای علی اتباع رسلک، یاتصدیق رسلک، یا امتثال رسلک)) یا جار مجرور متعلق دې دمحذوف سره «ای وعدتنا وعداً کائناتاً علی السنة رسلک».

﴿وَلَا تُخْزِنَا﴾ (خزی، یعنی رسوائی، یوقسم داده چه دهمیشه دپاره جهنم ته لارشی لکه مخکښې ذکر شو «فقد اخزیته» اوبل قسم داده چه اول جهنم ته لارشی اگرکه دهمیشه دپاره نه وی. دلته دا قسم مرادده.

فایده دلته لفظ د «ربنا» پنځه واري ذکر شوې دې دپاره دالحاح، نومعلومه شوه چه په

دعا، کنبی الحاح سبب دقبولیت ددعاء دی، امام قرطبی دحسن بصری نه روایت ذکر کړې دې ، «ما زالوا يقولون ربنا، ربنا، حتى استجاب لهم» یعنی هرکله چه دوی باربار، ربنا، ربنا ویل نوځکه الله ﷻ ددوی دعا قبوله کړه، او جعفر صادق عليه السلام ویلی دی چه چا ته یو مشکل پېښ شی اودې پنځه واری ربنا وواښ نو الله ﷻ به ده لره دتکلیف نه نجات ورکړی اوحاجت به ئی پوره کړی نوچا ترینه تپوس وکړو چه «وکیف ذالک» ؟ ، څه دلیل دې؟ نودوی وویل : «(افراء وا ان شتم الذين يذكرون الله الى قوله لا تخلف الميعاد)» ، یعنی دلته ربنا پنځه واری ذکر دې ، او ﴿فَاسْتَجَابَ﴾ پرې مرتب دې نومعلومه شوه چه پنځه واری ربنا ویلوسره دعا قبلېږی «استجاب» او «اجاب» په یوه معنی سره دی، اجابت قبولول ددعاء ته وایی، افراء وائی چه استجاب قبول د دعائه وائی او اجابت مطلق جواب ته وائی رد وی اوکه قبول.

﴿أَنَّى لَا أَضِيعُ﴾ (باء) سببیه پکنبی مقدره ده او دا التفات دې دغیبویت نه خطاب ته دپاره د اظهار دشرافت ددعا کوونکو یعنی الله ﷻ قبوله کړه دعا ددوی په سبب ددې چه الله ﷻ نه ضائع کوی عمل دهیڅ چا ، او کوفیان وائی چه «ان لا اضيع» متعلق دې د «استجاب» سره ځکه چه په استجاب کنبی معنی دقول ده «ای فاستجاب قائلهم ان لا اضيع» ، اومراد دعمل نه دعاگانې اونور اعمال صالحه دی. ﴿مِنْ ذِكْرِ أَوْ أَتَى﴾ دا بیان دعامل دې اوتاکید دتعمیم لپاره دې

﴿بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ﴾ یعنی دیو اصل او دیو جنس نه یی یا دا معنی ده چه دیوبل نه پیدا یی او د الله ﷻ نه څوک نه دی پیدا، نه عیسی عليه السلام نه مریم ، نه بل څوک ، او دا علت دې د لا «اضیع» دپاره. یعنی الله تعالی دجاعمل نه ضایع کوی په هر عمل باندې اجر او ثواب ورکوی برابره خبره ده چه عمل کوونکې نارینه وی اوکه زنانه وی، ځکه دا دواړه دیوې نوعې دوه شاخونه دی، او دالله ﷻ سره دچا رشته، نسب نشته دې اود اعمالود قبولیت دارومدار په اخلاص دې نه په ذکوره اوانوشت باندې.

﴿فَالَّذِينَ هَاجَرُوا﴾ دا تفصیل دبعضي هغه اعمالو دې چه الله ﷻ ئی نه ضایع کوی چه

په هغې کښې اول هجرت دې «وَأَخْرِجُوا» عطف تفسیر دهاجروا دې اوپدې کښې اشاره ده دیته چه هجرت ئی دمجبوری په وجه دې «وَقَاتِلُوا وَقَاتِلُوا» پدې کښې اعاده دمضمون دجهاد صراحه ده او دمضمون دانفاق ضمناً ده «لَا تُكْفِرْنَ» دا بشارت اُخروی دې «تَوَابًا» مفعول مطلق دې «ای لَا تُبَيِّتُهُمْ تَوَابًا» ، «وَلَا تُدْخِلْنَهُمْ» په معنی د «أُتِیْنَ» سره دې یا دا حال دې یا تمیزدې د «(جُثِیَ)» نه اوتنکیر دتوَاباً اوتوصیف ئی په من عندالله سره دپاره دتعظیم دې «وَاللَّهِ» ، دا مبتداء دې او «عِنْدَهُ» ورله خبر دې او «حُسْنُ التَّوَابِ» مرفوع دې فاعل دظرف دې یا «حسن التواب» مبتداء ده او «عنده» ورله خبردې او دا جمله خبر د مبتداء اول دې.

لَا يَغُرُّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ مَتَاعٌ قَلِيلٌ ۝
دهوکا، دې نه کړي تالره گرځېدل راگرځېدل دکافرانو ددنیا دپاره په ښارونو کښې، دافانده لږه څه
ثُمَّ مَاؤُهُمْ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ الْيَهَادُ ۝
بیا ځانې ددوی جهنم دې، اویدځانې تیارشوی دې داجهنم

«لَا يَغُرُّكَ» دا خطاب نبی ﷺ ته دې او مراد ترینه اُمت دې، غرور دهوکا، ورکول دضرر دی په صورت دافاندي کښې لکه په شاتو کښې چاته زهرواچولې شی ، دا جواب دیوسوال دې او هغه دا چه دمخکښ آياتونونه معلومه شوه چه الله ﷻ مؤمنانو ته ددغه مذکوره صفاتو او دعاگانو په وجه بدله او توابونه ورکوی نو کفار به محروم او ناکام وی لیکن مونږ څو وینوچه کفار خوپه جهازونو، سیاراتو کښې په هوا گرځی او ددنیا په اطرافو، اکنافو کښې دتجارتونو دپاره شهر په شهر، ملک درملک په لوی دُم دام سره گرځی راگرځی نو دا خو ترقی او کامیابی په نظر راځی ، جواب وشوچه دا دهوکا ده په ظاهر صورت کښې فائده لیدلې شی په حقیقت کښې ضرر دې که څوک چاته یو وخت ښه خوراک ورکړی او بیا ورله دائمی قید او سخته سزا ورکړی نو دا خو کامیابی او عیش ندې.

١ - زجر تخويف مشرکينو ته.

٢ - مضمون اتفاق ته اشاره.

﴿مَتَّعَ قَلِيلًا﴾ دا علت دماقبل دې اودا خبر د مبتداء محذوفې دی «ای هدامتاع قليل»
 ﴿ثُمَّ مَأْوُهُمْ جَهَنَّمُ﴾ خای داستوگنې ته وایي «وَيُنْسِ الْأَيْهَادِ» «مهاد» هغه خای ته وائی چه څوک
 نې دخپل ځان د آرام دپاره تیارکړی، نوجهنم ته مهاد، په طریقه د استهزاء سره ویلې شويدي

لٰكِنَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ

لیکن هغه کسان چې ویرېږي درب خپل نه ددوی دپاره جنتونه دي چې بهیري به لاندې ددېنه ولې همېشه به وي

فِيهَا نَزَلًا مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِّلْآبَرَارِ ۝ وَإِنَّ مِنْ

په هغې کښې، میلستیا ده دطرفه دالله نه، اوهغه څه چې الله سره دي غوره دي دېکانوندپاره . اوبشکه بعضی

أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا

د اهل کتابونه خامخاهغه دي چې ایمان لري په الله اوبه هغه کتاب چې نازل کړې شويدي تاسوته اوبه هغه

أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خُشْعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْكُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمًّا قَلِيلًا ۝ أُولَٰئِكَ

کتابونو چې نازل کړې شوي دي دوی ته عاجزي کوونکي الله ته، نه اخلي په آیاتونو دالله عوض لږ دنیا، دغه کسان

لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۖ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ۝

دوی لږه اجر وټواب ددوی دې په نيزد رب ددوی، بېشکه الله زر حساب کوونکې دي

﴿لٰكِنَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ﴾ دا بشارت اخروی دې «لٰكِنَ» په نزد دعلماءو دبلغات

دقصرقلب دپاره راځی نوکفارو په خپل زعم کښې کامیابی خپل ځان له ثابتوله نواله ﷻ
 ددوی نه نفی کړه اومتقیانوله ئی ثابته کړه نو دا قصرقلب شو اوبه نزد دنحویانو«لٰكِنَ» د
 استدراک دپاره دې یعنی دفع دتوهم چه ناشی وی دکلام سابق نه نودلته دماقبل کلام نه توهم
 پیداشو چه تغلب په بلادوکښې به دهرچادپاره نقصان اودهوکه وی نومؤمنان که په
 بلادوکښې گرځی راگرځی دتجارت یانورو دینی، دنیاوی مقاصدو دپاره نو آیا دا به هم

نقصان اودهوکه وی نوجواب وشو چه کله ایمان اوتقوی وی نو انسان په هرحال کښې کامیاب اوبا مراد دې، مثلاً تجارت، زراعت، معیشت، معاشرت وغیره کښې چه دالله ﷻ رضا او د احکاماتو پابندی مدّ نظروی نو پدې سره په آخرت کښې اجر او ثواب اوشانداره میلستیا ملاویږی، په ﴿وَلَا﴾ کښې اشاره ده چه نعمتونه دجنت به جنتیانوته هر وخت په ډیر اکرام اوعزت سره ورکولې شی. ﴿وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ﴾ دشرکینو مال او صلاحیت دفانی دنیا دپاره او د باطل داشاعت دپاره خرچ کیری اودمؤمنانوهغه د آخرت اودحق داشاعت دپاره خرچ کیری نو ددې انجام اوفائده ډیره زیاته اوداشمی ده.

﴿وَلَنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾ مخکښ په ((واذاخذ الله میثاق الذین اوتواالکتاب — الآیه — آیه ۱۸۷)) کښې اهل کتابوته زجر وو، دلته دهغې په مقابله کښې هغه اهل کتابوته چه ضدیان متعصب ندی بشارت ذکر کیری اویدې کښې ترغیب الی الایمان هم دې چه حق پرست اهل کتابو ایمان راوړې دې نوتاسو ټول دهغوی اتباع وکړی او ایمان راوړی. د ﴿وَمَا أُتِرَ إِلَيْكُمْ﴾ نه مراد قرآن دې او د ﴿وَمَا أُتِرَ إِلَيْكُمْ﴾ نه مراد تورات او انجیل وغیرهها دی، او ﴿وَمَا أُتِرَ إِلَيْكُمْ﴾ ځکه ورستو ذکرشو چه بعد د نزول دقرآن نه ایمان په هغوی تابع دې د ایمان بالقرآن دپاره. ﴿خُنْثِیِّینَ﴾ دا حال دې ﴿لَا یَسْتُرُونَ﴾ پدې کښې اشاره ده دیته چه په کومو اهل کتابوکښې چه عاجزی وه او حُب جاه او حُب مال پکښې نه وو نوهغوی ایمان راوړې وو او کومو چه ایمان نه وو راوړې نوپه هغوی کښې دا دوه بیماری وی چه حب جاه او حب مال دې

يَا أَيُّهَا	الَّذِينَ	آمَنُوا	اصْبِرُوا	وَصَابِرُوا	وَرَابِطُوا
انې ایمان والو! صبر کوئ په تکلیفونو اودکفاروپه مقابله کښې صبر کوئ مضبوط شی او جهاددپاره تیار اوسی					
وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ					
اودالله نه ویریرئ په هرحال کښې ددې دپاره چې کامیاب شی					

۱ - دټولو مضامین اعاده اجمالا ، امنو توحید صراحة ، رسالت ضمنا او په صابروا او رابطوا کښې جماد صراحة اتفاق ضمنا ذکر دي .

﴿يَتْلُوهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا﴾ دا دسورت په خاتمه كښې دسورت ټول مضامين اشاره ذكر كړې، په ﴿ءَامَنُوا﴾ كښې ۱- مضمون توحيد ۲- اورسالت ته اشاره ده او په ﴿وَصَابِرُوا وَرَٰبِطُوا﴾ كښې. دمضمون ۳- جهاد صراحت ذكر دې اودمضمون ۴- انفاق ضمناً ذكر دې ﴿صَابِرُوا﴾ صبرحس النفس على ماتكره، ته وائی اوددې دپاره درې قسمه دی: ۱- صبرعلى المصائب ۲- صبرعلى الطاعات ۳- صبرعن المعاصى والشهوات، دا درې واړه مراددى ﴿صَابِرُوا﴾ صيغه د باب مفاعله ده يعنې دكفارو په مقابله كښې په ميدان قتال كښې صبر.

﴿وَرَّابِطُوا﴾، د رباط يو څو معنى دى: ۱- دجهاد دپاره آسونه تړل اوساتل اودارنگه ددشمن دمقابله دپاره اسلحه ساتل اوتيارول، ۲- داسلامى سرحداتوڅوكيدارى كول چه ددې دپرفصيلت په احاديثوكښې ذكرشوي دې ((رباط يوم فى سبيل الله خير من الدنيا وما عليها)) ۳- يوفرض مونځ نه ورسټودبل فرض مونځ انتظار كول: ((كما فى الحديث عن ابى هريرة رضي الله عنه عن النبى ﷺ قال: الاخيركم بمايحياالله به الخطايا، ويرفع به الدرجات ؟ اسباغ الوضوء على الكاره وكثرة الخطا الى المساجد وانتظار الصلوة بعدالصلوة فذالكم الرباط فذالكم الرباط . رواه مسلم واحمد)).

بعضې علماؤ د «رابطوا» معنى خپل مينځ كښې د رباط واتفاق ساتلو سره كړې ده فايده: «اصبروا» په عامو حالاتو كښې حكم دې او «صابروا» په وقت د بالفعل قتال كښې حكم دې «ورابطوا» په وقت د احتمال دقتال كښې دې او «وَاتَّقُوا اللَّهَ» «تقوى» مدار دټولو حسناتو دې.

﴿لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ﴾ فلاح دمذكوره امورو نتيجه اوحاصل دې.

اللهم ارزقنا الفلاح فى الدنيا والاخرة بفضلك وكرمك يا ارحم الراحمين صلى الله على حبيبه محمد وآله واصحابه اجمعين برحمتك يا ارحم الراحمين

تم تفسیر سورة آل عمران .

بتاریخ ۲۱ محرم الحرام سنه : ۱۴۲۷ هـ

مطابق ۱۹ فروری، سنه : ۲۰۰۶ ع .

د مضامینو فهرست

صفحه	عنوان
۳	پیش گفتار.....
۳	د مؤلف رحمه الله تعارف او مختصر حالات.....
۸	د دې تفسیر د تالیف سبب او تعارف.....
۹	د دې تفسیر یو څو خصوصیات.....
۱۱	مقدمه فی اصول القرآن.....
۱۲	مبحث اول په بیان د علم تفسیر کښې - د تفسیر لغوی او اصطلاحی معنی.....
۱۳	په تفسیر او تاویل کښې فرق.....
۱۳	د علم تفسیر تاریخ او تدوین.....
۱۵	دویم مبحث، حقیقت د وحی او د دې ضرورت.....
۱۶	د وحی لغوی او شرعی تحقیق.....
۱۶	په وحی او الهام کښې فرق.....
۱۷	د وحی اقسام.....
۱۸	دریم مبحث، تنزلات قرآن.....
۱۹	یو څو قابل بحث امور.....
۲۰	څلورم مبحث، د قرآن کریم تفسیر.....
۲۲	پنځم مبحث: د قرآن نومونه.....
۲۲	د قرآن لغوی او اصطلاحی تعریف.....
۲۶	شپږم مبحث: د قرآن جمع کول.....
۲۹	اووم مبحث: د قرآن د مضامینو په بیان کښې.....
۲۹	تفصیل د مسئله توحید.....
۳۰	د اثبات توحید د پاره په قرآن کښې درې قسمه دلائل.....

۳۴	د ښوولس (۱۱) قسمه شرك رفع
۳۹	مسئله د آله، د آله معنى او د دې مسئلې تعبيرات
۴۰	مشرکين دڅه قائل وو؟
۴۱	څوک څوک معبودان گرځولې شويدي؟
۴۲	قانون د لفظ د «آله»
۴۲	مسئله د رسالت
۴۳	په رسالت باندې شبهات او دهغې جوابونه
۴۵	مسئله د قيامت
۴۵	تعبير د قيامت نه په قرآن په (۳۵) اسماء سره
۴۷	بقية مباحث
۴۸	سورة فاتحه
۴۹	د سورة لغوى، اصطلاحى تحقيق، د سورتونو تقسيم او ترتيب او تعداد
۵۰	د آيت معنى، وجه تسميه او تعداد
۵۰	مکى او مدنى اصطلاحات
۵۱	د مکى او مدنى سورتونو فرق او تعداد
۵۲	د سورة فاتحې نومونه
۵۴	په «بسم الله الرحمن الرحيم» کښې د ټول قرآن د مضامينو ذکر
۵۵	اعوذ بالله، تعوذ، د اعوذ بالله صحيح ترجمه او د تعوذ ونيلو نکات
۵۷	د تعوذ فضائل
۵۹	په «بسم الله الرحمن الرحيم» کښې تفصيل
۶۰	په لفظ د «الله» کښې اقوال
۶۱	خصوصيات د لفظ د «الله»
۶۱	رحمن او رحيم کښې بحث
۶۲	د سورة فاتحه تشریح
۷۰	د ((غُثِرَ الْمَغْضُوبُ عَلَيْهِمْ)) په تفسير کښې اقوال
۷۳	د سورة البقرې نومونه او ربط
۷۶	د سورة د مضامينو خلاصه

۷۶. د اولې حصې خلاصه
۸۰. د دویمې حصې خلاصه
۸۱. مسئله د جهاد، مسئله د انفاق، امور انتظامیه، امور مصلحه
۸۲. د سورة مختصره خلاصه
۸۲. د حروف مقطعاتو او متشابهاتو بیان
۸۴. د ((الْأَرْبَابُ يَوْمَئِذٍ)) تفسیر په ضمن د سوال او جواب کښې
۸۵. د تقوی تعریف، مراتب او علامات
۸۷. په غیب او غائب کښې فرق
۸۸. د ((وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ)) تفسیر او په عباداتو کښې د مونځ تخصیص
۸۸. د ((مَنَازَرَةً بَيْنَهُمَا)) تفسیر او د رزق تعریف
۸۹. اشتراکیت او سرمایه دارانه نظام باندې رد او شرعی نظام
۸۹. د ((وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ)) تفسیر او قادیانی ملعون باندې رد
۹۰. د ((أُولَئِكَ عَلَى هُدًى)) تفسیر او اهمه نکته په ذکر د «علی» سره
۹۰. د ((وَأُولَئِكَ هُمُ الْفٰطِرُونَ)) تفسیر او د معتزله و او د خوارجو د استدلال نه جواب
۹۱. ((إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا)) د دویمې فرقې بیان او د کفر لغوی او اصطلاحی تحقیق او د کفر اقسام
۹۲. د ((سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ)) تفسیر او په ترکیب کښې نئی احتمالات
۹۳. د ((خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ)) تفسیر او یوڅو اهم امور
۹۴. د ختم (مهر) نسبت کول الله تعالی ته
۹۶. د ((وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ)) تفسیر او د عذاب، عقاب، نکال معنی، او په درې واړو کښې فرق
۹۶. د ((وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ)) تفسیر او د دویمې فرقې بیان
۹۷. د ((يُحَادِثُونَ اللَّهَ)) تفسیر، د خدع او د خداع معنی او د خدع (دهوکه) نسبت کول الله پاک ته
۹۹. د ((فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ)) تفسیر او د مرض تعریف او د زړه د مرضونو بیان
۹۹. د ((فَرَّادَهُمُ لِلَّهِ مَرَضًا)) تفسیر
۱۰۰. ((وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا)) دلته د فساد نه څه مراد دی؟
۱۰۱. ((كُنَّا أَمَنَ النَّاسِ)) د «ناس» نه مراد څوک دی او د صحابه کرامو معیار حق کیدل او دهغوئ فضائل
۱۰۲. د ((لَا يَعْلَمُونَ)) او د ((لَا يَشْعُرُونَ)) ذکر کولو وجه
۱۰۲. د ((وَإِذَا خَلَوْا بِ شَيَاطِينِهِمْ)) تفسیر او د شیاطین نه څوک مراد دی؟

- ١٠٢ ((مُسْتَهْزِؤُنَ)) د استهزاء مطلب
- ١٠٤ ((لَنْهَ يُسْتَهْزِؤُ بِهِنَّ)) آيا داستهزاء نسبت الله ته حقيقتاً دې او كه مجازاً او د آيت كريمه تاويلونه
- ١٠٤ د ((وَمَلَكُهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ يَبْهَمُونَ)) تفسير او د «مَدَّ او «امَدَّ» په معنى كېني فرق
- ١٠٥ دلته كومه معنى مراد ده
- ١٠٥ ((اشْرَوْوْا الصَّلَاةَ)) د ضلالت اخستلو مطلب
- ١٠٦ د منافقانو دوه مثالونه او د دواړو په مابين كېني فرق، او د جمهورو مفسرينو په راي تشرېح
- ١٠٧ تشرېح د مثال په راي د حضرة الشيخ رحمه الله
- ١٠٧ ((حُمِّمُكُمْ عَمِّي)) د منافقانو تشبيه د «صم» بكم سره د ور كولو وجه
- ١٠٨ په صيب، غيث، مطر كېني فرق
- ١٠٨ د ((وَعَذَابُكَ ظُلُمَاتٌ)) تشرېح
- ١٠٨ ((إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)) د شئ تعريف
- ١١٠ ((يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي)) د سورة د اصل دعوي ذكر
- ١١١ د «الناس» نه خوك مراد دى؟
- ١١١ په ((يَا أَيُّهَا النَّاسُ)) سره خطاب كولو كېني نكته
- ١١٢ بيان د دلائلو عقليو په توحيد
- ١١٤ د ((وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ)) تفسير او په كلمه د «إِنْ» باندې سوال او د هغې څلور جوابونه
- ١١٤ د ((عَلَى عَبْدِي)) په ذكر كولو كېني نكات
- ١١٥ د ((مِنْ قَبْلِهِ)) تفسير او د تحدى «چيلنج» مراتب
- ١١٦ د ((شُهَدَاءُكُمْ)) نه خوك مراد دى؟
- ١١٧ د «والحجارة» نه مراد او تخصيص
- ١١٧ ((أَعَدَّتْ لِلْكَافِرِينَ)) د مرجئه و، معتزله و، خوارجو استدلال او د هغې جوابونه
- ١١٨ ((أَنْ لَهُمْ جَنَّتٌ)) د جنت تعريف او مصدق ئ څه خيز دې او د جمع او نكره ذكر كولو وجه
- ١١٨ د ((وَالْأَنْهَارِ)) معرفه ذكر كولو وجه
- ١١٩ د ((هَذَا الَّذِي رُفِقَ مِنْ قَبْلُ)) تشرېح په ضمن د سوال او جواب كېني
- ١٢٠ ((إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَعِزُّ)) د دويمې شېبې جواب او شان نزول
- ١٢٠ د حياء تعريف او الله پاك ته ئى نسبت كول
- ١٢١ (بعوضه) د دنيا په مثال كېني د پېش كولو وجه

۱۲۲	((فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا)) د مثال دوه حکمتونه
۱۲۲	د گمراهۍ اسباب او علامات
۱۲۳	((كَيْفَ تُكْفِرُونَ بِاللَّهِ)) د اثبات توحید او د شبهاتو جوابونه په بعد اصل مسئلې طرف ته عود
۱۲۴	خلور عالمونه او د ((يُحْيِيكُمْ)) او د ((يُمِيتُكُمْ)) تفسیر
۱۲۴	د حیات برزخیه ثبوت
۱۲۴	د ماشونه انسان ته د فائدې یوه قصه
۱۲۴	فائده ۱، فائده ۲، فرقه اباحیه او فرقه اشتراکیه باندې رد
۱۲۵	((ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ)) د استواء معناگانې
	فائده: د زمکې، آسمان د پیدائش په قرآن کې ذکر او په پیدائش کې کوم یو مخکینې
۱۲۵	دې او کوم روستو دې
۱۲۶	((وَهُوَ يَكْلَسُنِي عَلِيمٌ)) د باری تعالی په صفاتو کې مبالغه چاته راجع ده
۱۲۸	((وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ)) د آدم علیه السلام، ملائکو او د ابلیس د واقعي ذکر کولو وجه
۱۲۸	کلمه د «اذ» کې بحث او رد په راي د اهل بدع باندې
۱۲۸	تحقیق په لفظ د آدم او ملائک کې
۱۲۹	په لفظ د ابلیس او شیطان کې لغوی تحقیق
۱۲۹	د «خليفة» معنی او دلته نې مصداق
۱۳۰	د آدم علیه السلام د خلیفه جوړیدو وجه
۱۳۰	د فرشتونه د الله جل جلاله د تپوس حکمتونه
۱۳۰	((مَنْ يُفْسِدْ فِيهِمَا)) فرشتو ته د فساد معلومیدو صورتونه
۱۳۱	د تسبیح او تقدیس په مینځ کې فرق
۱۳۱	د ملائکو سره علم غیب کلی نشته دې
۱۳۱	مناط د خلافت
۱۳۲	آدم علیه السلام ته د آسماؤ د علم ورکولو طریقه
۱۳۲	طریقه د عرض د آسماؤ
۱۳۳	((إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ)) د شرط او د جزاء بحث
۱۳۳	سوال او جواب
۱۳۵	د سجدي لغوی، عرفی، شرعی معنی او غیر الله ته د سجدي کولو حکم

- ۱۳۵ فائده آیا په وخت د سلام کولو کښې چاته انحناء کول جائز وی او که نه؟
- ۱۳۵ ((الْأَلْبِیْسُ)) آیا ابلیس د ملائکو د جنس نه دی او که د جناتو د جنس نه؟
- ۱۳۶ د تکبر معنی او د شیطان د سجده نه د انکار کولو وجه
- ۱۳۷ ((وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ)) د کَانَ په معنی کښې دوه قولونه
- ۱۳۷ د آدم علیه السلام جنت ته داخلولو کښې یې شماره حکمتونه
- ۱۳۷ د بی بی حواء د پیدا کیدو کیفیت
- ۱۳۸ آدم علیه السلام چه ورته داخل کړې شوې وؤ ، هغه کوم جنت وؤ؟
- ۱۳۸ د شجرې (ونې) نه کومه شجره مراد ده
- ۱۳۹ د ظلم معنی او عصمت د آدم علیه السلام او د بی بی حواء
- ۱۴۰ آدم علیه السلام ته د شیطان د وسوسې اچولو طریقي
- ۱۴۲ د ((فَتَلَّى آدَمُ مِنْ تَوْبِهِ كَلِمَاتٍ)) تفسیر او د کلمات په تعیین کښې اقوال
- ۱۴۲ د ((فَقَاتَبَ عَلِيٌّ)) تفسیر او د توبې مفهوم
- ۱۴۲ د ((فَلَمَّا أَهْبَطُوا مِنْهَا)) تفسیر، او د اهبط د آدم علیه السلام بطور سزا نه وؤ
- ۱۴۳ په خوف او حزن کښې فرق
- ((يُنَبِّئُ رَأْسَ إِثْمِيلَ أَذْكَرَؤا)) د عمومی دعوت نه بعد خصوصی دعوت او په لفظ د اسرائیل کښې تحقیق
- ۱۴۴ په ((فَازَهُؤونَ)) او ((فَاتَّقُونِ)) کښې فرق
- ۱۴۶ ((وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ یو)) د اول کافر معنی گانې
- ۱۴۷ د اجرت اخستلو په تعلیم د قرآن، حدیث وغیره باندې
- ۱۴۷ د ایصال ثواب د پاره په تلاوت باندې اجرت اخستل حرام دی
- ۱۴۸ ((وَلَا تَكْلُمُوا الْفُحْشَ بِاللُّغَةِ)) په تلبیس حق او کتمان حق کښې فرق
- ۱۴۸ فائده: د بعضې معاصرینو په قول باندې تفصیلی رد
- ۱۵۰ د ((وَأَرْكَعُوا مَعَ الرَّائِیِّنَ)) تفسیر او د تخصیص د رکوع وجه
- ۱۵۱ د ((وَأَسْتَعِیْذُوا بِالضُّعْبِ وَالضَّلَاقِ)) تفسیر او د صبر نه څه مراد دی او د صبر معنی
- ۱۵۲ صبر، تصر، اصطبار، مصابره کښې فرق
- ۱۵۳ ((يُنَبِّئُ رَأْسَ إِثْمِيلَ أَذْكَرَؤا)) د بنی اسرائیلو د پنځه (۵) انواع ذکر
- ۱۵۳ د بنی اسرائیلو د فضیلت وجه

- ۱۵۴ ((وَأَنفِقُوا يَوْمَئِذٍ)) د مجرم د نجات څلور طريقې او په قيامت كېنې د هرې يوې نفى
- ۱۵۵ ((يَذُرُونَ آبْنَاءَهُمْ)) . فائده : د ماشومانو د ذبح كولو سبب
- د ((وَأَنفِقُوا يَوْمَئِذٍ)) تفسير او د معتزله د استدلال په امتناع د رؤيت د باري تعالى او د هغې
- ۱۶۰ جوابونه
- ۱۶۰ ((ثُمَّ يَعْتَلُونَكُمْ رَجُلٌ وَيُقَاتِلُكُمْ)) تفسير او د موت نه دلته كومه معنى مراد ده ؟
- ۱۶۲ د ميدان تيه واقعده او په هغې كېنې د خوراك، سكاك، لباس بندوبست
- ۱۶۳ ((وَأَذِّنْ لِّتُحْلُوا هَٰذِهِ الْقَرْيَةَ)) تفسير او د القرية نه كومه قريه مراد ده
- ۱۶۴ ((وَأَذِّنْ لِّتُحْلُوا الْبَابَ حُدُودًا)) د باب او د سجدات تشرېح
- ۱۶۶ ((وَأَذِّنْ لِّتُحْلُوا لِقَوْمِهِ)) تفسير او د الحجر د كانهي په باره كېنې متعدد اقوال
- ۱۶۸ ((وَهُمْ يَبْتَغِيهِمُ الْيَلَّةُ)) تفسير او د (اليَّة) نه مراد
- ۱۷۰ ((إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا)) تفسير او دوه (۲) تركيبنه
- ۱۷۱ ((وَالَّذِينَ هَٰكُوا)) د هادو دوه معنى
- ۱۷۱ ((وَالْتَصَّارَى)) معنى
- ۱۷۲ ((وَالصَّابِغِينَ)) نه څوك مراد دى ؟
- ۱۷۴ ((وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا)) تفسير
- د ((وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ)) تفسير او په واقعي د بقرې او د قتل د نفس كېنې د مفسرينو
- ۱۷۵ درې قولونه
- ۱۷۸ ((مَاهِيٍّ لَّا قَارِضٍ عَوَانٍ صَفْرَاءٍ قَافِعٍ)) د الفاظو لغوى تحقيق
- ۱۷۹ د مور د خدمت بدله په دنيا كېنې
- ۱۸۰ په سبب د قتل كېنې دوه واقعات
- ۱۸۱ قتل د نفس او ذبح د بقرې په يوې واقعي قول كولو والو باندې رد
- ۱۸۲ ((فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا)) تفسير او د ببعضها په تعين كېنې اقوال
- ۱۸۲ فائده
- ۱۸۳ ((ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمُ)) د (ثُمَّ) اقسام
- ۱۸۳ د ((وَأَنَّ مِنَ الْجِجَارَةِ)) تفسير او د كانزو اقسام او د هغې تشرېح
- ۱۸۴ د قساوت القلب اسباب او علاج
- ۱۸۴ د نوع ثانی تنمه چه په دې كېنې د يهودو پنځو جماعتونو ذكر دې

۱۸۵ بیان د فریق اول
۱۸۶ د تحریف معنی او په قرآن پاک کښې د تحریف لفظی او معنوی تشریح
۱۸۷ د دویم جماعت بیان
۱۸۸ د دریم او څلورم جماعت بیان
۱۸۹ د پنځم جماعت بیان
۱۸۹ د ((لَا اَتَاَمَّاعُدُوْكُمْ)) تفسیر او د «ایاماً معدودة» نه څومره ورځې مراد دی ؟
۱۹۰ ((هَلْ مِنْ كُشْبٍ سَیْقَةٍ)) تفسیر او د معتزله د استدلال نه جواب
۱۹۱ بیان د نوع ثالث د بنی اسرائیلو
۱۹۲ د ((وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا)) په تفسیر کښې څلور اقوال
۱۹۳ د بنی اسرائیلو نه موافق اړیحه
۱۹۸ ((وَأَتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ)) تفسیر او په لفظ د عیسی او مریم کښې لغوی تحقیق، او د عیسی
۱۹۹ اضافت مور ته ولې اوشو ؟
۱۹۹ د رُوح القدس معنی او مراد ورته څوک دي ؟
۲۰۰ ((وَقَالُوا اقْلُوبُنَا غُلْفًا)) تفسیر او د «غُلْف» تحقیق
۲۰۰ د ((وَكَاذِبِينَ قَبْلَ يَسْتَفْتِحُونَ)) په تفسیر کښې اقوال او د جواز توسل په باره کښې د جمهورو
۲۰۲ متفقہ مسلک
۲۰۶ د ((سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا)) تفسیر په ضمن د سوال او جواب کښې
۲۰۷ ((فَتَنَزَّلُ الْمَوْتَ)) تشریح او د مفسرینو د اقوالو تفصیل
۲۱۰ ((وَمِنَ الَّذِينَ أَفْرَ كُوا)) تفسیر او د معانقه په باره کښې تنبیہ
۲۱۰ ((لَوْ يَعْرِزُ الْفَسْدُ)) تفسیر او د «لو» اقسام
۲۱۱ ((قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلْجَاهِلِيَّةِ)) د توحید په باره کښې د یهودو د درې شېرو جوابونه
۲۱۳ ((وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ)) د دویمې شېرې جواب او د حضرت شیخ رحمه الله قول
۲۱۶ د سحر او جادو ابتداء څنگه اوشوه
۲۱۶ کومو وظانفو کښې چه استمداد د غیر الله نه وی نو د هغې حکم او د جادوگر سزا
۲۱۷ ((يٰۤاَيُّهَا هَازِلٌ وَمَا رُوِيَ)) ترکیبونه، او د آیت په شان نزول کښې په بعضې مفسرینو باندې رد
۲۱۷ د دوو خبرو بیان، د آیت صحیح حل او د غلطې قصې رد
 ((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا زَاعًا)) د شېهاتو د ازالې نه بعد د غدارین ذکر، او لفظ

۲۲۰	د راعنا تحقیق
۲۲۲	((مَا تَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ)) د آیت شان نزول، او د نسخ لغوی او اصطلاحی تحقیق
۲۲۳	د نسخ تقسیمات او د منسوخاتو تعداد
۲۲۵	((فَاغْفُوا وَاضْفَعُوا)) د دواړو معنی او آیا دا آیتونه د عفو او صفح منسوخ دی او که نه ؟
۲۲۶	((وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ)) د اهل کتابو د سوالاتو نه بعد د پنځه و شکوو ذکر
۲۲۷	((بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ)) په تفسیر کښې دوه توجیه
۲۲۷	د عمل د قبولیت دپاره دوه شرطونه
۲۲۸	((وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَتَّعَ)) تفسیر په ضمن د سوال او جواب کښې
۲۲۹	د ((مِمَّنْ مَتَّعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ)) نه څوک مراد دی ؟
۲۲۹	د ((أَنْ يَدْخُلُوهَا)) په تفسیر کښې دوه توجیه
۲۳۰	((فَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا)) تفسیر او د «وَجْهَ اللَّهِ» نه څه مراد دی
	((بَلَى لَمْ يَأْتِ الشُّبُهَاتِ وَالْأَرْضِ)) الله جل جلاله د ولد حقیقی او ولد حکمی (نائب) نه د منزله
۲۳۱	کیدلو تحقیقی دلیل او د قنوت معنی
۲۳۱	((بِدِينِ الشُّبُهَاتِ وَالْأَرْضِ)) تفسیر او په لفظ د «کُنْ» کښې تفصیلی تشریح
۲۳۵	((قُلْ إِنْ هَدَىٰ لِلطَّيِّبَاتِ لِلطَّيِّبَاتِ)) تفسیر او د مسلمان د غیر مسلم سره د اتحاد حکم
	د ((بَعْدَ الْبَيْتِ جَاءَكَ)) تفسیر او د قرآن په مخلوق والی باندې د امام احمد رحمه الله
۲۳۵	استدلال
۲۳۶	د ((حَقِّ بِلَاوِيَّو)) تفسیر
	((وَإِذَا بَلَغَ الْبُرْهَانُ رُبَّهُ)) دویم مضمون په حصه اولی د سورة کښې، یعنې بیان د رسالت
۲۳۷	وما يتعلق بها
۲۳۹	د «بکلمات» تفسیر
۲۴۰	((قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي)) تفسیر او د عطف تلقین تعریف او مثال
۲۴۰	((قَالَ لَا يَنْتَهِ عَهْدُ الْقَالِيلِينَ)) تفسیر او د استدلال چه نبی معصوم وی
۲۴۱	د حضرت الاستاذ توجیه
۲۴۱	((وَأَدْجَعْنَا الْبَيْتَ مِفْطَحَ الْقُلُوبِ)) تفسیر
۲۴۲	د مقام ابراهیم تشریح
۲۴۲	((أَنْ ظَهَرَ الْبَيِّنَاتِ)) تفسیر او د پاکۍ نه څه مراد دی

٢٤٢	عليه السلام دعاء.....	((رَبَّنَا وَالْعِفْ فِئْهُمْ)) د تمهيد نه بعد د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په باره کښې د ابراهيم
٢٤٣	((هَذَا بَلَدًا)) د بلد، نکره ذکر کولو وجه.....	
٢٤٤	هم حرم وو؟.....	فانده: آیا مکه په دعا د ابراهيم عليه السلام سره حرم گرځيدلې دې او که مخکښې
٢٤٤	د ((مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ)) تفسیر او په دعا کښې د ايمان والو د تخصيص وجه.....	
٢٤٤	د ((وَأَذِّنْ فِی الْإِبْرَاهِيمَ)) تفسیر او د خانه کعبې د بنيادونو په باره کښې دوه قوله.....	
٢٤٥	بناء د کعبې خو څلې شوې ده.....	
٢٤٦	د رسول یوڅو صفات.....	
٢٤٧	د ((وَالْحُكْمَةَ)) په تفسیر کښې یوڅو اقوال.....	
٢٤٧	د آیت تشریح او په منکرینو د حدیث باندې رد.....	
٢٤٧	د ((وَيُزَيِّجُهُمْ)) دلته د ترکیه مؤخر کولو او په نورو ځایونو کښې مقدم کولو وجه.....	
٢٤٨	د ((وَمَنْ يُزَعِجْ عَنْ قَلْبٍ)) تفسیر او د ((سَقَى لَغْوَى تَحْقِيقِ)).....	
٢٤٩	د ((وَأَنَّهُ فِي الْأَجْرِ)) تفسیر او د صالحین معنی.....	
٢٤٩	د ((وَوَضَى بِهَا الْإِبْرَاهِيمَ بَيْتَهُ)) تفسیر او د ابراهيم عليه السلام د خامو تعداد.....	
٢٥٠	د سوال او جواب کښې.....	((أَمَرَ كُنُفَرُ شَهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ)) تشریح په ضمن
٢٥٠	د ((بَلَدًا أَفَقَةً قَدْ خَلَتْ)) تفسیر او د آیت مقصد.....	
٢٥١	د ((قُلْ بَلَىٰ مَلَأَهُ الْإِبْرَاهِيمَ)) تفسیر او د حنیف معنی.....	
٢٥٣	تعالی عنهم معیار د حق دی.....	((إِنَّا آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ)) تفسیر په ضمن د سوال او جواب کښې اوصحابه کرام رضی الله
٢٥٣	د ((صِبْغَةَ اللَّهِ)) تفسیر.....	
٢٥٤	په رسالت باندې.....	د اثبات رسالت نه وروستو د شبهاتو جوابونه څه واردېږي
٢٥٤	د تحویل د قبلي څلور علتونه.....	
٢٥٤	د سَيَقُولُ په صیغه کښې د مفسرینو دوه راي.....	
٢٥٧	د ((وَمِنَ النَّاسِ)) نه څوک مراد دی او د هرې فرقې د سوال نوعیت.....	

- ٢٥٨ ((وَكُنْ لَكَ جَعَلْنَا كُفْرًا)) تشریح او د حضرت الاستاذ اصطلاح
- ٢٥٨ ((أَمَّةٌ وَسَطًا)) معنی او په انسان کښې درې قوتونه او د هریو قوت وسط درجه او نوم
- ٢٥٩ ((وَيَكُونُ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا)) تفسیر او د اهل بدعت د استدلال نه جوابونه چه حضور صلی الله علیه وسلم حاضر ناظر ندې
- ٢٥٩ ((إِلَّا لِنَعْلَمَ)) تفسیر او د معتزله د استدلال په حدوث د علم د الله باندې او د اهل سنت والجماعت د طرفه د آیت توجیهات
- ٢٦١ ((وَمَا كَانَ لِلَّهِ يُضَيِّعَ إِيْمَانَكُمْ)) د آیت شان نزول او د ایمانکم اطلاق په صلواتکم باندې کوم اطلاق دې
- ٢٦٣ ((قَدْ نَزَى ثَقَلَبَ وَجْهَكَ)) د آیت شان نزول
- ٢٦٣ ((قَوْلٍ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ)) تفسیر او د مسجد حرام ذکر کولو او د کعبې نه ذکر کولو وجه
- ٢٦٤ حکم د تحویل قبلي په کوم حالت او په کوم مونځ کښې او په کوم مسجد کښې شوې وؤ ؟
- ٢٦٩ د تحویل قبلي د حکم مکرر کولو وجه
- ٢٧٠ ((وَلَا تَمْنَعُ يَغْيِي)) تفسیر او د اتمام نعمت نه څه مراد دی ؟
- ٢٧١ ((فَأَذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ)) تفسیر او د ذکر فضائل
- ٢٧١ د مفسرینو عبارتونه د دې آیت په ذیل کښې
- ٢٧٢ ((وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ)) تفسیر او شان نزول او د فی سبیل الله نه څه مراد دی ؟
- ٢٧٣ ((لَا تَقُولُوا)) د نفی نه مقصود څه دی ؟
- ٢٧٤ حیات برزخی باندې تفصیل
- ٢٧٥ د حیات برزخیه په باره کښې د اهل سنت دوه قوله
- ٢٧٦ د «الخوف، الجوع، نقص من الاموال، والافس، والشرمات» تشریح
- ٢٧٧ د ((أَتَايْتُوا آتَا الْيَوْمِ أَجْعُونَ)) د وئیلو حکم او معنی او فضیلت
- ٢٧٧ د ((صَلَوْكُمْ وَرَحْمَةً)) معنی او د دواړو په مینځ کښې فرق
- ٢٧٨ ((إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ)) تفسیر او په شان نزول کښې درې قسمه روایات
- ٢٧٩ ((وَمِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ)) نه څه مراد دی
- ٢٧٩ ((وَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ)) د صفا او مروه په مینځ کښې د سعی حکم
- ٢٨١ د ((وَيَلْعَنُهُمُ اللَّعْنُونَ)) تفسیر او د لعنون نه څوک مراد دی

- ٢٨٣ ((وَالْهُكْمُ إِلَهُ وَاحِدٌ)) تفسیر په ضمن د سوال او جواب کښې او د اِله او د ، واحد ، معنی ٢٨٣
- ((لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ)) ترکیب د ٢٨٤
- ((إِنِّي خَلَقِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ)) د آیت د کلماتو تشریح او تطبیق د دلیل په نذر لغير الله باندې ... ٢٨٥
- ((وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ)) تفصیلی رد په شرك فی المحبة باندې ٢٨٦
- ((وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا)) تفسیر او متعدد ترکیبونه ٢٨٨
- ((وَتَقَلَقَّتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ)) تفسیر او د بنو او بدو تعلقاتو نتیجه ٢٨٨
- «حسرات» د جمع صیغه ذکر کولو وجه ٢٨٩
- ((إِنَّمَا النَّاسُ كَلَّامٌ فِي الْأَرْضِ)) د نفی شرك فعلی په ضمن کښې د څلورو مسئلو بیان ٢٩٠
- ((إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالشُّبُوهِ وَالْفُحْشَاءِ)) تفسیر او د سوء او فحشاء په تفسیر کښې اقوال ٢٩١
- ((لَا يَفْعَلُونَ شَيْئًا وَلَا يَسْتَفْتُونَ)) تفسیر او د ائمه مجتهدینو د تقلید اثبات ٢٩٣
- ((وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا)) تفسیر او په تمثیل کښې درې توجیحات ٢٩٣
- ((إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ)) تفسیر په ضمن د سوال او جواب کښې او د مُردارې متعلق ٢٩٥
- فقهي مسئله ٢٩٥
- ((وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ)) تفسیر او د شحم «وازیګې» د خنزیر د حرمت ثبوت ٢٩٦
- ((وَمَا أَهْلُ بَيْتِهِ يَخْلُقُ لِلَّهِ)) تفسیر په ضمن د اقوالو د مفسرینو کښې ٢٩٦
- کوم حیوان چه د میلمه دپاره ذبح کړې شی د هغې حکم ٢٩٧
- فاندۀ (١) . ((مَا أَهْلُ بَيْتِهِ يَخْلُقُ لِلَّهِ)) صرف په مذبحې پورې خاص ندې ٢٩٨
- په نذر للاموات «د مرو نذر» کښې د حضرت الاستاذ رحمه الله قول ٢٩٩
- فاندۀ (٢) : ٢٩٩
- د ((عَزَّ وَجَلَّ)) تفسیر په نزد د آحافو او شوافعوا باندې ٣٠٠
- ((فَلَا أَمْرَ عَلَيْهِ)) په حق د مضطر کښې د میتۀ په حرمت کښې د ائمو اختلاف ٣٠٠
- ((لَيْسَ إِلَهٌ أَنْ تُولُوا)) د حصۀ اولی په خاتمې باندې د تحویل قبلي متعلق تنویر او په آیت کښې ٣٠٣
- د ټولو احکاماتو اجمالی بیان ٣٠٣
- مقصود د آیت ٣٠٣
- ((وَلَكِنَّ الْإِلَهَ)) تشریح په ضمن د سوال او جواب کښې ٣٠٤
- د آیت کریمه د کلماتو تشریح او علمی نکته ٣٠٥

٢٠٥	دويمه حصه د سورة او د هغې د مضامينو تفصيل
٢٠٧	((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصَّاعِدُ)) اول امر انتظامي يعنى حكم د قصاص او ديت، او د قصاص په باره كښې د مساوات حكم
٢٠٧	((الْحُزْرُ بِالْحُزْرِ)) د احنافو او شوافعو د اختلاف بيان
	((كُتِبَ عَلَيْكُمُ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ)) دويم امر انتظامي يعنى وصيت او آيا د والدينو دپاره وصيت كول منسوخ دى او كه نه ؟
٢١٠	((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ)) بيان د امر مصلح او د مخكنى امتونو سره وجه د تشبيه
٢١١	((لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ)) د روزې د فاندې تشرېح په دوؤ طريقو سره
٢١٢	((وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ)) آيت منسوخ دې او د آيت يو څو توجيهات
٢١٣	((وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي)) تفسير او د اجابت د دعا دپاره درې شرطونه
٢١٥	((أُجَلِّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّاقِ)) تفسير او د آيت د شان نزول په باره كښې دوه واقعات
٢١٦	((وَكُلُوا وَامْرَئُوا حَتَّى يَسْبِقَ)) د كلماتو تشرېح او يوه فقهي مسئله
٢١٨	((مِنَ الْفَجْرِ)) شان نزول او دعدى بن حاتم رضى الله تعالى عنه واقعه، او يو څو فقهي مسائل
٢٢١	((تَسْأَلُونَكَ عَنِ الْوَلَةِ)) د آيت په تفسير كښې اقوال
٢٢٢	((مَوَاقِيتُ اللَّيْلِ وَالنَّجَجِ)) تفسير او د قمرى مياشتو حساب معلومول فرض كفايه دى
٢٢٢	((وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ)) د جهاد بيان او د جهاد مقصد
٢٢٣	د قتال دپاره درې شرطونه
٢٢٥	((فَبِإِذَا نَزَلَ بِكُمْ الْغَوْرُ وَرَجِعَ)) تفسير او د قاتل عمد توبه قبلېرى
٢٢٦	((الْقَهْرُ الْحَرَامُ بِالْقَهْرِ الْحَرَامِ)) شان نزول او تفسير
٢٢٧	((وَلَا تَلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ)) تفسير او د آيت شان نزول
٢٢٨	((وَلَقَدْ أَوْفَىٰ بِالْعَمْرِ وَالْعَمْرُ كَلِيلًا)) د جهاد نه بعد د حج او عمرې ذكر كولو وجه
٢٣١	د حج درې قسمونه او په اوليت كښې ئې اختلاف
	((الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٍ)) د آيت د كلماتو تفسير او ((فَلَا زَفَقَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ)) نفى ذكر كولو كښې يوه اهمه نكته
٢٣٢	((فَبِإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ)) د آيت تشرېح او په «عرفات» كښې تفصيلي تحقيق
٢٣٥	وجه تسميه د عرفات

- ٣٣٦ ((لَمْ يَأْتِيُوا مِنْ حَيْثُ آفَأَسَ النَّاسُ)) شان نزول
- ٣٣٧ ((وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا)) تفسیر او د (حَسَنَةً) نه څه مراد دی
- ٣٣٩ ((وَأَذْكُرْ لَهُ فِي آيَاتِهِ مَعْلُوقَاتٍ)) تفسیر او د (رَمَى) باره کښې یوڅو مسئلې
- ٣٣٩ په اته (۸) وجوهو سره ترغیب الی الجهاد او د هغې خلاصه
- ٣٤١ ((وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ)) د آیت شان نزول او د شر او فساد پیدا کونکو یوڅو علامات
- ٣٤١ ((وَيُطْلِكُ الْخُرُوفَ وَالنَّسْلَ)) د منصوبه بندئ حکم
- ٣٤٢ ((وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُغْوِي نَفْسَهُ)) ترغیب الی الجهاد په وجه ثاني سره او د آیت شان نزول
- ((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلَاحِ كَآفَّةً)) ترغیب الی الجهاد په وجه ثالث سره او د آیت
- ٣٤٣ شان نزول
- ((لَأَنْ أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ)) اتیان «راتل» د الله د قبیلې د متشابهاتو نه دی. د اهل سنت
- ٣٤٤ والجماعت په نزد معنی او د هغې خلاصه
- ٣٤٥ ((سَلِّ بِنَبِيِّ إِسْرَائِيلَ كَهْمَ)) ترغیب الی الجهاد په وجه رابع سره او په (کم) کښې د نجویانو تحقیق
- ((وَيُنْفِئُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا)) ترغیب الی الجهاد په پنځمه وجه سره، د (فوقهم) او د
- ٣٤٦ (بغیر حساب) معنی
- ٣٤٧ ((كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً)) ترغیب الی الجهاد په شپږمې وجه سره او د «امّة واحدة» تفسیر
- ٣٤٨ ((وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ)) د درې أمورو بیان
- ((أَمَرُ حَسْبُهُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ)) ترغیب الی الجهاد په وجه سابعه سره او د درې قسمه
- ٣٥٠ تکلیفونو بیان
- ((يَسْتَأْذِنُكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ)) شان نزول او د منسوخ والی په باره کښې تفصیل
- ٣٥٢ او نحوی تحقیق
- ٣٥٥ ((وَمَنْ يَزِدْكُمْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ)) تفسیر او د احنافو او شوافعو په مینځ کښې مسئله مختلفه
- ٣٥٧ ((يَسْتَأْذِنُكَ عَنِ الْحَرَمِ وَالْمَيْمَنِ)) پنځه مسائل ذو جهتين په نسبت د ماقبل سره
- ٣٥٩ ((وَيَسْتَأْذِنُكَ عَنِ الْيَمَنِ)) تفسیر او شان نزول
- ((وَلَا تَذْكُرُوا الْمُسْرَةَ كَأَيِّ حَقٍّ يُؤْمِنُ)) تفسیر، د شرك تعريف او آيا دا آيت منسوخ دي او كنه ؟
- ٣٦٠ او د آیت خلاصه او علت د حکم
- ٣٦١ ((يَسْتَأْذِنُكَ عَنِ الْمَيْمَنِ)) شان نزول او د حیض معنی او مسائل
- ٣٦١ یوه علمی فائده

- ٣٩٣ ((نِسَاءُكُمْ حَرْبٌ لَّكُمْ)) تفسیر او شان نزول
- ٣٩٥ ((لَا يُوَاجِدُكُمْ لَهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ)) د قسیم درې قسمونه او د هر یو تعریف او حکم
- ٣٩٦ ((الَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ)) تفسیر او د ایلاء تعریف او حکم
- ٣٧٠ ((الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ)) د طلاق اقسام او د هر یو تعریف او حکم
- ٣٧٠ د امام بخاری رحمه الله د درې طلاق په باره کښې مذهب
- ٣٧١ فائده د خلع په باره کښې د احنافو او شوافعو اختلاف
- ٣٧٢ ((وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ)) شان نزول او تفسیر
- ٣٧٥ ((وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ)) اقسام د رضاعت او یو څو مسئلې
- ٣٧٩ د مطلقي څلور قسمونه او دهرې یوې حکم
- ((حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ)) د امور انتظامیه و نه بعد د امر مصلح ذکر او د صلوٰة وسطی نه کوم
- ٣٨١ مونځ مراد دې ؟
- ٣٨٢ ((وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ)) تفسیر او آیا دا حکم منسوخ دې او که نه ؟
- ٣٨٤ ((الَّذِينَ تَرَى إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ)) تفسیر او یوه واقعه
- ((مَنْ ذَا الَّذِي يُغْرِضُ اللَّهَ قَرَضًا حَسَنًا)) تفسیر او د حضرت ابو الدحداح رضی الله تعالی عنه
- ٣٨٦ د باغ صدقه کولو عجیبه واقعه
- ٣٨٨ ((الَّذِينَ تَرَى إِلَى الْفُلَاةِ مِنْ بَنِي إِسْرَءِيلَ)) ترغیب الی الجهاد او بیان د نموني
- ٣٩٠ ((أَنْ يَأْتِيَكُمُ الثَّابُوتُ)) د تابوت تشریح او پس منظر
- ٣٩٣ د داؤد علیه السلام او د جالوت د مقابلې واقعه
- ٣٩٥ بغير د مملکت اسلامی نه د جهاد حکم
- ٣٩٦ ((فَلَمَّا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ)) تفسیر په ضمن د سوال او جواب کښې
- ٤٠٠ ((لَهُ لَإِلَهِ إِلَّا هُوَ)) دعوی د توحید او په هغې باندې اوه (٧) دلائل
- ٤٠١ د حضرت شیخ رحمه الله قول په باره د خلاصې د مسئله توحید کښې
- ٤٠٢ فائده : فضائل د آیت الکرسی
- ٤٠٥ ((اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا)) تفسیر او د دوو تکوینی قاعدو بیان او په هرې یوې باندې متفرعه قصه
- ٤٠٧ ابراهیم علیه السلام او د نمرود د مناظرې سبب او واقعه
- ٤١٢ ((مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ)) د الله په لاره کښې د مال خرج کولو مثال
- ٤١٢ ((وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءً)) دواړو مثالونو کښې فرق

- د یو کم پنځوس (٢٩٠٠٠٠٠٠٠٠) کروړه ثواب ثبوت ٢١٧
- ((يُؤْتِ الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ)) د حکمت معنی او د صدقاتو ورکولو طریقې ٢٢٠
- ((أَلَيْسَ عَلَيْكَ هَذَا هُمُّ)) تفسیر او شان نزول ٢٢١
- ((لِلْفَقَرَاءِ الَّذِينَ أَحْبَبُوا)) شان نزول او د هر طالب علم دپاره یو خو ضروری صفات او علامات ٢٢٢
- ((الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الزُّبْرًا)) سود خوړو ته زجر او د قیامت په ورځ د دوی علامه ٢٢٣
- ((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ)) شان نزول ٢٢٤
- د بینک په سود کښې د یوې مغالطې دفع ٢٢٧
- د تنگ دست مقروض سره د نرمې اجر ٢٢٨
- ((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَئْتُمْ بِدِينٍ)) تفسیر او د تجارتی معاملې څلور اقسام او د هریو حکم ٢٣٠
- ((لِيَوْمَ فِي السَّهَابِ وَمَا فِي الْأَرْضِ)) د سورة د تمامو مضامینو اعاده ٢٣٣
- د ارادې او د قصد پنځه مراتب او د هریو حکم ٢٣٤
- ((كَذَٰلِكَ اللَّهُ تَجَسَّسَ)) شان نزول او د منسوخ والی په باره کښې د مفسرینو دوه رای ٢٣٤
- ((أَمِنْ الرَّسُولِ يَمَّا أَتَتْهُ)) تفسیر او فضائل ٢٣٥
- سورة آل عمران** ٢٣٩
- وجه تسمیه ، شان نزول ، ربط ، او د مضامینو خلاصه ٢٣٩
- د توحید متعلق شبهاتو اجمالی بیان او د هرې یوې جواب ٢٤٠
- ((اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ)) دعوی توحید او پدې باندې درې قسمه دلائل ٢٤٣
- د وفد نجران او د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په مینځ کښې د مناظرې بیان ٢٤٣
- ((مِنْهُ آيَاتٌ مُّحْكَمَاتٌ)) تفسیر ٢٤٥
- ((وَأُخْرٌ مُّتَشَابِهَاتٌ)) د متشابهاتو تعریف او تقسیم او د جمهور ولسلفو او ائمه اربعه و د مذهب ٢٤٦
- تفصیلی بیان په استواء علی العرش ، نزول الرب وغیره کښې ٢٤٦
- تنبيه : د موجوده زمانې غیر مقلدینو مذهب قابل غور دې ٢٤٨
- د ابن تیمیه او د جمهور و محدثینو د قول په مینځ کښې باریک فرق ٢٥٠
- ((قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْتٌ لَّيُونٌ)) شان نزول او تفسیر ٢٥٢
- ((وَرَبِّ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ)) د شهواتو معنی او د دنیا د خیزونو سره محبت ساتلو حکم ٢٥٧
- د دعا د قبلیدو وخت ٢٥٨
- د خلفاء راشدینو دورونو ته په آیت کښې اشاره ٢٥٩

٢٦١ ((شَهِدَ لَهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ)) فضائل د آيت او تفسير
٢٦٥ د قيامت په ورځ به سخت عذاب چا لره وي ؟
٢٦٦ ((الَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُم بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ)) شان نزول او تفسير
٢٦٩ ((قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ)) تفسير او شان نزول
٢٧٠ د آيت كريمه فضيلت
٢٧٠ ((لَا تَغِيْبُ الْإِيمَانُ الْكَافِرِينَ)) نحوی تحقيق او د كافرانو سره د مولاتو، مداراتو ،
٢٧٠ مواساتو حكم
٢٧٢ فائده : د تقييه حكم
٢٧٢ ((قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ لِلَّهِ فَإْتِمِنُوا)) تفسير او اتباع د سنت د دوو خبرو ذريعه ده
٢٧٥ فائده : اتباع او اطاعت كنبې فرق
٢٧٧ ((أَذَقْنَا امْرَأَاتُ عِزْرًا نَبَاتٍ)) په توحيد باندې د څلورمې شېبې جواب
٢٨٠ ((وَإِنِّي أُعِيذُ بِكَ)) تفسير په ضمن د سوال او جواب كنبې
٢٨٣ ((هَذَا لَكَ دَعَاؤُكَ كَرِيْمًا)) د پنځمې شېبې جواب او د آيت تفسير
٢٨٥ ((قَالَ رَبِّي أَنِّي يَكُونُ فِي غُلَامٍ)) تفسير، او د زكريا عليه السلام او د هغه د بې بې په دغه وخت
٢٨٥ كنبې عمر
٢٨٨ ((ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ)) نبی كريم صلى الله عليه وسلم ته د ټولو مغيباتو علم نه وو
٢٨٩ ((إِذْ قَالَ الْهَلَكُ يَأْمُرُكُمْ)) د عيسى عليه السلام د پيدائش قصه او نسب او عيسى
٢٩١ عليه السلام ته كلمه الله ولي ويلي كيږي ؟
٢٩١ ((فِي الْمُهْدِ وَكَلَّمَ)) تفسير په ضمن د سوال او څلورو جوابونو كنبې
٢٩١ فائده : ماحول په انسان اثر كوي
٢٩٢ ((أَنِّي أَعْلَى لَكُمْ)) بيان د معجزاتو د عيسى عليه السلام او په كومې دعاء سره به چه عيسى
٢٩٢ عليه السلام رانده او برگی والا صحيح كول، هغه دعا او د هغې خصوصيات
٢٩٨ ((وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يُعِشِي إِنِّي مُتَوَفِّيكَ)) د آيت تشریح او د قاديانيانو درې دعوي او د هغې جوابونه
٢٩٨ په تفصيل سره
٢٩٩ د قاديانيانو سره د بحث مباحثې كولو مختصره طريقه
٢٩٩ د دې آيت نه د قاديانيانو استدلال او د هغې جواب
٥٠٢ د بخاری شريف اصح الكتب كيدلو مطلب

- ۵۰۳ ((وَأَفْلَحَ الْيَتِيمُ)) لفظ ذ (الِ) نه د الله دپاره جهت ثابتول د اهل سنت والجماعت سره خیانت دي.
- ۵۰۶ ((إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ)) تکمیل د جواب د شبهې د نصاری و نه.
- ۵۰۷ ((فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ)) دعوت د مباحلي وروستو د دلائلو نه او د مباحلي واقعه.
- ۵۰۸ مباحله اوس جائزه ده او کنه ؟
- ۵۰۸ فائده : د شيعه گانو استدلال او د هغې جواب.
- ۵۱۰ ((قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا)) د بحث په خاتمي باندې نصاری و ته دعوت د ايمان.
- ۵۱۰ فائده : د اختلافی مسائلو حل.
- ۵۱۰ ((وَلَا تَتَّبِعُوا مَعْصِيَةً زُرَّاءَ)) د شرك فی التشريع رد.
- ۵۱۱ دآيت نه د تقليد رد نه ثابتیږي.
- ۵۱۲ ((يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي أَمْرٍ آوَيْتُمْ)) د اهل كتابو نه پنځه شكوي.
- ۵۱۵ ((وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكُمْ)) دا آيت د مشكلاتو نه دي، ددي په حل كښې څلورتو جهات.
- ۵۲۰ ((وَمَا كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ الْكِتَابَ وَمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ)) تفسير او د درس او تدریس مقصود.
- ۵۲۱ ((وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ)) دویم مضمون يعنې د رسالت اثبات او د رسالت متعلق د شبهاتو جوابونه.
- ۵۲۶ ((إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَأْتُواؤُهُمْ كُفَّارًا)) تفسير په ضمن د سوال او جواب كښې.
- ۵۲۷ ((لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا)) تفسير او د صحابه كرامو د محبوب مال خرچ كولو واقعات.
- ۵۲۹ ((كُلِّ الْقَعَامِرِ كَانَ جِلًّا)) په رسالت باندې د اولي شبهې جواب.
- ۵۳۱ ((إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ)) د دویمې شبهې جواب او د خانه كعبې د جوړیدلو تاریخ.
- ۵۳۲ د «بگه، مکه» لغوی تحقیق او وجه تسمیه.
- ۵۳۲ ((مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ)) تفسير او په خانه كعبه باندې روزانه (۱۲۰) رحمتونه نازلیدل.
- ۵۳۳ ((فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ)) تفسير.
- ۵۳۴ مقام ابراهيم او د ((كَانَ أَوَّلًا)) تفسير.
- ((مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا)) د استطاعت نه كوم استطاعت (قدرت) مراد دي. د ائمه
- ۵۳۵ د اختلاف بيان.
- ۵۳۶ ((وَيُؤَيِّدُكُم بِسُوْرَةٍ)) د اهل بدعت استدلال او د هغې جواب.
- ۵۳۷ ((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ عَقِبًا تَقَاتُوا)) د سورة دویمه حصه.
- د درې امورو ذكر (۱) جهاد (۲) انفاق (۳) د جهاد او د رسالت متعلق د شبهې جواب او د

- ٥٣٧ «حَقِّ تَقَاتَهُ» تفسیر
- ٥٣٨ ذُ ((كَيْلَ اللَّهِ)) تفسیرونه
- ٥٣٩ فائده: ذُ صحابه و ذُ لوی شان ثبوت
 ((وَلَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ)) د اعتصام بحبل الله او د باهمنی محبت پیدا کیدو دپاره ذریعه
- ٥٤٠ دعوت الی الله
- ٥٤٠ د دعوت او تبلیغ د فرضیت حکم او عموم په دعوت کښې
 ((وَيُحْزَنُونَ بِالْمُتْرُوفِ وَيَبْكُونَ عَنِ الْبُكَرِ)) د معروف او د منکر تفسیر او امر بالمعروف او نهی
- ٥٤١ عن المنکر صرف په اقتدار والو پورې خاص ندې ، او فائده
- ٥٤٣ ((تَوَمَّ تَنْبِيْهُنَّ وَجُوْهُ)) تفسیر او د «یوم» په تعین کښې اقوال
- ٥٤٥ ((كُلُّهُنَّ عَرَفْنَ أَقْوَامَهُنَّ حَيْثُ لَقَيْنَ)) تفسیر او عمل د دعوت طرف ته ترغیب
- ٥٥١ ((مَنْ لَمْ يَنْفَعْنِ فِي خَيْرٍ أَلْهَوْنَ الْبُذُنَا)) تفسیر په ضمن د سوال او جواب کښې
- ٥٥٣ ((هَاتِيْنَا الْيَمِيْنَ اَمْنًا لَا تَقْعُدُوْا بِطَانَةً)) د آیت کریمه شان نزول او تفسیر
- ٥٥٥ ((وَاِنْ تَضَرَّوْا وَتَقْتُلُوْا)) په جهاد کښې د کامیابن دوه شرطونه
- ٥٥٦ ((وَاِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ)) تفسیر او د جنگ احد مختصره قصه
- ٥٦٢ ((لَمْ يَسْ لَكَ مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ)) د آیت د شان نزول په باره کښې اقوال
- ٥٦٤ ((هَاتِيْنَا الْيَمِيْنَ اَمْنًا لَا تَكُلُوْا الرِّبَا)) مسئله د انفاق او ترغیب الی الجهاد
- ٥٦٤ ((الْيَمِيْنَ يَنْفَعُونَ فِي الشَّرَاءِ)) د مؤمنانو د دوو فریقو بیان او د هریو صفات
- ٥٦٤ ((وَالْحَالِفِيْنَ الْغَيْثِ)) تفسیر او په غصه باندې د قابو کولو فضیلت
- ٥٦٧ یوه عجیبه واقعه
- ٥٦٩ ((وَلَا تَحْزَنُوْا وَلَا تَحْزَنُوْا)) شان نزول او تفسیر
- ٥٧٤ ((وَمَا حَزَنُوا اَلَا رَسُوْلٌ)) د آیت شان نزول
- ٥٧٥ فائده: د دې آیت نه د قادیانیانو استدلال او د هغې جواب
- ٥٨١ ((مَنْ لَمْ يَكُنْ يَدْعُوْا عَلَيْنَا سُلْطَانًا)) تفسیر او د غیر مقلدینو په قول باندې رد
- ٥٨٢ ((وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ)) تفصیلی او تحقیقی جواب د شبهې د منافقانو په رسالت باندې
- ٥٨٦ ((فَاَكْبَرَكُمْ عِثَابًا)) تفسیر او د ((لَا تَكْفُرُوْا)) توجیحات
- ٥٨٩ فائده: د آیت فضیلت
- ((هَاتِيْنَا الْيَمِيْنَ اَمْنًا لَا تَكُوْا كَالَّذِيْنَ كَفَرُوْا)) د تقدیر په باره کښې مؤمنانو ته خطاب او د (لو)

- ۵۹۰ د و نیلونه منع
- ۵۹۲ ((وَمَا كَانَ لِذِي الْقُرْبَىٰ أَنْ يَقُولَ)) د آیت مقصود اوشان نزول او د خیانت په باره کښې حدیثونه
- ۵۹۶ ((لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ)) تفسیر او په بشریت د نبی کریم صلی الله علیه وسلم باندې ایمان راوړول فرض عین او شرط دې د صحت ایمان دپاره
- ۶۰۲ ((وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا)) د آیت شان نزول او د شهیدانو د حیا په باره کښې تشریح
- ۶۰۴ ((الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِقَوْلِ الرَّسُولِ)) د غزوه حمراء الاسد او د غزوه بدر صغری بیان
- ۶۰۷ ((عَسَىٰ أَنَّا لَنُغَيِّرَنَّ أَوَّلَ كَيْدٍ)) تفسیر په ضمن د مشهور سوال کښې. او د آیت کریمه فضائل
- ۶۱۲ ((وَمَا كَانَ لِلَّهِ أَنْ يُلْغِيَ عَنْكَ عَلَى الْغَيْبِ)) تفسیر او د اطلاع علی الغیب او علم غیب کښې فرق
- ۶۱۳ ((وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْغُلُونَ)) د انفاق ترغیب او د بخل مذمت
- ۶۱۴ فائده د «الله. نبی و ارث» لیکلو په باره کښې حکم
- ۶۱۶ ((لَقَدْ سَبَّحَهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا)) شان نزول او تفسیر
- ۶۱۶ ((وَأَنَّ لِلَّهِ لَبْسَ يَلْمِزُ لِلْعَبِيدِ)) تفسیر په ضمن د سوال او جواب کښې
- ۶۲۱ ((وَإِذَا خَلَا لَهُ مِنَ الْتَبَيُّنَاتِ)) تفسیر او شان نزول
- ۶۲۳ ((إِنْ يَخْلُقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ)) تفسیر او د آیت کریمه فضیلت او یو مسنون عمل
- ۶۲۶ فائده لفظ د «ربنا» پنځه ځله ذکر کولو کښې اهمه نکته
- ۶۳۰ ((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا)) د سورة په خاتمه کښې د ټولو مضامینو اشاره ذکر
- ۶۳۱ د «ابطلوا» معنی او د رباط فی سبیل الله فضائل